

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปรัชญาคุณูปบัณฑิต (ภาษาไทย)

ปริญญา

ภาษาไทย

สาขา

ภาษาไทย

ภาควิชา

เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบรายวามหาเวสสันดรชาดก กับ
มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิต

An Analytical and Comparative Study of Raiyao Mahavessantara Jataka
and the Khmer Mahavessantara Jataka (The Buddhist Institute Version)

นามผู้วิจัย นาวาโทวัฒนชัย หมั่นยิ่ง

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รองศาสตราจารย์ประเทือง ทินรัตน์, Ph.D.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุรสิทธิ์ ไทยรัตน์, Ph.D.)

หัวหน้าภาควิชา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์โกวิท พิมพวง, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา ชีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

สืบสิ่งนี้ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบรายชาวมหาเวสสันดรชาดก กับมหาเวสสันดรชาดก
ภาษาเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย

An Analytical and Comparative Study of Raiyao Mahavessantara Jataka and the Khmer
Mahavessantara Jataka (The Buddhist Institute Version)

โดย

นาวาโท วัฒนชัย หมั่นยิ่ง

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ภาษาไทย)
พ.ศ. 2555

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วัฒนชัย หมั่นยิ่ง, นาวาโท 2555: การศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบร่ายยาว
มหาเวสสันดรชาดก กับมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิต
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ภาษาไทย) สาขาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: รองศาสตราจารย์ประเทือง ทินรัตน์, Ph.D 1059 หน้า

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกและมหา
เวสสันดรชาดกฉบับแปลจากภาษาเขมรในด้านวรรณศิลป์ และเพื่อศึกษาเปรียบเทียบความ
แตกต่างทางด้านวรรณศิลป์ของร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกและมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตโดยมีขอบเขตข้อมูลทางด้านเนื้อหา ได้แก่ ฉบับภาษาไทย ศึกษาจาก
ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 13 พุทธศักราช 2507 โดยองค์การคำ
ของครูสภา ฉบับภาษาเขมร ศึกษาจากมหาเวสสันดรชาดก พิมพ์โดยพุทธศาสนบัณฑิต
พุทธศักราช 2539 ใช้เกณฑ์ในการวิเคราะห์ทางด้านวรรณศิลป์ 3 ด้าน คือด้านเนื้อหา ด้านกลวิธี
การแต่ง และด้านการใช้ภาษา

ผลการวิจัยพบว่าในมหาเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีวรรณศิลป์ครบสมบูรณ์ทั้งด้าน
เนื้อหา ซึ่งประกอบไปด้วย เนื้อเรื่อง โครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร และฉาก ด้านกลวิธีการแต่ง
ได้แก่ การเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่อง และการปิดเรื่อง รวมทั้งด้านการใช้ภาษาได้แก่ ด้านการใช้
ถ้อยคำ ซึ่งประกอบไปด้วยการใช้คำแสดงอารมณ์ การใช้คำอ้อมค้อม การใช้คำยานาม และ
การหลอกลำ ด้านการใช้โวหารประกอบไปด้วย บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร เทศนาโวหาร
สาธกโวหารและอุปมาโวหาร และด้านการใช้ภาพพจน์ประกอบไปด้วย การเปรียบเทียบแบบ
อุปมา การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ การกล่าวเกินจริงหรืออดีตพจน์ การใช้สัญลักษณ์ การใช้
บุคลาธิษฐาน สมพจน์ นามนัย การกล่าวประชดประชัน การกล่าวอ้างอิง และปฏิจจุณา
ในด้านการเปรียบเทียบพบว่ามหาเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีความเหมือนกันทางด้านเนื้อหา
และด้านกลวิธีการแต่ง แต่มีความแตกต่างกันในด้านการใช้ภาษา ได้แก่ด้านการใช้ถ้อยคำ และ
ด้านการใช้ภาพพจน์อย่างเห็นได้ชัดเจน

Watanachai Munying, Commander 2012: An Analytical and Comparative Study of Raiyao Mahavessantara Jataka and the Khmer Mahavessantara Jataka (The Buddhist Institute Version). Doctor of Philosophy (Thai Language), Major Field: Thai Language, Department of Thai Language. Thesis Advisor: Associate Professor Pratheung Dhinaratana, Ph.D. 1059 pages.

This research aimed to study and analyze the literary art of Raiyao Maha Vessantara Jataka and The Khmer Mahavessantara Jataka (The Buddhist Institute Version) in order to study the differences in the literary art between Raiyao Maha Vessantara Jataka and The Vessantara Jataka translated from the Khmer Language. The literary source of the Thai version was Raiyao Maha Vessantara Jataka: 13-Gan Edition, 13th Edition, 2507 B.E. printed by Kurusapa Business Organization. The literary source of the Khmer version was The Vessantara Jataka printed by Buddhasasanapandit in 2539 B.E. The criteria for analyzing the literary art were based on three aspects: the contents, the writing techniques, and the use of language.

The findings revealed that the two versions of The Vessantara Jataka projected all three aspects of literary art. The contents of both versions consisted of the story, plot, theme and setting. Moreover, both presented the writing techniques of opening, continuing, and closing the story. Finally, the two works featured the use of language in the aspect of word usage containing emotive words, indirect words, epithets and elegant variations; in the aspect of literary rhetoric of narration, description, persuasion, exemplification and comparison; and in the aspect of the use of figurative language comprising simile, metaphor, hyperbole, symbol, personification, synecdoche, metonymy, irony, reference and rhetorical question. When compared, the two versions of The Vessantara Jataka were similar in their contents and in their writing techniques. However, they differed distinctly in their use of language in terms of word usage and of the use of figurative language.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลืออย่างสูงยิ่งของ รองศาสตราจารย์ ดร.ประเทือง ทินรัตน์ ประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรสิทธิ์ ไทรัตน์ กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภักดีคำ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ที่กรุณาให้คำแนะนำ ให้คำปรึกษา ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ เพื่อให้ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบนมัสการพระมหาสุวรณ จันทวันโณ ในการควบคุมการแปลมหาเวสสันดรชาดก ภาษาเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตเป็นภาษาไทย และพระมหาประพจน์ ปัญญาสิริ ในการสอน และตรวจแก้ไขภาษาบาลี ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรรพวง บุญยฤทธิ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชณิมา อาจารย์ ดร.จตุพร โคตรกนก ในการตรวจรับรอง ความถูกต้องในการแปล ขอขอบพระคุณ พลเรือตรี รองศาสตราจารย์ ดร. ทองใบ ธีรานันท์ทางกูร และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุษา พัดเกตุ ในการแปลภาษาอังกฤษ รวมทั้งผลงานวิทยานิพนธ์ ที่ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการวิจัยครั้งนี้ อาทิ พรทิพย์ ชังธาดา อนุภา อัสวปิยานนท์ วิสิทธิ์ศักดิ์ สัตตพันธ์ และทุกผลงานในบรรณานุกรม ซึ่งผู้วิจัยถือว่าทุกท่านเป็น “ครู” ขอขอบคุณ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ในการให้ทุนการศึกษา รวมทั้งขอขอบคุณเพื่อนๆ เพื่อน ร่วมงาน และน้องๆ ที่ศึกษาร่วมกันทุกท่าน ที่เป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยให้ทำวิทยานิพนธ์จนสำเร็จ

คุณค่าของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ขอมอบเป็นกุรุษแด่ ศาสตราจารย์ ดร.อุไรศรี วรสระริน และอาจารย์อัญญา จิตสุทธิญาณ ผู้มีพระคุณแก่ผู้วิจัยในด้านความรู้เกี่ยวกับภาษาเขมร

สุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอกราบรำลึกในพระคุณของบิดา มารดา ที่จับมือผู้วิจัยหัดเขียนหนังสือเป็นคนแรก ตลอดจนครู - อาจารย์ทุกท่านที่ให้ความรู้แก่ผู้วิจัยตั้งแต่เริ่มการศึกษาจนถึงปัจจุบันนี้

นาวาโทวัฒนชัย หมั่นยิ่ง
กุมภาพันธ์ 2555

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง	(3)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	9
ขอบเขตของการวิจัย	9
ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	14
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	15
ความหมายของชาดก	15
ความสำคัญของชาดก	21
ความหมายของคำว่าวรรณศิลป์	23
ความรู้เกี่ยวกับร่ายยาว	25
ความเป็นมาและการแพร่กระจายเรื่องเวสสันดรชาดกในประเทศไทย	26
ความเป็นมาและการแพร่กระจายเรื่องเวสสันดรชาดกในราชอาณาจักร	
กัมพูชา	32
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดก	35
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	43
บทที่ 4 การวิเคราะห์ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกและมหาเวสสันดรชาดกฉบับแปลจาก	
ภาษาเขมร	51
วิเคราะห์ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก	52
วิเคราะห์มหาเวสสันดรชาดกฉบับแปลจากภาษาเขมร	192
บทที่ 5 การเปรียบเทียบร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกับมหาเวสสันดรชาดกฉบับแปลจาก	
ภาษาเขมร	319
บทที่ 6 สรุปและข้อเสนอแนะ	605
สรุป	605
ข้อเสนอแนะ	633

สารบัญ

หน้า

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

635

ภาคผนวก

643

ประวัติการศึกษาและการทำงาน

1059

สารบัญตาราง

ตารางที่

หน้า

1	การจัดเป็นหมวดหมู่หรือที่เรียกว่า นิบาต ของชาดกหรือชาดกะ	3

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

มหาเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติเป็นวรรณคดีทางพุทธศาสนาที่มีความสำคัญยิ่งเรื่องหนึ่งในประเทศไทย พบหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์ครั้งแรกสมัยอยุธยาในชื่อเรื่องว่ามหาชาติคำหลวง ซึ่งเปลื้อง ณ นคร (2523: 49) จัดว่าเป็น “วรรณคดีคำหลวงเรื่องแรกที่พระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ประชุมราชบัณฑิต แปลและแต่งเป็นสำนวนไทย เมื่อ พ.ศ. 2025 การแปลนั้นพยายามให้ความใกล้เคียงต้นฉบับเดิมส่วนมาเขียนทำนองรายยาว แต่ตอนใดต้องการให้มีความไพเราะ ก็แต่งเป็นกาพย์บ้าง โคลงบ้าง ฉันท์บ้าง” และในสมัยหลังต่อๆ มาก็พบวรรณคดีเรื่องมหาชาติอีกมากมายหลายสำนวน เช่น กาพย์มหาชาติ มหาชาติกลอนเทศน์ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, และมหาเวสสันดรชาดกสำนวนภาษาในท้องถิ่นของแต่ละภาคในประเทศไทย เป็นต้น นอกจากนี้จากการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ทำให้เกิดความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีที่นิยมปฏิบัติกันอยู่ว่า ในประเทศไทยซึ่งมีพุทธศาสนิกชนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก หลังจากออกพรรษาแล้ว พุทธศาสนิกชนเหล่านั้นจะมีความนิยมในการฟังเทศน์มหาชาติ โดยจัดขึ้นตามวัดต่างๆ ซึ่งเรื่องที่พระสงฆ์นำมาเทศน์ก็คือเรื่องมหาเวสสันดรชาดก และที่เรียกเรื่องมหาเวสสันดรชาดกว่าเป็นมหาชาติ ซึ่งหมายถึงชาติที่สำคัญและยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นเพราะเหตุว่าเรื่องนี้นอกจากจะแสดงให้เห็นความมีศีล สมภาวิ ปัญญาของพระเวสสันดรแล้วยังแสดงความยิ่งใหญ่ในน้ำพระทัยของพระองค์ที่ทรงบริจาคทาน อันแสดงให้เห็นการละทิ้งความโลภ ความโกรธ และความหลง ได้อย่างชัดเจน

คำว่า “ชาดก” นี้หากพิจารณาในด้านความหมายตามรูปคำซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546: 359) ให้ไว้ว่าหมายถึง “เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ชื่อนี้” และหากจะพิจารณาในความหมายของคำว่าชาดกที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา นั่นคือชาดกเป็นส่วนหนึ่งในแนวทางแห่งการสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งการสอนของพระพุทธเจ้านั้นมีอยู่ 9 องค์ หรือ 9 อย่าง เรียกว่า นวสังกตธรรม มีรายละเอียดตามที่พระธรรมปิฎก (2538: 117) ให้รายละเอียดไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ดังนี้

1. สุตตะ (พระสูตรทั้งหลายรวมทั้งพระวินัยปิฎกและนิกาย)
2. เคยยะ (ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน ได้แก่พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด)
3. เวชยकरण (เวชยकरण คือความร้อยแก้วล้วน ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด และพระสูตรที่ไม่มีคาถา เป็นต้น)
4. คาถา (ความร้อยกรองล้วน เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น)
5. อุทาน (ได้แก่ พระคาถา พุทธอุทาน 82 สูตร)
6. อิติวุตตะกะ (พระสูตรที่เรียกว่าอิติวุตตะกะ 110 สูตร)
7. ชาตกะ (ชาตก)
8. อัปภุตธรรม (เรื่องอัศจรรย์ คือพระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัศจรรย์ต่างๆ)
9. เวทลละ (พระสูตรแบบถามตอบที่ทำให้เกิดความรู้และความพอใจแล้วชักถามยิ่งขึ้นไป เช่น จูฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร เป็นต้น)

ชาตกหรือชาตกะเป็นการสอนในองค์ที่ 7 ชาตกนี้มีอยู่สองชุด คือ นิบาตชาตก กับพาหิรชาตก เรื่องเวสสันดรชาตกนี้จัดอยู่ในนิบาตชาตก ส่วนพาหิรชาตกหมายถึงชาตกนอกนิบาต คือ ปัญญาสชาตกซึ่งเป็นหนังสือรุ่นหลังที่พระภิกษุชาวเมืองเชียงใหม่เป็นผู้เรียบเรียงขึ้น เมื่อราว พ.ศ. 2000 – 2200 ส่วนนิบาตชาตกนั้นเป็นหนังสือชั้นเก่าซึ่งเรียบเรียงขึ้นในเกาะลังกา เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ประมาณ 100 ปีล่วงมาแล้วแต่ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเรียบเรียง นิบาตชาตกมีทั้งหมด 547 เรื่อง เป็นคาถาล้วนๆ และแบ่งเป็น 22 นิบาต การที่จัดเป็นหมวดหมู่หรือที่เรียกว่า นิบาต นั้นกำหนดตามจำนวนคาถาในเรื่องเป็นสำคัญ ชาตกที่มี 1 คาถารวมอยู่ในเอกนิบาต ที่มีอยู่ 2 คาถารวมอยู่ในทุกนิบาต รายละเอียดดังที่นิยะดา เหล่าสุนทร (2538: 21 - 22) อธิบายไว้ดังนี้

ตารางที่ 1 การที่จัดเป็นหมวดหมู่หรือที่เรียกว่า นิบาต ของชาดกหรือชาดกะ

ชื่อของนิบาต	จำนวนเรื่อง
เอกนิบาตชาดก	150
ทุกนิบาตชาดก	100
ตักนิบาตชาดก	50
จตุกกนิบาตชาดก	50
ปัญจกนิบาตชาดก	25
ฉกนิบาตชาดก	20
สัตตนิบาตชาดก	21
อฏฐกนิบาตชาดก	10
นวกนิบาตชาดก	12
ทสกนิบาตชาดก	16
เอกาทศนิบาตชาดก	9
ทวาทศนิบาตชาดก	10
เตรศนิบาตชาดก	10
ปัทมกนิบาตชาดก	13
วิสตนิบาตชาดก	14
ตังสตนิบาตชาดก	10
จัตตปิสนิบาตชาดก	5
ปัญญาสนิบาตชาดก	3
สัทธนิบาตชาดก	2
สัตตนิบาตชาดก	2
อสีตนิบาตชาดก	5
มหานิบาต	10

มหาเวสสันดรชาดกรวมอยู่ในมหานิบาต ซึ่งมีชาดก 10 เรื่อง เป็นเรื่องเกี่ยวกับอดีตชาติสิบ
 พระชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า ก่อนที่พระองค์จะประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและทรงบรรลุนิ
 อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เรื่องราวในแต่ละมหานิบาตจะเน้นบารมีธรรมสำคัญของแต่ละพระชาติ
 ของพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระชาติที่หนึ่งคือพระเดมิย์ เน้นเมตตาบารมี พระชาติที่สองคือพระมหาชนก

เน้นวิริยะบารมี พระชาติที่สามคือพระสุวรรณสาม เน้นเมตตาบารมี พระชาติที่สี่คือพระเนมิราช เน้นอธิษฐานบารมี พระชาติที่ห้าคือพระมโหสถ เน้นปัญญาบารมี พระชาติที่หกคือพระภูริทัต เน้นศีลบารมี พระชาติที่เจ็ดคือพระจันทกุมาร เน้นขันติบารมี พระชาติที่แปดคือพระนารทพรหม เน้นอุเบกขาบารมี พระชาติที่เก้าคือพระวิชรบัณฑิต เน้นสัจจะบารมี และพระชาติที่สิบคือพระเวสสันดร เน้นทานบารมี (ธีรพันธ์ โลโพบูลย์, 2545: คำนำ) เรื่องมหาเวสสันดรชาดกถือเป็นเรื่องที่นิยมกันในหมู่ชาวพุทธมากที่สุด เพราะพุทธศาสนิกชนในประเทศไทยโดยทั่วไปถือว่าชาติที่พระพุทธรเจ้าเป็นพระเวสสันดรนั้นถือเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ เพราะพระองค์ได้บำเพ็ญทานบารมีขั้นสูงสุดหรือขั้นปรมาตม์ ก่อนจะเสวยพระชาติเป็นพระพุทธรเจ้า (ธวัช ปุณโณทก, 2537: 91)

หากจะพิจารณาจากพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2515: 19) เกี่ยวกับเหตุของการใช้ชาดกเป็นเครื่องสั่งสอนชาวพุทธ ความว่า

การที่จะสั่งสอนให้สาวกทั้งหลายเข้าใจได้ง่ายนั้น บางครั้งก็ต้องยกนิทานขึ้นเทียบให้เข้าใจชัดเจนได้โดยง่ายฯ พระพุทธรเจ้าตรัสเทศนาโดยยกนิทานขึ้นเทียบย่อมจะมีได้เป็นแท้ฯ ถึงพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะสืบๆ ต่อมานั้นเล่า ก็คงต้องคิดหาอุบายที่จะสั่งสอนคนหนุ่มๆ เด็กๆ ให้ถูกกับสันดานคนในเวลานั้นๆ เพื่อจะให้เข้าใจธรรมโดยชัดเจนโดยง่ายฯ ความเข้าใจของคนย่อมยากง่ายต่างๆ กันฯ บางคนถ้ายกแต่ข้อธรรมมาสอนให้เข้าใจ ไม่อาจจะเข้าใจได้ ถ้าเล่านิทานเปรียบเทียบให้เนื้อความไปลงปลายเข้ากันกับธรรมที่สอน อาจจะเข้าใจได้โดยง่าย นับว่าเป็นการหลีกเลี่ยงจากทางซึ่งจะต้องใช้วาจาคุกคาม เพราะเหตุที่จะทำอย่างไรก็ไม่เข้าใจฯ

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าชาดกนี้ก็คือนิทานแบบหนึ่งนั่นเอง

เรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ได้เผยแพร่จากต้นกำเนิดของพระพุทธศาสนาคือประเทศอินเดียไปสู่ประเทศอื่นๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป เพราะเมื่อเราศึกษานิทานที่ปรากฏไปตามถิ่นต่างๆ ของโลกจะพบว่า นิทานกำเนิดในถิ่นหนึ่ง แต่ไปปรากฏในถิ่นหนึ่งที่อยู่ห่างไกลกันได้ ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีการติดต่อระหว่างกัน เช่นมีการไปมาหาสู่เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกัน นานวันเข้าก็สนิทสนมกันมากขึ้น การติดต่อกันมิได้เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์เท่านั้น แต่จะสนทนากันถึงชีวิตความเป็นอยู่รวมทั้งแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันด้วย ด้วยเหตุนี้ นิทานซึ่งเป็นเรื่องประจำใจของแต่ละฝ่ายก็ได้รับการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดสู่กัน จากหมู่บ้านหนึ่งไปสู่อีก

หมู่บ้านหนึ่ง จากประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่ง นิทานที่กำเนิดจากที่หนึ่งจึงไปปรากฏอยู่ตามแหล่งต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง (ศิริพร จิตะฐาน, 2523: ข) ด้วยเหตุดังกล่าววรรณกรรมเรื่องนี้จึงเผยแพร่ไปทั้งในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา ในประเทศไทยได้ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับพระเวสสันดรตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา โดยพบหลักฐานใน ศิลจารึกวัดป่ามะม่วงภาษามคร ด่านที่ 1 หลักที่ 6 (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521: 101) กล่าวถึงการดำเนินรอยตามพระเวสสันดรของพระราชามีพระนามว่าลิไทย ว่า “ตั้งแต่ปรินิพพานมา 1905 ปี... เดือน 11 แรม 8 ค่ำ วันพุธ มีการกระทำอันเป็นฤกษ์งามยามดี เป็นต้น... ในทานบารมีก็เหมือนพระเวสสันดร ในปัญญบารมี (ก็เหมือนพระมโหสถ) ในศีลบารมี ก็เหมือนพระสีลวราช” นอกจากนี้ยังพบหลักฐานในจารึกสุโขทัย จากประทุมจารึก ภาคที่ 1 นครชุม (หลักที่ 3) ว่ามีการเทศน์มหาชาติมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้วเช่นกัน (สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521: 63) ดังนี้ “อันหนึ่งโศคนับแต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ไปเมื่อได้เก้าสิบเก้าปี ถึงในปีกุนอันว่า พระปิฎกไตรยนี้จักหายแลหาคนรู้จักรู้แท้มิได้เลย ยังมีคนรู้กันสเล็กลน้อยไซ้ ธรรมเนียมเป็นต้นว่าพระมหาชาติหาคนสวดมิได้เลย ธรรมเนียมอันอื่นไซ้มีค้นหาปลายมิได้มีปลายหาต้นมิได้เลย” ส่วนเวสสันดรชาดกที่ปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์ครั้งแรกคือมหาชาติคำหลวง ที่แต่งขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ นอกจากนี้ก็มีการแต่งอีกหลายสำนวน

ไม่เพียงแต่ในประเทศไทยเท่านั้นที่ชาดกเรื่องนี้จะเผยแพร่ไปทั่ว ในราชอาณาจักรกัมพูชาซึ่งประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา ได้ปรากฏหลักฐานว่าเมื่อประมาณ 900 ปีที่ผ่านมาชาวกัมพูชารู้จักเรื่องเวสสันดรชาดกแล้ว ทั้งที่เป็นรูปสลักเล่าเรื่องในปราสาทหินต่างๆ และเป็นข้อความจารึก หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดคือภาพสลักหินเล่าเรื่องนิทานชาดกหลายเรื่อง รวมทั้งเรื่องเวสสันดรชาดกด้วย ดังที่กังวล คัชชีมา (2551: 21-23) กล่าวว่าพบที่หน้าบันของปราสาทหมมานนันท์ ในกลุ่มโบราณสถานเมืองเสียมเรียบซึ่งสร้างร่วมสมัยกับปราสาทนครวัด คือเมื่อประมาณ 900 ปีที่แล้ว มีภาพเล่าเรื่องปรากฏอยู่สองส่วนคือ ด้านบนเป็นภาพสลักรูปบุคคลคล้ายฤษีนั่งอยู่ ทำท่ายื่นมือออกไป ตรงกลางภาพเป็นรูปเด็ก 2 คน อีกรูปหนึ่งหลบเลือนไปมากแล้วแต่คล้ายกับคนกำลังนั่งหันหน้าเข้าหาเด็กและยื่นมือออกมาด้วย สันนิษฐานว่าเป็นตอนที่พระเวสสันดรประทานสองกุมารแก่ชุก แวด้านล่างมีภาพสลักเทพนม 5 องค์ ส่วนภาพทางด้านซ้ายมือ มีผู้หญิงยืนอยู่ 1 คน ที่โคนไม้มีภาพสลักคล้ายเด็ก 2 คน ส่วนบนต้นไม้เป็นภาพสลักคล้ายคนแก่กำลังนอนอยู่ สันนิษฐานว่าเป็นเรื่องเวสสันดรชาดกตอนชุกพาสองกุมารเดินทางกลับบ้าน ระหว่างทางแวะพักชุกมัดสองกุมารไว้ที่โคนต้นไม้ ส่วนตัวเองปีนขึ้นไปนอนบนต้นไม้ ในคืนนั้นเทพธิดาได้แปลงร่างเป็นพระนางมัทรีมาปลอบประโลมกุมารทั้งสองให้หายหาวดกแล้วและกล่อมจนหลับ นอกจากนี้

นั้นยังพบภาพสลักบนทับหลังปราสาทตาพรหมแห่งแม่น้ำบาติ ซึ่งสร้างหลังจากปราสาททมนานนท์ประมาณ 50 ปี ทางด้านซ้ายมือเป็นรูปช้าง และมีบุคคลนั่งสองคน คนหนึ่งกำลังทำท่าคล้ายหลังน้ำบนฝ่ามืออีกฝ่ายหนึ่ง สันนิษฐานว่าเป็นภาพเล่าเรื่องตอนพราหมณ์ชาวกลิงคราชญ์มาทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ และพระเวสสันดรทรงหลังน้ำมอบให้ ถัดมาเป็นภาพบุคคลสี่คนนั่งบนรถที่เทียมด้วยม้า สันนิษฐานว่าเป็นภาพพระเวสสันดร พระนางมัทรีและสองกุมาร ด้านใต้ภาพขาม้าเทียมรถ มีคนหลังค่อมถือไม้เท้า สันนิษฐานว่าเป็นภาพสลักชุก ด้านข้างหน้าบันปราสาทหลังกลางยังมีภาพสลักเล่าเรื่องเป็นภาพบุคคลสองคนยืนอยู่ มีบุคคลหนึ่งคนนั่งคุกเข่ายื่นมือออกไปเหมือนจะรับของบางอย่าง และด้านขวาของภาพมีช้างยืนอยู่ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภาพสลักเรื่องเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรประทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้แก่พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราชญ์เหมือนกัน

นอกจากนี้กังวล กัษิมา (2551: 54-55) ยังได้กล่าวถึงหลักฐานการแพร่หลายของเรื่องเวสสันดรชาดกที่เป็นข้อความจารึก ว่าปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร เช่น จารึกสมัยหลังพระนคร IMA. 5 พ.ศ. 2140 เขียนไว้ว่า “ข้าไม่ขัดขวางต่อการทำทานนี้เลย ให้ทำด้วยเหมือนกรสนาชาลีย์” หมายถึงให้ช่วยยินดีในการบริจาคทานเหมือนกับกัณหาและชาลี ไม่ขัดขวางการให้ทานของพระเวสสันดร แม้จะให้ตัวเองเป็นทานก็ตาม นอกจากนี้ในจารึกสมัยหลังพระนคร IMA.31 พ.ศ. 2227 เขียนไว้ว่า “ขอมีจิตใจเด็ดเดี่ยวในการให้ทานคุณพระเวสสันดรเทอญ” และในจารึกสมัยหลังพระนคร IMA. 38 พ.ศ. 2244 เขียนเป็นภาษาเขมรว่า “ข้าพเจ้าขอให้ได้ทาน คุณพระมุนีพระโวลันดรกับนางเมทริย์ให้ทานชาลิกรสนานัน”

ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของसानติ ภักดีคำ (2550: 182) ที่กล่าวถึงการเผยแพร่และคตินิยมเรื่องเวสสันดรชาดกในประเทศกัมพูชาว่า มีความนิยมเรื่องมหาเวสสันดรเป็นเวลานานมาแล้ว นอกจากนี้ยังมีประเพณีเทศน์มหาชาติ เรียกว่า พระราชกุศลเทศนาคาถาพันซึ่งมีการเทศนาทั้งพระราชพิธีของกษัตริย์และของประชาชนทั่วไป แต่พระราชพิธีเทศนามหาชาติเทศนาเป็นภาษาบาลีเรียกว่าคาถาพัน ฝายของประชาชนทั่วไปเป็นคำร่ายภาษาเขมรมีความพิสดารเรียกว่ามหาชาติ นอกจากนี้ในคำนำของเรื่องมหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาเขมร ยังแสดงให้เห็นว่าชาวกัมพูชาคตินิยมเรื่องเวสสันดรชาดกและการฟังเทศน์มหาชาติมาเป็นเวลานาน (พุทธศาสนบัณฑิตย, 2539: กถามุข) ดังนี้ “ธรรมเนียมของชาวเขมรแต่เดิมมา เมื่อออกพรรษาแล้วเราย่อมจัดให้มีงานเทศนามหาชาติเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเป็นที่อีกที่เกือบจะครบทุกวัด เป็นธรรมเนียมที่ชาวบ้านเคยทำทุกๆ ปีตั้งแต่ต้นต่อๆ มา”

การแพร่หลายของการเทศน์มหาชาติในประเทศไทยก็มีมานานแล้วเช่นเดียวกันกับในกัมพูชา ดังที่ ลัลลนา ศิริเจริญ (2525: 433) แสดงความเห็นว่าการสวดมหาชาติเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย คงอยู่ในช่วง พ.ศ. 1835–1900 ตั้งแต่ พ.ศ. 1900 เป็นต้นมา จนกระทั่งกรุงสุโขทัยได้รวมกับกรุงศรีอยุธยาอย่างเด็ดขาดเมื่อ พ.ศ. 1981 พุทธศาสนิกชนชาวไทยก็ยังนิยมสวดมหาชาติกันเรื่อยมา แต่ไม่ปรากฏหลักฐานมหาชาติฉบับแปลสมัยกรุงสุโขทัย ซึ่งความดังกล่าวสอดคล้องกับที่ วิสิทธิ์ศักดิ์ สัตพันธ์ (2549: 1-2) กล่าวถึงความนิยมในการฟังเทศนาเรื่องเวสสันดรชาดกของชาวพุทธในประเทศไทยว่า ในประเทศไทยทุกภาคที่มีพุทธศาสนิกชนอาศัยอยู่ จะนิยมมีประเพณีการฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดก หรือมหาชาติตามแต่จะเรียกกันในท้องถิ่นนั้นๆ เช่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกว่างานบุญผะเหวด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือในเขตอีสานใต้ที่ใช้ภาษาเขมรเป็นภาษาถิ่นเรียกว่าเทศน์มหาชาติ ในภาคเหนือเรียกว่า ประเพณีตั้งกรรมหลวงหรือฟังกรรมเวสสันดร ในภาคใต้เรียกว่าฟังกรรมมหาชาติหรือฟังเทศน์มหาชาติเหมือนภาคกลาง

สำหรับสาเหตุที่พุทธศาสนิกชนนิยมฟังเทศน์มหาชาตินั้นมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องมหาเวสสันดรชาดกอย่างมาก ดังที่พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (2496: 1-3) ทรงวินิจฉัยไว้สรุปได้ว่า เพราะพุทธศาสนิกชนเชื่อกันว่าเป็นพุทธวณะซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสประทานแด่ภิกษุสงฆ์ พุทธบริษัท ๗ นิโครธารามในกรุงกบิลพัสดุ์ ผู้ใดได้สดับย่อมเกิดสิริมงคลเป็นกุศลบุญราสี นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าพระศรีอริยเมตไตรยเทพบุตรซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ได้มีเทวโองการสั่งพระมาลัยเถระว่า ถ้าผู้ใดปรารถนาจะเกิดในยุคพระศรีอริย์ ซึ่งมีความสุขสงบ ผู้ใดปรารถนาสิ่งใดก็ได้ดังประสงค์แล้ว จงตั้งใจสดับเรื่องพระเวสสันดรชาดก อันประกอบด้วยพระคาถาหนึ่งพันในวันและคืนเดียว ผลานิสงส์จะชักนำให้ผู้บำเพ็ญกุศลนี้ได้พบพระศรีอริย์ และในการเทศน์มหาชาติ ผู้เทศน์ย่อมสำแดงกระแสสำเนียงเป็นทำนองอันไพเราะต่างๆ ในที่ชุมนุมกันครึกครื้น ก่อให้ผู้ฟังเทศน์เกิดความปิติโสมนัสรื่นเริงใจ ทั้งทานที่บริจาคไปก็ปรากฏทันตา ผู้ที่หวังความปรารถนาก็มุ่งหมายที่จะบำเพ็ญกุศลตามนัยนี้

ด้วยเหตุที่เวสสันดรชาดกเป็นวรรณกรรมที่มีการเผยแพร่ทั้งในประเทศไทยและประเทศกัมพูชามาเป็นเวลานาน จุดมุ่งหมายในการเผยแพร่คือเพื่อการเทศนาไปยังผู้ฟัง เพราะฉะนั้นการใช้ภาษาในเวสสันดรชาดกทั้งในประเทศไทยและประเทศกัมพูชาจึงต้องเน้นที่ความไพเราะจับใจผู้ฟังเป็นสำคัญ เพราะนอกจากจะเป็นการแสดงความสามารถในเชิงกวีแล้ว ยังเพื่อมิให้ผู้ฟังเกิดความเบื่อหน่าย นอกจากนี้ยังต้องใช้ภาษาที่มีความเปรียบเทียบชัดเจน ผู้ฟังฟังแล้วสามารถจินตนาการเห็นภาพได้แจ่มแจ้ง ดังที่เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ (8 พ.ค. 2551) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“เนื่องจากสมัยก่อนไม่มีกล้องถ่ายรูปหรือโทรทัศน์ ดังนั้นในการประพันธ์ก็จะต้องบรรยายภาพทุกอย่างละเอียดอย่างยิ่ง เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจนเหมือนกับที่ตนเห็นหรือยิ่งกว่าที่ตนเห็น” นั่นคือกวีต้องใช้ศิลปะในการประพันธ์หรือวรรณศิลป์หลากหลายวิธี เพื่อให้เกิดภาพชัดเจนจับใจขึ้นในมโนทัศน์ของผู้ฟัง ซึ่งการเลือกใช้วรรณศิลป์นั้น ขึ้นอยู่กับกลวิธีของกวีแต่ละชาติ อันอาจจะเหมือนหรือต่างกันก็ได้ แม้ว่าวรรณคดีนั้นจะเป็นวรรณคดีที่มีที่มาจากต้นเรื่องเดียวกันก็ตาม

นอกจากนี้หากพิจารณาในด้านความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทยกับวรรณคดีเขมร ที่มีต่อกันมาเป็นเวลานานแล้วก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก ดังที่ เตช บุนนาค (2550: 3–4) กล่าวไว้ว่า

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย-เขมรเป็นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่สืบเนื่องยาวนานตั้งแต่ก่อนการสถาปนากรุงสุโขทัยกรุงศรีอยุธยาและสืบเนื่องต่อมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชาวไทยและชาวกัมพูชาได้อย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย-เขมรจึงเป็นเรื่องที่จำเป็นต่อการศึกษา

จากเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าวรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดกของทั้งประเทศไทยและราชอาณาจักรกัมพูชาเป็นวรรณคดีชาดกที่มีความสำคัญ มีเนื้อหาที่มุ่งแสดงทานบารมีของพระพุทธเจ้า ผู้รวบรวมได้คัดสรรบทประพันธ์ที่มีการใช้ถ้อยคำที่ไพเราะงดงามเป็นอย่างยิ่งมารวมเป็นเล่มครบสมบูรณ์ทั้ง 13 กัณฑ์ นอกจากนี้ยังเป็นวรรณคดีที่ได้รับความนิยมแพร่อย่างกว้างขวางในทั้งสองประเทศและยังไม่มีผู้ศึกษาวิจัยมาก่อน ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจใคร่รู้ที่จะนำวรรณคดีทั้งสองฉบับมาศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างกันทางด้านวรรณศิลป์ โดยเวสสันดรชาดกฉบับที่ผู้วิจัยเลือกใช้ในการศึกษาครั้งนี้ คือรายชามหาเวสสันดรชาดก, ฉบับ 13 กัณฑ์ พิมพ์ครั้งที่สิบสาม พ.ศ. 2507 โดยกรมศึกษาธิการ ซึ่งเป็นฉบับที่มีการคัดเลือกและรวบรวมมหาชาติกลอนเทศน์ที่เห็นว่าสำนวนดีที่สุดจากกวีสมัยต้นรัตนโกสินทร์หลายท่าน กับมหาเวสสันดรชาดกฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย พ.ศ. 2539 แปลเป็นภาษาไทยโดยพระสุวรรณ จันทรสุวรรณ ซึ่งเป็นฉบับที่รวบรวมเวสสันดรชาดกฉบับโบราณในราชอาณาจักรกัมพูชามาตรวจทานคัดสรรสำนวนที่ไพเราะเหมาะสมที่สุด ครบทั้ง 13 กัณฑ์เช่นเดียวกัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์รายยาวมหาเวสสันดรชาดก, และมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ในด้านวรรณศิลป์
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างทางด้านวรรณศิลป์ของรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,และมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตข้อมูลในการศึกษาวรรณคดีเรื่องเวสสันดรชาดกทั้ง 13 กัณฑ์ จากฉบับ ดังนี้

1. ขอบเขตข้อมูลทางด้านเนื้อหาฉบับภาษาไทย ศึกษาจากรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ฉบับ 13 กัณฑ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 13 พุทธศักราช 2507 โดยองค์การคำของคุรุสภา
2. ขอบเขตข้อมูลทางด้านเนื้อหาฉบับภาษาเขมร ศึกษาจากมหาเวสสันดรชาดก ภาษาเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิต พุทธศักราช 2539 (ผู้วิจัยแปลเป็นภาษาไทยโดยอยู่ในความควบคุมของพระมหาสุวรรณ จันทวัน โฉ อติดาจารย์สอนภาษาเขมร ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และการตรวจสอบความถูกต้องโดยคณาจารย์จากภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อรรณพ บุญญฤทธิ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กั้วล กัษณิมา และดร.จตุพร โคตรกนก)
3. การปริวรรตอักษรเขมรเป็นอักษรไทย

การปริวรรตจากอักษรเขมรเป็นอักษรไทยที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ ใช้หลักการปริวรรตอักษรเขมรเป็นอักษรไทย ดังนี้

การปริวรรตรูปพยัญชนะ

วรรณดะ	ก	ข	ค	ฅ	ง
	ก	ข	ค	ฅ	ง
วรรณดะ	จ	ฉ	ฉ	ฉ	ญ
	จ	ฉ	ฉ	ฉ	ญ
วรรณดะ	ฎ	ฏ	ฐ	ณ	ณ
	ฎ	ฏ	ฐ	ณ	ณ
วรรณดะ	ด	ถ	ด	ด	น
	ด	ถ	ด	ด	น
วรรณดะ	บ	ผ	พ	ภ	ม
	บ	ผ	พ	ภ	ม
วรรณดะ	ย	ร	ล	ว	
	ย	ร	ล	ว	
วรรณดะ	ส	ห	ฬ	อ	
	ส	ห	ฬ	อ	

การปริวรรตรูปพยัญชนะซ้อน

รูปพยัญชนะซ้อนในภาษาเขมร มี 32 รูป ยกเว้น L /ลอ/ เมื่อเขียนด้วยพยัญชนะตัวเต็ม และมีพยัญชนะตัวเชิงของตนเองซ้อนอยู่ข้างใต้ จัดเรียงตามวรรครูปลักษณะเป็นดังนี้

ក្រ	ខ្ល	គ្រ	ឃ្ល	ង
កុក	ขุข	คุค	ฃฃ	งง
ច្រ	ន្រ	ដ្រ	ឈ្ល	ញ
จจ	นุณ	ซุซ	ฌฌ	ญญ
រដ្ឋ	ស្រ	ឆ្ន	ជ្ឈ	ណ្ហ
ญญ	จจุ	ชช	ฌฌ	ณณ
ត្រ	រដ្ឋ	ទ្រ	ផ្រ	ន្ន
ตต	ฤฤ	ทุทุ	ฝฝ	นน
ប្រ	ផ្រ	ព្រ	ភ្រ	ម្រ
ปป	ฝฝ	พพ	ภภ	มม
យ្យ	រ្រ	ល្អ	វ្រ	
ยย	รร	ลล	วว	
ស្យ	ហ្គ	ឡ	អ្ន	
สศ	หห	ฬ	ฮอ	

การปริวรรตรูปสระ

1. สระอม มีหลักในการปริวรรต ดังนี้

อักษรเขียง

ปริวรรตเป็นอักษรไทย

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

-า

๐	๕๕
๑	๕๖
๒	๕๗
๓	๕๘
๔	๕๙
๕	๖๐
๖	๖๑
๗	๖๒
๘	๖๓
๙	๖๔
๐	๖๕
๑	๖๖
๒	๖๗
๓	๖๘
๔	๖๙
๕	๗๐
๖	๗๑
๗	๗๒
๘	๗๓
๙	๗๔

2. ฝึกลาย ใช้หลักการปริวรรตดังนี้

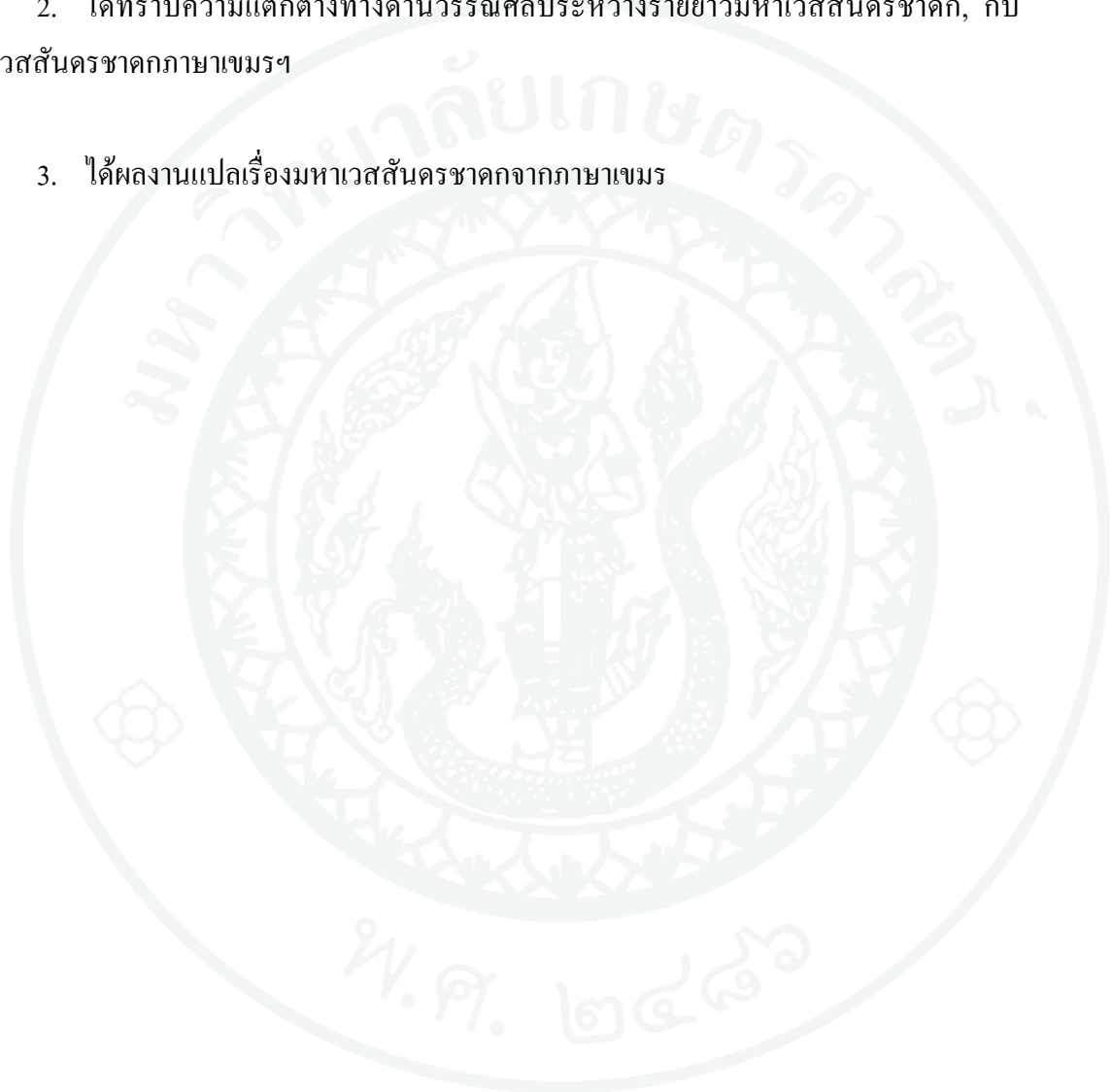
อักษรเขียง

ปริวรรตเป็นอักษรไทย

ศ	อิ
ฦ	อี
ฦ	อุ
ฦ	อู
ฦ	เอ
ฦ	ไ
ฦ	โอ
ฦ	ฤ
ฦ	ฤา
ฦ	ฦ
ฦ	ฦา

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ได้ทราบวรรณศิลป์ด้านต่างๆ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ
2. ได้ทราบความแตกต่างทางด้านวรรณศิลป์ระหว่างร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กับมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
3. ได้ผลงานแปลเรื่องมหาเวสสันดรชาดกจากภาษาเขมร

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

ผู้วิจัยได้ประมวลความรู้ แนวคิด และทฤษฎีจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ในการวิจัยครั้งนี้ มีหัวข้อดังนี้

1. ความหมายของชาดก
2. ความสำคัญของชาดก
3. ความหมายของคำว่า วรรณศิลป์
4. ความรู้เกี่ยวกับรายยาว
5. ความเป็นมาและการแพร่กระจายเรื่องเวสสันดรชาดกในประเทศไทย
6. ความเป็นมาและการแพร่กระจายเรื่องเวสสันดรชาดกในราชอาณาจักรกัมพูชา
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดก

ความหมายของชาดก

มีผู้ให้ความหมายของชาดกไว้เป็นอันมาก ผู้วิจัยได้แบ่งการให้ความหมายเป็น 2 ทาง ดังนี้

1. ความหมายทางไวยากรณ์ และ 2. ความหมายทางศาสนาและวรรณกรรม

1.1 ความหมายทางไวยากรณ์

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9, ราชบัณฑิต) ให้ความหมายของคำว่าชาดก (ชาดก) ไว้ดังนี้ ชาตฺ ปุพฺพกเว ภูตฺ ปุพฺพํ ขนฺธรูปญจํ ตปฺปฏิพทฺธญจ กยติ กเถตฺติ ชาตกํ เรื่องที่กล่าวถึงเบญจขันธ์และผู้เกี่ยวข้องอันเกิดมีในภพชาติก่อน (ชาต บทหน้า เก ธาตุ ในความหมายว่าส่งเสียง, กล่าว อัจฉัย, แปลง เอ เป็น อ)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (2512: 310) ทรงให้ความหมายของคำว่าชาดกไว้ในปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ว่า ชาตกํ (ชาดก) (ผ); โบราณว่าวัตถุเป็น

ที่กล่าวซึ่งจารีตอันบังเกิดแล้ว. ส.ชาดก Jatakam birth, nativity; a birth or existence in the Buddhist sence ; jataka or story of one of the former births of Lord Budda. SKT jataka

แปลก สนธิรักษ์ (2506: 118) ให้ความหมายของชาดกหรือชาดกไว้ในพจนานุกรมบาลี-ไทย ว่า ชาดก นาม. หมายถึง ชาดก, เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในอดีต

T.W. Rhys davids, and W. STEDE (1966: 281) ให้ความหมายของคำว่า JATAKA ไว้ใน THE PALI TEXT SOCIETY'S PALI – ENGLISH DICTIONARY ว่า

“ชาดก” เป็นคำนาม นปุงสกลิงค์ มาจากคำว่า JATA + K (บ่งบอกถึงมีหน้าที่เป็นคำคุณศัพท์) แปลว่า เป็นส่วนหนึ่งของ เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว ความหมายของคำว่า “ชาดก” มีดังนี้ คือ:

1. เรื่องการประสูติ (ของพระพุทธเจ้า) ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เป็นเรื่องเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ (นักปราชญ์) ในความหมายนี้ ชาดกจึงเป็นชื่อวรรณกรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า 1 ในจำนวน 9
2. เรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่เป็นสัตว์ ตามความหมายนี้ คำว่าชาดกจะไม่พบใน 4 นิกาย แต่จะปรากฏที่สถูปการหุด และบ่อยมากในหนังสือชาดก
3. เป็นชื่อคัมภีร์เล่ม 1 ในพระไตรปิฎก ประกอบด้วยเรื่องทั้งหมด 547 เรื่อง

1.2 ความหมายทางศาสนาและวรรณกรรม

ราชบัณฑิตยสถาน (2493: 334) ให้ความหมายว่า “ชาดก หมายถึงเรื่องพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ เป็นคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ส่วน 1 ใน 9 ส่วนที่เรียกว่า นวังกสตัตุศาสน์ ”

พจนานุกรมบาลี – ไทย – อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ (2531: 1482-1483) ให้ความหมายคำว่าชาดกหรือชาดก ว่าหมายถึง

1. ชาตกเป็นเรื่องอดีตชาติของพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ฉลาดในสมัยก่อนโน้น ในความหมายนี้ ชาตกเป็นชื่อของหนึ่งในสัตตสุต 9 อย่าง

2. เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในอดีตชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งดำรงพระชาติเป็นสัตว์ ในความหมายนี้ คำว่าชาตก ไม่ปรากฏในนิคายทั้ง 4 แต่พบใน Bharhut (ราวปลายศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสต์ศักราช)

3. ชื่อของหนังสือบาลีเล่มหนึ่งซึ่งประกอบด้วยฉันท มีเรื่องราวดังกล่าวถึง 547 เรื่อง ข้อความคัมภีร์เล่มนี้ยังมีได้ตกแต่งเรียบเรียงใหม่

J. Hastings (n.d.: 491 -494) ให้ความหมายคำว่า JATAKA ไว้ใน Encyclopaedia of Religion and Ethics ว่า

1. ความหมายของคำ คำว่าชาตกในความเชื่อและในวรรณคดีพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่พระโพธิสัตว์กล่าว คือพระพุทธเจ้าในอดีตชาติมีบทบาทสำคัญ โดยเป็นตัวเอกหรือ ตัวแสดงอื่นๆหรือบางครั้งก็เป็นตัวผู้ดู เพราะฉะนั้นคำว่าชาตกนี้อาจแปลได้ว่า “เรื่องของพระโพธิสัตว์” แต่ในความหมายปัจจุบันของคำนี้คือเรื่องการเกิดของพุทธะ

2. ต้นกำเนิดและจุดมุ่งหมายของชาตก อ้างในพระสูตรของฝ่ายมหายาน ในคัมภีร์สัทธัมมปุณฺณทริกะ ว่าพระพุทธเจ้ารู้ความแตกต่างในด้านความสามารถและศักยภาพของ ผู้ที่มาฟังธรรมหลากหลาย ได้ใช้แนวทางการสอนแตกต่างกันมากมาย ได้เล่าเรื่องหลากหลาย ได้แก่ เรื่องเพิลิดเพลิน เรื่องที่น่ากลัวตาม เรื่องการแนะนำ และเรื่องที่สนุกสนาน โดยวิธีที่จะทำให้สัตว์ทั้งปวงไม่เพียงแต่เกิดความยินดีกับกฎเกณฑ์ของชีวิตในโลกนี้เท่านั้น แต่ยังสอนเกี่ยวกับ เรื่องของชีวิตหลังความตาย จะบรรลุไปถึงภาวะสุคติ และในคัมภีร์เล่มนี้ก็ได้กล่าวไว้ด้วยว่า พระพุทธเจ้าได้สอนโดยใช้สูตรและคาถา และสอนโดยใช้นิทานปรัมปราและชาตก กล่าวได้ว่า พระโคตมพระพุทธเจ้าได้นำเรื่องที่เป็นที่นิยมของคนมาใช้สอนแก่คนทั้งหลาย จึงเป็นสิ่งที่แน่นอนว่าพระสงฆ์ในศาสนาพุทธคงจะใช้วิธีเดียวกัน

3. ชาตกต่างๆ ในพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี เรื่องบางเรื่องซึ่งภายหลังได้ถูก เปลี่ยนแปลงให้เป็นชาตก โดยนำมาเล่าเป็นเรื่องราวธรรมดาๆ โดยไม่ได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ บางที

ก็จะมิขาดจริงๆ รวมอยู่ในพระสูตรนั้นด้วย เช่น กุฏทันตสูตรและมหาสุทฺตสนสูตรในทีฆนิกาย และในมหาเวทสูตรในมัชฌิมนิกาย เรื่องชาดกที่ประกอบกันเป็นส่วนสำคัญทางคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีอยู่ในองค์ 9 ในคัมภีร์สันสกฤตเรียกว่า ธรรมปรวณ ในคัมภีร์ทั้งสอง เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ถูกแบ่งตามเนื้อหาสาระออกเป็น องค์ที่ 7 ส่วนสันสกฤตก็เป็น ธรรมปรวณที่ 9

4. อรรถกถาชาดก อรรถกถาหรือชาดกวรรณนา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าชาดกัญญกถา ได้รับการแปลเป็นภาษาสิงหลโดยตัวคาถายังเป็นภาษาบาลีแบบดั้งเดิม ไม่ได้แปล ต่อมาชาดกัญญกถาฉบับสิงหลก็ได้รับการแปลใหม่เป็นภาษาบาลี ในชาดกวันทนา ทุกเรื่องจะประกอบด้วยส่วนต่างๆ ดังต่อไปนี้

4.1 เรื่องปัจจุบัน (ปัจจุปันนัตถุ) พูดถึงเหตุการณ์บางอย่างที่ไปกระตุ้นให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงชาดก

4.2 เรื่องในอดีต (อดีตัตถุ) ซึ่งเป็นเรื่องชาดกแท้ๆ

4.3 คาถา ประกอบเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราวในอดีต แต่บางครั้งก็จะเป็นคาถาที่พูดถึงเรื่องในปัจจุบันด้วย

4.4 เวชยาภรณ์ เป็นความเห็นทางด้านไวยากรณ์หรือหลักภาษาเกี่ยวกับคาถานั้นๆ

4.5 ประมวลเรื่อง หรือเรียกเป็นภาษาบาลีว่า สโมธานะคือนำเรื่องในอดีตและอนาคตมาเชื่อมกัน โดยระบุตัวละครในเรื่องอดีตกับที่กลับชาติมาเกิดในสมัยเดียวกับพระพุทธเจ้า

5. ที่มาของคัมภีร์ชาดกในวรรณคดีอินเดีย อรรถกถาชาดกนี้ T.W. Rhys Davids ให้ความเห็นว่าเป็นผลงานที่เก่าแก่ มีความสมบูรณ์เป็นนิทานท้องถิ่นที่มีความสำคัญมาก นอกจากจะเป็นนิทานพื้นเมืองเก่าแก่แล้ว ก็ยังมีคุณค่าทางวรรณคดี ในส่วนที่เกี่ยวกับปัจจุปันนัตถุ เป็นผลงานการสร้างสรรค์ของอรรถกถาจารย์ หรือไม่ก็ยืมมาจากคัมภีร์ต่างๆ เช่นวินัยปิฎกบ้าง สุตตันตปิฎก หรืออปทานบ้าง หรือไม่ก็จากอรรถกถาอื่นๆ

6. จริยาปิฎก เป็นคัมภีร์สุดท้ายในชุดทศนิกายของพระไตรปิฎก เป็นประมวลชาดกจำนวน 35 เรื่องในรูปของคาถา วัตถุประสงค์ของงานชิ้นนี้ก็เพื่อจะแสดงอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ที่ได้บำเพ็ญบารมี 10 บารมี 2 บารมีแรกคือ ทานบารมีและศีลบารมี มีเรื่องประกอบบารมีละ 10 เรื่อง บารมีอื่นๆ อีก 8 บารมี แต่ละบารมีจะมีเรื่องประกอบอยู่ 15 เรื่อง กล่าวคือ เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี เรื่องต่างๆ ก็อ้างว่าพระโคตมพุทธเจ้าเป็นผู้เล่า เป็นเรื่องที่เน้นหนักในด้านศีลธรรมจรรยาต่างๆ

7. นิทานกถา จากทศนะพุทธแบบดั้งเดิม ชาดกทุกเรื่องอาจถือได้ว่าเป็นชีวประวัติของพระโคตมพุทธเจ้า นิทานกถาประกอบด้วย 3 ส่วนคือ

1. เรื่องการเริ่มต้นในอดีตชาติ (ทุเรณิทาน) กล่าวถึงชีวิตในอนาคตของพระพุทธเจ้า ขณะเป็นสุเมธดาบส ในสมัยของพระทีปังกรพุทธเจ้า เรื่อยมาจนกระทั่งมาเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ส่วนนี้เป็นอรรถกถาของส่วนที่เรียกว่า พุทธวงศ์และจริยาปิฎก

2. เรื่องของการเริ่มต้นในอดีตที่ไม่ไกลนัก เรียกว่าอวิทูเรณิทาน ก็จะเริ่มต้นด้วยตอนพระพุทธเจ้าจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต และยุติลงด้วยการบรรลุพระโพธิญาณ (คือบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์)

3. เรื่องการเริ่มต้นในยุคใกล้ เรียกว่าสันติเกณิทาน จะพูดถึงเรื่องเหตุการณ์จากที่บรรลุพระโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า จนถึงเรื่องถวายมหาทานพระเชตะวันของอนาถปิณฑิกเศรษฐี

8. เรื่องชาดกในวรรณกรรมที่ไม่ใช่ภาษาบาลี ในคัมภีร์ยุคต่อมาคือ มลिनทปัญหา ซึ่งปรากฏในคำแปลภาษาจีน (แต่งขึ้นระหว่าง A.D.317–A.D.420) จะมีการอ้างชาดกอยู่บ่อยๆ ผู้ประพันธ์มลินทปัญหาไม่ได้แสดงข้อแตกต่างระหว่างพระโพธิสัตว์ในชาดกกับพระพุทธเจ้า

9. ชาดกในวรรณกรรมสันสกฤตฝ่ายพุทธ

1. ชาดกหลายเรื่องมีอยู่ในมหาเวสตุ ทั้งในรูปของร้อยแก้วและร้อยกรองในภาษาสันสกฤตแบบผสม บางเรื่องต่างจากชาดกในคัมภีร์ภาษาบาลี แต่บางเรื่องไม่มีในคัมภีร์ภาษาบาลี

2. ที่ใกล้เคียงกับชาดกมากคือ อวทาน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์นิคายสรวาสติวาทิน และคัมภีร์ของฝ่ายมหายาน อวทานอธิบายเรื่องกุศลกรรมของบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย โดยยกตัวอย่างชี้ให้เห็นกฎของกรรมที่บอกว่า กรรมดำให้ผลดำ กรรมขาวให้ผลขาว ชัดเจนแตกต่างระหว่างอวทานกับชาดกก็คือ ในชาดกพระโพธิสัตว์จะเป็นตัวเอกของเรื่อง ส่วนในอวทานพระอรหันต์จะมีบทบาทสำคัญ แต่ก็มีหลายอวทานที่พระโพธิสัตว์เป็นตัวเอก

3. โพธิสัตตวาทานมาลา แปลว่า พวงมาลาของเรื่องพระโพธิสัตว์ เป็นอีกชื่อหนึ่งของงานเขียนที่รู้จักกันในนามชาดกมาลา ซึ่งเป็นคำประพันธ์ภาษาสันสกฤต ผู้แต่งคืออารยศูรหรือสุระ ชาดกมาลามีหลายฉบับ แต่ที่มีชื่อเสียงที่สุดคืองานเขียนของผู้ที่กล่าวชื่อมานี้

4. ชาดกและอวทานยังพบในสูตราลังการะของท่านอัสวโฆษ และในอวทานกัลปดาของท่านเกษเมนทร และยังมีชาดก 50 เรื่องปรากฏอยู่ในมหายานสูตร ราชฎรปาปฤดา

10. ชาดกและพระพุทธรูป ชาดกมีความสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา เพราะชาดกสะท้อนให้เราเห็นความนิยมของพระพุทธศาสนา เรื่องราวต่างๆ ในชาดกจะอ้างอิงหลักกรรมและอุดมการณ์ของศาสนาพุทธ ไม่ใช่พระอรหันต์ที่ได้บรรลุนิพพาน แต่อุดมการณ์คือความเป็นพระโพธิสัตว์ที่แสดงคุณธรรมอันยิ่งใหญ่ เพื่อเตรียมเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

11. ชาดกในพุทธศิลป์ ความนิยมของชาดกมีอยู่อย่างมากมาย เรื่องราวของชาดกปรากฏอยู่ในศิลปะของอินเดียยุคต้น และยังปรากฏในรูปสลัก รูปวาดในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาทั้งหลายในทุกศตวรรษ ในศตวรรษที่ 3-2 ก่อนคริสต์กาล เราจะพบศิลปะเหล่านี้ในอินเดีย คือในการหุดและสาณูจิ ในคริสต์ศตวรรษที่ 2 พบใน อมารวตี และต่อมาพบในถ้ำอชันตะ เมื่อครั้งที่หลวงจีนฟาเหียนเดินทางไปถึงกา เมื่อ คริสต์ศักราชที่ 412 ก็ได้เห็นภาพเรื่องราวของพระเจ้าห้าร้อยชาติที่อภัยคีรี

G. P. Malalasekera (2003: 951) อธิบายความหมายของคำว่า ชาดกหรือชาดกะไว้ใน Dictionary of Pali Proper Names. Vol. I. ดังนี้ ชาดกะ - ชาดกะหรือชาดกเป็นคัมภีร์เล่มที่สิบของขุททกนิคายในคัมภีร์สุตตันตปิฎก ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ชาดกเป็นหนึ่งในบรรดาคำสอน 9 ประการของพระพุทธเจ้า ซึ่งจัดเป็นหมวดหมู่ไว้ตามเนื้อหาคำสอนเรื่องชาดก(ที่ยังไม่มีการพิมพ์เผยแพร่)นั้นมีเนื้อหาเป็นบทร้อยกรองเท่านั้น แต่ก็เป็นที่แน่ใจว่าใน

เบื้องต้นจะต้องมีการสืบต่อกันมาด้วยวิธีมุขปาฐะ ในฐานะบทอรรถกถา โดยเล่าเรื่องราวเป็นร้อยแก้ว อรรถกถาหรือคำอธิบายนี้ต่อมาได้พัฒนาขึ้นมาเป็นอรรถกถาชาดกหรือชาดกัญญกถา ชาดกบางเรื่องนั้นได้รับการรวบรวมไว้ต่างหากเล่มหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าคัมภีร์จรียาปิฎก เป็นไปไม่ได้เลยที่จะกล่าวว่าชาดกนั้นมีรูปร่างแบบปัจจุบันนี้ตั้งแต่เมื่อใด และเป็นไปไม่ได้เลยที่รู้ว่าชาดกปัจจุบันมีจำนวนกี่เรื่องที่เป็นเรื่องดั้งเดิม ในยุคของคัมภีร์จุลนิเทศดูเหมือนว่ามีชาดกอยู่ 500 เรื่อง เพราะว่าจำนวน 500 นี้อ้างอิงจากคำบาลีว่า ปญจชาตกสทานิ ภาพสลักที่สร้างขึ้นในศตวรรษที่ 3 มีการแสดงภาพของเรื่องราวในชาดกจำนวนหนึ่ง เป็นการแสดงให้เห็นว่ามีการรวบรวมชาดกเป็นร้อยแก้วมาก่อนแล้ว มีชาดกหลายเรื่องในคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่ไม่ได้รวบรวมไว้ในคัมภีร์ชาดกเท่านั้น เช่น ทิฆมกถะ รวบรวมไว้ในอภิธรรมปิฎก ชาดกนั้นประกอบด้วยนิบาตจำนวน 22 นิบาต

คำว่าชาดกแม้จะมีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลายทั้งความหมายทางไวยากรณ์รวมทั้งทางศาสนาและวรรณกรรม แต่ก็มีความหมายที่ใกล้เคียงกัน ผู้วิจัยจึงสรุปความหมายของคำว่าชาดกที่นำมาใช้ในงานวิจัยครั้งนี้ คือ เรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์ได้เคยถือกำเนิดเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์มานับพันชาติ โดยพระชาติสุดท้ายก่อนที่จะเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ทรงจุติจากสวรรค์ลงมาอุบัติเป็นพระเวสสันดร โดยทรงนำเรื่องราวเหล่านั้นมาเล่าประกอบ การแสดงธรรมเพื่อให้พุทธบริษัทเข้าใจธรรมะลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ความสำคัญของชาดก

ชาดกเป็นเรื่องราวประกอบคำสอนทางศาสนาพุทธที่มีความสำคัญมาก คือเพื่อใช้สอนธรรมะ เพราะพระพุทธองค์ทรงทราบถึงอุปนิสัยของสรรพสัตว์ทั้งหลายว่าคนแต่ละคนมีกิเลส อวิชชามากน้อยต่างกัน พระองค์จึงคิดค้นหาวิธีการสอนธรรมะเพื่อให้เข้าใจธรรมะได้ง่าย วิธีการสอนอย่างหนึ่งคือ การเล่านิทานขกอุทาหรณ์อุปมาอุปไมย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าใจธรรมะนั้นอย่างแจ่มแจ้ง นอกจากนี้ยังเพื่อศึกษาธรรมะด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลิน การศึกษาธรรมะให้เข้าใจได้อย่างถ่องแท้นั้นเป็นเรื่องที่ยากมาก ดังที่พระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาชาดกได้กล่าวถึงความยากของธรรมะในบทประณามคาถาว่า “พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เทวดาและมนุษย์บูชาแล้วด้วยความเต็มใจ อันประณีต สุขุม ละเอียดย่นัก ลึกซึ้งยากที่สรรพสัตว์ผู้มีกิเลสหนาจะรู้เห็นจริงได้” (พัฒน์ เฟื่องผลา, 2528: 17) ด้วยเหตุนี้จึงนำชาดกมาเล่ามีนิทานประกอบเพื่อให้ผู้ศึกษาธรรมะในพระพุทธศาสนาไม่เกิดความเบื่อหน่ายหรือท้อแท้ในการศึกษา

ธรรมะนั้น แต่จะเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน ขณะเดียวกันก็เข้าใจธรรมะได้อย่างถูกต้อง อีกทั้งยังมีความสำคัญในด้านการช่วยแก้ปัญหาแก่ประชาชน นิทานชาดกบางเรื่องจะเริ่มต้นด้วย พระสาวกมีความสงสัยปัญหา พระพุทธเจ้าทรงแก้ความสงสัยหรือแก้ปัญหาด้วยการเล่านิทาน เปรียบ เทียบให้เห็นปัญหา และเห็นวิธีการแก้ปัญหาที่ถูกต้องตรงจุดที่เกิด (พรทิพย์ ชังธาดา, 2532: 53)

นอกจากชาดกจะเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนาที่มีความสำคัญในการใช้เป็นเครื่องมือช่วย ในการสั่งสอนอบรมให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจพระธรรมคำสอนทางศาสนาได้อย่างแจ่มแจ้งดังที่ กล่าวมาข้างต้นแล้ว ชาดกยังมีความสำคัญอย่างยิ่งถือเป็นต้นกำเนิดของวรรณคดีไทยที่มีชื่อเสียง หลายเรื่อง ดังที่ สืบพงศ์ ธรรมชาติ (2542) ได้อธิบายไว้ในหนังสือวรรณคดีชาดกว่า วรรณคดีไทย ที่มีที่มาจากชาดกในมหานิบาตชาดก จากพระสุตตันตปิฎก ที่เด่นมากได้แก่ เตมียชาดก มหาชนก ชาดก สุวรรณสามชาดก เนมิราชชาดก มโหสถชาดก ภูริทัตตชาดก จันทกุมารชาดก มหานา รทกัสสพชาดก วิรุทธชาดกและเวสสันดรชาดก ทั้งสิบเรื่องเป็นเรื่องที่คุ้นเคยกันดีในวงวรรณคดีไทย ยังมีวรรณคดีที่จัดว่าเป็นวรรณคดีชาดกแบบฉบับหรือวรรณคดีชาดกแบบราชสำนักที่พระมหา กษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์หรือรับสั่งประมุขกวีแต่งขึ้น หรือกวีในราชสำนักแต่งถวายพระมหา กษัตริย์ก็ยังมีอีกเป็นจำนวนมาก เช่น มหาชาติคำหลวง สมุทรวินิจฉัยคำฉันท์ กาพย์มหาชาติ บทเห่ เรื่องงากี้ เสือโคคำฉันท์ สิริวิบูลกิตติหรือยศกิติ์ กากีคำกลอน ลิลิตพระศรีวิชัยชาดก บทละครเรื่อง สังข์ทอง สรรพสิทธิ์คำฉันท์ และร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น ในท้องถิ่นต่างๆ ก็ยังมี วรรณกรรมที่มีต้นกำเนิดมาจากปัญญาชาดก จำนวน 61 เรื่อง เช่น สมุทรวินิจฉัยชาดก สุธนชาดก สุธนุชาดก รัตนปัทมาชาดก และสิริวิบูลกิตติชาดก เป็นต้น

กล่าวได้ว่าชาดกมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสอนในทางพุทธศาสนา คือเป็นการยกเรื่อง รวบรวมในพระชาติต่างๆ ของพระพุทธเจ้ามาประกอบการอธิบายพระธรรม เพื่อให้พุทธบริษัทมีความ เข้าใจเรื่องได้อย่างตรงตามจุดหมายที่พระพุทธองค์ต้องการจะสอน นอกจากนี้ชาดกยังมีความ สำคัญอย่างยิ่งต่อวงการวรรณกรรมไทย คือเป็นต้นกำเนิดของวรรณกรรมไทยอีกมากมายหลาย เรื่อง ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่รู้จักกันดี

ความหมายของคำว่า วรรณศิลป์

คำว่าวรรณศิลป์เป็นคำที่มีผู้ให้ความหมายไว้ในคำราต่างๆ หลายเล่ม ดังนี้

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1055) ให้ความหมายวรรณศิลป์ว่าเป็นศิลปะในการประพันธ์หนังสือ เช่น ลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์สูงส่ง, ศิลปะทางวรรณกรรม, หนังสือที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี

นอกจากนี้ในพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน 2552: 461) ซึ่งอธิบายคำว่าวรรณศิลป์ไว้ว่าหมายถึงศิลปะของการประพันธ์ คำว่าวรรณศิลป์ปรากฏใช้เป็นครั้งแรกในพระราชบัญญัติราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2465 แปลว่า หนังสือที่มีศิลป์หรือศิลปะในวรรณคดี หรือวรรณกรรม วรรณศิลป์เป็นคุณสมบัติที่บ่งชี้ความเป็นวรรณคดี หลักวรรณศิลป์จึงเป็นหลักที่ใช้ในการประเมินคุณค่าของวรรณคดีได้ด้วย พลตรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้กล่าวสรุปหลักของวรรณศิลป์ไว้ 6 ประการ ในหนังสือวิทยาวรรณกรรม ดังนี้

1. วรรณศิลป์เป็นศิลปะการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของผู้ประพันธ์ให้แก่ผู้อ่านผู้ชมโดยไม่มุ่งหวังประโยชน์อย่างอื่น นอกจากการถ่ายภาพแห่งความชัดเจนเท่านั้น
2. วรรณศิลป์ไม่เพียงแสดงสิ่งที่เกิดขึ้น หรือแสดงความในใจซึ่งได้รับจากสิ่งที่เกิดขึ้นเท่านั้น แต่จะต้องแสดงทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นและความในใจซึ่งได้รับจากสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกันไปด้วย และการแสดงที่วุ่นนี้ต้องทำให้ผู้ดูผู้ชมกินใจ จึงจะถือว่าสมบูรณ์
3. ภาษาที่เป็นวรรณศิลป์ต้องมีลักษณะของการแนะนำภาพให้เกิดจินตนาการ
4. เพื่อให้ผู้อ่านผู้ชมมีจินตนาการเห็นภาพอย่างละเอียดลออที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้
5. วรรณคดีย่อมใช้ประโยชน์จากภาษาและถ้อยคำในทุกทางทั้งความหมายและเสียงเพื่อทำให้จับใจผู้อ่าน

6. วรรณคดีที่มีวรรณศิลป์จะต้องแสดงเอกภาพ สาระทุกส่วนรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

7. วรรณคดีที่มีวรรณศิลป์จะต้องมีสัมพันธภาพอย่างสนิท ทุกส่วนมีความสัมพันธ์ต่อกัน ไม่มีส่วนใดแต่งไว้เป็นบังเอิญ ไม่มีอะไรที่ไม่เกี่ยวข้องกับส่วนอื่น

ดังนั้นวรรณศิลป์จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่บ่งชี้ความเป็นวรรณคดี วรรณศิลป์เป็นทั้งหลักของการประพันธ์หนังสือและหลักของการประเมินคุณค่าในขณะเดียวกัน ผู้สร้างวรรณคดีและผู้อ่านวรรณคดีจึงต้องเข้าใจหลักวรรณศิลป์ วรรณศิลป์ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า The Art of Literature.

ในสารานุกรมวรรณคดี (ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และ สงวน อ้นค, 2516: 441) ให้ความหมายไว้ว่า วรรณศิลป์คือการแสดงออก หรือการถอดเอาความรู้สึกเพราะอารมณ์สะท้อนใจ มาประพันธ์เป็นถ้อยคำ และวรรณศิลป์นี้ยังได้แบ่งออกไปอีกเป็น 2 คือ

1. วรรณคดีบริสุทธิ์ หมายความว่าหนังสือที่แต่งขึ้นให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจแล้วแสดงความรู้สึกนั้นออกมา ไม่ได้มุ่งประโยชน์ในทางที่จะให้ใช้สอยได้โดยตรง
2. วรรณคดีประยุกต์ หมายความว่าหนังสือที่แต่งขึ้นโดยมีเจตนาจะให้ประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น สอนศีลธรรมโดยตรง หรือเป็นการให้ผู้อ่านได้อ่านและได้รับความรู้

นอกจากนี้ในความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย (ลิขิตา พินิจภูวดล และนิศยา กาญจนวรรณ, 2520: 4) ให้ความหมายของวรรณศิลป์ว่า คือศิลปะในการแต่งหนังสือ หัวใจของศิลปะทั้งหลายรวมทั้งวรรณศิลป์ก็คือสุนทรียภาพ หรือความประณีตงดงาม ได้แก่ความงามของภาษา ความงามของเนื้อเรื่อง ซึ่งกลมกลืนกับรูปแบบ ความงามความมีสาระของข้อคิดเห็น หรือแนวคิดที่แทรกแฝงอยู่ในเนื้อเรื่อง ส่วนความงามที่สำคัญที่สุดก็คือการนำเอาองค์ประกอบต่างๆ ของวรรณกรรมมาผสมผสานเข้าด้วยกันได้อย่างประณีตนั้นเอง หนังสือที่เป็นวรรณศิลป์ก็คือหนังสือที่มุ่งเสนอความงดงามของภาษา ความงดงามของเนื้อเรื่องและรูปแบบเป็นสำคัญ

จะเห็นว่าความหมายของคำว่าวรรณศิลป์ข้างต้นเป็นไปในแนวทางเดียวกัน คือหมายถึงความงดงาม ความมีศิลปะ การสร้างสรรค์จินตนาการ ความมีสัมพันธภาพในวรรณคดีและ

วรรณศิลป์ยังเป็นหลักในการพิจารณาคุณค่าของวรรณคดีด้วย สำหรับความหมายของคำว่า วรรณศิลป์ที่ใช้ในงานวิจัยนี้ หมายถึง ศิลปะในการประพันธ์วรรณคดี ซึ่งแสดงออกให้เห็นได้ชัดเจนจากความงดงามกลมกลืนกันอย่างประณีตทั้งในองค์ประกอบของเนื้อหาและในศิลปะการใช้ภาษา

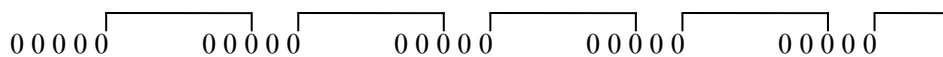
ความรู้เกี่ยวกับร่ายยาว

จากการศึกษาเกี่ยวกับร่ายยาวทำให้ได้ข้อมูลดังนี้ คำว่า ร่าย หมายถึง ร้อยกรองชนิดหนึ่งที่มีลักษณะการเรียงคำให้คล้องจองกันตามข้อบังคับ โดยไม่กำหนดจำนวนบาท จำนวนบท มีกฎข้อบังคับน้อยกว่าร้อยกรองประเภทอื่นๆ ร่ายแบ่งออกเป็น 4 ชนิด คือ ร่ายสุภาพ ร่ายโบราณ ร่ายด้น และร่ายยาว

ร่ายยาว กำหนดว่าในวรรคหนึ่งๆ มีคำได้ตั้งแต่ 5 คำ อาจจะถึง 15 คำก็มี แต่ละบทของร่ายยาวจะประกอบด้วยจำนวนวรรคที่วรรคก็ได้ ขึ้นอยู่กับเนื้อความที่ต้องการกล่าวถึง แต่ให้คำสุดท้ายของวรรคหน้าส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งของวรรคต่อไป ยกเว้นคำสุดท้ายของวรรคต่อไป นั้น คำที่สัมผัสกันไม่จำเป็นต้องมีรูปวรรณยุกต์เดียวกัน ร่ายยาวจึงเป็นร้อยกรองที่ผู้แต่งสามารถถ่ายทอดเนื้อหาและความคิดต่างๆอย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องพะวงกับกฎเกณฑ์ทางฉันทลักษณ์ ซึ่งพระยาอุปกิตศิลปสาร (2522: 422) ให้คำอธิบายเกี่ยวกับสัมผัสและจุดประสงค์ในการใช้ร้อยกรองประเภทร่ายยาว ไว้ดังนี้

ร่ายยาวคือร่ายซึ่งท่านนิยมสัมผัสส่งท้ายวรรค และรับต้นวรรคกับคำใดๆ ก็ได้ เป็นสัมผัสเชื่อมกันเป็นเช่นนี้จนจบ ส่วนวรรณยุกต์ เช่น เอกรับเอก โทรับโท ฯลฯ นั้น ท่านก็นิยมด้วยแต่ไม่เคร่งครัดอย่างร่ายอื่นๆ และร่ายยาวนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับร่ายโบราณมาก ต่างแต่ร่ายโบราณนั้น ท่านแต่งเข้ากับโคลงสุภาพทั้งหลาย มีกำหนดคำในวรรคหนึ่งๆ ไว้ชัดเจน และมีสัมผัสและวรรณยุกต์ถูกต้อง ส่วนร่ายยาวนั้นเป็นคำกานท์ ซึ่งท่านใช้ร้องและแต่งเป็นคำสวดเรื่องต่างๆ เพื่ออ่านสู่กันฟังอย่างคำร้องเพลงหรือกล่อมลูกของเรา เป็นต้น แต่เพราะเขาใช้สัมผัสแบบร่ายดังกล่าวมาแล้ว จึงต้องนับเข้าในร่ายยาว ส่วนคำในวรรคหนึ่งๆ จะใช้ 5-6 คำ หรือ 6-7 คำ หรือมากกว่านี้ก็ได้ แล้วแต่จะเหมาะ แต่ส่งกับรับเป็นคำเดียวกันไม่ได้

แผนผังของร่ายยาวตามที่ สืบพงศ์ ธรรมชาติ (2542 : 145) อธิบายไว้มีดังนี้

(แต่ละวรรคเกิน 5 คำได้)

ตัวอย่างร่ายยาวจากเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์ (กรมศึกษาธิการ 2507: 54)

ปางเมื่อสมเด็จพระสุทนต์ กราบทูลพระราชสามีสักเท่าใดๆ ท้าวเธอก็มิได้ตรัสจํารรจา พระนางถวายบังคมลาโศกสะอื้นกลับคืนสู่คําหนัก สวมกอดพระลูกรักแล้วพูนทวย ว่าโอ้ พ่อฉัตรพิชัยเชษฐเวสสันดรของแม่เอ๋ย ตั้งแต่บัดนี้พระชนนีจะเสวยพระอิสสุทธธรา แม่ไป ทูลพระบิดาเธอก็ไม่โปรด แม่อนขอโทษเธอก็ไม่ให้พระลูกเอ๋ย ะรอยกรรมเจ้าทำให้แต่ ปางหลัง พ่อจึงพลัดพรากจากวังที่นํ้านอนตัวอย่างร่ายยาวจากเรื่องสามกรุง (พระราช วรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2518: 8)

ครั้นเมื่อพม่าปัจจามิตร จวนจะเข้าประชิดกรุงไกร ไทยรบพุ่งแพ้วฝ่าย แต่มีชายชาว ชนบท เหลือที่จะสะกดโทษะ พม่าเกาะกะกั้วร้าว บังคับเอาลูกสาวไปเป็นส่วย เขาจึง ช่วยกันแก้เผ็ด เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดในพงศาวดาร ขานชื่อค่ายบางระจัน ซึ่งตั้งมั่นแขงข้อ ต่อต้านพม่าผู้ไปปราบ

ความเป็นมาและการแพร่กระจายเรื่องเวสสันดรในประเทศไทย

ก่อนสมัยสุโขทัย

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-15 ซึ่งเป็นสมัยก่อนกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีได้มีหลักฐาน ปรากฏว่าคนไทยได้รู้จักและมีความนิยมเรื่องชาดกแล้ว ศิลปวัตถุหลายแบบในช่วงนี้แสดงออกถึง ความรู้ และความนิยมเรื่องชาดกในสมัยนั้น เช่นภาพจำหลักบนเสมาที่พบที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ภาพหนึ่งเป็นรูปช้างสองเชือก เชือกหนึ่งนอน เชือกหนึ่งยืนพ่นน้ำให้เชือกที่นอน น่าจะแสดงเรื่องมาตุโปสกชาดก และสีลวนาคในจรียาปิฎก (สินชัย กระบวนแสง, 2519: 79)

นอกจากนี้ยังมีภาพจำหลักบนใบเสมาที่บ้านกุดโจ่ง แสดงเรื่องพรหมนารทะ ในมหานิบาต

ชาดก เติมียชาดก วิฐรบบัณฑิต มโหสถชาดก ภูริทัตตชาดก เป็นต้น (สุรัสวดี อัฐรัตน์, 2521: 36)

นอกจากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังปรากฏไบเซมาจำนวนมากมายในดินแดนภาคตะวันออก เฉียงเหนือที่สลักเป็นภาพชาดก จัดเป็นศิลปกรรมที่สวยงามมากอย่างหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล ลุ่มแม่น้ำชี ลุ่มแม่น้ำโขง การสร้างเซมาหินนั้นแต่เดิมคงเป็นเรื่องของหินตั้ง ซึ่งเป็นประเพณีและลัทธิเนื่องในการนับถือบรรพบุรุษอันเป็นระบบความเชื่อที่มีอยู่ทั่วไปของประชาชนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ต่อมาในสมัยทวารวดีอันเป็นเวลาทีพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแพร่หลายเข้ามา เซมาหินเหล่านี้ก็กลายมาเป็นของเรื่องในพระพุทธศาสนาไป ชาวอีสานโบราณในสมัยแรกนับถือพระพุทธศาสนา ไม่ไคร่นิยมสร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้นบูชา ส่วนมากจะมักลงเสาหินรอบๆเนินดิน มีเป็นจำนวนมากที่ถูกทำให้มีรูปร่างที่แน่นอนและมีรูปสลักเป็นดอกบัว พระสถูปเจดีย์ ภาพชาดกและพุทธประวัติ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2524: 190)

ถึงแม้หลักฐานที่กล่าวมานี้จะไม่ได้แสดงเรื่องเวสสันดรชาดกโดยตรงก็ตาม แต่การที่มีภาพสลักเรื่องชาดกที่จัดรวมอยู่ในมหานิบาตชาดกเป็นจำนวนมาก ภาพสลักเรื่องมโหสถชาดก เติมียชาดก วิฐรบบัณฑิต และภูริทัตตชาดกก็เป็นชาดกที่ปรากฏในทศชาติ อันเป็นสิบชาติสุดท้ายจากข้อมูลดังกล่าวจึงน่าจะเป็นหลักฐานว่าเรื่องเวสสันดรชาดกก็น่าจะเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในประเทศไทยก่อนสมัยสุโขทัยแล้ว

สมัยสุโขทัย

อยู่ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 1800 – 1981 เรื่องเวสสันดรชาดกเริ่มปรากฏเป็นหลักฐานที่ชัดเจนในสมัยสุโขทัย ดังปรากฏในหนังสือเตมียกถา ได้กล่าวถึงผลของการบำเพ็ญบารมีต่างๆของพระพุทธเจ้าที่เกิดเป็นพระโพธิสัตว์คือพระเวสสันดรว่า “ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเรานี้สร้างสมภารเป็นพระญาเวสสันดร อันอวยทานช้างเผือกตัวชื่อปัจฉิมนาคินทร์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมืองกลิงคราฐด้วยใจสัทธา ด้วยบุญสมภารบารมี อันนั้นดูจึงได้มาเป็นพระรัศมีอันขาว...” (พระยาสุโขทัย, 2506: 254)

นอกจากนี้ ในประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 (2521: 63) ปรากฏข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 3 คือศิลาจารึกนครชุม จารึกเมื่อมหาศักราช 1279 ปีระกา ตรงกับพ.ศ. 1900 เป็นจารึกของพระมหาธรรมราชาลิไทย ตอนหนึ่งได้กล่าวทำนวยลัทธิพระพุทธรูปศาสนาในอนาคตว่า “อันหนึ่งโสคนับ

แต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ไปเมื่อหน้าได้เก้าสิบเก้าปีถึงในปีกุน อันว่าพระปิฎกไตรนี้จักหายแล
หากนจักรู้แท้แลมิได้เลย ยังมีคนรู้คั่นสเล็กน้อย ไชว ธรรมเทศนา อันเป็นคั่นว่าพระมหาชาติ
หากนสวดแลมิได้เลย ธรรมชาดก อันอื่นไชว มีคั่นหาปลายมิได้ มีปลายหาต้นมิได้เลย” ใน
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 (2521: 101) ยังปรากฏข้อความในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง พ.ศ. 1905 จารึก
เรื่องการออกผนวชของพระมหาธรรมราชาลิไทย มีข้อความสรรเสริญคุณธรรมของพระองค์ตอน
หนึ่งว่า “มีการกระทำอันเป็นฤกษ์งามยามดี เป็นต้น...ในทานบารมี ก็เหมือนพระเวสสันดร ”

แม้ว่าจะมีหลักฐานปรากฏว่ามีความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกแล้วในสมัยสุโขทัย
แต่ไม่ปรากฏหลักฐานที่เป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับเวสสันดรหรือมหาชาติหลงเหลือเลย เรื่องนี้สมเด็จพระ
มหาธรรมราชาลิไทยทรงสันนิษฐานว่า หนังสือเรื่องเวสสันดรคงได้แปลเป็นภาษาไทยตั้งแต่
สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี แต่คงไม่ได้แต่งเป็นกลอนและไม่ยาวนาน จึงไม่เหลือให้ปรากฏอยู่เลย
(กรมศิลปากร, 2507: 86)

สมัยอยุธยา

ความนิยมเรื่องเวสสันดรในสมัยอยุธยานี้มีมากขึ้น เพราะได้รับการสนับสนุนอย่างมาก
จากพระมหากษัตริย์ ซึ่งปรากฏหลักฐานต่างๆ ดังนี้

ในประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (2513: 90-100) กล่าวถึงหลักฐานเกี่ยวกับเวสสันดรชาดกที่
ปรากฏในศิลาจารึกภูเขาไกรลาส สวนซ้ายในพระบรมมหาราชวัง หลักที่ 102 เป็นหินชนวนสีเขียว
จารึกไว้เมื่อ พ.ศ. 1922 สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) มีข้อความกล่าวถึงการ
ฟังธรรมทั้งทศชาติ ดังนี้

ป้านางคำกระทำพระพิหารในปีมะแม มหาศักราชได้ 1301 ปี จุลศักราช
ได้ 741 ปี เดือน 11 แรม 2 ค่ำ หนขอมวันพุธ หนไทยวันเป็กสัน อันดิหนัก
หนา กาลได้ฤกษ์ดี ให้ลู่ขุนแล ป้านางคำมีใจศรัทธาหนักหนา ยอศาสนา
ในพระเจ้าทั้งภิกษุสงฆ์ทรงจันทน์แห่งท่าน ชีเถรธรรมวิสาร์. สักวันแล้ว
จึงหาภิกษุสงฆ์ เถรานูเถรทั้งเมืองหน้าคนมาไว้วันหนึ่ง ในอาวาส
อังคาสจันทน์ฉลอง โอยทานไครจิรวรแลองค์บริหาร ถ้วนสรรพสดับ
พระธรรมทั้งทศชาติ อันไพบราชนักหนา

ในประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 (2521: 151) ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกวัดเขมา หลักที่ 14 จารึกไว้เมื่อ พ.ศ. 2079 ว่า “สมุคชายปักผืนหนึ่ง ...อำแดงหอมเชื้อไว้รองมหาเวสสันดร อำแดงเสน บุษามหาเวสสันดร”

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีรับสั่งให้ประสมนักปราชญ์ราชบัณฑิตใน กรุงศรีอยุธยา แปลแต่ง มหาชาติคำหลวง เมื่อปีขาลจุลศักราช 844 ตรงกับ พ.ศ. 2025 ถือเป็น หนังสือมหาชาติที่ปรากฏต้นฉบับเก่าแก่ที่สุด โดยมีวิธีแต่งคือนำภาษามคธ (บาลี) ไว้หนึ่งบาท แล้ว แปลแต่งเป็นภาษาไทยวรรคหนึ่ง สลับกันไปจนจบ คำประพันธ์ที่ใช้มีหลายชนิด เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์เป็นต้น ตามแต่ความถนัดของผู้แต่ง ถือกันว่าแต่งดีมาแต่ครั้งกรุงเก่า หนังสือมหาชาติ คำหลวงนี้แต่งสำหรับนักสวด ไม่ใช่แต่งสำหรับพระเทศน์ (มหาชาติคำหลวง, 2460: คำนำ) มหาชาติคำหลวงนี้สูญหายเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาหลายกัณฑ์ คือ กัณฑ์หิมพานต์ จุลพน มัทรี สักกบรรพ และฉกษัตริย์ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดให้ราชบัณฑิต แต่งซ่อมจนครบทุกกัณฑ์ มหาชาติคำหลวงนี้ถึงแม้จะได้ชื่อว่าเป็นหนังสือที่แต่งได้ดียิ่งก็ตาม แต่เป็นภาษาเก่าเข้าใจยากสำหรับชนรุ่นหลัง จึงเกิดมีการแต่งกาพย์มหาชาติขึ้น

กาพย์มหาชาติ เชื่อกันว่าแต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม เมื่อ พ.ศ. 2145–2170 (กรมศิลปากร, 2507: 2-3) พระองค์โปรดให้ประสมนักปราชญ์ราชบัณฑิตร่วมกันแต่ง วิธีการแต่งคือ ยกคาถาหรือข้อความภาษาบาลีขึ้นตั้งน่ออย่างสั้นๆ แล้ว ขยายความเป็นภาษาไทยไปจนจบความ ใช้คำประพันธ์ประเภทยาวอ่านแล้วเข้าใจง่ายกว่าภาษาในมหาชาติคำหลวงมาก ด้วยเหตุที่ไม่ได้ แปลวรรคต่อวรรค แต่เป็นการแต่งพรรณนาเป็นภาษาไทยตามความพอใจของผู้แต่งจะเห็นควร จึงทำให้กาพย์มหาชาติมีความยาวมาก ทำให้ไม่ได้รับความนิยมในการนำมาเทศน์ เพราะขัดกับคตินิยม ซึ่งได้จากพระบาลีคำหลวงว่า การฟังมหาชาติที่จะให้ผลบุญคือได้ไปเกิดในสมัยของพระศรีอาริยเมตไตรย์ ต้องฟังให้จบทั้ง 13 กัณฑ์ในวันเดียวกัน กาพย์มหาชาตินี้ปรากฏเหลือเพียง 2 กัณฑ์คือ กัณฑ์กุมารบรรพและกัณฑ์สักกบรรพ โดยพิจารณาตัดสินจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และตำนานการแต่ง (อนุภา อัสวปิยานนท์, 2528: 60)

สมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในช่วงนี้มีกวีที่แต่งวรรณกรรมเรื่องเวสสันดรชาดกหลายท่าน ดังนี้

1. เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2 กัณฑ์คือ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี

2. พระเทพโมลี (กลั่น) แต่งกัณฑ์มหาพนและกัณฑ์ทานกัณฑ์ สำหรับกัณฑ์มหาพนนั้น สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกทรงยกย่องว่าแต่งดีและไม่ทรงแต่งกัณฑ์นี้แข่งสำนวนด้วย ถือว่าดีเด่นด้วยการใช้ถ้อยคำ สัมผัสอักษร และเล่นคำอย่างวิจิตรบรรจง ใช้คำพ้องๆ เข้าใจง่าย ลำดับความ ได้ดีจนเห็นภาพจินตนาการชัดเจน (สมพันธ์ เลอะพันธ์, 2522: 27)

3. ในสมัยรัชกาลที่ 2-3 กวีที่มีชื่อเสียงและแต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรได้ไพเราะเป็นที่ยกย่องคือกรมสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ได้ทรงพระนิพนธ์ร่ายยาวขึ้น 11 กัณฑ์ ยกเว้นกัณฑ์มหาพน และกัณฑ์มัทรี ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่ามีกวีที่แต่งไว้เรียบร้อยแล้ว จึงไม่ทรงนิพนธ์ใหม่ (น้อมนิจวงศ์สุทธิธรรม, 2522: 95)

4. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์มหาชาติจำนวน 5 กัณฑ์คือ กัณฑ์วันปเวศน์ จุลพน มหาพน สักกบรรพ และฉกษัตริย์ ทรงพระราชนิพนธ์กัณฑ์สักกบรรพเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2409 อีก 4 กัณฑ์นั้นทรงพระราชนิพนธ์ในปีเถาะ พ.ศ. 2410 หรือปีมะโรง พ.ศ. 2411 (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2463: ก.)

5. ในปีพ.ศ. 2449 ในสมัยที่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เป็นเจ้ากรมศึกษาธิการ ได้จัดให้เลือกมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนที่ดีที่สุดจนครบ 13 กัณฑ์ โดยได้รวมกัณฑ์ทานกัณฑ์ สำนวนของสำนักวัดถนน และกัณฑ์ซุชกของสำนักวัดสังข์กระจายไว้ด้วย เรียกว่าฉบับของกรมศึกษาธิการ (ถลลนา สิริเจริญ, 2525: 428) ปัจจุบันนี้เรียกว่าร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้เป็นแบบเรียนภาษาไทยจนถึงปัจจุบัน

6. ในปี พ.ศ. 2462 คณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณได้รวบรวมมหาชาติกัณฑ์ต่างๆ จัดพิมพ์ขึ้นอีก ชื่อว่า มหาชาติฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ กวีที่แต่งและสำนวนเช่นเดียวกับฉบับ

ของกรมศึกษาธิการ แต่มีความแตกต่างกัน 3 กัณฑ์คือ ฉบับกรมศึกษาธิการใช้ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในกัณฑ์วนปเวสน์ จุลพน และมหาพน แต่ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณใช้ฉบับของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทั้ง 3 กัณฑ์

นอกจากมหาชาติฉบับหลวงที่กล่าวมาและเป็นฉบับของภาคกลางทั้งสิ้นแล้ว ยังมีกวีในท้องถิ่นต่างๆที่สนใจแต่งเรื่องเวสสันดรชาดกไว้อีกเป็นจำนวนไม่น้อย แม้ในปัจจุบันก็ยังสำรวจไม่หมด อาจอยู่ในหนังสือโบราณ หนังสือสมุดไทย หนังสือบุดบ้างตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่นในภาคอีสาน ราช ปุณ โณทก (2522: 138) กล่าวว่ามหาเวสสันดรชาดกภาคอีสานน่าจะมีต่างกัน ดังนี้

1. ฉบับขั้ว คือฉบับพิศดาร มีการขยายความมากมาย โดยเฉพาะตอนพรรณนาความหรือตอนชมกษมไม้ ใช้กันทั่วไปแถบจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงในสมัยก่อน
2. ฉบับกลาง คือฉบับที่สำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดีนำมาพิมพ์เป็นอักษรไทย เมื่อพ.ศ. 2504 ชื่อว่า ลำมหาชาติ ใช้เทศน์แถบจังหวัดมหาสารคามและใกล้เคียง
3. ฉบับก้อม คือฉบับย่อ เนื่องจากเห็นว่าใช้เวลานานในการเทศน์ จึงนิยมเทศนาแหล่งต้นกับแหล่งสุดท้ายของกัณฑ์ หรือนิมนต์ภิกษุหลายรูปมาเทศน์ในกัณฑ์เดียวกัน คือแบ่งรูปละตอน ภายหลังมีผู้ลอกเฉพาะแหล่งที่สำคัญของแต่ละกัณฑ์ เพื่อใช้เทศน์ในงานบุญพระเวสเท่านั้น จึงเป็นมหาชาติฉบับก้อมไป

นอกจากนี้เท่าที่มีการสำรวจวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานในปัจจุบัน เช่น ที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม ก็พบเรื่องมหาชาติหลายสำนวน มีทั้งจารด้วยอักษรธรรมอีสาน อักษรไทยน้อย และอักษรขอม

ในภาคเหนือ พบว่ามีมหาชาติล้านนาถึง 122 สำนวน แสดงให้เห็นความนิยมอย่างมากของคนไทยในภาคเหนือ (ถลลนา สิริเจริญ, 2525: 444) สำหรับการแพร่กระจายนั้นคงจะเกิดขึ้นเมื่อไทยรับพระไตรปิฎกที่เข้ามาพร้อมกับพระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19–20 มหาชาติฉบับบาลีก็คงเข้ามาช่วงนี้ เพราะเป็นช่วงเริ่มต้นตั้งอาณาจักรล้านนา พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1985–2030) มีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 เมื่อ

พ.ศ. 2020 ที่เชียงใหม่ ภิกษุชาวเชียงใหม่นิยมไปศึกษาพระพุทธศาสนาจากลังกา และมีความสามารถทางด้านบาลีมาก จึงทำให้เกิดการแปลแต่งมหาชาติขึ้นหลายสำนวน (อนุภา อัสวปียานนท์, 2528: 65)

ในภาคใต้ พระพุทธศาสนาได้แพร่กระจายจากนครศรีธรรมราช จึงเชื่อว่าเรื่องมหาชาติเข้ามาพร้อมกับคัมภีร์ต่างๆทางพระพุทธศาสนาเช่น พระไตรปิฎก สำหรับมหาชาติภาคใต้หรือพระมหาชาติชาดกเป็นหนังสือเก่ามาก มีอายุจากการคัดลอกสืบมา 118 ปี ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และปีที่แต่ง (ประทุม สุวรรณดงคะ, 2526) อีกฉบับหนึ่งที่นิยมกันมากใช้เทศน์ทั่วไปในจังหวัดเพชรบุรี และจังหวัดใกล้เคียง คือคัมภีร์มหาชาติเมืองเพชร เป็นของวัดเกาะ ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี (สมาน โช๊ะเหม, 2523)

ความเป็นมาและการแพร่กระจายของเวสสันดรชาดกในราชอาณาจักรกัมพูชา

ได้ปรากฏหลักฐานว่าเมื่อประมาณ 900 ปีที่ผ่านมา ชาวกัมพูชารู้จักเรื่องเวสสันดรชาดกแล้ว ทั้งที่เป็นรูปสลักเล่าเรื่องในปราสาทหินต่างๆ และเป็นข้อความจารึก หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดคือภาพสลักหินเล่าเรื่องนิทานชาดกหลายเรื่อง รวมทั้งเรื่องเวสสันดรชาดกด้วย ดังที่กังวล คัชชีมา (2551: 21-23) กล่าวว่าพบที่หน้าบันของปราสาททมนานนท์ ในกลุ่มโบราณสถานเมืองเสียมเรียบ ซึ่งสร้างร่วมสมัยกับปราสาทนครวัด คือเมื่อประมาณ 900 ปีที่แล้ว มีภาพเล่าเรื่องปรากฏอยู่สองส่วนคือ ด้านบนเป็นภาพสลักรูปบุคคลคล้ายฤษีนั่งอยู่ ทำท่ายื่นมือออกไป ตรงกลางภาพเป็นรูปเด็ก 2 คน อีกรูปหนึ่งหลบเลือนไปมากแล้วแต่คล้ายกับคนกำลังนั่งหันหน้าเข้าหาเด็กและยื่นมือออกมาด้วย สันนิษฐานว่าเป็นตอนที่พระเวสสันดรประทานสองกุมารแก่ชูชก แลวด้านล่างมีภาพสลักเทพนม 5 องค์ ส่วนภาพทางด้านซ้ายมือ มีผู้หญิงยืนอยู่ 1 คน ที่โคนไม้มีภาพสลักคล้ายเด็ก 2 คน ส่วนบนต้นไม้เป็นภาพสลักคล้ายคนแก่กำลังนอนอยู่ สันนิษฐานว่าเป็นเรื่องเวสสันดรชาดกตอนชูชกพาสองกุมารเดินทางกลับบ้าน ระหว่างทางแวะพักชูชกมัดสองกุมารไว้ที่โคนต้นไม้ ส่วนตัวเองปีนขึ้นไปนอนบนต้นไม้ ในคืนนั้นเทพธิดาได้แปลงร่างเป็นพระนางมัทรีมาปลอบประโลมกุมารทั้งสองให้หายหวาดกลัวและกล่อมจนหลับ นอกจากนั้นยังพบภาพสลักบนทับหลังปราสาทตาพรหมแห่งแม่น้ำบาติ ซึ่งสร้างหลังจากปราสาททมนานนท์ประมาณ 50 ปี ทางด้านซ้ายมือเป็นรูปช้าง และมีบุคคลนั่งสองคน คนหนึ่งกำลังทำท่าคล้ายหลังน้ำบนฝ่ามืออีกฝ่ายหนึ่ง สันนิษฐานว่าเป็นภาพเล่าเรื่องตอนพราหมณ์ชาวกลิงคราชภูริมาทูลขอช้างปิงจันนาเคนทร์ และพระเวสสันดรทรงหลังน้ำมอบให้ ถัดมาเป็นภาพบุคคลสี่คนนั่งบนรถที่เทียมด้วยม้า สันนิษฐานว่า

เป็นภาพพระเวสสันดร พระนางมัทรีและสองกุมาร ด้านใต้ภาพขาม้าเทียมรถ มีคนหลังค่อมถือไม้เท้า สันนิษฐานว่าเป็นภาพสลักชุก ด้านข้างหน้าบันปราสาทหลังกลางยังมีภาพสลักเล่าเรื่องเป็นภาพบุคคลสองคนยืนอยู่ มีบุคคลหนึ่งคนนั่งคุกเข่ายื่นมือออกไปเหมือนจะรับของบางอย่าง และด้านขวาของภาพมีช้างยืนอยู่ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภาพสลักเรื่องเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรประทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้แก่พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราษฎร์เหมือนกัน

หลักฐานการแพร่หลายของเรื่องเวสสันดรชาดกที่เป็นข้อความจารึก (กังวล กัชชีมา, 2551: 54-55) ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร เช่น จารึกสมัยหลังพระนคร IMA. 5 พ.ศ. 2140 เขียนไว้ว่า “ข้าไม่ขัดขวางต่อการทำทานนี้เลย ให้ทำตัวเหมือนกริสนาชาลีย์” หมายถึงให้ช่วยยินดีในการบริจาคทานเหมือนกับกัณหาและชาลี ไม่ขัดขวางการให้ทานของพระเวสสันดร แม้จะให้ตัวเองเป็นทาสก็ตาม นอกจากนี้ในจารึกสมัยหลังพระนคร IMA.31 พ.ศ. 2227 เขียนไว้ว่า “ขอมิจิตใจเด็ดเดี่ยวในการให้ทานคุณพระเวสสันดรเทอญ” และในจารึกสมัยหลังพระนคร IMA. 38 พ.ศ. 2244 เขียนเป็นภาษาเขมรว่า “ข้าพเจ้าขอให้ได้ทาน คุณพระมุนีพระโวลันดรกับนางเมทริย์ให้ทานชาลิกิริสนานั่น”

พระมหาภิรมย์ กุ่มเพชร (2536: 28) ได้ศึกษาวิเคราะห์ห้วงเวสสันดรชาดกฉบับภาษาลาว ซึ่งต้นฉบับที่ศึกษามีได้ระบุว่าแต่งขึ้นเมื่อใด แต่บอกว่าแต่งไว้หลายร้อยปีแล้ว ได้มีการกล่าวถึงหลักฐานการรับพระพุทธศาสนาของลาวล้านช้างว่ารับเอาพุทธศาสนาไปจากประเทศเขมร (ดังข้อความจากหนังสือประวัติศาสตร์ของกระทรวงศึกษาและกีฬาของลาว ว่า “ศาสนาพุทธได้กลายเป็นสิ่งเชื่อถือที่มีอิทธิพลต่อประชาชนลาว เจ้าฟ้าจ๋มได้ส่งสารถึงเจ้าชีวิตของเขมร (เขมร) เพื่อขอนำเอาพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในประเทศลาวล้านช้าง เจ้าชีวิตเขมรก็ได้จัดส่งพระสงฆ์คณะหนึ่งพร้อมทั้งคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธรูปพระบางมาให้ตามคำร้องขอดังกล่าว...)” จึงอาจเป็นไปได้ว่าลาวล้านช้างได้นำเอาคัมภีร์ชาดกต่างๆ รวมถึงมหาเวสสันดรไปด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเรื่องเวสสันดรชาดกเป็นที่นิยมกันมาในประเทศเขมรเป็นเวลานานแล้ว

ในมหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย (2539: คำนำ) กล่าวแสดงให้เห็นความแพร่หลายของวรรณคดีเรื่องเวสสันดรชาดกในราชอาณาจักรกัมพูชาซึ่งมีมาเป็นเวลานานแล้วว่า ธรรมเนียมของชาวเขมร แต่เดิมมาเมื่อออกพรรษาแล้ว ย่อมจัดให้มีบุญเทศนามหาชาติเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเป็นอีกที เกือบจะครบทุกวัด เป็นธรรมเนียมที่ชาวบ้านเคยทำทุกๆ ปีตั้งแต่ต้นต่อๆ มา เพิ่งกว่า 20 ปีมานี้ ธรรมเนียมเทศน์มหาชาติตามวัดทั้งหลาย ดูเหมือนว่า

ห่างเหินจัดชิด หรือเลิกทำเสียเลยก็มี ในสมัยปัจจุบันนี้ แม้มีบางวัดยังนิยมทำบุญเทศน์มหาชาติ ก็ไม่เป็นการรุ่งเรืองเท่าใด เพียงแต่ทำไม่ให้เกิดเสียเลยเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ธรรมเนียมเทศน์เรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ก็จะริบหรี่ลงไปเป็นลำดับ บางวัดก็งดทำเลย แต่บางวัดก็ทำพอให้เป็นพิธีเด็กวัดรุ่นก่อนรู้จักชัดเจนในพิธีทำบุญเทศน์มหาชาตินี้ พร้อมกันนี้รู้เรื่องข้อความในท้องเรื่องมหาเวสสันดรชาดกโดยครบถ้วนด้วย ส่วนเด็กวัดในสมัยปัจจุบันนี้ไม่ค่อยมีความรู้เรื่องราวเวสสันดรชาดกนี้ เด็กบางคนไม่เคยได้ยินชื่อเรื่องมหาชาตินี้ก็มี คนสมัยเก่าก่อน ไม่จำเป็นต้องพูดถึงเด็กวัด แม้แต่เด็กชายหญิงในเมือง ในหมู่บ้านเคยได้เห็น ได้รู้ ได้ยินพิธีบุญเทศน์มหาชาติ หรือเรื่องราวเวสสันดรชาดกนี้เป็นเบื้องต้น เพราะเป็นงานออกหน้าออกตาของประชาชนมากกว่างานอื่นใดหลายงานในสมัยนั้น ส่วนข้อความในท้องเรื่องของมหาเวสสันดรชาดกนี้ ส่วนมากย่อมมีลำนำความไพเราะจับใจผู้ฟัง ทั้งพระสงฆ์ ทั้งคฤหัสถ์ทั่วไป ด้วยเหตุที่บรรดานักปราชญ์สมัยนั้น ท่านพยายามแต่งเรียบเรียงให้มีสัมผัสคำอ่อนหวาน พร้อมทั้งสำนวนโวหารกลมกลื่นเกี่ยวเนื่องกันเป็นคำร้อยแก้ว ร้อยกรองให้ไพเราะติดหู ไม่ให้ผู้ฟังเกิดความเบื่อหน่าย ด้วยเหตุนี้จึงมีอุบาสกอุบาสิกาที่มีศรัทธาเลื่อมใสมานั่งฟังเทศน์มหาชาตินี้ ตั้งแต่เช้าตรู่จนถึงพลบค่ำ หยุดพักเพียงรับประทานอาหารตอนเที่ยงตรงเท่านั้น แล้วโดยทั่วไปย่อมจัดให้มีบุญเทศน์มหาชาตินี้ให้ครบทั้ง 13 กัณฑ์ใน 1 วัน ตามแนวทางปฏิบัติสืบต่อกันมานั้น เมื่อใกล้ถึงฤดูเทศน์มหาชาติ ก่อนถึงวันงานประมาณ 7 วัน ครึ่งเดือน หรือหนึ่งเดือน มรรคนายกวัดก็จัดแจงเขียนสลากพระเคนพระสงฆ์ให้จับพระรูปใดจับสลากได้กัณฑ์ใดก็นำกัณฑ์นั้นมาหัดเทศน์ให้สันตคถล่องปากดีทั้งบาลีทั้งคำแปล ถึงเวลาขึ้นเทศน์ก็สามารถเทศน์ได้ลื่นไหล ไม่ติดขัด และสามารถย่นเวลาได้ คืออาจเทศน์ทั้ง 13 กัณฑ์จบภายในก่อนตะวันตกดินหรือตั้งแต่บ่ายก็มี

สานติ ภักดีคำ (2550: 181-189) กล่าวถึงความนิยมเรื่องมหาเวสสันดรชาดกของเขมรสรุปความได้ว่า ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์กับช่วงสมัยกรุงอุดงค์ ทั้งประเทศไทยและประเทศกัมพูชา น่าจะมีความนิยมเรื่องมหาเวสสันดรชาดกมากใกล้เคียงกัน เพราะทั้งสองประเทศต่างก็แต่งเวสสันดรชาดกไว้หลายสำนวน ในประเทศกัมพูชามีความนิยมเรื่องนี้มาเป็นเวลานานแล้ว และยังมีประเพณีเทศน์มหาชาติ เรียกว่า พระราชกุศลเทศนาคาถาพัน

เรื่องเวสสันดรชาดกสำนวนปัจจุบันของเขมรพบว่ามี 2 สำนวนที่แตกต่างกัน ได้แก่

1. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย เป็นฉบับที่หลวงนิพนธ์มนตรี (ญุก แฉม) เป็นผู้ตรวจสอบชำระจากฉบับต่างๆ ที่พบในกัมพูชา เนื่องจากเวสสันดรของเขมรมีหลายสำนวน

แต่ละสำนวนก็มีความแตกต่างกันตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่น ฉบับที่ชำระใหม่นี้มีทั้งสิ้น 13 กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพร 1 เหมพานต์ 1 ทานกัณฑ์ 1 วนัปปเวสน์ 1 ชุชก 1 จูพพน 1 มหาพน 1 กุมาร บัพพะ 1 มัทธิบบัพพะ 1 สักกบัพพะ 1 มหาราชบัพพะ 1 ฉกษัตริย์ 1 นครกัณฑ์ 1 ซึ่งผู้วิจัยจะใช้เวลา เวสสันดรชาดกที่แปลเป็นภาษาไทยจากมหาเวสสันดรชาดกฉบับพุทธศาสนบัณฑิตยนี้ในการทำ วิทยานิพนธ์

2. เทศน์มหาชาติ คำเขมร กัณฑ์มหาพน มหาชาติสำนวนนี้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่น สิงหวิกรมเกรียงไกร ทรงเป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์ขึ้นในงานปลงศพพระสนทสมณคุณ (เงิน) เจ้าอาวาส วัดโมลีโลก เมื่อปีวอก พ.ศ. 2463 มีที่ม้างพระนิพนธ์กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า สมเด็จพระสังฆราช (เทียง) ของกัมพูชาจัดส่งมาถวายสำหรับหอพระสมุดวชิรญาณ 1 จบ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดก

จากการรวบรวมค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดกพบว่ามีย่อยเป็นจำนวนมาก ดังรายชื่อต่อไปนี้

มณี พยอมยงค์ (2519) ได้ศึกษาและวิเคราะห์เปรียบเทียบมหาชาติฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคใต้ ในด้านลักษณะการแต่ง สำนวนโวหาร พฤติกรรมตัวละคร การพรรณนาสถานที่ คติธรรม คำพังเพย คำนิยมและแง่คิดทางปรัชญา สังคมวิทยา และในด้าน จิตวิทยามานุษยวิทยา โดยปรากฏผลศึกษาดังนี้ ในด้านลักษณะการแต่ง มหาชาติภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสานแต่งเป็นร้อยทั้งหมด ส่วนมหาชาติภาคใต้แต่งเป็นกาพย์ 3 ชนิดได้แก่ ยานี ฉบับ และสุรางคนางค์ รวมทั้งมาลินีฉันทด้วย ในด้านสำนวนโวหาร กวีภาคกลางใช้ศัพท์สูง และ สำนวนโวหารสละสลวยมาก ส่วนสำนวนภาคเหนือ อีสานและภาคใต้ใช้ภาษาถิ่น มีความ สละสลวยไม่เท่าภาคกลาง แต่เป็นสื่อให้ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจได้ง่าย ในด้านพฤติกรรมของ ตัวละคร มหาชาติภาคกลางและภาคใต้ตัวละครเป็นแบบอุดมคติ เว้นแต่ในกัณฑ์ชูชกเท่านั้นที่มี ลักษณะเป็นชาวบ้านอยู่บ้าง มหาชาติภาคเหนือและอีสานมีความเป็นชาวบ้านมากที่สุด แม้แต่ตัว ละครที่เป็นกษัตริย์เช่น พระเจ้าสุริยชัย พระนางมุสดี นอกจากนี้ในมหาชาติภาคกลางพรรณานิสัย พระชาลีว่าแสดงความก้าวร้าวต่อเสวกามาตย์ในที่เฝ้า แต่สำนวนอื่นทั้งสามภาค พระชาลีมี พฤติกรรมอย่างเด็กชาวบ้านที่มีความยำเกรงต่อผู้ใหญ่ ในด้านการพรรณนาสถานที่ มหาชาติ ภาคกลางพรรณนาธรรมชาติเป็นไปตามจินตนาการของกวี ให้ความงดงามทางอารมณ์ ส่วนสำนวน

ภาคเหนือและอีสานพรรณนาสถานที่ใกล้เคียงธรรมชาติมากกว่า เพราะกวีใกล้ชิดสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ ส่วนสำนวนภาคใต้ก็อยู่ใกล้เคียงได้แทรกชีวิตสัตว์น้ำและต้นไม้ทะเลมากกว่าสำนวนอื่น ในด้านคติธรรมละคำพังเพยปรากฏในสำนวนภาคกลางมากที่สุด สำนวนภาคเหนืออีสานและใต้ตามลำดับ ในด้านจริยธรรมมีคล้ายคลึงกันทุกภาค ในด้านค่านิยมและแง่คิดทางปรัชญาพบในสำนวนภาคใต้มากที่สุด ในด้านสังคมวิทยา สำนวนภาคกลางและภาคใต้มีความเป็นสังคมเมืองที่ผู้คนไม่มีความใกล้ชิดกัน ตรงกันข้ามกับสำนวนภาคเหนือและภาคกลางที่มีลักษณะสังคมชนบทมากที่สุด ส่วนในด้านจิตวิทยา-มานุษยวิทยาภาษาทั้ง 4 สำนวนกล่าวไว้ใกล้เคียงกัน

สุวนีย์ ชวนสนิท (2519) ศึกษาวิจัยหาเวสสันดรชาดก,ทางวัฒนธรรมไทย โดยมุ่งชี้ให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยด้านต่างๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ วัฒนธรรมทางจิตใจ วัฒนธรรมทางภาษา สถาบันครอบครัว ตลอดจนกล่าวถึงอิทธิพลของเวสสันดรชาดกที่มีต่อวัฒนธรรมไทยในด้านศิลปกรรมและวรรณกรรม ผลการศึกษาปรากฏว่า รายวามหาเวสสันดรชาดก,ไม่เพียงแต่ให้รหัสโพธิธรรมทางวรรณศิลป์เท่านั้น ถึงแม้ว่าเนื้อเรื่องเดิมจะมาจากพุทธศาสนา แต่พบว่ามีลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทยอยู่ในเนื้อหาด้วย จำแนกได้ 5 หมวด ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ สถาบันสังคม สถาบันครอบครัว ศิลปะและการละเล่น จิตใจหรือความเชื่อถือ ประเพณีและวัฒนธรรมทางการใช้ภาษา ปรากฏว่ากัณฑ์ชุกสำนักวัดสังข์กระจายมีวัฒนธรรมไทยสอดคล้องมากกว่ากัณฑ์อื่น

สุนันท์ อัญชลินุกูล (2522) ได้ศึกษาเรื่องการสร้างคำและการใช้คำไทยในมหากาพย์คำหลวง ผลการศึกษาปรากฏว่า ในเรื่องการสร้างคำ ผู้วิจัยศึกษาการสร้างคำ 4 ประเภทคือ การสร้างคำแผลง การสร้างคำซ้ำ การสร้างคำซ้อน และการสร้างคำราชาศัพท์ ในด้านการสร้างคำแผลง คำแผลงที่พบได้แก่คำแผลงชนิดเพิ่มพยางค์ ซึ่งเกิดจากการเติมหน่วยหน้าศัพท์ หน่วยกลางศัพท์ และหน่วยท้ายศัพท์ลงในคำเดิมทำให้หน้าที่ทางไวยากรณ์คงที่หรือเปลี่ยนไปจากเดิม ในด้านการสร้างคำซ้ำผู้วิจัยพบว่า การซ้ำคำเพื่อประโยชน์ในด้านเสียงมี 3 แบบ คือ แบบที่ 1 คำที่นำมาซ้ำกับคำตั้งอาจเป็นคำที่มีเสียงซ้ำกับคำทั้งคำ แบบที่ 2 ซ้ำเพียงเสียงใดเสียงหนึ่งหรือหลายเสียง แต่ไม่ซ้ำทั้งคำ แบบที่ 3 คำที่นำมาซ้ำนั้นจะไม่มี ความหมายเกี่ยวข้องกับคำตั้งเลย แม้ว่าบางคำเสียงจะพ้องกับคำที่มีความหมายก็ตาม ในด้านการสร้างคำซ้อน เป็นการสร้างคำอีกแบบหนึ่ง ที่นำคำสองคำหรือมากกว่าที่มีความหมายเหมือนหรือซ้ำกันมาซ้อนกัน เพื่อให้เกิดความแน่นอนในด้านความหมายของคำบางคำ ซึ่งอาจเป็นคำที่พ้องเสียงกันหรือคำที่ยืมมาจากภาษาอื่น ในด้านการสร้างคำราชาศัพท์ พบว่าเป็น

การใช้ราชาศัพท์ที่ไม่เคร่งครัดนัก นอกจากนี้ในเรื่องความหมายของคำ ผู้วิจัยพบว่า มีคำที่มีความหมายและการใช้แตกต่างจากปัจจุบันในลักษณะต่างๆ แบ่งเป็น 5 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 คำที่เป็นคำเดียวกับปัจจุบันแต่มีความหมายต่างกัน ประเภทที่ 2 คำที่เป็นคำเดียวกับปัจจุบันมีความหมายเหมือนกัน แต่การใช้ต่างกัน ประเภทที่ 3 คำที่มีรูปคล้ายกับปัจจุบันแต่มีความหมายเหมือนกัน ประเภทที่ 4 คำที่ยังคงมีใช้ในภาษาถิ่นปัจจุบัน ประเภทที่ 5 คำในมหາชาติคำหลวงที่ไม่มีใช้ในปัจจุบัน

ถลลนา ศิริเจริญ (2525) ศึกษาอสังการในมหชาติคำหลวง โดยนำหลักเกณฑ์ทางทฤษฎีการประพันธ์ในอสังการศาสตร์มาวิเคราะห์ความงามในมหชาติคำหลวงทั้ง 13 กัณฑ์ สรุปผลว่ากลวิธีในการแต่งอันได้แก่ การตกแต่งฝ่ายเสียง (ศัพทาลังการ) การตกแต่งฝ่ายความหมาย (อรรถาลังการ) และรสวรรณคดี ดังนี้ ศัพทาลังการในมหชาติคำหลวงมี 3 ประเภท คือ อนุปราศ ยมก และปนรูกตวาทาส อรรถาลังการในมหชาติคำหลวงมี 14 ประเภท คือ อุปมา รูปกะ ชาติ สังขยะ อติขยะ ประติวิสตูปมา สังกร อุตราปรกษา อาภายปเหตุ ทิปกัม อวสระ ปรีวติ ปรีศโนตตรัม รสในมหชาติคำหลวงมี 9 รส คือ ศฤงคารรส หาสยรส กรูณารส เราทรส วีรรส ภัยานกรส พิภตสรส อัททธรส และसानตรส นอกจากนี้มหชาติคำหลวงยังมีความงดงาม ไพเราะ อันเป็นเอกลักษณ์ทางวรรณคดีไทยอีกด้วย

มันทนา เกียรติพงษ์ (2525) ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและคำประพันธ์ เนื้อหาและรูปศัพท์ในมหชาติคำหลวง โดยจำแนกชนิดของคำประพันธ์และจัดรูปแบบตามลักษณะของคำประพันธ์แต่ละชนิด ได้แก่ ร่ายโบราณ ร่ายสุภาพ ร่ายกาพย์ กาพย์ 11 กาพย์ 14 กาพย์ 16 กาพย์ 28 กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 กาพย์สุรางคนาค 28 กาพย์สุรางคนางค์ 32 โคลง 2 ชั้น โคลง 3 ชั้น โคลง 4 จัตวาตันที่ โคลง 4 ตริพิรพรรณ โคลง 2 สุภาพ โคลง 4 สุภาพ กลอน วสันตดิถีกลอนที่ มาลินีจันทร์ สัททวิภักดิ์พิณันท์ และลำนาสองบท ในด้านรูปศัพท์ได้วิเคราะห์และตีความศัพท์ยาก ตลอดจนอธิบายเรื่องอักขรวิธีโบราณที่แตกต่างอักขรวิธีปัจจุบัน

ประคอง นิมนานเหมินท์ (2526) ศึกษามหชาติล้านนาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ปรัชญา และสุนทรียศาสตร์ ศึกษาเปรียบเทียบความเป็นมาของมหชาติภาคกลางกับมหชาติล้านนา ศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่อิทธิพลต่อการเสริมแต่งบุคลิก ลักษณะนิสัย และวิถีชีวิตของตัวละครในมหชาติล้านนา วิเคราะห์คติธรรมทางพุทธศาสนาที่กวีเสนอผ่านตัวละคร และศึกษาศิลปะการใช้ภาษา

ประทุม สุวรรณดั่งคะ (2526) ศึกษาหาเวสสันดรชาดกฉบับถิ่นใต้จากต้นฉบับสมุดข่อย วัดมัทธมิมาวาส จังหวัดสงขลา โดยศึกษารูปแบบอักษรและอักขรวิธีที่ใช้บันทึกข้อมูล ศึกษาสภาพ สังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนลักษณะทางวรรณศิลป์ ผลการวิจัยสรุปได้ว่าการบันทึกต้นฉบับ ส่วนใหญ่เป็นการบันทึกตามเสียงและสำเนียงของคำในภาษาถิ่นเป็นหลัก โดยไม่มีกฎเกณฑ์ เกี่ยวกับอักขรวิธีที่แน่นอน แต่มีความงามทางวรรณศิลป์และมีคุณค่าในทางสังคม คือ สะท้อน สภาพสังคมท้องถิ่นภาคใต้ในด้านต่างๆ เช่น คติความเชื่อ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว บทลงโทษสมัยโบราณ ขนบธรรมเนียมประเพณี และวิธีการรักษาโรคแผนโบราณ

สมาน ไช้ะเหม (2528) ศึกษาหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์ชูชก จากต้นฉบับคัมภีร์ ไบลานซึ่งจารด้วยอักษรขอมจำนวน 9 ส่วน โดยศึกษารูปแบบอักษรและอักขรวิธีที่ใช้บันทึก ข้อมูล ศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งศิลปะการใช้ภาษา ตลอดจนศึกษาเปรียบเทียบหาชาติ ฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์ชูชก จำนวนหมอปาน กับมหาชาติฉบับหลวงจำนวนวัดสังข์กระจายใน ด้านเนื้อความ จำนวนโวหาร และการใช้ศัพท์ ผลการวิจัยสรุปว่าต้นฉบับที่นำมาศึกษาจารด้วย อักษรขอมหลายสมัย ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจนถึงหลังสมัยรัชกาลที่ 6 ส่วนสภาพ สังคมและวัฒนธรรมในมหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรีแสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมชาวเมืองเพชรบุรี เกิดจากการผสมผสานคติทางพุทธศาสนาเข้ากับไสยศาสตร์และโหราศาสตร์

อนุภา อัสวปียานนท์ (2528) ศึกษาหาเวสสันดรชาดกฉบับท้องถิ่นอีสาน จากต้นฉบับ คัมภีร์ไบลานวัดกลางโคกคือ จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้ เรื่องเวสสันดรในภาค อีสานของไทยได้ต้นฉบับมาจากอาณาจักรล้านช้าง แล้วต่อเติมเสริมแต่งจนมีหลายสำนวน ใน การศึกษาด้านอักษรและอักขรวิธีธรรมอีสาน ปรากฏผลว่า ในเวสสันดรชาดกฉบับคัมภีร์ไบลาน ปรากฏรูปพยัญชนะตัวเต็ม 35 รูป ตัวเพี้ยน 17 รูป สระลอย 6 รูป สระจม 23 รูป สระพิเศษ 1 รูป เครื่องหมายต่างๆ 11 รูป และตัวเลขมีครบ 10 รูป ส่วนพยัญชนะตัวเต็มที่ไม่ปรากฏมี 3 รูป คือ ฌ จ พ อักขรวิธีส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับอักขรวิธีอักษรธรรมอีสานโดยทั่วไป และที่ต่างไปจากมหาชาติ ภาคอีสานฉบับอื่นๆคือ มหาชาติฉบับนี้นิยมเติมสระอา หลังตัว ว ส่วนลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้คือ ร่ายยาวและร่ายฉวีป็นดี ในด้านวรรณศิลป์ปรากฏคุณค่าทางสุนทรียภาพอันเกิดจากเสียงและ ความหมายของคำ นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชาวอีสานสมัยนั้น

ผ่องศรี ยอดสกุล (2531) ศึกษาหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี จำนวนวัดเกาะจำนวน 13 กัณฑ์ จากฉบับที่สมาน ไช้ะเหมเป็นผู้ปริวรรต โดยศึกษาเปรียบเทียบกับฉบับหลวงในด้านที่มา

ของเรื่อง รูปแบบคำประพันธ์ รายละเอียดของเนื้อหาและตัวละครตลอดจนศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งศิลปะการใช้ภาษาที่ปรากฏในข้อมูล ผลการวิจัยสรุปว่า มหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี ลำนวนวัดเกาะมีเนื้อเรื่องเหมือนกับมหาชาติฉบับหลวงเป็นส่วนใหญ่ และสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายในด้านต่างๆ ได้แก่ วัฒนธรรมทางด้านวัตถุ วัฒนธรรมทางด้านจิตใจ วัฒนธรรมทางด้านภาษา สถาบันสังคมและสุนทรียภาพ นอกจากนี้ยังเป็นวรรณกรรมที่มีความงามทางด้านวรรณศิลป์และความหมาย

ลัญญา จิระเกียรติ (2531) ศึกษามหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์มหาพน จากต้นฉบับคัมภีร์ใบลาน ซึ่งจารด้วยอักษรขอมที่แปลงให้เข้ากับอักษรวิธีของไทยจำนวน 5 ลำนวน ผลการวิจัยพบว่าข้อมูลมหาชาติจารด้วยอักษรขอม โดยดัดแปลงให้เข้ากับอักษรวิธีของไทย นอกจากนั้นในด้านวรรณศิลป์ยังปรากฏเรื่องการใช้คำในด้านต่างๆ อาทิ การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ การเล่นคำและเล่นอักษร การใช้คำเปรียบเทียบ เป็นต้น รวมทั้งมหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรียังแสดงให้เห็นความเชื่อของชาวเพชรบุรีในด้านไสยศาสตร์ และพุทธศาสนา ในด้านธรรมชาติวิทยาแสดงให้เห็นลักษณะของพืช สัตว์ รวมไปถึงสัตว์ในหิมพานต์ต่างๆ

พรทิพย์ ชังธาดา (2532) ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและศิลปะการประพันธ์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ผลการศึกษาพบว่า ในด้านลักษณะคำประพันธ์เป็นร่ายยาวตลอดทั้งเรื่อง ในด้านธรรมเนียมนิยมในการประพันธ์ มีการกำหนดสารัตถะของเรื่องให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีขั้นสูงสุดของพระพุทธเจ้า เพื่อหวังประโยชน์คือ พระโพธิญาณ ในด้านศิลปะการประพันธ์ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีความสมบูรณ์ด้วยศิลปะการประพันธ์ตามแบบของวรรณคดีไทย นอกจากนี้ยังแทรกคุณค่าในด้านธรรมะตามลักษณะของวรรณคดีพุทธศาสนาด้วย

อุทัยวรรณ นิยมมี (2534) ศึกษาคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร ผลการศึกษาพบว่าคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตที่ยืมมาใช้ในมหาชาติคำหลวงมีการเปลี่ยนแปลง 2 ประเภทคือ ประเภทที่ 1 การเปลี่ยนแปลงทางด้านเสียง ดังนี้ 1. การตัดเสียงอาจตัดเสียงพยัญชนะ สระ หรือพยางค์ก็ได้ และอาจปรากฏที่ตำแหน่งต้นคำ กลางคำ หรือท้ายคำก็ได้ 2. การเติมเสียง เสียงที่เพิ่มมานั้นอาจเป็นเสียงพยัญชนะหรือเสียงสระก็ได้ และเสียงนั้นอาจปรากฏที่ตำแหน่งต้นคำ กลางคำหรือท้ายคำก็ได้ 3. การเปลี่ยนเสียง คือการที่เสียงหนึ่งได้กลายเป็นอีกเสียงหนึ่ง ที่มีในภาษาหนึ่งแต่ไม่มีในอีกภาษาหนึ่ง ประเภทที่ 2 การเปลี่ยนแปลงด้านความหมาย แบ่งออกได้ 4 ลักษณะคือ 1. คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตที่ยืมมาใช้มีความหมายเหมือนเดิม

2. ความหมายแคบเข้า และ 3. ความหมายกว้างออก

พระมหาภิรมย์ คุ่มเพชร (2536) ศึกษาหาเวสสันดรชาดกฉบับวัดแสนสุขาราม หลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยศึกษารูปแบบอักษรและ อักษรวิธีของอักษรลาวที่ใช้บันทึกข้อมูลซึ่งมีส่วนคล้ายคลึงกับภาษาไทย ศึกษาประวัติความเป็นมา จุดมุ่งหมายและธรรมเนียมนิยมในการแต่ง รวมทั้งลักษณะทางวรรณศิลป์ คติธรรมทาง พระพุทธศาสนา สภาพสังคมและวัฒนธรรมของลาวที่ปรากฏในข้อมูล นอกจากนี้ได้เปรียบเทียบ เนื้อหากับมหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาไทยของกระทรวงศึกษาธิการ ผลการวิจัยสรุปว่ามหา เวสสันดรชาดกฉบับวัดแสนสุขารามมีเนื้อหาคล้ายมหาเวสสันดรชาดกของไทย ซึ่งสันนิษฐานได้ว่า ลาวสมัยอาณาจักรล้านช้างคงได้ต้นฉบับของไทยไปจากอาณาจักรล้านนา และนำไปต่อเติมให้ สอดคล้องกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของลาวซึ่งยึดถือฮีต 12 คอง 14 เป็นหลัก

เอกพงศ์ ประสงค์เงิน (2537) ได้วิเคราะห์ลักษณะสัมผัสในมหาดิคำหลวงตามแนวสัท วิทยาสัมพันธ์ โดยศึกษารูปแบบและโครงสร้างของสัมผัสในคำประพันธ์ประเภทร้อยคำในมหาดิ คำหลวงและเพื่อเปรียบเทียบโครงสร้างทางสัทวิทยาของถ้อยคำที่ปรากฏในมหาดิคำหลวงกับ โครงสร้างของถ้อยคำในภาษาไทยปัจจุบัน

เพ็ญผกา นันทิลก (2541) ได้ศึกษาองค์ประกอบของจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องมหา เวสสันดรชาดก สิมวัดบ้านยาง ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ตามลักษณะแนวคิด รูปทรง หลักและวิธีการเขียนภาพ ตลอดจนคุณค่าของจิตรกรรมในวิถีชีวิตชาวบ้านยาง ผลการศึกษาพบว่าจิตรกรรมเรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ช่างเขียนชาวบ้านและพระภิกษุร่วมกันเขียน ขึ้นเพื่อเป็นเครื่องบูชาคุณพระรัตนตรัย เพื่อสื่อความหมายถึงการบำเพ็ญเพียรของพระพุทธเจ้า และ เพื่อประกอบกับความเชื่อทางประเพณีที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา นอกจากนี้จิตรกรรมดังกล่าวยัง สัมพันธ์กับประเพณีการทำบุญมหาชาติของชาวบ้านอีกด้วย

กุลนิจ คณะฤกษ์ (2542) ศึกษาเรื่องมหาเวสสันดรชาดก, พระนิพนธ์สมเด็จพระมหา สมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผลการศึกษาพบว่า เนื้อเรื่องในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ล้านวนพระนิพนธ์ได้รับอิทธิพลจากมหาดิคำหลวง จากกาพย์มหาชาติ จากรายวามหา เวสสันดรชาดก, ล้านวนอื่นๆ โดยเฉพาะล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้ประพันธ์สร้างสรรค์ และใช้ถ้อยคำโดยทรงคำนึงถึงความงามด้านเสียงและความหมาย นอกจากนี้พระอัจฉริยภาพของ

กวีที่ปรากฏชัดและน่าทึ่งที่สุดคือ พระอภัยมณีในการประชันและสร้างสรรค์องค์ประกอบย่อยๆของเนื้อเรื่องให้กลมกลืนกับแก่นเรื่อง และโครงเรื่องใหญ่ ซึ่งต้องอาศัยความสามารถในทางการประพันธ์อย่างสูง

วิสิทศิกดิ์ สัตพันธ์ (2549) ศึกษาเปรียบเทียบมหาเวสสันดรชาดก กัมภ์ชูชก ฉบับภาษาอีสานและฉบับภาษาเขมร ในด้านวรรณศิลป์และในด้านสังคม รวมทั้งด้านการใช้คำศัพท์ที่มีลักษณะร่วมและมีความแตกต่าง ผลการศึกษาปรากฏว่า ทั้งสองฉบับมีที่มาจากชาดกในพุทธทศนิยาย สุตตันตปิฎก มีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อหวังอานิสงส์แห่งการสร้างคัมภีร์พระธรรมไว้ในพระพุทธศาสนา ทั้งสอนจริยธรรมให้ผู้รับสารนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิต ในด้านวรรณศิลป์ มหาเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีความคล้ายคลึงกันในด้านเนื้อเรื่อง แก่นเรื่อง โครงเรื่อง และฉาก มีความต่างกันเพียงเล็กน้อยในด้านจำนวนตัวละคร ลักษณะคำประพันธ์มีการใช้ร้อยแก้วและร้อยกรองปะปนอยู่บ้าง ฉบับภาษาเขมรมีการสัมผัสคำในบางช่วง มีการใช้คำซ้อน คำซ้ำ การเล่นเสียง ส่วนการใช้โวหารปรากฏว่ามีการใช้โวหารอุปมามากที่สุด ทางด้านวรรณคดีปรากฏหัตถสรัสเด่นชัดกว่าส่ออื่นๆ นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นสภาพสังคม วัฒนธรรมทางวัตถุ และวัฒนธรรมทางจิตใจ ในด้านการใช้ศัพท์มีการใช้ศัพท์ที่ต่างกันเพราะต่างภาษากัน นอกจากศัพท์ในทางศาสนาจะใช้ศัพท์คำเดียวกัน

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้นมีข้อสังเกตว่า งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องเวสสันดรส่วนใหญ่ ผู้วิจัยศึกษาในเชิงสังคมและวัฒนธรรมร่วมกับการศึกษาเชิงวิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณกรรม เช่น ศึกษาเนื้อเรื่อง ตัวละคร รูปแบบ ภาษาและคำศัพท์ หรือศึกษาทางด้านภาษาศาสตร์ ในส่วนการศึกษาเปรียบเทียบจะพบว่าการเปรียบเทียบเวสสันดรภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคใต้ หรือเปรียบเทียบเวสสันดรฉบับภาษาถิ่นต่างๆในประเทศไทย แต่การศึกษาเปรียบเทียบเวสสันดรชาดกฉบับภาษาไทย กับมหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาเขมรฯ ยังไม่เคยมีผู้ใดศึกษามาก่อน ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจนำรายวามหาเวสสันดรชาดก, ฉบับ 13 กัมภ์ มาศึกษาเปรียบเทียบกับเวสสันดรชาดกฉบับภาษาเขมรฯในด้านเนื้อหา ด้านกลวิธีการแต่ง ด้านการใช้ภาษาอย่างละเอียด ทั้งนี้เพื่อให้ประจักษ์ในคุณค่าของวรรณคดีเรื่องดังกล่าว ตลอดจนซาบซึ้งในความงามทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีทั้งสองฉบับ

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กับมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ” มีขั้นตอนการดำเนินการแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตอนการเก็บข้อมูล

1.1 ขั้นรวบรวมข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา จาก

1.1.1 ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ฉบับ 13 กัณฑ์ พิมพ์ครั้งที่ 13 พุทธศักราช 2507 โดยองค์การคำของคุรุสภา

1.1.2 มหาเวสสันดรชาดก ภาษาเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิต พุทธศักราช 2539 ผู้วิจัยแปลเป็นภาษาไทย ในความควบคุมของ พระมหาสุวรณ์ จันทวันโณ อดีตอจารย์ภาษาเขมร ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณาจารย์ในภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อรรพรรณ บุญญฤทธิ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชมิมา และดร.จตุพร โคตรกนก ซึ่งมีวิธีการแปลโดยรักษารูปศัพท์ รวมทั้งสำนวนโวหารเดิมในภาษาเขมรไว้ เพื่อให้เห็นลักษณะการใช้คำและสำนวนภาษาของเขมรว่ามีความใกล้เคียงกันกับภาษาไทย โดยใช้แนวทาง การแปลตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2472: หน้า ข.) ได้ทรงประทานคำอธิบายเกี่ยวกับการแปลหนังสือเขมรเป็นไทยว่า “การแปลหนังสือภาษาเขมรควรจะถอดเป็นภาษาไทย คือเป็นแต่เขียนแปลงตัวอักษรเขมรเป็นอักษรไทย แล้วเลือกแปลแต่ศัพท์ภาษาเขมรที่ไทยเราไม่คุ้นเคยออกเป็นภาษาไทย คงศัพท์เขมรที่ไทยเรารู้คุ้นเคยกับทั้งประโยคความไว้อย่างเดิมทั้งหมด ”

1.2 รวบรวมข้อมูลต่างๆเพื่อจัดทำเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

1.2.1 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา ใช้กรอบทฤษฎีของ กุหลาบ มัลลิกะมาส (มปป.) และธัญญา สังขพันธานนท์ (2539) ดังนี้

เนื้อเรื่อง คือเหตุการณ์ต่างๆหลายเหตุการณ์ที่ผู้แต่งนำมาแต่งให้เป็นเรื่องราวต่อเนื่องกัน ตั้งแต่ต้นจนจบอย่างให้รายละเอียดตามที่ผู้แต่งเลือกแล้ว ผู้อ่านได้รู้ว่ามีเหตุการณ์ใดบ้างเกิดขึ้นกับตัวละครต่างๆ ตัวละครแต่ละตัวมีพฤติกรรมอย่างไรบ้าง เหตุการณ์เกิดที่ไหน มีการบรรยายพรรณนาความทั้งโดยตรงโดยอ้อมให้ผู้อ่านได้เข้าใจตัวละครและเหตุการณ์อย่างแจ่มแจ้งตั้งแต่ต้นจนจบ

โครงเรื่อง คือการจัดลำดับเหตุการณ์ในเรื่อง มีลักษณะใกล้เคียงกับเนื้อเรื่องแต่สั้นและสังเขปความกว่าเนื้อเรื่อง โครงเรื่องอาจบอกเราว่าตัวละครคิดอย่างไร พูดยอะไร แต่จะไม่บรรยายหรือวิเคราะห์ตัวละครเหล่านั้นเหมือนในเนื้อเรื่อง แม้เหตุการณ์ก็กล่าวถึงเฉพาะเหตุการณ์สำคัญในเนื้อเรื่องเท่านั้น โครงเรื่องที่ดีนั้นคือโครงเรื่องที่มีปัญหาหรือข้อขัดแย้ง มีอิทธิพลที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหรือมีผลกระทบอย่างแรงต่อวิถีชีวิตของตัวเอกของเรื่อง อาจมี 3 แบบคือ

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเอกของเรื่องกับคู่กรณี คู่ต่อสู้ หรือกับบุคคลอื่น เป็นความขัดแย้งที่เกิดจากบุคคลที่อยู่คนละฝ่ายกัน

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นสิ่งต่อต้านบีบบังคับมนุษย์จากอำนาจภายนอก

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเอกของเรื่องกับตนเอง อาจเป็นความขัดแย้งด้านกายภาพ ด้านอารมณ์ ด้านศีลธรรม ซึ่งมนุษย์ต่อสู้กับตนเองและจำต้องตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง

แก่นเรื่องหรือสารัตถะของเรื่อง คือทศนะที่ผู้แต่งแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติ

อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างของมนุษย์ หรือทศนะที่ผู้แต่งมองดูความเป็นไปในโลกมนุษย์ แล้วนำมาแสดงให้ผู้อ่านประจักษ์โดยใช้เนื้อเรื่องในวรรณคดีเป็นเครื่องสื่อสาร ซึ่งอาจหมายถึงความคิดสำคัญในวรรณคดีเรื่องนั้นๆ

ตัวละคร คือผู้มีบทบาทในเรื่อง อาจเป็นคนหรือเทียบเท่าคนก็ได้ ตัวละคร

อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ ตัวละครแบบ Flat character และตัวละครแบบ Round character

ฉาก หมายถึงสถานที่และเวลาที่เรื่องนั้นๆเกิดขึ้น ในบางกรณีฉากมีบทบาทเสมือนเป็นตัวละครด้วยตัวหนึ่งในโครงเรื่อง คือในกรณีนี้ฉากจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของตัวละครในเรื่อง หรือมีความกลมกลืนสอดคล้องกับเนื้อเรื่องอย่างประสานกันสนิท ฉากที่นำมาวิเคราะห์มีหลายประเภท ได้แก่ ฉากที่เป็นธรรมชาติ ฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ และฉากที่เป็นสภาพการดำเนินชีวิตของตัวละคร

1.2.2 กรอบทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ในด้านกลวิธีการแต่งและการใช้ภาษา ใช้

แนวคิดของ

- กุหลาบ มลลิกมาส (2546) ในหนังสือวรรณคดีวิจารณ์
- จีรวรรณ คงจิตต์ (2528) ในวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเชิงเปรียบเทียบเรื่องกาภิกขณ์ต่างๆ
- ใจปอง สัมลิม (2532) ในวิทยานิพนธ์เรื่องการใช้ถ้อยคำในกวีนิพนธ์เรื่องกามนิต
- พรทิพย์ ชังธาดา (2532) ในวิทยานิพนธ์เรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, : การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและศิลปะการประพันธ์
- คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2539) ในหนังสือการใช้ภาษาไทย 1

ในด้านกลวิธีการแต่ง แบ่งขั้นตอนในการวิเคราะห์ ดังนี้

กลวิธีการเล่าเรื่อง

กลวิธีการดำเนินเรื่อง

การเปิดเรื่อง คือข้อความที่จะนำไปสู่เหตุการณ์ในเรื่อง

การดำเนินเรื่อง ซึ่งผู้แต่งอาจใช้วิธีการได้หลายแบบ อาทิ การเล่าเรื่องตามปฏิทิน การเล่าเรื่องย้อนต้น การเล่าเหตุการณ์ต่างสถานที่สลับกัน ไปมา เป็นต้น

การปิดเรื่อง

ในด้านการใช้ภาษา แบ่งขั้นตอนการวิเคราะห์ ดังนี้

การใช้ถ้อยคำ แบ่งออกได้ดังนี้

การใช้คำแสดงอารมณ์ คือการที่ผู้ประพันธ์เลือกสรรคำที่แสดงอารมณ์ของตัวละครเพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมกับตัวละครและคล้อยตามที่ผู้ประพันธ์ต้องการ

การใช้คำอ้อมค้อม คือการใช้คำหลายๆคำแทนการกล่าวคำสั้นๆ ง่ายๆ หรือกล่าวอย่างตรงๆ เพื่อหลีกเลี่ยงคำธรรมดาหรือคำที่ไม่ต้องการเอ่ยถึง และพอเพิ่มความหรูหราให้แก่ถ้อยคำเหล่านั้น หรือเพื่อให้เกิดความขบขัน

การใช้คำฉายานาม คือคำที่ใช้เรียกชื่อหรือเพิ่มเข้าไปในชื่อของบุคคลเพื่อใช้แสดงคุณสมบัติของบุคคลนั้น

การหลាកคำ คือคำหลายๆคำที่มีรูปร่างต่างกันแต่มีความหมายเหมือนหรือคล้ายกัน เพื่อประโยชน์ให้มีคำใช้มากขึ้น ไม่จำเจ มีความไพเราะตลอดจนเพื่อบรรยายให้ชัดเจนเหมาะสมกับกาลเทศะ

การใช้โวหาร แบ่งออกได้ดังนี้

บรรยายโวหาร หมายถึงการเขียนบรรยายให้ผู้อ่านทราบเรื่องราว
ประสบการณ์ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง

พรรณนาโวหาร หมายถึงการเขียนพรรณนาเนื้อความโดยผู้เขียนเขียน
จากความรู้สึก อารมณ์หรือจินตนาการ

เทศนาโวหาร หมายถึงโวหารที่เขียนขึ้นเป็นทำนองสั่งสอน ชักชวน
โดยชี้แนะคุณและโทษ ชี้แจงเหตุผลหรือพิสูจน์ให้เห็นข้อเท็จจริง

สาธกโวหาร หมายถึงการเขียนโดยยกตัวอย่างหรือยกเรื่องราวมา
ประกอบให้สมจริง

อุปมาโวหาร หมายถึงการเขียนเพื่อเปรียบเทียบข้อความ เป็นเครื่อง
ช่วยให้งานเขียนมีรสชาติแสดงความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียนได้แจ่มชัดและแสดงจินตนาการได้
กว้างไกลกว่าถ้อยคำธรรมดา

การใช้ภาพพจน์ แบ่งออกได้ดังนี้

การเปรียบเทียบแบบอุปมา (Simile) คือการเปรียบเทียบเพื่อทำให้เห็น
ภาพหรือเกิดความรู้สึกชัดเจน

การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ (Metaphor) เป็นการเปรียบเทียบที่
ลึกซึ้งกว่าอุปมา เพราะเป็นการนำลักษณะอาการของสิ่งหนึ่งโอนไปใช้กับอีกสิ่งหนึ่งที่ไม่เหมือนกัน
เลย เพื่อชักจูงความคิดให้มองสิ่งสองสิ่งนั้นว่ามีคุณสมบัติคล้ายคลึงกัน

การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ (Hyperbole) เป็นการบรรยายหรือ
พรรณนาที่เกินจริง จึงมีอาจนำข้อเท็จจริงไปจับ เพราะกลัวมุกกล่าวเพื่อแสดงอารมณ์ที่ลึกซึ้งกว่าปกติ
เพื่อสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน ผู้ฟังเป็นสำคัญ

การใช้สัญลักษณ์ (Symbol) เป็นการนำสิ่งที่เป็นรูปธรรมมาแทนสิ่งที่เป็นนามธรรมหรืออาจกล่าวให้เข้าใจโดยง่ายคือเป็นการอธิบายความหมายของสิ่งหนึ่งโดยต้องตีความ หรือต้องนำสิ่งอื่นที่มีคุณสมบัติคล้ายคลึงหรือเหมือนกันมาเปรียบเทียบกับ เพื่อให้เข้าใจคุณสมบัติของสิ่งนั้นอย่างถูกต้อง

การใช้บุคลาธิษฐาน (Personification) เป็นการสมมติสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ซึ่งอาจเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต สัตว์ พืช ปราศุการณ์ ให้มีความรู้สึกและกระทำกริยาอาการได้ประหนึ่งคน อาจพูดจาปราศรัย เจ็บปวด รำร้อง โกรธแค้นฯ เหมือนมนุษย์ควรรู้สึก

สมพจน์ (Synecdoche) คือการกล่าวถึงส่วนใดส่วนหนึ่งของส่วนทั้งหมดเพียงบางส่วน แต่ให้มีความหมายคลุมหมดทุกส่วน

นามนัย (Metonymy) คือการเอ่ยถึงสิ่งหนึ่งแต่ให้มีความหมายเป็นอย่างอื่น

การกล่าวประชดประชัน (Irony) คือข้อความที่มีความหมายตรงข้ามกับสิ่งที่พูดออกมาโดยมีจุดประสงค์เพื่อการเยาะเย้ยถากถาง หรือเสียดสีประชดประชัน

การกล่าวอ้างอิง (Allusion) เป็นการใชข้อความที่ดัดแปลงมาจากข้อความอันเป็นที่รู้จักกันคืออยู่แล้ว หรือสุภาษิต คำพังเพย หรือผลงานของผู้อื่น หรืออ้างอิงถึงบุคคลสถานที่ เหตุการณ์ในวรรณกรรมอื่น

ปฏิจา (rhetorical question) คือการถามโดยไม่ต้องการคำตอบ เพราะผู้พูดรู้คำตอบคืออยู่แล้ว แต่ใช้เพื่อดึงดูดความสนใจและเน้นคำพูดนั้นเพื่อสร้างอารมณ์ความรู้สึก

1.3 ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเอกสารจากแหล่งข้อมูลดังต่อไปนี้

- 1.3.1 หอสมุดแห่งชาติ
- 1.3.2 หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- 1.3.3 ห้องสมุดพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- 1.3.4 หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ

1.3.5 หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก

1.3.6 ห้องสมุดสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

2. ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 วิเคราะห์รายชวามหาเวสสันดรชาดก, และรายชวามหาเวสสันดรชาดก, ภาษาเขมรฯ

2.2 เปรียบเทียบรายชวามหาเวสสันดรชาดก, กับมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

2.3 สรุปและข้อเสนอแนะ

3. ขั้นตอนการเรียบเรียงและนำเสนอข้อมูล

นำเสนอผลงานในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์โดยจำแนกเป็นบทต่างๆ ดังนี้

บทที่ 1. บทนำ

บทที่ 2. การตรวจเอกสาร

บทที่ 3. วิธีการวิจัย

บทที่ 4. การวิเคราะห์รายชวามหาเวสสันดรชาดก,และมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร

ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย

บทที่ 5. การเปรียบเทียบรายชวามหาเวสสันดรชาดก, กับมหาเวสสันดรชาดกภาษา

เขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย

บทที่ 6. สรุปและข้อเสนอแนะ

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

ภาคผนวก

แปลมหาเวสสันดรชาดกจากภาษาเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย

บทที่ 4

การวิเคราะห์รายยาวมหาเวสสันดรชาดกและมหาเวสสันดรชาดก ฉบับแปลจากภาษาเขมร

ในบทนี้ผู้วิจัยมีจุดประสงค์จะวิเคราะห์ตามลำดับ คือ 4.1. รายยาวมหาเวสสันดรชาดก, โดยใช้รายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ฉบับ 13 กัณฑ์ พิมพ์ครั้งที่ 13 พ.ศ. 2507 และ 4.2 มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ (รายละเอียดในภาคผนวก) เป็นต้นฉบับในการวิเคราะห์ ตามกรอบทฤษฎี ดังนี้

4.1 วิเคราะห์รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

4.1.1 วิเคราะห์ในด้านเนื้อหา

- เนื้อเรื่อง
- โครงเรื่อง
- สาระหรือแก่นเรื่อง
- ตัวละคร
- ฉากหรือสถานที่

4.1.2 วิเคราะห์ในด้านกลวิธีการแต่ง

- กลวิธีการเล่าเรื่อง
- กลวิธีการดำเนินเรื่อง
 - การเปิดเรื่อง
 - การดำเนินเรื่อง
 - การปิดเรื่อง

4.1.3 วิเคราะห์ในด้านการใช้ภาษา

- การใช้ถ้อยคำ
 - การใช้คำแสดงอารมณ์
 - การใช้คำอ้อมค้อม
 - การใช้คำขานนาม
 - การหลាកคำ
- การใช้โวหาร

- บรรยายโวหาร
- พรรณาโวหาร
- เทศนาโวหาร
- สาธกโวหาร
- อุปมาโวหาร
- การใช้ภาพพจน์
 - การเปรียบเทียบแบบอุปมา
 - การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์
 - การกล่าวเกินจริงหรือตลึง
 - การใช้สัญลักษณ์
 - การใช้บุคลาธิษฐาน
 - สมพจน์
 - นามนัย
 - การกล่าวประชดประชัน
 - การกล่าวอ้างอิง
 - ปฏิพจน์

วิเคราะห์ร้อยยาวมหาวสสันดรชาดก,

1. วิเคราะห์ในด้านเนื้อหา

- เนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องคือเหตุการณ์ต่างๆ หลายเหตุการณ์ที่ผู้แต่งนำมาแต่งให้เป็นเรื่องราวต่อเนื่องกันตั้งแต่ต้นจนจบอย่างให้รายละเอียดตามที่ผู้แต่งเลือกแล้ว ผู้อ่านได้รู้ว่ามีเหตุการณ์ใดบ้างเกิดขึ้นกับตัวละครต่างๆ ตัวละครแต่ละตัวมีพฤติกรรมอย่างไรบ้าง เหตุการณ์เกิดที่ไหน เมื่อไร ใครพูดกับใครว่าอย่างไร ผู้แต่งเล่าเรื่องอย่างละเอียด มีการบรรยายและพรรณนาความประกอบ ตลอดจนแสดงโดยตรงหรือโดยอ้อมให้ผู้อ่านได้เข้าใจตัวละครและเหตุการณ์ต่างๆ แจ่มแจ้งตั้งแต่ต้นจนจบ (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2546: 100)

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,แบ่งเนื้อเรื่องเป็นกัณฑ์ 13 กัณฑ์ ดังนี้

กัณฑ์ที่ 1 ทศพร

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงพร 10 ประการที่พระนางผุสดี ทูลขอจากพระอินทร์ผู้เป็นพระสวามี ก่อนที่พระนางจะจุติลงมาเกิดเป็นพระนางผุสดีพระมารดาของพระเวสสันดร ประกอบด้วยพระกาลา 19 พระกาลา ผู้ประพันธ์คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

เนื้อเรื่องในตอนต้นของกัณฑ์นี้กล่าวถึงพระพุทธรเจ้าและมูลเหตุที่พระองค์เทศนาเรื่องเวสสันดรชาดก โดยกล่าวย้อนความถึงเมื่อครั้งพระองค์เสด็จมาประทับ ณ นิโครธารามมหาวิหาร กรุงกบิลพัสดุ์พร้อมด้วยพระอรหันต์สาวก พระญาติวงศ์ของพระองค์ได้มาเข้าเฝ้าแต่เห็นว่าพระองค์มีอายุในวัยลูกหลานจึงไม่ถวายความเคารพ พระพุทธรเจ้าจึงแสดงปาฏิหาริย์เกิดมีฝนโบกขรพรรษตกลงมาเป็นอศรรรย์ บรรดาพระญาติจึงสิ้นมานะ พระอรหันต์สาวกทั้งหลายไกร่ทราบเรื่องเกี่ยวกับฝนโบกขรพรรษ พระพุทธรเจ้าจึงปรารภเรื่องฝนดังกล่าวนี้ว่าเคยมีมาแล้วในกาลก่อน เมื่อครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระอรหันต์สาวกจึงทูลอาราธนาให้เทศนาเรื่องดังกล่าว

เนื้อเรื่องในตอนที่สองของกัณฑ์นี้ กล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธรเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร กล่าวความถึงพระเจ้ากรุงสิริราชมีโอรสองค์หนึ่งนามว่าสัตยชัย ได้อภิเษกกับพระนางผุสดี ราชิดาแห่งกรุงมัททราช พระนางผุสดีนี้เป็นผู้ที่สะสมบุญบารมีไว้มาก นับทวนขึ้นไปได้ถึง 98 กัปป์ จากนั้นได้กล่าวย้อนความถึงอดีตชาติของพระนางผุสดีว่า ในสมัยนั้นพระนางเป็นราชิดาองค์โตของพระเจ้าพันธุรมราช มีเจ้าประเทศราชองค์หนึ่งนำแก่นจันทร์แดงและดอกไม้ทองมาถวาย พระเจ้าพันธุรมราชจึงพระราชทานของสองสิ่งแก่ราชิดาทั้งสองตามลำดับ ราชิดาผู้ที่ให้ขาดแก่นจันทร์แดงเป็นเครื่องหอม ราชิดาองค์น้องให้ประดิษฐ์ดอกไม้ทองเป็นเครื่องประดับ จากนั้นทั้งสองนางนำของดังกล่าวไปถวายพระวิปัสสิพุทธเจ้าราชิดาผู้ที่ตั้งปณิธานขอให้ได้เป็นพระพุทธมารดาในอนาคต ราชิดาผู้น้องขอให้มีลายดอกไม้ปรากฏที่เบื้องอุระประเทศของตน เมื่อทั้งสององค์สิ้นชีวิตแล้วได้ไปอยู่ในสรวงสวรรค์

ต่อมาในสมัยพระกัศสปพุทธเจ้า ราชิดาทั้งสองพระองค์ได้จุติลงมาเป็นราชิดาของ พระเจ้ากิกิสรราช พระธิดาองค์นี้ยังมีลายดอกไม้ปรากฏที่พระอุราจึงได้นามว่าอุรัจนา ขณะมี พระชนมายุได้ 16 พรรษา ได้ฟังคำกัศตานุโมทนาของพระกัศสปพระพุทธเจ้า นางอุรัจนา ก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์เข้าสู่นิพพาน ราชิดาองค์ที่ได้นามว่าสุธัมมา เมื่อนางสุธัมมาสิ้นชีวิตนาง ได้ไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้นามว่าสุคติ เป็นมเหสีพระอินทร์ ครั้นเมื่อถึงเวลาจะจุติอีกครั้ง พระอินทร์ได้ประทานพร 10 ประการ พระนางจึงทูลขอพรนั้น ดังนี้

1. ขอให้ได้ไปบังเกิดในปราสาทแห่งพระเจ้าสิวีราชอันทรงศักดิ์
2. ขอให้มีความเจริญทั้งสองคำเป็นสีเหมือนหนึ่งตามกลีฏุกเนื้อทราย อันเกิดได้ขบปี
ปลาย
3. ขอให้ขบผิวขาวงามขำบริสุทธิ เป็นสีระยับดุจสร้อยคอมยุระ
4. ขอให้มีความงามกว่าสุคติ
5. ขอให้พระโอรสทรงพระเกียรติยศยิ่งกว่ากษัตริย์ในสากล มีศรัทธาเพิ่มกุศลแก่หมู่
ประชาชนทุกขอบเขตชั้นเทสิมา
6. เมื่อทรงครรภ์ อย่าให้ครรภ์ปรากฏนูน
7. เมื่อทรงครรภ์อย่าให้บุคคลอื่นทั้งสองข้างคำ และไม่คล้อยเคลื่อนแม้เมื่อพระโอรสเสวย
ทุกวันเวลา
8. ขอให้เส้นเกศาดำขลับดั่งสีปีกแมลงค่อมทอง
9. ขอให้ผิวเนื้อละเอียดเป็นนวลละอองดั่งทองคำ
10. ขอให้ได้ปลดปล่อยคนโทษให้พ้นจากการถูประหาร

ครั้นแล้วพระอินทร์จึงทรงประทานพร 10 ประการ ให้แก่พระนางผุสดี

ชื่อกัณฑ์ทศพรนั้นมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง คือเป็นเรื่องความเป็นมาของพระนางผุสดีในพระชาติที่ผ่านมา จนมาถึงพระชาติที่จะต้องจุติมาเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร พระอินทร์จึงประทานพรสิบประการแก่พระนาง พรทั้งสิบประการเป็นพรที่เกี่ยวกับความงามของสตรีถึง 6 ประการ ได้แก่ ตางาม ขนคิ้วงาม เมื่อดั่งครรภ์ท้องไม่นูน ถันทั้งสองข้างไม่ดำและไม่คล้อย ผงงาม ผิวงาม นอกนั้นเป็นพรที่เกี่ยวกับความเป็นกษัตริย์ คือ ได้ไปเกิดในปราสาทของพระเจ้าสีหราช ให้มีชื่อว่าผุสดี ให้มีโอรสยิ่งใหญ่กว่ากษัตริย์ทุกพระองค์ และให้มีอำนาจในการปลดปล่อยนักโทษได้ เป็นการเน้นให้เห็นว่าพระนางผุสดีมีความงดงาม มีบุญญาบารมียิ่งใหญ่ และเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร เนื่องจากพระนางเป็นผู้ที่สร้างสมบุญมาหลายกัลป์ จึงเหมาะสมกับพรทั้งสิบประการ

กัณฑ์ที่ 2 หิมพานต์

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงป่าหิมพานต์ที่มีความร่มรื่น งดงาม ตามที่พระนางมัทรีเล่าถวายแก่พระเวสสันดร ประกอบด้วยคาถา 134 คาถา ผู้ประพันธ์คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระนางผุสดี เมื่อได้รับพร 10 ประการจากพระอินทร์แล้ว พระนางได้จุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ลงมาเป็นราชธิดากษัตริย์มัทราชา ครั้นพระชนม์ได้ 16 ปีได้อภิเษกเป็นเอกอัครมเหสีเจ้าสัณขัยโอรสกษัตริย์กรุงสิพี พรที่พระนางผุสดีขอไว้จากพระอินทร์นั้นยังขาดอยู่หนึ่งประการคือพระนางยังไม่มีพระราชบุตร พระอินทร์จึงไปทูลอาราธนาพระโพธิสัตว์ให้มาจุติพร้อมเทวดาอีกหกหมื่นมาเป็นบริวาร

เมื่อพระนางผุสดีทรงครรภ์ครบถ้วน พระนางปรารถนาจะประพาสชมพระนคร ระหว่างผ่านตรอกพ้อคำพระนางประสูติพระโอรส ณ สถานที่นั้น พระประยูรญาติจึงตั้งนามพระโอรสว่าเวสสันดร ให้ตรงตามสถานที่ประสูติ เวลาเดียวกันนั้นมีนางช้างตระกูลทนต์เที่ยวอยู่กลางอากาศ พาลูกช้างผิวกายสีขาวบริสุทธิ์มาไว้ในโรงช้างต้น ประชาชนชาวพิชัยเขตรจึงให้ชื่อช้างนั้นว่าป้างจันนาเคนทร์ เพราะเกิดมาเป็นป้างจันแก่พระเวสสันดร พระเวสสันดรทรงพอพระทัยในการบริจาคนานตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อเจริญวัยได้อภิเษกกับพระนางมัทรีธิดากษัตริย์มาตุล

ราชวงศ์ พระบิดาได้มอบราชสมบัติให้พระเวสสันดร พระองค์โปรดให้สร้างฉันทานศาลา บริจาคทรัพย์สินของแก่ยากเจ็บไข้ทุกถ้วนหน้า

พระนางมัทรีจะประสูติพระราชบุตร เหล่าพระญาติวงศ์นำดาบทยองรองรับ ราชบุตรนั้นจึงได้นามว่าชาลี ครั้นทรงครรภ์กำรบสอง จะประสูติราชธิดา เหล่าพระญาติวงศ์นำหนังหมีมารองรับ ราชธิดาจึงได้นามว่ากัณหา

ในช่วงเวลานี้ เมืองกลิงคราษฎร์เกิดภาวะข้าวยากหมากแพง ประชาชนได้รับความอดอยากเดือดร้อนอย่างหนัก กษัตริย์เมืองกลิงคราษฎร์พยายามรักษาอุโบสถศีลเป็นเวลาเจ็ดวัน ฝนก็ยังไม่ตก ชาวเมืองจึงพากันทูลว่าพระเวสสันดรมิใช่ช้างป้างจัญนาเคนทร์ หากช้างมงคลนี้ไปอยู่เมืองใดแล้วจะทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พระองค์จึงให้พราหมณ์แปดคนไปทูลขอช้างนั้น พระเวสสันดรทรงบริจาคช้างป้างจัญนาเคนทร์ให้ตามประสงค์ ประชาชนชาวสีพีมีความโกรธแค้นเป็นอันมากพากันมาประหุงรื้อต่อพระเจ้ากรุงสุโขทัยให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง พระเจ้ากรุงสุโขทัยยอมตามความประสงค์ของชาวเมือง พระเวสสันดรขอผัดผ่อนสักสองราตรี เพื่อเตรียมบริจาคสัตตศกมหาทาน อันประกอบไปด้วย ช้าง ม้า ราชรถ นางสนม ทาสชายหญิง โคนม อย่างละเจ็ดร้อย จากนั้นพระเวสสันดรตรัสสั่งเสียดต่อพระนางมัทรีให้อยู่รักษาทรัพย์สมบัติ บำรุงดูแลพระโอรส พระธิดา พระบิดา พระมารดา แต่พระนางมัทรีตัดสินใจตามเสด็จพระเวสสันดรไม่ว่าจะลำบากอย่างไรก็ตาม จากนั้นพระนางทรงพรรณนาความงดงามร่มเย็นของต้นไม้ ดอกไม้ สัตว์ต่างๆ ในป่าหิมพานต์ ว่าทุกสิ่งในป่าหิมพานต์จะทำให้พระเวสสันดรไม่นึกอาลัยถึงราชสมบัติ

ในกัณฑ์นี้อธิบายต่อจากกัณฑ์ทศพรเกี่ยวกับพร 10 ประการที่พระอินทร์ประทานให้พระนางสุสดี และแสดงให้เห็นความมีศรัทธาในการบริจาทานของพระเวสสันดรว่าทรงมีมาแต่ยังทรงพระเยาว์แล้ว เนื้อเรื่องต่อมาช่วยเสริมให้สารัตถะหรือแก่นเรื่องหลักเด่นชัดขึ้น นั่นคือการที่พระเวสสันดรพระราชทานช้างมงคลป้างจัญนาเคนทร์ให้พราหมณ์ชาวกลิงคราษฎร์ เป็นเหตุให้ชาวเมืองสีพีเกิดความโกรธเคือง การบริจาทานครั้งนี้จึงส่งผลเป็นความทุกข์แก่พระเวสสันดร คือถูกเนรเทศออกจากเมือง แล้วความทุกข์นี้ส่งผลกว้างไกลไปยังผู้เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับพระองค์ด้วย นั่นคือ พระนางมัทรี พระชาลี กัณหา รวมทั้งพระนางสุสดีในฐานะเป็นพระมารดาที่ย่อมทรงเสียพระทัย

นอกจากนี้ในเนื้อเรื่องยังสร้างบทบาทพระนางมัทรีให้เด่นชัดขึ้นในด้านที่ทรงเป็นภรรยาที่น่ายกย่อง เพราะทรงปลุกปลอบและให้กำลังใจสามี ไม่ให้หม่นหมองเพราะความทุกข์ ด้วยการกล่าวพรรณนาความงดงามสุขสบายของป่าหิมพานต์ทั้งที่พระนางก็ไม่เคยไปสถานที่นั้น

กัณฑ์ที่ 3 ทานกัณฑ์

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงการให้สัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดร และภายหลังที่ถูกเนรเทศในระหว่างทางเสด็จออกจากเมือง พระองค์ก็ยังบริจาคสิ่งของต่างๆ จนหมด ในที่สุดต้องเสด็จดำเนินด้วยพระบาท ประกอบด้วยพระคาถา 209 พระคาถา ผู้ประพันธ์คือสำนักวัดถนน

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระนางผุสดี เมื่อพระนางได้ทราบ bahwa พระเวสสันดรจะถูกเนรเทศ พระนางเสด็จไปเยี่ยมด้วยความเห็นใจและเสียใจกับเรื่องที่เกิดขึ้น จากนั้นพระนางจึงไปเข้าเฝ้าพระเจ้าสัณชัยเพื่อทูลขอภัยโทษ แต่ไม่เป็นผล พระนางจึงกลับมาหาพระเวสสันดรและร่ำพันความทุกข์ยากที่พระเวสสันดรกับพระนางมัทรีจะได้รับเมื่อออกไปอยู่ป่าหิมพานต์

พระเวสสันดร ให้จัดสัตตสดกมหาทานพระราชทานแก่ชาวพระนคร ยากแก่ใจพากันเข้ามารับพระราชทานทั่วกัน จากนั้นทรงนำพระนางมัทรีและสองกุมารเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสัณชัยเพื่อทูลลา พร้อมส่งฝากพระเจ้ากรุงสัณชัยให้ช่วยดูแลพระนางผุสดี พระเจ้าสัณชัยกล่าวทักทายนัยยั้งพระนางมัทรีไม่ให้ตามเสด็จพระเวสสันดรด้วยการกล่าวถึงความยากลำบากและความน่ากลัวต่างๆ ในป่า แต่พระนางมัทรียินดีตามเสด็จพระเวสสันดรเพราะไม่ต้องการอยู่เป็นหญิงม่ายให้คนดูถูก พระเจ้าสัณชัยจึงทรงขอสองกุมารไว้เพราะเกรงจะไปลำบากอยู่ในป่า แต่พระนางมัทรีไม่ยอม

พระเวสสันดรพร้อมมเหสีและโอรสออกเดินทางจากเมืองด้วยราชรถ ขณะนั้นมีพราหมณ์สี่คนมาทูลขอม้าเทียมราชรถ เมื่อพระเวสสันดรประทานให้ไปแล้ว ก็มีเทพเจ้าแปลงกายเป็นละมั่งทองมาเทียมราชรถแทน พราหมณ์ผู้หนึ่งมาทูลขอราชรถ พระเวสสันดรก็ทรงประทานให้ ละมั่งทองจึงอันตรธานไป จากนั้นพระเวสสันดรและ พระนางมัทรีจึงอุ้มพระชาติและกัณหาดำเนินด้วยพระบาทต่อไป

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้แสดงให้เห็นพระบารมีของพระเวสสันดรที่มีเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ด้วยการบริจาคสัตตสดกมหาทานอันยิ่งใหญ่ด้วยใจที่พอใจ สัตตสดกมหาทานประกอบด้วย ช้าง ๘๐๐ ตัว

ม้าอาชาไนย ๙๐๐ ตัว โคนม ๙๐๐ ตัว ทาสหญิง ๙๐๐ คน ทาสชาย ๙๐๐ คน ราชรถ ๙๐๐ คัน นางสนม ๙๐๐ นาง แม้จะทราบว่าจะองค์เองจะถูกเนรเทศออกจากเมือง ด้วยเหตุจากการบริจาค ช้างปัจจัยนาเคนทร์ที่ผ่านมาก็ตาม การที่ทรงวางเฉยต่อการถูกเนรเทศนับเป็นอุเบกขาบารมีที่เด่นชัด รวมทั้งการที่ทรงเสด็จดำเนินไปด้วยพระบาทเปล่านั้นเป็นวิริยะบารมี

ส่วนที่เด่นชัดในเรื่องของกัณฑ์ทานกัณฑ์นี้คือ บทบาทของพระนางมัทรีทั้งในฐานะเป็นมเหสี และในฐานะเป็นมารดา

ในฐานะมเหสีพระนางมัทรียินดีโดยเสด็จพระเวสสันดรโดยไม่คำนึงถึงความลำบากที่จะต้องได้รับ พระนางให้เหตุผลว่า “ครั้นลูกจะไม่ไปก็ใช่ที่ ด้วยพระราชสามีติดไว้ใครเขาจะอินัง ลูกจะลอยนวลอยู่ในวังมิบังควร ...จะสู้นทนทวยไปในราวป่า มุณขปพพชฺ อูรสา ลูกจะเอาพระกรรอุรพวงค์ต่างพรมิด กรีดทางพื้นแผกคาในป่าหิมวาสน์ มิให้ระคายเคืองเบื้องบาทพระเจ้าผู้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 71) พระนางเห็นว่าความลำบากในการติดตามรับใช้พระสวามีนั้นเป็นสิ่งประเสริฐยิ่งกว่าการครองตนเป็นหญิงม่าย ด้วยเหตุผลว่า “เป็นม่ายชายหย่าแรกรุ่งน จำเรียวร้างไม่มีสบาย ดังเพชรรัตนร้าวสลายเป็นไฟฝ้า ก็ยอมเบาราคาไม่ขายได้ ผู้ที่จะถือซื้อไต่ก็อายหน้า เหมือนหญิงม่ายชายหย่าสิ้นอาลัย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 73) ดังนั้นแล้วพระนางมัทรีจึงตัดสินใจตัดสินพระทัยว่า “มัทรีจะสู้นทนยอมตายกับฝ่าพระบาท จะพิทักษ์ไทรราชทุกเย็นเช้า จะหาผ้าที่ไหนได้ดังพระทูลเกล้าฯ ตายแล้วเกิดเล่าสักร้อยชาติ จะเหมือนพระเวสสันดรจอมปราชญ์นี้ยากนัก” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 73)

ในฐานะเป็นมารดา พระนางมัทรีแสดงความรักพระโอรสทั้งสองอย่างมาก แม้พระเจ้ากรุงสัณขะจะทักทวนขอพระนัดดาทั้งสองไว้ในวัง พระนางก็ไม่ยอม กล่าววาทะปกป้องโอรสทั้งสองและเสียดสีพระเจ้ากรุงสัณขะในทีได้อย่าง “เรียบร้อยแต่คมเฉียบสมชาติขัตติยตระกูล” (ล้อม เพ็งแก้ว, 2527: 28) โดยอ้างอิงไปถึงการที่พระองค์ตัดขาดพระเวสสันดรผู้เป็นราชบุตรด้วยการเนรเทศให้ออกจากเมือง พระชาติกัณฑ์หาซึ่งเป็นเพียงพระนัดดาที่คงไม่มีความสำคัญใดต่อพระองค์อีก ดังนี้ “ขึ้นชื่อว่าบุตรเป็นที่สุดแสนเสนาหา ถึงจะชั่วช้าประการใดใจสามารถเป็นหนามเสี้ยนเบียนประชาราษฎร์ควรห้ามเฝ้า จะตัดจากลูกเด้านั้นไม่ขาดเกล้ากระหม่อมเหมือนฝ่าละอองธุลีพระบาท ก็คงจะตัดพระลูกขาดได้คด่องๆ...พระองค์ขับพระเจ้าลูกเสียดังนี้ตามทีพระคุณเอ๋ย อันสองราชกุมารนี้ไม่มีผิด จะพาลโกรธลูกกระจิริดกระไรได้ ข้ามัทรียังมีอาลัยเป็น

ล้นพ้น กว่าจะเลี้ยงได้แต่ละคนๆ สุดแสนยาก ทูลกระหม่อมจะมาพรากไปจากอก ดังจะหยิบยกดวงใจไปจากกาย...” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 78)

กัณฑ์ที่ 4 วณปเวสน์

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงการเสด็จเข้าสู่ป่าของพระเวสสันดร พระนางมัทรีและพระชาลิกันหาเพื่อเดินทางต่อไปยังเขาวงกต ประกอบด้วยคาถา 57 คาถา บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลิกันหาออกเดินทางจากกรุงสรีเพื่อมุ่งหน้าไปยังเขาวงกต ระหว่างทางหากพบบุคคลใดก็ตรัสถามหนทาง เมื่อสองกุมารต้องการดอกไม้ผลไม้อะไรอยู่สูง เทพยาคก็บันดาลให้กิ่งนั้นโน้มลงจนเอื้อมเก็บได้ หนทางที่เสด็จดำเนินนั้นผ่านสุวรรณคีรีตาลบรรพต แม่น้ำโกติมารา เขาอัญชนคีรี หมู่บ้านตุนณวิถนาถิตถคาม แต่ละแห่งห่างกัน 5 โยชน์ ต่อจากนั้นอีก 10 โยชน์ถึงเมืองมาตุลนครเจตราชูร์ ระยะทางทั้งหมดนี้ทั้งสี่พระองค์เดินทางภายในวันเดียว ด้วยเหตุมียักษ์ช่วยย่นย่อหนทางนั้นให้ใกล้เพราะสงสารสองกุมาร

เมื่อมาถึงนครเจตราชูร์แล้ว ทั้งสี่พระองค์พักอาศัยอยู่ที่ศาลานอกเมือง รุ่งเช้าประชาชนทั้งหลายเห็นพระนางมัทรีก็จำได้ ความทราบถึงกษัตริย์ผู้ใหญ่ในเมืองต่างพากันมาเฝ้าถามความ พระเวสสันดรจึงบรรยายเรื่องราวต้นปลายให้ทราบทั่วกัน บรรดากษัตริย์เจตราชูร์จะเดินทางไปทูลขอภัยโทษให้ พระเวสสันดรไม่ยอมตาม กษัตริย์เจตราชูร์แสดงความประสงค์ให้พระเวสสันดรอยู่ครองเมือง พระองค์ก็ทรงปฏิเสธอีก แต่ประทับที่เมืองนั้นอีกหนึ่งคืน รุ่งเช้าจึงเสด็จต่อไป กษัตริย์เจตราชูร์ตามส่งเสด็จถึงสุดเขตแดน จากนั้นได้ทูลบรรยายเกี่ยวกับสถานที่ต่างๆ ที่จะต้องไปพบในเบื้องหน้า ด้วยความห่วงใยกษัตริย์ทั้งสอง กษัตริย์เจตราชูร์จึงได้มอบหมาย เจตบุตรพรานป่าผู้แข็งแรงเชี่ยวชาญไปเฝ้ารักษาเส้นทางเข้าสู่เขาวงกต เพื่อมิให้ผู้ใดผ่านเข้าไปรบกวานได้

ทั้งสี่พระองค์เดินทางไปตามคำบรรยายของกษัตริย์เจตราชูร์ ถึงภูเขาคันธมาถน์ พักแรมหนึ่งราตรี รุ่งเช้าออกเดินทางไปยังทิศอุดรถึงเขาวิบุลบรรพต เสด็จดำเนินต่อไปถึงแม่น้ำเกตุมดี เวลาเที่ยง ทรงหยุดพักบริเวณนั้นแล้วข้ามฝั่งน้ำไปยังพญาไม้มหานิโครธ เสด็จต่อถึงนาฬิกบรรพต

เสด็จอ้อมไปถึงสระมุจลินท์ จากนั้นเสด็จไปทางทิศอีสานถึงสระโบกขรณี จึงทราบว่าได้เดินทางมาถึงเขาวงกตแล้ว

ด้วยอำนาจพระบรมบารมีของพระโพธิสัตว์บันดาลให้พระอินทร์ทราบเหตุที่เกิดขึ้น จึงตรัสบัญชาให้พระเวสสุกรรมเทวบุตรไปนิมิตบรรณศาลาพร้อมบริวารไว้สองหลัง ทั้งยังบันดาลให้มีไม้ดอกไม้อุดมขึ้นอยู่รอบบรรณศาลานั้น พร้อมจับไล่สิ่งชั่วร้ายไม่เป็นมงคลให้ห่างไกล แล้วเขียนบอกคำถวายอาศรมนั้นแก่ผู้ประสงค์ประพาศพรหมจรรย์ ทั้งสี่กษัตริย์จึงเข้าบรรพชาอยู่ในอาศรมทั้งสองหลังนั้น พระนางมัทรีรับเป็นธุระจัดหาผลาหาร พระเวสสันดรยอมตามความประสงค์แต่ทรงขอห้ามการมาหาในเวลาอันไม่ควร ในที่ลับตาสองกุมาร

พระนางมัทรีรับคำด้วยความเต็มพระทัย พระนางมีวัตรปฏิบัติตามที่ทูลอาสา โดยในเวลาเช้าตรู่ทรงครองเครื่องตบลิณีแล้วปิดกวดบริเวณอาศรม ตั้งน้ำจันทน์น้ำใ้ให้พร้อม เมื่อพระเวสสันดรตื่นบรรทมออกมาจากบรรณศาลา พระนางเข้าไปถวายน้ำสรงพระพักตร์ ไม่ชำระพระทนต์ จัดที่ทางทั้งปวงให้เรียบร้อย จากนั้นมอบสองกุมารให้อยู่เฝ้ารับใช้พระบิดา ตัวพระนางออกไปหาผลไม้กลับมาไม่ทันให้คำ จัดเก็บสิ่งของที่หามาได้ไว้ในบรรณศาลาแล้วให้สองกุมารสรงน้ำ แล้วทั้งสามพระองค์ช่วยกันปรนนิบัติดูแลพระเวสสันดร พระเวสสันดรประทับปฏิบัติสมาทานอธิษฐานเบญจศีล อนุชาของกุนท์ แม่เมตตาตามมาเสมอตลอดมาเป็นเวลาเจ็ดเดือน อันมีผลให้สรรพสัตว์ในอาณาบริเวณสามโยชน์รอบบรรณศาลามีจิตใจรักใคร่ไม่ทำร้ายกัน

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้บรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับการเดินทางของกษัตริย์ทั้งสององค์ ตั้งแต่ออกจากกรุงสิหิ มีการกำหนดรายละเอียดระยะทางเป็นโยชน์ นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาที่เสริมบารมีพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ให้เด่นชัดขึ้น เช่น มียักษ์มาช่วยย่นระยะทางสามสิบโยชน์ ให้เดินได้ภายในหนึ่งวัน นอกจากการบรรยายขั้นตอนการเดินทางแล้ว ยังมีส่วนแสดงให้เห็นความเป็นผู้มีเหตุผลหนักแน่นในความถูกต้องและควรของพระเวสสันดรชัดเจน ในการที่พระองค์ไม่ถือโอกาสรับความสุขสบายและมีพระราชอำนาจดั้งเดิม ด้วยการครองราชย์อยู่ในเมืองมาตุลนครตามที่บรรดากษัตริย์เจตราชูร์ทูลอ่อนวอน โดยทรงให้เหตุผลว่า “ถ้าท่านเจตราชิดีจะมีความสโมสรมิใช่ อภิเษกเราให้เป็นใหญ่ในสมบัติ ยามเมื่อเราต้องพรากรพลัดจากสถานที่มหาภัยกษัตริย์เอกราช เจ้าชนชาติชาวสิหิครั้งนี้แล้วไซ้ ชาวสิหิราชูร์ทั้งผู้ใหญ่และไพร่พล ก็จะมีกมลหฤทัยกินแหนงแคลงคลางไปต่างๆ แก่พวกท่าน จะเห็นไปว่าตัวเรามาคิดการจะทดแทนแก้แค้นเขาด้วยอาฆาตจะนำเขาให้พินาศอยู่ในเนื้อมือ จึงมาเกลี้ยกล่อมให้ท่านทั้งหลายนับถือยกตัวเป็นใหญ่ เมืองนี้ก็

ใกล้เขตแดนกับแคว้นแคว้นสิวีราชบุรี ประชาชาติชาวสีพีก็จะมิไว้ใจ ในความไมตรีที่มีมาแต่ก่อน ก็จะก่อการสงครามเป็นความรื้อนแเก่าณาประชาราษฎร์ทั้งสองฝ่าย จะเป็นอันตรายแก่การไรรู้ณา ค้ำขาย ซึ่งเป็นอุปวยความสุขของมนุษย์นิกร ก็ความเดือดร้อนอันนี้จะมีแก่ชนเป็นอันมากต้อง ยากเย็น จะบังเกิดเป็นก็เพราะตัวเราผู้เดียว” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 102)

นอกจากนี้ยังบรรยายเกี่ยวกับระยะทาง สถานที่ต่างๆที่พระเวสสันดรเสด็จผ่าน รวมทั้ง สถานที่ต่างๆ ที่พระองค์จะต้องได้พบเห็นเมื่อเสด็จไปถึง ดังตัวอย่างรายละเอียด ของสถานที่และ วิธีการเดินทางที่กษัตริย์เจตราชบุรุษดูแลแนะนำแก่พระเวสสันดร ดังนี้ “พระองค์จะได้ทอดพระเนตร ถิ่นที่มีน้ำควรเป็นที่ยินดี คือแม่น้ำเกตุมดีที่มีกระแสน้ำลึก ไหลมาแต่ท้องภูผาเป็นเดิม เกิดเป็น แม่น้ำอันล้ำเลิศอาภิยรรณย์เดียวดายด้วยหม่อมจางาติใหญ่ๆหลายเหล่าหลายพรรณ ทางที่จะขึ้นทำที่ จะลงแม่น้ำนั้นก็เป็นทางอันง่ายอันสะดวก ไม่เป็นที่ขึ้นยากลงยาก ถึงมีน้ำมากบางแห่งก็เป็นทางที่ จะข้ามได้...กลางแห่งมีเป็นที่พอจะลุยข้ามไปได้ หรือจะผูกพวงด้วยกิ่งไม้ที่เบาถอยน้ำทำเป็น พาหนะ และเอาไม้ค้ำข้ามที่ลึกไป” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 108-109)

กัณฑ์ที่ 5 ชุชก

ชื่อกัณฑ์นี้หมายถึงตัวละครที่สำคัญตัวหนึ่งในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก คือชุชกพราหมณ์ ขอทานขรา เพราะเป็นตัวละครที่ทำให้พระเวสสันดรได้มีโอกาสบำเพ็ญบุตรทานบารมี ประกอบด้วยคาถา 79 คาถา ผู้ประพันธ์คือสำนักวัดสังข์กระจาย

เนื้อเรื่องกล่าวถึงชุชกพราหมณ์เฒ่าขอทานยากไร้อยู่ในเขตบ้านขุนนิวิฐ ติดกับเมืองกลิง ทรายบุรี เมื่อรวบรวมเงินจากการขอทานได้ร้อยกษาปณ์ก็เอาไปฝากไว้กับเพื่อน จากนั้นตนก็ออก เร่ร่อนขอทานไปทั่ว ยิ่งขอก็ยิ่งได้เงินมากขึ้นเรื่อยๆ จนเวลาล่วงนานเข้าเพื่อนก็เอาเงินที่ฝากไว้ไป ใช้จนหมดสิ้นด้วยเข้าใจว่าชุชกคงตายไปแล้ว เมื่อชุชกกลับมาทวงคืนก็ไม่มีเงินให้ เพื่อนจึงต้อง ยกลูกสาวชื่อนางอมิตตดาให้ ชุชกแทนเงิน ชุชกพานางอมิตตดามาอยู่บ้านตน หาเลี้ยงครอบครัว ด้วยการขอทาน

ฝ่ายนางอมิตตดาไม่คิดว่าตนได้ผิดแ้ว เฝ้าดูแลปรนนิบัติชุชกด้วยดีจนเป็นเหตุให้พราหมณ์ เพื่อนบ้านพากันอิจฉา กลับไปพาลทะเลาะดบตีเมียของตนวันวายไปทั่วทั้งหมู่บ้าน บรรดา เมียพราหมณ์ก็พากันโกรธจึงนางอมิตตดาว่าเป็นต้นเหตุ พากันไปดักกรุ่มด่าทอเลียดสินางอมิตตดา

ด้วยถ้อยคำหยาบคาย ด้วยหวังให้นางทนไม่ได้ออกจากหมู่บ้านไป นางอมิตตดาจึงให้เสียใจ กลับมาบ้าน บอกแก่ชุกกว่าให้ไปหาทาสชายหญิงมาให้ตนใช้สอย เหตุจากเทวดาต้องการจะช่วย พระเวสสันดรให้ได้พระสรเพชญโพธิญาณด้วยการบำเพ็ญบุตรทาน จึงคลอใจให้นางอมิตตดาใช้ ชุกกว่าให้ไปขอสองกุมารจากพระเวสสันดร ครั้งแรกชุกปฏิบัติเสร็จอ้างว่าตนแก่ชราลิ้นเรียวแรงเดิน ทางไกลไม่ไหว ขอมตัวเป็นทาสของนางแทน แต่นางอมิตตดาไม่ยอม ด้วยความรักและอำนาจ แห่งกามตัณหาจึงทำให้ชุกต้องยอมทำตามคำของนางอมิตตดา ชุกจึงออกเดินทางไปกรุงเชตุคร เพื่อขอสองกุมารมาเป็นทาสรับใช้เมียของตน ไปจนพบพรานเจตบุตร ถูกหมาของเจตบุตรไล่กัด ต้องหนีขึ้นต้นไม้ร้องไห้หาพระเวสสันดร พรานเจตบุตรตามมาเจอเห็นว่าเป็นพราหมณ์ตามมา ขอทานพระเวสสันดรอีก จึงตั้งท่าจะยิงด้วยหน้าไม้ ชุกตกใจกลัวลวักลว้างไปปลดลงให้เจตบุตร หลงเชื่อว่าตนเป็นราชทูตจากพระเจ้ากรุงสัณชัย ในที่สุดเจตบุตรก็ต้อนรับและชี้บอกทางให้

ในกัณฑ์นี้เป็นเรื่องของชุกกับนางอมิตตดาเป็นส่วนใหญ่ เป็นเนื้อเรื่องที่ทำให้เกิดแก่น เรื่องรอง คือ ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ ชุกเป็นผู้ที่มีความลุ่มหลงในกามารมณ์ ด้วยเห็นว่าตนเป็นคนแก่ชราแต่มาได้หญิงสาวคือนางอมิตตดาเป็นเมีย ดังปรากฏในความคิดของ ชุกว่า “วาสนากูนี้หน่อต่อจะดีจริง จึงประจวบจวนใจประสงค์เฟื่องฟูขึ้นหนักหนา ชะรอยว่าซาตามมาส่งเสริมเมื่อภายหลัง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 130) ครั้นเมื่อได้มาอยู่ด้วยกันแล้ว นางอมิตตดาก็ประพฤติดนเป็นเมียที่ดีด้วยการดูแลปรนนิบัติชุก ดังคำบรรยายว่า “ไม่คิดว่าตัว เป็นสาวได้ผัวแก่แล้วก็เป็เมียทาส คิดว่าทุกข์ของพ่อแม่กรรมแล้วก็ตามกรรม เป็นต้นว่าหาหุงต้ม ตักน้ำทุกคำเข้าไม่วายเงินละอายเพื่อน เวลาเช้าเข้าก็ทำ เวลาค่ำเข้าก็มีให้เตือน ทั้งการเรือนเข้าก็มี ให้ว่า ทั้งฟืนเข้าก็หักทั้งผักเข้าก็หา ฝ่าปฏิบัติเฝ้าชราทุกเวลากาล” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 131) ทำให้พราหมณ์ทั้งหลายในหมู่บ้านไม่พอใจเมียของตนที่ประพฤติดัวไม่เหมือนนางอมิตตดา ดังคำบรรยายว่า “อันว่าพราหมณ์ทั้งหลายหนุ่มๆในละแวกบ้านนั้น... ครั้นเห็นเจ้าอมิตตดา เด็กครุณมีวัดจริยาดีรู้ปฏิบัติ ทุกสิ่งสรรพสารพัดจะบำเรอเฝ้าชรา ครั้นคิดถึงเรือนตนขึ้นมามันก็ ให้ไหม้มนุ่ อ้ายบ้างก็ฮึดหนุนหันเหมา บ้างก็เดือดเดินคำคูพิโรธ ต่างคนต่างก็โกรธกริ้วมาสู่เรือน อ้ออิงคะนิงสะเทือนสะท้านทั่วไปทั้งนั้น มันให้เกิดกลั่นแกล้งกันนี้เป็นเหล่าๆ ดีเมียนี่ฉาวๆ ฉ่าไปทั้งบ้าน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 131) จนเป็นเหตุให้เมียพราหมณ์ทั้งหลาย ในหมู่บ้านพาลโกรธเคืองรวมกันด่าทอนางอมิตตดา นางอมิตตดาจึงให้ชุกไปขอสองกุมารจาก พระเวสสันดรมาเป็นทาส เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้ส่งผลไปถึงความศรัทธาในการบริจาคทาน อันยิ่งใหญ่ขึ้นอีกขั้นของพระเวสสันดร คือ การบริจาคบุตรให้เป็นทาน

กัณฑ์ที่ 6 จุลพน

ชื่อกัณฑ์นี้หมายถึงป่าเล็กที่ซุชกจะเดินต่อไปจนถึงอาศรมพระอัจจุตยาณี ตามคำบอกของพรานเจตบุตร เพื่อไปพบพระเวสสันดร ประกอบด้วยคาถา 35 คาถา บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพรานเจตบุตร เมื่อหลงเชื่อว่าซุชกเป็นราชทูตนำสารจากพระเจ้ากรุงสุโขทัยไปทูลเชิญพระเวสสันดรลาพระตกลับไปครองราชย์ดั้งเดิม จึงต้อนรับดูแลและบอกหนทางไปยังอาศรมพระอัจจุตยาณี ว่าให้ซุชกหมายตาภูเขาเบื้องหน้าคือเขาคันธมาทน์ อันมีต้นไม้ในบริเวณเขานั้นล้วนมีกลิ่นหอมฟุ้งจร เป็นจุดเริ่มต้นในการเดินทาง และชี้หนทางที่จะไปถึงว่าต้องผ่านแนวไพรสีเขียวครามและเขาสูงชื่อเขาอัญชัน มีต้นไม้และฝูงนกมากมาย หนทางที่ซุชกจะต้องเดินไปนั้นอุดมไปด้วยต้นไม้ผลไม้สามารถเอื้อมเก็บผลได้ง่ายๆ มีสมุนไพร กล้วยต่างๆ ชนิด จากนั้นจะถึงป่าตาล ป่ามะพร้าว นำพลัดเปลี่ยนในการเดินทาง ซุชกจะตอบแทนพรานเจตบุตรด้วยอาหารที่เตรียมมา แต่เจตบุตรไม่รับเพราะเห็นว่าซุชกยังต้องเดินทางไปอีกไกล กระทั่งพ้นเขตเขาอัญชันแล้วจึงถึงอาศรมพระอัจจุตยาณี หนทางต่อจากนั้นไปจนถึงเขาวงกตให้ถามจากพระฤๅษีรูปนั้นต่อไป

กัณฑ์นี้มีลักษณะการบรรยายความเช่นเดียวกับกัณฑ์วันปเวสน์ คือพรานเจตบุตรบรรยายความเกี่ยวกับสถานที่และหนทางที่จะเดินทางไปสู่สถานที่ประทับของพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระนางกัณหาให้ซุชกฟัง โดยเน้นว่า “ท่านพราหมณ์ไปก็จะได้สบาย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 182) เพราะเป็นป่าที่ไม่มีอันตรายใดๆ สัตว์ที่จะพบก็อ่อนกนนานาชนิด “ฝูงวิหคบินไปมา บนพฤกษาคิดต่อกัน ... นกกลางพรรณคือโพระดก โกงคอกโยกร้องโต้ดังโง่ ชักโยงให้หมู่ดูเหว่า ร้อง เกวว่าๆ ได้ขันขาน นกกลางพล่านบินไปมา โผผาหาที่จับ ลงอยู่กับกิ่งไม้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 182) สัตว์ชนิดต่อมาที่ซุชกจะพบเห็นได้ในป่าคือสัตว์น้ำ ซึ่งเป็นชนิดที่ไม่มีอันตรายใดๆ “หมู่มัจฉาชนิดนี้ก็ดำผุดเวียนว่าย มีทั้งกระแหกระโท่เทโพสวาย สลิดสลาด ช่อนชะโคคุดคายคู่สับสนพันที่จะคณนา หมู่มัจฉาก็จมปะเต่าปลาทุกสิ่งสรรพสารพันมี” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 189) อีกทั้งต้นไม้ที่ซุชกเดินทางผ่านไปพบมีทั้งต้นไม้ที่เก็บกินผลได้ง่ายดาย และมีรสอร่อยเป็นพิเศษ “... มีต้นว่ามะม่วงมะขวิดขุนป่าและหัวป่าปรู ชมพู่ตั้งอยู่ปนกับต้นรัง ...อีกไม้ต่างๆ ซึ่งมีนาม เผล็ดผลงามมีต้นว่าพุทราไพร... ยังอีกต้นผลควรกินก็กล้วยงาช้าง กล้วยต่างๆกล้วยผลยาว อีกจันทน์ขาวมีผลหวาน ดังระคนรสน้ำผึ้งควรพึงใจ” (ร่ายยาวมหา

เวสสันดรชาดก, 2507: 185-186) นอกจากนี้ยังได้พบต้นไม้ที่เป็นยาสมุนไพร “มีต้นว่าสมอพิเภก และสมอเขียวคุณวิเศษต่างๆ...ทั้งมะขามป้อมและเครื่องยาอย่างอื่นมีในพื้นพนัส” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 186)

กัณฑ์ที่ 7 มหาพน

ชื่อกัณฑ์นี้หมายถึงป่าใหญ่ที่ซุชกจะเดินทางไปภายหลังจากพบพระอจจุตฤทัยแล้ว และท่านชี้บอกทางให้เดินไปจนถึงเขาวงกตที่ประทับของพระเวสสันดร ประกอบด้วยคาถา 80 คาถา ผู้ประพันธ์คือ พระเทพโมลี (กลั่น)

เนื้อเรื่องกล่าวถึงซุชกออกเดินทางตามทางที่พราณเจตบุตรบอกไว้แต่หนหลัง จนได้พบกับพระอจจุตฤทัย ซุชกเข้าไปปฏิสันถารถามไถ่ต่างๆ พระอจจุตฤทัยเห็นลักษณะซุชกแล้วรู้เท่าทันว่า จะเข้าไปขอพระนางมัทรีหรือไม่ก็พระชาติ กัณหา ซุชกกล่าวถ้อยคำลวงให้พระอจจุตฤทัยหลงเชื่อ แล้วชวนให้พักนอนในอาศรมหนึ่งคืน รุ่งเช้าจึงพาไปชี้พรรณนาหนทางไปยังเขาคันธมาทน์ สระมุจลินท์ อาณาบริเวณป่าโดยรอบ รวมทั้งสัตว์ต่างๆ ที่มีอยู่ในบริเวณอาศรมพระเวสสันดรให้ซุชกฟัง ครั้นซุชกทราบความโดยตลอดแล้วก็ลาพระอจจุตฤทัยมุ่งหน้าไปยังทิศอุดร ตรงไปสู่เขาวงกต

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้เช่นเดียวกับกัณฑ์วนปเวสน์และกัณฑ์จุลพน คือกล่าวแสดงรายละเอียดของสถานที่ ต้นไม้ สัตว์ต่างๆ ในป่าที่ซุชกจะต้องเดินทางไป แต่กัณฑ์มหาพนนี้มีความต่างในการอธิบายด้วยการพรรณนาความ ชวนให้เกิดความสมจริงว่าผู้อธิบายเป็นพระอจจุตฤทัยผู้ทรงคุณทรงความรู้ ดังนั้นภาษาที่ใช้ในการอธิบายสิ่งต่างๆ จึงใช้ได้ไพเราะละเอียดลออกว่านายพราณเจตบุตร ดังตัวอย่างในการกล่าวถึงเขาคันธมาทน์ “แลณคินเบื้องหน้าโน้นก็เขาใหญ่ยอดเยี่ยมโทยมอย่างพยับเมฆ มีพรรณเขียวขาวคำแดงคูดิเรก ดังรายรัตนพนมฉนิแนมนำไคร้ชม ครั้นแสงพระสุริยะส่องระดม ก็ดูเด่นดังดวงดาวแวววาววาวๆ ที่เว้งว้าง วิจิตรจำรัสจำรุณรุ่งเป็นสีรุ้งพวงพันเพียงคัลนัมพรพินนภาส บ้างก็เกิดก่อก่อนประหลาดศิลาตายและเลื่อมๆ ทิ้งอกเง้าเป็นแง่เงื่อมก็ชะงุ้มชะงอกชะง่อนผา ที่ผุดผืนเป็นแผ่นพุตะเพิงพัก บางแห่งเล่าก็เหียนหักหินเห็นเป็นรอยร้าวรานระคายควรจะพิศวง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 202)

นอกจากนี้ในการกล่าวถึงบัวชนิดต่างๆ ในสระมุจลินท์ก็แสดงให้เห็นความงดงามหลากหลายสลับกันหนาแน่น “ในสระนั้น อเดศุด ปทุมมา ผุสสุตา อำพนด้วยบัวบุษย์เบญจพรรณมีประเภทพิจิตร

อาจจะจับเอาใจ ที่ขาวก็ขาวแข่งไสวสีเสวตวิสุทธิสดสะอาด โขมว ดังสุขุมโขมพัสดร์ลาดแล
 ละลิบละลานตา พรรณที่เขียวแดงก็คาสาดาคูจแสงระยับสลับสลอนล้วนเป็นเหล่ากัน” (ร่ายยาว
 มหาเวสสันดรชาดก, 2507: 204) รวมทั้งการพรรณนาสัตว์ต่างๆ ในป่าหิมพานต์ ที่มีจำนวน
 มากมาย ล้วนเป็นสัตว์ที่ไม่มีอันตรายใดๆ สัตว์ทุกชนิดที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ล้วนอยู่ในภริยา
 อาการที่ร่าเริง “ทั้งพวกพรรณหมุ่มีมิ่งมงคลลักษณะหลายอย่าง เขียวขาวดั่งคำแดงคูดิเรกรื่อง
 หฤหรรษ์ หมุ่ทรายก็ส่งเสียงกระสันแซ่แซ่บรรสาน ฟานฝูงคณเณรนิกรกวาดงดูนี้แดงคาส หมุ่
 ละมั่งระมาดระมัดคาย ชะมดคณมันหมายเม่นหมีหมุ่กระทิงเถื่อน โคถึกเที่ยวทูลสถาน กาสร
 กำเลาะลานก็กลับเขาเข้าเคียงคู่ กระจงจามรีรู้อะวังขนิมิให้ขากระคาย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,
 2507: 211)

กัณฑ์ที่ 8 กุมารบรรพ

ชื่อกัณฑ์นี้หมายถึงการบำเพ็ญบุตรทานบารมีของพระเวสสันดร โดยยกสองกุมารคือ
 พระชालี กัณฑ์นี้ให้แก่มุชก ประกอบด้วยคาถา 101 คาถา ผู้ประพันธ์คือเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

เนื้อเรื่องกล่าวถึงมุชกพราหมณ์ขอทานชราเดินทางมาตามทางที่พระอัญญาทัตติพรณนา
 บอก เมื่อมาถึงสระโบกขรณีใกล้อาศรมพระเวสสันดร มุชกจึงหยุดพักนอนที่เชิงผาหนึ่งกิน คุเณ
 ว่ารุ่งเช้าพระนางมัทรีออกไปป่าเพื่อหาผลไม้แล้ว จึงจะเข้าไปทูลขอสองกุมาร เพราะถ้าพระนาง
 มัทรีอยู่คงทูลขอไม่สำเร็จ เพราะความเป็นแม่ย่อมรักและหวงลูก ตกกลางคืนนั้นพระนางมัทรีมี
 สุบินนิมิตน่ากลัวว่า มีชายรูปร่างใหญ่โต ผิวดำ วิ่งเข้ามากระชากขุฎาหลุดออก ฟาดฟันพระพาหา
 สองข้างของพระนางขาดสิ้น จากนั้นควักลูกตาทั้งสองข้าง เอาดาบแหวพระทรวงล้วงควักเอา
 ดวงใจ พระนางตกพระทัยตื่น จึงไปเข้าเฝ้าขอพระเวสสันดรให้ทำนายฝัน พระเวสสันดรทราบ
 ความหมายของความฝันแต่อธิบายว่าที่พระนางฝันเช่นนั้นเป็นเพราะธาตุวิปริต ด้วยต้องออกจากวัง
 มาอยู่ป่า

รุ่งเช้าพระนางมัทรีสังสรรค์พระทัย ก่อนจะเข้าป่าจึงสั่งเสียดสองกุมารและนำตัวมาฝากไว้
 กับพระเวสสันดร ครั้นพระนางออกไปป่าแล้วมุชกจึงเข้ามาทูลขอสองกุมาร ไปได้ยินก็รีบหนีไป
 ซ่อนในสระบัว พระเวสสันดรตามไปเรียกให้ขึ้นมาด้วยการเปรียบเทียบว่าลูกทั้งสองจะเป็นผู้ช่วย
 ให้บิดาได้บำเพ็ญปิยบุตรทานบารมี พระเวสสันดรหลังนี้ยกสองกุมารให้มุชก ก็เกิดโลกธาตุ
 หวั่นไหวเป็นอัศจรรย์ พระองค์ได้คาดคำตัวสองกุมารไว้ หากผู้ใดมาไถ่พระชालีมีค่าตัวเท่ากับ

ทองพันคำลึง กัณหาไม้คำตัวเท่ากับทาสชายหญิงอย่างละหนึ่งร้อย ช้าง ม้า โค แม่โค อย่างละหนึ่งร้อย กับทองอีกหนึ่งพันคำลึง เมื่อชูชกได้ตัวสองกุมารแล้วก็ผูกกระซอกทำทารุณไล่ตีให้รีบออกจากป่า พระเวสสันดรได้ยินลูกทั้งสองร้องไห้เพราะถูกทารุณดังนั้นก็ทรงเสียพระทัยอาลัยรักเกิดโทโสคิดฆ่าชูชก แต่แล้วทรงระงับได้ด้วยพระปัญญาบารมี ระหว่างทางสองกุมารคร่ำครวญฝากฝังเทพดาประจำป่าถึงพระมารดา จนพลบค่ำชูชกก็พาสองกุมารล่องผ่านประตูป่า

เนื้อเรื่องในกัณห์นี้เป็นกัณห์ที่แสดงทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรคือบุตรทานอันยากยิ่งที่ใครจะทำได้ แต่เพราะพระองค์ปรารถนาพระโพธิญาณอันเป็นประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ยิ่งกว่าประโยชน์ตน และยิ่งกว่าความทุกข์ที่ตนจะได้รับจากการพลัดพรากจากลูกทั้งสอง ดังที่พระเวสสันดรตรัสว่า “พราหมณ์เอ๋ย ลูกทั้งสองของเรานี้เรารักดังดวงใจนัยนเนตร เหตุว่าเรารักพระโพธิญาณยิ่งกว่าสองกุมารได้ร้อยเท่าพันทวี อโห ทานนี้ เดชผลทานในครั้งนี้จึงสำเร็จ แต่พระสร้อยสรเพชญพุทธรัตน อนาวรณญาณ ในอนาคตกาลโน้นเกิด” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 244) นอกจากนี้ยังเป็นกัณห์ที่แสดงการบำเพ็ญบารมีอื่นๆของพระเวสสันดรอีก อาทิ ขันติบารมี ปัญญาบารมีและอุเบกขาบารมี ดังปรากฏชัดเจนในตอนที่ชูชกทุบตีทารุณสองกุมาร ลุดคิงออกจากป่าไปนั้น พระเวสสันดรทรงเสียพระทัยถึงกับ “เสด็จเข้าสู่ภายในบรรณศาลา ชบพระพักตราทรงพระกันแสงสะอื้นไห้...น้ำพระทัยท้าวเธอถอยคืนจากอุเบกขา บังเกิดอวิหขามา ห่อหุ้ม พระปัญญานั้นกลัดคูลุ่มไปด้วยโมโหให้ลุ่มหลง โทโสเข้าซำส่งให้บังเกิดวิหิงสาขึ้นทันที... รัชชียเอ๋ยกุมารอยู่ป่าเปล่าเมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศัลป์ชัยก็ถ่อมา ธนจาปี คเหตฺวา ก็ทรงพระแสงธนูศร กระสันมันกับมือ ฆ่าพราหมณ์ผู้นี้เสียเถิดหรือ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 251-252) แต่แล้วพระองค์ก็ทรงตั้งพระทัยพิจารณาด้วยปัญญาบารมีได้ว่า การที่ได้บริจาคนสองกุมารไปนี้เป็น การเพิ่มพูนทานอันยิ่งใหญ่ นอกจากนี้พระเวสสันดรยังมีขันติบารมีด้วยการอดทนต่อเสียงร้องไห้ เรียกให้ช่วยของสองกุมาร ดังความว่า “เจ้าประคุณ ทูลกระหม่อมแก้วของลูกเอ๋ย ตัดลูกเสียแล้ว หรือจึ่งนั่งเฉยเสียได้ ปลอ่ยให้พราหมณ์จัญไรแกตีด่าคร่ำไปต่อหน้าพระที่นั่ง ฆเร ชาตฺ คังว่า ข้าครอกเกิดในเรือนเบี้ย โยติบรรดาเสียสุดกำลัง...พระพุทฺธเจ้าข้าไม่โปรดลูกแล้วจะขอลา พระบิดาอย่าได้น้อยพระทัยเลย พระคุณเอ๋ย พระคุณเจ้าเอ๋ย เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย...” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 255-256) และพระเวสสันดรยังมีขันติบารมีต่อความขัดแย้งในพระทัยพระองค์เองว่าจะออกไปฆ่าฟันชูชกหรือไม่ ที่บังอาจมาทำร้ายสองกุมารอย่างไม่เกรงใจ แต่แล้วด้วยพระปัญญาบารมี พระองค์จึงทรงมีอุเบกขาบารมี ด้วยการพิจารณาว่าข้ากับเจ้าเขลงโทษกัน ไม่ควรที่ผู้อื่นจะเข้าไปสอดแทรก “เมื่อพระปัญญาบังเกิดมี พระบรมราชฤทัยจึงตรัสสอนพระองค์

เองว่า โภ เวสฺสณฺตร ตูกรมหาเวสฺสณฺตร อโยอาวณฺโไว้เวทำเนาเขา ข้ากับเจ้าเขาจะตีกันไม่ต้องการให้ลูกเป็นทานแล้ว ยังมาสอดเกล้าเมื่อภายหลัง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 252-253)

กัณฑ์ที่ 9 มัทรี

ชื่อกัณฑ์มีความหมายถึงบทบาทของพระนางมัทรีที่ต้องสูญเสียลูกทั้งสอง การแสดงความรักอาลัยของพระนางที่มีต่อสองกุมาร ตลอดจนการยินดีอนุโมทนาในบุญทานของพระนางมัทรี ประกอบ ด้วยคาถา 90 คาถา ผู้ประพันธ์คือเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระนางมัทรีเข้าป่าหาผลไม้ด้วยพระทัยที่หวนหวาด ปรากฏเหตุเป็นที่ผิดสังเกต ต้นไม้ที่เคยมีผลก็แปรเป็นไร้ผล ที่เคยมีดอกก็แปรเป็นมีผล ขอบฟ้าแดงเป็นสีเลือด साแทรกไม้คานก็พลัดหลุดจากพระอังสา พระนางพยายามหาผลไม้จนได้พอควรแล้วจึงรีบเสด็จกลับ ระหว่างทางพระนางพบ ราชสีห์ เสือเหลือง เสือโคร่ง ที่เกิดจากเทพดาแปลงกายมาขวางทางอยู่ เพื่อมิให้พระนางกลับมาถึงพระอาศรมทันชุกพาสองกุมารออกพ้นประตูป่า พระนางเพียรอ่อนวอนขอทางจากเสือทั้งสามก็ไม่เป็นผล จนคำลงพระจันทร์ส่องสว่างสัตว์ร้ายทั้งสามจึงหลีกทางให้ ครั้นพระนางกลับมาถึงไม่เห็นพระโอรสทั้งสองจึงออกค้นหาทั่วทุกหนแห่งแต่ก็ไม่พบถามความจากพระเวสสันดรพระองค์ก็ไม่ตรัสด้วย กลับกล่าวเป็นเชิงหึงหวงที่พระนางกลับอาศรมผิดเวลา พระนางออกตามหาสองกุมารจนเหนื่อยอ่อนแต่ก็ไม่พบ จึงกลับมาเฝ้าพระเวสสันดรและกราบแสดงลิ้นแรงล้มสลบลง พระเวสสันดรเข้าแก้ไขจนพระนางฟื้น จากนั้นจึงเล่าความจริงเกี่ยวกับการบำเพ็ญบุญทาน พระนางได้ฟังแล้วจึงมีจิตยินดีอนุโมทนาในทานนั้น

เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นความรักอันบริสุทธิ์ที่พระนางมัทรีมีต่อพระโอรสทั้งสอง แต่ถึงแม้ว่าจะเป็นห่วงลูกหรือมีความกังวลหวาดหวั่นพระทัยอย่างไร พระนางก็ยังมุ่งมั่นไม่ทอดทิ้งในการปฏิบัติหน้าที่ของตน “ปางนั้นส่วนสมเด็จพระมัทรีศรีสุนทรเทพกัญญา จำเดิมแต่พระนางเธอลีลาล่วงลับพระอาวาส พระทัยนางให้หวนหวาดพะวงหลัง ตั้งพระทัยเป็นทุกข์ถึงพระเจ้าลูกมิลิมเลย ... พระนัยเนตรทั้งสองข้างไม่ขาดสายพระอัสสุชล...ในจิตใจของแม่ยังน้อยอยู่นิดเดียวทั้งอินทรีก็เสียวๆ สันระรัวริก...ยิ่งคิดก็ยิ่งกริ่งๆ กรอมพระทัยเป็นทุกข์ถึงพระลูกรักทั้งสองคน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 265-266) นอกจากนี้ความรักของพระนางมัทรีที่มีต่อลูกทั้งสองยังปรากฏในตอนที่พระนางอ่อนวอนสัตว์ร้ายทั้งสามให้หลีกทางให้ โดยให้เหตุผลว่าพระนางจะได้ไปป้อนนมลูก รวมทั้งยินดีแบ่งผลไม้ให้ครั้งหนึ่ง อีกครั้งหนึ่งนั้นขอเอาไปฝากลูก

“ข้าแต่พญาพมฤทธราชอันเรืองเดช ... อนึ่งพระสุริยศรีก็ย่ำสนธยาสาธน์แล้ว เป็นเวลาพระลูกแก้วจะอยาคนมกำหนดเสวย... อนึ่งน้องนี้จะแบ่งปันผลไม้ให้สักกิ่ง ครึ่งหนึ่งนั้นน้องจะขอไปฝากพระหลานน้อยๆ ทั้งสองรา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 267-268)

เนื้อเรื่องของกัณท์มัทรีนี้ต่างจากกัณท์กุมาร คือในกัณท์กุมารจะกล่าวถึงการคร่ำครวญของสองกุมารถึงพระมารดา แต่ในกัณท์นี้จะกล่าวถึงการคร่ำครวญของพระมารดาคือพระนางมัทรีถึงสองกุมารที่ถูกซุชกเอาตัวไป เนื้อเรื่องในกัณท์นี้ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดอารมณ์ร่วมและเกิดความสะเทือนอารมณ์ได้อย่างสูงสุด “สมเด็จพระไทยเธอที่ยวตะโกนกู่ก้อง พระพักตร์เชอฟูมฟอง นองไปด้วยน้ำพระเนตรเธอโศกา จึ่งตรัสว่าไอ้ไอ้เวลาปานฉะนี้เอ๋ยจะมีคิดค้น...อกแม่นี้ให้อ่อนหัว สุดละห้อย...สุดที่แม่จะติดตามเข้าไปในยามนี้...แต่แม่ที่ยวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศ ทั่วประเทศทุกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปถึงแล สุดโสตแล้วที่แม่จะจับทราบฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกพิไรร้อง สุดฝีเท้าที่แม่จะเยื้องย่องยกย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุด ปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 284-285)

กัณท์ที่ 10 สักกบรรพ

ชื่อกัณท์นี้มีความหมายถึงพระอินทร์ที่มีบทบาทในการช่วยเหลือพระเวสสันดรให้ได้บำเพ็ญบารมีจนบรรลุพระโพธิญาณ ประกอบด้วยคาถา 43 คาถา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระอินทร์เมื่อได้ทราบว่าพระเวสสันดรบริจาคพระชาติกัณหาเป็นบุตรทานแก่ ชุชกแล้ว จึงดำริว่าอาจมีคนเข้าไปขอพระนางมัทรีจากพระเวสสันดร ก็จะมีทรวงประทานให้ ทำให้พระองค์ต้องอยู่เพียงลำพังจะลำบากในการบำเพ็ญพรต พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นพราหมณ์เข้าไปทูลขอพระนางมัทรี พระเวสสันดรก็ประทานให้ตามประสงค์ พระอินทร์รับอนุโมทนาแล้วถวายพระนางคืนเพื่ออยู่รับใช้พระเวสสันดร จากนั้นแปลงร่างกลับเป็นพระอินทร์ดั้งเดิม และแสดงความปรารถนาจะประทานพร 8 ประการให้แก่พระเวสสันดร พรทั้ง 8 ประการที่พระเวสสันดรประสงค์นั้น ได้แก่

1. ขอให้พระเจ้าสุทนต์พระวรบิดาอินดีเชื้อเชิญกลับเข้าครองราชย์
2. ขอให้ได้แก้ไขคนโทษประหารให้รอดพ้นจากความตาย
3. ขอให้ได้เป็นที่พึ่งพาแก่คนทุกข์
4. ขอให้พอใจในภรรยาของตน ไม่ลู่แก่อ่านาญหญิงอื่นใด
5. ขอให้มิบุตรที่มีอายุยืน และครองแผ่นดินแผ่ขยายพระราชอำนาจด้วยธรรม
6. ขอให้มิอาหารทิพย์ปรากฏในรุ่งเช้าของวันที่ได้กลับเข้าครองเมือง
7. ขอให้มิทรัพย์ให้ทานแก่ฉัพพคยาจกไม่รู้สิ้น และโดยไม่เสียดายทรัพย์ที่บริจาคไปนั้น
8. เมื่อวายชนม์แล้วขอให้ได้ไปอุบัติในสรวงสวรรค์ และเมื่อต้องจุติอีกครั้งจะไม่ขอเกิดอีกต่อไป

พระอินทร์ประทานพรดังกล่าวและตรัสว่าในเวลาไม่ช้าพระเจ้ากรุงสุทนต์จะเสด็จมาพบพระเวสสันดรยังป่าหิมพานต์นี้ จากนั้นจึงเสด็จกลับสู่สวรรค์

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงบทบาทของพระอินทร์ที่ช่วยให้พระเวสสันดรสามารถบำเพ็ญพรตต่อไปได้บริบูรณ์ด้วยการบำเพ็ญทานบารมีคือ ทารทาน ด้วยการแปลงกายเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนางมัทรี ซึ่งพระเวสสันดรก็ประทานให้ จากนั้นพระอินทร์ก็ถวายพระนางมัทรีคืนเพื่ออยู่ปรนนิบัติรับใช้พระเวสสันดรต่อไป เนื่องจากพระอินทร์เห็นว่าถ้าไม่มาทูลขอพระนางมัทรีไว้ก่อน หากมีบุรุษคนใดคนหนึ่งมาทูลขอพระนางไป พระเวสสันดรก็จะไม่มีผู้ใดปรนนิบัติดูแล ส่งผลให้พระองค์ปฏิบัติบำเพ็ญพรตด้วยความลำบากจนไม่อาจบรรลุสรรพคุณญาณได้ เป็นการแสดงให้เห็นชัดเจนว่าบุคคลใดผู้ตั้งใจบำเพ็ญบารมี บุคคลนั้นย่อมได้รับความช่วยเหลือจากเทพดา ดังในตอนที่พระอินทร์ดำริจะไปทูลขอพระนางมัทรี ดังนี้ “ จึ่งสมเด็จท้าวศักรินทรา มโรรคมบรมเทวราช ... จึ่งทรงดำริการณว่าเวลาวานนี้ สมเด็จพระเจ้ากรุงสิหิเพศยันดรราช..ให้สองครุฑทารกแก่พราหมณ์ชุกเป็นชนบาปหยาบซำรับพาไป ก็บัดนี้ถ้าจะมีใครๆเป็นบุรุษมนุษย์ต่ำช้า จะเข้าไปสู่

หาพระองค์แล้วเฉพาะเจาะจงทูลขอ พระนางหม่อมกษัตริย์มัทพรหม...คือพระนางมัทริมเหสีของ
ท้าวเธอไป ทำให้พระองค์ดำรงอยู่แต่ผู้เดียวเปลี่ยวอนาถ เมื่อนั้นท้าวเธอจะอาจเลี้ยงพระองค์ไปได้
หรือ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 293-294) และในตอนที่พระอินทร์จะประทานพรแด่
พระเวสสันดร จึงนิมิตกายจากพราหมณ์กลับคืนเป็นพระอินทร์ และแจ้งความประสงค์ที่เสด็จมา
ให้ทราบว่า พระองค์เสด็จมาเพื่อช่วยให้ความประสงค์ของพระเวสสันดรสำเร็จลงได้ และ
ประสงค์จะถวายพร ดังนี้ “โอพระมหาสัตว์เจ้าเอ๋ย ตัวเรานี้ใช่อื่นไซ้ไกลที่ไหนเลย คือเป็น
ท้าวศักรินทร์เทวีนทรมหาราช ซึ่งอาจในจะทำให้สำเร็จจริงในสิ่งของหรือการงาน ซึ่งจะพึงต้อง
แก่พระประสงค์ของพระองค์ท่าน เพื่อเจริญการที่เป็นคุณอุหนุนบุญบารมี เราได้มาแสดงตนโดย
ประจักษ์ ณ สำนักพระองค์ท่าน ณ กาลบัดนี้ เพื่อจะถวายพร...” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,
2507: 316)

กัณฑ์ที่ 11 มหาราช

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงพระเจ้ากรุงสุโขทัยผู้มียศบพาทในการไล่ตัวสองกุมาร รับรองชูชก
และโปรดให้จัดทัพไปรับพระเวสสันดรกลับคืนเมือง ประกอบด้วยคาถา 69 คาถา ผู้ประพันธ์คือ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

เนื้อเรื่องกล่าวถึงชูชกนำสองกุมารเดินทางมาในป่าเป็นระยะทางหกสิบโยชน์ ในระหว่าง
ทางนั้นเทพดาผู้รักษาป่าพร้อมด้วยนางอัปสรมีความสงสารสองกุมารที่ต้องเดินทางเหนื่อยยาก
แล้วกลางคืนต้องถูกมัดไถ่บนพักไต้ต้นไม้ โดยที่ตัวชูชกขึ้นไปนอนอยู่บนคาคบไม้ จึงแปลงกาย
เป็นพระเวสสันดรและพระนางมัทริมานอุบลดูละสองกุมาร เป็นเช่นนี้ตลอดระยะเวลาสิบห้า
ราตรี จนทั้งสามเดินทางมาถึงทางสองแพร่ง เทพเจ้าคลุใจให้ชูชกเดินทางเข้าไปยังกรุงเชตุคร
แทนที่จะไปเมืองกลิงกราษฎร์

ก่อนที่จะทั้งสามจะเดินทางมาถึงเมือง คิณนั้นพระเจ้ากรุงสุโขทัยสุบินนิมิตว่ามีชายรูปร่าง
ใหญ่โตน่ากลัวนำดอกบัวทองสองดอกมาถวาย โหรทำนายว่าจะมีพระประยูรญาติจากที่ไกล
เดินทางกลับคืนพระนคร รุ่งเช้าชูชกพาสองกุมารเดินทางตัดผ่านที่ประทับพระมหากษัตริย์ พระเจ้า
กรุงสุโขทัยคล้อยคล้าคล้าคิดว่าสองกุมารจะเป็นพระชาติและพระกนิษฐา สองนัดดาของพระองค์
จึงโปรดให้พาตัวมาสอบถาม ความปรากฏขึ้นว่าพระเวสสันดรประทานสองกุมารให้แก่ชูชก
เหล่าข้าราชการบริพารและฝูงชนทั้งหลายดิติดยพระเวสสันดรว่าพระทัยร้ายให้ไอรสทั้งสองเป็นทาส

พระชาลิกกล่าวแก้แทนพระบิดาด้วยเหตุผลและถ้อยคำที่ฉลาดหลักแหลม พระเจ้ากรุงสัณชัยจึงได้ตัวหลานทั้งสองตามพิถักคำและจัดอาหารให้ชุกชบริโภค ชุกชบริโภคเกินขนาดจนตาย เมื่อประกาศหาญาติของชุกชมารับมรดกแล้วปรากฏว่าไม่มี จึงนำทรัพย์เข้าพินัยหลวง พระเจ้ากรุงสัณชัยถามพระชาลิกถึงทุกข์สุขความเป็นอยู่ของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี พระชาลิสบช่องจึงทูลให้พระอัยกาไปรับพระชนกชนนีกลับเมือง ประจวบกับพราหมณ์เมืองกลิงคราษฎร์นำช้างปิงจันนาเคนทร์มาคืน พระเจ้ากรุงสัณชัยให้แต่งกองทัพไปรับพระเวสสันดร และพระนางมัทรีโดยมีพระชาลิกเป็นผู้นำทางไปสู่เขาวงกต

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงบทบาทของมหाराชหรือพระเจ้ากรุงสัณชัยเป็นหลักตรงกับชื่อ กัณฑ์ เพราะพระเจ้ากรุงสัณชัยเป็นผู้ที่เห็นสองกุมารเป็นคนแรก “...พราหมณ์พาเจ้าพระพี่น้องทั้งสองดำเนินเดินลัดตัดหน้างานผ่านมาตรงหน้าพระที่นั่ง...ครั้นท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นพระหลานขวัญมิทันที่จะทราบตระหนัก จึงเปล่งพระสุรสีหนาทประภาษทักถาม” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 328 - 329) เนื้อเรื่องต่อมาเป็นบทบาทของพระเจ้ากรุงสัณชัยในการไถ่ตัวสองกุมารเลี้ยงอาหารชุกช และเป็นผู้จัดทัพไปรับพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีกลับเมือง

นอกจากนี้ปรากฏเรื่องเหนือวิสัยคือ บทบาทของเทพยดาที่เข้ามาช่วยเหลือให้เหตุการณ์ดำเนินไปด้วยดี ครั้งแรกคือแปลงกายเป็นพระเวสสันดร และพระนางมัทรีเข้ามาอนุบาลดูแลสองกุมารระหว่างนอนอยู่ในป่า “ยังมีเอกองค้อมรเทวราชสุรารักษ์ สำนัก ณ แฉวไพรพฤกษพิมานมีพระกมลมาสงสารสองสุริยภักตร์ยัชต์ดิยวโรธ จึงนิรมิตพระกายละม้ายเหมือนพระเวสสันดรดาบสบรมพิตุราช... ยังมีเอกองค้อปสรนารีศรีสุนทรลักษณวิลาส ก็นิรมิตพระกายละม้ายเหมือนพระชนนีนาถเทพิมัทรีศรีวิสุทธิภักตร์ยัชต์มัทราชวงส์...ประสพสองพระพี่น้องหน่อนาถราชกุมาร...พลางนวดพื้กันหัดบทบาทปามาสท้าวพระอินทรีย์สองขัตติยโปดก นหาเปดวา แล้วให้สรงสนานสุคนธารอุทกทิพย์ธารา...แล้วให้สองทรมวยเสวยทิพย์โภชาสุธาโภชน์ สรรพกระยาหารตระการรสหอมโอชอันโอฬาร พलगพลอบให้บรรทมภิรมย์สำราญเหนือแท่นฐานทิพย์รัตนไสยาอาสน์ ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 325-326) ครั้งต่อมาคือเทพยดาคลใจให้ชุกชเดินทางผิมายังเมืองเชตุคร “เฝ้าร่างร้ายชุกชทลิตทกทารุณาชาติ ครั้นรุ่งเช้าก็พาสองเจ้าพระกุมารกุมาริราชมาถึงทางสองแพร่ง แห่งหนึ่งจะไปพระนครสีพี วิถีหนึ่งจะไปกลิงคราษฎร์ เทพคลใจให้พราหมณ์ประมาทเคลือบเคลิ้มหลงไหล ไปข้างทางเชตุครธานี” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 327) และครั้งที่สาม คือเทพยดาคลใจให้ชุกชพาสองกุมารเดินทางผ่านตัดหน้างาน รวมทั้งการกำบังไม่ให้หมู่องครักษ์ทั้งปวงทักท้วงห้ามปรามชุกชไม่ให้เดินทางในเวลานั้น ดังนี้ “เทพคลใจให้พราหมณ์พา

เจ้าพระพี่น้องทั้งสองดำเนินเดินลัดตัดหน้าฉานผ่านมาตรงหน้าพระที่นั่ง กำบังหม่องครักษ์ทั้งปวง มิให้ทักท้วงห้ามปรามเมื่อยามนั้น” (รายวามหาเวสสันดรชาดก, 2507: 328-329)

กัณฑ์ที่ 12 ฉกษัตริย์

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงกษัตริย์ ทั้งสององค์ คือ พระเจ้ากรุงสุโขทัย พระนางสุคติ พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลิ และพระนางกัณหา ได้มาพบกันพร้อมหน้ากันที่ พระอาศรม ในเขาวงกต ประกอบด้วยคาถา 36 คาถา ผู้ประพันธ์คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส

พระชาลินำกองทัพเดินทางมาทูลเชิญพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับเมือง กระบวนทัพเดินทางมาตั้งทัพยับยั้งอยู่ที่สระมุจลินท์ พระเวสสันดรสดับเสียงกองทัพเข้าพระทัยผิดว่าเป็นทัพศัตรูที่รบชนะกรุงสุโขทัยแล้วติดตามมาจับพระองค์ จึงชวนพระนางมัทรีหนีขึ้นไปซ่อนตัวอยู่บนเนินเขา พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นว่าเป็นกองทัพของพระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงทูลเตือนสติให้พระเวสสันดรคลายวิตกแล้วพากันกลับลงมาประทับ ณ อาศรมดังเดิม

พระเจ้ากรุงสุโขทัยปรึกษากับพระนางสุคติว่า ถ้าทุกพระองค์เข้าไปหาพระเวสสันดรพร้อมกันทั้งหมด จะทำให้พระเวสสันดรและพระนางมัทรีเศร้าโศกตื่นตันพระทัยเกินไป จึงพ้องกันเข้าไปหาทีละองค์ โดยพระองค์เสด็จเข้าไปก่อนแล้วตามด้วยพระนางสุคติ จากนั้น พระชาลิก็เสด็จตามเข้าไปเป็นลำดับ เมื่อพระเวสสันดรและพระนางมัทรีได้พบพระบิดา พระมารดา ก็ถวายบังคม กรรแสง ครั้นได้พบพระราชโอรสทั้งสองก็เกิดตื่นตันใจอย่างสุดซึ้งถึงสลบลงไปทุกองค์ ข้าราชการบริวารไพร่พลทั้งปวงก็พลอยล้มสลบลงด้วยทั้งสิ้น จากนั้นจึงเกิดหวั่นไหวกัมปนาททั่วแผ่นดิน ผืนน้ำไปถึงจักรวาล พระอินทร์ทราบเหตุจึงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมาเป็นอัศจรรย์ กษัตริย์ทั้งหกพระองค์รวมทั้งไพร่พลทั้งหลายจึงฟื้นคืนสติ เหล่าเสนาพศุภามาด้วยพระสมณาริทั้งหลายทูลเชิญพระเวสสันดรกลับไปครองเมืองดังเดิม

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้เป็นคำตอบของเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าให้กับพระสาวกทั้งหลายฟัง เนื่องจากเมื่อครั้งพระองค์เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ และทรงแสดงปาฏิหาริย์ให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมาเพื่อให้พระญาติวงศ์ในกรุงกบิลพัสดุ์สิ้นมานะ และทรงตรัสกับพระสาวกว่าฝนนี้เคยตกมาแล้ว เมื่อครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร และชื่อกัณฑ์ก็สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง คือเป็นการ

กลับคืนมาพบกันของกษัตริย์ทั้งหกพระองค์และทุกพระองค์มีบทบาทร่วมกันคือล้มสลับลงพร้อมกันด้วยความตื่นตันพระทัย

เกี่ยวกับฝนโบกขรพรรษนี้ ล้อม เฟิงแก้ว (2527: 67) ได้แสดงความเห็นว่า “น่าจะเป็นการกล่าวโดยนัยเปรียบเทียบ ฝนเป็นสิ่งให้ความงำขึ้น ฝนสีแดงจึงเป็นความงำขึ้นในสายโลหิต คือเมื่อพระญาติวงศ์ต้องพลัดพรากจากกันเป็นเวลานาน ต่างก็ย่อมมีความอาลัยรักและปรารถนาจะพบกัน เมื่อได้พบกันจริงๆ ก็ตื่นตันใจด้วยความงำขึ้นเปรียบเหมือนฝนตกต้อง ...และว่าเป็นฝนสีแดง ใครปรารถนาให้ต้องก็ต้อง ต้องแล้วก็ซึมเข้าในกาย ใครไม่ปรารถนาก็กลิ้งตกจากกาย เหมือนน้ำบนใบบอน ลักษณะฝนเป็นเช่นนี้ก็ยิ่งชัดเจน เพราะความงำขึ้นจากการพบกันไม่จำเป็นจะต้องเกิดกับทุกคนคนใดเกิดก็อุปมาเหมือนฝนตกต้องนั่นเอง”

กัณฑ์ที่ 13 นครกัณฑ์

ชื่อกัณฑ์นี้หมายถึงการกลับคืนสู่เมืองของพระเวสสันดร ภายหลังจากถูกบัพพาชนียกรรมไปบำเพ็ญพรตที่เขาวงกตเป็นเวลาหนึ่งปี สิบห้าวัน ประกอบด้วยคาถา 48 คาถา ผู้ประพันธ์คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

เนื้อเรื่องสืบเนื่องจากกัณฑ์กษัตริย์ เมื่อข้าราชการบริพารทูลเชิญพระเวสสันดรลาผนวชกลับไปครองเมืองดังเดิมนั้น พระองค์ไม่รับในทันที ต่อเมื่อพระบิดาตรัสให้เหตุผลและเชิญเข้าจึงทรงรับคำลาผนวช พระเจ้ากรุงสุโขทัยโปรดให้จัดพิธีบรมราชาภิเษกให้พระเวสสันดรขึ้นครองราชสมบัติแทนพระองค์ แล้วประกาศให้อาณาประชาราษฎร์ตบแต่งหนทางรับเสด็จให้สวยงามมโหฬาร ขบวนเสด็จเดินทางวันละหนึ่งโยชน์ ใช้เวลาสองเดือนจึงเดินทางถึงพิชัยเขตอุดรนคร ในวันเสด็จกลับชาวเมืองสี่ฟ้างัดพิชิตมโหฬารและเฝ้ารับเสด็จอย่างล้นหลาม พระอินทร์บันดาลให้ฝนสัตรัตน์ตกทั่วพระนคร

พระเวสสันดรครองราชสมบัติอยู่จนพระชนม์ 120 พรรษา จึงสวรรคตไปเป็นสันดุสิตเทวราชในสวรรค์ชั้นดุสิต

หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องความเป็นมาของฝนโบกขรพรรษในพระชาติที่พระองค์เป็นพระเวสสันดรจบลงแล้ว จึงทรงแสดงประชุมชาดกกล่าวถึงการกลับชาติของพระเวสสันดรและคนอื่นๆ ว่า

ชูชกชัชร	กลับชาติมา	คือพระเทวทัตยโสธรราชอนุชา
อมิตตดาพราหมณ์	กลับชาติมา	คือนางจิณฺฆมาณวิกา
เจตบุตรมิกุลทกพรานป่า	กลับชาติมา	คือนายฉันทนเถร
พระเจ้าจตุตคาบส	กลับชาติมา	คือพระสารีบุตร อัครทักขิณสาวกธรรม เสนบดี
สมเด็จพระเจ้าวิราฎีสุราชิบดีเทวราช	กลับชาติมา	คือพระมหาเถรอนรุท
พระเวสสุกรรม	กลับชาติมา	คือพระโมคคัลลานอุตรอัครสาวก
เทพดาที่นิรมิตเป็นพญาโกธสร สีหราช	กลับชาติมา	คือพระอุบาลีมหาภิณาสพ
เทพดาที่เสวตรสรสรีราพพ เป็นพัยคณราช	กลับชาติมา	คือพระมหาอริยสงฆ์สัมพลี
เทพดาที่ปวัตติกายินทรีย์เป็น ทีปราช	กลับชาติมา	คือพระจุลนาคนมหาเถร
เทพดาที่นิรมิตเป็นพระบรม พุทธานุสรเวสสันดรราชดาบส	กลับชาติมา	คือพระมหากัจจายนนราสภสาวก
นางเทพธิดาที่นิรมิตเป็น พระมัทรี	กลับชาติมา	คือนางวิสาขามหาทักขิณบริจาต
พญาเศวตคเชนทปิจัยนาค	กลับชาติมา	คือพระมหาอริยักสสปัจฉกัณฐก
นางกเรณูเศวตสาร	กลับชาติมา	คือนางกิสสาโคตมีสาภิณวงศ์
สมเด็จพระบรมกษัตริย์มัททราช	กลับชาติมา	คือพระยามหานามสากยราช
อำมาตย์ผู้เป็นนายนักการนำ	กลับชาติมา	คือพระอานนทเถรพุทธอุปัฏฐาก
ข้าวสาร		
อำมาตย์ผู้ได้จัดแจงบริจาตสัต	กลับชาติมา	คืออนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี
ตศดกมหาทาน		
สมเด็จพระปฐมบรมพุทธบิดาสุทโธทมหาราช	กลับชาติมา	คือสมเด็จพระบรมพุทธรูปบิดาสุทโธทมหาราช
พระสุตติชนนีนาค	กลับชาติมา	คือสมเด็จพระสิริมหามายาพุทธชนนี

พระมัทรีราชเทวี	กลับชาติมา	คือนางยโสธราพิมพา
พระขालิขัตติยกุมาร	กลับชาติมา	คือพระราหุลชินโรสาราช
นางกัณหาชัณนา	กลับชาติมา	คือนางอุบลวรรณาเถรี
สหชาติโยธีทั้งหกหมื่น	กลับชาติมา	คือคณานิกรพุทธเวไนย
สมเด็จพระเวสสันดรนาธิบดี	กลับชาติมา	คือองค์พระตถาคต

เนื้อเรื่องกล่าวถึงการเสด็จเข้าสู่เมืองและครองราชสมบัติของพระเวสสันดร แสดงพระบารมีของพระองค์อย่างเด่นชัดด้วยการกล่าวถึงการตกแต่งหนทางรับเสด็จอย่างมโหฬารของชาวเมือง “อันว่าถ่องแวงสกลวิถีทุเรศราชมรรคา ปฏิกุโธ อันบุคลคลตกแต่งประดับประดาคุณมโหฬาร จุจวันวิสาขบูชากาลนักขัตมงคล เป็นต้นว่าทูปปราบให้ราบรื่น เอาทรายรายเรียบพื้น สะอ้านสะอาด วิจิตโต วิจิตรไปด้วยธงฉัตรกัทลีมาศมีนั้ต่างๆ ตั้งราชวัติทั้งสองข้างทางเป็นระยะไป อีกทั้งหม้อน้ำและหม้อดอกไม้มีพรรณนานา ดาษไปด้วยกุสุมาลาสรพสิ่งวิเศษ ทุพพุปปุผจญ คือดอกหญ้าแพรกและข้าวสารสุทธิเสวต กับเมล็ดพรรณผักกาด สุมณเมว จ อีกทั้งสุมณบุปผาชาติโอฬาร ลาษปญจมานิ มีข้าวดอกเป็นคำรบห้าประการพอครบสิ่ง จัดได้ว่าเป็นของบูชา ยิ่งอย่างบูรพประเพณี โปรยปรายไปในราชวิถีทั่วทั้งปวง ประมาณมรรคประเทศทางหลวงได้หกลิบโยชน์เป็นกำหนด ตั้งแต่วงกตบรรพตตราบเท่าถึงพระนคร” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 387 - 388) ชื่อกัณฑ์ว่านศกัณฑ์ก็สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง คือการกลับคืนสู่นครสีพี รวมทั้งการเป็นกษัตริย์ปกครองนครสีพีของพระเวสสันดร

ในกัณฑ์นี้มีการกล่าวถึงเรื่องเหนือวิสัย คือบทบาทของพระอินทร์ในตอนท้ายกัณฑ์ เนื่องจากพระเวสสันดรคิดว่าเหล่าจากจะแตกตื่นมาคอยรับพระราชทานทรัพย์สิ่งของ พระองค์จะหาทรัพย์จากที่ใดมาแจกได้ดังปรารถนา พระอินทร์จึงบันดาลให้ฝนสัตว์รัตน์ตกลงมาประกอบด้วยของมีค่าหลากหลาย โดยในเขตเมืองให้ของมีค่าตกท่วมสูงถึงเอว ในเขตนอกเมืองให้ของมีค่าตกท่วมถึงเข่า เป็นการเสริมพระบารมีพระเวสสันดรและสนับสนุนให้เห็นผลดีจากการบริจาคทานของพระเวสสันดรว่าเมื่อมั่งมีนบำเพ็ญแล้วเทพดาย่อมมองเห็นและให้ความช่วยเหลือยิ่งทำมาผลตอบแทนก็ยิ่งมากเป็นทวีคูณ ดังนี้ “เออไฉนจะได้ทรัพย์อันใดโดยมากมาแจกจ่ายให้อัมพระกมลมุ่งหมายในครั้งนี้ ดศุมี ขณ ขณนั้นก็ร้อนถึงอาสน์โกสีย์สักกเทวราช จึงยังหาฝนสัตว์รัตนามาศมีพรรณนานา คือสุวรรณหิรัญมุกดาเวฑูรยจำรัส ทั้งวิเชียรเมณีรัตนประพาฬก็ครบเจ็ดประการสรรพสิ่งวิเศษให้ตกเต็มสกลนครทั่วทุกลำเนา ลึกประมาณเพียงเข้าควรจะยินดี

แต่ในบริเวณจังหวัดรัตนปราสาทศรีทวมถึงสะเอวคู่อัจฉริยะ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 392) เกี่ยวกับเรื่องฝนสัตรัตน์นี้ ล้อม เฟื่องแก้ว (2527: 70) แสดงความเห็นไว้แตกต่างออกไปว่า

ฝนสัตรัตน์คืออะไร ก็มีเงื่อนไขสองความไว้ว่า ในเขตนครฝนตกทวมถึงสะเอว ส่วนในชนบททวมถึงเข้าและฝนนี้ ตกลงมาเพื่อให้พระเวสสันดรบริจาคเป็นทาน จึงนับเป็นการกล่าวโดยนัยเปรียบเทียบ หมายถึงเงินทองที่บรรดาอาณาประชาราษฎร์ได้บริจาคโดยเสด็จพระราชกุศลนั่นเอง ในนครคนมีทรัพย์มากจึงได้มาก ในชนบทคนมีทรัพย์น้อยจึงได้น้อย ภาพดังกล่าวยังพบเห็นได้แม้ในปัจจุบัน

- โครงเรื่อง

กุหลาบ มลลิกะมาส (2546: 101-102) อธิบายเกี่ยวกับโครงเรื่อง ดังนี้ โครงเรื่องมีลักษณะใกล้เคียงกับเนื้อเรื่อง แต่สันและสังเขปความกว่าเนื้อเรื่อง โครงเรื่องอาจบอกเราว่าตัวละครคิดอย่างไร พุดอะไร แต่จะไม่บรรยายหรือวิเคราะห์ตัวละครเหล่านั้นเหมือนในเนื้อเรื่อง โดยทั่วไปโครงเรื่องที่นี้นั้นคือโครงเรื่องที่มีปัญหาหรือความขัดแย้ง (Conflict) ที่เกิดขึ้นกับตัวเองของเรื่อง เป็นปัญหาหรือความขัดแย้งที่มีความเข้มข้นรุนแรง มีอิทธิพลที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหรือมีผลกระทบอย่างแรงต่อวิถีชีวิตตัวเองของเรื่อง อาจแบ่งได้เป็นสามแบบคือ ความขัดแย้งหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างตัวละครกับคู่กรณี (man against man) หรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อมหรือเหตุการณ์ภายนอกที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ (man against environment) และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวละครกับตนเอง (man against himself) หรือเป็นความขัดแย้งในจิตใจของตัวละครนั้น

โครงเรื่องของร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, จัดเป็นโครงเรื่องที่ดีเพราะมีเหตุการณ์หรือความขัดแย้งต่างๆ สอดคล้องกันไปตามลำดับ โดยมีโครงเรื่องหลักคือความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับคู่กรณี คือระหว่างพระเวสสันดรกับชาวเมืองสีพี เกิดขึ้นหลังจากพระเวสสันดรบริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์อันเป็นช้างคู่บารมีของพระองค์ไปเป็นทานแก่พราหมณ์ชาวกลิงกราษฎร์ ชาวเมืองรวมตัวกันฟ้องร้องให้พระบิดานรเทศพระองค์ไปอยู่เขาวงกต จนทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในโครงเรื่องรองต่างๆ ตามมาเป็นลำดับ ได้แก่เรื่องของชุกกับอมิตตดา และในที่สุดเรื่องคลี่คลายไปเป็นผลดีเพราะอำนาจแห่งทานบารมีของพระเวสสันดร สอดคล้องกับความเห็นของกุหลาบ มลลิกะมาส

(2546: 104) ว่า “เรื่องชุกและนางอมิตตาเป็นโครงเรื่องรองของเรื่องมหาเวสสันดรชาดก เพื่อเปรียบเทียบและสนับสนุนทานบารมีของพระเวสสันดรให้เด่นขึ้น”

ทั้งโครงเรื่องหลักและโครงเรื่องรองที่กล่าวมาแล้วเป็นความขัดแย้งระหว่างตัวเองของเรื่องกับคู่กรณี หรือระหว่างตัวละครกับตัวละครด้วยกัน แต่นอกจากนี้แล้วในรายวามหาเวสสันดรชาดก,ยังปรากฏความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อม หรือสิ่งที่ต่อต้านบีบบังคับมนุษย์จากภายนอก อาทิความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับพระนางมัทรีในขณะที่ออกป่าไปหาผลไม้ในวันที่ชุกจะมาทูลขอพระกุมารทั้งสอง เกิดความแปรปรวนต่างๆ เช่น “ผลาผลในกลางไพร ที่นางเคยได้อาศัยทรงสอยอยู่เป็นนิตย์ผิดสังเกต เหตุไฉนไม้ที่มีผลเป็นพุ่มพวง ก็กลายกลับเป็นดอกดวงเดียวรายอนาถเนตร แถวโน้นก็แก้วเกิดพิศุลแกมกับกาหลง ถัดนั้นก็สายหยุดประยงค์และยมโดยพระพายพัดก็ร่วงโรยรายดอกลงมุนมอม แม้ยังได้เก็บเอาดอกมาร้อยกรองไปฝากลูกเมื่อวันวาน ก็เพี้ยนผิดพิสดารเป็นพวงผล ผิดวิกลแต่ก่อนมา” (รายวามหาเวสสันดรชาดก, 2507: 266) ซึ่งเหตุการณ์ต่างๆ ได้แก่ ต้นไม้ที่เคยมีผลก็กลายวิกลเป็นมีดดอก ต้นไม้ที่เคยเก็บดอกมาร้อยมาลัยก็กลายเป็นมีผล ซึ่งพระนางไม่สามารถจะเก็บไปให้พระเวสสันดรและพระกุมารทั้งสองสวยได้ ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาจากสิ่งแวดล้อมภายนอกที่พระนางไม่สามารถจะต่อต้านได้

นอกจากนี้ยังปรากฏความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเองของเรื่องกับตัวเอง ที่เด่นชัดคือความขัดแย้งด้านอารมณ์ที่เกิดขึ้นในพระทัยของพระเวสสันดร ที่พระองค์ต้องต่อสู้ระหว่างความรักพระราชนุตรทั้งสองกับความรักในทานบารมี ดังนี้ “ปางนั้นสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์... กลั้นพระโสภณมิได้ละอายแก่เทพดา ปณฺณสาถ์ ปิวิลิควา เสด็จเข้าสู่ภายในบรรณศาลา ชบพระพักตราทรงพระกันแสงสะอื้นให้ ว่าโอ้เจ้าเพื่อนเชษฐาใจของพ่อเอ๋ย เจ้าเคยกระทำความไว้เป็นโฉน จึ่งมาตกเชษฐาใจไร้ยากอนาถาให้พราหมณ์ชราว่างรายกาจ ตะแกมาทำสีหนาทโทยโทยดี...สองสุริยวงศ์ตั้งแต่ว่าจะทรงกันแสงให้ สุดอาลัยของพ่อแล้วที่จะติดตาม... น้ำพระทัยท้าวเธอถอยคืบจากอุเบกษา บังเกิดวิหิงษามาห่อหุ้ม พระปัญญานั้นกลัดกลุ้มไปด้วยโมโหให้ลุ่มหลง โทโสเข้าซ้ำส่งให้บังเกิดวิหิงสาขึ้นทันที ว่าอุหม่! อุหม่! พรหมณ์ผู้นี้นี้อาจองทะนงหนอ มาดีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ รัชชเอย์กูมาอยู่ป่าเปล่าเมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศัลป์ชัยก็ถือมา ธนุจาปี คเหตฺวา ก็ทรงพระแสงธนูสมรมันกับมือ ฆ่าพราหมณ์ผู้นี้เสียเถิดหรือ เธอก็ฮึดหื้ออยู่แต่ในพระทัย ภายหลังจึงตั้งจิตพิจารณาในพระอริยประเพณีหน่อพุทธางกูร ก็รู้ว่าอาตมะนี้เพิ่มพูนมาหาปุตตบรียาจากเจียวสีหาว่าเมื่อพระปัญญาบังเกิดมี...ท้าวเธอก็ตั้งพระสมาธิระงับดับพระวิโยค กลั้นพระโสภณแล้วพระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส” (รายวามหาเวสสันดรชาดก, 2507: 251-253) ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

ในพระทัยของพระเวสสันดรนี้เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับตนเองที่เด่นชัด และช่วยเสริมพฤติกรรมของพระองค์ให้น่ากย่อง เพราะการบริจาคบุตรไปเป็นทานเป็นการบำเพ็ญบารมีชนิดที่บุคคลทั่วไปยากจะทำได้ เป็นตัวอย่างว่าผู้ที่จะนับเป็นมหาบุรุษได้นั้นต้องเสียสละเป็นอย่างมาก พระเวสสันดรทรงเลือกสละความสุขของตนเพื่อความสุขของคนส่วนใหญ่ คือการเข้าสู่ปัญญาสรรเพชญญาณเพื่อเป็นหนทางนำสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ จึงควรแก่การสรรเสริญอย่างยิ่ง

โครงเรื่องของร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,ยังประกอบด้วยเรื่องเหนือวิสัย ซึ่งเป็นเรื่องที่เกินจากความเป็นจริงในลักษณะชีวิต อาศัยจินตนาการสร้างขึ้นให้นอกเหนือออกไป (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2546: 106) ตัวอย่างเช่น การมีบทบาทของพระอินทร์ หลายครั้งที่พระอินทร์เข้ามามีบทบาทในการใช้อิทธิฤทธิ์แก้ไขสถานการณ์คับขันต่างๆ ให้คลี่คลาย ดังในตอนที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศออกจากกรุงสรีพมาอยู่เขาวงกตนั้น พระอินทร์ได้มอบหมายให้เวสสุวรรณเทพบุตรลงมาเนรมิตบรรณศาลา พร้อมทั้งประดับตกแต่งบริเวณโดยรอบให้งดงาม ปราศจากสัตว์ร้ายมาราเวียดริ้วไว้เพื่อให้เป็นที่บำเพ็ญพรตของพระเวสสันดรและกษัตริย์ทั้งสาม ดังนี้ “สมเด็จพระเป็นเจ้าเทพนครสักกีนทราธิบดี ทรงคำนึงตามเหตุที่บังเกิดมีก็ได้ทราบชัด...จึงมีเทวบัญชาให้หาพระเวสสุวรรณเทพบุตร ให้เร็วรุดมาอยู่ที่เฉพาะพักตร์แล้วตรัสสั่งให้ไปยังท้องภูเขาวังกบรพตสร้างอัสสมบทและเครื่องประพาศพิตรทุกอย่างต่างๆ ถวายพระเวสสันดร เตรียมไว้ให้พร้อมก่อนแต่ท้าวเธอ นั้นยังเข้าไปไม่ถึง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 116) การสร้างโครงเรื่องให้มีเรื่องเหนือวิสัยนี้ เป็นการอธิบายความได้ชัดเจนถึงพระบารมีของพระเวสสันดร เพราะเมื่อพระองค์ได้รับความลำบากก็ส่งผลให้ทิพย์อาสน์ของพระอินทร์ร้อน ดังความว่า “พิภพของท้าวสักกีนทรวาราช ด้วยอำนาจพระบรมบารมีโพธิสัตว์ ให้อุบัติบันดาลแสดงอาการอันร้อน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 116)

- สารัตถะหรือแก่นเรื่อง

สารัตถะ (Theme) คือลักษณะอันเป็นวิสัยธรรมชาติของโลคนมนุษย์ที่ผู้แต่งมองเห็นและมุ่งหมายจะแสดงลักษณะนั้นให้ปรากฏแก่ผู้อ่าน สารัตถะของเรื่องจึงเป็นสารที่ผู้แต่งสื่อมายังผู้อ่าน แสดงให้เห็นว่าวิถีทางแห่งโลกเรานี้ หรือมนุษย์เรานี้ก็เป็นเช่นนี้ (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2546: 108) หรืออาจกล่าวว่าแก่นเรื่อง คือ หัวใจของเรื่อง เป็นแนวคิดที่ผู้แต่งต้องการสื่อสารหรือนำเสนอต่อผู้อ่านก่อนที่ผู้แต่งจะสร้างสรรค์เรื่องราวใดๆ ออกมา มักจะกำหนดแก่น

ของเรื่องไว้ก่อน แล้วจึงนำส่วนต่างๆ มาเชื่อมโยงให้มีความสอดคล้องกับแก่นของเรื่องที่ได้กำหนดไว้ แก่นของเรื่องแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ

1. แก่นเรื่องหลัก เป็นแนวคิดหลักหรือแกนกลางของเรื่อง ที่เรื่องทั้งหมดจะผูกพันเกี่ยวข้องกับแก่นเรื่องใหญ่นี้

2. แก่นเรื่องรอง เป็นแนวคิดรองหรือแกนกลางพฤติกรรม หรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งดำเนินอยู่ในเรื่องเพียงบางช่วงบางตอน(พรรณเพ็ญ เครือไทย, 2525: 49)

สาระหลักหรือแก่นเรื่องหลักของร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, คือ “ความเพียรในการสร้างสมทานบารมี แม้จะก่อให้เกิดทุกข์ แต่ก็ยังเป็นปัจจัยนำไปสู่ความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร”

แก่นเรื่องหลักได้แสดงให้เห็นความมีศรัทธาสูงส่งในการบริทานของพระเวสสันดร ถึงแม้จะเป็นการบำเพ็ญบารมีที่เป็นประโยชน์ แต่ขณะเดียวกันก็มีโทษ คือทำให้เกิดความทุกข์ที่ไม่เพียงเกิดกับพระองค์เท่านั้น ยังส่งผลต่อพระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกัณหา ตลอดจนบุคคลแวดล้อมอื่นๆ อีกหลายคน ดังตัวอย่างที่ปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พราหมณ์จากเมืองกลิงกราษฎรมาทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ ว่า “กระหม่อมฉานทั้งหลายมาทั้งนี้ หวังจะขอขสสารศรีสง่างามพระที่นั่งด้นเป็นมหามงคลอันเลิศแล้ว ทูลกระหม่อมแก้วจงให้สำเร็จมโนรทความปรารถนา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 28-29) พระเวสสันดรได้ฟังความจากพราหมณ์เหล่านั้นก็ทรงมีพระทัย “...ขึ้นบานโสมนัส จึงตรัสว่าพราหมณ์เอ๋ย เราจะให้สำเร็จ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 29)

การให้ทานของพระเวสสันดรในครั้งนี้ ทำให้ชาวเมืองสีพีเกิดความโกรธอย่างรุนแรงมาก เนื่องจากช้างปัจจัยนาเคนทร์เป็นช้างแก้วมหามงคล ถ้าไปอยู่ในบ้านเมืองใด ก็เกิดความอุดมสมบูรณ์ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล จึงพากันมาชุมนุมนำความขึ้นกราบทูลพระเจ้ากรุงสีพี “ว่าข้าแต่พระบาทบพิตรผู้ผ่านพิภพสีพี บัดนี้พระเวสสันดรพระลูกเจ้ากระทำผิดราชกิจประเพณีแต่โบราณนาคั ทชฺษา ให้พญาขสสารพระที่นั่งด้น...แก่พราหมณ์ทั้งปวงอันมาขอ ไม่ควรที่จะยกยอประสาทให้ ขสสารศรีนี้ไซ้ ควรจะไว้สำหรับประดับเมือง เมื่อพระเวสสันดรท้าวเธอกระทำให้แค้นเคืองถึงเพียงนี้ ถ้าพระองค์ทรงกำหนดว่าพระโอรสของพระองค์ดี กระหม่อมฉนเห็นว่าไพร่จะมีแก่พระองค์ ครั้นท้าวเธอได้ฟังก็เดือดดาลประหนึ่งว่าเพลิงกาฬเข้าลามลน... อันว่าลูกรักเราทำผิด

ราชกิจประเพณี...เราจะประหารด้วยท่อนจันทน์และศัสตราหาครไม่ คนทั้งปวงจึงทูลว่าถ้าจะนั้นไซ้ร ก็ควรให้เนรเทศให้บาราจากนิเวศกรุงแก้ว” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 31-32) จึงเป็นเหตุ ให้พระเวสสันดรต้องถูกเนรเทศออกจากบ้านเมือง พระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกัณหา ต้องได้รับความลำบากเดือดร้อนตามไปด้วย

แก่นเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์อันเกิดจากการบริจาทานยังปรากฏในตอนที่พระองค์ ทรงบริจาทานอันเป็นปรมัตถบารมี คือการบริจาคบุตรทาน ด้วยการยกพระชาลี และพระนางกัณหาให้เป็นทาสแก่ชุกพรหมณ์ และการบริจาทาน ด้วยการยกพระนางมัทรีให้แก่พระอินทร์ ที่แปลงกายมาเป็นพรหมณ์ การที่พระองค์ทรงอดทนต่อความทุกข์อันเกิดจากการให้ทานได้นั้น ย่อมเป็นบารมีอย่างหนึ่งที่ยากที่บุคคลจะทนได้ และบารมีนี้จะป็นปัจจัยหนุนนำให้พระองค์ก้าว เข้าสู่ความหลุดพ้นจากวัฏสงสารได้ นั่นคือสำเร็จซึ่งปัญญาสรพเพญญาญาณ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายที่ พระองค์ประสงค์ เพื่อจะทรงนำเหล่าสรรพสัตว์ก้าวเข้าสู่นิพพานนี้เช่นเดียวกัน

นอกจากนี้การสนับสนุนความมุ่งมั่นในการทำทานของพระเวสสันดร ยังปรากฏอีก เมื่อพระองค์บริจาช้างปัจจัยนาเคนทร์ไปเป็นทานอันเป็นเหตุให้ต้องถูกเนรเทศแล้ว พระองค์ ไม่หวั่นไหวต่อความทุกข์นั้น กลับยินดีบริจาศัณต์ขัตติยกทานเพื่อจะแลกกับพระโพธิญาณอีกว่า “สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ขัตติยวงศ์ทรงสดับสาร...ว่าไพร่ฟ้าเขาจะเนรเทศไปสู่ป่า ท้าวเธอมิได้ท้อ พระราชศรัทธาที่จะทำทาน จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ก็ เม พาทิรก็ อย่าว่าแต่เสวตพาหิรทาน อันขอดยากที่จะยกให้ ถ้าและมียากผู้ใดจะปรารณาซึ่งพาหาหฤทัยนั้นเนตรทั้งคู่ เราก็อาจ เชื้อดชูออกบริจาศให้เป็นทาน จะแลกพระโพธิญาณในเบื้องหน้า” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 35)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,ยังปรากฏสารัตถะรองหรือแก่นเรื่องรอง ซึ่งสอดคล้อง กับโครงเรื่องรองคือเป็นเรื่องราวของชุกและนางอมิตตาคังที่ได้กล่าวมาแล้ว แก่นเรื่องรองนี้ คือ “ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ ”

ตัวละครในแก่นเรื่องรองที่แสดงให้เห็นความลุ่มหลงในกามารมณ์คือชุกชรา ผู้ลุ่มหลง ภริยาสาวคือนางอมิตตา ชุกเป็นพรหมณ์แต่เลี้ยงชีวิตด้วยการขอทาน ชุกได้นำทรัพย์ที่ตน ขอทานมาได้นั้นไปฝากไว้กับเพื่อนพรหมณ์ผู้หนึ่ง ต่อมาพรหมณ์นั้นได้ใช้จ่ายทรัพย์ของชุกจนหมดสิ้น เมื่อชุกมาทวงคืนก็ไม่มีให้ พรหมณ์จึงต้องยกลูกสาวชื่อนางอมิตตาให้ชุกแทน

ทรัพย์นั้น ดังนี้ “ข้าพเจ้าจะทดแทนพระศดประเชิญ เห็นของของข้าพเจ้ามันก็จะเกือบเกินกว่าเสีย อีกสักหน่อย ... ตามแต่คุณตาเจ้าจะกรุณานับเนื้อกันมาแต่ก่อน จะเลี้ยงไว้กับเฝ้าหรือว่าจะเลี้ยง ให้เป็นคู่เคียงหมอน หรือจะให้นอนที่ปลายเท้า ข้าพเจ้าก็ยินยอมพร้อมเสร็จสิ้นแล้วไม่ว่า” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 129-130) ชูชกเห็นนางอมิตตดาเป็นสาวรุ่น “สุนทรเด็กครุณี หน้าน้อยแน่นวอลงกีววรรณเพริศพริ้งพราย ชะชวยฉาดฉิฉฉายโฉมฉลา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 130) ก็เกิดอาการดีอกดีใจลุ่มหลงนางทันที จึงตั้ง “โคเคาเฒ่าชราจร ครั้นและว่าเห็นเหยื่อหน้าอ่อนออกโอชโอษฐ์อ้า ละลนละลานแลบเลี้ยวหาหาทางระเหิดหนี เฒ่าก็มีจิตเกษมสันต์ โสมนัสชวนยิ่ง”(ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 130)

นางอมิตตดาได้มาอยู่กับชูชกก็ไม่คิดรังเกียจว่าตนได้สามีแก่ชรา กลับดูแลปรนนิบัติชูชกอย่างดี จนทำให้พราหมณ์หนุ่มในละแวกบ้านนี้เปรียบเทียบกับภริยาตนที่ไม่ปฏิบัติดีเหมือนนางอมิตตดา ก็ดูด่าว่าติเมียบของตนทั่วทุกหลังคาเรือน เป็นเหตุให้นางพราหมณ์ทั้งหลายพาลโกรธนางอมิตตดา มาฉกรรฐมล้อมด่าว่าจนนางอมิตตดาทนไม่ได้กลับมาฟ้องชูชก พร้อมกับกล่าวว่า “ถ้าแม้ว่าอเฒ่ารักเราจะอยู่ไปด้วยกัน จงผ่อนผันขวนขวาย หาข้าหญิงชายมาให้กูใช้...จงทูลขอซึ่งพระครุณน้อยหน่อทั้งสององค์ เห็นท้าวเธอก็จะอุทิศทานให้ ก็จะได้จัดดิยโอรสมาใช้เป็นทาสกลางเรือน ...เออก็นี้ตัวท่านจะว่ากระไรจะไปหรือไม่ไปหาอย่างนี้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 148-149) เมื่อนางยื่นข้อเสนอครั้งนี้แล้วชูชกยังไม่ทำตามโดยอ้างว่าตนแก่แล้ว ไม่สามารถเดินทางไกลได้เหมือนก่อน และจะยอมเอาตัวเองเป็นทาสรับใช้นางแทน นางอมิตตดาไม่ฟังคำของชูชก นางกล่าวต่อไปว่า “...แม้ว่าอเฒ่ามิไปขอข้าหญิงชายมาให้กู ใช้ก็อย่าสงสัยที่กูจะอยู่สันนิวาสนหรืออย่าสำคัญ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 150-151) ถ้าชูชกไม่ทำตามข้อเสนอของนางอมิตตดา นางก็จะไม่อยู่ร่วมสันนิวาสน หมายถึง การอยู่ด้วยกันหรือการอยู่ร่วมกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1167) กับชูชก และยังขู่ว่าจะทำทุกอย่างให้ชูชก หึงหวง อาทิ “ถึงยามตรุษยามสงกรานต์ ... กูจะแต่งตัวห้าวขึ้นบ้างให้รำรวย จะนุ่งห่มให้สะสวยสมทรงสะอาดเอี่ยม กูก็จะทำเป็นและเลียมลามหลอกลวงเล่นให้เลื่อนเปื้อนกับเพื่อนบ้าน...” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 151) ผู้ประพันธ์ได้บรรยายให้เห็นว่าชูชกนั้น “ละเลิงหลงดูอำนาจนางอมิตตดา อันกามราคะตัณหาหากจะมาเบียดเบียน ในจิตใจนั้นให้แปลกเปลี่ยนโปรงเปล่าเฒ่าพินเพื่อน ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 151) เนื่องจากความลุ่มหลงมัวเมาในอำนาจแห่งกามารมณ์นี้เอง เป็นเหตุให้ชูชกต้องได้รับทุกข์โทษถึงตาย

สารัตถะหรือแก่นเรื่องของร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,นี้เป็นไปในทางสร้างสรรค์ แม้จะเป็นความจริงว่าเวสสันดรชาดกเป็นนิทานชาดก เป็นเรื่องที่เนื่องในคำสอนของพระพุทธศาสนา ย่อมต้องเป็นไปในทางสร้างสรรค์ เป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนและผู้ใฝ่ศึกษาอยู่แล้ว แต่หากตัดประเด็นนี้ออกไปแก่นเรื่องของร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,ก็ยังปรากฏชัดเจนว่า เป็นการมุ่งเสนอให้เห็นว่าการบริจาทานคือการให้ในสิ่งที่ตนมี เป็นการละความยึดถือในทรัพย์สินสมบัติ ทั้งนี้อาจส่งผลเป็นโทษแก่ผู้บริจาทได้ แต่ถ้าผู้บริจาทนั้นไม่ย่อท้อ มุ่งมั่นปฏิบัติในสิ่งที่เห็นว่าถูกต้องและควรแล้ว ย่อมเป็นทานบารมีส่งผลให้ผู้นั้นเข้าถึงซึ่งความหลุดพ้นจากวัฏสงสารได้ นอกจากนี้แล้วแก่นเรื่องรอง คือ ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ ยังช่วยยกระดับจิตใจของผู้อ่านและช่วยให้เกิดความเข้าใจในชีวิตและโลกยิ่งขึ้น เพราะเรื่องราวในส่วนที่สนับสนุนแก่นเรื่องรองคือเรื่องของชูชกกับนางอมิตตดา เป็นเรื่องที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตบุคคลธรรมดาทั่วไป

- ตัวละคร

ตัวละครคือผู้มีบทบาทในเรื่อง จะเป็นคนหรือเทียบเท่าคนก็ได้ โดยผู้แต่งเป็นคนทำให้ตัวละครมีตัวตน มีชีวิตอย่างแท้จริงจนผู้อ่านรักหรือชัง สงสาร เห็นใจตัวละครเหล่านั้น ตัวละครจะต้องเหมือนมนุษย์หรือใกล้เคียงที่สุด แต่จะต้องไม่ใช่มนุษย์จริงคนใดคนหนึ่ง มิฉะนั้นจะกลายเป็นบุคคลจริงในจดหมายเหตุ ในชีวประวัติหรือในพงสาวดารไป (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2546: 111-112) ในการพิจารณาวิเคราะห์เกี่ยวกับลักษณะนิสัยของตัวละครนั้น อาจพิจารณาได้ว่าตัวละครนั้นๆ เป็นตัวละครประเภทใด ใน 2 ประเภท ดังนี้

1. ตัวละครน้อยลักษณะ หรือตัวละครมิติเดียว (Flat character) หมายถึงตัวละครที่ขาดความลึกและความซับซ้อนของลักษณะนิสัยของมนุษย์ทั่วไป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545: 184) ตัวละครในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,ที่เป็นตัวละครมิติเดียว คือ พระนางผุสดี และพระนางกัณหา

2. ตัวละครหลายลักษณะ หรือตัวละครหลายมิติ (Round character) หมายถึงตัวละครที่พัฒนาลักษณะนิสัยและทัศนคติได้ในขณะที่เรื่องดำเนินไป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545: 377) ตัวละครในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,ที่เป็นตัวละครหลายมิติ ได้แก่ พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระเจ้ากรุงสัญชัย ชูชก นางอมิตตดา พระชาลี และพรานเจตบุตร

ในการวิเคราะห์ตัวละครในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, นี้จะวิเคราะห์ ตัวละครเด่นที่มีบทบาทสำคัญดังต่อไปนี้

1. พระเวสสันดร
2. พระนางมัทรี
3. พระเจ้ากรุงสุโขทัย
4. พระนางผุสดี
5. ชูชก
6. นางอมิตตดา
7. พระชาลี
8. พระนางกัณหา
9. พรานเจตบุตร

1 พระเวสสันดร เป็นตัวละครหลายมิติ

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ปรากฏบทบาทของพระเวสสันดรในหลายบทบาท ที่แสดงความเป็นตัวละครหลายมิติ ได้แก่

บทบาทในฐานะกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถทั้งในทางโลกและทางธรรม พระเวสสันดรถือกำเนิดจากการจุติของพระโพธิสัตว์หน่อพุทธางกูร พระรูปโฉมงดงามมี “ลักษณะราศีพร้อมมูล” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 20) นอกจากนี้ยังมีพระปรีชาสามารถสูงทั้งทางโลกและทางธรรม ในทางโลกพระองค์ศึกษาเล่าเรียน “รู้ศิลปศาสตร์สิบแปดประการ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 22) ซึ่งศิลปศาสตร์ 18 ประการนี้เป็นความรู้ที่กษัตริย์พึงมี คือ 1. สุติ ความรู้ทั่วไป 2. สัมมติ ความรู้กฎธรรมเนียม 3. สังขยา การคำนวณ 4. โยค การใช้เครื่องยนตร์กลไก 5. นิติ ความรู้นิติ (คือแบบแผน) 6. วิเสสกา ความรู้พยากรณ์ 7. คันธัพพา การรื้อรำและดนตรี 8. คณิกา ความคล่องแคล่วด้วยกำลังกายา 9. ธนูปเพชา การยิงธนู 10. ปุราณ การรู้เรื่องโบราณ 11. ตักสิลา วิชาแพทย์ 12. อติหาสา วิชาอติหาส คือคำโศลกเรื่องวีรบุรุษ เช่น เรื่องมหาภารตยุทธ์ 13. โชติ วิชาดาว 14. มายา วิชาพิชัยสงคราม 15. ฉันทติ วิชาประพันธ์ 16. เกตุ วิชาพุด 17. มันทา วิชาเสกเป่า 18. สัททา วิชาไวยากรณ์ (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 404 - 405) พระองค์ได้แสดงพระปรีชาสามารถไว้บางส่วน ได้แก่ ความรู้พยากรณ์และวิชาพุด

ความรู้พยากรณ์ปรากฏในในกัณฑ์กุมารตอนที่พระนางมัทรีมีพระสุบินเป็นนิมิตรร้าย จึงเสด็จไปขอให้พระเวสสันดรทำนายฝัน พระเวสสันดรทราบในนิมิตแน่ชัดว่าจะมีผู้มาขอสองกุมาร แต่พระองค์ทรงพิเคราะห์แล้วว่า หากทรงทำนายฝันให้พระนางมัทรีไปตามความจริง จะทำให้พระนางมัทรีเสียพระทัยมาก ดังความว่า “ปางนั้นสมเด็จพระหน่ออินวงศ์องค์โพธิสัตว์...ทรงทราบด้วยพระอนุমানปัญญาบารเมศว่า เสว วันรุ่งพรุ่งนี้จะมีเหตุด้วยปฏิกาหก ยาจกจะมารับพระราชทาน ใ้ส่งสารด้วยสองพระเจ้าลูกผู้เพื่อนยาก...ส่งสารด้วยนางแก้วแก้วเกษณัตริย์ มัทรีเอ๋ย จะเสวยพระทุกข์เพียงพินาศด้วยสองครุณราชปิโยรสร่วมทุกข์ ...แม้แต่อาคมจะทำนายทางบุญนิมิตแต่ตามจริง ไหนนางจะทอดทิ้งพระลูกเล่าด้วยอาลัย จำจะทำนายด้วยโวหารให้เหตุน่ากลัว” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 220-221) ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตอบบายเบี่ยงด้วยความรู้ในวิชาพูดเพื่อมิให้พระนางมัทรีเศร้าโศกเสียพระทัย ดังความว่า “ดูกรมัทรี เป็นเหตุทั้งนี้ด้วยนางเกษณัตริย์ เคยเสวยไอศูรย์สมบัติอันอุดม เจ้าเคยสถิตบรรทมเหนือแท่นทอง พระยี่ภู่อ่อนละอองสำอององค์ ยามเมื่อเจ้าจะทรงเสวยล้วนแต่เครื่องสุวรรณภาชนะ ยามเมื่อเจ้าเอื้องบุรยาตรก็มีได้อย่างลงเหยียบดินกระเบื้องใด บัดนี้เจ้ามาตกใจเหตุไรในราศปราศจากที่อันเจริญ ออกมาโศกสลดแสนกันดารเดินในดงคอนต้องแคลม...ธาตุทั้งสี่จึงวิปริต ทรงพระสุบินนิมิตผิดประหลาดลามก” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 221) พระเวสสันดรทรงใช้วิชาพูดแสดงโวหารอันคมคาย น่าเชื่อถือ ปลอดภัย พระนางมัทรีคลายความกังวลพระทัย

การใช้ความสามารถทางวิชาพูดของพระเวสสันดรยังปรากฏชัดอีกในกัณฑ์กุมารตอนที่พระองค์ทรงตรัสเรียกสองกุมารขึ้นจากสระบัว เพื่อมาเป็นสำเภาทองธรรมชาตินำสัตว์ทั้งหลายข้ามห้วงมหรณพไปสู่นิพพาน ด้วยการพูดเปรียบเทียบ ชูใจ ให้กำลังใจและขออภัย ดังนี้ “เจ้าชาลิศรีสุริยวงศ์เขาวเรศ เจ้าก็เกิดในมกุฎเกษกรุงสีวิราชบุรี ไยพ่อไม่มองอาลัยยอมยอทอดทิ้งพระบิดา ให้พราหมณ์มันจ้วงจาบหยาบซ้ำ เจ้าเห็นชอบอยู่แล้วหนาพ่อสายใจ เราก็เป็นขัดติยมไหมหาสมมุติวงศ์วิเศษสุทธิกษัตริย์ ไม่มีใครที่จะมาพ้อตัดคิดเคียนเลย พระลูกเอ๋ยเจ้าไม่รู้หรือพระบิดารับบรรจงรักพระโพธิญาณ หวังจะยังสัตว์ให้ข้ามห้วงมหรณพพาสงสารให้ถึงฟาก...พระลูกเอ๋ย พ่อเห็นแต่หน้าเจ้าพระพี่น้องทั้งสองรา เจ้าจงมาเป็นมหาสำเภาทองธรรมชาติ อันนายช่างชาญฉลาดจำลองทำด้วยงาช้างประกำตรึงด้วยเพชรแน่นหนา... วายุวิเวกพัดอยู่เหนือฉิวสำเภาทองก็จะล่องลวไปตามลม...ก็จะแล่นระรี่เรื่อยเรื่อยไปจนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหานครนฤพาน พระลูกเอ๋ยเจ้าจะนั่งนานอยู่ไยในสระศรี ขึ้นมาสินะพ่อกับแม่มา มาช่วยพระบิดายกยอดปิยบุตรทานบารมี แต่ในครั้งเดียวนี้เกิด” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 239-241)

เนื่องจากพระเวสสันดรทรงเป็นกษัตริย์ที่แผ่พระบารมีในทางธรรม พอพระทัยใน
ทางการบริจาคทาน ในเนื้อเรื่องจึงไม่ปรากฏความรู้ความเชี่ยวชาญในวิชาการศิลปศาสตร์ด้านอื่นๆ
อาทิ วิชาการยิงธนู วิชาพิชัยสงคราม เป็นต้นฯ

ความเป็นกษัตริย์ผู้มีพระปรีชาสามารถสูงในทางธรรมของพระเวสสันดรปรากฏ
ชัดเจนหลายตอน เพราะพระองค์มุ่งให้ความสำคัญกับการศึกษาและปฏิบัติทางด้านนี้อย่างไม่ย่อ
ท้อ รวมทั้งการสะสมบารมีทางธรรมมาเป็นระยะเวลาหลายชาติภพอยู่แล้ว อาทิในกัณฑ์วนปเวสน์
หลังจากที่พระองค์ออกเดินทางมุ่งหน้าออกเดินทางไปจนถึงเขาวงกตและทรงเข้าพักในอาศรมที่
พระอินทร์บัญชาให้พระวิษณุกรรมมาสร้างถ้ำไว้แล้วนั้น พระองค์ประทับปฏิบัติสมาทาน
อธิษฐานเบญจศีลและเจริญเมตตาธรรม ดังนี้ “ สมเด็จพระบรมธรรมชาดมหาสัตว์ ก็ทรงปฏิบัติ
สมาทานอธิษฐานเบญจศีล เพื่อรักษาตามคาบสัตรีมีเมณวิริติเป็นที่ครบห้า จะเว้นจากวิกาลโภชนา
ด้วยมิได้เพราะใช้ในอุญจจริยา แสงหาผลไม่มุลม่นในเวลากลางวัน จะได้มาฉันต่อเวลาเย็นย่ำ
เข้าราตรี แล้วจึงนมัสการกองอักคีด้วยสำคัญว่าเพลิงนั้นเป็นของศักดิ์สิทธิ์มีฤทธิ์ใหญ่ แล้วเจริญ
เมตตาพรหมวิหาร แผ่ไปในสัตว์ไม่มีประมาณ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 123-124)

บทบาทในฐานะปुरुชน ความเป็นตัวละครหลายมิติของพระเวสสันดรแสดงออก
ด้วยการปรับเปลี่ยนลักษณะนิสัยไปตามสภาพอารมณ์ สถานการณ์เช่นบุคคลธรรมดาคาทั่วไปในชีวิต
จริงที่ย่อมแปรเปลี่ยนบุคลิกภาพไปตามสิ่งแวดล้อมภายนอกที่กระทบ ดังปรากฏในกัณฑ์กุมาร
ตอนที่พระองค์ทรงยินดีในการบริจาคบุตรทานให้แก่ชูชก ดังความว่า “ปางนั้นสมเด็จพระบรม
นราพิสุทธิพุทธานุภพ ได้ฟังพราหมณ์ธิบายทูลขอสองกุมาร มีน้ำพระทัยขึ้นบานเอิบอาบด้วยกุศล
ลาบอันเลิศฟ้า อุปมาเหมือนบุรุษอันยากไร้ มีผู้นำทรัพย์มานับให้พันตำลึงถึงมือแล้วเมื่อใด
น้ำพระทัยท้าวเธอก็ปราโมทย์เหมือนฉนั้น” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 230-231) ครั้น
เมื่อบริจาคสองกุมารแก่ชูชกไปแล้ว ชูชกทำทารุณสองกุมารด้วยการมัดตีกระชากลากตัวออกไป
สองกุมารก็ร้องไห้คร่ำครวญให้พระบิดาช่วย พระเวสสันดรทรงรู้สึกเสียพระทัย ทรงพระกันแสง
มีอารมณ์โกรธถึงกับคิดจะฆ่าชูชก ดังความว่า “ซบพระพักตราทรงพระกันแสงสะเอ่นให้...
น้ำพระทัยท้าวเธอถอยคืนจากอุเบกษา บังเกิดวิฆามาห่อหุ้ม พระปัญญานั้นกลัดกลุ้มไปด้วย
โมโหให้ลุ่มหลง โทโสเข้าชำส่งให้เกิดวิหิงสาขึ้นทันที ว่าอุเหม! อุเหม! พราหมณ์ผู้นี้นี้อาจอง
ทะนงหนอ มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ ธิชเอยกุมารอยู่ป่าเปล่าเมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศัลป์ชัยก็ถือมา
ก็ทรงพระแสงธนูศรกระแสนั่นมันกับมือ ฆ่าพราหมณ์ผู้นี้เสียเถิดหรือ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,
2507: 251-252) เป็นการแสดงอารมณ์เช่นผู้เป็นพ่อทุกคนที่ยังตัดรักตัดอาลัยเลือดเนื้อ เชื้อไขของตน

ไม่ได้ง่าย ๆ แม้พระเวสสันดรทรงเป็นผู้ทรงพอพระทัยจะบริจาคบุตรทานอยู่แล้ว ก็ยังไม่สามารถทำได้ในทันที ต่อเมื่อทรงตั้งจิตพิจารณาตามแนวทางของพระโพธิสัตว์หน่อพุทธางกูรแล้วก็ทรงบังเกิดพระปัญญาระงับอารมณ์ดังกล่าวได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรมิได้ทรงเป็นพ่อที่เห็นแก่ตัว ยกลูกให้ไปเป็นทานแก่ผู้อื่นโดยปราศจากความรัก แต่เพราะพระองค์มุ่งปฏิบัติให้ถึงซึ่งสรรพคุณญาณ เพราะทรงต้องการช่วยเหลือสัตว์โลกส่วนใหญ่ให้พ้นวิญญูสงสาร มากกว่าจะทรงเห็นแก่ความรักครอบครัวของพระองค์เพียงผู้เดียว

นอกจากนี้ความจริงของความเป็นตัวละครแบบหลายมิติของพระเวสสันดรยังปรากฏในกัณฑ์กษัตริย์ คือแม้พระองค์จะทรงเพศนักบวชผู้สละทุกสิ่งและมีพระทัยยึดมั่นในการบำเพ็ญภาวนา แต่ในฐานะปुณชน พระองค์ก็ยังทรงแสดงอาการขลาดกลัวเมื่อได้ยินเสียงกองทัพที่พระชาลิหน้าเสด็จพระเจ้ากรุงสัณฐิมาถึงสระมูจลินท์ เนื่องจากสำคัญผิดว่าเป็นศัตรูยกทัพมารบชนะกรุงสิพีแล้วมาตามจับ จึงชวนพระนางมัทรีหนีขึ้นไปซ่อนบนเขา ทั้งนี้อาจเกิดจากความรู้สึกผิดในพระทัยที่พระองค์บริจาคลูกทั้งสองให้ไปเป็นทาสพราหมณ์ จึงทำให้ทรงรู้สึกหวาดผวาคิดความว่า “สมเด็จพระยอดประยูรศษัตติยวงศ์ พระโสดทรงสดับสำเนียงเสียงพิลิกล้ำกัมปนาท สะดุ้งพระทัยไหวหวาดว่าราชปรารภ...หวังจะประหารพระชนมชีวิตอาตมาเสียกระมังในครั้งนี้อิงพาพระเอกอัคมเหสี...ขึ้นสู่สิ่งขรประเทศซ่อนพระองค์” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 355-356) และในกัณฑ์นครกัณฑ์ พระเวสสันดรก็ทรงแสดงความเป็นปुณชนทั่วไปที่ยังมีความเสียใจ น้อยใจ เจ้าคิดเจ้าแค้น ด้วยการกล่าววาจาตัดพ้อกระเทียบบรรดาเสนาพฤชมาดัยราชกวีที่มาทูลขอให้ลาผนวชกลับไปครองราชย์ดังเดิม พระองค์ตรัสกับพระเจ้ากรุงสัณฐิว่า “เมื่อข้าพระบาทดำรงรัตนราชยมโหศวรรย์ โดยทศพิชราชธรรมประเพณี ดังฤาพระร่วมเกล้ากับชาวสิพีนครชนบท ประชุมชวนกันพร้อมหมดมานิยเรศ ให้พระลูกจากนครสมาแรมไพร บัดนี้มาอาราธนาให้คืนเวียงชัยเสวยสิริสมบัติ คุณนี้ก็ไม่ควรแก่เหตุอันเลื่องจัดแต่หนหลัง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 370-371)

พฤติกรรมของพระเวสสันดรมีหลายบทบาทและเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ ในบทบาทที่เป็นกษัตริย์ พระองค์มีขีดดีขะมานะสูงส่งในการศึกษาเรียนรู้ศิลปศาสตร์ 18 ประการของกษัตริย์ ทรงมีน้ำพระทัยโอบอ้อมอารีต้องการให้ประชาชนพ้นจากความลำบากด้วยการบริจาคทาน ทั้งยังใฝ่พระทัยในทางธรรมเพื่อต้องการบรรลुสรรพคุณญาณนำสรรพสัตว์ข้ามพ้นวิญญูสงสาร ส่วนในบทบาทที่เป็นปुณชนพระองค์มีความกลัว ความโกรธ ความน้อยพระทัย ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระเวสสันดร เป็นตัวละครที่มีหลายมิติ

2. พระนางมัทรี เป็นตัวละครหลายมิติ

พระนางมัทรีเป็นธิดาของกษัตริย์มาตุราชวงศ์ พระนางเป็นมเหสีของพระเวสสันดร เป็นพระมารดาของพระชาติ และพระนางกัณหา ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ปรากรูปบทบาทของพระนางมัทรีหลายบทบาท ได้แก่

บทบาทในฐานะภรรยา พระนางมัทรีเป็นภรรยาที่น่ารักข้อย่ง มีสติ มีเหตุผล รู้จักปลุกปลอบใจและยินดีร่วมทุกข์กับสามี ดังปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรถูกชาวเมืองสีพีรวมตัวกันเนรเทศไปอยู่ป่าหิมพานต์ พระนางมัทรีกล่าวชื่นชมป่าหิมพานต์ให้พระเวสสันดรฟังว่ามีความงดงามน่าอยู่อาศัย ไปอยู่แล้วก็จะไม่หวนอาลัยราชสมบัติ เพื่อปลุกปลอบพระทัยพระเวสสันดร ทั้งที่พระนางไม่เคยเสด็จไปยังที่นั่นมาก่อน ดังนี้ “ข้าแต่บรมราชาธิบดีนทร์ปิ่นสกอลาณาจักรจอมภิกขุสีพี ปางเมื่อพระองค์เสด็จจรลีประพาสนในพนาวาสแดนดง...จะได้ทรงชมมามหิตวิหิตต์เดียว เคนโทนเที่ยวในกลางป่า...สองขอบข้างทางบทจรลำนานาป่า เตยรดาด้วยพามฤคคณานิกร หมู่พักษณพญาไกรสรสรพจดูบาท ละมั่งมาศหมุ่มมฤคสุกร โคมหิงส์ถึงโตตัวคณอง...จะได้ทรงชมพญาโมรมาศ แวดล้อมด้วยหมุ่นิกรคณานาญนางยุงควรรักษนา พระองค์เห็นก็จะหรรษาโสมนัส จะมีได้ระลึกถึงสมบัติบุรีรมย์” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 43-44) นอกจากนี้พระนางมัทรียังแสดงพฤติกรรมความมีสติ มีเหตุผล ปลุกปลอบพระทัยสามีได้ ดังปรากฏในกัณฑ์กษัตริย์ ในตอนที่กองทัพพระเจ้ากรุงสัณฐิชัยยกมาถึงสระมูกลินท์ใกล้อาศรมพระเวสสันดรนั้น พระเวสสันดรสำคัญคิดว่าเป็นกองทัพปัจฉามิตร แต่พระนางมัทรีทราบว่าเป็นกองทัพของกรุงสีพี จึงทูลปลอบพระทัยให้สติพระเวสสันดรว่า “พระพุทธเจ้าข้า พระองค์อย่าได้สงสัยในพระบารมีพระร่มเกล้าจะได้ตรัสแก่พระสร้อยศรีสรเพชญ์โพธิญาณ...ถึงแม้มาตรปัจฉามิตรหมู่ใดจะประทุษร้าย ก็จะพินาศลิมหายพ่ายแพ้พระบารมี...พระองค์สิทรงพระคุณดั่งขุนสิงขรเขาสีเนรราช ผู้ใดใครหรือจะอาจให้เอียงเอนอันตรายได้...ชะรอยจะเป็นทัพพระบิดุราชออกมารับเสด็จพระบรมหน่อสรเพชญ์กีนพระนคร” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 358)

นอกจากนี้พระนางมัทรียังมีความยินดีร่วมทุกข์สุขรับใช้ปรนนิบัติสามีโดยไม่เกี่ยงงอน ดังปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ เมื่อพระเวสสันดรตรัสสั่งให้พระนางอยู่ดูแลทรัพย์สมบัติในพระราชวัง ดูแลลูกทั้งสอง ตลอดจนพระบิดามารดาของพระองค์ และหากมีกษัตริย์องค์ใดปรารถนาพระนางไปเป็นมเหสีก็ขอให้พระนางยินดี แต่พระนางไม่ประสงค์จะปฏิบัติตามที่

พระเวสสันดรตรัส พระนางกล่าวว่า “ถึงพระร่มเกล้าปกเกศเสด็จทูลเรศไว้ราชสุริยวงศ์ จะบุกป่าฝ่าดงไปแห่งใด ข้าพระบาทจะตามเสด็จไปไม่ขออยู่ จะเอาชีวิตและกายนี้ไปสู้สนองคุณ กว่าจะสิ้นบุญข้าหมัตรี” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 39)

บทบาทในฐานะมารดา พระนางมัทรีเป็นแม่ที่ประเสริฐ มีความรักลูกทั้งสองเหนืออื่นใด ปรากฏชัดในกัณฑ์มัทรี พระนางกลับมาจากหาผลไม้ในป่าแล้วไม่เห็นลูกทั้งสองเที่ยวตามหาทุกแห่งหนก็ไม่พบ ถ้อยคำที่พระนางใช้เรียกขานสองกุมารแสดงให้เห็นความรักของพระนางที่มีต่อลูกทั้งสองอย่างชัดเจน อาทิ “เจ้าแวนแก้วส่องสว่างอกของแม่เอ๋ย” “ลูกรักดั่งแก้วตา” “ลูกรักเจ้าแม่เอ๋ย” และ“เจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของแม่เอ๋ย” เป็นต้น

บทบาทในฐานะปูลูชน พระนางมัทรีแสดงอารมณ์โกรธในฐานะเป็นปูลูชนคนหนึ่งด้วยการดัดพ้อพระเจ้ากรุงสุทนต์ด้วยกิริยาที่สมจริงของสตรี พระนางใช้วาจาเหน็บแนมได้ไพเราะแต่เจ็บปวด ดังตัวอย่างในกัณฑ์ทศกันท์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสุทนต์ขอพระขาลี กัณฑ์หาไว้ให้อยู่ในกรุงสุทนต์ ดังนี้ “พระพุทธรเจ้าข้า ขึ้นชื่อว่าบุตรเป็นที่สุดแสนเสนาหา ถึงจะชั่วช้าประการใดใจสามารถ เป็นหนามเสี้ยนเบียนประหารราษฎร์ควรห้ามเฝ้า จะตัดจากลูกเด้านั้นไม่ขาดเกล้า กระหม่อมเหมือนฝาละอองธุลีพระบาท ก็คงจะตัดพระลูกขาดได้คล่องๆ...โอ้พระทูลเกล้าได้ตัดต้นแล้วก็โค่นเงาเชิญทิ้งถอน จะอาลัยอาวรณ์ไปไขมิ พระเจ้าหลานหรือจะดีกว่าโอรส แต่ลูกในไส้ยังคิดคดดูเวทนา...โอ้พ่อขาลีกัณฑ์หาของแม่เอ๋ย...ไม่ควรคู่กับบุตรีแล้วนะพระลูกรัก อย่าฝืนสูงให้เกินศักดิ์ไชยสุริยวงศ์ โกลีลาหรือจะฝ่าเข้าฝูงหงส์ไข่งศ์พันธุ์ พระลูกเอ๋ย เอาแต่ป่าไพรวันเป็นเรือนตาย จงสู้งจนทนอายุไปภายหน้า เห็นว่าจะดีกว่าอยู่ในพระพารา ฟังคำแม่นี่เถิด” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 78-79)

พระนางมัทรีเป็นตัวละครที่มีหลายบทบาทและมีพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นความเป็นตัวละครที่มีหลายมิติอย่างชัดเจน ในบทบาทภรรยา พระนางมีความจงรักภักดีพระสวามีอย่างไม่มีข้อบกพร่อง ในบทบาทมารดาพระนางมีความรัก ความห่วงและหวงลูก ในบทบาทปูลูชน พระนางมัทรีแสดงออกทั้งความโกรธและความรักเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

3. พระเจ้ากรุงสุทนต์ เป็นตัวละครหลายมิติ

พระเจ้ากรุงสุทนต์เป็นราชบุตรของพระเจ้าสีวิราช อภิเษกกับพระนางมุสดีมิ พระโอรสหนึ่งองค์คือพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พระเจ้ากรุงสุทนต์ปรากฏบทบาทต่างๆ ดังนี้

ในบทบาทกษัตริย์ พระองค์มีความเด็ดขาด แม้ว่าผู้ที่ทำความผิดจะเป็นพระโอรสองค์เดียวของพระองค์ก็ตาม ก็ต้องได้รับโทษ ดังปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ ความว่า “สมเด็จพระบรมนราธิปดิบนกษัตริย์ มีราชโองการตรัสประภาษสั่ง เหวยนักการไกรนั่งอยู่ที่นั่งจรงรีบด่วนไปพลัน ทูลสารแก่พระลูกเรานั้นให้แจ้งเหตุ ว่าจะเนรเทศพระลูกเสียดจากเมืองประชาชนเขาแค้นเคืองด้วยให้ช้างเป็นทาน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 34) ข้อความดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยมีความเป็นกษัตริย์ประชาธิปไตย รับฟังเสียงส่วนใหญ่ของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอีกด้วย และเมื่อตรัสไปแล้วก็ไม่คืนคำ เพราะ “เป็นกษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนได้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 81) แม้พระนางผุสดีจะมาทูลขอภัยโทษให้พระเวสสันดร พระองค์ก็ไม่ทรงเปลี่ยนแปลงคำสั่ง ดังความว่า “สมเด็จพระผุสดี กราบทูลพระราชสามีสักเท่าใดๆ ท้าวเธอก็มีได้ตรัสจันรรจา... โอ้อ่อนพิชัยเชษฐ เวสสันดรของแม่เอ๋ย... แม่ไปทูลพระบิดาเธอก็ไม่โปรด แม่อ่อนขอโทษเธอก็ไม่ให้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 54)

ในบทบาทหัวหน้าครอบครัว พระองค์ทรงมีความรอบคอบ เคารพในการตัดสินใจและมีคำพูดที่โน้มน้าวปลูกปลอบใจคนในครอบครัวอย่างมีเหตุผล ดังตัวอย่างในกรณีที่พระองค์ตรัสห้ามพระนางมัทรีว่าไม่ควรออกไปกับพระเวสสันดร ให้อยู่แต่ในวังเพราะจะพบกับความลำบากตรากตรำ ดังความว่า “มัทรีเอ๋ย จะไปด้วยผัวหรือพระลูกรัก... พระลูกเอ๋ย อย่าไปเลยฟังพ่อว่า อนึ่งป่าหิมพานต์ประกอบไปด้วยธารน้ำร้อนจะกินกัด สารพัดที่นอนนั่งนอนจนอาบไปไม้ลาดบนปฐพี แต่จะกินก็ไม่มีคูเวทนา แม่จะเสวยมูลผลาได้หรือนะมัทรี... อนึ่งกระแสน้ำร้อนไหลลงห่อล้อมย่อมสัจจนนอนอยู่ริมธาร... กายนั้นใหญ่ยิ่ง... พระลูกเอ๋ย แม้นแม่ไปพบพานในพงพีไหนเลยมัทรีจะมีขวัญ ไซ้แต่เท่านั้นเมื่อไรมี ยังหม่อมมีมีฤทธิ์แรงร้ายล้ำ กณหาชฎิโน ตัวหรือคำดูเรียวแรง... ยามนี้ก็หน้าฝน พวกผีก็เกรอเกร็นเดินผิวปากอยู่ยังมี ลิงค่างบ้างชะนีก็โหยให้... พระลูกเอ๋ย เร่งรำพึงถึงตัว จะติดตามพระเจ้าผัวไปในป่า บิดานี้เห็นไม่เป็นผล” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 69-70) แต่เมื่อพระนางมัทรีแสดงเหตุผลความจำเป็นของพระนางว่า การปล่อยให้พระสวามีไปลำบากอยู่ในป่าแต่ลำพังนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำอย่างยิ่ง และการอยู่เป็นแม่ม้ายนั้นมิแต่ข้อเสีย พระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ทรงยอมรับฟังความคิดเห็นและไม่ใช้อำนาจขัดขวางพระนางมัทรี

ในกัณฑ์กษัตริย์ เมื่อกษัตริย์ทั้งสี่พระองค์คือพระเจ้ากรุงสุโขทัย พระนางผุสดี พระชาลี และ พระนางกัณหา เดินทางไปถึงอาศรมพระเวสสันดรแล้ว ทุกพระองค์ต้องการเข้าไปพบพระเวสสันดรและพระนางมัทรี แต่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงแสดงความรอบคอบว่าถ้าทุกพระองค์เข้าไปพบพระเวสสันดรและพระนางมัทรีพร้อมกัน จะเกิดความโศกเศร้าอย่างมากได้

หากเสด็จเข้าไปทีละคนจะช่วยบรรเทาความตื่นเต้นโศกเศร้านั้นได้ ดังความว่า “เราจะเข้าไปสู่สำนักพระโอรสาธิราชพร้อมกัน ก็จะบังเกิดเศร้าแสนสลดย์กำสรดโศกด้วยอัญมณัมณูญวิโยคมายาหิตัวของพินี้จะเข้าไปก่อน เจ้าจึงค่อยบทธงไปตามต่อภายหลัง แล้วให้สองกุมารรั้งรออยู่สุดท้าย จึงค่อยผันผายผ่อนกันเข้าไปเป็นลำดับ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 361)

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงความเป็นหัวหน้าครอบครัวที่มีเหตุผลของพระเจ้ากรุงสุโขทัย คือสามารถใช้คำพูดที่โน้มน้าวปลูกปลอบจิตใจผู้ฟังให้คล้อยตามได้ ดังปรากฏในกัณฑ์ครุฑนั้น เมื่อบรรดาข้าราชการบริพารทั้งหลายกราบทูลอัญเชิญพระเวสสันดรให้ลาผนวชกลับไปครองเมืองดังเดิมแล้วนั้น พระองค์น้อยพระทัยตัดพ้อว่าแต่เดิมพระองค์ครองแผ่นดินโดยทศพิธราชธรรมชาวเมืองทั้งหลายก็ประชุมกันเนรเทศ บัดนี้มาขอให้กลับไปครองสิริสมบัติ ดูไม่ควรแก่เหตุ พระเจ้ากรุงสุโขทัยตรัสให้เหตุผลแก่พระเวสสันดรด้วยการกล่าวยอมรับความผิดของพระองค์ว่าเป็นเพราะพระองค์หลงเชื่อคำชาวเมืองเชตุตร ทรงยอมรับว่าสิ่งที่กระทำไปนั้นเป็นเพราะกรรม จากนั้นพระองค์ตรัสแสดงเหตุผลและปลอบโยนพระเวสสันดรว่าเป็นอภิชาติบุตรจึงควรแสดงความกตัญญู และไม่ถือโทษบิดามารดา ดังความว่า “ดูกรพ่อผู้เอกอัครชาติเฉลิมวงศ์ พระบิดานี้มาลุ่มหลงเชื่อคำชาวพระนคร จึงมาจับพระหน้อนเรศราชอุทรผู้เนียรไทย กระทำให้เลื่อมศูนย์เสียประโยชน์วุฒิอันตราย ก็เป็นกรรมอันทารุณกำเริบร้ายวิปริตผิดอยู่แล้ว อนึ่งธรรมดาว่าลูกแก้วเกิดกับดอก ขกอย่างอภิชาติเช่นปีโยรส ย่อมจะเสียดสละชนมชีพแทนทดสนองคุณพระชนกชนนี โดยกิจกตัญญูทดแทนที่ทางธรรมวิเศษ จะพึงบำบัดเสียซึ่งทุกขทเวชของพระบิดามาตุราช ทั้งพระวงศา คณาญาติราชประยูร เหตุฉะนั้นพ่อจงดับอาตุรดวงมลพิษโรธ จงอดโทษานุโทษแก่พระบิดา ทั้งแสนแสนประชากรชาวพิชัยเขต” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 371)

ในบทบาทเป็นปู่ พระองค์มีความรักพระนัดดาทั้งสองอย่างมาก เมื่อพระนางมัทรียืนยันความประสงค์จะนำลูกทั้งสองออกไปอยู่ป่าด้วย พระเจ้ากรุงสุโขทัยแม้จะเสียพระทัย แต่ก็ไม่ได้คัดค้านด้วยการใช้อำนาจกับพระนางมัทรี ดังความว่า “อ้าอิงตั้งต้นพระทัยนัก แล้วเปื้อนพระพักตร์ไม่พจนา ขยับอุ้มพระนัดดาขึ้นใส่ตัก จุมพิตพักตร์แล้วทรงพระกันแสงให้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 79-80) พระองค์แสดงความรัก ความเวทนาสงสารพระนัดดาทั้งสองว่า จะลำบากตรากตรำเมื่อไปอยู่ป่า ทั้งด้วยถ้อยคำและอาการที่แสดงความรักในพระทัยได้อย่างชัดเจน ดังความว่า “สงสารสองนัดดาดวงสมร... พระบาทเจ้าก็บอบบางแต่จะย่างก็ลุ่ม ลุ่มนี้ปรารมภ์ไม่รู้วาย ดั่งเลือดตาจะลามไหล...ตรัสพลางจูบพระชาติ กัณหาแล้วยกพระนัดดาลงจากตัก เธอก็ชบพระพักตร์

ลงทรงพระพิลาป พระอัสสุชลไหลอาบพระพักตรา มิใคร่จะดูหน้าพระหลานได้ เชอก็ทรงพระกันแสงให้รำรึกสองกุมารา อยู่บนแท่นไถยานั้นแล” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 81)

พระเจ้ากรุงสหัสขันธ์เป็นตัวละครที่มีบทบาทหลากหลาย ทั้งในบทบาทเป็นกษัตริย์ที่เข้มแข็งเด็ดขาด ในฐานะหัวหน้าครอบครัวที่มีเหตุผล มีความรอบคอบ รวมทั้งในบทบาทเป็นปู่ที่รักหลานทั้งสองอย่างมาก เมื่อจะต้องพลัดพรากจากกันพระองค์ก็ทรงกันแสงด้วยความอาลัยถึงหลาน โดยบทบาทต่างๆ ของพระองค์เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ ซึ่งแสดงความเป็นตัวละครหลายมิติได้อย่างชัดเจน

4 พระนางผุสดี เป็นตัวละครมิติเดียว

พระนางผุสดีเป็นราชธิดากษัตริย์มัททราช เดิมพระนางเสวยพระชาติเป็นมเหสีพระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และจุติลงมาถือกำเนิดเป็นพระนางผุสดี พร้อมพร 10 ประการที่พระอินทร์ประทานให้ พระนางผุสดีเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะในกัณฑ์ทศพรซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาของพระนางทั้งสิ้น เนื่องจากพระนางผุสดีเป็นตัวละครมิติเดียวจึงไม่ว่าจะปรากฏบทบาทในฐานะใดก็ตาม จะไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงหรือหลากหลายของความคิดและการกระทำ จะเห็นแต่บทบาทในการแสดงความรักที่มีต่อพระราชบุตร พระสุณิสาพระนัดดาทั้งสอง ดังต่อไปนี้

บทบาทในการแสดงความรักของพระนางที่มีต่อพระเวสสันดรผู้เป็นลูกในสายตาของพระนางแล้วพระเวสสันดรย่อมดีพร้อม มีความสามารถ ไม่มีความผิด ดังตัวอย่างในกัณฑ์ทศพรกัณฑ์ว่า “โอ้เจ้าดวงหทัยนิรันดร์เวสสันดรของแม่เอ๋ย ไม่ควรเลยพระลูกรักมาต้องโทษอุตสาห์เสาะสร้างทางประโยชน์อันใหญ่ยิ่ง... พระลูกข้าไม่มีผิดสักนิดหนึ่ง ชวนกัน ยกโทษโทษซึ่งทั้งเวียงชัย เออจะหาที่ไหนได้ดังพระลูกแก้ว น้ำพระทัยผ่องแผ้วในทางทาน ทั้งไตรเพทพิชชาการก็เชี่ยวชาญชำนาญหมด ทั้งพระเกียรติยศก็ปรากฏทุกทิศา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 48)

การแสดงความรักต่อพระนางมัทรีในฐานะลูกสะใภ้ พระนางผุสดีให้ความรักพระนางมัทรีเหมือนรักลูกของตน ดังถ้อยคำที่พระนางใช้เรียกพระนางมัทรีในกัณฑ์ทศพรกัณฑ์เป็นถ้อยคำที่แสดงความรักระหว่างแม่กับลูกสาวอย่างชัดเจน อาทิ คำว่า “พระลูกแก้ว” “ลูกรัก” ดังความว่า “แม่มัทรีจะบวชด้วยผ้าหรือพระลูกแก้ว เออดีแล้วพระลูกรัก” (ร่ายยาวมหาเวสสันดร

ชาดก, 2507: 83) นอกจากนี้ในตอนทีพระนางมุสดีเข้าไปทูลขอภัยโทษพระเวสสันดรจากพระเจ้ากรุงสัจชัยแล้วไม่เป็นผล พระนางออกมาคร่ำครวญอาลัยรักพระราชบุตรและพระนางมัทรีผู้เป็นพระสุนิสา ดังนี้ “ สงสารเจ้ามัทรีจะไปด้วยผัว แม่ไม่กลัวลำบากด้วยบุกด้า พระบาทเจ้าสิ นุ่มนึ่งดังเนื้อมัน จะพุ่มเผกเผื่อฝุ่นกระไรได้ จะชอกช้ำระกำใจทุกเวลา เจ้าแม่เอ๋ยขวัญเจ้าสิอ่อน ได้ยินเสียงสุนัขมันเห่าหอนในคองคอง แม่มัทรีนี้ก็จะส่งพระสุรเสียงอยู่หวิดหวาด เออแม่นี่แสน ขลาดแสนกลัว” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 55-56) ความรักที่พระนางมุสดีแสดงออกต่อพระนางมัทรียังปรากฏในกัณฑ์ทศกันท์ เมื่อกษัตริย์ทั้งหกพระองค์พบกันพร้อมหน้าแล้ว และพระเวสสันดรจะกลับคืนครองเมืองดังเดิม พระนางมุสดีประทานข้าวของมีค่าต่างๆ ให้พระนางมัทรีประดับตกแต่งพระกายอย่างงดงาม ดังความว่า “สมเด็จพระมุสดีศรีสุนทรวิลาส...ก็ทรงจัดพระภูษาการอันพิริศแพรว...พระราชทานไปแก่พระสร้อยสุณิสามัทรีให้ประดับองค์...คือพระภูษา กับปาลิภัสสร...ทั้งโกไสยรัตนาภรณ์...ทั้งโคมภูษาพรรณ...กำหนดราคางดได้แสนค่าถึง...อนึ่งทั้งเครื่องอลงกรณ์จัญญะเรื่องจำรัส คือสุวรรณพาหุรัด...กุณฑลมณี ...สุวรรณรัตน์ราชขำมรงค์...ทั้งพระมหามงกุฎวิเศษอย่างขัตติยนาถ...ทั้งฉลองพระบาทแก้วกนกมณี ล้วนแต่เครื่องดีอย่างดี สรรพทุกสิ่ง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 381-382)

การแสดงความรักต่อพระชาติ และพระนางกัณหาในฐานะหลาน พระนางมุสดีเป็นย่าที่รักและเป็นห่วงใยหลานทั้งสอง ดังปรากฏในกัณฑ์ทศกันท์ เมื่อสองกุมารจะต้องติดตามพระบิดาพระมารดาไปอยู่ป่านั้น นอกจากพระนางมุสดีแสดงความอาลัยอาวรณ์อย่างมากแล้วยังพร่ำสอนในเรื่องที่ดูเหมือนเล็กน้อยแต่ละเอียดถี่ถ้วน ที่สะท้อนให้เห็นความรักของย่าที่มีต่อหลานอย่างชัดเจน ดังความว่า “อนิจจาหนีจาพระหลานเอ๋ยไม่เคยยาก มาได้ความลำบากแต่น้อยๆ ดังว่าเลือดตาอย่าจะหยดข้อยลงลามไหล พระหลานเอ๋ย ยังน้อยนักทรมารใครไม่วายนม ยานี้เคยได้ชมทั้งสองศรีจะจากอกพระอัยกีไปสู่ป่า กัณหาเอ๋ย เหย่น้ำเถิดนะอย่าจะสอน เจ้าอย่าอ่อนแม่เขาจะตี พ่อชาติอย่าเข้าน้องให้ร้องไห้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 82-83)

พฤติกรรมของพระนางมุสดีปรากฏในแบบมิตติเดียวโดยไม่เปลี่ยนแปลง คือเป็นผู้มอบความรักให้กับพระเวสสันดรในฐานะลูก มอบความรักให้พระนางมัทรีในฐานะลูกสะใภ้ และมอบความรักให้พระชาติและพระนางกัณหาในฐานะหลาน

5. ชุชก เป็นตัวละครหลายมิติ

ชุชกพราหมณ์ขอทานชรา อัมพรีย สกปรก จันทาล และมีลักษณะของบุรุษไทย ทั้ง 18 ประการคือ “1. พลังบาท เท้าทั้งสองข้างใหญ่และคด 2. อัทธนะ เล็บทั้งหมดยึด 3. โอพัทธปิตตะ ปลิ้น่องทูยานลงภายใต้ 4. ทิโมตโรฎฐะ ริมฝีปากบนยาวปิดริมฝีปากล่าง 5. จปละ น้ำลายไหลออกเป็นยางยืดทั้งสองแก้ม 6. กพาระ เขี้ยวออกนอกฟันปากเหมือนเขี้ยวหมู 7. ภคคณาสกะ จมูกหักฟุบดูน่าชัง 8. กุมโกทร ท้องป่องเป็นกระเปาะดังหม้อใหญ่ 9. ภคคปฏฐิ ตันหลังใหญ่หักค่อมคดโกง 10. วิสมจักขุ ตาถลมหักทรลักษ์ข้างหนึ่งเล็กข้างหนึ่งใหญ่ไม่เสมอกัน 11. โลหัมสสุ หนวดเครามีพรรณดังลาวทองแดง 12. หริตเกส ผมโหรงเหลื่องดังสีลาน 13. วลีนะ ตามตัวละครานคราด้วยแถวเอ็นนูนเกะกะ 14. คิลกาหตะ มีต่อมแมลงวันและตกระด้างโรยรา 15. ปิงคละ ลูกตาเหลือกเหล่เหลื่องดังตาแมว 16. วินตะ ร่างกายคดค่อมในที่ทั้งสามคือคอ หลัง สะเอว 17. วิกฎะ เท้าทั้งสองเหี้ยนห่างเกะกะ 18. พรหาขระ ขนตามด้วยยาวหยาบดั่งแปรงหมู” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 410-411) ชุชกเป็นชาวบ้านทนนวิฐ เขตต่อเนื่องกับเมือง กลิงกราษฎร์ มีภรรยาชื่อนางอมิตตดา ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ชุชกเป็นตัวละครที่มีความสำคัญ เพราะเป็นผู้ซึ่ง “จะได้ไปหยิบยกซึ่งพระทานธุระ อันพระองค์เรีสร้างละฝังไว้นี้ช้านาน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 126) ด้วยการไปทูลขอพระชาติและพระนางกัณหา มาให้เป็นทาสนางอมิตตดา

บทบาทที่สนับสนุนความเป็นตัวละครหลายมิติของชุชกได้แก่

ในบทบาทเป็นขอทาน ชุชกรู้จักการประเมินจิตใจผู้อื่นว่าตนสมควรขออะไรจากใคร เมื่อไร ดังปรากฏในกัณฑ์กุมาร เมื่อชุชกเดินทางไปถึงพระอาศรมพระเวสสันดรแล้วในเวลาเย็น ชุชกตรึงตรองแล้วว่าเป็นเวลาไม่สมควรที่จะเข้าไปทูลขอสองกุมาร เพราะเวลานี้พระนางมัทรีซึ่งเป็นมารดา กลับจากการออกไปหาผลไม้ในป่า และผู้เป็นแม่ย่อมรักและหวงลูกยิ่งกว่าสิ่งใด ตนจะไม่ได้ตัวสองกุมารไปดังปรารถนา ความว่า “โน่นแล้วสิหน่ออ้อพระอาศรม รัชก็แกก็มีมโนกรรมย์ปรารถนาฟังกาลว่า เวลาปานจะนี้น่าที่จะมีลูดังประจู่ใจที่ดูนี้เจตน์จง ด้วยสมเด็จพระองค์นางนาถมัทรี พระนางจรรลิกกลับจากที่แสวงหาผลาผล เสด็จจริบรับเข้ามายังพระอาศรมสถาน อนึ่งก็เป็นคำโบราณท่านย่อมว่า ว่าช้าๆจะได้พริ้วสองเล่มงาม ด่วนได้ด้วยสามผลามักพลิกแพลง... มาตรแมนและว่าอาตมะจะรุกรันโลกเข้าไปขอ ซึ่งพระปิยนุตรน้อยหน่อผู้เนบอ กที่ไหนพระนางเธอจะยอมยกซึ่งพระปิยนุตรทานบารมี นานที่จะเสียทีทั้งสองทาง ฝ่ายพระองค์ผู้สร้างก็จะเสีย

ศรัทธาผล ฝ่ายเราผู้แสนจนก็จะปราศจากลาภคือน้ำเหลวยู่ล้งเล” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 216-217)

นอกจากนี้ในกัณฑ์เดียวกัน ยังมีตัวอย่างที่แสดงลักษณะซุกกว่าเป็นตัวละครที่มีความสามารถในการพูดจาหวานล่อม ดังปรากฏในตอนที่ซุกเข้าเฝ้าพระเวสสันดร เพื่อจะทูลขอสองกุมารจากพระองค์ ซุกพูดหวานล่อมด้วยการชักแม่น้ำทั้งห้าได้แก่ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรพนาถิ มหิมहाสาครเศ มาเปรียบเทียบกับมากมายเหมือนดั่งน้ำพระทัยของพระเวสสันดรที่มีต่อयाกทั้งหลาย ดังตัวอย่างว่า “เมื่อจะทูลขอสองครุฑราชกุมาร เฒ่าก็พูดหวานล่อมด้วยคำขอ ชักเอาแม่น้ำทั้งห้าเข้ามาล่อ อุปมาถวายเป็นเสียก่อน แล้วจึงชวนย้อนขอต่อเมื่อภายหลังว่าพระพุทเจ้าข้า วาริวโห เมาะ ปญจมหานทีโย พระคุณเจ้าเอ๋ย อันว่าแม่น้ำทั้งห้าห้วงกระแสนายชลชลไหลมาจากห้วงคงคาเป็นห้าแคว...นามชื่อว่า คงคา ยมุนา อจิรวดี มหิมहाสาครเศ..ไหลหลั่งถั่งมา...ยอมเป็นที่อาศัยแห่งฝูงปลา นานาสรรพสัตว์ในภูมิพื้นจังหวัดมณฑลทวีป ฝูงชนได้เลี้ยงชีพก็ชุ่มชื้น ถึงจะวิดวกัดดวงทุกคำคืนทิววัน...น้ำในสาครจะน้อยลงก็หาไม่ได้ เสมือนหนึ่งน้ำพระทัยทูลกระหม่อมแก้ว อันยากมาถึงแล้วไม่เลือกหน้า ตามแต่จะปรารถนาทุกขวยศยาน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 229-230)

นอกจากนี้ซุกยังเป็นคนพูดจาหลอกลวง ตลบตะแลง เอาตัวรอดได้ดีอีกด้วย ดังตัวอย่างในกัณฑ์ซุก ตอนที่พราณเจตบุตรเล็งหน้าไม้จะยิง ซุกได้กล่าวไปปดเอาตัวรอดและยังข่มขู่พราณเจตบุตรว่าคนนั้นเป็นราชทูตนำสารจากพระเจ้ากรุงสัญชัยมาทูลเชิญพระเวสสันดรลาพรตกลับไปครองราชสมบัติ ซึ่งแสดงถึงความเป็นคนฉลาดเจ้าเล่ห์ ความว่า “จะปดอายนี้แต่สักคราวเอาตัวรอดแต่สักครั้ง...เอ็งกระไรนะช่างไม่พินิจคิดกะเนดูหน้าตา...กูนี้มีไชพราหมณ์ไพร่พลัดแพลงมาขอทาน กูเป็นพราหมณ์มหาศาลบุโรหิต ทั้งเป็นเสวกทูตสำเร็จกิจการทั้งพระนคร...ถ้าใครฆ่ากูให้สิ้นชีวาวยชีวาตม์ เจ็ดชั่วโคตรญาติยับทั้งนั้น” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 171-172)

ในบทบาทสามี ซุกมีความรักและหลงใหลนาง อมิตตดาอย่างยิ่ง พิจารณาได้จากคำที่ซุกเรียกขานนางอมิตตดาทุกคำเป็นคำที่แสดงความยกย่อง ชื่นชม และรักใคร่ทั้งสิ้น อาทิ “อมิตตดาแม่รูปงาม” “เจ้า” “แม่” “เจ้าผู้แม่เรือน” “แม่หม่อมจอมครุฑคุณแม่อมิตตดา” เป็นต้น และซุกยังยินดีทำทุกอย่างตามที่นางต้องการ “ยอมแล้วว่าจะเป็นทาสทาสีและทาส...ถึงเจ้าจะใช้ให้ไปถึงไหนๆ พี่ก็จะไปได้ ไปได้นั้นจริงๆ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 149-152)

ในบทบาทปูลุชน ชุชกเป็นคนขาดสติ มีความละโมภโลภมากและไม่รู้จักพอ จนในที่สุดชุชกก็ต้องตายเพราะความไม่พอของตน ดังปรากฏในกัณท์มหาราช เมื่อพระเจ้ากรุงสัญชัยได้ตัวสองกุมารจากชุชกแล้ว สั่งให้จัดหาอาหารอย่างดีมาให้ชุชกกิน ชุชกกินเกินขนาดจนตาย ดังความว่า “เผ่าทลิตทกชุชกพญาจารย์ บริโภคโภชากระยาหารเหลือขนาด เตโชธาตุมือาจะผลาญเผา เผ่าก็ถึงแก่กาลกิริยา” (ร่ายยาวมหาวาสสันดรชาดก, 2507: 350)

จากการวิเคราะห์ข้างต้นจะเห็นว่าชุชกเป็นตัวละครหลายมิติที่ทั้งด้านดีและด้านเสีย คือเป็นทั้งคนที่มีสติฉลาด รู้จักคิดไตร่ตรองเพื่อให้ได้ผลประโยชน์ส่วนตัว มีเล่ห์เหลี่ยมในการเอาตัวรอดจากสถานการณ์คับขันได้ดี รู้จักพิจารณาถ่วงถ่วงถึงทั้งทางหนีและที่ไล่ แต่เมื่อถึงคราวล้มตัวชุชกก็ไม่นำความมีสติ ความฉลาดของตนมาใช้ จนตนต้องพบกับจุดจบที่ไม่มีใครช่วยเหลือได้

6. นางอมิตตดา เป็นตัวละครหลายมิติ

นางอมิตตดาเป็นลูกสาวของพราหมณ์ผิวเมื่อยที่เป็นเพื่อนกับชุชก ชุชกนำเงินที่ขอรานได้มาฝากไว้กับพ่อแม่ นาง ต่อมาพราหมณ์ทั้งสองใช้จ่ายเงินนั้นจนหมด เมื่อชุชกกลับมาจึงไม่มีเงินใช้คืนให้ ทั้งสองจึงต้องแก้ไขเหตุการณ์ด้วยการยกนางอมิตตดาให้เป็นเมียของชุชก นางอมิตตดาเป็นตัวละครที่มีหลายบทบาท ดังนี้

ในบทบาทลูก นางอมิตตดาเป็นลูกที่ดี ยอมรับขาดใจความผิดแทนพ่อแม่ ทำให้พ่อแม่ไม่ต้องเดือดร้อน ดังความในกัณท์ชุชกว่า “สองเผ่าก็ยกเจ้าอมิตตดาดวงสาวาท ให้เป็นสิทธิ์ขาดแก่พราหมณ์แก่” (ร่ายยาวมหาวาสสันดรชาดก, 2507: 130)

ในบทบาทภรรยา นางอมิตตดาปรนนิบัติดูแลชุชกอย่างดีเยี่ยมโดยไม่เกี่ยงงอนว่าตนได้ตัวแก่ ดังความในกัณท์ชุชกว่า “เป็นต้นว่าหาหุงต้มต้กดักคำทุกคำเข้าไม่ช่วยเงินละอายเพื่อน เวลาเช้าเจ้าก็ทำ เวลาค่ำเจ้าก็มิให้เตือน ทั้งการเรือนเจ้าก็มิให้ว่า ทั้งพินเจ้าก็หักทั้งผักเจ้าก็หาเผ้าปฏิบัติเผ่าชราทุกเวลากาล” (ร่ายยาวมหาวาสสันดรชาดก, 2507: 131) จนทำให้เมียพราหมณ์อื่นๆ เกิดความโกรธแค้นชิงชัง

ในบทบาทปูลุชน นางอมิตตาก็มีความคับแค้นและเสียใจที่ถูกบรรดานางพราหมณ์ในหมู่บ้านมารุมคำทอ จนนางต้องเปลี่ยนพฤติกรรมมาแสดงความโกรธไปยังชุกและบังคับให้ชุกเดินทางไปขอสงกุมารจากพระเวสสันดรมาเป็นทาส ดังความว่า “วันนั้นนางอมิตตาสาวศรี เมื่อได้ฟังนางพราหมณ์ทั้งหลายมาเยาะหยัน นางก็หุนหันหัวกระอมเป่ากลับแต่กลางหน กระเดียดกระอมน้ำร้องไห้อกขุ่นเค้นขมิขมันหมุนมือเช็ดน้ำตา...นางอมิตตาก็โกรธโกร่งกร่างกระที่บเท้า สะเทือนสะทกสะท้านโกรธงุ่นง่านเอาอเผ่า...จึงว่าได้ละนี้ว่า เอ้อออพราหมณ์เอ้อออพราหมณ์เผ่า...จงทูลขอซึ่งพระครุณหน่อน้อยทั้งสององค์ เห็นท้าวเธอก็จะอุทิศทานให้ ก็จะได้ขัตติยโอรสมาใช้เป็นทาสกลางเรือน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 144-149)

พฤติกรรมของนางอมิตตาเปลี่ยนไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง จากเดิมนางเป็นลูกสาวที่ขอมตัวเป็นเมียและปรนนิบัติดูแลพราหมณ์ขอทานแก่ชราเพื่อทดแทนบุญคุณบิดามารดา แต่เมื่อมีเหตุการณ์ความขัดแย้งที่นางไม่สามารถแก้ไขได้ นางจึงเปลี่ยนพฤติกรรมเป็นตรงกันข้าม อันเป็นลักษณะตัวละครแบบหลายมิติที่เปลี่ยนพฤติกรรมไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

7. พระชาลี เป็นตัวละครหลายมิติ

พระชาลีเป็นโอรสองค์โตของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี เมื่อพระชาลีแรกเกิดนั้น พระญาติวงศ์ได้รองรับตาข่ายทอง จึงได้ชื่อว่าชาลี พระชาลีเป็นตัวละครที่มีหลายบทบาท โดยจะยกตัวอย่างดังนี้

ในบทบาทเป็นลูกกษัตริย์ พระชาลีเป็นลูกที่ดี มีความรักต่อพระบิดาพระมารดาอย่างมาก เมื่อพระบิดาถูกเนรเทศจากเมือง พระชาลีก็ติดตามออกไปอยู่ยังป่าหิมพานต์ด้วย ต่อมาชุกได้มาขอทั้งพระชาลีและพระนางกัณหาไปเป็นทาส แม้ในตอนแรกพระชาลีจะไม่ไปกับชุก แต่เมื่อฟังเหตุผลจากพระเวสสันดรแล้ว พระชาลีก็ยินยอมด้วยเหตุผลของความเป็นลูกกษัตริย์ซึ่งจะต้องมีขัตติยะมานะ แม้ว่าไปกับชุกแล้วตนจะถูกฆ่าก็ตาม ดังนี้ “แม้อันว่าพระชาลีราชกุมารเมื่อได้สดับวโรกการพระปิตุราช จึงคิดว่าอาตมะนี้เป็นลูกกษัตริย์ขัตติยขอดยิ่ง อะไรจะมานั่งนิ่งให้พระบิดาเรียกถึงสองคำมิบังควรนัก ถึงว่าเผ่าทรลัทธิจะดีด่าฆ่าเสียก็ตามเถิด” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 241) แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญของพระชาลีได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้พระชาลียังแสดงบทบาทเป็นลูกที่ดีด้วยการปกป้องพระเกียรติยศของพระบิดา ในตอนที่ชุกพาสงกุมารเดินทางเข้ามายังเมืองสีพี และได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสุทนต์ เมื่อชุกทูลให้ทราบว่

พระเวสสันดรบริจาคสองกุมารให้แก่ตน บรรดาอำมาตย์ทั้งหลายต่างพากันดำเนินคดีฉ้อโกงการกระทำ บุตรทานของพระเวสสันดรต่างๆ นานา พระชาลิได้ฟังจึงกล่าวแก่ต่างแทนพระบิดาพร้อมกับกล่าว การบาบรรดาอำมาตย์ทั้งหลาย ดังนี้ “ ข้าแต่สมเด็จพระอัยกาธิปัตย์ศรีสมมติเทพวงศ์ ควรและหรือ หมู่อำมาตย์มาอาของเอื้อมหมื่นประมาท แด่บดินทร์ชนินทรชนกนาถได้ดังนี้ เพราะพระบาทบาราศ รัตนบุรีแรมผนวชนาพนาเวศ ก็ห่อนยศเลื่อมพระเดชที่ย่ำแยง จึงหยาบยังไม่กริ่งเกรงพระราช อาชญา มาแกล้งก่อขอครหาเห็นว่าตกยาก ยศสุ นาสสุ ฆเร ทาโส เมื่อพระบิดุรงค์ทรงทุกข์ลำบาก บวชเป็นชีป่า จะได้ทากรรมกรบุญชราชาชาติราชรถยาน ทุกสิ่งทรัพย์สำหรับบริจาคทานมาแต่ ไหน ไม่ควรที่มันจะชวนกันมาและไค้ก่อนว่า เออก็มีแต่สองปิยนุตรสุดแสนหาเกิดกับบอองค์ จึงเสียดสด้วยพระกมลประสงค์แสงพระโพธิญาณ ก็เหตุไฉนจึงอ้ายพวกพาลมีจลาชาดิชวนกัน สรรเสริญแกล้งสบประมาทนิทาต่อหน้าพระที่นั่ง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 336) แสดงให้เห็นความเป็นผู้นำ ความมีเหตุผลที่แสดงออกจากคำพูดของพระชาลิ

พระชาลิมีบทบาทในฐานะลูกกษัตริย์ที่มีความเป็นผู้นำปรากฏในกัณฑ์มหาราช อีกครั้ง ในตอนที่พระเจ้ากรุงสัตยชัยจะยกทัพออกไปรบเสด็จพระเวสสันดรและพระนางมัทรี พระองค์มอบหมายให้พระชาลิเป็นผู้นำทัพเดินทางไปยังป่าหิมพานต์ ซึ่งพระชาลิก็รับหน้าที่และ ปฏิบัติจนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ดังนี้ “ ท้าวเธอก็ให้พระชาลิศรีสุริยชาติราชันดดา ขึ้นทรงมณฑล เสวตชาคเชนทรปัจฉิม เป็นทัพหน้านำพลพลไกรล่องลีลาศ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 352)

ในบทบาทเป็นเด็ก เนื่องจากพระชาลิเป็นตัวละครหลายมิติ ดังนั้นแม้ในบทบาท ที่เป็นลูกกษัตริย์ พระชาลิจะมีความรักพระบิดาพระมารดา มีความเป็นผู้นำ มีความกล้าหาญ ก็ตาม แต่ในอีกด้านหนึ่งพระชาลิก็ยังมีความเป็นเด็ก โดยแสดงออกจากพฤติกรรมที่รับรู้ว่าให้พระบิดา พระมารดาเก็บผลไม้ดอกไม้ข้างทางมาเป็นของเล่นในขณะที่เสด็จออกจากเมืองสีพีไปยังป่า หิมพานต์ ซึ่งเทพดาที่มีความสงสารเพราะเห็นว่าพระชาลิเป็นเด็ก ด้วยการช่วยโน้มน้าวไม่ให้โอรส ลงมาหา เพื่อให้เก็บผลและดอกไม้ได้ง่าย ดังนี้ “สองราชกุมารทอดพระเนตรเห็นต้นไม้ที่สูงๆ ใหญ่ๆ ประกอบไปด้วยดอกและผล มีสีสดชื่นและอาการอันแปลกประหลาดหลาด ก็เกิดความ อยากจะใคร่ได้มาทรงเล่น ก็รับรู้ว่าสมเด็จพระชนกชนนี ให้ทรงเก็บดอกไม้และผลพิเศษ ซึ่ง ทอดพระเนตรเห็นนั้นมาประทาน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 87)

นอกจากนั้นในตอนที่ยุชกมาทูลขอสองกุมารไปเป็นทาส พระชาลิได้ยื่นคำพูด ของยุชกที่มีความตกใจกลัว ชวนพระนางกัณหาวิ้งหนีไปซ่อนตัวในสระบัว แม้สองกุมารจะฉลาดคิด

ในการลงซ่อนตัวในสระบัวว่าควรถอยหลังลงไปจะได้มีรอยเท้าเหมือนว่าเดินขึ้นมา แต่ความเป็นเด็กก็ทำให้ไม่เฉลียวใจว่าพระเวสสันดรจะจับสังเกตจากรอยเท้าได้ ดังนี้ “เจ้าก็พาพระน้องจรีลาลงจากอาสน์พระอาศรมเข้าไปซ่อนอยู่ในสุ่มทุมพุ่มพมรมอันรกชัฏ ยิ่งกลัวว่าจะไม่มีคพราหมณ์จะเห็น ออกใจนี้หรือเดินอยู่ทักทัก พระพักตร์สองกุมารเผือดผ่น พระกายสั่นระรัวริกคังติปลา พระชาลิจึงกระซิบบอกแก้วกันหาว่า กันหาเอ๋ยเจ้าค่อยย่อ ครั้นเหยียบต้องใบไม้ไหวกริบ เจ้าขยับตาให้แก้วกันหาหมอบ ครั้นเหยียบต้องใบไม้ไหวกรอบ เจ้าก็พากันหมอบอยู่แน่นิ่ง เตน เตน ปราชิวสุ สองเจ้าก็วิ่งวนจนถึงมณฑลสระศรี สองกุมารกุมาริทรงผ้าคาดครองเข้าให้มั่นคง แล้วเสียรอยถอยหลังลงสู่สระศรี เอาวารีมาบังองค์ เอาใบนุขมาบังพระเศียร หวังจะซ่อนพระบิตุเรศกับพราหมณ์ด้วยความกลัว” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 232-233) เมื่อซุกได้ตัวสองกุมารไปแล้ว พระชาลิก็ร้องไห้อาลัยถึงพระบิดา พระมารดา และของเล่นต่างๆ ที่พระเวสสันดรปั้นไว้ให้เล่น ดังนี้ “คิดขึ้นมาก็น่าเสียดาย แต่รูปสัตว์ทั้งหลายคือกระต่ายโตโคถึกเถื่อน ไล่ล่อลากเถื่อนเขื่อนขัณฑ์ พระบิตุรงค์บรรจงปั้นให้เราเล่น โอทีนี้จะนานเห็นเมื่อใดจะได้กลับมาเล่นของเราอีกเล่า” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 248)

จะเห็นว่าพฤติกรรมของพระชาลิเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ต่างๆ ที่ประสบต่างเหตุการณ์ก็ต่างพฤติกรรม บางเหตุการณ์ก็แสดงความกล้าหาญ ความเฉลียวฉลาดเป็นผู้นำ มีเหตุผล แต่บางเหตุการณ์ก็แสดงความเป็นเด็กที่มีความสนุกสนาน ความอยากรู้อยากเห็น อยากเล่นของแปลกตา มีความตื่นตกใจกลัวต่อเหตุร้าย ความอาลัยอาวรณ์ของเล่นที่ตนคุ้นเคย ซึ่งแสดงความเป็นตัวละครประเภทหลากหลายมิติของพระชาลิได้อย่างชัดเจน

8. พระนางกันหา เป็นตัวละครมิติเดียว

พระนางกันหาเป็นพระธิดาองค์เล็กของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี เมื่อตอนประสูติพระญาติวงศ์ได้นำหนังสือหม่อมมารองรับ จึงได้พระนามว่ากันหา

พระนางกันหาเป็นตัวละครที่มีมิติเดียว เนื่องจากไม่ได้แสดงบทบาทที่หลากหลายเหมือนพระชาลิ พระนางกันหาบทบาทเดียวคือในบทบาทเป็นเด็ก ดังนี้ ในตอนที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศจะต้องเสด็จออกจากเมืองสีพีไปอยู่ป่าหิมพานต์ โดยพระนางมัทรีจะพาสองกุมารติดตามไปด้วย พระเจ้ากรุงสุทนต์และพระนางสุทนต์มีความเป็นห่วงสองกุมารมาก กลัวว่าจะไปได้รับความลำบาก จากคำพูดของพระเจ้ากรุงสุทนต์ทำให้รู้ว่าพระนางกันหายังเป็นเด็กเล็กๆ

ช่วยเหลือตัวเองยังไม่ได้ ดังนี้ “เดินเหนื่อยก็จะอ่อนให้แม่อุ้ม จะร้องให้ฟักพุ่มในกลางทุ่ง เขาอุ้มเหนื่อยเขาก็จะอุ้มให้เข้าเดิน จะระหกระเหินแม่จะเดินยังนับย่าง พระบาทเจ้าก็บอบบางแต่จะย่างก็ลูกล้ม ปู่ป้ารำราก็ไม่รู้ว้าย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 81) นอกจากนั้น ในบทบาทเป็นเด็กของพระนางกัณหาซึ่งปรากฏในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีกลับมาจากหาผลไม้ในป่าแล้วไม่พบสองกุมาร พระนางมัทรีจึงคร่ำครวญถึงพระนางกัณหาว่า “แม่กัณหาจะอ่อนวอนไหว่ว่าจะเสวยนม ผทมเหนือพระเพลาพลางจ้อเลาะแม่นี้ต่างๆ ตามประสาทารกเจริญใจ” ทำให้เห็นว่าพระนางกัณหาเป็นเด็กที่ยังไม่อดนม มักนอนหนุนตักพระนางมัทรีเพื่อเสวยนมจากทรวงอก

เนื่องจากพระนางกัณหาเป็นเด็กผู้หญิงเล็กๆ เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ทำให้เจ็บตัวเจ็บใจ เช่นในกัณฑ์กุมาร พระนางถูกชุกชกโบยตีต่อหน้าพระเวสสันดร โดยที่พระเวสสันดรไม่ได้ช่วยเหลือ พระนางกัณหาจึงน้อยพระทัยเพราะเข้าใจว่าพระบิดานั้นเกลียดชังตน ประกอบกับพระนางกัณหาไม่ได้มีความเป็นผู้ใหญ่ที่มีเหตุผลเหมือนพระชาติ พระนางจึงตัดพ้อพระเวสสันดรว่าจะไม่ขอเกิดมาเป็นพ่อลูกกันอีกต่อไป ดังนี้ “พระคุณเอ๋ย พระคุณเจ้าเอ๋ย เจ้าประคุณของลูกเอ๋ยอย่าว่าลูกนี้ล่สงมาถูถูก ที่จะได้กลับมาเป็นพ่อลูกกันสืบไปนั้นอย่าสงสัย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 255-256) พระนางกัณหาจึงเป็นตัวละครมิติเดียว มีบทบาทเดียวคือบทบาทเป็นเด็กเล็กที่ยังช่วยเหลือตัวเองไม่ได้

9. พรานเจตบุตร เป็นตัวละครหลากหลายมิติ

พรานเจตบุตรเป็นชาวเมืองเจตราชูร์ เป็นคนรูปร่างสูงใหญ่แข็งแรง มีความเชี่ยวชาญในอาชีพพรานป่า ได้รับมอบหมายหน้าที่จากกษัตริย์เจตราชูร์ให้เฝ้าปากทางที่จะเข้าไปสู่อาศรมของพระเวสสันดรในป่าหิมพานต์ พรานเจตบุตรมีบทบาทหลายบทบาทที่แสดงความเป็นตัวละครหลากหลายมิติ ดังนี้

ในบทบาทพรานผู้รับใช้กษัตริย์เจตราชูร์ เจตบุตรเป็นพรานที่มีความเก่งกล้าหาญ ไม่กลัวใคร ฆ่าสัตว์มาแล้วมากมาย ดังนี้ “เพื่อนนั้นอวดเก่งกักขะหยาบช้าทารุณหุนหัน ล้วนร้ายกาจ แต่เพื่อนฆ่าเสียซึ่งมฤคชาตินี้มิได้น้อย ทั้งน้ำใจก็ไม่ระทถดถอยทรสผู้ตาย ศัตรูผู้ลี้หนีไม่ระคายเคืองสะอื้น ทั้งรูปร่างก็เยี่ยมใหญ่สูงทรงทหารเห็นสมตัว ทั้งน้ำใจก็ดื้อด้นดุจะไม่คิดกลัว แก้วกล้าหน้าขมิ้มทึง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 166) นอกจากนี้พรานเจตบุตร เป็นผู้มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายมาให้เฝ้าดูแลบุคคลที่จะผ่านเข้าไปยังอาศรมของ

พระเวสสันดร เมื่อพราณเจตบุตรพบชุกจึงไม่ยอมปล่อยตัวไปเพราะกลัวผิดคำสั่ง ดังนี้ “ถ้าคุณึงให้เข้าไปหาเห็นจะวุ่นวายเกิดการกลี ถ้าไม่พระโอรสก็พระมเหสีสักสิ่งจริง ถ้าคุณึ้นนานนึ่งให้ชีวิตความผิดจะมีมาถึงกู เหม ! อ้ายนี้ศัตรูแล้วสิน่า ถ้ากูไม่พินิจมาคิดด้วยรับสั่ง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 167) แสดงให้เห็นว่าพราณเจตบุตรเป็นผู้ที่เชื่อตรงต่อหน้าที่ที่ตนได้รับมอบหมายและมีความจงรักภักดีต่อกษัตริย์เจตราชูร์รวมทั้งพระเวสสันดรด้วย นอกจากนี้พราณเจตบุตรยังพูดจาข่มขู่ชุกด้วยถ้อยคำที่น่าหวาดกลัว ดังนี้ “กูจะผ่าอกออกให้ทั่วแฉกเถือถึงหัวใจทั้งเนื้อหนังพุงเพาะและตับไตไส้ส้นยาว ก็จะทำคูถกรายเข้ากับเครื่องปรุง ดุขหิ มัสน เมเทน มตถลุงเคน กูจะประดับประดาประคองให้มันย่อง กับเนื้อซีกสันมันสมองในตัวมึง กูจะใส่ดับกับคาบฉีกพะแนงนึ่งให้สุกเสร็จ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 170) แสดงให้เห็นว่าในบทบาทพราณผู้รับใช้กษัตริย์เจตราชูร์ พราณเจตบุตรความเป็นคนโหดเหี้ยม คุกคาม น่ากลัวอย่างมาก

ในบทบาทปฤชณ แม้ว่าพราณเจตบุตรจะมีความเก่งกล้าทะลุทะลุมหาญไม่กลัวใคร แต่เมื่อถูก ชุกซึ่งมีเล่ห์เหลี่ยมมากกว่าหลอกว่าตนเป็นราชทูตนำสารตราจากพระเจ้ากรุงสัตยชัย ไปอัญเชิญให้พระเวสสันดรลาผนวชกลับไปครองเมืองสีพี และยังถูกชุกพูดจาข่มขู่ต่างๆ นานา ทำให้พราณเจตบุตรหลงเชื่อคิดว่าที่ชุกพูดหลอกนั้นเป็นความจริง เปลี่ยนพฤติกรรมจากคู่ร้ายนำกลัวเป็นปฏิสัมพันธ์กับชุกด้วยดี พร้อมทั้งดูแลเรื่องอาหารการกินเสปียงกรังต่างๆ ให้ชุก ดังนี้ “ก็เชิญเผ่าชี ยินดีต้อนรับนับถือพราหมณ์โดยนามเรียกว่าราชทูตแท้ จึงเผื่อแผ่ความเมตตาอารีรักชักชวนให้บริโภคนาหารสำราญแล้วมีจิตผ่องแผ้วเพิ่มเติมมธุรส เต็มกำหนดในคุมพะหนึ่ง กับขานเนื้อทรายอย่างตามเยี่ยงอย่างซึ่งเคยกินกับน้ำผึ้ง เพื่อจะให้มันเป็นเสปียงต่อไป” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 179) จากนั้นจึงขี้ออกหนทางเดินไปยังป่าหิมพานต์ให้แก่ชุกอีกด้วย ดังนี้ “แล้วจึงเดินตามพราหมณ์ไปหยุดยังยังคั่นหนทางซึ่งประสงค์ มีใจจ้านจะแสดงให้เห็นแจ้งแท้แนถนัดทุกขินหลุด อกุขิปิตวา จึงยกหัตถาวัชวะเบื่องขาจีจันที่อยู่ยังโอกาสของสมเด็จพระมหาสัตว์วโรดมบรมราชาญี” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 179)

พราณเจตบุตรเป็นตัวละครที่ไม่มีบทบาทมากนัก แต่ก็บทบาทที่สำคัญเพราะเป็นผู้ขี้ออกทางให้ชุกเดินทางเข้าไปหาพระเวสสันดรเพื่อทูลของสองกุมารได้สำเร็จ และในบทบาทต่างๆ ทั้งเป็นพราณผู้เก่งกล้า คุกคาม ที่รับใช้กษัตริย์เจตราชูร์ และในบทบาทปฤชณที่ถูกคนที่มิเล่ห์เหลี่ยมมากกว่าหลอกหลวงจนหลงเชื่อ จนเปลี่ยนพฤติกรรมจากคู่ร้ายเป็นให้ความช่วยเหลือเอื้อเฟื้อ แสดงความเป็นตัวละครหลายมิติอย่างชัดเจน

ตัวละครอื่นๆ เช่น พระอินทร์ และพระอภัยมณี ก็เป็นตัวละครที่มีบทบาทอยู่ด้วยในรายชามหาเวสสันดรชาดก, แต่เป็นบทบาทที่แสดงความเป็นตัวละครมิติเดียว คือทั้งพระอินทร์และพระอภัยมณีมีบทบาทในฐานะผู้ให้ คือพระอินทร์ประทานพรสืบประการแก่พระนางผุสดีในกัณฑ์ทศพร และประทานพรแปดประการแก่พระเวสสันดรในกัณฑ์สักกบรรพ แม้ว่าพระอินทร์จะแปลงเป็นพราหมณ์ชรามาขอพระนางมัทรี แต่ก็เป็นการขอเพื่อประทานคืนแก่พระเวสสันดร เพื่อให้พระนางมัทรีอยู่รับใช้ปรนนิบัติพระเวสสันดร ให้น้ำเพื่ยพรตได้ลุล่วง เช่นเดียวกับพระอภัยมณีที่มีบทบาทในฐานะผู้ให้ พระอภัยมณีเป็นนักบวชที่แม้จะรู้เท่าทันซุก แต่ก็ต้องให้ความช่วยเหลืออธิบายหนทางผ่านป่าใหญ่ไปยังอาศรมพระเวสสันดรในกัณฑ์มหาพน ตัวละครทั้งสองจึงเป็นตัวละครที่มีบทบาทเดียวและเป็นตัวละครมิติเดียว

- ฉากหรือสถานที่

ฉากหรือสถานที่ มีความหมายว่า สถานที่และเวลาที่เรื่องนั้นๆเกิดขึ้น สถานที่และเวลาอาจหมายความว่าเฉพาะห้องๆหนึ่ง หรือกว้างขวางทั้งประเทศหรือทั้งโลกก็ได้ (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2546: 110) ในการวิเคราะห์ฉากในรายชามหาเวสสันดรชาดก,นี้ จะแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่

ก. ฉากที่เป็นธรรมชาติ ได้แก่สภาพธรรมชาติที่แวดล้อมตัวละคร เช่นทิวทัศน์ ทะเลภูเขา พุ่มไม้ ป่าเปลี่ยว ฯลฯ มีพลังและมีผลต่อการกระทำและชีวิตความเป็นอยู่ของตัวละคร ผู้แต่งแต่ละคนสร้างฉากธรรมชาติโดยมีจุดมุ่งหมายแตกต่างกัน เช่น สร้างป่าดงดิบ ทำให้รู้สึกน่าสะพรึงกลัว หรือในทางตรงกันข้าม ธรรมชาติที่สวยงามอ่อนโยน ทำให้รู้สึกสงบ ความเป็นมิตร ความรื่นรมย์ เป็นต้น รัชญา สังขพันธานนท์ (2539: 191)

รายชามหาเวสสันดรชาดก,ปรากฏฉากธรรมชาติ ทั้งที่เป็นฉากที่มีความน่าสะพรึงกลัวและฉากธรรมชาติที่มีความสวยงามน่ารื่นรมย์ ดังตัวอย่างฉากที่มีความน่าสะพรึงกลัวในกัณฑ์ทศพร ตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทอดทานพระนางมัทรีไม่ให้ออกไปกับพระเวสสันดร โดยการอธิบายความน่ากลัวของป่าหิมพานต์และสัตว์ป่าในบริเวณนั้นอย่างละเอียด ตั้งแต่สัตว์เล็กจำพวกแมลงเป็นลำดับไป จนถึงสัตว์ใหญ่ที่จะเป็นอันตรายถึงชีวิต ด้วยการใช้อรรถาธิบายความน่ากลัว เช่น กินกัณธ อกเนจอนาถ เวทนา ใต้ตะกายกัด พลัดตก ลูกทะลึ่งไล่ และขมุกขมัว เป็นต้น ดังนี้ “อนึ่งป่าพระหิมพานต์ประกอบไปด้วยร่านริ่นจะกินกัณธ สารพัดที่นอนนี้จะเนจอนาถไปไม่

ลาดบนปฐพี...อนึ่งกระแสนิรุชโลธร ภูเลื่อมย่อมสัจจรอนอยู่ริมธาร ถึงไม่มีพิกฤตัทธิน่ากลัว แต่กายนั้นใหญ่ยิ่งวิเศษโลธรท่มทั้งเพียงดั่งลุ่ม ภูเลื่อมก็เลื้อยไถ่ลงมกนกัดมัจฉาเป็นอาหาร พระลูกเอ๋ย แม้นแม่ไปพบพานในพงพีไหนเลยมัทรีจะมีขวัญ ไซ้แต่เท่านั้นเมื่อไรมี ยังหม่อมมี มีฤทธิ์แรงร้ายล้ำ ตัวหรือคำดูเรียวแรง แม้นแม่พบเข้าที่กลางแปลงปลอดเปลี่ยวคนจนจนตัว พระเจ้าผัวก็เอาตัวหนี เจ้ามัทรีก็จะอยู่เอกากาย ถึงจะปิ่นปายขึ้นต้นไม้ไม่ยักพัน จะตบต้นได้ ตะกายกัณฑ์ดัดกลองมา พระลูกเอ๋ย ริมท่าชลาลัยใกล้ชายทุ่งเป็นที่แจ้ง กาสระยอมนอนแปลงปลดเปลื้องเปลี่ยว เหน็บนั้นเสียมเสียวไปปล่เปลี่แลแหลมดั่งขนเม่น แม้นเห็นคนด้นเดินไพร ลูกทะเล้งไล่ โลดโคดโดนขวิด มัทรีจะเอาชีวิตไปทิ้งเสียในไพรสนธ์ ยามนี้ก็น้ำฝนฝูงคนไม่ใคร่เดิน พวกผีก็เกร่อเกริ่นเดินผิวปากอยู่ยังมี ลิงค่างบ้างชะนีก็โหยให้ เมื่อจวนใกล้สนธยาเวลาขมุกขมัว” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 69-70) ฉากนี้แม้จะทำให้เกิดความน่าหวาดกลัว และมีผลต่อการตัดสินใจของตัวละครคือพระนางมัทรี แต่เป็นการตัดสินใจในทางตรงกันข้าม คือเป็นแรงผลักดันให้พระนางมัทรีมีความเป็นห่วงใยพระสวามี มีมานะออกเดินทางไปกับพระเวสสันดร ดังความว่า “พระคุณเอ๋ย... ครั้นลูกจะไม่ไปก็ไซ้ที่ ด้วยพระราชสามีติดไรรใครเขาจะอนิจ ลูกจะนอนลอยนวลอยู่ในวังมัจฉา...จะสู้นทนทวยไปในราวป่า ลูกจะเอาพระกรรอุรพวงค์ต่างพรำมิด กริดทางพันแผ่กลาในป่าพระหิมวาสน์ มิให้ระคายเบื้องบาทพระเจ้าผัว” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 71)

ในการบรรยายฉากธรรมชาติที่มีความงดงามอ่อนโยนที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ทำให้ทั้งตัวละครและผู้อ่านเกิดความรู้สึกสบายใจ คล้อยตามภาพอันงดงาม ดังตัวอย่างในกัณฑ์มหาพน ที่พระอภัยมณีพรรณานาฏมิประเทศ สระมูกลินทร์ บัณฑิตต่าง สัตว์น้ำ ต้นไม้ สัตว์ในหิมพานต์ สัตว์ปีก ในป่าหิมพานต์ให้ชุกฟุ้ง ด้วยการใช้ถ้อยคำที่ทำให้เกิดความรู้สึกสนุกสนานปลอดโปร่งใจ เช่น นำไคร้ชม สว่างดา แสนสนุก เสพสำราญ จับเอาใจ ระรื่นตระการใจ และนำไคร้ฟุ้ง เป็นต้น รวมทั้งถ้อยคำที่แสดงความงดงาม สูงค่า เช่น รัตนนพมณี ดวงดาววาวแวว วิจิตรจรัส กาญจน โชคช่วงชัชวาล เสวตวิสุทธิ สุคนธ์คันธจร และพิมานแมน เป็นต้น ดังความว่า “ในเบื้องหน้าโน้นก็เขาใหญ่ยอดเขียมโทยมอย่างพยับเมฆ มีพรรณเขียวขาวดำแดงคูคิเรกดังรายรัตนนพมณีแนมนำไคร้ชม ครั้นแสงพระสุริยะส่องระดม ก็ดูเด่นดังดวงดาววาวแวววาวๆ ที่แว้งว้าง วิจิตรจรัสจรัสรุ่งเป็นสีรุ้งฟุ้งพันเพียงดั่งนัมพรพื้นนภาส บ้างก็เกิดก่อก่อนประหลาดศิลาถายแลละเลื่อมๆ ที่ออกเงาเป็นเงาเงือกก็ชะงุ้มชะงักชะง่อนผา ที่ผุดผืนเป็นแผ่นพุดะเพิงพัก บางแห่งเล่าก็เหียนหักหินเห็นเป็นรอยร้าวรายระคายควรพิศวง ด้วยธารอุทกที่ตกลงเป็นหยาดหยดหยดหยดเย็นเป็นเหน็บหนาว ในท้องถ้ำที่สถิตไกรสรราชสถาน บังเกิดแก้วแก้ว

ประการกาญจนประกอบกัน ตลอดโล่งโปร่งปล่องเป็นช่องชั้นวิเชียรฉายโชติช่วงสว่างไสวตา
แสนสนุกในห้องเหมยทุกแห่งหนรโหฐาน เป็นที่อาศัยเสพลำราญแห่งสุรารักษ์รักโยสสรรพ
ปีศาจมากกว่าหมื่นแสน สะพรั่งพฤษกษพิมานแมนทั่วทุกหมู่ไม้บรรดามีในเข้านั้น ก็ย้อมทรงทศพิช
สุคนธ์คันธจร อาจะจับเอาใจเป็นอาจิม จึงเรียกนามศิรินันธมาทน์มัทนา...เราจะพรรณนาถึง
สระศรี มีนามมุจลินทลีนธูระสนาน สีเหลี่ยมเปี่ยมไปด้วยชลธารหยาดอย่างอมฤตวารี ธารน้ำ
รายด้วยกลิ่นไออบอวล อัมพวันด้วยบัวบุษย์เบญจพรรณมีประภพพิศตรอาจะจับเอาใจ ที่ขาวก็ขาว
แข่งไสวสีเสวตวิสุทธีสดสะอาด ดังสุขุมโขมพัสตร์ลาดและลิบละลานตา พรรณที่เขียวแดงก็
คายนาคดุจแสงระยับสลับส่อนล้วนเป็นเหล่ากัน พวกอุบลบัวผันและเฟื่อนมุคกมุทหมู่ลินจงขยาย
บาน...หม่อมจันทาติในสระศรีสุดที่จะรำ คล้ายๆ ว่าอยู่คล้ำๆ เข้ากินไคลแล้วเคล้าคู่ ตะเพียนทอง
ล่องลอยอยู่ที่หลังชล นวลจันทร์พรรณเนื้ออ่อนแอบสวายแสงวัง กรกฏกึ่งกึ่งมั่งกรกฏมกั
ตะโกกกาเกมกระดี่ชะโคดุกก็โคดคน...ยังเล่าเหล่าพฤษกษาที่เนินทราย ก็รายเรียงอยู่ระรื่น มีทั้ง
ชมโดยประดู่ดอกออกสกลอนสลับลิลีกระดังงา กระทุ่มทองแทงทวยกรวยกร่าง จิกแจจดอก
กระจำงทั้งข้างน้ำว สุรภีพิศุลกาญจนแก้วเกดกรณิกักรัแกม มหาหงส์ประยงส์แย้มยี่แข่งเข็ม
สายหยุดพุดตานก็บานเต็มแต่ล้วนเหล่ากุหลาบตรลบดง รวยๆ ลำควนส่งทรงสร้อยสุคนธา หอม
ประทีนกลิ่นโยธะกาตระการใจ จำปาออกดอกไสวเรณุนวล ล้วนกาหลงเหล่าบุณนาค กากะทิง
กระถินกลิ่นหอมหลากล้วนวิเศษ...พวกกณานิกรสัตว์ทั้งหลายนั้น อนันต์อเนกนับมากกว่าหมื่น
แสน เป็นต้นว่าสัตว์สุรสีหาชาติสี่จำพวกพาพสุรร้ายราวี หนึ่งนามชื่อว่า ดินราชสีห์เสพซึ่งเส้น
หญ้าเป็นอาหาร หนึ่งชื่อว่ากาฬสิงหะและบัณทุสุรมฤคินทร์เสพซึ่งมังสนิกรกินเป็นภักษา สาม
ราชสีห์มีสรีรกายพวยอย่างโคขนพิกลหลากๆ กัน... หนึ่งนามไกรสรสิงหราชฤทธิ์เรื้องแรง ปลาย
หางและเท้าปากเป็นสีแดงดุจข้อมครั้ง...ทั้งฝูงข้างก็ชักโขลงคละคล้ายคล้าเคลื่อนคลาขึ้นจาก
ท่าแล้วลงธาร ทั้งพวกพรรณหม่อมม้ามิ่งมงคลลักษณะหลายอย่าง เขียวขาวด่างดำแดงคูเรกร้อง
หุหรรษ์ หมูทรายก็ส่งเสียงกระสันแซ่แข่งบรรสาน ฟานฝูงคณาเนื่อนิกรวางดงคูนี้แดงคายน
หมู่มะมั่งระมาดระมัดกาย ชะมดฉมันหมายเม่นหมิหมู่มุกระทิงเถื่อน โคถึกเทียวทูลสถาน กาส
กำเลาะลานก็ลับเขาเข้าเคียงคู่ กระจงจามรีรูระวังขมิให้ขาดระคาย กระรอกตุ่นกระแตด่าย
ก็ไต่เต้น เหล่าลื่นและเหย้าเหินกระเห็จหันหาภักษา พวกพรรณเลียงผาก็ผาดผันผ่นโผน ฝูงพาน
กระโจนโถมทะยานยุคโยนยะยวบไม้ หมู่ม่างบ่างชะนีให้กระโหยหวน...พวกพรรณพิศหงส์ก็
เหินหันเข้าหาหมู่ หมู่มุระก็ส่งเสียงกระสันเมฆมาดหมายเป็นภักษา สกุนกุดไก่อ้วกระหอด
กระเรียนร้อระวังไพร จากพรากเพรียกจับพฤษกษาไสวแสงเหยื่อมาเพื่อเพื่อน สัตวาวายุภักษ์
เลื่อนชะลอลม เหล่ากะลิงโกกิลากะลุมพู่พระคกัโผผิน กระตั่วกระเด็นเดินเบญจวรรณ

โนรีสาธิตาตระเวนวันพรรณขาคุ่มกระทาจันกางเขนเขา เสี่ยงสุโนคเสนานักนำใครฟิง”
(ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 202-212)

การบรรยายฉากที่เป็นธรรมชาติในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, นับเป็นฉากใหญ่ของเรื่อง เพราะมีการบรรยายถึงสามกัณฑ์คือในกัณฑ์วนปเวสน์ กัณฑ์จุลพนและกัณฑ์มหาพน ซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อบรรยากาศของเรื่อง คือนอกจากจะทำให้ผู้อ่านเห็นบรรยากาศว่าป่าหิมพานต์เป็นป่าที่กว้างใหญ่ สวยงามอุดมสมบูรณ์ สงบร่มเย็นและปลอดภัย เหมาะสำหรับพระเวสสันดรจะทรงบำเพ็ญพรตแล้ว ยังทำให้เห็นว่าซุกที่ตกเป็นทาสของต้นหาดต้องลำบากมุ่งหน้าเดินเข้าไปในป่านั้นเพื่อทูลขอสองกุมารตามความต้องการของนางอมิตตา แม้ว่าหนทางจะยาวไกล ซ้ำซ้อนเพียงใดก็ตาม

ข. ฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ ได้แก่อาคารบ้านเรือน วัตถุข้าวของเครื่องใช้ที่มนุษย์เป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นมาและแวดล้อมตัวละครในเรื่อง อาจสะท้อนให้เห็นตัวตนของผู้สร้างหรือผู้เป็นเจ้าของด้วยเสมอ รวมทั้งอาจสะท้อนให้เห็นความเป็นระเบียบแบบแผนของบ้านเมือง สังคม วัฒนธรรม สังขพันธานนท์ (2539: 191)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ปรากฏฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์หลายฉาก โดยจะวิเคราะห์จากฉากวัง บ้านเมือง เครื่องทรง การตั้งทัพและอาหารของกษัตริย์ ฉากบ้าน สิ่งแวดล้อมเครื่องแต่งกายและอาหารของชาวบ้าน ซึ่งมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ คือเป็นฉากที่แสดงความมีระเบียบ สูงส่งของกษัตริย์กับความไร้ระเบียบและความเสื่อมโทรมของชาวบ้านคือซุก ซึ่งสามารถสะท้อนความคิด จิตใจ และการแสดงออกของตัวละครได้เป็นอย่างดี ดังนี้

ฉากภายในวังที่ประกอบไปด้วยความสุขสบายต่างๆ ดังตัวอย่างในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางมยุสดีรำพันถึงความลำบากที่พระเวสสันดรจะได้รับเมื่อเสด็จออกไปอยู่ป่าหิมพานต์ ด้วยการเปรียบเทียบกับความสุขสบายที่พระเวสสันดรเคยได้รับเมื่ออยู่ในวัง ด้วยการใช้อรรถาธิบายแสดงถึงความพิเศษเหนือกว่าธรรมดา เช่น แท่นทิพย์ บำเรอเรียง และสาวสวรรค์เป็นต้น ทำให้เห็นว่าในวังนั้นมีแต่ความงดงาม เป็นสุข หอมกรุ่นไปด้วยเครื่องหอม ไพเราะด้วยเสียงดนตรีและเจริญตาด้วยศิลปการร่ายรำต่างๆ ดังความว่า “เคยล้าององค์ทรงกระแสนันท์ น้ำสุหร่ายรินจรู้น...บรรทมบนแท่นทิพย์ไสยาสน์...เสียงดุริยางค์อ่อนก้านางบำเรอเรียงอยู่แซ่ซ้อง บ้างก็คิดพิณพาทย์ระนาด

หม่องประโคมขับ ถางนางก็ประจงจับระบำถวายนกร ดังสุรางค์สาวสวรรค์รำฟ้อนจะอ่อนองค์” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 55)

ฉากที่แสดงให้เห็นพระราชวังของพระเจ้ากรุงสุโขทัยที่ยิ่งใหญ่วิจิตรตระการตา ดังตัวอย่างในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเวสสันดรเสด็จออกจากเมืองแล้วทรงชี้ชวนให้พระนางมัทรีดูพระราชวังที่เคยประทับอยู่ ด้วยการใช้อรรถาธิบายที่แสดงความรุ่งเรืองโอ่อ่า เช่น ชัชวาล ตระหง่าน รุ่งเรือง และพรรณราย เป็นต้น ทำให้เห็นว่าพระราชวังของพระเจ้ากรุงสุโขทัยนั้นมีความสูงส่งเป็นศรีสง่างาม ดังคำว่า “จงดูที่สถิตแห่งสมเด็จพระบรมศาสดา ใต้ปราสาทปราสาทสุวรรณ อันสดทุก จตุรมุขประดับดวงมณีรัตน์ชัชวาล รูปครุฑตระหง่านทะยานเหยียบวาสุกรีทั้งสี่ทิศ พระที่นั่งดุสิตอันรุ่งเรือง เราเคยนั่งแขกเมืองหมอบถวายบังคมคัล เสียดยอเยย แต่พระบวรเรือน จันทน์พรรณราย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 84)

ฉากที่แสดงให้เห็นความงดงามยิ่งใหญ่เหมือนสวรรค์ของเมืองสีพี ดังตัวอย่างในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระนางผุสดีเสด็จประพาสชมบ้านเมือง ก่อนจะประสูติพระเวสสันดร ดังคำว่า “นครศเหมือนทิพย์นิเวศน์สุราลัยมโหฬาร” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 17)

ฉากบ้านเมืองที่ได้รับการตกแต่งให้สะอาดมีระเบียบสวยงาม ดังตัวอย่างในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนที่แสดงความรื่นเริงเป็นสุขของชาวเมืองสีพี ในการต้อนรับการคืนกลับคืนเมืองของพระเวสสันดร ด้วยการใช้อรรถาธิบายแสดงความเรียบร้อยสะอาดงดงาม เช่น ราบรื่น สะอาดสะอาด วิจิตรและโปรยปราย เป็นต้น ดังคำว่า “อันว่าถ่องแถวสกลวิถีทุเรศราชมรรคา อันบุคลลดตกแต่ง ประดับประดาคุมโหฬาร คุจวันวิสาข ภูเขาถนัดขัตตมงคล เป็นต้นว่าทูปปรายให้ราบรื่น เอาทรายรายเรียบพื้นสะอาด วิจิตรโต วิจิตรไปด้วยธงฉัตรกัณฑ์มาสมีนี้ต่างๆ ตั้งราชวัติทั้งสองข้างทางเป็นระยะไป อีกทั้งหมอน้ำและหม้อดอกไม้มีพรรณนานา ปลูกพสนุดโต ดาษไปด้วยกุสม มาลาสรพสิ่งวิเศษ ทุพพุพผจญ คือดอกหญ้าแพรกและข้าวสารสุทธิเสวต กับเมล็ดพรรณผักกาด สุมณเมว จ อีกทั้งสุมณบุปผชาติโอฬาร ลาขปญจมานิ มีข้าวดอกเป็นคำรบห้าประการพอครบสิ่ง จัดได้ชื่อว่าเป็นของบุชายังอย่างบุรพประเพณี โปรยปรายไปในราชวัติทั่วทั้งปวง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 387-388)

ในกัณฑ์ชูชก เมื่อชูชกเดินทางเข้ามาถึงสีพีราชธานี มีการบรรยายฉากที่แสดงให้เห็นความงาม ความมั่งคั่งบริบูรณ์ของเมืองนี้ไว้อย่างชัดเจน ด้วยการใช้อรรถาธิบายที่มีความหมายถึงความโอ่อ่า

สมบุรณ์พูนสุขเช่น มั่งคั่ง บริบูรณ์ พูน นองเนื่อง และอนนง เป็นต้น ดังความว่า “ระริเรื่อยมายัง สีวิราชธานี ผิด เมาะ หิรัญญสุวณฺณ อันมั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ ทุกสิ่งสรรพสารพัดจะบริบูรณ์ ทั้งสัตว์คนะก็พูนอยู่มอมอง ทั้งอลงกรณ์วัตถุพัสดุและเงินทองก็นองเนื่องอนันต์อเนกด้วยเครื่อง สุธรรพการ ทั้งขจรพลพาหนยานอนเภา ทั้งข้าชกโภชนาภัตตาหารอนนง” (ร่ายยาวมหา เวสสันดรชาดก, 2507: 158)

ฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ที่จะวิเคราะห์ต่อไปคือ เครื่องทรงของกษัตริย์ ซึ่งเป็นวัตถุ ข้าวของเครื่องใช้ที่มนุษย์เป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นมาและแวดล้อมตัวละครในเรื่อง เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็น ความยิ่งใหญ่ของตัวละคร รวมทั้งอาจสะท้อนให้เห็นความเป็นระเบียบแบบแผนของบ้านเมือง และ สังคม ดังตัวอย่างจากฉากแต่งกายของพระเวสสันดรก่อนจะเสด็จออกบิณฑบาตในกัณฑ์หิมพานต์ กับฉากแต่งกายของพระนางมัทรีก่อนจะเสด็จคืนพระนครในกัณฑ์นครกัณฑ์

ฉากการแต่งกายของพระเวสสันดร ซึ่งมีความงดงาม เรืองรอง ประณีตของเครื่องทรง ต่างๆ โดยแสดงผ่านคำที่มีความหมายไปในทางเดียวกันนั้น เช่น บวร วิจิตร วิเศษศรี อร่ามแพรว กาลญจน ทอง และบุรยาตรเป็นต้น ดังความว่า “สมเด็จพระบรมราชวิวงศ์พงศ์พุทธานุการศ กษัตริย์ สรรเสริญเสาวคนธชาติวารี ขจรกลิ่นสุมาลีกระลบองค์ ท้าวเชอ์ทรงเครื่องสรรพากรณ บวรวิภูษิต สังวาลวิจิตรจำหลักลาย ภูมิวิเชียรลายเรียงระดับ แสงวะวาววับวิเศษศรี ทับทรวงมณี อร่ามแพรว สะอึงแก้วกาลญจนประดิษฐ์กรอง สุวรรณวลัยทองธำมรงค์ มหามงกุฎอลงกตประดับ สำหรับกษัตริย์เสร็จแล้ว พระกรกุมขรรค์แก้วบุรยาตร” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 24-25)

ฉากการตกแต่งประดับกายของพระนางมัทรีในกัณฑ์นครกัณฑ์ แสดงให้เห็นความงาม ของพระนางมัทรีและความร่ำรวยยิ่งใหญ่ของเมืองสีพี ผ่านถ้อยคำที่มีความไพเราะงดงามทั้งด้าน เสียงและความหมาย เช่น ไพบุลย์พิพิพรรณราย ขจิต วิจิตรบรรจง ไพโรจน์ บวรวิเศษ วิไลเลิศ พิจิตรเพริศแพรว และโอฬาร เป็นต้น ดังความว่า “ส่วนสมเด็จพระสุตศีศรีสุนทรวิลาส ผู้เป็นบรม สัตสุราชมารดรก็ทรงจัดพระภูษาถึงการารณอันเพริศแพรว ใส่ในผอบแก้วกาลญจนมณี พระราชทานไปแก่พระสร้อยสุณิสามัทรีให้ประดับองค์ ล้วนแต่สรรพเครื่องทรงกษัตรา กปปาลิกณฺจ คือพระภูษาที่ปาลิกพัสดร์ เกิดแต่กรุงกาสีกรัณฐบุรีรมย์ กปปาสณ กต อันนายช่างทอ ด้วยด้ายอุดมดูละเอียดอ่อน ทั้งโกไสยวัฒถาภรณ์พรรณไพบุลย์ บังเกิดแต่ตระกูลโกไสยราชภูริ อันแล้วไปด้วยโยกิมิชาติช่างรจนาเป็นสิสุวรรณอาภัพพิพรรณราย วิจิตรไปด้วยลวดลายนี้ก็ หลายอย่าง... โขม มีทั้งโขมภูษาพรรณพิสุทติเสวต อันขจิตไปด้วยเปลือกไม้วิเศษในโขมราชภูริ

อีกทั้งบรรพตชาติต่างพรรณ บังเกิดแต่เขตขันฑ์โกทุมพรัฐ อันนายช่างทอดด้วยขนสัตว์วิจิตรบรรจง...อนึ่งทั้งเครื่องอลงกรณ์จำรูญเรื่องจำรัส กายูรี เมาะ สุวณฺณวลย์ คือสุวรรณพาหุรัดบวรวิไล ล้วนสัตว์รัตนามย์อันไพโรจน์ อนุคท ทั้งคุณทลมนิโชติชัชวาล รัตพัสตร์แก้ว กาญจโนภาส โขมณฺญ กายูรี ทั้งสุวรรณรัตนราชธำมรงค์ สำหรับจะสอดสวมทรงทุกนั้วพระหัตถ์ ก็เวทย์ รตนามย์ ทั้งสายสร้อยนพรัตน์ อลงกรณ์เป็นเครื่องพระกัณฐากรณ์บวรวิเศษ ทั้งพระมหามกุฎาภิชเรศอย่างขัตติยนารี เป็นเครื่องประดับพระเกศโมลีวิไลเลิศ मुखมูลตญฺ อีกลงกตประเสริฐสุพรรณมาลา สำหรับจะแซมใส่พระเศษนางกษัตริย์ ล้วนแล้วด้วยพิพิตรรัตนมาศ เป็นเครื่องเฉลิมพระนลาฏอันโอฬาร อุคคุดน คิงคมก ทั้งพระ ปโยธรดลึงการกาญจนบวร อีกพระอังสาภรณ์พิจิตรเพริศแพรว์ ปฏิปาทุภัก ทั้งฉลองพระบาทแก้วกนกมณี ล้วนแต่เครื่องด้นอย่างดีทุกสรรพสิ่ง ส่วนสมเด็จพระยอดเขาวมิ่งมกุฎกัญญา...ก็ทรงสรรพภูมิพิเศษสุภาภรณ์ งามดั่งองค์อินทร์อัปสรเสด็จประพาसยังทิพยนันทวันราชอุทยาน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 381-382)

ฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ที่จะวิเคราะห์ต่อไปคือ ฉากการแต่งทัพของพระเจ้ากรุงสัตยชัยปรากฏในกัณฑ์มหาราช ในตอนที่พระองค์ให้เตรียมกองทัพเพื่อจะเสด็จไปปราบพระเวสสันดรกลับคืนเมือง สะท้อนให้เห็นว่าพระเจ้ากรุงสัตยชัยเป็นกษัตริย์ที่มีพระบรมเดชานุภาพไพศาล และแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ประกอบด้วยแสนยานุภาพทางด้านการทหารของเมืองสีพี ด้วยการเลือกใช้ถ้อยคำที่มีทั้งความไพเราะของเสียงและความหมาย เช่น เภริศ พิจิตรจรัญ ประไพพรรณ พิสุทธิ์สด และตระการตา เป็นต้น รวมทั้งยังใช้ถ้อยคำที่เสริมให้เกิดความสง่างาม ความน่าเกรงขามและน่าหวั่นเกรงของกองทัพ เช่น กล้าณรงค์เกี่ยวสงคราม ตัวเหี่ยม บ้าแทง บ่ถอย สยอแดกจาน พังประลาด พ่ายประลัย ย่ำแยง และรอนราญ เป็นต้น ดังความว่า “สมเด็จพระเจ้ากรุงสัตยชัยอภัยกมลพิภพสีพี...ตรัสสั่งเสนาในให้ตรวจตราโยธาทัพสรรพพลรถเข็นเท้า เหล่าพลม้ากล้าณรงค์ ทรงยุทธนาอาภรณ์เพริศ เทิดสรรพานานาอาวุธ ยุทธชาญเชี่ยวชาญเกี่ยวสงคราม...หมุ่สหชาติโยธีมีประมาณหมื่น หกพันสรรพางค์พื้นแต่ใต้สวม เสื้อหมวกเหมาะเกราะนวมคูต่างๆ สีสรรพพรรณสีอย่างควรจะพึงพิศ วงพองพิจิตรจรัญเจริญเนตรวิเศษโสภณเพลินบางจำพวกบร รเทืองเล่ห์สุวรรณพรรณชมพู นทพคุณคู่อร่ามงามเพริศ เพราเหล่าหนึ่งฉาดเฉิดเลศหลากสี แดงกำล้ารัสมิอรุณทิพา กรเรื่องจำรัสเวหาเห็นประไพพรรณ รายลงบางสีสนวรรณ นีลาภาเพียงไพฑูรย์ประภาพิสุทธิ์สด ไสเสมอมรกตอันเข้มเขียว จำจำพวกหนึ่งเหลือบเหลียวเล่ห์ไกลาส คิริสีขาวบริสุทธิ์ สะอาดอุพารตระการตา...แล้วเร่งรัดจัดสรรพพลรถชาชาญ อันเกิดแต่มาดังคประเทศสถานประมาณหมื่นสี่พัน สรรแต่หาญสารตัวเหี่ยม เทียมช้างมารทานช้างหมื่น พันโถมศึกฝึกทนสร ร่อนงาส่ายร้ายเงยเสียร เรียนเชิงสู้รู้ชนสาร ร่านบ้าแทงแรงบ่ถอย ร้อยคชนรีรู้ขึ้นหน้า ข้าศึกยล

ขนสยอง ร้องบันเทิงเริงบุกทัพ...แล้วเร่งรัดจัดสรรพลาอาชาชาติหมื่นสี่พัน ต่างแก้วสรรพตัวกลั่นสรรพ แล่นโถมทัพไล่จับทัน จู่เข้าฟันจับคันฟาด ล้มกลิ้งดาษลงกลาดคื่น ขุนม้าพื้นขุนหมื่นพันตัวล่าสันต่างลั่นสร ตั้งมือร่อนโตมรรำ...หมูปหลมัวพลหาญ ควบรุกด้านเข้ารานต่อ ไม่รู้ท้อมีรอย สึกใหญ่่น้อยเสียย่อยหนี่...เลือกขุนพลล้วนคนผู้ ชาญศึกรู้เชิงสู้รับ แม้อภัยทัพบารับพัน ...เฉลิมงามสงครามสยอนไม่ต่อคิด ไม่ต่อด้านทานฤทธิ์เข้ารุกราน เข้ารุกรับยับแตกฉานพังประลาด พ่ายประลัยลงคื่นดาษพลูชาธาร สะเทือนถิ่นอินทรสถานทั่วทุกค้ำว ทั่วทุกแดนสดับข่าวก็ยำแยง ก็ย่อหย่อนอ่อนเกรงไม่รอนราญ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 347-350)

จากที่เป็นสิ่งประดิดฐ์ในลำดับต่อไป คืออาหารสำหรับกษัตริย์ เพราะสามารถใช้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นตัวตน รสนิยม ฐานะและสถานภาพของผู้เป็นเจ้าของ และหรืออาจเป็นสัญลักษณ์แทนตัวละครนั้นๆ ได้ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กล่าวถึงอาหารสำหรับกษัตริย์ แม้จะไม่กล่าวละเอียด แต่ก็เป็นที่แสดงให้เห็นความต่างระหว่างตัวละคร คือพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี พระนางกัณหา กับชูชกได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางผุสดีรำพันถึงอาหารที่พระเวสสันดรจะต้องเสวยเมื่อไปอยู่ป่าคือผลไม้ ต่างกับอาหารอย่างดีที่เคยเสวยเมื่ออยู่ในวัง ดังนี้ “พระลูกเอ๋ย...พ่อจะเสวยแต่มูลผลา ต่างเครื่องสุชาโภชน์ทุกเช้าค่ำ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 55) นอกจากนี้ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสัณชัย สงสารพระนัดดาทั้งสองที่จะไปอยู่ป่ากับพระบิดา พระมารดา พระองค์ตรัสถึงอาหารดีๆ รสชาติอร่อยที่พระนัดดาทั้งสองเคยเสวยเมื่ออยู่ในวัง ดังความว่า “พระหลานเอ๋ย เคยเสวยข้าวสาลีมีรสหอมพร้อมด้วยสุปพัญชนะล้วนดี พระพี่เลี้ยงนั่งชี้ชี้เชิญให้เสวย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 80) และในกัณฑ์วนปเวสน์ ในตอนที่กล่าวถึงอาหารที่กษัตริย์เจตราชูร์นำมาถวายแด่พระเวสสันดรว่าเป็นอาหารหลากหลายล้วนแต่ของดีๆ ดังความว่า “หมูกษัตริย์เจตราชูร์...ถวายนานักครุสโภชนาหาร ให้เสวยอิมหน้าเกษมสานต์...ล้วนเป็นของตระการอย่างดี ให้กษัตริย์ทั้งสี่เสวยสำราญ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 105) ในกัณฑ์เดียวกันนี้ กล่าวถึงอาหารสำหรับพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกัณหาที่ผนวชเป็นดาบส คือ ผลไม้ มูลมัน ซึ่งเหมาะสมกับเหตุการณ์เพราะเมื่อกษัตริย์ทั้งสี่องค์เสด็จออกไปอยู่ป่าและทรงพรต อาหารที่หาได้ง่ายและไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์คือผลและหัวของพืชต่างๆ ดังนี้ “แล้วทั้งสามพระองค์เสด็จมายกภาชนะมูลผลาผลมาวางลงเบื้องหน้าพระบรรณศาลาถาวร กษัตริย์ทั้งสี่ก็เลือกเสวยสำราญจนอิมหน้า ด้วยผลาหารเป็นเครื่องค้ำพระชนม์ชีพ ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 123)

การวิเคราะห์ข้างต้นเป็นการกล่าวถึงฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ ได้แก่ วัง บ้านเมือง เครื่องทรง การตั้งทัพและอาหารสำหรับกษัตริย์ ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ให้อยู่ละเอียดอย่างชัดเจน ทำให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพได้ชัดเจน และฉากต่างๆ ดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นลักษณะของตัวละครได้เป็นอย่างดี

ลำดับต่อไปจะวิเคราะห์ฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ของชาวบ้าน ได้แก่ ฉากบ้าน และอาหาร ดังต่อไปนี้

ฉากบ้านของชูชก ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่ชูชกจะออกเดินทางไปเขาวงกตเพื่อทูลขอสองกุมารจากพระเวสสันดรนั้น ชูชกได้ซ่อมแซมดูแลบ้านของตนซึ่งเก่าคร่ำคร่าใกล้ผุพัง ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กล่าวถึงฉากบ้านของขอทานคนหนึ่งได้อย่างชัดเจน ทำให้ผู้อ่านสามารถเห็นภาพที่อยู่อาศัยและตัวคนรวมถึงลักษณะนิสัยของชูชกได้ด้วย โดยใช้ถ้อยคำที่มีความหมายแสดงความโกโรโกโสจากการปล่อยปละละเลยไม่ดูแลที่อยู่อาศัยให้เรียบร้อย เช่น เก่าคร่ำคร่าชวนโซเซ เอียงโอนเอน ครึ้นโครม หักห้อย และแครกคราก เป็นต้น ดังความว่า “ชชมิไวยไวยด้วยเคหาเก่าคร่ำคร่าชวนโซเซ อ่อนแอเอียงโอนเอน กลัวว่าจะคร่ำครึนครนโครมลงโยให้ตรงไม้กรานยัน ถ้างจันจันจ้องไว้ เกลาเกลอนใส่ชีกครุกระ มุงจะจากปรุปรัง แลตะละโล่งลอดเห็นฟ้า ขึ้นหลังคาครอบจากหลบ โกงโค้งกบกดชีกกรอบ ฝาไม้ครอบคร่อมอกไก่ ไม้ข้างควายแขวะเป็นรู สอดเสียบหนูแน่นขันขัด ปั้นลมคัดเคาะหักห้อย กบทุย้อยแยกแครกคราก จั่วจากจัดห่างๆ ฝาหน้าต่างแต่งให้มืด” (รายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 154)

ฉากอาหารของชาวบ้าน ปรากฏในกัณฑ์ชูชก เมื่อชูชกจะออกเดินทางไปเขาวงกตเพื่อทูลขอสองกุมารจากพระเวสสันดรนั้น ชูชกสั่งให้นางอมิตตดาจัดเตรียมอาหารแห้งไปเป็นเสบียงกินระหว่างเดินทาง ซึ่งเป็นฉากที่สะท้อนให้เห็นภาพชีวิตความเป็นอยู่และอาหารการกินของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี อาหารที่กล่าวถึงเป็นอาหารธรรมดาของชาวบ้านทั่วไป เช่น ข้าวดอก ถั่วงาดัด แดงา ขนมหิวน และขนมผิง เป็นต้น ดังนี้ “เจ้าจงตักแต่งเสบียงกรังกระทำให้อีกโหล สกฺกุโล เมาะ ดิเลน กตขชุก ทั้งขนมแข็งเป็นก้อนตัด ทั้งข้าวดอกถั่วงาดัดและแดงา สกฺกุพานิ เมาะ ขุทุเทน ปิสิตุวา กตปุเว ทั้งขนมร่าเร่ร่น ทั้งขนมเทียนทำทั่วทุกสิ่ง มธุปิจจิกา เมาะ สกฺขรมรุก โยเชตุวา อีกทั้งขนมผิงหิงฝนทองเป็นเสบียงของค้างไว้ได้นาน ใส่ น้ำผึ้ง เติมน้ำอ้อย เหลว สุกตาโย กระทำให้เร็วๆ ล้วนแต่หลากหลาย สดุดุคุดดี ทั้งข้าวตูข้าวตากแต่งให้ต่างๆ เป็นของข้ามคืนค้างเครื่องเสบียงกรัง...ทั้งลูกเคี้ยวข้าวฟ่างต่างๆ ไม่อย่างเดียวน ข้าวเหนียวข้าวเจ้าข้าวเม้าข้าวพอง

เป็นของเดินทาง ถั่วงาสาธุข้าวตูข้าวตากหลากหลายไม่น้อย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 152-153) ในกัณฑ์เดียวกันนี้ เมื่อชูชกเดินทางมาพบพรานเจตบุตรและกล่าวหลอกลวงจนพรานเจตบุตรหลงเชื่อ จากนั้นพรานเจตบุตรจัดเตรียมอาหารให้ชูชกกิน ในเวสสันดรชาดกกล่าวถึงฉากอาหารของชาวบ้านที่หาได้จากในราวป่าได้อย่างสมจริง เช่น เนื้อสด มูลอ่อน ขาเนื้อทรายและน้ำผึ้ง เป็นต้น ดังความว่า “ถ้าจำวัดค้างคืนหนึ่งจะได้ยิ่งเนื้อสดให้ฉัน พล่ากับมูลอ่อนนี้ขยันยิ่งพอใจ นี่จวนแล้วจะจัดแจงแต่งให้เป็นเครื่องเสียบึงกรัง อิทลข มธุโน ตุมพ์ ทั้งกระบอกฝิ่งพื้นแต่ไสสด เป็นมธุรสหวานยิ่ง ปกภูมิคสตุถิ อนึ่ง ขาทรายอย่างยิ่งแต่ละอย่างๆ กัน ฉันกับน้ำผึ้งนี้คมสันวิเศษ เป็นของป่า” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 176)....

ค. ฉากที่เป็นสภาพการดำเนินชีวิตของตัวละคร หมายถึงสภาพแบบแผนหรือกิจวัตร ในการดำเนินชีวิตของตัวละครต่างๆ ในเรื่อง รวมถึงแบบแผนการดำเนินชีวิตของชุมชนและสังคม ฉากประเภทนี้จะช่วยย้ำภาพเหตุการณ์และตัวละครให้ชัดเจนยิ่งขึ้น รัชญา สังขพันธานนท์ (2539: 192)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้ฉากที่เป็นสภาพการดำเนินชีวิตของตัวละคร เพื่อแสดงการกระทำและผลจากการกระทำของตัวละครนั้นๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์วนปเวสน์ กล่าวถึงวัตรปฏิบัติของพระเวสสันดรที่บวชเป็นฤๅษี ได้แก่การสมาทานอธิษฐานเบญจศีล มีเมถุนวิริติ การนมัสการกองกฐณฑ์และแผ่เมตตาพรหมวิหาร ทำให้มีความร่มเย็นแผ่ไปทั่ว ส่งผลให้สัตว์ร้ายในละแวกนั้นไม่ทำร้ายหรือเป็นอันตรายต่อกัน แสดงให้เห็นพระบารมีของพระเวสสันดรได้อย่างชัดเจน ดังความว่า “สมเด็จพระบรมธรรมชาดมหาสัตว์ก็ทรงปฏิบัติสมาทานอธิษฐานเบญจศีล เพื่อรักษาตามคาบสัตรมีเมถุนวิริติเป็นที่ครบห้า จะเว้นจากวิกาลโภชนาด้วยมิได้เพราะใช้ในอุญจจาริยา แสงหาผลไม้มูลมันในเวลากลางวันจะได้มาฉนั้นต่อเวลาเย็นค่ำเข้าราตรี แล้วจึงนมัสการกองอัครีด้วยสำคัญว่าเพลิงนั้นเป็นของศักดิ์สิทธิ์มีฤทธิ์ใหญ่ มีรัศมีสว่างไปไกลและมีเดชกล้าหาสิ่งใดเสมอมิได้ในพสุธาคล เหมือนพระสุริยมณฑลในท้องฟ้า แล้วเจริญเมตตาพรหมวิหาร แผ่ไปในสัตว์ไม่มีประมาณทั่วทิศานุทิศ ด้วยอำนาจเมตตาจิตของสมเด็จพระมหาสัตว์...บรรดาสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งมีอยู่ในที่สามโยชน์โดยรอบขอบก็กลับมีความคิดชอบประกอบเมตตาจิต ถิครักใคร่แก่กันและกัน...ตัวใดตัวหนึ่งจะทำร้ายเป็นอันตรายแก่สัตว์ตัวอื่นก็หาไม่ได้ สัตว์ที่ร้ายกาจก็มีอาจจะอยู่ได้หลีกไปเสียภายนอกกำหนดสามโยชน์” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 123-124)

ในกัณฑ์วนปเวสน์เช่นเดียวกัน กล่าวถึงฉากที่เป็นกิจวัตรในการดำเนินชีวิตของ พระนางมัทรีเกี่ยวกับการดูแลปรนนิบัติพระเวสสันดร พระชาติและพระนางกัณหาอย่างเต็มพระทัย และไม่บกพร่อง เริ่มตั้งแต่ในเวลาเช้าหลังจากดูแลพระเวสสันดรเมื่อทรงตื่นบรรทมแล้ว พระนาง ออกป้าหาผลไม้มูลมันเพียงพอแล้วเสด็จกลับพระอาศรม ดูแลสองกุมารแล้วจึงนำผลาหารมาถวาย แด่พระเวสสันดร ทำให้พระนางได้รับผลตอบแทนในทางดี คือเป็นผู้ไม่มีความเศร้าหมอง และ เมื่อถึงคราวคับขันก็มีเทวดามาช่วยเหลือ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กล่าวถึงฉากการดำเนิน ชีวิตของตัวละครคือพระนางมัทรีนี้ไปตามลำดับเวลา ตั้งแต่เวลาเช้าจนถึงเวลาค่ำ ดังความว่า “ในเวลาอรุณรุ่งแสงพระสุริยะพวยพุ่งพันราตรี พระนางก็เสด็จจากที่บรรทม ทรงครอง เครื่องนุ่งห่มอย่างคาบสินี เรียบร้อยดีสมควรแล้ว ก็ทรงกวาดแผ้วพื้นภูมิภาคพระอาศรม แล้วตั้ง น้ำจืดน้ำใช้ไว้ในที่นิยมตามสถาน ครั้นเมื่อทวารบรรณศาลา สมเด็จพระภักดาบรรทมตื่นพื้น พระองค์ทรงเผยออก แล้วเสด็จมาข้างนอกจากที่บรรทมใน พระนางก็เข้าไปถวายอุทกวาริ เป็นที่ ชำระสรงพระพักตร์ ซึ่งตั้งมาด้วยกมณชุลูภาชน์ ทั้งไม่ชำระพระทนต์อันสะอาดเป็นวัตรปฏิบัติ แล้วก็จัดที่ทิ้งปวงให้คงในระเบียบเรียบร้อยดี มอบสองครุณกุมารกุมาริให้อยู่เฝ้ารับใช้ใกล้ชิดสมเด็จพระบรมนาถราชบิดา ส่วนพระนางเสด็จมาทรงแสรงกาน กระเช้าสานและขอและเสียมเตรียมให้ พร้อม พระทัยน้อมในที่จะแสวงหาผลาผลไม้และมูลมันน้อยใหญ่ในไพรสนต์ ทรงยกเครื่อง เหล่านั้นด้วยพระหัตถ์และพระอังสา แล้วเสด็จพระดำเนินเข้าไปในป่า แสวงหาผลาผลไม้...ที่คาด การว่าจะพอบริโภคน้ำดื่มทั้งสี่พระองค์ แล้วก็เสด็จกลับมายังพระอาศรม โดยนิยมเวลาสายณห้ไม่ทันค่านำผลไม้มาเก็บไว้ในบรรณศาลา แล้วสระสรงพระองค์ด้วยอุทกธาราสำราญพระกาย แล้วให้สองดาบสกุมารสร่งน้ำให้สบบาย แล้วทั้งสามพระองค์เสด็จมายกภาชนะมูลผลาผลมาวางลง เบื้องหน้าพระบรรณศาลาทวาร กษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ก็เลือกเสวยสำราญจนอิ่มหนำ...ครั้นเสวยเสร็จแล้วพระนางก็พาสองดาบสกุมาร ไปยังสถานที่ประทับของพระนางนั้น” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 122-123)

ตรงกันข้ามกับฉากที่เป็นกิจวัตรในการปรนนิบัติดูแลของนางอมิตตดาในกัณฑ์ ชุชก ที่แม้จะสะท้อนว่านางอมิตตดาเป็นตัวละครที่มีระเบียบ ขอมรับกรรมที่ตัวเองไม่ได้ก่อขึ้น แต่เนื่องจากชุชกเป็นตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ การปรนนิบัติดูแลชุชกจึงกลับส่งผลร้ายต่อตัวนาง ทำให้นางถูกนางพราหมณีทั้งหลายในหมู่บ้านริษยา ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กล่าวถึงฉากการดำเนินชีวิตของนางอมิตตดาไปตามลำดับเวลา ดังนี้ “ส่วนว่านางอมิตตดานั้นเป็นลูกเหล่าตระกูล ไม่เสียชาติ ไม่คิดว่าตัวเป็นสาวได้ผัวแก่แล้วก็เป็เมียทาส คิดว่าทุกข์ของพ่อแม่กรรมแล้วก็ตาม กรรม เป็นต้นว่าหาหุงต้มต้กด้าทุกค่ำเช้าไม่ช่วยเงินตะอวยเพื่อน เวลาเช้าเจ้าก็ทำ เวลาค่ำเจ้าก็มีให้

เดือน ทั้งการเรือนเจ้าก็มีให้ว่า ทั้งพื้นเจ้าก็หักทั้งผักเจ้าก็หา เฝ้าปฏิบัติเฝ้าชำระทุกเวลากาล นั้นแล” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 131)

2. วิเคราะห์ในด้านกลวิธีการแต่ง

- กลวิธีการเล่าเรื่อง

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีพระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องเมื่ออดีตชาติของพระองค์เอง ดังข้อความในกัณฑ์ทศพรว่า “สมเด็จพระสรรเพชญ์ ปางเมื่อพระองค์เสด็จอาศัยซึ่งกรุงกบิลพัสดุ์บุรีเป็นที่กัณฑ์ทศพร...ทรงปรารภเรื่องฝนโบกขรพรรษ ให้เป็นอุบัติเหตุ จึงตรัสเทศน์พระมหาเวสสันดรชาดก ให้เป็นผลาติลลยอวยพระญาณ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 1) มีมูลเหตุมาจากพระองค์เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ บรรดาพระญาติผู้ใหญ่ที่มาเฝ้าต่างก็ไม่ยอมถวายความเคารพ เพราะเห็นว่าพระองค์มีพระชนมายุคราวลูกคราวหลาน พระพุทธเจ้าจึงทรงทรมานพระประยูรญาติให้ปราศจากทิฐิ ด้วยการเข้าสู่พระจตุตถฌานมีอภิญญาเป็นที่ยึด หะขึ้นสู่สุณภากาศ เปล่งรั้งสีสว่างโอภาส พระประยูรญาติเห็นอัศจรรย์ดังนั้นต่างพากันน้อมนมัสการ ขณะนั้นมีฝนโบกขรพรรษตกลงมา ผู้ใดปรารถนาจะให้เปียกหรือไม่เปียกกายตนก็ได้ตามต้องการ บรรดาพระภิกษุอรหันต์ทั้งสองหมื่นต่างก็สนทนากันถึงฝนโบกขรพรรษนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่าฝนนี้เคยตกมาแล้วในกาลก่อน เมื่อครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระสงฆ์สาวกเหล่านั้นปรารถนาจะใคร่ทราบ จึงทูลอาราธนาให้พระพุทธองค์ตรัสเทศนานิทานเกี่ยวกับการเกิดฝนโบกขรพรรษ และจากข้อความในกัณฑ์นครกัณฑ์แสดงว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องเมื่ออดีตชาติของพระองค์เอง ดังความว่า “สมเด็จพระบรมนราสภศาสดาจารย์มีพระพุทธบริหารบัญชาพระธรรมเทศนา ซึ่งมหาเวสสันดรชาดกอันประดับด้วยพระคาถาพันหนึ่งจบลง แล้วก็มีพระพุทธดำรัสว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าห้วงแห่งมหาเมฆพลาหกให้ตกซึ่งหาฝนโบกขรพรรษวิตนาการลงในตำแหน่งบรรพพันธุ์พงศ์สมาคมแต่ในกาลก่อน ครั้งตลาคตเสวยพระชาติเป็นบรมขัตติเวสสันดรด้วยประการดังนี้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 393-394)

เฉลิม มากนวล (2518: 3) ได้ศึกษาและเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป โดยสรุปโครงสร้างของนิทานชาดกว่า นิทานชาดกเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในพระชาติปางก่อน ดังจะเห็นได้จากการปรารภเรื่องก่อนที่จะเล่านิทาน เมื่อเล่าจบแล้วก็มี การแสดงให้เห็นตัวละครเหล่านั้นกลับชาติมาเกิดเป็นใครในสมัยของพระองค์

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ วินัย ภูระหงษ์ (2528: 360-361) ที่ได้กล่าวถึงธรรมเนียม นิยมในการแต่งวรรณคดีชาดกว่าจะดำเนินเรื่องเป็นลำดับ ดังนี้

1. เรื่องปัจจุบัน เป็นการเล่าเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสาเหตุให้มีการเล่า นิทานชาดกเรื่องนั้นๆ กล่าวคือจะมีเนื้อความเริ่มต้นด้วยพระพุทธองค์ทรงปรารภถึงบุคคลใด บุคคลหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วแสดงเรื่องที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นมูลเหตุที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงเล่า เรื่องในอดีต

2. การแสดงการกลับชาติ โดยพระพุทธองค์จะทรงระบุตัวบุคคลในอดีตนิทานว่า ตรงกับบุคคลในสมัยของพระพุทธเจ้า

3. การเล่าถึงการบำเพ็ญบารมีขั้นสูงสุดในแต่ละชาติ

- กลวิธีการดำเนินเรื่อง แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 3 ขั้นตอนคือ
- การเปิดเรื่อง
- การดำเนินเรื่อง
- การปิดเรื่อง
- การเปิดเรื่อง

จิรวรรณ คงจิตต์ (2528: 100) กล่าวถึงการเปิดเรื่องว่าหมายถึงข้อความที่จะ นำไปสู่เหตุการณ์ในเรื่อง แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

ก. การเปิดเรื่องโดยมีความนำ หมายถึงการเกริ่นให้ผู้อ่านผู้ฟังได้รู้รายละเอียด เกี่ยวกับเรื่องที่จะเล่าก่อนจะเข้าสู่เนื้อเรื่องหรือตัวนิทาน แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะคือเปิดเรื่องโดย บทไหว้ครู เปิดเรื่องโดยบอกที่มาและจุดมุ่งหมายในการแต่ง เปิดเรื่องโดยบทไหว้ครู และบอกที่มา รวมทั้งจุดมุ่งหมายในการแต่ง และเปิดเรื่องโดยการแจกตัวละครในรายชามหาเวสสันดรชาดก, ไม่มีลักษณะการเปิดเรื่องแบบข้างต้นนี้

ข. การเปิดเรื่องโดยเข้าสู่เนื้อเรื่องทันที การเปิดเรื่องในลักษณะนี้เป็นการเข้าสู่ เนื้อเรื่องนิทานทันที โดยไม่มีการเกริ่นนำถึงที่มา จุดมุ่งหมายหรือบทไหว้ครู ซึ่งในรายชามหา

เวสสันดรชาดก,มีลักษณะการเปิดเรื่องแบบนี้ ดังข้อความเริ่มต้นเรื่องในกัณฑ์ทศพร ว่า “สุสดี วรณณาเกติ อิทธิ สดุดา กปิลวตถุ อุนิสุสาย นิโครธารามะ วิหรนุโต โปกุขรวสุล อารพุก กเถ สิตติ สดุดา สมเด็จพระสรรเพชญ์ ปางเมื่อพระองค์เสด็จอาศัยซึ่งกรุงกบิลพัสดุ์บุรีเป็นที่ศึกษาจาร ทรงสำราญพระพุทธรุททัญนิโครธารามบรมพุททาวาส แห่งศากยราชร่วมพระประยูรวงศ์บริวาร อารพุก ทรงปรารภซึ่งฝนโบกขรพรรษ ให้เป็นอุบัติเหตุ กเถลิ จึงตรัสเทศน์พระมหาเวสสันดร ชาดก ให้เป็นผลดิลกขอดยิ่งพระญาณ พระอรหันต์นับประมาณห้าร้อยพระองค์ แต่ล้วนทรงพระ ปฏิสัมภิยามิพระมหากัสสปเถระเป็นต้น มีพระอานนท์เป็นปรีโยสาน อุปลักขิตนาการกำหนด ด้วยบทตันพระคาถาว่า สุสดี วรณณาเก เป็นปฐมบาทตั้งนี้ก่อน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 1)

- การดำเนินเรื่อง

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,มีการดำเนินเรื่องแบบการเล่าเรื่องย้อนต้น (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2546: 117) หรือย้อนอดีต โดยเริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จประทับ ณ นิโครธารามหาวิหาร กรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมด้วยพระอรหันตสาวก พระองค์ทรงปรารภเรื่องฝน โบกขรพรรษซึ่งได้ตกในโอกาสที่ทรงแสดงปาฏิหาริย์ให้พระราชวงศ์สิ้นมานะ ว่าฝนอย่างนี้เคยมี ตกมาแล้วแต่ในกาลก่อน พระสาวกใคร่ทราบเรื่อง จึงทูลอาราธนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงอดีต นิทานเมื่อครั้งที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร โดยแบ่งเนื้อความออกเป็นกัณฑ์หรือ ตอนต่างๆ ออกเป็น 13 กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนปเวสน์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์มหาธาต กัณฑ์กษัตริย์ และกัณฑ์นครกัณฑ์

นอกจากนี้มีการดำเนินเรื่องแบบเล่าเหตุการณ์เกิดต่างสถานที่ สลับกันไปมา (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2546: 117) ปรากฏในเนื้อความกัณฑ์วนปเวสน์ ซึ่งเป็นเรื่องราวการเดินทางเข้าสู่ป่า หิมพานต์เพื่อบำเพ็ญพรตของพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระนางกัณหา สลับ เหตุการณ์ด้วยกัณฑ์ชูชกซึ่งเป็นเรื่องราวของชูชกพราหมณ์ขอทานชาวบ้านทუნวิภูคาม จนกระทั่งเหตุการณ์ระหว่างพระเวสสันดรกับชูชกมาบรรจบกันในกัณฑ์กุมาร เมื่อชูชกเดินทาง มาถึงอาศรมในป่าหิมพานต์และทูลขอสองกุมารจากพระเวสสันดร

เนื่องจากร่ายยาวมหาเวสสันดรเป็นนิทานชาดก ดังนั้นจึงมีการดำเนินเรื่องตามแบบธรรมเนียมเฉพาะสำหรับการประพันธ์ คือการกล่าวอ้างว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้า เนื้อเรื่องจะแสดงคุณธรรมหรือบารมีบางประการ และในตอนจบเรื่องมักจะมีการประชุมชาดก คือการอธิบายการกลับชาติมาเกิดของตัวละครแต่ละตัวในสมัยของพระพุทธเจ้า (พรทิพย์ ชังธาดา, 2532: 168-169) ดังรายละเอียดดังนี้

1. ธรรมเนียมนิยมในการกล่าวอ้างว่าเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้า ปรากฏในตอนเปิดเรื่อง คือในกัณฑ์ทศพร และในตอนท้ายเรื่อง คือในกัณฑ์นครกัณฑ์ พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องฝนโบกขรพรรษและตรัสเล่าเรื่องฝนดังกล่าวว่าเคยมีตกมาแล้วเมื่อครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ให้แก่พระภิกษุสงฆ์สาวกฟังด้วยพระองค์เอง

ดังความในกัณฑ์ทศพรต้นเรื่อง ดังนี้ “สมเด็จพระสรรเพชญ์ ปางเมื่อพระองค์เสด็จอาศัยซึ่งกรุงกบิลพัสดุ์บุรีเป็นที่ศึกษาจาร...ทรงปรารภเรื่องฝนโบกขรพรรษ ให้เป็นอุบัติเหตุจึงตรัสเทศน์พระมหาเวสสันดรชาดก...อุปลักขิตนาการกำหนดด้วยบทต้นพระคาถาว่า พุสฺสดีวรวรรณาภ เป็นปฐมบาทดังนี้ก่อน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 1) และในกัณฑ์นครกัณฑ์ท้ายเรื่อง ดังนี้ “สมเด็จพระบรมนราสทศาสดาจารย์มีพระพุทธบริหารบัญชาพระธรรมเทศนาซึ่งพระมหาเวสสันดรชาดกอันประดับด้วยพระคาถาพันหนึ่งจบลง แล้วก็มีพระพุทธดำรัสว่าดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าห้วงแห่งมหาเมฆพลาหกให้ตกซึ่งหาฝนโบกขรพรรษปวัตนาการลง ในตำแหน่งบรรพพันรูปวงศ์สมาคมแต่ในกาลก่อน ครั้งตลาคตเสวยพระชาติเป็นบรมขัตติยเวสสันดรด้วยประการดังนี้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 394-395)

2. ธรรมเนียมนิยมการแสดงคุณธรรมหรือบารมี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ซึ่งเป็นพระชาติที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรนั้น เป็นพระชาติที่ปรากฏบารมีครบทั้ง 10 ประการที่เรียกว่าทศบารมี ดังที่ ล้อม เพ็งแก้ว (2527: 73-74) กล่าวถึงจริยาที่สนับสนุนทศบารมีของพระเวสสันดร ดังนี้

2.1 ทานบารมี จริยาที่แสดงคือ

- บริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์
- โปรดให้สร้างโรงทาน 6 แห่ง
- บริจาคสัตตสดกมหาทาน

- บริจาค ม้า รถ ในวันออกเดินทางไปยังเขาวงกต
- ให้นุตร ธิดาแก่ชุก
- ให้พระนางมัทรีแก่พระอินทร์แปลง

2.2 ศิลบารมี จริยาที่แสดงคือ

- รักษาปัญญาศีล เมื่อดำรงเพศมราวาสและตอนบำเพ็ญพรต
- รักษาอุโบสถศีลทุกกึ่งเดือน

2.3 เนกขัมมบารมี จริยาที่แสดงคือ

- บรรพชาเป็นดาบสที่เขาวงกตเป็นเวลา 9 เดือนครึ่ง

2.4 ปัญญาบารมี จริยาที่แสดงคือ

- ใช้ปัญญาหักห้ามความรักและความโสภเมื่อประทาน 2 कुमार
- ใช้ปัญญาหักห้ามความโกรธที่เห็นชุกหมิ่นตีสูก
- ใช้ปัญญาหักห้ามความทุกข์ของพระนางมัทรี

2.5 วิริยบารมี จริยาที่แสดงคือ

- เสด็จโรงงานทุกกึ่งเดือนมิได้ขาด
- เพียรประพฤติพรหมจรรย์ สมาทานเบญจศีลในตอนบรรพชา

2.6 ขันติบารมี จริยาที่แสดงคือ

- ไม่โกรธเมื่อถูกบัพพาชนียกรรม
- ไม่โกรธเมื่อชุกกระทำทารุณต่อลูก
- เดินทางด้วยพระบาทจากกรุงสิวิถึงเขาวงกต

2.7 สัจจบารมี จริยาที่แสดงคือ

- ออกปากให้นุตรเป็นทานโดยดี ไม่กลับกลอก

2.8 อธิษฐานบารมี จริยาที่แสดงออกคือ

- ไม่หวั่นไหวเมื่อเห็นลูกๆถูกกระทำทารุณ
- ไม่หวั่นไหวเมื่อกลับลงมาจากบรรพต ขณะได้ยินเสียงกองทัพกรุงสิวิ

2.9 เมตตาบารมี จริยาที่แสดงคือ

- ทุกครั้งที่บริจาคทาน
- ทรงแผ่เมตตาขณะบำเพ็ญดาบสวัตร จนสรรพสัตว์ในปริณทล 3 โยชน์

รักใคร่ ไม่ทำร้ายแก่กัน

2.10 อุเบกขาบารมี จริยาที่แสดงคือ

- ตัดเสียซึ่งเสนหาและเศร้าโศก เมื่อได้ให้นุตรภริยาเป็นทาน
- ไม่แสดงอาการใดต่อผู้ที่ทำให้เดือดร้อน

นอกจากนี้ธรรมเนียมนิยมในการแสดงบารมีของพระเวสสันดรยังปรากฏให้เห็นชัดเจนเป็นรูปธรรม คือเมื่อพระองค์ทรงบริจาคทานที่ยากยิ่งเกินกว่าคนทั่วไปจะทำได้ พื้นแผ่นดินจนถึงสรวงสวรรค์ห้วยไผ่สะท้อนเพราะความยิ่งใหญ่แห่งน้ำพระทัยของพระองค์ ดังตัวอย่างในกัณฑ์หิมพานต์ และกัณฑ์กุมาร ดังนี้

ในกัณฑ์หิมพานต์ เมื่อพระเวสสันดรมีพระชนมายุได้ 8 ชันษา ทรงดำริว่าจะบริจาคอัฐมัตถิก- ทาน ก็เกิดอัศจรรย์ต่างๆ ดังความว่า “อันว่าพื้นธรณีก็บันดาลกัมปนาท ทั้งพญาเขาสีเนรุราชสัตว์ปรัญฑทศิรีเรียง คุงเอนเอียงล้มถูกลาย เสียงฟ้าประกาศสายสะเทือนสะท้อนสกลพิภพหิมพานต์ก็บันลือพิลึกกลัน สัตว์จตุบาทก็ผาดผ่นแซ่ซ้อง เสียงแผ่ร้องสะทกสะท้าน อากาศก็บันดาลเป็นเมฆหมอก มีดมัวทั่วสกลมหามงคลจักรวาล ทั้งสาครก็บันดาลเป็นระลอก กระจุกรมครึกก็ก้องไกลหาด ตมิชฺศมัจฉาก็ดำด้นพ่นน้ำเป็นฝอยฟอง เสรดลอยลงจวดเจียนวายุคล้ายๆ ตามคลื่นฝืนฝัด มังกรสะบัดโบกหางวางวู่วู๊ฟพุ่งเข้าพิงผา เตาปลาก็ดำโดดดิ้นเล่นกระแสน้ำสาคร ภูษงค์ชูเศียรสลอนตามกระแสนลพ่นน้ำเป็นฟองฟอย ช้างน้ำก็คะนองล่องลอยลงวงและเงงา ทั้งเทพเจ้าในชั้นนาคมาพจร โสฬสพิมาน ทุกอมรสถานเทเวศ ในขอบขันธุ์เขตขุนเขาทุกแหล่งหล้า ก็โปรยทิพย์รัตนมาลาสุมณฑาธาร ร้องซ้องสาธุการอำนวยการแก่พระเวสสันดรเจ้า นั้นแล” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 20-21)

ในกัณฑ์กุมาร เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานสองกุมารให้แก่ชุกชกด้วยการ “หลังอุทกธาราให้ตกลงเหนือมือธชชี” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 244) จากนั้นก็เกิดโกลาหลอัศจรรย์ต่างๆ ทั้งในโลกมนุษย์และบนสรวงสวรรค์ ที่แสดงถึงพระบารมีของพระองค์ ดังนี้ “อันว่าภาคพื้นพระธรณีอันหนาแน่นได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ เสียงอุโฆษครืนครืนดังไฟประลัยกัลป์จะผลาญโลกให้ทำลายวายวินาศ ผุ่งสัตว์จตุบาททวิบาทก็ตื่นตื่นแผ่นดินโผนโจนคืบ ประหนึ่งว่าพลพินจะพลิกคว่ำพลั่วแปลงให้พลิกหงาย ออกนางพระธรณีจะแยกแยกแตกกระจายอยู่รอนๆ สะเทือนสะท้อนเลื่อนลั่นอยู่ครืนๆ คุงหนึ่งว่าปิ่นสักแสนนาคมากระหน่ำซำยังอยู่เปรี้ยๆ เสียงจะฉาดฉาน ทั้งพญาคชสารชาดิณัททันต์ ทะลึ่งถลันร้องวะแหวๆ ประเปร้เปร้นเล่นทะเลวงวงกว้างหางายเงย ประหนึ่งว่าจะสอยเสยเอาดวงดาวเหี่ยมห้าวกระหิมตกมันอยู่ฮัๆ ดังว่าไครมา युแวงแกล้งผัดพานเคียดทะยานอยู่ฮักฮัก สะอึกเข้าไล่แทงเงาอยู่ผลุงผลึง ไม้ไผ่พังผะผางโพงล้มพินาศ ทั้งพญาพาฬมฤคราชเสือโคร่งคระครางครี๊มกระหิมเสียงสำเนียงก้องร้องปะเปื้อนปื๊ดป๊ิบ ทะยานย่องแยกเงี้ยวเกี้ยวพันตัวสั้นอยู่ริๆ ประหนึ่งจะถาโถมโถมจิกเอาสัตว์ในไพรวัน มาคาบคั่นกินเสียคำเดียวเป็นภักษา ทั้งพญาภาสรวัดล้าก็กลับเขาโขดโกลดลงเชิง เริงฤทธิ์ไกรไล่กวัดควัอยู่

งานๆ ประหนึ่งจะคว้านควักให้หักดิน ทั้งพญาเขาพระสุเมรุก็เอนอ่อนอยู่ทบเทา แก้วเก้าเนาวรัตน์
 แสนสัตว์รัตน์เรืองรองช่องสารการอยู่อิงมี ทั้งพระสมุทรสาครวังวน บันดาลน้ำฟุ้งเป็นฝอยฝน
 พญานาคฤทธิรณเล็กฟ้างพานสลอนลอยอยู่ไปมา ทั้งพญาครุฑราชปักษาก็โผบินขึ้นเวหนเล่นลม
 บนอยู่ลิบลิ่ว เมฆหมอกปลิวอยู่เกลื่อนกลาด บนอากาศก็วิกลเป็นหมอกกลุ่มอัมพรชรุ่มอับพลวน
 อลเวง เสียงกระโครมเครงครื้นครั่น ฟ้าฝนสวรรค์ก็เฟื่องฟุ้งเป็นฟองฝอย เมฆลาหะลอยล่อแก้ว
 อยู่แวววิบ รามสูรขยับขยิกขยี้ แสงสายมณีแวววาบวาวสว่าง อสุรก็ขว้างขวานประหารอยู่เปรี้ยวๆ
 เสียงสนั่นลั่นโลกวิจลจลจล เทพเจ้าในเมืองบนก็เบือนบิดนิรมิตกาย ชูเศียรถวายสักการบูชา
 เทพดานิกรนับโกฏิโน้มเศียรลีโลมอยู่ไสว ยกพระกรไหว้อยู่อิงมี ว่าเจ้าประคุณของสัตว์ผู้ยากเอย
 ยากที่บุคคลใดเลยจะทำได้ เว้นไว้แต่หน่อพระชินศรี อันทรงสร้างพระบารมีมามากแล้ว ขอให้
 พระพุทธกระหม่อมแก้วจงสำเร็จ แก่พระวิสุทธิสร้อยสรเพชญพุทธอัครอนาวรณญาณ ในอนาคต
 กาลโน้นเถิด” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 245-246)

3. ธรรมเนียมนิยมในการกลับชาติ (ดูใน การปิดเรื่อง)

- การปิดเรื่อง

เมื่อเรื่องราวดำเนินมาจนถึงที่สุดของเรื่องแล้ว เหตุการณ์ต่างๆ ก็จะลดความ
 เข้มข้นและคลี่คลายไปเป็นลำดับจนถึงการปิดเรื่อง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการปิดเรื่อง
 ตามธรรมเนียมนิยมในการประพันธ์ชาดก คือ ในตอนจบเรื่องมักจะมีการแสดงประชุมชาดก คือ
 การอธิบายการกลับชาติมาเกิดของแต่ละตัวละครแต่ละตัวในสมัยของพระพุทธเจ้า ดังปรากฏใน
 ตอนท้ายของกัณฑ์ครุฑกัณฑ์ หลังจากพระเวสสันดรลาพระสวามีกลับไปยังกรุงสรีแล้ว พระองค์ทรง
 ครองราชย์จนมีพระชนมายุได้ 120 ปีก็สวรรคต จากนั้นไปอุบัติบนสวรรค์ชั้นดุสิต และหลังจากที่
 พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาเรื่องอันเนื่องมาจากฝนโบกขรพรรษในกาลก่อนจบลงแล้ว ก็ทรงแสดง
 ประชุมชาดกว่า “ ลำดับนั้นสมเด็จพระชินศรี ก็มีพระพุทธภายิตสำแดงพระจุลราภิสังขารธรรมทั้งสี่
 ...เมื่อจบพระพุทธเทศนาแล้วก็ประมวลมาซึ่งอดีตชาดก ยกเป็นโอสถคาถาว่า ดูกรสงฆ์ อันว่าชูก
 ชีขรลัทธชาติถิกรรจ์กาจ กลับชาติมาคือพระเทวทัตยโสธรราชอนุชา นางอมิตตดาพราหมณีนั่น
 กลับชาติมา คือนางจิญจมาณวิกาอันเป็นดิศตยสาวิก เจตปคุโธ อันว่านายเจตบุตรมิกุลทกพรานป่า
 นั้น กลับชาติมา คือพระฉันทนเถรอันเป็นสหชาติกับพระตถาคต พระอุตตดาบสนั้น ครั้นกลับชาติ
 มาคือพระอัครทักษิณสาวกธรรมเสนาบดี สกโก สมเด็จพระวชิรปาณิสุราธิบดีเทวราช กลับชาติมา
 คือพระเถรอนรุทธ วิสสุกมุโม พระเวสสุกรรมเทวบุตรนั้น กลับชาติมา คือพระมหาโมคคัลลาน

อุตรอัครสาวก ผู้ยกเอกทัตตะฝ่ายอิทธิฤทธิ์อภิญญา มุคฺครุมฺหิ สีหราช เทพดาที่นิรมิตเป็นพญา ไกรสรสีหราช กลับชาติมา คือพระอุบาลีมหาชีนาสพ เทพดาที่แสวงสรรสรวิรายพเป็นพยัคฆราช กลับชาติมา คือพระมหาอริยสงฆสมิพลี เทพดาที่ปวัตินาอินทรีย์เป็นทีปราช กลับชาติมา คือ พระจุลนาถมหาเถร ทารก รกฺขติ เทโว เทพดาที่นิรมิตเป็นพระบรมพุทธานุภาพเวสสันดรราชดาบส มาภิบาลสองสุริยราโชรสในมัลลันดรประเทศนั้น กลับชาติมา คือพระมหากัจจายนนราธสสาวก นางเทพธิดาที่นิรมิตเป็นพระมัทรีมารักษาสองชาติดิถีโปดกนั้น กลับชาติมา คือนางวิสาขามหาตักษิณ บริจาต ปจฺยนาโ โว วารโณ พญาเศวตคเชนทรวังจัญนาคนั้น กลับชาติมา คือ พระมหาอริยกัศสป ตั้งฆวนาจารย์ กรณฺณกา สจฺวารินี นางกรณฺณเศวตสารผู้มารดาปจฺยนาคนั้น กลับชาติมา คือนางกีสาค โคตมิสากิยวงศ์ มทุทราชา สมเด็จพระบรมกษัตริย์มัททราชา ปิตุรงค์แห่งพระมัทรีนั้น กลับชาติมา คือ พระยามหานามสากยราช อพฺภนฺตเร มหามจฺโจ อันว่าอำมาตย์ผู้เป็นนายนักการนำข่าวสารอัน เดือดร้อนไปกราบทูลสมเด็จพระเวสสันดรนั้น กลับชาติมา คือพระอนนทเถรพุทธอุปัฏฐาก ทาน เวชฺชวจฺจามจฺโจ อำมาตย์ผู้ได้จัดแจงบริจาตสัตตสคคมหาทาน ปวัตินาคนั้นกลับมาคืออนาถบิณฑิกมหา เสรยฐี สณฺขโย สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกอธิปติกลับชาติมา คือสมเด็จพระพุทธบิดา สุทโธทน มหาราช มุสฺสตี เทวี พระมุสตีชนนีนาถนั้น กลับชาติมา คือสมเด็จพระสิริมหาเมธาเทพบุตรพุทธ ชนนี พระมัทรีราชเทวีนั้น กลับชาติมา คือนางยโสธราพิมพาผู้เป็นมารดา พระราหุล ชาลิกุมมาโร พระชาลิครุณชาติดิถีกุมารปวัตินาคนั้นกลับมา คือพระราหุลชินโรศาธิราช นางกัณหาชัณนาภานนั้น กลับชาติมา คือนางอุบลวรรณาเถรี ปริสา สหชาตา จ อันว่าสหชาติโยธีทั้งหกหมื่นนั้น กลับชาติมา คือคณานิกรพุทธเวไนยทั้งหลายนี้ เวสฺสณฺดรโ สมเด็จพระเวสสันดรนาถอธิปตินั้น กลับชาติมา คือ องค์พระตถาคตอันบรรลุลोकุตตมาภิเษกสัมโพธิবারมี” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 395-396)

3. วิเคราะห์ในด้านการใช้ภาษา

- การใช้ถ้อยคำ

การใช้ถ้อยคำในการประพันธ์เป็นความสามารถของผู้ประพันธ์ที่จะเลือกคัดนำถ้อยคำ ที่มีความไพเราะสละสลวยด้วยเสียง งดงามด้วยความหมาย และสอดคล้องกับปริบท มาเรียบเรียงไว้ ในที่เหมาะสม เพื่อให้งานประพันธ์มีคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ ในการวิเคราะห์ร่ายยาวมหา เวสสันดรชาดก,จะกล่าวถึงการใช้ถ้อยคำในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. การใช้คำแสดงอารมณ์
2. การใช้คำอ้อมค้อม
3. การใช้คำยานาม
4. การหลากคำ

1. การใช้คำแสดงอารมณ์ คือการที่ผู้ประพันธ์เลือกสรรคำที่แสดงอารมณ์ของตัวละคร เพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมกับตัวละครและคล้อยตามที่ผู้ประพันธ์ต้องการ (พริทีย์ ชังธาดา 2532: 181) ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก, แม้จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับการแสดงบารมีของพระเวสสันดร แต่ก็เลือกใช้คำที่สามารถแสดงอารมณ์ได้หลากหลาย ได้แก่ อารมณ์รัก อารมณ์โกรธ อารมณ์โศกเศร้า ดังต่อไปนี้

ก. อารมณ์รัก ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก, ปรากฏการใช้คำแสดงอารมณ์รัก ทั้งระหว่างแม่กับลูก พ่อกับลูก ภรรยากับสามี ปู่กับหลาน ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์รักระหว่างแม่กับลูก

ในกัณฑ์ทศกันท์ เมื่อพระนางผุสดีทราบข่าวว่าชาวเมืองทูลขอให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมืองนั้น พระนางรับมาหาพระเวสสันดรด้วยความรักและห่วงใย ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก, เลือกใช้คำที่แสดงอารมณ์รักระหว่างแม่กับลูกได้ชัดเจนมาก ดังความว่า “ออกเอ๋ยออกก็เป็นกรรมไหน นาน้อยใจด้วยชาวเมือง มาทำวุ่นขุนเคื่องน่าเค้านัก จำจะไปเยี่ยมพระลูกรักทั้งสองศรี... บัดเดี๋ยวใจก็ถึงซึ่งพระดำหนักพระโอรสรักยอดสงสาร... ว่าไอ้เจ้าดวงหทัยนัยเนตรของแม่เอ๋ย ไม่ควรเลยพระลูกรักมาต้องโทษ ...พระลูกข้าไม่มีผิดสักนิดหนึ่ง...เออที่จะหาที่ไหนได้ดังพระลูกแก้ว” (รายชวามหาเวสสันดรชาดก, 2507: 47-48) คำที่แสดงความรัก เช่น พระลูกรัก พระโอรสรักยอดสงสาร เจ้าดวงหทัยนัยเนตรของแม่ และพระลูกแก้ว เป็นต้น เป็นคำที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพลูกผู้เป็นที่รักของแม่อย่างยิ่ง และเห็นภาพของแม่ที่รักลูกอย่างมากมาย ทุกถ้อยคำที่กล่าวถึงลูกจะปรากฏคำว่ารัก หรือคำที่แสดงว่าลูกเป็นดวงตาของแม่ ซึ่งดวงตาเป็นอวัยวะสำคัญและบอบบางที่ทุกคนต้องทะนุถนอมต้องดูแล การที่เปรียบลูกว่าเป็นดวงตาของแม่ย่อมทำให้เห็นชัดเจนถึงความรักของแม่ได้เป็นอย่างดี

ในกัณฑ์กุมาร หลังจากที่พระนางมัทรีทรงสุบินเป็นนิมิตร้าย พระนางจึงไปทูลขอพระเวสสันดรให้ทรงทำนาย จากนั้นพระนางก็กลับมาอาศรมเพื่อมาดูแลสองกุมาร ในรายาวมหาเวสสันดรชาดก, เลือกใช้ถ้อยคำที่แสดงความรักระหว่างแม่กับลูกได้อย่างไพเราะ และยังเห็นภาพความนุ่มนวลของพระนางมัทรีในการปรนนิบัติดูแลสองกุมารอย่างชัดเจน ถ้อยคำที่ใช้เพื่อแสดงความรักระหว่างแม่กับลูก เช่น พระลูกแก้ว เจ้าผู้ดวงนัยนเนตรทั้งคู่ของแม่ แก้วกัณหา พ้อชาลี พระทูลเกล้าของแม่เอ๋ย แม่กัณหา และพระลูกรักทั้งสอง เป็นต้น ทุกคำที่ยกมานี้เป็นคำที่มีความหมายในทางดีงามสูงส่ง เท่าที่แม่คนหนึ่งจะนำมากล่าวถึงเพื่อแทนลูกอันเป็นที่รักอย่างขอดยิ่งของตนได้ นอกจากคำที่แสดงความรักระหว่างแม่กับลูกแล้ว ยังใช้คำที่แสดงความนุ่มนวลในการปรนนิบัติระหว่างแม่ที่รักทูลนอมลูกอย่างที่สุดอีกด้วย เช่น ประโลม อุ้ม โสรจสร ร้อยสุมาลี มาสอดแซม เสี่ยงม และรับมิ่งรับขวัญ เป็นต้น เป็นคำที่มีน้ำเสียงนุ่มนวล แสดงภาพของแม่ที่ช่วยเหลือปรนนิบัติลูกเล็กๆ ที่ยังดูแลตัวเองไม่ได้ ดังความว่า “พออธุนโอกาสรุ่งเรืองจรัสฟ้า... พระนางก็ประโลมปลุกพระลูกแก้วทั้งสองราเวยเรศ ว่าเจ้าผู้ดวงนัยนเนตรทั้งคู่ของแม่นี้หน้าตั้นบรรทมเกิดอย่างอนสายพระพักตร์จะหมองศรี เธอจึงอุ้มแก้วกัณหาพ้อชาลีขึ้นสู่ตัก วิกเอาวารีมาโสรจสร ลำอางเอี่ยมละออง ทรงชโลมขมื่นทองประเทืองผิวให้ผ่องผัด มุ่นพระเกศจุไรรัต ร้อยสุมาลี มาสอดแซมพระเกศตามประสาหยก น้ำพระชลนัยน์เธอไหลลงพราวๆ แล้วปากก็พร่ำเล่า ว่าโอพระทูลเกล้าของแม่เอ๋ย เมื่อคตินี้พระชนนีนิมิตผิดประหลาด ไปทูลถามพระบิดุราษท้าวเธอตรัสประภาษว่ามีเป็นไร มิเป็นไร แต่พระชนนียังไม่ไว้พระทัยเลณะชาลี พ้ออยู่หลังระวังน้องให้จงดี พ้ออย่าดีกันฟังแม่ว่า แม่กัณหาเอ๋ย แม่อย่าหลงละเลยเล่นไปนัคนะแม่ แม่จงเสี่ยงอย่าตะลิดะเลียมชะล่าไปให้ไกลพี่ พ้อชาลีเล่าก็อย่าเดินเล่อละพระน้องให้เล่นเล่นแต่ลำพัง จงฟังคำแม่พร่ำสอนพร่ำสั่งทุกสิ่งอัน เธอก็รับมิ่งรับขวัญพระลูกรักทั้งสองรา” (รายาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 221-222)

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์รักระหว่างพ่อกับลูก

ในกัณฑ์กุมาร เมื่อพระเวสสันดรบริจาคพระชาติและพระนางกัณหาเป็นบุตรทานให้แก่ชุกพรหมณ์แล้ว ชุกได้จุดกระซวกโทยติสองกุมารอย่างไม่ปราณี พระเวสสันดรสงสารสองกุมารอย่างมาก กลั้นพระคันแสงไว้ไม่ได้ ทรงรำพันถึงลูกทั้งสองว่า “โอเจ้าเพื่อนเจิญใจของพ่อเอ๋ย เจ้าเคยกระทำความไว้เป็นโฉน จึงมาตกเจิญใจไว้ยากอนาถาให้พราหมณ์ร่ำร้างกาจตะแถมมาทำสีหนาทโทยโทยติ โอเวลาปานจะนีกี่สาขันธ์ คนทั้งหลายเขาเรียกกันกินอาหาร บ้างก็เล่าโลมลูกหลานให้อาบน้ำแล้วหลับนอน แต่สองบังอรของพ่อนี้ ใครจะปราณีให้นมน้ำ ก็

ตรากตรำลำบากใจ ที่ไหนจะเดินได้ด้วยพระบาทเปล่า ทั้งไอแดดจะแผดเผาให้พุงพอง จะชอกช้ำคล้ำเป็นหนองลงลามไหล สองสุริยวงศ์ ตั้งแต่จะทรงกันแสงให้ สุคตาลัยของพ่อ แล้วที่จะติดตาม” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 251) แม้ว่าพระเวสสันดรซึ่งเป็นพ่อจะรักโพธิญาณอย่างยิ่ง ถึงยอมบริจาคลูกให้ไปเป็นทาสชุกได้ก็ตาม แต่ในความเป็นพ่อแล้ว เมื่อต้องเสียลูกไปจริงๆ เห็นลูกถูกพราหมณ์ลากตื้อไปต่อหน้าต่อตา พ่อย่อมจะทนไม่ได้เพราะถึงอย่างไรในฐานะของพ่อก็ยังมีความรักและอาลัยลูกอย่างเต็มเปี่ยม คำที่ใช้เรียกลูก เช่น เจ้าเพื่อนเชษฐาใจของพ่อ สองบั้งอรของพ่อ สองสุริยวงศ์ และสุคตาลัยของพ่อ เป็นต้น จึงเป็นคำที่แสดงความรักของพ่อที่มีต่อลูกได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้คำที่พระเวสสันดรรำพันถึงสภาพแวดล้อมต่างๆ เพื่อโยงเข้าสู่ความคิดถึงลูกทั้งสองนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้คำที่เหมาะสมกับช่วงเวลาที่เกิดขึ้นจริงในเรื่องคือเวลาเย็น และเป็นช่วงเวลาที่สร้างอารมณ์ว่าหวน เสร้าใจได้เหมาะกว่าเวลาอื่น ดังความว่า “โอ้เวลาปานนี้นี่ก็สาหัสหน้ คนทั้งหลายเขาเรียกกันกินอาหาร บ้างก็เล่าโลมลูกหลานให้อาบน้ำแล้วหลับนอน” เป็นการเลือกใช้คำที่แสดงความคิดถึง ความเป็นห่วงกังวลถึงลูกรักทั้งสองของพระเวสสันดรได้อย่างดียิ่ง

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์รักระหว่างสามีกับภรรยา

ในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศ พระองค์ตรัสกับพระนางมัทรีว่าขอให้พระนางอยู่ในวังเพื่อดูแลทรัพย์สมบัติ คอยปรนนิบัติพระเจ้ากรุงสัณขชัย พระนางผุสดี พระชาลีและพระนางกัณหา แต่ครั้งพระนางมัทรีทราบความจริงพระนางไม่ยอมทำตามคำของพระเวสสันดร โดยมีเหตุผลคือพระนางมีความจงรักและความภักดีของภรรยาที่มีต่อสามี แม้จะประสบกับความลำบากทั้งในเรื่องความเป็นอยู่ อาหารการกิน จนแม้จะถึงแก่ชีวิตก็ยินดีสละได้ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้คำที่แสดงให้เห็นความรักของพระนางมัทรีในฐานะภรรยา ที่มีต่อพระเวสสันดรในฐานะสามีได้อย่างชัดเจน ทุกคำมีความหมายร่วมกันว่าพระนางมัทรียอมสละชีวิตเพื่อตามไปรับใช้พระเวสสันดร เช่น จะตามเสด็จไปไม่ขอยู่ จะเอาชีวิตและกายนี้ไปสู้สนองพระคุณ และมาตรจะปลดปลงก็มีได้คิด เป็นต้น ดังความว่า “ถึงพระร่มเกล้าปกเกศจะเสด็จทูลศไว้ราชสุริยวงศ์ จะบุกป่าฝ่าดงไปแห่งใด ข้าพระบาทจะตามเสด็จไปไม่ขอยู่ จะเอาชีวิตและกายนี้ไปสู้สนองพระคุณ กว่าจะสิ้นบุญข้ามัทรี ที่จะละพระราชสวามิฉันหามิได้ แม้จะตกไร่แสนคันดารจะบริโภคมุลผลาหารต่างโภชนา ก็จะไม่ทรมานหามาปฏิบัติพระองค์ ถึงแม้มาตรจะปลดปลงก็มีได้คิด จะเอาชีวิตนี้เป็นเกือกทองฉลองพระบาท แม้พระองค์มีทรงพระอนุญาตให้ตามเสด็จไป

อคฺคี อุชฺชาลยิตฺวาน ข้ามัทรฺจะก่อไฟให้รุ่งโรจน์โคดเข้าตาย เห็นจะดีกว่าอยู่เป็นม่ายให้คนเขานินทา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 39)

ในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีกลับมาจากหาผลาหารในป่าแล้วไม่พบพระชาลี และพระนางกัณหา พระนางไปทูลถามพระเวสสันดรเท่าใดก็ตามพระองค์ก็ไม่ยอมตรัสด้วย พระนางจึงต้องเสด็จออกตามหาสองกุมารตลอดทั้งคืน จนในที่สุดพระนางถึงแก่วิสัญลักษณ์ลง พระเวสสันดรเข้าพระทัยว่าพระนางมัทรีสิ้นพระชนม์แล้ว จึงตกพระทัยและเสียพระทัยมาก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้คำที่แสดงให้เห็นอารมณ์รักอาลัยของพระเวสสันดร เช่น สะดุ้งพระทัยหาย เป็นต้น นอกจากนี้ยังใช้คำแสดงอารมณ์อาลัยเศร้าเสียใจเพราะความรักของพระเวสสันดรได้อย่างงดงาม ทั้งด้วยเสียงและความหมายของคำ ดังเช่นคำที่ใช้เรียกพระนางมัทรีว่า มัทรีเจ้าพี่เอ๋ย และเจ้าเพื่อนยาก เป็นต้น ซึ่งทั้งสองคำมีน้ำเสียงที่นุ่มนวล ไพเราะ และมีความหมายว่าพระนางมัทรีเป็นผู้ที่ทั้งเป็นที่รักและเป็นเพื่อนแท้ในเวลาลำบากของพระเวสสันดร และนอกจากนี้ยังนำคำที่มีความหมายต่างกันมาเปรียบเทียบกัน เพื่อให้เห็นความทุกข์ยากลำบากของพระเวสสันดรที่พยายามหาสิ่งที่ดีที่สุดในกาลและเทศะนั้นมาให้พระนางมัทรีผู้เป็นที่รัก เช่น ป่าช้า มีความหมายต่างกับกับ ป่าช้า และจักจั่น เรไร มีความหมายต่างกับกับ แตรสังข์ พิณพาทย์ เป็นต้น ทำให้มองเห็นภาพความรักระหว่างสามีกับภรรยาอย่างชัดเจน ดังความว่า “ปางนั้นสมเด็จพระเวสสันดรอดดูดวงกษัตริย์ ตรัสทอดพระเนตรเห็นพระอัครเสด็จแก่วิสัญลักษณ์พลบลงวันนั้น พระทัยท้าวเธอสำคัญว่าพระนางเธอวางวาย สะดุ้งพระทัยหายว่าไอ้อนิจามัทรีเจ้าพี่เอ๋ย บุญพื้ที่น้อยแล้วนะเจ้าเพื่อนยาก เจ้ามาตายจากพี่ไปในวงวัด เจ้าจะเอาป่าช้านี้หรือมาเป็นป่าช้า จะเอาบรรณศาลานี้หรือเป็นบริเวณพระเมรุทอง จะเอาแต่เสียงสาธิตาอันร่ำร้องนั้นหรือมาเป็นกลองประโคมใน จะเอาแต่เสียงจักจั่นและเรไรอันร่ำร้องนั้นหรือมาต่างแตรสังข์และพิณพาทย์ จะเอาแต่เมฆหมอกในอากาศนั้นหรือมาคั่นเป็นพาดาน จะเอาแต่ยุงยางในป่าพระหิมพานต์มาต่างฉัตรเงินและฉัตรทอง จะเอาแต่แสงพระจันทร์อันผุดผ่องมาต่างประทีปแก้วงามโอภาส อนิจจามัทรีเอ๋ย มาตายอนเอนอนาไรรู้ญาติที่กลางดง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 288)

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์รักระหว่างปู่กับหลาน

ในกัณฑ์ทศกันท์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทอดทานพระนางมัทรีไม่ให้ตามเสด็จ พระเวสสันดรไปอยู่ป่าแต่ไม่เป็นผล พระองค์จึงกล่าวขอพระชาลีและพระนางกัณหาไว้แต่พระนางมัทรีไม่ยอม พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงแสดงความอาลัยรัก ความห่วงใยหลานทั้งสองซึ่งยัง

เด็กเล็ก เคยแต่อยู่สุขสบายในวัง กลับต้องติดตามพระบิดาพระมารดาออกไปลำบากทุกข์ยากในป่า ในร่ายยาวมหาวงศ์สันดรชาดกใช้ถ้อยคำที่แสดงอารมณ์รักของพระเจ้ากรุงสฤษัษย์ได้ดียิ่ง ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพของปู่ที่รักและห่วงหลานไม่ยากให้ออกไปลำบาก คำที่พระเจ้ากรุงสฤษัษย์เรียกหลานทั้งสอง เป็นคำที่แสดงความรักอย่างชัดเจน เช่น โอ้สองทรมว้ยของอัยกา พระหลานเอ๋ย พระนัคดา พ่อชาลี แม่กัณหา สองนัคดาดวงสมร และสองกุมารา เป็นต้น นอกจากนี้การที่พระเจ้ากรุงสฤษัษย์บรรยายกิริยาอาการต่างๆของหลานทั้งสองได้โดยละเอียดแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทอดพระเนตรและเอาพระทัยใส่หลานรักทั้งสองตลอดเวลา ไม่ว่าในยามเสวย บรรทม แต่งองค์ หรือเล่น และเมื่อถึงเวลาที่หลานจะต้องจากไปแล้ว พระเจ้ากรุงสฤษัษย์ทรงแสดงความเสียพระทัยถึงที่สุด พระองค์ก็แสนเศร้าครวญจนน้ำพระเนตรไหลอาบพระพักตร์ ไม่สามารถจะทนดูหน้าหลานได้ต่อไปอีก ดังความว่า “โอ้สองทรมว้ยของอัยกา พ่อจะนิราสร้างพระพาราไปแรมไพร จะอดอยากลำบากใจในกลางป่า สาสินโมทน ภูควา พระหลานเอ๋ย เคยเสวยข้าวสาธิมีสหอม พร้อมด้วยสุปพัญชนะถ้วนถี่ พระพี่เลี้ยงนั่งชี้เชิญให้เสวย อนิจจานิจจาพระหลานเอ๋ย จะไปเสวยแต่มูลมันอันขึ้นขม พระหลานเอ๋ย เคยบรรทมเหนือพระยี่ภู่พระอุทอง พระพี่เลี้ยงเคียงประคอง จับกล่อมทุกเวลา รุกขมูลสมิ์ สยनुดา ตั้งแต่นี้พระนัคดาจะบรรทมได้รับพฤกษาชาติ จะต้องน้ำค้างเย็นกระเซ็นสาดพระวรกาย กัณหาเอ๋ย แม่เคยสรงกระแสนายในอ่างแก้ว พระพี่เลี้ยงนั่งเป็นแถวถวายเครื่องพระสุคนธ์อันปนปรุง โอ้แต่นี้พ่อชาลีจะงุมมือแม่กัณหา ลงสรงคงคาในท้องธาร ละหานหิน น้ำก็เย็นเหมือนกลั่นจอกกระจับ พระวรกายจะย่อยยับด้วยเหลือบยุง พระหลานเอ๋ย ใครเลยจะบำรุงโบทัดพัดกระพือในกลางป่า กาสิยานิ ปธาเรควา เจ้าสิเคยทรงผ้ากาสิกพัศตร์ พรรณราย คอกกระจัดกระจายเขียนด้วยลายทอง แต่นี้จะเอาใบไม้มากรองรองทรง จะระคายคัน พระองค์คูอนาถ กัณหาเอ๋ย เคยประพาศในสวนศรี ชมสระโบกขรณีในสวนขวัญ หักผักปทุม มาศอุบลบาน พระราชทานแก่ฝูงก้านัลตามเสด็จสระพรั่ง พระหลานเอ๋ย เคยเล่นในวังอยู่ยังมี ลากโคถึกมฤคิรูปปั้นอันบรรจง ใส่ล้อกลิ้งวิ่งวงแล้วทรงพระสรวล พรั่งนี้เข้าเจ้าจะชวนกันไปเดินในดงดอนจะตราฝนทนนร้อนทุกเวลา สงสารสองนัคดาดวงสมร เดินเหนื่อยก็จะอ่อนให้แม่อุ้ม จะร้องให้พี่ภุมในกลางทุ่ง เขาอุ้มเหนื่อยเขาก็จะงุมให้เจ้าเดิน จะระหกระเหินแม่จะเดินจะนับย่าง พระบาทเจ้าก็บอบบางแต่จะย่างก็ลูกล้ม ปูนี้ปรารมภ์ไม่รู้วายคั่งเลือดตาจะลามไหล พระหลานเอ๋ย พระอัยกาอยากใครจะได้นัคดาไว้เชยชม... (ร่ายยาวมหาวงศ์สันดรชาดก, 2507: 80-81)

ข. อารมณ์โกรธ ในร่ายยาวมหาวงศ์สันดรชาดก,ปรากฏการใช้ถ้อยคำแสดงอารมณ์โกรธทั้งของกษัตริย์ และของชาวบ้านได้อย่างสมจริง ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์โกรธของกษัตริย์

ในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่ชาวสิฬิพากันมาทูลฟ้องพระเจ้ากรุงสัตยชัยว่าพระเวสสันดรบริจาคช้างปิงจันนาอันเป็นช้างประจำเมืองให้แก่พราหมณ์ชาวกลิงคราษฎร์ พระเจ้ากรุงสัตยชัยเมื่อได้ฟังความก็ทรง “เดือดดาลประหนึ่งว่าเพลิงกาฬเข้าลามลน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 31) ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้คำว่า เดือดดาล ซึ่งเป็นคำที่แสดงอารมณ์โกรธและร้อนจนเดือดเหมือนมีไฟมาลน แสดงให้เห็นชัดเจนว่าพระเจ้ากรุงสัตยชัยทรงพิโรธพระเวสสันดรอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตามพระองค์ไม่แสดงอาการโกรธให้ราษฎรเห็น ทรงเก็บอารมณ์โกรธไว้ในพระทัยได้ สมกับเป็นชาติดียิ่ง

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระเวสสันดรพระราชทานสองกุมารให้แก่ชุกไปแล้ว ชุกก็โบยตีลูกลากเด็กทั้งสองไปไม่ปรานีต่อหน้าต่อตาพระเวสสันดร พระองค์เกิดความโกรธชุก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้คำแสดงอารมณ์โกรธที่เหมาะสมมาก เช่น โมโห โทโส และฮึดหือเป็นต้น ใช้คำอุทานว่า อุเหม! อุเหม! รวมทั้งคำสรรพนามแทนพระเวสสันดรว่า กู ล้วนแต่ให้ภาพความโกรธพลุ่งพล่านในอารมณ์ของปุถุชน ในฐานะพ่อที่เห็นลูกถูกทำร้าย แม้ว่าตนต้องการจะไปช่วยลูกหรือไปฆ่าผู้ที่ทำร้ายลูกแต่ก็ไม่สามารถทำได้ ต้องเก็บกลั้นและระงับอารมณ์โกรธนั้นไว้ ดังความว่า “อวิชขามาห่อหุ้ม พระปัญญานั้นกลัดกลุ้มไปด้วยโมโหโทโสหลุมหลง โทโสซ้ำซ้ำส่งให้บังเกิดวิหิงสาขึ้นทันที ว่าอุเหม! อุเหม! พราหมณ์ผู้นี้อาจองทะนงหนอ มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ ชะเอ๋ยกุมารอยู่เปล่าเมื่อไร ทั้งพระบรรลค์ศิลป์ชัยก็ถือมา ธนุจาปี คเหตฺวา ก็ทรงพระแสงธนูศรกระแสนั่นกับมือ ฆ่าพราหมณ์ผู้นี้เสียเถิดหรือ เธอก็ฮึดหืออยู่แต่ในพระทัย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 252)

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสัตยชัยทัดทานไม่ให้พระนางมัทรีติดตามพระเวสสันดรออกไปอยู่ป่า พระนางมัทรีไม่ยอมปฏิบัติตามด้วยการกล่าวแสดงเหตุผลและข้อเสียของการเป็นหญิงม่าย พระนางเข้าพระทัยดีว่าพระเจ้ากรุงสัตยชัยปรารถนาดี แต่เมื่อพระเจ้ากรุงสัตยชัยตรัสขอสองกุมารไว้ในวัง พระนางมัทรียอมไม่ได้เพราะมีความรักและเป็นห่วงลูกทั้งสองมาก ไม่ต้องการให้คลาดไกลสาขตา และหากพระนางยอมตามคำขอของพระเจ้ากรุงสัตยชัยทำให้พระนางต้องพลัดพรากหลายทาง ทั้งจากวัง จากพระนางผุสดี และต้องจากพระโอรสทั้งสอง ในครั้งนี้พระนางมัทรีไม่ทูลด้วยเหตุผลต่อพระเจ้ากรุงสัตยชัยดังที่ผ่านมา แต่แสดงอารมณ์โกรธด้วยการใช้คำประชด เหน็บแนม อย่างคมคาย เช่น พระเดชพระคุณทั้งนี้เป็นที่สุด สอยดาวสาวเดือน

ลงถวายได้ เลี้ยงไว้ก็คงจะขายพระบาท ปากก็กลัระอาใจ ตัดต้นแล้วก็โค่นเงา และไฟสูงให้เกิน
 ศักดิ์ เป็นต้น ดังความว่า “ฝ่าพระบาทตรัสห้ามมาทั้งนี้ ย่อมทรงพระปรานีพระเจ้าหลาน กล่าวว่
 จะต้องทนทุกข์ทรมานในหิมเวศ พระเดชพระคุณทั้งนี้เป็นที่สุด ปิยบุตรดา นาม พระพุทธเจ้าข้า
 ขึ้นชื่อว่าบุตรเป็นที่สุดแสนแสนหา ถึงจะชั่วช้าประการใดใจสามารถ เป็นหนามเสี้ยนเบียนราษฎร
 ควรห้ามเฝ้า จะตัดจากลูกเด้านั้นไม่ขาด เกล้ากระหม่อมเหมือนฝ่าละอองธุลีพระบาท ก็คงจะตัด
 พระลูกขาดได้คล่องๆ ไม่รู้หรือว่าช้างเผือกขาวเผือกต้องพระประสงค์ จะสอยดาวสาวเดือนลง
ถวายได้ แกล้งเลือกส่งจงใจให้ข้าศึก นี่หากว่าชาวเมืองเขาคิดลึกลงใจจนทุกความ พระองค์ขับ
 พระเจ้าลูกเสียดังตามดั่งที่ พระคุณเอ๋ย อันสองราชกุมารนี้ไม่มีผิด จะพาลโกรธลูกกระจริด
 กระไรได้ ข้าพทรียังมีอาลัยเป็นล้นพ้น กว่าจะเลี้ยงได้แต่ละคนสุดแสนยาก ทุกกระหม่อมมาพรา
 ไปจากอก ดั่งจะหยาบคายเอาดวงใจไปจากกาย จะขอลาพระกุมารหลานชายไปชมเชย พระพุทธเจ้า
 ข้า...ลูกน้อยนิตหนึ่งเท่านั้นจะทำอะไรได้ ถึงจะเลี้ยงไว้ก็คงจะขายพระบาท สอนหล่อนก็ยากปากก็
กลัระอาใจ วาสุกรีฤาจะรู้ซึ่งพิษเขี้ยว ชาวเมืองก็จะโกรธเกรี้ยวพาโลเลียวไล่ขับให้อัประมาณ
 ขับพระเจ้าลูกแล้วสืบทอด ยังจะซ้ำพระเจ้าหลานลงเป็นสอง จะเลื่องลือระบือก้องทุกคำเข้า
 โอ้พระพลเกล้าได้ตัดต้นแล้วก็โค่นเงาเชิญทั้งถนอม จะอาลัยอาวรณ์ไปไยมี พระเจ้าหลานหรือจะ
 ดึกว่าโอรส แต่ลูกในไส้ยังคิดคดดูเวทนา โอ้พ่อชาติกัณหาของแม่เอ๋ย...พระลูกเอ๋ย ไม่ควรคู่กับบุ
 แล้วนะพระลูกรัก อย่าไฟสูงให้เกินศักดิ์ไชสุริยวงศ์ โกกิลาหรือจะฝ่าเข้าสูงหงส์ไชพงศ์พันธุ์
 พระลูกเอ๋ย เอาแต่ป่าไม้ไพรวันเป็นเรือนตาย จงสูทนอายุไปภายหน้า เห็นจะดีกว่าอยู่ในพระพารา
 พังคำแม่ว่านี่เกิด” (ร่ายยาวมหาวาสสันครชาดก, 2507: 77 - 79)

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์โกรธของชาวบ้าน

ในกัณฑ์ชุกก เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้เป็นเรื่องราวของชาวบ้าน ดังนั้นตัวละครจึง
 แสดงอารมณ์อย่างเปิดเผย ตรงไปตรงมา สมจริงโดยไม่ต้องเก็บกลัไว้ ในตอนที่ชุกกกลับมาทาง
 เงินที่ฝากเพื่อนไว้ แต่เห็นท่าทางเพื่อนมีพิรุณ ชุกกจึงแสดงอารมณ์โกรธเพราะเห็นว่าตนอยู่ใน
 ฐานะเหนือกว่า ดังนี้ ในร่ายยาวมหาวาสสันครชาดกใช้คำแสดงอารมณ์โกรธของชุกก เช่น ครี
 ครอก ตะคอก และขู่ เป็นต้น “ส่วนออเฒ่ายังไม่ทันที่จะนั่งลงถึงฝาก จึงทวงว่าของของเราที่เอามา
 ฝากฝากแก่ท่านไว้ เอามาให้ท่านทีเอามาเดี๋ยวเดี๋ยวนี้จะมีมัน ทาตุ อสกุ โคนตุ ผัวเมียก็อกอันอีกอกอยู่
 เป็นครู เฒ่าก็ครีครอกตะคอกขู่เป็นไรจึงมาเลดูนั่งอยู่เล่า” (ร่ายยาวมหาวาสสันครชาดก, 2507: 128)

ในกัณฑ์เดียวกัน ตอนที่ชุกพานางอมิตตมาอยู่ที่บ้านของตน นางอมิตตารู้จักปรนนิบัติดูแลชุกเป็นอย่างดี ไม่มีรังเกียจว่าชุกแก่ชรา ทำให้พราหมณ์หนุ่มแก่นั้นเกิดความริษยา พวกโคธเมียของตนกันทั่วหน้า ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, กล่าวถึงอารมณ์โกรธของพราหมณ์หนุ่มเหล่านี้ ด้วยการใช้คำที่มีเสียงและความหมายทำให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจน เช่น ไหม่มุ่น ฮิดหนุนหัน เดือดเดินคำดูพิโรธ โกรธกริ้ว โกรธงุ่นง่าน ชูตะคอก หัวหันหัน หึดฮึดฮือ และเดือดแตกคำดู เป็นต้น ใช้ คำสรรพนามว่า กู มึง เอ็ง ดังความว่า “อันว่าพราหมณ์ทั้งหลายหนุ่มๆ ในละแวกบ้านนั้นจะชุมนุมชาจะมาก ทั้งผู้ดีและผู้ยากนั้นนักหนา อาจารย์สมปฤดี ทิสฺวา ครั้นเห็นเจ้าอมิตตาคึกครื้นมีวัตรจริยาดีรูปปฏิบัติ ทุกสิ่งสรรพสารพัดจะบำเรอเผ่าชรา ครั้นคิดถึงเรือนตนขึ้นมามั่นก็ให้ไหม่มุ่น อ้ายบ้างก็ฮิดหนุนหันเหมา บ้างก็เดือดเดินคำดูพิโรธ ต่างคนต่างก็โกรธกริ้วมาสู่เรือน อ้ออิงคะนิงสะเทือนสะท้านทั่วไปทั้งนั้น มันให้เกิดกลั่นแกล้งกันนี้เป็นเหล่าๆ ดีเมียนี้ฉาวๆ ฆ่าไปทั้งบ้าน อ้ายบ้างก็โกรธงุ่นง่านเงืองฮอก กริยาโย ตชเชนดิ อ้ายบ้างก็ ชูตะคอกขบเคี้ยวฟัน อ้ายบ้างก็หัวหันหันจับไม้ อ้ายบ้างก็วิ่งเวียนไล่เล่นอิงคะนิง บ้างก็มัดมือขึงเงินกับข้อ บ้างก็หึดฮึดฮือหักซี่ฟาก บ้างก็ร้องสำราญพิไรว่า อ้ายบ้างก็เดือดแตกคำดูเคี้ยวเข็ญ...ทุกวันนี้มึงสำคัญกูนี้เป็นผัวหรือเป็นข้า หากูนี้เป็นผัวหรือเป็นข้า หรือว่ามึงนี้ช่วยกูมานี้สักกี่ซัง เอ็งเอ๋ยจะคิดกูมึงก็เป็นไร” (รายวามหาเวสสันดรชาดก, 2507: 131-132)

การใช้คำที่แสดงอารมณ์โกรธที่ปรากฏในกัณฑ์ชุก ตอนที่บรรดาเมียพราหมณ์หนุ่มทั้งหลายที่ถูกผัวโกรธ ทำร้าย ทบตี ต่างก็มารวมหัวกันจะแก้แค้นนางอมิตตาซึ่งเป็นต้นเหตุ ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ใช้คำแสดงอารมณ์โกรธได้อย่างเข้มข้นเข้าถึงความรู้สึกของตัวละครอย่างยิ่ง สามารถสร้างอารมณ์ร่วมให้กับผู้อ่านหรือผู้ฟังได้เป็นอย่างดี เช่น แค้นขบฟัน รำเอาหัวเอาให้สิ้นโคตรคร่ำ เดียง ถอง ตบ บัดขบ และแสกเสียง เป็นต้น ดังความว่า “ตพ พราหมณ์โย อันว่านางพราหมณ์ทั้งหลาย...ครั้นว่าผัวเขาตีเตือนเขาตั้งใจว่าจะให้ดี เดือดโดดหนีลอดลงจากเรือน...เดินเข็นน้ำดาสะอันเข้าหากัน มันให้แค้นขบฟันถกเขมรมันหมดทุกคน บ้างก็เที่ยวเสือกสนสืบข่าวกันสือข่าวกัน ว่าข้างเรามันเป็นกระนั้นข้างท่านมันเป็นกระนี้...เรามีรู้มันได้มันร้ายขึ้นมาจริงๆ เราจะนิ่งเสียหรือหือหานะอืชาวเรา ทั้งนี้ก็เพราะใครเล่า เพราะอืสาวข้าสามซัดเซบ้าน มันให้เกิดความรำคาญแค้นถึงเพียงนี้ นที ดิตถาทีสุ เราจะประชุมกันที่ไหนดี จะชุมนุมกันอยู่ที่นี้ที่นั่นที่นั่นทำน้ำ อมิตตตามันมาเมื่อเย็นเราจะเล่นเสียให้ยังคำ รำเอาหัวเอาให้สิ้นดำรา จะประดังแตกคำว่าหัวเสียให้เจ็บ แม่เสื่อจะลองเล็บเล่นเจ้าในวันนี้ กูจะพิไรพิไรรำเอาให้สิ้นโคตร เอาให้สิ้นโคตร ถ้ามันโกรธกูจะกรูเข้ากร่ำ ถ้ามันคำกูจะคือเข้าเดียง ถ้ามันเถียงกูจะถูเข้าถอง ถ้ามันร้องกูจะราเข้าร่อ

ถ้ามันต่อจะตามเข้าตบ ถ้ามันสู้เอาหัวเสียให้บ๊อด ตบหัวเสียให้มันเป็นแสกเสียว” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 134-135)

ในตอนนี้นางพราหมณ์ค้านางอมิตตดา ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกเลือกใช้คำที่ตรงไปตรงมา ประชดเสียดสี รุนแรง ไม่ผ่านการขัดเกลา เช่น เข้าเหยี่ยว ตะกละกลาลี ญาติโคตรเค้า เสือกไล่ส่ง อ้ายเฒ่า เฒ่าโศกชั่วชาติ ดิ้นระเคว้ง ฝิเฒ่าจัญไร เคนห่า อีเช่อเซอะ เงอะแเงะเง่าเง้า เลื่อย และกากกลีกระดางกลาง เป็นต้น แต่ในบางแห่งจะใช้สัญลักษณ์เปรียบเทียบ ซึ่งช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพได้ชัดเจน เช่น หอก แทนอวัยวะเพศชาย เป็นต้น ดังความว่า “อันว่าหญิงทั้งหลายล้วน เหล่าที่ใจร้ายรานรามา...นั ประภาสสิ ส่องเสียงบริภาษพ้อด้วยวาจา บ้างก็เข้าเหยี่ยวอยู่จาวจาว นูเน เออเน่เน่หะเวย เน่เน่เน่เจ้านางอมิตตดา เช่นออเจ้ากระนี้หนากูไม่เคยเห็น อะไรจะมาเป็นได้แต่ อย่างนี้ จะมาเป็นตะกละกลาลีให้เขาเลื่องลือ นี่เจ้าทำแกตัวเจ้าเองหรือ หรือว่าใครทำให้แกตัวเจ้า หรือว่าญาติโคตรเค้าเขาขัดใจ เขาจึงแกล้งเสือกไล่ส่งมาให้เป็นเมีย แก่อ้ายเฒ่าสรรพเสียวเสาะซ่าน สกปรก นี่มึงอยู่หาไหนนี่มึงไม่รู้หรือว่ามันซื้ออ้ายชุกเฒ่าโศกชั่วชาติเชิงจะขอทาน...น หิ นูเน ดุยก์ กลุยาณี แต่ว่าจะหาหัวที่ดีที่ชอบกลเป็นคนที่เขาไม่ไว้เว ปีตา มาตา จ โสภเน ไหนนี่หรือว่า พ่อแม่ไม่มีมั่ง ช่างจะมามากแต่ตั้งส่งมาให้เป็นเมีย อญญ ภตุตาร ไส้เจ้าอย่าอยู่ยืดยาวอย่าหัวมัน เสีย ชุกชนหาหัวเอาใหม่ฟังพี่ว่า... สดุดียา หดี ถ้าหาไม่ก็ชายที่พ่วงพิพิลิกล้ำสันหอกนั้นมันก็ใหญ่ จะมาประจ้งจ้องจ้งเข้าที่อกใจจำเพาะเจ้าให้มันดิ้นระเคว้ง คุณนางจริง ตลจ ทุกข์ อันว่าความทุกข์ ทั้งสองสิ่งเราไม่แสรังว่า เมื่อสิ้นบุญวาสนาแล้วก็ตามที่กมหน้าตายไปเป็นผีดีกว่าอยู่เป็นคน...นคติ จิฑุทา นคติ รติ เอออีกความยินดีนั้นมันจะมีมาแต่ไหน เพราะอ้ายฝั้วฝิเฒ่าจัญไรรูปร่างดังเคนห่า... เอออีกเจ้ายังระเร่ร้อนกำคัดเด็กดวงครุณี กุมาริ อภิรุปา ทรงลักษณะสิริราวรินทร์สาวภาคย์ แม่มกั้ว แต่ว่าจะหายากหรือที่สามิ...เจ้าอย่าอยู่ฟังพี่ว่าไปเสียในวันนี้ ไปหาญาติกาที่เขามีความเอ็นดู ให้เขา หาหัวหัวเอาใหม่ให้มันแก่กว่าออตปุจะได้ประชันด้วยออตปุ อีเช่อเซอะนี่มึงจะมาเงอะแเงะเง่า เง้าเงื่ออยู่ละนี้ ก็ ชินุโณ อ้ายเฒ่าแก่กากกลีกระดางกลาง ยังมันนี้ใครเขามีบ้างที่เมืองคน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 136-140)

หลังจากนางอมิตตดาถูกบรรดานางพราหมณ์รุมด่าแล้ว นางก็กลับมารบายนาง ไกรธไล่ชุก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เลือกใช้คำย้อคำแสดงอารมณ์โกรธที่รุนแรง เพราะนางอมิตตดาอยู่ในฐานะที่เหนือกว่าชุก เช่น ไกรธโกร่งกร่าง สะเทือนสะทกสะท้าน และโกรธ งุ่นง่าน เป็นต้น ใช้สรรพนามเช่น กู มึง เอ็ง อ้ายเฒ่าจัญไร หน้าจั่ง เหงาโง่ และหน้าฝิ เป็นต้น เป็นการเลือกใช้คำแสดงความโกรธได้อย่างสมจริงตามสถานะของตัวละคร ดังนี้ “นางอมิตตดาก็

โกรธโกร้งกร่างกระต๊อบเท้า สะเทือนสะทสะท้าน โกรธงุ่นง่านเอาอเฒ่า...นางพราหมณ์บ้านนี้
มันหนักหนา มันมาเคียงคอยอยู่ที่แทบท่าทางจะตักน้ำ ภูนี้จะได้ไปว่าอะไรสักคำน้อยหนึ่งก็ไม่มี
...ถ้าแม้ว่าอเฒ่ารักเราจะอยู่ไปด้วยกัน จงผ่อนผันชวนขวย หาข้าหญิงชายมาให้ดูใช้...อ้ายเฒ่า
จัญไรนี้จะไม่ไปหรือ จึงมาครวญคร่ำครันครือเกล้าจะอ่อน ทำเป็นอิดอดอ่อนพะเน้าพะนิง
ออกมาคำหนึ่งก็ว่าแก่เฒ่า สองคำซ้ำเล่าว่าทางไกล กลัวอะไรไปกลัวอะไรนัก ตะละว่าชักจูงปีศาจ
ยักษ์มันจะหักเอาคอไป นี้อเฒ่าไปเมื่อไรจึงรอบรู้ หา นี่เฒ่าไปเมื่อไรจึงรอบรู้...อเฒ่าขลาดนี้
กระไรไปสิ้นหมด หดนี้กระไรไปสิ้นอย่างยังไม่ทันไปแต่สักย่าง ทำหน้าเป็นหน้าจ้งหย่อยเหงาโง่
...แม้อเฒ่ามิไปขอข้าหญิงชายมาให้ดูใช้ก็อย่าสงสัยที่ภูจะอยู่สันนิวาสหรืออย่าสำคัญ...ภูก็จะทำ
เป็นและเลียมลามหลอกกล่เล่นให้เลื่อนเปื้อนกับเพื่อนบ้าน ที่นั่นอเฒ่าก็จะโกรธงุ่นง่านหึงเหงา
มมายลงทุกที หน้ามึงก็จะซิดเป็นหน้าผีฝ่ายพอมตรอมใจหาย เพราะอเฒ่ามิตามใจภู นั่นแล”
(ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 144-151)

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระนางมัทรีสุบินร้ายว่ามีชายรูปร่างใหญ่โตน่ากลัวเข้ามา
ทำร้ายพระนาง เนื่องจากเป็นตอนที่มีความน่ากลัวของการแสดงอารมณ์โกรธถึงขนาดฆ่าฟันกัน
อย่างรุนแรง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เลือกใช้คำแสดงอารมณ์โกรธที่มีน้ำเสียงและ
ความหมายของคำสอดคล้องกับปริบท ให้อารมณ์แก่ผู้อ่านทั้งความน่าสะพรึงกลัวและน่าหวาดเสียว
เช่น หวาดๆ คำเป็นมันหมึกมืด โกล่เกล่ แกว่งกวัดฉวัดเฉวียน ถีบทลายลง กระต๊อบเท้าตะคอกขู่
คำรามสำราญ กระชากนูด ฟาดด้วยดาบ กระเด็นคื่น แวะคว้านควัก ปลิ้นวันหะ จะเชือด ล้วง
ชำแหละแหะหา และโลหิตไหลละลุ่มลง เป็นต้น ดังความว่า “พระนางให้หวาดๆ จนเพล
ปัจจุสมย์จึงม่อผล็อยหลับสนิท เสวยพระสุบินนิมิตพิศประหลาดลามกว่า เอโก ปรีโส ยังมีบุษ
ผู้หนึ่งนั้นเฒิบโตคำล้ำสันเห็นพิลึก ผิวกายคำเป็นมันหมึกมืดดั่งหมาเมฆ คุน้โกล่เกล่เก่งกาจ ปรีท
หิตวา นุ่งผ้าข้อมฝาดคาดกาสาวัลักกระสันพันเป็นเกลียวเหนียวเหน็บรั้ง ผืนหนึ่งคาดพุงนุ่งงั้งจั้ง
มั่งทะมัดทะแมง ปลิ้นธิตวา ทัดดอกไม้แดงทั้งสองหูสูง่า อารุหตุโธ มีหัตถ์เบื้องซ้ายนั้นถือดาบ
คมเขี้ยวเป็นมันปลาบละเลื่อมแสง แกว่งกวัดฉวัดเฉวียนวิ่งวุ่นเข้ามาถึงถืบทวารดั่งทลายลง ตชเชน
โต กระต๊อบเท้าตะคอกขู่คำรามสำราญ ฉวชฎานางกระชากนูดให้หลุดพลัด รวบพระกรกระหวัด
ทั้งซ้ายขวาให้พระนางอุตตานภาพ ฟาดด้วยดาบแล้วก็เหวี่ยงลงตรงพระพาหา สองซ้ายขวาขาด
เป็นสิน พระกรกระเด็นคื่นอยู่เดดาล แล้วมิหน้าชำแวะคว้านควักพระนัยนเตรทั้งสองปลิ้นให้
วันหะ อูรี ภินุทิตวา เอาดาบจะเชือดพระทรวงล้วงชำแหละแหะหาพระหฤทัยพระนางนั้น
ตสุสา วิรวนุติยา...ชายนั่นกริ้วโกรธเค็ดได้ดวงหทัยพระโลหิตไหลละลุ่มลง นางก็สะอื้นพระองค์
ออกพระโอษฐ์ไถดลยพลอยผวาตื่นฟื้นขึ้นทันที” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 218-219)

ค. อารมณ์โศกเศร้า ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,ปรากฏการใช้คำแสดงอารมณ์โศกเศร้าหลายตอน ล้วนเป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้งกินใจ ทำให้ผู้อ่านคล้อยตามอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์โศกเศร้า

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสุทนต์ตรัสขอพระชาลิและพระนางกัณหาไว้ในวันว้าง แต่พระนางมัทรีไม่ยอมตามพระประสงค์ พระเจ้ากรุงสุทนต์ทรงโศกเศร้าอาลัยหลานทั้งสองมาก ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เลือกใช้คำที่แสดงความเสียพระทัยของพระเจ้ากรุงสุทนต์ที่กระทบอารมณ์ผู้อ่านให้คล้อยตาม และเห็นภาพปูที่ร้องไห้โศกเศร้าใจเพราะหลานที่รักต้องจากไปไกล เช่น ดั่งเลือดตาจะลามไหล ชบพระพักตร์ลงทรงพระพิลาป และกันแสงให้รำลึก เป็นต้น ดังคำว่า “ปฐวีปรารมภ์ไม่รู้วายดั่งเลือดตาจะลามไหล พระหลานเอ๋ย พระอัยกาอยากจะได้ นัคนาคาไว้เชยชม...ตรัสพลางจูบพระชาลิกัณหาแล้วยกพระนัคนาลงจากคอก เธอก็ชบพระพักตร์ลงทรงพระพิลาป พระอัสสุชนัยน์ไหลอาบพระพักตรา มิใคร่จะดูหน้าพระหลานได้ เธอก็ทรงพระกันแสงให้รำลึกสองกุมาร อยู่บนแท่นไศยานั้นแล ” (รายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 80 - 81)

ในกัณฑ์กุมาร เนื้อเรื่องกล่าวถึงการพลัดพรากจากกันของพระเวสสันดรกับพระชาลิและพระนางกัณหา และชุกทำร้ายทนต์สองกุมาร จึงมีการแสดงใช้คำอารมณ์โศกเศร้าของตัวละครอยู่หลายตอน ตอนที่เด่นชัดมากคือการแสดงอารมณ์โศกเศร้าของพระนางกัณหาที่เข้าใจว่าพระเวสสันดรไม่รักตน ปลดปล่อยให้ตนต้องถูกชุกทำร้ายทารุณโดยไม่ช่วยเหลือ พระนางเสียใจมากจนไม่ขอเกิดมาเป็นลูกพระเวสสันดรอีก ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เลือกใช้คำที่แสดงความเจ็บปวด เศร้าเสียใจของเด็กผู้หญิง ซึ่งมีทั้งคำที่แสดงความเจ็บกาย เช่น เจ็บใจจะขาด และโศกถึงกันแสงให้ เป็นต้น ใช้คำที่แสดงความเจ็บใจ เช่น พระคุณเอ๋ย พระคุณเจ้าเอ๋ย เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย ที่จะได้กลับมาเป็นพ่อลูกกันสืบไปนั้นอย่าสงสัย เป็นต้น ใช้คำที่แสดงความน้อยใจ เช่น ชะรอยกรรมกัณหาน้อยนี้ได้กระทำไว้แต่ชาติหลัง พระพ่อเจ้าชิงชังไม่มาดูหน้าเมินเฉย และพระลูกหญิงขอถวายบังคมลา เป็นต้น และยังเลือกใช้คำแสดงอารมณ์โศกเศร้าให้ผู้อ่านคล้อยตามจนเกิดความสงสารพระนางกัณหา เช่น ควรจะสงสารเอ๋ย และไอน้ำเวทนา เป็นต้น ดังคำว่า “ควรจะสงสารเอ๋ยด้วยแก้วกัณหา พระชลดาลงผอ่ยๆ ชม้อยแลดูไม้ที่พราหมณ์ดี แล้วก็ตั้งแต่จะทรงพระกันแสงโศกให้พระบิดาช่วย ว่าชีวิตลูกนี้จะม้วยเสียจริงแล้ว เป็นไฉนพระทูลกระหม่อมแก้วจึงนั่งเฉยเสียได้ในครั้งนี้ ไอน้ำเวทนาด้วยนางแก้วกัณหากุมารี เธอทรงพระโศกถึงกันแสงให้

น้ำพระชลนัยน์ไหลลงหลั่งๆ พลางก็ร้องทูลตั้งอยู่แจ้วๆ ว่าเจ้าประคุณทูลกระหม่อมแก้วของคุณเอี้ย ตัดลูกเสียแล้วหรือจึงนั่งเฉยเสียได้ ปลอ่ยให้พราหมณ์จัญไรแกดิดำคร่ำไปต่อหน้าพระที่นั่ง ฌมร ชาต ดังว่าข้าครอกเกิดในเรือนเบี้ย โขยตีบรรดาเสียสุดกำลัง น จาย พราหมณ์ มิใช่พราหมณ์ แล้วนะพระพ่อเจ้า เฒ่านี้ทำไมตะแกจึงร้ายกาจ ยกโข ชะรอยว่าผีปีศาจมันแกเล็งแปลงมาเป็น ขอทาน ตีประจานให้เจ็บใจจะขาด ขู่ต้อนควาครกระทำเข็ญ จะฉีกเนื้อลูกกินเสียทั้งเป็นนั่นมิได้ จึงแกเล็งดีด้วยฝีมือไปให้ลับพระเนตรพระบิดุเรศเจ้าแล้ว ก็ะหักคอลูกแก้วลงกลางดิน จะฉีกเชือด สิบเลือดกินเป็นภักษา พระพุทธ-เจ้าข้าไม่โปรดแล้วลูกแก้วจะขอลา พระบิดาอย่าได้น้อยพระทัย เลย พระคุณเอี้ย พระคุณเจ้าเอี้ย เจ้าประคุณของคุณเอี้ยอย่าว่าลูกนี้มาลวงคุณ ที่จะได้กลับมาเป็น พ่อลูกกันสืบไปนั้นอย่าสงสัย ด้วยว่ากระคุณและเลือดเนื้อจะเป็นเหยื่อของดาพราหมณ์ ลูกนี้กราบ ทูลความสักเท่าใดเท่าใดไม่เชื่อเลย กรรมเอ๋ยกรรม ชะรอยว่ากรรมกัณหาน้อยนี้ไ้กระทำไว้แต่ ชาติหลัง จึงให้เพือนุพระพ่อเจ้าชิงชิงไม่ดูหน้ามาเมินเฉย โอกรรมเอ๋ยเห็นจะสิ้นวาสนาของ แก้วกัณหานี้เสียจริงๆ พระลูกหญิงขอถวายบังคมลา เป็นไปตามเวรานั้นแล้วแล” (ร่ายยาวมหา เวสสันดรชาดก, 2507: 255-256)

ในตอนเดียวกันนี้ แม้พระเวสสันดรจะทรงใช้ขันติบารมีมาข่มความโกรธที่เห็น ชุชกทำทารุณสองกุมารต่อหน้าพระพักตร์ได้แล้ว แต่เมื่อได้ทรงฟังเสียงลูกทั้งสองร้องไห้คร่ำ ครวญ พระองค์ก็ไม่สามารถระงับความเศร้าสลดในพระทัยได้ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เลือกใช้คำที่แสดงอารมณ์เศร้าโศกของพระเวสสันดรได้อย่างชัดเจน เช่น เศร้าสลดระทดท้อ ไม่หายเหือดซึ่งโศกา และน้ำพระเนตรเป็นสายเลือด เป็นต้น ดังความว่า “เสียวพระสกลกายเย้น ระย้อ เศร้าสลดระทดท้อพระหฤทัยเธอถอยหลัง พระนาสิกอึดตั้งอัสสาสปีสสาส น้ำพระเนตรเธอ ไหลหยาดหยดเป็นสายเลือด ไม่เว้นวายหายเหือดซึ่งโศกา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 258)

ในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีกลับจากหาผลาหารในป่ามาถึงพระอาศรมแล้ว ไม่เห็นพระ ชาลีและพระนางกัณหา พระนางตามหาทุกแห่งที่คิดว่าลูกทั้งสองจะไปเที่ยวเล่นแต่ก็ ไม่พบ เมื่อทูลถามพระเวสสันดรพระองค์ก็ไม่ตรัสใดๆทั้งสิ้น พระนางออกตามหาสองกุมารด้วยความตกใจ โศกเศร้ากลัวว่าลูกทั้งสองจะตายจากไป ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เลือกใช้คำที่ทำให้อารมณ์ผู้อ่านเศร้าสลดใจไปกับพระนางมัทรี เช่น หมองศรีโศกกำสรดสะอึกสะอื้น ลูกรัก ของแม่ทั้งชายหญิงไปอยู่ไหน แม่แลไม่เห็นแล้ว อ้างว้างวังเวงใจ พระพักตร์ฟุ้งฟองนองไปด้วย น้ำพระเนตร ออกแม่น้ำอ่อนหิวสุดละห้อย และสุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด เป็นต้น ซึ่ง ตรงกับความเหินของ ล้อม เฟื่องแก้ว (2527: 80) ว่า ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ที่ควรได้รับการ

ยกย่องว่าให้อารมณ์สะท้อนใจมากที่สุดคือกัณฑ์มัทรี เพราะทั้งสำนวนโวหารและเนื้อความ แสดงถึงความรักความผูกพันที่แม่มีต่อลูก อาการตระหนกตกใจเป็นห่วงลูกของพระนางมัทรี ที่วิ่งหาลูกตามละเมาะไม้ สระน้ำ ป่าช้าในยามกลางคืน ได้ตามข่าวลูกจากต้นไม้ ก้อนหิน กรวดทราย ฯลฯ ล้วนเป็นภาพที่สามารถสะกิดอารมณ์ผู้สลับให้คล้อยตามและตื่นตันได้อย่างถึงที่สุด ดังความว่า “สมเด็จพระยอดยิ่งเขาวมาลย์มัทรี กราบทูลพระราชสวามีสักเท่าใดๆ ท้าวเธอจะได้ปราศรัยก็ไม่มี พระนางยังหมองศรีโสภณำสรดสะอึกสะอื้น ถวายบังคมขึ้นออกมาเที่ยวแสวงหาพระลูกรักทุกหนแห่ง กระจำงแจ้งด้วยแสงพระจันทร์ส่องสว่างพื้นอำพรประเทศวิถี นางเสด็จจรลีไปหยุดยืนในภาคพื้นปริมณฑลได้ต้นหว้า จึงตรัสว่า อิม เต ชมพูกา รุกขา ควระจะสงสารเอ๋ยด้วยต้นหว้าใหญ่ ไกลล้าอาราม...ลูกรักเจ้าแม่เอ๋ย เจ้าเคยมาอาศัยนั่งนอน ประทับร้อนสำราญอยู่ร่มรื่นๆ สำรवलเล่นเย็นสบาย พระพายรำเพยพัดมาฉวีเฉื่อย เรไรระริ่เรื้อยร้องอยู่หึ่งๆ แต่ลูกรักของแม่ทั้งชายหญิง ไปอยู่ไหน ไม่เห็นเลย...อิมตาไปกุขรณิ รุมมา เจ้าเคยมาประพาสรังสนานในสระศรี โบกขรณิ ตำแหน่งนอกพระอवास นางเสด็จจรลีลาไปเที่ยวเวียนรอบ จึงตรัสว่าน้ำเอ๋ย เคยมาเปี่ยมขอบเป็นไรจึงขอคั่นลงขุนหมอง...พระลูกเอ๋ยเจ้าเคยมาเที่ยวเล่นแม่แลไม่เห็นแล้ว โอ้แลเห็นแต่สระแก้วอยู่อย่างว่างวังเวงใจ...สมเด็จพระไทเธอเที่ยวตะโกนกู่ก้อง พระพักตร์เธอพุ่มพองออกไปด้วยน้ำพระเนตรเธอโศกา จึงตรัสว่าโอ้อ้อเวลาปานจะนี้อะจะมีคิดค้น จวนจะสิ้นคืนก่อนรุ่งไปเสียแล้วหรืออะไรไม่รู้เลย พระพายรำเพยพัดมารีเรื้อยอยู่เฉื่อยฉวี อกแม่นี้ให้อ่อนหิวสุดละห้อย ทั้งดาวเดือนก็เคลื่อนคล้อยลงลับไม้ สุดที่แม่จะติดตามเข้าไปในยามนี้...สุดสายขนานที่จะตามไปถึงแล สุดโสดแล้วที่แม่จะซบทราบฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกพิไรร้อง สุดผีทำที่แม่จะเยื้องย่องยกย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสบรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย ” (ร่ายยาวมหาวาสสันดรชาดก, 2507: 282-285)

2. การใช้คำอ้อมค้อม คือการใช้คำหลายๆคำแทนการกล่าวคำสั้นๆ ง่ายๆ หรือการกล่าวอย่างตรงๆ เพื่อหลีกเลี่ยงคำธรรมดาหรือคำที่ไม่ต้องการเอ่ยถึง และเพื่อเพิ่มความหรูหราให้แก่ถ้อยคำเหล่านั้นหรือเพื่อให้เกิดความขบขัน เช่น “ระบบเกี่ยวกับจุมูกของหล่อนได้รับการทรมานจากการรบกวนชั่วคราว” หมายถึง “หล่อนเป็นหวัดคัดจมูก” หรือกามนิตเรียกวลีสุภาษิตว่า “แม่สาวดางามผู้เล่นคล้อยอดหัวใจข้าพเจ้า” “นางผู้เล่นคลี” “สาวน้อยผู้มีคิ้วอันงาม” “นางผู้หาที่เปรียบมิได้” เหล่านี้เป็นต้น เป็นการกล่าวถึงคุณลักษณะหรือคุณสมบัติของนางแทนการเรียกชื่อ (ใจปอง สัมถัม, 2532: 86)

ในรายชื่อนามหาเวสสันดรชาดก,ปรากฏการใช้คำอ้อมค้อมหลายแห่ง มีการเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ได้อย่างเหมาะสมและด้วยความละเอียดรอบคอบ รวมทั้งเพื่อให้เกิดความงดงามทั้งเสียงและความหมาย สามารถสื่อสารความรู้ตักนิกคิดและประสบการณ์อันก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ และจินตนาการไปสู่ผู้อ่านได้อย่างลึกซึ้งตามความมุ่งหมาย

ตัวอย่างการใช้คำอ้อมค้อมในรายชื่อนามหาเวสสันดรชาดก,

คำอ้อมค้อมเรียกพระเจ้ากรุงสุทนต์ เช่น พระมิ่งโมลินฤเบศ (47) พระจอมจักรพาล ผู้ผ่านพิภพลีฬี (352) นเรศรสุมมติเทเวศผู้เป็นปิ่นปกเทศพิภพลีฬี (362) และพระปิ่นปกเทศมกุฏ ประชา (364) เป็นต้น คำอ้อมค้อมเรียกพระเจ้ากรุงสุทนต์นี้เป็นคำที่มีเสียงไพเราะ มีความหมายถึง กษัตริย์ผู้สูงส่ง ยังความร่มเย็นเป็นสุขแก่ปวงประชา รวมทั้งเน้นความยิ่งใหญ่และสง่างาม เหมาะสมกับพระเจ้ากรุงสุทนต์

คำอ้อมค้อมเรียกพระนางผุสดี เช่น พระปิ่นปกเทศพระชนนี (68) พระปิ่นปกเกล้า (82) และสมเด็จพระอัครเวสสันดรราชมารดา (47) เป็นต้น คำอ้อมค้อมเรียกพระนางผุสดีนี้เป็น คำที่มีความหมายกล่าวถึงพระนางผุสดีว่าพระนางเป็นยอดกว่าผู้ใด เหมือนปิ่นที่เป็นเครื่องประดับ อยู่บนส่วนที่สูงสุดของร่างกาย และเป็นพระราชมารดาของพระเวสสันดรตามคำพร 10 ประการที่ พระนางทูลขอจากพระอินทร์

คำอ้อมค้อมเรียกพระเวสสันดร เช่น พระหน่อเนตรราชสุนทร (371) ปิ่นลีฬีบุรีรัตน ราชพารา (371) พระเอกอัครบดินทร์อดุลโอรส (374) พระเอกอัครปิโยรสราชสุริยวงศ์ (377) สมเด็จพระยอดประยูรสมมกุฏกษัตรา (385) และพระเอกอัครคณีนัยนอภกษัตริย์ (386) เป็นต้น คำอ้อมค้อมเรียกพระเวสสันดรนี้เป็นคำที่มีความหมายถึงพระเวสสันดรว่า ทรงดำรงสถานะเป็น พระโอรสผู้ยิ่งใหญ่องค์เดียวและจะเป็นผู้สืบราชสมบัติจากพระเจ้ากรุงสุทนต์ เป็นการใช้คำอ้อม ค้อมเพื่อยกย่องชื่นชมในพระบุญญาบารมีของพระเวสสันดร

คำอ้อมค้อมเรียกพระนางมัทรี เช่น สมเด็จพระยอดเขาวมาลย์มาสุมกุฏคณานาง (378) และสมเด็จพระยอดเขาวมาลย์มิ่งมกุฏกัญญา อันเป็นบรมนเรนทรธิดาดวงกษัตริย์ ผู้ทรง ลีริสวัสดิ์วิลาสเลิศมณูญย์คณานาง ด้วยบวรลัทธิเบญจางค์เจริญเนตร (382) เป็นต้น คำอ้อมค้อม เรียกพระนางมัทรีนี้เป็นคำที่มีความหมายโดยอ้อม เพื่อกล่าวถึงพระนางมัทรีว่าพระนางเป็นยอด

เหนือกษัตริย์องค์ใดๆ และหมายถึงว่าพระนางเป็นราชธิดากษัตริย์มาตุลาราชวงศ์ กอปรไปด้วยความงามเลิศล้ำเจริญตาด้วยเบญจกัลยาณี

คำอ้อมค้อมเรียกพระชาติและพระนางกันหา เช่น เจ้าดวงมณฑาทองและพระทองร้อยชั่งทั้งคู่ (225) เป็นคำอ้อมค้อมที่กล่าวถึงพระชาติและพระนางกันหาด้วยความรักยกย่องว่างดงามเหมือนดอกมณฑาทอง และสูงส่งมีคุณค่าเหมือนทองคำหนักร้อยชั่ง

คำอ้อมค้อมเรียกชุก เช่น พราหมณพดุมเผ่าทลิตยาก็ยังยาก(126) ผู้เป็นยากทลิตยเชษฐชาติเชื่อนิกากพรหมณ์ (127) พฤติโคเคาเผ่าชราจร (130) เผ่าชราทิจาชาติเชื้อพราหมณ์พรหมวงศ์สิโรเวฐน์ อิศรพงศ์เทศพิสัยใจกาลิ (136) อ้ายเผ่าสรพเสียดะชานสกปรก (137) และพราหมณทิจาชาติผู้เป็นพงศ์เผ่าเหล่าภราทวาชพวกภิกขาจาร (333) เป็นต้น เป็นคำอ้อมค้อมที่เรียกชุกด้วยการกล่าวถึงความเป็นมาและเผ่าพันธุ์ว่าเป็นพราหมณ์ขอมานยากจนสกปรก และตอกย้ำว่าเป็นคนมีจิตใจชั่วร้ายกาลิ

การใช้คำอ้อมค้อมว่า บังคมตาลงไปเอาชาติกำเนิด (12) ในกัณฑ์ทศพร ตอนที่พระนางผุสดีกล่าวกับพระอินทร์นั้น เป็นการใช้คำอ้อมค้อมที่ทำให้เกิดความหุหุราของเสียงและความหมายของคำสอดคล้องกับบรรยากาศของเรื่องว่าถึงเวลาที่พระนางจะละจากสวรรค์ลงไปเกิดในโลกมนุษย์ มากกว่าการใช้คำว่า จูติ หมายถึงเปลี่ยนสภาพจากกำเนิดหนึ่งไปเป็นอีกกำเนิดหนึ่ง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 318) และคำว่า อุบัติ หมายถึงการเกิดขึ้น, กำเนิด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1385)

การใช้คำอ้อมค้อมว่า ทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น (285) ในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีออกติดตามหาพระชาติและพระนางกันหาตลอดทั้งคืน สร้างความรู้สึกเวทนาสงสารผู้พูด คือพระนางมัทรีที่กล่าวถึงพระโอรสทั้งสองที่หายไป และแสดงให้เห็นความรักของแม่ที่มีต่อลูกด้วยการใช้คำอ้อมค้อมที่มีความหมายว่าสองกุมารไปเกิดที่อื่นแล้ว แทนคำว่าตายจากไป

3. การใช้คำยานาม คำยานามคือคำที่ใช้เรียกชื่อหรือเพิ่มเข้าไปในชื่อของบุคคลเพื่อใช้แสดงคุณสมบัติของบุคคลนั้น เช่น เมทินีนางผู้มีใจอารี คำยานามของชื่อ เมทินี คือ นางผู้มีใจอารีนี้แสดงให้เห็นคุณสมบัติของเมทินีว่าเป็นผู้มีใจความอารี (ใจปอง สัมลิม, 2532: 87)

ตัวอย่างการใช้คำยานามในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

คำยานามพระเจ้ากรุงสุโขทัย เช่น สมเด็จพระเจ้ากรุงสุโขทัยผู้เสวยสิริมไหสุรย์
ราชวงศ์ เป็นจอมขัตติยพงศ์พิภพสีพี (16) และกรุงสุโขทัยผู้ผ่านมไหสุรย์ราชจักรเฉลิมพิภพสีพี
(333) เป็นต้น เป็นคำยานามที่มีความหมายว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งเมืองสีพี

คำยานามพระนางผุสดี เช่น เจ้าผู้มีสุนทรพัตร์ (10) ผู้เป็นบริจาริกา (14) และ
พระผุสดีผู้ทรงศรีสุนทรเลิศลักษณ์ (16) เป็นต้น เป็นคำยานามแสดงให้เห็นคุณสมบัติที่ล้ำเลิศ
ของพระนางผุสดี คือทรงความงาม และเป็นมเหสีของพระอินทร์

คำยานามพระเวสสันดร เช่น พระเวสสันดรบรรพราชวงศ์ ผู้ดำรงพิภพสุธา (23)
และสมเด็จพระมหาสัตว์ผู้เลิศลพโลกพิภพแผ่นดินสีพีเวสสันดร (104) เป็นต้น เป็นคำยานามที่
แสดงคุณสมบัติของพระเวสสันดรว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ในราชวงศ์ที่ยิ่งใหญ่ และเหนือกว่าผู้ใด
ในโลก

คำยานามพระนางมัทรี เช่น พระมัทรีผู้ทรงศรีสวัสดิ์เลิศลักษณ์กัลยา (22)
เป็นต้น เป็นคำยานามที่แสดงคุณสมบัติของพระนางมัทรีว่ามีความงามโดดเด่นเหนือกว่านางใด

คำยานามชูชก เช่น เฒ่าจัญไรสันดานหยาบ (225) เฒ่าบัดสี (226) เฒ่าทรลักษณ์
(241) และเฒ่าร้างร้ายชูชกทลิตทททารุณาชาติ (327) เป็นต้น เป็นคำอ้อมค้อมที่แสดงโทษสมบัติ
ของชูชก ว่าเป็นคนรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ จิตใจสกปรกและโหดร้ายทารุณ

คำยานามนางอมิตตดา เช่น เจ้าผู้แม่เรือน (149) เจ้าอมิตตดาอุพเยาว์ (130)
นวลน้องแม่ทอง อมิตตดา (132) และเจ้าผู้มีพรรณผิวน้ำอันเจริญ (155) เป็นต้น เป็นคำอ้อมค้อม
ที่แสดงคุณสมบัติของนางอมิตตดาว่าเป็นเด็กสาวที่มีหน้าตาสวยงาม และมีคุณค่าเหมือนทองคำ

4. การหลากคำ คือคำหลายๆคำที่มีรูปคำต่างกันแต่มีความหมายเหมือนหรือคล้ายกัน
เพื่อประโยชน์ให้มีคำใช้มากขึ้นไม่จำเจ มีความไพเราะตลอดจนเพื่อความหายให้ชัดเจนเหมาะ
กับกาลเทศะ เช่น คำว่า เดิน อาจใช้การหลากคำว่า ย่าง จรลีลา ดำเนิน พระราชดำเนิน เสด็จพระ
ราชดำเนิน การหลากคำในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีทั้งคำที่ใช้เรียกชื่อ บุคคล สัตว์ ธรรมชาติ

ต่างๆ เพื่อประโยชน์คือ เพื่อให้มีการใช้คำหลากมาก เพื่อให้เกิดความไพเราะ และเพื่อเน้นความหมายให้ชัดเจนเหมาะสมกับกาลเทศะ (พรทิพย์ ชังธาดา, 2532: 250)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้การหลากคำ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. การหลากคำเรียกพระพุทธเจ้า

ปรากฏในกัณฑ์ทศพร ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จพร้อมด้วยพระจินาสพอรหันต์สองหมื่นรูปเข้าสู่กรุงกบิลพัสดุ์ในวันเพ็ญเดือนหก มีพระญาติวงศ์พากันมารับเสด็จ ดังนี้ “ปางนั้นพระบรมวงศาสาทยราช ทราบว่าพระบรมโลกนาถเสด็จมาถึง จึงพร้อมกันทุกพระองค์ทรงพระปราโมทย์ ตรัสสั่งให้แต่งนิโครธมหาวิหารแล้ว จึงประดับเครื่องอสังการทุกพระองค์ ทรงพระภูษาทูลพัสดร์ พระหัตถ์ทรงเครื่องสักการบูชา แล้วก็ปัจจุมนการเชิญเสด็จสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ ให้ทรงพระที่นั่งเรือนาน จากชลธารถึงนิโครธารามบรมนิเวศฯ สมเด็จพระโลกเชษฐ์ เสด็จประทับเหนือบรรพตอาสน์ ส่วนพระบรมญาติทุกพระองค์ทรงมานะทูลต่างพระองค์ทรงพระดำริตรีนึกในพระทัยว่าสมเด็จพระลิตถ์จะมีพระบรมวิลาสศไส เพ็งจะทรงเจริญวัยหนุ่มนัก ทั้งพระบรมลักษณ์ก็งามบริสุทธ์ มีพระชนมายุคราวบุตรและนาคา เราจะอภิวันทนาดูไม่สมควร ก็ชวนกันนั่งอยู่ในเบื้องหลัง ยังพระราชกุมารหนุ่มๆทั้งนั้นให้ถวายอภิวาทน์วันทนา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงทราบพระอัชฌาสัยหฤทัยพระบรมญาติทุกพระองค์ อันทรงซึ่งมานะไปหมด ควรตลาคจะทรมานพระประยูรญาติให้ปราศจากมานะทูล สมเด็จพระผู้ทรงบุญลิริก็เข้าสู่พระจตุตถฌาน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 2 - 3)

การหลากคำในตอนนี้เป็นการกล่าวถึงพระนามพระพุทธเจ้าที่แตกต่างกันไป 7 พระนาม ได้แสดงให้เห็นความสามารถในการใช้คำหลากในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,ว่ามีความรอบรู้และเลือกใช้คำได้หลากหลายไพเราะทั้งความหมายและเสียงและสัมผัสของคำแต่ละคำดังนี้

พระบรมโลกนาถศาสดา	หมายความว่า	พระศาสดาผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก
สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์	”	พระผู้สรรพสิ่งอันเป็นมงคล
สมเด็จพระโลกเชษฐ์	”	พระผู้ประเสริฐที่สุดในโลก
สมเด็จพระลิตถ์	”	พระผู้สำเร็จประโยชน์

สมเด็จพระบรมศาสดา	”	พระผู้สอนที่ยิ่งใหญ่
ตถาคต	”	ระผู้ไปแล้วอย่างนั้น
สมเด็จพระผู้ทรงบุญศิริ	”	พระผู้มีความดีอันเป็นสิริมงคล

นอกจากนี้เสียงสัมผัสของคำหลายยังรับสัมผัสกับคำในบริบทอย่างกลมกลืน ทำให้เกิดความไพเราะยิ่งขึ้นอีกด้วย ดังตัวอย่าง

...ปางนั้นพระบรมวงศาสาครราช ทราบว่าพระบรมโลกนาถศาสดาเสด็จ...
 ราช สัมผัสสระกับ นาถ, นาถ สัมผัสสระและสัมผัสในกับ ศาส , ศาสดา สัมผัสอักษรและสัมผัสใน
 กับ เสด็จ, เสียงพยัญชนะในคำว่า พระบรมวงศาสาครราช มีจำนวน 9 พยางค์ เท่ากับคำว่า พระบรม
 โลกนาถศาสดา ทำให้น้ำหนักของคำเท่ากัน

...จะทรมานพระประยูรญาติให้ปราศจากมานะทิฐิ สมเด็จพระผู้ทรงบุญศิริ...
 มานะ สัมผัสสระกับ พระ, ทิฐิ สัมผัสสระกับ สิริ เป็นต้น

2. การหาคำเรียกพระนางมุสดี

ปรากฏในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางมุสดีทราบข่าวพระเวสสันดรถูก
 เนรเทศด้วยความเสียพระทัย พระนางเสด็จไปหาพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ในร่ายยาวมหา
 เวสสันดรชาดก, มีการเลือกสรรถ้อยคำมากล่าวถึงพระนางมุสดีได้หลายคำไม่ซ้ำกัน เช่น สมเด็จพระ
 พระพันปี พระนาง สมเด็จพระอัครเวสสันดรราชมารดา นางพระยา พระมุสดี สมเด็จพระปิโยรส
 ราชวรนาถมุสดี และพระพันปี เป็นต้น ทุกคำที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นคำที่มีความไพเราะ และมีความหมาย
 เทิดทูนยกย่องพระนางมุสดีอย่างสูงส่ง รวมทั้งเหมาะสมกับเหตุการณ์ในเรื่อง ดังนี้ “ออกเอ๋ยเออ
 ก็เป็นกรรมไฉน น่าน้อยใจด้วยชาวเมือง มาทำวุ่นวุ่นเกือบน่าแค้นนัก จำจะไปเยี่ยมพระลูกรักทั้ง
 สองศรี สมเด็จพระพันปีคำริพลาง พระนางประจวบสบไพบลัน สะพักพระถันปทุมเมศ สมเด็จพระ
พระอัครเวสสันดรราชมารดา เสด็จทรงสิวิกากร ก็รีบร้อนมาโดยด่วน ตามท้องฉนวนหลวง
 สนามใน บัดเดี๋ยวใจก็ถึงซึ่งพระตำหนักพระโอรสรักยอดสงสาร ฐาปเตตุว นางพระยาให้
 ประทับสิวิกาภาณกับเกษมาส พระมุสดีก็ลีลาศเข้าสู่ห้อง ได้สดับเสียงสองราชโอรส เธอทรง
 พระกำสรดโศกา อยู่ในห้องนิทรา นั้นแล ภิกษุเว ดูกรสงฆ์ผู้ทรงศีลโสภา ปางเมื่อสมเด็จพระปิ

โยธราชนาวินาศ พระพันปีเห็นพระมัทรีโศกสะอื้นให้ กลุณี พระนางยังทรงอาลัยสวมกอด ศรีสะเกษไพลาง” ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 47)

นอกจากนี้เสียงสัมผัสของคำหลายคำยังรับสัมผัสกับคำในบริบทอย่างกลมกลืน ทำให้เกิดความไพเราะยิ่งขึ้นอีกด้วย ดังตัวอย่าง

...จำจะไปเยี่ยมพระลูกรักทั้งสองศรี สมเด็จพระพันปี... ศรี สัมผัสสระกับ ปี และสัมผัสอักษรกับ สม

...สะพักพระฉันทบุพเมศ สมเด็จพระอัครเวสสันดรราชมารดา... เมศ สัมผัสสระกับ เรศ, เรศ สัมผัสสระและสัมผัสในกับ เวศ, ดร สัมผัสอักษรกับ ดา

3. การหาคำเรียกพระเวสสันดร

ปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรตั้งความแก่พระนางมัทรีว่าให้พระนางอยู่ในวังเพื่อดูแลทรัพย์สมบัติ และพระโอรสทั้งสองรวมทั้งพระบิดามารดาของพระองค์ เพราะพระเวสสันดรถูกชาวเมืองเนรเทศ พระนางมัทรีไม่สามารถจะปฏิบัติตามพระประสงค์ได้ โดยยกเหตุผลต่างๆมาอธิบาย คำหลายคำที่ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เลื่อนมาใช้แทนพระเวสสันดร ในฐานะพระสวามีของพระนางมัทรี เช่น พระราชสามี พระร่มเกล้าปกเกศ พระภักดา พระร่มเกล้า และพระองค์ผู้ทรงพระคุณ เป็นต้น คำเหล่านี้ล้วนมีความหมายว่า สามีที่เป็นที่พึ่งและควรได้รับการยกย่องเทิดทูนจากภรรยา แสดงให้เห็นความสามารถในการหาคำใช้ได้เป็นอย่างดี ดังความว่า “พระมัทรีทรงทราบสาร จึงทูลสนองพระราชโองการพระราชสามีว่า นุ โฉนจะนี้พระลูกเจ้าไม่โปรดเกล้าขำมัทรี มาตัดความไมตรีปราศจากประโยชน์ อุกตบุพพ์ แต่ก่อนก็มีได้เคยตรัสโปรดประภาษ ราโชวาทเหมือนครั้งนี้ ประหนึ่งว่าขำมัทรีนี้ห็นชาติไช้เชื้อราชสุริยวงศ์ จะละให้พระองค์เสด็จผู้เดียวเปลี่ยวในกลางไพร เนส ฌมโม อย่างธรรมเนียมที่ไหนดพระพุทเจ้าข้า กษัตริย์นี้หรือว่าจะเสด็จพระองค์เดียวดังนี้เล่า ถึงพระร่มเกล้าปกเกศเสด็จพุเรศไรราชสุริยวงศ์ จะบุกป่าฝ่าดงไปแห่งใด ข้าพระบาทจะขอตามเสด็จไปไม่ขออยู่ จะเอาชีวิตและกายนี้ไปสู้สนองพระคุณ กว่าจะสิ้นบุญขำมัทรี ที่จะละพระราชสามีนั้นหามิได้ แม้จะตกไร่แสนกันดาร จะบริโภคมูลผลาหารต่างโภชนา ก็จะไม่ทรทรมานหาปฏิบัติพระองค์ ถึงแม้มาตรจะปลดปล่อยก็มีได้คิดจะเอาชีวิตนี้เป็นเกือกทองคล้องพระบาท แม้พระองค์มีทรงพระอนุญาตให้ตามเสด็จไป อุกติ

อุชชาลยิตฺวาน ข้ามฺหริจะก่อไฟให้รุ่งโรจน์โคดเข้าตาย เห็นจะดีกว่าอยู่เป็นม่ายให้คนเขานินทา ว่า มีพระภักศดาแต่เมื่อยามสุข ถึงเมื่อยามทุกข์ก็ไม่ทุกข์ด้วย ดีแต่จะรีนรวยอยู่ในบุรี จะขอตามเสด็จ จรลีไปสู้อยากเมื่อยามจน...ปจฺจโต แต่เบื้องพระปฤษฎางค์พระร่มเกล้า มาตรการมีทุกข์เท่าถึง อันตราย จะวิ่งไปก่อนให้ตายต่างพระองค์ผู้ทรงพระคุณ ประกอบด้วยการบุญแก่ข้าบริจาริกา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 39-40)

นอกจากนี้เสียงสัมผัสของคำหลายยังรับสัมผัสกับคำในบริบทอย่างกลมกลืน ทำให้เกิดความไพเราะยิ่งขึ้นอีกด้วย ดังตัวอย่าง

...ถึงพระร่มเกล้าปกเศเสด็จทุเรศไว้ราชสุริยวงศ์... เกศ สัมผัสสระกับ เรศ,
เกล้า สัมผัสอักษรและสัมผัสในกับ เกศ

...พระองค์ผู้ทรงพระคุณ ประกอบด้วยการบุญแก่ข้าบริจาริกา... คุณ สัมผัส
สระกับ รุญ

4. การหาคำเรียกพระชาติ กัณหา

ปรากฏในกัณฑ์มหาราช ตอนที่ชูชกพาพระชาติและพระนางกัณหาเดินทาง มาในป่า ขณะหยุดพักแรมตอนกลางคืน ชูชกมัดสองกุมารให้นอนบนพื้นดิน ส่วนตัวเองขึ้นไป นอนบนคาคบไม้ นั่น เทพยดาที่มีความสงสารสองกุมารจึงแปลงกายเป็นพระเวสสันดรและพระนาง มัทรีมาดูแล ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการหาคำเรียกสองกุมารได้หลากหลาย ไพเราะ และมีความหมายถึงโอรสน้อยๆ ที่น่ารักน่าสงสาร เช่น สองพระพี่น้องหน่ออนาถราชกุมาร สองกษัตริย์ แก้วกัณหาพระชาติศรีธรณเขาวเรศ เจ้าแม่เอ๋ย พระปิบุตรสุดสงสาร สองขัตติยโปดก สองทรมวย สองคนัย และพระบวรองค์ เป็นต้น ดังความว่า “ประหนึ่งว่าสมเด็จพระชนกนาถราช มารดา เทียวสืบหาเสาะแสวงทุกแห่งหามาพบ ประสบสองพระพี่น้องหน่ออนาถราชกุมาร โมเजूวา จึงปลดเปลื้องวลีวัลย์อันพันนาการข้อพระหัตถ์สองกษัตริย์ออกแล้ว พระกรตระกอง กอดแก้วกัณหาพระชาติศรีธรณเขาวเรศ สองพระหัตถ์กระทุ้มพระอุระประเทสทางปริเทวนาการ พิโรธว่า ว่าเจ้าแม่เอ๋ยชะรอยกรรมแต่ก่อนนี้มีกรรมกระทำไว้ จึงมาตกเงื้อมใจไว้ญาติประดาชแต่ยัง เขว...โอ้อ้อกพระชนกชนนีนี้จะแตกครากสักเจ็ดภาคินทนการ ด้วยพระปิบุตรสุดสงสารใน ครานี้ สมุพาหิตฺวา พลงนวดพินคั้นหัตถบาทปรามาสทั่วพระอินทรีย์สองขัตติยโปดก นหาเปตฺวา

...โกษาเปตุวา แล้วให้สองทรมว้ยเสวยทิพย์โภชาสุชาโภชน์ สรรพกระยาหารตระการรสเอมโอช อันโอฬาร พรั่งพลอบให้บรรทมภิรมย์สำราญเหนือแท่นฐานทิพย์รัตนไสยาอาสน์...สองคนยี้ได้ ทิพย์สัมผัสก็ผทมหลับสนิท トラบเท่าพระสุริยาทิตย์วราฤทธิ์เรื่ออรุณราง เทพทั้งสองก็วาง พระบวรองค์ลงดั่งเก่า” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 326)

นอกจากนี้เสียงสัมผัสของคำหลักยังรับสัมผัสกับคำในบริบทอย่างกลมกลืน ทำให้เกิดความไพเราะยิ่งขึ้นอีกด้วย ดังตัวอย่าง

...สองพระพี่น้องหน่อนาถราชกุมาร โมเจตุวา จึงปลดเปลื้องวลีวัลย์อัน พันธนาการ... น้อง, หน่อ, นาถ สัมผัสอักษรซึ่งกันและกัน นาถ สัมผัสสระและสัมผัสในกับ ราช กุมาร สัมผัสสระกับ พันธนาการ

...ด้วยพระปิยนุตรสุดสงสารในครานี้... บุตร สัมผัสสระกับ สุด สุดสงสาร สัมผัสอักษรซึ่งกันและกัน

5. การหลากคำเรียกขาน

ปรากฏในกัณฑ์ชูชก ตอนที่ชูชกออกเดินทางเพื่อไปขอพระชาติและพระนาง กัณหา ขณะที่ผ่านเมืองสีพีได้สอบถามชาวเมืองเกี่ยวกับพระเวสสันดร ชาวเมืองรู้ทันว่าชูชกจะ ตามไปขอทานจากพระเวสสันดร จึงพากันด่าว่าและขับไล่ออกไป ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีการใช้คำหลักเพื่อเรียกขานได้อย่างสมจริงกับเนื้อความและสอดคล้องกับกาลเทศะ คือเป็นคำที่ ชาวบ้านใช้ต่อกัน เช่น อ้ายเจ้าเล่ห์ อ้ายจื้อขอ อ้ายขยอ และอ้ายยามใหญ่ เป็นต้น ดังความว่า “บรรดาคนทั้งนั้นเขาก็โกรธเข่นเขี้ยวเคี้ยวฟันคำรามร้องว่าเหม่ๆ ตุมเห่หิ พรุเห่เม ดูหฺร้ออ้ายเจ้าเล่ห์ทำ เสแสร้างพุดจันเฝ้าแผลงเป็นแผลบคาย ใครเขาจะไปรู้เริงชายชาติอ้ายจื้อขอ ล้วนเหล่าอ้ายขยออ้าย ยามใหญ่” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 159)

นอกจากนี้เสียงสัมผัสของคำหลักยังรับสัมผัสกับคำในบริบทอย่างกลมกลืน ทำให้เกิดความไพเราะยิ่งขึ้นอีกด้วย ดังตัวอย่าง

...ดูหฺร้ออ้ายเจ้าเล่ห์เสแสร้างพุดจันเฝ้าแผลง... เล่ห์ สัมผัสสระ กับ เส

...อ้ายจื้อขอ ล้วนเหล่าอ้ายยกขออ้ายยามใหญ่... ขอ สัมผัสสระ กับ ขอ ยกขอ
สัมผัสอักษร กับ ยามใหญ่

6. การหลากคำเรียกนางอมิตตา

ปรากฏในกัณฑ์ชูชก ตอนที่นางอมิตตามาอยู่กับชูชก นางดูแลปรนนิบัติชูชกเป็นอย่างดี ทำให้พราหมณ์หนุ่มทั้งหลายพาลโกรธเมียดตนเองที่ไม่เอาอย่างอมิตตา พวกคนทุบตีเมียของตนกันทั้งหมู่บ้าน บรรดานางพราหมณ์จึงโกรธนางอมิตตาที่เป็นต้นเหตุให้พวกตนถูกสามีทำร้าย จึงปรึกษากันว่าจะจัดการนางอมิตตา ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการหลากคำที่นางพราหมณ์กล่าวถึงนางอมิตตา เป็นคำที่ให้ความหมายในทางลบชัดเจน เหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่เป็นเรื่องของหญิงชาวบ้าน และเหมาะกับกาลเทศะคือตัวละครอยู่ในอารมณ์โกรธ เช่น อีสาวข้าสามชัคเซบ้าน อมิตตามัน เจ้า มันอีชนชุก และมันอีสุกก่อนห้าม เป็นต้น คำหลากที่ใช้ทำให้เกิดความสมจริง ให้อารมณ์รุนแรงจากเสียงของถ้อยคำ และให้ความรู้สึกเจ็บปวดจากความหมาย เช่น อีสาวข้าสาม ข้าสาม ในภาษาถิ่นใต้ หมายถึง ลามก ลำส่อน (ประทุม สุวรรณตั้งคะ, 2526: 123) ในที่นี้จึงหมายถึงนางอมิตตาเป็นผู้หญิงที่ลำส่อนไม่เลือกผู้ชายที่มาเป็นสามี ดังความว่า “ทั้งนี้ก็เพราะใครเล่า เพราะอีสาวข้าสามชัคเซบ้าน มันให้เกิดความรำคาญแค้นถึงเพียงนี้ นที ดิตุธาที่สุเราจะประชุมกันที่ไหนดิ จะช่มช่อนอยู่ที่นี่ที่น้ำ อมิตตามันมาเมื่อเย็นเราจะเล่นเสียให้ยังคำ...แม่เสื่อจะลองเล่นเจ้าในวันนี้...ใครเขาจะเอาอย่างเยี่ยงมันอีชนชุก มันอีสุกก่อนห้าม” (รายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 134-135)

นอกจากนี้เสียงสัมผัสของคำหลากยังรับสัมผัสกับคำในบริบทอย่างกลมกลืน ทำให้เกิดความไพเราะยิ่งขึ้นอีกด้วย ดังตัวอย่าง

...มันอีชนชุกมันอีสุกก่อนห้าม... ชน สัมผัสอักษรกับ ชุก ชุก สัมผัสสระกับ สุก

7. การหลากคำเรียกช้าง

ปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระนางมัทรีทูลพระเวสสันดรเกี่ยวกับความสนุกสนานรื่นรมย์ใจในป่าหิมพานต์ ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการหลากคำที่มีความหมายถึงช้างได้หลายคำ แต่ละคำล้วนไพเราะคล้องจองเหมาะสมกับเนื้อความ ช่วยให้ผู้อ่าน

เห็นภาพช้างโทนจำฝูงร่างใหญ่โตมหึมาเดินนำโขลงอย่างองอาจ เช่น หัสดี ช้างสาร และคชฌาบดี เป็นต้น ดังความว่า “อนึ่งจะได้ทรงชมมหายาหิทธิหัสดีเดี่ยว เดินโทนเที่ยวในกลางป่า ช้างสาร ที่เป็นคชฌาบดีดุพิลึก คำนรเสี่ยงคระครีมาภายหน้า เยงวงจรร้องก้องโกญจนาท นำโขลงคลาตออกจากคง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 43)

นอกจากนี้เสียงสัมผัสของคำหลักยังรับสัมผัสกับคำในบริบทอย่างกลมกลืน ทำให้เกิดความไพเราะยิ่งขึ้นอีกด้วย ดังตัวอย่าง

...หัสดีเดี่ยว เดินโทนเที่ยวในกลางป่า... ดี สัมผัสอักษรกับ เดี่ยว และ เดิน

- การใช้โวหาร

การใช้โวหารคือการใช้ถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิง ให้ได้เนื้อความใจความที่ดี ความหมายแจ่มแจ้งชัดเจน ตรงตามที่ต้องการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ประสบการณ์ จินตนาการหรืออื่นๆ ให้ผู้อ่านทราบ แบ่งออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ 1. บรรยายโวหาร 2. พรรณาโวหาร 3. เทศนาโวหาร 4. สาธกโวหาร และ 5. อุปมาโวหาร (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539: 1)

1. บรรยายโวหาร หมายถึง การเขียนบรรยายให้ผู้อ่านทราบเรื่องราว ประสบการณ์ เหตุการณ์ การเขียนบรรยายจะบรรยายให้ผู้อ่านทราบว่ามิอะไรเกิดขึ้น มีลักษณะอย่างไร เนื้อเรื่องกระชับมุ่งเข้าหาจุดสำคัญโดยลำดับความอย่างต่อเนื่อง ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ใช้คำน้อยแต่กินเนื้อความมาก เราความสนใจให้ผู้อ่านติดตามอ่านหรือหมายถึงโวหารที่ใช้ในการเล่าเรื่อง โดยการกล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆต่อเนื่องกันไปตามลำดับ เช่นชี้ให้เห็นถึงสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์ สาเหตุที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์ สภาพแวดล้อม บุคคลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผลที่เกิดจากเหตุการณ์นั้น

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,ปรากฏการใช้บรรยายโวหารหลายตอน บางตอนเป็นการบรรยายอย่างละเอียด บางตอนเป็นการบรรยายอย่างกระชับ แตกต่างกันไปตามเนื้อหาและสถานภาพของตัวละครที่บรรยายนั้นกล่าวถึง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์ทศพร ตอนที่พระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์เหาะขึ้นสู่สุภากาศ เพื่อทรมานพระประยูรญาติให้สิ้นมานะ พระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาได้ถวายอภิวันท์แด่พระองค์ จากนั้นพระเจ้าสุทโธทนะจึงตรัสถึงเหตุการณ์ในอดีต ที่แสดงให้เห็นพระบุญญาบารมีของพระองค์ ซึ่งเป็นสาเหตุให้พระบิดามัสการพระองค์มาแล้วถึงสองครั้ง ในรายาวมหาเวสสันดรชาดก,สามารถบรรยายโวหารได้อย่างชัดเจนเป็นลำดับ ดังความว่า “ลำดับนั้น สมเด็จพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ทอดพระเนตรเห็นมหัศจรรย์ ยกพระกรอภิวันท์สรรเสริญพุทธเชษานุภาพว่า อนุเต ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระองค์ยังทรงเยาว์อุดม พระพี่เลี้ยงนางนมข้างฝ่ายใน เชิญเสด็จพระองค์เข้าไปจะให้วันทนามัสการชกิลดาบส ปาเท ปรีวตติตวา พระบาทบงกชทั้งคู่ ประคองจะขึ้นประดิษฐานอยู่เหนือเศียรเกล้าแห่งชกิลดาบส ข้าพระพุทธเจ้าก็ประณตน์อมนมัสการ โดยคำนับ วโปมมงคลทิวเส วันเมื่อข้าพระพุทธเจ้าทำวโปมมงคลจรดพระนังคัล แรกนาขวัญในท้องสนามหลวง พระพี่เลี้ยงทั้งปวงเชิญเสด็จพระองค์ไปบรรทมอยู่เหนือพระยี่ภู่ ไปด้วยผ้าทูลพัศตร์ในบริเวณจังหวัดไม้รุ่มหว่า ชมพญาชา เมื่อตะวันชายเงาไม้ มิได้บ้ายไปตามตะวัน บังกั้นพระองค์อยู่คู่ประคองพระกลด ครั้นนั้นข้าพระพุทธเจ้า ก็ได้ประณตน์เป็นคำรบสอง” (รายาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 3-4)

บรรยายโวหารตอนนี้ลำดับเหตุการณ์ต่อเนื่องกันไป เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังทรงพระเยาว์ได้มีปาฏิหาริย์เกิดขึ้นครั้งแรกคือเมื่อพี่เลี้ยงเชิญเสด็จพระองค์ไปนมัสการชกิลดาบส แต่พระบาทของพระองค์คู่ประหนึ่งจะขึ้นไปประดิษฐานเหนือศีรษะชกิลดาบส พระเจ้าสุทโธทนะจึงถวายนมัสการเป็นครั้งแรก เมื่อวันจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระองค์ประทับบรรทมเหนือพระยี่ภู่ได้เงาต้นหว่า แต่ครั้นตะวันบ่ายคล้อยไป เงาของต้นหว่าก็มีได้บ้ายเบนไปตามดวงตะวัน ยังแผ่ร่มเงาให้พระองค์อยู่เช่นเดิม พระเจ้าสุทโธทนะจึงถวายนมัสการเป็นครั้งที่สอง

ในด้านการใช้ภาษา นอกจากจะใช้ภาษาได้กลมกลืนกันทั้งความไพเราะและความเหมาะสมกับตัวละครด้วยการใช้คำราชาศัพท์กับตัวละครซึ่งเป็นกษัตริย์แล้ว ยังใช้คำสมาสและคำซ้อนเพื่อเพิ่มความหรูหราให้แก่ถ้อยคำอีกด้วย ตัวอย่างการใช้คำสมาส เช่น พุทธเชษานุภาพ พระเยาว์อุดม และพระบาทบงกช เป็นต้น ตัวอย่างการใช้คำซ้อน เช่น พระพี่เลี้ยงนางนมข้างฝ่ายใน วันทนามัสการ เศียรเกล้า ประณตน์อมนมัสการ โดยคำนับ วโปมมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และบริเวณจังหวัด เป็นต้น

ในกัณฑ์วนปเวสน์ ตอนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกัณหาเดินทางจากกรุงสรีเพื่อจะไปยังเขาวงกต ขณะที่ผ่านถึงเมืองเจตราชูร์นั้น บรรดาภคินีเจตราชูร์ทั้งหลายพากันเข้าเฝ้าทูลถามถึงสาเหตุในการเสด็จมาครั้งนี้ พระเวสสันดรจึงตรัสให้ทราบความเป็นมาโดยละเอียด ชัดเจนและเป็นลำดับด้วยการใช้บรรยายโวหาร ดังความว่า “อหิ ภิภูษร ทชช แต่ตัวเรานี้เมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในพิภพสรี สำคัญว่าตนมีอิสรภาพ ทราบไปในสิ่งซึ่งคนทั้งปวงเห็นว่าเป็นราชูปโภค จึงได้บำเพ็ญกุศลทานานุโยคอย่างใหญ่ ได้ให้พระมหาวิสุทธีเสวตวรรณกุญชร ซึ่งมีฝูงงอนงามนัก และมีสรรพางค์พิมลลักษณะบริบูรณ์ ควรเป็นพาหนะทรงองค์เรศรเศรษฐกษัตริย์ เป็นหัตถ์คันธรู้เกศตรเขตพยุหพล ในกลกิจการยุทธสงครามเป็นที่ขามของศัตรู เพราะกล้ำหาญอยู่เป็นนิตย์ดังดินน้ำมัน เป็นช้างสำคัญต้องดำรงว่าอุดมคติ มีสีแสงงามวอพพทั้งปวงจนปลายหาง สรรพางค์พ่องสุดสุดสะอาด ขาวเหมือนไกลาสเทวบรรพต มีนามกำหนดว่าช้างปัจจันต ซึ่งเลื่องชื่อลือมากอยู่ทุกประเทศ ทั้งเครื่องสรรพบริพาหัตถ์ดั่งการพิเศษ ทั้งเสวตราชัตตรและผู้ปฏิบัติในหนทาง และเครื่องใช้ทุกอย่างทุกประการ และหมอควาญผู้อภิบาลรักษา พระมหาราชพาหนะอัครวรยาน ยกให้เป็นอุดมทานของเราไปแก่พราหมณ์ทั้งหลายซึ่งเป็นผู้มาแต่เมืองไกล ชื่อกลิงคราชูร์ ตสุมิ เม ลิวโย กุฑธา จึงนิกรประชาราษฎรชาวสรีมีความพิโรธโกรธแค้นเรา ปิตา จุปโท โมน สมเด็จพระบรมนามหาราชบิดาเจ้า ก็มีพระราชหฤทัยขัดเคืองในเหตุนี้ จึงได้ทรงบังคับราชทัณฑ์แก่เรา ให้ต้องเนรเทศจากแว่นแคว้นแดนเขตแขวงสรี ไปอยู่ยังที่เขาคดเขาวงกตบรรพต ตามเขียงขัดติยราชต่างๆแต่ก่อนมา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 97-98)

บรรยายโวหารตอนนี้แสดงเรื่องราวที่ผ่านมา เริ่มด้วยพระเวสสันดรตรัสเล่าถึงการบริจาคช้างปัจจันตซึ่งเป็นช้างสำคัญ มีความงามสมบูรณ์และกล้ำหาญสมเป็นช้างคู่บ้านคู่เมืองสรีให้แก่ชาวกลิง-คราชูร์ เพราะพระเวสสันดรเข้าพระทัยว่าช้างนั้นเป็นสมบัติของพระองค์ จึงเป็นเหตุให้พระบิดาและชาวเมืองทั้งหลายโกรธเคือง พากันเนรเทศพระองค์จากเมืองสรีไปอยู่เขาวงกตตามแบบแผนของกษัตริย์แต่เดิมมา

ในด้านการใช้ภาษา มีการใช้คำสนธิ คำสมาส คำซ้อนการหลាក់คำและภาพพจน์ที่ไพเราะ มีสัมผัสคล้องจองเหมาะกับเนื้อความอันเป็นตอนที่มีการปราศรัยกันระหว่างกษัตริย์ต่อกษัตริย์ ตัวอย่างการใช้คำสนธิ เช่น ราชูปโภค กุศลทานานุโยค เนศร และหัตถ์ดั่งการ เป็นต้น ตัวอย่างการใช้คำสมาส เช่น วิสุทธีเสวตวรรณกุญชร พิมลลักษณะ หัตถ์คันธ เทวบรรพต และพระมหาราชพาหนะอัครวรยาน เป็นต้น ตัวอย่างการใช้คำซ้อน เช่น ยุทธสงคราม พ่องสุดสุด

สะอาด เลื่องชื่อลือมาก หมอความญ์ผู้ภักดาภิรักษา ทุกอย่างทุกประการ และพิโรธโกรธ เป็นต้น ตัวอย่างการใช้คำหลักที่มีความหมายว่า ช้าง เช่น กุญชร หัสดี หัสดา และช้าง เป็นต้น นอกจากนี้มีการใช้ภาพพจน์เพื่อเน้นความหมายให้แจ่มชัดยิ่งขึ้น เช่น กล่าวหาญอยู่เป็นนิตยดั่งดัดน้ำมัน เป็นการใชภาพพจน์อุปมาเปรียบเทียบให้เห็นความอึกเขิมกล้าหาญของช้างปัจจันตกว่าเหมือนช้างดกน้ำมัน สรรพวงค์ผ่องผุดสุดสะอาดขาวเหมือนไกลาสเทวบรรพต เป็นการใชภาพพจน์อุปมาเปรียบเทียบให้เห็นสัณทิกายของช้างปัจจันตกว่าเป็นช้างเผือก กายขาวเหมือนเขาไกรลาส ซึ่งเป็นญ์เขาที่มี “สีขาวเหมือนเงินยวง” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 158)

ในกัณท์มัทธิ ตอนที่พระนางมัทธิพลอธิบายเรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ ที่พระนางได้ประสบมาในขณะออกไปหาผลาหารแด่พระเวสสันดร มีการบรรยายโวหารได้อย่างกระชับชัดเจน ได้ความครบถ้วนและเป็นไปตามลำดับเหตุการณ์ ดังนี้ “นางจึงทูลสนองพระราชบัญชาว่า พระพุทธเจ้าข้า ควรมิควรสุดแท้แต่จะทรงพระกรุณาโปรด ที่โทษานุโทษเป็นล้นเกล้า ด้วยข้าพระพุทธเจ้ากลับมาในเวลาค่ำทั้งนี้เพราะมีกระลีขึ้นในไพรวัน พกษาทุกสิ่งสารพันก็แปรปรวนทุกประการ ทั้งพื้นป่าพระหิมพานต์ก็ผัดผ่นห้วนไหวอยู่วิงเวียน เปลี่ยนเป็นพยับมืดไม่เห็นหน ข้าพระบาทนี้ร้อนรนไม่หยุดหย่อนแต่สักย่าง แต่เดินมาก็บังเกิดประหลาดลงขึ้นในกลางพนาลี พบพญาราชสีห์สองเสือทั้งสามสัตว์ศักดิ์หน้ามาไม่ได้ ต่อสิ้นแสงอโณทัยจึงได้คลาเคลื่อน ไซ้จะเป็นเหมือนพระองค์ดำรินั้นก็หาไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 278)

บรรยายโวหารตอนนี้แสดงเรื่องราวที่พระนางมัทธิได้ประสบมาเป็นลำดับ ด้วยการบรรยายที่กระชับแต่ได้ใจความครบถ้วน เริ่มตั้งแต่พระนางมัทธิไปหาผลาหารในป่าแต่เกิดเหตุผิดประหลาดต้นไม้ที่เคยมีผลก็กลายเป็นมีดอก ต้นไม้ที่เคยมีดอกก็กลายเป็นมีผล ท้องฟ้าผืนปฐพีก็เกิดห้วนไหวจลาจล พระนางจึงรีบเดินทางกลับ ระหว่างทางก็พบพญาราชสีห์และเสือทั้งสามตัวนอนขวางทางอยู่ จนตกคำมีแสงพระจันทร์ส่องสว่างสัตว์ทั้งสามจึงหลีกทางให้พระนางกลับมายังอาศรมได้

ในด้านการใช้ภาษา มีการใช้คำซ้อนเพื่อแสดงความเคลื่อนไหวและสร้างภาพพระนางมัทธิที่มีความทุกข์ร้อน ตกพระทัยและรีบร้อนจะเดินทางมาให้ถึงพระอาศรมได้ชัดเจน เช่น ผัดผ่นห้วนไหวอยู่วิงเวียน พยับมืดไม่เห็นหน และร้อนรนไม่หยุดหย่อน เป็นต้น

ในกัณฑ์ชู้ชก มีการบรรยายโวหารเกี่ยวกับชู้ชกอย่างครบถ้วนทำให้ผู้อ่านทราบเกี่ยวกับกำเนิด เผ่าพันธุ์ ที่อยู่อาศัยนิสัยใจคอ วัย ชีวิตครอบครัว และรายละเอียดเกี่ยวกับภริยาด้วยภาษาที่กะทัดรัดได้ใจความชัดเจน ดังนี้ “อันว่าเฒ่าชราทิดชาติเชื้อพราหมณ์พรหมวงศ์สิโรเวฐน์ อิศรพงศ์เพศพิสัยใจกลี อหุ วาสี ธชชีมีปกค้อยู่ในบ้านทูนนวิฐ เป็นแวนแคว้นแดนติดเมืองกลิงครายภูร์ ทหรา ภริยา เฒ่ามีครุณนาฏนางหนึ่งนั้นงามจริง ภริยา เมาะ ปาทปริจาริกา เป็นทาสภริยาขี้สาวสุดสาวท นามนามิตตดาปนา นามอนงค์นาฏชื่อนางอมิตตดา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 136)

ในกัณฑ์เดียวกันนี้ ตอนที่นางอมิตตดาเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระเวสสันดรให้ชู้ชกฟัง เพื่อให้ชู้ชกเดินทางไปขอพระชาติ และพระนางกัณหามาเป็นทาส มีการบรรยายโวหารได้อย่างกระชับ ชัดเจน ได้ความครบถ้วน และเป็นไปตามลำดับ ดังนี้ “เอส เวศุสนตโร ราชา อันว่าสมเด็จพระบรมหน่ออนรารัตนภิเชก สรงอัครราชเอกองค์อุตรพิเชต ผู้ผ่านพิภพพงศ์เพศเพียงจุลจักร พระเพศยันดรหริรัศมีเรื่องพระเดชา อันเกิดในตระกูลวงศาตัญชัยสิวีราชภูร์ ท้าวเธอมาทรงพระประสิทธิ์ประสาทเคนทรหัสดิน ปัจจยนาคินทร์ค่าควรพระนคร แก่พฤติพงศ์ทิชากรทั้งแปดคน ชาวสกุลพระนครเขาร้อนร้นร้องทุกข์ราช ให้ขึ้นขับพิฆาตฆ่าคงโทษเป็นสองสถาน ทั้งสมเด็จพระจอมจักรพาลพระบิดุเรศ จึงเสริมส่งสั่งให้เนรเทศจากพระเวียงชัย ท้าวเธอก็ไม่ทุกข์พระหฤทัย โทมนัส ก็พาตระกูลแก้วเกษกษัตริย์ทั้งสามองค์ คือพระยุพยงเยาวดี ทั้งพระนาถรุณที่น้อยๆ ก็เสด็จสัญจรค้อยประพาสไพ่นพง วรุณ เวสดี ปพพเต สักกษัตริย์พระองค์ลงยังประพาสพักทรงหนังสือชินพัคคมจัมมาเทศ ทางสิกขาบทธรรมศปปฏิบัติ ยังห้องศิริรัตน บรรพตคินทรราช วงกตภูฏา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 147-148)

บรรยายโวหารตอนนี้ ได้แสดงความสามารถในการสรุปเรื่องราวที่ผ่านมาของพระเวสสันดรได้อย่างชัดเจนและเป็นลำดับ ตั้งแต่พระเวสสันดรปกครองกรุงสีพี พระองค์ทรงบริจาคช้างปัจจยนาคให้แก่พราหมณ์ชาวเมืองกลิงครายภูร์ทั้งแปดคน ชาวเมืองสีพีพากันร้องทุกข์กล่าวโทษพระองค์ พระเจ้ากรุงตัญชัยจึงให้เนรเทศออกจากเมือง แต่พระเวสสันดรไม่ได้ทรงเสียพระทัย ทรงพาพระนางมัทรี พระชาติและพระนางกัณหาเดินทางมาถือเพศเป็นนักบวชอยู่ที่อาศรมในเขาวงกต

ในด้านการใช้ภาษา มีการใช้คำสัมผัสอักษรช่วยให้เกิดความราบรื่นคล้องจอง และได้ความหมายที่ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น พิกพพงศ์เพศเพียง ขึ้นขับ(พิ)ฆาตฆ่าคง เสริมส่งสั่ง (ตระ)

กุลแก้วเกษย์ศรี ยูยองเยาว (ดี) และ (ประ) พาส์พันพง เป็นต้น นอกจากนี้มีการใช้คำซ้อนที่เพิ่มน้ำหนักให้ความหมายของคำนั้นหนักขึ้น เช่น พินาตมา เป็นต้น และใช้คำซ้อนเพื่อเพิ่มความหรูหราให้ถ้อยคำ เช่น หนั่งอชินพยัคฆจัมมา เป็นต้น ทั้งคำว่าหนั่งอชินและพยัคฆจัมมา มีความหมายว่า หนั่งเสื่อ

2. พรรณนาโวหาร หมายถึง การเขียนพรรณนาข้อความโดยผู้เขียนเขียนจากความรู้สึกอารมณ์หรือจินตนาการ เพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้อ่านเห็นภาพและคล้อยตามผู้เขียนได้ ลักษณะงานเขียนจะค่อนข้างยาว ใช้ภาษาที่ไพเราะงดงาม สละสลวย ละเอียดลออ มีชั้นเชิงมาก อาจมีการเล่นคำ เล่นเสียง ความหมาย ตลอดจนการเปรียบเทียบ เพื่อให้ซาบซึ้ง อ่านได้เพลินประทับใจ เนื้อเรื่องในการพรรณนาโวหารจะไม่เคร่งครัดในเรื่องข้อเท็จจริงเหมือนงานเขียนประเภทอื่น (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์: 2)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีการใช้พรรณนาโวหารในการพรรณนาดัตัวละคร พรรณนาธรรมชาติ และพรรณนากระบวนการ ดังนี้

การพรรณนาดัตัวละคร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. พระนางผุสดี

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีการพรรณนาเกี่ยวกับพระนางผุสดีที่เด่นชัดที่สุดคือในกัณฑ์ ทศพร ตอนที่พระนางจะต้องจุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ลงมาอุบัติยังโลกมนุษย์ พระอินทร์ประทานพรสิบประการให้แก่พระนาง ซึ่งเป็นการพรรณนาภาพในอนาคตของพระนางผุสดีที่ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพพระนางได้ในพระชาติที่จะมาเกิดเป็นพระมารดาของพระเวสสันดรอย่างชัดเจน มีการใช้จินตนาการถึงความงามของผู้หญิง ประกอบกับการใช้ภาษาที่ไพเราะ สละสลวย มีการใช้ภาพพจน์ในการเปรียบ เทียบ เช่น มีดวงเนตรทั้งสองด้าเป็นสีเหมือนหนึ่งตามฤกฏิกเนื้อทราย อันเกิดได้ขบปี่ปลายเป็นกำหนด และขนคิ้วเขียวดูงามจำบริสุทธิ์ เป็นสิริระยับดุสร้อยคอมุขะยูงงาม เป็นต้น ดังความว่า “ข้าพระบาทจะถวายบังคมลาลงไปเอาชาติกำเนิด ขอให้เข้าไปบังเกิดในปราสาทแห่งพระเจ้าสิริราชอันทรงศักดิ์ มีพระราชอาณาจักรปกแผ่ไปในสกลชมพูทวีป ให้หมู่ประชาชนอยู่เป็นสุขสำราญเกษมสันต์ชื่นชม...นิลเนตุดา ขอให้ข้ามีดวงเนตรทั้งสองด้าเป็นสีเหมือนหนึ่งตามฤกฏิกเนื้อทราย อันเกิดได้ขบปี่ปลายเป็นกำหนด...

นิลภมู หนึ่งเล่าขอให้ชนกัวข้าเจ้าดวงามข้าบริสุทธิ์ เป็นสิระยับดุจสร้อยคอมุระยงงาม...มุสดีนาม นามน นามกรข้าบาทจงชื่อว่ามุสดี...ปุตต์ ลเถด ขอให้ข้าพระองค์มีโอรส ทรงพระเกียรติยศยิ่งกว่ากษัตริย์ในสากล ทรงพระราชศรัทธาเพิ่มกุศล แก่หมู่ประชาชนทุกขอบเขตชั้นชาติมาอาณาจักร...เมื่อข้าพระองค์ทรงพระครรภ์พระโอรส อย่าให้ครรภ์ข้าพระบาทปรากฏนูน เหมือนสตรีที่มูกดูเวทนา จาปัว ลิจิตต์ สม ให้มีครรภ์โอรสาดูงามพร้อม เหมือนคันธนูคูละม่อมอันนายช่างฉลาดเหลาเกลี้ยงเกลารวมเสมอสมาน...ธนา เม นปวตฺเตยฺย หนึ่งเล่าคุณถันทั้งสองของข้าพระบาท เมื่อทรงครรภ์อย่าวิปลาสแปรผันคำปรากฏ แม้พระบวรปิโยรสจะเสวยทุกวันทุกเวลาอย่าคล้อยเคลื่อนเลื่อนลตมาจกพระทรวง ให้เต่งตึงดั่งปทุมบัวหลวงงามบริสุทธิ์วิเศษเสร็จ...ปลิตานสุสนตุ หนึ่งขอให้เส้นเกศาสีดำกลับสลวยบริสุทธิ์ ประดุจสีปีกแมลงค่อมทอง เป็นมันระยับย่องควรจะทศนา...สุขุมลวิ ขอให้ผิวเนื้อละเอียดเป็นนวลละอองดั่งทองคำธรรมชาติ สดกายใสสะอาดคูฟ่องแผ้วหมตราคี...วชฺฌณฺยาปิ ปโมจเย หนึ่งคนโทษทุจริตอันเข้มข้น จะพินาศด้วยพระราชทัณฑ์ทำลายล้างชีวิต ขอให้ข้าได้เปลื้องปล่อยปลดให้พ้นตาย ด้วยกำลังยศปรีายปัญญาญาณ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507 :13-14)

บทพรรณนาตอนนี้ทำให้ผู้อ่านได้ทราบเหตุการณ์ล่วงหน้าว่าพระนางมุสดีจะมาถึงกำเนิดเป็นมเหสีของพระเจ้ากรุงสัฏฐชัย พระนางจะเป็นกษัตริย์ที่มีความงามตลอดกาล ไม่แก่แต่หายอนยาน แม้ในเวลาที่ทรงครรภ์ความงามของพระนางก็ไม่ลดน้อยลง นอกจากนี้พระนางจะมีพระโอรสคือพระเวสสันดรซึ่งเป็นกษัตริย์ที่มีพระทัยมั่นในกุศล และมีพระเกียรติยศยิ่งใหญ่แผ่ไพศาล

ในด้านการเปรียบเทียบความงามของสตรีนี้ กุลนิจ คณะฤกษ์ (2542: 221) ให้ความเห็น่า ผู้ประพันธ์ผสมผสานคติเรื่องความงามของอินเดียกับไทยเข้าด้วยกัน เช่น เปรียบสีของขนกัวดุจสร้อยคอมุระยงงาม เปรียบสีดำของเส้นผมประดุจสีปีกแมลงค่อมทอง และเปรียบผิวกายดั่งทองคำธรรมชาติ ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความงามตามคติอินเดีย ส่วนการเปรียบว่าทรวงอกทั้งสองดั่งปทุมบัวหลวงงามบริสุทธิ์วิเศษเสร็จ นั้นเป็นการถ่ายทอดความงามตามแบบของไทยซึ่งแตกต่างจากของอินเดียที่นิยมว่าทรวงอกงามเหมือนผลตาล

2. พระเวสสันดร

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการพรรณนาเกี่ยวกับพระเวสสันดรหลายตอน มีทั้งชมรูปโฉมภายนอก และพรรณนาคุณความดีของพระองค์ แต่เนื่องจากมหาเวสสันดรชาดก เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระประวัติของพระพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้ายที่ทรงสร้างทานบารมีอันยากยิ่ง กว่าบุคคลทั่วไปจะสร้างได้ ดังนั้นเนื้อความจึงมุ่งพรรณนาความดีของพระเวสสันดรมากกว่ารูปโฉม

การพรรณนารูปโฉมภายนอกของพระเวสสันดร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระเวสสันดรทราบล่วงหน้าว่าจะมีผู้มาทูลขอสองกุมาร และพระองค์จะได้สร้างปิยบุตรทานบารมี มีการพรรณนาพระรูปโฉมพระองค์ว่างดงามผ่องใสมี ราชสีห์รูปหล่อจากทองคำ ดังนี้ “ปางนั้น สมเด็จพระมหาสัตว์ออกนั่งหน้าพระอาศรมบท งามปรากฏ คุจรูปทองทั้งแท่ง อันบุคคลเกลี้ยงหล่อแล้วมาตั้งไว้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 224)

ในกัณฑ์เดียวกัน ตอนที่พระเวสสันดรบริจาคสองกุมารเป็นบุตรทานให้แก่ชูชก แล้ว ชูชกลากศิสองกุมารไปต่อหน้าพระเวสสันดร ทำให้พระองค์เกิดวิชขามาห่อหุ้มในพระทัย จะไปทำร้ายฆ่าฟันชูชกเพื่อช่วยพระโอรสทั้งสอง แต่แล้วเมื่อพระองค์ตั้งจิตพิจารณาได้ พระทัยก็ กลับผ่องแผ้วขึ้น มีการเปรียบเทียบความผ่องใสและความงามของพระเวสสันดรในตอนนั้นก็กับรูป หล่อจากทองทั้งแท่งเช่นเดียวกัน ดังนี้ “พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส คุจทองอุไรทั้งแท่ง อันบุคคล เกลี้ยงหล่อแล้วมาวางไว้ในพระอาศรม ตั้งแต่จะเขยชมบุตรทานบารมี แห่งหน่อพระชินศรีเจ้านั้นแล” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 253) ในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรจะเสด็จ ไปยังโรงทานเพื่อพระราชทานสิ่งของต่างๆแก่คนยากจน มีการพรรณนาโวหารเกี่ยวกับบทสรอง สนาน ซึ่งบทสรองสนานในวรรณคดีร้อยกรองนี้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมที่คนไทยโบราณเชื่อว่าเป็น การชำระร่างกายให้บริสุทธิ์ก่อนที่จะทำการใดๆที่สำคัญ เช่นการเดินทาง การยกทัพ เป็นต้น (กุสุมา รักขมณี, 2534: 16) และบทแต่งองค์ทรงเครื่องซึ่งเปรียบเทียบเหมือนการวาดภาพของตัวละคร ให้ปรากฏด้วยถ้อยคำ (กุสุมา รักขมณี, 2534: 15) ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความงดงามตามแบบ กษัตริย์ของพระเวสสันดรตามขนบวรรณคดีไทย ด้วยการใช้อำนาจศัพท์เกี่ยวกับเครื่องราชูปโภค ต่างๆ ที่สูงส่ง ไพเราะด้วยเสียงและความหมาย ตามลักษณะตัวละครที่เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ เช่น บรรจถรณ์รัตนไสยสน์ เครื่องสรรพากรณ์บรรณูจิต ทับทรวงมณี ชำมรงค์ม้ามงามกุญ พระขรรค์แก้ว และเสวตกุญชรชาดิศาธาร เป็นต้น มีการใช้อำนาจศัพท์แสดงการเคลื่อนไหวสำหรับกษัตริย์ เช่น

เสด็จขึ้น สรรเสริญเสาวคนธ์ชาติวารี และบุรยาตร เป็นต้น ดังความว่า “สมเด็จพระบรมราชวิวงศ์ พงศพัทธพาทย์เอกศกษัตริย์ ปพชุณติว่า เสด็จขึ้นจากบรรจถรณ์รัตนไสยาสน์ สรรเสริญเสาวคนธ์ชาติวารี ขจรกลิ่นสุมาลีกระลบองค์ อลงกริตว่า ท้าวเธอก็ทรงเครื่องสรรพากรณบวรวิภูษิตสังวาลวิจิตรจำหลักลาย ถมวิเชียรรายเรียงระดับ แสงแววบวับวิเศษศรี ทับทรวงมณีร่ามแพรว สะอึงแก้วกาญจนประดิษฐ์กรอง สุวรรณวลัยทองธำมรงค์ มหามงกุฎอลงกตประดับสำหรับกษัตริย์เสร็จแล้ว พระกรกุมพระขรรค์แก้วบุรยาตร ทรงเสด็จอุษรชาติคชาธาร พร้อมสหชาติทวยหารแห่สะพรั่ง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 25)

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนพระเวสสันดรแต่งองค์ทรงเครื่องเพื่อจะเสด็จกลับไปครองกรุงสีกุณเดิม มีการพรรณนาโวหารเปรียบเทียบว่าพระเวสสันดรงามเหมือนพระอินทร์ซึ่งเป็นเทพเจ้าบนสวรรค์ ดังความว่า “กบปกา ชาวพนักงานเครื่องต้น ก็ถวายเจริญพระเกษมัสสูมมงคลกรแก้วราชกิจ แล้วเชิญบรมบพิตรสรองพระกระยาसनอันปรุงด้วยสุคนธ์ธำมรงค์นวลชลบชำระพระสรีราพพ ฟุ้งขจร สพพาทย์กรณภูสิต แล้วทรงเครื่องสิริราชวัติถาถรณ์วิจิตรจำรัส อันล้วนแล้วด้วยสัตรีตนามาส งามดั่งองค์สมเด็จพระชินทรเทวราชอันเรื่องเดช” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 374)

การพรรณนาโวหารเกี่ยวกับคุณความดีของพระเวสสันดร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์ทศกัณฑ์ ตอนที่พระนางมัทรีกล่าวสรรเสริญพระคุณและความดีประเสริฐของพระเวสสันดรในฐานะพระสวามี มีการเลือกใช้คำหลากหลายเพื่อกล่าวถึงพระเวสสันดรหลายคำโดยไม่ซ้ำกันและยังสอดคล้องกับเนื้อความ เช่น ผัว ฝ่าพระบาท ไท้ริราช พระทูลเกล้า และพระเวสสันดรจอมปราชญ์ เป็นต้น มีการใช้คำซ้อนเพื่อให้เกิดความคล้องจอง และย้ำความหมายของคำพูดของพระนางมัทรีให้ชัดเจนและมีน้ำหนัก เช่น ตระการระย้ายับอัปภาคย์ เป็นต้น มีการใช้ความเปรียบเกินจริง เพื่อย้ำภาพความสำคัญของพระเวสสันดรให้เด่นชัดยิ่งขึ้น เช่น ตายแล้วเกิดเล่าสักร้อยชาติ จะเหมือนพระเวสสันดรจอมปราชญ์นี้ยากนัก เป็นต้น ดังความว่า “พระพุทธเจ้าข้า...ถึงจะตระการระย้ายับอัปภาคย์ ไม่ให้ผัวจากแล้วพระทูลกระหม่อม มัทรีนี้จะสู้ยอมตายกับฝ่าพระบาท จะพิทักษ์ไท้ริราชทุกเย็นเช้า จะหาผัวที่ไหนได้ดังพระทูลเกล้า ตายแล้วเกิดเล่าสักร้อยชาติ จะเหมือนพระเวสสันดรจอมปราชญ์นี้ยากนัก...คำนิดหนึ่งก็มีได้ว่ามัทรีให้อัปยศสู่อมอดโอบอ้อม” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 73)

ในกัณฑ์ลักกัณณพ ตอนที่พระอินทร์ประทานพระพรแก่พระเวสสันดร
 พรณาวาหารที่ใช้ในการกล่าวถึงคำพรที่พระเวสสันดรขอจากพระอินทร์ทำให้ผู้อ่านเห็นความมี
 คุณธรรมในด้านต่างของพระเวสสันดรได้อย่างชัดเจน เช่น ความพอพระทัยในฐานะตำแหน่งของ
 ตน ความยินดีในการอภัยโทษผู้กระทำผิด ความพึงพอใจในภริยาตน และความพอพระทัยในการ
 บริจาคทานแก่ผู้ยากไร้ เป็นต้น ดังนี้ “ปีตา ม อนุโมเทย ข้ำขอให้พระบิดาสัญชัยมหาราชบรม
 นาถของชาวสัพพิ จงได้มีพระหฤทัยยินดีตามความประพฤติของดุษฎี เมื่อไปภายหน้าเมื่อข้าได้ไปถึง
 ยังมรณสถานซึ่งเป็นถิ่นตน ขอให้พระบิดาทรงนิมนต์เชื้อเชิญข้าด้วยอนุรุธาสถานที่นั้งควรเป็น
 ที่ตั้งดุษฎี...ปฐิสสุส วธ น โรเจยย์ อนึ่งถึงหากว่าข้าพระองค์เมื่อเวลาใดๆได้มีอำนาจจะสังหารผลาญ
 ฆ่าปาปมนุษย์ ก็ขออย่าให้ดุษฎีมีความพอใจในที่จะฆ่าบุรุษ แม้ถึงผู้นั้นมันมีความผิดทุจริตร้ายกาจ
 ควรพิฆาตฆ่า ขอให้ได้รับความกรุณาและปัญญาเป็นยศอุบาย ให้ได้ยับยั้งขยายแก้ไขให้บุรุษโทษถึง
 ตาย พันภัยได้ความสบายรอดจากชีวิตอันตรายไป...อนึ่งขอให้ดุษฎี มีความเมตตากรุณาและอำนาจ
 อาจปกครองเป็นที่พึ่งพิงพำนักและเป็นที่รักแก่ชนทั่วทุกหน้า...จงได้พึ่งพาอาศัยอิสริยยศและกรุณา
 ปราณของดุษฎี เลี้ยงชีพตนได้เป็นผาสุกสำราญ...ปรทาน น จญญย์ อนึ่งขออย่าให้ข้ามีใจล่วงตาม
 แล้วไปสมคบประสมรักภรรยาชายผู้อื่น...ขออย่าให้ดุษฎีอำนาจของสตรีจนเป็นทางที่ทุจริต การ
 ผิดๆ จะตามมาได้...สกุ ก ข้ำแต่สมเด็จท้าวโกสีย์สักกเทวราช การซึ่งดุษฎียังใคร่ในสังวาสด้วยภรรยา
 ยานันไชรี คือดุษฎีมีความปรารถนาเป็นสำคัญจะใคร่ได้บรรณย์ปิโยสที่ควรสืบราชสรีรยศตระกูล
 วงศ์...ตโต รตยา เบื้องหน้าแต่เวลารাত্রีของวันที่ดุษฎีได้มีอิสริยยศ เพื่อพื่อนขึ้นเข้าพระนครเชตุคร
 มหาสถาน เมื่อถึงกาลราตรีมีอำนาจปราศไป...ทิพยา ภกษา ภักษาหารมีประมาณมากหลากหลาย
 ซึ่งสำเร็จด้วยฤทธิ์ประสิทธิ์ในทิพยกายการของเทวดา จงปรากฏบังเกิดมาให้สมความประสงค์
 จานงในทานธยาชัยของดุษฎี...ทท จิตต์ ปสาเทยย์ เมื่อดุษฎีทำทานจะมีจิตคิดเลื่อมใสเสมอเป็นนิตย์
 นิรันดร ตลอดขณะก่อนและเวลาหลัง...อิโต วิมูจมานาห์ เมื่อเวลาสุดเสร็จอายุสมัย ดุษฎีจะ
 จำต้องวายชนม์พ้นไปจากมนุษย์โลกนี้ สกุคคามิ ขอให้ดุษฎีคงเที่ยงแท้ที่จะได้ไปยังโลกสวรรค์...แล้ว
 ขอให้ดุษฎีได้ไปถึงพิเศษสุดยอดบารมี และอย่าให้เป็นผู้ที่จะต้องกลับคำด้อยถอยลงมาแต่พิเศษคุณ
 อุดลสถานนั้น” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 319-321)

3. พระนางมัทรี

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีพรรณาวาหารเกี่ยวกับลักษณะเด่นของพระนาง
 มัทรีคือความงาม ไว้ในกัณฑ์นครกัณฑ์อย่างละเอียด มีการใช้คำที่มีเสียงไพเราะและมีความหมาย
 เกี่ยวกับความงดงาม เพื่อให้ผู้อ่านเห็นความงามของพระนางมัทรีในตอนนี้เด่นชัดยิ่งขึ้น เช่น

สิริสวัสดิ์วิลาสเลิศ บวรลักษณ์-เบญจางค์ อรองค์อ่อนระทวย และสิริลักษณะลออองค์ เป็นต้น มีการใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบเข้ามาเป็นส่วนประกอบในการพรรณนาเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพได้ชัดเจน เช่น การพรรณนาภาพรวมของความงามพระนางมัทรีว่างามพร้อมด้วยเบญจกัลยาณีเหนือ นางใด คุณนางอัปสรของพระอินทร์ และคังนางเทพกนิรี พระวรวงศ์ของพระนางอ่อนระทวยคัง กาญจนกัทลีในสวนจิตรลดา และพระโอรสของพระนางจุฬผลไทรสุกสด เป็นต้นดังความว่า “ ส่วน สมเด็จพระยอดเขามาลัยมิ่งมกุฏกัญญา อันเป็นบรมนเรนทรธิดาดวงกษัตริย์ ผู้ทรงสิริสวัสดิ์วิลาส เลิศมนุษย์กณานาง ด้วยบวรลักษณ์เบญจางค์เจริญเนตร ก็ทรงสรรพภูมิพิเศษสุภาภรณ์ เทวคุณาว นนุทน งามดั่งองค์อินทรอัปสรเสด็จประพาสดังทิพยนั้นทวันราชอุทยาน สุวณฺณกทลี วิย พระอรองค์อ่อนระทวยปานกาญจนกัทลี บังเกิดในสวนศรีสัตกทเวศอันชื่อจิตรลดาอันวิเศษ แสนสุขภิรมย์ ยามเมื่อต้องลมร่ำเพยพาน ก็น้อมยอดทอดก้านอยู่ไปมา วิหขุมานา ผู้ใดได้ ทศนาการก็พิศวง ด้วยพระสิริลักษณะลออองค์อันวิลาส นิโครชปุกพิมโพลูสี ทั้งบวรโอรสเยี่ยม สะอาดอำไพ มีพรรณดั่งผลไทรที่สุกสด สรรพสิ่งงามพร้อมหมดทั่วพระอินทรีย์ มานุสสินีว จุฬหนึ่งนางเทพกนิรีวิหคองค์ มีรูปทรงนี้ก็เหมือนมนุษย์บริสุทธสัมบูรณ์ ทั้งปีกหางก็วิจิตรจรรณู เจริญตา แล้วบินพ่อนร่อนราในอากาศ ” ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 382)

4. ชูชก

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีพรรณนาโวหารเกี่ยวกับลักษณะของชูชกไว้ทั้ง โดยตรงและโดยอ้อม การพรรณนาโดยตรงนั้นคือการกล่าวถึงทั้งรูปลักษณ์และกิริยาท่าทางไว้ เพียงสั้นๆ แต่ผู้อ่านจะเห็นภาพชูชกได้ชัดเจนว่ามีลักษณะของบุรุษไทย 18 ประการ ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระชาติและพระนางกัณหาเข้าไปต้อนรับชูชกและมองเห็น ลักษณะท่าทางของชูชกว่าเป็นบุรุษไทย มีการพรรณนาเกี่ยวกับลักษณะของชูชกโดยตรง ดังความ ว่า “ ส่วนพระทองร้อยชั่งทั้งคู่ พิศดูเห็นบุรุษไทยสิบแปดประการ เกิดในสันดานเผ่าบัดสี” ร่ายยาว มหาเวสสันดรชาดก, 2507: 225-226)

ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่ชูชกจะออกจากบ้านเพื่อเดินทางไปขอพระชาติและพระนาง กัณหา มีการพรรณนาให้เห็นกิริยาท่าทางต่างๆ เงินๆ ไม่สง่างามของชูชก ทำให้เห็นลักษณะความ ไม่น่าดูของชูชกโดยตรง ดังความว่า “ปลีพุกก็ เผ่าก็ยกยามใหญ่ใส่สรรพพื้นเสบียง หิ้วสายสอด

สะพักพาดเนียงวะวามวุฒูพะรุงพะรัง ปฏิมุญจ อูปาหนิ ยังทำทุเฒ่าทั้งสองสวมใส่เกือกกันรองกร
 เรียวจะรับหนาม...เฒ่าก็อุตลุด่วนวายแต่งตัวพะว้าพะวัง...ไอ้ไอ้กอกอเฒ่าชรามีแต่น้ำตาไม่หยุดยัง
 ไหลลอะลอลอคล้องค้อมค่าน้ำใจคน ให้สยดสยของขนตนสิ้นประพรั้นกลัว ให้ป่วยๆปวดวิงเวียนหัว
 มีดทั้งหน้าตา...เฒ่าก็ลงจากเคหาพะว้าพะวัง เหลียวแลมาดูเรือนรังที่เคยอยู่ ว่าไอ้ไอ้กอกอในครั้ง
 นี้ทันจะเป็นคนหรือเป็นผีไม่รู้เลย ...ยังคิดก็ยังเศร้าโศกสลดระทดถอย หันหน้าหันหลังละล้าละลัง
 ยังยับกลับบ่่อยๆ ถอยไปแล้วก็ถอยมา คุณี้ก็เวทน่าน่าลำบาก อททิโต กามราเคน ทั้งนี้ก็เพราะว่า
 ไพรากหากรุมเร่งเอาตัวมา เฒ่าจึงมีจิตนั้นคิดกล้ำเซซังไม่ยังกลัว...จึงเพอญให้อาจหวนหวนมุ่ม
 มาระร่าระรวย ทั้งไพรากก็ว่าทั้งชาตาก็เป็นด้วย จึงรวยระเร่อเร็นเดินได้ในทางเปลี่ยว
 ละลนละลานหลีกเลี้ยวลอดลัดมา สี่วิน นกร์ ผิด เร็วๆ ะรี้เรื้อมายังสี่วิราชธานี” (ร่ายยาวมหา
 เวสสันดรชาดก, 2507: 157 - 158)

ชูชกจึงเป็นพราหมณ์เฒ่าที่มีรูปร่างลักษณะเป็นบุรุษโทษ มีกิริยาท่าทางไม่สง่างาม
 ไม่น่าดู ล้อม เฟ็งแก้ว (2527: 54) อธิบายไว้ว่า

บุรุษโทษ 18 ประการ คือลักษณะร้ายของบุรุษมี 18 อย่าง

1. พลังกบาท เท้าทั้งสองข้างใหญ่และคด
2. อัทรนชะ เล็บทั้งหมดคุด
3. โอพัทธปิตทิกะ ปลิ้น่องพุ้ยานลงภายใต้
4. ทีโหมตตโรฏฐะ ริมฝีปากบนยาวปิดริมฝีปากล่าง
5. จปละ น้ำลายไหลออกเป็นยางยืดทั้งสองแก้ม
6. กพาระ เขี้ยวงอกออกพ้นปากเหมือนเขี้ยวหมู
7. ภักคณาสะกะ จมูกหักพับคุดน่าชัง
8. กุมโกทร ท้องป่องเป็นกระเปาะดังหม้อใหญ่
9. ภักคปิฏฐิ สันหลังไหล่หักค้อมคดโก่ง
10. วิสมจักขุ ตาถล่อมลึกทรลักษณ์ข้างหนึ่งเล็กข้างหนึ่งใหญ่ไม่เสมอกัน
11. โลหมัสสุ หนวดเครามีพรรณดั่งลาวดทองแดง
12. หริตเกส ผมโหรงเหลื่องดั่งสีลาน
13. วลีณะ ตามตัวสะกรานคร่ำด้วยแถวเอ็นนูนเกะกะ
14. ติลกาหตะ มีต่องแมลงวันและตกระด้างโรยงา

15. ปิงคละ ลูกตาเหลือกเหล่เหลืองดั่งตาแมว
16. วินตะ ร่างกายคดค้อมในที่ทั้งสาม คือ คอ หลัง สะเอว
17. วิกฎะ เท้าทั้งสองข้างเหินห่างเกะกะ
18. พรหาพระ ขนตามตัวหยาบดั่งแปรงหมู

การพรรณนาโวหารถึงลักษณะของชุกโดยอ้อมนั้น มีการพรรณนาให้ผู้อ่านเห็นภาพชุกโดยผ่านสุบินนิมิตของพระนางมัทรีในกัณฑ์กุมารและผ่านสุบินนิมิตพระเจ้ากรุงสุโขทัยในกัณฑ์มหาราช

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระนางมัทรีสุบินเห็นบุรุษท่าทางน่าเกลียดน่ากลัว คุณันโหดร้ายมีกิริยาท่าทางต่ำช้าเข้ามาทำร้ายตัดพระพาหา ควักพระเนตร แหวะพระทัยพระนางอย่างไม่ปราณี ซึ่งบุรุษน่ากลัวผู้นั้นเปรียบได้กับชุกที่จะเข้ามาทูลขอสองกุมารอันเป็นเสมือนพระทัยและพระเนตรของพระนาง มีการพรรณนาโวหารโดยใช้ถ้อยคำที่แสดงให้เห็นรูปร่างลักษณะน่าเกลียดน่ากลัว เช่น เติบโตคำล่ำสัน ผิวกายดำเป็นมันหมึกมืด และหัตถ์เบื้องขวานั้นถือดาบคมเขี้ยวเป็นมันปลาบตะเลื่อมแสง เป็นต้น มีการใช้คำที่แสดงกิริยาหยาบคาย ต่ำทราม เช่น วังวู้งูเข้ามา ถีบทวารตึง กระชากนูด กระทืบเท้าตะคอกขู่คำราม ฟาดด้วยดาบ แหวะคว้านควักพระนัยเนตร และล้างฆ่าแหละแหวะ เป็นต้น ดังความว่า “เอโก ปุริโส ยังมีบุรุษผู้นั้นนั้นเติบโตคำล่ำสันเห็นพิลึก ผิวกายดำเป็นมันหมึกมืดดั่งมหาเมฆ คุณีโกกเกกเง้งฉกาจ ปรีทิตฺวา นุ่งผ้าข้อมฟาดคาคาสาว์สักกระสันพันเป็นเกลียวเหนียวเหน็บรั้ง ผืนหนึ่งคาคพุงนุ่งงั้งมั่งทะมัดทะแมง ปิลนุธิตฺวา ทัดดอกไม้แดงทั้งสองหูคุดง่า อารุหฺโต มิหัตถ์เบื้องขวานั้นถือดาบ คมเขี้ยวเป็นมันปลาบตะเลื่อมแสง แกว่งกวัดฉวัดเฉวียนวังวู้งูเข้ามาถึงถีบทวารตึงทลายลง ตชฺเชนฺโต กระทืบเท้าตะคอกขู่คำรามสำราญ ฉวยชฎานางกระชากนูดให้หลุดพลัด รวบพระกรกระหวัดทั้งซ้ายขวาให้พระนางอุตตานภาพ ฟาดด้วยดาบแล้วก็เหวี่ยงลงตรงพระพาหา สองซ้ายขวาขาดเป็นสิน พระกรกระเด็นดินอยู่แตกดาล แล้วมีหน้าช้าแหวะคว้านควักพระเนตรทั้งสองปลิ้นให้วันหะ อูรี ภินุติตฺวา เอาดาบจะเชือดพระทรวงล้างฆ่าแหละแหวะหาพระหฤทัยพระนางนั้น” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 218)

ในกัณฑ์มหาราช ตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยสุบินนิมิตเห็นบุรุษผู้นั้น รูปร่างน่าสะพรึงกลัว นาดอกบัวสองดอกเข้ามาถวายแด่พระองค์ ซึ่งบุรุษน่ากลัวผู้นั้นเปรียบได้กับชุกที่พาพระชาติและพระนางกัณหาเดินหลงทางเข้ามายังเมืองสีพี มีการใช้คำที่แสดงกิริยาไม่สุภาพ เช่น

องอาจมิได้เกรงยำ เป็นต้น มีการใช้คำแสดงรูปร่างลักษณะที่น่ากลัว เช่น กายดำ ลำพื และพิลึก สะพริงกลัว เป็นต้น ดังความว่า “เอโก ปุริโส ขณะนั้น ยังมีชายผู้หนึ่งพึงพิศจริตกิริยานั้นก็องอาจ มิได้เกรงยำ กายก็เติบโตดำลำพืพิลึกสะพริง กลัว อหริตวา นามาชึ่งดอกบัวทั้งคู่เข้ามาถวาย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 327)

การพรรณนาธรรมชาติ ในตัวอย่างต่อไปนี้

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีการพรรณนาธรรมชาติมากกว่าการพรรณนาประเภทอื่น เพราะเนื้อเรื่องเกี่ยวข้องกับการเดินทางและการอยู่อาศัยเพื่อปฏิบัติธรรมของตัวละคร ในสถานที่ในธรรมชาติอยู่เกือบทุกกัณฑ์

ในกัณฑ์วนปเวสน์ ตอนที่กษัตริย์เจตราชฎีทูลอธิบายหนทางเสด็จเข้าสู่เขาวงกตถวายแด่พระเวสสันดร มีการพรรณนาดอกไม้ ผลไม้ สัตว์ แหล่งต้นน้ำเล็กๆใหญ่ที่รวมกันก่อเกิดเป็นแม่น้ำต่างๆ ทำให้ผู้อ่านรับรสทั้งรูป รส กลิ่น และเสียงได้อย่างชัดเจน เช่น ใช้คำแสดงรูปว่า ดอกดวงอันตระการด้วยพรรณสัณฐานต่างๆ ใช้คำแสดงรสว่า รสเปรี้ยวหวานขมฝื่อน ใช้คำแสดงกลิ่นว่า กลิ่นหอมฟุ้งจร และใช้คำแสดงเสียงว่า จับคู่คู่กัน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการพรรณนาการก่อกำเนิดเป็นแม่น้ำไปตามลำดับ เริ่มตั้งแต่ป่าไม้ทำให้เกิดความชุ่มชื้น มีละอองน้ำรวมตัวกัน จากนั้นไหลหลังจากชอกเขาสูงลงสู่ที่ราบเป็นกระแสน้อยใหญ่จนกระทั่งรวมกันเป็นแม่น้ำ ดังความว่า “พระองค์จะได้เสวยแต่ความเกษมศรีสุขาภิรมย์ ด้วยชมหมู่ไม้สองอย่าง คือกลางบางมี ดวงดอกอันตระการด้วยพรรณสัณฐานต่างๆ หลายอย่างพันธุ์ที่จะพรรณนา บางพวกมีกลิ่นหอม ฟุ้งจรมาทั่วทุกทิศานุทิศ บางพวกมีผลพิจิตรด้วยสีและสัณฐาน และมีรสเปรี้ยวหวานหรือ ขมฝื่อน บ้างต่างกัน ควรจะจัดสรรเลือกเก็บบริโภคเป็นอาหาร บางอย่างควรจะเก็บใช้ในการประกอบเป็นโอสถบริโภครักษาโรครายในกาย ในไพร่นี้มีหมู่ไม้ทั้งหลายมาหลายอย่างหลายประการ มาขันขานด้วยศัพท์สำเนียงเสียงไพเราะ พลอดเพราะตามสฤณภาษา บางพวกจับเป็นคู่คู่กันโดยธรรมชาติเวลาก่อรวมกำลังที่ดั่งขึ้นตามฤดู หมู่ไม้ในไพรประกอบด้วยบุปผชาติ คนตุวาคิริวิทุกคานี ขอเชิญพระองค์เสด็จไคลคลาคลาดจากป่านั้นไป ข้ามทางกันดารสถานใหญ่ๆ ที่จะเดินไปได้ด้วยยาก ในทางชอกเขาลำเนาเนินเป็นที่เขิน และบางแห่งเป็นท่าราบเป็นทางน้ำที่ชิมชาบอาบไหลมา แต่ยอดภูผาอันเย็นชุ่มอยู่เป็นนิคย์ มีเมฆเข้าเกาะคิดให้เกิดน้ำ ซึ่งเป็นไอละอองมาแต่อากาศ ก่อวาริให้เอิบอาบซาบไปในที่ลาด แล้วก็เลื่อนลงยังที่ลุ่ม แล้วก็กุมกันเป็นกระแส

น้อยใหญ่ ไหลไปเป็นพุ่มและลำรางต่างๆ กระทั่งถึงลำธารและห้วยละหานอันใหญ่ ไหลลงไปเป็นลำของแม่น้ำในที่ทั้งหลาย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 111-112)

ในกัณฑ์มหาพน ตอนที่พระอัญญาฤๅษีซึ่งจะไปยังพระอาศรมพระเวสสันดร แก่ชุกชก มีการพรรณนาโวหารเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ในป่าตามทางอย่างละเอียด โดยมุ่งความไพเราะ สละสลวยของถ้อยคำมากกว่าการกล่าวถึงต้นไม้ตามความเป็นจริงในธรรมชาติ ซึ่งตรงกับ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (2532: 320) ได้อธิบายถึงความนิยมในการพรรณนาธรรมชาติของกวีไทยว่า

ในการร้อยกรองข้อพิพม์ใจของคนที่ได้จากธรรมชาติ กวีของเรามีความนิยมผิดแผกไปจากกวีชาวต่างประเทศโดยมาก คือเรามุ่งเอาความไพเราะของการประพันธ์ ซึ่งเกิดจากการเล่นคำ เล่นอักษรเป็นใหญ่มากกว่าที่จะพรรณนาความเป็นอยู่ของสัตว์และต้นไม้ตามความเป็นจริง และค้นหาลักษณะพิเศษที่ทำให้ป่าเขาตำบลหนึ่งผิดกับอีกตำบลหนึ่ง

ความโดดเด่นในการพรรณนาให้มีความไพเราะสละสลวยก็คือการจัดเรียงชื่อพันธุ์ไม้ที่มีเสียงพยัญชนะเดียวกันหรือใกล้เคียงกันมาไว้ด้วยกัน หรือนำชื่อพันธุ์ไม้ที่มีสัมผัสคล้องจองกันมาเรียงต่อเนื่องกันไป รวมทั้งการแสดงอาการหรือลักษณะของต้นไม้ โดยใช้คำที่มีสัมผัสกันกับชื่อด้านไม้นั้นเพื่อให้เกิดเสียงสัมผัสที่ไพเราะยิ่งขึ้น เช่น ยมโดยประดู่ดอกออกสลอนสลับ (ยม) โดย สัมผัสอักษรกับ (ประ) ดู่ ดอก สัมผัสสระกับ ออก สลอน สัมผัสอักษรกับ สลับ ยมโดย และประดู่เป็นชื่อด้านไม้ สลอนสลับเป็นคำแสดงลักษณะของดอกไม้ที่ออกมาทวยเรียงสลอนและสลับซับซ้อนกัน, กิ่งก้านก็ก่ายก่าวเกี่ยว มีสัมผัสอักษรทั้งหกคำ, และ ยางยุงพะยอมใหญ่ย่อมเยียดยัด มีสัมผัสอักษรถึงเจ็ดคำคือในคำว่า ยาง ยุง (พะ) ยอม ใหญ่ ย่อม เยียด ยัด ยางกับยุงและพะยอมเป็นชื่อด้านไม้ที่มีเสียงคล้องจอง ใหญ่กับย่อม เป็นคำที่สัมผัสอักษรและแสดงขนาดของต้นไม้ เยียดกับยัดเป็นคำสัมผัสอักษรและแสดงอาการเบียดเสียดหนาแน่นของต้นไม้ เป็นต้น ดังความว่า “ยังเล่าเหล่าพฤกษาที่เนินทราย ก็รายเรียงอยู่ระรื่น ขึ้นอยู่โดยรอบโรงพิธีคุณท์แห่งสมเด็จจอดิศรบริศูรสรพรพญพทพงค์เพชรันดร มีทั้งยมโดยประดู่ดอกออกสลอนสลับมลลิกกระดังงา สลลิกโยจ ปุปผิดา กระพุ่มทองแทงทวยกรวยกร่าง จิกแจงดอกกระจำงทั้งช้างนำว กิ่งก้านก็ก่ายก่าวเกี่ยวประสาน สุรพิพิทลกาญจนแก้วกรรมจักร์แกม มหาหงส์ประยงค์แย้มยี่เข่ง เข้ม สายหยุดพุดตานก็บานเต็มแต่ล้วนเหล่ากุหลาบตรลบดง รวยๆ ลำควนส่งทรงสร้อยสุคนธา หอมประทีนกลิ่นโยธะกาตระการใจ จำปาออกดอกดกไสวเรณุนวล ล้วนกาหลงเหล่าบุณนา

กาละทิงกระถินกลิ่นหอมหลากล้นวิเศษ ดูกรธรีเชษฐอันชั้นนอกนั้นคายคั้นพื้นพฤษยาสูง เหล่า
ยางยงพะยอมใหญ่ย่อมเยียดยัด” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 205-206)

ในกัณฑ์มหาพน ตอนที่พระอัญญาพิพรรณาสัตว์บกชนิดต่างในป่าหิมพานต์
 ให้แก่ชุก โดยกล่าวถึงสัตว์ชนิดต่างๆ ที่ชุกจะได้พบในระหว่างทาง มีความโดดเด่นตรงที่มีการ
 ร้อยเรียงชื่อสัตว์ชนิดต่างให้มีเสียงคำคล้องจองกัน และใช้คำแสดงความเคลื่อนไหวที่สัมผัสกับชื่อ
 สัตว์ เช่น หมู่มะมั่งระมาดระมัดกาย ละมั่ง คล้องจองกับ ระมาด ทั้งสองคำสัมผัสกับคำแสดงความ
 เคลื่อนไหว คือ ระมัด กระรอกตุนกระแตด่ายก็ไต่เต้น กระรอก ตุน กระแต กระด่าย เป็นชื่อสัตว์ที่
 มีเสียงคำคล้องจองกัน ทั้งสี่คำสัมผัสกับคำแสดงอาการเคลื่อนไหว คือไต่เต้น

พวกพรรณเลียงผาก็ผาดผันแผ่นดิน มีสัมผัสในถึงเจ็ดคำ ได้แก่ พวก พรรณ
 (เลียง) ผา ผาด ผัน แผ่น โผน คำว่า ผาดผันแผ่นดิน ทั้งสี่คำเป็นคำแสดงอาการเคลื่อนไหวที่สัมผัส
 กับชื่อสัตว์คือเลียงผา และพานรกระโจมโจนทะยานยุคนโยกยะยวบไม้ มีสัมผัสในที่แสดง
 อาการเคลื่อนไหวของลิงถึงเจ็ดคำ ได้แก่ (กระ)โจม โจน ทะยาน ยุค โยน โยก ยะยวบ เป็นต้น
 ดังความว่า “หตุโย ทั้งฝูงช้างก็ชักโขลงคละคล้ายคล้าเคลื่อนคลาขึ้นจากท่าแล้วลงธาร ทุกแห่ง
 หุบห้วยละหานเทียวหากิน มีหัสตินอัครอำนวยวงศ์ ทรงศุภลักษณ์พิเศษสารลิตระกูลเกิดกับป่า
 ทั้งพวกพรรณหมู่ม้ามิ่งมงคลลักษณะหลายอย่าง เปี้ยวขาวด่างดำแดงคูเริงร้องหลุหรย์ หมู่มุทรา
 ก็ส่งเสียงกระสันแซ่เชิงบรรสาน พานฝูงคณาเนื่อนิกรวางดงดูนี้แดงดา หมู่มะมั่งระมาดระมัด
 กาย ชะมดฉม้นหมายเม่นหมีหมู่มุกระทิงเถื่อน โคถึกเทียว ทูรสถาน กาสกรกำเลาะลานก็ลับเขา
 เข้าเกียงคู่ กระจงจามรีรู้งวังขนิมิให้ขาดระคาย ตูลิยานลสนุนิภา กระรอกตุนกระแตด่ายก็ไต่เต้น
เหล่าลิงและเหย้าเหินก็ระเหินหันทักขา พวกพรรณเลียงผาก็ผาดผันแผ่นดิน มกุกฎา ฝูงพานร
กระโจมโจนทะยานยุคนโยกยะยวบไม้ หมู่ม่ามั่งชะนีให้กระโหยหวน” (ร่ายยาวมหา
 เวสสันดรชาดก, 2507: 211)

ในกัณฑ์มหาพน ตอนที่กล่าวถึงนกต่างๆ มีพรรณนาโวหารที่แสดงความไพเราะ
 สละสลวยของคำประพันธ์และศิลปะในการร้อยเรียงชื่อนกต่างๆ โดยการเล่นอักษรมากกว่าจะ
 พรรณนาตามความเป็นจริงในธรรมชาติ เพราะมีทั้งนกในวรรณคดีและนกทั่วไป นกชนิดต่างๆ
 ในตอนนี้รวบรวมได้ถึง 26 ชนิด ได้แก่ หงส์ มยุรา กัด ไก่ แก้ว กะหรอด กระเรียน จากพราก สัตวา
 วายุภักย์ กะลิง โกลิลา กระลุมพู โพระคก หัสติน ดอกบัว กระตั่ว กระเต็น เบญจวรรณ โนรี
 สาลิกา ตะขาบ คุ่ม กระทา กางเขน และเขา ดังความว่า “นันทิขณานิณณ พวกพรรณพิทกหงส์
 ก็เหินหันเข้าหาคุ้ย คอยคณานางนกแนบในรังเรียง หมู่มยุระก็ส่งเสียงกระสันเมฆมาดหมายเป็น

ภัสดา ภัสสร ภูกฤษฏา สกุนทดไถ่แก้วกระหอดกระเรียนร้องระวังไพร จากพรากเพรียกจับ พฤกษาไสวแสงเหือมาเพื่อเพื่อน สัตวาวายุภักย์เลื่อนชะลอลม เหล่ากะลิงโกกิลากระลุมพู่โพระ โดกกี้ไผผิน พวกพรรณพิหลหัสดินและดอกบัว กระตั่วกระเด็นเบญจวรรณ โนรีสาธิตา ตระเวนวันพรรณขาคุ่มกระทาจันกางเขนเขา เหล่าล้วนเลิศด้วยขนเขียวขาวด่างดำแดงดู ประหลาด” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 211-212)

- การพรรณนากระบวนทัพ ในตัวอย่างต่อไปนี้

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, แม้จะเป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับการบำเพ็ญทานบารมีของพระพุทธเจ้าในพระชาติที่เป็นพระเวสสันดร ไม่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการรบโดยตรง แต่มีการพรรณนากระบวนทัพในกัณฑ์มหาราช ตอนที่พระเจ้ากรุงสัณชัยยกกองทัพออกไปรบเสด็จพระเวสสันดรกลับคืนเมืองสีพี โดยเน้นความยิ่งใหญ่และสวยงามมากกว่ากระบวนทัพในการรบ

ในกัณฑ์มหาราช ตอนที่พระชาติพลูพระเจ้ากรุงสัณชัยว่าพระองค์ควรเสด็จไปรับพระเวสสันดรคืนมาสู่เมืองสีพีด้วยพระองค์เอง พระเจ้ากรุงสัณชัยจึงตรัสสั่งจัดเตรียมทัพใหญ่ที่แสดงถึงความอลังการ มีระเบียบ น่าเกรงขาม พรรณนาโวหารตอนนี้มีความโดดเด่นด้วยการใช้ศิลปะในการประพันธ์ต่างๆ ดังที่ ล้อม เฟื่องแก้ว (2527: 65) ให้ความเห็นว่าผู้ประพันธ์พรรณนาความในตอนนี้ด้วยการใช้กลบทถึง 3 แบบ คือกลบทยัถยัมภัก โดยการแบ่งคำอยู่ต่างวรรค ใช้พรรณนากองทหารเดินเท้า เช่น หมู่สหชาติโยธิมิประมาณหมื่น หกพันสรรพางค์พื้นแต่ไต้สวมเสื้อหมวกเหมาะเกราะนวมคู่ต่างๆ สีสันพรรณสัอย่างจะพึงพิศ วงพจน์พิจิตรจรรณูเจริญ

ใช้กลบทกบเต้นสลักเพชร คือการเล่นสัมผัสสามอักษรเป็นคู่ๆ ในการพรรณากองทัพช้าง เช่น สรรแต่หาญสารตัวเหี้ยม เทียมช้างมารทานช้างหมื่น พื้นโถมศึกฝักทนต์ ร่อนนาล่ายรายเงยเศียร

ใช้กลบทนาครีพันธุ์ คือการเล่นอักษรคาบเกี่ยวระหว่างวรรค ในการพรรณากองทัพรถ เช่น แล้วเร่งจัดสรรพรถาหมื่นสี่พัน พื้นพิจิตรรังสรรค์สุวรรณรัตน์ สุวรรณรถจำรัสอร่ามเรือง อร่ามรุ่งบรรเทืองอัมพรเพริศ

นอกจากนี้ยังใช้ภาพพจน์ต่างๆในการพรรณนาเพื่อช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจน เช่น ภาพพจน์อุปมาว่า สีขาวบริสุทธิ์สะอาดอุพารตระการตา คู่ดั่งขุนเขาหิมวันต์คั่นธมาทนคีรี และ ภาพพจน์อุปไมยว่า แดงก่ำล้ารัศมีอรุณทิพาเป็นต้น

ใช้คำแสดงสีต่างๆในการแต่งกายของเหล่าทหารทั้งสี่หมู่ เพื่อแสดงความงดงาม เป็นระเบียบ แต่ละหมู่สวมเสื้อหมวกเกราะนวมสีต่างๆ กัน เช่น สีชมพูนทพคุณ สีแดงก่ำ สีมรกต เข้มเขียว และสีขาวบริสุทธิ์ เป็นต้น

ใช้คำแสดงความรู้สึกลำเอียงแค้นเคืองในการพรรณนาให้เห็นความยิ่งใหญ่ และเข้มแข็งของกองทัพพระเจ้ากรุงสุโขทัย เช่น ไม่ต่อต้านทานฤทธิ์ ยับแตกฉานพังประลาด พ่าย ประลัยลง สดับข่าวก็ยำเียง และย่อหย่อนอ่อนเกรง เป็นต้น ดังความว่า “หมู่สหชาติโยธีมีประมาณ หมื่น หกพันสรรพางค์พื้นแต่ไล่สวม เสื้อหมวกเหมาะเกราะนวมคู่ต่างๆ สีสันพรรณสีอย่างควร จะพึงพิศ วงผจงพิจิตรจรรณูเจริญเนตรวิเศษ โศภนเพลีนบางจำพวกบรร เทืองเล่ห์สุวรรณพรรณ ชมพู นทพคุณคู่อำนาจมพิริศ เพราเหล่าหนึ่งจาดเจดิลีศหลากสี แดงก่ำล้ารัศมีอรุณทิพา กร เรื่องจรัสเวหาเห็นประไพพรรณ รายลงบางสีล้วนวรรณนิลา ภาเพียงไพฑูรย์ประภาพิสุทธิสด ใสเสมอมรกตอันเข้มเขียว จำจำพวกหนึ่งเหลือบเหลียวเล่ห์ไกลาส คีรีสีขาวบริสุทธิ์สะอาดอุพาร ตระการตา หิมวา ยดา คู่ดั่งขุนเขาหิมวันต์คั่นธมาทนคีรี อันเคียรค้ายด้วยรุกขชาติทุกสิ่งสรรพ สารพันมีจะนับมิได้...ตโต นาคสหัสธานี แล้วเร่งรัดจัดสรรพพลคชาชาณ อันเกิดแต่มาดังค ประเทศสถานประมาณหมื่นสี่พัน สรรพแต่หาญสารตัวเหี้ยม เทียมช้างมารทานช้างหมื่น พื้นโถม ศึกฝึกทนศร ร่อนงาส่ายร้ายเงยเศียร เรียนเชิงสู้รู้ชนสาร ร้านบ้ำแท่งแรงบ่ถอย ร้อยขรรค์หนีขึ้น หน้า ข้าศึกยลขนสยอง ร้องบันเทิงเริงบุกทัพ สรรพอลังการสารอลงกต บทจรคลาดบาทจรคลา ดาพยุหยืนดินพยุหยุทธ์ ดุจพสุธาพังดั่งพสุธาพล ยกลชพาย้ายย้ายคชพล คนตัวหมอลอดคิดมือ ถือหัตถ์ง่าท่าเห็นงาม ตามทำนองต้องธรรมเนียม...แล้วเร่งจัดสรรพพลอาชาชาติหมื่นสี่พัน ต่างแกล้ว สรรพตัวกลั่นสรรพ เล่นโถมทัพไล่จับทัน จู่เข้าฟันจับกันฟาด ล้มกลิ้งคายนกลาดคั่น ขุนม้าพื้น ขุนหมื่นพัน ตัวล่าสัตว์ต่างลั่นศร ตั้งมือร่อนโตมรรธา...ตโต รศสหัสธานี แล้วเร่งรัดจัดสรรพพล หมื่นสี่พัน พื้นพิจิตรรังสรรค์สุวรรณรัตน์ สุวรรณรณจรัสอร่ามเรือง อร่ามรุ่งบรรเทืองอัมพร พิริศ อัมพรพรายธงชายเจดิลมิงอน เฉลิมงามสงครามสยอนไม่ต่อคิด ไม่ต่อต้านทานฤทธิ์เข้า รุกราน เข้ารุกยับยับแตกฉานพังประลาด พ่ายประลัยลงคั่นดาพสุธาธาร สะเทือนถันอินทรส ถานทั่วทุกค้ำ ทั่วทุกแดนสดับข่าวก็ยำเียง ก็ย่อหย่อนอ่อนเกรงไม่รอนราญ” (รายยาวมหา เวสสันดรชาดก, 2507: 349-350)

3. เทศนาโวหาร หมายถึง โวหารที่เขียนขึ้นเป็นทำนองสั่งสอน ชักชวนโดยชี้แนะคุณและโทษ

ชี้แจงเหตุผล หรือพิสูจน์ให้เห็นข้อเท็จจริง เพื่่อมุ่งหวังให้ผู้อ่านเชื่อถือและปฏิบัติตาม ซึ่งจะทำให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไปในทางที่ถูกที่ควร เทศนาโวหารมีลักษณะการใช้ภาษาเร้าความสนใจ มีน้ำหนักระทบใจผู้อ่าน กระชับ และต้องเข้าใจง่ายอีกด้วย การแสดงเหตุผลต้องชัดเจนเป็นลำดับ ไม่ลัดตัดความ โดยแสดงให้เห็นว่าถ้าเกิดเหตุเช่นนั้น ผลที่ตามมาจะเป็นอย่างไร อธิบายคุณและโทษอย่างแจ่มแจ้ง (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์: 2-3)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,มรการใช้เทศนาโวหารในตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์ทศกันท์ ตอนที่พระนางผุสดีตัดพ้อพระเจ้ากรุงสุทนต์ที่เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมืองไปอยู่เขาวงกต โดยพระนางทรงเตือนสอนพระเจ้ากรุงสุทนต์ว่า พระองค์เชื่อคำของชาวเมืองมากเกินไป ถึงกับเนรเทศพระเวสสันดรซึ่งเป็นโอรสองค์เดียว ทำให้นอกจากจะเสียช้างคู่บ้านคู่เมืองไปแล้วก็ยังจะเสียโอรสอีกด้วย โดยยกสำนวนว่า เสียกำช้ากอบ หมายถึง เสียไปเล็กน้อยแล้วยังต้องมาเสียมากขึ้นไปอีก (ขุนวิจิตรมาตรา, 2538: 587) มาประกอบทำให้คำพูดของพระนางมีน้ำหนักน่าเชื่อถือ พระนางผุสดี ทรงเตือนให้พระเจ้ากรุงสุทนต์เห็นคุณงามความดีของพระเวสสันดร ด้วยการเรียกพระเวสสันดรในคำที่มีความหมายว่าเป็นลูกที่เหนือกว่ากษัตริย์อื่นใด และเป็นลูกที่รักดังดวงใจ เช่น พระโอรสที่รุ่งเรืองสุดกษัตริย์ และลูกดังดวงใจ เป็นต้น นอกจากนี้พระนางยังทรงชี้แนะให้พระเจ้ากรุงสุทนต์เห็นโทษของการเนรเทศพระเวสสันดรโดยใช้ภาพพจน์อุปมาประกอบให้ความชัดเจนยิ่งขึ้นว่า ถ้าไม่มีพระเวสสันดรแล้วราชสมบัติของพระเจ้ากรุงสุทนต์ที่เปรียบเสมือนผลมะม่วงสุกก็จะร่วงหล่น ฝูงชนก็พากันเก็บกินหมดสิ้นไปในด้านการชี้แจงเหตุผลประกอบเทศนาโวหาร พระนางผุสดีทรงชี้แจงเหตุผลว่าพระเจ้ากรุงสุทนต์ไม่ควรเนรเทศพระเวสสันดรด้วยเหตุเพียงว่าพระเวสสันดรบริจาช้างป้างัยนาเคนทร์เป็นทาน เพราะถึงอย่างไรก็ตามเมื่อเนรเทศพระเวสสันดรไปแล้ว ช้างคู่เมืองนั้นก็มิได้กลับคืนมา นอกจากนี้พระนางยังทรงให้เหตุผลเพิ่มเติมอีกว่า พระเวสสันดรนั้นเปรียบเสมือนดวงใจของพระเจ้ากรุงสุทนต์ คือเป็นลูกสุดที่รัก และเปรียบเหมือนดวงตา คือสามารถปกครองดูแลกิจการบ้านเมืองแทนพระเจ้ากรุงสุทนต์ได้ ดังความว่า “ขอพระปิ่นปกเกล้าได้โปรดเกล้า อนึ่งเล่า กุญชรล้าคเชนทร กษัตริย์อื่นหมิ่นนครไม่หาได้ เป็นศรีวังเวียงชัยมงคลเมือง พระโอรสที่รุ่งเรือง

สุดกษัตริย์ จะกำจัดให้พลัดพรากจากราชานินทร์ ไซว่าคชนาคินทร์จะคืนวัง พระองค์ช่างเชื้อฟิง
คำคนอันชั่วโฉด ชาวเมืองมักกล่าวโทษพลอยโกรธตอบ เสียแล้วจะเข้าออบกระมังนะ
พระทูลเกล้า พระคุณเอ๋ย อย่าได้เบาพระทัยได้ใคร่ครวญ ครั้นจ้อแจเข้าเมื่อจวนถึงใจ อัสตร
กฤษชชัชนั้นหรือจะช่วย ลูกกับเมียดอกจะม้วยด้วยพระองค์ได้ พระคุณเอ๋ย อย่าเพื่อเศร้าเสีย
พระทัยเร่งร้อนรน ด้วยช้างค้ำมงคลขวัญเมือง บุญหลังยังรุ่งเรืองคงหาได้ จะหาลูกตั้งดวงใจนี้
ยากนัก ดังหาดวงวิเชียรจักรราช ฝ่ายพระบาทจะขับพระเจ้าลูกเสียดำไกล คือใครจะต่างพระทัยนัย
เนตร นับวันนครจะร้างเป็นร้างา ด้วยพระองค์สิทธิทรงพระราแล้ว สมบัติของทูลกระหม่อมแก้วก็
จะจลาจล อุมพาว ปติดา ณา เหมือนหนึ่งไม้ม่วงอันมีผลทรงสุคนธรสอันหอมห้าม จะเหลือ
หล่นตกตามกันหย่อยๆ ไม่พักเลยขอยกขอสอยให้เสียวเส้น ฝูงคนมันก็จะเก็บกินเล่นไม่หลอหลง
เสมือนสมบัติของพระองค์ทรงสวัสดิ์ ด้วยไรรู้ญาติราชกษัตริย์อนาธา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,
2507: 52-53)

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระเวสสันดรทรงกระทำบุตรทานให้แก่ชูชกพราหมณ์แล้ว
ชูชกกระทำทารุณแก่พระชาติและพระนางกัณหาต่อหน้าพระเวสสันดร พระองค์โกรธถึงกับจะฆ่า
ชูชก แต่เมื่อตั้งจิตพิจารณาแล้วเกิดพระปัญญาแจ่มแจ้งก็ทรงระงับพระทัยได้ ด้วยการเทศนาสั่ง
สอนพระองค์เอง อันเป็นเทศนาโวหารที่เด่นที่สุดในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เพราะเป็นการ
เอาชนะใจตนเองซึ่งเป็นสิ่งที่เอา ชนะได้ยากที่สุดสำเร็จ และยังเป็นเทศนาโวหารที่เน้นพระบารมี
ในด้านต่างๆของพระเวสสันดรให้เด่นชัด ได้แก่ ทานบารมี ในการให้พระโอรสแก่ชูชก ปัญญา
บารมี ในการใช้ปัญญาหักห้ามความโกรธที่เห็นชูชกทำทารุณสองกุมาร ขันติบารมี ในการไม่โกรธ
เมื่อชูชกทำทารุณสองกุมาร อริยฐานบารมี ในการไม่ทรงหวั่นไหวเมื่อเห็นโอรสถูกชูชกกระทำ
ทารุณ อุเบกขาบารมีในการตัดความเศร้าโศกเมื่อบริจาคนุตรทั้งสองเป็นทานแก่ชูชก นอกจากนี้ใน
ด้านการใช้ภาษา มีการนำภาพพจน์อุปมามาใช้เพื่อแสดงรูปลักษณะของพระเวสสันดรหลังจากที่
ทรงระงับความโกรธได้แล้ว พระองค์มีพระพักตร์ผ่องแผ้วแจ่มใสดุจรูปหล่อจากทองคำ แสดง
ความสะอาดหมดจดปราศจากอวิชชามืดบด ดังความว่า “เมื่อพระปัญญาบังเกิดมี พระบรมราช
ฤาษีเธอจึงตรัสสอนพระองค์เอง ว่า โภ เวสฺสฺสนฺตร คุณกรมหาเวสสันดร อย่าอาวรณ์ไว้ไว้ทำเนาเขา
เข้ากับเจ้าเขาจะดีกันไม่ต้องการ ให้ลูกเป็นทานแล้ว ยังมาสอดเกล้าเมื่อภายหลัง ทำวเธอก็ตั้ง
พระสมาธิระงับดับพระวิโยค กลั้นพระโสภณบแล้ว พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส ดุจทองคำไรทั้งแท่ง
อันบุคคลเกลี้ยงหล่อแล้วมawangไว้ในพระอาศรม” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 252-253)

4. สาธกโวหาร หมายถึง การเขียนโดยการยกตัวอย่างหรือยกเรื่องราวมาประกอบให้สมจริง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจยิ่งขึ้น ลักษณะของโวหารชนิดนี้ มักจะเป็นสิ่งที่ เป็นข้อเท็จจริงอันเป็นที่ยอมรับและสอดคล้องกับประเด็นหลักของงานเขียนนั้น (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539: 3)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้สาธกโวหารในตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่นางอมิตตดาต่อว่าชูชกที่ขลาดกลัวไม่กล้าเดินทางไปขอพระชาลีและพระนางกัณหามาเป็นทาสรับใช้ ด้วยการยกตัวอย่างทหารขี้ขลาด ออกเดินทัพไปในสงครามได้เพียงครึ่งทาง เมื่อยินเสียงอาวุธดังตึงตังขึ้นข้างหน้าก็คิดไปว่าจะแพ้ศัตรู ไม่ทันได้สู้รบก็พากันถอยทัพกลับ ดังความว่า “ขดา คนดุดา หา หา ว่ากระไรหา อ้ายเผ่าจัญไรนี้จะไม่ไปหรือ จึงมาครวญคร่ำครันครือเกล้าจะอ่อน ทำเป็นอิดอดอ่อนพะเน้าพะนึ่ง ออกมาคำหนึ่งก็ว่าแก่เผ่าสองคำซ้ำเล่าว่าหนทางไกล...นี่อ้อเผ่าได้ไปเมื่อไรจึงรอบรู้ หา นี่เอ็งไปเมื่อไรจึงรอบรู้ สงคามอยู่ทุโธว ปราชโต คุณดั่งสงครามโยธา เป็นภิกษุชาติไม่กล้ากลัวขลาด ขกพลชรรถอัสวราชจตุรงค์พร้อมด้วยสรรพอาวุธยุทธยง ยังอยู่อีกครู่ครึ่งทาง ได้ยินแต่เสียงศัพท์ปืนตึงตังโพงผางพวงพหลพลทัพหน้า อยู่ทุโธว ยังมีทันจะได้ยุทธนาการเข้าชิงชัย ปราชโต ร้องว่าโอเรานี้จะปราชัยแพ้เขาแล้วนั้นขยุบ ขวนกันถอยรอล่าทัพกลับเสียเถิดนะชาวเรา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 150)

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับพระเจ้ากรุงสัณฐิขัณฐะว่าพระองค์ยังไม่ประสงค์จะรับราชสมบัติ เพราะพระองค์ปกครองเมืองสิทธีด้วยทศพิธราชธรรมแต่กลับถูกชาวเมืองกับพระบิดาเนรเทศ พระเจ้ากรุงสัณฐิขัณฐะจึงตรัสปลอบพระเวสสันดรด้วยการยอมรับความผิดว่าพระองค์หลงเชื่อคำยุยงของชาวเมือง เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมืองนั้นเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ถือเป็นกรรมอันร้ายแรงของพระองค์ จากนั้นพระองค์จึงกล่าวว่าพระเวสสันดรเปรียบเป็นอภิมหาบุตรของพระองค์ และยก ตัวอย่างอภิมหาบุตรว่าย่อมเป็นผู้มีกตัญญู ยอมสละชีวิตตนเพื่อทดแทนพระคุณบิดามารดาได้ ดังความว่า “ดูกรพ่อผู้เอกอัครชาติเฉลิมวงศ์ สิรินี วรนาพระบิดานี้มาลุ่มหลงเชื่อคำชาวพระนคร ปทุพาเซสี อุทสกัมภ์ จึงมาขับพระหน่อเนรศราชอุทรผู้เนียรไทย ภูณหจัมภ์ กระทำให้เสื่อมศูนย์เสียประโยชน์อันตราวย ทุกกัมภ์ ก็เป็นกรรมอันทารุณกัมภ์เวปรายวิปริตอยู่แล้ว อนึ่งกรรมดว่าลูกแก้วเกิดกับอก ยกอย่างอภิมหาบุตรเช่นปีโยรส ชีวดี ปริจจุชิตวาย่อมจะเสียสละชนมชีพแทนทดสนองคุณพระชนกชนนี โดยกิจกตัญญูกตเวทีทางธรรมวิเศษ ปีตุทุกัมภ์ อุทพพเห จะพึงบำบัดเสียซึ่งทุกขทเวษของพระบิดามาตุราช ทั้งพระวงศาณญาตราชประยูร

ตสุมา โทส ออกจากน เหตุฉะนั้นพ่อจึงดับอาตุรดวงกมลพิโรธ จงอดโทษานุโทษแก่พระบิดา ทั้งแสน
เสนาประชากรชาวพิชัยเขต” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 371)

5. อุปมาโวหาร หมายถึง การเขียนเปรียบเทียบเพื่อประกอบข้อความ เป็น
เครื่องช่วยให้งานเขียนมีรสชาติแสดงความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของผู้เขียนได้แจ่มชัด และแสดงจินตนาการ
ได้กว้างไกลกว่าถ้อยคำธรรมดา ทำให้ผู้อ่านเข้าใจหรือมีความรู้สึกลึกซึ้งชัดเจนขึ้น การ
เปรียบเทียบมักเปรียบสิ่งที่เข้าใจยากกับสิ่งที่เข้าใจง่าย หรือสิ่งที่เป็นามธรรมกับสิ่งที่เป็รูปธรรม
อุปมาโวหารจะประกอบด้วยการใช้ศิลปะภาพพจน์แบบต่างๆ เช่น อุปมา อุปลักษณ์ ภาษาเกินจริง
บุคลาธิษฐาน เกลียนเสียงธรรมชาติ เล่นคำ และย้าคำ เป็นต้น และจะประกอบกับโวหารอื่นๆ เสมอ
เช่น พรรณนาโวหาร และเทศนาโวหาร เป็นต้น (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2539: 4)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้อุปมาโวหารในตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่ชูชกทูลขอสองกุมารจากพระเวสสันดร ชูชกพูดหวานล่อม
ด้วยการอุปมาถึงแม่น้ำทั้งห้าสาย ได้แก่แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรณูที และ
แม่น้ำมहिมาสาครศ ที่มีน้ำเปี่ยมฝั่งอยู่เสมอ เป็นที่อาศัยแก่ฝูงปลาและสัตว์ต่างๆ คนทั้งหลายก็ได้
ใช้เลี้ยงชีพ จะตัดดวงเท่าใดไม่เคยแห้งเหือด เช่นเดียวกับน้ำพระทัยของพระเวสสันดร มีการใช้
พรรณนาโวหารประกอบอุปมาโวหารนี้ในกล่าวถึงการไหลหลังของสายน้ำ เป็นต้น นอกจากนี้มี
การใช้ภาพพจน์ต่างๆ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพและเกิดความรู้สึกจริง เช่น ภาพพจน์อุปมา เป็นต้น
ดังความว่า “เมื่อจะทูลขอสองครุณราชกุมาร เฒ่าก็พูดหวานล่อมด้วยคำขอ ชักเอาแม่น้ำทั้งห้าเข้ามา
ล่อ อุปมาถวายเป็นก่อน แล้วจึงชวนย้อนขอต่อเมื่อภายหลังว่าพระพุทธรเจ้าข้า วาริวโธ เมฆะ ปณฺณม
หานทิโย พระคุณเจ้าเอ๋ย อันว่าแม่น้ำทั้งห้าห้วงกระแสนายชลชลไหลมาจากห้วงคงคาเป็นห้าแถว
นองไปด้วยน้ำแนวเต็มดรินานามชื่อว่า คงคา ยมุนา อจิรวดี สรณูที มหิมาสาครศ จึงแตกเป็น
นิเทศกุนทีน้อยๆ ประมาณห้าร้อยโดยสังขยา ปูโร ไหลหลังถึงมา ล้นลบกกระทบกระทั่งฟากฝั่งฟุ้ง
เป็นฝอยฝน บ้างก็เป็นวังวน วังชะวากเว้ง บ้างก็เป็นกระพັกกระเพิงกระพังพู่ บ้างก็เป็นคะคุดคะคั้น
คั้นกระเด็นด้ายดังดวงแก้ว ตามทางแถวแนวทอธาร ไหลสะซ่า่านสะเซาะโซม เสียงระๆ ระโรม
โครมครื้นครื้น พลิกลั่นบันลือหือฤทธิ์หรรษ์ บ้างก็เลี้ยวลัดคดคั่นชลไหล บ่าไปสู่บ่อบึงบางน้อย
ใหญ่อ่อนเอนน่านต์ เป็นคลื่นหมื่นมหันต์มโหฬารฟุ้งชันสุดที่จะพรรณนา ย่อมเป็นที่อาศัยทั่วไปแก่
ฝูงปลานานาสรรพสัตว์ในภูมิพื้นจังหวัดมณฑลทวิป ฝูงชนได้เลี้ยงชีพก็ชุ่มชื้น ถึงจะวิดวกัดดวงทุก

คำคืนทิวาวัน ถึงจะทศทอระหัดหันเข้าทุ่งนาป่าและดง น้ำในสาครจะน้อยลงก็หาไม่ได้ เสมือนหนึ่ง น้ำพระทัยทูลกระหม่อมแก้ว อันยากมาถึงแล้วไม่เลือกหน้า ตามแต่จะปรารภนาทุกขวดยาน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 229-230)

ในกัณฑ์เดียวกันนี้ ตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับพระชาติและพระนางกัณหาที่หนีไปซ่อนตัวในสระบัวให้ขึ้นมาช่วยพระองค์ยกยอดปิณฑุรทานบารมีให้สำเร็จ ด้วยการอุปมาหว่าน ล้อมว่าพระองค์นั้นรักพระโพธิญาณหวังจะนำสัตว์ทั้งหลายข้ามสู่ฝั่งพระนิพาน อันยากยิ่งที่จะข้าม ได้ด้วยเรือสำเภาของพ่อค้าวานิชทั่วไป เพราะเมื่อออกจากฝั่งไปแล้วถูกลมสลาตันเรือนั้นก็จะ อับปางลงไป แต่สองกุมารเป็นดั่งมหาสำเภาทองธรรมชาติที่จะสามารถนำเหล่าสัตว์โลกข้ามพ้น วัฏสงสารให้ถึงฝั่งแห่งนิพานได้

มีการใช้โวหารต่างๆ ประกอบอุปมาโวหารนี้ เช่น พรรณนาโวหารในการกล่าวถึง รายละเอียดเรือสำเภาทอง และบรรยายโวหารแสดงการเล่นเรือสำเภา เป็นต้น นอกจากนี้มีการใช้ ภาพพจน์ต่างๆ ช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพและเกิดความรู้สึกจริง เช่น ภาพพจน์เลียนเสียงธรรมชาติ และ ภาพพจน์อุปลักษณ์ เป็นต้น ดังความว่า “พระลูกเอ๋ยเจ้าไม่รู้หรือพระบิดุรงค์บรรจงรักพระโพธิญาณ หวังจะยังสัตว์ให้ข้ามห้วงมหรณพภพสงสารให้ถึงฟาก เป็นเยี่ยงอย่างขอดยากที่จะข้ามได้ สำเภา ลำไจของพามา ซึ่งจะตกแต่งต่อติดเป็นกงวาน ประกอบประกับกระดานตอกตริงตะปุดะปลิงยิง ตริงกระซบซิด พืดเหล็กก็ติดติดตอหมั่น โขมน้ำมันชันเคี้ยวแล้วเยียวยา กระดานคาดเป็นคาดฟ้า จังกอบกว้านสมอขัน เสากระโดงยื่นยันยึดด้วยพืดพวนผูกชิงรัดรัดตายติดกับเสาเอกนี้ดูเรียวแรง เสากระโดงสายระโยงรยางค์แย่งมันคง ปีกทวนธงอยู่ริ้วๆ ธงตะขาบปลิวสะบัดปลาย นายช่าง จำลองจำหลักลายรายด้วยรูปสัตว์ ราชสีห์สิงห์อัดแอ่นอกกอดกระหนกกระหนาบคานแก้วกุม ครั้น ได้ฤดูเดือนมรสุมแล้วก็แซ่ซ้อง บรรทุกสิ่งของลงต่างๆ ไว้ระวางทางวินน้ำทำเป็นโฆงโถง อับเฉา กันโคลงประจุเรียบ ลำเภานั้นก็พาบเพียบเพียบราโท ครั้นได้ฤกษ์แล้วให้เลิกให้ขึ้นสามลา ยิงปืนบน นาวาเสียงฆะฆางผิงตึงตึง คนการย็นสะพรั่งอยู่พร้อมเพรียง ศัพท์สำเนียงเสียงเฮโล เฮลา เข้านุดคร่า สายสมอติม้าล่อลั่นอยู่ฉ่างๆ โบกธงอยู่กว้างๆ แล้วแกว่งกวัด พระพายชายพัดติดใบบน ล้ำด้าดัน หนกมุ้งมอม ตั้งเข็มส่องกล้องสลัด โดยกำหนดขนัดคะเนหมาย นายท้ายก็ชักย้ายบ่ายเบี่ยงเกลี้ยง แล่นออกชลเล็กแลเห็นฝั่ง บังเกิดลมสลาตันตั้งดีเป็นลูกคลื่นอยู่ครั้นแครง สำเภาก็ตกลงเคลงไป ตามคลื่นตื้นตื้น เสากระโดงหักกระเด็นกระดานแตก คลื่นใหญ่โยนกระแทกกระแทกกระทังพะผั่ง ผาง สำเภาก็อับปางลงในท่ามกลางชลหลวง ผูกมนุษย์ทั้งปวงไม่หลอเหลือลื้อนเป็นเหยื่อแก่เต่า ปลา ด้วยเป็นโลกิยนาว่าไม่จริงเลย พระลูกเอ๋ย เจ้าจงมาเป็นสำเภาทองธรรมชาติ อันนายช่างชาญ

ฉลาดจำลองทำด้วยงิ้วประกำตรึงด้วยเพชรแน่นหนา แก้วประพาฬเป็นดาตฟ้าฝาระบุระเบิดเปิดช่องน้ำ แก้วไพฑูรย์กระทำเป็นราโทโมราประทับสลัปลัก กรอบลายรายดอกกรักเนาวรัตน์ฉลุฉลักเป็นรูปสัตว์ภาพเพชรนิลแนม แกรมหงส์วิหคกระหนกคาบลาดรด มังกรกัศคอดแก้วเกี้ยวเป็นก้านขดดุสไส ครั้นสำเร็จลำสำเภาแล้วเมื่อใดได้พระพิชัยมงคล พระบิดาจะทรงเครื่องต้นสำหรับกษัตริย์ ดังจะเอาพระสมบัดิกระหวัดทรงเป็นสร้อยสังวาลอยู่เสร็จสรรพ จะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชรอันคมกล้า สุนทรจะช่างเยื้องลงสู่ที่นั่งท้ายเกตราสูงระหง แล้วไปด้วยทวนธงเสวตฉัตร วายุวิเวกพัดอยู่เฉื่อยฉิว สำเภาทองก็จะล่องลวไปตามลม สรรพสัตว์ก็จะชื่นชมโสมนัสถึงจะเกิดลมกาพพานพัดกระพือพัดคือโลโก ถึงจะโตสักแสนโตตั้งดีเป็นลูกคลื่นอยู่ครั้นโครมโถมกระแทก สำเภานี้ก็มิได้ออกแวกวาบหวั่นไหว ก็จะแล่นระรี่เรื่อยเรื่อยไปจนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหานครนฤพาน” (ร่ายยาวมหาวาสสันดรชาดก, 2507: 239-241)

ในร่ายยาวมหาวาสสันดรชาดก, มีการใช้โวหารต่างๆ ครบทั้ง 5 ประเภท ได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร เทศนาโวหาร สาธกโวหาร และอุปมาโวหาร เป็นการนำโวหารต่างๆ มาใช้ในการบรรยายเหตุการณ์ บรรยายและพรรณาลักษณะตัวละคร พรรณนากระบวนการพัฒนาธรรมชาติ การสั่งสอน การยกตัวอย่างและการเปรียบเทียบได้อย่างเป็นลำดับ มีความเหมาะสม มีความหมายและเห็นภาพชัดเจน ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราว และเกิดความเพลิดเพลิน และทำให้ร่ายยาวมหาวาสสันดรชาดก, สมบูรณ์ด้วยวรรณศิลป์ในการใช้โวหาร

- การใช้ภาพพจน์

การเขียนวิธีหนึ่งที่จะทำให้งานเขียนมีชีวิตชีวาและน่าสนใจคือจะต้องใช้สำนวนโวหารในการเขียน สำนวนโวหารที่เขียนแล้วทำให้ผู้อ่านเกิดภาพหรือที่เรียกว่า “ภาพพจน์” เป็นวิธีการเขียนวิธีหนึ่งที่กระชับ กระทัดรัด ให้ความหมายลึกซึ้งจะเป็นกลวิธีการเขียนที่พยายามโยงข้อความหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่งให้ผู้อ่านเข้าใจ หรือทราบความหมาย (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539: 4) ภาพพจน์ที่จะนำมาวิเคราะห์ร่ายยาวมหาวาสสันดรชาดก, มีหลายประเภท ได้แก่

- การเปรียบเทียบแบบอุปมา
- การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณะ
- การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์

- การใช้สัญลักษณ์
- การใช้บุคลาธิษฐาน
- สมพจน์
- นามนัย
- การกล่าวประชดประชัน
- การกล่าวอ้างอิง

- การเปรียบเทียบแบบอุปมา (simile) คือการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพหรือเกิดความรู้สึกชัดเจน ดังนั้นอุปมาจึงต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ต้องการจะอธิบายหรือกล่าวถึงและเพื่อให้เห็นภาพชัดเจน จึงต้องนำสิ่งอื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันมาช่วยอธิบายหรือเชื่อมโยงความคิด โดยมีคำมาช่วยเชื่อมคือ ดุจ ดัง ดูราว กล เหมือน ปาน ประหนึ่ง ราวกับ เปรียบ ฯลฯ (วรากรณ์ บำรุงกุล, 2537: 352) ภาพพจน์อุปมาที่จะวิเคราะห์ต่อไปนี้มีแตกต่างจากอุปมาโวหารที่วิเคราะห์ไปแล้ว เพราะภาพพจน์อุปมานี้เป็นการเปรียบเทียบความเหมือนของสองสิ่งที่เป็นคำหลักในการเปรียบคืออุปมา และสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบคืออุปมา อุปมาที่นำมาเปรียบเทียบจะช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นภาพของอุปมาได้ชัดเจนขึ้น

ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก มีการใช้การเปรียบเทียบแบบอุปมาหลายแห่ง ดังนั้นจึงแบ่งการวิเคราะห์การเปรียบเทียบแบบอุปมาออกเป็น 4 ประเภท คือ อุปมาร่างกายมนุษย์ อุปมาความประพฤติและกิริยาอาการมนุษย์ อุปมาสัตว์และพืช และอุปมาธรรมชาติ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อุปมาร่างกายมนุษย์

“ขอให้ดวงเนตรทั้งสองคำเป็นสีเหมือนหนึ่งตามฤกฏเนื้อทราย อันเกิดได้ ขวบปีปลายเป็นกำหนด” (รายชวามหาเวสสันดรชาดก, 2507: 12)

คำหลักในอุปมานี้คือ “ตามฤกฏเนื้อทราย” คำเปรียบเทียบหรืออุปมาคือ “ดวงเนตรทั้งสอง” คำเชื่อมคือ “เหมือนหนึ่ง” ในวรรณคดีไทยมักนิยมเปรียบเทียบความงดงาม คำแวววาวของดวงตาผู้หญิงว่าเหมือนตาของเนื้อทรายหรือกวาง ซึ่งเชื่อกันว่าดวงตาของสัตว์ประเภทนี้มีความสดใส บริสุทธิ์ นุ่มนวล และยังมีการกำหนดว่าเป็นดวงตาของลูกเนื้อทรายอายุ

ไม่เกินขอบปีปลาย ก็ยังทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพความดำใสเป็นเงางามไม่มีที่ติของพระเนตรพระนางสุสติในกัณฑ์ทศพรได้อย่างชัดเจน

“ขอให้ผิวเนื้อละเอียดเป็นนวลละอองดังทองคำธรรมชาติ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 13)

คำหลักในอุปมานี้คือ “ทองคำธรรมชาติ” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “ผิวเนื้อละเอียด” คำเชื่อมคือ “ดั่ง” การเปรียบเทียบกับว่าผิวของพระนางสุสติสวยเหมือนทองคำในกัณฑ์ทศพรนี้ ให้ภาพความงามของสีผิวที่เหลืองลออได้อย่างชัดเจน เพราะทองคำนอกจากจะเป็นสิ่งของที่คนทั่วไปย่อมรู้จักดีแล้ว ยังมีความสูงส่งและทรงคุณค่า เพราะเป็นแร่ธาตุที่มีค่าสูง จึงเหมาะสมกับการกล่าวชมความงามของตัวละครที่เป็นกษัตริย์คือพระนางสุสติ นอกจากนี้สัมผัสระหว่างคำว่า เนื้อละเอียด กับ นวลละออง เพิ่มความไพเราะและให้ภาพความงดงามของผิวพรรณที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

“พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส ดูทองอุไรทั้งแท่ง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 253)

คำหลักในอุปมานี้คือ “ทองอุไร” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “พระพักตร์” คำเชื่อมคือ “ดู” ตัวอย่างที่ยกมานี้อยู่ในกัณฑ์กุมาร หมายถึงพระพักตร์ของพระเวสสันดร หลังจากที่พระองค์ใช้พระปัญญาข่มความโกรธชุกที่มากทำร้ายทารุณพระชาติและพระนางกัณหาแล้ว พระองค์มีความสงบระงับ ปราศจากความวิโยคโศกเศร้า พระพักตร์ของพระองค์ก็ผุดผ่องแจ่มใส ไม่มีราศีแผ้วพานเช่นเดียวกับทองคำที่มีความบริสุทธิ์สูงค่า นอกจากนี้สัมผัสสระระหว่างคำว่า ใส กับ ไท รวมทั้งสัมผัสอักษรระหว่างคำว่า พระ พักตร์ ผ่อง แผ้ว และระหว่างคำว่า ทอง ทั้ง แท่ง ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“บุคลถันนั้นก็ทัดเทียมปทุมทอง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 62)

คำหลักในอุปมานี้คือ “ปทุมทอง” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมย คือ “บุคลถัน” คำเชื่อมคือ “ทัดเทียม” บุคลถันหมายถึงหน้าอกของผู้หญิงที่งามเหมือนดอกบัว ส่วนปทุมทองหมายถึงดอกบัวทอง ดังนั้นจึงเป็นการเปรียบเทียบกับว่าหน้าอกสตรีที่งามเหมือนดอกบัวทองคำนั่นเอง นอกจากจะให้ภาพสีผิวที่เหลืองสวยไม่มีราศีแล้ว ยังแสดงความสูงส่งและมีคุณค่าเหนือกว่าคนธรรมดาทั่วไป เพราะ

อุปมาในกัณฑ์ทานกัณฑ์นี้กล่าวถึงนางสนมหรือสาวรุ่นที่พระเวสสันดรบริจาครวมอยู่ในสัตตศก
กมหาทาน ย่อมจะต้องเป็นหญิงสาวที่มีความงามล้ำเลิศ นอกจากนี้สัมผัสสระระหว่างคำว่า
ถัน กับ นั้น และสัมผัสอักษรระหว่างคำว่า ทัด เทียม ปทุม ทอง ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“บวรโอรสเยี่ยมสะอาดอำไพ มีพรรณดังผลไทรที่สุกสด” (ร่ายยาวมหา
เวสสันดรชาดก, 2507: 382)

คำหลักในอุปมานี้คือ “โอรส” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “ผลไทรสุกสด”
คำเชื่อมคือ “ดัง” การเปรียบเทียบกับสีของผลไทรสุกที่แดงสดกับริมฝีปากพระนางมัทรีในกัณฑ์นคร
กัณฑ์ ย่อมทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความงามของริมฝีปากที่มีสีแดงสดของพระนางมัทรีได้อย่างชัดเจน
นอกจากนี้สัมผัสสระระหว่างคำว่า ไพ กับ ไทร รวมทั้งสัมผัสอักษรระหว่างคำว่า โอรส เยี่ยม อาด อำ
และระหว่างคำว่า ไทร สุก สด ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“พระบาทเจ้าสีนุ่นนึ่งคั่งเนื้อนุ่น” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 55)
คำหลักในอุปมานี้คือ “เนื้อนุ่น” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “พระบาท” คำเชื่อมคือ “คั่ง”
การเปรียบเทียบแบบอุปมานี้อยู่ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางผุสดีอาลัยรักพระเวสสันดรและ
พระนางมัทรีที่จะต้องถูกเนรเทศออกไปอยู่ป่าหิมพานต์ ซึ่งเป็นสถานที่ลำบากเกินกว่าจะทนได้
พระนางผุสดีเปรียบเทียบพระบาทของพระนางมัทรีว่านุ่นนึ่งเหมือนนุ่น ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่า
นุ่นมีความนุ่มนวลและมีความหอมและมีสีขาวบริสุทธิ์ ดังนั้นนอกจากจะทำให้ภาพพระบาทของพระนางมัทรี
ที่ขาว อ่อนนุ่มนึ่งแล้วยังแสดงให้เห็นความรักความสงสารของพระนางผุสดีที่มีต่อพระนางมัทรีซึ่ง
เป็นพระสวามีอีกด้วย นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า นุ่น นึ่ง เนื้อ นุ่น ยังช่วยเพิ่มความ
ไพเราะอีกด้วย

“สมเด็จพระยอดเขาวมลัยมิ่งมกุฏกัญญา... งามดั่งองค์อินทรอัปสร” (ร่ายยาว
มหาเวสสันดรชาดก, 2507: 382)

คำหลักในอุปมานี้คือ “องค์อินทรอัปสร” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ
“สมเด็จพระยอดเขาวมลัยมิ่งมกุฏกัญญา” คำเชื่อมคือ “ดั่ง” การเปรียบเทียบกับสมเด็จพระยอด
เขาวมลัยมิ่งมกุฏกัญญาคือพระนางมัทรีในกัณฑ์นครกัณฑ์ว่ามีความงามเหมือนดั่งองค์อินทร
อัปสร คือนางฟ้าของพระอินทร์ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นนางสวรรค์ที่มีความงดงามยิ่งนี้ ทำให้ผู้อ่าน

มองเห็นความงามเลิศล้ำของพระนางมัทรีในตอนที่พระนางลาผนวชและแต่งพระองค์ทรงเครื่องเป็นกษัตริย์ว่าย่อมต้องงดงามเลิศล้ำสูงส่งกว่าผู้ใด นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า ยอด เยาว และระหว่างคำว่า มาลย์ มิ่ง มกุฏ ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“รูปร่างดั่งเดนห่า” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 139)

คำหลักในอุปมานี้คือ “รูปร่าง” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “เดนห่า” คำเชื่อมคือ “ดั่ง” การเปรียบเทียบแบบอุปมานี้ปรากฏในกัณฑ์ชูชก คำว่า เเดน หมายถึง ของเหลือที่ไม่ต้องการแล้ว เช่น คนกินเดน ,โดยปริยายหมายถึงสิ่งที่เหลือเลือกแล้ว ทิ้งแล้ว ไม่ต้องการแล้ว เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน 2546: 414) ห่า หมายถึง ชื่อผีจำพวกหนึ่ง ถือกันว่าทำให้เกิดโรคระบาดอย่างร้ายแรงเป็นเหตุให้คนตายจำนวนมาก เช่น โรคลงราก (อหิวาตกโรค) กาฬโรค จึงเรียกโรคนี้ว่า โรคห่า (ราชบัณฑิตยสถาน 2546: 1288) การเปรียบเทียบว่าชูชกมีรูปร่างเหมือนเดนห่า จึงเป็นการประณามว่าชูชกมีรูปร่างน่าเกลียด หลุดรอดเหลือเดนจากผีและโรคร้าย เป็นการย่ำภาพความน่าเกลียดในลักษณะบุรุษไทย 18 ประการของชูชกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า รูป กับ ร่าง และระหว่างคำว่า ดั่ง กับ เเดน ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

อุปมาความประพฤติกิริยาอาการของมนุษย์

“จะกลืนข้าวคั่งเกี่ยวยาพิษติดคออยู่ขึ้นขม” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507 : 72)

คำหลักในอุปมานี้คือ “กลืนข้าว” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “เกี่ยวยาพิษ” คำเชื่อมคือ “คั่ง” การเปรียบเทียบอาการกลืนกินข้าวที่ลำบาก กลืนไม่ลงเพราะฝืดคออันเนื่องมาจากความโสกเศร้า ทำให้ข้าวนั้นเปรียบเหมือนยาพิษที่เป็นโทษต่อร่างกาย เป็นคำที่พระนางมัทรีทูลต่อพระเจ้ากรุงสัณขชัยในกัณฑ์ทานกัณฑ์ เพื่อแสดงเหตุผลที่พระนางต้องติดตามพระเวสสันดรไปอยู่ป่าหิมพานต์ ดีกว่าจะยอมอยู่เป็นหญิงม่ายเพราะจะไม่มีความสุขใดๆ ในชีวิตอีกเลย นอกจากนี้สัมผัสสระระหว่างคำว่า พิษ กับ ติด และสัมผัสอักษรระหว่างคำว่า เกี่ยว คอ ขึ้น ขม ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“นางนงก็ประจงจับระบำรำถวายนกร ดังสุรางค์สาวสวรรค์รำฟ้อนจะอ่อน
องค์” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 55)

คำหลักในอุปมานี้คือ “นางรำถวายนกร” คำเปรียบเทียบกับคือ “สาวสวรรค์
รำฟ้อน” คำเชื่อมคือ “ดัง” เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าสาวสวรรค์นอกจากจะมีความงามเลิศแล้วยังมี
ความสามารถในการรำรำอีกด้วย การเปรียบเทียบในกัณฑ์ทานกัณฑ์ที่กล่าวถึงสาวสนมในวังของ
พระเวสสันดรว่ามีท่าทางในการรำรำสวยงามเหมือนสาวสวรรค์ จึงทำให้ผู้อ่านเห็นภาพการรำ
รำที่สวยงามน่าประทับใจได้ดียิ่ง นอกจากนี้ยังแสดงภาพที่อยู่ที่มีความรื่นรมย์ สุขสบาย และเต็มไปด้วย
ด้วยสิ่งที่สวยงาม นอกจากนี้สัมผัสสระระหว่างคำว่า บำ กับ รำ และระหว่างคำว่า ฟ้อน กับ อ่อน
รวมทั้งสัมผัสอักษรระหว่างคำว่า อ่อน กับ องค์ ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“มันมารูมรู้ว่าคำกู่นี้เป่าๆ ดังว่าฝูงกาเข้ามาเดินตามตอมรังก็มีปาน”
(ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 145)

คำหลักในอุปมานี้คือ “กา” กับ “รัง” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปมาคือ “มัน” กับ
“กู่” คำเชื่อมคือ “ดัง” รัง หมายถึง ซื่อเหยี่ยวขนาดใหญ่ ตัวสีน้ำตาลเข้ม มีลายจุดขาวที่หัว ปีกและ
ท้อง หางสีน้ำตาลดำขาว มีพู่ขนตรงคอ (ราชบัณฑิตยสถาน 2546: 960) มัน หมายถึงบรรดานาง
พราหมณีทั้งหลายในหมู่บ้าน กู่ หมายถึงนางอมิตตดา การเปรียบเทียบในกัณฑ์ชุกเกี่ยวกับ
ท่าทางของบรรดานางพราหมณีที่เข้ามารูมคำว่านางอมิตตดาเหมือนอิกาบินตามไล่เหยี่ยวรังนั้น
ทำให้เห็นภาพผู้หญิงจำนวนมากเข้ามารูมล้อมคนคนเดียว พร้อมกับส่งเสียงคำทอเอะอะเอ็ดตะโร
เหมือนอิกาที่มักส่งเสียงร้องดังอยู่เสมอ และเหยี่ยวรังก็ยังให้ภาพของนางอมิตตดาที่มีความงดงาม
โดดเด่นกว่านางพราหมณีคนอื่นๆ นอกจากนี้สัมผัสสระระหว่างคำว่า คำ ว่า กา มา รวมทั้งสัมผัส
อักษรระหว่างคำว่า รุม รำ รัง และระหว่างคำว่า เดิน ตาม ตอม ยังช่วยเพิ่มความไพเราะคล้องจอง
อีกด้วย

“ชุกเฒ่าชรา...เห็นเจ้าอมิตตดาอุพเพว...ดังว่าพฤติโคเคาเฒ่าชรา..เห็นเหยื่อ
เหยื่ออ่อนนอกโอชโอยฐ์อ้า ละลนละลานแลบเลี้ยวหาหาหุทางเหิดระหัน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดร
ชาดก, 2507: 130) คำหลักในอุปมานี้คือ “โคเฒ่า” คำเปรียบเทียบกับคือ “ชุก” คำเชื่อมคือ “ดัง” การ
เปรียบเทียบในกัณฑ์ชุกเกี่ยวกับกิริยาท่าทางของชุกเมื่อเห็นนางอมิตตดา ว่าเหมือนโคแก่เห็น
เหยื่อเหยื่ออ่อน ซึ่งตรงกับสำนวนไทยว่า วัวแก่กินเหยื่ออ่อน หมายถึง ชายแก่มีภรรยาสาว (ขุนวิจิตร

มาตรา, 2538: 532) ประกอบกับการขยายความท่าทางของชุกเพิ่มเติมว่า ถนน อ้าปาก แลบลิ้น ยกหูชูหาง ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพชุกชัดเจนมากขึ้น และการเปรียบเทียบท่าทางของชุกกับท่าทางของวัวแก่ที่ไม่สง่างาม แสดงกิริยาอาการที่ไม่น่าดู ยิ่งย้าภาพของชุกซึ่งเป็นตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้สัมผัสสระระหว่างคำว่า ชรา กับ คา และ ระหว่างคำว่า เข้าว กับ เคา ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

อุปมาสัตว์และพืช

“นานาพรรณหมู่ไม้ บ้างผลิดอกออกใบระบัดอ่อนกิ่งก้านอรชรดั่งชั้นฉัตร”
(ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 44)

คำหลักในอุปมานี้คือ “ชั้นฉัตร” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “กิ่งก้าน” คำเชื่อมคือ “ดั่ง” การเปรียบเทียบในกณฑ์หิมพานต์ว่ากิ่งก้านต้นไม้ชนิดต่างๆ ในป่าหิมพานต์ ชูช่อเป็นชั้นเหมือนฉัตร ซึ่งหมายถึงเครื่องสูงชนิดหนึ่ง มีรูปคล้ายร่มที่ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้นๆ ชั้นบนมีขนาดเล็กกว่า ชั้นล่างลดหลั่นกันไปเป็นลำดับ สำหรับเชิญแขวน ปัก ตั้ง หรือเชิญเข้ากระบวนแห่เป็นเกียรติยศ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 334) ความเปรียบนี้นอกจากจะให้ภาพของกิ่งไม้ที่ซ้อนกันสวยงามเป็นระเบียบน่าชมแล้ว ยังสอดคล้องกับเนื้อความในเรื่องอีกด้วย คือเป็นตอนที่พระนางมัทรีพรรณานางงามของป่าหิมพานต์ถวายพระเวสสันดร เพื่อให้พระเวสสันดรสวามิภักดิ์ที่จะต้องไปอยู่ที่นั่น โดยพระนางเปรียบเทียบว่าร่มไม้ในป่านั้นงามไม่ต่างกับฉัตรในวัง นอกจากนี้สัมผัสสระระหว่างคำว่า ดอก กับ ออก และระหว่างคำว่า อ่อน กับ อร รวมทั้งสัมผัสอักษรระหว่างคำว่า ออก อ่อน อร และระหว่างคำว่า ชร ชั้น ฉัตร ยังช่วยเพิ่มความไพเราะและคล้องจองอีกด้วย

“กาสร...เขานั้นเลี่ยมเลี้ยวไปปล่แปล้แลแหลมดั่งขนเม่น” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 70)

คำหลักในอุปมานี้คือ “ขนเม่น” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “แหลม” คำเปรียบเทียบคือ “ดั่ง” การเปรียบเทียบแบบอุปมานี้ปรากฏในกณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสหัสขัยเปรียบเทียบเขาควายป่าที่พระนางมัทรีจะต้องพบเจอเมื่อเข้าไปในป่าว่าเขานั้นเลี่ยมเลี้ยวไปปล่แปล้เหมือนขนเม่น คำว่า เลี่ยม มีความหมายว่า ทำให้แหลม, มีลักษณะค่อนข้างแหลม

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1226) เลี้ยว มีความหมายว่า เถ, ไม่ตรง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1227) ไปล้ มีความหมายว่า ผาย แบะ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 723) แปล้ มีความหมายว่า แบนราบ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 718) ดังนั้นเขาที่มีลักษณะเลี้ยวไปล้แปล้ จึงมีความหมายว่า เขาโค้งแบนแหลมและกางผายออก การที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยเปรียบเทียบกับเขาควายป่าที่โค้งแบนแหลมกางผายออกนั้นเหมือนชนม่น ซึ่งชนม่นเป็นสิ่งที่คนทั่วไปรู้ว่าแหลมและแข็งมาก น่ากลัวเป็นอันตราย เพราะพระองค์อาจเฝ้าพระทัยว่าพระนางมัทรีแม้จะไม่เคยทรงเห็นควายป่า แต่พระนางรู้จักความแหลมคมของชนม่น การเปรียบเทียบแบบอุปมานี้จึงทำให้เห็นภาพควายป่าที่มีเขาแหลมน่ากลัวตามความประสงค์ของพระเจ้ากรุงสุโขทัยที่ต้องการให้พระนางมัทรีเกิดความหวาดกลัว พระนางจะได้ไม่ตามเสด็จพระเวสสันดรออกไปอยู่ป่าหิมพานต์ นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า เลี้ยว กับ เลี้ยว ไปล้ กับ แปล้ และ แล กับ แหลม ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“เมื่อคราวลมหัตถ์มากล้าโอนไปมา ดังมานพซึ่งพึงพบคัมสุราในเวลาแรกหนเดียว” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 182)

คำหลักในอุปมานี้คือ “มานพซึ่งคัมสุราในเวลาแรก” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “กล้าโอนไปมา” คำเชื่อมคือ “ดัง” การเปรียบเทียบแบบอุปมานี้ปรากฏในกัณฑ์จุลพนว่า ต้นกล้า คือ ต้นพืชอ่อนๆ ถูกลมพัดโอนเอนไปมาเหมือนชายหนุ่มที่เพิ่งเคยคัมสุราเป็นครั้งแรก ย่อมมีอาการเมาเมาเดินโอนเอนไปมา ซึ่งเป็นภาพที่คุ้นเคยของคนทั่วไป จึงทำให้ผู้อ่านเห็นภาพต้นไม้อ่อนถูกลมพัดโอนได้ชัดเจน

“นกหลายเหล่า...ลงอย่างก็ดูเหมือนจะมัวเมาดั่งนักเลงมีนเหล่าเสพสุรา เปล่งสำเนียงพลอดเจรจาและคู่กันแก่กัน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 188)

คำหลักในอุปมานี้คือ “นกหลายเหล่า...คู่กันแก่กัน” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “นักเลงมีนเหล่า...เปล่งสำเนียงพลอดเจรจา” คำเชื่อมคือ “ดูเหมือน” การเปรียบเทียบแบบอุปมานี้ปรากฏในกัณฑ์จุลพน ตอนที่พราณเจตบุตรอธิบายนกต่างๆ ที่ซุกจะพบได้ตามทางเดินเข้าไปสู่อาศรมพระเวสสันดรนั้นมีจำนวนมากมาย ต่างก็ส่งเสียงร้องคู่กันแก่กันเสียงดังไม่ขาด เหมือนนักเลงสุราที่เมาสุราย่อมส่งเสียงเจรจาพูดคุยไม่หยุดปาก ซึ่งอาการดังกล่าวของนักเลงสุราเป็นภาพที่คุ้นเคยของคนทั่วไป จึงทำให้ผู้อ่านเห็นภาพว่าตามหนทางไปยังอาศรมพระเวสสันดร นั้นมีนกเป็นจำนวนมากมายหลายชนิด และได้รับรสทางเสียงจากเสียงร้องคู่กัน

ของนกต่างๆ เหล่านั้นตลอดเวลา นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า เหมือน มัว เมา มิน ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“พรรณหญ้าแพรกก็ขึ้นสะพรั่งเขียว ดังสร้อยคอขนมยุระยลระยับอ่อนลออยิ่ง
อย่างลือไล” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 203)

คำหลักในอุปมานี้คือ “เขียว” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “สร้อยคอมนยุระ” คำเชื่อมคือ “ดัง” การเปรียบเทียบแบบอุปมานี้ปรากฏในกัณฑ์มหาพน พระอภัยมณีอธิบายต้นหญ้าในภูเขาคันธมาทน์ว่ามีสีเขียวเหมือนขนสร้อยคอนกยูง นกยูงเป็นนกที่มีขนคอเขียวเหลือบสวยเป็นเงางาม และนกยูงมักจะถูกนำมาเปรียบเทียบเพื่อหมายถึงความสูงส่งเสมอ นอกจากนี้จะช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพต้นหญ้าในภูเขาแห่งนี้ว่ามีสีเขียวงามระยับแล้ว ยังให้ความหมายว่าเป็นต้นหญ้ามีความงดงามพิเศษเหนือกว่าต้นหญ้าที่อื่นอีกด้วย นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า พรรณ แพรก พรั่ง รวมทั้งระหว่างคำว่า ยู ล ยับ ยิ่ง อย่าง ไล และระหว่างคำว่า เขียว คอ ขน ยังช่วยเพิ่มความไพเราะคล่องจองอีกด้วย

อุปมาธรรมชาติ

“เขออัญชัน...งามหนักหนาอุปมาดังสวนสวรรค์นั้นทวโนทยาน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 187 - 188)

คำหลักในอุปมานี้คือ “เขออัญชัน” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “สวนสวรรค์นั้นทวโนทยาน” คำเชื่อมคือ “ดัง” การเปรียบเทียบแบบอุปมานี้ปรากฏในกัณฑ์จุลพน ตอนที่พราณเจตบุตรอธิบายหนทางให้ชูชก โดยกล่าวถึงเขออัญชันว่าสวยงามเหมือนสวนสวรรค์ที่ชื่อนั้นทวโนทยาน เฉลิม สุขเกษม (2509: 107) ให้ความหมายของสวนนั้นทวโนทยานว่าหมายถึง “สวนหนึ่งของเหล่าเทพเจ้าในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์” จึงช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพความงามของเขออัญชันว่าเหมือนสวนของเทพเจ้าในสวรรค์ที่เต็มไปด้วยพรรณไม้มิมีความร่มรื่นน่าสุขสบาย ปราศจากภัยอันตรายใดๆ

“เขาใหญ่ยอดเขียมโพยมอย่างพยับเมฆ มีพรรณเขียวขาวด้าแดงคูเรกดังราย
รัตนพนมณี” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 202)

คำหลักในอุปมานี้คือ “มีพรรณเขียวขาวดำแดง” คำเปรียบเทียบหรืออุปมาคือ “ตั้งรายรัตนนพมณี” คำเชื่อมคือ “ตั้ง” การเปรียบเทียบแบบอุปมานี้ปรากฏในกัณฑ์มหาพนตอนที่พระอัญญาฤทธิธยาพาหนทางไปสู่อาศรมของพระเวสสันดรให้แก่ชูชก โดยเปรียบเทียบว่าเขาคันธมาทน์เป็นภูเขาคือ “สว่างไสวไปด้วยแสงเรืองแห่งแก้ว” (นาค ใจอารีย์, 2507: 183) มองแต่ไกลเห็นหลากสีเหมือนโปรยปรายไว้ด้วยมณีนพรัตน์ หมายถึงแก้ว 9 อย่าง ได้แก่ เพชร มีสีงามบริสุทธิ์ คุ้งน้ำใส ทับทิมมีสีแดงอ่อนมรกตมีสีเขียวดังปีกแมลงทับ นุสรักษ์มีสีเหลืองเลื่อม โกเมนมีสีแดงกำ นิลมีสีเหมือนดอกอัญชัน มุกดา มีสีเหมือนหอยมุก เพทายมีสีขาวปนเหลือง ไพฑูรย์มีสีเหลืองเลื่อมพราย (เฉลิม สุขเกษม, 2509: 104 - 105) ทำให้ผู้อ่านมองเห็นความงามและสีสันที่สดใสเลื่อมแพรวพราวได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า ยอด เยี่ยม โยชม อย่าง พยับ และระหว่างคำว่า คำ แดง ดู ดิ ตั้ง ยังช่วยเพิ่มความไพเราะและคล้องจองอีกด้วย

“ภาคพื้นธรณีอันหนาแน่นได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ เสียงอุโฆษครืนครืนดังไฟบรรลัยกัลป์จะพลาญโลกทำลายวายุวินาศ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 244)

คำหลักในอุปมานี้คือ “เสียงอุโฆษครืนครืน” คำเปรียบเทียบหรืออุปมาคือ “ไฟบรรลัยกัลป์จะพลาญโลก” คำเชื่อมคือ “ดัง” การเปรียบเทียบแบบอุปมานี้ปรากฏในกัณฑ์กุมารตอนที่พระเวสสันดรประทานสองกุมารแก่ชูชกด้วยการหลั่งน้ำลงบนมือ หลังจากนั้นเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้นต่างๆ ทั่วโลก ป่าหิมพานต์ จนถึงสวรรค์ ธรรมชาติมีความหวั่นไหวรุนแรงเหมือนมีไฟบรรลัยกัลป์พลาญโลก ซึ่งไฟนี้จะเกิดขึ้นเมื่อสิ้นกัปหรือกัลป์หนึ่ง โดยไฟเริ่มไหม้จากชมพูทวีปก่อน จากนั้นไหม้เขามหิมพานต์จนหมดและไหม้บุรพวิเทหะ อุตตรกุรุ และอมรโคยานทวีปจนถึงมหาเวจันรภ แล้วไหม้สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก ชั้นดาวดึงส์จนถึงปรนิมมิตวสวัตดี จากนั้นไหม้ถึงสวรรค์ชั้นมหาปรหม (นาค ใจอารีย์ 2507: 223-229) การเปรียบเทียบความสะเทือนของแผ่นดินว่ามีเสียงดังสนั่นหวั่นไหวเหมือนมีไฟบรรลัยกัลป์มาพลาญทำลาย ย่อมให้ภาพความยิ่งใหญ่แห่งพระบารมีของพระเวสสันดรในการบริจาคบุตรทานอันยากยิ่งกว่าคนทั่วไปจะทำได้ นอกจากนี้การใช้คำซ้อนที่มีความหมายว่ากึกก้อง คือคำว่า อุโฆษ กับ ครืนครืน ยังช่วยให้ผู้อ่านได้รับรสทางเสียง นอกจากนี้สัมผัสสระระหว่างคำว่า ครืน กับ กัลป์ และระหว่างคำว่า ลาย กับ วาย ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“ขุนเขาพระหิมพานต์สถัถันท์สินธุราช ก็น้อมยอดอย่างจะอภิวาทพระบารมี” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 368)

คำหลักในอุปมานี้คือ “น้อมยอด” คำเปรียบเทียบหรืออุปมาคือ “อภิวาท” คำเชื่อมคือ “อย่าง” การเปรียบเทียบแบบอุปมานี้ปรากฏในกัณฑ์ฉกษัตริย์ ธรรมชาติที่อ้างถึงในอุปมานี้ได้แก่ เขาหิมาพานต์, เขาสัตกัณฑ์ และเขาสุเมรุ เป็นสถานที่ที่รู้จักกันดีในด้านความยิ่งใหญ่ เรื่องเกี่ยวกับเขาต่างๆ ในป่าหิมาพานต์นี้ นาค ใจอารีย์ (2507: 181 และ 212) ได้อธิบายไว้ว่า เป็นภูเขาที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของชมพูทวีป มีความสูง 50 โยชน์ กว้าง 2500 โยชน์ มียอดภูเขาอยู่มากมายถึง 84,000 ยอด ส่วนเขาสิเนรุหรือเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นภูเขาที่ตั้งอยู่กลางจักรวาล มีภูเขาอื่นๆแวดล้อมอยู่ถึงเจ็ดชั้น เรียกว่าสัตบริภัณฑ์ ประกอบด้วยเขาคุณธรรเป็นชั้นแรก ถัดมาเป็นเขาอิสินธร เขากรวิก เขาสุทิสส์ เขาเนมินทร เขาวินันตกะ และเขาอัศรกรรม การเปรียบเทียบพระบารมีของพระเวสสันดรว่ายิ่งใหญ่มากระทั่งขุนเขาสูงใหญ่เทียมฟ้าอย่างเขาหิมาพานต์ พร้อมทั้งเขาบริวารถึง 84,000 เขา รวมไปถึงเขาพระสุเมรุและเขาบริวารทั้งเจ็ดที่รวมเรียกว่าเขาสัตกัณฑ์นั้นต้องน้อมยอดลงมาอภิวาทให้แก่พระองค์ ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความยิ่งใหญ่แห่งพระบารมีของพระองค์ได้อย่างชัดเจน

- การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ (Metaphor) เป็นการเปรียบเทียบที่ลึกซึ้งกว่าอุปมา เพราะเป็นการนำลักษณะอาการของสิ่งหนึ่งโอนไปใช้กับอีกสิ่งหนึ่งที่ไม่เหมือนกันเลย เพื่อชักจูงความคิดให้มองสิ่งสองสิ่งนั้นว่ามีคุณสมบัติคล้ายคลึงกัน ดังนั้นการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์จึงเป็นการนำคุณสมบัติของสิ่งของมาเปรียบเทียบกัน มิใช่การดูคุณลักษณะภายนอกเหมือนกับอุปมา อุปลักษณ์จึงอาจเปรียบเทียบโดยไม่มีตัวเชื่อม หากจะมีก็ใช้คำว่า “เป็น, เท่า, คือ” มาเชื่อมโยงของสองสิ่ง โดยที่ของทั้งสองนั้นไม่อาจจะเป็นไปได้ในความเป็นจริง แต่เมื่อดูคุณสมบัติภายในของทั้งสองจึงจะ “เป็น, เท่า, คือ” กันได้ (วราภรณ์ บำรุงกุล, 2537: 354) การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์นี้อาจมีทั้งมีคำเชื่อมและไม่มีคำเชื่อมก็ได้

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้อุปลักษณ์ทั้งที่มีคำเชื่อมและไม่มีคำเชื่อม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อุปลักษณ์ที่มีคำเชื่อม

“จะเอาชีวิตรนี้เป็นเกือกทองฉลองพระบาท” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 39)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “เกือกทอง” คำเปรียบเทียบกับคือ “ชีวิต” คำเชื่อมคือ “เป็น” การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์นี้ปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศไปอยู่ป่าหิมพานต์ พระนางมัทรีขอติดตามออกไปด้วย แม้ว่าจะต้องได้รับความทุกข์ยากลำบากจนตัวตายพระนางก็มีได้กังวล ขอตามไปปรับใช้ปรนนิบัติเป็นรองพระบาทให้แก่พระเวสสันดร มิให้ต้องได้รับความลำบากใดๆ แสดงให้เห็นภาพของพระนางมัทรีที่มีความจงรักภักดีต่อพระสวามีอย่างสูงสุด

“ไม้ท่อนจะเป็นหมอนหนุนต่างเขนยทอง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 55)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “หมอนหนุน” และ “เขนยทอง” คำเปรียบเทียบกับคือ “ไม้ท่อน” คำเชื่อมคือ “เป็น” การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์นี้ปรากฏในกัณฑ์ทศกันท์ ตอนที่พระนางผุสดีทราบว่าพระเวสสันดรจะถูกเนรเทศออกจากเมือง พระนางมีความเสียใจอย่างมาก พระนางพร่ำรำพันถึงความยากลำบากในป่าที่พระเวสสันดรจะได้รับ โดยเปรียบเทียบว่าพระเวสสันดรจะต้องบรรทมหนุนท่อนไม้แทนหมอนหรือเขนยทองที่เคยหนุนบรรทมเมื่อประทับอยู่ในวัง ซึ่งไม้ท่อนให้ภาพความแข็งเกินกว่าจะรองรับศีรษะในเวลานอน แต่จำเป็นต้องใช้แทนหมอนหรือเขนยทองที่ให้ภาพความอ่อนนุ่มสุขสบายและสูงค่า

“พระพารา...จะสงัดเจิบเยิบเย็นเป็นป่าช้า” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 85)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “ป่าช้า” คำเปรียบเทียบกับคือ “พระพารา” คำเชื่อมคือ “เป็น” การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์นี้ปรากฏในกัณฑ์ทศกันท์ ตอนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระนางกัณหาเสด็จออกจากเมืองเพื่อเข้าไปอยู่ในป่า พระองค์ตรัสชวนให้พระนางมัทรีทอดพระเนตรบ้านเมืองที่จากมา ซึ่งเป็นที่ที่เคยประทับอยู่ด้วยความสุข มีพระบิดา พระมารดาพร้อมพรั่ง การเปรียบเทียบบ้านเมืองที่เจิบเจิบ เยือกเย็นเป็นป่าช้า ซึ่งหมายถึง ป่าที่มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่น โดยมากเป็นไม้เลื้อยและไม้หนาม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 690) ทำให้เห็นภาพความอ้างว้างน่ากลัว ไม่อบอุ่นและไม่น่าอยู่อีกต่อไป

“นี่แม่จะไม่ขายหน้าหรือจะมาเป็นกระสือเสียพงศ์” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 140)

คำหลักในอุปลักษณ์คือ “กระสือ” คำเปรียบเทียบกับคือ “แม่” หมายถึงนางอมิตตดา คำเชื่อมคือ “เป็น” การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์นี้ปรากฏในกัณฑ์ชูชก ตอนที่นางพราหมณ์ที่ถูกสามีทำโทษเพราะพวกนางไม่ทำตัวให้ดีเหมือนนางอมิตตดา นางพราหมณ์ทั้งหลาย พวกนั้นมาดักกรูมแก้แค้นนางอมิตตดา การเปรียบเทียบกับว่านางอมิตตดาเป็นกระสือ ซึ่งหมายถึงผีชนิดหนึ่งที่ถือว่าเข้าสู่ในตัวผู้หญิง ชอบกินของโสโครก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 58) นั้นให้ภาพชัดเจนทั้งตัวนางอมิตตดาและรวมไปถึงตัวของชูชกด้วย เพราะเมื่อนางอมิตตดาเป็นเมียชูชก จึงเปรียบได้ว่านางเป็นผีกระสือที่ชอบกินของโสโครก ซึ่งของโสโครกนี้ก็คือชูชก

“เจ้าจะเอาป่าช้านี้หรือมาเป็นป่าช้า จะเอาพระบรรณศาลานี้หรือเป็นบริเวณพระเมรุทอง จะเอาแต่เสียงจกจั่นและเรไรอันร่ำร้องนันทน์หรือมาต่างแดรสังข์และพิณพาทย์ จะเอาแต่เมฆหมอกในอากาศนั้นหรือมาท้นเป็นเพดาน จะเอาแต่ยูงยางในป่าหิมพานต์มาต่างฉัตรเงินและฉัตรทอง จะเอาแต่แสงพระจันทร์อันผุดผ่องมาต่างประทีปแก้วงามโอภาส” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 288)

คำหลักของอุปลักษณ์ ได้แก่ “ป่าช้า, พระเมรุทอง, แดรสังข์ และพิณพาทย์, เพดาน, ฉัตรเงินและฉัตรทอง, ประทีปแก้ว” คำเปรียบเทียบกับ ได้แก่ “ป่าช้า, พระบรรณศาลา, เสียงจกจั่นและเรไร, เมฆหมอก, ยูงยาง, แสงพระจันทร์” ตามลำดับ คำเชื่อม ได้แก่ “เป็น, ต่าง” การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์นี้ปรากฏในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีออกตามหาพระชาติและพระนางกัณหาจนสิ้นกำลังสลบลง พระเวสสันดรเข้าพระทัยว่าพระนางสิ้นชีวิต จึงร่ำพันด้วยความโศกเศร้าเสียดย การเปรียบว่าเอาป่าช้ามาเป็นป่าช้า เอาพระบรรณศาลามาใช้แทนพระเมรุทอง เอาเสียงจกจั่น เรไรมาใช้แทนเสียงแดรสังข์และพิณพาทย์ เอาเมฆหมอกมาแทนเพดาน นำต้นยูงต้นยางที่มีกิ่งก้านเป็นชั้นมาแทนฉัตรเงิน ฉัตรทอง เอาแสงพระจันทร์มาให้ความสว่างแทนดวงประทีปแก้ว ทำให้เห็นภาพความรักของพระเวสสันดรที่มีต่อพระนางมัทรี ว่านอกจากพระองค์จะเสียพระทัยที่พระนางมัทรีมาจากไปแล้ว พระองค์ยังเสียพระทัยที่ไม่สามารถหาสิ่งที่ดีที่สุดมาให้พระนางในโอกาสสุดท้ายได้ เพราะทั้งสองพระองค์ต้องมาอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ สิ่งที่จะหาได้มีเพียงของในธรรมชาติเท่านั้น นอกจากนี้สัมผัสสระระหว่างคำว่า ป่าช้า กับ ศาลา,

เมรุทอง กับ ร่ำร้อง, พิณพาทย์ กับอากาศ, เพดาน กับหิมพานต์ ยังช่วยเพิ่มความไพเราะและสอดคล้องอีกด้วย

อุปลักษณ์ที่ไม่มีคำเชื่อม

“โอ้เจ้าดวงหทัยนัยน์เนตรเวสสันดรของแม่เอ๋ย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 48)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “ดวงหทัยนัยน์เนตร” คำเปรียบเทียบกับคือ “เจ้าเวสสันดร” ไม่ปรากฏคำเชื่อม การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่ปรากฏในกัณฑ์ทศกันต์นี้มีความหมายว่า พระเวสสันดรเป็นทั้งดวงใจ และดวงตาของพระนางผุสดี ซึ่งอวัยวะสำคัญทั้งสองนี้ย่อมมีความสำคัญ เป็นที่รักหวงแหนและดูแลทะนุถนอมของคนทุกคน จึงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระนางผุสดีมีความรักพระเวสสันดรอย่างยิ่ง

“พระปิ่นปกเกศผู้เพื่อนเจิญ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 219)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “เพื่อนเจิญ” คำเปรียบเทียบกับคือ “พระปิ่นปกเกศ” ไม่ปรากฏคำเชื่อม การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์นี้ปรากฏในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระนางมัทรีสุบินร้าย พระนางต้องการให้พระเวสสันดรทรงทำนายฝัน เพราะในป่าหิมพานต์ไม่มีใครอื่นอีกนอกจากพระเวสสันดรผู้เปรียบเป็นเพื่อนในยามทุกข์ยากของพระนางมัทรี และในฐานะที่ทั้งสองพระองค์อยู่ในเพศดาบส พระนางมัทรีจึงไม่กล่าวถึงพระเวสสันดรในฐานะพระสวามี แต่กล่าวถึงในฐานะที่เป็นเปรียบเป็นเพื่อนในยามทุกข์แทน

“เจ้าผู้ดวงนัยน์เนตรทั้งคู่ของแม่” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 222)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “ดวงนัยน์เนตร” คำเปรียบเทียบกับคือ “เจ้า” ไม่ปรากฏคำเชื่อม การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์นี้ปรากฏในกัณฑ์กุมารตอนที่พระนางมัทรีตรัสเรียกพระชาติและพระนาง กัณฑ์ให้ตื่นบรรทม พระนางแสดงความรักต่อพระโอรสทั้งสองด้วยการเรียกสองกุมารว่าเป็นดวงตาทั้งคู่ของพระนาง ดวงตาหรือแก้วตาเป็นอวัยวะสำคัญ ต้องได้รับการดูแล

ถนอมอยู่ตลอดเวลา การเปรียบเทียบนี้จึงทำให้มองเห็นความรักของพระนางมัทรีที่มีต่อพระโอรสได้อย่างชัดเจน

“เจ้าแว่นแฉ่วส่องสว่างอกของแม่เอย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 273)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “แว่นแฉ่ว” คำเปรียบเทียบคือ “เจ้า” ไม่ปรากฏคำเชื่อม การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์นี้ปรากฏในกัณท์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีออกตามหาสองกุมารเป็นเวลานานแต่ก็ไม่พบตัว อีกทั้งเวลาก็ก่ำมีดลงมองสิ่งใดไม่เห็น การเปรียบว่าพระชาติและพระนางกันหาว่าเป็นแว่นแฉ่วที่ส่องทาง ให้ทั้งความสว่างและให้ความอบอุ่นในอกของแม่ย่อมทำให้เห็นภาพความรักระหว่างพระนางมัทรีกับสองกุมารปรากฏเป็นรูปธรรมได้ชัดเจน

- การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ (Hyperbole) เป็นการบรรยายหรือพรรณนาที่เกินจริง จึงมีอาจนำข้อเท็จจริงไปจับ เพราะกวีมุ่งกล่าวเพื่อแสดงอารมณ์ที่ลึกซึ้งกว่าปกติ เพื่อสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง เป็นสำคัญ (วราภรณ์ บำรุงกุล, 2537: 357)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้อติพจน์ในตัวอย่างต่อไปนี้

“ยามหนาวแม่จะหนาวน้ำฟ้าสของเย็นทุกเส้นขน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507 : 56)

การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์นี้ปรากฏในกัณท์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางผุสดีทรงทราบว่าพระเวสสันดรจะถูกเนรเทศ พระนางเสด็จมาหาพระเวสสันดร และพระนางมัทรี พระนางตรัสถึงความลำบากที่ทั้งสองพระองค์จะต้องพบเจอในป่า เช่น อากาศที่หนาวเย็น แม้ อากาศในป่าหนาวเย็นมาก แต่การกล่าวถึงความหนาวที่มากจนเย็นไปทุกเส้นขนนั้นให้ความรู้สึกน่ากลัวจนสยดสยองกับความหนาวนั้น และยังแสดงภาพความรักความเป็นห่วงของแม่ที่มีต่อลูก เพราะแม่มักคิดไปล่วงหน้าว่าเหตุการณ์ที่ลูกต้องพบเจอเมื่อต้องพลัดพรากจากแม่ไปนั้นจะต้องร้ายกาจเกินกว่าธรรมดา

“อัสสุ่น้ำพระนัยนเนตรนองเป็นธารา” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 173)

การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์นี้ปรากฏในกัณฑ์ชูชก ตอนที่ชูชกเดินทางไปพบกับพรานเจตบุตรที่มีหน้าที่เฝ้ารักษาประตูป่า มิให้ผู้ใดล่วงผ่านไปพบพระเวสสันดรได้ พรานเจตบุตรจะทำร้ายชูชก แต่ชูชกพูดจาฉวยพลอกให้พรานเจตบุตรหลงเชื่อว่าตนเป็นราชทูตของพระเจ้ากรุงสัณขชัย จะเดินทางไปทูลเชิญพระเวสสันดรลาผนวชกลับไปบ้านเมืองดั้งเดิม ชูชกกล่าวว่า พระนางผุสดีเสียดพระทัยที่ต้องพลัดพรากจากพระเวสสันดรจึงกันแสงจันทราพระเนตรไหลเป็นสายธาร ซึ่งเป็นการกล่าวที่เกินความจริงแต่มีส่วนทำให้พรานเจตบุตรหลงเชื่อ และให้ภาพความเศร้าโศกของแม่ที่ต้องจากกับลูกได้อย่างชัดเจน

“เค้าแดงแพ่งฟักผลใหญ่ยิ่งเท่าเถรี” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 205)

การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์นี้ปรากฏในกัณฑ์มหาพน ตอนที่พระอัญญาภิรมย์บรรยายสถานที่บริเวณสระมูจลินทร์ใกล้อาศรมพระเวสสันดรให้ชูชกฟังว่าบริเวณนั้นอุดมสมบูรณ์ ด้วยการเปรียบเทียบว่าผลแดง ผลแพ่ง และผลฟัก แต่ละชนิดมีขนาดใหญ่เท่ากลอง ซึ่งน่าจะใหญ่เกินความเป็นจริง แต่ก็ให้ภาพว่าดินอุดมสมบูรณ์ทำให้พืชในบริเวณนั้นมีผลขนาดใหญ่มาก

“แต่นี้ทำไมตะแกจึงร้ายกาจ ยกโข ชะรอยว่าผีปีศาจมันแก้งแปลงมาขอทาน ตีประจานให้เจ็บใจจะขาด” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 255)

การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์นี้ปรากฏในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระเวสสันดรประทานพระชาลีและพระนางกัณหาให้แก่ชูชกแล้ว ชูชกทารุณลากติสองกุมารออกไปจากพระอาศรม พระนางกัณหาร้องเรียกให้พระบิดาช่วยพร้อมกับรำพันว่าชูชกตีนางจนเจ็บใจจะขาด ซึ่งการเปรียบเทียบว่าเจ็บจนใจจะขาดหลุดออกจากร่าง ช่วยเน้นภาพความรุนแรงที่ชูชกดี และย้ำภาพความเจ็บปวดที่พระนางกัณหาได้รับให้ผู้อ่านเห็นอย่างเป็นรูปธรรม

“หมูปหลดตรงคัพพิลิกแลทั้งสี่เหล่า...ล้วนแต่สามารถมहिมา อาจ้างเองอาจขเมามัน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 389)

การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์นี้ปรากฏในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสัณขชัยยกทัพไปรับพระเวสสันดรกลับคืนเมือง มีการเปรียบเทียบความเก่งกล้าองอาจของเหล่าทหารในกระบวนทัพว่า สามารถจ้างเองอาจของช้างที่กำลังตกมันได้ ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าในขณะ

ตกมันเป็นช่วงเวลาที่ช้างตัวนั้นมีความดุร้ายเป็นพิเศษ เป็นการสร้างภาพจากนามธรรมคือความ
เก่งกล้าให้เห็นชัดเจนเป็นรูปธรรม คือภาพของทหารที่เข้าข้างหักเองาช้างตกมันมาได้

“กูจะพิริพีไรร้าเอาให้สิ้นโคตร เอาให้สิ้นโคตร” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,
2507: 133)

การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์นี้ปรากฏในกัณฑ์ชูชก ตอนที่บรรดานาง
พราหมณ์ในหมู่บ้านที่โกรธแค้นนางอมิตตดาผู้เป็นต้นเหตุให้สามีของพวกนางโกรธ คำว่า และทำ
ร้ายพวกนาง ต่างพากันมาคัดค้านเพื่อจะแก้แค้นนางอมิตตดา ด้วยการกล่าวกันว่าจะทำร้ายนางให้
สิ้นโคตร สิ้นวงศ์ตระกูล เป็นการเปรียบเทียบที่เกินความจริง แต่ให้ภาพอารมณ์ความรุนแรงของ
คนหลายๆ คนที่มีความรู้สึกโกรธแค้นเต็มที่จะร่วมกันได้อย่างชัดเจน และทำให้ผู้อ่านได้อารมณ์ร่วม
ไปกับตัวละครด้วย

- การใช้สัญลักษณ์ (Symbol) เป็นการนำสิ่งที่เป็นรูปธรรมมาแทนสิ่งที่เป็น
นามธรรมหรืออาจกล่าวให้เข้าใจโดยง่ายคือ เป็นการอธิบายความหมายของ “สิ่งหนึ่ง” โดยต้อง
ตีความ หรือต้องนำสิ่งอื่นที่มีคุณสมบัติคล้ายคลึงหรือเหมือนกันมาเปรียบ เพื่อให้เข้าใจคุณสมบัติ
ของสิ่งนั้นอย่างถูกต้อง (วรารักษ์ บำรุงกุล, 2537: 358)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,มีการใช้สัญลักษณ์ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“อย่าไฝสูงให้เกินศักดิ์ไซ้สุริยวงศ์ โกกิลหรือจะฝ่าเข้าฝูงหงส์ไซ้พงศ์พันธุ์”
(ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 79)

คำที่เป็นสัญลักษณ์คือ “โกกิล” และ “หงส์” โกกิล หมายถึง นกคูเหว่า
(ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 153) หรือเรียกว่ากาเหว่า นกชนิดนี้ตัวผู้จะมีสีดำทั้งตัวเหมือนกา ซึ่ง
การเป็นสัญลักษณ์ของคนชั้นต่ำ (วิภา กงกะนั้นนท์, 2533: 56)ในที่นี้เปรียบโกกิลเป็นคนชั้นต่ำ
ส่วนหงส์ หมายถึงนกในนิยายถือว่าเป็นนกในตระกูลสูง มีเสียงไพเราะ เป็นพาหนะของพระพรหม
ในวรรณคดีหมายถึงบุคคลที่มีชาติตระกูลสูง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1237) การใช้สัญลักษณ์นี้
ปรากฏในกัณฑ์ทศพร ตอนที่พระนางมัทรีตรัสสั่งสอนเตือนพระทัยพระชาติและพระนาง
กันหาว่าสองกุมารเป็นโกกิลหมายถึงเป็นคนชั้นต่ำ ไม่ควรคู่กับหงส์ซึ่งหมายถึงพระเจ้ากรุงสุโขทัย

“ฮ้าเฮี้ยเด็กน้อยถอยขยายเสือร้ายจะเดินทาง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 225)

คำที่เป็นสัญลักษณ์คือ “เสือร้าย” การใช้สัญลักษณ์นี้ปรากฏในกัณฑ์กุมาร ตอนที่ชูชกเดินทางเข้าไปยังพระอาศรมพระเวสสันดร พระชาลิและพระนางกัณหาเดินทางออกไปต้อนรับ แต่ชูชกต้องการจะขู่ให้สองกุมารกลัวแต่ดันมือ จึงขู่ว่าเสือร้ายจะเดิน ให้เด็กทั้งสองหลบไป คำว่าเสือ นอกจากจะหมายถึงสัตว์เลื้อยคลานด้วยนมชนิดหนึ่งแล้ว มีความหมายโดยนัยหมายถึงคนชั่วร้าย ดังนั้นเสือร้ายจึงเป็นสัญลักษณ์ใช้แทนคนยิ่งใหญ่และชั่วร้ายน่ากลัว ทำให้เห็นภาพของชูชกที่วางแผนทำชั่วร้ายข่มขู่ให้สองกุมารกลัวได้อย่างชัดเจน

“ชายผู้หนึ่ง...นำมาซึ่งดอกบัวทั้งคู่เชิดชูเข้ามาถวาย” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 327)

คำที่เป็นสัญลักษณ์คือ “ดอกบัว” การใช้สัญลักษณ์นี้ปรากฏในกัณฑ์มหาราช ตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยสืบว่ามีชายผู้หนึ่งรูปร่างใหญ่โตล่ำสัน ผิวกายดำ ท่าทางกระด้างนำดอกบัวสองดอกมาถวายพระองค์ ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าดอกบัวมักใช้เป็นสัญลักษณ์หมายถึงความสูงส่ง ความศักดิ์สิทธิ์ เพราะพุทธศาสนิกชนมักนิยมนำดอกบัวในการบูชาพระ ซึ่งดอกบัวสองดอกในที่นี้เป็นสัญลักษณ์แทนพระชาลิและพระนางกัณหา พระนัคคาสององค์ที่พลัดพรากไปอยู่ป่าหิมพานต์ แล้วชูชกไปขอมาจากพระเวสสันดร

- การใช้บุคคลาธิฐาน (Personification) เป็นการสมมติสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ อาจเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต สัตว์ พืช ปรากฏการณ์ ให้มีความรู้สึกและกระทำการได้ประหนึ่งคน อาจพูดจาปราศรัย เจ็บปวด รำร้อง โกรธแค้น ฯลฯ เหมือนที่มนุษย์ควรรู้สึก (วราภรณ์ บำรุงกุล, 2537: 359)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้บุคคลาธิฐานดังตัวอย่างต่อไปนี้

“อ้ายลูกศรมันจะคือดาบดัดม้อโลहित” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 169)

การใช้บุคลาธิษฐานนี้ปรากฏในกัณฑ์ชุก ตอนที่พรานเจตบุตรมาพบชุก วังหนิสุนัขของตนขึ้นไปร้องหาพระเวสสันดรอยู่บนต้นไม้ พรานจึงเข้ามาขู่จะฆ่าชุกทั้ง เพื่อชุกจะได้ไม่สามารถเข้าไปขอรับบริจาคสองกุมารจากพระเวสสันดรได้ การใช้บุคลาธิษฐานให้ “ลูกศร” ซึ่งเป็นสิ่งไม่มีชีวิตให้แสดงกิริยาอาการของคนคือ “ค้อ” และ “ค่อมโลหิต” เพื่อให้เห็นภาพว่าพรานเจตบุตรลั่นไกหน้าไม้เพื่อปล่อยลูกศรที่ดูเหมือนมีชีวิตจิตใจ มีความค้อร้น อยากจะค่อมเลือดศัตรูออกไปยิงชุกจนเลือดไหล นอกจากนี้สัมผัสอักษรในระหว่างคำว่า ค้อ คาย ค่อม ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“เหล่ากิ่งไม้ใบต้องลมไหวหน้าผาผิงชวนชน ชาวเดินหนีให้หยุดดู” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 182)

การใช้บุคลาธิษฐานนี้ปรากฏในกัณฑ์จุลพน ตอนที่พรานเจตบุตรบรรยายหนทางที่จะไปยังพระอาศรมพระเวสสันดรให้แก่ชุก ซึ่งเป็นหนทางที่มีความงดงามของธรรมชาติ พืชและสัตว์ต่างๆ การใช้บุคลาธิษฐานให้กิ่งไม้ใบไม้ต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ให้แสดงกิริยาอาการของคนคือ “ชวน” ผู้ที่ผ่านไปมาทั้งหลายให้หยุดดูพวกตนด้วยความเพลิดเพลิน ทำให้ผู้อ่านรู้สึกได้ว่ากิ่งไม้ใบไม้ต่างๆ ในที่นั้นสวยงามและเหมือนมีชีวิตจิตใจ นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า ชม ชวน ชน ชาว ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“ฝูงทิวาชาติชวนกันขึ้นชมถวายเป็น...ร้องเป็นภาษามนุษย์อำนวยพร ว่า พระองค์จะทรงสโมสรสารภิมย์ ด้วยบรมบุตรบาทบริจาริกาขัตติยนารี เลี้ยงพระชนมชีพเปรมปรีดิ์ปราโมทย์ อย่างรู้มีทุกข์โทษมาแผ้วพาน จงทรงเสวยสุขเกษมศานต์ระงับร้อน ต่างๆ ก็ทูลถวายเป็นพร” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 189-190)

การใช้บุคลาธิษฐานนี้ปรากฏในกัณฑ์จุลพน ตอนที่พรานเจตบุตรบรรยายหนทางที่จะไปพระอาศรมพระเวสสันดร ซึ่งเป็นหนทางที่มีความงดงามของธรรมชาติ พืชและสัตว์ต่างๆ ให้แก่ชุก การใช้บุคลาธิษฐานให้นกชนิดต่างๆ ซึ่งไม่ใช่มนุชย์แต่แสดงกิริยาอาการของมนุษย์คือ “ร้องเป็นภาษามนุษย์อำนวยพร” และ “ทูลถวายเป็นพร” ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าการนั้นมีความคิดจิตใจเหมือนคน และสะท้อนให้เห็นพระบารมีของพระเวสสันดรที่ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่แม้จะเป็นสัตว์แต่ก็มีความชื่นชม รักดี พร้อมใจกันถวายเป็นพรแด่พระองค์ นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า

ชา ชาติ ชวน ชื่น ชม ชนม ชีพ และระหว่างคำว่า บรม บุตร บาท บริ ยังช่วยเพิ่มความไพเราะและคล้องจองอีกด้วย

- สมพจน์ (Synecdoche) คือการกล่าวถึงส่วนใดส่วนหนึ่งของส่วนทั้งหมดเพียงบางส่วน แต่ให้มีความหมายคลุมหมดยกทุกส่วน (วิภา กงกะนันท์, 2533: 42)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้สมพจน์ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“แม่เสื่อจะลองเล็บเล่นเจ้าในวันนี้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 133)

การใช้สมพจน์นี้ปรากฏในกัณฑ์ชูชก คำว่า “ลองเล็บ” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการข่วนหรือทำร้ายกันด้วยเล็บเพียงอย่างเดียว แต่มีความหมายรวมถึงการทำร้ายกันทุกวิธีของผู้หญิง การใช้คำว่าแม่เสื่อเป็นสัญลักษณ์แทนบรรดานางพราหมณ์ที่จะมารุมทำร้ายนางอมิตตา และการใช้คำกริยาลองเล็บ นอกจากจะเห็นภาพแม่เสื่อที่ต่อสู้กันด้วยการลองเล็บหรือใช้กรงเล็บแล้ว ก็ยังสอดคล้องกับการเรียกนางพราหมณ์ทั้งหลายว่าแม่เสื่อ นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า ลอง เล็บ เล่น ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“ทั้งยศศักดิ์ก็จะขุดยังเป็นเจ้าจอมเจตบุตร...กลัวแต่ว่าจะกินข้าวเหนียวกับน้ำกะทิทุกไม่ไหว” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 173-174)

การใช้สมพจน์นี้ปรากฏในกัณฑ์ชูชก คำว่า “ข้าวเหนียวกับน้ำกะทิ” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเฉพาะข้าวเหนียวกับน้ำกะทิเท่านั้น แต่มีความหมายรวมถึงอาหารใดๆ มีรสอร่อยหวานมันหลายชนิด ในตอนที่ ชูชกหลอกลวงพราหมณ์เจตบุตรให้หลงเชื่อว่าเป็นราชทูตจากพระเจ้ากรุงสัณฐิมาทูลเชิญพระเวสสันดรลาผนวชกลับไปปกครองบ้านเมือง ด้วยคำพูดตอนหนึ่งว่าถ้าพราหมณ์เจตบุตรบอกทางไปยังพระอาศรมพระเวสสันดรให้แก่ตนแล้ว ตนจะไปกราบทูลเสนอความดีความชอบให้พราหมณ์เจตบุตร พราหมณ์เจตบุตรก็จะได้รับความดีความชอบ ร่ำรวย มีอาหารการกินอย่างดี นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า ยศ ขุด ยิ่ง ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“อกของใครจะอาภัพยับพิกลเหมือนอกของมัทรี” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 279)

การใช้สมพจน์นี้ปรากฏในกัณฑ์มัทรี คำว่า “อก” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงอกซึ่งเป็นอวัยวะหนึ่งในร่างกายเท่านั้น แต่มีความหมายรวมถึงชีวิต จิตใจและความรู้สึก ในตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับพระนางมัทรีด้วยการแกล้งทำเป็นโกรธและหึงหวง เพื่อให้พระนางโกรธตอบและลืมความทุกข์เรื่องพระชาติและพระนางกัณหาหายไป พระนางมัทรีไม่ทราบว่าเป็นการกระทำที่มีพระประสงค์เช่นนั้น พระนางจึงเสียพระทัย และตัดพ้อพระเวสสันดรว่าพระนางเป็นภรรยาที่ซื่อสัตย์ต่อสามีตลอดมา โดยเปรียบเทียบกับชีวิตของใครจะอาจภักดีหันทางเหมือนชีวิตของ พระนาง แต่ด้วยการกล่าวถึงอกเพียงส่วนเดียว

- นามนัย (Metonymy) การใช้โวหารแบบนี้คือ การเอ่ยถึงสิ่งหนึ่งแต่ให้ความหมายเป็นอย่างอื่น (วิภา กองกานันท์, 2533: 42)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีการใช้นามนัยดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ถ้าหาไม่ก็ชายที่ฟวงพิพิลิกล้ำสันหอกนั้นมันก็ใหญ่ จะมาประจจ้องจ้งเข้าที่อกใจจำเพาะเข้าให้มันคืนระเคาะๆ คุณาถจริง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 139)

คำที่เป็นนามนัย คือ “หอก” และคำว่า “อกใจ” การใช้นามนัยนี้ปรากฏในกัณฑ์ชูชก ตอนที่นางอมิตตดาถูกบรรดานางพราหมณ์รุมด่าว่านั้น ในที่นี้ใช้คำว่าหอก ซึ่งหมายถึงอาวุธสำหรับแทงชนิดหนึ่ง ทำด้วยโลหะ มีด้ามยาว (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1278) โดยให้ความหมายถึงอวัยวะเพศชาย และใช้คำว่าอกใจ ซึ่งหมายถึงอวัยวะในร่างกายมนุษย์ โดยให้ความหมายถึงอวัยวะเพศหญิง เมื่อพิจารณาจากบริบทของนามนัยทั้งสองคำนี้สามารถตีความได้ว่า ให้นางอมิตตดาหาผู้ชายที่รูปร่างใหญ่เพื่อจะได้มีอวัยวะเพศใหญ่ตามไปด้วยมาเป็นสามี จนทำให้นางอมิตตดาคืนระเคาะ ซึ่งหมายถึงอาการที่คืนไปทั้งตัว, เร่าร้อน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 932) นอกจากนี้สัมผัสอักษรระหว่างคำว่า ฟวง พิ พิ รวมทั้งระหว่างคำว่า จง จ้อง จ้ง ใจ และระหว่างคำว่า คืน เคาะ คุณ ยังช่วยเพื่อเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“หากว่าเจ้าทำเช่นนี้กายของมัทรีก็จะขาดสะบั้นลงทันตา ด้วยพระกรเบื้องขวาของอาตมานี้แล้วแล” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 278)

คำที่เป็นนามนัยคือ “พระกรเบื่องขวา” การใช้นามนัยนี้ปรากฏในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระเวสสันดรกล่าวหาพระนางมัทรีว่าพระนางออกไปหาผลไม้ในป่าเพื่อไปคบชู้ผู้ชาย ซึ่งเป็นการดูถูกพระองค์มาก หากยังอยู่ในเมืองสีพีดังเดิมแล้ว พระองค์จะลงโทษพระนางให้กายขาด สะบั้นด้วยพระกรเบื่องขวา ในที่นี้ใช้คำว่าพระกรเบื่องขวา โดยให้มีความหมายถึงอาวุธที่อยู่ในพระหัตถ์ขวาของพระองค์ เมื่อพิจารณาจากบริบทของนามนัยนี้สามารถตีความได้ว่า พระเวสสันดรจะฟันกายาของพระนางมัทรีให้ขาดด้วยคมอาวุธในพระหัตถ์ขวาของพระองค์เอง นอกจากนี้สัมผัสสระระหว่างคำว่า ตา ขวา มา ยังช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“เจ้าควมฉันทาทองทั้งคู่ของแม่เอ๋ย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น”
(ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 285)

คำที่เป็นนามนัยคือ “ทิ้งขว้างวางจิต” การใช้นามนัยนี้ปรากฏในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีออกตามหาพระชาติและพระนางกัณหาตลอดทั้งคืนแต่ก็ไม่พบ พระนางเสียพระทัยมากจึงร่ำพันถึงสองกุมารด้วยความอาลัยรัก ในที่นี้ใช้คำว่าทิ้งขว้างวางจิต โดยให้มีความหมายถึงความตาย เมื่อพิจารณาจากบริบทของนามนัยนี้สามารถตีความได้ว่า พระนางมัทรีหมดสิ้นความหวังจะได้พบสองกุมารและคิดว่าสองกุมารนั้นตายจากไปแล้ว

“สำคัญว่าจะได้อยู่เป็นเพื่อนยากจะฝากผีพึ่งลูกทั้งสองคน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 287)

คำที่เป็นนามนัยคือ “ฝากผี” การใช้นามนัยนี้ปรากฏในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีร่ำพันถึงพระชาติและพระนางกัณหาที่หายไป ในที่นี้ใช้คำว่าฝากผี โดยให้มีความหมายถึงการพึ่งพาอาศัย และมอบความไว้วางใจให้ดูแลเมื่อตนถึงแก่ความตาย เมื่อพิจารณาจากบริบทของนามนัยนี้สามารถตีความได้ว่า พระนางมัทรีต้องการจะได้พึ่งพาให้พระชาติและพระนางดูแลในอนาคต เป็นเพื่อนในยามที่พระนางมีความทุกข์ และหวังฝากชีวิตทั้งชีวิตของพระนางไว้กับสองกุมาร

- การกล่าวประชดประชัน (Irony) คือข้อความที่มีความหมายตรงข้ามกับสิ่งที่พูดออกมาโดยมีจุดประสงค์เพื่อการเยาะเย้ยถากถาง หรือเสียดสีประชดประชัน (ใจปอง สัมลิม, 2532: 66)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้การกล่าวประชดประชันดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ขึ้นชื่อว่าบุตรเป็นที่สุดแสนเสนาหา ถึงจะชั่วช้าประการใดใจสามารถ เป็นหนามเสี้ยนเบียนราษฎรควรห้ามเฝ้า จะตัดจากลูกเด็านั้นไม่ขาดเกล้ากระหม่อมเหมือนฝาละอองธุลีพระบาท ก็คงจะตัดพระลูกขาดได้คล่องๆ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 78-79)

การกล่าวประชดประชันนี้ปรากฏในในกัณฑ์ทศกันท์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยขอพระขัติยราชโอรสในวัง ไม่ให้ตามเสด็จพระเวสสันดร พระนางมัทรีไปอยู่ป่าแต่พระนางมัทรีไม่ยอม พระนางจึงทูลพระเจ้ากรุงสุโขทัยด้วยโวหารที่เสียดสีประชดประชันว่าขึ้นชื่อว่าเป็นลูกแล้ว จะชั่วช้าประการใดแต่จะตัดลูกให้ขาดนั้นพระนางทำไม่ได้ แต่ถ้าพระนางเป็นพระเจ้ากรุงสุโขทัยก็คงทำได้ เพราะพระเจ้ากรุงสุโขทัยตัดลูกด้วยการเนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง ทำให้เห็นภาพความรักของพระนางมัทรีที่มีต่อพระ ขัติและพระนางกัณหา และเห็นภาพว่าพระนางมัทรีไม่เห็นด้วยกับการกระทำของพระเจ้ากรุงสุโขทัยที่เนรเทศพระเวสสันดร

“เออเจ้าก็ยังระเร่ร่อนกำดัดเด็กดวงครุณี กุมารี อภิรูปา ทรงลักษณะรีรายรินเสาวภาคย์ แม่กลัวแต่ว่าจะหายากหรือที่สามิ” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 140)

การกล่าวประชดประชันนี้ปรากฏในในกัณฑ์ชูชก ตอนที่นางพราหมณ์ธัมมดำนางอมิตตดา ด้วยการประชดประชันว่านางอมิตตดาอยู่ในวัยสาว มีความสวยงาม ไม่ต้องกลัวว่าจะหาสามิไม่ได้ ควรรีบไปหาสามิใหม่ดีกว่ามาอยู่กับเฒ่าชูชก การใช้คำว่า “ทรง” ซึ่งเป็นคำราชาศัพท์กับนางอมิตตดาซึ่งเป็นคนธรรมดา เป็นการย้าการกล่าวประชดประชันด้วยการยกย่องนางอมิตตดาให้เกินฐานะ

“อันว่าพระขานางสีเป็นหน่อกษัตริย์ จะไปไหนก็เคยแต่มีกลดกั้น พานจะเกรงแสงพระสุริยันไม่กล้าเคลื่อนไหว เจ้ารักเดินด้วยแสงเดือนชมดาวพลาง ได้น้ำค้างกลางคืนขึ้นอารมณ์สมคะเน พอมาถึงก็ทำเสียงเสียงเลี้ยวพาโลว่าลูกหาย เออเน้เจ้ามีหมายว่าใครๆ ไม่รู้ทันกระนั้นกระมัง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 277-278)

การกล่าวประชดประชันนี้ปรากฏในในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระเวสสันดรต้องการให้พระนางมัทรีโกรธเพื่อจะได้ลืมความเสียพระทัยที่พระชาติและพระนางกันหาหายไป พระองค์จึงแสดงอาการหวงหึงประชดประชันพระนางมัทรี ว่าการที่พระนางกลับมาถึงพระอาศรมในเวลาค่ำเช่นนี้เพราะพระนางเคยอยู่แต่ในวังจะเสด็จแห่งใดก็มีกลดกันบังแดดลม เมื่อมาอยู่ป่าไม่มีกลดกันบังแดดลม จึงต้องเดินทางกลับพระอาศรมตอนกลางคืน เมื่อมาถึงอาศรมก็แส้ร้งนำเรื่องสองกุมารหายไปมากลบเกลื่อนความผิดของตน คงจะคิดว่าไม่มีใครรู้เท่าทันการกระทำ

- การกล่าวอ้างอิง (Allusion) เป็นการใช้ข้อความที่ดัดแปลงมาจากข้อความอันเป็นที่รู้จักกันคืออยู่แล้ว หรือสุภาษิต คำพังเพย หรือผลงานของผู้อื่น (วิภา กองนันทน์, 2533: 49) หรืออ้างอิงถึงบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ในวรรณกรรมอื่นๆ (ใจปอง สัมลิม, 2532: 67)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีการใช้การกล่าวอ้างอิงสองแบบ คือ การกล่าวอ้างอิงตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่นที่เป็นที่รู้จักกันดี และการกล่าวอ้างอิงสุภาษิต คำพังเพย ที่คุ้นเคย เพื่อให้เกิดภาพที่ชัดเจนแก่ผู้อ่าน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การกล่าวอ้างอิงตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การกล่าวอ้างอิงนี้ปรากฏในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระเวสสันดรตรัสประชดประชันเพื่อต้องการให้พระนางมัทรีโกรธและบรรเทาความเศร้าเรื่องพระชาติและพระนางกันหาหายไป พระนางมัทรีทูลอธิบายถึงความภักดีของพระนางที่มีต่อพระเวสสันดรว่าเหมือนกับสิดาที่ภักดีต่อรามबंधิต ดังความว่า “มัทรีนี้เกิดเวที...อุปมาเหมือนสิดาอันภักดีต่อสามิรามबंधิต” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 279-280)

ความซื่อสัตย์ของพระนางมัทรีที่มีการกล่าวอ้างอิงว่าเหมือนกับสิดานี้ นัยหนึ่งหมายถึงนางสิดาในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ที่ซื่อสัตย์ต่อพระรามผู้เป็นพระสวามี แม้นางจะถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปไว้ในกรุงลงกา นางก็รักษาตัวอย่างดีไม่ยอมตกเป็นชายาของทศกัณฐ์ เปรียบเหมือนพระนางมัทรีที่เข้าไปหาผลาผลในป่าก็ไม่เคยไปคบชู้ช้ายดังคำประณามของพระเวสสันดร หรืออีกนัยหนึ่ง ดังที่เฉลิม สุขเกษม (2509: 200-201) ให้รายละเอียดไว้ว่า นางสิดาเป็นพระกนิษฐภคินีของพระเจ้ารามबंधิต เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าทศรถมหาราชแห่งกรุงพาราณสี อยู่ในอรรดกถาชาดก เอกาทศนิบาต เรื่องทศรถชาดก ภายหลังพระเจ้ารามबंधิตได้เสด็จออกจากพระนคร

พราหมณ์ไปสร้างอาศรมอยู่ ณ ป่าหิมพานต์ พระลักษณ कुमार และพระนางสีดาเทวีได้เสด็จติดตามไปอยู่ด้วย กษัตริย์ทั้งสามพระองค์ทรงเล็งพระชนม์ชีพด้วยผลไม้นานาชนิด พระลักษณ कुमार กับพระนางสีดาเทวีได้ปรนนิบัติรับใช้เหมือนปรนนิบัติต่อบิดาด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดีตลอดเวลา 12 ปี ต่อมาจึงได้กลับมาอยู่ร่วมกันด้วยความผาสุก การกล่าวอ้างถึงเรื่องราวที่เป็นที่รู้จักกันคืออยู่แล้ว เช่นนี้ จึงให้เห็นได้ชัดเจนว่าพระนางมัทรีมีความซื่อสัตย์ ยอมลำบากมาอยู่ป่าหิมพานต์เพื่อดูแลปรนนิบัติพระเวสสันดร เหมือนพระนางสีดาที่ซื่อสัตย์ภักดีต่อพระเจ้ารามบัณฑิต

การกล่าวอ้างอิงสุภาษิต คำพังเพยที่คุ้นเคย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“นี่แม่จะไม่ขายหน้าหรือจะมาเป็นกระสือเสียพงศ์ จะมารักเหกว่าผมจะมา รักผมกว่าน้ำ จะมารักถ้ากว่าเรือนจะมารักเดือนยิ่งกว่าตะวัน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 140)

การกล่าวอ้างอิงนี้ปรากฏในกัณฑ์ชูชก ข้อความว่า “จะมารักเหกว่าผม จะมารักผมกว่าน้ำ จะมารักถ้ากว่าเรือน จะมารักเดือนยิ่งกว่าตะวัน” เป็นข้อความที่อ้างถึงจากข้อความในสุภาษิตพระร่วง คือ “อย่ารักเหกว่าผม อย่ารักผมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ากว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน” (กรมศิลปากร, 2539: 224) หมายความว่า อย่าเห็นแก่ของเล็กน้อยที่ไม่มีคุณค่า มากกว่าของที่ดีและจำเป็นกว่า ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อเรื่องตอนที่บรรดานางพราหมณ์รูมด่าว่านางอมิตตดา ว่านางอมิตตดาไม่ควรรักคนไม่มีคุณค่าอย่างชูชกยิ่งกว่ารักตัวเอง การกล่าวอ้างอิงสุภาษิตนี้ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวและเห็นภาพดีขึ้นอีกด้วย

“เจ้าเจตบุตรเพนครจงคิดดูให้จงดี ถ้าหาเหตุไม่ใครเขาจะมาที่นี้ที่สัตว์ร้าย เราคิดว่าจะอาสาเจ้าให้จนตัวตายตามสุภาษิต” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 173)

การกล่าวอ้างอิงนี้ปรากฏในกัณฑ์ชูชก ข้อความว่า “จะอาสาเจ้าจนตัวตาย” เป็นข้อความที่กล่าวอ้างถึงจากข้อความในสุภาษิตพระร่วง คือ “อาสาเจ้าจนตนตาย อาสาตายจนพอแรง” (กรมศิลปากร, 2539: 222) หมายความว่ารับอาสาจากพระมหากษัตริย์ให้ปฏิบัติหน้าที่นั้นให้เต็มที่ โดยไม่ต้องเสียค่าชีวิต รับอาสาจากนายให้ปฏิบัติหน้าที่นั้นให้สุดกำลัง ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อเรื่องในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ตอนที่ชูชกกล่าวกับพราหมณ์เจตบุตรว่าตนนั้นรับอาสาจากพระเจ้ากรุงสัจจมาเพื่อทูลเชิญพระเวสสันดรให้ลาผนวชกลับไปครองเมือง สถานที่ที่จะต้องเดินทางมานี้เต็มไปด้วยสัตว์ร้ายเป็นอันตรายต่อชีวิต แต่เมื่อรับอาสาจากกษัตริย์แล้วต้อง

ทำจนตัวตาย การกล่าวอ้างอิงสุภาษิตนั้นนอกจากจะทำให้คำพูดของชูชกน่าเชื่อถือสำหรับพราวนเจตบุตรแล้ว ยังช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายและเห็นภาพดีขึ้นอีกด้วย

“พระทูลกระหม่อมแก้วซึ่งยังไม่พุดจา ทั้งลูกรักดั่งแก้วตาก็หายไป ออกเอยจะอยู่ไปโยให้ทนเวทนา อุปมาเสมือนหนึ่งพฤษาลดาวัลย์ย่อมจะอาศัยลงเพราะลูกเป็นแท่นียง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2507: 276)

การกล่าวอ้างอิงนี้ปรากฏในกัณฑ์มัทรี ข้อความว่า “พฤษาลดาวัลย์ย่อมจะอาศัยลงเพราะลูก” เป็นข้อความที่กล่าวอ้างถึงจากสำนวนไทยว่า ต้นไม้ตายเพราะลูก ซึ่งขุนวิจิตรมาตรา (2538: 196) อธิบายความหมายไว้ว่าต้นไม้บางชนิดออกผลแล้วก็ตาย บางที่เป็นเพราะคนเก็บผลทำให้ต้นตายไปก็มี เปรียบว่าผลไม้เป็นเหตุให้ต้นไม้ตาย เามาเปรียบกับคนที่เป้นพ่อแม่มีความรักลูก ลูกเป็นอันตรายไปก็ทำให้พ่อแม่เศร้าโศกเสียใจถึงแก่ชีวิตได้ หรือรักลูกเห็นแก่ลูกยอมเสียสละอะไรๆ ต่างๆ แม้แต่ชีวิตได้เพื่อลูก ซึ่ง สอดคล้องกับเนื้อเรื่องในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ตอนที่พระนางมัทรีออกติดตามหาพระชาติและพระนางกัณหาตลอดทั้งคืนก็ไม่พบ พระนางจึงไม่ต้องการมีชีวิตอยู่ เหมือนต้นไม้ที่ตายเพราะลูก การกล่าวอ้างอิงนี้ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องได้ดีขึ้น และเห็นภาพความเศร้าโศกของพระนางมัทรีอันเกิดจากรักความอาลัยสองกุมารได้ชัดเจน

- ปฏิพจน์ (rhetorical question) ไม่ปรากฏ

การวิเคราะห์ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ในประเด็นต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วได้แก่ ในด้านเนื้อหาและกลวิธีการแต่ง เห็นว่ามีการดำเนินเรื่องตามลำดับเวลาและตามลำดับเหตุการณ์ และเป็นไปตามขนบการแต่งชาดก ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้โดยง่าย นอกจากนี้การนำเสนอโครงเรื่องหรือประเด็นความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นผ่านฉากและตัวละครต่างๆ มีความกลมกลืนกันไปกับเนื้อเรื่อง และสนับสนุนแก่นเรื่องหลัก คือ ความทุกข์อันเกิดจากการบริจาทานที่ส่งผลต่อความหลุดพ้นจากวัฏสงสารและแก่นเรื่องรองคือ ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ

ในด้านการใช้ภาษาจะพบว่าการคัดเลือกถ้อยคำได้แก่ การใช้ถ้อยคำแสดงอารมณ์ การใช้คำอ้อมก้อม การใช้คำภาษานาม และการหลากคำ มาใช้อย่างพิถีพิถัน มีความหมายลึกซึ้งและสอดคล้องกับองค์ประกอบด้านเนื้อหา ทำให้ผู้อ่าน ผู้ฟังเพลิดเพลิน นอกจากนี้โวหารทั้ง

5 ประเภท ได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร เทศนาโวหาร สาธกโวหารและอุปมาโวหาร รวมทั้งภาพพจน์ต่างๆ ได้แก่ การเปรียบเทียบแบบอุปมา การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ การใช้สัญลักษณ์ การใช้บุคคลาธิษฐาน สมพจน์ย นามนัย การกล่าวประชดประชัน การกล่าวอ้างอิง และปฏิจาช่วยเพิ่มความไพเราะและขยายความให้เนื้อหาละเอียดมองเห็นภาพชัดเจนสมดังเจตนารมณ์ของผู้ประพันธ์ยิ่งขึ้น

4.2 วิเคราะห์หาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ตามกรอบทฤษฎี ดังนี้

4.2.1 วิเคราะห์ในด้านเนื้อหา

- เนื้อเรื่อง
- โครงเรื่อง
- สวรรค์หรือแก่นเรื่อง
- ตัวละคร
- ฉากหรือสถานที่

4.2.2 วิเคราะห์ในด้านกลวิธีการแต่ง

- กลวิธีการเล่าเรื่อง
- กลวิธีการดำเนินเรื่อง
- การเปิดเรื่อง
- การดำเนินเรื่อง
- การปิดเรื่อง

4.2.3 วิเคราะห์ในด้านการใช้ภาษา

การใช้ถ้อยคำ

- การใช้คำแสดงอารมณ์
- การใช้คำอ้อมค้อม
- การใช้คำยานนาม
- การหลากคำ

การใช้โวหาร

- บรรยายโวหาร
- พรรณาโวหาร
- เทศนาโวหาร
- สาธกโวหาร

- อุปมาโวหาร

การใช้ภาพพจน์

- การเปรียบเทียบแบบอุปมา
- การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์
- การกล่าวเกินจริงหรืออดิพจน์
- การใช้สัญลักษณ์
- การใช้บุคลาธิษฐาน
- สมพจน์
- นามนัย
- การกล่าวประชดประชัน
- การกล่าวอ้างอิง
- ปฏิปฐา

วิเคราะห์มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ตามกรอบทฤษฎี

1. วิเคราะห์ในด้านเนื้อหา

- เนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องคือเหตุการณ์ต่างๆ หลายเหตุการณ์ที่ผู้แต่งนำมาแต่งให้เป็นเรื่องราวต่อเนื่องกันตั้งแต่ต้นจนจบ ให้รายละเอียดตามที่ผู้แต่งเลือกแล้ว ผู้อ่านได้รู้ว่ามีเหตุการณ์ใดบ้างเกิดขึ้นกับตัวละครต่างๆ ตัวละครแต่ละตัวมีพฤติกรรมอย่างไรบ้าง เหตุการณ์เกิดที่ไหน เมื่อไร ใครพูดกับใครว่าอย่างไร ผู้แต่งเล่าเรื่องอย่างละเอียด มีการบรรยายและพรรณนาความประกอบตลอดจนแสดงโดยตรงหรือโดยอ้อมให้ผู้อ่านได้เข้าใจตัวละครและเหตุการณ์ต่างๆ แจ่มแจ้งตั้งแต่ต้นจนจบ(กุหลาบ มลลิกะมาส, 2546: 100)

เรื่องมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯแบ่งเนื้อเรื่องเป็นกัณฑ์ 13 กัณฑ์ดังนี้

กัณฑ์ที่ 1 ทศพร

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงพร 10 ประการที่พระนางสุปารสุปดี ทูลขอจากพระอินทร์ ผู้เป็นพระสวามีก่อนที่จะประสูติลงมาเป็นพระนางสุปารสุปดีพระมารดาของพระเวสสันดร ประดับด้วยคาถา 19 คาถา ผู้รวบรวมตรวจทานคือ หลวงนิพนธ์มนตรี ญก-แถม

เนื้อเรื่องในตอนต้นของกัณฑ์นี้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายพนแล้ว พระองค์เสด็จต่อไปยังนครราชคฤห์เพื่อแสดงธรรมแก่พระเจ้ามคธราช ต่อมาพระเจ้าสุทโธทนะ พระบิดาทราบว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธมหาวิหาร นครราชคฤห์ จึงใช้อำมาตย์พร้อมบริวารจำนวน 1000 ไปทูลนิมนต์พระพุทธเจ้ามายังกรุงกบิลพัสดุ์ แต่อำมาตย์และบริวารเหล่านั้นเมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วก็กลับทูลขอผนวชทุกคนจนถึง 9 ครั้ง พระเจ้าสุทโธทนะจึงใช้อุททายิอำมาตย์พร้อมบริวารจำนวน 1000 ไปทูลอีกครั้ง อุททายิพร้อมบริวารทั้งหมดก็ขอบวชกับพระพุทธเจ้าเหมือนทุกครั้งที่ผ่านมา แต่อุททายิมีสติทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปโปรดพระบิดาและพระญาติวงศ์ที่กรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อพระองค์เสด็จมาถึงแล้ว บรรดาพระญาติผู้ใหญ่ไม่ทำความเคารพด้วยเหตุผลว่าพระองค์ยังมีอายุอยู่ในคราวลูกหลาน พระพุทธเจ้าจึงแสดงปาฏิหาริย์เหาะทะยานขึ้นไปกลางอากาศและให้ฝนโบกขรพัสดร์ตกลงมาท่ามกลางชุมนุมพระญาติวงศ์เป็นอัศจรรย์ บรรดาพระญาติจึงสิ้นมานะ พระภิกษุสาวกทั้งหลายใคร่ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับฝนโบกขรพัสดร์ พระพุทธเจ้าจึงปรารภว่าฝนนี้เคยตกมาแล้วครั้งหนึ่งเมื่อครั้งที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโฬิสัตถ์นามพระเวสสันดร พระภิกษุสาวกจึงทูลอาราธนาให้พระองค์เทศนาเรื่องดังกล่าว

เนื้อเรื่องในตอนที่สองของกัณฑ์นี้ เป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร กล่าวความถึงพระบาทสิวิมหาราชมีราชบุตรองค์หนึ่งนามเจ้าสัณขัณุมาร เมื่อเจริญวัยขึ้นได้อภิเษกกับพระนางสุปารสุปดีราชบุตรพระบาทมัททราช พระนางสุปารสุปดีนี้เป็นผู้สร้างสมบุญบารมีไว้มาก นับถอยหลังไปได้ 91 กัลป์ ในสมัยของพระพุทธวิปัสสิสิริสัมมาสัมพุทธ จากนั้นเนื้อเรื่องได้กล่าวย้อนความถึงอดีตชาติของพระนางสุปารสุปดีว่า ในสมัยนั้นพระนางเป็นราชธิดาองค์โตของพระบาทพันธุมราช มีกษัตริย์สามันตราชนาแก่นจันทน์กับสุพรรณมดลามากลวยพระบาทพันธุมราช พระองค์จึงพระราชทานของสองสิ่งนั้นให้แก่ราชธิดาทั้งสององค์ตามลำดับ ราชธิดาผู้ที่ให้บดแก่นจันทน์แดงเป็นเครื่องหอม ราชธิดาองค์น้องให้ประดิษฐ์สุพรรณมดมาเป็นเครื่องประดับ ถ้วนนำไปถวายพระพุทธวิปัสสิสิริสัมมาสัมพุทธ ราชธิดาผู้ที่ตั้งปณิธาน

ขอให้ได้เป็นพระพุทธรูปในอนาคต ราชิดาผู้น้องขอให้มียศพรหมมาลาประดับพระอุราตลอดไป เมื่อทั้งสองสิ้นชีวิตแล้วได้ไปเสวยทิพย์สมบัติอยู่ในสรวงสวรรค์

ต่อมาในสมัยพระพุทธกัสสปะ ราชิดาทั้งสองพระองค์ได้จุติลงมาเป็นราชิดาในพระบาทกีกิสสรราช พระธิดาองค์น้องมีลายสุพรรณมาลาที่พระอุราจึงได้นามว่า อรุณาทารากุมารี ขณะที่พระชนมายุได้ 16 พรรษา ได้สดับกัฏฏานโมทนาของพระพุทธกัสสปะ นางก็สำเร็จอรหันต์เข้าสู่นิพพาน ราชิดาผู้พี่ได้นามว่าสุธรรมมา เมื่อนางสุธรรมมาสิ้นชีวิตนางได้ไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้นามว่าสุปราสุปปดี เป็นมเหสีพระอินทร์ ครั้นเมื่อจะถึงเวลาจุติอีกครั้ง พระอินทร์ได้ให้พร 10 ประการ พระนางจึงทูลขอพรนั้น ดังนี้

1. ขอให้ได้เป็นอัครมเหสีในพระมหากษัตริย์พระบาทสีวิราช
2. ขอให้มียศดลมาด้าเป็นมัญชุมาประดุจลูกมฤคเพ็งเกิดได้แต่หนึ่งปีและขอให้มียศนั้นไถ่ถอนงอนช้อยขึ้น ประดุจคันเกาทัณฑ์หรือประดุจพระพิณการถือพู่กันจุ่มน้ำหมึกมาเขียนมาวาด
3. ขอให้ได้ชื่อว่าสุปราสุปปดี
4. ขอให้มียศชายอันประกอบด้วยเกียรติยศ ให้เลื่องลือทั่วอศรรย์ทั้งสากลชมพูทวีปเป็นฐานพำนักแห่งเหล่าขอทานยากผองทั้งหลาย
5. เมื่อใดจะทรงครรภ์นั้น อย่าให้มีแผ่นท้องนั้นใหญ่โป่งนูนเหนียวคอก
6. ขออย่าให้มีนมยาน ให้มีนมกระเปาะกลมสมกับอุราจุผลมะพลับทอง
7. ขอให้ผมดำกลับเป็นเงาคุปิกกุมรา
8. ขอให้มิผิวดะเอียดล่อประดุจแว่นเทียนทอง
9. ขอให้ได้แก้ไขคนโทษทั้งหลายให้รอดพ้นจากทุกขโทษ

10. ขอให้มีสรรพสัตว์ส่งเสียงไพเราะอยู่ในพระราชมณเฑียรอันเต็มไปด้วยคนค่อม แคระ กะเทย สาวศุงการ นักปราชญ์ราชบัณฑิต

ชื่อของเนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้คือทศพรมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง คือ เป็นเรื่องความเป็นมาของพระนางสุปราสุปปติในพระชาติที่ผ่านมา จนมาถึงพระชาติที่จะต้องจุติ มาเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร พระอินทร์จึงประทานพรสิบประการแก่พระนาง พรทั้งสิบ ประการเป็นพรที่เกี่ยวกับความงามของสตรีถึง 5 ประการ ได้แก่ ตาและคิ้วงาม เมื่อตั้งครรภ์ท้อง ไม่นูน ถันทั้งสองข้างไม่ดำและไม่หย่อหยยาน ผงงาม ผิวงาม นอกนั้นเป็นพรที่เกี่ยวกับความเป็น กษัตริย์ คือ ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าสิริราช ให้มีชื่อว่าสุปราสุปปติ ให้มีโอรสที่มีเกียรติยศเป็น ที่พึ่งของเหล่ายาก ให้มีอำนาจในการปลดปล่อยนักโทษ และให้อยู่ในพระราชวังที่สมบูรณ์ เป็นการเน้นให้เห็นว่าพระนางสุปราสุปปติมีความงดงาม มีบุญญาบารมียิ่งใหญ่ และได้เป็นพระมารดา ของพระเวสสันดร เนื่องจากพระนางเป็นผู้ที่สร้างสมบุญมาหลายกัลป์ จึงเหมาะสมกับพรทั้งสิบ ประการ

กัณฑ์ที่ 2 หิมพานต์

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงป่าหิมพานต์ที่มีความร่มรื่น งดงาม ตามที่พระนางมัทรีเล่า ถวายแก่พระเวสสันดร ประดับด้วยคาถา 134 คาถา ผู้รวบรวมตรวจทานคือ หลวงนิพนธ์มนตริ ญก – แฉม

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระนางสุปราสุปปติ เมื่อได้รับพร 10 ประการจากพระอินทร์แล้ว พระนางได้จุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ลงมาเป็นราชธิดากษัตริย์มัททราช ครั้นพระชนม์ได้ 16 ปีได้ อภิเษกกับเจ้าสุชัยกุมารโอรสกษัตริย์กรุงสิพี พรที่พระนางมุสดีขอไว้จากพระอินทร์นั้นยังขาดอยู่ หนึ่งประการคือพระนางยังไม่มีพระราชบุตร พระอินทร์จึงไปทูลอาราธนาพระโพธิสัตว์ให้มาจุติ พร้อมด้วยเทวบุตรอีกหกหมื่นมาเป็นบริวาร

เมื่อพระนางสุปราสุปปติทรงครรภ์ครบถ้วน พระนางปรารถนาจะประพาสม พระนคร ระหว่างผ่านตรอกพ้อคำพระนางประสูติพระโอรส ณ สถานที่นั้น พระประยูรญาติจึงตั้ง นามพระโอรสว่าเวสสันดรให้ตรงตามสถานที่ประสูติ เวลาเดียวกันนั้นมีนางช้างตัวหนึ่งอยู่ ณ กลางอากาศพาลูกช้างสีขาวบริสุทธิ์มาถวายพระเวสสันดร ประชาชนจึงให้ชื่อนางช้างนั้นว่าปัจจัย

นาเคนทร์ เพราะเกิดมาเป็นปัจจัยแก่พระเวสสันดร พระเวสสันดรทรงพอพระทัยในการบริจาคทานตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อเจริญวัยได้อภิเษกกับพระนางมัทรีธิดากษัตริย์มาตุลาราชวงศ์ และให้สร้างนันทนาถาเพื่อบริจาคทรัพย์สิ่งของแก่ยากจนเจ็บไข้ทุกคน

พระนางมัทรีประสูติพระราชบุตร เหล่าพระญาติวงศ์นำดาบยาวทองมารองรับพระราชบุตรนั้นจึงได้นามว่าชาติ ครั้นทรงครครษ์ครั้งที่สองประสูติพระราชธิดา เหล่าพระญาติวงศ์นำหนังหมีมารองรับ พระราชธิดานั้นจึงได้นามว่ากฤษณา

ในช่วงเวลานี้เมืองกลิงคราษฎร์เกิดภาวะข้าวขาดแคลนแพง ประชาชนได้รับความอดอยากเดือดร้อนอย่างหนัก กษัตริย์เมืองกลิงคราษฎร์พยายามรักษาอุโบสถศีลเป็นเวลาเจ็ดวัน ฝนก็ยังไม่ตก ชาวเมืองจึงพากันทูลว่าพระเวสสันดรที่มีช้างปัจจัยนาเคนทร์ หากช้างมงคลนี้ไปอยู่เมืองใดแล้วจะทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พระองค์จึงให้พราหมณ์แปดคนไปทูลขอช้างนั้น พระเวสสันดรทรงบริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้ตามประสงค์ ประชาชนชาวสีพีมีความโกรธแค้นเป็นอันมาก พากันมาประชุมร้องต่อพระเจ้ากรุงสัฏฐียให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง พระเจ้ากรุงสัฏฐียยอมตามความประสงค์ของชาวเมือง พระเวสสันดรขอพักผ่อนหนึ่งวันเพื่อเตรียมบริจาคสัตตศกมหาทาน อันประกอบไปด้วย ช้าง ม้า ราชรถ นางสนม ทาสชาย ทาสหญิง และโคนม อย่างละเจ็ดร้อย จากนั้นพระเวสสันดรตรัสให้พระนางมัทรีอยู่รักษาทรัพย์สมบัติ ดูแลพระโอรส พระธิดา พระบิดา พระมารดา แต่พระนางมัทรีตัดสินใจตามเสด็จพระเวสสันดร จากนั้นพระนางทรงพรรณนาความงดงามของต้นไม้ ดอกไม้ และสัตว์ต่างๆ ในป่าหิมพานต์ เมื่อไปอยู่แล้วจะทำให้พระเวสสันดรไม่นึกอาลัยถึงราชสมบัติ

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้อธิบายความต่อจากกัณฑ์ทศพรเกี่ยวกับพร 10 ประการที่พระอินทร์ประทานให้พระนางสุปารสุปดี และแสดงให้เห็นความมีศรัทธาในการบริจาคทานของพระเวสสันดรว่าทรงมีมาแต่ยังทรงพระเยาว์แล้ว เนื้อเรื่องต่อมาช่วยเสริมให้สารถะหรือแก่นเรื่องหลักเด่นชัดขึ้น นั่นคือการที่พระเวสสันดรพระราชทานช้างมงคลปัจจัยนาเคนทร์ให้พราหมณ์ชาวกลิงคราษฎร์ เป็นเหตุให้ชาวเมือง สีพีเกิดความโกรธเคือง การบริจาคทานครั้งนี้จึงก่อให้เกิดความทุกข์แก่พระเวสสันดร คือพระองค์ถูกเนรเทศออกจากเมือง แล้วความทุกข์นี้ส่งผลไปยังผู้เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับพระองค์ด้วย นั่นคือ พระนาง มัทรี พระชาติและพระนางกฤษณา รวมทั้งพระนางสุปารสุปดีในฐานะเป็นพระมารดาที่ย่อมเสียพระทัย

นอกจากนี้ในเนื้อเรื่องยังสร้างบทบาทพระนางมัทรีให้เด่นชัดขึ้น ในด้านที่เป็นพระชายาที่น่ายกย่อง เพราะช่วยปกป้องและให้กำลังใจพระเวสสันดรไม่ให้หมั่นหมองเพราะความทุกข์ ด้วยการกล่าวพรรณนาความงดงามของป่าหิมพานต์ทั้งที่พระนางก็ไม่เคยไปสถานที่นั้น

กัณฑ์ที่ 3 ทานกัณฑ์

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงการให้สัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดร และภายหลังที่ถูกเนรเทศในระหว่างทางเสด็จออกจากเมือง พระองค์ก็ยังบริจาคสิ่งของต่างๆ จนหมด ในที่สุดต้องเสด็จดำเนินด้วยพระบาท ประดับด้วยกาลา 209 กาลา ผู้รวบรวมตรวจทานคือ หลวงนิพนธ์ มนตรี ฤกษ์ แกม

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระนางสุปารสุปดีเมื่อได้ทราบว่าพระเวสสันดรจะถูกเนรเทศ พระนางจึงไปขอร้องโทษต่อพระเจ้าสุทนต์ และร่ำพันความทุกข์ยากที่พระเวสสันดรกับพระนางมัทรีจะได้รับเมื่อออกไปอยู่ป่าหิมพานต์ แต่ไม่เป็นผล

พระเวสสันดรจัดสัตตสดกมหาทานพระราชทานแก่ชาวพระนคร ยากแก่ใจต่างพากันเข้ามารับพระราชทาน จากนั้นพระองค์นำพระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกฤษณา เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสุทนต์และพระนางสุปารสุปดีเพื่อทูลลา พระเจ้าสุทนต์กล่าวทักทวนยับยั้ง พระนางมัทรีไม่ให้ตามเสด็จพระเวสสันดรด้วยการกล่าวถึงความยากลำบากและความน่ากลัวต่างๆ ในป่า แต่พระนางมัทรียินดีตามเสด็จพระเวสสันดรเพราะไม่ต้องการอยู่เป็นหญิงม่าย พระเจ้าสุทนต์จึงขอสองกุมารไว้เพราะเกรงจะไปลำบากอยู่ในป่า แต่พระนางมัทรีไม่ยอม

พระเวสสันดรพร้อมมเหสีและโอรสออกเดินทางจากเมืองด้วยราชรถ ระหว่างทางที่เสด็จผ่านก็พระราชทานเครื่องประดับต่างๆ ให้เป็นทาน มีพราหมณ์สี่คนมาทูลขอม้าเทียมราชรถ เมื่อพระเวสสันดรประทานให้ไปแล้ว ก็มีเทพเจ้าแปลงกายเป็นละมั่งทองมาเทียมราชรถแทน มีพราหมณ์ผู้หนึ่งมาทูลขอราชรถ พระเวสสันดรก็ทรงประทานให้ ละมั่งทองจึงอันตรธานไป พระเวสสันดรและ พระนางมัทรีจึงอุ้มพระชาลีและพระนางกฤษณาดำเนินด้วยพระบาทต่อไป

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้แสดงให้เห็นพระบารมีของพระเวสสันดรที่มีเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ด้วยการบริจาคสัตตสดกมหาทานอันยิ่งใหญ่ด้วยใจที่ฟ่องใส แม้เมื่อทรงทราบว่าพระองค์เองจะถูก

เนรเทศออกจากเมือง ด้วยเหตุจากการบริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์ที่ผ่านมาก็ตาม การที่ทรงวางเฉยต่อการถูกเนรเทศนับเป็นอุเบกขาบารมีที่เด่นชัด รวมทั้งการที่ทรงเสด็จดำเนินไปด้วยพระบาทเปล่าก็นับเป็นวิริยบารมี

ส่วนที่เด่นชัดในเนื้อเรื่องของกัณฑ์ทานกัณฑ์นี้คือ บทบาทของพระนางมัทรีทั้งในฐานะเป็นแม่และในฐานะเป็นมารดา

ในฐานะเป็นแม่พระนางมัทรียินดีโดยเสด็จพระเวสสันดรโดยไม่คำนึงถึงความลำบากที่จะต้องได้รับ พระนางให้เหตุผลว่า “อันว่าเมืองเชตุพนครนี้ ควรแก่ข้าพระองค์ยิ่งคืออยากอาศัยอยู่ ณ สถานสุขนี้ แต่ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาอยากอยู่แม้แต่น้อยเลย ถ้าพลัดพรากพระบาทศรีเวสสันดรให้ทรงไปอยู่ลำบากแต่เพียงพระองค์เอง ณ ไพรนั้นไม่สมควรเลย...ส่วนทุกข์ภัยนั้น ข้าพระองค์จะอภัยสยไปกับสวามีข้าพระองค์ จะโจงกระเบนให้กระชับแล้วข้าพระองค์จะเดินนำหน้าพระบาทศรีเวสสันดร จะเหยียบย่ำไปให้ราบบดไปทั้งป่าอ้อ เลา อ้อยป่าก็ดี หญ้าไซ หญ้าคา หญ้าคาใหญ่ เสมอภูเณกทนต์สาย (หญ้าชนิดหนึ่ง) ก็ได้ หญ้าปล้องก็ดี ข้าพระองค์จะทำให้ราบพลัดเหยียบไปข้างหน้า ไม่ให้ต้องพระบาทาพระบาทศรีเวสสันดรพระสวามีข้าพระองค์ อันเป็นพระราชบุตรพระองค์นี้เลย ฯ ข้าแต่พระผู้เป็นใหญ่เอ๋ย ความยากลำบากใดๆในป่านั้น ก็ข้าพระองค์ไม่ให้พระองค์ลำบากกายลำบากใจเลย อันว่าความลำบากมีอยู่ที่ใดก็ข้าพระองค์รับรองตรงนั้นมิให้ราชบุตรของพระองค์ต้องลำบากแต่เพียงพระองค์เองเลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 118, 125) พระนางมัทรีเห็นว่าความลำบากในการติดตามรับใช้พระสวามีนั้นเป็นสิ่งประเสริฐกว่าการครองตนเป็นหญิงม่ายด้วยเหตุผลว่า “อันว่าหญิงม่ายผองทั้งหลายทุกวันนี้แม่เดินไปที่ใดที่หนึ่งก็ดี ถึงแม้นั่งอยู่ก็ดี ถึงแม้บางทีอาจจะกินข้าวก็ดี ทำงานก็ดี ก็บุญใดบุญหนึ่งได้เห็น เป็นที่พอใจมันแล้ว มันจะดูถูกตามใจอยากของมัน แล้วมันจะมาจับมือจูงไป ถ้าไม่ไปตามใจมันแล้ว มันจะจิกผมเขหัว ดึงลากหัวไป เอาแต่ได้มีประจูดอะไร อุปมาประจูดลูกอีกาจิกลูกนกเค้าแมวดึงออกจากกรังนั่นเอง ข้าแต่พระองค์เอ๋ย เหตุนี้เองข้าพระองค์ไม่อยู่เป็นแม่ม่ายนี้เลย ข้าพระองค์จะไปตามพระบาทศรีเวสสันดรผู้เป็นสวามีข้าพระองค์แล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 125-126)

ในฐานะเป็นมารดา พระนางมัทรีแสดงความรักพระชาติและพระนางกฤษณาอย่างมาก แม้พระเจ้ากรุงสุโขทัยจะทักทวนขอสองกุมารไว้ในวัง พระนางก็ไม่ยอมโดยทูลว่า “ข้าแต่พระสมมุติเทพมหากษัตริย์ประเสริฐเอ๋ย อันว่าลูกทั้งสอง เจ้าชาติกับแม่กฤษณานั้นแล้ว ไม่ใช่ว่าเป็นลูกซึ่ง

ข้าพระองค์ไม่ยอมให้พราจากอกข้าพระองค์เลย ฯ เหตุนี้ข้าพระองค์เลี้ยงชีวิตให้รอดอยู่ด้วยประการนั้นใดแล้ว ข้าพระองค์จะหาเลี้ยงลูกข้าพระองค์ทั้งสอง ให้มีชีวิตรอดอยู่ด้วยประการนั้นนั่นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 129)

กัณฑ์ที่ 4 วนปเวสน์

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงการเสด็จเข้าสู่ป่าของพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระนางกฤษณาเพื่อเดินทางต่อไปยังเขาวงกต ประดับด้วยคาถา 57 คาถา ผู้รวบรวมตรวจทาน คือ หลวงนิพนธ์มนตรี ญก แกรม

พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระนางกฤษณาออกเดินทางจากกรุงสรีพี เพื่อมุ่งหน้าไปยังเขาวงกต หนทางที่เสด็จดำเนินนั้นผ่านสุวรรณคีรีตาลบรรพต โคนดิมารานที่ อัญชนคีรีบรรพต บ้านทูนนวิภูฐานาภิทนต์คาม แต่ละแห่งห่างกัน 5 โยชน์ ต่อจากนั้นอีก 10 โยชน์ถึงเมืองมาตุลนคร ระยะทางทั้งหมดนี้ทั้งสี่พระองค์เดินทางภายในวันเดียว เพราะเทวดาช่วย ย่นย่อหนทางนั้นให้ใกล้

เมื่อมาถึงนครเจตราชูฎแล้ว ทั้งสี่พระองค์พักอาศัยอยู่ที่ศาลานอกเมือง รุ่งเช้าประชาชนทั้งหลายเห็นพระนางมัทรีก็จำได้ ความทราบถึงกษัตริย์ผู้ใหญ่ในเมืองต่างพากันมาเฝ้า พระเวสสันดรจึงบรรยายเรื่องราวให้ทราบทั่วกัน บรรดากษัตริย์เจตราชูฎจะเดินทางไปทูลขอ อภัยโทษแต่พระเวสสันดรไม่ยอม กษัตริย์เจตราชูฎจึงขอให้พระเวสสันดรอยู่ครองเมือง พระองค์ ก็ทรงปฏิเสธอีก เพียงประทับที่มาตุลนครหนึ่งคืน รุ่งเช้าจึงเสด็จต่อไป กษัตริย์เจตราชูฎตาม ส่งเสด็จถึงสุดเขตแดน จากนั้นได้ทูลบรรยายเกี่ยวกับสถานที่ต่างๆ ที่จะต้องไปพบในเบื้องต้น และมอบหมายให้พราณเจตบุตรไปเฝ้ารักษาเส้นทางเข้าสู่เขาวงกต เพื่อมิให้ผู้ใดผ่านเข้าไปรบกวน พระเวสสันดรได้

ด้วยอำนาจบารมีของพระโพธิสัตว์บันดาลให้พระอินทร์ทราบเหตุที่เกิดขึ้น จึงให้ พระวิฆณุกรรมไปนิมิตบรมศาลาพร้อมบริวารไว้สองหลัง และสถานที่จึงกรมสองแห่ง ทั้งยัง บันดาลให้มีไม้ดอกไม้ผลขึ้นอยู่รอบบรมศาลานั้น พร้อมขับไล่สิ่งชั่วร้ายไม่เป็นมงคลให้ห่างไกล แล้วเขียนบอกคำถวายอาศรมนั้นแก่ผู้ประสงคืประพุดิพรหมจรรย์ ทั้งสี่กษัตริย์จึงเข้าบรรพชาอยู่ในอาศรมทั้งสองหลังนั้น

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้เป็นการบรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับการเดินทางของกษัตริย์ทั้งสี่องค์ ตั้งแต่ออกจากกรุงสรีปี มีการกำหนดรายละเอียดระยะทางเป็นโยชน์ นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาที่เสริมบารมีพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ให้เด่นชัดขึ้น เช่น มีเทวดามาช่วยย่นระยะทางไกลให้เดินทางได้ภายในหนึ่งวัน นอกจากการบรรยายขั้นตอนการเดินทางแล้ว ยังมีส่วนแสดงให้เห็นความเป็นผู้มีเหตุผลหนักแน่นในจริยวัตรที่ถูกและควรของพระเวสสันดรชัดเจน ในการที่พระองค์ไม่ถือโอกาสรับความสุขสบายและมีพระราชอำนาจดั้งเดิม ด้วยการครองราชย์อยู่ในเมืองมาตุลนคร ตามที่บรรดากษัตริย์เจตราชฎรทูลอื่นชวน โดยทรงให้เหตุผลว่า “ดูก่อนมหามิตรเอ๋ย ถ้าเราเสวยราชสมบัติอยู่ ณ ครนี้แล้ว คงจะชาวศรีพิริยาฎรผองทั้งหลาย เขาจะยกพลสกลโยธาเสนามาดย์ ยกทัพเคียดดาบแผ่แผ่เต็มทั้งพื้นมหาปฐพี ขมิขมันมุ่งมาห้อมล้อมมาตุลนครนี้ ปราภฏแน่นอนเลย ฯ ดูก่อนเพื่อนรักเอ๋ย เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วก็มันจะเกิดเป็นโกลาหลวุ่นวายซึ่งศึกสงครามฆ่าฟันกัน อันเหล่ามนุษย์นามหาชนผองทั้งหลาย นั้นย่อมตายเป็นอันมากแน่นอนเลย เหตุนี้แล มันไม่เกิดจากผู้ใดเลย มันเกิดเพราะเรามาเสวยราชสมบัตินี้เอง” (มหาเวสสันดรชาดก ภาษาเขมรฯ, 2539: 158)

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้เป็นการบรรยายเกี่ยวกับระยะทาง สถานที่ต่างๆที่พระเวสสันดรเสด็จผ่าน รวมทั้งสถานที่ต่างๆที่พระองค์จะต้องได้พบเห็นเมื่อเสด็จไปถึง รายละเอียดของสถานที่และวิธีการเดินทางที่กษัตริย์เจตราชฎรทูลแนะนำแก่พระเวสสันดร ดังความว่า “พระองค์ข้ามจากนั้นไปอีก พระองค์จะได้ถึงและเห็นแม่น้ำแห่งหนึ่งชื่อเกตุมดินที อันมีน้ำนั้นลึกใสเย็นสนุกสุขสบาย ปราศจากตะไคร่สาหร่ายเศษขยะผองทั้งหลาย อันเคียดดาบแผ่เต็มไปด้วยปลาผองทั้งหลายย่อมตัวใหญ่ๆ แล้วมีฝั่งนั้นเตี้ย มีทำนายนั้นราบเสมอ มีน้ำนั้นมาก ขอพระองค์ทรงชำระพระวรกาย ปล่อยพระราชบุตร พระราชเทวี แล้วพระองค์ค่อยลี้ลาออกจากนั้นไปหน่อยจะได้พบต้นไทรใหญ่หนึ่ง อันมีผลนั้นสุกแดงปลั่ง มีโอชารสหวานอร่อย ประดุน้ำผึ้ง อันมีกิ่งนั้นแผ่สาขา มีร่มเงาเย็นสนุกสุขสบาย แล้วพระองค์จะเสวยผลไทรนั้น ร่วมกันกับพระราชบุตรพระราชเทวีอยู่ ณ สถานนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดก ภาษาเขมรฯ 2539: 161)

กัณฑ์ที่ 5 ชูชก

ชื่อกัณฑ์นี้หมายถึงตัวละครที่สำคัญตัวหนึ่งในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก คือชูชก พราหมณ์ขอทานขรา เพราะเป็นตัวละครที่ทำให้พระเวสสันดรได้มีโอกาสบำเพ็ญบุตรทานบารมี ประดับด้วยคาถา 79 คาถา ผู้รวบรวมตรวจทาน คือ หลวงนิพนธ์มนตรี ฤกษ์ แกม

เนื้อเรื่องกล่าวถึงชุกพราหมณ์เฒ่าขอทานอยู่ในเขตบ้านทุนวิญฐ ใกล้กับเมืองกลิงคราษฎร์ เมื่อรวบรวมเงินจากการขอทานได้ร้อยคำลึงก็นำไปฝากไว้กับเพื่อน จากนั้นก็เร่รอนขอทานไปทั่ว ยิ่งขอกี่วันก็ยิ่งได้เงินมากขึ้นเรื่อยๆ จนเวลาล่วงไปเพื่อนก็เอาเงินที่ฝากไว้ไปใช้จ่ายหมดสิ้น เพราะเข้าใจว่าชุกคงตายไปแล้ว เมื่อชุกกลับมาทวงคืนก็ไม่มีเงินให้ เพื่อนจึงต้องขกุกสาวชื่อนางอมิตตาปนาให้ชุกแทนเงิน ชุกพานางอมิตตาปนากลับมาอยู่ที่บ้านของตน

ฝ่ายนางอมิตตาปนาไม่คิดว่าตนได้สามีแก่ ฝ่ายดูแลปรนนิบัติชุกด้วยดีจนเป็นเหตุให้พราหมณ์เพื่อนบ้านพากันอิจฉา กลับไปพาลทะเลาะตบตีเมียของตนวันวายไปทั่วทั้งหมู่บ้าน บรรดาเมียพราหมณ์ก็พากันโกรธนางอมิตตาปนา พากันไปดักกรุมคำทอนางอมิตตาปนาด้วยถ้อยคำหยาบคาย นางร้องไห้เสียใจกลับมาบอกแก่ชุกว่าให้ไปขอพระชาติและพระนางกฤษณามาให้ตนใช้สอย ครั้งแรกชุกปฏิเสธอ้างว่าตนแก่ชราเดินทางไกลไม่ไหว ขอมตัวเป็นทาสของนางแทนแต่นางไม่ยอม ด้วยความรักและอำนาจแห่งกามตัณหาจึงทำให้ชุกต้องยอมออกเดินทางไปขอสงกุมารมาเป็นทาส จนพบพราณเจตบุตร ชุกกล่าวไปปลดลวงให้เจตบุตรหลงเชื่อว่าตนเป็นราชทูตจากพระเจ้ากรุงสัตยชัย ในที่สุดพราณเจตบุตรก็ต้อนรับและขับออกทางให้

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้เป็นเรื่องของชุกกับนางอมิตตาปนา เป็นเนื้อเรื่องที่เป็นแก่นเรื่องรอง คือ ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ ชุกเป็นผู้ที่มีความลุ่มหลงในกามารมณ์ เพราะว่าเป็นคนแก่ชราแต่มาได้หญิงสาวคือนางอมิตตาปนาเป็นเมีย ดังปรากฏในความคิดของชุกว่า “เอ๊ะ สวยอะไรอย่างนี้หนอ ดูไปเห็นคู่ควรเหมาะสมแน่นอน คล่องแคล่วจัดแจงประดับวางไว้ทำนุบำรุงในวิญฐสงสาร เออ เห็นว่าประเสริฐจริงๆ ถ้าจะโอบจะรัดมันก็เต็มทรวงอก” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 179) ครั้นเมื่อได้มาอยู่ด้วยกันแล้วนางอมิตตาปนา ก็ประพฤติตนเป็นเมียที่ดีด้วยการดูแลปรนนิบัติชุก ดังคำบรรยายว่า “ฝ่ายนางอมิตตาปนาปรนนิบัติรักษาดาพดาดอาจารย์ ผู้เป็นสามีไม่กล้าพูดจาเรื้อยเปื่อย กระโห้กระชากให้พราหมณ์นั้นหาพิน คำข้าวหุงข้าวตักน้ำเข้าเย็นทุกทันทิวา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 180) ทำให้พราหมณ์ทั้งหลายในหมู่บ้านไม่พอใจเมียของตนที่ประพฤติตัวไม่เหมือนนางอมิตตาปนา ดังคำบรรยายว่า “อันว่าเหล่าพราหมณ์หนุ่มผองทั้งหลาย มันเห็นนางอมิตตาปนาปรนนิบัติรักษาดาชุกเป็นมนุษย์ชี้เหร่ อันธการ จึงบันดาลให้โกรธยังกริยาของตนทุกๆ คน แล้วคำว่า แม่ชั่วชาติ ไม้มีความละอาย มึงรู้แต่เดินเตร็ดเตร่ไร้สาระ ทำไมมึงไม่เอาอย่างนางอมิตตาปนา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 181) จนเป็นเหตุให้เมียพราหมณ์ทั้งหลายในหมู่บ้านพาลโกรธเคืองรุมกัน

คำทอนางอมิตตดา นางอมิตตดาจึงให้ชุกไปขอสองกุมารจากพระเวสสันดรมาเป็นทาส เป็นเหตุให้ชุกเสียชีวิตในที่สุด

กัณฑ์ที่ 6 จุลพน

ชื่อกัณฑ์นี้หมายถึงป่าเล็กที่ชุกจะเดินต่อไปจนถึงอาศรมพระอัญญาณี เพื่อไปพบพระเวสสันดรตามคำบอกของพรานเจตบุตร ประดับด้วยคาถา 35 คาถา ผู้รวบรวมตรวจทานคือ หลวงนิพนธ์มนตรี ญก แกม

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพรานเจตบุตร เมื่อหลงเชื่อว่าชุกเป็นราชทูตนำสารจากพระเจ้ากรุงสัญชัยไปทูลเชิญพระเวสสันดรลาพระศกกลับไปครองราชย์ดังเดิม จึงต้อนรับดูแลและบอกหนทางไปยังอาศรมพระอัญญาณี จุตเริ่มต้นในการเดินทางคือค้นธมาทน์บรรพต อันมีต้นไม้ในบริเวณเขานั้นล้วนมีกลิ่นหอมฟุ้งจร บริเวณนั้นอุดมไปด้วยต้นไม้และสัตว์ต่างๆ มากมายน่าเพลิดเพลินในการเดินทาง ชุกจะตอบแทนพรานเจตบุตรด้วยข้าวตากข้าวคั่วที่ตนเตรียมมา แต่เจตบุตรไม่รับเพราะเห็นว่าชุกยังต้องเดินทางไปอีกไกล กว่าที่จะถึงอาศรมพระอัญญาณี หนทางต่อจากนั้นไปจนถึงเขาวงกตให้ถามจากพระฤๅษีต่อไป

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้มีลักษณะการบรรยายหนทางเช่นเดียวกับกัณฑ์วันปเวสน์ คือพรานเจตบุตร

บรรยายเกี่ยวกับสถานที่และหนทางที่จะเดินทางไปสู่สถานที่ประทับของพระเวสสันดรพระนาง มัทรี พระขาลี และพระนางกฤษณาให้ชุกฟัง พร้อมทั้งอธิบายเกี่ยวกับสัตว์และพืชต่างๆ ที่จะพบระหว่างทางดังความว่า “ตาชุกเอ๋ย อันว่าทางนั้นตรงไม่คดไม่หลง... ตาจงอย่านึกกลัว” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 223) เพราะเป็นป่าที่ไม่มีอันตรายใดๆ สัตว์ที่จะพบก็อ่อนกนนานาชนิด อาทิ “ไพรเขตคามพระหิมพานต์ ล้วนมีที่พำนักอาศัยของปักษาปักษี ย่อมอาศัยอยู่ทุกเวลา เห็นณ เวหาสน์ยุรยาตรร้อง ลงมาเกาะตามละแวกแมกสาขา จอแจตามภาษาเสียงดังวังเวง ล้วนแต่เสียงไพเราะ อันว่าปักษีทั้งหลายนั้น คือ โพรดก นกยูง กาเหว่า... ข้าเลื่องหาอาหารเสียงร้องหากันแหลมประจูดุริยดนตรีเตรึงระงังเกรี พินพาทยระงมสมกันทั้งสองข้างมรรคานั้น ตาชีเอยคงจะเสนาะพินประมาณ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 215) นอกจากนั้นฝูงสัตว์น้ำก็เป็นสัตว์ที่ไม่มีอันตรายใดๆ เช่น ปลาหมู ปลาหมา ปลาตะเพียน และกิ้ง เป็นต้น ดังความว่า “มีฝูงมัจฉา

ว่ายี่ริๆ รอๆ ไปมาหาสู่ เป็นต้นคือ ปลาหมู ปลาหมา) จรแกง (ปลาอย่างหนึ่ง มีเกล็ดคล้ายปลากระแห แต่เกล็ดขาวกว่า) ตะเพียน) กุমান (สัตว์น้ำชนิดหนึ่ง) เทโพ กุ้งทะเล) กุ้ง กุ้งฝอยปลาชีวิตงย้อมหาอาหารเป็นเหยื่อ ก็มีอยู่ ณ สระศรีนั้นเองแล ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร, ๒๕๓๙: ๒๒๑) ต้นไม้ระหว่างทาง มีทั้งต้นไม้ที่เก็บผลกินได้ง่ายดาย มีรสอร่อยเป็นพิเศษ เช่น มังคุด ละมุด พุทรา และกล้วยชนิดต่างๆ เป็นต้น ดังความว่า “มังคุด ละมุด ละมุดสีดา พุทรา...บ้างขบเพาะ บ้างสุกหวานกว่าน้ำผึ้ง น้ำตาลกรวดบริโภคนมมีรส มีต้นไม้เต็มไม้สูงพอ จะเอื้อมเก็บปลิดกินตามใจสบาย เถวนติ เป็นที่สุขสบายกับเหล่าพฤษาล้วนแต่ผลดอกเจิดจ้า บ้างห่ม บ้างสุกอันมีอยู่ข้างพระบรมศาลานั่น กล้วยตานี กล้วยราชสีห์ ผลยาวเพื่อยื้อยาวลากดิน เป็นร้อย เป็นพัน...สุกหวาน คุณน้ำผึ้ง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร, ๒๕๓๙: ๒๒๐) รวมทั้งมีต้นไม้ที่เป็นยาสมุนไพรมากมายหลายชนิด เช่น กฤษณา เบญจกานี และกล่ำพัก เป็นต้น ดังความว่า “กฤษณา จวงจันทน์ ลำพาน (ว่านชนิดหนึ่ง จำพวกหญ้า ใบแบน ใช้ทำยารักษาโรคได้) คีปลี) บญจกานี (ไม้พุ่ม แผ่นใบแบนขอบใบห่อขึ้นเล็กน้อย ใบด้านบนเป็นลายด่างสีขาว นวล เขียว และเขียวอ่อนปนกัน, ครุฑกระทง ก็เรียก) กล่ำพัก” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร, ๒๕๓๙: ๒๒๑)

กัณฑ์ที่ ๗ มหาพน

ชื่อกัณฑ์นี้หมายถึงป่าใหญ่ที่ชูชกจะเดินทางต่อไปภายหลังจากพบพระอภัยมณีแล้ว และท่านชี้บอกทางให้ชูชกเดินไปจนถึงเขาวงกตที่ประทับของพระเวสสันดร ประดับด้วยคาถา ๘๐ คาถา ผู้รวบรวมตรวจทานคือ หลวงนิพนธ์มนตรี ฤกษ์ แดม

เนื้อเรื่องกล่าวถึงชูชกออกเดินทางตามทางที่พราณเจตบุตรบอกไว้แต่หนหลัง จนได้พบกับพระอภัยมณี ชูชกเข้าไปปฏิสนธารามได้ต่างๆ พระอภัยมณีเห็นลักษณะชูชกแล้วรู้เท่าทันว่าจะเข้าไปขอพระนางมัทรีหรือไม่ก็พระชาติและพระนางกฤษณา ชูชกกล่าวถ้อยคำลวงให้พระอภัยมณีหลงเชื่อแล้วชวนให้พักนอนในอาศรมหนึ่งคืน รุ่งเช้าพระอภัยมณีจึงพาไปชี้บอกหนทางไปยังอาศรมพระเวสสันดรให้ชูชกฟัง ครั้นชูชกทราบความโดยตลอดแล้วก็ลาพระอภัยมณีเดินทางต่อไป

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้เช่นเดียวกับเนื้อเรื่องในกัณฑ์วนปเวสและกัณฑ์จุลพน คือเป็นการบรรยายรายละเอียดของสถานที่ ต้นไม้ และสัตว์ชนิดต่างๆ ในป่าใหญ่ที่ชูชกจะต้องเดินทางไป แต่กัณฑ์มหาพนนี้มีความแตกต่างกับกัณฑ์อื่นคืออธิบายด้วยการพรรณนาความ ชวนให้เกิดความ

สมจริงว่าผู้อธิบายเป็นพระฤๅษีผู้ทรงคุณทรงความรู้ ดังนั้นภาษาที่ท่านใช้ในการอธิบายสิ่งต่างๆ จึงใช้ได้ไพเราะละเอียดลออกว่านายพราหมณ์เจตบุตร เช่นการอธิบายบริเวณอาศรมของพระเวสสันดร ด้วยการเปรียบเทียบแบบอุปมา ดังความว่า “ดูก่อนพราหมณ์เอ๋ย อันว่าภูมิถ้ำเนาพระบาท ศรีเวสสันดรนั้น ประคองผู้กรองระย้าห้อยซึ่งคอกไม้ ประคองผู้เก็บปลิดผูกห้อยอยู่สองข้าง พระอาศรม บท ฯ อีกโสดหนึ่ง อันว่าภูมินั้นราบประคองหน้ากลอง ย่อมขึ้นแต่ห้วยาเชิงกราส พราหมณ์เอ๋ย อันว่าภูยานั้นเล่าราบเขียวล่อประคองสร้อยคอนกยูงทอง ส่วนทรายนั้นเล่าก็ล่อคูล ลำลี เขาดีให้ฟู 7 ครั้ง ราบเสมอไม่ก้ำก่ายกันเลย ฯ อีกโสดหนึ่ง พราหมณ์เอ๋ย อันว่าไม้อยู่สองข้าง ทางนั้น ย่อมมีผลนั้นสุกห้อยลงอยู่ ณ พื้นราบนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 235)

นอกจากนี้ในการพรรณนานกชนิดต่างๆ ในป่าหิมพานต์ก็ไพเราะด้วยการใช้การ เปรียบ เทียบแบบอุปมา เช่น นกสาลิกามีเสียงร้องเพราะเหมือนนักปราชญ์แสดงธรรม เป็นต้น ดังความว่า “อันเหล่าสัตว์ปักษีผองทั้งหลาย มีอยู่ ณ ไพรนั้นคือ สาลิกาแก้วร้องอันมีเสียงนั้น ไพเราะเสนาะ ประคองดังท่านนักปราชญ์ราชบัณฑิตเทศนาธรรมอันประเสริฐ ควรให้ยินดีสดับซึ่ง ศัพท์นั้นไพเราะยิ่งแล ฯ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 247)

กัณฑ์ที่ 8 กุมาร

ชื่อกัณฑ์นี้หมายถึงการบำเพ็ญบุตรทานบารมีของพระเวสสันดร โดยยกสองกุมารคือ พระชาติ และพระนางกฤษณาให้แก่ชุก ประดับด้วยคาถา 101 คาถา ผู้รวบรวมตรวจทานคือ หลวงนิพนธ์มนตรี ฤกษ์ แกม

เนื้อเรื่องกล่าวถึงชุกเดินทางมาตามทางที่พระอภัยภูษิตีชีบอก เมื่อมาถึงสระ โบกขรณ์ใกล้อาศรมพระเวสสันดร ชุกจึงหยุดพักนอนที่เชิงผาหนึ่งคืบ คະเนว่ารุ่งเช้าพระนางมัท รีออกไปป่าเพื่อหาผลไม้แล้วจึงจะเข้าไปทูลขอพระชาติและพระนางกฤษณา เพราะถ้าพระนางมัท รีอยู่คงทูลขอไม่สำเร็จ เพราะความเป็นแม่ย่อมรักและหวงลูก ตกกลางคืนนั้นพระนางมัทรีมีสุบิน นิมนต์นำกล้วยมีชาวยรูปร่างดี ผิวดำ วังเข้ามากระซอกชุกให้ลูกลูกออก ควักพระเนตรทั้งสองข้าง จากนั้นพินต้นพระอัสสาสองข้างของพระนางชาดสิน เอาดาบแหวพระทรวงลัว้วควักเอาดับและ หัวใจ พระนางตกพระทัยตื่น จึงไปเข้าเฝ้าขอให้พระเวสสันดรท่านายฝัน พระเวสสันดรทราบ ความหมายของความฝันแต่อธิบายว่าที่พระนางฝันเช่นนั้นเป็นเพราะธาตุวิปริต

รุ่งเช้าพระนางมัทรีสังหรณ์พระทัย ก่อนจะเข้าป่าจึงสั่งเสยสองกุมารและนำตัวมาฝากไว้กับพระเวสสันดร ครั้นพระนางออกไปป่าแล้วชูชกจึงเข้ามาทูลขอสองกุมาร สองกุมารได้ยินก็รีบหนีไปซ่อนในสระบัว พระเวสสันดรตามไปเรียกให้ขึ้นมาด้วยการเปรียบเทียบว่าสองกุมารจะเป็นผู้ช่วยให้พระองค์ได้บำเพ็ญบุญตรทานบารมี และพระองค์ได้กำหนดค่าตัวของสองกุมารไว้ หากผู้ใดมาไถ่พระราชามีค่าตัวเท่ากับทองพันตำลึง พระนางกฤษณามีค่าตัวเท่ากับทาสชายหญิงอย่างละหนึ่งร้อย ช้าง ม้า โค แม่โค อย่างละหนึ่งร้อย กับทองอีกหนึ่งพันตำลึง เมื่อชูชกได้ตัวสองกุมารแล้วก็ฉุดกระชากตีให้รีบออกจากป่า พระเวสสันดรได้ยินลูสองกุมารร้องไห้เพราะถูกทารุณก็ทรงเสยพระทัย เกิดความโกรธคิดจะฆ่าชูชก แต่แล้วทรงระงับได้ด้วยพระปัญญาบารมี ระหว่างทางสองกุมารคร่ำครวญฝากฝังเทวดาประจำป่าถึงพระมารดา จนพลบค่ำชูชกก็พาสองกุมารเดินผ่านประตูป่า

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้เป็นกัณฑ์ที่แสดงทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรคือบุรุษทาน อันยากยิ่งที่ใครจะทำได้ แต่เพราะพระองค์ปรารถนาพระโพธิญาณอันเป็นประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ยิ่งกว่าประโยชน์ตน และยิ่งกว่าความทุกข์ที่ตนจะได้รับจากการพลัดพรากจากลูกทั้งสอง ดังความว่า “พราหมณ์เอ๋ย ชาลิกฤษณาเป็นลูกรักของเราแท้ ถ้าหากจะเปรียบเทียบกับชีวิตนั้น เห็นว่าเสมอได้ แต่เรารักสัพพัญญุตญาณยิ่งใหญ่มากกว่าพระราชบุตรทั้งสอง ทั้งหมื่น ทั้งแสนลูก” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 280-281) นอกจากนี้ยังเป็นกัณฑ์ที่แสดงการบำเพ็ญบารมีอื่นๆ ของพระเวสสันดรอีก อาทิ ขันติบารมี ปัญญาบารมีและอุเบกขาบารมี ดังปรากฏชัดเจนในตอนที่ชูชกทูลขาทารุณสองกุมาร ฉุดดึงออกจากป่าไปนั้น พระเวสสันดรเสยพระทัยและคิดจะฆ่าชูชก ดังความว่า “เสด็จเข้าไปในบรรณศาลา ทรงพระกันแสงโสกาพิลาปคร่ำครวญมากมายมหา... พระบรมโพธิสัตว์ทรงพระกันแสง โสกาพิลาปด้วยความรัก พระราชบุตรทั้งสองเลิกล้นพันประมาณ พระองค์ตรัสคิดแต่ในพระราชหฤทัยว่า พราหมณ์เก่าแก่มั่นเบียดเบียนลูกเราอะไรถึงขนาดนี้หนอ ทรงใคร่ครวญดังนั้นแล้ว พระองค์มีอาลัยยังพระกันแสงโสกาได้เลย จึงทรงพระจินดาว่า ตัวเราตามไปตัดคอพราหมณ์เก่าแก่นั้นก็ได้หรือ...เราจะเอาพระเกศาทั้งห้าพร้อม พระขรรค์ศรไสสะพาย บ่าข้างซ้าย แล้วเราจะตามไปฆ่าพราหมณ์ให้กษัยชีวิต” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 296-297) แต่แล้วพระองค์ก็พิจารณาด้วยปัญญาบารมีได้ว่า การที่ได้บริจาตสองกุมารไปนี้เป็นการบำเพ็ญทานอันยิ่งใหญ่ พระเวสสันดรทรงแสดงขันติบารมีด้วยการอดทนต่อเสียงร้องไห้และเสียงเรียกให้ช่วยของสองกุมาร นอกจากนี้ยังต้องอดทนต่อความขัดแย้งในพระทัยว่าจะออกไปฆ่าชูชกหรือไม่ที่มามีทำร้ายสองกุมารอย่างไม่เกรงใจ แต่ด้วยความแน่วแน่ในพระทัยที่จะบำเพ็ญทาน พระองค์จึงไม่รวนเร ดังความว่า “ดูก่อนเจ้าเวสสันดรเอ๋ย เจ้าไม่รู้หรือ การให้ทานลูกไปทำเป็น

ทาสผู้นั้นนั้นมันเป็นทุกข์ ก็เข้าขอมรู้พร้อมสรรพแล้วเล่า เหตุใดเลย ก็เจ้าคิดตามไปฆ่าพราหมณ์
นั้น ธรรมดาเหล่าคนพองเล่าเขาให้ทานแล้ว เขาไม่เคยถอยหลังดูเจ้านี้เลย ” (มหาเวสสันดร
ชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 298)

กัณฑ์ที่ 9 มัทรี

ชื่อกัณฑ์มีความหมายถึงบทบาทของพระนางมัทรีที่ต้องสูญเสียพระชาติและพระนาง
กฤษณา การแสดงความรักอาลัยของพระนางที่มีต่อสองกุมาร ตลอดจนการยินดีอนุโมทนาใน
บุญทานของพระนางมัทรี ประดับด้วยคาถา 90 คาถา ผู้รวบรวมตรวจทานคือ หลวงนิพนธ์มนตรี
ญก แฉม

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระนางมัทรีเข้าป่าหาผลไม้แต่เกิดเหตุเป็นที่ผดสังเกตุ ต้นไม้ที่เคยมี
ผลก็ไม่มีผล ที่เคยมีดอกก็แปรเป็นมีผล ท้องฟ้ามีดครึ้มไปทั่ว กระเซอสาแหวกก็พลัดหลุดจาก
พระอังสา พระนางจึงรีบเสด็จกลับ ระหว่างทางพระนางพบ ราชสีห์ เสือดาว เสือโคร่ง ที่เกิดจาก
เทพดาแปลงกายมาขวาง ทาง เพื่อมิให้พระนางกลับมาถึงพระอาศรมทันชุกพาสองกุมารออกพ้น
ประตูป่า พระนางอ่อนวอนขอทางจากเสือทั้งสามก็ไม่มีผล จนต่ำลงพระจันทร์ส่องสว่างเสือทั้ง
สามจึงหลีกทางให้ พระนางกลับมาถึงอาศรมไม่เห็นพระโอรสทั้งสองจึงออกค้นหาทั่วทุกหนแห่ง
แต่ก็ไม่พบ ถ้ามพระเวสสันดรพระองค์ก็ไม่ตรัสด้วย กลับกล่าวเป็นเชิงหึงหวงที่พระนางกลับ
อาศรมผิดเวลา พระนางออกตามหาสองกุมารจนเหนื่อยอ่อนและกระแสงสิ้นแรงล้มสลบลง
พระเวสสันดรเข้าแก้ไขจนพระนางฟื้น จากนั้นจึงเล่าความจริงเกี่ยวกับการบำเพ็ญบุญทาน
พระนางได้ฟังแล้วจึงมีจิตยินดีอนุโมทนาในทานนั้น

เนื้อเรื่องกล่าวถึงความรักที่พระนางมัทรีมีต่อพระชาติและพระนางกฤษณา แต่ถึงแม้ว่า
จะเป็นห่วงหรือมีความกังวลหวาดหวั่นอย่างไร พระนางก็ยังมุ่งมั่นไม่ทอดทิ้งในการปฏิบัติหน้าที่
ดังคำว่า “สมเด็จพระนางมัทรีศรีรัตนราชธิดา เสด็จลีลาไปแสวงหาผลาผล พระนางมีพระองค์
สันติๆ พยายามอย่างพระบาทหาเก็บสะสมผลไม้กับห้วงมันเล็กๆ น้อยๆ ใส่ในกระเชอพอฟาก
กษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์ แล้วพระนางทรงพระกันแสงพลางเดินพลางทรงรัญจวนประหนึ่งมีความ
กลัวในพระราชหฤทัย พระนางทรงพระจินดาว่า โอ ทุกวันมานั้นฉันไม่เคยเห็นดังนี้เลย เพิ่งจะใน
วันนี้เอง จะมีเหตุอะไรก็มาเห็นแปลกถึงขนาดนี้ หรือว่าจะมีเหตุเภทอันตรายแก่ตัวฉัน หรือลูกฉัน
ทั้งสอง หรือหนึ่งจะมีแก่พระบาทศรีเวสสันดรเหนือเกล้าของฉัน พระนางทรงพระดำริดังนี้แล้ว

จึงทรงพระกันแสงพิลาป” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 314) นอกจากนี้ความรักของ พระนางมัทรีที่มีต่อพระเวสสันดรและสองกุมารยังเด่นชัดในตอนที่พระนางอ่อนนอนสัตรีร้ายทั้ง สามให้หลักทางให้ โดยให้เหตุผลว่าพระนางจะได้ไปถวายผลไม้แด่พระเวสสันดรและป้อนนมลูก ดังนี้ “ข้าแต่ท่านผู้เป็นตระกูลราชามฤคประเสริฐเอย ท่านแลมีฤทธิ์อานุภาพยิ่งใหญ่กว่ามฤคสัตว์ จตุบาททั้งหลายอยู่ ณ พนมคีรีวงกตนี้ ท่านย่อมมีเมตตาแก่เรา ฯ อันพระบาทศรีเวสสันดรบรรพชา ตระกูล เข้ามาก่อนสร้างพระผนวช บวชเป็นดาบส มีแต่ข้าเป็นศิษย์มาอยู่ปรนนิบัติทุกวัน เดียวนี้ จวบเวลาวิกาลจะเสวยผลาหาร ข้าพระองค์จะนำไปถวายพระองค์ ณ พระบรมศาลา ก็ขอเจ้าชีวิต ทั้งหลายผู้เมตตา เปิดทางให้ข้าพระองค์จะไป ณ เวลานี้เองแล โอ ลูกรักทั้งสองเอย ตะวันเย็น ป่านี้นี้แล้ว เจ้าย่อมจะพากันเดินมาเล่นข้างนอกคอยมองทางแม่ ถ้าได้เห็นชัดเป็นแม่แล้ว ย่อมวิ่งจาก ที่ไกลแข่งขัน เคียงกันมารับแม่ทุกวัน อันนางศรีกฤษณาลูกเล็กยอตรักย่อมจะคว้าโอบแม่ กล่าวพูด ตามประสาเป็นเด็กแล้วขอนมดื่มนม อันเจ้าชาลิลูกชายประเสริฐย่อม จะกล่าวพูดกับแม่ แล้วคว้าหา ผลไม้ที่สุกๆ ลอแล้วบริโภคน” (มหาเวสสันดรชาดก ฉบับแปลฯ, 2539: 318-319)

เนื้อเรื่องในกัณฑ์มัทรีนี้แตกต่างจากกัณฑ์กุมาร คือในกัณฑ์กุมารจะกล่าวถึงการคร่ำ ครวญของสองกุมารถึงพระมารดา แต่ในกัณฑ์มัทรีจะกล่าวถึงการคร่ำครวญของพระมารดา คือ พระนางมัทรีถึงสองกุมารที่ถูกซุกเอาตัวไป เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดอารมณ์ ร่วมได้เป็นอย่างดี สร้างความสะเทือนอารมณ์ได้อย่างสูงสุด ดังความว่า “วันนี้แม่ไม่ได้เบิกบาน สบายใจ เพราะเจ้าทั้งสองหายหน้าไป ฯ ทุกวันมานั้น ลูกสงวนทั้งคู่ ถึงแม้ว่าเปื้อนทรายกับผงธุลีดิน เพียงแต่เหลือบเห็นแม่มาจากป่า ก็วิ่งมารับรวดเร็ว วันนี้ แม่วังเวงใจอาลัยถึงรุ่มร้อนใจ เพราะลูก ทั้งคู่หายหน้าไป ฯ ทุกวันมาลูกรักย่อมคอยรับแม่ที่กลับมาจากป่าไกล วันนี้แม่ไม่ได้เห็นหน้าชาลิ แม่กฤษณาทั้งสองเอย ฯ ทุกวันมาลูกรักย่อมคอยมองทางแม่ประดุจลูกแพะหรือลูกมฤคที่ชะเง้อหา แม่มัน วันนี้แม่ไม่ได้เห็นหน้าลูกทั้งสองเอย ฯ โอ นี่แน่ะผลมะตูมสุกสีผิวแดงทองลูกรักแม่เคย อุ้มเล่น ใญ่นกมาตกระจัดกระจายอยู่ที่นี้ ฯ โอนนมแม่ทั้งคู่เต็มไปด้วยน้ำนม ทรวงอกแม่เกือบ ปริแตก ฯ ใครเลยจะมาซื้อชายผ้าแม่กันไปมา คนไหนเอะจะมาจับลูกหลานแม่ (ขอนมดื่มนม) เวลาเย็น ลูกรักย่อมเปื้อนดินทรายประอะเกรอะวิ่งมาจับดั่งชายผ้าแม่ วันนี้แม่ไม่ได้เห็นหน้าสุดถนนมเอย ฯ เวลาก่อนมา พระอาศรมนี้ปรากฏชัดแจ้งจะมีดุริยดนตรีมหรสพ วันนี้แม่ไม่ได้เห็นหน้าลูก คู่ทุกข์คู่ยากจึงปรากฏดูอาการหม่นเป็นชันเคี้ยวของคนป็นหม้อ โอ พระอาศรมบทโฌนก็สงบ สดุดะโรยารัณนี้ แม่แต่นกกาเหว่ากับฝูงสัตว์ปีกในป่ารกก็ไม่มีร้องขันหากันเสียเลย ลูกรักของแม่ คงจะตายสาบสูญไปแล้วเอย ” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 324-325)

กัณฑ์ที่ 10 สักกบรรพ

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงพระอินทร์ที่มีบทบาทในการช่วยเหลือพระเวสสันดรให้ได้บำเพ็ญบารมีจนบรรลุพระโพธิญาณ ประดับด้วยคาถา 43 คาถา ผู้รวบรวมตรวจทานคือ หลวงนิพนธ์มนตรี ฤกษ์ แกม

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระอินทร์เมื่อได้ทราบว่พระเวสสันดรบริจาคพระชาติและพระนางกฤษณาเป็นบุตรทานแก่ชูชกแล้ว จึงดำริว่าหากมีคนเข้าไปขอพระนางมัทรีจากพระเวสสันดร พระเวสสันดรก็จะประทานให้ ทำให้พระเวสสันดรต้องอยู่เพียงลำพังจะลำบากในการบำเพ็ญพรต พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นพราหมณ์เข้าไปทูลขอพระนางมัทรี พระเวสสันดรก็ประทานให้ตามประสงค์ พระอินทร์รับอนุโมทนาแล้วถวายพระนางคืนเพื่ออยู่รับใช้พระเวสสันดร จากนั้นแปลงร่างกลับเป็นพระอินทร์ดังเดิม และแสดงความปรารถนาจะประทานพร 8 ประการให้แก่พระเวสสันดร พรทั้ง 8 ประการที่พระเวสสันดรประสงค์นั้น ได้แก่

1. ขอให้พระเจ้ากรุงสุยชัยยกโทษ และให้พระเวสสันดรครองราชย์สมบัติ
2. เมื่อพระองค์ได้ครอบครองราชย์สมบัติแล้ว ขออย่าให้พอใจกับการฆ่าคน ถึงแม้มีโทษผิดถึงตาย ก็ขอให้ได้ช่วยให้พ้นจากการถูกฆ่า
3. ขอให้ได้เลี้ยงดูคนตกยากทั้งหลาย
4. ขอให้ไม่พึงใจในสตรีอื่น
5. ขอให้พระชาติแลพระนางกฤษณามีอายุยืนนาน และได้ครอบครองเชตุครนกรตามครรลองธรรมแห่งชาติดิยประเพณี
6. เมื่อกลับถึงเมืองสีพีแล้วขอให้มื่ออาหารทิพย์ทุกวันในเวลาเช้า
7. ขอให้มิจิตเลื่อมใสศรัทธาในการบริจาคทาน

8. เมื่อดับขันธ ขอให้ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต และเมื่อจุติมาแล้วขอให้ได้สัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า

พระอินทร์ประทานพรดังกล่าวและตรัสว่าในเวลาไม่ช้าพระเจ้ากรุงสุโขทัยจะเสด็จมาพบพระเวสสันดรยังป่าหิมพานต์นี้ จากนั้นจึงเสด็จกลับสู่สวรรค์

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงบทบาทของพระอินทร์ในการแปลงกายเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนางมัทรี เพื่อช่วยให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญทานบารมีอีกหนึ่งประการคือ ทารทาน เป็นการแสดงให้เห็นชัดเจนว่าผู้ใดตั้งใจบำเพ็ญบารมี ผู้นั้นย่อมได้รับความช่วยเหลือจากเทพยดา ดังความว่า “สมเด็จพระอมรินทร อินทโกสิย์ ทรงนึกในพระราชหฤทัย เพื่อเป็นประโยชน์แห่งพระบรมโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ หิโยโย ฦ วันวานนั้น พระองค์พระราชทานพระราชบุตราบุตรี ยกเอาพระปรมัตถบารมีอันเป็นมกุฏแห่งทาน ให้ไปยังชุกเป็น คนเชื้อใจคอยากลำบากเดินป่า อันเป็นมหาโศพารยยิ่งนัก อยู่แต่รัตนราชกัญญามัทรีมเหสี เออถ้าเราจะนั่งอยู่ เห็นว่าเสียความเป็นแม่ เกรงมีคนชั่วชาติดอยศักดิ์ จะมาสู่สำนักขอพระอักรรมมเหสี พระองค์ก็จะยกพระมัทรีให้ไปเป็นทาน เพราะไม่เคยทรงมีพระราชหฤทัยย่อท้อเลย ฯ โอเอ อนิจจาเอ๋ย คงจะสาบสูญพระวงศ์อันเป็นมงคลกษัตริ ไรผู้จะปรนนิบัติอุปัฏฐาก ก็จะเคลื่อนจากวัตรจริยา พระองค์จำเรณูเมตตาที่จะสั่งเวทพระทัยแต่พระองค์เอง ย่อมจะลี้เลื่อยในไพรพฤกษา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 352-353) และปรากฏในตอนต่อมาก็คือ พระอินทร์จะประทานพรแก่พระเวสสันดร จึงนิมิตกายจากพราหมณ์กลับคืนเป็นพระอินทร์ดังเดิมและแจ้งความประสงค์ที่เสด็จมาให้ทราบ ว่า พระองค์เสด็จมาเพื่อช่วยให้ความประสงค์ของพระเวสสันดรสำเร็จลงได้ และประสงค์จะถวายพร ดังนี้ “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงซึ่งพระราชศรัทธาเอ๋ย อันตัวข้าพระองค์นี้ ไม่ใช่พราหมณ์พฤฒาจารย์เลย ข้าพระองค์นี้คือ โกสิย์อมรินทราธิราช สถิตอยู่ ณ สถานที่ไตรตรึงษ์ ลงมาทำนุบำรุงบำเพ็ญทานบารมี เพื่อให้พระองค์ได้สำเร็จพระสัมโพธิสมภาร แล้วจะถวายพระพร 8 ประการ แก่พระองค์ในเวลาครานี้แล ” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 369)

กัณฑ์ที่ 11 มหาราช

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงพระเจ้ากรุงสุโขทัยผู้เป็นมหาราช พระองค์ได้ตัวพระชาลี และพระนางกฤษณาและจัดทัพไปรับพระเวสสันดรกลับคืนเมือง ประดับด้วยคาลา 69 คาลา ผู้รวบรวมตรวจทานคือ หลวงนิพนธ์มนตรี ฤกษ์ แกม

เนื้อเรื่องกล่าวถึงซุชกนำพระชาติและพระนางกฤษณาเดินทางมาในป่าเป็นระยะทางหกสิบโยชน์ ในระหว่างทางนั้นเทพดาผู้รักษาป่ามีความสงสารสองกุมารที่ต้องเดินทางเหนื่อยยาก จึงแปลงกายเป็นพระเวสสันดรและพระนางมัทรีมาดูแลสองกุมารตลอดระยะเวลาสิบห้าคืน จนมาถึงทางสองแพร่ง เทพเจ้าคลใจให้ซุชกเดินทางเข้าไปยังกรุงเชตุครแทนที่จะไปเมืองกลิงคราษฎร์ พระเจ้ากรุงสัตยชัยสุมินนิมิตว่ามีชายรูปร่างดำสูงอ้วนใหญ่นำดอกบัวทองสองดอกมาถวาย โหรทำนายว่าจะมีพระราชวงศ์ที่พลัดพรากกันไปไกลเดินทางกลับคืนพระนคร รุ่งเช้าซุชกพาสองกุมารเดินทางตัดผ่านที่ประทับพระมหากษัตริย์ พระเจ้ากรุงสัตยชัยจำสองกุมารได้จึงให้พาตัวมาสอบถาม จึงรู้ว่าพระเวสสันดรประทานสองกุมารให้แก่ซุชก ข้าราชการบริพารทั้งหลายดิเคียนพระเวสสันดรว่าไม่ควรให้สองกุมารเป็นทาน พระ ชาติกล่าวแก้แทนพระเวสสันดร พระเจ้ากรุงสัตยชัยไล่ตัวสองกุมารตามคำตัวและจัดอาหารให้ซุชกบริโภค ซุชกบริโภคเกินขนาดจนตาย เมื่อประกาศหาญาติของซุชกมารับมรดกแล้วปรากฏว่าไม่มี จึงนำทรัพย์เข้าพินัยหลวง พระเจ้ากรุงสัตยชัยถามพระชาติถึงทุกข์สุขความเป็นอยู่ของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี พระชาติจึงทูลให้พระเจ้ากรุงสัตยชัยไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับเมือง พระเจ้ากรุงสัตยชัยให้จัดกองทัพโดยมีพระชาติเป็นผู้นำทาง

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงบทบาทของมหาราชหรือพระเจ้ากรุงสัตยชัยเป็นหลัก เพราะเป็นผู้ที่เห็นสองกุมารเป็นคนแรก ดังนี้ “สมเด็จพระบรมกษัตริย์กรุงศรีสัตยชัยพระองค์ทอดพระเนตรไปเห็นพระราชนัดไฉนคดาทั้งคู่พระองค์ไม่รู้จัก จึงตรัส...ดังนี้ คุณก่อนเสนามาตย์ผองทั้งหลายเออ อันว่าพราหมณ์พาเด็กทั้งสองเดินด้วยกัน จะเป็นบุตรของผู้ใดหนอ ” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 381) จากนั้นพระองค์ทรงไล่ตัวสองกุมาร และเป็นผู้จัดทัพไปรับพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีกลับเมือง

นอกจากนี้ในเนื้อเรื่องยังปรากฏเรื่องเหนือวิสัย คือบทบาทของเทพดาที่เข้ามาช่วยเหลือให้เหตุการณ์ดำเนินไปด้วยดี ครั้งแรกเทพดาแปลงกายเป็นพระเวสสันดร และพระนางมัทรีเข้ามาอนุบาลดูแลสองกุมารระหว่างนอนอยู่ในป่า ดังความว่า “มีเทวนุตรองค์หนึ่ง ทรงซึ่งเจษฐานุภาพกอบด้วยพระทัยกรุณา แปลงกายาขมวดผูกพระเกศาเหมือนดังพระบาทศรีเวสสันดร มีนางเทพอัปสรบรรพตัญญา อยู่ ณ รุกขาสถานนั้น มีจิตกรุณา จึงนิมิตกายาเหมือนดังสมเด็จพระนางมัทรีมีลักษณะ ผูกขญาเป็นเพศกษัตริย์พระชนนีกับพระชนกเสด็จยาตราตามหา จึงแก้ที่ผูกมัดออกจากพระหัตถ์ของพระราชกุมารทั้งสอง โออุกรักแม่เออ จงมาหาแม่พ่อจะได้พิทักษ์รักษาความเจ็บปวดทั้งหลายในปรางให้สบายหายโรคไข้ ไม่ร้อช้าเลยเทพดาก็ปลอบโยนอุ้มถนอม...

ลูกรักแม่เอ๋ย เจ้าอคอาหารอดโรยอยู่ในไพรพฤษภา อันเหล่าโภชนาหารแม่อ้อมาฝากลูก
 คู่ทุกข์คู่ยาก เทวบุตรกับนางเทวธิดาจึงปลอมโยนเจ้าชาลิกับนางกฤษณาให้เสวยเครื่องทิพย์สำเร็จ
 เสร็จแล้ว จึงยกพระหัตถ์อาลอบคลำอุ้มถนอมปลอมโยนให้บรรทมอยู่เหนือฟูกพรมหมอนทิพย์เป็น
 บรมสุข” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 377-378) ครั้งที่สองคือเทพ-ยดาคลใจให้ชุก
 หลงทางมายังเมืองเชตุคร ดังความว่า “ชุกแก่ชราตกใจตื่นไม่รอช้าเลยแก็กลงจากคาคบไม้ โมเจตวา
 แกร้งแก็เถาวัลย์พอง ที่มีดพระหัตถ์พระราชกุมารทั้งคู่พาเดินไปตามทาง คิดว่าจะเดินรวดเดียวไป
 ให้เลยประตูบ้านั้น ทิสุวา ครั้นเห็นมรรคาแยกเป็นสอง ทางหนึ่งนั้นจะไปกรุงพิชัยเชตุครนคร อีก
 ทางหนึ่งนั้นจะไปนคร กลิงคราษฎร์อันเป็นสถานแห่งอาตมา จึงเทพดาคลใจให้แกลงงวยสงสัย
 นึกว่าทางที่ไปเชตุครนคร คิดว่าเป็นทางจะไปกลิงคราษฎร์แน่แท้ จึงเทพดาคลใจให้แกลงงวยสงสัย
 ตามมรรคา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 379) และครั้งที่สามเทพดาคลใจให้ชุกพา
 สองกุมารเดินผ่านตัดหน้าพระลาน และช่วยกำบังไม่ให้มีคนห้ามปรามชุก ดังความว่า “ณ กาล
 นั้น เทวดาคลใจให้ชุกพราหมณ์จึงพระราชกุมารทั้งสองพระองค์ไปตรงหน้าพระลาน เหล่า
 มนุษย์พองทั้งหลายก็ไม่ได้ซักถามความกับตาเต่าชรา เป็นมนุษย์อัปรีย เทพพระราชบุตรานุตรี
 ไปใกล้พระราชวัง ก็เพราะเทวดาบังในใจให้พลั้งเผลอทั้งหญิงทั้งชายทั่วกัน ไม่ได้ซักถามให้รู้
 เรื่องราว ฝ่ายพราหมณ์ก็พาพระราชกุมารทั้งคู่เดินเข้าไปถึงหน้าพระลาน ” (มหาเวสสันดรชาดก,
 2539: 381)

กัณฑ์ที่ 12 จกษัตริย์

ชื่อกัณฑ์นี้มีความหมายถึงกษัตริย์ทั้งหกองค์ คือ พระเจ้ากรุงสุโขทัย พระนางสุปาร
 สุปปดี พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกฤษณาได้มาพบกันพร้อมในบริเวณ
 พระอาศรมที่เขาเวกต ประดับด้วยคาถา 36 คาถา ผู้รวบรวมตรวจทานคือ หลวงนิพนธ์มนตรี ฤค
 แฉมพระชาลีนำกองทัพเดินทางมาทูลเชิญพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับเมือง กระบวนทัพ
 เดินทางมาตั้งทัพอยู่ที่สระมุจลินท พระเวสสันดรได้ยินเสียงกองทัพก็เข้าพระทัยผิดว่าเป็นทัพศัตรู
 ที่จับสมเด็จพระบิดามา แล้วติดตามมาจับพระองค์ พระองค์จึงชวนพระนางมัทรีหนีขึ้นไปซ่อนตัว
 อยู่บนเนินเขา พระนางมัทรีเห็นว่าเป็นกองทัพของพระเจ้ากรุงสุโขทัย จึงทูลเตือนสติให้พระ
 เวสสันดรคลายวิตกแล้วพากันกลับลงมาประทับ ณ อาศรมดั้งเดิม

พระเจ้ากรุงสุโขทัยเสด็จเข้าไปหาพระเวสสันดรและพระนางมัทรีก่อน ตามด้วย
 พระนางสุปาร-สุปปดี พระชาลีและพระนางกฤษณาตามเข้าไปเป็นลำดับ เมื่อพระเวสสันดรและ

พระนางมัทรีได้พบพระบิดา พระมารดาและพระโอรสทั้งสองก็เกิดตื่นตันใจถึงสลบลงไปทุกองค์
ข้าราชบริพารทั้งปวงก็พลอยล้มสลบลงด้วยทั้งสิ้น จากนั้นพระอินทร์ทราบเหตุจึงบันดาลให้ฝน
โบกพรพรหมตกลงมาเป็นอศักรรย์ กษัตริย์ทั้งหกพระองค์รวมทั้งไพร่พลทั้งหลายจึงฟื้นคืนสติ
ข้าราชบริพารทั้งหลายทูลเชิญพระเวสสันดรกลับไปครองเมืองดังเดิม

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้เป็นคำตอบของเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าให้กับพระสาวกทั้งหลาย
ฟัง เมื่อครั้งพระองค์เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์และทรงแสดงปาฏิหาริย์ให้ฝนโบกพรพรหมตกลงมา
เพื่อให้พระญาติวงศ์ในกรุงกบิลพัสดุ์สิ้นมานะ และทรงตรัสกับพระสาวกว่าฝนโบกพรพรหมนี้เคย
ตกมาแล้วเมื่อครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร

กัณฑ์ที่ 13 นครกัณฑ์

ชื่อกัณฑ์นี้หมายถึงการกลับคืนสู่เมืองของพระเวสสันดร ภายหลังจากถูกเนรเทศไป
บำเพ็ญพรตที่เขาวงกตเป็นเวลาหนึ่งปี สิบห้าวัน ประดับด้วยคาถา 48 คาถา ผู้รวบรวมตรวจทานคือ
หลวงนิพนธ์มนตรียุค แกรม

เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้สืบเนื่องจากกัณฑ์จกษัตริย์ เมื่อข้าราชบริพารทูลเชิญพระ
เวสสันดรลาผนวชกลับไปครองเมืองดังเดิมนั้น พระองค์ไม่รับในทันที ต่อเมื่อพระเจ้ากรุงสัณยชัย
ตรัสให้เหตุผล พระองค์จึงทรงรับ พระเจ้ากรุงสัณยชัยมอบราชสมบัติให้พระเวสสันดรขึ้นครอง
แทนพระองค์ แล้วประกาศให้อาณาประชาราษฎร์ตกแต่งหนทางรับเสด็จให้สวยงามมโหฬาร
ขบวนเสด็จเดินทางวันละหนึ่งโยชน์ ใช้เวลาสองเดือนจึงเดินทางถึงเชตุครนคร ในวันเสด็จกลับ
ชาวเมืองสีพีจัดพิธีสมโภชและเฝ้ารับเสด็จอย่างล้นหลาม พระอินทร์บันดาลให้ฝนสัตรัตน์ตกทั่ว
พระนคร

พระเวสสันดรครองราชย์สมบัติอยู่จนพระชนม์ 120 พรรษา จึงสวรรคตไปอุบัติ
ณ ดุสิตสวรรค์ เทวโลกทรงนามว่าสันดุสิตเทวบุตร

หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องความเป็นมาของฝนโบกพรพรหมในพระชาติ
ที่พระองค์เป็นพระเวสสันดรจบลงแล้ว จึงทรงแสดงประชุมชาดกกล่าวถึงการกลับชาติของ
พระเวสสันดรและคนอื่นๆ ว่า

ชุกพราหมณ์ ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นเทวทัต

นางอมิตตาปนาเป็นภรรยาชุกพราหมณ์นั้น ครั้นกลับชาติมาเกิดได้เป็นนาง
จิณฺจมาณวิกา

เจตบุตร ผู้เฝ้าประตูทางพระบรมโพธิสัตว์ ครั้นกลับชาติมาเกิด เป็นมหาจันนะ

อัจจุตยาธิ ผู้บอกทางชุกพราหมณ์ ครั้นกลับชาติมาเกิดได้เป็นมหาสารีบุตร

สมเด็จพระนรินทราธิราช ผู้ให้โอวาทสั่งสอนพระบรมโพธิสัตว์ ครั้นกลับชาติมาเกิด
ได้เป็นอนุรุธาจารย์

พระวิศวกรรมเทวบุตรที่นิมิตพระอาศรมถวายเป็นพระโมค
คัลลภาวะ

เทวดาที่นิมิตตนเป็นราชสีห์ คอยกีดขวางทางพระนางมัทรีนั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด
ได้เป็น พระอุบาลี

เทวดาที่นิมิตตนเป็นเสือโคร่ง ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นพระสีวลี

เทวดาที่นิมิตตนเป็นเสือดาวคอยกั้นขวางทางพระนางมัทรี ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้
เป็นพระมุลลนาค

เทวบุตรที่นิมิตเป็นพระเวสสันดรไปแก้มัดเจ้าชालินั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็น
พระมหากัจจายนะ

นางเทพธิดาที่นิมิตเป็นพระนางมัทรี ไปแก้มัดนางกฤษณา ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้
เป็นนางวิสาขา

ช้างป้างจัญนาเคนทรนั้น กลับชาติมาเกิด ได้เป็นพระมหากัสสพ

แม่ช้าง ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นนางกิสาโคตมี

พระบาทมัททราช ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นพระมหานาม

มหาอำมาตย์ที่ประดับประดาทาทนถวายพระบรมโพธิสัตว์นั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นพระอานนท

อำมาตย์ที่เป็นผู้ชวนขาย ในการบริจาคทานถวายพระบรมโพธิสัตว์นั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นอนาถปิณฑิกอุบาสก

พระบาทศรีสัตยชัยนั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นพระบาทศรีสุทโธทนมหาราช พุทธบิดา

นางสุปารสุปปดีเทวีผู้เป็นพระวรราชมารดาพระบรมโพธิสัตว์ ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นพระนางสิริมหามายา พุทธมารดา

นางมัทรีเทวีผู้เป็นพระวรราชมารดาพระชาติกับพระนางกฤษณา ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นนางยโสธรา ราชูลมารดา

พระชาลินีนั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นพระราหุล

พระนางกฤษณา ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นนางอุบลวรรณาเถรี

บริษัทนอกเหนือจากนั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นบริษัทของตถาคต

พระบาทศรีเวสสันดรมหาราชนั้น คือ ตัวเราตถาคต

เนื้อเรื่องกล่าวถึงการเสด็จเข้าสู่เมืองและครองราชสมบัติของพระเวสสันดร มีการแสดงพระบารมีของพระองค์อย่างเด่นชัดด้วยการกล่าวถึงการตกแต่งหนทางรับเสด็จอย่างมโหฬารของชาวเมือง ดังนี้ “อันมรรคาที่เสด็จพระราชดำเนินนั้น พวกประชาชนพากันช่วยตกแต่งให้เรียบ

ราบเสมอลออเรียบร้อย ประดับประดาด้วยต้นกล้วย กระจอมน้ำ หนาแน่นไปด้วยธงชัยราชวัตร นัทรดอกไม้อย่างเป็นระย้า มีกลิ่นพิโรททุกทิศตลอดระยะทาง 60 โยชน์ ตั้งแต่พนมสิริวงกตที่ เสด็จประทับตราไปถึงเขตนครราชบุรี” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 462)

เนื้อเรื่องกัณฑ์นี้มีการกล่าวถึงเรื่องเหนือวิสัย คือบทบาทของพระอินทร์ในตอนท้าย กัณฑ์ เนื่องจากพระเวสสันดรวิทกว่าเหล่าชายจะแตกตื่นมาคอยรับพระราชทานทรัพย์สิ่งของ พระองค์ไม่อาจหาทรัพย์มาแจกได้ดังปรารถนา พระอินทร์จึงบันดาลให้ฝนสัตว์ตนตกลงมา ประกอบด้วยของมีค่าหลากหลาย โดยในเขตเมืองให้ของมีค่าตกท่วมสูงถึงเอว ในเขตนอกเมือง ให้ของมีค่าตกท่วมถึงเข่า เป็นการเสริมพระบารมีพระเวสสันดรและสนับสนุนให้เห็นผลดีจากการ บริจาคทานของพระองค์ ว่าเมื่อมั่งมีนบ้าเพ็ญแล้วเทพดาอย่ามองเหินและให้ความช่วยเหลือ ยิ่ง ทำมาผลตอบแทนก็ยิ่งมากเป็นทวีคูณ ดังนี้ “เราจะได้ทรัพย์อะไรให้ทานขอทานพองทั้งหลายนั้น ในเวลาพระองค์ทรงพระดำริดังนั้นแล้ว ก็ร้อนไปถึงอาสนะสมเด็จพระอมรินทราธิราช พระองค์ สามารถยังคิดพิจารณาทราบสภาพโดยพระทิพย์บุล ซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว ไม่ช้าเลยพระองค์ บันดาลซึ่งมหาเมฆเอง ให้เอ่อหลากซึ่งน้ำหลังซึ่งฝนรัตนทั้ง 7 ประการ ให้ตกลงมาทางทิศ ตะวันตก ทางทิศตะวันออก ทางทิศเหนือ ทางทิศใต้ พระราชมณเฑียรนั้นประมาณเสมอสะเอว ที่นอกจากนั้นประมาณเสมอหัวเข่า” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 465)

- โครงเรื่อง

กุหลาบ มัลลิกะมาส (2546: 101-102) อธิบายเกี่ยวกับโครงเรื่อง ดังนี้ โครงเรื่องมี ลักษณะใกล้เคียงกับเนื้อเรื่อง แต่สั้นและสังเขปความกว่าเนื้อเรื่อง โครงเรื่องอาจบอกเราว่าตัวละคร คิดอย่างไร พูดยอะไร แต่จะไม่บรรยายหรือวิเคราะห์ตัวละครเหล่านั้นเหมือนในเนื้อเรื่อง โดยทั่วไปโครงเรื่องที่คืบคั้นคือโครงเรื่องที่มีปัญหาหรือความขัดแย้ง (Conflict) ที่เกิดขึ้นกับตัวเอง ของเรื่อง เป็นปัญหาหรือความขัดแย้งที่มีความเข้มข้นรุนแรง มีอิทธิพลที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหรือมีผลกระทบอย่างแรงต่อวิถีชีวิตตัวเองของเรื่อง อาจแบ่งได้เป็นสามแบบคือ ความ ขัดแย้งหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างตัวละครกับคู่กรณี (man against man) หรือความขัดแย้งที่ เกิดขึ้นระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อมหรือเหตุการณ์ภายนอกที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ (man against environment) และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวละครกับตนเอง (man against himself) หรือเป็นความขัดแย้งในจิตใจของตัวละครนั้น

โครงเรื่องของมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตยจัดเป็นโครงเรื่องที่ดี เพราะมีความขัดแย้งหรือเหตุการณ์เกิดขึ้นกับตัวละครหลายประการ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจะส่งผลไปยังปัญหาอื่นๆ ต่อไป โดยมีโครงเรื่องหลักคือความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับคู่กรณี คือระหว่างพระเวสสันดรกับชาวเมืองสีพี เกิดขึ้นหลังจากพระเวสสันดรบริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์อันเป็นช้างคู่บารมีของพระองค์ไปเป็นทานแก่พราหมณ์ชาวกลิงคราษฎร ชาวเมืองไม่พอใจจึงรวมตัวกันฟ้องร้องให้พระเจ้ากรุงสัทยชัยเนรเทศพระองค์ไปอยู่เขาวงกต จนทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในโครงเรื่องรองต่างๆ ตามมาเป็นลำดับ ได้แก่เรื่องของชูชกกับนางอมิตตดาปนา และในที่สุดเรื่องคลี่คลายไปเป็นผลดีเพราะอำนาจแห่งทานบารมีของพระเวสสันดรสอดคล้องกับความเห็นของกุหลาบ มัลลิกะมาส (2546: 104) ว่า “เรื่องชูชกและนางอมิตตดาปนาเป็นโครงเรื่องรองของเรื่องมหาเวสสันดรชาดก เพื่อเปรียบเทียบและสนับสนุนทานบารมีของพระเวสสันดรให้เด่นขึ้น”

ทั้งโครงเรื่องหลักและโครงเรื่องรองที่กล่าวมาแล้วเป็นความขัดแย้งระหว่างตัวเอกของเรื่องกับคู่กรณี หรือระหว่างตัวละครกับตัวละครด้วยกัน แต่นอกจากนี้แล้วในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรยังปรากฏความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อม หรือสิ่งที่ต่อต้านบีบบังคับมนุษย์จากภายนอก เช่น ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับพระนางมัทรีในขณะออกไปหาผลไม้ในวันที่ชูชกจะมาทูลขอพระกุมารทั้งสอง เกิดความแปรปรวนต่างๆ ดังคำว่า “เสียม ตะขอก็หลุดจากพระหัตถ์ กระเชอสาแหรกก็พลัดหลุดออกจากพระอังสา พระเนตรข้างซ้ายเฉียง พระเนตรข้างขวาเขม่น อีกโสดหนึ่ง อันดันไม้ไผ่ที่ไว้ผลก็เขวแปรเป็นมีผลสุกอ่อน ดันไม้ไผ่ที่มีผลสุกอ่อนก็เขวแปรเป็นไร้ผลแล” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 314) เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ได้แก่ เสียม ตะขอ กระเชอ สาแหรกที่หลุดจากพระหัตถ์และพระอังสาของพระนางมัทรี หรือดันไม้ที่ไม่เคยมีผลก็แปรเป็นมีผล ดันไม้ที่เคยมีผลก็กลายเป็นไม่มีผล ซึ่งพระนางไม่สามารถจะเก็บไปให้พระเวสสันดรและสองกุมารเสวยได้ ความขัดแย้งเหล่านี้เป็นความขัดแย้งจากสิ่งแวดล้อมภายนอกที่พระนางมัทรีไม่สามารถจะต้านทานได้

นอกจากนี้ยังปรากฏความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเอกของเรื่องกับตัวเอง ที่เด่นชัดคือความขัดแย้งด้านอารมณ์ที่เกิดขึ้นในพระทัยของพระเวสสันดรที่ต้องต่อสู้ระหว่างความรักพระชาติและพระนางกฤษณาความรักในทานบารมี ดังนี้ “พระบรมโพธิสัตว์ทรงพระกันแสง โสภพิลาปด้วยความรัก พระราชบุตรทั้งสองเลิกล้นพันประมาณ พระองค์ตรัสคิดแต่ในพระราชหฤทัยว่า พราหมณ์เก่าแก่มันเบียดเบียนลูกเราอะไรถึงขนาดนี้หนอ ทรงใคร่ครวญดังนั้นแล้ว พระองค์มีอาจ

ยับยั้งพระกันแสงโคกได้เลย จึงทรงพระจินดาว่าตัวเราจะตามไปตัดคอพราหมณ์เก่าแก่นั้นก็ได้ หรือเราจะเอาพระเกาทัณฑ์พร้อมพระขรรค์สรใสสะพายบ่าข้างซ้าย แล้วเราจะตามไปฆ่าพราหมณ์ให้กษัยชีวิต เราค่อยเอาลูกเราทั้งสองกลับมาแล พระบรมโพธิสัตว์ ทรงพิโรธพราหมณ์นั้นอย่างยิ่ง แต่ด้วยเหตุพระองค์รักปัญญาสบรรพชิตญาณนั้นยิ่งกว่า จึงกลับแปรพระราชนฤทัยคิดว่า โอ ! เจ้าเวสสันดรเอ๋ย อันทุกข์ไฉน ที่พราหมณ์มันตีทุบเบียดเบียนลูกทั้งสอง อันว่าทุกข์มีสภาพดั่งนั้น มิใช่เป็นต้นเป็นเหตุจะไปเบียดเบียนพราหมณ์นั้นเลย ธรรมดาประเพณีแห่งพระบรมโพธิสัตว์ ให้ลูกรักไปเป็นทานแล้ว ท่านไม่เคยร้อนกระหายเสียดายภายหลังเลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 296-297) ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพระทัยของพระเวสสันดรนี้เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับตนเองที่เด่นชัด และช่วยเสริมพฤติกรรมของพระองค์ให้น่ากย่อง เพราะการบริจาคบุตรไปเป็นทานเป็นการบำเพ็ญบารมีชนิดที่บุคคลทั่วไปยากจะทำได้ เป็นตัวอย่างว่าผู้ที่จะนับเป็นมหาบุรุษได้นั้นต้องเสียสละเป็นอย่างมาก พระเวสสันดรทรงเลือกสละความสุขของตนเพื่อความสุขของคนส่วนใหญ่คือการที่พระองค์จะบรรลुสรพรพญดาญาณ เพื่อเป็นหนทางนำสัตว์โลกให้พ้นทุกข์

โครงเรื่องของมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯยังประกอบด้วยเรื่องเหนือวิสัย ซึ่งเป็นเรื่องที่เกินความเป็นจริงในลักษณะชีวิต อาศัยจินตนาการสร้างขึ้นให้ออกเหนือออกไป (กุหลาบมัลลิกะมาส, 2546: 106) เช่นการมีบทบาทของพระอินทร์ หลายครั้งที่พระอินทร์เข้ามามีบทบาทในการใช้อิทธิฤทธิ์แก้ไขสถานการณ์คับขันต่างๆ ให้คลี่คลาย ในตอนที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศออกจากกรุงสีหามาอยู่เขาวงกต พระอินทร์ได้มอบหมายให้วิษณุกรรมเทวบุตรลงมาเนรมิตบรรณศาลา พร้อมทั้งประดับตกแต่งบริเวณโดยรอบให้งดงามปราศจากสัตว์ร้ายมาราวิ เตรียมไว้เพื่อให้เป็นที่บำเพ็ญพรตของพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาติและพระนางกฤษณา ดังความว่า “พระอินทราธิราชผู้เป็นใหญ่แห่งเทวดาผองทั้งหลาย พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาว่า โอเหตุที่เกิดโกลาหลวุ่นวายอัศจรรย์ถึงขนาดนี้คงจะเป็นพระมหากษัตริย์เสด็จเข้ามาสู่ป่าพระหิมพานต์นี้เอง ๑ โอ ดั่งข้าคิดนี้แล้ว อันว่าสถานที่นี้ก็สมควรกับพระมหากษัตริย์พระองค์ประทับสร้างพระผนวชแล ...พระองค์บัญชาเรียกพระวิษณุกรรมเทวบุตรว่าดังนี้ คุณก่อนวิษณุกรรมเทวบุตรเอ๋ย เจ้าจงไปสู่สถานมนุษย์โลก แล้วสร้างอาศรมบทยู ฌ ใหญ่พนมคีรีวงกต ให้เป็นที่เกษมสำราญพระทัยในพระมหาสัตว์แล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 165-166) การสร้างโครงเรื่องให้มีเรื่องเหนือวิสัยนี้ เป็นการอธิบายความได้ชัดเจนถึงพระบารมีของพระเวสสันดร เพราะเมื่อพระองค์ได้รับความลำบากก็ส่งผลให้ทิพย์อาสน์ของพระอินทร์ร้อน ดังความว่า “ครั้งเมื่อพระโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนวิเศษเสด็จเข้าไปถึงเขาวงกตบรรพตนั้นแล้ว อันว่าบัณฑิตทุกมพลีลาอาสน์ อันเป็น

อาสนะแห่งสมเด็จพระนรินทรราชา อันเป็นพระแทนพระผู้เป็นเจ้าแห่งพระนางสุชาดา ก็เกิดเป็น นิมิตรร้อนร้อน จะประทับเป็นสุขสบายไม่ได้เลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 165)

- แก่นเรื่อง

แก่นเรื่อง (Theme) คือลักษณะอันเป็นวิสัยธรรมคาถรรมาติของโลคนมนุษย์ ที่ผู้แต่งมองเห็นและมุ่งหมายจะแสดงลักษณะนั้นให้ปรากฏแก่ผู้อ่าน สารัตถะของเรื่องจึงเป็นสาร ที่ผู้แต่งสื่อมายังผู้อ่าน แสดงให้เข้าใจว่าวิถีทางแห่งโลกเรานี้ หรือมนุษย์เรานี้ก็เป็นเช่นนี้ (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2546: 108) หรืออาจกล่าวว่าแก่นเรื่อง คือ หัวใจของเรื่อง เป็นแนวคิดที่ผู้แต่งต้องการ สื่อสารหรือนำเสนอต่อผู้อ่านก่อนที่ผู้แต่งจะสร้างสรรค์เรื่องราวใดๆ ออกมา มักจะกำหนดแก่น ของเรื่องไว้ก่อน แล้วจึงนำส่วนต่างๆ มาเชื่อมโยงให้มีความสอดคล้องกับแก่นของเรื่องที่ได้ กำหนดไว้ แก่นของเรื่องแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ

แก่นเรื่องหลัก เป็นแนวคิดหลักหรือแกนกลางของเรื่อง ที่เรื่องทั้งหมดจะ ผูกพันเกี่ยวข้องกับแก่นเรื่องใหญ่นี้

แก่นเรื่องรอง เป็นแนวคิดรองหรือแกนกลางพฤติกรรม หรือเหตุการณ์อย่าง ใดอย่างหนึ่งซึ่งดำเนินอยู่ในเรื่องเพียงบางช่วงบางตอน

แก่นเรื่องหลักของมหาเวสสันดรชาดก คือ “ความเพียรในการสร้างสมทาน บารมี แม้จะก่อให้เกิดทุกข์ แต่ก็เป็นที่ปัจจัยนำไปสู่ความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร”

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ กัณห์หิมพานต์ ตอนที่พราหมณ์จากเมือ งกลิงคราษฎรมาทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ได้แสดงให้เห็นความมีศรัทธาสูงส่งในการทานของ พระเวสสันดร ถึงแม้จะเป็นการบำเพ็ญบารมีที่เป็นประโยชน์แต่ขณะเดียวกันก็มีโทษคือทำให้เกิด ความทุกข์ ที่ไม่เพียงเกิดกับพระองค์เท่านั้น ยังส่งผลต่อพระนางมัทรี พระชาลีและพระนาง กฤษณา รวมทั้งบุคคลแวดล้อมอื่นๆอีกหลายคน ดังความว่า “บพิตรพระนารายณ์นรบดีศรีสมมติ เทพมหाराชประเสริฐเอย ข้าพระองค์มาขอช้างรัตนประเสริฐ ย่อมจะจำเริญศิริสวัสดิ์ ชาว ศรีพิราษฎรพองทั้งปวง อันมีงาขวานั่นนอนช้อยพูนเต็มกำลัง อันมีจามรนั้นเยื้องย่างอ่อนช้อยที่มี หางยาวจดเท้าทั้งสองกวาดพระธรณี ขอพระองค์พระราชทานมายังข้าพระองค์แล” (มหาเวสสันดร

ชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 56) พระเวสสันดรได้ฟังความจากพราหมณ์เหล่านั้นก็มิได้ทรงมีพระทัย
ตระหนี่ พระองค์ตรัสว่า “เจ้าพราหมณ์เอ๋ย เราอยู่ทุกวันนี้ ไม่มีจิตรันทลไปด้วยใจตระหนี่เลย อีก
โศกหนึ่งเราอยู่ทุกวันนี้ ไม่มีเหลือขยักซ่อนซึ่งทรัพย์ล่ออะไรกับขทานนั้น หามิได้เลย เคี้ยวนี้
สุกเจ้ามาขอช้างรัตนมงคล อันเป็นช้างอุดม สมเป็นราชพาหนะอันประเสริฐ จากเรา ๆ จะประทาน
ให้สุกเจ้าเคี้ยวนี้แล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 57)

การให้ทานของพระเวสสันดรในครั้งนี้ ทำให้ชาวเมืองสีพีไม่พอใจมาก
เนื่องจากช้างปัจจัยนาเคนทร์เป็นช้างมหามงคล ถ้าไปอยู่ในบ้านเมืองใดก็จะเกิดความอุดมสมบูรณ์
ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล จึงพากันมาชุมนุมนำความขึ้นกราบทูลพระเจ้ากรุงสีพีให้เนรเทศพระ
เวสสันดร ดังความว่า “อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรผู้เป็นพระราชโอรสของพระองค์นั้น ไม่ควรพิน
ด้วยดาบ ตีด้วยกระบอง ผูกด้วยเชือก เพียงแต่จะขับไล่ให้ไปอยู่พนมคีรีวงกตบรรพตเท่านั้น”
(มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 65-67) จึงเป็นเหตุให้พระเวสสันดรต้องถูกเนรเทศออก
จากบ้านเมือง ทำให้พระนางมัทรี พระชาลิและพระนางกฤษณาต้องได้รับความลำบากเดือดร้อน
ตามไปด้วย

นอกจากนี้แก่นเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์อันเกิดจากการบริจาคทานยังปรากฏใน
ตอนที่พระองค์ทรงบริจาคทานอันเป็นปรমัตถบารมี คือการบริจาคบุตรทาน ด้วยการยกพระชาลิ
และพระนางกฤษณาให้เป็นทาสแก่ชุกพราหมณ์ และการบริจาคทาน ด้วยการยกพระนางมัทรี
ให้แก่พระอินทร์ที่แปลงกายมาเป็นพราหมณ์ การที่พระองค์ทรงอดทนต่อความทุกข์อันเกิดจาก
การให้ทานได้นั้นย่อมเป็นบารมีอย่างหนึ่งที่ยากที่บุคคลจะทนได้ และบารมีนี้จะเป็นปัจจัยหนุนนำ
ให้พระองค์ก้าวเข้าสู่ความหลุดพ้นจากวัฏสงสารได้ นั่นคือสำเร็จซึ่งปัญญาสรพเพชญญาณ ซึ่ง
เป็นจุดมุ่งหมายที่พระองค์ประสงค์ เพื่อจะทรงนำเหล่าสรรพสัตว์ก้าวเข้าสู่นิพพานเช่นเดียวกัน

ความมุ่งมั่นในการบริจาคทานของพระเวสสันดร ยังปรากฏในตอนที่พระองค์
บริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์ไปเป็นทานอันเป็นเหตุให้พระองค์ต้องถูกเนรเทศแล้ว พระองค์
ไม่หวั่นไหวต่อทุกข์นั้น กลับยินดีบริจาคอัมมชติกทานเพื่อจะแลกกับพระโพธิญาณอีก ดังความว่า
“อย่าว่าแต่ช้างปัจจัยนาเคนทร ที่เราให้ไปเป็นทานพราหมณ์นั้นเลย เราคิดทุกวันนี้ ยอยากแต่จะ
ให้อัมมชติกทานคือทานในตัวเองหนา เคี้ยวนี้ พราหมณ์มันมาขอช้างปัจจัยนาเคนทร เรียกว่า
พาหิรทาน คือทานนอกจากตัวเรา เราจะเสียดายทำไมเจ้าอำมาตย์เอ๋ย เหล่าชาวศรีพิราฐรพองเขา

จึงโกรธเราเพราะเราให้ทานนั้น ถึงแม้เขาจะตัดตัวเราเป็น 7 ท่อนก็ดี ก็เราไม่ลืมการให้ทานนั้นเลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 73)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีแก่นเรื่องรองซึ่งสอดคล้องกับโครงเรื่องรอง คือเป็นเรื่องราวของชูชกและนางอมิตตดาปนา แก่นเรื่องรองนี้ คือ “ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ ”

ตัวละครในแก่นเรื่องรองที่แสดงให้เห็นความลุ่มหลงในกามารมณ์ คือชูชก ผู้ลุ่มหลงภริยาสาวคือนางอมิตตดาปนา ชูชกเป็นพราหมณ์เฒ่าเลี้ยงชีวิตด้วยการขอทาน ชูชกได้นำทรัพย์ที่ตนขอทานมาได้ขึ้นไปฝากไว้กับเพื่อนพราหมณ์ผู้หนึ่ง ต่อมาพราหมณ์นั้นได้ใช้จ่ายทรัพย์ของชูชกจนหมดสิ้น เมื่อชูชกมาทวงคืนก็ไม่มีให้ พราหมณ์จึงต้องขลุ่ยสาวชื่อนางอมิตตดาปนา ให้ชูชกแทนทรัพย์นั้น ดังความว่า“นางอมิตตดาปนาแล้ว เป็นลูกรักเรา เราจะยกให้ตาชูชก แก่ชราเป็นภริยาแก่ก่อนเกิด ถ้าเช่นนั้นเห็นทีแกจะยินดีเต็มใจ เพราะ...แกก็แก่ชราส่วนภริยาก็สาว พรหมจารี เห็นได้ดูจความปรารถนาแก” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 177-178)

นางอมิตตดาปนาได้มาอยู่กับชูชกก็ไม่คิดรังเกียจว่าตนได้สามีแก่ชรา กลับดูแลปรนนิบัติชูชกอย่างดี จนทำให้พราหมณ์หนุ่มในหมู่บ้านนึกเปรียบเทียบกับภริยาตนที่ไม่ดี เหมือนนางอมิตตดาปนา ก็พากันคิดว่าดีเมียของตนทั่วทุกหลังคาเรือน เป็นเหตุให้นางพราหมณีทั้งหลายพาลโกรธนางอมิตตดา มาดักรอรุ่มลุ่มด่าว่าจนนางอมิตตดาปนาทนไม่ไหวกลับมาฟ้องชูชก พร้อมกับกล่าวว่า “ถ้าตารักฉันนี้ตาอย่าอยู่ จงไปหาทาสหญิงทาสชายมาให้ฉันใช้ต่างเพื่อนต่างมือต่างเท้า ตาจะไปแน่นอน ถ้าตาหาไม่ได้ฉันจะวิ่งไปสถานลำเนาฉันเดี๋ยวนี้เองแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 189) และยังขู่ว่าจะทำทุกอย่างให้ชูชกหึงหวง อาทิ “นกุขตุเต ถ้าล่วงเข้าปีใหม่เล่า ฉันจะไปเที่ยวกับพวกหนุ่มๆพอง มี ทกขสิ ลงกตฺ ฉันจะขมวดผูกปิ่นปักผม ห่มสไบสี ทักดอกมะลิลา รวมทั้งดอกไม้พองทั้งหลาย นุ่งผ้าให้ยาวเพื่อยจนแทบจะลากดินให้สลายจิต ให้ชูชกพราหมณ์แกนั่งสกปรกร้องให้เกิดทุกข์แต่ผู้เดียวเอง ตราบจนตายไปแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 193) ส่วนชูชกนั้น “ครั้นได้ยินภรรยากล่าวดังนั้นแล้ว ก็เกิดใจกล้าไม่มีกลัวไพร เพราะแตกในอำนาจสตรีโดยเรื่องมาตุคามค้นหา” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 193) เนื่องจากความลุ่มหลงมัวเมาในอำนาจแห่งกามารมณ์นี้เอง เป็นเหตุให้ชูชกต้องได้รับทุกข์โทษถึงตาย

แก่นเรื่องของมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรนี้เป็นไปในทางสร้างสรรค์ แม้จะเป็นความจริงว่าเรื่องนี้เป็นนิทานชาดก เป็นเรื่องที่อยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา ย่อมต้องเป็นไปในทางสร้างสรรค์เป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนและผู้ใฝ่ศึกษาอยู่แล้ว แต่หากตัดประเด็นนี้ออกไป แก่นเรื่องหลักของมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรก็ยังปรากฏชัดเจนว่ามุ่งชี้ให้เห็นว่าการบริจาททานคือการให้ในสิ่งที่ตนมี เป็นการละความยึดถือในทรัพย์สมบัติ แม้จะส่งผลเป็นโทษแก่ผู้บริจาททานได้ แต่ถ้าผู้บริจาททานไม่ย่อท้อ มุ่งมั่นปฏิบัติในสิ่งที่เห็นว่าถูกและควรแล้ว ย่อมเป็นทานบารมีส่งผลให้ผู้นั้นเข้าถึงซึ่งความหลุดพ้นจากวัฏสงสารได้ นอกจากนี้แล้ว แก่นเรื่องรอง คือ ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ ยังช่วยยกระดับจิตใจของผู้อ่านและช่วยให้เกิดความเข้าใจในชีวิตและโลกยิ่งขึ้น เพราะเรื่องราวในส่วนที่สนับสนุนแก่นเรื่องรองคือ เรื่องของชุกกับนางอมิตตดาปนา เป็นเรื่องที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตบุคคลธรรมดาทั่วไป

- ตัวละคร

ตัวละครคือผู้มีบทบาทในเรื่อง จะเป็นคนหรือเทียบเท่าคนก็ได้ โดยผู้แต่งเป็นคนทำให้ตัวละครมีตัวตน มีชีวิตอย่างแท้จริงจนผู้อ่านรักหรือชัง สงสาร เห็นใจตัวละครเหล่านั้น ตัวละครจะต้องเหมือนมนุษย์หรือใกล้เคียงที่สุด แต่จะต้องไม่ใช่มนุษย์จริงคนใดคนหนึ่ง มิฉะนั้นจะกลายเป็นบุคคลจริงในจดหมายเหตุ ในชีวประวัติหรือในพงสาวดารไป (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2546: 111-112) ในการพิจารณาวิเคราะห์เกี่ยวกับลักษณะนิสัยของตัวละครนั้น อาจพิจารณาได้ว่าตัวละครนั้นๆ เป็นตัวละครประเภทใด ใน 2 ประเภท ดังนี้

ตัวละครน้อยลักษณะ หรือตัวละครมิติเดียว (Flat character) หมายถึงตัวละครที่ขาดความลึกและความซับซ้อนของลักษณะนิสัยของมนุษย์ทั่วไป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545: 184)

ตัวละครหลายลักษณะ หรือตัวละครหลายมิติ (Round character) หมายถึงตัวละครที่พัฒนาลักษณะนิสัยและทัศนคติได้ในขณะที่เรื่องดำเนินไป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545: 377)

ในการวิเคราะห์ตัวละครในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ จะวิเคราะห์ตัวละครที่มีบทบาทสำคัญดังต่อไปนี้

1. พระเวสสันดร
2. พระนางมัทรี
3. พระเจ้ากรุงสัญชัย
4. พระนางผุสดี
5. ชูชก
6. นางอมิตตดา
7. พระชาลี
8. พระนางกัณหา
9. พรานเจตบุตร

1. พระเวสสันดร เป็นตัวละครหลายมิติ

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรปรากฏบทบาทของพระเวสสันดรในหลายบทบาทที่แสดงความเป็นตัวละครหลายมิติ ได้แก่

บทบาทในฐานะกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถทั้งในทางโลกและทางธรรม พระเวสสันดรถือกำเนิดจากการจุติของพระโพธิสัตว์หน่อพุทธางกูร เมื่อประสูติจากพระมาตุทรของพระนางสุปารสุปดี มีคำบรรยายว่าพระรูปโฉมงดงาม ดังคำว่า “มีพระองค์นั้นลอบริสุทฺธิพระเนตรทั้งสองนั้นเล่าย่อมใสแจ้ว” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร, 2539: 44) นอกจากนี้ยังมีพระปรีชาสามารถสูงทั้งทางโลกและทางธรรม ในทางโลกพระองค์ศึกษาเล่าเรียนไตรเวท ดังคำว่า “จบไตรเวทพองทั้งหลาย ไม่มีติดขัดอะไรเหลืออยู่ด้วยปัญญาทิพย์พิเศษนั้นเลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร, 2539: 50) พระองค์ได้แสดงพระปรีชาสามารถในด้านการพยากรณ์และการพูด ในด้านการพยากรณ์ปรากฏในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระนางมัทรี สุบินเป็นนิมิตรร้าย จึง ไปขอให้พระเวสสันดรทำนายฝัน พระเวสสันดรทราบ แน่ชัดว่าจะมีผู้มาขอสองกุมาร แต่พระองค์ทรงพิเคราะห์แล้วว่าหากทรงทำนายฝันให้พระนางมัทรีไปตามความจริง จะทำให้พระนางเสียพระทัยอย่างมาก ดังคำว่า “พระมหากษัตริย์ทรงพระจินดาพิจารณาโดยพระปัญญาทิพย์ใสสะอาดเห็นไม่ปิดบังสักน้อยเลย ๆ เสว ในวันพรุ่งนี้เองแล้วจะมีขอทานมาจากคนหนึ่งมาขอลูกเราทั้งสองเป็นทานบารมี เรียกบุตรบริจาจะได้เต็มสมบูรณ์ ณ เวลานั้นพรุ่งนี้ ถ้าเช่นนั้น เราจะบอกนางมัทรีโดยซึ่งความจริงอย่างไรได้ เพราะเป็นผู้โศกเสียดयरักลูกทั้งสองนี้มาก ควรเราบอกบิดเบือนข้อความแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร, 2539: 257) พระองค์จึงตอบบายเบี่ยงด้วย

พระปรีชาสามารถในการพูดเพื่อมิให้พระนางมัทรีคลายความกังวลใจ ดังความว่า “ดูก่อน มัทรีกษัตริ ประเสริฐเอ๋ย อย่างนี้กลัวปรามภักกับผืนนั้นเลย อันว่านางเห็นผืนร่ายนั้น เพราะนางเคยอยู่ยงนคร บวรราชฐานไกลนั้น ย่อมบรรทมเหนือที่นอนฟูกแพรพรมเจียมหุ้มริมบรรทมได้เสวตฉัตรพิจิตร ประเสริฐ เดียวนี้นางมานอนบนที่นอนใบไม้อยู่ ณ มหาปฐพีรัฐดิณทราย ๆ อีกโสดหนึ่งนางเคย บริโภคซึ่งโภชนาหารล้วนแต่โภชนาสาลิกลิ่นหอมอ่อนอร่อย ประดับไว้เหนือสุพรรณภาชน์ทอง มี โอหารสอร่อยตระการต่างๆ ๆ เดียวนี้นางบริโภคแต่ผลไม้สุกผสมกับน้ำผึ้งที่ไม่มีตัวนี้ เหตุนี้ บันดาลให้เพื่อไป เห็นผืนร่าย ก็ว่าอันผืนนางนี้คืออยู่หรือ ก นางอย่าปรามภักเลย จงนางไปสู่ อาศรมเถิด เกรงลูกทั้งสองตื่นขึ้นร้องหาแม่” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 257)

การแสดงพระปรีชาสามารถทางวิชาพูดของพระเวสสันดรยังปรากฏใน กัณฑ์กุมาร ตอนที่พระองค์ทรงตรัสเรียกสองกุมารขึ้นจากสระบัว เพื่อมาเป็นสำเภาทองธรรมชาติ นำสัตว์ทั้งหลายข้ามห้วงมหรณพไปสู่นิพพาน ด้วยการพูดเปรียบเทียบ จูงใจ ให้กำลังใจและ ขอร้อง ดังนี้ “ดูก่อนเจ้าชาลีเป็นบุตรหัวปีประเสริฐยอดรักทูลนอมพ่อเอ๋ย ปิยบุตร เจ้าแต่เป็นลูก คนโตสุดที่รักของพระชนกทุกวัน เอหิ จงเข้าขึ้นจากน้ำนั้นมาสู่พ่อ ปุเรถ ลูกเอ๋ย จงเข้าช่วย บำเพ็ญทานบารมีของพ่อ ให้ได้เต็มบริบูรณ์ ในกาลบัดนี้แล ฯ ลูกเอ๋ย พรหมณ์มันตำหนิพ่อ พ่อมี ใจร้อนปวดแสบปวดร้อนอยู่ไม่สุขเลย ว่าถ้าเจ้าขึ้นจากน้ำมาสู่พ่อแล้ว เสมอเจ้าเอาน้ำ 1000 กระออม ถนอมรดบนตัวพ่อให้เย็นสบายใจ ลูกเอ๋ย ธรรมดาลูกย่อมคล้อยตามคำพ่อ ลูกเอ๋ย พ่อถือว่าเจ้าทุกวันนี้เสมอสำเภาเกตราทองใหญ่ตระหง่าน สำหรับส่งข้ามฟากข้ามตัดทะเลการเวียนว่าย ตายเกิดวางถึงฝั่ง กล่าวคือพระนิพพาน พ่อจะส่งข้ามฟากเหล่าสัตว์นิกรอมร ทั้งเทวดาอินทร์ พรหมมนุษย์สัตว์ผอง ไปวาง ณ สถานนิพพานทั้งสิ้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 275-276)

เนื่องจากพระเวสสันดรทรงเป็นกษัตริย์ที่แผ่พระบารมีในทางธรรม พอ พระทัยในทางการบริจาคทาน ในเนื้อเรื่องจึงไม่ปรากฏพระปรีชาสามารถในวิชาการศิลปศาสตร์ ด้านอื่นๆ เช่น วิชาการยิงธนู และวิชาพิชัยสงคราม เป็นต้น

บทบาทความเป็นกษัตริย์ผู้มีพระปรีชาสามารถสูงในทางธรรมของ พระเวสสันดรปรากฏชัดเจนหลายครั้ง เพราะพระองค์มุ่งให้ความสำคัญกับการศึกษาและปฏิบัติ ทางด้านนี้อย่างไม่ย่อท้อ รวมทั้งการสะสมบารมีทางธรรมมาเป็นระยะเวลาหลายชาติภพอยู่แล้ว เช่นในกัณฑ์วนปเวสน์ ตอนที่พระองค์ออกเดินทางไปถึงเขาวงกตและเข้าพักในอาศรมที่

พระวิษณุกรรมมาสร้างถวายเป็นแล้วนั้น พระองค์ผนวชเป็นฤๅษีสวคมนตรีจำริณภูพานา ดังความว่า “พระองค์...ก็เปิดประตูพระบรมศาสดาเข้าไปวางพระขรรค์กับกระบองลูกธนู เอาพระเกาทัณฑ์จาก พระอัสสาออกแล้ว พระองค์เปลี่ยนผ้าบริสุทธินั้นออก พระองค์เอาผ้าข้อมกถ์นั้นมาทรงเสร็จแล้ว พระองค์เอาหนังสือทั้งเล่มมาสะพายเฉียง ณ บ่าซ้าย แล้วผูกพระเกศาชฎาณทล เป็นมหาฤๅษีแล้ว เสด็จออกจากในบรมศาสดา มาประทับอยู่ ณ แผ่นหิน ณ ประตูบรมศาลานั้น พระองค์มีความปีติ ยินดีว่า โอโฮ โอ ดั่งเราคิดนี้แล้ว อันว่าการบวชของเรานี้บริบูรณ์เกษมประเสริฐยิ่งนัก ณ เวลานั้น พระมหาสัตว์พระองค์สวคมนตรีจำริณภูพานาอยู่ ณ ป่านั้น” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ , 2539: 168 และ 170)

ในบทบาทปุณฺชน ความเป็นตัวละครหลายมิติของพระเวสสันดร แสดงออกด้วยการปรับเปลี่ยนลักษณะนิสัยไปตามสภาพอารมณ์ ตามสถานการณ์เช่นเดียวกับคน ธรรมดาทั่วไปในชีวิตจริง ที่ย่อมแปรเปลี่ยนบุคลิกภาพไปตามสิ่งแวดล้อมภายนอกที่มากระทบ ดัง ปรากฏในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระองค์ทรงยินดีในการบริจาคบุตรทานให้แก่ชูชก ดังความว่า “ครา นั้นพระมหาสัตว์ สดับคำพราหมณ์แล้ว มีพระหฤทัยยินดีหิมา คูดังบุรุษหนึ่ง จากเล็กจนโต ไม่เคยมีทองถึงสามไพ อยู่มาวันหนึ่ง มีบุรุษผู้หนึ่ง เอาทอง 1 พันตำลึง บรรจุในถุงบรรจุวางกับ มือบุรุษนั้น ๆ มีจิตยินดีนั้นใดเล่า ก็พระองค์มีพระราชหฤทัยยินดีสาทรมีอุปมาจันนั้นแล” (มหา เวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 267) ครั้นเมื่อบริจาคสองกุมารแก่ชูชกไปแล้ว ชูชกทำทารุณ สองกุมารด้วยการมัดติดกระดูกตากตัวออกไป สองกุมารก็ร้องไห้คร่ำครวญให้ช่วย พระองค์เสีย พระทัยและโกรธถึงกับคิดจะฆ่าชูชก ดังความว่า “พระบรมโพธิสัตว์ทรงพระกันแสง โสภพิลาป ด้วยความรัก พระราชบุตรทั้งสองเลศล้นพันประมาณ พระองค์ตรัสคิดแต่ในพระราชหฤทัยว่า พราหมณ์เก่าแก่นั้นเปียดเบียนลูกเราอะไรถึงขนาดนี้หนอ ทรงใคร่ครวญดังนั้นแล้ว พระองค์มีอาจ ยับยั้งพระกันแสงโสภได้เลย จึงทรงพระจินดาว่า ตัวเราตามไปตัดคอพราหมณ์เก่าแก่นั้นก็ได้ หรือ... เราจะเอาพระเกาทัณฑ์พร้อมพระขรรค์สรใสสะพายบ่าข้างซ้าย แล้วเราจะตามไปฆ่า พราหมณ์ให้กษัยชีวิต” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 296-297)) เป็นการแสดงอารมณ์ ปุณฺชนเช่นเดียวกับผู้เป็นพ่อทุกคน ที่ยังตัดเลือดเนื้อเชื้อไขของตนไม่ได้ง่าย ๆ แม้ว่าพระเวสสันดร จะเป็นผู้ใจในการบริจาคบุตรทานอยู่แล้วยังไม่สามารถจะทำได้ในทันที ต่อเมื่อพระองค์ตั้งจิต พิจารณาตามแนวทางของพระโพธิสัตว์แล้วก็เกิดพระปัญญาระงับอารมณ์ดังกล่าวได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรมิได้เป็นพ่อที่เห็นแก่ตัว ยกลูกให้ไปเป็นทาสแก่ผู้อื่นโดยปราศจากความรัก แต่พระองค์มุ่งปฏิบัติให้ถึงซึ่งสรรพคุณญาณ เพราะต้องการช่วยเหลือสัตว์โลกส่วนใหญ่ให้ หลุดพ้นจากวัฏสงสาร มากกว่าจะทรงเห็นแก่ความรักลูกของพระองค์เพียงผู้เดียว

นอกจากนี้ความเป็นตัวละครแบบหลายมิติของพระเวสสันดรยังปรากฏในกัณฑ์กษัตริย์ คือแม้พระองค์จะเป็นนักบวชผู้สละทุกสิ่งและยึดมั่นในการบำเพ็ญภาวนาแล้ว แต่ในฐานะปุณฺณพระองค์ก็ยังทรงแสดงอาการขลาดกลัว เมื่อได้ยินเสียงกองทัพที่พระชาลิสีนำเสด็จพระเจ้ากรุงสัณฺฑีมาถึงสระมูจลินท์ เนื่องจากพระองค์สำคัญผิดว่าเป็นศัตรูยกทัพมารบชนะกรุงสิทฺธิแล้วมาตามจับ พระองค์จึงชวนพระนางมัทรีหนีขึ้นไปแอบบนภูเขา ดังความว่า “กาลนั้นพระมหาสัตว์ทรงทราบแล้ว ทรงพระจินดาพิจารณาว่า โอศัตรูพองทั้งหลายเอ๋ย มันคงไปจู่โจมจับฆ่าซึ่งสมเด็จพระวชิรบริดาเราแล้ว มันคงมาโจมจับฆ่าเรานี้ด้วย ฯ พระองค์ทรงพระดำริว่า โอเราเอ๋ย คงจะกษัยประลัยชีวิตโดยพวกศัตรูนี้เองแน่เลย พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณา ซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว พระองค์ขลาดหวาดกลัว ไม่อาจจะยับยั้งตั้งอาตมาภาพนั้นได้เลย ครั้นแล้วจับพระหัตถ์พระนางมัทรีพาขึ้นไปบนยอดพนมคีรีวงกตไชวรี ทรงทอดพระเนตรเมี่ยมมองไปยังเหล่าเสนาโยธาทองทั้งหลายนั่นแล ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 424) ในกัณฑ์นครกัณฑ์ พระเวสสันดรก็แสดงความเป็นปุณฺณทั่วไปที่ยังมีความเสียใจ น้อยใจ เจ้าคิดเจ้าแค้น ด้วยการกล่าววาจาตัดพ้อกระเทียบบรรดาข้าราชการบริพารที่มาทูลขอให้พระองค์ลาผนวชกลับไปครองราชย์ดังเดิม พระองค์ตรัสกับพระเจ้ากรุงสัณฺฑีว่า “บพิตร พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ใหญ่อุดมประเสริฐเอ๋ย จำเดิมพระองค์ทรงพระเมตตาโปรดปราน พระราชทานให้ครองเสวตฉัตรรัฐราชบุรี ให้กล่าวสั่งสอนเหล่าอาณาประชาราษฎร์ไชวรี ไม่ให้ทำนอกกฎผิดพระราชอาญา แล้วพระองค์ว่าเหล่าอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลาย ล้วนแต่ปวดแสบปวดร้อนโกรธข้าพระองค์มาก ว่าเพราะข้าพระองค์ให้ช้างมงคลไปเป็นทานอุดมเป็นบรมทาน เขาจึงพากันเนรเทศ ให้พลัดพรากนिरาสจากราชสมบัติพลัดออกมา ข้าพระองค์พยายามเดินบุกป่าฝ่าดงมาอยู่ยังป่านี้เป็นป่าช้าสถานสงัดแล้ว ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย เดียวนี้ พระองค์ทรงพระจินดาอย่างไร ก็จึงเสด็จมาอาราธนาข้าพระองค์ที่พระองค์ว่าเป็นคนผิด ไม่ถูกต้อง ให้ไปเสวยราชสมบัติดุจดั่งเดิม ข้าพระองค์ไม่พึงใจเลย” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 442-443)

2. พระนางมัทรี เป็นตัวละครหลายมิติ

พระนางมัทรีเป็นธิดาของกษัตริย์มาตุลราชวงศ์ พระนางเป็นมเหสีของพระเวสสันดร เป็นพระมารดาของพระชาลิสี และพระนางกฤษณา ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ปรากฏบทบาทของพระนางมัทรีหลายบทบาทที่แสดงความเป็นตัวละครหลายมิติ ได้แก่

บทบาทในฐานะภรรยา พระนางมัทรีเป็นภรรยาที่น่ารักของ มีสติ มีเหตุผล รู้จักปลูกปลูกใจและยินดีร่วมทุกข์กับพระเวสสันดร ดังปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรถูกชาวเมืองสีพีรวมตัวกันเนรเทศไปอยู่ป่าหิมพานต์ พระนางมัทรีกล่าวขึ้นชมป่าหิมพานต์ให้พระเวสสันดรฟังว่ามีความงดงามน่าอยู่อาศัย ไปอยู่แล้วก็จะไม่หวนอาลัยราชสมบัติ ทั้งที่พระนางไม่เคยเสด็จไปยังที่นั่นมาก่อน จุดประสงค์เพื่อปลูกปลูกพระทัยพระเวสสันดร ดังความว่า “ บพิตรมหาราชกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าไพร่หิมพานต์นั้นสบายยิ่งนักแล ครั้นเมื่อเราไปถึงแล้ว อันว่าเด็กทั้งสองนี้เมื่อเวลาบ่ายเขาจะร้องเพลงรำเล่นตามพุ่มไพร่นั้น มีเสียงกลมกล่อมกังวานลึกซึ้งสมสัพทอันไพเราะ พอที่พระองค์จะสบายในพระราชหฤทัย อันว่าเจ้าช้างป่าที่ล่ออันมีจามรนั้นเยื้องย่างอ่อนช้อยที่มีหางยาวจดเท้าทั้งสองกวาดพระธรณี...มันเดินไปหน้าโขลงตัวเมียทั้งหลาย แล้วมันร้องแผดเสียงจนกระเรียน บรรดาकिनรพองทั้งหลายเล่าบ้างรำบ้าง ร้อง บ้างพากันเดินเล่นตามสองข้างทางมุจลินทร์นี้ ถ้าพระองค์เห็นแล้ว ไฉนเลยจะนิกรเลิกลาสูราชสมบัติที่นี่” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 84-85) ซึ่งสอดคล้องกับที่ สเมธ สุร (2511: 169) กล่าวไว้ในอรรถาธิบายมหาเวสสันดรชาดกว่า “ถึงแม้พระนางมัทรีไม่เคยเสด็จไปป่าหิมพานต์ก็ตาม พระนางก็พยายามหาวิธีโยบายมาทูลพรรณนาอย่างละเอียดลออเกี่ยวกับป่าหิมพานต์ว่าเป็นสถานที่ควรให้สบายเบิกบานอยากไปอาศัยอยู่มาก การกระทำอย่างนี้คือเพื่อให้พระสวามีเกษมสันต์พระทัยกับสถานที่นั้น และเต็มพระทัยจะให้พระนางตามไปอยู่ด้วย”

นอกจากนี้พระนางมัทรียังแสดงพฤติกรรมความมีสติ มีเหตุผล ปลูกปลูกพระทัยสวามีได้อีก ดังปรากฏในกัณฑ์กัณฑ์ขัตติย์ ตอนที่กองทัพพระเจ้ากรุงสัญชัยยกมาถึงสระมุจลินทไถลล้อมพระเวสสันดรนั้น พระเวสสันดรสำคัญคิดว่าเป็นกองทัพศัตรู แต่พระนางมัทรีทราบว่าเป็นกองทัพของกรุงสีพี จึงปลอบพระทัยให้สติพระเวสสันดรว่า “บพิตรพระสมมุติเทพมหาราชกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย พระองค์ขาดกลัวอะไรกับศัตรูนั้น มีอุปมาประดุจมีผู้เอาคบเพลิงทั้งพันไปลงน้ำทะเล จนกระทั่งจะร้อนสักน้อยนั้นไม่เคยมีเลย ฯ บพิตรมหาราชเอย พระองค์ลืมนึกแล้วหรือ สมเด็จพระอินทราชาทราบพระพรพระองค์อย่างไร ว่าถึงแม้ศัตรูมาจากน้ำก็ดี จากบกก็ดี จากขวาก็ดี จากซ้ายก็ดี จะมาห้อมล้อมพระองค์เท่าไรๆ ก็ดี นั้นก็จะมาเบียดเบียนพระองค์ไม่ได้เลย ย่อมมาถวายเป็นภคินิคมขอพรจากพระองค์เองแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 426)

พระนางมัทรีมีความยินดีร่วมทุกข์สุขรับใช้ปรนนิบัติสามีโดยไม่เกี่ยงจนดังปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรสั่งให้พระนางอยู่ดูแลทรัพย์สมบัติในพระราชวังดูแลพระชาติและพระนางกฤษณา ตลอดจนพระบิดามารดาของพระองค์ และหากมีกษัตริย์องค์ใด

ปรารถนาพระนางไปเป็นมเหสีก็ขอให้พระนางยินดี แต่พระนางไม่ประสงค์จะปฏิบัติตามที่พระเวสสันดรตรัส พระนางกล่าวว่า “บพิตรพระสมมุติเทพมหาราชกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอ๋ย... เจ้าชีวิตข้าพระองค์เอ๋ย พระองค์จะเสด็จเดินไปตรงสถานใดเล่า ก็หม่อมฉันจะอุ้มแม่กฤษฎาพาเจ้าชายเดินไปโดยซึ่งทางนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 80)

บทบาทในฐานะมารดา พระนางมัทรีเป็นมารดาที่ประเสริฐ มีความรักลูกทั้งสองเหนืออื่นใด ดังปรากฏในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางกลับมาจากหาผลไม้ในป่าแล้วไม่เห็นพระชาติและพระนางกฤษฎา คิดตามหาทุกแห่งหนแล้วก็ไม่พบ ถ้อยคำที่พระนางเรียกสงกุมารในตอนนี้แสดงให้เห็นความรักของพระนางที่มีต่อลูกทั้งสองได้อย่างชัดเจน เช่น ลูกสงวนรักแม่ทั้งสอง ลูกขอครักแม่เอ๋ย สุดคนอม ลูกอุ้มทุกข์คู่ยาก ลูกเภาแม่ทั้งสอง และทองขอครักของแม่เอ๋ย เป็นต้น

บทบาทในฐานะปูลุชน พระนางมัทรีแสดงออกทางอารมณ์เมื่อมีผู้ขัดพระทัยด้วยการใช้วาจาเปรียบเทียบเหน็บแนมได้ไพเราะเยียบคม ดังปรากฏในกัณฑ์ทศกันท์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสัณยชัยทัดทานไม่ให้พระนางตามออกไปอยู่ป่ากับพระเวสสันดร พระนางทูลพระเจ้ากรุงสัณยชัยด้วยถ้อยคำปฏิเสธที่เยียบคม ดังความว่า “ข้าแต่พระมหากษัตริย์เอ๋ย นที อันว่าแม่น้ำใด อนุทกา ที่ไม่มีน้ำเลย นคฺคา เรียกว่าแม่น้ำหรือไม่ฯ ภูฏฺฐ์ อันว่านครมณฑลราชภูธรพองทั้งหลาย อราชิกิ ว่าถ้าไม่มีกษัตริย์ครองแล้ว นคฺคฺ เรียกว่าเมืองหรือไม่ ไม่เรียกนครประเสริฐเลยฯ อปี อีกโสดหนึ่ง ยา อิตฺถิ อันว่าหญิงใด วิธวา แม่ไร้สามี เรียกว่าหญิงแม่ม่ายแล ฯ ฤทธสภ บพิตรผู้เป็นใหญ่เอ๋ย เวทพยิ อันความเป็นหญิงม่ายนั้น กฏุกิ สมควรเป็นทุกขยิ่งนัก โลก ฦ โลกนี้ ข้าแต่มหาราชผู้เป็นกษัตริย์ใหญ่อุดมประเสริฐเอ๋ย อันว่าราชรถซึ่งประดับไปด้วยงาช้างลูกกระพรวน นากกระดิ่งนั้น ไชริ์ จึงปรากฏเรียกว่าราชรถ ฯ อันว่าเพลิงเล่า ถ้ามีคว้นขึ้นนั้น ไชริ์ จึงปรากฏเรียกว่าเพลิง ดังว่าบ้านเมืองเล่า ถ้าแม่นมีกษัตริย์เสวยราชย์ครอบครองอยู่นั้น ไชริ์ จึงเรียกว่าเป็นบ้านเมืองประเสริฐ นครประเสริฐ ฯ อันว่าสตรีทุกวันนี้ ถ้าหากมีสามีนั้น ไชริ์ จึงเรียกว่าเป็นสตรีประเสริฐ ถ้าแม่นไร้สามีแล้ว เขาก็เรียกว่าหญิงม่ายแล เหตุนี้แล ข้าพระองค์พยายามไปตามพระบาท ศรีเวสสันดรผู้เป็นพระราชสวามีข้าพระองค์” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 126-127)

3. พระเจ้ากรุงสุโขทัย เป็นตัวละครหลายมิติ

พระเจ้ากรุงสุโขทัยเป็นราชบุตรของพระเจ้าสีวิราช อภิเษกกับพระนางสุปราสอุปคิตีมีพระโอรสหนึ่งองค์คือพระเวสสันดร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พระเจ้ากรุงสุโขทัยปรากฏบทบาทในฐานะต่างๆ ดังนี้

บทบาทในฐานะกษัตริย์ พระองค์เป็นกษัตริย์ที่ยอมรับฟังความเห็นของราษฎรส่วนใหญ่ ยึดมั่นในราชธรรมประเพณี แม้ว่าผู้ที่ทำความผิดตามความเห็นของราษฎรเหล่านั้นจะเป็นพระโอรสองค์เดียวและเป็นลูกที่รักยิ่งของพระองค์เพียงใดก็ตามก็ต้องได้รับโทษปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ ดังความว่า “ดูก่อนท่านทั้งหลายเอ๋ย อันว่าเจ้าเวสสันดรก็มีโทษกับท่านทั้งหลาย จะจับไล่แก่ออกไป ข้าจะว่าอย่างไรเลย แต่ขอให้ท่านทั้งหลายยกโทษให้แก่ ณ ราตรีนี้ก่อน คอยถึงเช้าวันรุ่งขึ้น ค่อยท่านทั้งหลายมาประชุมพร้อมละม่อมร่วมกัน แล้วจับไล่แก่ออกไปแล ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 68) แม้พระนางสุปราสอุปคิตีจะมาทูลขอภัยโทษให้พระเวสสันดร พระองค์ก็ไม่ทรงเปลี่ยนแปลงคำสั่ง ดังความว่า “เราทำความเคารพแก่พระราชธรรมประเพณีจึงเนรเทศราชบุตรของเรา ที่เป็นช่งชัยแห่งชาวศรีพิราฐรพองทั้งหลาย ถึงแม้พระราชบุตรนั้นเป็นที่รักเต็มจิตล้นพ้นกว่าชีวิตของเราไปอีกก็ตาม” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 93)

บทบาทในฐานะหัวหน้าครอบครัว พระองค์เป็นหัวหน้าครอบครัวที่มีความรอบคอบ เคารพในการตัดสินใจของผู้อื่นและมีคำพูดที่โน้มน้าวปลูกปลอบใจคนในครอบครัวอย่างมีเหตุผล ดังปรากฏในกัณฑ์ท้าวณกัณฑ์ ตอนที่พระองค์ตรัสห้ามพระนางมัทรีว่าไม่ควรออกไปกับพระเวสสันดร ให้อยู่แต่ในวังเพราะในป่ามีความลำบาก ความว่า “ดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย พ่อจะกล่าวบอกแม่ แม่เอ๋ย อันว่ากำเนิดป่าหิมพานต์นั้นยากลำบากยิ่งนัก เต็มไปด้วยสัตว์มฤคสัตว์ร้ายกาจมาก แม้แต่ตาโอ (ต่อ) โอมาล์ (ต่อหลุม) ก็ดี แม้แต่สุราง (แดน) หมู (ผึ้ง) ก็ดี แม่เอ๋ย อันสัตว์เหล่านั้นมารุมล้อมอยู่เป็นอันมาก...อันว่าภูหนึ่งนั้น ท่านเรียกว่าพัสถุถาน (ภูเหล็ก) มีกำลังมากนัก มันได้เห็นมนุษย์ก็ดี สัตว์อะไรๆอย่างหนึ่งก็ดี ที่เข้ามาอาศัย ณ ลำน้ำมูลสินทรันที เมื่อใดถ้ามันเห็นแล้ว มันไล่โดยซึ่งกำลังของมัน ถึงแม้จะขึ้นต้นไม้สูงเท่าใดก็ดี ก็ไม่พ้นจากมันเลย เมื่อมันไล่ทันแล้ว มันพันรัดแน่นด้วยขดหางมันนั้นรัดกระดูกละเอียดหมด แล้วมันกลืนโดยซึ่งอำนาจมันแล...อันว่าสัตว์หนึ่งท่านเรียกว่าขุลาหมู (หมี) อันมีขนนั้นดำหยาบ เมื่อใดที่มันเห็นมนุษย์คนใดคนหนึ่งเดินไปแล้ว ถึงแม้จะวิ่งขึ้นบนต้นไม้สูงเท่าใดก็ดี ก็ไม่พ้นจากมันเลย ถ้ามัน

จับได้แล้ว มันดูเอาเลือดตัวแห้งเกรียวไป ว่าถ้าแม่จะไปในนั้นลำบากยิ่งเล...ภัยทั้งหลายเหล่านั้น เหตุแต่นางไม่เคยได้ยิน ไม่เคยเห็นเล่า ว่าถ้านางได้ยินได้เห็นแล้ว นางก็จะสะพรึงขนลุกขนพอง สยองเกล้าทั้งตัว นางจะร้องไห้ตื่นกระเสือกกระสนคืนนี้กระตือรือร้นยิ่งนัก โฉนเลยนางจะไปอยู่ ณ พนมคีรีวงกตบรรพตนั้นได้ นางจึงอยู่ที่นี้กับแม่สวามีพ่อสวามีนี้แล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษา เขมรฯ, 2539: 120-121) แต่เมื่อพระนางมัทรีแสดงเหตุผลความจำเป็นของพระนางว่า การปล่อย ให้พระสวามีไปลำบากอยู่ในป่าแต่ลำพังนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำอย่างยิ่ง และการอยู่เป็นแม่ม่าย นั้นมีแต่ข้อเสีย พระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ทรงยอมรับฟังความคิดเห็นและไม่ใช้อำนาจขัดขวางพระนาง มัทรี

ในกัณฑ์ฉกษัตริย์ ตอนที่กษัตริย์ทั้งสองพระองค์คือพระเจ้ากรุงสุโขทัย พระนางสุคติ พระชาลีและพระนางกฤษณาเดินทางไปถึงอาศรมพระเวสสันดรแล้ว ทุกพระองค์ ต้องการเข้าไปพบพระเวสสันดรและพระนางมัทรี แต่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงแสดงความรอบคอบ ให้เข้าไปทีละคนเพื่อมิให้เกิดความตื่นตกใจและเศร้าเสียใจในการพบกันจนเกินไป ดังความว่า “พระบาทศรีสุโขทัยมีพระบัญชาทูลกับพระนางสุคติเทวีว่า นางเอ๋ย ถ้าเราทั้งสองเข้าไปพร้อมกัน แต่คราวเดียวแล้ว เจ้าเวสสันดรคงจะเกิดทุกข์โศกนั้นมากมายยิ่งนัก เหตุนั้นแลนางให้เราไปก่อน ให้เจ้าเวสสันดรบรรพเทาสั้นซึ่งทุกข์โศก แล้วนางค่อยไปตามหลังเรา ครั้นเมื่อนางไปได้สักหน่อย แล้ว ค่อยให้เจ้าชาลีกับแม่กฤษณาติดตามไปเป็นลำดับหลังนางแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 427)

พระเจ้ากรุงสุโขทัยสามารถใช้คำพูดที่โน้มน้าวปลูกปลอบจิตใจผู้ฟังให้ คล้อยตามได้ ดังปรากฏในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนที่บรรดาข้าราชการบริพารทั้งหลายกราบทูลอัญเชิญ พระเวสสันดรให้ลาผนวชกลับไปครองเมืองดังเดิมแล้วนั้น พระเวสสันดรทรงน้อยพระทัยตัดพ้อ ว่า แต่เดิมพระองค์ครองแผ่นดินโดยทศพิธราชธรรม ชาวเมืองทั้งหลายก็ประชุมกันเนรเทศ บัดนี้ มาขอให้ผู้ผิดกลับไปครองราชสมบัติ ดูไม่เป็นการถูกต้อง พระเจ้ากรุงสุโขทัยตรัสให้เหตุผลแก่ พระเวสสันดรด้วยการกล่าวยอมรับความผิดของพระองค์ว่าพระองค์หลงเชื่อคำชาวพิษณุพนคร ครั้นนั้นพระองค์ตรัสแสดงเหตุผลและปลอบโยนพระเวสสันดรว่าเป็นบุรุษรตน์ ไม่ควรมีใจโกรธ ผูกพยาบาท ดังความว่า “ดูก่อนลูกรักผู้เดียวเป็นยอดอ่อนแก่นหน่อหญ่ทัยประจุนัยนาทองพ่อเอ๋ย เหตุเพราะบิดานี้ทำให้เจ้ามีความกังวลทุกข์แน่นไม่สุขสบาย ออกมาอยู่ป่านี้ เพราะเชื่อเอาคำชาว ศรีพิราฐมณียุข ให้เนรเทศลูกรักออกมาอยู่พนมคีรีวงกตเข็ญใจเพียง 4 องค์ ตาต ดูก่อนลูก สงวนรักพ่อเอ๋ย โทษทั้งนี้ควรผิดมากแล้ว ตามแต่เจ้ายกโทษโปรดบิดาในคราวนี้แล...แน่ะลูกถนอม

รักเต็มจิตเสมอชีวิตของพระบิดา ถ้าบุคคลใดเกิดมาเป็นบรุษรัตนหมดความสงสัยที่มีอยู่ในโลก มีความอุทิศสาคไม่คิดชีวิต ตัดใจออกมาชำระทุกข์โศกโรคภัยคิณมลินในตัว ฯ ตสมา เหตุนั้น เจ้าอย่ามีใจโกรธผูกพยาบาทอาฆาตโทษานุโทษพองทั้งหลาย จงทำตามคำบิดา ลาออกจากเพศ พระดาบสจงลูกชายเจ้าทรงครองราชย์สมบัติราชฐาน ตามโบราณประเพณีแต่ดั้งเดิมเรื่อยมาให้ เกษมสันต์” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 443-444)

บทบาทในฐานะเป็นปู่ พระองค์เป็นปู่ที่มีความรักพระชาติและพระนาง กฤษณาอย่างมาก ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางมัทรียืนย่นจะนำสองกุมารออกไปอยู่ป่า ด้วยกัน แม้พระองค์จะเสียพระทัยมาก ดังความว่า “ สงสารสะอึกสะอื้นรณจวนในพระราชหฤทัย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 132) แต่พระองค์ก็ไม่คัดค้านด้วยการใช้อำนาจกับพระนาง มัทรี พระองค์แสดงความรัก ความเวทนาสงสารและเป็นห่วงสองกุมารว่าจะลำบากตรากตรำ ด้วยการกล่าวถึงความสุขสบายในพระราชวังที่สองกุมารเคยได้รับ เปรียบเทียบกับความลำบากเมื่อไป อยู่ในป่า ดังความว่า “ดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย อันว่าเด็กทั้งสองนี้ เคยบริโภคน้ำซึ่งข้าวสาธิตขาวลอบ บริสุทธานประกอบไปด้วยเนื้อปลาฆ่าพล่าคลุกทั้งผอง วางไว้เหนือภาชนะทอง อันคนคดแต่ง รจนาล้างดลกลายหนึ่งร้อยชั้น จึงเด็กทั้งสองนี้บริโภคน้ำได้ เดียวนี้จะพาไปให้บริโภคน้ำซึ่งผลไม้ห้วยมัน ที่วางบนดิน ณ ไพรนั้น ทำฉนั้นใดเด็กทั้งสองจะบริโภคน้ำได้ อีกโศกหนึ่ง เด็กทั้งสองเคยสวมใส่ซึ่ง ผ้าไหมพัสดร์ โทกมพัสดร์ เคยนั่งแคร่หาม ย่อมนั่งราชรถพาหิรัณยประเสริฐ เดียวนี้แม่จะพาเด็ก ทั้งสองไปโดยเท้าเปล่า แล้วให้นั่งห่มผ้าเปลือกไม้ ที่คนฉีกกรองไปด้วยหญ้าคา แล้วสะพายเฉียง หนึ่งเสื่อทั้งเล็บ บริโภคน้ำซึ่งผลไม้ไบไม้ อยู่ ณ ไพรนั้นอย่างไรได้...อันว่าเด็กทั้งสองนี้ย่อมทาลูปได้ ไปด้วยผกแบ่งกระแจะจันทน์ละเอียด กฤษณากล้าพัก เคยให้พัดด้วยพัดจามรหางนกยูง จึงนอน หลับสุขสบาย ฯ มัทรีเอ๋ย เดียวนี้นางจะพาเด็กทั้งสองคนนี้ไปเปื้อนด้วยผกฐลิตรายเหงื่อไคล แล้วให้นอนบนที่นอนไบไม้บนดิน ณ ไพรนั้นต้องลมฝนด้วย ทำอย่างไรจะนอนอยู่เป็นสุข คงจะร้อง เป็นทุกข์สิ้นพันอยู่ ณ ไพรนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 130-131)

4. พระนางสุปารสุปปดี เป็นตัวละครมิติเดียว

พระนางสุปารสุปปดีเป็นราชธิดากษัตริย์มัททราช เดิมพระนาง เสวยพระชาติเป็นมเหสีพระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และจุติลงมาอุบัติเป็นพระนางสุปารสุปปดี พร้อมพร 10 ประการที่พระอินทร์ประทานให้ พระนางสุปารสุปปดีเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะในกัณฑ์ทศพรซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาของพระนางตลอดกัณฑ์ เนื่องจาก

พระนางสุปารสุปปดีเป็นตัวละครมิติเดียว จึงไม่ว่าจะปรากฏบทบาทในฐานะใดก็ตาม จะไม่มีความเปลี่ยนแปลงหรือหลากหลายของอุปนิสัย ใจคอและการกระทำ มีแต่บทบาทในการแสดงความรักของพระนางที่มีต่อพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกฤษณา ดังนี้

การแสดงความรักของพระนางสุปารสุปปดีต่อพระเวสสันดรในฐานะพระราชบุตร พระนางเห็นว่าพระเวสสันดรนั้นดีเพียบพร้อม มีความสามารถ ไม่มีความผิดดังความในกัณฑ์ทศกันท์ว่า “โอ้ เหตุใดเอย ก็ชาวศรีพิราชมองทั้งหลายเขาเนรเทศเจ้าเวสสันดรลูกข้า เป็นคนไม่มีความผิดนี้ให้พราจากเมืองไป โอ้ ดังข้าคิดนี้แล้ว พระเวสสันดรลูกข้านี้เป็นผู้ไม่มีความผิด เป็นผู้มีอริยาศยาดีอยากแต่จะให้ท่านไม่รู้จักระหนึ่ทรัพย์สินอะไรเลย โอ้ เจ้าเวสสันดรลูกข้านี้เป็นผู้มียศบริวารเลื่องลือปรากฏทุกประเทศ ย่อมนำบรรณาการมาถวายเป็นอันมาก โอ้เจ้าเวสสันดรเอย เจ้าเป็นผู้ไม่มีโทษ เหตุใดเล่าก็ชาวศรีพิราชมองทั้งหลายมาขับไล่เจ้าออกจากเมืองนี้ อีกโศดหนึ่ง เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด อยู่ทุกวันนี้ย่อมจะดูแลพ่อแม่ทำนุบำรุงคนเฒ่าแก่พสกนิกรอีก โศดหนึ่ง เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด อยู่ทุกวันนี้เป็นผู้ห่วงใยอยากทำประโยชน์แก่เทวดากับมหากษัตริย์ ทำนุบำรุงญาติมิตรมองทั้งหลาย เป็นผู้ทำประโยชน์แก่แผ่นดินทั้งมวล แล้วเหตุใดเล่าชาวศรีพิราชมานเนรเทศเจ้าเวสสันดรให้ออกจากเมืองนี้” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 90-91)

การแสดงความรักต่อพระนางมัทรีในฐานะพระสนิสา พระนางสุปารสุปปดีให้ความรักพระนางมัทรีเหมือนรักลูกของตน ในกัณฑ์ทศกันท์ ตอนที่พระนางสุปารสุปปดีเข้าไปทูลขอร้องภัยโทษพระเวสสันดรจากพระเจ้ากรุงศุภชัยแล้วไม่เป็นผล พระนางออกมาคร่ำครวญอาลัยรักพระนางมัทรี ดังความว่า “อันว่านางมัทรีมีสะเอวเรียวเกลียวกลม สมซึ่งทำมีอนั้นอ่อนช้อย เคยแต่อยู่สนุกไม่เคยประสบซึ่งทุกข์โศกนั้นเลย เดียวนี้นางจะไปแต่เท่าเปล่าไร้สุพรรณบาททุกจะประดับพระบาทนั้น ก็จะเดินไปไกลไม่ได้เลย อันว่านางมัทรีทุกวันนี้ นางเคยอยู่แต่ในพระราชมณเฑียร เพียงแต่ได้ยินเสียงจึงจอก ผิดก็ดี ย่อมจะมีตัวสั่นระรัวประดุจแม่มดเข้าทรง เดียวนี้ไหนเลยก็จะไปแต่ผู้เดียว ณ ไพรทศมสังคนนั้นได้เลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 99)

นอกจากนี้ยังปรากฏในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนที่กษัตริย์ทั้งหกพระองค์พบกันแล้ว พระนางสุปารสุปปดีประทานเครื่องประดับอันมีค่าต่างๆ ให้พระนางมัทรีประดับตกแต่งพระกายอย่างงดงาม ดังความว่า “สมเด็จพระนางสุปารสุปปดี เอาเครื่องทั้งหลายให้สมเด็จพระสนิสา คือพระพัสดร์กาสักพัสดร์ กับพระพัสดร์โกทุมพัสดร์ โกไสยพัสดร์ โขมพัสดร์ อันลออบริสุทธิ อันมีผู้ปักสลักไปด้วยลวดทองเป็นแถวล้วนลออสมส่วนเป็นต้นคือ มงกุฎอร่ามเรือง สายสุร่า กำไล พาหุรัด คຸ້ມໜູ ปิ่นปักผม

สนับรอนพระชนม์ แหวนพระธำมรงค์ล้วนฝังพลอยบุษราคัม ปทุมราครัตน มุกดาร์ตน์ ประพาฬ
รัตน์ อันมีรัศมีแวววาวเกือบจะหยดพระสุพรรณบาทล้วนมีการตกแต่ง สมเด็จพระนางสุปารสุปดี
ย้อมพระราชทานสมเด็จพระนางมัทรีนั่นเองแล ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 455)

การแสดงความรักต่อพระชาติและพระนางกฤษณาในฐานะพระนัดดา
พระนางผุสดีเป็นย่าที่รักและเป็นห่วงใยหลานทั้งสองมาก ในกัณฑ์มหาราช ตอนที่รับขวัญสอง
กุมาร พระนางกล่าวเรียกขวัญให้กินมาสู่สองกุมาร เพราะเมื่อสองกุมารจากไปนั้นทั้งปู่และย่ามีแต่
ความทุกข์โศก แต่ความทุกข์ทั้งหลายก็สูญสิ้นไปเมื่อได้เห็นหน้าสองกุมาร ดังความว่า “สมเด็จพระ
พระอัยกาที่ยินดีเกษมสันต์ จึงเรียกขวัญชาติกฤษณาว่า ขวัญเอ๋ยจำเดิมตั้งแต่พลัดพรากออกจากบุรี
ไปอยู่ป่า นี่เพราะเราให้พลัดพรากจากไป ส่วนพระอัยโกอัยกา อยู่รอนแต่ทุกข์น้ำตาหยดเป็นนิ
กาล จะบริโภคอาหารก็ไม่มืรสอร่อย ในทรวงร้อนแสบจุกจนไร้วิญญาณ ได้ยินแต่ข่าวได้ 7 เดือน
นี้แล้ว จึงวันนี้ได้ทะเลาหลุดพ้นทุกข์ เพราะได้เห็นหน้าผู้เป็นหลานทั้งสอง บรรดาकुศลพระอัยโก
อัยยิกามาช่วยพิทักษ์รักษาคุ้มครอง อย่าให้มีทุกข์โศกโรคภัยพองทั้งหลาย ฯ ขวัญเอ๋ย อย่าพลัดพราก
ไปจากอัยโก อัยกากับพระญาติวงศ์ ให้มีทิมาอยู่ยืนานได้ 100 พระวัสสา ให้มียศศักดิ์การ
สมภารบารมี ให้ครองพิชัยเชตุรแทนพระวราชมารดาบิดา พระอัยโกอัยยิกา ก็จะได้ฝากผีกับ
ผู้เป็นหลาน” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 396)

พฤติกรรมของพระนางสุปารสุปดีปรากฏในแบบมิตีเดียวโดย
ไม่เปลี่ยนแปลง คือเป็นผู้มอบความรักให้กับพระเวสสันดรในฐานะราชบุตร มอบความรักให้
พระนางมัทรีในฐานะพระสนิสาและมอบความรักให้พระชาติและพระนางกฤษณาในฐานะพระนัดดา

5. ชูชก เป็นตัวละครหลายมิติ

ชูชกพราหมณ์ขอทานขรา มีลักษณะของบุรุษไทยทั้ง 18 ประการ ดังนี้
“พลงคปาโท จะคอยสอดส่องไปที่เท่านั้นใหญ่แวมแบนโค้งโค้งงุ้มอย่างตาขอ อนุชนโข อันมีเล็บ
นิ้วทั้ง 10 นั้นดำเหม็นครบทั้งหมด อุพทุธิปณฺธิโก มีน่องประกอไปด้วยเนื้อก้อนระโยงระยาง
คุดผลบวบสุก ทิฆุคุดโรฎุโฐ ริมฝีปากบนหย่อนยานครอบริมฝีปากล่าง จปโล เมื่อใดอ้าปากพูด
น้ำลายนั้นไหลอาบไซกแก้มทั้งสองข้าง กพาโร มีเขี้ยวขาววับโผล่ออกจากปาก คุดเป็นเขี้ยวหมู
ภคฺคนาสโก จมูกนั้นหักปากไม่เสมอ กุมภโทโร ท้องใหญ่ป่อง ป่องๆเท่ากระออม ภคฺคปิณฺณ
มีหลังหักโค้งงุ้มอย่างตาขอ วิสมจกฺขุโก ตาเหล่สูงลิบ สูงข้างหนึ่งต่ำข้างหนึ่งไม่เสมอกัน

โลหมสุสุ มีเคราย่อมย่ำม แข็งเหมือนลวดทองแดง หริตเกโส อันผมนั้นแดงจ้ำสากหงิกงอขมวด หดเหลืองควรให้สะอิดสะเอียน วลีนิ์ ดิลกาหโต ตามร่างกายมีเส้นขึ้นขวกไขว้ แล้วมีจีแมลงวัน กับไฟเต็มทั่วตัว ปิงคโค มีแก้วตาเหลืองดุจตาแมว วินโต มีลำตัวคดโค้งงุ้มอย่างตาขอตรงคอตระ หลังกับเอวคุดังเขาทำเล่น วิกโก เท้าทั้งสองก็ถ่างออกห่างจากกันแยกจากกันผิพรรณคา พาหาขโร ขนตามทั่วตัวแข็งดุจขนหมู” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 286) ชุชกเป็นชาวบ้านทุนวิฐ เขตต่อเนื่องกับเมืองกลิงกราษฎร์ มีภรรยาชื่อนางอมิตตคาปนา แสม สุร (2511: 79-80) ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับบทบาทของชุชกไว้ว่า “เป็นตัวละครที่สำคัญมากในการช่วยบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรให้เต็มเปี่ยมขึ้น ถ้าไม่มีตัวละครชุชก ก็ไม่มีผู้ใดไปขอขालิกลุชณาจากพระเวสสันดร แล้วพระเวสสันดรก็ไม่ได้ทำบุตรบริจาคตามพระประสงค์เลย” ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯปรากฏบทบาทของชุชกในฐานะต่างๆ ดังนี้

บทบาทเป็นขอทาน ชุชกเป็นขอทานที่รู้จักการประเมินจิตใจผู้อื่นว่าตนสมควรขออะไรจากใคร เมื่อไร ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่ชุชกเดินทางไปถึง อาศรมพระเวสสันดร ในเวลาเย็น ชุชก ตริตรองแล้วเห็นว่าเป็นเวลาไม่สมควรที่จะเข้าไปทูลขอสงกุมาร เพราะเวลานี้พระนางมัทรีซึ่งเป็นมารดาถูกล้างจากการออกไปหาผลไม้ในป่า และผู้เป็นแม่ย่อมรักและหวงลูกยิ่งกว่าสิ่งใด ตนจะไม่ได้ตัวสงกุมารไปดังปรารถนา ดังความว่า “อชฺชาตีสายณฺเห โอเวลาเย็นมากแล้วหนอ ! เวลานี้ ต้องพบประจวบกับพระนางมัทรีมาจากป่า ก็ธรรมชาติย่อมรักลูกแล้วไม่เคยได้เจริญดังใจกับขอทานผองเลย เพียงพระนางมาทันแล้วจะทำอันตรายแก่ทานบารมีแห่งพระบรมโพธิสัตว์ปรากฏแล ฯ เสว ตสุสา อรณฺญคตกาเล ฮี ก็เราจะผลิผลามอะไรเหลือเกินนัก วันนี้พระนางมา วันพรุ่งนี้พระนางจะไม่ออกไปป่าแสวงหาผลไม้ นั่นอีกหรือไร ถ้าพระนางออกพ้นไปแล้วค่อยเราไปทีหลัง เข้าไปสู่อาศรมบทสำนักพระบรมโพธิสัตว์ แล้วเราจะกราบบังคมทูลอ่อนวอนขอพระราชบุตรทั้งสอง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 252-253)

นอกจากนี้ในกัณฑ์เดียวกัน ตอนที่ชุชกเข้าเฝ้าพระเวสสันดรเพื่อจะทูลขอพระชาติและพระนางกฤษณา ชุชกแสดงความเห็นขอทานที่มีความสามารถในการพูดจาหวานล่อม ด้วยการเปรียบเทียบว่าน้ำพระทัยในการบริจาคทานของพระเวสสันดรนั้นมากมายเหมือนดั่งแม่น้ำทั้งห้าที่ไม่มีวันเหือดแห้ง ดังความว่า “ข้าพระองค์ได้ยินเขาว่า พระราชหฤทัยสูงส่งวิเศษแผ่ไพศาลย่อมทรงอำนวยการแก่ขอทานยากจนเป็นปกติ ลือระบือเป็นอัศจรรย์ทั่วถึงนครกลิงราษฎร์โน้น พระราชหฤทัยสูงส่งวิเศษที่ทรงพระราชศรัทธานั้นไม่มีอัมสกันน้อยเลย ประจุคุดตันแม่น้ำทั้ง 5 ย่อมเต็มเปี่ยมริมตลิ่งไม่เคยแห้งเหือดเลย ถึงแม้วามนุษย์สรรพสัตว์

มฤคปิกมีผองคักด้วยกระออมถนอมซึ่งภาชนะสาดด้วยอุ้งมือ คักใส่ไหตุ่มสาด หรืออาบคัม
อย่างไรก็ดี จะแห้งเอิบอาบซาบซ่านขาดน้ำเห็นถึงดินทรายนั้น ไม่เคยมีเลยฯ อันพระราชหฤทัยประไพ
ก็ไม่มีอ้อมเอบกับยาจนนั้น ก็มีประดุจดั่งนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 266)

นอกจากนี้ชูชกยังเป็นขอทานที่ใช้การพูดจาหลอกลวงตลบตลวงเอาตัว
รอด ซึ่งแสดงถึงความเป็นคนฉลาดเจ้าเล่ห์ ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่พราณเจตบุตรเล็งหน้าไม้จะยิง
ชูชกได้กล่าวไปปิดเอาตัวรอดและยังข่มขู่พราณเจตบุตรว่าตนนั้นเป็นราชทูตนำสารจากพระเจ้า
กรุงสุโขทัยมาทูลเชิญพระเวสสันดรลาผนวชกลับไปครองราชสมบัติ ความว่า “อันว่าข้านี้ไม่ใช่เป็น
ขอทานยาจกตามมาขอทานนั้นหรือ ข้าเป็นตระกูลพราหมณ์ใหญ่ อุดมประเสริฐเลิศล้ำยิ่ง
พราหมณ์ผองทั้งหลาย ข้าย่อมจะคิดการพระราชพิธี ตามประเพณีแต่โบราณ ข้าย่อมจะตั้งสอน
ศิลปศาสตร์พระราชบุตร ให้เรียนสูตรทั้งพุทธทั้งไสย เดียวนี้ พระบาทศรีสุโขทัยผู้เป็นพระวรวง
ษัตริย์ มีพระชราโรคาพยาธิมาเบียดเบียนพระกายไม่สบายในพระองค์ ทรงพระจินดานึกระลึกถึง
พระราชบุตรทั้งสองพระองค์ กับพระหลานทั้งสองเป็นยอดที่รัก จึงมีพระราชโองการดำรัสตรัส
ใช้ข้ามาหาอาราธนาพระองค์ไปครอบครองโยธาแสนามนตรี ควรอะไรเจ้าจะฆ่าข้า หากเจ้าฆ่าข้า
จะได้ความผิดสองประการ เพราะข้าเป็นคนนำพระราชสาร ถือพระอาชญาพระบาทผู้เป็นใหญ่
ถ้าจะพิฆาตราชทูตท่านก็ตามใจ อีกประการหนึ่งการฆ่าตัดชีวิตสมณะชีพรามณ์ ก็ไม่ถูกต้องกับ
ประเพณีแต่โบราณต่อมานั้นเลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 207-208)

บทบาทในฐานะสามี ชูชกมีความรักและหลงใหลนางอมิตตดาปนาอย่าง
ยิ่ง เห็นได้ชัดเจนได้จากคำที่ชูชกเรียกนางอมิตตดา ทุกคำเป็นคำที่มีความหมายแสดงความยกย่อง
ชื่นชม และรักใคร่ เช่น อมิตตดาปนาที่รักของตาเอ๋ย และอมิตตดาปนาทูนหัวของตา เป็นต้น
นอกจากนี้ชูชกยังยินดีทำงานทุกอย่างไม่ให้นางอมิตตดาปนาต้องลำบาก ดังความว่า “นางอย่า
ออกไปทำงานอะไร จงอยู่แต่ในบ้านนะทูนหัวตา ทั้งน้ำทั้งไฟทั้งเหล่าบรรณาการอาหารผอง นาง
อย่าไปหาเลย เป็นงานตาเองแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 188)

บทบาทในฐานะปูลูชน ในความเป็นปูลูชนคนธรรมดาชูชกเป็นคนขาด
สติ มีความละโมภโลภมากไม่รู้จักพอ จนในที่สุดชูชกก็ต้องตายเพราะความไม่พอของตน ในกัณฑ์
มหาราช ตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยได้ตัวสองกุมารจากชูชกแล้ว สั่งให้จัดหาอาหารอย่างดีมาให้
ชูชกกิน ชูชกกินเกินขนาดจนตาย ดังความว่า “อันชูชกพราหมณ์พฤตอาจารย์ แก่เห็นของหวาน
โภชนาหารที่พระองค์พระราชทานประสาที่ ชูชกแก่งืดจะมาจากความอดอยาก แล้วแกเป็นมนุษย์

ไม่มีความละอายบริโภคกระทั่งจนแน่น ดึงแข็งเกินสุดลมหายใจ ตาแกเหลือกขาว เตโชธาตุจะพัดให้ย่อยผลาญอาหารไม่ทัน ชุชกแกท้องแตกตายในเวลานั้นเองแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑, 2539: 411-412)

เห็นได้ว่าชุชกเป็นตัวละครหลายมิติที่ทั้งด้านดีและด้านเสีย คือเป็นทั้งคนที่มีสติ ฉลาด รู้จักคิดไตร่ตรองเพื่อให้ได้ผลประโยชน์ส่วนตัว มีเล่ห์เหลี่ยมในการเอาตัวรอดจากสถานการณ์คับขันได้ดี รู้จักพิจารณาถ่วงถ่วงถึงทั้งทางหนีและที่ไล่ แต่เมื่อถึงคราวล้มตัวชุชกก็ไม่นำความมีสติ ความฉลาดของตนมาใช้ จนตนต้องพบกับจุดจบที่ไม่มีใครช่วยเหลือได้

แสม สุร (2511: 84-86) กล่าวถึงความตายของชุชกไว้ในอรรถาธิบายมหาเวสสันดรชาดกว่า เป็นผลกรรมของผู้ทำความชั่วต้องได้รับผลร้าย ผู้ที่ประทุษร้ายต่อผู้ที่ไม่ควรประทุษร้ายย่อมได้รับผลร้ายเช่นเดียวกัน โดยเปรียบเทียบว่าเหมือนกำเกลบสาตทวนลม ย่อมปลิวกลับมาหาผู้สาด และเป็นการแสดงให้เห็นสภาพความเป็นจริงในสังคมมนุษย์ให้ยิ่งชัดเจนขึ้น คือตามทฤษฎีเรื่องผลกรรมที่เราเชื่อกันนี้ สาเหตุการตายของชุชกเกิดจากการบริโภคอาหาร อาหารเป็นยาบำบัดความหิว แต่ขณะเดียวกันอาหารก็เป็นยาพิษถ้ากินเกินขนาดความจุของกระเพาะ ชุชกอดอยากอาหารมาเป็นเวลา 15 วัน เมื่อได้มาพบอาหารที่อร่อยก็กินเกินกำหนดจนท้องแตกตาย นี่ก็จัดเป็นผลร้ายอย่างหนึ่งคือผลจากการกินอาหารเกินความจุของกระเพาะ ถ้าชุชกไม่ตายในเวลานี้ผู้อ่านก็จะขัดเคืองใจ ราชทรัพย์ที่พระเจ้ากรุงสุทศชัยได้ตัวสองกุมารก็จะเสียประโยชน์กลายเป็นทรัพย์สินส่วนตัวของชุชก ด้วยเหตุนี้ความตายของชุชก ถือเป็นคุณค่าสำคัญอย่างหนึ่งในมหาเวสสันดรชาดก ถ้าชุชกไม่ตายในเวลานี้เรื่องนี้ก็จะไม่มีคุณค่าไม่มีแก่นสารเลย แล้วตัวละครปฏิกฤษ์ก็จะยังมีอิทธิพลมากขึ้น

6. นางอมิตตดาปนา เป็นตัวละครหลายมิติ

นางอมิตตดาปนาเป็นลูกสาวของพราหมณ์ผู้เป็นเพื่อนกับชุชก ชุชกนำเงินที่ขทานได้มาฝากไว้กับพ่อแม่ นาง ต่อมาพราหมณ์ทั้งสองใช้จ่ายเงินนั้นจนหมด เมื่อชุชกกลับมาจึงไม่มีเงินใช้คืนให้ ทั้งสองจึงต้องแก้ไขเหตุการณ์ด้วยการยกนางอมิตตดาปนาให้เป็นเมียของชุชก นางอมิตตดาปนาเป็นตัวละครที่มีหลายบทบาท ดังนี้

บทบาทในฐานะลูกสาว นางอมิตตดาเป็นลูกที่ดี ยอมรับชดใช้ความผิดแทนพ่อแม่ ทำให้พ่อแม่ไม่ต้องเดือดร้อน ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่นางพราหมณ์ผู้เป็นแม่กล่าววาทสนทนากับชูชก ดังความว่า “นางพราหมณ์เป็นแม่มากล่าวสั่งสอนฝากฝังลูกสาวกับตาชูชกตามแต่จะเมตตากรุณานางอมิตตดาปนา แล้วลูบลกล่าวอยู่เรื่อยด้วยความรักว่าไอ้ลูกรักเนื้อทองของแม่เอ๋ย แม่ไม่มีทรัพย์อะไรให้เลย แม่อยู่ทุกวันนี้ยากจนยิ่งนัก ทนหิวแม่เอ๋ย นางจงไปอยู่กับตาชูชก อย่าได้มีทุกข์โศกโรคภัยเจ็บป่วยมาเบียดเบียนเลยนางอมิตตดาปนาที่สะพายย่ามตามหลังตาพฤตอาจารย์” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 179)

บทบาทในฐานะภรรยา นางอมิตตดาปรนนิบัติดูแลชูชกอย่างดียิ่งโดยไม่เกี่ยงงอนว่าตนได้ผัวแก่ ดังความว่า “ฝ่ายนางอมิตตดาปนาปรนนิบัติรักษาตาพฤตอาจารย์ ผู้เป็นสามีไม่กล้าพูดจาเรื่อยเปื่อย กระโชกกระชากให้พราหมณ์นั้น ห่าพิน คำข้าวหุงข้าวตักน้ำเข้าเย็นทุกทันทิวา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 180)

ในฐานะปู่ชาน นางอมิตตดามีความคับแค้นและเสียใจที่ถูกบรรดานางพราหมณ์ในหมู่บ้านมารุมด่าทอ จนนางต้องเปลี่ยนพฤติกรรมจากเดิมเป็นโอรชชูชก และบังคับข่มขู่ให้ชูชกเดินทางไปขอสองกุมารจากพระเวสสันดรมาเป็นทาส ดังความว่า “เนาะ ตาแก่เอ๋ย บรรดาเมียพราหมณ์หนุ่ม มันรวมกันมาตีคำฉันท์ เหมือนอย่างว่าทาสไถ่ด้วยเงินเทาจากถุงไม่สมควรเลย...ถ้าตารักฉันนี้ตาอย่าอยู่ จงไปหาทาสหญิงทาสชายมาให้ฉันใช้ต่างเพื่อนต่างมือนี่ต่างเท้า ตาจะไปแน่นอน ถ้าตาหาไม่ได้ฉันจะวิ่งไปสถานลำเนาฉันเดี๋ยวนี้เองแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 188-189)

พฤติกรรมของนางอมิตตดาเปลี่ยนไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง จากเดิมนางเป็นลูกสาวที่ยอมตัวเป็นเมียและปรนนิบัติดูแลพราหมณ์ขอทานแก่ชราเพื่อทดแทนบุญคุณบิดามารดา แต่เมื่อมีเหตุการณ์ความขัดแย้งที่นางไม่สามารถแก้ไขได้ นางจึงเปลี่ยนพฤติกรรมเป็นตรงกันข้าม อันเป็นลักษณะตัวละครแบบหลายมิติที่เปลี่ยนพฤติกรรมไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

7. พระชาลี เป็นตัวละครหลายมิติ

พระชาลีเป็นโอรสองค์โตของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี เมื่อพระชาลีแรกเกิดนั้น พระญาติวงศ์ได้รอมรับด้วยตาข่ายทอง จึงได้ชื่อว่าชาลี พระชาลีเป็นตัวละครที่มีหลายบทบาท โดยจะยกตัวอย่างดังนี้

บทบาทในฐานะลูกกษัตริย์ พระชาลีเป็นลูกที่ดี มีความรักต่อพระบิดา พระมารดาอย่างมาก เมื่อพระบิดาถูกเนรเทศจากเมือง พระชาลียกติดตามออกไปอยู่ยังป่าหิมพานต์ ด้วย ต่อมาชุกได้มาขอทั้งพระชาลีและพระนางกฤษณาไปเป็นทาส แม้ในตอนแรกพระชาลีจะไม่ไปกับชุก แต่เมื่อฟังเหตุผลจากพระเวสสันดรแล้ว พระชาลียกยินยอมด้วยเหตุผลของความเป็นลูกกษัตริย์ซึ่งจะต้องมีชดชียะมานะ แม้ว่าไปกับชุกแล้วตนจะถูกฆ่าก็ตาม ดังความว่า “เจ้าชาลี สดับพระบัณเฑาะฐสมเด็จพระวรบิดาแล้วคิดว่า พรหมณ์มันจะทำให้เราได้ตั้งใจประสงค์มันแล้วหนอว่าถ้าเราขึ้นไปตามคำพระชนกเราแล้ว อันตัวเรานี้จะตกอยู่ในอำนาจพรหมณ์แน่นอนเอง ว่าถ้าเราไม่ขึ้นไปเห็นจะละเมิดต่อพระบัณเฑาะฐแห่งพระวรบิดายิ่งนัก ถึงแม้ว่าพรหมณ์นี้มันจะมาเราก็ก็นำใจมันเถอะ เราจะขึ้นไปถวายบังคม อย่าให้อ่อนพระโอษฐ์เรียกเป็นคำรบสองเลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 276) แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญในความเป็นลูกกษัตริย์ของพระชาลีได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้พระชาลียังแสดงบทบาทเป็นลูกที่ดีด้วยการปกป้องพระเกียรติยศของพระเวสสันดร ในกัณฑ์มหาราช ตอนที่ชุกพาพระชาลีและพระนางกฤษณาเดินทางเข้ามายังเมืองสีพี และเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสัตยชัย เมื่อชุกทูลให้พระเจ้ากรุงสัตยชัยทราบว่พระเวสสันดรบริจาตสองกุมารให้แก่ตน บรรดาอำมาตย์ทั้งหลายต่างพากันดำเนินคดียื่นการกระทำบุรุษของพระเวสสันดรต่าง ๆ นานา พระชาลีได้ฟังจึงกล่าวแก้ต่างแทนพระบิดาพร้อมทั้งกล่าวตำหนิบรรดาอำมาตย์ทั้งหลาย ดังความว่า “บพิตรสมเด็จพะอัยโกเอ๋ย ไฉนเลยก็พวกอำมาตย์พากันนินทาสมเด็จพะวรบิดาข้าพระองค์ เหตุเพราะท่านไปอยู่ในไพร่พฤษยา ยสุส นาสุส ฆมร ทาโส เมื่อครั้งสมเด็จพะวรราชบิดาออกจากบุรี ไม่มีอะไรเป็นทรัพย์สินสมบัติสรรพพิธีรัตน ทาสชายทาสหญิงช่างม้าเกวียนวัวควายจะให้เป็นทาน จุขบรรดากษัตริย์แต่โบราณราชย์ทุกองค์มาเลย บพิตรสมเด็จพะอัยโกเอ๋ย อันพระราชหฤทัยสมเด็จพะวรราชบิดา ย่อมจะเลื่อมใสศรัทธาทำทานได้เห็นแต่หน้าบุตราบุตรี เป็นพาหิรทานอย่างยิ่งด้วยบรรดาทานผองได้ 100 กำลัง ตั้งพระราชหฤทัยจะแลกเอาสัตพัตถุญญาน ให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแต่โบราณ ประดับพระบารมีทานตามพระราชหฤทัยปรารถนาให้ได้มรรคผล ไฉนเลยก็พวกมนุษย์อกุศลมาดำเนินนินทาถึงพระวรราชบิดาข้าพระองค์” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 387-388) จากคำพูดของพระชาลีแสดงให้เห็นความเป็นผู้นำและ ความมีเหตุผล

ในกัณฑ์มหาราช ตอนที่พระเจ้ากรุงสัตยชัยจะยกทัพออกไปรบเสด็จพระเวสสันดรและพระนางมัทรี พระองค์มอบหมายให้พระชาลีเป็นผู้นำทัพเดินทางไปยังป่า

หิมพานต์ ซึ่งพระชาลีก็รับหน้าที่และปฏิบัติจนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ดังความว่า “พระชาลีประทับคเชนทร์เป็นม้านายกษัตริย์ยาศตรา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 414)

บทบาทเป็นเด็ก เนื่องจากพระชาลีเป็นตัวละครหลายมิติ ดังนั้นแม้ในบทบาทที่เป็นลูกกษัตริย์ พระชาลีจะมีความรักพระบิดาพระมารดา มีความเป็นผู้นำ มีความกล้าหาญก็ตาม แต่พระชาลีก็ยังมีความเป็นเด็ก โดยแสดงออกจากพฤติกรรมที่รับรู้ว่าให้พระเวสสันดรและพระนางมัทรีเก็บผลไม้ดอกไม้ข้างทางมาเป็นของเล่น ในขณะที่เสด็จออกจากเมืองสีพีไปยังเขาวงกต ดังความว่า “พระราชกุมารทั้งสองทรงมองเห็นไพรพฤษามิผลตระการในป่าใหญ่ ก็ทรงพระกันแสงเรียกร้อยอยากได้ผลไม้เหล่านั้น ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 145)

นอกจากนั้นในตอนที่ชูชกมาทูลขอสองกุมารไปเป็นทาส พระชาลีได้ยินคำพูดของชูชกก็มีความตกใจกลัว ชวนพระนางกฤษณาวิ่งหนีไปซ่อนตัวในสระบัว แม้สองกุมารจะฉลาดคิดในการลงซ่อนตัวในสระบัวว่าควรถอยหลังลงไปจะได้มีรอยเท้าเหมือนเดินขึ้นมา แต่ความเป็นเด็กก็ทำให้ไม่เฉลียวใจว่าพระเวสสันดรจะจับสังเกตจากรอยเท้าได้ ดังความว่า “พระราชกุมารทั้งสองได้ยินคำพราหมณ์พูดจากระด้างกระเดื่องมึมบ้า ก็มีพระทัยหวาดกลัวลาดล้นพันประมาณ จึงชวกรันรีบด่วนผลีผลาม วิ่งไปซ่อนอยู่ข้างหลังบรรณศาลา แต่อยู่ไม่สุขจุจดังชูชกพราหมณ์ จึงพากันวิ่งออกจากใต้บรรณศาลาโดยด่วน เข้าไปซ่อนในต้นไม้แตกกิ่งก้านสาขาเป็นพุ่มสงัด แต่อยู่ไม่สบายเลย ประคองชูชกพราหมณ์ตามไปจับอีก พระราชกุมารทั้งสองนั้นมีอาตมานั้นสิ้นรื้อรันทศ จึงวิ่งจากที่นั่นไปอีก ครั้นวิ่งไปถึงฝั่งสระโบกขรณี จึงพากันยืนนุ่งผ้าข้อมผาดที่เขากรองด้วยหญ้าคาให้กระชับเสร็จแล้ว จึงเสด็จเดินถอยหลังลงไปในสระโบกขรณีนั่น เอาใบบัวครอบเหนือศีรษะ พากันไม่กระดุกกระดิกอยู่เฉยเลย ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 272-273) นอกจากนี้ในบทบาทเป็นเด็กยังปรากฏในตอนที่ชูชกได้ตัวสองกุมารไปแล้ว พระชาลีก็ร้องไห้อาลัยถึงพระบิดา พระมารดา และของเล่นต่างๆ ที่พระเวสสันดรป้อนไว้ให้เล่น และขอให้พระเวสสันดรนำของเล่นต่างๆ มอบให้พระนางมัทรีไว้แทนตัวพระชาลี ดังความว่า “บพิตรพระองค์เอ๋ย อันรูปปั้นช้าง ม้า โค สิงโต สิงห์ ราชสีห์ ที่ท่านปั้นด้วยดิน ให้เราทั้งสองเล่นเป็นของเล่นแต่ทุกวันนี้ ขอพระองค์มอบให้บอกไปยังพระแม่ด้วยพระเจ้าข้า ” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 293)

จะเห็นว่าพฤติกรรมของพระชาลีเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ต่างๆ ที่ประสบ ต่างเหตุการณ์ก็ต่างพฤติกรรม บางเหตุการณ์ก็แสดงความกล้าหาญ ความเฉลียวฉลาดเป็นผู้นำ มีเหตุผล แต่บางเหตุการณ์ก็แสดงความเป็นเด็กที่มีความสนุกสนาน ความอยากรู้อยากเห็น

อยากเล่นของแปลกตา ความตื่นตกใจกลัว ความห่วงอาลัยของเล่นที่ตนคุ้นเคย ล้วนแสดงความ
เป็นตัวละครประเภทหลากหลายมิติของพระชาลีได้อย่างชัดเจน

8. พระนางกฤษณา เป็นตัวละครมิติเดียว

พระนางกฤษณาเป็นพระธิดาองค์เล็กของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี
เมื่อตอนประสูติพระญาติวงศ์ได้นำหนังสือเรียงรายดาวทองมารองรับ จึงได้พระนามว่ากฤษณา

พระนางกฤษณาเป็นตัวละครที่มีมิติเดียว เนื่องจากไม่ได้แสดงบทบาทที่
หลากหลายเหมือนพระชาลี พระนางกฤษณามีบทบาทเดียวคือในบทบาทเป็นเด็ก และมักปรากฏ
บทบาทคู่กับพระชาลีในฐานะสองกุมาร ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศจะต้อง
เสด็จออกจากเมืองสีพี พระนางมัทรีจะพาสองกุมารติดตามไปด้วย พระเจ้ากรุงสุโขทัย มีความเป็น
ห่วงสองกุมารมาก ตรัสทักท้วงพระนางมัทรีเพราะกลัวว่าสองกุมารซึ่งยังเป็นเด็กเล็กมากจะไป
ได้รับความลำบาก ดังความว่า “อันว่าเด็กทั้งสองนี้เคยนอนในพระราชมณเฑียร อันประดับไปด้วย
แคร่แท่นแก้ว อันตระการคายเป็นไปด้วยพรมเจียมแพรมมานป้องกันลม เด็กทั้งสองจึงนอน
หลับสุขสบาย อีกโศดหนึ่ง อันว่าเด็กทั้งสองนี้ย่อมทาอุบไล้ไปด้วยผงแป้งกระแจะจันทร์
ละเอียดกฤษณากลับพัก เคยให้พัดด้วยพัดจามรหางนกยูง จึงนอนหลับสุขสบาย” (มหาเวสสันดร
ชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 131) นอกจากนั้น ในบทบาทเป็นเด็กของพระนางกฤษณายังปรากฏใน
กัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีกลับมาจากหาผลไม้ในป่าแล้วไม่พบสองกุมาร พระนางมัทรีจึงคร่ำ
ครวญว่า “อันนางศรีกฤษณาถูกเด็กยอกรักย่อมจะคว่ำโอบแม่ กล่าวพูดตามประสาเป็นเด็ก แล้ว
ขอมมดดู” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 319) ในกัณฑ์มหาราช ตอนที่นางเทพอัปสร
แปลงกายเป็นพระนางมัทรีมาปลอมโยนดูแลสองกุมารในระหว่างเดินทางไปกับ ชุชก นางเทพ
อัปสรนั้นกล่าวกับพระนางกฤษณาว่า “แม่กฤษณาที่รักแม่เอ๋ย เจ้าจะมาดูคนมหน้อยหายหิว แม่
ไม่รู้เจ้าลำบากถึงเพียงนี้เลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 378) แสดงให้เห็นว่า
พระนางกฤษณายังเป็นเด็กเล็กที่ยังไม่อดนม

เนื่องจากพระนางกฤษณาเป็นเด็กผู้หญิงเล็กๆ เมื่อพระนางถูกชู
ชกโบยตีจึงร้องไห้ขอให้พระเวสสันดรช่วยเหลือ ดังนี้ “บพิตรพระชนกเอ๋ย พราหมณ์นั้นมันตีลูกด้วย
ไม้เท้าเจ็บแสบอย่างยิ่ง ประหนึ่งเป็นทาสเกิดในบ้านมัน ไม่ใช่เป็นราชบุตรพระองค์เลย บพิตร
พระชนกเอ๋ย ธรรมดาพราหมณ์ทั้งหลายย่อมมีกรรมสัปบุรุษ ส่วนพราหมณ์แก่นี่ผิดนอกฉบับกรรม

เลิศล้ำทูลชนไว้สัพบุรุษเสียเลย บพิตรพระชนกเอ๋ย ตาแก่นี้มันไม่ควรเป็นพราหมณ์แท้จริงมาขอเราทั้งสองไปทำเป็นทาส ดังเป็นยักษ์ใหญ่ทะมึนแปลงตัวเป็นพราหมณ์ จนกว่าได้เราทั้งสองเอาไปกินเนื้อไม่รู้ บพิตรพระชนกเอ๋ย เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว โฉนก็พระองค์ปล่อยให้ตาปีศาจพาเอาเราไป โฉนพระองค์ไม่พิจารณาเมตตาสงสารสักนิดเลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 303)

พระนางกัณหาจึงเป็นตัวละครมิติเดียว มีบทบาทเดียวคือบทบาทเป็นเด็กเล็กที่ยังช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ยังไม่อดนม

9. พรานเจตบุตร เป็นตัวละครหลักมิติ

พรานเจตบุตรเป็นชาวเมืองเจตราชูร์ เป็นคนเชี่ยวชาญในวิชาธนู ได้รับมอบหมายหน้าที่จากกษัตริย์เจตราชูร์ให้เฝ้าปากทางที่จะเข้าไปสู่อาศรมของพระเวสสันดรในป่าหิมพานต์ พรานเจตบุตรมีหลายบทบาทที่แสดงความเป็นตัวละครหลักมิติ ดังนี้

บทบาทในฐานะพรานผู้รับใช้กษัตริย์เจตราชูร์ กษัตริย์เจตราชูร์ทั้งหกหมื่นองค์มอบความไว้วางใจให้เจตบุตรเป็นผู้เฝ้ารักษาประตูป่า ป้องกันมิให้ผู้ใดบุกรุกเข้าไปถึงอาศรมพระเวสสันดรได้ ดังความ “เจ้าเจตบุตรเอ๋ย เจ้าเองเป็นผู้ดูแลท่าพยามเดินลาดตระเวนไปมา หายิมมฤคปักษี จงเฝ้ารับอาสาเราไปอยู่ ณ ประตูป่านั้นแล้ว เจ้าพิจารณาให้ถ้วนถี่ทุกความ ถึงแม้คนในคนหนึ่งเดินเข้าไปก็ดี ถึงแม้พรานไพร่เดินป่าก็ดี ก็เจ้าพิจารณาให้ชัด ถ้ามั่นไปทำทุกซ์ทำโทษพระบาทศรีเวสสันดรนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 164) ซึ่งพรานเจตบุตรก็ทำตามคำสั่งอย่างเคร่งครัด เมื่อชูชกเดินทางมาพบเจตบุตร พรานเจตบุตรก็ทำหน้าที่ของตนอย่างเต็มความสามารถด้วยการพูดจาข่มขู่ชูชกด้วยถ้อยคำที่น่าหวาดกลัว ดังความว่า “พราหมณ์อัปรีชนี้เองเป็นมนุษย์อันธพาลร้ายกาจอาจตามล้างผลาญพระองค์เป็นแน่ มันไม่รู้จักหากินซื้อขายแลกเปลี่ยน พราหมณ์จัญไรเอ๋ย อย่าร่อท่าหาพระองค์เลย ข้าไม่วัชีวิตเอ็งให้รอดอยู่ต่อไปอีกหรอก ข้ายังด้วยธนูให้ถูกทรวงอก ควักเอาตับ ดี ย่ำพล่าบูชาเจ้ากรุงพาลี ทำพิธีการเทพรักษาชอกเขา ส่วนหัวเองเล่า ข้าจะเสียบถวายเจ้าป่า ณ ไพรพนมนี้” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 205) แสดงให้เห็นว่าในบทบาทพรานผู้รับใช้กษัตริย์เจตราชูร์ พรานเจตบุตรความเป็นคนซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ มีความจริงใจในการทำงานอย่างมาก

บทบาทในฐานะปูลุชน แม้ว่าพรานเจตบุตรจะมีความเก่งกล้าหึ่มหาญ ไม่กลัวใคร แต่เมื่อถูก ชุชก ซึ่งมีเล่ห์เหลี่ยมมากกว่าหลอกว่าเป็นราชทูตนำพระราชโองการจาก พระเจ้ากรุงสุโขทัยไปอัญเชิญให้พระเวสสันดรลาผนวชกลับไปครองเมืองสีพี และยังถูกชุชกพุดจา ข่มขู่ถึงความผิดในการฆ่าราชทูต ทำให้พรานเจตบุตรหลงเชื่อคิดว่าที่ชุชกพุดหลอกนั้นเป็นความจริง เปลี่ยนพฤติกรรมจากดุร้ายน่ากลัวเป็นปฏิสันถารกับชุชกด้วยดี อำนวยความสะดวกให้ชุชกลง จากต้นไม้พร้อมทั้งดูแลเรื่องอาหารการกินเสบียงกรังต่างๆ และขอโทษชุชก ดังความว่า “ดูก่อนตา พุดจาจารย์เอ๋ย เราได้พุดกระโษกกระชากกระด้างตวาดเป็นทูลจิรวาจา เข้าใจว่าคุณตามมาขอร้อง เราจึงโกรธ เพียงแต่คุณตาดอโทษเราลักครั้ง ส่วนเหล่าเสบียงอาหารผองจะหาให้ตามกำลัง ทั้ง น้ำผึ้งเดือนปราง ย่อมจะมีโอหารสเอร็ดอร่อย ทั้งเนื้อทรายย่าง ท่านตางเอาไว้เป็นเสบียงสำหรับ ชีวิตบำบัดความกระหายหิวไปข้างหน้า” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 209) จากนั้นยัง ชี้ออกหนทางเดินไปยังป่าหิมพานต์ให้แก่ชุชกอีกด้วย ดังความว่า “อันว่าพระอาศรมบรมโพธิสัตว์ พระองค์สร้างพรตโพธิญาณเป็นที่บรรเทาเสียซึ่งกามตัณหา ทรงประพฤตินกขัมบาร์มิในไพร รโหฐานอยู่ ณ ที่ใด เราก็จะบอกท่านตาให้ไปหาพระองค์ตรงที่ประเทศนั้นแล (มหาเวสสันดรชาดก ภาษาเขมรฯ, 2539: 209)

แม้ว่าพรานเจตบุตรจะเป็นตัวละครที่ไม่มีบทบาทมากนัก แต่ก็ เป็นบทบาทที่สำคัญเพราะเป็นผู้ชี้ออกทางให้ชุชกเดินทางเข้าไปหาพระเวสสันดรเพื่อทูลของสองกุมาร ได้สำเร็จ รวมทั้งในบทบาทต่างๆ ทั้งเป็นพรานผู้เก่งกล้า คุดัน ที่รับใช้กษัตริย์เจตราชูร์ และใน บทบาทปูลุชนที่ถูกคนที่มิเล่ห์เหลี่ยมมากกว่าหลอกลวงจนหลงเชื่อ เปลี่ยนพฤติกรรมจากดุร้ายเป็น ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อ ซึ่งแสดงความเป็นตัวละครหลายมิติอย่างชัดเจน

ตัวละครอื่นๆ เช่น พระอินทร์ และพระอัญจุตฤาณีย ก็เป็นตัวละครที่มี บทบาทอยู่ด้วยในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ แต่เป็นบทบาทที่แสดงความเป็นตัวละครมิติ เดียว คือทั้งพระอินทร์และพระอัญจุตฤาณียมีบทบาทในฐานะผู้ให้ คือพระอินทร์ประทานพรสิบ ประการแก่พระนางผุสดีในกัณฑ์ทศพร และประทานพรแปดประการแก่พระเวสสันดรในกัณฑ์สั กบรรพ แม้ว่าพระอินทร์จะแปลงเป็นพราหมณ์ชรามาขอพระนางมัทรีจากพระเวสสันดร แต่ก็ เป็น การขอเพื่อประทานคืนให้แก่พระเวสสันดร เพื่อให้พระนางมัทรีอยู่รับใช้ปรนนิบัติพระเวสสันดร ให้บำเพ็ญพรตได้ลุล่วง เช่นเดียวกับพระอัญจุตฤาณียก็มีบทบาทในฐานะผู้ให้ พระอัญจุตฤาณียเป็น นักบวชที่แม้จะรู้เท่าทันชุชก แต่ก็ให้ความช่วยเหลืออธิบายหนทางที่ต้องผ่านป่าใหญ่ไปยังอาศรม

พระเวสสันดรในกัณฑ์มหาพน ตัวละครทั้งสองจึงเป็นตัวละครที่มีบทบาทเดียวและเป็นตัวละครมิติเดียว

- ฉากหรือสถานที่

ฉากหรือสถานที่ มีความหมายว่า สถานที่และเวลาที่เรื่องนั้นๆเกิดขึ้น สถานที่และเวลาอาจหมายความว่าเฉพาะห้องๆหนึ่ง หรือกว้างขวางทั้งประเทศหรือทั้งโลกก็ได้ (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2546: 110) ในการวิเคราะห์ฉากในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ นี้ จะแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่

1. ฉากที่เป็นธรรมชาติ ได้แก่สภาพธรรมชาติที่แวดล้อมตัวละคร เช่น ทิวทัศน์ ทะเล ภูเขา หุบโล่ง ป่าเปลี่ยว ฯลฯ มีพลังและมีผลต่อการกระทำและชีวิตความเป็นอยู่ของตัวละคร ผู้แต่งแต่ละคนสร้างฉากธรรมชาติโดยมีจุดมุ่งหมายแตกต่างกัน เช่น สร้างป่าดงดิบ ทำให้รู้สึกน่าสะพรึงกลัว หรือในทางตรงกันข้าม ธรรมชาติที่สวยงามอ่อนโยน ทำให้รู้สึกสงบ ความเป็นมิตร และความรื่นรมย์ เป็นต้น (ชัยพิน ฐานนท์, 2539: 191)

ใน มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ได้สร้างฉากธรรมชาติทั้งที่เป็นฉากที่มีความน่ากลัวและฉากธรรมชาติที่มีความสวยงามน่ารื่นรมย์ ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเจ้ากรุงส่วยชักชวนท้าวทนต์ไม่ให้พระนางมัทรีออกไปอยู่ป่ากับพระเวสสันดร โดยการอธิบายความน่ากลัวของป่าหิมพานต์และสัตว์ป่าในบริเวณนั้นอย่างละเอียด ตั้งแต่สัตว์เล็กจำพวกแมลงเป็นลำดับไป จนถึงสัตว์ใหญ่ขึ้นที่จะเป็นอันตรายถึงชีวิต และด้วยการใช้ถ้อยคำสร้างความน่าหวาดหวั่น เช่น ยากลำบาก ร้ายกาจ กระดูกละเอียด ดุเดือดเลือดัวแห่งเกรียม ขวิดทิ่มทะลุ รุมล้อมตะคอก และขนลุกขนพองสยองเกล้า เป็นต้น ดังความว่า “อันว่ากำเนิดป่าหิมพานต์นั้นยากลำบากยิ่งนัก เต็มไปด้วยสัตว์มฤคล้วนแต่ร้ายกาจมาก แม้แต่ต่อ ต่อหลุมก็ดี แม้แต่แดน ฝั่งก็ดี แม่เอย อันสัตว์เหล่านั้นมารุมล้อมอยู่เป็นอันมาก อันว่าภูหนึ่งนั้น ท่านเรียกว่าภูเหลื่อมมีกำลังมากนัก มันได้เห็นมนุษย์ก็ดี สัตว์อะไรๆอย่างหนึ่งก็ดี ที่เข้ามาอาศัย ณ ลำน้ำมุจลินทร์นี้ เมื่อใดถ้ำนั้นมันเห็นแล้ว มันไล่โดยซึ่งกำลังของมัน ถึงแม้จะขึ้นต้นไม้สูงเท่าใดก็ดีก็ไม่พ้นจากมันเลย เมื่อมันไล่ทันแล้วมันพันรัดแน่นด้วยขดหางมันนั้นรัดกระดูกละเอียดหมด แล้วมันกลืนโดยซึ่งอำนาจมันแล...อันว่าสัตว์หนึ่งท่านเรียกว่าหมีอันมีขนนั้นดำหยาบ เมื่อใดที่มันเห็นมนุษย์คนใดคนหนึ่งเดินไปแล้ว ถึงแม้จะวิ่งขึ้นบนต้นไม้สูงเท่าใดก็ดี ก็ไม่พ้นจากมันเลย ถ้ามันจับได้แล้ว มันดุเดือดเลือดัวแห่งเกรียมไป

ว่าถ้าแม่จะไปในนั้นลำบากยิ่งแล ฯ โสคนึงอันว่าควายป่าอันมีเขานั้นยาวแหลมคม เมื่อใดมันเห็นมนุษย์แล้ว มันวิ่งเข้าวัดที่มทะเล ภัยทั้งหลายเหล่านั้นเหตุแต่นางไม่เคยได้ยิน ไม่เคยเห็นเล่า ว่าถ้านางได้ยินได้เห็นแล้ว นางก็จะสะพรึงขนลุกขนพองสยองเกล้าทั้งตัว นางจะร้องไห้คืนกระเสือกกระสนคืนกระตุกลำบากยิ่งนัก” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 120-121) ฉากนี้แม่จะทำให้เกิดความน่าหวาดหวั่น และมีผลต่อการตัดสินใจของตัวละครคือพระนางมัทรี แต่เป็นการตัดสินใจในทางตรงกันข้าม คือเป็นแรงผลักดันให้พระนางมัทรีมีความเป็นห่วงใยพระเวสสันดร ตัดสินใจออกเดินทางไปกับพระเวสสันดร ดังความว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นใหญ่เอ๋ย ส่วนทุกข์ภัยนั้นข้าพระองค์จะอภัยเสียไปกับสวามีข้าพระองค์ จะโจงกระเบนให้กระชับแล้วข้าพระองค์จะเดินนำหน้าพระบาทศรีเวสสันดร จะเหยียบย่ำไปให้ราบดไปทั้งป่าอ้อ เล่า... หญ้าปล้องก็ดี ข้าพระองค์จะทำให้ราบผลัดเหยียบไปข้างหน้า ไม่ให้ต้องพระบาทา พระบาทศรีเวสสันดรพระสวามีข้าพระองค์...อันว่าความลำบากมีอยู่ที่ใดก็ข้าพระองค์รับรองตรงนั้น มิให้ราชบุตรของพระองค์ต้องลำบากแต่เพียงพระองค์เองเลย ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 124)

นอกจากนั้นในการกล่าวถึงฉากธรรมชาติที่มีความงดงาม อ่อนโยน ทำให้ทั้งตัวละครและผู้อ่านเกิดความรู้สึกสบายใจคล้อยตามภาพอันงดงาม ในกัณท์มหาพน ตอนที่พระอภัยภูฎาภิพรณนาป่า หิมพานต์ให้ชุกชงพึง เกี่ยวกับภูมิประเทศ สระมุจลินท บัณฑิตต่างๆ สัตว์น้ำ ต้นไม้ สัตว์ในหิมพานต์ สัตว์ปีก ด้วยการใช้ถ้อยคำที่ทำให้เกิดความรู้สึกสนุกสนานเพลิดเพลินตลอดไปร่าใจ เช่น รุ่งเรืองล่อ สุกภาพล่อ บานรุ่งเรือง สนุกสุขสบาย และไพเราะเสนาะเป็นต้น รวมทั้งถ้อยคำที่แสดงให้เห็นความงดงามสูงค่าของสิ่งที่กล่าวถึง เช่น สวรรค์ แตรสังข์ดุริยดนตรี พิไกรเกษมสานต์ และกรองระย้า เป็นต้น ดังความว่า “อันว่าพนมที่โน้นนั้นย่อมราบเตี้ยเรียบร้อยคายเต็มไปด้วยหินขาว ท่านสมมติเรียกว่าพนมคันธมาทน์บรรพต อันว่าภูมิลำเนาพระบาทศรีเวสสันดรนั้นประดุจผู้กรองระย้าห้อยซึ่งดอกไม้ ประดุจผู้เก็บปลิดผลูกห้อยอยู่สองข้างพระอาศรมบท ฯ อีกโสดหนึ่ง อันว่าภูมินั้นราบประดุจหน้ากลอง ย่อมขึ้นแต่หญ้าเชิงกราสพราหมณ์เอ๋ย อันว่าภูมินั้นเล่าราบเขียวล่อประดุจสร้อยคอนกยูงทอง อันว่าสระมุจลินทนั้นย่อมเตี้ยรายเต็มไปด้วยบัวขาวบัวแดงบัวเขียว อันมีดอกบานโรยโรยปรายเกราอยู่ ณ กลางน้ำสระมุจลินทนั้นเอง ฯ อีกโสดหนึ่ง พราหมณ์เอ๋ย อันว่าสระมุจลินทนั้นไฉไร แม้ฤดูร้อนก็ดี แม้ฤดูหนาวก็ดี ก็ผกาอุบลนั้นบานโรยปรากฏย่อมมีอยู่ทั้งน้ำลึกน้ำตื้น ย่อมพิไกรไปทั่วซึ่งกลั่นดอกไม้ผอง ส่วนแมลงภู่พองเล่าย่อมบินมาดูดคิมเกราดอกไม้ ณ สระมุจลินทนั้น ประดุจแตรสังข์ดุริยดนตรีเพลงการเล่นบรรเลงอยู่ ณ สวรรค์โน้นนั้นเองแล...อันว่าสระนั้นเล่า ย่อมมีแพงพวยเลื้อยเกี่ยวพันบนหญ้า ณ น้ำตื้นลึก อันว่าฝั่งสระนั้นเล่า มีทั้งถั่วเขียว ปรพายเทศ(ถั่วชนิดหนึ่ง)

ผองเป็นอันมาก ๑ พราหมณ์เอย อันว่ามุจลินทสระนั้นมีท่านั้นราบ ฝั่งนั้นเดี่ยสวาย เมื่อลมพัดไป มาก็มีคลื่นขยายขจรขึ้น ๑ อันแม่ฝั่งย่อมบินมาแย่งกันดูเอาเกสรดอกไม้ผอง...อันว่าในน้ำสระ โบกขรณีนั่นเล่า ย่อมมีปลาโลกก (ชื่อปลาชนิดหนึ่ง มีเกล็ด) ตะเพียน อันว่าเหล่าปลาเล็กใหญ่ ผอง ย่อมแหวกว่ายไปมา ณ กลางสระนั้นแล อันว่าสัตว์ป่าผองทั้งหลาย ก็อราชสีห์ ช้าง สิงห์ แรด เสือโคร่ง เสือดาว หมี มีเนื้อทราย วัวแดง อีเก้ง ละมั่ง กวาง กูปรี ย่อมสถิตอยู่ข้างอาศรมบทพระ บาทศรีเวสสันดรนั้นแล ณ ข้างอาศรมบทลำเนาแห่งพระบาทศรีเวสสันดรนั้นเต็มไปด้วยพวกมฤค ผองต่างๆ ๑ คืออิเห็นกับพังพอนมันเล่นหยอกจับปล้ำกันโดยประสามัน ๑ พราหมณ์เอย อันสอง ข้างสระนั้นย่อมมีเผือก(ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง ใบคล้ายกับใบต้นยาง) หวาย พราหมณ์เอย ถ้าใคร คนใดคนหนึ่งเดินไปถึงเห็นแล้วก็บริโภคมความหิวกระหาย ย่อมมีใจนั้นเกษมสันต์ไม่อยากจะเดินออกเลย ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 234-248)

การบรรยายฉากที่เป็นธรรมชาติในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯนี้นับเป็น ฉากใหญ่ของเรื่อง เพราะมีการบรรยายถึงสามกัณฑ์คือ กัณฑ์วนปเวสน์ กัณฑ์จุลพนและกัณฑ์ มหาพน ซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อบรรยากาศของเรื่อง คือนอกจากจะให้ผู้อ่านเห็นบรรยากาศว่าป่าหิม พานต์เป็นป่าที่กว้างใหญ่ สวยงามอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับพระเวสสันดรจะทรงบำเพ็ญพรตแล้ว ยังทำให้เห็นว่าชุมชนที่ตกเป็นทาสของคัตถาต้องบากบั่นมุ่งหน้าเดินเข้าไปในป่านั้นเพื่อทูลขอพระ ชาติและพระนางกฤษณาตามความต้องการของนางอมิตตาปนา แม้ว่าหนทางจะยาวไกล ซ้ำซ้อน เพียงใดก็ตาม

2. ฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ ได้แก่อาคารบ้านเรือน วัตถุข้าวของเครื่องใช้ที่ มนุษย์เป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นมาและแวดล้อมตัวละครในเรื่อง อาจสะท้อนให้เห็นตัวตนของผู้สร้างหรือ ผู้เป็นเจ้าของด้วยเสมอ รวมทั้งอาจสะท้อนให้เห็นความเป็นระเบียบแบบแผนของบ้านเมือง สังคม (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2539: 191)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯปรากฏฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์หลายฉาก โดยจะยกตัวอย่างจากฉากวัง บ้านเมือง เครื่องทรง การตั้งทัพและอาหารของกษัตริย์ ฉากบ้าน สิ่งแวดล้อม เครื่องแต่งกายและอาหารของชาวบ้านคือชุมชน ซึ่งมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ คือเป็นฉากที่แสดงว่ามีระเบียบ สูงส่งของกษัตริย์กับความไร้ระเบียบและความเสื่อมโทรมของ ชุมชน ซึ่งสามารถสะท้อนความคิด จิตใจ และการแสดงออกของตัวละครได้เป็นอย่างดี ดังนี้

ฉากภายในวังที่ประกอบไปด้วยความสุขสบายต่างๆ ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางสุปร-สุปปดีรำพันถึงความลำบากที่พระเวสสันดรจะได้รับเมื่อเสด็จออกไปอยู่ป่าหิมพานต์ ด้วยการเปรียบเทียบกับความสุขสบายที่พระเวสสันดรเคยได้รับเมื่ออยู่ในวัง มีการใช้ถ้อยคำแสดงถึงความพิเศษของสถานที่และความสุขสบายในวังที่เหนือกว่าธรรมดา เช่น สุกนธพิโคร สุรศัพท์เสียงเพลง ครุฑยคนดรี และระบำจำเรียง เป็นต้น ทำให้เห็นว่าในวังนั้นมีแต่ความมั่งคั่งเป็นสุข หอมกรุ่นไปด้วยเครื่องหอม ไพเราะด้วยเสียงดนตรีและเจริญตาด้วยศิลปการร่ายรำต่างๆ ดังความว่า “โอ้เจ้าเวสสันดรเอ๋ย เจ้าเคยลู่ไถ่ทาสซึ่ง สุกนธพิโคร เป็นต้นว่า ผงแก่นจันทร์ กล้วยนากลิ้มพัก กล้าพา ฆะมคเทศ แป้ง เคยอยู่สนุกไม่เคยรู้จักทุกข์ ย่อมทรงฟังซึ่งสุรศัพท์เสียงเพลงครุฑยคนดรี ระบำจำเรียงพองทั้งหลาย ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 98) นอกจากนี้ ตอนที่พระเจ้ากรุงสัตยชัยตรัสกับพระนางมัทรีว่าพระนัดดาทั้งสองเคยสุขสบายอยู่ในวังอันโอ่อ่าแต่จะต้องได้รับความลำบากเมื่อไปอยู่ป่า มีการใช้ถ้อยคำแสดงความสูงส่ง ถิ่นค่าของสถานที่และอุปกรณ์ต่างๆ เช่น พระราชมณเฑียร แคร่แท่นแก้ว พรมเจียม และพุดจามร เป็นต้น ทำให้เห็นว่าภายในวังนั้นประดับตกแต่งด้วยของสูงค่า และมีความปลอดภัยสุขสบาย ดังความว่า “อันว่าเด็กทั้งสองนี้เคยนอน ในพระราชมณเฑียร อันประดับไปด้วยแคร่แท่นแก้ว อันตระการคายเต็มไปด้วยพรมเจียมแพรพรมม่านกันป้องกันลม เด็กทั้งสองจึงนอนหลับ สนุกสุขสบาย อีกโสดหนึ่ง อันว่าเด็กทั้งสองนี้ย่อมทาลูบไล้ไปด้วยผงแป้งกระแจะจันทร์ละเอียด กล้วยนากลิ้มพัก เคยให้พุดด้วยพุดจามรหางนกยูง จึงนอนหลับสุขสบาย ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 131)

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเวสสันดรทรงชี้ชวนให้พระนางมัทรีดูพระราชวังของพระเจ้ากรุง สัตยชัยในขณะที่เสด็จออกจากเมือง แม้จะใช้ถ้อยคำสั้นๆ แต่ทำให้เห็นความสูงส่งงดงาม ดังความว่า “ดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย นางจงพินิจมองไปยังพิภพลำเนาบิดามารดาแห่งเรา เห็นล่อประเสริฐยิ่งนักแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 136)

ในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระนางสุปรสุปปดีเสด็จประพาสชมบ้านเมืองก่อนจะประสูติพระเวสสันดร ปรากฏจากเมืองสีพีที่งดงามยิ่งใหญ่อะหมือนเมืองสวรรค์ ดังความว่า “พระนครนั้น ลอประดุจพิมานเทวดาอยู่ ณ สถานสวรรค์โน้น” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 42)

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนที่แสดงความรื่นเริงเป็นสุขของชาวเมืองสีพีในการต้อนรับการกลับคืนเมืองของพระเวสสันดร ปรากฏจากบ้านเมืองที่ได้รับการตกแต่งให้สะอาดมีระเบียบสวยงาม มีการใช้ถ้อยคำแสดงความสะอาดงดงาม สนุกสนาน เช่น เกษมสานต์สบาย

สะอาดสวยงาม และลออวิจิตร เป็นต้น ดังความว่า“กรุงพิชัยเขตนครนร พระนครอันเกษมสันต์ สบายไม่มีทุกข์ ปราสาทอันประเสริฐตกแต่งให้สะอาดสวยงาม ล้วนเหล่าข้อฟ้าใบระกาชุ่มประดู นางจรัส เหมือนอย่างที่ช่างรจนาล้วนลออวิจิตร ในพระนครนั้นเล่ามีผู้ตกแต่งเต็มไปด้วย โภชนาหารมีรสอร่อยต่างๆ แล้วมีการละเล่นเจริยร่ำพร้อมด้วยระบำพองทั้งหลายเป็นอันมาก” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 464)

ในกัณฑ์ชุก ตอนที่ชุกเดินทางเข้ามาถึงสีพีราชธานี มีการกล่าวถึงความยิ่งใหญ่ มั่งคั่งของเมืองสีพีด้วยการใช้คำสั้นๆ ว่ากว้างใหญ่ มั่งคั่ง แต่ให้ความหมายได้ชัดเจนว่าเมืองสีพีเป็นเมืองใหญ่โต โอ้อำ หรรษา ดังความว่า “ดาพราหมณ์เตร็ดเตร่จาริกไปสู่นครชาวเมือง ศรีพิราญร์ อันเป็นเมืองกว้างใหญ่ มั่งคั่ง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 196)

ฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ในลำดับต่อไปคือ ฉากที่กล่าวถึงเครื่องทรงของกษัตริย์ ซึ่งเป็นวัตถุข่าวของเครื่องใช้ที่มนุษย์เป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นมาและแวดล้อมตัวละครในเรื่อง เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นความยิ่งใหญ่ของตัวละคร รวมทั้งอาจสะท้อนให้เห็นความเป็นระเบียบแบบแผนของบ้านเมือง สังคม

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนที่กล่าวถึงการแต่งองค์ทรงเครื่องของพระเวสสันดร ก่อนจะเสด็จขึ้นนคร มีการใช้ถ้อยคำสนับสนุนให้เห็นความงดงามเรืองรอง ประณีตของเครื่องทรงต่างๆ เช่น สมส่วน อร่ามเจิดจ้า ลออวิจิตร และค่าเทียมนคร เป็นต้น รวมทั้งมีการใช้คำราชาศัพท์ที่แสดงเครื่องราชูปโภคชนิดต่างๆ ของกษัตริย์ ที่แตกต่างไปจากเครื่องแต่งกายคนธรรมดา เช่น พระสุคนธรส สนับเพลา เชิงบาท พระพัสดุ์ พระภูษา มงกุฎ สายธูรา กำไลคอ และพระขำมรงค์ เป็นต้น ดังความว่า “พระบาทสมเด็จพระเวสสันดรบรรจัตติยสุรยวงส์ กรั้นทรงพระสุคนธรสเสร็จ เสด็จทรงประดับพระองค์ ทรงซึ่งสนับเพลา ลายเชิงฝ้าย่อมปักสลักเสร็จสมส่วน จึงพระองค์ทรง ซึ่งพระพัสดุ์พระภูษาสำหรับกษัตริย์คาดด้วยเชิงบาท แล้วพระองค์ทรงมงกุฎอร่ามเจิดจ้าสายธูรา กำไลคอกุนทลล้วนลออวิจิตร จึงทรงพระขำมรงค์พลอยนิลรัตนวิจิตรด้วยไฟพวยพุ่งสุรยกานต์อันมี ค่าเทียมนครหนึ่งสำหรับราชาภิเษก เป็นเอกอัครมหากษัตริย์ ทรงซึ่งเครื่องรัตนเบญจกุธภัณฑ์ทั้ง 5 เสร็จ เสด็จประทับเหนือแท่นมณิรัตน์ กันด้วยเสวตฉัตรกลดอภิม ผสมด้วยเหล่าเครื่องสูง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 449)

ในกัณท์นครกัณท์ ตอนที่กล่าวถึงการแต่งองค์ทรงเครื่องของพระนางมัทรี มีการนำถ้อยคำที่มีความไพเราะงดงามทั้งด้านเสียงและความหมายมาใช้ ช่วยให้เห็นความงามของพระนางมัทรีที่เหนือกว่าคนธรรมดา และเห็นความร่ำรวยยิ่งใหญ่ของเมืองสิฟิ เช่น ลออบริสุทธิ์ ลออสมส่วน แว่ววาวเกือบจะหยด และลออบวร เป็นต้น รวมทั้งมีการใช้คำราชาศัพท์แสดงเครื่องราชูปโภคของกษัตริย์ ที่มีวัฒนธรรมงดงามสูงส่ง เหนือไปกว่าการแต่งกายของคนธรรมดา เช่น พระพัศตร์กาสักพัศตร์ โขมพัศตร์ พาหุรัด สนับรองพระขงฆ์ และพระสุพรรณบาทุภัก เป็นต้น ดังความว่า “ สมเด็จพระนางสุปารสุปดีเอาเครื่องทั้ง หลายให้สมเด็จพระสุนิสา คือพระพัศตร์กาสักพัศตร์ กับพระพัศตร์โกทมพัศตร์ โกไสยพัศตร์ โขมพัศตร์ อันลออบริสุทธิ์ อันมีผู้ปักสลักไป ด้วยลวดทองเป็นแถวล้วนลออสมส่วน สมเด็จพระนางสุปารสุปดีบรรจงเลือกเตรียมพระราชทาน...เป็นต้นคือ มงกุฎอร่ามเรือง สายขุร่า กำไล พาหุรัด คัมพู ปิ่นปักผม สับรองพระขงฆ์ แหวนพระธำมรงค์ ล้วนฝังพลอยบุษราคัม ปทุมราครัตน์ มุกดราครัตน์ ประพาฬรัตน์ อันมีรัศมี แว่ววาวเกือบจะหยด พระสุพรรณบาทุภัก ล้วนมีการตกแต่ง ทั้งสุคนธมาลา กระแจะจวงจันทร์ ลัมพาน (ชื่อว่านชนิดหนึ่ง จำพวกหญ้า ใบแบน ใช้ทำยาระงับโรคได้) พิมเสน กุราเชน ชะมดเชียง ล้วนเป็นเครื่องวิเศษสำหรับทรง... สมเด็จพระนางมัทรีศรีสุกลัทธิรับเหล่าเครื่องประดับตกแต่งทรงประดับพระองค์ลออบวรดูนางเทพอัปสรบวรกัญญา สถิตอยู่ ณ ไตรตรึงษาสวรรค์สถาน” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 455-456)

ฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ในลำดับต่อไปคือ ฉากการแต่งทัพของพระเจ้ากรุงสัตยชัย ในกัณท์มหาราช ตอนที่พระองค์ให้เตรียมกองทัพเพื่อจะยกไปรับพระเวสสันดรกลับคืนเมือง สะท้อนให้เห็นความเป็นกษัตริย์ที่มีพระบรมเดชานุภาพไพศาลของพระเจ้ากรุงสัตยชัย และความยิ่งใหญ่ประกอบด้วยแสนยานุภาพทางการทหารของเมืองสิฟิ มีการเลือกใช้ถ้อยคำที่มีทั้งความไพเราะของเสียงและความหมาย เช่น ศิริสวัสดิ์ ลออลิฉฉาย พิโรรอบคอบ อ่อนช้อย แพรพราย และกริดกราย เป็นต้น รวมทั้งใช้ถ้อยคำที่สร้างความสง่างาม ความน่าเกรงขาม และน่าหวั่นเกรงของกองทัพ เช่น หาญกล้า องอาจ ไม่เกรงกลัว ตามดัดหัวศัตรู อำนาจเจษฎา และนับปล้นทันใจ เป็นต้น ดังความว่า “พระบาทศรีสัตยชัย จึงมีพระราชโองการตั้งมุขมนตรีจตุสดมภ์ ตามด้วยพนักงาน ลูกอ่อนเหล่าเสนามาตย์ จงตกแต่งให้มีศิริสวัสดิ์ พิชัยสงคราม ตามโยคยามยาตรา ส่วนเหล่าโยธาทั้งหนึ่งหมื่นสี่พัน ซึ่งหาญกล้า มีฝีมือทำศึก มีชัยชนะเหล่าศัตรู แตกภูเขาลาดองอาจ นิรพัทธ บ้างก็สกัดด้านสะคมบ้างถืออาคมมหาจิ้งจก่าบังกาย บ้างถือมหาละลวยอันชะงัดๆ บ้างถือมหาอุตุเงาเมฆ บ้างถือผีพรายคงกระพันอันมีตะบะไม่เกรงกลัว อาจเข้ากลางทัพกระจัดกระจายตามดัดหัวศัตรู ไม่มีตกใจ บ้างรู้พยุห้ศึกตามอุบายลงให้ศัตรูทั้งปวงแตกภูเขาล้วนด้วยอำนาจ

เจษฎาฯ เหว่ยๆ เหล่าโยธาพองทั้งหลาย พวกที่เกิดวันเดียวกับลูกข้า อันมีกายล่อเอฉินฉายลั่นอยู่ เมืองไกลไกลทุกตำบล จงให้จัดระเบียบกันตามจำพวกซ้ายขวา นานาฉนุณี ลงกตา โยธาอีกหนึ่งจำพวกเล่าให้มีกำหนดจดจำนุ่งห่มผ้าฉนิลพัศตร์ฐานดำ บรรจุไปด้วยเลขยันต์มหองครักษ์ ย่อมประสิทธิศักดิ์เจษฎา อาจป้องกันสารพันอาวุธในสงคราม อันมีมือถือทวนเกาทัณฑ์โคดถี่ๆ ปราดออกไป โยธาใหญ่อีกจำพวกหนึ่ง ให้นุ่งผ้าโกไสยพัศตร์ฐานเหลือง สวมเสื้อครุยเห็นล่อวิเศษอุดมเหมาะสมด้วยลายพวงดอกไม้ เบญจพรรณเห็นแพรวพราว เห็นพลอยเพทายปทุมราครัตนอันผู้เจียรไนเป็นกระดุมเห็นล่อสดใสฯ โยธจำพวกหนึ่งเล่า ถือโล่ทองมีลวดลายทำให้เด่นขึ้น เบญจพรรณเห็นศักดิ์สมฯ โยธอีกจำพวกหนึ่งเล่า ให้นุ่งห่มผ้าไหมพัศตร์ฐานขาวล่ออุดมเหมาะสมกับยศศักดิ์ อันบรรดาทหารเสนารักษารักษาบำรุงราษฎรอยู่ในพระนคร ซึ่งอัครเสนาหรรพทั้ง 1 หมื่น 4 พัน ย่อมล่ออุดมสมซึ่งลักษณะ กายนั้นยาวมีลายตรงเชิงแผ่ออกไปทางข้างๆ มีหางใหญ่ยาน ตากลมสะอาด มีมารยาทนั้นล่อ อาชาเนีย นับเป็นอาชาไนยรู้เข้าออกไล่ถอยใช้ไม่ยาก ถ้าจะถีบและกัด ก็ไม่กลัวเกรงศึกศัตรู ถ้าจะขับจีหื้อเข้าไปก็รีบเร็วฉับพลันทันใจ นับเป็นม้าสินธพมีวงศ์ตระกูลมีทั้งกำลัง ผิวขึ้นทั้งเขียวขาวล่อแปลกๆ มีเสียงร่อนนั้นดัง มีทั้งนายสารถิเหยียบย่ำตามกระบวน มือถือทวนเกาทัณฑ์กริดกราย ส่วนประดับกายพาชีย่อมล่ออุดมคลุมบังเหียนรัดคอรัดท้องเชือกหาง สองข้างประดับส่วนโคลนคันชีพักลั่นล่อสดใส ล้วนสุวรรณตกแต่งด้วยรัตนดาวกระจาย ใบโพธิ์ดอกไม้ที่นั้นมีทั้งโคลนเหยียบ ขับจีระวังการสารพันอาวุธในสงคราม อุลุธิยาปาปธาริกิ อันมีมือถือไปด้วยทวนเกาทัณฑ์จึงประดับให้ครบครันให้ทันข้าจะออกไป ณ เวลาบัดนี้เองแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 404-409)

ฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ในลำดับต่อไป คืออาหารสำหรับกษัตริย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นตัวตน รสนิยม ฐานะและสถานภาพของกษัตริย์ และอาจเป็นสัญลักษณ์แทนตัวละครนั้นๆ ได้ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯกล่าวถึงอาหารสำหรับกษัตริย์ แม้จะไม่ได้กล่าวละเอียดแต่ก็เป็นฉากที่แสดงให้เห็นความต่างระหว่างตัวละครที่เป็นกษัตริย์ กับตัวละครที่เป็นชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ในกัณฑ์เหมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรเสด็จออกไปศาลาทาน ดังความว่า “พระบาทศรีเวสสันดรพระองค์ทรงชำระเสร็จแล้ว จึงเสวยซึ่งโภชนาหารตระการ มีโอชารสอร่อยต่างๆ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 55)

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสุทนต์เสด็จถึงอาหารดีรสชาดอร่อย บรรจุในภาชนะที่สวยงามมีราคา ซึ่งพระชาติและพระนางกฤษณา เคยเสวยเมื่ออยู่ในวัง ดังความว่า “เด็กทั้งสองนี้ เคยบริโภคซึ่งข้าวสาลีขาวล่ออบริสุทธีอันประกอบไปด้วยเนื้อปลาอำพลาคลุกทั้ง

ผอง วาไว้เหนือภาชนะทอง อันคนตกแต่งรจนาซึ่งลวดลายหนึ่งร้อยชั้น จึงเด็กทั้งสองนี้บริโภคนได้” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 130)

ในกัณฑ์วนปเวสน์ ตอนที่กล่าวถึงอาหารที่กษัตริย์เจตราชูรนำมาถวายแด่พระเวสสันดรว่าเป็นอาหารหลากหลายล้วนแต่ของดีๆ ดังความว่า “บพิตรมหาราชเอ๋ย ถึงแม้รากบัวก็ดี สายบัวลิ้นจระเข้ก็ดี เอามาคลุกกับน้ำผึ้ง อันประกอบด้วยข้าวน้ำโกชนสาธิบิสุทธีย่อมขาวล่อประไพ อันประกอบไปด้วยเนื้อปลาอย่าพละพองทั้งหลายเป็นอันมาก” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 153) ในกัณฑ์เดียวกันนี้ กล่าวถึงอาหารสำหรับกษัตริย์ทั้งสี่ที่ผนวชเป็นดาบส คือ ผลไม้ มูลมัน ซึ่งเหมาะสมกับเหตุการณ์เพราะเมื่อกษัตริย์ทั้งสี่เสด็จออกไปอยู่ป่าและทรงพรต อาหารที่หาได้ง่ายและไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์คือผลและหัวของพืชต่างๆ ดังนี้ “อันว่ากษัตริย์ทั้ง 4 องค์ ย่อมไปชุมนุมกัน ณ บรมศาลาแล้วก็เสวยซึ่งผลไม้หว่ามันสุกอ่อนนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 171)

การวิเคราะห์ข้างต้นเป็นการกล่าวถึงฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ ได้แก่ วัง บ้านเมือง เครื่องทรง การตั้งทัพและอาหารสำหรับกษัตริย์ ซึ่งในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ให้อารยะเยิดไว้อย่างชัดเจน ทำให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพได้ตามที่ต้องการ และฉากต่างๆ ดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นลักษณะของตัวละครได้เป็นอย่างดี ลำดับต่อไปคือฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ของชาวบ้าน ได้แก่ บ้าน และอาหาร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่ชูชกจะออกเดินทางไปเขาวงกตเพื่อทูลขอสงฆ์กุมารจากพระเวสสันดรนั้น ชูชกได้ซ่อมแซมดูแลบ้านของตนซึ่งเก่าคร่ำคร่าใกล้ผุพัง ปรากฏฉากที่กล่าวถึงบ้านของขอมานได้อย่างชัดเจน ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพที่อยู่อาศัยรวมถึงลักษณะนิสัยของชูชกได้ด้วยการใช้ถ้อยคำที่มีความหมายแสดงความโกรโศกจากการปล่อยปละละเลยไม่ดูแลที่อยู่อาศัยให้เรียบร้อย เช่น ขาด หักพัง และตกหล่น เป็นต้น ดังความว่า “แกะทะโงกไปในเคหา เห็นฝาผนังก็ขาด ประตูก็หักพัง ระเบียบก็ตกหล่นเหมือนเขาเรียงรายไว้ตามดิน” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 195)

ในกัณฑ์จุลพน ตอนที่ชูชกเดินทางมาพบพรานเจตบุตรและกล่าวหลอกลวงจนพรานเจตบุตรหลงเชื่อ ให้การต้อนรับและจัดเตรียมอาหารให้ชูชกกิน ปรากฏฉากอาหารชนิดต่างๆ ที่หาได้จากในราวป่าได้อย่างสมจริง เช่น น้ำผึ้ง และเนื้อแพะ เป็นต้น รวมทั้งภาชนะที่ใช้

บรรจุน้ำอาหารก็เป็นภาชนะที่หาได้จากในป่า เช่น น้ำเต้าแห่ง เป็นต้น ดังความว่า “เวลานั้นเจตบุตรพอใจกับชุกพราหมณ์แล้วไซ้ ก็ระดับประดาอาหารมาให้บริโกลเป็นต้น คือเนื่อน่องปึงแห่งดี คลุกกับน้ำฝิ่งมิม แล้วเอาน้ำเต้าแห่งมาบรรจุน้ำฝิ่งกับเนื้อแห่ง ประโยชน์เป็นเสบียงแห่งชุกพราหมณ์นั้น” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 211) ในกัณฑ์เดียวกัน ตอนที่พราณเจตบุตรบอกทางไปยังพระอาศรมพระเวสสันดรแก่ชุกแล้ว ชุกจะตอบแทนด้วยอาหารที่นางอมิตตดาปนาเตรียมมาให้เป็นเสบียง ซึ่งเป็นอาหารแห่งสำหรับเดินทางไกลของชาวบ้านทั่วไป คือ “ข้าวตูกับข้าวตาก” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 211)

3. ฉากที่เป็นสภาพการดำเนินชีวิตของตัวละคร หมายถึงสภาพแบบแผนหรือกิจวัตรในการดำเนินชีวิตของตัวละครต่างๆในเรื่อง รวมถึงแบบแผนการดำเนินชีวิตของชุมชนและสังคม ฉากประเภทนี้จะช่วยย้ำภาพเหตุการณ์และตัวละครให้ชัดเจนยิ่งขึ้น (ัญญาสังขพันธานนท์, 2539: 192)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีการใช้ฉากที่เป็นสภาพการดำเนินชีวิตของตัวละคร เพื่อแสดงการกระทำและผลจากการกระทำของตัวละครนั้นๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์วนปเวสน์ ตอนที่พระเวสสันดรจำเริญเมตตาทวนาทำให้มีความร่มเย็นแผ่ไปทั่วอาณาบริเวณป่า ส่งผลให้สัตว์ร้ายในละแวกนั้นไม่ทำร้ายหรือเป็นอันตรายต่อกัน แสดงให้เห็นพระบารมีของพระเวสสันดรได้อย่างชัดเจน ดังความว่า “ณ เวลานั้น พระมหาสัตว์พระองค์สวมนต์จำเริญเมตตาทวนาอยู่ ณ ป่านั้นเมื่อใด อันว่าเหล่าสัตว์ดิรัจฉานพ้องทั้งหลายอันล้วนมี แต่เดิมนั้นย่อมจะเบียด เบียดกัน ก็แปรเขวเป็นมิตรไมตรีซึ่งกันและกัน ฯ บพิตรเออ อันว่าเหล่าสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายอยู่ ณ สถานที่รอบๆ บริเวณนั้นสามโยชน์ เหตุแต่ด้วยอาณูภาพพระมหากษัตริย์ จำเริญเมตตาทวนาซ่อมบันดาลให้เหล่ามฤคาเป็นไมตรีซึ่งกันและกันแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 170)

ในกัณฑ์วนปเวสน์ ตอนที่พระนางมัทรีดูแลปรนนิบัติพระเวสสันดร พระขาลีและพระนางกฤษณาอย่างเต็มพระทัยไม่บกพร่อง ตั้งแต่ในเวลาเช้าหลังจากดูแลพระเวสสันดรเมื่อทรงตื่นบรรทมแล้ว พระนางออกไปหาผลไม้เพียงพอแล้วจึงกลับพระอาศรม ส่งผลให้พระนางได้รับผลดีคือเป็นผู้ไม่มีความเศร้าหมอง และเมื่อถึงคราวคับขันก็มีเทวดามาช่วยเหลือจากการดำเนินชีวิตของตัวละครคือพระนางมัทรีนี้บรรยายไปตามลำดับเวลา ตั้งแต่เวลาเช้าจนถึง

เวลาค่ำ ดังความว่า “อันว่าจะกล่าวถึงกกุสมเดจ์พระภควดีพระนางมัทรีรับใช้พระบรมโพธิสัตว์นั้น ครั้นยามเช้าอรุโณทัยรุ่งขึ้น พระนางลุกขึ้นไปกวาดอาศรมบท แล้วตักน้ำอาบน้ำฉันน้ำสัฟินไป ประเคนพระมหากษัตริย์เสร็จแล้ว พระนางจึงกลับมาโอบกอดพระราชบุตรทั้งสองนั้นจูบแล้วตั้งว่า ว่าดูก่อนลูกสงวนรักแม่ทั้งสองเอ๋ย อย่าประมาทเล่นเลอไปเล่นไกล จากพระชนกเจ้าเลย พระนาง ตั้งดังนั้นแล้ว ก็ทรงอุ้มนางกฤษณาพาเข้าชาลินีไปฝากกับพระมหากษัตริย์แล้วทูลว่า ข้าแต่ พระราชฤทัยเอ๋ย ขอพระองค์อย่าประมาทพระราชบุตรทั้งสองเลย อย่าให้ไปเล่นไกลจากพระบาท พระองค์เลย พระนางทูลสั่งพระมหากษัตริย์เสร็จแล้ว พระนางเอากระเชอสาแหวกไม้คานาวางบน พระอังสา พระหัตถ์จับตะขอถ้อยกับเสียมกุฎิกุจจะเข้าไปในกลางป่าแสวงหาผลไม้หว่ามัน ได้เต็ม กระเชอนำมาวาง ณ อาศรม บทนั้นเสร็จแล้ว จึงพระนางอุ้มพระราชบุตรทั้งสองไปอาบน้ำล้างหน้า เสร็จแล้ว พระนางอุ้มขึ้นมาแลฯ บพิตรเอ๋ย อันว่ากษัตริย์ทั้ง 4 องค์ ย่อมไปชุมนุมกัน ณ บรม ศาลาแล้วก็เสวยซึ่งผลไม้หว่ามันสุกอ่อนนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 170-171)

ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่นางอมิตตดาปนาปรนนิบัติดูแลชูชกอย่างไม่บกพร่อง แม้จะแสดงความเป็นตัวละครที่มีระเบียบของนางอมิตตดาปนา การยอมรับผลกรรมที่ตัวเองไม่ได้ ก่อขึ้น แต่กลับส่งผลร้ายต่อตัวนาง เนื่องจากชูชกเป็นตัวละครฝ่ายปฎิปักษ์ จึงเป็นต้นเหตุให้นาง ถูกนางพราหมณ์ทั้งหลายในหมู่บ้านริษยา ฉากการปรนนิบัติดูแลชูชกของนางอมิตตดาปนา บรรยายไปตามลำดับเวลา ดังความว่า “ณ เวลานั้น ฝ่ายนางอมิตตดาปนาปรนนิบัติรักษาดา พดุมอาจารย์ ผู้เป็นสวามีไม่กล้าพุดจาเรื่อยเปื่อย กระโซกกระซอกให้พราหมณ์นั้น หาพิน คำข้าว หุงข้าวตักน้ำเข้าเย็นทุกทินทิวา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 180)

4.2.2 วิเคราะห์ในด้านกลวิธีการแต่ง

- กลวิธีการเล่าเรื่อง

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องเมื่ออดีตชาติของ พระองค์เอง ปรากฏในกัณฑ์ทศพร ดังความว่า “พระองค์มีพระบัญชาทำให้เป็นเหตุเป็นอารมณ์ เล็กน้อย แล้วพระองค์จึงมุ่งไป ไบกุขรวสุตม์ ยังฝนสวรรค์หนึ่งชื่อ ไบกขรพรรษ กเถลิ นั้น ทุมม เทเสลิ จึงพระองค์ตำแดงแดงพระธรรมวิเศษเทศนา อธิ มหาเวสตรชาดก สหสศคาถาปฏิมณู จิตต์ บพิตรเอ๋ย นี่จักแสดงนิทานดำเนินกล่าวเมื่อพระองค์ท่องเที่ยวไปในวัฏสงสาร มีความพอใจ ได้ถือกำเนิดเป็นพระโพธิสัตว์หนึ่งพระองค์ ทรงพระนามกรบวรเรียกว่า พระมหาเวสสันดร มหา

เวสสันดรชาดกนี้อันประดับประดาซึ่งพระคานานั้นหนึ่งพัน อดุนานัน อุปโลกิเตน คือกำลัง พระปัญญาสัพพัญญูพุทธ อันตรัสรู้ซึ่งญะยธรรมทั้งปวง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 3) โดยมีมูลเหตุมาจากพระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ บรรดาพระญาติผู้ใหญ่ที่มาเฝ้าไม่ยอมถวาย ความเคารพพระองค์ เพราะเห็นว่ามีพระชนมายุคราวลูกคราวหลาน พระองค์ต้องการให้พระ ประยูรญาติปราศจากทิฐิ จึงเข้าสู่พระ จตตุดมานมือนิภินญาเป็นที่ตั้ง เหาะขึ้นสู่ณภากาศเปล่งรังสี โอภาส พระประยูรญาติเห็นอัศจรรย์ดังนั้นก็พากันนมัสการ ขณะนั้นมีฝนโบกขรพรรษตกลงมา ผู้ใดปรารถนาจะให้เปียกหรือไม่เปียกกายตนก็ได้ตามต้องการ พระญาติวงศ์ทั้งหลายก็เห็นว่าเป็น อัศจรรย์ด้วยอำนาจแห่งพุทธานุภาพของพระองค์ บรรดาพระภิกษุอรหันต์ทั้งสองหมื่นต่างก็ สนทนากันถึงฝนโบกขรพรรษนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่าฝนนี้เคยตกมาแล้วในกาลก่อนเมื่อครั้ง พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระสงฆ์สาวกเหล่านั้นปรารถนาจะใคร่ทราบ จึงทูล อาราธนาให้พระพุทธองค์ตรัสเทศนานิทานเกี่ยวกับการเกิดฝนโบกขรพรรษ และยังปรากฏใน กัณฐกนิครันท์ที่แสดงว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องเมื่อพระชาติที่ผ่านมาของพระองค์ ดังความว่า “อันพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธ ผู้เป็นมกฺกอุสวียอดไตรภพ อahrtuwa ครั้นพระองค์นันทาน พระธรรมวิเศษเทศนา มหาเวสสันดรชาดก อันประดับประดาไปด้วยคานาหนึ่งพัน จึงพระองค์มี พระพุทธปฏิภาณ ภิคุชเว ลูกก่อนภิคุชสงฆ์ผองทั้งหลาย มหาเมโฆ อันมหาเมฆบันดาลซึ่งฝน โบกขรพัสดุ์เป็นอัศจรรย์ ตกลงมาในการชุมนุมแห่งพระญาติตถาคตนั้นไม่เพียงแต่ครั้งนี้เลย ภิคุชเอย แต่เดิมมา ครั้งที่ตถาคตยังเป็นพระบาทศรีเวสสันดรนั้น ก็มีฝนโบกขรพัสดุ์ตกลงมา ดังนี้ด้วย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 467)

เฉลิม มากนวล (2518: 3) ได้ศึกษาและเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอิสป โดยสรุปโครงสร้างของนิทานชาดกว่านิทานชาดกเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในพระชาติปาง ก่อน ดังจะเห็นได้จากการปรารภเรื่องก่อนที่จะเล่านิทาน เมื่อเล่าจบแล้วก็มีการแสดงให้เห็นตัว ละครเหล่านั้นกลับชาติมาเกิดเป็นใครในสมัยของพระพุทธเจ้า อันเป็นความเชื่อว่าถ้าสัตว์ทั้งหลาย ประกอบกรรมไว้ในชาตินี้ ย่อมเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสารอย่างไม่มีสิ้นสุด สอดคล้องกับ วินัย ภู่ระหงษ์ (2528: 360-361) ที่กล่าวถึงธรรมเนียมนิยมในการแต่งวรรณคดีชาดกว่าจะดำเนินเรื่องเป็น ลำดับ เริ่มต้นด้วยการเล่าถึงเรื่องปัจจุบัน เป็นการเล่าเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสาเหตุให้มีการ เล่านิทานชาดกเรื่องนั้นๆ กล่าวคือจะมีเนื้อความเริ่มต้นด้วยพระพุทธองค์ทรงปรารภถึงบุคคล ใดบุคคลหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วแสดงเรื่องที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นมูลเหตุที่ทำให้พระพุทธองค์ทรง เล่าเรื่องในอดีต ลำดับต่อมาคือการแสดงการกลับชาติ โดยพระพุทธเจ้าจะทรงระบุตัวบุคคลใน

อดีตนิทานว่าตรงกับบุคคลใดในสมัยของพระพุทธเจ้า และลำดับสุดท้ายคือการเล่าถึงการบำเพ็ญ
บารมีขั้นสูงสุดในแต่ละชาติ

- กลวิธีการดำเนินเรื่อง แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 3 ขั้นตอนคือ การเปิดเรื่อง
การดำเนินเรื่อง และการปิดเรื่อง

- การเปิดเรื่อง

จิรวรรณ คงจิตต์ (2528 : 100) ให้ความหมายของการเปิดเรื่องว่าหมายถึง
ข้อความที่จะนำไปสู่เหตุการณ์ในเรื่อง แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. การเปิดเรื่องโดยมีความนำ หมายถึงการเกริ่นให้ผู้อ่านผู้ฟังได้รู้
รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องที่จะเล่าก่อนจะเข้าสู่เนื้อเรื่องหรือตัวนิทาน แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะคือ
เปิดเรื่องโดยบทไหว้ครู เปิดเรื่องโดยบอกที่มาและจุดมุ่งหมายในการแต่ง เปิดเรื่องโดยบทไหว้ครู
และบอกที่มารวมทั้งจุดมุ่งหมายในการแต่ง และเปิดเรื่องโดยการแจกตัวละคร ซึ่งในมหาเวสสันดร
ชาดกภาษาเขมรฯ ไม่มีลักษณะการเปิดเรื่องลักษณะดังกล่าวนี้

2. การเปิดเรื่องโดยเข้าสู่เนื้อเรื่องทันที การเปิดเรื่องในลักษณะนี้เป็นการ
เข้าสู่เนื้อเรื่องนิทานทันที โดยไม่มีการเกริ่นนำถึงที่มาจุดมุ่งหมายหรือบทไหว้ครู ซึ่งในมหา
เวสสันดรชาดกมีลักษณะการเปิดเรื่องแบบนี้ ปรากฏในกัณฑ์ทศพร ดังความว่า

“สุสุสติ วรณณเกติ อิทํ สตุถา กปิลวตฺถุ อนุปนิสาย นิโครธาราม วิหรนุ
โต โปกฺขรวสุตํ อารพฺภ กเถสิ ฯ”

สตุถา คือ สตุวาโห สตุตนายโก อันว่าพระองค์ผู้เป็นครูประเสริฐเกรียง
ไกร ย่อมสามารถแนะนำเหล่าเทวดามนุษย์ผองทั้งหลาย รวบรวมค้อนเข้าไปสู่อมฤตบุรีศรีมหา
นครนิพพาน อันเป็นสถานบรมสุขเกษมสันต์เปรมปราศนิราศทุกข์ประเสริฐแล

วิหรนุโต คือ จตุสฺส อิริยาปเลสุ วิดีนาเมนุโต ก็พระองค์ประทับสำเร็จ
สำราญสานต์ซึ่งพระอิริยาบถอันดีทั้งสี่นั้น มิให้ประสบซึ่งความสงสัยคำริในจิตแห่งเทวดามนุษย์

สัตว์ผ่องทั้งหลายเลย นิโครธาราม ก็พระองค์ประทับ ณ สถานอารามนามเรียก นิโครธมหาวิหาร คือเจ้านิโครธกุมารจ่ายทอง 12 โกฏิตำลึง สร้างถวายพระองค์ **อุปนิสฺสาย** ก็พระองค์อาศัยเที่ยวไป บิณฑบาตพยายามสั่งโดยโปรดสัตว์ผ่องทั้งหลาย **กบิลวตฺถุ** ณ เมืองกบิลพัสดุ์บุรีศรีมหานครบรรราชฐาน **อารพ** คือ **อารมฺมณฺ กตุวา** จึงพระองค์มีพระบัญชาทำให้เป็นเหตุเป็นอารมณ์เล็กน้อย แล้วพระองค์จึงมุ่งไป **โปกฺขรวรฺสุ** ยังฝนสวรรค์หนึ่งชื่อ โปกขรพรรษ กเถลิ นั้น **ธมฺมํ เทเสสิ** จึงพระองค์สำแดงแสดงพระธรรมวิเศษเทศนา **อิถิ มหาเวสฺสตรชาตํ สหสฺสคาถาปฏิมณฺฑิตํ** บพิตรเอย นี่จักแสดงนิทานดำเนินกล่าวเมื่อพระองค์ท่องเที่ยวไปในวัฏสงสาร มีความพอใจได้ถือกำเนิดเป็นพระโพธิสัตว์หนึ่งพระองค์ ทรงพระนามกรบรรเรียกว่า พระมหาเวสสันดร มหาเวสสันดรชาดกนี้อันประดับประดาซึ่งพระคานานั้นหนึ่งพัน **อตฺตนา** นั้น **อุปฺลิกฺขิเตน** คือกำลังพระปัญญา สัพพัญญุพุทธ อันตรัสรู้ซึ่งญะยธรรมทั้งปวง พระองค์อาจกำหนดรู้ได้ อาทิกาลาปะเทน โดยซึ่งครรถ์ลงทำนองดับบท กำหนดอักษรบรรดาถาณี่อันเป็นอาทิ **ผุสฺสตี วรฺรณฺณาเกติ** นี่เองคืออันเป็นประธานดับบท พระองค์กำหนดตรงนั้นเองแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 1-2)

- การดำเนินเรื่อง

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีการดำเนินเรื่องแบบการเล่าเรื่องย้อนต้น หรือเรียกว่าการเล่าเรื่องย้อนอดีต โดยเริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จประทับ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมด้วยพระอรหันตสาวก พระองค์ทรงปรารภเรื่องฝนโปกขรพรรษซึ่งได้ตกในโอกาสที่ทรงแสดงปาฏิหาริย์ให้พระราชวงศ์สิ้นมานะ ว่าฝนอย่างนี้เคยมีตกมาแล้วแต่ในกาลก่อน พระสาวกใคร่ทราบเรื่องจึงทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงนิทานเมื่อครั้งที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร เนื้อเรื่องแบ่งออกเป็นกัณฑ์หรือตอนต่าง ๆ 13 กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วันปเวสน์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์มหาพรหม กัณฑ์ฉกษัตริย์ และกัณฑ์นครกัณฑ์

นอกจากนี้มีการดำเนินเรื่องแบบเล่าเหตุการณ์เกิดต่างสถานที่สลับกันไปมา เรื่องราวของพระเวสสันดรเริ่มตั้งแต่กัณฑ์ที่ 1 คือกัณฑ์ทศพร จนถึงกัณฑ์ที่ 4 คือกัณฑ์วันปเวสน์ จากนั้นจึงสลับเหตุการณ์มาเป็นเรื่องของชูชกพราหมณ์ขอทานชาวบ้านทุนวิญญูคามในกัณฑ์ที่ 5 คือกัณฑ์ชูชก กัณฑ์ที่ 6 คือกัณฑ์จุลพน และกัณฑ์ที่ 7 คือกัณฑ์มหาพน จนกระทั่งเหตุการณ์ระหว่างพระเวสสันดรกับชูชกมาบรรจบกันในกัณฑ์ที่ 8 คือกัณฑ์กุมาร เป็นต้นไป

สอดคล้องกับที่พรทิพย์ ชังธาดา (2532: 168-169) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินเรื่อง ว่าเนื่องจากมหาเวสสันดรเป็นนิทานชาดก ดังนั้นจึงมีการดำเนินเรื่องตามแบบธรรมเนียมเฉพาะสำหรับการประพันธ์นิทานชาดก คือเริ่มเรื่องด้วยการกล่าวอ้างว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้า เนื้อเรื่องจะแสดงคุณธรรมหรือบารมีบางประการ และในตอนจบเรื่องมักจะมีการประชุมชาดก คือการอธิบายการกลับชาติมาเกิดของตัวละครแต่ละตัวในสมัยของพระพุทธเจ้า

- การปิดเรื่อง

เมื่อเรื่องราวดำเนินมาถึงที่สุดของเรื่องแล้ว เหตุการณ์ต่างๆก็จะลดความเข้มข้นและคลี่คลายไปเป็นลำดับ จนถึงการปิดเรื่อง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรจะมีการปิดเรื่องตามธรรมเนียมในการประพันธ์ชาดก คือ ในตอนจบเรื่องมักจะมีการแสดงประชุมชาดก คือการอธิบายการกลับชาติมาเกิดของตัวละครแต่ละตัวในสมัยของพระพุทธเจ้า ปรากฏในกัณฑ์นครกัณฑ์ ดังความว่า “ พระองค์ชุมนุมประชุมชาดกว่า ตทา ชุขโก เทวทตโต อันชูชกพราหมณ์ ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นเทวทัต

อมิตตดาปนา พุราหุณฺณิ จัญจมาณฺวิกา อันนางอมิตตดาปนาเป็นภรรยาชูชกพราหมณ์นั้น ครั้นกลับชาติมาเกิดได้เป็นนางจัญจมาณวิกา ฯ

เจตปุตฺโต ฌนฺโน อันเจตบุตรผู้เฝ้าประตูทางพระบรมโพธิสัตว์นั้นเล่า ครั้นกลับชาติมาเกิด เป็นมหาฉันทะ ฯ

อจุตฺตาปโส สารีปุตฺโต อันอจุตมหาฤๅษี ผู้บอกทางชูชกพราหมณ์ ครั้นกลับชาติมาเกิดได้เป็นมหาสารีบุตร ฯ

สกุโก อนุรุทฺโธ อันสมเด็จพระอินทราชา ย่อมจะให้โอรยาตสัณสนพระบรมโพธิสัตว์ ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นอนุรุทธาจารย์ ฯ

วิสุตฺกมฺโม จ โมคฺคฺคฺตาโน อันพระวิสุตกรรมเทวบุตรที่นิมิตพระอาศรมถวาย ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นมหาโมคคัลลานะ ฯ

มฤคธุมหิ สิวโห อุปาลี อันเทวดาที่นิมิตตนเป็นราชสีห์ คอยกีดขวางทาง
พระนางมัทรีนั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นอุบาสี ฯ

พยุคนุราชา สีวลี อันเทวดาที่นิมิตตนเป็นเสือโคร่ง ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้
เป็นพระสีวลี ฯ

ทีป จ มุลลินาโค อันเทวดาที่นิมิตตนเป็นเสือดาว คอยกั้นขวางทางพระนาง
มัทรี ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นมุลลนาค ฯ

เทโว กุญายโน อันเทวบุตรที่นิมิตเป็นพระเวสสันดรไปแก้มัดเจ้าชालินั้น
ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นมหากุญายนะ ฯ

เทวธิดา วิสาขา พุทฺธุปาลิกา อันนางเทพธิดาที่นิมิตเป็นพระนางมัทรี ไปแก้มัด
นางกฤษณา ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นนางไพสขาพุทฺธุปาลิกา ฯ

ปจฺจนนาโค วารโณ กสฺสโป สัมมวฺชโณ อันช้างปึงจัยนาเคนทร์นั้น กลับชาติ
มาเกิด ได้เป็นมหากสสปงษ์พฤตมาจารย์ ฯ

กเรณฺฐกา กิสฺสาคตฺถิ อันแม่ช้าง ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นนางกิสสาโคตมิ ฯ

มทฺทธราชา มหานาโม อันพระบาทมัททราชา ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็น
มหานาม ฯ

อพฺภนฺตโร มหามจฺจุโ อานนฺโท พุทฺธปฺปญฺจาโก อันมหาอำมาตย์ที่ประดับ
ประดาทานถวายพระบรมโพธิสัตว์นั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นอานนท ฯ

ทานเวยุวจฺจามจฺจุโ อนาลปฺณทิกฺกุปาสโก อันอำมาตย์ที่เป็นผู้ชวนชวาย
ในการบริจาททานถวายพระบรมโพธิสัตว์นั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นอนาลปณทิกอุบาสก ฯ

สฤษยชนรินทร์โท สุทฺโธทนมหาราชา อันพระบาทศรีสัตยชัยนรินทรานั้น
ครันกลับชาติมาเกิด ได้เป็นพระบาทศรีสุทฺโธทนมหาราชา พุทธบิดา ฯ

ผุสสุตตี เทวี สิริมหามายา อันนางสุปารสุปปตีเทวีผู้เป็นพระวรราชมารดา
พระบรมโพธิสัตว์ ครันกลับชาติมาเกิดได้เป็นพระนางสิริมหามายา พุทธมารดา ฯ

มทุที เทวี ยโสธรา ราชูลมาดา อันนางมัทรีเทวีผู้เป็นพระวรราชมารดา
เจ้าชาลิกับนางกฤษณา ครันกลับชาติมาเกิด ได้เป็นนางยโสธรา ราชูลมารดา ฯ

ชาลิกุมารโ รามุโล อันเจ้าชาลิกุมารนั้น ครันกลับชาติมาเกิด ได้เป็นราชูล
กุมาร ฯ

กณหาชิมา อุปลลวณณา อันนางกฤษณาราชกัญญา ครันกลับชาติมาเกิด
ได้เป็นนางอุปลลวณณา ฯ

เสสปริสา พุทฺธปริสา อันปริษทนอกเหนือจากนั้น ครันกลับชาติมาเกิด
ได้เป็นปริษทของตถาคต ฯ

เวสฺสณฺตรโ มหาราชา ปน อหเมว สมฺมาสมฺพุทฺโธ อันพระบาทศรีเวสสันดร
มหาราชนั้น ไม่ใช่ผู้ใดเลย อหเมว คือตัวเรตถาคตนี้เอง ผู้ได้ตรัสรู้ปรัชญาสรพชญดาญาณ”
(มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 467-470)

4.2.3 วิเคราะห์ในด้านการใช้ภาษา

- การใช้ถ้อยคำ

การใช้ถ้อยคำในการประพันธ์เป็นความสามารถในการเลือกคัดนำถ้อยคำที่มี
ความไพเราะสละสลวยด้วยเสียง งดงามด้วยความหมาย และสอดคล้องกับบริบท มาเรียบเรียงไว้ในที่
เหมาะสม เพื่อให้วรรณกรรมนั้นมีคุณค่า ในการวิเคราะห์มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ จะ
วิเคราะห์การใช้ถ้อยคำในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. การใช้คำแสดงอารมณ์
2. การใช้คำอ้อมค้อม
3. การใช้คำขานนาม
4. การหลាកคำ

1. การใช้คำแสดงอารมณ์ คือการเลือกสรรคำที่แสดงอารมณ์ของตัวละคร เพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมกับตัวละคร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯแม้จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับการแสดงบารมีของพระเวสสันดร แต่ก็เลือกใช้คำที่สามารถแสดงอารมณ์ได้หลากหลาย ได้แก่ อารมณ์รัก อารมณ์โกรธ อารมณ์โศกเศร้า ดังต่อไปนี้

- อารมณ์รัก ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯปรากฏการใช้คำแสดงอารมณ์รักระหว่างแม่กับลูก พ่อกับลูก สามีกับภรรยา และปู่กับหลาน ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์รักระหว่างแม่กับลูก ดังนี้

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางผุสดีทราบข่าวว่าชาวเมืองให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมืองนั้น พระนางรับมาหาพระเวสสันดรด้วยความรักและห่วงใย ในตอนนี้มีการใช้คำที่แสดงอารมณ์รักระหว่างแม่กับลูกได้ชัดเจนมาก เช่น เจ้าเวสสันดรลูกข้าเป็นคนไม่มีความผิด พระเวสสันดรลูกข้านี้เป็นผู้ไม่มีความผิด เจ้าเวสสันดรลูกข้าเป็นผู้มีศบบริวารเลื่องลือปรากฏทุกประเทศ และเจ้าเวสสันดรเอยเจ้าเป็นผู้ไม่มีโทษ เป็นต้น ล้วนเป็นคำที่ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพแม่ที่รักลูกอย่างยิ่ง การกล่าวถึงลูกด้วยคำว่า ลูกข้า และคำว่า เป็นผู้ไม่มีความผิด หลายครั้งยังเป็นการย้ำให้เห็นภาพว่าในสายตาของแม่ ลูกผู้เป็นที่รักยิ่งย่อมไม่มีความผิดใดๆ ดังความว่า “โอ้ เหตุใดเอย ก็ชาวศรีพิราญรพองทั้งหลายเขานเรเทศเจ้าเวสสันดรลูกข้า เป็นคนไม่มีความผิด นี้ให้พรากจากเมืองไป โอ้ ดังข้าคิดนี้แล้ว พระเวสสันดรลูกข้านี้เป็นผู้ไม่มีความผิด เป็นผู้มีอชยาศัยอล้ายอยากแต่จะให้ท่านไม่รู้จักตระหนี่ทรัพย์อะไรเลย โอ้ เจ้าเวสสันดรลูกข้านี้เป็นผู้มีศบบริวารเลื่องลือปรากฏทุกประเทศ ย่อมนำบรรณาการมาถวายเป็นอันมาก โอ้เจ้าเวสสันดรเอย เจ้าเป็นผู้ไม่มีโทษ เหตุใดเล่าก็ชาวศรีพิราญรพองทั้งหลายมาขับไล่เจ้าออกจากเมืองนี้ อีกโศคนึง เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด อยู่ทุกวันนี้ย่อมจะดูแลพ่อแม่ ทำนุบำรุงคนเฒ่าแก่พดุงจารย อีกโศคนึง เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด อยู่ทุกวันนี้เป็นผู้ห่วงใยอยากทำประโยชน์แก่เทวดากับมหากษัตริย์ ทำนุบำรุงญาติมิตรพองทั้งหลาย เป็นผู้ทำประโยชน์แก่แผ่นดินทั้งมวล แล้ว

เหตุใดเล่าชาวศรีพริษาณรเทศเจ้าเวสสันดรให้ออกจากเมืองนี้” (มหาเวสสันดรชาดกภาษา
เขมรฯ, 2539: 90-91)

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่ที่พระนางมัทรีทรงสุบินเป็นนิมิตร้าย พระนางจึง
ไปทูลขอให้พระเวสสันดรทำนาย ในตอนนี้มีกรเลือกใช้ถ้อยคำที่แสดงความรักระหว่างแม่กับลูก
ได้อย่างไพเราะ และยังช่วยให้เห็นภาพความนุ่มนวลของพระนางมัทรีในการปรนนิบัติดูแลพระชา
ลีและพระนางกฤษณาอย่างชัดเจน คำที่เลือกใช้เพื่อแสดงความรักระหว่างแม่กับลูก เช่น ลูกรัก เจ้า
และลูกทะนุถนอมทั้งสองของแม่เอ๋ย เป็นต้น ล้วนเป็นคำที่มีความหมายถึงลูกที่เป็นที่รักน่าทะนุ
ถนอมดูแลอย่างยิ่งของแม่ นอกจากนี้ยังมีคำที่แสดงความรักในการปรนนิบัติระหว่างแม่ที่รัก
ทะนุถนอมลูกอย่างที่สุดอีกด้วย เช่น ถนอมอุ้มขึ้น และยกไว้สูงเหนือพระอุรา เป็นต้น ดังความว่า
“ครั้นเวลาเช้าตรู่ตามอรุโณทัยดวงตะวันส่องขึ้นไฉไร สมเด็จพระนางมัทรีเทวีประดับซึ่งกิจวัตรอัน
ควรทั้งปวงอันควร...พระนางถนอมพระราชบุตรทั้งสองอุ้มขึ้น ยกไว้ให้สูงถึงเหนือพระอุราแล้ว
บั้นทรวงว่า ลูกอ่อนลูกรักแม่เอ๋ย เมื่อคืนนี้แม่ฝันร้ายยิ่งนัก ลูกทะนุถนอมทั้งสองของแม่เอ๋ย เจ้าอย่าได้
ประมาทตนเดินไปเล่นที่ไหนๆเลย พระนางให้คำสั่งสอนพระราชบุตรอย่างนั้นแล้วก็ทรงอุ้มเอาไป
ถวายพระมหากษัตริย์” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 258)

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์รักระหว่างพ่อกับลูก ดังนี้

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระเวสสันดรบริจาคสองกุมารเป็นบุตรทานให้กู่
ชกพราหมณ์แล้ว ชูชกได้ดูดกระซอกโอบยีสองกุมารอย่างไม่ปราณี พระเวสสันดรสงสารลูกทั้ง
สองอย่างมาก ทรงรำพันถึงลูกทั้งสอง คำที่ใช้ในตอนนี้เป็นคำที่แสดงความรักของพ่อที่มีต่อลูกได้
อย่างชัดเจน เช่น ลูกรักทั้งสองพ่อเอ๋ย เจ้า ลูกรักพ่อเอ๋ย และ พ่อ เป็นต้น “โอ ลูกรักทั้งสองพ่อเอ๋ย
ตะวันเย็นปานนี้แล้ว สมเจ้าจะหิวอาหาร ใครจะเมียงมอง ให้อาหารเจ้ากิน เห็นแต่ตาชูกพฤดา
จารย์ จะมีแต่ความกลัวตกใจยิ่งนัก เจ้าร้องหาน้ำใครจะให้ดื่ม ลูกรักพ่อเอ๋ย ตะวันเย็นลิบลับขนาด
นี้แล้วเจ้าข้อมจะต้องทวงอาหารแม้ว่า บพิตรพระแม่เอ๋ย เราทั้งสองหิวข้าว แม่เจ้าก็หาอาหารให้
กิน เจ้าร้องหาน้ำแม่เจ้าก็หาน้ำให้ดื่ม ปานนี้แล้วเจ้าจะทวงใครๆจะกรุณาปราณีให้อาหารเจ้ากิน
โอลูกรักพ่อเอ๋ย สงสารเท้าเรียวเล็กเดินเหยียบบนทรายร้อนคงจะพุพองแตกเลือดไหล ถูก
พราหมณ์มัดตีพาเดินไป ลูกเอ๋ย ใครจะจูมมือเจ้าเป็นเพื่อนเดินตามมรรคา” (มหาเวสสันดรชาดก
ภาษาเขมรฯ, 2539: 295)

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์ระหว่างสามีกับภรรยา ดังนี้

ในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศ พระองค์ตรัสกับพระนางมัทรีว่าขอให้พระนางอยู่ในวังเพื่อดูแลทรัพย์สมบัติ คอยปรนนิบัติพระเจ้ากรุงสัณขั พระนางสุปารสุปปดี พระชาลีและพระนางกฤษณา แต่พระนางมัทรีไม่ยอมทำตามคำของพระเวสสันดร โดยมีเหตุผลคือพระนางมีความจงรักและความภักดีของภรรยาที่มีต่อสามี แม้จะต้องพบความลำบากทั้งในเรื่องความเป็นอยู่ อาหารการกิน จนแม้จะถึงแก่ชีวิตก็ยินดีสละได้ ในตอนนี้มีการใช้ถ้อยคำที่แสดงให้เห็นความรักของพระนางมัทรีในฐานะภรรยาที่มีต่อพระเวสสันดรในฐานะสามีได้อย่างชัดเจน เช่น บพิตรพระสมมุติเทพมหาราชกษัตริย์สูงส่ง ประเสริฐ เจ้าชีวิตข้าพระองค์ และบพิตรกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย เป็นต้น เป็นคำที่แสดงความรักและความเคารพเทิดทูนอย่างที่สุด นอกจากนี้พระนางมัทรียังแสดงความรักต่อพระเวสสันดรด้วยการยอมโดดเข้ากองไฟ ดิคว่าจะต้องพลัดพรากจากกัน ดังความว่า “บพิตรพระสมมุติเทพมหาราชกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าพระบันฑูรพระองค์นั้น เห็นว่าชั่วร้ายยิ่งนัก ไม่สุภาพโดยซึ่งครรลองธรรมเนียม เจ้าชีวิตข้าพระองค์เอย พระองค์จะเสด็จเดินไปตรงสถานใดเล่า ก็หม่อมฉันจะอุ้มแม่กฤษณา พาเจ้าชาลีเดินไปโดยซึ่งทางนั้นแล ฯ บพิตรกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย ถ้าหากว่าหม่อมฉันปราศนิราศ จากพระองค์แล้ว หม่อมฉันจะเอาพินมากองประมาณสูงเท่าภูเขา แล้วหม่อมฉันจะเอาเพลิงมาจุดให้ติดขึ้นอันมิเปลวเพลิงนั้นเสมอกันล่อแล้ว หม่อมฉันจะโคดลงในเพลิงนั้นให้ตายไป ก็ประเสริฐเป็นพ้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 80)

ในกัณฑ์มัทรี เมื่อพระนางมัทรีกลับมาจากหาผลอาหารในป่าแล้วไม่พบพระชาลีและพระนางกฤษณา พระนางไปทูลถามพระเวสสันดรเท่าใดก็ตามพระองค์ก็ไม่ยอมตรัสด้วย พระนางจึงต้องออกตามหาสองกุมารตลอดทั้งคืน จนในที่สุดพระนางล้มสลบลง พระเวสสันดรตกพระทัยและเสียพระทัยมากเพราะคิดว่าพระนางมัทรีสิ้นพระชนม์แล้ว มีการใช้ถ้อยคำแสดงความเสียพระทัยที่พระนางมัทรีจากไป เช่น หวาดกลัวในพระราชหฤทัย และเสวยพระโศกา เป็นต้น นอกจากนี้ใช้คำที่พระเวสสันดรเรียกพระนางมัทรีเป็นคำที่มีความไพเราะงดงาม อ่อนโยน นุ่มนวลทั้งด้วยเสียงและความหมายของคำ เช่น อนิจจามัทรีเอย นาง และมัทรีเอย เป็นต้น รวมทั้งคำที่พระเวสสันดรแทนตัวพระองค์เองว่า พี่ ก็เป็นคำที่แสดงความรัก ความใกล้ชิดของสามีภรรยาได้เป็นอย่างดี ดังความว่า “อันว่าพระบรมโพธิสัตว์ พระองค์เห็นพระนางล้มสลบไปดังนั้นแล้ว พระองค์หวาดกลัวในพระราชหฤทัย ทรงพระจินดาว่า พระนางกษัยพระชนมา พระองค์เสด็จลงรีบคว่นจากบนพระบรมศาลา ทรงเสวยพระโศกาว่า โอะโออนิจจามัทรีเอย ไฉนเลยมากษัย

พระชนม์ ทั้งที่แต่ผู้เดียวเองอยู่กลางไพรพนมนี้ ใครเลยจะช่วยยกพระศพนาง มัทรีเอย ถ้ากษัยพระชนม์ในนครโน้นไปหนอ เหล่าพระญาติวงศ์ในนครทั้งสอง จะมาประชุมพร้อมกันช่วยยกพระศพนาง เดียวนี้ อยู่แต่ที่ผู้เดียวเองวิเวกวังเวงใจกำพริ้ว ที่คงจะกษัยประลัยชีวิตตามนางเป็นแน่เลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 344)

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์ระหว่างปู่กับหลาน ดังนี้

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสุทนต์ชยทัตตานพระนางมัทรีไม่ให้ตามเสด็จพระเวสสันดรไปอยู่ป่าไม่เป็นผล พระองค์จึงกล่าวขอพระชาติและพระนางกฤษณาไว้ในวัง แต่พระนางมัทรีไม่ยอม พระเจ้ากรุงสุทนต์จึงแสดงความอาลัยรักความห่วงใยหลานทั้งสอง ซึ่งยังเด็กเล็กเคยแต่อยู่สุขสบายในวัง กลับต้องติดตามพระบิดาพระมารดาออกไปลำบากในป่า ในตอนนี้มีการใช้ถ้อยคำที่แสดงอารมณ์ระหว่างปู่กับหลานได้ดียิ่ง ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพของปู่ที่รักและเป็นห่วงหลาน ไม่อยากให้ลำบาก นอกจากนี้การที่พระเจ้ากรุงสุทนต์กล่าวถึงกิริยาอาการต่างๆของหลานทั้งสองได้โดยละเอียด แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทอดพระเนตรและเอาพระทัยใส่หลานรักทั้งสองตลอดเวลา ไม่ว่าในยามเสวย ยามบรรทม หรือยามแต่งกาย ดังความว่า “คู่ก่อนนางมัทรีเอย อันว่าเด็กทั้งสองนี้ เคยบริโภคซึ่งข้าวสาลีขาวลอบริสุทธานประกอบไปด้วยเนื้อปลาข้าวปลาคูททั้งผอง วางไว้เหนือภาชนะทอง อันคนตักแต่งรจนาซึ่งลวดลายหนึ่งร้อยชั้น จึงเด็กทั้งสองนี้บริโภคได้ เดียวนี้จะพาไปให้บริโภคซึ่งผลไม้หว่ามนที่วางบนดิน ณ ไพรนั้น ทำฉันใดเด็กทั้งสองจะบริโภคได้ ฯ อีกโสดหนึ่ง เด็กทั้งสองเคยสวมใส่ซึ่งผ้าไหมพัศตร์ โกทุมพัศตร์ เคยนั่งแคร่หาม ย่อมนั่งราชรถพาชีวิตประเสริฐ เดียวนี้แม่จะพาเด็กทั้งสองไปโดยเท้าเปล่าแล้วให้นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ ที่คนฉีกกรองไปด้วยหญ้าคา แล้วสะพายเฉียงหนึ่งเสื่อทั้งเล็บ บริโภคซึ่งผลไม้ใบไม้ อยู่ ณ ไพรนั้นอย่างไรได้ อีกโสดหนึ่งมัทรีเอย อันว่าเด็กทั้งสองนี้เคยนอนในพระราชมณเฑียร อันประดับไปด้วยแคร่แท่นแก้ว อันตระการคายเต็ม ไปด้วยพรมเจียมแพรพรมม่านกันป้องกันลม เด็กทั้งสองจึงนอนหลับ สนุกสุขสบาย ฯ อีกโสดหนึ่ง อันว่าเด็กทั้งสองนี้ย่อมทาถูบไล่ไปด้วยผงแป้งกระแจะจันทน์ละเอียด กฤษณากาล้าพัก เคยให้พัดด้วยพัดจามรหางนกยูง จึงนอนหลับสุขสบาย ฯ มัทรีเอย เดียวนี้นางจะพาเด็กทั้งสองคนนี้ไปเปื้อนด้วยผงธุลีทรายเหงื่อไคล แล้วให้นอนบนที่นอนใบไม้บนดิน ณ ไพรนั้นต้องลมฝนด้วย ทำอย่างไรจะนอนอยู่เป็นสุขคงจะร้องเป็นทุกข์สิ้นพันอยู่ ณ ไพรนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ 2539 : 130-131)

- อารมณ์โกรธ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ปรากฏการใช้ถ้อยคำแสดงอารมณ์โกรธของตัวละครที่เป็นชาวบ้านได้อย่างสมจริง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่ชูชกกลับมาทวงเงินที่ฝากเพื่อนไว้ แต่เมื่อรู้ว่าเพื่อนพราหมณ์ไม่มีให้เพราะเอาไปขายกินหมดแล้ว ชูชกจึงแสดงอารมณ์โกรธด้วยการแสดงออกทั้งทางหน้าตาและท่าทาง ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพที่น่าเกลียดของชูชกได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังเป็นการย้ำความเป็นตัวละครปฏิกิริยาของชูชกให้เด่นชัดยิ่งขึ้น เช่น คิ้วขมวดขีด เกรี้ยวโกรธ คำรามอาฆาต กัดปากกว้างทำใหญ่โต ถลกผ้า และกำมือ เป็นต้น ดังคำว่า “พราหมณ์เกรี้ยวโกรธคิ้วขมวดขีดมือจับไม้เท้ากับข้อมก่าวคำรามอาฆาตแกทำเป็นแข็งแรงกล้าสัน กัดปากกว้างทำใหญ่โตตาเหลือกลึงขอบตา คูกเขาแหกขึ้นไปข้างบน แกทำท่าทางเข้มแข็งจริงจัง แกถลกผ้าแสดงท่ากำมือไปยังพราหมณ์ พุดคำรามว่าแน่ถ้าไม่ได้ให้ข้า ๆ ไม่ปล่อยเลย ถ้าข้าเข้าไปแล้ว ข้าจะไปฟ้องผู้พิพากษาให้มาจับเอาไปชุมนุมพิจารณาพิพากษา เจ้ากรมศาลข้ารู้จักหมดแล้ว โอ้พราหมณ์เอ๋ย ไม่เคยรู้จักคุกตารางซื้อเครื่องจองจำตรวนโซ่ เอ็งจะอดทนอย่างไรได้ พนักงานทหารก็จะตีทุบแตกเป็นเลือด ชูชกกล่าวคำรามให้พราหมณ์กลัว แต่โดยซึ่งวาจา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 176-177)

ในกัณฑ์เดียวกัน ตอนที่ชูชกพานางอมิตตดาปนามาอยู่บ้านของตน นางอมิตตดาปนาปรนนิบัติดูแลชูชกเป็นอย่างดีไม่รังเกียจว่าชูชกแก่ชรา ทำให้พราหมณ์หนุ่มแก่นั้นเกิดความริษยา พากันโกรธคำทอเมียบของตน ในการแสดงให้เห็นอารมณ์โกรธของพราหมณ์หนุ่มเหล่านี้ มีการเลือกใช้คำที่มีเสียงและความหมายที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจน และเกิดความสมจริงกับสถานะตัวละครที่เป็นชาวบ้านธรรมดา เช่น ชั่วชาติ แม่กระเซอทะเล ไม่มีความละอาย ทรวดโทรมด้าด้อย และ หะอะไรแดกไม่มี เป็นต้น คำสรรพนามที่ใช้ เช่นว่า กู มึง และมัน เป็นต้น ดังคำว่า “อันว่าเหล่าพราหมณ์หนุ่มพองทั้งหลาย มันเห็นนางอมิตตดาปนาปรนนิบัติรักษาดาชูชกเป็นมนุษย์ชี้เหร่ อันธการ จึงบันดาลให้โกรธยังภริยาของตนทุกคน แล้วด่าว่า แม่ชั่วชาติ ไม่มีความละอาย มึงรู้แต่เดินเตร็ดเตร่ไร้สาระ ทำไมมึงไม่เอาอย่างนางอมิตตดาปนา แต่งตัวสำออง ดีแต่พุด ไม่คิดทำงานการหากิน ไม่ดักน้ำหักพินันต์แต่ขัดเลียบแต่งตัวเอาขี้ผึ้งมาถูทากินหมากนิดหน้อยว่าดี นิดหน้อยว่าเจ็บป่วย เอาแต่เสียงร้องตะคอกนั้นมาข่มเหนือสามี จะค้าขายอะไรก็ขาดทุนสูญทั้งกำไร ถ้าจะปั่นด้ายเล่า สามวัน สามคืนจึงได้ 1 หลอด ถ้าจะทอผ้าเล่า หนึ่งผืนกับเขานั้นครึ่งเดือนกว่า มัวแต่หันคอโอ้อวดผู้ชายเพื่อให้เขาสรรเสริญ แม่กระเซอทะเล มันเอาแต่คำพุดนั้นมาเป็นสินค้าขาย ทาน้ำมันผัดหน้าหนึ่งวันสองสามครั้ง ส่องกระจกสองสามเวลา ความคิดมัน

ทรศโคทรมต่ำค้อย ตามอำเภอใจแต่เที่ยวไปทุกบ้านจะหาอะไรแดกก็ไม่มี เรียนแต่เชื่อเขากินไม่คิดยาวไกล ภูจะหย่าหัวมึงให้เป็นแม่ม่ายไม่เสียดายเลย ภูจะหาอีก แล้วให้มีอิริยาจุนนางอมิตตาปนาเมียตาชูกนั้นเองแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 181)

ในกัณฑ์เดียวกัน ตอนที่นางพรหมณีรู้ค่านางอมิตตา มีการใช้ถ้อยคำที่รุนแรงไม่ผ่านการขัดเกลา มีการใช้คำแสดงความโกรธด้วยการคำว่าทั้งตรงไปตรงมาและประชดเสียดสี เช่น ผัวแก่ชั่วชาติโขมคอบาทว์จัญไร หยาบอัปรีย์ อัปยศ และเอาผีมาทำเป็นผัว เป็นต้น คำสรรพนามที่ใช้คือ มึง ดังความว่า “แนะนำงามอมิตตาปนาเอย มึงมีรูปร่างดุช่างวาดเขียน เมื่อมึงเอียงอย่างลีลาชาตรา พักตราสวยสดใส ถ้าผู้ชายคนใดเขาเห็น เกือบจะสลบยังไม่ได้ เอลไฉนก็มึงมามีผัวแก่ชั่วชาติ เสมอเขาเอาโขมคอบาทว์จัญไรมาใส่ตัวดังนี้ ๆ แล้วมึงได้กล้าตัวรับเคราะห์ แต่คือว่าใจมึงนั้นไม่ปรารถนา อันว่ามึงนี้เป็นผู้หญิงหยาบอัปรีย์ เป็นผู้หญิงอัปยศ เห็นเป็นผู้ชายก็ยินดีดังเขาเห็นน้ำตาลกับน้ำผึ้ง ไม่ทำงานหากินมาเป็นอาชีพ หมดก็ไม่รู้มีก็ไม่รู้คิดแต่เดินเที่ยวตามบ้านเขาไม่รู้ทิศตำบลเลย ครั้นพอเย็นแล้วจึงจึงกลับมาบ้านตัวเองแล ๆ มนุชียสุรโหดดา อันว่าเหล่าญาติกาแม่พ่อจะฝากฝังมึงไม่ได้ กลัวจะมีที่เขาลือๆกันต่อไปให้เสียชื่อเสียง เขายกมึงให้ตาชูกแก่ชรา เป็นคนพิการสกปรกเหมือนเขาเอาผีมาทำเป็นผัว เห็นอัปรีย์ไม่สมหรือมึงเอามาบ่มเล่น” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 185-187)

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระนางมัทรีอุบิณร้ายกาจว่ามีชายรูปร่างใหญ่โตน่ากลัว แสดงความกริ้วโกรธเข้ามาทำร้ายพระนาง ในตอนนี้มีการใช้คำแสดงอารมณ์โกรธอย่างเด่นชัด เนื่องจากเป็นตอนที่มีความน่ากลัวถึงขนาดฆ่าฟันกันอย่างรุนแรง จึงมีการใช้คำที่มีน้ำเสียงและความหมายช่วยสร้างความน่าสะพรึงกลัวและน่าหวาดเสียวอีกด้วย เช่น ร้องคำราม ดึงกระชาก ควัก และคว้านแหะแฉ่ผ่าทรวงล้วงเอาตับหัวใจ เป็นต้น คำสรรพนามที่ใช้ คือ นางมัทรี ดังความว่า “บุรุษหนึ่งนั้นคำเดียว ไม่สุภาพดั่งคนพองทั้งหลายเลย แล้วบุรุษนั้นนุ่งผ้าข้อมด้วยน้ำฝาดแฉ่แฉว ทัดดอกไม้แดงเจ็ดจ้าวอยู่ที่หูทั้งสองข้าง มันวิ่งหลบๆซ่อนๆมาข้างบรมศาลา อันมีมือถือซึ่งเครื่องอาวุธ คมร้องคำรามว่า นางมัทรีอยู่ไหม นางมัทรีอยู่หรือไม่ แล้วมันวิ่งเข้าไปในบรมศาลา มันดึงกระชากซึ่งมวยพระเกศาชฎาณชฎล แห้งพระนางมัทรีให้ล้มหงายท้องไปบนพื้นมหาปฐพี แล้วมันควักพระเนตรทั้งสอง ดัดซึ่งต้นพระอัสสาทั้งสองข้าง แล้วมันคว้านแหะแฉ่ผ่าทรวงล้วงเอาตับหัวใจนำออกไป” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 253-254)

- อารมณ์โศกเศร้า ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,ปรากฏการใช้คำแสดงอารมณ์โศกเศร้าหลายตอน ล้วนมีความลึกซึ้งกินใจ ทำให้ผู้อ่านคล้อยตามอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางสุปารสุปปดีได้อินเสียงรำพันเศร้าโศกของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีเนื่องจากจะต้องถูกเนรเทศจากเมืองนั้น พระนางทรงโศกเศร้ากันแสงรำพันกับพระองค์เองถึงความรักอาลัยที่มีต่อพระราชบุตร มีการเลือกใช้คำที่แสดงความเสียใจของแม่ที่มีต่อลูก มีทั้งคำที่แสดงความหมดอาลัยในชีวิต ต้องการฆ่าพระองค์เองให้ตายไปดีกว่าต้องพลัดพรากจากลูก การคร่ำครวญถึงคุณความดีต่างๆ ของลูกหลายประการ เช่น “เป็นผู้มีอริยาศยาดีอยากแต่จะให้ท่านไม่รู้จักตระหนี่ทรพย์” “เป็นผู้มียศบริวารเลื่องลือ” “เป็นผู้ทำประโยชน์แก่แผ่นดิน” เป็นต้น นอกจากนี้การใช้ถ้อยคำซ้ำหลายครั้งในการเรียกขานพระเวสสันดร ย่อมแสดงให้เห็นความรักและความโศกเศร้าของพระนางสุปารสุปปดีที่มีต่อลูกได้อย่างชัดเจน คือคำว่า “เจ้าเวสสันดรลูกข้าเป็นผู้ไม่มีความผิด” ดังความว่า “อันว่าพระนางสุปารสุปปดีภักษัตริย์อุดมทรงพระกันแสงตรัสกับองค์เองว่าดังนี้ โอ้ ใครหนอ รู้จักยาพิษนั้นก็เอามาให้ข้า ข้าจะกินให้ตายไปเป็นการดีประเสริฐยิ่งนัก ถ้าข้าจะมีชีวิตอยู่ต่อไปนั้นไม่ประเสริฐเลย ถ้ามิฉะนั้นข้าจะขึ้นไปบนหลังคาปราสาทนั้นแล้ว ข้าจะใช้สไปผูกให้ติดมัน แล้วข้าจะเดินให้ตกลงไปตาย ประเสริฐยิ่งกว่ามีชีวิตอยู่เป็นมนุษย์นี้อีก โอ้ เหตุใดเอ๋ย ก็ชาวศรีพิราชนครพ้องทั้งหลายเขานะเทศเจ้าเวสสันดรลูกข้าเป็นคนไม่มีความผิดนี้ให้พราจากเมืองไป โอ้ ดังข้าคิดนี้แล้ว พระเวสสันดรลูกข้าเป็นผู้ไม่มีความผิด เป็นผู้ที่มีอริยาศยาดีอยากแต่จะให้ท่านไม่รู้จักตระหนี่ทรพย์อะไรเลย โอ้ เจ้าเวสสันดรลูกข้านี้ เป็นผู้มียศบริวารเลื่องลือปรากฏทุกประเทศ ย่อมนำบรรณาการมาถวายเป็นอันมาก โอ้เจ้าเวสสันดรเอ๋ย เจ้าเป็นผู้ไม่มีโทษ เหตุใดเล่าที่ชาวศรีพิราชนครพ้องทั้งหลายมาขับไล่เจ้าออกจากเมืองนี้ อีกโศกหนึ่ง เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด อยู่ทุกวันนี้ย่อมจะดูแลพ่อแม่ ทำนุบำรุงคนเฒ่าแก่พสกนิกรอีก โศกหนึ่ง เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด อยู่ทุกวันนี้เป็นผู้หวังไข้อยากทำประโยชน์แก่เทวดากับมหากษัตริย์ ทำนุบำรุงญาติมิตรพ้องทั้งหลาย เป็นผู้ทำประโยชน์แก่แผ่นดินทั้งมวล แล้วเหตุใดเล่าชาวศรีพิราชนครมาเนรเทศเจ้าเวสสันดรให้ออกจากเมืองนี้” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 90-91)

ในกัณฑ์เดียวกันนี้ ตอนที่พระนางสุปารสุปปดีทูลขอให้พระเจ้ากรุงสุโขทัยยกโทษให้พระเวสสันดรแต่ไม่เป็นผล พระนางจึงคร่ำครวญถึงพระเวสสันดรด้วยความโศกเศร้า นางสนมที่ได้ยินเสียงร้องไห้รำพันของพระนางสุปารสุปปดีก็เกิดความเศร้าโศกเสียใจตามไปด้วย

ในตอนนี้มีมีการเลือกใช้คำที่แสดงอาการเศร้าโศกได้อย่างชัดเจน เช่น ทรงพระกันแสง ยกมือวางบนหัว มือหนึ่งทูปอก ตัวสั่นระรัว และสลบล้มไป เป็นต้น ดังความว่า “อันว่าเหล่าศรีพระสนม กรมการบริวารบำเรอเหล่านั้น อยู่ในพระราชมณเฑียรนั้นก็ดีอยู่นอกพระราชมณเฑียรพระบาท ศรีเวสสันดรก็ดี เมื่อใดถ้าได้ยินเสียงคร่ำครวญพระนางสุปารสุปปดีทรงพระกันแสงแล้ว อันว่าเหล่าศรีสนมเหล่านั้น ย่อมมาชุมนุมพร้อมกันแล้ว ย่อมจะยกมือวางบนหัว มือหนึ่งทูปอก รำพันพิลาปโศกเศร้าอาลัยอาวรณ์กษัตริย์สูงส่งทั้งสองพระองค์นั้น ไม่อาจจะยับยั้งตั้งอาตมาภาพได้เลย ย่อมมีตัวสั่นระรัว สลบล้มไปอยู่ ณ พระราชมณเฑียร” (มหาวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 101)

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระนางกฤษณาเข้าใจว่าพระเวสสันดรไม่รักตน ปลอ่ยให้ตนต้องถูกชุกทำร้ายทารุณโดยไม่ช่วยเหลือ มีการเลือกใช้ถ้อยคำแสดงความเสียใจของเด็กผู้หญิงคนหนึ่งได้อย่างชัดเจน มีทั้งการเปรียบเทียบ เช่น ประหนึ่งเป็นทาสเกิดในบ้านมัน ไม่ใช่เป็นราชบุตรีพระองค์ เป็นต้น การเปรียบตัวเองเป็นทาสในเรือนของนางกฤษณา ทำให้เห็นภาพและรู้สึกถึงความรุนแรงของการถูกโบยตีได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้การเรียกชุกว่า ตาปีศาจ และยักษ์ใหญ่ทะมึน ทำให้เกิดความรู้สึกน่ากลัวจากการถูกทำร้ายโดยสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ นอกจากนี้การตัดพ้อด้วยคำถามต่อพระเวสสันดร เช่น ไฉนก็พระองค์ปลอ่ยให้ตาปีศาจพาเอาเราไป ไฉนพระองค์ไม่เมตตา สงสารสักนิด เป็นต้น ทำให้รู้สึกว่าพระนางกฤษณามีความเสียใจอย่างยิ่ง และการใช้คำแสดงอาการเสียใจจนสั่นระรัวไปทั้งร่างกาย เช่น สั่นระรัวรันทตลอดทั้งองค์ เป็นต้น ทำให้มองเห็นภาพความเศร้าโศกจนไม่อาจจะยับยั้งได้ ดังความว่า “เมื่อนั้นนางกฤษณาทรงพระกันแสง กราบทูลพระวรบิดาว่า บพิตรพระชนกเอ๋ย พราหมณ์นี้มันตีลูกด้วยไม้เท้าเจ็บแสบอย่างยิ่ง ประหนึ่งเป็นทาสเกิดในบ้านมัน ไม่ใช่เป็นราชบุตรีพระองค์เลย บพิตรพระชนกเอ๋ย ธรรมดาพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมมีกรรมสัปบุรุษ ส่วนพราหมณ์แก่นี้ผิดนอกจบบัณฑิตเลศล้นทุรชนไร้สัปบุรุษเสียเลย บพิตรพระชนกเอ๋ย ตาแก่นี้มันไม่ควรเป็นพราหมณ์แท้จริงมาขอเราทั้งสองไปทำเป็นทาส ตั้งเป็น ยักษ์ใหญ่ทะมึนแปลงตัวเป็นพราหมณ์ จนกว่าได้เราทั้งสองเอาไปกินเนื้อไม่รู้ บพิตรพระชนกเอ๋ย เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ไฉนก็พระองค์ปลอ่ย ให้ตาปีศาจพาเอาเราไป ไฉนพระองค์ไม่พิจารณาเมตตา สงสารสักนิดเลย เมื่อนางกฤษณาทุเรศกษัตริย์ กราบทูลพระวรบิดาดังนี้แล้ว ก็สั่นรัวรันทตลอดปราณ พราหมณ์ก็จับลากนำเอาไปไว้ปราณี” (มหาวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 303)

ในกัณฑ์เดียวกันนี้ ตอนที่พระเวสสันดรทรงฟังเสียงลูกทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญ พระองค์ก็ไม่สามารถระงับความเศร้าสลดในพระทัยได้ มีการเลือกใช้คำที่แสดงอารมณ์เศร้าโศกของพระเวสสันดรได้อย่างชัดเจน เช่น กันแสงเศร้าโศกา อัดอั้นตันพระอุรา และ หยดน้ำพระเนตร

เกือบจะเป็นเลือด เป็นต้น ดังความว่า “พระมหากษัตริย์ก็ทรงพระกันแสงเส้าโศกมีความกังวลด้วยทุกข์ เกิดมีพระหฤทัยร้อนขัดข้องอัคอันตันพระอุรา จนถึงพระพักตราขึ้นแดงสุกหลุกลามถึงพระนาสา จนถึงถอนหายใจออกเข้าไม่ได้สะดวกต้องถอนหายใจทางพระโอษฐ์ หยดน้ำพระเนตรเกือบจะเป็นเลือด” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 303)

ในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีกลับจากหาผลไม้ในป่ามาถึงพระอาศรมแล้วไม่เห็นพระชาติและพระนางกฤษณา พระนางออกตามหาทุกแห่งที่คิดว่าสองกุมารจะไปเที่ยวเล่น แต่ก็ยังไม่พบ เมื่อทูลถามพระเวสสันดรพระองค์ก็ไม่ตรัสใดๆทั้งสิ้น พระนางออกตามหาลูกด้วยความตกใจ เส้าโศกกลัวว่าลูกทั้งสองจะตายจากไป ในตอนนี้มีการเลือกใช้คำที่ทำให้อารมณ์ผู้อ่านเส้าสลดใจไปกับพระนางมัทรี เช่น วังเวงใจ อาลัยอาวรณ์ เว้งว้าง ระทมตรมตรอม เส้าหมอง และกษัยชีวิต” เป็นต้น และมีการใช้ถ้อยคำเรียกพระราชบุตรทั้งสองที่แสดงให้เห็นความรักอย่างยิ่ง เช่น ทองขอรัก สุดอนอม ลูกเภาแม่ทั้งสอง และ ลูกเอย เป็นต้น ดังความว่า “ลูกเอย เริ่มต้นจากวันนี้ไปแล้ว แม่คงจะเจียบสงบ ได้ยินแต่เสียงสรรพสัตว์ร้องอยู่เต็มป่า แล้วแม่จะคิด วังเวงใจอาลัยอาวรณ์ เว้งว้างชวนวังเวงใจระทมตรมตรอมในอุราเส้าหมอง เช่นนี้แล้วแม่คงจะร้องไห้โศกเส้าตรอมใจอย่างหนักจนซบพอม トラบจนกษัยชีวิตไปแลฯ ลูกเอย หรือโศดหนึ่ง เจ้าวิ่งไปเล่นทุกสถานที่ย่อมจะเล่นทุกวันไม่รู้เอย เช่นนั้นแล้วพระนางก็วิ่งไปตลอดราตรีหาทุกแห่งที่เล่น ทรงพระกันแสงแล้วร้องเรียกว่า โอ้ลูกเภาแม่ทั้งสอง เจ้าอยู่แห่งใดนา จมาคุดนมแม่ที่นี้ แม่มาหาเจ้าไหนเลยไม่ได้ยินเสียงตอบมายังแม่ฯ โอ เหล่ารูปปั้นวัวเล็กวัวใหญ่ปะปนกันกับรูปช้างรูปเกวียนพอง กับบรรดาพวงมาลัยดอกไม้ ที่ลูกอนอมรักพากันมาเล่นคอยมองทางแม่ อยู่แห่งนี้ฯ ลูกเอย แม่เห็นแล้วทรงแม่เกือบแตก โอปานนี้แล้ว เจ้าพากันไปวิ่งเล่นแห่งไหนอีกแล้ว ลูกเอย เจ้าคงกษัยชีวิตทั้งสองแน่แท้แล้วเอย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 337)

2. การใช้คำอ้อมค้อม คือการใช้คำหลายๆคำแทนการกล่าวคำสั้นๆ ง่ายๆ หรือการกล่าวอย่างตรงๆ เพื่อหลีกเลี่ยงคำธรรมดาหรือคำที่ไม่ต้องการเอ่ยถึง และเพื่อเพิ่มความหรูหราให้แก่ถ้อยคำเหล่านั้นหรือเพื่อให้เกิดความขบขัน เช่น “ระบบเกี่ยวกับจุมูกของหล่อนได้รับการทรมานจากการรบกวนชั่วคราว” หมายถึง “หล่อนเป็นหวัดคัดจมูก” หรือกามนิตเรียกว่าลัทธิที่ว่า “แม่สาวตางามผู้เล่นคลียอดหัวใจข้าพเจ้า” “นางผู้เล่นคลิ” “สาวน้อยผู้มีลิ้นอันงาม” “นางผู้หาที่เปรียบมิได้” เหล่านี้เป็นต้น เป็นการกล่าวถึงคุณลักษณะหรือคุณสมบัติของนางแทนการเรียกชื่อ (ใจปอง สัมลิม, 2532: 86)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ปรากฏการใช้คำอ้อมค้อมหลายแห่ง แสดงให้เห็นว่ามีการเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ให้เหมาะสมกับงานประพันธ์ประเภทกวีนิพนธ์ด้วยความละเอียดรอบคอบ เพื่อให้เกิดความงดงามทั้งเสียงและความหมาย สามารถสื่อสารความรู้สึกรู้สึกนึกคิดและประสบการณ์อันก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจและจินตนาการไปสู่ผู้อ่านได้อย่างลึกซึ้งตามความมุ่งหมาย

ตัวอย่างการใช้คำอ้อมค้อมในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

คำอ้อมค้อมเรียกพระเจ้ากรุงสุทศชัย เช่น บพิตรพระสมมุติเทพมหากษัตริย์สูงส่ง ประเสริฐ พระภูมินทรนรินทรนาถพระบาทนารายณ์นรบดีศรีสมมุติเทพ และ สมเด็จพระนรินทรนาถนารายณ์นรบดีศรีสมมุติเทพมหากษัตริย์สูงส่งประเสริฐ เป็นต้น เป็นการใช้คำที่มีเสียงไพเราะ มีความหมายถึงกษัตริย์ผู้ประเสริฐ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ดังพระนารายณ์ เป็นที่พึ่งให้แก่ประชาราษฎร์

คำอ้อมค้อมเรียกพระนางสุปารสุปดี เช่น พระอักรรมเหสีเลิศล้ำในพระบาทศรีสุทศชัย ราชบุตรีพระเจ้ามัททราชบุตร และ สตรีประกอบด้วยลักษณะอันประเสริฐ เป็นต้น คำเหล่านี้มีความหมายถึงตำแหน่งของพระนางสุปารสุปดีว่าเป็นมเหสีเอกของพระเจ้ากรุงสุทศชัย พระนางเป็นพระราชบุตรีของกษัตริย์มัททราชบุตรและเป็นผู้ทรงความงดงามเลิศล้ำ

คำอ้อมค้อมเรียกพระเวสสันดร เช่น พงษ์เผ่าพระโพธิสัตว์ พระราชบุตรผู้มีสิริพระสวามีเจ้าชีวิตพิเศษ พระหน่อพุทธวงศ์ ลูกรักผู้เดียวเป็นยอดอ่อนแก่นหน่อหฤทัยประคูนัยนาทอง และ ลูกถนอมรักเต็มจิตเสมอชีวิตของพระบิดา เป็นต้น มีการเลือกใช้คำที่อธิบายเกี่ยวกับพระเวสสันดรได้อย่างชัดเจน ตั้งแต่พระองค์ถือกำเนิดมาจากพระโพธิสัตว์เพื่อบำพาเพื่อบารมีให้สมบูรณ์ก่อนจะเสวยพระชาติต่อไปเป็นพระพุทธรูป และในพระชาตินี้พระองค์ถือกำเนิดเป็นพระเวสสันดรผู้มีสิริมงคล และเป็นพระราชบุตรองค์เดียวของพระเจ้ากรุงสุทศชัยที่รักเสมอด้วยดวงตา ดวงใจและชีวิต

คำอ้อมค้อมเรียกพระนางมัทรี เช่น นางผู้มีบุญประเสริฐ กษัตริย์มีลักษณะประเสริฐ พระนางผู้ทรงซึ่งลักษณะ และพระราชบุตรผู้ทรงยศ เป็นต้น เป็นการกล่าวถึงพระนางมัทรีด้วยการไม่กล่าวโดยตรง แต่กล่าวถึงว่าพระนางเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์มาตุลนครผู้ทรงยศ เป็นผู้ที่บุญญาบารมีและประกอบไปด้วยความงดงามอย่างยิ่ง

คำอ้อมค้อมเรียกพระชาติและพระนางกฤษณา เช่น ลูกสงวนขอศรี ลูกสงวนรัก แม่ทั้งสอง ทองขอศรีแม่เอ๋ย และสุคนธอม เป็นต้น เป็นการกล่าวถึงพระชาติและพระนางกฤษณาด้วยความรัก ขก้องและทูลนอมอย่างยิ่ง

คำอ้อมค้อมเรียกชุก เช่น พรหมณ์อัปรีช พรหมณ์แก้จัญไร พรหมณ์แก้ชรา พรหมณ์ปีศาจ และดาปีศาจ เป็นต้น เป็นคำอ้อมค้อมที่เรียกชุกได้อย่างเห็นภาพชัดเจนถึงความเป็นตัวละครปฏิบัติ ที่เป็นพรหมณ์แก้ชรา นิสัชชั่วร้าย รูปร่างหน้าตาน่าเกลียดน่ากลัวเหมือนปีศาจ

คำอ้อมค้อมที่มีความหมายว่า เวลาเข้าสู่ เช่น การเดินของพระอาทิตย์ขึ้นสว่าง เป็นต้น เป็นการใช้คำอ้อมค้อมทำให้ผู้อ่านเห็นภาพเคลื่อนไหวของพระอาทิตย์ที่เคลื่อนไปตามเวลา จากกลางคืนเป็นเช้า แทนคำกล่าวตรงว่า เวลาเข้าสู่

คำอ้อมค้อมเรียกลูกอันเป็นที่รัก เช่น อันว่าลูกทั้งสอง เจ้าชาติกับแม่กฤษณานั้นเล่า ไม่ใช่ว่าเป็นลูกชัง เป็นต้น เป็นคำที่พระนางมัทรีกล่าวกับพระเจ้ากรุงสุโขทัย เมื่อพระองค์ต้องการให้พระชาติและพระนางกฤษณาอยู่ในวังแทนการออกไปอยู่ป่ากับพระเวสสันดร โดยใช้คำอ้อมค้อมว่าพระราชบุตรทั้งสองนั้นไม่ใช่เป็นลูกชัง คือเป็นลูกที่พระนางรักมากนั่นเอง

คำอ้อมค้อมที่มีความหมายว่า ฆ่า เช่น เบียดเบียนให้ม้วยมรณา เป็นต้น คำว่าเบียดเบียน เป็นการใช้คำอ้อมค้อมแทนคำว่า ฆ่า ช่วยลดความรู้สึกที่รุนแรง นำหาวดกลัวจากภาพราชสีห์ เสือโคร่ง เสือดาว ที่อาจจะทำร้ายพระนางมัทรีจนสิ้นพระชนม์

3. การใช้คำยานาม คือคำที่ใช้เรียกชื่อหรือเพิ่มเข้าไปในชื่อของบุคคล เพื่อใช้แสดงคุณสมบัติของบุคคลนั้น เช่น เมทินีนางผู้มีใจอารี คำยานามของชื่อ เมทินี คือ นางผู้มีใจอารีนี้แสดงให้เห็นคุณสมบัติของเมทินีว่าเป็นผู้มีความอารี (ใจปอง สัมลิม, 2532: 87)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรปรากฏการใช้คำยานามเรียกตัวละครต่างๆ หลายแห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คำยานามพระเจ้ากรุงสุโขทัย เช่น พระบาทศรีสุโขทัยเป็นกษัตริย์ประเสริฐยิ่ง พระบาทศรีสุโขทัยผู้เป็นกษัตริย์ประเสริฐเอย พระองค์ผู้ทรงพระเมตตาปราณี และ พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ใหญ่อุดมประเสริฐ เป็นต้น คำยานามนี้มีความหมายถึงความเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงคุณอันประเสริฐ และมีความเมตตาปราณีของพระเจ้ากรุงสุโขทัย

คำยานามพระนางสุปารสุปดี เช่น นางสุปารสุปดี อันประกอบซึ่งปัญพิธ กัลยานีอันมีเสมอคุณทองคำ พระนางสุปารสุปดีอันเป็นสตรีลออตลอดองค์ พระนางสุปารสุปดี เทวีผู้เป็นสตรีมีลักษณะประเสริฐ และพระนางสุปารสุปดีผู้เป็นสตรีประกอบด้วยลักษณะอันประเสริฐ เป็นต้น เป็นคำยานามที่แสดงให้เห็นคุณสมบัติเด่นของพระนางสุปารสุปดี คือ ทรงความงามเลิศล้ำ สูงส่งและครบถ้วนในความเป็นเบญจกัลยาณี

คำยานามพระเวสสันดร เช่น พระบาทศรีเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ประเสริฐ พระดาบสผู้มีพระทัยสัพบุรุษ และพระมหाराชสมภารผู้เป็นอัครยอดชินวงศ์ เป็นต้น เป็นคำยานามที่แสดงว่าพระเวสสันดรเป็นกษัตริย์ผู้ประเสริฐ รวมทั้งเป็นนักบวชผู้มีใจเป็นสัพบุรุษ คือเป็นผู้มีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 1168) และเป็นใหญ่เป็นยอดในชินวงศ์

คำยานามพระนางมัทรี เช่น พระนางมัทรีผู้ทรงซึ่งลักษณะอันประเสริฐ พระราชมัทรีราชบุตรศิริรัตนผู้ประกอบซึ่งลักษณะอันประเสริฐ สมเด็จพระราชมัทรีผู้เป็นอัครมเหสีศิริรัตนประเสริฐ พระนางมัทรีผู้เป็นกษัตริย์มีลักษณะประไพ และพระนางมัทรีศิริรัตนกัญญาผู้ทรงลักษณะประเสริฐ เป็นต้น เป็นคำยานามที่แสดงคุณสมบัติโดดเด่นของพระนางมัทรีว่าเป็นกษัตริย์ผู้ทรงลักษณะอันงามพร้อม เป็นอัครมเหสีและเป็นนางแก้วของพระเวสสันดร

คำยานามชูชก เช่น ชูชกพราหมณ์ผู้หีนโหด และชูชกพราหมณ์ผู้ร้ายกาจ เป็นต้น เป็นคำยานามที่แสดงโทษสมบัติของชูชก ว่าเป็นคนร้ายกาจ โหดร้าย เลวทรามต่ำช้า

4. การหลากคำ คือคำหลายๆคำที่มีรูปคำต่างกันแต่มีความหมายเหมือนหรือคล้ายกัน เพื่อประโยชน์ให้มีคำใช้มากขึ้นไม่จำเจ มีความไพเราะตลอดจนเพื่อบรรยายให้ชัดเจนเหมาะสมกับกาลเทศะ เช่น คำว่า เดิน อาจใช้การหลากคำว่า ย่าง จรลีลา ดำเนิน พระราชดำเนิน เสด็จพระราชดำเนิน การหลากคำในมหาวงศ์ชาดก มีทั้งคำที่ใช้เรียกชื่อ บุคคล สัตว์ ธรรมชาติต่างๆ

เพื่อประโยชน์คือ เพื่อให้มีการใช้คำหลากมาก เพื่อให้เกิดความไพเราะ และเพื่อเน้นความหมายให้ชัดเจนเหมาะสมกับกาลเทศะ (พริทีย์ ชังธาดา, 2532: 250)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีการหลากคำ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. การหลากคำเรียกพระพุทธรูปเจ้า ดังนี้

ตัวอย่างการหลากคำ	ความหมาย
พระผู้มีบุญ	ผู้มีบุญ
สมเด็จพระศรีสรรเพชญดาญาณ	สมเด็จพระผู้ทรงญาณ คือความรู้สรรพสิ่งอันเป็น สิริมงคล
พระบรมโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตน	พระบรมโพธิสัตว์ผู้เป็นรัตนะ คือพระมหาบุรุษ
พระองค์ผู้ตรัสรู้ปรีชาสรรรเพชญดาญาณ	พระผู้ตรัสรู้ญาณ คือความรู้สรรพสิ่งด้วยพระ ปัญญาคุณ
พระบรมโพธิสัตว์	พระผู้หยั่งรู้ความจริงอันสูงสุด , พระผู้แสวงหา คือการตรัสรู้
พระมหาสัตว์	พระผู้หยั่งรู้ความจริง(อริยสัจ)ที่ยิ่งใหญ่
พระบรมพุทธานุกร	หน่อเนื้อเชื้อไขของพระพุทธเจ้า
ยอดชินวงศ์	พระผู้เป็นยอดแห่งวงศ์ตระกูลของพระพุทธเจ้า
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธ	พระผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองที่เป็นเหตุแห่งไกล กิเลส

2. การหลากคำเรียกพระเวสสันดร มีหลายสถานะ ดังนี้

ในฐานะพระสวามีของพระนางมัทรี

ปรากฏในกัณฑ์มัทรี ตอนพระนางมัทรีทูลถามความจากพระเวสสันดร เกี่ยวกับสองกุมารที่หายไป แต่พระเวสสันดรไม่ตอบ พระนางจึงทูลอ่อนวอนอีก มีการเลือกใช้การหลากคำที่มีความหมายถึงพระเวสสันดรในฐานะพระสวามีของพระนางมัทรีหลายคำ เช่น บพิตรพระราชสวามีเป็นเจ้าชีวิต บพิตรพระอัยบุตรเป็นเจ้าชีวิต และบพิตรพระราชสวามีข้า

พระองค์ เป็นต้น เป็นคำที่มีความหมายว่าสามีเป็นใหญ่ เป็นเจ้าชีวิตเหนือตน ซึ่งเป็นคำที่เหมาะสมเพราะพระนางมัทรีถือเสมอว่าพระเวสสันดรเป็นผู้ที่พระนางรักและเทิดทูน ยอมทำทุกอย่างเพื่อให้พระเวสสันดรสุขสบาย ไม่ว่าตนจะลำบากเพียงใดก็ตาม ดังความว่า “บพิตรพระราชสวามีเป็นเจ้าชีวิตข้าพระองค์เอย เหตุใดก็ทรงประทับเสวยขมิ้นไม่มีพระบัณเฑาะว์ บพิตรพระอัยบุตรเป็นเจ้าชีวิตเอย หรือหนึ่งมฤคสามหาวคึกคะนองคาบพาถูกข้าพระองค์เอาไปกินแล้ว บพิตรพระราชสวามีเป็นเจ้าชีวิตเอย อันว่าทุกข์ข้าพระองค์คร้านยอมหนักพันประมาณว่าทุกข์ที่เขานเรเทศมาอยู่ไพรพนมนี้ไปอีก เพราะสาบสูญไม่ได้เห็นหน้าลูกทั้งสอง คือเจ้าชालิกับแม่กฤษณา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 326-327)

ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่ชูชกทูลขอสองกุมารจากพระเวสสันดร มีการเลือกใช้การหลากคำที่หมายถึงพระเวสสันดรของชูชกพราหมณ์ได้อย่างเหมาะสม เพราะชูชกต้องการยกย่องหว่านล้อมให้พระเวสสันดรพระราชทานสองกุมารให้แก่ตน จึงเป็นคำที่มีความหมายยกย่องพระเวสสันดรทั้งในฐานะเป็นกษัตริย์นักบวชผู้ยิ่งใหญ่ เป็นสัปบุรุษผู้ทรงคุณธรรมและเป็นกษัตริย์ผู้เป็นมหาราช เช่น บพิตรพระมหาราชฤๅณ พระองค์ทรงธรรมสัปบุรุษ และพระมหาราช เป็นต้น ดังความว่า “บพิตรพระมหาราชฤๅณเอย ขอทรงพระเมตตาโปรด ข้าพระองค์จะกราบทูลให้สวพระราชหฤทัย บพิตรพระมหาราชฤๅณเอย ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์แก่ไร้กำลัง มาถึงเห็นพระองค์ทรงธรรมสัปบุรุษนี้ ประราณาพยายามมาขอพระราชบุตรทั้งสอง ขอพระมหาราชพระราชทานให้ข้าพระองค์แล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 266)

ในฐานะพระราชบุตรพระเจ้ากรุงสุโขทัย

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยพลบพระเวสสันดรให้เสด็จกลับไปครองราชย์ ด้วยการให้การหลากคำเรียกพระเวสสันดรที่ไพเราะอ่อนโยน ให้ความรู้สึกเหมือนพ่อสนทนากับลูกและมีความหมายว่าเป็นลูกชายคนเดียวที่เป็นที่รักของบิดาอย่างที่สุดเสมอด้วยชีวิต เช่น ลูกรักผู้เดียวเป็นยอดอ่อนแก่นหน่อหฤทัย ลูกรัก ลูกสงวนรักพ่อเอย เจ้าพระราชโอรส ลูกถนอมรักเต็มจิตเสมอชีวิตของพระบิดา และลูกชาย เป็นต้น ดังความว่า “ลูกรักผู้เดียวเป็นยอดอ่อนแก่นหน่อหฤทัย ประจุนัยนาทองพ่อเอย เหตุเพราะบิดานี้ทำให้เจ้ามีความกังวลทุกข์แน่นไม่สุขสบาย ออกมาอยู่ป่านี้ เพราะเชื่อเอาคำชาวศรีพริษาธุรมันยุ่ง ให้เนรเทศ ลูกรักออกมาอยู่พนมคีรีวงกตเจิญใจเพียง 4 องค์ ตาด ลูกก่อนลูกสงวนรักพ่อเอย โทษทั้งนี้ควรคิดมากแล้ว ตามแต่เจ้ายกโทษโปรดบิดาในครานี้แล...พระองค์ก็ยกราชสมบัติถวายพระราชโอรส...

แนะลูกถอนมรกเต็มจิตเสมอชีวิตของพระบิดา เจ้าอย่ามีใจโกรธผูกพยาบาทอาฆาตโทษานุโทษ ผองทั้งหลาย จงทำตามคำบิดา ลาออกจากเพศพระดาบสจงลูกชายเจ้าทรงครองราชย์สมบัติราชฐาน ตามบุราณประเพณีแต่ดั้งเดิมเรื่อยมาให้เกษมสันต์” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 443-444)

3. การหลากคำที่ใช้เรียกพระชาติ และพระนางกฤษณา

ในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พญาเสือสามตัวที่มาหมอบขวางทางเดินของพระนางมัทรีหลีกทางไปแล้ว พระนางรีบกลับมาถึงอาศรมแต่ไม่พบพระชาติและพระนางกฤษณา พระนางจึงรำพันถึงพระราชบุตรทั้งสอง ในตอนนี้มีการหลากคำในการกล่าวถึงสองกุมารได้อย่างไพเราะ ให้ความหมายถึงลูกอันเป็นที่รักของแม่ได้อย่างชัดเจน และสร้างความรู้สึกเศร้าโศก เช่น ลูกสงวนรักแม่ทั้งสอง ลูกขอรักแม่เอย ลูกสงวนทั้งสอง ลูกสงวนทั้งคู่ของแม่ เจ้าชาติแม่กฤษณา ลูกทั้งสอง ลูกรัก สุดนอม และลูกคู่ทุกข์ คู่ยาก เป็นต้น ดังความว่า “พระนางก็รุ่มร้อนในพระราชหฤทัย ทรงพระกันแสงว่า โอ สถานที่นี้แล้ว ลูกสงวนรักแม่ทั้งสอง ย่อมอยู่เล่นธูลีดิน ยืนคอยมองทางแม่มาจากป่า โอ ลูกขอรักแม่เอย เจ้าทั้งสอง ย่อมมาขึ้นคอยรับแม่อยู่ใกล้พระอาศรม ฯ ทุกวันมาแม่เคยเห็นลูกสงวนทั้งสอง วิ่งมารับ มาวันนี้ แม่ไม่ได้เห็นเจ้าชาติ กับแม่กฤษณา ลูกสงวนทั้งคู่ ของแม่เลย แม่เฝ้าที่ลูกทั้งสอง ออกไปแสวงหาอาหาร นี่เป็นกองทรายที่เจ้าทั้งสอง ขนมาพูนเล่น กระจัดกระจายอยู่ใกล้พระอาศรม วันนี้แม่ไม่ได้เบิกบานสบายใจ เพราะเจ้าทั้งสอง หายหน้าไป ฯ ทุกวันมานั้น ลูกสงวนทั้งคู่ ถึงแม้ว่าเปื้อนทรายกับผงธูลีดิน เพียงแต่เหลือบเห็นแม่มาจากป่า ก็วิ่งมารับรวดเร็ว วันนี้ แม่วังเวงใจอาลัยถึงรุ่มร้อนใจ เพราะลูกทั้งคู่ หายหน้าไป ฯ ทุกวันมา ลูกรัก ย่อมคอยรับแม่ที่กลับมาจากป่าไกล วันนี้ แม่ไม่ได้เห็นหน้าชาติแม่กฤษณาทั้งสอง เลย ฯ ทุกวันมา ลูกรัก ย่อมคอยมองทางแม่ประดุจลูกแพะหรือลูกมดที่ชะเง้อหาแม่มัน วันนี้ แม่ไม่ได้เห็นหน้าลูกทั้งสอง เลย...วันนี้แม่ไม่ได้เห็นหน้าสุดนอม เลย วันนี้แม่ไม่ได้เห็นหน้าลูกคู่ทุกข์คู่ยาก” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 322-325)

4. การหลากคำเรียกชุก

ในกัณฑ์ชุก ตอนที่ชุกเดินทางเข้าป่าเพื่อไปพบพระเวสสันดร ระหว่างทางถูกสุนัขของพราณเจตบุตรไล่กัดจึงต้องหนีขึ้นต้นไม้ จนพราณเจตบุตรได้ยินเสียงจึงจะทำร้าย ในตอนนี้มีการหลากคำที่ใช้เรียกชุกหลายคำ ล้วนเป็นคำที่มีความหมายถึงคนที่มีความชั่วร้าย มีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียด เป็นคนเกะกะระราน ช่วยให้เห็นภาพของชุกชราได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

เช่น พราหมณ์แก่ มนุษย์อัปลักษณ์ มนุษย์อันธพาลร้ายกาจ พราหมณ์อัปรีย์ พราหมณ์จัญไร และ พราหมณ์แก่จัญไร เป็นต้น ดังความว่า “เจตบุตรก็ร้องคำรามไปว่า เว้ยพราหมณ์แก่! ใจนมาร้องโศกหาพระองค์ พราหมณ์แก่นี้เองแล้ว เป็นมนุษย์อัปลักษณ์ พยายามเดินเสาะแสวงมาหาขอพระราชบุตรานูตรี พราหมณ์อัปรีย์นี้เองเป็นมนุษย์อันธพาลร้ายกาจอาจตามล้างผลาญพระองค์เป็นแน่ มันไม่รู้จักหาหินซื้อขายแลกเปลี่ยน พราหมณ์จัญไรเอ๋ย อย่ารอท่าหาพระองค์เลย ข้าไม่วางใจชีวิตเอ็งให้รอดอยู่ต่อไปอีกหรือ พราหมณ์แก่จัญไรเอ็งตายด้วยมือข้าเดี๋ยวนี้ไม่พ้อเลย” (มหาเวสสันดรชาดก ภาษาเขมรฯ, 2539: 205)

5. การหลากคำเรียกนางอมิตตดาปนา

ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่ชูชกมาทวงเงินทองที่ฝากครอบครัวยุพราหมณ์ไว้ แต่ครอบครัวยุพราหมณ์นั้นใช้จ่ายหมดสิ้นไปแล้ว จึงต้องยกลูกสาวคือนางอมิตตดาปนาให้ชูชกแทน แม่นางอมิตตดาปนาจึงกล่าวสั่งสอนนางอมิตตดาปนาด้วยความอาลัย ในตอนนี้มีการใช้การหลากคำเรียกนางอมิตตดาปนาต่าง ๆ กัน แต่ให้ความหมายว่านางเป็นลูกสาวสวย และเป็นที่รักของพ่อแม่มากมาย เช่น ลูกสาว นางอมิตตดาปนา ลูกรักเนื้อทองของแม่ ทูนหัวแม่เอ๋ย และนาง เป็นต้น ดังความว่า “นางพราหมณ์เป็นแม่มากกล่าวสั่งสอนฝากฝังลูกสาวกับตาชูชกตามแต่จะเมตตากรุณานางอมิตตดาปนา แล้วลูบลำอยู่เรื่อยด้วยความรักว่าโอ้ลูกรักเนื้อทองของแม่เอ๋ย แม่ไม่มีทรัพย์อะไรให้เลย แม่อยู่ทุกวันนี้ยากจนยิ่งนัก ทูนหัวแม่เอ๋ย นางจงไปอยู่กับตาชูชก อย่าได้มีทุกข์โศกโรคภัยเจ็บป่วยมาเบียดเบียนเลย” (มหาเวสสันดรชาดก ภาษาเขมรฯ, 2539: 179)

ในกัณฑ์เดียวกันนี้ ตอนที่นางพราหมณ์ในหมู่บ้านโกรธนางอมิตตดาปนาที่เป็นต้นเหตุให้สามีคู่คำพวกตน จึงมาด่ากรอนางอมิตตดาปนาเพื่อรุมกันแก้แค้น ในตอนนี้มีการใช้การหลากคำเรียกนางอมิตตดาปนาได้อย่างสมจริงกับคำคำทอของหญิงชาวบ้าน ให้น้ำเสียงและความหมายที่รุนแรงว่านางเป็นเมียพราหมณ์จัญไร หมายถึงเป็นเสนียด ไม่เป็นมงคล (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 298) เป็นผู้หญิงอัปรีย์ หมายถึง ระบาย เลวทราม คำซ้ำ และเป็นผู้หญิงอัปยศ หมายถึง เสื่อมเสียชื่อเสียงน่าอับอายขายหน้า (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 1356) ที่สามีสามีเป็นชูชก ดังความว่า “เพราะแม่เมียพราหมณ์จัญไรนี้เองเป็นแน่แท้เลย ฝ่ายเหล่านางพราหมณ์เห็นแล้ว ก็ด่ากระโชกกระชากประชดนางอมิตตดาปนาเล่นอะอะอ้ออังกึกก้อง อันว่ามึงนี้เป็นผู้หญิงหยาบอัปรีย์ เป็นผู้หญิงอัปยศ” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 184-185)

5. การหลากคำที่หมายถึง ม้า

ในกัณท์มหาราช ตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยสั่งให้จัดเตรียมกองทัพจะเสด็จไปรับพระเวสสันดรกลับคืนพระนคร มีการใช้การหลากคำที่มีความหมายว่า ม้า ที่มีเสียงของคำไพเราะและมีความหมายถึงม้าพันธุ์ดี เช่น สนิธพ หมายถึงม้าพันธุ์ดี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1195) อัศดร หมายถึงม้าดี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1358) อาชาไนย หมายถึง กำนาคดี พันธุ์หรือตระกูลดี รู้รวดเร็วฝึกหัดมาดีแล้ว เรียก ม้าอาชาไนย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1362) ดังความว่า “ซึ่งอัศดรสินธพครบทั้ง 1หมื่น 4พัน ย่อมล่ออุคมสมซึ่งลักขณา นับเป็นอาชาไนยรู้เข้าออกไล่ถอยใช้ไม่ยาก ถ้าจะถีบและกัด ก็ไม่กลัวเกรงศึกศัตรู สนิธเว นับเป็นม้าสินธพมีวงศ์ตระกูลมีทั้งกำลัง ส่วนประดับกายพาขี่ย่อมล่ออุคม” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 408)

- การใช้โวหาร

การใช้โวหารคือการใช้อย่างมีชั้นเชิง ให้ได้เนื้อความใจความที่ดี ความหมายแจ่มแจ้งชัดเจน ตรงตามที่ต้องการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ประสบการณ์ จินตนาการหรืออื่นๆ ให้ผู้อ่านทราบ (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539: 1) แบ่งออกเป็น 5 ประเภทได้แก่ 1. บรรยายโวหาร 2. พรรณนาโวหาร 3. เทเสนาโวหาร 4. สาธกโวหาร และ 5. อุปมาโวหาร โดยจะวิเคราะห์การใช้โวหารในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ไปตามลำดับดังต่อไปนี้

1. บรรยายโวหาร หมายถึง การเขียนบรรยายให้ผู้อ่านทราบเรื่องราว ประสบการณ์เหตุการณ์ การเขียนบรรยายจะบรรยายให้ผู้อ่านทราบว่า มีอะไรเกิดขึ้น มีลักษณะอย่างไร เนื้อเรื่องกระชับมุ่งเข้าหาจุดสำคัญโดยลำดับความอย่างต่อเนื่อง ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ใช้คำน้อยแต่กินเนื้อความมาก เราความสนใจให้ผู้อ่านติดตามอ่าน หรือหมายถึงโวหารที่ใช้ในการเล่าเรื่อง โดยการกล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ ต่อเนื่องกันไปตามลำดับ เช่นชี้ให้เห็นถึงสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์ สาเหตุที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์ สภาพแวดล้อม บุคคลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผลที่เกิดจากเหตุการณ์นั้น

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ปรากฏการใช้บรรยายโวหารหลายตอน บางตอนเป็นการบรรยายอย่างละเอียด บางตอนบรรยายอย่างกระชับ การใช้ภาษาในบทบรรยายโวหารนี้จะแตกต่างกันไปตามสถานภาพของตัวละครที่บทบรรยายนั้นกล่าวถึง

ในกัณฑ์ทศพร ตอนที่พระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์เหาะขึ้นสู่อากาศ เพื่อให้พระประยูรญาติ สิ้นมานะ พระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาได้ถวายบังคม พระองค์ จากนั้นพระเจ้าสุทโธทนะจึงตรัสถึงเหตุการณ์ในอดีต ที่แสดงให้เห็นพระบุญญาบารมีของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นสาเหตุให้พระบิดาทรงนมัสการพระพุทธองค์มาแล้วถึงสองครั้ง ในตอนนี้มีการบรรยายโวหารได้อย่างชัดเจนเป็นลำดับ ดังความว่า “กาลนั้นพระบาทศรีสุทโธทนมหาราช อันเป็นสมเด็จพระวรบิดาธิราช เห็นเป็นอัศจรรย์ปรากฏดังนั้นไซ้รี้ก็ไม่อาจที่จะยับยั้งตั้งพระองค์เองนั้นได้เลย ย่อมยกกระพุ่มมืออัญชลีวางเหนือพระเศวตเศียร ถวายบังคมประนมพระผู้มีบุญ แล้วสรรเสริญคุณบุญพระสมภารบารมีว่า บพิตรพระผู้มีบุญประเสริฐเอย ณ กาลนั้นมีมหาฤทธิองค์หนึ่งนามว่า กภาพเทพิชภูติดาบส ท่านมีฤทธิ์อานุภาพนั้นยิ่งใหญ่ ในกาลสมัยวันพระองค์ประสูตินั้นเอง เหล่าแม่นมผองทั้งหลาย มั้มนำพระองค์ออกมาประโชนเพื่อจะให้นมัสการถวายบังคม ขอพรจาก กภาพเทพิชภูติมหาฤทธิ นั้น ก็พระองค์ไม่ถวายบังคมเลย กลับแปรเปลี่ยนขึ้นไปประทับบนห้วมหาฤทธิ นั้นเองแล ฯ บพิตรเอย ข้าพระองค์เห็นเป็นอัศจรรย์ปรากฏดังนั้นแล้ว ข้าพระองค์ถวายบังคมประนมพระองค์เป็นปฐมแล ฯ อีกโศดหนึ่ง เมื่อครั้งวันจรดพระนังคัลเป็นมงคลอาพลซึ่งสุขสวัสดิ ประเสริฐ กอปรด้วยดำเนินฤกษ์พารเพลลาจาประไพในวันนั้นเอง เหล่าแม่นมมนำพระองค์ไปบรรทมเหนือแคร่ ที่พระบรรทม บรมสุขสวัสดิภายใต้ร่มชมพูปุทกณันั้น ฯ อันว่าร่วมเงาชมพูปุทกณันั้นเล่าไม่ย้ายเบี่ยงเลียงไปตามการโคจรของพระอาทิตย์เลย ข้าพระองค์เห็นอัศจรรย์ครั้งนั้น ข้าพระองค์ถวายบังคมประนมพระองค์เป็นคำรบที่สอง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑, 2539: 12-13)

บรรยายโวหารในตอนนี้บรรยายตามลำดับเหตุการณ์ต่อเนื่องกันไปตามลำดับ เริ่มตั้งแต่เจ้าชายสิทธัตถะยังทรงพระเยาว์ได้มีปาฏิหาริย์เกิดขึ้นครั้งแรก คือเมื่อแม่นมนำพระองค์ไปนมัสการกภาพเทพิชภูติมหาฤทธิ แต่เจ้าชายสิทธัตถะกลับขึ้นไปประทับบนสิริชมมหาฤทธิ นั้น พระเจ้าสุทโธทนะจึงถวายนมัสการเป็นครั้งแรก ต่อมาเมื่อวันจรดพระนังคัล เจ้าชายสิทธัตถะบรรทมเหนือแคร่ใต้ร่มเงาชมพูปุทกณั แต่ครั้นตะวันบ่ายคล้อยไป เงาของชมพูปุทกณัมิได้บ่ายเบี่ยงเลียงไปตามตะวัน ยังคงแผ่ปกคลุมอยู่เช่นเดิม พระเจ้าสุทโธทนะจึงถวายนมัสการเป็นครั้งที่สอง

ในการใช้ภาษา มีทั้งความไพเราะและเหมาะสมกับตัวละคร นอกจากจะใช้คำราชาศัพท์เพื่อให้เหมาะสมกับตัวละครซึ่งเป็นกษัตริย์แล้ว ยังใช้คำสมาสและคำซ้อนเพื่อเพิ่มความหรูหราแก่อีกด้วย ตัวอย่างคำสมาส เช่น วรบิดาธิราช ฤทธิอานุภาพ กาลสมัย และมหาฤทธิเป็นต้น ตัวอย่างคำซ้อน เช่น กระพุ่มมืออัญชลี มงคลอำพลสุขสวัสดิ์ประเสริฐ และฤกษ์พารเพล่า เป็นต้น

ในกัณฑ์วนปเวสน์ ตอนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกฤษณาเดินทางจากกรุงสรีเพื่อจะไปยังเขาวงกต ขณะที่ผ่านถึงเมืองเจตราชูรณ์นั้น บรรดากษัตริย์เจตราชูรณ์ทั้งหลายพากันเข้าเฝ้าทูลถามถึงสาเหตุในการเสด็จมาครั้งนี้ พระเวสสันดรจึงตรัสให้ทราบความเป็นมาโดยละเอียด ในตอนนี้มีการบรรยายโวหารได้กระชับชัดเจนและเป็นลำดับ ดังความว่า “อันการเดินทางมาของเรานี้ เนื่องมาจากเราให้ท่านช้างปัจจันตเคนทร์นั้นไปแก้พราหมณ์ทั้ง 8 คน อันว่าช้างนั้นไซ้ใหญ่จำเริญขึ้นเต็มกำลัง ย่อมมีทางขวางอนจั้น แล้วฉลาดรู้สารพัดศึกสงครามทั้งปวง อันเป็นช้างใหญ่ประเสริฐล้น สามารถบดขยี้ย่ำยีซึ่งศัตรูทั้งปวง ย่อมมีกายนั้นล่อขาวดุจดวงมโกลาศบรรพต มีหางยาวทำนองกวาดพื้นธรณีย่อมเป็นช้างตัวผู้ประเสริฐสมกับเสวตฉัตรราชสมบัติ ควรเป็นพาหนะแห่งมหากษัตริราชฯ ๑ คู่ก่อนมหาบพิตรเอย เหตุด้วยเราให้ช้างปัจจันตเคนทร์นั้น ไปเป็นพาหนะพราหมณ์ เหตุนี้พวกชาวศรีพิราญรพทั้งหลายพากันจึงโกรธ ทั้งสมเด็จพระวราชนบิตก็ทรงพระพิโรธยังเรา แล้วเนรเทศเราออกจากเมือง ให้ไปอยู่ ณ พนมคีรีวงกตบรรพตนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 152)

บรรยายโวหารในกัณฑ์นี้แสดงเรื่องราวที่ผ่านมา เริ่มด้วยพระเวสสันดรเล่าถึงการบริจาควางปัจจันตเคนทร์ซึ่งเป็นช้างสำคัญ มีความงามสมบูรณ์และกล้าหาญสมเป็นช้างคู่บ้านคู่เมืองสรีให้แก่พราหมณ์ชาวกลิงคราชูรณ์ทั้ง 8 คน เป็นเหตุให้พระบิดาและชาวเมืองทั้งหลายโกรธเคือง จึงได้เนรเทศพระองค์จากเมืองสรีไปอยู่เขาวงกต

ในการการใช้ภาษามีการใช้คำสมาสและคำซ้อนเพื่อให้มีเสียงและความหมายที่ไพเราะ เหมาะแก่กับเนื้อความ เนื่องจากการตรัสปราศรัยกันระหว่างกษัตริย์ต่อกษัตริย์ ตัวอย่างคำสมาส เช่น เสวตฉัตร และราชสมบัติ เป็นต้น ตัวอย่างคำซ้อน เช่น ใหญ่จำเริญ บดขยี้ย่ำยี ฉลาดรู้ และศึกสงคราม เป็นต้น นอกจากนี้มีการใช้ภาพพจน์เพื่อเน้นความหมายให้แจ่มชัดยิ่งขึ้น เช่น หางยาวทำนองกวาดพื้นธรณี เป็นการใช้อุปมาอุปมาเปรียบเทียบกับเห็นความยาวงามของหางช้างปัจจันตเคนทร์ว่า ยาวเกือบถึงพื้นดินราวกับจะกวาดพื้นธรณี และกายนั้นล่อ

ชาวอุษณภูมิไกรลาสบรรพต เป็นการใช้อุปมาเปรียบเทียบกับให้เห็นสีกายของช้างปึงจันนาเคนทร์ว่าเป็นช้างเผือก สีกายขาวล่อเหมือนเขาไกรลาส ซึ่งเป็นภูเขาคือมี “สีขาวเหมือนเงินยวง” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 158)

ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่บรรยายเกี่ยวกับชูชกด้วยภาษาที่กะทัดรัดได้ใจความทำให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจนเกี่ยวกับรูปร่าง ที่อยู่อาศัย วิถีชีวิต และความสามารถพิเศษของชูชก ดังความว่า “มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อชูชกพฤตอาจารย์ รูปอันธการ ผอมกะหร่องจมูกโค้งงอคิ้วคิ้วแต่ซี่โครง ผมแข็งกระด้าง พุงป่องโต ดันขาเล็บ ใบหูหย่อนยานหนาจุจโรคเรื้อน ขาโก่งคูดุขานกแก้ว ตาเหล่ เนื้อเป็นคุ่มเหมือนเขาเอามาฝากขรุขระหย่อนยานเท่ากับผลมะสังผลสมอ ฟันขาว หัวยาวเล็กข้างหนึ่งคุดผลมะตูม แกลอยู่เมืองทุนวิญญูพราหมณ์คามใกล้กับเมืองกลิงครายฐร แกล่อมจะเดินขอลานเขา ถ้าไม่ได้เมืองนี้ แกลไปทักพระคุณเจ้า ไม่ได้ข้างเหนือ แกลไปข้างใต้ ไม่ได้จากพระผู้ใหญ่ แกลไปขอสามเณร ไม่ได้ตาเถรแกลไปขอยายชี แกลเดินขอลานเขากินโดยครบทุกบันไดบ้าน แกลขอทั้งปลากรอบ ปลาเค็ม ปลาเจ้า ตะไคร้ จิง พริกไทย พริกเกลือ มะสัง มะขาม ไม่ให้ขาดสักอย่างหนึ่งเลย แกลขอได้มาเสร็จแล้ว แกลสะสมลงไปในถุงย่ามใหญ่ แกลเดินหาขอครบทุกตลาดทุกเมือง ขอทั้งปลาร้า ปลาจ่อม หม่า สะสมใส่ไว้ในหม้อ ขอทั้งหมากพลู หมากขวา ปูน ยาเส้น ตามแต่ใจนึก ขอทั้งทางน้ำทางบก แล้วแกลรู้ทั้งยามโยคยาตรา รู้เขียนชะดาราสิ รู้จักพุดผสมผลเสเอาไว้” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 173-174)

ในด้านการใช้ภาษามีการใช้อุปมาช่วยให้อ่านเห็นภาพชูชกได้ชัดเจนขึ้น เช่น ใบหูหย่อนยานหนาจุจโรคเรื้อน เป็นการเปรียบเทียบแบบอุปมาเปรียบชูชกหนาหย่อนเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน หรือชื่อที่มักเรียกกันทั่วไปว่าโรคหูหนวกตาเรื้อน ขาโก่งคูดุขานกแก้ว เป็นภาพพจน์แบบอุปมาทำให้เห็นภาพชูชกว่าสั้นและโก่งเหมือนขานกแก้ว และหัวยาวเล็กข้างหนึ่งคุดผลมะตูม เป็นภาพพจน์แบบอุปมาทำให้เห็นภาพชูชกว่ามีรูปร่างเหมือนลูกมะตูมที่มักจะไม่งกลมเสมอกันทั้งคู่

ในกัณฑ์เดียวกันนี้ ตอนที่นางอมิตตดาปนาเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระเวสสันดรให้ชูชกฟังเพื่อให้ ชูชกเดินทางไปขอพระชาติ และพระนางกฤษณามาเป็นทาส มีการบรรยายความได้อย่างกระชับ ชัดเจน ได้ใจความครบถ้วน และเป็นไปตามลำดับ ดังนี้ “ดูก่อนพราหมณ์เอ๋ย ฉันได้ยินตามคำเขาว่า เวสสันดร ราชามีพระมหากษัตริราชระองค์หนึ่งทรงพระนาม พระบาทศรีเวสสันดร พระองค์ครองพระนครใหญ่ เหล่ากษัตริย์ทั้งผองยอมมาบังคมเป็นปกติ พระองค์มี

พระราชหฤทัยศรัทธาแรงกล้า เมตตากฎาเหล่าขอทานยากจนตกยากทั้งหลายย่อมมาอาศัย พระองค์ ถ้าจะขออะไร ก็ได้ตั้งใจประสงค์ปองปรารณา พระองค์ย่อมทรงพระราชศรัทธา พระราชทานไม่วนเร พระราชทานทั้งช้างคชสารให้ทานแก่พราหมณ์ ตามจิตไม่คิดเสียดายเลย ฯ
 เนาะดาพราหมณ์เอย เหล่าชาวเมืองจึงขยงสมเด็จพะวรราชบิดาพระองค์ ให้ทรงพิโรธ จับไล่ พระองค์ให้ออกจากเชตุครบุรี พระองค์พาพระอัคมรเสลกับพระราชบุตรไปอยู่ ณ พนมคีรีวงกต บรรพต ว่าถ้าตาชิตามไปขอพระราชทานทาสชายหญิงเห็นว่าพระองค์พระราชทานแน่นอนเลย”
 (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 190-191)

บรรยายโวหารตอนนี้ แสดงความสามารถในการสรุปเรื่องราวที่ผ่านมาของ พระเวสสันดรได้อย่างชัดเจนและเป็นลำดับ ตั้งแต่พระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่มีศรัทธาเลื่อมใส ในการให้ทาน พระราชทานช้างปัจจันตเคนทร์ให้พราหมณ์เมืองกลิงครายบุรี จนเป็นเหตุให้ ชาวเมืองสีพีโกรธเคือง ขอให้พระเจ้ากรุงสุทนต์จับไล่พระองค์ออกจากเมือง พระองค์จึงพา พระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกฤษณาอยู่ด้วยกันที่เขาวงกต

ในด้านการใช้ภาษา มีการใช้คำซ้อนเพื่อช่วยให้เกิดความหมายที่ชัดเจนและ ให้เห็นจำนวนของสิ่งที่กล่าวถึงนั้นมากยิ่งขึ้น เช่นคำว่า ขอทานยากจนตกยาก ช่วยให้ภาพคนที่มา ขอรับบริจาคทานจากพระเวสสันดรนั้นมีทั้งคนขอทาน คนยากจน และคนตกทุกข์ได้ยาก ซึ่งสอดคล้องกับคำว่าทั้งหลาย ที่หมายถึงว่ามีคนหลายประเภท และประสงค์ปองปรารณา ประสงค์ มีความหมายว่า ต้องการ อยากได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 666), ปอง มีความหมายว่า มุ่งปรารณา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 682), ปรารณา มีความหมายว่า มุ่งหมาย อยากได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 670) ทั้งสามคำมีความหมายใกล้เคียงกัน ดังนั้น คำซ้อนว่าประสงค์ปองปรารณาจึงช่วยย้ำ ความหมายโดยรวมว่ามีความต้องการอยากได้รับความช่วยเหลือให้มีน้ำหนักระชับขึ้น

ในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีอธิบายเรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆที่พระนาง ได้ประสบมาในขณะออกไปหาผลาหารแก่พระเวสสันดร มีการใช้บรรยายโวหารได้อย่าง กระชับ ชัดเจน ได้ใจความครบถ้วน และเป็นไปตามลำดับเหตุการณ์ ดังความว่า “ประการหนึ่ง ข้าพระองค์ได้หายไปนานถึงขนาดนี้ คือข้าพระองค์เดินมาจากป่ามาถึงทางแคบ ทันใดนั้นพบปะ โดยบังเอิญกับราชามฤคทั้ง 3 คือราชสีห์ กับเสือโคร่ง เสือดามอยู่สกัดขวางมรรคา จะหาทาง หลีกออกไปไม่ได้เลย แล้วกระหึ่มคำรามนั้นมากยิ่งขึ้น ข้าพระองค์หวาดกลัวแทบมรณา ยกมือไหว้อ้อนวอนเท่าไรก็ดี ก็ไม่หลีกออกเลย แล้วข้าพระองค์คิดถึงเจ้าชีวิตกับลูกทั้งสอง เพราะข้าพระองค์

ฝันเมื่อคืนก่อนนั้นไม่ดี จึงให้อ้อนวอนเหล่าเทพดาอารักษ์รักษาไพร ขอให้ช่วยรักษาป้องกัน พระองค์กับลูกทั้งสอง อย่าให้มีอันตรายเลย เจ้าชีวิตเอ๋ย ไม่แต่เท่านั้นเลย ข้าพระองค์เกิดมีนิมิตร้าย อัจฉริยะ คือเสียมตะขอหล่นจากมือ กระเชอสาแหรกหล่นไปคนละทาง ต้นไม้ใดมีผลก็แปรเขว เป็นไร้ผลแล อันตาข้าพระองค์ข้างขวาเล่าก็เขม่น โสคนึง คุณพระองค์มีพระบัณฑูรนั้น ข้าพระองค์มีเหล่าเทพดาในไพรหิมพานต์เป็นสักขีพยาน ได้รู้ผิดถูกแห่งข้าพระองค์มัทรี ๆ ย่อมมีสวามิภักดิ์ มีจิตร่วมรักต่อพระองค์เรื่อยมา ถ้าแม้มัทรีชั่วชาติก็ยอมทราบบนพระราชนุททัย ขอทรงพระพิณิจ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 332-333)

บรรยายโวหารตอนนี้บอกเรื่องราวที่พระนางมัทรีได้ประสบมาเป็นลำดับ ด้วยการบรรยายที่กระชับแต่ได้ใจความครบถ้วน ตั้งแต่เกิดเหตุประหลาดต้นไม้ที่มีผลกลายเป็นมีดอก ต้นไม้ที่มีดอกกลายเป็นมีผล อุปกรณ์เก็บหาผลไม้ก็หลุดหล่นจากพระหัตถ์ ตาข้างขวาเขม่น และขณะที่พระนางกำลังเดินทางกลับออกมาจากป่า ได้พบกับพญาเสือสามตัวนอนหมอบขวางทางอยู่ จะอ้อนวอนทำอะไรก็ไม่เปิดทางให้

ในด้านการใช้ภาษา มีการใช้คำซ้อนเพื่อให้ภาพที่น่ากลัวยิ่งขึ้นของพญาเสือทั้งสามที่มาขวาง ทางพระนางมัทรี เช่น สกัดขวาง และกระหึ่มคำราม เป็นต้น และมีการใช้ภาพพจน์การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ เช่น ข้าพระองค์หวาดกลัวแทบมรณา เป็นต้น เพื่อให้เห็นว่าพระนางมัทรีมีความหวาดกลัวพญาเสือทั้งสามมากจนแทบจะทำให้สิ้นชีวิตลงได้

2. พรรณนาโวหาร หมายถึง การเขียนพรรณนาเนื้อความโดยผู้เขียนเขียน จากความรู้สึก อารมณ์หรือจินตนาการ เพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้อ่านเห็นภาพและคล้อยตามผู้เขียนได้ ลักษณะงานเขียนจะค่อนข้างยาว ใช้ภาษาที่ไพเราะงดงาม สละสลวย ละเอียดลออ มีชั้นเชิงมาก อาจมีการเล่นคำ เล่นเสียง ความหมาย ตลอดจนการเปรียบเทียบ เพื่อให้ซาบซึ้ง อ่านได้เพลิน ประทับใจ เนื้อเรื่องในการพรรณนาโวหารจะไม่เคร่งครัดในเรื่องข้อเท็จจริงเหมือนงานเขียนประเภทอื่น (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, 2539: 2)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีการใช้พรรณนาโวหารในการพรรณนาตัวละคร พรรณนาธรรมชาติ และพรรณนากระบวนการต่าง ๆ ดังนี้

พรรณนาตัวละคร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. พระนางสุปารสุปดี

ในกัณฑ์ทศพร ตอนที่พระนางจะต้องจุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ลงมายังโลกมนุษย์ พระอินทร์

ประทานพรสิบประการให้แก่พระนาง ซึ่งเป็นการพรรณนาภาพในอนาคตของพระนางสุคติที่ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพพระนางได้ในพระชาติที่จะมาเกิดเป็นพระมารดาของพระเวสสันดรอย่างชัดเจน มีการใช้จินตนาการถึงความงามของผู้หญิง ประกอบกับการใช้ภาษาที่ไพเราะสละสลวย และมีการใช้การเปรียบเทียบแบบอุปมา เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจน เช่น มีตานั่นกลมด่าเป็นมัน อุปมาประดุจลูกมฤคเพ็งเกิดได้แต่หนึ่งปี และมีคิ้วนั้นโค้งอ่อนช้อยงอนขึ้นประดุจคันเกาทัณฑ์ ถ้ามีจะนั้นประดุจพระพิณการถือพู่กันจุ่มน้ำหมึกมาเขียนมาวาดแล เป็นต้น ดังความว่า “ข้าพระองค์ขอให้ได้เป็นอัครมเหสีในพระมหากษัตริย์พระบาทลวิราช ที่ประทับครองพระราชมณเฑียร ณ เมืองเชตุรนคร ขอให้มิดานั่นกลมด่าเป็นมัน อุปมาประดุจลูกมฤคเพ็งเกิดได้แต่หนึ่งปี แล้วให้มีคิ้วนั้นโค้งอ่อนช้อยงอนขึ้นประดุจคันเกาทัณฑ์ ถ้ามีจะนั้นประดุจพระพิณการถือพู่กันจุ่มน้ำหมึกมาเขียนมาวาดแล ขอให้ได้ชื่อว่าสุปารสุปดีดุจเคยปกติ ณ ไตรตรึงษ์พิภพ ขอให้มิลูกชายอันประกอบด้วยเกียรติยศให้เลื่องลือทั่วอัสสรีรย์ทั้งสากลชมพูทวีป อาจตัดให้ท่านเป็นฐานพำนักแห่งเหล่าขทานยาภพองทั้งหลาย ถ้าเมื่อใดข้าพระองค์จะทรงครุภนั้นอย่าให้มีแผ่นทองนั้นใหญ่ไปนูนเหนือยอดดอกนั้นเลย ให้ราบสุภาพลออประดุจเขาเอาลูกศรใส่ในกระบอกนั่นเอง ขออย่าให้มีนมหานเป็นที่น่าหัวเราะแก่คนพองทั้งหลายเลย ขอให้มิมกระเปาะกลมสมกับอุรา ผลมะพลับทองที่เขาเอามาเรียง อยู่ ณ ทรวงของข้าพระองค์ ขออย่าให้มีผมหงอกเศร้าหมองสกปรก ขอให้ผมดำกลับเป็นเงาจุปิกกุมรา ขอให้ผมผิวนั้นละเอียดลออประดุจแว่นเทียนทอง อันมีผู้จัดดูอย่าให้มีผิดซึ่งผงฐลินทรายเลย ขอให้ได้แก้ไขสัตว์พองทั้งหลาย ให้รอดพ้นจากทุกข์โทษ คือคนถูกขังกรงคิดไซ้ตรวนข้อคาคุกตาราง นำไปจะฆ่านั้นก็ดี ข้าพระองค์ขอให้ได้แก้ไขคนโทษนั่นเอง ให้ได้รอดพ้นจากทุกข์ภัย ขอให้มิมสรพสัต์วคือ หงส์ กระเรียน ห่าน นกยูง ย่อมบินจวดเฉยบินบนลือซึ่งศัพท์เสียงให้ได้ยินเสนาะโสตไพเราะ ณ พระราชมณเฑียรอันเต็มด้วยรายมากมายแน่นขนัด ไปด้วยคนค่อมมอกแอ่น เตี้ยแคระ กะเทย เป็นสาวสกุลการเป็นอันมากแล้วขอให้มิมนักปราชญ์ราชบัณฑิตรู้ธรรมอรรณพปริศนา ประดุจคนกินสุราเกี้ยวเนื้อ อย่าให้ขาดจากพระราชมณเฑียรของข้าพระองค์เลย ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 33-35)

พรรณนาโวหารในตอนนี้นำให้ผู้อ่านได้ทราบเหตุการณ์ล่วงหน้าว่าพระนางสุปารสุปปดีจะมาอุบัติเป็นมเหสีของพระเจ้ากรุงสุโขทัย พระนางจะเป็นกษัตริย์ที่มีความงดงามตลอดกาล ไม่แก่เฒ่าห่อนยาน แม้ในเวลาที่ทรงครรภ์ความงามของพระนางก็ไม่ลดน้อยลง นอกจากนี้พระนางจะมีพระโอรสคือพระเวสสันดรซึ่งเป็นกษัตริย์ที่มีพระเกียรติยศยิ่งใหญ่แผ่ไพศาล และยึดมั่นในการบริจาทาน

2. พระเวสสันดร

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีการพรรณนาพระเวสสันดรในหลายตอน มีทั้งชมรูปโฉม

ภายนอก และพรรณนาคุณความดีของพระองค์ แต่เนื่องจากมหาเวสสันดรชาดกเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระประวัติของพระพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้ายที่สร้างทานบารมีอันยากยิ่งกว่าบุคคลทั่วไปจะสร้างได้ ดังนั้นเนื้อความจึงมุ่งพรรณนาความดีของพระเวสสันดรมากกว่ารูปโฉม

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระเวสสันดรทราบล่วงหน้าว่าจะมีผู้มาทูลขอสองกุมาร พระองค์จะได้

สร้างบุตรทานบารมี ในตอนนี้นำมีการพรรณนาโวหารเกี่ยวกับรูปโฉมพระองค์ว่างามผ่องใสมีราศีดังรูปปฏิมาแกะจากทองคำ ดังความว่า “พระองค์เสด็จออกจากบรรณศาลา เวลาเช้าตรู่ มาประทับรอยเหนื่อแผ่นหินมีพระองค์ล่อประดุจพระรูปปฏิมาทอง อันช่างทองแกะใหม่ล่อประเสริฐ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 260) เมื่อพระเวสสันดรบริจาตสองกุมารเป็นบุตรทานให้แก่ชูชกแล้ว ชูชกลากดีพระชาติและพระนางกฤษณา พระองค์จะไปทำร้ายฆ่าฟันชูชกเพื่อช่วยสองกุมาร แต่แล้วเมื่อพระองค์ตั้งจิตพิจารณาได้ พระทัยก็กลับผ่องแผ้วขึ้น มีการพรรณนาโวหารเปรียบเทียบความผ่องใสและความงามของพระเวสสันดรกับรูปปฏิมาที่รงจากทองคำ ดังความว่า “อันพระบรมโพธิสัตว์พระองค์ทรงอธิษฐานสมาทานมั่นคงซึ่งทานบารมีตั้งไว้ในพระหฤทัยแล้ว จึงเสด็จออกจากบรรณศาลามาประทับ ณ ปากประตูเหนื่อแผ่นหิน มีพระองค์นั้นล่อประดุจรูปปฏิมาทองอันช่างเขาเจนา ประไพยิ่งนักแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 298)

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนที่พระเวสสันดรจะกลับไปครองกรุงสรีพัตถ์เดิม มีการพรรณนาโวหารรายละเอียดเกี่ยวกับการแต่งองค์ทรงเครื่องของพระเวสสันดรอย่างชัดเจน เหมือนการวาดภาพของตัวละครให้ปรากฏด้วยถ้อยคำ (กุสุมา รัชมณี, 2534: 15) มีการใช้คำราชาศัพท์เกี่ยวกับเครื่องราชูปโภคต่างๆ ที่สูงส่ง ไพเราะด้วยเสียงและความหมาย ตามลักษณะของตัวละครที่เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ เช่น สนับเพลา เชิงบาท มงกุฎ พระขรรค์ รัตนเบญจกุธภัณฑ์ และเศวตฉัตรกลดอกรุม เป็นต้น มีการใช้คำแสดงราชาศัพท์สำหรับกษัตริย์ เช่น สรงพระสุคนธรส และเสด็จประทับ เป็นต้น ดังความว่า “อันพระบาท สมเด็จพระเวสสันดรบรรจัตติยสุรวงค์ ครั้นสรงพระสุคนธรสเสร็จเสด็จทรงประทับพระองค์ ทรงซึ่งสนับเพลา ถายเชิงฟ้าย่อมปักสลักเสร็จสมส่วน จึงพระองค์ทรงซึ่งพระพัสด์พระภูษาสำหรับกษัตริย์คาดด้วยเชิงบาท แล้วพระองค์ทรงมงกุฎอร่ามเจดจ้ายาษฐัมภำไลคอกุณฑลล้วนลออวิจิตร จึงทรงพระขรรค์พลอยนิลรัตนวิจิตรด้วยไพฑูรย์สุรยกานต์อันมีค่าเทียมนครหนึ่งสำหรับราชาภิเษก เป็นเอกอัครมหากษัตริย์ ทรงซึ่งเครื่องรัตนเบญจกุธภัณฑ์ทั้ง 5 เสด็จประทับเหนือแท่นมณีนีลันต์ กั้นด้วยเศวตฉัตรกลดอกรุม ผสมด้วยเหล่าเครื่องสูง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 449)

นอกจากนี้มีการพรรณนาคุณความดีของพระเวสสันดรโดยละเอียดอยู่หลายตอน เป็นการให้ความสำคัญมากกว่าการพรรณนารูปลักษณ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศให้ออกจากเมืองแล้ว ทำให้บรรดาขอทานยากจูงกันไปจนถึงชาวเมืองทั่วไปทั้งหลายเสียใจ พากันรำพันถึงคุณความดีของพระองค์ เปรียบเหมือนพระองค์เป็นที่พึ่งพาของคนยาก เป็นต้นไม้ใหญ่ที่ให้ร่มเงา ดอกผลแก่ผู้มาพึ่งพิง และเป็นผู้ไม่มีความผิด ดังความว่า “โณโต ลูกก่อนพวกเราทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรนี้ เป็นที่พึ่งพาแก่เหล่าขอทานผองทั้งหลาย อุปมาประดุจสิ่งใด ว่าอุปมาประดุจต้นไม้ต้นใดต้นหนึ่งมีผลดอก ย่อมเป็นที่พำนักแก่สัตว์ผองทั้งหลายมันบินมาจากที่ไกลหิวข้าวอาหารก็อยากบริโภคให้จันอิม โอ พระบาทศรีเวสสันดรเอ๋ย พระองค์แลเป็นผู้ไม่มีมลทินโทษ เหตุอะไรเลย ก็ชาวศรีพิราฐนมาเนรเทศพระองค์ ให้พลัดพรากออกจากเมืองดังนี้ โอ พระเวสสันดรเป็นผู้ไร้โทษ เป็นที่พึ่งพำนักของขอทานผองทั้งหลาย ถึงแม้ขอทานคนใดจะปรารถนาอะไรๆ ไม่ขัดข้องอะไรเลย อันเสียดคร่ำครวญนั้นไม่เพียงแต่ขอทานนั้นเลย แม้แต่คนทรงแม่มดก็ดี แม้นคนบ้านนอกกล้าเนาชนบทก็ดี ผู้รู้รักษาผืนแผ่นดินก็ดี ผู้รักษาเผ่าคลังรักษาวังพระราชมณเฑียรก็ดี แม้ศรีพระสนมกรมการคนบำเรอก็ดี แม้พราหมณ์พฤติบัณฑิตกวีก็ดี อันว่าคนเหล่านั้นย่อมมาชุมนุมพร้อมกัน ย่อมยกมือวางบนหัว มือหนึ่งทูลบอกร้องคร่ำครวญ ย่อมได้ยินสรรพเสียงพรา

ร่ำพันนั้นมากมายมหาศาล ว่าโอ้เราทั้งหลายเอ๋ย อันว่าเหล่าชาวศรีพิราชนครทั้งหลายนี้ เรียกได้ว่าเป็นคนไร้ธรรมจริงแล โฉนเลยก็มาเนรเทศพระบาทเวสสันดรเป็นผู้ไร้โทษ ให้ปราศนिरาออกจากเมืองดังนี้โอ ! พระบาทศรีเวสสันดรกษัตริย์ประเสริฐแห่งปวงข้าทั้งหลายเอ๋ย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 107-109)

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางสุปารสุปตีพรรณนาถึงความดี ความมีน้ำพระทัยในการบริจาคทาน พระปรีชาสามารถอันเลื่องลือและพระเกียรติยศของพระเวสสันดร แสดงให้เห็นคุณความดีของพระเวสสันดรอย่างชัดเจน ดังความว่า “พระเวสสันดรลูกข้านี้เป็นผู้ไม่มีความผิด เป็นผู้มิอหยาตย์อภัยอยากแต่จะให้ท่านไม่รู้จักตระหนี่ทรัพย์อะไรเลย โอ้ เจ้าเวสสันดรลูกข้านี้ เป็นผู้มียศบริวารเลื่องลือปรากฏทุกประเทศ ย่อมนำบรรณาการมาถวายเป็นอันมาก โอ้เจ้าเวสสันดรเอ๋ย เจ้าเป็นผู้ไม่มีโทษ เหตุใดเล่าก็ชาวศรีพิราชนครทั้งหลายมาขับไล่เจ้าออกจากเมืองนี้ อีกโศกหนึ่ง เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด อยู่ทุกวันนี้ย่อมจะดูแลพ่อแม่ ทำนุบำรุงคนเฒ่าแก่พสกนิกร อีกโศกหนึ่ง เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด อยู่ทุกวันนี้เป็นผู้หวังใย่อยากทำประโยชน์แก่เทวดากับมหากษัตริย์ ทำนุบำรุงญาติมิตรพ้องทั้งหลาย เป็นผู้ทำประโยชน์แก่แผ่นดินทั้งมวล” (มหาเวสสันดรชาดก, 2539: 90-91)

ในกัณฑ์สักกบรรพ ตอนที่พระอินทร์ประทานพรแปดประการแด่พระเวสสันดร มีการใช้พรรณนาโวหารในการกล่าวถึงคำพร ทำให้ผู้อ่านเห็นความมีคุณธรรมในด้านต่างของพระเวสสันดรได้อย่างชัดเจน เช่น ความพอพระทัยในฐานะตำแหน่งของตน ความยินดีในการอภัยโทษผู้กระทำผิด ความพึงพอใจในภริยาตน และความพอพระทัยในการบริจาคทานแก่ผู้ยากไร้ เป็นต้น ดังความว่า “ขอให้พระวราชบิดาสบพระราชหฤทัยยินดีกับเรา เมื่อกลับออกจากป่าไปถึงพระราชบุรีของเราแล้ว ขอให้พระราชบิดาเชิญให้เราอยู่ครองครองราชย์สมบัติ ครั้นเราได้ครองครองราชย์สมบัติแล้ว ขออย่าให้เราพอใจกับการฆ่ามนุษย์ฆาตนาฆาตพ้องทั้งหลายเลย ถึงแม้มีโทษผิดถึงตาย ก็ขอให้เราช่วยแก่ทุกข์สัตว์พ้องให้พ้นจากการถูกฆ่าจนได้ อันเหล่ามนุษย์ฆาตนาฆาตพ้อง แม้แก่ก็ดี สาวหนุ่มก็ดี เด็กก็ดี ที่มีความยากจนกำสรวลคฤยาก ขอให้ได้เข้ามาพำนักอาศัยเรา รับพระราชทานเลี้ยงชีวิตเป็นสุขสบายตามปกติ อันสตรีนำให้เกิดความประมาทให้สูญสิ้นศรัทธาโดยความใคร่ในกาเม สุมิฉมาจาร เป็นความอกุศล ขออย่าให้เกิดขึ้นในชั้นสันดาน ขอให้เราได้รักสนิทกับพระราชมเหสี อย่าลุ่มหลงสตรีอื่นเลย เราขอให้พระราชโอรสทั้งสอง คือเจ้าชายสิทกับแม่กฤษณามีชนมายุยืนนาน แล้วขอให้ได้ครองครองแผ่นดินเชตุรบุรุษรัฐ โดยซึ่งครองครองธรรมแห่งชาติดิยประเพณี คราที่เราตายราไปถึงราชบุรีแล้ว ครั้นสิ้นความมีดีในเวลา

ราตรีถึงเวลาอรุณส่องขึ้นใหม่ ก็ขอให้อาหารทิพย์เกิดมีปรากฏให้ได้ครบครันตามกำหนดทุกๆ วัน เราขอให้มิจิตเลื่อมใสศรัทธาในการบริจาคทาน อยากให้ทานมากน้อยแค่ไหนอย่าให้รู้หมดสิ้นเลย ขณะกำลังให้ก็ขอให้มิจิตสะอาดใสผุดผ่อง ครั้นสละให้แล้วก็อย่าให้มีจิตปวดแสบปวดร้อน เสียหายภายหลังเลย เมื่อเราจะดับขันธตามกำหนดทิวศตเสวยพระพิราลัย ขอให้ได้ไปเกิดในสถานคุณิตตสวรรค์โน้นอันเป็นสถานวิเศษ ครั้นจุติจากสถานนั้นก็ขอให้สำเร็จพระปรมาภิเษก สัมโพธิญาณ ไม่มีเวียนว้ายตายเกิดในสังสารวัฏต่อไปอีกเลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 370-372)

3. พระนางมัทรี

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีการกล่าวถึงลักษณะเด่นของพระนางมัทรีคือความงาม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณท์นครกัณท์ ตอนที่พระนางมัทรีแต่งองค์ทรงเครื่องเพื่อเสด็จกลับเมือง สีพี ในตอนนี้มีการพรรณนาโวหารเกี่ยวกับความงามของพระนางอย่างละเอียด ด้วยการใช้นิทานที่มีเสียงไพเราะและมีความหมายเกี่ยวกับความงดงาม เช่น ศรีสุภลักษณ์ ลออบวร และ เข้มยืมพริ้ม เพราะ เป็นต้น นอกจากนี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพของพระนางมัทรีได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น การพรรณนาภาพรวมของความงามพระนางมัทรีว่างามดุจนางอัปสร ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระองค์ของพระนางเรียวกลมดั่งยอดอ่อนของกล้วยทอง ณ สวนจิตรลดาขณะถูกลมมณฑาตโบกพัด ทรวดทรงของพระนางงดงามเหมือนสาวสวรรค์ และพระโอษฐ์ของพระนางเหมือนผลไทรทอง ผลด่ำถึงสุก ดังความว่า “สมเด็จพระนางมัทรี ศรีสุภลักษณ์รับเหล่าเครื่องประดับตกแต่งทรงประดับพระองค์ลออวรคุณางเทพอัปสรบรรกัญญา สถิตอยู่ ณ ไตรตริงาสวรรค์สถาน อันมีทรวดทรงนั้นเรียวกลม ประคองยอดอ่อนกล้วยทองอภิเษก เกิด ณ ไพโรจิตรลดาวันอันถูกลมมณฑาต โบกพัดอ่อนโอนไปมามีประกายระยิบระยับ ๕ อันสมเด็จพระนางมัทรีก็มีความลออฉนั้นนั้น อันพระทนต์ทั้ง 40 นั้นเรียงถี่ชิดดุจผู้ตกแต่งไปด้วยเพชรรัตน์ อันมีริมพระโอษฐ์นั้นเข้มยืมพริ้มเพราะลออประคองผลไทรทองด่ำถึงสุก สมซึ่งส่วนสูงทรวดทรงดงาม ประคองสาวสวรรค์ ควรให้เมียงมองยิ่งนัก” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 456)

4. ชูชก

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร^๔ มีการพรรณาลักษณะของชูชกไว้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การพรรณาลักษณะชูชกโดยตรง ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่ชูชกมัดทุบตีพาพระชาติและพระนางกฤษณาเดินไปแล้วชูชกสะดุดก้อนหินล้มลงไปในนั้น สองกุมารพากันวิ่งหนีกลับมาหาพระเวสสันดร พระชาติทูลสมเด็จพระบิดาเกี่ยวกับชูชกว่าเป็นคนชั่วร้าย มีลักษณะของบุรุษไทย 18 ประการ ด้วยการเปรียบเทียบแบบอุปมาช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพของชูชกได้ชัดเจน เช่น เนื่อน่องหย่อยยานเหมือนผลบวบสุก เคราแข็งเหมือนลาวทองแดง และมีแก้วตาเหลืองเหมือนตาแมว เป็นต้น ดังความว่า “พลงคุปาโท จะคอยสอดส่องไปที่เท่านั้นใหญ่่นวมแบนโค้งโค้งงุ้มอย่างตาขอ อนุธนโข อันมีเล็บนิ้วทั้ง 10 นั้นดำเหมือนครบทั้งหมด อุพทุธิปณฺธิโก มีน่องประกอบด้วยเนื้อก้อนระโยงระยางคฺจผลบวบสุก ทิฆุตฺตโรฏฺฐโร ริมฝีปากบนหย่อนยานครอบริมฝีปากล่าง จปโล เมื่อใดอ้าปากพูดน้ำลายนั้นไหลอาบไซกแถมทั้งสองข้าง กพารो มีเขี้ยวขาววับไหล่ออกจากปากคฺจเป็นเขี้ยวหมู ภคฺคนาสโก จมูกนั้นหักบากไม่เสมอ กุมฺโกลทโร ท้องใหญ่ป่องเท่ากระออม ภคฺคปญฺจิ มีหลังหักโค้งโค้งงุ้มอย่างตาขอ วิสมจฺจุโข ตาเหล่สูงลิบสูงข้างหนึ่งต่ำข้างหนึ่งไม่เสมอกัน โลหมสฺสุ มีเคราย่อมเยาแข็งเหมือนลาวทองแดง หริตเกโส อันผมนั้นแดงจ้ำสากหงิกงอขมวดหัดเหลืองควรให้สะอิดสะเอียน วลฺลนฺติลกาหโต ตามร่างกายมีเส้นขึ้นขวกไขว้แล้วมีจี๋แมลงวันกับไฟเต็มทั่วตัว ปิงคโล มีแก้วตาเหลืองดุจตาแมว วินโต มีลำตัวคดโค้งงุ้มอย่างตาขอตรงคอดตรงหลังกับเอวคุดังเขาทำเล่น วิกโฏ เท้าทั้งสองก็ถ่างออกห่างจากกันแยกจากกันผิดธรรมดา พาหาขโร ขนตามทั่วตัวแข็งดุจนหนุม” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร^๔, 2539: 285)

การพรรณาลักษณะชูชกโดยอ้อม ในกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มหาราช โดยการพรรณนาให้ผู้อ่านเห็นภาพชูชกผ่านสุบินนิมิตของพระนางมัทรีและพระเจ้ากรุงสุโขทัย ดังนี้

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระนางมัทรีสุบินเห็นบุรุษท่าทางน่าเกลียดน่ากลัว โหดร้าย มีกิริยาท่าทางต่ำช้าเข้ามาทำร้ายด้วยการ ตัดพระพาหา ควักพระเนตร แหวะพระทัยพระนางซึ่งเปรียบได้กับชูชกที่จะเข้ามาทูลขอพระชาติและพระนางกฤษณาซึ่งเปรียบเสมือนดวงพระทัยและพระเนตรของพระนาง ในตอนนี้มีการพรรณนาโดยใช้ถ้อยคำที่แสดงให้เห็นรูปร่างลักษณะน่าเกลียดน่ากลัว เช่น คำเดียว และไม่สุภาพ เป็นต้น ใช้คำที่แสดงกิริยาหยาบคาย ต่ำทราม เช่น ร้อง

คำราม ดึงกระชาก ควักพระเนตร และคว้านแหวะแฉ่ผ่าล้วง เป็นต้น ดังความว่า “บุรุษหนึ่งนั้นคำ
เดี้ย ไม่สุภาพตั้งคนพองทั้งหลายเลย แล้วบุรุษนั้นนั่งผ้าข้อมด้วยน้ำฝาดแคะเอว ทัดดอกไม้แดงเจ็ดจำ
อยู่ที่หูทั้งสองข้าง มันวิ่งหลบๆ ซ่อนๆ มาข้างบรมศาลา อันมีมือถือซึ่งเครื่องอาวุธคมร้องคำรามว่า
นางมัทรีอยู่ไหม นางมัทรีอยู่หรือไม่ แล้วมันวิ่งเข้าไปในบรมศาลา มันดึงกระชากซึ่งมวย
พระเกศาญาณมณฑล แห่งพระนางมัทรีให้ล้มหงายท้องไปบนพื้นมหาปฐพี แล้วมันควักพระเนตร
ทั้งสอง ตัดซึ่งต้นพระอังกฐาทั้งสองข้าง แล้วมันคว้านแหวะแฉ่ผ่าทรงล้วงเอาดับหัวใจนาออกไป”
(มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 254)

ในกัณท์มหาราช ตอนที่พระเจ้ากรุงสัชชิสฺสุมิตเห็นบุรุษ รูปร่างคำสูง
อ้วนใหญ่ นำดอกบัวสองดอกเข้ามาถวายแด่พระองค์ ซึ่งบุรุษรูปร่างไม่งามผู้นั้นเปรียบได้กับซุก
ที่พาพระชาติและพระนางกฤษณาเดินทางเข้ามายังเมืองสีพี ดังความว่า “มีบุรุษคนหนึ่ง รูปร่าง
คำสูงอ้วนใหญ่ยิ่ง มีมือถือซึ่งปทุมดอกบัวทั้งสอง ทรงทอดพระเนตรเมี่ยมองเห็นดอกหนึ่งนั้นดู
อีกปทุมหนึ่งนั้นสยายเกสรหอมฟุ้งรายริน บุรุษนั้นเองเอามาถวายใส่บูชายังพระหัตถ์”
(มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 379)

พรรณนาธรรมชาติ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในมหาเวสสันดรชาดกมีการพรรณนาธรรมชาติมากกว่าการพรรณนาประเภท
อื่น เพราะเนื้อเรื่องเกี่ยวข้องกับการเดินทางและการอยู่อาศัยเพื่อปฏิบัติธรรมของตัวละครใน
สถานที่ในธรรมชาติอยู่เกือบทุกกัณท์ ซึ่งเรื่องการพรรณนาธรรมชาติในมหาเวสสันดรชาดกนี้
แสม สุร (2511: 99 - 102) กล่าวว่า การพรรณนาธรรมชาติในมหาเวสสันดรชาดกแบ่งได้เป็น 5
ประเภทสำคัญๆ ได้แก่ ธรรมชาติที่แสดงซึ่งความสบายเบิกบานต่อผู้ที่มีใจอยากไปอยู่ในธรรมชาติ
ธรรมชาติที่แสดงสภาพควรให้หวาดกลัว ธรรมชาติที่แสดงสภาพความสบายบ้าง ความทุกข์บ้าง
เป็นเหตุให้ตัวละครต่างๆ ที่เดินทางผ่านธรรมชาติที่นั้น ต้องมีการระมัดระวังอยู่เสมอ แต่ในบางขณะก็
ทำให้ตัวละครมีความเบิกบาน ธรรมชาติที่แสดงสภาพทุกข์ตรม ลำบากเวทนา ในเวลาที่ตัวละคร
พบกับเหตุร้าย และธรรมชาติที่แสดงความยินดีสาทรในเวลาทีพระเวสสันดรบริจาคนาน โดยจะ
วิเคราะห์และยกตัวอย่างตามลำดับดังต่อไปนี้

ธรรมชาติที่แสดงความสบายเบิกบานต่อผู้ที่มีใจอยากไปอยู่ในธรรมชาตินั้น
ในกัณท์หิมพานต์

ตอนที่พระนางมัทรีพรรณนาเกี่ยวกับธรรมชาติในป่าหิมพานต์ เพื่อทูลถวายพระเวสสันดร ว่ามีความงดงามและสุขสบายยิ่งนัก เช่น มีคูหาทอง และมีเสียงน้ำไหลไพเราะ เป็นต้น มีสัตว์ป่าต่างๆที่รูปร่างสวยงาม มีกิริยาอาการที่น่าชม เช่น ช้างป่าเดินนำฝูงตัวเมีย โคไพรควมเล่นไล่ชนกัน นกยูงรำแพนขน และดอกไม้ต่างๆ มีกลิ่นหอมตลบ เป็นต้น นอกจากนี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาเพื่อช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพได้ชัดเจนขึ้น เช่น ช้างป่ามีผิวกายเขียวเหมือนเมฆ ช้างป่าส่งเสียงร้องเหมือนเสียงนกกระเรียน และเสียงน้ำไหลเหมือนเสียงดนตรี เป็นต้น ดังความว่า “อันว่าไพรหิมพานต์นั้นสบายยิ่งนักแล อันว่าเจ้าช้างป่าที่ล่ออันมีจามรนั้นเอื้องอย่างอ่อนช้อยที่มีหางยาวจดเท้าทั้งสองกวาดพระธรณี ย่อมมีผิวกายนั้นเขียวประหนึ่งไผทมหาเมฆ อันมีงาอันล่อแม้นตอนเย็นก็ดี เช้าก็ดี มันเดินไปหน้าโขลงตัวเมียทั้งหลาย แล้วมันร้องแผดเสียงดุจนกกระเรียน อันว่าพนมคีรีวงกตบรรพตนั้น มีปราสาทคูหาล้วนทอง คาดแผ่เงินทองเป็นอันมาก อันว่าน้ำนั้นเล่าย่อมไหลมาอันมีสุรเสียงนั้นไพเราะสมมาเสมอ ประดุจผู้เสพสมพรเม้าประโคมซึ่งดนตรีดุริย ฦเชตุรณครนั้นแล ภูปริศนต่างๆ ย่อมจะอวดชนซึ่งกันและกัน กวบไล่กันเล่น นกยูงเมียผู้ทั้งหลาย ย่อมมีมากมายแล ย่อมมีระเบียบปีกกับหางนั้นล่อมีขนสร้อยคอนั้นเขียวมีหัวนั้นยาว ย่อมจะรำแพนหยอกนกยูงตัวเมีย ๆ บริวารย่อมจะสำราญเล่น อันว่าต้นไม้พองทั้งหลาย ขึ้น ฦ สองข้างทางถนนนั้นเล่า ย่อมมีกลิ่นนั้นพิโคโร เมื่อใดถ้าลมพัดแล้วได้กลิ่นฟุ้งตลบยิ่งนักแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 84 - 86)

ธรรมชาติที่แสดงสภาพควรให้หาวดกลัว ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสัณฐิพรรณนา

บอกพระนางมัทรีเพื่อไม่ให้พระนางตามเสด็จพระเวสสันดรไปป่าหิมพานต์ มีการใช้คำที่มีความหมายชวนให้รู้สึกหวาดหวั่น น่ากลัว เช่น มันพันรัดแน่น กระจุกละเอียดหมด คุณเอาเลือดตัวแห้งเกรียม ขวิดทิ่มทะลุ และรุมล้อมตะคอก เป็นต้น การพรรณนาสัตว์ที่เป็นอันตรายต่อมนุษย์ จำพวกแมลง เช่น ต่อ และ ต่อหลุม เป็นต้น จำพวกสัตว์เลื้อยคลาน เช่น งูเหลือม เป็นต้น จำพวกสัตว์ใหญ่ที่น่ากลัว เช่น หมี และควายป่า เป็นต้น จำพวกนกที่น่ากลัว เช่น แสก และภูว้าง (นกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนนกทูเก้ เสียงร้องน่ากลัวมักอยู่ตามป่าเขา) เป็นต้น ดังความว่า “มัทรีเอ๋ย อันว่ากำเนิดป่าหิมพานต์นั้นยากลำบากยิ่งนัก เต็มไปด้วยสัตว์มฤคล้วนแต่ร้ายกาจมาก แม้แต่ต่อ ต่อหลุมก็ดี อันสัตว์เหล่านั้นมารุมล้อมอยู่เป็นอันมาก มีอยู่ ฦ ไพรนั้นแล อันว่าสัตว์อื่นๆก็มีเป็นอันมาก สมควรให้ขลาดกลัวพันประมาณ อันว่างูหนึ่งนั้น ท่านเรียกว่างูเหลือม มีกำลังมากนัก มันได้เห็นมนุษย์ก็ดี สัตว์อะไรๆอย่างหนึ่งก็ดี ที่เข้ามาอาศัย ฦ ลำน้ำ มุจลินทรันที เมื่อใดถ้า

น้ำมันเห็นแล้ว มันไล่โดยซึ่งกำลังของมัน ถึงแม้จะขึ้นต้นไม้สูงเท่าใดก็ดี ก็ไม่พ้นจากมันเลย เมื่อมันไล่ทันแล้ว มันพันรัดแน่นด้วยขดหางมันนั้นรัดกระดูกละเอียดหมด แล้วมันกลืนโดยซึ่งอำนาจมันแล ...อันว่าสัตว์หนึ่งท่านเรียกว่า หมีอันมีขนนั้นดำหยาบ เมื่อใดที่มันเห็นมนุษย์คนใดคนหนึ่งเดินไปแล้ว ถึงแม้จะวิ่งขึ้นบนต้นไม้สูงเท่าใดก็ดี ก็ไม่พ้นจากมันเลย ถ้ามันจับได้แล้ว มันดูดเอาเลือดตัวแห้งเกรียมไป ว่าถ้าแม่จะไปในนั้นลำบากยิ่งแล อันว่าควายป่าอันมีเขานั้นยาวแหลมคม เมื่อใดมันเห็นมนุษย์แล้ว มันวิ่งเข้าขวิดที่มuzzle ฟุ้งถึงฟองทั้งหลายมันเห็นมนุษย์อยู่ ณ ป่าเปลี่ยวดังนั้น มันจะมารุมล้อมตะคอกกรวให้หวาดกลัว น่าสะพรึงยิ่งนัก ครั้นพลบค่ำนั้นเล่า อันว่าสัตว์ปักษี คือ แสก ภูว้าง (นกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนนกทูก็ เสียงร้องน่ากลัวมักอยู่ตามป่าเขา) มันจะบินมาเกาะร้อง ณ ต้นไม้ ด้านข้างลำน้ำนั้นควรให้น่ากลัวยิ่งนักแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 120 - 121)

ธรรมชาติที่แสดงสภาพความสบายบ้าง ความทุกข์บ้าง เป็นเหตุให้ตัวละครต่างๆ ที่เดินผ่านธรรมชาติที่นั่น ต้องมีการระมัดระวังอยู่เสมอ แต่ในบางขณะก็ทำให้ตัวละครมีความเบิกบาน ธรรมชาติประเภทนี้จะเห็นเกือบทั่วไปในกัณท์วนปเวสน์ กัณท์จุลพน กัณท์มหาพน และกัณท์มัทรี โดยจะยกตัวอย่างการพรรณนาธรรมชาติประเภทนี้ จากกัณท์วนปเวสน์ ตอนที่กษัตริย์เจตราชฎูร์ อธิบายหนทางเสด็จเข้าสู่เขาวงกตถวายแด่พระเวสสันดร โดยกล่าวถึงดอกไม้ ผลไม้ สัตว์ แหล่งน้ำเล็กใหญ่ที่รวมกันก่อเกิดเป็นแม่น้ำต่างๆ มีการพรรณนาให้ผู้อ่านรับรู้รส กลิ่น และเสียงได้อย่างชัดเจน มีการใช้คำแสดงรูปเช่น กิ่งนั้นยาวเพื่อย และแผ่กิ่งก้านสาขา เป็นต้น มีการใช้คำแสดงรสเช่น หวานอร่อยประดุจน้ำผึ้ง เป็นต้น มีการใช้คำแสดงกลิ่นเช่น กลิ่นนั้นพิไธโร เป็นต้น และการใช้คำแสดงเสียงเช่น ร้องรำทำเพลง เป็นต้น ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพธรรมชาติที่สวยงาม นอกจากนี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาช่วยให้อ่านเห็นภาพความงามของธรรมชาติได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น ผลไทรสุกอ่อยหวานเหมือนน้ำผึ้ง และกนิริ กิณรา ร้องเพลงไพเราะเหมือนเพลงในสวรรค์ เป็นต้น ดังความว่า “ภูเขาแห่งหนึ่งชื่อวิบูลบรรพต อันเต็มด้วยดอกไม้ใหญ่ เล็กฟองทั้งปวงนั้นเป็นอันมาก อันมีกิ่งนั้นยาวเพื่อย แผ่กิ่งก้านสาขา ดอกใบ ซึ่งมีร่มเงานั้นเย็น สนุกสุขสบาย พระองค์ค่อยลีลาออกจากนั้นไปหน่อยจะได้พบต้นไทรใหญ่ 1 อันมีผลนั้นสุกแดง ปลั่งมีโอชารสหวานอร่อยประดุจน้ำผึ้ง อันมีกิ่งนั้นแผ่สาขามีร่มเงาเย็น สนุกสุขสบาย พระองค์เสด็จจากนั้นไปได้เห็นภูเขาน้ำหนึ่งชื่อว่านาลิกระบพต อันเต็มด้วยหินอัน ล่อประไพ เต็มไปด้วยปักษีฟองทั้งหลาย คือกนิริ กิณรา ซึ่ง ร้องรำทำเพลง ประหนึ่งว่าเพลงบรรเลงระบำที่มีอยู่ ณ สวรรค์เทวโลกโน้นแล อันว่าป่านั้นเล่าย่อมประกอบไปด้วยต้นไม้ฟองมี 2 จำพวก หนึ่งคือไม้มีผล หนึ่งคือไม้มีดอก ว่าถ้าผู้ใดผู้หนึ่งได้ไปถึงเห็นไม้นั้นแล้วย่อมมีจิตนั้น สนุกสุขสบายพรรณราย

ยังล้น ย่อมจะมีกลิ่นนั้นพิโคโรเลคยิ่งแห่งดอกไม้พองทั้งหลายแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 161 - 163)

ธรรมชาติที่แสดงสภาพทุกข์ตรม ลำบากเวทนา ในเวลาที่ตัวละครพบกับเหตุร้าย การพรรณนาธรรมชาติประเภทนี้ปรากฏหลายตอน เช่น ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระชาลิรำพันบอกพระนางกฤษณาในเวลาที่ต้องพลัดพรากจากบิดา และในตอนที่มีพระนางมัทรีเข้าไปเก็บผลไม้ พระนางได้พบกับธรรมชาติที่แปรปรวนต่างๆ เป็นต้น โดยจะยกตัวอย่างการพรรณนาธรรมชาติประเภทนี้จากกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระชาลิรำพันบอกพระนางกฤษณาถึงธรรมชาติต่างที่ เคยพบเห็น เคยเล่นเป็นสุขสบายแต่ต้องพลัดพรากจากมา ทำให้ธรรมชาติที่งดงามกลายเป็นการแสดงความโศกเศร้า ดังความว่า “น้องเอ๋ย อันว่าต้นชมพูพฤษภยิ่งด้วยด้วยต้น โพบาย อันมีกิ่งก้านแผ่ออกเป็นพุ่มสาขา เจาพฤษภเป็นลำเนาอันสบาย อันมี หว่า พุส (ต้นไม้ชนิดหนึ่งขึ้นในที่รก และ ยอดมีรสฝาด ใช้ทำยาแก้คันเป็นแผลพุพองได้) ฤดู (ต้นไม้ป่าชนิดหนึ่ง ใบมีขน ปลายๆ ลูกมีลักษณะกลม มีกลีบเป็นชั้นๆ มีรสเปรี้ยว กินได้) พลวง บงเคา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีลูกกินได้) มะพร้าว) ภูงองคาล (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) สาธุ ไทร สูงแผ่ซัดกันจนร่มครึ้มเงาฉาย รากมันงอกยาว ไกลพันกันยุ่งไปมาเกี่ยวข้องเสียดสีหากัน เราย่อมเอาทำเป็นชิงช้าแกว่งเล่น เราร้องเพลงเล่นเป็นการเที่ยวเล่นสบาย พระพายผายพัดเย็นเกษมสอาด บุปผาเล่าย่อมมีโดยสีล่อๆ แดง เขียว ขาว ลอประเสริฐ เราย่อมจะเดินไปเก็บเอาบุปผามาถวายแซมเสียดพระเกศา ประดับทั่วองค์ปราณ ทั้ง สรรงก็สบาย น้ำใสสะอาด มีผกาปทุมชาติขึ้นดงเขาปึก ทั้งดอก สัตตบงกช บัวแดงเหลืองขาว ลอๆ ขึ้นเป็นแถวๆ ส่วนเหล่ามัจฉาเล่า ก็มีตามฝูงต่างๆ กัน เราย่อมปราศรัยดูเล่นเป็นของเล่น ทุกเวลา โอ้ เสียดยรูปมรี (สัตว์ 4 เท้าเป็นพวกสัตว์ป่า) ม้า ช้าง โค กระต่าย ละมั่ง กวาง เนื้อทราย คชสีห์ ที่พระวรบิดาทรงปิ่นพระราชทานให้เราเล่น ฯ เดียวนี้ เราทิ้งของเล่น พลัดพรากจากที่สบายออกไปอยู่ไกลทำเป็นทาสพราหมณ์นี้แล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ 2539 : 291)

ธรรมชาติที่แสดงความยินดีสัทธาในเวลาที่มีพระเวสสันดรบริจาทาน ปรากฏในกัณฑ์สักกบรรพ ตอนที่พระเวสสันดรบริจาตพระนางมัทรีให้พราหมณ์แปลง ในตอนนี้มีการพรรณนาธรรมชาติที่ยินดีกับทานของพระองค์ มีการใช้คำที่แสดงความเคลื่อนไหวขึ้น-ลง-ไป-มาอย่างรุนแรง เช่น สั่นสะเทือนกระโชกกระชาก จลาจล และผลุนผลัน เป็นต้น นอกจากนี้ยังใช้คำที่แสดงแสง สีและเสียงของความหวานไหวในธรรมชาติในตอนนี้ได้อย่างชัดเจน ตัวอย่างคำแสดงแสงสี เช่น รัศมีแวววาบเปล่งแสงจว็ดแวว เป็นต้น ตัวอย่างคำแสดงเสียง เช่น ร้องกราด เกรียวอื้ออึง ลือสรรพเสียงอีกทีก็กรีกโครม ลั่นเสียงฉาดฉ่า และประ โคมแตงตั้งขักริคุริยคนตรีดัง

วังเวง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการพรรณนาด้วยการใช้บุคลาธิษฐาน เพื่อให้เกิดภาพที่สมจริงยิ่งขึ้น เช่น น้ำรองพระชนกที่ร้อนบันดาลโทษะ น้ำเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิตแต่ทำกริยาอาการอย่างคนคือ บันดาลโทษะ ทำให้เห็นว่าน้ำนั้นเดือดขึ้นจึงร้อนและแรงกว่าปกติ และเขาสุเนรราชศิรีโอนอ่อนไปมาดุจอภิวาทกราบถวายบังคมพระบรมโพธิสัตว์ เขาสุเนรราช หรือเขาพระสุเมรุ เป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต แต่สามารถทำกริยาอาการอภิวาทถวายบังคมได้ ทำให้เห็นภาพความยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรในการบำเพ็ญทาน และภาพความหวั่นไหวยินดีของธรรมชาติ เป็นต้น นอกจากนี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพธรรมชาติที่หวั่นไหวได้ชัดเจนขึ้น เช่น อัสนีแวนวาบเหมือนรัตนมณี เขาพระสุเมรุโอนอ่อนเหมือนก้านหาวายลนไฟ เป็นต้น ดังความว่า “ในเวลาที่จะพระบรมโพธิสัตว์ ทรงพระราชทานอัครชายาไปยังอินทพราหมณ์ ก็เกิดมีอัศจรรย์สันสะเทือน สรรพสากลโลกธาตุตั้งแต่อชฎากาศ ก็เกิดโกลาหล อันว่าลมน้ำกระโชกกระชากไปมาทุกทิศที่ อันน้ำรองพระชนกที่ร้อนบันดาลโทษะอย่างแรงเอ่อหลากเป็นจลาจลแผ่นดินหนา 2 แสน 4 หมื่นโยชน์ ก็มีอาจกั้นได้ ประหนึ่งจะละลายโค่นล้มชำพังพสุธา มฤตวารโณ วีย ประดุจขสารตม้นสูงใหญ่เียบอาบท่วมปากวังร้องเต็มเสียง ร้องกราดเกรี้ยวไม่เกรงกลัวดังนั้น สารพัดสัตว์ ภูปริ กวาง เสือ เนื้อทราย กระต่าย สิงห์ บรรดาสรรพสัตว์บ่ยก้อมกลัวงุนงงผลุนผลัน กระโดดข้ามออกจากที่ลำนาวังไปชวนเซหัวป่า อันคชสีห์ก็ร้องกราดเกรี้ยวอื้ออึง สนั่นหวั่นไหวอื้ออึงเป็นอย่างยิ่งควรให้หวาดกลัว เสียงรุนแรงอากาศลงเมฆหมอกมืดทั้ง เกิดหนาวจนลูกเสียวชานเกรงขาม ไม่ใช่ฤดูฝนก็เกิดมีฟ้าแลบลามดาดดา ณ อากาศวิธ อัสนีรัศมีแวนวาบเปล่งแสงฉวัดเฉวียนดุจรัตนมณีรอบปฐพี มณฑลจักรวาล ก็เกิดบันดาลเป็นลมพายุโบกพัดลือสรรพเสียงอึกทิกครึกโครมทั้งเวหาเหล่าไพรพฤกษาก็หักโพงผางโค่นล้ม สาครา ทั้งทะเลสาครอันใหญ่เว้งว้างก็คลื่นเสียงฉาดฉาดครึกโครมกรรโชกแตกเป็นดอกเลาดารดาเยกลื่อนกลาดเป็นฟองทั้งพระคงคา บรรดาฝูงตมิติมิงคลมัจฉาพองก็แหวกว่ายวนเวียนรีๆ ร่อๆ ฟุ้งมั่งกรวายเป็นวง เหล่าพญานาคภูงค้อเนกนานานางนาคินิมิตตนเป็นมัลลาลอยตามน้ำมาถวายนกษัตริย์สหายตามชลธิ สินธุรูปพุดรราชา ทั้งเขาสุเนรราชศิรีไม่อาจนิ่งอยู่ ก็โอนอ่อนไปมาประดุจจะโค่นล้มดุจอภิวาทกราบถวายบังคมพระบรมโพธิสัตว์ ประดุจผู้ถือปลายตระบองก้านหาวายลนไฟ แล้วยกขึ้นตั้งย้อมโอนอ่อนทั้งลงมาพจรสวรรค์ เทวคณา ทั้งโสฬสสวรรค์ก็เกษมสานต์บุชาบุปผา บ้างโปรยปรายสุคนธมาลาปาริชาติ ณ กลางนภากาศ ก็ประโคมสำเนียงแดรสังข์ภริครุยดนตรีดังวังเวง บ้างขับร้องสรรเสริญพระสมภารถวายเป็นสักการะองค์ ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย ขอพระองค์มีพระชนม์มกนิ 1,000 พระพรรษา ไม่มีผู้ใดเสมอกับพระองค์ได้ เพราะพระองค์เป็นหน่อพุทธางกูรควรบูชา เอกโกลาหลอันว่าพโยมคือพายุฝนลมสะเทือนทั่วสากลโลกธาตุตั้งแต่อชฎากาศไปถึงสุทธาวาสมหาพราหม

เกษมสานต์อิทธิมัยเสมอเอกองค์ เมื่อครั้งที่พระองค์ยกเอาพระอัครชายาให้เป็นอุคมบรมทาน แก่ อินทพราหมณ์พฤตอาจารย์ ในเวลานั้นเองแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 362 - 363)

พรรณนากระบวนการ ท้าวอย่างต่อไปนี้

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯแม้จะเป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับการบำเพ็ญทานบารมีของพระพุทธเจ้าในพระชาติที่เป็นพระเวสสันดร ไม่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการรบแต่ก็มีการพรรณนากระบวนการในกัณฑ์มหาราชตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยพระบิดายกออกไปปรับเสด็จพระเวสสันดรกลับคืนเมืองสีพี โดยเน้นความยิ่งใหญ่และสวยงามมากกว่ากระบวนการในการรบ ดังตัวอย่างดังนี้

ในกัณฑ์มหาราช ตอนที่ พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงตรัสสั่งจัดเตรียมทัพใหญ่ที่แสดงถึงความอลังการ มีระเบียบ นำเกรงขามเพื่อไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับคืนเมืองสีพี ด้วยการใช้อำนาจที่แสดงให้เห็นความสามารถของกำลังทหารที่เชี่ยวชาญต่างๆ กัน เช่น บ้างก็สกัดด้านสะคม บ้างถืออาคมมหาจักรงำบังกาย บ้างถือมหาละลวยอันชะงัดๆ บ้างถือมหาอุดดูเงาเมฆ และบ้างถือผีพรายคงกระพัน เป็นต้น นอกจากนี้มีการใช้อำนาจแสดงต่างๆ ในการแต่งกายของเหล่าทหารเพื่อแสดงความงดงามเป็นระเบียบ เช่น โยธำพาภหนึ่งให้นุ่งผ้าดำ ให้มีเสื้อดำ หมวกก็ดำด้วย คนไฉนงั่วขาว ให้มีเสื้อขาว หมวกก็ขาวด้วย คนไฉนงั่วเหลือง ให้มีเสื้อเหลือง หมวกก็เหลืองด้วย และคนไฉนงั่วแดง ให้มีเสื้อแดง หมวกก็แดง เป็นต้น รวมทั้งใช้อุปมาโวหารในการทำให้เห็นภาพการแต่งกายของทหารเหล่าต่างๆ ว้างงดงามเป็นระเบียบด้วยสีสันต่างๆ เหมือนกับป่าหิมพานต์ซึ่งมีความกว้างใหญ่ มีสีสันต่างๆ หลากหลายงดงามจากพืชพันธุ์และจากสรรพพิภพรัตนต่างๆ ดังความว่า “จงตกแต่งให้มีศิริสวัสดิพิชัยสงครามตามโยคยามยาตรา ส่วนเหล่าโยธาทั้งหนึ่งหมื่นสี่พัน ซึ่งหาญกล้ามีฝีมือทำศึกมีชัยชนะเหล่าศัตรูแตกภูมิลาดองอาจนิรพิทข บ้างก็สกัดด้านสะคมบ้างถืออาคมมหาจักรงำบังกาย บ้างถือมหาละลวยอันชะงัดๆ บ้างถือมหาอุดดูเงาเมฆ บ้างถือผีพรายคงกระพันอันมีตะบะไม่เกรงกลัว อาจเข้ากลางทัพกระจัดกระจายตามคัตหั่วศัตรูไม่มีตกใจ บ้างรู้พยุห์ศึกตามอุบายลงให้ศัตรูทั้งปวง แตกภูมิล้วนด้วยอำนาจ โยธำพาภหนึ่งจำพาภเล่าให้มิกำหนดจดจำนุ่งห่มผ้านิลพัสตร์ฐานดำ บรรจุไปด้วยเลขยันต์มหาองครักษ์ ย่อมประสิทธิศักดิ์เจษฎา อาจป้องกันสารพันอาวุธในสงคราม อันมีมือถือทวนเกาทัณฑ์โคตถ์ปราดออกไป โยธำพาภอีกจำพาภหนึ่ง ให้นุ่งผ้าโกโลยพัสตร์ฐานเหลือง สวมเสื้อครุยเห็นล่อวิเศษอุดมเหมาะสมด้วยลายพวง ดอกไม้ เบญจพรรณเห็นแพรวพราว เหมือนพลอยเพทายปทุมราครันอันผู้เจียรไน

เป็นกระดุมเห็นล่อสกลไส ฯ โยธจำพวกหนึ่งเล่า ถือโล่ทองมีลวดลายทำให้เด่นขึ้น เบญจพรรณเห็นศักดิ์สม ฯ โยธอีกจำพวกหนึ่งเล่า ให้นุ่งห่มผ้าไหมพัสดร์ฐานขาวล่ออุดมเหมาะสมกับยศศักดิ์ อุปมาประดุจไพรหิมพานต์เป็นสถานบริวารของพนมคีรีวงกตอันมีความกว้างสูง เป็นลำเนา กอปรไปด้วยสรรพพืชพันธุ์แก้วไพฑูรย์สุรยกานต์ย่อมมีศรีสวัสดิ์สว่างออกแวววับ นั้นมีอุปมาฉันใด อันเหล่าโยธา พระองค์ให้ประดับสำหรับกาย เห็นล่อเฉลิมฉายตามสีต่างๆ แปลกๆจากกัน อุปมาประดุจไพรหิมพานต์นั่นเองแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ 2539 : 405-407)

3. เทศนาโวหาร หมายถึง โวหารที่เขียนขึ้นเป็นทำนองสั่งสอน ชักชวนโดยชี้แนะคุณและโทษ ชี้แจงเหตุผล หรือพิสูจน์ให้เห็นข้อเท็จจริง เพื่อมุ่งหวังให้ผู้อ่านเชื่อถือและปฏิบัติตาม ซึ่งจะทำให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไปในทางที่ถูกที่ควร เทศนาโวหารมีลักษณะการใช้ภาษาเร้าความสนใจ มีน้ำหนักระบายใจผู้อ่าน กระชับ และต้องเข้าใจง่ายอีกด้วย การแสดงเหตุผลต้องชัดเจนเป็นลำดับ ไม่ลัดตัดความ โดยแสดงให้เห็นว่าถ้าเกิดเหตุเช่นนั้น ผลที่ตามมาจะเป็นอย่างไร อธิบายคุณและโทษอย่างแจ่มแจ้ง (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์: 2-3)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯปรากฏเทศนาโวหารในกัณฑ์ทานกัณฑ์ตอนที่พระนางสุปราสูปดีเตือนพระเจ้ากรุงสุทนต์ว่าอย่าทรงเชื่อคำของชาวเมืองด้วยการเนรเทศพระเวสสันดร พระนางพยายามชี้แนะให้พระเจ้ากรุงสุทนต์เห็นความสำคัญของพระเวสสันดร มีการใช้คำเรียกพระเวสสันดรซ้ำๆว่าเป็นราชบุตรผู้บริสุทธิ์ว่า เจ้าเวสสันดรอันเป็นพระราชบุตร และเจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด เป็นต้น นอกจากนี้พระนางยังทรงชี้แนะให้พระเจ้ากรุงสุทนต์เห็นว่า ถ้าไม่มีพระเวสสันดรแล้วราชสมบัติของพระเจ้ากรุงสุทนต์ที่เปรียบเหมือนผลมะม่วงสุกก็จะร่วงหล่น เป็นอาหารแก่สัตว์ทั้งหลายก่อกินกระจายเกลื่อนกล่น หรือเปรียบเหมือนสิ่งไร้แม่ต้องตกเป็นอาหารสัตว์อื่นหรือเปรียบพระเจ้ากรุงสุทนต์ว่าเหมือนราชหงส์ปีกหักตกอยู่ในโคลนโดยการใช้อุปมาโวหารและการเปรียบเทียบแบบอุปมาอุปมาประกอบให้ความหมาย และเหตุผลของเทศนาโวหารนี้ชัดเจนและมีน้ำหนักรุนแรงยิ่งขึ้น ดังความว่า “ข้าแต่พระบาทศรีสุทนต์ผู้เป็นมหากษัตริย์ประเสริฐเอย จงลั่นเกล้าสดับคำข้าพระองค์ดังนี้ ลั่นเกล้าเอย ถ้าหากว่าไร้จากเจ้าเวสสันดรอันเป็นพระราชบุตรนั้นแล้ว ราชสมบัติลั่นเกล้านี้จะอันตรายแล แล้วเหล่านมนุษย์พองทั้งหลายมันจะถูกริบค้ำไ้แม่ สัตว์ทั้งพองจะเอาไปกินตามอำเภอใจแล ฯ อีกโสดประหนึ่งว่าผลมะม่วงสุกแล้วหล่นลงบนพื้นมหาปฐพีนั้น จะเป็นอาหารแห่งสัตว์ทั้งหลาย มันกินกระจัดกระจายเกลื่อนกล่นไป ฯ ข้าแต่เหนือหัวเอย อันว่าเจ้าเวสสันดร อันเป็นพระราชบุตรนี้เป็นผู้ไม่มีความผิด อันมี

วาทะนั้นไพเราะอ่อนหวานยิ่งนัก ไม่ควรเนรเทศเขาไปตามคำชาวศรีพริยานุรนั้นเลย อีกโศกหนึ่ง
 ลั่นเกล้าเออ ความเป็นอยู่ทุกวันนี้ประดุจหงส์อันมีเดียรคาศโดยบริวารพองทั้งหลายนั้นสองหมื่น
คราใดที่ราชหงส์นั้นปีกหักหลุดหมดลี้มพับพบบนโคลนนั้นลำบากขนาดไหนเล่า ลั่นเกล้าเออ
 หากว่าพระองค์ไรซึ่งเจ้าเวสสันดรอันเป็นพระราชบุตรนั้นแล้ว พระองค์จะประทับอยู่แต่เพียง
 พระองค์เองนั้น สมจะเจียบสังัดไรอำนาจมาเฝ้าบารอแม้แต่คนเดียวเลย บพิตรมหาราชเออ อันว่า
เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด ไม่ควรจะให้คลาดไกลจากพระองค์ ขอพระองค์อย่าฟังซึ่งคำชาว
 ศรีพริยานุรนั้นเลย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 92-93)

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระเวสสันดรทรงกระทำบุตรทานให้แก่ชุกกพราหมณ์
 แล้ว ชุกกกระทำทารุณแก่กุมารทั้งสองต่อหน้าพระพักตร์ พระเวสสันดรเกิดหมองมัวในพระปัญญา
 ถึงกับจะฆ่าชุกก แต่เมื่อทรงตั้งจิตพิจารณาจนเกิดพระปัญญาแจ่มแจ้งแล้วก็ทรงระงับได้ ด้วยการ
 เทศนาสั่งสอนพระองค์เอง อันเป็นเทศนาโวหารที่เด่นที่สุดในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
 เพราะเป็นการเอาชนะใจตนเองซึ่งเป็นการเอาชนะที่ยากที่สุดได้สำเร็จ และยังเป็นเทศนาโวหารที่
 เน้นพระบารมีในด้านต่างๆของพระเวสสันดรให้เด่นชัด ได้แก่ ทานบารมี ในการให้พระโอรสแก่ชุก
 ก ปัญญาบารมี ในการใช้ปัญญาหักห้ามความโกรธที่เห็นชุกกทำทารุณสองกุมาร จันติบารมี ใน
 การไม่โกรธเมื่อชุกกทำทารุณสองกุมาร อริยฐานบารมี ในการไม่ทรงหวั่นไหวเมื่อเห็นโอรสถูกชุก
 กกระทำทารุณ และอุเบกขาบารมีในการตัดความเศร้าโศกเมื่อบริจาคนุตรทั้งสองเป็นทานแก่ชุกก

ในด้านการใช้ภาษา มีการนำการเปรียบเทียบแบบอุปมาอุปไมยมาใช้เพื่อแสดง
 รูปลักษณะของพระเวสสันดรหลังจากที่ทรงระงับพระทัยได้แล้วว่าพระกายของพระองค์ผุดผ่อง
 แจ่มใสดุจรูปปฏิมาทอง แสดงความสะอาดหมดจดปราศจากอวิชชามัจฉะ ดังความว่า “ครั้น
 พระองค์ทรงไคร้ครวญดังนั้นแล้ว จึงดิเคียนพระองค์เองว่า ดูก่อนเจ้าเวสสันดรเออ เจ้าไม่รู้หรือ
 การให้ทานลูกไปทำเป็นทาสผู้อื่นนั้นมันเป็นทุกข์ ก็เจ้าย่อมรู้พร้อมสรรพแล้วเล่า เหตุใดเลย ก็เจ้า
 คิดตามไปฆ่าพราหมณ์นั้น ธรรมดาเหล่าคนพองเล่าเขาให้ทานแล้ว เขาไม่เคยถดถอยหลังดูเจ้านี้
 เลย ๆ เหตุนี้ตั้งแต่วันนี้ไป อย่าว่าพราหมณ์มันดีทุบนำไปเลย แม้แต่มันจะฆ่าลูกเราทิ้งไปก็ดี ก็
 แล้วแต่การกระทำมารยามันเถอะ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ 2539 : 298)

4. สาธกโวหาร หมายถึง การเขียนโดยการยกตัวอย่างหรือยกเรื่องราวมา
 ประกอบให้สมจริง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจยิ่งขึ้น ลักษณะของโวหารชนิดนี้ มักจะเป็นสิ่งที่เป็

ข้อเท็จจริงอันเป็นที่ยอมรับและสอดคล้องกับประเด็นหลักของงานเขียนนั้น (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539: 3)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีสารกโฆหารดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่นางอมิตตดาปนาต่อว่าชูชกที่ขลาดกลัวไม่กล้าเดินทางไปขอพระชาติและพระนางกฤษณามาเป็นทาส นางต่อว่าชูชกว่าขี้ขลาดไม่กล้าออกเดินทางไปยังเขาวงกตโดยอ้างว่าหนทางไกลและตงก็แก่ชรา ด้วยการยกตัวอย่างทหารขี้ขลาดออกเดินทัพไปในสงครามได้เห็นผองฐูลีข้างหน้าก็คิดไปว่าศัตรูมีกำลังมาก ส่งทหารอาสาออกนำหน้า ส่วนตนเองยกทัพตามหนุนหลังเพื่อให้คนเห็นว่าตนเป็นทหารกล้า ดังความว่า “ฝ่ายนางอมิตตดาปนา ครั้นได้ฟังคำดาชูชกพฤตอาจารย์ กล่าวบ่นไม่ยอมไป ว่าหนทางลำบากไกล นางจึงกล่าวให้สามีฟังว่า คุณก่อนดาชีเอ๋ย มีอุปมาประดุจเสนาเสนีย์ กล่าวแต่ปากจิตขี้ขลาด กล่าวว่าจะไม่กลัวความตายเลย ครั้นยกทัพออกไปแล้ว เห็นเพียงผองผุขฐูลี ก็ว่าเขายกทัพเข้ามาต่อตั้ง จึงหยุดทัพสรรหาทหารอาสา ส่งแต่เสนาไปหน้า จนกว่าเขายกถลาไป จึงเอ็งทำเป็นทัพหนุนข้างหลัง ให้เขาว่าเอ็งเป็นทหารหาญกล้า” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 192-193)

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับพระเจ้ากรุงสุทนต์ว่า พระองค์ยังไม่ประสงค์จะรับราชสมบัติเพราะพระองค์ปกครองเมืองสีพีด้วยความถูกต้องกลับถูกชาวเมืองกับพระบิดาเนรเทศเนื่องจากให้ช้างปิงจัญนาเคนทร์ไปเป็นทาน พระเจ้ากรุงสุทนต์จึงตรัสปลอบพระเวสสันดรและยก ตัวอย่างการกระทำของบุรุษรัตนว่าเมื่อมีความอดสาหะออกมาชำระมลทินในตัวแล้ว ย่อมไม่มีใจผูกพยาบาทโทษทั้งหลาย ควรกลับเข้าไปครองบ้านเมืองเพื่อแทนคุณบิดาและเป็นที่พึ่งพาแก่ชนทั้งหลายต่อไป ดังความว่า “แน่ลูกถนอมรักเต็มจิตเสมอชีวิตของพระบิดา ถ้าบุคคลใดเกิดมาเป็นบุรุษรัตนหมดความสงสัยที่มีอยู่ในโลก มีความอดสาห์ไม่คิดชีวิตตัดใจออกมาชำระทุกข์โศกโรคภัยคณมลทินในตัว ฯ เหตุนั้น เจ้าอย่ามีใจโกรธผูกพยาบาทอาฆาตโทษานุโทษพองทั้งหลาย จงทำตามคำบิดา ลาออกจากเพศพระดาบสจงลูกชายเจ้าทรงครองราชย์สมบัติราชฐาน ตามบุราณประเพณีแต่ดั้งเดิมเรื่อยมาให้เกษมสันต์ จะได้เป็นที่พึ่งพาพาราหมณ์พฤติ บัณฑิตกวี มุขมนตรีอำมาตย์พร้อมด้วยเหล่ารพีพลสกลโยธาพองสนองบิดาในเวลาครานี้เอง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 444 - 445)

5. อุปมาโวหาร หมายถึง การเขียนเปรียบเทียบเพื่อประกอบข้อความ เป็นเครื่องช่วยให้งานเขียนมีรสชาติแสดงความรู้สึคนึกคิดของผู้เขียนได้แจ่มชัด และแสดงจินตนาการได้กว้างไกลกว่าถ้อยคำธรรมดา ทำให้ผู้อ่านเข้าใจหรือมีความรู้สึกลึกซึ้งชัดเจนขึ้น การเปรียบเทียบมักเปรียบสิ่งที่เข้าใจยากกับสิ่งที่เข้าใจง่าย หรือสิ่งที่เป็นามธรรมกับสิ่งที่เป็รูปธรรม อุปมาโวหารจะประกอบด้วยการใช้ศิลปะภาพพจน์แบบต่างๆ เช่น อุปมา อุปลักษ์ณ์ ภาษาเกินจริง บุคลาธิษฐาน เกลียนเสียงธรรมชาติ เล่นคำ และย้าคำ เป็นต้น จะประกอบกับโวหารอื่นๆเสมอ เช่น พรรณนาโวหาร เทศนาโวหาร เป็นต้น (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539: 4)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯปรากฏอุปมาโวหารดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่ชูชกทูลขอพระชาติและพระนางกฤษณาจากพระเวสสันดร ชูชกทูลหว่านล้อมด้วยการกล่าวถึงว่าน้ำพระทัยพระเวสสันดรที่ไม่เคยตระหนี่กับขทานยาจากทั้งหลายนั้น อุปมาได้กับด้นแม่น้ำทั้งห้าที่เต็มเปี่ยมอยู่เสมอ แม้ว่ามนุษย์และสัตว์ทั้งหลายจะตักดื่มหรือใช้อย่างไรก็ไม่เคยแห้งเหือด ดังความว่า “ข้าพระองค์จะกราบทูลให้สพพระราชหฤทัย อันข้าพระองค์นี้ เป็นพราหมณ์แก่ไร้กำลัง ไม่ควรจะยาดรามาสู่ทางไกลขนาดนี้ แต่ข้าพระองค์ได้ยินเขาว่า พระราชหฤทัยสูงส่งวิเศษแผ่ไพศาลย่อมทรงอำนวยการแก่ขทานยาจากเป็นปกติ ลือระบือเป็นอัสจรรยทั่วถึงนคร กลิงราษฎร์โน้น พระราชหฤทัยสูงส่งวิเศษที่ทรงพระราชศรัทธานั้นไม่มีอัมสกน้อยเลย ประดุจดั่งด้นแม่น้ำทั้ง 5 ย่อมเต็มเปี่ยมริมตลิ่งไม่เคยแห้งเหือดเลยถึงแม้ว่ามนุษย์สรรพสัตว์มฤคปักษีผองตักด้วยกระออมถนอมซึ่งภาชนะสาด้วยอุ้งมือ ตักใส่ไห ตุ่มสาต หรืออาบดื่มอย่างใดก็ดี จะแห้งเอิบอาบซาบชานขาดน้ำเห็นถึงดินทรายนั้น ไม่เคยมีเลย ฯ อันพระราชหฤทัยประไพ ก็ไม่มีอัมเมมกับขทานนั้น ก็มีประดุจดั่งนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 266)

ในกัณฑ์เดียวกัน ตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับพระชาติและพระนางกฤษณาที่หนีไปซ่อนตัวในสระบัวให้ขึ้นมาช่วยพระองค์ยกอดปิยนุตรทานบารมีให้สำเร็จ ด้วยการหว่านล้อมว่าลูกทั้งสองนั้นจะสามารถช่วยบำเพ็ญทานบารมีของพระองค์ให้เต็มบริบูรณ์ได้ มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์กล่าวเปรียบเทียบให้เห็นภาพเป็นนามธรรมชัดเจนว่า สองกุมารเปรียบเป็นสำภาทองใหญ่ที่ใช้พาสัตว์ทั้งหลายข้ามฟากไปสู่นิพพาน และมีการเปรียบเทียบแบบอุปมาว่า ถ้าสองกุมารขึ้นจากที่ซ่อนมาหาพระองค์แล้ว เหมือนนำน้ำหนึ่งพันกระออมรดพระองค์ให้เย็น

สบาย ดังความว่า “ดูก่อนเจ้าชาลีเป็นบุตรหัวปีประเสริฐยอดรักทูลนอมพ่อเอ๋ย ว่าถ้าเจ้าขึ้นจาก น้ำมาสู่พ่อแล้ว เสมอเจ้าเอาน้ำ 1000 กระออม ถนอมรดบนตัวพ่อให้เย็นสบายใจ ลูกเอ๋ย ธรรมดา ลูกย่อมคล้อยตามคำพ่อ ลูกเอ๋ย พ่อถือว่าเจ้าทุกวันนี้เสมอสำเภาทองใหญ่ตระหง่าน สำหรับ ส่งข้ามฟากข้ามตัดทะเลการเวียนว่ายตายเกิดวางถึงฝั่ง กล่าวคือพระนิพพาน พ่อจะส่งข้ามฟาก เหล่าสัตว์นิกธอมร ทั้งเทวดาอินทร์พรหมมนุษย์สัตว์ผอง ไปวาง ณ สถานนิพพาน ทั้งสิ้นแล ดูก่อนนางกฤษณาสุดถนอมของพ่อเอ๋ย หากว่านางขึ้นมาสู่พ่อแล้ว เสมอด้วยนางเอาน้ำหนึ่งพัน กระออม ถนอมมาโสรจสรงหฤทัยของพ่อให้เย็น ๆ กฤษณาเอ๋ย ธรรมดาเป็นลูกย่อมทำตามคำ ของพ่อ นางเองเสมอสำเภาทองใหญ่ตระหง่าน ไม่หวั่นเกรงท่ามกลางทะเลเว้งว้างการเวียนว่าย ตายเกิดลี้กล่ว สำหรับพาข้ามฟากวางถึงฝั่งเลย กล่าวคือพระนิพพาน พ่อนี้จะพาข้ามฟากเหล่า สัตว์นิกธอมรรวมทั้งเทวดาอินทร์พรหม สะสมรวบรวมไป ณ นิพพานสิ้นแล” (มหาเวสสันดร ชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 275 - 278)

การใช้ภาพพจน์

การเขียนวิธีหนึ่งที่จะทำให้งานเขียนมีชีวิตชีวาและน่าสนใจคือจะต้องใช้ สนวนโวหารในการเขียน ส่วนนวนโวหารที่เขียนแล้วทำให้ผู้อ่านเกิดภาพหรือที่เรียกว่า “ภาพพจน์” เป็นวิธีการเขียนวิธีหนึ่งที่กระชับ กระตัดรัด ให้ความหมายลึกซึ้งและเป็นกลวิธีการเขียนที่พยายาม โยงข้อความหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่งให้ผู้อ่านเข้าใจ หรือทราบความหมาย (คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539: 4) ภาพพจน์ที่จะนำมาวิเคราะห์ห้มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมี หลายประเภท ได้แก่

1. การเปรียบเทียบแบบอุปมา
2. การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์
3. การกล่าวเกินจริงหรืออดิพจน์
4. การใช้สัญลักษณ์
5. การใช้บุคลาธิษฐาน
6. สมพจน์
7. นามนัย
8. การกล่าวประชดประชัน
9. การกล่าวอ้างอิง

10. ปฏิปฐา

1. การเปรียบเทียบแบบอุปมา (simile) คือการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพหรือเกิดความรู้สึกชัดเจน ดังนั้นอุปมาจึงต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ต้องการจะอธิบายหรือกล่าวถึง และเพื่อให้เห็นภาพชัดเจน จึงต้องนำสิ่งอื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันมาช่วยอธิบายหรือเชื่อมโยงความคิด โดยมีคำมาช่วยเชื่อมคือ *ดุจ* *ดั่ง* *ดุราว* *กล* *เหมือน* *ปาน* *ประหนึ่ง* *ราวกับ* *เฉก* ฯลฯ (วราภรณ์ บำรุงกุล, 2537: 352)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีการใช้ภาพพจน์ประเภทต่างๆอยู่มาก โดยเฉพาะการเปรียบเทียบแบบอุปมาพบมากที่สุด ในการวิเคราะห์จึงแบ่งภาพพจน์ชนิดนี้ออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ อุปมาร่างกายมนุษย์ อุปมาความประพฤติกิริยาอาการมนุษย์ อุปมาสัตว์และพืช และอุปมาธรรมชาติ ดังต่อไปนี้

อุปมาร่างกายมนุษย์

“ขอให้มิดานั้นกลมด้าเป็นมัน อุปมาประดุจลูกมฤคเพ็งเกิดได้แต่หนึ่งปี”
(มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 33)

คำหลักในอุปมานี้คือ “ลูกมฤค” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “ด้าด้าเป็นมัน” คำเชื่อมคือ “อุปมาประดุจ” ในกัณฑ์ทศพร มีการเปรียบเทียบความงดงาม ด้าเป็นมันของดวงตาพระนางสุปราสูปดีว่าเหมือนตาของมฤค หมายถึง สัตว์ป่า มีกวาง และอีเก้ง เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 835) เพราะเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าดวงตาของสัตว์ประเภทนี้มีความสดใสบริสุทธิ์ นุ่มนวล และการที่กำหนดว่าเป็นดวงตาของลูกมฤคอายุไม่เกินขวบปีปลาย ก็ยังทำให้มองเห็นภาพความด้าใสเป็นเงางามไม่มีที่ติของดวงตาพระนางสุปราสูปดีได้อย่างชัดเจน

“ขอให้มิดานั้นละเอียดลออประดุจแวนเทียนทอง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 34)

คำหลักในอุปมานี้คือ “แวนเทียนทอง” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “มิด” คำเชื่อมคือ “ประดุจ” ในกัณฑ์ทศพร มีการเปรียบเทียบว่าผิวสวยเหมือนแวนเทียนทอง คำว่า

แว่นเทียน หมายถึง ทองเหลืองที่จัดจนเป็นเงาใส (บุษบา เรื่องศรี, 2548: 227) ดังนั้น แว่นเทียนทอง จึงหมายถึงทองคำที่จัดเป็นเงาใส ซึ่งมีความสวยงามสูงค่ามากกว่าแว่นเทียนที่ทำจากทองเหลืองทั่วไป การเปรียบเทียบว่าผิวสวยเหมือนแว่นเทียนทองในกัณฑ์ทศพรนี้ นอกจากจะทำให้ภาพความงามของสีผิวที่เหลืองลออได้อย่างชัดเจน เพราะทองคำนอกจากจะเป็นสิ่งของที่คนทั่วไปรู้จักกันดีแล้ว ยังให้ภาพความสูงส่งและทรงคุณค่าเหนือกว่าใครเพราะทองคำเป็นแร่ธาตุที่มีค่ามาก จึงเหมาะแก่การกล่าวชมความงามของตัวละครที่เป็นนางกษัตริย์ คือพระนางสุปารสุปดีอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีสัมผัสระหว่างคำว่า ละเอียด กับ ลออ เพิ่มความไพเราะและช่วยให้ภาพจากการเปรียบเทียบแบบอุปมาชัดเจนขึ้น

“พระองค์นั้นลออประคुरुปปฏิมาทอง” (มหาเวศสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 298)

คำหลักในอุปมานี้คือ “รูปปฏิมาทอง” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “พระองค์” คำเชื่อมคือ “ประคुरु” ในกัณฑ์กุมาร มีการเปรียบเทียบพระวรกายของพระเวศสันดร หลังจากที่พระองค์ข่มความโกรธชุกที่มาทำร้ายทารุณพระชาติและพระนางกฤษณาแล้ว ทรงมีความสงบระงับ ปราศจากความขุ่นข้อง พระวรกายของพระองค์ก็ผุดผ่องแจ่มใสไม่มีราคะเฝื้อพาน เช่นเดียวกับรูปปฏิมาที่แกะสลักจากทองคำที่มีความบริสุทธิ์สูงค่า นอกจากนี้มีสัมผัสอักษรระหว่างคำว่า องค์ กับ ลออ ช่วยเพิ่มความไพเราะอีกด้วย

“ริมพระโอษฐ์นั้นแย้มยิ้มพริ้มเพราลออประคुरुผลไทรทองด่ำลึงสุก” (มหาเวศสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 456)

คำหลักในอุปมานี้คือ “ผลไทรทองด่ำลึงสุก” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “ริมพระโอษฐ์” คำเชื่อมคือ “ประคुरु” ในกัณฑ์นกรกัณฑ์ มีการเปรียบเทียบสีของผลไม้สุกที่มีสีแดงสด เช่น ผลไทร และผลด่ำลึงกับริมฝีปากสตรี ย่อมทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความงามของริมฝีปากพระนางมัทรีที่มีสีแดงสดได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้มีสัมผัสอักษรระหว่าง คำว่า แย้ม กับ ยิ้ม ,พริ้ม กับ เพรา รวมทั้งมีสัมผัสสระ ระหว่างคำว่า ยิ้ม กับพริ้ม ช่วยเพิ่มความคล้องจองและความไพเราะอีกด้วย

“สมเด็จพระนางมัทรี ศรีสุกลักขณาออบรรคจนางเทพอัปสรบรร
กัญญา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 456)

คำหลักในอุปมานี้คือ “นางเทพอัปสร” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “สมเด็จพระนางมัทรีศรีสุกลักขณา” คำเชื่อมคือ “ดั่ง” ในกัณฑ์นครกัณฑ์ มีการเปรียบเทียบสมเด็จพระนางมัทรีว่ามีความงามเหมือนดั่งนางเทพอัปสร คือนางฟ้า (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1356) ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นนางสวรรค์ที่มีความงามยิ่งนี้ ทำให้ผู้อ่านมองเห็นความงามล้ำเลิศของพระนางมัทรีในตอนที่พระนางลาผนวชและตกแต่งองค์ทรงเครื่องเป็นนางกษัตริย์ว่าต้องงดงามกว่าผู้ใด นอกจากนี้ สัมผัสสระ ระหว่างคำว่า มัทรี กับ ศรี และระหว่างคำว่า อัปสร กับ บรร ช่วยเพิ่มความคล้องจองและไพเราะยิ่งขึ้น

“ชูชกแก่ชราอุปมาประดุจอีกาแก่” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 186)

คำหลักในอุปมานี้คือ “ชูชก” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “อีกาแก่” คำเชื่อมคือ “อุปมาประดุจ” ในกัณฑ์ชูชก มีการกล่าวประณามว่าชูชกมีรูปร่างไม่งาม ไม่น่ามอง น่ารังเกียจ เหมือนอีกาแก่ ซึ่งปกติเป็นที่ทราบกันทั่วไปว่าอีกาเป็นสัตว์ที่ไม่มีมีความสวยงาม มีสีดำสนิททั้งตัว และยังทำให้เห็นภาพความน่าเกลียดยิ่งขึ้นด้วยการให้เป็นอีกาแก่ เป็นการรวมภาพความแก่ชราและเน้นย้ำความน่าเกลียดในลักษณะบุรุษไทย 18 ประการของชูชกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

อุปมาความประพฤติกิริยาอาการของมนุษย์

“พระดำเนินสีหนาทสง่างามไม่มีสะทกสะท้าน ประหนึ่งว่าเกสรราชสีห์ออกจากคูหาทอง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 16)

คำหลักในอุปมานี้คือ “เกสรราชสีห์” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “พระดำเนินสีหนาท” คำเชื่อมคือ “ประหนึ่งว่า” ในกัณฑ์ทศพร ตอนที่กล่าวถึงการดำเนินของพระพุทธเจ้าว่าสง่างาม เป็นที่รู้โดยทั่วไปว่าราชสีห์ซึ่งเป็นราชาแห่งสัตว์ทั้งปวงนั้นมีความสง่างามในอิริยาบถต่างๆ โดยเฉพาะเวลาเดิน ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพพระพุทธเจ้าซึ่งมีพระดำเนินที่สง่างามดุจเดียวกัน

เฉลิม สุขเกษม (2509: 201-202) ได้ขยายความเพิ่มเติมราชสีห์ว่ามี 4 จำพวก ได้แก่ ดินสีหะมีสีกายดำเขียวคล้ายหญา หรือมีสีกายเหมือนนกเขาหรือนกพิราบ มีรูปร่างคล้ายแม่โค กินหญ้าเป็นอาหาร

กาฬสีหะ มีสีกายดำรูปร่างคล้ายแม่โคดำ กินหญ้าเป็นอาหารเช่นเดียวกับ ดินสีหะ ปันทุสีหะมีสีกายขาวเหลืองอ่อนหรือมีสีกายดุจใบไม้เหลือง รูปร่างคล้ายแม่โค กินเนื้อเป็นอาหาร และเกสรสีหะหรือไกรสรสีหะ มีเท้าหน้าและเท้าหลังสีแดงงาม ปาก ปลายหางและปลายเท้าทั้ง 4 แดงดุจครั้ง ตั้งแต่ศีรษะลงมามีแนว 3 แนว สีขาวเหมือนสำลี และสีแดงเหมือนครั้ง สลับกันผ่านท่ามกลางหลัง ระหว่างลำขาเป็นคุงัทภินา วรรณ มีคอมีสร้อยคอสีเหมือนผ้ากำพล แดง นอกนั้นมีสีขาวเหมือนก้อนข้าวสำลีและสีสังข์ ซึ่งการเปรียบเทียบพระพุทธรูปเจ้ากับเกสรราชสีห์ ช่วยทำให้ภาพความสง่างามของพระพุทธรูปชัดเจนขึ้น เพราะเกสรราชสีห์เป็นราชสีห์ที่สง่างามที่สุด

“พระสุรเสียงนั้นกลมกล่อมกังวานลึกสดใสไพเราะอุปมาประดุจเสียงพรหม” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 19)

คำหลักในอุปมานี้คือ “เสียงพรหม” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “พระสุรเสียง” คำเชื่อมคือ “อุปมาประดุจ” ในกัณฑ์ทศพร ตอนที่เปรียบเทียบพระสุรเสียงของพระพุทธรูปเจ้าว่ามีความกลมกล่อมกังวานลึกสดใสไพเราะเหมือนเสียงพระพรหม ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับเสียงของพระพรหมนี้ พล.ต.ต พยุง ตรงสวัสดิ์ (2544: 107) กล่าวไว้ว่า มีเรื่องปรากฏในหนังสือปฐมสมโพธิ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ว่าเสียงพระมหาบุรุษเหมือนเสียงท้าวมหาพรหม มีองค์ 8 ประการ คือ วิสุตฺตฺฐโร แจ่มใส (ไม่แหบเครือ) วิญญฺญโย ชัดเจน มนุชฺ ไพเราะ อ่อนหวาน สวณฺนิโย เสนาะ วินุทฺ หรือ พินุทฺ กลมกล่อม อวิสารี ไม่แตก คมภีโร ซึ่ง และนิรุณาทิ มีกังวาน ดังนั้น การเปรียบเทียบว่าเสียงของพระพุทธรูปเจ้าไพเราะเหมือนเสียงพระพรหม จึงทำให้เข้าใจได้ลึกซึ้งว่าเสียงของพระพุทธรูปเจ้ามีความไพเราะอย่างไร

“มันจิกผม...ดึงลากหัวไปประคูดูกอิกากิถุณกเค้านแมวดึงออกจากรั้ว” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 125)

คำหลักในอุปมานี้คือ “ลูกอีกาจิกลูกนกเค้าแมวจึงออกจากรัง” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “จิกผม...ดิ่งลากหัวไป” คำเชื่อมคือ “ประจุ” ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางมัทรีกล่าวเปรียบเทียบกับกิริยาของผู้ชายที่ทำต่อหญิงม่าย คือการจิกผมดิ่งลากหัวออกไปตามแต่ใจตัวเองเหมือนกับการที่ลูกอีกาจิกลูกนกเค้าแมวลากจึงออกจากรังไปนั้น ทำให้เห็นภาพของหญิงม่ายที่มีแต่ความลำบากในการครองตัวในสังคม ได้รับการดูถูกเหยียดหยามจากผู้ชายทั่วไป หากผู้ชายนั้นต้องการหญิงม่ายไปเป็นภรรยาเมื่อใดก็จะทำรุนแรงตามอำเภอใจของตนได้โดยสะดวก

“เหล่าขอทานผองทั้งหลาย ก็ย่อมทุกข์ร้อนร้องคร่ำครวญสะอึกสะอื้น รัญจวนทุกๆคน อุปมาประจุพ่อแม่ก็พลัดพรากนิราศสูญหายยาวนานจากกันนั้นแล” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 112)

คำหลักในอุปมานี้คือ “พ่อแม่พลัดพราก” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “ร้องคร่ำครวญ” คำเปรียบเทียบกับคือ “อุปมาประจุ” ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่กล่าวถึงกิริยาอาการของขอทานยากจกทั้งหลายในเมืองสีพีที่แสดงความโศกเศร้าเมื่อพระเวสสันดรต้องถูกเนรเทศไป ย่อมทุกข์ร้อนคร่ำครวญอย่างที่สุดเหมือนกับว่าเสียพ่อแม่ไป ทำให้เห็นภาพของพระเวสสันดรที่ทรงมีความเมตตาบริจาทานอยู่เสมอว่า เปรียบเหมือนเป็นพ่อแม่ที่เลี้ยงดูและเป็นที่พึ่งแก่ประชาชนได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้การใช้คำซ้อน เช่น คร่ำครวญ สะอึกสะอื้น และรัญจวน เป็นต้น เป็นการตอกย้ำให้เห็นชัดเจนถึงอาการเศร้าโศกของคนห่มุมมาก และการใช้คำซ้อน เช่น พลัดพราก นิราศ สูญหาย และยาวนาน เป็นต้น ก็เป็นคำซ้อนที่ช่วยให้ภาพความสูญเสียพลัดพรากไม่มีโอกาสกลับมาพบกันอีกนั้นชัดเจนยิ่งขึ้น

“ชูชกเดินกลับไปกลับมาดุจดังก้นหอยขม” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 180)

คำหลักในอุปมานี้คือ “เดินกลับไปกลับมา” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “ก้นหอยขม” คำเชื่อมคือ “ดุจดัง” ในกัณฑ์ชูชก มีการกล่าวถึงท่าทางการเดินของชูชกในระหว่างพานางอมิตตดาปนามาอยู่ที่บ้านของตนนั้น ชูชกกังวลว่าจะมีเด็กหนุ่มมาลอบมองและหยอกเย้านางอมิตตดา จึงเดินขึ้นข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้าง ข้างๆบ้าง วนเวียนไปมาเหมือนก้นหอย

ชม ซึ่งเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีว่ามีลักษณะเปลือกวนเป็นวงอย่างชัดเจน ทำให้เห็นภาพการเดินทางไปเวียนมาของชุกไได้อย่างดี

“จะพุดจาปราศรัยเหมือนเขาโครธ จะกล่าวรับรอง เหมือนเขาแลบลิ่น
ปลิ้นตาหลอกให้กลัว จะกล่าวปลอม เหมือนเขากัด” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 187)

คำหลักในอุปมานี้ได้แก่ “โครธ” “แลบลิ่นปลิ้นตาหลอกให้กลัว” และ “กัด” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยได้แก่ “พุดจาปราศรัย” “กล่าวรับรอง” และ “กล่าวปลอม” ตามลำดับ คำเชื่อมตรงกันคือ “เหมือน” ในกัณฑ์ชุก ตอนที่มีพราหมณ์ทั้งหลายในหมู่บ้านที่โครธเคืองนางอมิตตดาปนาพากันรุมคว่ำนางอมิตตดาปนา ด้วยการกล่าวเปรียบเทียบกิริยาอาการในการพุดจาปราศรัยของชุก ซึ่งแม้ชุกตั้งใจจะพุดจาให้ดีแต่กลับเป็นกิริยาที่มีแต่ความน่าเกลียด น่ากลัวไม่น่าชม ทำให้เห็นภาพความเป็นคนแก่อัปลักษณ์มีลักษณะบุรุษไทย 18 ประการของชุกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

อุปมาสัตว์และพืช

“ไม้พุกษาลดาวัลย์ทั้งหลาย...ผลดกนั้นย่อมบานสะพรั่งพรรณรายลออ
ประหนึ่งผู้เอาผ้าทูลพัสดุ์มาครอบจากยอดห้อยถึงโคนต้น” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 8)

คำหลักในอุปมานี้คือ “เอาผ้าทูลพัสดุ์มาครอบ” คำเปรียบเทียบหรืออุปไมยคือ “ผลดกนั้นบานสะพรั่ง” คำเปรียบเทียบคือ “ประหนึ่ง” ในกัณฑ์ทศพร ตอนที่กล่าวถึงความงดงามของต้นไม้ทั้งหลายระหว่างทางจากกรุงราชคฤห์ถึงกรุงกบิลพัสดุ์ที่ออกดอกผลสะพรั่ง ว่างดงามเหมือนนำผ้าทูลพัสดุ์ ซึ่งเป็นผ้าอย่างดี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 534) คลุมตั้งแต่ยอดถึงโคนต้น ทำให้เห็นภาพได้ว่าดอกไม้เหล่านั้นงดงาม แข่งกันบานอวดกลีบอ่อนละมุนเต็มต้นจนมองแทบไม่เห็นใบ เหมือนต้นไม้ที่มีผ้าอย่างดีคลุมไว้

“ปักษีทั้งหลาย...เสียงร้องหากัน แหลมประคูดุริยดนตรีเตรึงซังระฆัง
เกรีพิณพาทย์” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 215)

คำหลักในอุปมานี้คือ “เสียงร้อง” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “ดุริยดนตรี” คำเชื่อมคือ “ประดุจ” ในกัณฑ์จุลพน ตอนที่พราณเจตบุตรบอกทางไปยังพระอาศรมพระเวสสันดรให้แก่ชูชก โดยกล่าวเปรียบเทียบกับเสียงร้องของนกชนิดต่างๆ ที่จะได้ยินระหว่างหนทางเดินนั้น ว่ามีเสียงแหลมไพเราะเหมือนเสียงประโคมดนตรีต่างๆ ชนิด ได้แก่ เสียงแตร สังข์ ระฆัง เกราะและพิณพาทย์ ซึ่งมีเสียงไพเราะต่างกัน ทำให้เกิดภาพของนกหลายชนิดที่มีอยู่มากมาย และเสียงร้องที่แตกต่างปะปนกันไปได้อย่างชัดเจน

“เหล่าไม้ทั้งนั้นเล่า เมื่อโคลมโบกมานั้น ย่อมมียอดโอนเอนไปมาประคูดคนขี้เมาสุรามัน โอนเอนพร้อมกันคังนั้น” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 234 - 235)

คำหลักในอุปมานี้คือ “คนขี้เมาสุราโอนเอน” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “ไม้มียอดโอนเอน” คำเชื่อมคือ “ประดุจ” ในกัณฑ์มหาพน ตอนที่กล่าวถึงต้นไม้ที่ถูกลมพัดไปมาแล้วมีกิ่งก้านที่โอนเอนไปตามแรงลม ว่าเหมือนกับคนเมาสุราที่มีอาการเมามายเดินโอนเอนไปมา ซึ่งเป็นภาพที่คุ้นเคยของคนทั่วไป ย่อมทำให้ผู้อ่านเห็นภาพต้นไม้ที่ถูกลมพัดได้อย่างชัดเจน

“หญ้านั้นเล่าราบเขียวลออประคูดสร้อยคอนกยูงทอง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 235)

คำหลักในอุปมานี้คือ “เขียว” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “สร้อยคอนกยูงทอง” คำเชื่อมคือ “ประดุจ” ในกัณฑ์มหาพน ตอนที่กล่าวถึงต้นหญ้าบริเวณอาศรมพระเวสสันดรว่ามีสีเขียวเหมือนสร้อยคอนกยูง ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีว่านกยูงเป็นนกที่มีขนคอเขียวเหลืองสวยเป็นเงางาม และมักจะถูกนำมาเปรียบเทียบกับเพื่อหมายถึงความสูงส่งเสมอ ดังนั้นนอกจากจะให้ภาพต้นหญ้าในบริเวณนี้ว่างามระยิบแล้ว ยังให้ความหมายว่าเป็นต้นหญ้าที่มีความงดงามเป็นพิเศษเหนือกว่าต้นหญ้าในบริเวณอื่นอีกด้วย

อุปมาธรรมชาติ

“ภูมิลำเนาพระบาทศรีเวสสันดรนั้นราบประคูดหน้ากลอง” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 235)

คำหลักในอุปมานี้คือ “หน้ากลอง” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “ราบ” คำเชื่อมคือ “ประดุจ” ในกัณฑ์มหาพน ตอนที่กล่าวถึงบริเวณอาศรมของพระเวสสันดรนั้นมีความราบเรียบ เหมือนผิวหน้ากลองที่ข้อมเป็นทีที่ราบกันดีว่ามีความเรียบดี ทำให้เห็นภาพว่าบริเวณนั้นสะอาดเรียบราบ สะดวกในการพักอาศัยเพราะไม่มีสิ่งใดเกะกะขวางทางที่อาจนำไปให้เกิดอันตรายแก่ผู้อาศัยได้

“สระโบกขรณินันรุ่งเรืองล่อประดุจสระนันทอุทยานสถานเทวดา”
(มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 236)

คำหลักในอุปมานี้คือ “สระนันทอุทยาน” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “รุ่งเรืองล่อ” คำเชื่อมคือ “ประดุจ” ในกัณฑ์มหาพน ตอนที่กล่าวถึงความงดงามของสระโบกขรณีในบริเวณอาศรมพระเวสสันดรว่ามีความงดงามเหมือนสระน้ำในนันทอุทยานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งนวลผ่อง เสวยสุข (2538: 5 - 6) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับนันทอุทยานไว้ว่า นันทวนอุทยาน มาจากคำว่า นันท + วน + อุทยาน แปลว่า สวนป่าอันน่ายินดี อยู่ทางทิศตะวันออกของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สวนนี้บางแห่งเรียกວ່ານันทวนอุทยาน หรือ นันทอุทยาน ใกล้เคียงอุทยานดังกล่าวมีสระ 2 สระ ชื่อนันทาโบกขรณี กับจุลนันทาโบกขรณี แปลว่าสระโบกขรณีอันน่ายินดีแห่งหนึ่งกับสระโบกขรณีน้อยอันน่ายินดีอีกแห่งหนึ่ง สระทั้งสองมีน้ำใสงดงามดั่งแผ่นแก้ว อินทนิล ทำให้เห็นภาพได้ชัดเจนว่าสระโบกขรณีแห่งนี้มีความงดงามร่มรื่นและใสเหนือกว่าสระน้ำโดยทั่วไป

“ไม่ใช่ฤดูฝนก็เกิดมีฟ้าแลบลามคาศดา รัศมีแวบวาบเปล่งแสงจลัดเจวียน
จตุรตมณีนรายรอบปฐพี” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 362)

คำหลักในอุปมานี้คือ “ฟ้าแลบ” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “รัศมิมณี” คำเชื่อมคือ “ดุจ” ในกัณฑ์ลักกักรรพ ตอนที่พระเวสสันดรพระราชทานพระนางมัทรีแก่อินทพรหมณ์ ธรรมชาติเกิดมีอัศจรรย์ต่างๆ ขึ้น เช่น น้ำรองพระธิดาเดือดเป็นจลาจล สัตว์ต่างๆ ดิ้นร้องสนั่นเสียง ลมพายุพัดต้นไม้ต่างๆ หักโค่นล้ม ฟ้าแลบลามทั่วฟ้า เป็นการแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่แห่งทานบารมีของพระองค์ มีการเปรียบเทียบแสงสว่างจากฟ้าแลบว่าเหมือนแสงแก้วมณีคือทับทิมซึ่งมีสีแดง ทำให้เห็นภาพว่าฟ้าแลบหลายต่อหลายครั้งจนทำให้เกิดรัศมีสว่างแดงวูบวาบงดงามรายรอบพื้นแผ่นดิน

“เขาสุเนรราชศิริไม่อาจนั่งอยู่ ก็โอนอ่อนไปมา ดูอภิวาทกราบถวายบังคมพระบรมโพธิสัตว์” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 363)

คำหลักในอุปมานี้คือ “อภิวาท” คำเปรียบเทียบกับหรืออุปไมยคือ “เขาสุเนรราชโอนอ่อน” คำเชื่อมคือ “ดู” ในกัณฑ์สักกบรรพ ตอนที่พระเวสสันดรพระราชทานพระนางมัทรีแก่นันทพราหมณ์ มีการเปรียบเทียบว่าเขาพระสุเนรุซึ่งเป็นเขาที่ใหญ่กว่าเขาทั้งปวงโน้มยอดลงถวายบังคมพระเวสสันดร ทำให้เห็นชัดเจนเป็นรูปธรรมว่าพระบารมีของพระองค์นั้นยิ่งใหญ่เหนือความยิ่งใหญ่ของภูเขาพระสุเนรุไปอีก เฉลิม สุขเกษม (2509: 206) อธิบายเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุว่าเป็นที่ตั้งแห่งเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สูงใหญ่กว่าเขาทั้งปวง ประดิษฐานอยู่กลางจักรวาล หยั่งลงไปในสิทันทรมหาสมุทรได้ 84000 โยชน์ ที่สูงพื่นน้ำขึ้นไปตลอดถึงยอดก็ได้ 74000 โยชน์ วัดโดยตรงแห่งกึ่งกลางได้ 84000 โยชน์ วัดโดยกลมรอบได้ 252000 โยชน์ นอกจากนี้การใช้คำซ้อน ได้แก่ อภิวาท กราบ และถวายบังคม ที่มีความหมายตรงกันว่าการแสดงความเคารพ ช่วยย้ำภาพความยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรได้ชัดเจนขึ้นอีกด้วย

2. การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ (Metaphor) เป็นการเปรียบเทียบที่ลึกซึ้งกว่าอุปมา เพราะเป็นการนำลักษณะอาการของสิ่งหนึ่งโอนไปใช้กับอีกสิ่งหนึ่งที่ไม่เหมือนกันเลย เพื่อชักจูงความคิดให้มองสิ่งสองสิ่งนั้นว่ามีคุณสมบัติคล้ายคลึงกัน ดังนั้นการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์จึงเป็นการนำคุณสมบัติของสิ่งของมาเปรียบเทียบกัน มิใช่การดูคุณลักษณะภายนอกเหมือนกับอุปมา อุปลักษณ์จึงอาจเปรียบเทียบโดยไม่มีตัวเชื่อม หากจะมีก็ใช้คำว่า เป็น เท่า คือ มาเชื่อมโยงของสองสิ่ง โดยที่ของทั้งสองนั้นไม่อาจจะเป็นไปได้ในความเป็นจริง แต่เมื่อดูคุณสมบัติภายในของทั้งสองจึงจะ “เป็น, เท่า, คือ” กันได้ (วราภรณ์ บำรุงกุล, 2537: 354) การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์อาจมีคำเชื่อมหรือไม่ก็ได้

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีการใช้อุปลักษณ์ทั้งที่มีคำเชื่อมและไม่มีการเชื่อม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อุปลักษณ์ที่มีคำเชื่อม

“นิพพานอันเป็นสถานเกษมประเสริฐ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 21)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “สถานเกษมประเสริฐ” คำเปรียบเทียบกับคือ “นิพพาน” คำเชื่อมคือ “เป็น” ในกัณฑ์ทศพร ตอนที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งพระนาม พระพุทธวิปัสสิได้เทศนาโปรดสัตว์ทั้งหลายเพื่อให้เข้าสู่นิพพาน โดยมีการเปรียบว่านิพพานนั้นเป็นสถานเกษมสุข เป็นการแสดงให้เห็นว่านิพพานเป็นสถานที่อันมีแต่ความสุข มีความดับสนิทแห่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งเฉลิม สุขเกษม (2509: 110) ได้อธิบายความหมายของนิพพานว่า หมายถึง ตายอย่างไม่ต้องเกิดอีก ธรรมอย่างหนึ่งซึ่งมีแก่ผู้สิ้นกิเลส ความดับกิเลสแห่งกองทุกข์ มี 2 ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ และอนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ อธิบายโดยบุคลาธิษฐาน พระอริยเจ้าผู้ละกิเลสได้สิ้นเชิงด้วยพระอรหันตมรรคแล้วได้บรรลุอรหันตผล เป็นพระอรหันต์ยังทรงชีพอยู่ จัดได้ว่าบรรลุสอุปาทิเสสนิพพาน ครั้นสิ้นชีพแล้วจัดว่าได้บรรลุอนุปาทิเสสนิพพาน อีกนัยหนึ่งนิพพาน 3 คือ กิเลสนิพพาน ดับกิเลสโดยไม่เหลือ (ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน) ขันธนิพพาน ดับกิเลสพร้อมทั้งดับวิบากขันธ์ (ได้แก่ อนุปาทิเสสนิพพาน) ชาตินิพพาน การนิพพานแห่งพระบรมสารีริกธาตุแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอวสานแห่งพระพุทธศาสนา

“อันช้างนั้นเป็นราชยานอันประเสริฐ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 57)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “ราชยานอันประเสริฐ” คำเปรียบเทียบกับคือ “ช้าง” คำเชื่อมคือ “เป็น”

ในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่ชาวเมืองสีพีโกรธเคืองพระเวสสันดรที่พระองค์พระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์แก่พราหมณ์จากเมืองกลิงคราษฎร พวกคนมาทูลฟ้องพระเจ้ากรุงสุทนต์ว่าช้างนั้นเป็นช้างที่มีลักษณะงดงามองอาจ เปรียบเป็นพาหนะอันประเสริฐ ซึ่งหมายถึง วิเศษ ดีเลิศ ดีที่สุด (ราชบัณฑิตยสถาน 2546: 667) สำหรับพระมหากษัตริย์

“พระองค์พระราชทานบุตราบุตรีอันเป็นมกุฏแห่งทาน” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 353)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “มกุฏแห่งทาน” คำเปรียบเทียบกับคือ “บุตราบุตรี” คำเชื่อมคือ “เป็น” ในกัณฑ์ลักกัณณพ ตอนที่พระอินทร์ดำริในพระทัยว่าพระเวสสันดรได้บริจาค

พระชาติและพระนางกฤษณาไปเป็นทานแก่พราหมณ์ชุกนั้น มีการเปรียบเทียบในการบริจาดพระชาติและพระนางกฤษณานี้ว่าเป็นมกุฏแห่งทาน หมายถึงเป็นยอดเหนือทานอื่น อันเป็นทานที่ยากยิ่งจะปฏิบัติได้ แต่พระเวสสันดรทรงบริจาดทานนี้ได้จึงเป็นการแสดงให้เห็นพระบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระองค์

“ลูกรักผู้เดียวเป็นยอดอ่อนแก่นหน่อหุทัย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 443)

คำหลักในอุปลักษณ์คือ “ยอดอ่อนแก่นหน่อ” คำเปรียบเทียบคือ “ลูก” คำเชื่อมคือ “เป็น” ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนที่พระเวสสันดรไม่เต็มพระทัยจะรับราชสมบัติจากพระเจ้ากรุงสุทนต์ดั้งเดิม โดยให้เหตุผลว่าพระองค์เคยครองราชย์ด้วยความเป็นธรรมแต่ชาวเมืองพากันจับไล่จนพระองค์ต้องมาบำเพ็ญพรตอยู่เขาวงกต จึงไม่ถูกต้องถ้าจะให้คนผิดกลับไปครองราชสมบัติ พระเจ้ากรุงสุทนต์จึงอธิบายเพื่อให้พระเวสสันดรพระทัยอ่อน ด้วยการตรัสว่าพระเวสสันดรนั้นเป็นลูกรักที่มีความสำคัญกับพระองค์มาก เปรียบเป็นยอดอ่อน เป็นแก่น เป็นหน่อของดวงใจพระองค์ ทำให้เห็นภาพความรักอันมากมายของพ่อที่มีต่อลูกชายคนเดียวได้อย่างชัดเจน

“ชุกพราหมณ์แก่ชราเป็นผู้อันธการ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 383)

คำหลักในอุปลักษณ์นี้คือ “ผู้อันธการ” คำเปรียบเทียบคือ “ชุก” คำเชื่อมคือ “เป็น” ในกัณฑ์มหาราช ตอนที่พระเจ้ากรุงสุทนต์เห็นชุกพาพระชาติและพระนางกฤษณาเดินผ่านหน้าพระลาน จึงให้อำมาตย์ไปนำตัวชุกและสองกุมารเข้ามาถวายพระองค์ มีการกล่าวเปรียบชุกกว่าเป็นผู้อันธการ ซึ่งหมายถึงเป็นผู้มีความมิดมน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1355) ซึ่งตรงกับลักษณะและความประพฤติดของ ชุก ซึ่งเป็นผู้มีคบอดเพราะหลงมัวเมาในมาตุคามค้นหาจากนางอมิตตาปนา

อุปลักษณ์ที่ไม่มีคำเชื่อม

“นางจงบอกตาหนา เนื้อทองของตา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 187)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “เนื้อทอง” คำเปรียบเทียบกับคือ “นาง” ไม่ปรากฏคำเชื่อม ในกัณฑ์ชูชกตอนที่นางอมิตตดาปนาเสียใจที่ถูกนางพราหมณ์รู้มดว่า ชูชกจึงปลอมโยนนางด้วยความรัก มีการเปรียบเทียบว่า นางอมิตตดาปนาเป็นที่รักมีคุณค่า มีความงดงามผุดผ่องเหมือนทองคำ

“พราหมณ์นี้เองแล้วมันกบฏกับแผ่นดิน” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 198)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “กบฏ” คำเปรียบเทียบกับคือ “พราหมณ์” หมายถึงชูชก ไม่ปรากฏคำเชื่อม ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่ชูชกเดินทางมาถึงเมืองสีพีและได้สอบถามชาวเมืองถึงพระเวสสันดร ชาวเมืองรู้ทันว่าชูชกจะต้องตามไปขอกทานจากพระเวสสันดรจึงไม่พอใจ มีการเปรียบเทียบชูชกว่าเป็นกบฏ ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าหมายถึง ผู้ประทุษร้ายต่อทางอาณาจักรหรือต่อแผ่นดิน ในที่นี้จึงหมายถึงว่าชูชกทำความเดือดร้อนต่อเมืองสีพี และต่อพระมหากษัตริย์ โดยให้ความหมายว่าแผ่นดินคือพระมหากษัตริย์

“ลูกคู่ทุกข์คู่ยากของแม่เอ๋ย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 258)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “ลูกคู่ทุกข์คู่ยาก” คำเปรียบเทียบกับคือ “ลูก” หมายถึง พระชาติและพระนางกฤษณา ไม่ปรากฏคำเชื่อม ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระนางมัทรีทรงสุบินนิมิตร้ายแล้ว พระนางไม่สบายพระทัย ก่อนจะออกไปหาผลไม้ในป่าจึงอุ้มพระชาติและพระนางกฤษณาขึ้นมาสั่งความ แสดงว่าในขณะนั้นพระนางมัทรีกำลังมีความทุกข์ร้อน พระนางจึงกล่าวถึงสองกุมารในฐานะเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ยากด้วยกันในป่า

“พราหมณ์ปีศาจ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 286)

คำหลักของอุปลักษณ์คือ “ปัสาจ” คำเปรียบเทียบกับคือ “พราหมณ์” หมายถึงชุก ไม่ปรากฏคำเชื่อม ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่ชุกทูลพระชาติและพระนางกฤษณา มีการเปรียบเทียบว่าชุกที่ทูลดีทำร้ายสองกุมารต่อหน้าพระเวสสันดรเป็นพราหมณ์ปัสาจ ทำให้เห็นภาพความโหดร้ายผิดมนุษย์ของชุกปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน

3. การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ (Hyperbole) เป็นการบรรยายหรือพรรณนาที่เกินจริง จึงมีอาจนำข้อเท็จจริงไปจับ เพราะกลัวมุงกล่าวเพื่อแสดงอารมณ์ที่ลึกซึ้งกว่าปกติ เพื่อสร้างอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง เป็นสำคัญ (วราภรณ์ บำรุงกุล, 2537: 357)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีการใช้การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“อันว่าเกสรผกาพองทั้งหลายนั้นเล่าย่อมพิโรธระอาดปราศจากมนทิล
คลบอบขึ้นไปถึง ณ กลางอากาศ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 8)

ในกัณฑ์ทศพร ตอนที่พระบาทศรีสุโททนมหาราชทรงใช้อำมาตย์อุทัยไปทูลอาราธนาพระพุทธรเจ้าขณะแสดงธรรมอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ ให้เสด็จมากรุงกบิลพัสดุ์ ครั้นอุทัยอำมาตย์เข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้าเกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงขอบวช ต่อมาพระอุทัยจึงได้ทูลอาราธนาพระพุทธรเจ้าให้เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ โดยทูลอ้อมเกี่ยวกับความมั่งคั่งของป่าไม้และหนทางที่จะเสด็จผ่านว่ามีความร่มรื่น สะดวกสบาย ตอนหนึ่งว่า เกสรดอกไม้บริเวณนั้นส่งกลิ่นหอมบริสุทธ์คลอบอบวลขึ้นไปถึงกลางอากาศ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบที่เกินความจริง แต่เป็นการเน้นให้ผู้ฟังคือพระพุทธรเจ้าทราบว่าการเดินทางนั้นดีและทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสัมผัสได้และคล้อยตาม

“ถึงแม้เขาจะตัดตัวเราเป็น 7 ท่อนก็ดี ก็เราไม่ลืมการให้ทานนั้นเลย”
(มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 73)

ในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรบริจาช้างปัจฉิมนาเคนทร์แก่พราหมณ์จากเมืองกลิงคราษฎร์แล้ว ชาวเมืองสีพีพากันโกรธเคืองพระองค์เป็นอันมาก เมื่อพระองค์ทราบเหตุดังนั้นแล้ว จึงตรัสกับอำมาตย์ว่า การให้ช้างปัจฉิมนาเคนทร์นั้นเป็นเพียงทานนอกกาย

เท่านั้น พระองค์ไม่เสียดายเลย ถึงแม้ชาวเมืองทั้งหลายจะพากันมาตัดพระองค์ออกเป็น 7 ท่อน พระองค์ก็ยังคงยึดมั่นกับการบริจาคไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบที่เกินความจริง แต่ทำให้ผู้อ่านเห็นน้ำพระทัยอันมั่นคงในการบริจาทานของพระเวสสันดรได้ชัดเจน และเห็นคล้อยตามว่าการบริจาทานของพระองค์เป็นสิ่งประเสริฐ

“หม่อมฉันจะเอาพินมากองประมาณสูงเท่าภูเขา” (มหาเวสสันดรชาดก ภาษามอญ, 2539: 80)

ในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรตรัสห้ามพระนางมัทรีไม่ให้ตามเสด็จพระองค์ออกไปอยู่ป่าหิมพานต์ซึ่งไกลและเต็มไปด้วยสัตว์ร้าย พระนางจึงตรัสตอบว่า หากพระเวสสันดรจะเสด็จไปที่ใด พระนางจะพาพระชาติและพระนางกฤษณาติดตามไปด้วยทุกแห่ง เพราะถ้าพระนางต้องพลัดพรากจากพระเวสสันดรแล้ว พระนางจะนำพินมากองสูงเท่าภูเขา จากนั้นพระนางจะจุดไฟและโคดลงไปในกองเพลิงนั้น ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบกองพินที่สูงใหญ่เกินความเป็นจริง แต่ทำให้ผู้อ่านสัมผัสชัดเจนถึงความทุกข์เศร้าของพระนางมัทรีว่ามีมากมายเพียงใด ถึงกับต้องใช้กองพินกองสูงเท่าภูเขาจึงจะเผาผลาญและความทุกข์ของพระนางให้หมดไปได้

“ฟักหนึ่งมีผลเท่ากับกลองขวา ส่วนฟักอีกสองจำพวกนั้นเล่า ย่อมมีผลเท่าตะโพน” (มหาเวสสันดรชาดกภาษามอญ, 2539: 241)

ในกัณฑ์มหาพน ตอนที่พระอัญญาอุตสาหสถานทีบริเวณสระมุจลินทร์ ไกล้อาศรมพระเวสสันดรให้ชุกฟังว่าบริเวณนั้นอุดมสมบูรณ์ ด้วยการเปรียบเทียบว่าผลฟักมีขนาดใหญ่เท่ากลองขวาและตะโพน ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบที่เกินความเป็นจริง แต่ก็ทำให้เห็นภาพว่าดินอุดมสมบูรณ์ทำให้พืชในบริเวณนั้นมีขนาดใหญ่่มาก

“พวกเทวดาตะแคงพระกรรมสดับได้ยืนศัพทสุรเสียงชาลิกับนางกฤษณา ไม่รู้ที่จะคิดอย่างไรได้เลย ไอ้ออกเราเอ๋ยเกือบจะแตกปรือออก” (มหาเวสสันดรชาดกภาษามอญ, 2539: 376)

ในกัณฑ์มหาพรหม ตอนที่ชุกพาพระชาติและพระนางกฤษณาเดินทางมากลางป่ามีบรรยาการน่าหวาดกลัว ชุกคิดสองกุมารแล้วรีบพาเดินเพื่อให้พ้นจากป่าโดยเร็ว เทวดา

รักษาป่าได้ยืนเสียงสองกุ่มาร้องไห้เพราะความเจ็บปวดก็มีความเวทนาแต่สุดท้ายก็จะคิดแก้ไขได้ มีการเปรียบเทียบว่าอกเทวดาเกือบจะแตกปริออกเพราะความสงสาร ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบที่เกินความเป็นจริงแต่ทำให้ผู้อ่านรับรู้ความรู้สึกเวทนาสงสารของเทวดา และแสดงภาพความทรมานของชุกได้อย่างชัดเจน

“อันว่านางอมิตตดาปนา ครั้นได้ยินเหล่านางพราหมณี เขวากกล่าวคำทอติทุบ ตีเตียนดั่งนั้นแล้ว อันว่าดินางแทบจะแตกกระจายออกมา” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 187)

ในกัณฑ์ชุก ตอนที่นางพราหมณีในหมู่บ้านมาคัดร่อเพื่อจะด่าว่านางอมิตตดาปนา นางอมิตตดาปนาได้ฟังคำด่าแล้วก็รู้สึกโกรธแค้นเสียใจเหมือนดื่อกเกือบแตก ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบที่เกินจริงแต่ทำให้ผู้อ่านรับรู้อารมณ์ความรู้สึกของนางอมิตตดาปนาในขณะนั้นได้อย่างชัดเจน ว่านางรู้สึกโกรธแค้นบรรดานางพราหมณี และมีความเจ็บใจที่ตัวนางต้องมาเป็นภรรยาชุก รวมทั้งนางยังเสียใจต่อเรื่องราวความจำเป็นที่เกิดขึ้นโดยที่นางไม่มีโอกาสอธิบายให้ผู้อื่นรับรู้

4. การใช้สัญลักษณ์ (Symbol) เป็นการนำสิ่งที่เป็นรูปธรรมมาแทนสิ่งที่เป็นนามธรรมหรืออาจกล่าวให้เข้าใจโดยง่ายคือ เป็นการอธิบายความหมายของ “สิ่งหนึ่ง” โดยต้องตีความ หรือต้องนำสิ่งอื่นที่มีคุณสมบัติคล้ายคลึงหรือเหมือนกันมาเปรียบ เพื่อให้เข้าใจคุณสมบัติของสิ่งนั้นอย่างถูกต้อง (วราภรณ์ บำรุงกุล, 2537: 358)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีการใช้สัญลักษณ์เพียงแห่งเดียวคือ

“มีบุรุษคนหนึ่ง รูปร่างคำสูงอ้วนใหญ่ยิ่ง มีมือถือซึ่งปทุมดอกบัวทั้งสอง ทรงทอดพระเนตรเมียงมองเห็นดอกหนึ่งนั้นตูม อีกปทุมหนึ่งนั้นสยายเกสรหอมฟุ้งรายรื่น” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 379-380)

คำที่เป็นสัญลักษณ์คือ “ดอกบัว” ในกัณฑ์มหาราช ตอนที่พระเจ้ากรุงสุทศิยบุรินทร์มีบุรุษคนหนึ่งตัวคำสูงใหญ่ นำดอกบัวสองดอกมาถวายพระองค์ ดอกหนึ่งยังตูม อีกดอกหนึ่งนั้นบานหอมฟุ้ง ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าดอกบัวมักใช้เป็นสัญลักษณ์หมายถึง ความสูงส่ง

ความศักดิ์สิทธิ์ เพราะมักนิยมใช้ดอกบัวในการบูชาพระ ซึ่งดอกบัวทั้งสองดอกในที่นี้หมายถึง พระชาติและพระนางกฤษณา พระนัคดาทั้งสองของพระองค์ที่พลัดพรากไปอยู่ป่าหิมพานต์

5. การใช้บุคคลาธิษฐาน (Personification) เป็นการสมมติสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ซึ่งอาจเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต สัตว์ พืช ปราศฏการณ์ ให้มีความรู้สึกและกระทำกริยาอาการได้ประหนึ่งคน อาจพูดจาปราศรัย เจ็บปวด รำร้อง โกรธแค้น ฯลฯ เหมือนที่มนุษย์ควรรู้สึก (วราภรณ์ บำรุงกุล, 2537: 359)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีการใช้บุคคลาธิษฐานดังตัวอย่างต่อไปนี้

“อันว่าไพรพฤกษาสูงใหญ่ประหนึ่งว่าได้เห็นพระราชกุมาร ทรงพระก้นแสงเส้าโศก ประหนึ่งมีจิตสงสารกรุณาที่ไอนกึ่งลงมาหาพระกุมารทั้งสองพระองค์” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 145)

ในกัณฑ์วนปเวสน์ ตอนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาติและพระนางกฤษณาเสด็จออกจากเมืองสีพีผ่านป่าใหญ่มีต้นไม้สูงใหญ่มากมาย สองกุมารอยากได้ผลไม้ได้ ต้นไม้นั้นก็ไอนกึ่งลงมาให้เก็บผลได้โดยง่าย มีการกล่าวถึงต้นไม้ ซึ่งไม่ใช่มนุษย์แต่แสดงกริยาอาการของมนุษย์ก็มีจิตสงสารกรุณา ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าต้นเหล่านั้นมีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกสงสารตัวละครที่ได้รับความลำบาก และยังสะท้อนให้เห็นพระบารมีของพระเวสสันดรอย่างชัดเจนอีกด้วย

“ไพรพฤกษานั้นร้องเรียกเชื้อเชิญ ผู้ที่ได้มาถึงแล้วให้เกษมศานต์เบิกบาน โดยดอกไม้กับแมกไม้ที่มีกลิ่นหอมทั้งหลาย” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 218)

ในกัณฑ์จุลพน ตอนที่พราณเจตบุตรบรรยายหนทางที่จะไปยังพระอาศรมพระเวสสันดร ซึ่งเป็นหนทางที่มีความงดงามของธรรมชาติ พืชและสัตว์ให้ชูชกฟัง มีการกล่าวถึงต้นไม้ไพรพฤกษาต่างๆที่ถูกลมโบกแกว่งไกวพัดส่งกลิ่นหอม โดยให้ต้นไม้แสดงกริยาของคนคือร้องเรียกเชื้อเชิญผู้ที่ผ่านไปมาทั้งหลายให้มีจิตใจและอารมณ์ที่สุขเกษมเบิกบานจากกลิ่นหอมของต้นไม้

“ปักษีปีกขาพองทั้งหลาย...ร้องก้องกังวานอยู่ข้างอาศรมเสีงระงมถวาย
พระพรไม่มีขาดขาด” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 221)

ในกัณฑ์จุลพน ตอนที่พราณเจตบุตรบรรยายหนทางที่จะไปยังพระอาศรม
พระเวสสันดร ซึ่งเป็นหนทางที่มีความงดงามของธรรมชาติ พืชและสัตว์ให้ชุกชง มีการกล่าวถึง
นกชนิดต่างๆที่แสดงกิริยาของคนคือถวายพระพร ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่ามันมีความคิดจิตใจเหมือน
คน และสะท้อนให้เห็นพระบารมีของพระเวสสันดรที่ทำให้นกทั้งหลายที่แม้จะเป็นสัตว์แต่ก็มี
ความชื่นชม รักดี พร้อมใจกันถวายพระพรแด่พระองค์

6. สมพจน์ (Synecdoche) ไม่ปรากฏ

7. นามนัย (Metonymy) ไม่ปรากฏ

8. การกล่าวประชดประชัน (Irony) คือข้อความที่มีความหมายตรงข้ามกับ
สิ่งที่พูดออกมาโดยมีจุดประสงค์เพื่อการเยาะเย้ยถากถาง หรือเสียดสีประชดประชัน (ใจปอง
สัมลิม, 2532: 66)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีการใช้การกล่าวประชดประชันดัง
ตัวอย่างต่อไปนี้

“พระนางสุปรารถนาดีกับกษัตริย์อุคตมทรงพระกันแสงตรัสกับองค์เองว่าดังนี้
โอ้ ใครหนอ รู้จักยาพิษนั้นก็เอามาให้ข้า ข้าจะกินให้ตายไปเป็นการดีประเสริฐยิ่งนัก ถ้าข้าจะมี
ชีวิตอยู่ต่อไปนั้นไม่ประเสริฐเลย ถ้ามิฉะนั้นข้าจะขึ้นไปบนหลังคาปราสาทนั้นแล้ว ข้าจะใช้สไป
ผูกให้ติดมัน แล้วข้าจะเดินให้ตกลงไปตาย ประเสริฐยิ่งกว่ามีชีวิตอยู่เป็นมนุษย์นี้อีก” (มหา
เวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 90)

ในกัณฑ์ทศกันท์ ตอนที่พระนางสุปรารถนาดีได้อินเสียงร้องไห้รำพัน
ถึงความทุกข์ของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีที่จะต้องถูกเนรเทศออกจากเมืองไปอยู่ป่าหิ
มาวันต์ พระนางเสีงพระทัยถึงกับตรัสกับพระองค์เองว่าไม่ต้องการมีชีวิตอยู่ต่อไป ด้วยการฆ่าตัว
ตายด้วยวิธีที่รุนแรงน่าหวาดกลัวคือการกินยาพิษหรือผูกคอด้วยผ้าสไปบนหลังคาปราสาทแล้วเดิน

ให้ตกลงไป จะเป็นการประเสริฐกว่าการมีชีวิตอยู่ ซึ่งเป็นการกล่าวประชดประชันชาวเมืองที่รวมกันจับได้ พระเวสสันดร และประชดประชันโศคร้ายที่พระนางเองประสบอยู่จนไม่อยากจะพระชนม์ชีพต่อไป

“แะนางอมิตตดาปนาเอย มิงมีรูปร่างคุดช่างวาดเขียน เมื่อมิงเอื้องย่างลีลาชาตรา พักตราสวสดีโส ถ้าผู้ชายคนใดเขาเห็น เกือบจะสลบยังไม่ได้ เออไฉนก็มิงมีผิวแก่ชั่วชาติ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 185)

ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่นางพราหมณ์รูมค้ำว่านางอมิตตดาปนา ด้วยการประชดประชันว่านาง อมิตตดาปนาเป็นหญิงสาวรูปร่างหน้าตา กิริยาท่าทางงดงาม ผู้ชายคนใดเห็นก็ตกตะลึงกับความงามนั้นถึงขนาดว่าเกือบจะสลบเพราะยับยั้งความตกตะลึงไม่ได้ แต่นางกลับมามีผิวเป็นคนแก่อัปลักษณ์ชั่วชาติเช่นชูชก มีการกล่าวประชดประชันนางอมิตตดาปนาให้งามเกินจริงด้วยการนำการใช้ภาพจน์ต่างๆมาประกอบการกล่าวประชดประชันนี้ เช่น ใช้การเปรียบเทียบอุปมาในความว่า รูปร่างคุดช่างวาดเขียน ใช้การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ว่า ผู้ชายคนใดเห็นเกือบจะสลบ และใช้ปฏิเสธว่า ไฉนจะมีผิวแก่ เป็นต้น ทำให้คำพูดประชดประชันนี้มีน้ำหนักยิ่งขึ้น

“อันเหล่าผลไม้สารพัดผองก็ย่อมมีเคียรดาษไม่สู้ยากเกินไบนัก แล้วมีไม้ไผ่ ไกล่ๆที่นี้ก็ย่อมมีอีกโข ไกล่สถานพระอาศรม ควรคิดปรารมภ์มายังลูกเร่รับทนต์นอมรักษา วิตกว่าหิวน้ำหิวข้าว นี้ไม่คิดดั่งนั้นเลย ไม่นำพาเดินเตร็ดเตร่ไปเล่นเที่ยวสวายในป่าไกลเพราะผลไม้ไกล่ที่นี้ไม่สู้มีโอหารส” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 329 - 330)

ในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีกลับมาจากหาผลไม้ในป่าถึงอาศรม แล้วไม่พบพระชาติและพระนางกฤษณา พระนางจึงออกตามหาเกือบตลอดคืน ในที่สุดพระเวสสันดรจึงต้องใช้โองการหึงหวงเพื่อให้พระนางมัทรีโกรธและคลายความเสียใจ ด้วยการกล่าวประชดประชันว่าพระนางมัทรีไม่คิดถึงลูกทั้งสอง ออกไปหาผลไม้ที่ป่าไกล่ทั้งที่บริเวณใกล้พระอาศรมก็มีผลไม้มากมาย แต่เป็นเพราะผลไม้ที่บริเวณใกล้พระอาศรมรสไม่อร่อย

9. การกล่าวอ้างอิง (Allusion) เป็นการใช้ข้อความที่ดัดแปลงมาจากข้อความอันเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว หรือสุภาษิต คำพังเพย หรือผลงานของผู้อื่น (วิภา กงกะนันทน์, 2533: 49) หรืออ้างอิงถึงบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ในวรรณกรรมอื่นๆ (ใจปอง สัมถัม 2532: 67)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีการใช้การกล่าวอ้างอิงสองแบบ คือ การกล่าวอ้างอิงตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่นที่เป็นที่รู้จักกันดี และการกล่าวอ้างอิงสุภาษิต คำพังเพยที่คุ้นเคย

การกล่าวอ้างอิงตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่น คือ พระรามชาดก และรามเกียรติ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ข้าพระองค์นี้เป็นภริยาของพระราชนุตรผู้มีศิริ ที่ชาวศรีพิราญภูเขานเรนเทศ ตัวข้าพระองค์ไม่เคยถูกอุปมาทพระราชมามี ประคองพระนางสีดาเทวียอมอนุวัตไปตามพระหฤทัยพระรามพระราชสวามี” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 316)

ในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีกล่าวอ้อนวอนต่อพญาเสือทั้งสามที่มาหมอบขวางทางไม่ให้พระนางเสด็จกลับพระอาศรมทันเวลาชุกพาตัวพระชาติและพระนางกฤษณาไป ด้วยการกล่าวอ้างอิงตัวละครคือนางสีดาเทวีกับพระราม ความซื่อสัตย์ของพระนางมัทรีที่มีการกล่าวอ้างอิงว่าเหมือนกับสีดานี้ นัยหนึ่งหมายถึงนางสีดาในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ที่ซื่อสัตย์ต่อพระรามผู้เป็นพระสวามี ผู้ติดตามพระรามออกมาอยู่ในป่าด้วยกัน แม้นางจะถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปไว้ในกรุงลงกา นางก็รักษาตัวอย่างดีไม่ยอมตกเป็นชายาของทศกัณฐ์ เปรียบเหมือนพระนางมัทรีที่เข้าไปหาผลาผลในป่าก็ไม่เคยไปคบชู้ผู้ชาย ดังคำประณามของพระเวสสันดร หรืออีกนัยหนึ่ง ดังที่เฉลิม สุขเกษม (2509: 200-201) ให้รายละเอียดไว้ว่า นางสีดาเป็นพระกนิษฐภคินีของพระเจ้ารามบันทิต เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าทศรถมหาราชพระนครพาราณสี อยู่ในชาดกเรื่องทศรถชาดก ภายหลังพระเจ้ารามบันทิตได้เสด็จออกจากพระนครพาราณสีไปสร้างอาศรมอยู่ ณ ป่าหิมพานต์ พระลักษณกุมารและพระนางสีดาได้เสด็จติดตามไปอยู่ด้วย กษัตริย์ทั้งสามพระองค์ทรงเลี้ยงพระชนม์ชีพด้วยผลไม้ ลักษณกุมารกับพระนางสีดาเทวีได้ปรนนิบัติต่อรามบันทิตในฐานะแห่งบิดาด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดีตลอดเวลา 12 ปี ภายหลังจึงได้กลับมามีส่วนร่วมด้วยความผาสุก การกล่าวอ้างอิงถึงเรื่องราวที่เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้วเช่นนี้ จึงให้ภาพชัดเจนว่า

พระนางมัทรีมีความซื่อสัตย์ ขอมล้าบาคติดตามมาอยู่ป่าหิมพานต์เพื่อดูแลปรนนิบัติพระเวสสันดร เหมือนพระนางสีดาที่ซื่อสัตย์ปรนนิบัติด้วยความจงรักภักดีต่อรามบัณฑิต

การกล่าวอ้างสุภาษิต คำพังเพยที่คุ้นเคย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ชูชกกล่าวคำรามให้พราหมณ์กลัว แต่โดยซึ่งวาจา อุปมาประดุจเขียนรูป เสือให้วัวกลัว” (มหาเวสสันดรชาดกฉบับแปลฯ, 2539: 177)

ข้อความว่า “เขียนเสือให้วัวกลัว” ตรงกับสุภาษิตเขมรว่า “จูลรูปขุลาโอโย โขขุลาจ” หมายถึง เขียนรูปเสือให้วัวกลัว หรือ “จูลรูปขุลาบงเเลโค” หมายถึง เขียนรูปเสือให้วัวแตกตื่น(นวนน ปุต และซุ มวง, 2504: 32) ซึ่งเป็นการกล่าวอ้างสุภาษิต คำพังเพยที่สอดคล้องกับเนื้อความในกัณฑ์ชูชก ตอนที่ชูชกโกธรรอบครัวพราหมณ์ที่นำทรัพย์สินของตนไปใช้กินจนหมด ชูชกจึงแสดงท่าทางและคำพูดข่มขู่ให้ครอบครัวพราหมณ์เกิดความหวาดกลัว เช่น ถลกผ้าชูกำปั้น ขู่ว่าจะไปฟ้องผู้พิพากษาให้จับตัวทุกคนเข้าคุกคิดซื้อคางของจำถูกทุบตีเลือดไหล ทั้งที่ในความเป็นจริงชูชกไม่ได้มีความน่ากลัวดังท่าทางและคำพูดที่ตนแสดงต่อครอบครัวพราหมณ์ พฤติกรรมของชูชกจึงเหมือนกับเขียนรูปเสือขู่ให้วัวกลัว

10. ปฏิปุจฉา (rhetorical question) คือการถามโดยไม่ต้องการคำตอบ เพราะผู้พูดรู้คำตอบอยู่แล้ว แต่ใช้เพื่อดึงดูดความสนใจและเน้นคำพูดนั้นเพื่อสร้างอารมณ์ความรู้สึก (ใจปอง สัมลิม, 2532: 64)

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีการใช้ปฏิปุจฉาดังตัวอย่างต่อไปนี้

“โอ้พระพุทธรอย พระองค์มีพระบารมีฤทธิ์อันภาพมากอะไรถึงขนาดนี้” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 15)

ในกัณฑ์ทศพร ตอนที่พระสงฆ์สาวกพากันกล่าวถึงพระพุทธรูปด้วยความอัศจรรย์ใจ ในการแสดงยมกปาฏิหาริย์ต่อหน้าพระญาติวงศ์ เป็นปฏิปุจฉาที่เน้นให้เห็นความอัศจรรย์ใจอย่างไม่เคยปรากฏแก่ตาผู้พูดคือพระสงฆ์สาวกมาก่อนและแสดงให้เห็นพระบารมี

อิทธิฤทธิ์และอำนาจของพระพุทธเจ้าว่ามากมายเหนือกว่าผู้ใด รวมทั้งทำให้เกิดความรู้สึก
เลื่อมใสแก่ผู้อ่านพร้อมกันไปด้วย

“ดูก่อนสุเจ้าพราหมณ์เอ๋ย เราพินิจเมียงมอง ไปยังสุเจ้านี้แล้ว เห็น
สกปรกอะไรอย่างนี้” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 56)

ในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับพราหมณ์จากแคว้นกลิง
คราญฑ์ที่มาเข้าเฝ้าเพื่อขอพระราชทานช้างป้างจันนาเคนทร์ มีการใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบแต่
เป็นการเน้นให้เห็นความสกปรกมากของพราหมณ์ทั้งหลายที่ต้งใจนำฝุ่นมาทาตามร่างกายเพื่อให้
พระเวสสันดรเกิดความสงสารได้อย่างชัดเจน

“ข้าแต่พระมหากษัตริย์เอ๋ย อันว่าแม่น้ำใด ที่ไม่มีน้ำเลย เรียกว่าแม่น้ำ
หรือไม่ อันว่านครมณฑลราชภูมของทั้งหลาย ว่าถ้าไม่มีกษัตริย์ครองแล้ว เรียกว่าเมืองหรือไม่”
(มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: 126)

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนที่พระนางมัทรีตรัสกับพระเจ้ากรุงสัทยชัยที่หัด
ทานมิให้พระนางออกจากเมืองไปอยู่ป่ากับพระเวสสันดร มีการใช้ปฏิจจนาเพื่อเน้นคำถามที่ไม่
ต้องการคำตอบของพระนางมัทรีว่า แม่น้ำใดที่ไม่มีน้ำจะเรียกว่าแม่น้ำได้หรือไม่ และเมืองใดที่ไม่
มีพระมหากษัตริย์ปกครองแล้วจะเรียกว่าเป็นเมืองได้หรือไม่ แต่เป็นคำถามที่นำมาโยงกับความ
เป็นจริงของพระนางมัทรีได้ว่า หญิงใดที่ไม่มีสามีแล้วย่อมถือว่าเป็นหญิงม่ายที่มีแต่ความทุกข์
นานาประการ และช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจความจำเป็นและความรู้สึกทุกข์ร้อนของตัวละครคือพระนาง
มัทรีได้เป็นอย่างดี

การวิเคราะห์มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ในประเด็นต่างๆ ที่กล่าว
มาแล้ว ได้แก่ด้านเนื้อหาและกลวิธีการแต่ง พบว่ามีการดำเนินเรื่องตามลำดับเวลาและตามลำดับ
เหตุการณ์ และเป็นไปตามขนบการแต่งชาดก ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้โดยง่าย

นอกจากนี้การนำเสนอโครงเรื่องหรือประเด็นความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้น
ผ่านจากและตัวละครต่างๆ มีความกลมกลืนกันไปกับเนื้อเรื่อง และสนับสนุนแก่นเรื่องหลักคือ

ความทุกข์อันเกิดจากการบริจาทาน ที่ส่งผลต่อความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร และแก่นเรื่องรองคือ ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ

ในด้านการใช้ภาษาพบว่าการคัดเลือกถ้อยคำได้แก่ การใช้ถ้อยคำแสดงอารมณ์ การใช้คำอ้อมค้อม การใช้คำยานาม และการหลากคำมาใช้อย่างพิถีพิถัน มีความหมายลึกซึ้งและสอดคล้องกับองค์ประกอบด้านเนื้อหา ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลิน นอกจากนี้โวหารทั้ง 5 ประเภท ได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร เทศนาโวหาร สาธกโวหาร และอุปมาโวหาร รวมทั้งภาพพจน์ต่างๆ ได้แก่ การเปรียบเทียบแบบอุปมา การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ การใช้สัญลักษณ์ การใช้บุคลาธิษฐาน การกล่าวประชดประชัน การกล่าวอ้างอิงและปฏิจาช่วยเพิ่มความไพเราะและขยายความให้เนื้อหาละเอียด ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น

บทที่ 5

การเปรียบเทียบร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กับมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร

วรรณกรรมเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,และมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตยนี้ จัดเป็นวรรณกรรมประเภทพระพุทธานุภาพ เพราะเป็นเรื่องที่กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีในพระชาติสุดท้ายที่ผ่านมาของพระพุทธเจ้า คือในพระชาติที่พระองค์ถือกำเนิดเป็นพระเวสสันดร วรรณกรรมทั้งสองฉบับนี้มีที่มาจากชาดกเรื่องเดียวกัน แต่เนื่องจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,และมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรเป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นโดยกวีคนละประเทศ ดังนั้นการนำวรรณกรรมทั้งสองเรื่องมาศึกษาเปรียบเทียบทางด้านวรรณศิลป์ว่ามีความเหมือนและความแตกต่างกันอย่างไรจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง โดยผู้วิจัยจะศึกษาเปรียบเทียบในประเด็นต่างๆ ตามเกณฑ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์เวสสันดรชาดกทั้งสองเรื่อง ดังนี้

1. เปรียบเทียบในด้านเนื้อหา
 - เนื้อเรื่อง
 - โครงเรื่อง
 - สารัตถะหรือแก่นเรื่อง
 - ตัวละคร
 - ฉากหรือสถานที่
2. เปรียบเทียบในด้านกลวิธีการแต่ง
 - กลวิธีการเล่าเรื่อง
 - กลวิธีการดำเนินเรื่อง
 - การเปิดเรื่อง
 - การดำเนินเรื่อง
 - การปิดเรื่อง
3. เปรียบเทียบในด้านการใช้ภาษา
 - 3.1 การใช้ถ้อยคำ
 - การใช้คำแสดงอารมณ์
 - การใช้คำอ้อมค้อม
 - การใช้คำฉานนาม

- การหลากคำ

3.2 การใช้โวหาร

- บรรยายโวหาร
- พรรณนาโวหาร
- เทพนาโวหาร
- สาธกโวหาร
- อุปมาโวหาร

3.3 การใช้ภาพพจน์

- การเปรียบเทียบแบบอุปมา
- การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์
- การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์
- การใช้สัญลักษณ์
- การใช้บุคลาธิษฐาน
- สมพจน์
- นามนัย
- การกล่าวประชดประชัน
- การกล่าวอ้างอิง
- ปฏิพจน์

1. เปรียบเทียบในด้านเนื้อหา

- เนื้อเรื่อง เนื้อเรื่องของร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กับมหาเวสสันดรชาดกฉบับแปลจากภาษาเขมรมีรายละเอียดที่ต่างกัันบ้าง โดยจะเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนในแต่ละกัณฑ์ดังนี้

ก. กัณฑ์ทศพร

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เนื้อเรื่องตรงกันแต่มีรายละเอียดที่แตกต่างกันดังนี้	เนื้อเรื่องตรงกันแต่มีรายละเอียดที่แตกต่างกันดังนี้
เนื้อเรื่องในตอนต้นกล่าวถึง เมื่อครั้ง พระพุทธเจ้าเทศนาโปรดเบญจวัคคีย์แล้ว เสด็จไปประทับยังราชคฤหบุรีตลอดห่มันตฤดู พระอุทายีเถระนำทางพระองค์ พร้อมด้วยพระชีนาสพอรหันต์เจ้าสองหมื่น เสด็จมาประทับ ณ กรุงกบิลพัสดุ์พร้อมด้วย พระอรหันตสาวก พระญาติวงศ์ของ พระองค์ได้มาเข้าเฝ้าแต่เห็นว่าพระองค์มี อายุในวัยลูกหลานจึงไม่ถวายความเคารพ พระพุทธเจ้าจึงแสดงปาฏิหาริย์เกิดมีฝน โบกขรพรรษตกลงมาเป็นอัศจรรย์ พระ ญาติวงศ์ทั้งหลายจึงสิ้นมานะ พระอรหันต สาวกทั้งหลายใคร่ทราบเรื่องเกี่ยวกับฝน โบกขรพรรษ จึงทูลอาราธนาพระพุทธเจ้า ให้เทศนาเรื่องดังกล่าว	เนื้อเรื่องในตอนต้นกล่าวถึง พระพุทธเจ้า แสดงพระธรรมเทศนาแก่เบญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิ ปตนมฤคทายพนแล้ว พระองค์เสด็จต่อไปยัง นครราชคฤหเพื่อแสดงธรรมแก่พระบาทมคธราช ต่อมาพระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาทราบว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ นครราชคฤห จึงใช้ อำมาตย์พร้อมบริวารจำนวน 1000 ไปทูลนิมนต์ พระพุทธเจ้ามายังกรุงกบิลพัสดุ์ถึง 9 ครั้ง แต่ อำมาตย์และบริวารเหล่านั้นเมื่อได้ฟังธรรมจาก พระพุทธเจ้าแล้วก็กลับทูลขอฝนทุกคนทั้งเก้า ครั้ง พระเจ้าสุทโธทนะจึงใช้อุทายีอำมาตย์พร้อม บริวารจำนวน 1000 ไปทูลอีกครั้ง อุทายีพร้อม บริวารทั้งหมดก็ขอฝนกับพระพุทธเจ้าเหมือน ทุกครั้งที่ผ่านมา แต่พระอุทายีมีสติจึงทูล อาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปโปรดพระบิดา และพระญาติวงศ์ที่กรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อพระองค์ เสด็จมาถึงแล้ว บรรดาพระญาติผู้ใหญ่ไม่ทำ ความเคารพด้วยเหตุผลว่าพระองค์มีอายุอยู่ใน คราวลูกหลาน พระพุทธเจ้าจึงแสดงปาฏิหาริย์ เหาะทะยานขึ้นไปกลางอากาศและให้ฝน โบกขรพัสดุ์ตกลงมาท่ามกลางชุมนุมพระญาติ วงศ์เป็นอัศจรรย์ พระญาติวงศ์ทั้งหลายจึงสิ้น มานะ พระภิกษุสาวกทั้งหลายใคร่ทราบเรื่อง เกี่ยวกับฝนโบกขรพัสดุ์ จึงทูลอาราธนาให้ พระองค์เทศนาเรื่องดังกล่าว

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
เนื้อเรื่องในตอนที่สองเป็นเรื่องราวของ พระนางผุสดี พระนางได้สร้างสมบุญบารมี ไว้นับย้อนไปได้ 98 กัลป์ พระนางเป็น มเหสีของพระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ก่อนที่พระนางจะจุติลงมาเป็นพระมารดาของ พระพุทธเจ้า พระอินทร์ประทานพร 10 ประการให้แก่พระนาง ดังนี้	เนื้อเรื่องในตอนที่สองเป็นเรื่องราวของพระ นางสุปราสูปดี พระนางได้สร้างสมบุญบารมี ไว้นับย้อนไปได้ 91 กัลป์ พระนางเป็นมเหสีของ พระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ก่อนที่พระนาง จะจุติลงมาเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า พระอินทร์ประทานพร 10 ประการแก่พระนาง ดังนี้
1. ขอให้ได้ไปเกิดในปราสาทแห่งพระ เจ้าสิริราช	1. ขอให้ได้เป็นอัคมมเหสีในพระบาท สิริราช
2. ขอให้มีความเนตรทั้งสองดำเป็นสี เหมือนตามฤๅษีลูกเนื้อทราย อันเกิดได้ขบปี ปลาย	2. ขอให้มีความดำเป็นมันประดุจลูกมฤค เพิ่งเกิดได้หนึ่งปีและขอให้มีความโค้งอ่อนงอนช้อย ขึ้น ประดุจคันเกาทัณฑ์หรือประดุจพระพิณการ ถือพู่กันจุ่มน้ำหมึกมาวาด
3. ขอให้มีความงามจำรัสฤทธิ์ เป็นสี ระยับดุจสร้อยคอมยุระ	3. ขอให้ได้ว่าสุปราสูปดี
4. ขอให้มีความผุสดี	4. ขอให้มีความงามอันประกอบด้วยเกียรติยศ เลื่องลือทั่วสากลชมพูทวีป เป็นที่พึงแห่งขอทาน ยากผองทั้งหลาย
5. ขอให้มีความโอโรสทรงเกียรติยศ เหนือภักษัตริย์ในสากล มีศรัทธาเพิ่มกุศลแก่ ประชาชนทุกขอบขันฑสีมา	5. เมื่อทรงครรภ์อย่าให้มีแผ่นท้องใหญ่โป่ง นูนเหนียวดอก
6. เมื่อทรงครรภ์อย่าให้ครรภ์ปรากฏนูน	6. ขออย่าให้มึนมยาน ให้มึนกลมดุมผล มะพลับทอง
7. เมื่อทรงครรภ์อย่าให้ยุคลั่นสองข้าง ดำ และไม่คล้อยเคลื่อนแม่เมื่อพระโอโรส เสวยทุกวันเวลา	7. ขอให้มีความดำกลับเป็นเงาจุปิกกุมรา
8. ขอให้มีความเสี้ยนเกศาดำกลับดั่งสีปีก แมลงค่อมทอง	8. ขอให้มีความละเอียดประดุจแว่นเทียนทอง
9. ขอให้มีความเนื้อละเอียดเป็นนวล ละอองดั่งทองคำ	9. ขอให้แก้ไขคนโทษทั้งหลายให้รอดพ้น จากทุกข์โทษ
ขอให้ได้ปลดปล่อยคนโทษให้พ้นจาก การถูกรังหาร	10. ขอให้มีความสดตัวส่งเสียงไพเราะอยู่ใน พระราชมณเฑียรอันเต็มไปด้วยคนค่อม แคระ กะเทย สาวศฤงคาร นักปราชญ์ราชบัณฑิต

อธิบายความแตกต่างของเนื้อเรื่องได้ดังนี้ ในตอนต้นกัณฑ์ทศพรของเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีส่วนที่แตกต่างกันบ้าง คือ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯแสดงรายละเอียดหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ จากนั้นแสดงธรรมโปรดพระบาทมคธราชแห่งกรุงราชคฤหและประทับอยู่ ณ เมื่อนั้น ครั้นพระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาทราบข่าวจึงให้อำมาตย์พร้อมบริวารจำนวนหนึ่งพันไปทูลเชิญพระพุทธเจ้าเสด็จมากรุงกบิลพัสดุ์ถึง 9 ครั้ง แต่อำมาตย์พร้อมด้วยบริวารเหล่านั้นพากันขอบวชกับพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น จากนั้นพระบิดาจึงส่งอุทัยอำมาตย์พร้อมด้วยบริวารจำนวนหนึ่งพันไปทูลเชิญพระพุทธเจ้าอีกครั้ง พระองค์จึงเสด็จมาโปรดพระบิดาและพระญาติวงศ์

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงกรุงกบิลพัสดุ์แล้ว ในรายชามหาเวสสันดรชาดก,มีเนื้อเรื่องว่าบรรดาพระญาติวงศ์ไม่ถวายความเคารพเพราะเห็นว่าพระพุทธเจ้าอยู่ในวัยคราวลูกหลาน จึงพากันนั่งเบื้องหลังและให้พระราชกุมารหนุ่มๆถวายอภิวัตน์วันทนา แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีเนื้อเรื่องต่างไปว่า พระญาติวงศ์ทั้งหลายปรึกษากันได้ความว่าให้หากุมารชายหญิงถือรูปเทียนดอกไม้ หมายพลู ให้เดินไปข้างหน้าแล้วถวายบังคม เหล่าพระญาติวงศ์จะดำเนินปะปนกับเด็กเหล่านั้น โดยไม่ถวายบังคม

เนื้อเรื่องในตอนที่สองของกัณฑ์ทศพรมีส่วนที่แตกต่างกันคือรายละเอียดในพร 10 ประการที่พระอินทร์ประทานแก่พระนางผุสดีหรือพระนางสุปารสุปปดี ดังนี้

พรในข้อ 2.และ3. ของรายชามหาเวสสันดรชาดก, คือพรที่เกี่ยวกับความด่าขับของดวงตาและความคมเข้มของคิ้ว มารวมเป็นพรอยู่ในข้อ 2. เพียงข้อเดียวของมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

พรข้อที่ 10. ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ที่กล่าวถึงรายละเอียดต่างๆ ในพระราชมนเทียร คือ ขอให้มิมีสรรพสัตว์ที่ส่งเสียงไพเราะ มีคนค่อม คนแกระ กะเทย สาวศฤงคารและนักปราชญ์ราชบัณฑิตนั้น ไม่ปรากฏในรายชามหาเวสสันดรชาดก,

ข. กัณฑ์หิมพานต์

ร่ายยาวมหาวาสัตถ์ชาดก	มหาวาสัตถ์ชาดกภาษาเขมรฯ
เนื้อเรื่องตรงกัน	เนื้อเรื่องตรงกัน
เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงพระนางผุสดีหรือสุปารสุปดีได้จุติลงมา เมื่อเจริญวัยพระนางได้อภิเษกกับเจ้าสุริยชัยแห่งเมืองสีพี ต่อมาจึงประสูติพระโอรสคือพระเวสสันดร ในวันประสูตินั้นได้มีนางช้างนำลูกช้างเผือกมาถวาย ช้างนั้นได้ชื่อว่า ช้างปิงจันนาเคนทร์ พระเวสสันดรโปรดปรานการให้ทานเป็นอันมากมาแต่เยาว์วัย เมื่อเจริญวัยพระองค์ได้อภิเษกกับพระนางมัทรี มีโอรสสองพระองค์คือพระชาติ พระนางกัณหา ต่อมาเมืองกลิงคราษฎร์เกิดภาวะข้าวขาดแคลน จึงต้องส่งพรหมณ์แปลคนมาทูลขอช้างปิงจันนาเคนทร์เพราะเป็นช้างมงคล ช้างนี้ไปอยู่ที่ใดที่นั้นจะอุดมสมบูรณ์ หลังจากที่พระเวสสันดรประทานช้างให้แก่พรหมณ์ดังกล่าวแล้ว เป็นเหตุให้ชาวเมืองสีพีโกรธแค้นมาก พวกกันไปกราบทูลให้พระบิดาเนรเทศพระองค์ออกจากเมือง ครั้นพระนางมัทรีทราบข่าวก็ขอติดตามไปรับใช้อยู่ด้วย โดยพระนางทรงพรรณนาถึงความงดงามน่าอยู่ของป่าหิมพานต์ได้อย่างละเอียด ทั้งที่พระนางไม่เคยไป เพื่อปลุกปลอบใจพระเวสสันดรมิให้มีความทุกข์	

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์

ร่ายยาวมหาวาสัตถ์ชาดก	มหาวาสัตถ์ชาดกภาษาเขมรฯ
เนื้อเรื่องตรงกัน	เนื้อเรื่องตรงกัน
เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงการบริจาคสัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดรก่อนจะเสด็จออกจากเมือง แม้ภายหลังเมื่อออกจากเมืองไปแล้วก็ยังมีคนมาทูลขอสิ่งของต่างๆ พระองค์บริจาคให้ไปจนหมด ในที่สุดทั้งสี่พระองค์ต้องเสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า	

ง. กัณท์วันปเวสน์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เนื้อเรื่องตรงกัน	เนื้อเรื่องตรงกัน
เนื้อเรื่องในกัณท์นี้กล่าวถึงการเสด็จเข้าสู่ป่าของพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระนางกัณหา เมื่อทั้งสี่พระองค์เสด็จมาถึงเมืองเจตราชูร์ ชาวเมืองและกษัตริย์เจตราชูร์มาเฝ้าถามเรื่องราวต่างๆ พร้อมกับทูลเชิญพระองค์ให้ครองราชย์ แต่พระเวสสันดรปฏิเสธ กษัตริย์เจตราชูร์จึงทูลอธิบายสถานที่ต่างๆ ที่กษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ต้องเสด็จไปพบเบื่องหน้า พร้อมกันนั้นก็มอบหมายให้เจตบุตรพรานป่าไปเฝ้ารักษาต้นทางเข้าสู่เขาวงกต เพื่อมิให้ผู้ใดผ่านเข้าไปรบกวณกัณท์ทั้งสี่พระองค์ได้	

จ. กัณท์ชูชก

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เนื้อเรื่องตรงกัน	เนื้อเรื่องตรงกัน
เนื้อเรื่องในกัณท์นี้กล่าวถึงตัวละครที่สำคัญตัวหนึ่งคือชูชก เป็นพราหมณ์ชาวทุนนวิฐคาม อยู่ติดกับเมืองกลิงกราชูร์ ชูชกได้นางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนาลูกสาวของเพื่อนตนมาเป็นเมีย นางอมิตตดาดูแลปรนนิบัติชูชกอย่างดีจนทำให้พราหมณ์เพื่อนบ้านอิจฉาชูชก พวกเขาคำนวณบรรดาเมียของตน นางพราหมณ์เหล่านั้นโกรธนางอมิตตดาว่าเป็นต้นเหตุจึงชวนกันมารุมด่าทอจนนางอมิตตดาทนไม่ได้ นางจึงใช้ให้ชูชกไปขอพระชาลี พระนางกัณหามาเป็นทาส ชูชกจำใจออกเดินทางมาจนได้พบพรานเจตบุตร และพูดไปปดจนพรานเจตบุตรหลงเชื่อขึ้นบอกทางให้	

ฉ. กัณท์จุลพน

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เนื้อเรื่องตรงกัน	เนื้อเรื่องตรงกัน
เนื้อเรื่องในกัณท์นี้กล่าวถึงสถานที่ต่างๆ ในป่าเล็กไม่มีอันตราย ที่พรานเจตบุตรอธิบายให้ชูชกฟังเพื่อจะเดินทางไปยังอาศรมพระอัญญาฤๅษี	

ช. กัณฑ์มหาพน

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
เนื้อเรื่องตรงกัน	เนื้อเรื่องตรงกัน
เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงชูชกออกเดินทางตามคำบอกของพรานเจตบุตร จนมาถึงอาศรมของพระอจจุตฤาษี ชูชกกล่าวคำทูลให้พระอจจุตฤาษีหลงเชื่อ ชี้ออกทางในป่าใหญ่ให้ชูชกเดินทางไปจนถึงพระอาศรมของพระเวสสันดร	

ช. กัณฑ์กุมารบรรพ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
เนื้อเรื่องตรงกันแต่ต่างกันในเรื่องรายละเอียดดังนี้	เนื้อเรื่องตรงกันแต่ต่างกันในเรื่องรายละเอียด ดังนี้
ในตอนที่มีพระนางมัทรีสุบินว่ามีชายรูปร่างน่ากลัวเข้ามาทำร้ายพระนาง ผู้ประพันธ์อธิบายลักษณะว่า ชายผู้นั้นร่างกายใหญ่โต ผิวกายดำเป็นมัน ท่าทางโกลกเถก แต่งกายด้วยผ้าข้อมผาด ทัดดอกไม้แดง มือขวาถือดาบ และอธิบายลำดับการเข้ามาทำร้ายพระนางมัทรีว่า ชายผู้นั้นเข้ามาในอาศรม ร้องขู่คำราม กระชากชฎาให้หลุดรวบพระกรทั้งสองข้าง แล้วฟันขาด ควักพระเนตรทั้งสองข้าง แหวะพระทรวงลิ้นเอาพระหฤทัยออกไป	ในตอนที่มีพระนางมัทรีสุบินว่ามีชายรูปร่างน่ากลัวเข้ามาทำร้ายพระนาง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรอธิบายลักษณะว่า ชายผู้นั้นดำเตี้ย ท่าทางไม่สุภาพ นุ่งผ้าข้อมผาด ทัดดอกไม้แดงที่หูทั้งสองข้าง และอธิบายลำดับการเข้ามาทำร้ายพระนางมัทรีว่า ชายผู้นั้นวิ่งร้องถามที่ข้างศาลาว่านางมัทรีอยู่ไหม จากนั้นจึงวิ่งเข้าไปในศาลา ดึงกระชากมวยผมให้พระนางมัทรีล้มหงายไป จากนั้นควักพระเนตรทั้งสองข้าง ตัดต้นพระอังกาสาทั้งสองข้าง คว้านแหวะทรวงลิ้นเอาตับ หัวใจ จนพระโลหิตไหลทั่วพระองค์
เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้ตรงกันคือ เมื่อชูชกเดินทางมาถึงพระอาศรมของพระเวสสันดรก็พักรอ ก่อนหนึ่งคืน คืนนั้นพระนางมัทรีสุบินเป็นนิมิตร้าย รุ่งเช้าหลังจากที่พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ จากนั้นชูชกก็เข้าไปทูลขอสองกุมาร พระเวสสันดรยกให้พร้อมตั้งราคาค่าไถ่ตัวสองกุมารไว้ด้วย ก่อนเวลาพลบค่ำชูชกจึงพาสองกุมารเดินทางออกจากป่า	

ณ. กัณฑ์มัทรี

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เนื้อเรื่องตรงกัน	เนื้อเรื่องตรงกัน
เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงพระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ในป่า แต่เกิดเหตุผิดสังเกตหลายประการ ต้นไม้ที่เคยมีผลก็กลายเป็นมีดอก ต้นไม้ที่เคยมีดอกก็กลายเป็นมีผล พระนางริบหาผลไม้ได้แล้วจึงรีบเสด็จกลับ ระหว่างทางมีเทพยดาแปลงกายเป็นพญาลีลาสามตัวนอนหมอบขวางทางไว้ เพื่อมิให้พระนางกลับไปทันชูชก ครั้นพลบค่ำพญาลีลาทั้งสามจึงเปิดทางให้ พระนางรีบกลับมาอาศรมแต่ไม่พบสองกุมาร พระนางออกตามหาตลอดทั้งคืนก็ไม่พบ ครั้นสอบถามจากพระเวสสันดรพระองค์ก็ไม่ตรัสตอบ กลับใช้ว่าจาหวงห้ามเพื่อให้พระนางโกรธ พระนางวิ่งตามหาสองกุมารจนลืมหลับ พระเวสสันดรเข้าแก้ไขจนพระนางพินและเล่าความจริงเกี่ยวกับสองกุมารให้ฟัง พระนางมัทรีทราบความแล้วจึงอนุโมทนาในบุญคุณ	

ณ. กัณฑ์สักกบรรพ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เนื้อเรื่องตรงกัน	เนื้อเรื่องตรงกัน
เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงพระอินทร์ที่มีบทบาทในการช่วยพระเวสสันดรให้ได้โพธิญาณ ด้วยการแปลงกายเป็นพราหมณ์ชรามาทูลขอพระนางมัทรี ครั้นพระเวสสันดรประทานให้แล้ว พราหมณ์แปลงก็ถวายพระนางมัทรีอยู่ดูแลรับใช้พระเวสสันดรดังเดิม พร้อมกับนิมิตกายกลับคืนเป็นพระอินทร์ และประทานพรแปดประการแก่พระเวสสันดร	

ณ. กัณฑ์มหาราช

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เนื้อเรื่องตรงกันแต่แตกต่างกันในรายละเอียดดังนี้	เนื้อเรื่องตรงกันแต่แตกต่างกันในรายละเอียดดังนี้
ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,ไม่มีการบรรยายเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องชูชกบริโภคอาหาร	ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีการบรรยายเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องชูชกบริโภคอาหารในท้ายกัณฑ์ โดยกล่าวถึงอาหารชนิดต่างๆที่ชูชกกิน ได้แก่ ปลาหมก ปลาอย่าง แกงส้ม

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
	หน่อไม้ แกงเลียงปลาอย่างปลาต้ม ผลเตรี ยล 1 ข้อง มะพร้าวปอก 5 ตะกร้า ขนมจีน 1 กระเชอใหญ่ ข้าวต้ม 5 หม้อคนน ปลากริม จ่อมกับมะม่วงขบเผา แกงส้มปลาเทโพ ข้าวเม่าใหม่ 5 กระสอบใบตาล น้ำผึ้ง 3 ตุ่ม กล้วย 4 เครือ ผักกุ่มดอง 1 หม้อคนน ข้าว เหนียว 1 กระด้งมอญ ข้าวสาลี 1 กระเชอใหญ่ ข้าวตู 1 อ่าง ข้าวโพดคั่ว 40 ผัก กุ้งเจ้า 1 โอ่ง แกงหมู 3 หม้อคนนข้าวพอง 5 หม้อ ขนมต้ม หมากทั้งตะแฉ่ พลุทั้งเรียง ปูนทั้งเต้า หมาก ชวาทั้งก้อน ยาดั่งทั้งพับ จี๊ฝี่งสี่ปาก 1 จาน ล้วนมีจำนวนมากมายเกินธรรมดา นอกจากนี้กล่าวถึงการรักษาซุชกที่มี อาการจุกแน่นด้วยวิธีที่ผิดประหลาดด้วยการ นำขึ้นกระยาง ขึ้นกแขวก ขึ้นกา ขึ้นแฉ่ง ขึ้นก กระจาบ ขึ้นกพิราบ ขึ้นไก่ ขึ้นเป็ด ขึ้นหมา ขึ้นแมว ใส่ในกะลาแล้วพอกหัว จากนั้นนำหาว 1 มัด ไปรัดขันชะเนาะที่ท้องพราหมณ์ จนในที่สุดซุช กก็ต้องแตกตาย สุดท้ายกล่าวถึงพิธีทำศพซุชกที่จัดอย่าง น่าอเนจอนาถประกอบด้วยคนไม่สมประกอบ มาทำพิธี ที่สุดแล้วศพซุชกยังไหม้ไม่หมดก็ถูก สุนัข อีกา ปลิง แย่งกันกัดกินศพ
เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงซุชกพาสองกุมารออกเดินทางมาจนท้าวดาตลใจให้หลงเข้าเมือง สีพี ได้พบพระเจ้ากรุงสุโขทัยพระองค์ได้ตัวสองกุมารจากซุชก และทรงเลี้ยงดูซุชกอย่างดี แต่ซุช กกินอาหารมากเกินไปจนท้องแตกตาย จากนั้นพระชาติทูตให้พระเจ้ากรุงสุโขทัยเสด็จไปรับ พระเวสสันดร และพระนางมัทรีกลับเข้าเมือง พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงให้จัดเตรียมกองทัพบกที่ ยิ่งใหญ่เพื่อไปรับพระเวสสันดร พระนางมัทรียังเขางด	

ฐ. กัณฑ์กษัตริย์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เนื้อเรื่องตรงกัน	เนื้อเรื่องตรงกัน
เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงกษัตริย์ทั้งหกองค์ที่ได้มาพบกัน โดยพระชาลินาทพเดินทางไปยังเขาวงกต พระเวสสันดรเข้าใจผิดว่าเป็นกองทัพศัตรูจะตามมาทำร้ายพระองค์ แต่พระนางมัทรีทูลเตือนสติ พระเจ้ากรุงสุโขทัยให้พระนางมุสดี พระชาลี กัณหาเสด็จเข้าไปพบพระเวสสันดร และพระนางมัทรีทูลองค์ จนเมื่อกษัตริย์ทั้งหกองค์พร้อมหน้ากันแล้วก็ตื่นตื่นใจอย่างที่สุด จนถึงล้มสลบไป ไพรพลทั้งหลายก็ล้มสลบตามกันไปทั้งสิ้น พระอินทร์จึงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมาทำให้ทุกคนฟื้นคืนสติ เสนาพยุพมาตย์ทั้งหลายพากันทูลเชิญพระเวสสันดรกลับไปครองราชย์ดั้งเดิม	

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เนื้อเรื่องตรงกัน	เนื้อเรื่องตรงกัน
เนื้อเรื่องในกัณฑ์นี้กล่าวถึงพระเวสสันดรที่ยังไม่ทรงรับราชสมบัติทันที ต่อเมื่อพระเจ้ากรุงสุโขทัยตรัสให้เหตุผลพระองค์จึงทรงรับคำและลาผนวช ครองราชสมบัติแทนพระบิดา จากนั้นกระบวนเสด็จของกษัตริย์ทั้งหกพระองค์จึงเดินทางกลับเมือง ในวันเสด็จกลับถึงชาวเมืองได้จัดพิธีต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่ พระอินทร์จึงบันดาลให้มีฝนสัตรัตนตกทั่วพระนคร	

จากการเปรียบเทียบเนื้อเรื่องระหว่างร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กับมหาเวสสันดรชาดกฉบับแปลจากภาษาเขมร ทำให้เห็นว่าเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ในกัณฑ์ต่างๆ จะเหมือนกัน มีเพียงในบางกัณฑ์เท่านั้นที่มีรายละเอียดแตกต่างกันไป ที่แตกต่างชัดเจนคือเนื้อเรื่องในกัณฑ์ชูชกของมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯที่มีการบรรยายเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องของชูชก ทั้งนี้อาจเนื่องจากเป็นความนิยมของผู้ประพันธ์หรือเพื่อสร้างความสนุกสนานน่าสนใจแก่ผู้ฟังหรือผู้อ่านเพราะเวสสันดรชาดกเป็นชาดกที่ใช้สำหรับการเทศน์ หรือเพื่อแสดงให้เห็นความตะกละตะกรามอย่างน่ารังเกียจของชูชก และเพื่อทำให้ผู้ฟังเกิดความสบายใจด้วยการแสดงผลร้ายที่ชูชกสมควรได้รับจากการทำร้ายร่างกายสองกุมาร ทำร้ายจิตใจพระเวสสันดร และพระนางมัทรี

- โครงเรื่อง โครงเรื่องของร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,กับมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรามีลักษณะโครงเรื่องที่เหมือนกัน ทั้งโครงเรื่องหลักและโครงเรื่องรอง ดังนี้
โครงเรื่องหลัก

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
ความขัดแย้งระหว่างพระเวสสันดรกับชาวเมืองสี เกิดขึ้นเนื่องจากพระเวสสันดรบริจาคช้างปิงจัย นาเคนทร์ให้แก่พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคร ราษฎร์ เหตุให้ชาวเมืองสีพิรวัวตัวกันฟ้องร้องให้พระบิด เนรเทศพระองค์ออกจากเมือง พระองค์จึงต้องพา นางมัทรี พระชาติ และพระนางกัณหาออกจากเม ไปบำเพ็ญพรตอยู่เขาวงกต	ความขัดแย้งระหว่างพระเวสสันดรกับ ชาวเมืองศรีพิราษฏร์ เกิดขึ้นเนื่องจากพระ เวสสันดรบริจาคช้างปิงจัยนาเคนทร์ให้แก่ พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคร ราษฎร์ เป็นเหตุให้ ชาวเมืองสีพิรวัวตัวกันฟ้องร้องให้ เนรเทศพระองค์ออกจากเมือง พระองค์จึงต้องพา นางมัทรี พระชาติ และพระนางกัณหาออกจากเม ไปบำเพ็ญพรตอยู่เขาวงกต

โครงเรื่องรอง

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
ความขัดแย้งในเรื่องของชูชกกับนางอมิตตดา ที่ทำให้เหตุการณ์ต่าง ๆ มาเกี่ยวข้องกับพระ เวสสันดร และพระองค์ได้กลับคืนเมืองสีพี ดั้งเดิม	ความขัดแย้งในเรื่องของชูชกกับนางอมิตตดา ที่ทำให้เหตุการณ์ต่าง ๆ มาเกี่ยวข้องกับ พระเวสสันดร และพระองค์ได้กลับคืนเมือง ศรีพิราษฏร์ดั้งเดิม

- สารัตถะหรือแก่นเรื่อง แก่นเรื่องของร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กับมหาเวสสันดรชาดกฉบับแปลจากภาษาเขมรเหมือนกัน ทั้งแก่นเรื่องหลักและแก่นเรื่องรอง ดังนี้

แก่นเรื่องหลัก

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
ความทุกข์อันเกิดจากการให้ทาน ที่ส่งผลต่อ ความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร	ความทุกข์อันเกิดจากการให้ทาน ที่ส่งผลต่อ ความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร

แก่นเรื่องรอง

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ

- ตัวละคร ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ลักษณะนิสัยและจัดประเภทตัวละครที่มีบทบาทสำคัญว่าเป็นตัวละครประเภทหลายมิติหรือตัวละครมิติเดียว ได้แก่ พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระเจ้ากรุงสุโขทัย พระนางผุสดีหรือพระนางสุพรรณิการ์ ชุชก นางอมิตตดาหรือนางอมิตตดาปนา พระชาลี พระนางกัณหาหรือพระนางกฤษณา และพรานเจตบุตร ในลำดับต่อไปจะนำตัวละครจากเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมาเปรียบเทียบกัน ปรากฏผล ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,		มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ	
พระเวสสันดร	เป็นตัวละครหลายมิติ	พระเวสสันดร	เป็นตัวละครหลายมิติ
พระนางมัทรี	เป็นตัวละครหลายมิติ	พระนางมัทรี	เป็นตัวละครหลายมิติ
พระเจ้ากรุงสุโขทัย	เป็นตัวละครหลายมิติ	พระเจ้ากรุงสุโขทัย	เป็นตัวละครหลายมิติ
พระนางผุสดี	เป็นตัวละครมิติเดียว	พระนางสุพรรณิการ์	เป็นตัวละครมิติเดียว
ชุชก	เป็นตัวละครหลายมิติ	ชุชก	เป็นตัวละครหลายมิติ
นางอมิตตดา	เป็นตัวละครหลายมิติ	นางอมิตตดาปนา	เป็นตัวละครหลายมิติ
พระชาลี	เป็นตัวละครหลายมิติ	พระชาลี	เป็นตัวละครหลายมิติ
พระนางกัณหา	เป็นตัวละครมิติเดียว	พระนางกฤษณา	เป็นตัวละครมิติเดียว
พรานเจตบุตร	เป็นตัวละครหลายมิติ	พรานเจตบุตร	เป็นตัวละครหลายมิติ

จะเห็นว่าลักษณะตัวละครในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, และมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เหมือนกัน เนื่องจากการวิเคราะห์ลักษณะตัวละครดังกล่าว เป็นการวิเคราะห์จากเนื้อเรื่องและบทบาทของตัวละครในกัณฑ์ต่างๆ ซึ่งเนื้อเรื่องและบทบาทของตัวละครในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับนั้นส่วนใหญ่จะเหมือนกัน

ในลำดับต่อไปจะเปรียบเทียบชื่อตัวละครต่างๆ ในแต่ละกัณฑ์ โดยจะตัดชื่อตัวละครที่ซ้ำกันออกในการเปรียบเทียบชื่อตัวละครในกัณฑ์ต่อไป

ก. กัณฑ์ทศพร

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระพุทธเจ้า (มีการหลากคำเรียกพระนามของ พระพุทธเจ้าต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดใน ประเด็นการใช้ภาษา) เบญจวัคคีย์ภิกษุทั้งห้า - ไม่ปรากฏ พระอุทายีเถระ สมเด็จพระเจ้าสิริสุทโธทนะพุทธบิดา พระบรมวงศาสาวยราช พระสุสติ (มีการหลากคำเรียกพระนามพระนาง สุสติต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดในเรื่องการ ใช้ภาษา) พระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า สมเด็จพระอินทราชา (มีการหลากคำเรียกพระนาม ของพระอินทร์ต่างๆกัน จะกล่าวโดยละเอียด ในประเด็นการใช้ภาษา)	พระพุทธเจ้า (มีการหลากคำเรียกพระนามของ พระพุทธเจ้าต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดใน ประเด็นการใช้ภาษา) ปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้งห้า พระบาทมคธราช อุทายีอำมาตย์ หรือพระมหาอุทายิตเถระ พระบาทศรีสุทโธทนะมหาราช กษัตริย์สาวยราช พระนางสุปราสูปปดี (มีการหลากคำเรียกพระ นางสุปราสูปปดีต่างๆ กัน จะกล่าวโดย ละเอียดในเรื่องการใช้ภาษา) พระพุทธวิปัสสิ สิริสัมมาสัมพุทธ สมเด็จพระอินทราชา (มีการหลากคำเรียก พระนามของพระอินทร์ต่างๆกัน จะกล่าวโดย ละเอียดในประเด็นการใช้ภาษา)

จะเห็นว่าชื่อตัวละครในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบางชื่อเป็นชื่อในภาษาสันสกฤต ซึ่งในกฎหมายหรือตำนานในมหาเวสสันดรชาดกกล่าวถึงสาเหตุเกี่ยวกับการใช้ภาษาสันสกฤตในการเรียกชื่อตัวละครว่า “ระเบียบการใช้ถ้อยคำ หรือศัพท์แสงในคัมภีร์มหาชาติคำแปลร้อยนี้ เป็นคัมภีร์ที่แปลมาจากอรรถกถา มหาเวสสันดรชาดกบาลี แต่ว่าติดคำสันสกฤตเป็นอันมาก แม้แต่ชื่อคน สัตว์ หรือวัตถุอะไรๆ ก็แก้ไขไปตามคำสันสกฤตด้วย ดังเช่นพระนามพระวรมาดาพระบาทศรีเวสสันดร ตามศัพท์บาลีว่าสุสติ ก็แก้ไขเป็นสันสกฤตว่าสุปราสูปปดี พระนามพระราชธิดาว่ากัณหา ก็แก้ไขเป็นกฤษณา ” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ, 2539: ช-ณ)

ข. กัณฑ์หิมพานต์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
สมเด็จพระเจ้ากรุงสัตยชัย (มีการหลีกคำเรียกพระนามของพระเจ้ากรุงสัตยชัยต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดในประเด็นการใช้ภาษา)	พระบาทศรีสัตยชัย (มีการหลีกคำเรียกพระนามของพระบาทศรีสัตยชัยต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดในประเด็นการใช้ภาษา)
พระเวสสันดร (มีการหลีกคำเรียกพระนามของพระเวสสันดรต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดในประเด็นการใช้ภาษา)	พระเวสสันดรกุมาร (มีการหลีกคำเรียกพระนามของพระเวสสันดรต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดในประเด็นการใช้ภาษา)
กัญชรปัจฉยนาเคนทร์	ปัจฉยนาเคนทร์
พระมัทรี (มีการหลีกคำเรียกพระนามของพระนางมัทรีต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดในประเด็นการใช้ภาษา)	นางมัทรีเทวีโสภา (มีการหลีกคำเรียกพระนามของพระนางมัทรีต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดในประเด็นการใช้ภาษา)
ชาลี	เจ้าชาลีกุมาร
กัณหาชินานาถ	นางกฤษณากุมารี
พระเจ้ากิงคราชกูร์	- ไม่ปรากฏพระนาม- แต่ใช้ว่าพระมหา
- ไม่ปรากฏชื่อ แต่ใช้ว่าพราหมณ์ทั้งแปด	กษัตริราช พราหมณ์ทั้งแปด มีนามว่า รามพราหมณ์ ธชพราหมณ์ ลักขณพราหมณ์ สุชาติมนตพราหมณ์ ยัญญพราหมณ์ สุชาติพราหมณ์ โกลนัญญพราหมณ์ สุขามพราหมณ์

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
ชื่อตัวละครเหมือนกัน	ชื่อตัวละครเหมือนกัน

ง. กัณฑ์วนปเวสน์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
กษัตริย์เจตราชฎูร์	กษัตริย์เจตราชฎูร์
เจตบุตร	เจตบุตร
พระเวสสุกรรมเทพบุตร	พระวิษณุกรรมเทพบุตร

จ. กัณฑ์ชูชก

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ชูชก (มีการหลกคำเรียกพระนามของชูชก ต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดในประเด็นการ ใช้ภาษา)	ชูชก (มีการหลกคำเรียกพระนามของชูชก ต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดในประเด็นการ ใช้ภาษา)
ตระกูลพราหมณ์ทั้งสอง ไม่ปรากฏชื่อ	พราหมณ์ผิวเมียทั้งสองคน ไม่ปรากฏชื่อ
อมิตตดา (มีการหลกคำเรียกพระนามของ อมิตตดาต่างๆ กัน จะกล่าวโดยละเอียดใน ประเด็นการใช้ภาษา)	อมิตตดาปนา (มีการหลกคำเรียกพระนาม ของ อมิตตดาปนาต่างๆ กัน จะกล่าวโดย ละเอียดในประเด็นการใช้ภาษา)
พราหมณ์หนุ่ม ไม่ปรากฏชื่อ	พราหมณ์หนุ่ม ไม่ปรากฏชื่อ
นางพราหมณี ไม่ปรากฏชื่อ	นางพราหมณี ไม่ปรากฏชื่อ
สุนัขของเจตบุตรไม่ปรากฏชื่อ	สุนัขของเจตบุตรไม่ปรากฏชื่อ

ฉ. กัณฑ์จุลพน

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อัจจุตฤยิ	มหาอัจจุตฤยิ

ช. กัณฑ์มหาพน

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ไม่มีตัวละครที่นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว	ไม่มีตัวละครที่นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว

ช. กัณฑ์ कुमार

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บุรุษในสุบินพระนางมัทรี ไม่ปรากฏชื่อ	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร บุรุษในสุบินพระนางมัทรี ไม่ปรากฏชื่อ

ฉ. กัณฑ์มัทรี

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เทพยเจ้าที่นิมิตตนเป็นราชสีห์ เทพยเจ้าที่นิมิตตนเป็นเสือโคร่ง เทพยเจ้าที่นิมิตตนเป็นเสือเหลือง	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร เทวบุตรที่นิมิตตนราชสีห์ เทวบุตรที่นิมิตตนเป็นเสือโคร่ง เทวบุตรที่นิมิตตนเป็นเสือดาว

ฎ. กัณฑ์สักกบรรพ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พราหมณ์ตั้งวาลวรรณวิสุทธิพรต (พระอินทร์ แปลง)	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร พราหมณ์ (พระอินทร์แปลง)

ฏ. กัณฑ์มหาราช

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เอกองค์อมรเทวราชสุรารักษ์ นิมิตกายเป็นพระ เวสสันดร เอกองค์อุปสรนารีศรีสุนทรลักษณวิลาส นิมิต กายเป็นพระนางมัทรี บุรุษในสุบินของพระเจ้ากรุงสุทนต์ ไม่ปรากฏชื่อ ไม่มีตัวละครในเนื้อเรื่องบรรยายเฉพาะ เกี่ยวกับชุกกบรีโกคอาหาร - -	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร เทวบุตร นิมิตกายเป็นพระเวสสันดร นางเทพอัปสรบรรกัญญา นิมิตกายเป็นพระ นางมัทรี บุรุษในสุบินของพระเจ้ากรุงสุทนต์ ไม่ปรากฏชื่อ มีตัวละครในเนื้อเรื่องบรรยายเฉพาะเกี่ยวกับ เรื่องชุกกบรีโกคอาหาร ดังต่อไปนี้ แม่หิ้งกันทร (คนนวดหลังชุกก) อำมาตย์สี่วิกราย

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
-	แม่หมอลีคนคูอาการชุก ได้แก่ น้ำเปะ น้ำว น้ำสุก ขยายมวนตาบอด
-	บรมครู(รักษาชุก)
-	ยายลเวีย(ยายของชุก)
-	ดาโคคี(ตาของชุก)
-	น้ำขยง (น้ำของชุก)
-	พื่อพิกิ(พี่ของชุก)
-	แม่เมละ(น้องสาวของชุก)
-	คนร่วมขบวนแห่ศพชุก ได้แก่ น้ำมา น้ำว ขุนชัย ตาเอย ตาอุก ขุนรสทลายโรง ตาชี สุนัขตัวผู้ชื่อ ไอ้ฐ สุนัขตัวเมียชื่อ แม่โคราค

ฐ. กัณฑ์ฉกษัตริย์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
ไม่มีตัวละครนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว	ไม่มีตัวละครนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
ไม่มีตัวละครนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว	ไม่มีตัวละครนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว

- ฉากหรือสถานที่ ฉากหรือสถานที่ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับเหมือนกัน คือ ประกอบด้วยฉากหรือสถานที่ต่างๆ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาเขมร
มีการกล่าวถึงฉากที่เป็นธรรมชาติ	มีการกล่าวถึงฉากที่เป็นธรรมชาติ
มีการกล่าวถึงฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์	มีการกล่าวถึงฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์
มีการกล่าวถึงฉากที่เป็นสภาพการดำเนินชีวิต ของตัวละคร	มีการกล่าวถึงฉากที่เป็นสภาพการดำเนินชีวิต ของตัวละคร

แต่เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่ารายละเอียดจากที่เป็นธรรมชาติที่กล่าวถึงพืชและสัตว์ในกัณฑ์
วนปเวสน์ กัณฑ์จุลพนและกัณฑ์มหาพนในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กัณฑ์มหาเวสสันดรชาดก
ภาษาเขมรนั้น มีความแตกต่างกันทั้งจำนวนและชนิด ดังนี้

รายชื่อพืชในกัณฑ์วนปเวสน์ จากรายยาวมหาเวสสันดรชาดก

พืชบก	พืชน้ำ
1. พญาไม้มหานิโครธ	1. บัวสัตตบงกช
2. กัทลิวันปากกล้วย	2. บัวสายโสคันธิกอุบล

รายชื่อพืชในกัณฑ์วนปเวสน์ จากมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร

พืชบก

1. ไทรใหญ่	17. อัมพา (อ้อย)ดำพัน
2. เสมาเชิงกุราส (หญ้าชนิดหนึ่ง)	18. อัมพา (อ้อย) กุดาม
3. หนูลา (ต้นกุ่ม)	19. อัมพา (อ้อย) แดง
4. สุนาย (ต้นข่อย)	20. กล้วยเทียน (มันเทียน)
5. เจก (กล้วย)แสนง	21. กล้วยทีก (มันน้ำ)
6. เจก (กล้วย)ดองแขวง	22. กล้วยลล (มันไข่นกเขา)
7. เจก (กล้วย)กาบรู	23. กล้วยโปงปรีก (มันไข่นกเป็ดน้ำ)
8. เจก (กล้วย)อดครยง	24. กล้วย(มัน)ปาส
9. เจกอำบง (กล้วยหอม)	25. กล้วยกุรามมาส (มันกรมแดง)
10. เจก (กล้วย)แสนงพแพ	26. กล้วยไถขลา (มันมือเสือ)
11. เจก (กล้วย)ราชสีห์	27. กล้วย (มัน)ขยา
12. เจก (กล้วย)มหาไถล	28. กล้วย (มัน)สุริ
13. เจก (กล้วย)มรามไถนาง	29. กล้วย (มัน)สุรว
14. เจก (กล้วย)พะ	30. กล้วยฉามมาน (มันเลือดไก่)
15. เจกนวน (กล้วยชนิดหนึ่งคล้ายกล้วยไข่)	31. กล้วยพล (มันงู)
16. เจกพมมาน (กล้วยไข่ชนิดใหญ่)	32. กล้วยชวา (มันเทศ)

พืชน้ำ

1. ฦกสอ (บัวขาว)	6. สบงกัซ (สตัตบงกซ)
2. ฦกจราล (บัวแดง)	7. สุกน่ (สายบัวเล็ก)
3. กุมุท (กุมุท)	8. พุริต (บัวสาย)
4. อุตบล (อุบล)	9. ตุรกวน (ผักบู่)
5. ล้ง (ลินจง)	10. กัฟ้งพวย (แพงพวย)

รายชื่อพืชในกัณฑ์วนปเวสัณจากร่ายยาวมหาเวสัณดรชาดก, และมหาเวสัณดรชาดก ภาษาเขมรฯมีความแตกต่างกัน ในรายยาวมหาเวสัณดรชาดก, มีรายชื่อพืชบก 2 ชนิด พืชน้ำ 2 ชนิด รวม 4 ชนิด แต่ในมหาเวสัณดรชาดกภาษาเขมรฯ มีรายชื่อพืชบก 32 ชนิด พืชน้ำ 10 ชนิด รวม 42 ชนิด

รายชื่อพืชในกัณฑ์จุลพนจากร่ายยาวมหาเวสัณดรชาดก,

พืชบก

1. ตะแบก	14. สมอเขียว
2. หูกวาง	15. มะขามป้อม
3. ตะเคียน	16. โพหาง
4. รั้ง	17. โพบาย
5. สะคร้อ	18. พุทราไพร
6. เถ่าย่างทราย	19. หมากพลับทอง
7. มะม่วง	20. ไทร
8. มะขวิด	21. มะตั่ง
9. ขนุนป่า	22. หมากซาง
10. หว้า	23. มะเดื่อ
11. ปรู	24. กลัวยาง้าง
12. ชมพู่	25. กลัวยผลยาว
13. สมอทิเพก	26. จันท์ขาว

รายชื่อพืชในกัณฑ์จุลพนจากมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

พืชบก

1. ตูรแบก (ตะแบก)
2. ตูรเสก (กระถิน)
3. สุปี (มะเฟือง)
4. สุปง (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง เนื้อแดงอมเหลืองนวล)
5. คีรี (ตะเคียน)
6. นัจา (นัจา)
7. คุย (ต้นกุย)
8. กร (นุ่น)
9. อุทุมพร (มะเดื่อ)
10. กุฎ้างา (กระดังงา)
11. จมปา (จำปา)
12. จีปี (จำปี)
13. มาลดี (ต้นไม้ล้มลุก ดอกสีขาวมีกลีบแน่นเหมือนมะลิซ้อน แต่ดอกใหญ่กว่าและหอมกว่า)
14. มหาหงส์ (มหาหงส์)
15. ยุกกา (กัตเค้า)
16. จุบา (ชบา)
17. นวนสุรี (มะลิชนิดหนึ่ง)
18. สุวายไพร (มะม่วงป่า)
19. สุวายสุรุก (มะม่วงบ้าน)
20. กรุส้าง (มะสัง)
21. ขุวิต (มะขวิด)
22. ริดวล (ลำดวน)
23. พุทรา (พุทรา)
24. สมุ (สมอ)
25. เตรียลสุวา (นมแมว)
26. กนทุตไพร (มะขามป้อม)

27. กนทุตตสุรก (มะขม)
28. พุนิล (ต้นไม้พวงมะดัน มะตูม)
29. เพนิว (มะตูม)
30. บงคา (ต้นไม้ประเภทบงเคา บางถิ่นเรียก บ้องเกี้ยว)
31. บงเคา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีลูกกินได้)
32. มาก่แปน (ลูกจันทน์ประเภหนึ่ง ลูกเล็กแป้นไม่ค่อยมีเมล็ด)
33. กูแลน (ลิ้นจี่)
34. สิริมานัน (ต้นคอแลน คล้ายลิ้นจี่แต่ลูกเล็กกว่า)
35. จันท์ (ลูกจันทน์)
36. มาก่บาท (น้อยโหน่ง)
37. ล้างสาต (ล้างสาต)
38. ทูเรน (ทุเรียน)
39. เมียน (ลำไย)
40. ปุรฎาก (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีลูกกินได้)
41. มาก่เปรง (มะปริง)
42. มาก่ปราง (มะปราง)
43. มาก่สาข (มะขาง)
44. มาก่โถก (มะคูก)
45. โอโปก (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
46. ขุซิงขาส (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีลูกคล้ายมะเกลือ ลูกเล็กแป้น กินได้ มีรสฝาด)
47. กูงพระ (เถาวัลย์ชนิดหนึ่ง มีดอกเล็กๆสีเหลือง มีลูกกินได้)
48. สรพา (เสลา)
49. ตาเตรา (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง เป็นต้นไม้ใหญ่แก่นแข็ง ปลุกง่าย ใช้ทน)
50. เตรียก (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มักมีตามปากอ่าวหรือป่าเขา)
51. ตูราช (ไม้ผากคือไม้ไผ่ที่ขึ้นตามภูเขา ต้นเล็กๆ เนื้อบาง ไม่มีหนาม)
52. ผุฎก (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
53. ผุฎียก (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง ใบคล้ายกับใบต้นยาง)
54. อุงกาญู (ขี้เหล็ก)
55. อุงกาล (ต้นไม้มีแก่นชนิดหนึ่ง เนื้ออ่อนมีสีเหลือง แก่นสีแดงเข้ม มีรสขม ลูกสุกสีแดงเข้ม)

56. กณฺโฏล (กระโดน)
57. กณฺฏก่ (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
58. จมป่ก่ (ต้นมะลิหรือต้นกระบก)
59. ร้างก่น (รังเขา)
60. สรค์ (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง ลูกเล็กแหลมๆมียางเหนียว เวลาสุกกินได้ มีรสหวานเย็น)
61. พงฺร (ตะคร้อ)
62. ญ (ขอ)
63. พฺรึง (หว่า)
64. พฺรุต (ต้นพรวด เป็นต้นไม้ป่าจำพวกต้นทุ้ม มีผลกินได้)
65. ชนฺลุต (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
66. กุระกะ (ชิงชัน)
67. ลัมพะ (ชื่อไม้เล็กๆอย่างหนึ่ง เป็นไม้ครึ่งต้น ครึ่งเถา ใบแหลมบางใช้เป็นผักแก้มกินได้ไม่มีรสฝาดรสขมเลย)
68. กุรวาน (กระวาน)
69. จันทน์ (จันทน์)
70. กุระสนา (กฤษณา)
71. เกกา (เพกา)
72. การเกส (การะเกด)
73. เจกเทศ (พุทธรักษา)
74. มงมุต (มังคุด)
75. ลุมุต (ละมุด)
76. เสฎฺฐา (ละมุดสีดา)
77. ฐมา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีแก่นแข็ง มีหนาม ยอดอ่อนใช้กินเป็นผักจิ้มได้)
78. ฐมฺง (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีหนามคล้ายเงี่ยงปลาเขยง)
79. ฦงองคาล่ (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
80. อมฺปิล (มะขาม)
81. ทุมฺง (ต้นไม้ชนิดหนึ่งมีผลเปรี้ยว ไข่แกงส้มได้ ใบก็ใช้แกงได้)
82. คุระญฺง (พะยุง)
83. กุระพาญ (ชื่อต้นไม้ประเภทหนึ่ง มีผลบริโภคนได้)

84. ฤๅ (ต้นไม้ป่าชนิดหนึ่ง ใบมีขนคายๆ ลูกมีลักษณะกลม มีกลีบเป็นชั้นๆ มีรสเปรี้ยว
กินได้)

85. ฤๅ (พลวง)

86. ทมุลาบ (มะพลับ)

87. อัมเพิว (อ้อย)

88. ตูรว (เผือก)

89. ฤๅ (มัน)

90. ฤๅ (มะพร้าว)

91. สุล (หมาก)

92. เจก (กล้วย)กลุก

93. เจก (กล้วย)ไพร์

94. เจก (กล้วย)แสนง

95. เจกชวา (กล้วยตานี)

96. เจก (กล้วย)ราชสีห์

97. เจกพวงมาน (กล้วยไข่ชนิดใหญ่)

98. เจกอ๋นง (กล้วยหอม)

99. จวงจันทน์ (จวงจันทน์)

100. ลำพาน (ว่านชนิดหนึ่ง จำพวกหญ้า ใบแบน ใช้ทำยาระงับโรคได้)

101. ฎีปลี (ดีปลี)

102. บลจกณิ (ไม้พุ่ม แผ่นใบแบน ขอบใบห่อขึ้นเล็กน้อย ใบด้านบนเป็นลายด่างสีขาว
นวล เขียว และเขียวอ่อนปนกัน , ครุฑกระทงก็เรียก)

103. กลำพาก (กลำพัก เนื้อไม้หอมใช้ทำยา)

104. กลำพาร (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)

105. มนังสีลา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)

106. จันทน์ส (จันทน์ขาว)

107. จันทน์กรสม (จันทน์แดง)

108. นวนสุริ (มะลิชนิดหนึ่ง)

พืชน้ำ

1. อุดูปล (อูปล)
2. จงกุกลณี (จงกลณี)
3. ลังง (ลิงจง)
4. สุนงักซ (สัดตบงกซ)

รายชื่อพืชในกัณฑ์จุลพนจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, หรือกัณฑ์จุลพนจากมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีความแตกต่างกัน ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีรายชื่อพืชบก 26 ชนิด ไม่มีพืชน้ำ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีรายชื่อพืชบก 108 ชนิด พืชน้ำ 4 ชนิด

รายชื่อสัตว์ในกัณฑ์จุลพนจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

สัตว์ปีก

1. โพระโคก
2. ดูเหว่า

แมลง

1. ผึ้ง

สัตว์น้ำ

1. ปลากระแห
2. ปลากระโห้
3. ปลาเทโพ
4. ปลาสร้อย
5. ปลาสลิด
6. ปลาสลาด
7. ปลาช่อน
8. ปลาชะโด
9. ปลาคูก
10. เต่า

รายชื่อสัตว์ในกัณฑ์จุลพนจากมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร

สัตว์ปีก

1. โปไลโตก (โพระคก)
2. ตาเวา (กาเหว่า)
3. โกงก (ยูง)
4. สุวิตเจา (จิ้งจอก)
5. จากกรพาก (จากพราก)
6. จงเกียลขุง (ซ็อนหอย)
7. ตูรยง (นกชนิดหนึ่งจำพวกนกยาง มีสีเทาๆดำๆ เสียงร้องครางเล็กแหลม ฟังน่าเวทนา
วังเวงใจ)
8. อุกออก (ออก)
9. ลลก (เขา)
10. สาริกา (สาธิกา)

สัตว์น้ำ

1. ปามู (ปลาหมู)
2. ปามา (ปลาหมา)
3. กุขุรา (สัตว์น้ำชนิดหนึ่ง)
4. อนุแฉงงัง (ปลาคู)
5. คลร้าง (ปลาทะเลชนิดหนึ่ง ตัวใหญ่มาก)
6. ราหู (ปลาราคู)
7. นโฏ (ชะโด)
8. ผทก (ปลาช่อนตั้งแต่ยังเล็กจนโตเท่าข้อมือ)
9. กุอุก (ปลาคู กูกบหรือลูกคางคกซึ่งยังมีหางอยู่)
10. กุอี (ปลาชนิดหนึ่ง คล้ายปลากลาย ตัวเล็กกว่าแต่ใหญ่กว่าปลาลาด)
11. กราย (ปลากลาย)
12. กุลังหาย (ปลาชนิดหนึ่ง พวกเดียวกับปลาเค้า แต่ตัวสั้นและเล็กกว่า)

13. กุลังหาด (สัตว์น้ำชนิดหนึ่ง)
14. สุลาด (ปลาสด)
15. ฦขุแทง (ชื่อปลาจำพวกมีเกล็ดชนิดหนึ่ง)
16. จุระแกง (ปลาอย่างหนึ่ง มีเกล็ดคล้ายปลากะแห แต่เกล็ดขาวกว่า)
17. ฤพิน (ปลาตะเพียน)
18. กุมนัน (สัตว์น้ำชนิดหนึ่ง)
19. ทีโป (ปลาเทโพ)
20. บงคา (กึ่งทะเล)
21. บงกง (กึ่ง)
22. กำพีส (กึ่งฝอย)
23. จงวา (ปลาชีว)

รายชื่อสัตว์ในกัณฑ์จุลพนจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, และจากรายยาวมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรมีความแตกต่างกัน ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีรายชื่อสัตว์ปีก 2 ชนิด แมลง 1 ชนิด สัตว์น้ำ 10 ชนิด รวม 13 ชนิด แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรมีรายชื่อสัตว์ปีก 10 ชนิด สัตว์น้ำ 23 ชนิด รวม 33 ชนิด ไม่มีรายชื่อแมลง

รายชื่อพืชในกัณฑ์มหาพนจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

พืชน้ำ

1. อุบล	5. ลินจง
2. บัวผัน	6. สาหร่าย
3. บัวเผื่อน	7. สายตึง
4. กุ่มท	8. ตบ
	9. ตับเต่า

พืชบก

1. ถั่วเขียว	41. จิก
2. ถั่วราชมาษ	42. แจง
3. ผักกาด	43. ช้างน้ำ
4. กระเทียม	44. สุรสี
5. หอม	45. พิกุล
6. เต้า	46. แก้ว
7. แดง	47. เกด
8. แฝง	48. กรรณิการ
9. ฟัก	49. มหาหงส์
10. พิมเสน	50. ประยงค์
11. เสนียด	51. เข้ม (นางเข้ม)
12. กฤษณา	52. ยี่เข่ง
13. หนาด	53. เข้ม
14. จันทนา	54. สายหยุด
15. มหาสะคำ	55. พุดตาน
16. มะเดื่อ	56. กุหลาบ
17. นาคราช	57. ลำควน
18. โกศกลัมพัก	58. สร้อยสุคนธา
19. เพชรสังฆาต	59. โยทะกา
20. ขอนดอก	60. จำปา
21. กำยาน	61. กาหลง
22. ราชน	62. บุนนาค
23. ชะมด	63. กากะทิง
24. กระวาน	64. กระถิน
25. วาน	65. ยาง
26. ชันทอง	66. ยูง
27. เทพทาโร	67. พะยอม
28. ราชพฤกษ์	68. เต็ง

29. กระเพราแดง	69. รั้ง
30. พญาสัตบรรณ	70. เหียง
31. สมุลแว้ง	71. หาด
32. วานน้ำ	72. จี๊ว
33. ยมโคย	73. ง้าว
34. ประคู้	74. คุย
35. มะลูลี	75. ข่อย
36. กระดังงา	76. แด
37. กระทุ่มทอง	77. คาง
38. แทงทวย	78. ตะเคียน
39. กรวย	79. กล้าย
40. กร่าง	80. กล้าย
	81. อ้อย

รายชื่อพืชในกัณฑ์มหาพนจากมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

พืชน้ำ

1.. ฦกสอ (บัวขาว)	6. สบงกัซ (สัตตบงกช)
2.. ฦกจฺรล (บัวแดง)	7. พุริต (บัวสาย)
3. กุมุท(กุ่มุท)	8. สุกน (พืชน้ำชนิดหนึ่งพวกสายบัว แต่ต้นเล็กๆ บางพวกใช้กินเป็นผักได้)
4. อุตุปล (อุบล)	9. กัมพิงพวย (แพงพวย)
5. ถัง (ลินจง)	

พืชบก

1. ทนุลาบ (มะพลับ)
2. เพนิว (มะตูม)
3. บงเคา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีลูกกินได้)
4. สิริมาน (หงอนไก่)

5. สงฆัร (เล็บเหยี่ยว)
6. ขวิด (มะขวิด)
7. คุย (ต้นคุย ต้นไม้ชนิดหนึ่ง ต้นเป็นเถา มีลูกกินได้มีรสเปรี้ยวอมหวาน)
8. สรค์ (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง ลูกเล็กๆแหลมๆมียางเหนียว เวลาสุกกินได้ มีรสหวานเย็น)
9. พรหุต (มะพุด)
10. สุพี (มะเฟือง)
11. เสพา (ข้าวฟ่าง)
12. ตาเตรา (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง เป็นต้นไม้ใหญ่แก่นแข็ง ปลูกง่าย ใช้ทน)
13. เฉีทาล (ไม้ยาง)
14. พพาลแข (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่งมีกิ่งก้านซ้อนเป็นชั้นๆ)
15. ตูรแบก (ตะแบก)
16. ตูรเจียกเปรีส (หูกวาง)
17. คคีร์ (ตะเคียน)
18. ร้าง (รัง)
19. กุรล้ง (มะสัง)
20. พงุร (ต้นตะคร้อ)
21. ฎกัพร (ชื่อไม้ชนิดหนึ่งเนื้อละเอียด)
22. อดญาญ (ไม้ผลชนิดหนึ่ง ต้นเล็ก ใบห่างๆ ดอกสีเหลือง ลูกกลมๆตรงหัวคอดเหมือนคอบวด เวลาสุกมีสีเหลือง ลูกแก่ใช้เชื่อมได้ มักขึ้นตามที่ราบหรือป่าละเมาะ)
23. พพุล (ต้นเปล้า)
24. สรุล (ต้นไม้จำพวกต้นสน)
25. สรุล (สน)
26. เสมาเชิงกราส(หญ้าชนิดหนึ่ง)
27. กทุมพ (กระท่อม)
28. ชูรเนียง (ชื่อต้นไม้ประเภทหนึ่ง ผลใช้เป็นอาหารได้)
29. พุริง (หว้า)
30. พรุส (พรวด)
31. ชนลุส (ชื่อต้นไม้ประเภทหนึ่ง ผลใช้เป็นอาหารได้)
32. สุวาท (สวาด)
33. สุวาย (มะม่วง)

34. องกาศฐี (แค)
35. สุรพี (ต้นไม้นิดหนึ่ง)
36. ผุจิก (เต็ง)
37. ร้าง (รัง)
38. กรุตำ (มะสัง)
39. กรุจถลึง (ส้มโอ)
40. กรุจถุมาร (มะนาว)
41. ชีรสอ (ใบแมงลัก)
42. ชีรเขมา (ผักประเภทหนึ่ง)
43. ฦกตุราญ (บัวประเภทหนึ่ง)
44. คณทีสอ (ชื่อไม้พุ่ม มักขึ้นในที่โล่งริมน้ำ สูงได้ถึง 6 เมตร ใบเป็นใบประกอบ มีใบย่อย 3 ใบ ท้องใบสีนวล เมื่อขยี้มีกลิ่นฉุน ดอกสีครามอ่อน ใช้งานได้)
45. คณทีเขมา (ชื่อไม้พุ่ม คล้ายต้นคณทีสอ แต่ใบเป็นใบประกอบ มีใบย่อย 3-5 ใบและมีขนาดใหญ่กว่า ดอกสีขาว ปลูกไว้ตามบ้าน ใช้งานได้)
46. สุกูร์ (ไม้แดง)
47. พุพลุมอ (ต้นเปลาใหญ่)
48. ฦกพร (ชื่อไม้นิดหนึ่ง เนื้อละเอียด)
49. มูร์ (มะรุม)
50. เกกา (เพกา)
51. การเกส (การะเกด)
52. เจกเทศ (พุทธรักษา)
53. กณิการ (กระฉิก)
54. จมปา (จำปา)
55. จีปี (จำปี)
56. จุปาเทศ (ชบา)
57. ทูรย (ต้นไม้นิดหนึ่ง พวงไม้ชิงชัน ลูกสุกมีกลิ่นหอม กินได้)
58. กัมลึง (พลับพลึง)
59. กุญ้างงา (กระดังงา)
60. จาร (ทองกวาว)
61. สตูปารสอ (ต้นไม้นิดหนึ่ง)

62. สตฺตปรเขมา (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง)
63. เจกมาส (กล้วยไม้ชนิดเล็ก)
64. อังคาสฏีสอ (แคขาว)
65. อังคาสฏีกุหลอม (แคแดง)
66. กรินทา (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง)
67. พุกาฏุกคำ (ดอกคำ)
68. กรุณฺง (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง)
69. ทนฺลา (กุ่มน้ำ)
70. ขลุ (ชิงชัน)
71. แดบง (ต้นตะแบง)
72. พุ่แสน (พิมแสน)
73. สํโรง (ลำโรง)
74. สํรง (ต้นพุงทะเล)
75. อํพาไฟรุ (อ้อยป่า)
76. กรุสนา (กฤษณา)
77. กํพิงพวย (แพงพวย)
78. สณฺณกบาย (ถั่วเขียว)
79. ปรพายเทส (ถั่วชนิดหนึ่ง)
80. สฺลา (หมาก)
81. สฺนابق (ต้นหมากป่าชนิดหนึ่ง ต้นเล็กกว่า เนื้อแข็งกว่าหมากบ้าน ลูกเล็กกว่าและไม่ฝาด)
82. สฺลารํ (หมากชนิดหนึ่ง)
83. มฺลฺกนํ (พลูชนิดหนึ่ง)
84. สติตเทส (หญ้าไซ)
85. สเลียดไท (ลีเลียดไท)
86. เฌ็แอม (ชะเอม)
87. อญฺชันสอ (อัญชันขาว)
88. อญฺชันเขมา (อัญชันดำ)
89. อญฺชนเลื่อง (อัญชันเหลือง)
90. มลฺิระวต (มะลิซ้อน)
91. มลฺิระลา (มะลิลา)

92. ยุธุกา (คัตเค้า)
93. พุกนุมา (หมวดพราหมณ์)
94. มุระเพริว (กะเพรา)
95. ลึงลับ (แมงลัก)
96. สลึงไกร (ตะไคร้)
97. สุป (ผักกาด)
98. รัง (ข่า)
99. ขุบาย (กระชาย)
100. ขุญทีก (ขิงน้ำ)
101. ขุญเกลิง (ขิงไฟ)
102. ขุทิมสอ (กระเทียม)
103. ขุทิมกรุม (หัวหอมแดง)
104. เม้มผูลง (หัวเห็ด)
105. เหมเครียก (ต้นไม้ชนิดหนึ่งมักมีตามปากอ่าว หรือป่าเขา)
106. กงเรียว (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
107. ตูรเสก (กระถิน)
108. เหมแอม (ชะเอม)
109. โอโปก (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
110. เทียนไพร (เทียนป่า)
111. สรพี (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
112. สรพา (เสลา)
113. เผฎาว่าง (หวายชะวัง)
114. จงกมสุกา (เขี้ยวพังพอน)
115. ขุนา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
116. ผุกาเทศ (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
117. เหมเกส (ต้นเกด)
118. ปุรโมยฎี (หญ้างวงช้าง)
119. แสบง (ต้นฝาง)
120. ทูรเมง (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง ลูกกินได้ ใช้ทำฟืน)
121. แสุม (แสม)

122. สุมจ๋ (เสม็ด)
123. ชมพูพริกข (ต้นหว่า)
124. ไชรุ (ไทร)
125. ไร (ต้นไม้ขนาดเล็กขึ้นในน้ำที่มีดินทรายหรือมีหินปนอยู่ด้วย แตกเป็นกอเล็กใหญ่ ใช้รากต้มทำยาแก้แพ้)
126. โรก (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
127. กนุโทรก (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง ใบมีกลิ่นหอมใช้แกงเลียงได้)
128. กเกาะ (ต้นมะค่าแต้)
129. รลุต (ทองหลาง)
130. รลุต (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง พวกต้นขรวย มักใช้ใบกับเปลือกทำยา)
131. โพธิ์บาย (โพงบาย)
132. ตรุไพร (ต้นคราม)
133. จิตตปุต (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
134. เปราะสุวา (เปราะชนิดหนึ่ง ใบสดใช้ทำยาก็ได้ เป็นผักแกงก็ได้ เป็นผักจิ้มก็ได้)
135. เปราะซาร (หัวเปราะชนิดหนึ่ง)
136. ญกตุราญ (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
137. กงคิ (เจตพังคิ)
138. อคณย์ฆวาล (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
139. ทนถึ (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีขนาดเล็ก รากใช้ทำยาถ่ายได้)
140. จูรเนียง (ชื่อต้นไม้ประเภทหนึ่ง)
141. รเวียง (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง)
142. ฎกพร (ชื่อไม้ชนิดหนึ่ง เนื้อละเอียด)
143. พุลลุม (ต้นเปล้าใหญ่)
144. รัญญู (ต้นไม้ป่าชนิดหนึ่ง ขึ้นในที่ชื้นแฉะอย่างป่าระนาม)
145. ปรณญู (ต้นไม้เล็กๆชนิดหนึ่ง ใบเล็กๆเหมือนใบมะขาม มีดอกและผลกระจายจากใบ)
146. เตรียล (ต้นไม้ป่าอย่างหนึ่ง ลูกกินได้)

รายชื่อพืชในกัณฑ์มหาพนจากรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,และมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรมีจำนวนพืชน้ำตรงกันกันคือ 9 ชนิด แต่แตกต่างกันในจำนวนพืชบก คือในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,มีจำนวนพืชบก 81 ชนิด ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรมีพืชบก 146 ชนิด

จำนวนรวมทั้งพืชน้ำและพืชบกในรายชวามหาเวสสันดรชาดก, 155 ชนิด และในมหาเวสสันดร
ชาดกภาษาเขมรฯ 90 ชนิด

รายชื่อสัตว์ในกัณฑ์มหาพนจากรายชวามหาเวสสันดรชาดก,

สัตว์ปีก

1. หงส์	14. ดอกบัว
2. มยุระ	15. กระต๊ว
3. กด	16. กระเต็น
4. ไก่	17. เบญจวรรณ
5. แก้ว	18. โนรี
6. กระหოდ	19. สาลิกา
7. กระเรียน	20. ตระเวนวัน
8. ระวีงไพโร	21. ขาบ
9. จากพราภ	22. คุ่ม
10. กะลิ่ง	23. กระทา
11. โกกิตา	24. กางเขน
12. กระลุมพู	25. เขา (นกเขา)
13. โพระดก	26. สัตวา

แมลง

1. เไรไร
2. จักจั่น

สัตว์บก

1. พยัคฆ์	16. กาสร
2. ช้าง	17. กระจง
3. ม้า	18. จามรี
4. ทราษ	19. กระรอก
5. ฟาน	20. ตุ่น
6. กวางดง	21. กระแต

7. ละมั่ง	22. ต่าย
8. ระมัด	23. ลิ่น
9. ชะมด	24. เหี้ย
10. จม้น (สมัน)	25. เห็น
11. เม่น	26. เลียงผา
12. หมี	27. พานร
13. หมู	28. ค่าง
14. กระตัง	29. บ่าง
15. โคถึก	30. ชะนี
- สัตว์น้ำ
1. ตะเพียนทอง	7. กุ้ง
2. นวลจันทร์	8. กุ้งก้ามกราม
3. เนื้ออ่อน	9. ตะโกก
4. สวาย	10. กา
5. กรกฏ	11. กระดี่
6. กุ้ง	12. ชะโด
	13. ดูก

รายชื่อสัตว์ในกัณฑ์มหาพนจากมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

สัตว์ปีก

1. โอพ (นกฮูก)
2. อินทรี (อินทรี)
3. ตูมาต (แร้ง)
4. แขนงสุราก (แสก)
5. แขนงโฆมจ (นกชนิดหนึ่ง)
6. ทิพูย (ทิดทื่อ)
7. โกงก (ยูง)
8. กุงาน (ห่าน)

9. โปไลโตก (โพระดก)
10. ตาเวา (กาเหว่า)
11. สุวิตเจา (จีจ้อ)
12. หงฺส (หงส์)
13. อาอุฏฐ (กะปุด)
14. มานโท (นกชนิดหนึ่ง ตีนยาว ปากแหลม ตัวสีแดง อาศัยอยู่ตามสนุ่น)
15. มานทีก (ก๊วก)
16. ปุรวีก (เป็ดน้ำ)
17. มานไพรุ (ไก่อป่า)
18. จาต (กระเต็น)
19. จุรไฟ (นกชนิดหนึ่ง)
20. เสก (นกแก้ว)
21. กุกโครง (ยางโทน)
22. กุกสาบ (ยางเสวย)
23. กุกสอ (ยางเล็ก)
24. กุง (กูดขาว)
25. เกุริยล (กระเรียน)
26. จงเกียลขง (ซ้อนหอย)
27. กุรวจ (กุ่ม)
28. กงเกง (กูกี้)
29. พระอินท (นกชนิดหนึ่ง)
30. สุทัง (เหยี่ยว)
31. ภูว้าง (นกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนนกกูกี้ เสียงร้องน่ากลัวมักอยู่ตามป่าเขา)
32. ตูรเกียววิจ (ตั๋ยตีวิด)
33. ตาฏกั (ตะกรุม)
34. ตูลุม (อีลุ่ม)
35. รนาล (กระสาอดดำ)
36. ตูรขง (นกชนิดหนึ่งจำพวกนกยาง มีสีเทาๆดำๆเสียงร้องครางเล็กแหลม ฟังน่าเวทนา
วังเวงใจ)
37. กุรสาร (กระสา)

38. พุง (กระพุง)
39. โทม (อีไถ่)
40. ททา (กระทา)
41. เจกทุ (ขมื่น)
42. คุรเลงคุโลง (คลิ่งโคลง)
43. จาบสุรุก (กระจอก)
44. จาบไพรุ (กระจาบ)
45. คุรเลงแวก (กระลาบหัวหงอก)
46. ปรม่ง (เหยี่ยวขากรรไกร)
47. รอด (สัตว์ประเททก พวคนกออกและเหยี่ยว)
48. แกอกทิก (กาน้ำ)
49. เสกยา (แก้วตัวใหญ่เหมือนเสกโสมแต่ปากดำ)
50. เสกโสมบัณฑิต (แก้วใหญ่)
51. เสกสอ (แก้วขาว)
52. ไรกณฎึง (จักจั่นที่ร้องเสียงกระชั้นถี่ๆ ฟังเพราะเหมือนเสียงกระดิ่ง)
53. ปรม (เม่น)
54. หงส์เขียว (หงส์เขียว)
55. หงส์เลื่อง (หงส์เหลือง)
56. หงส์สอ (หงส์ขาว)
57. อุออก (ออก)
58. สมบุททำฟาง (นกกระยางประเภทหนึ่ง)
59. พุหิต (นกชนิดหนึ่ง พวคนกอีไถ่หรืออีลุ่ม มักอาศัยอยู่ตามสนุ่นหรือที่ที่มีวัชพืชในน้ำขึ้นหนาแน่น)
60. พุราบ (พิราบ)
61. จากกรพาก (จากพราก)
62. โสมนุญ (จั่ว)

แมลง

1. มุส (ยุง)
2. ตูจ (แมลงประเภทหนึ่ง จำพวกกรีน แต่เล็กกว่า เป็นสัตว์กินเลือด มักเกิดมีในฤดูฝน)
3. สุรัง (แตน)
4. สุรวาย (สัตว์จำพวกเหือบ มักอยู่ใกล้โคนหางวัว)
5. ขุทวย (แมงป่อง)
6. แกะอบ (ตะขาบ)
7. มม่ง (แมลงหวี่)
8. มมาจ (ตัวชีปะขาว ตัวแมลงที่ชอบตอมหัววัวควาย)
9. กนฺเทจอล (ตัวร่าน)
10. กนฺลง (แมลงภู)
11. หมู ธิ์ (ผึ้งหลวง)
12. หมู ฝุติต (ผึ้งมีม)

สัตว์บก

1. แถลน (จิ้งเหลน)
2. ขุยาฎีรี (แมงป่องข้าง)
3. ราชสีห์ (ราชสีห์)
4. ฎีรีไพร (ช้างป่า)
5. ขุลา (เสือ)
6. รมาส (แรด)
7. ทนฺเสางโฆลง (ฝูงวัวแดง)
8. โคไพร (กูปรี)
9. โค (วัว)
10. กุรบี (ควาย)
11. ขุทิง (กระทิง)
12. ขุลาธิ์ (เสือโคร่ง)
13. ขุลาหมู (หมี)
14. ทราย (เนื้อทราย)
15. ฌลุต (อีเก้ง)

16. ร่ม้าง (ละมั่ง)
17. เปรี๊ส (กวาว)
18. จก (จิ้งจอก)
19. สุวาน (หมาป่า)
20. สุวา (ลิง)
21. กัปรุก (กระรอก)
22. จุมบา (สัตว์ชนิดหนึ่ง มีหนังเป็นปีกคล้ายค้างคาว เสียงร้องคล้ายแมว)
23. จามรี (จามรี)
24. ลุญ (สัตว์ชนิดหนึ่ง)
25. กุญชร (ช้าง)
26. สุวา (ลิง) เขา
27. สุวา (ลิง) โอ
28. สุวา (ลิง) สุรว
29. สุวาอังกต์ (ลิงเสน)
30. สุวาพรัม (ค้างคาว)
31. ชรุกไฟรุ (หมาป่า)
32. สัโง (อีเห็น)
33. โทจ (ชะนี)
34. ตระกวต (จะกวด, แล่น)
35. ทนุสง (เหี้ย)
36. ตรง (สัตว์ชนิดหนึ่งคล้ายกิ้งก่าแต่ตัวใหญ่กว่า)
37. บงกวย (กิ้งก่า)
38. สุกา (พังพอน)

สัตว์น้ำ

1. ขุยง (หอย)	5. คຸຣີ (หอยชนิดหนึ่ง)
2. ขุยง (หอย) เหียน	6. แครง (หอยแครง)
3. ขุยง (หอย) แถกจาร	7. ขุยงมุก (หอยมุก)
4. เลียส (หอยแครง)	

รายชื่อสัตว์จากกัณฑ์มหาพนในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,และมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีความแตกต่างกันคือ ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,มีจำนวนสัตว์ปีก 26 ชนิด แมลง 2 ชนิด สัตว์บก 30 ชนิด สัตว์น้ำ 13 ชนิด รวม 71 ชนิด ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีจำนวนสัตว์ปีก 62 ชนิด แมลง 12 ชนิด สัตว์บก 38 ชนิด สัตว์น้ำ 7 ชนิด รวม 119 ชนิด

รายชื่อสัตว์หิมพานต์และอมนุษย์จากกัณฑ์มหาพนในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

1. ดินราชสีห์	5. วาญักข์
2. กภาพสิงหะ	6. อัสวมุขี
3. บันฑุสุรมฤทินทร์	7. โขมด
4. ไกรสรสิงหราช	8. นางไม้

รายชื่อสัตว์หิมพานต์และอมนุษย์จากกัณฑ์มหาพนในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

1. กรวิก (การเวก)

รายชื่อสัตว์หิมพานต์และอมนุษย์จากกัณฑ์มหาพนมร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, และมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีความแตกต่างกัน ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีรายชื่อสัตว์หิมพานต์และอมนุษย์ 8 ชนิด แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีรายชื่อสัตว์หิมพานต์และอมนุษย์เพียง 1 ชนิด

2. เปรียบเทียบในด้านกลวิธีการแต่ง

- กลวิธีการเล่าเรื่อง ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับเหมือนกัน ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
กำหนดให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องในอดีตชาติของพระองค์เอง ดังปรากฏข้อความในกัณฑ์ทศพร และกัณฑ์นครกัณฑ์	กำหนดให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องในอดีตชาติของพระองค์เอง ดังปรากฏข้อความในกัณฑ์ทศพร และกัณฑ์นครกัณฑ์

- กลวิธีการดำเนินเรื่อง แบ่งการวิเคราะห์เป็น 3 ขั้นตอนคือ

- การเปิดเรื่อง

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
การเปิดเรื่องเหมือนกัน คือ เป็นการเปิดเรื่องในกัณฑ์ทศพร โดยเข้าสู่เนื้อเรื่องในทันที โดยไม่มีการเกริ่นนำถึงที่มา จุดมุ่งหมายหรือบทไหว้ครู	การเปิดเรื่องเหมือนกัน คือ เป็นการเปิดเรื่องในกัณฑ์ทศพร โดยเข้าสู่เนื้อเรื่องในทันที โดยไม่มีการเกริ่นนำถึงที่มา จุดมุ่งหมายหรือบทไหว้ครู

- การดำเนินเรื่อง

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
มีการดำเนินเรื่องเหมือนกัน คือ ดำเนินเรื่องแบบย้อนอดีต โดยเริ่มเหตุการณ์ปัจจุบันในกัณฑ์ทศพร และพระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องย้อนอดีตในพระชาติก่อนของพระองค์ที่ถือกำเนิดเป็นพระเวสสันดร และมีการดำเนินเรื่องแบบเล่าเหตุการณ์ที่เกิดต่างสถานที่สลับกันไปมา ในกัณฑ์วนปเวสซึ่งจบกัณฑ์ด้วยการบำเพ็ญพรตของพระเวสสันดร พระนางมัทรีพระชาลีและพระนางกัณหา และสลับเหตุการณ์ที่เกิดต่างสถานที่ด้วยเรื่องของชูชก และอมิตตดาในกัณฑ์ชูชก	มีการดำเนินเรื่องเหมือนกัน คือ ดำเนินเรื่องแบบย้อนอดีต โดยเริ่มเหตุการณ์ปัจจุบันในกัณฑ์ทศพร และพระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องย้อนอดีตในพระชาติก่อนของพระองค์ที่ถือกำเนิดเป็นพระเวสสันดร และมีการดำเนินเรื่องแบบเล่าเหตุการณ์เกิดต่างสถานที่สลับกันไปมา ในกัณฑ์วนปเวสซึ่งจบกัณฑ์ด้วยการบำเพ็ญพรตของพระเวสสันดร พระนางมัทรีพระชาลีและพระนางกฤษณา และสลับเหตุการณ์ที่เกิดต่างสถานที่ด้วยเรื่องของชูชก และอมิตตดาปนาในกัณฑ์ชูชก

- การปิดเรื่อง

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
มีการปิดเรื่องเหมือนกัน คือ เป็นการอธิบายการกลับชาติมาเกิดของตัวละครแต่ละตัวในสมัยพระพุทธเจ้า	มีการปิดเรื่องเหมือนกัน คือ เป็นการอธิบายการกลับชาติมาเกิดของตัวละครแต่ละตัวในสมัยพระพุทธเจ้า

3. เปรียบเทียบในด้านการใช้ภาษา

- การใช้ถ้อยคำ แบ่งการเปรียบเทียบออกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. การใช้คำแสดงอารมณ์ ผู้วิจัยจะนำตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์จาก บทที่ 3 และบทที่ 4 ที่ได้วิเคราะห์การใช้คำแสดงอารมณ์ของตัวละครเพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมไปกับตัวละคร โดยจำแนกออกเป็น การใช้คำแสดงอารมณ์รัก อารมณ์โกรธ และอารมณ์โศกเศร้า มาเปรียบเทียบให้ชัดเจน ดังนี้

ก. การใช้คำแสดงอารมณ์รัก

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
คำแสดงอารมณ์รัก ระหว่างแม่กับลูก กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในตอนที่พระนางผุสดีทราบว่พระเวสสันดรจะถูกเนรเทศ พระนางจึงรีบมาพระเวสสันดรและตรัสพลบโยนด้วยถ้อยคำที่แสดงความรักและห่วงใย ดังคำที่เรียกพระเวสสันดร ดังนี้ - พระลูกรัก - พระโอรสรักขอดสงสาร - เจ้าดวงหทัยนัยเนตรของแม่ - พระลูกแก้ว	คำแสดงอารมณ์รัก ระหว่างแม่กับลูก กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในตอนที่พระนางสุปารสุปดีทราบว่พระเวสสันดรจะถูกเนรเทศ พระนางจึงรีบมาหาพระเวสสันดรและตรัสพลบโยนด้วยถ้อยคำที่แสดงความรักและห่วงใย ดังคำที่เรียกพระเวสสันดร ดังนี้ - เจ้าเวสสันดรลูกข้า เป็นคนไม่มี - ความผิด - พระเวสสันดรลูกข้านี้เป็นผู้ไม่มี - ความผิด
กัณฑ์กุมาร หลังจากพระนาง มัทรีขอให้พระเวสสันดรทำนายฝันร้ายของพระนางแล้ว พระนางกลับมาอาศรมเพื่อดูแลสองกุมารด้วยความรัก ทะนุถนอม ดังคำนามที่พระนางตรัสเรียกสองกุมาร ดังนี้ - พระลูกแก้ว - เจ้าผู้ดวงนัยเนตรทั้งคู่ของแม่	- เจ้าเวสสันดรลูกข้านี้เป็นผู้มียศบริวาร - เลื่องลือปรากฏทุกประเทศ - เจ้าเวสสันดรเอ๋ย เจ้าเป็นผู้ไม่มีโทษ - เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มี - ความผิด - กัณฑ์กุมาร หลังจากพระนางมัทรีขอให้พระเวสสันดรทำนายฝันร้ายของ - นางแล้ว พระนางกลับมาอาศรมเพื่อดูแล

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
- แก้วกัณหา	สองกุมารด้วยความรัก หนุนนอม ดังคำนามที่
- พ่อชาลี	พระนางศรีสเรยกสองกุมาร ดังนี้
- พระพลเกล้าของแม่เอย	- ลูกรัก
- พระลูกรักทั้งสอง	- ลูกพะหนุนนอมทั้งสองของแม่เอย
คำกิริยาที่แสดงความรักของพระนางมัทรี	
ที่มีต่อสองกุมาร ดังนี้	
- ประโลม	
- อุ้ม	
- ร้อยสุมาลีมาสอดแซม	คำกิริยาที่แสดงความรักของพระนางมัทรี
รับมิ่งรับขวัญ	ที่มีต่อสองกุมาร ดังนี้
	- หนุนนอม..อุ้มขึ้น
	- ยกไว้สูงเหนือพระอุรา

ตัวอย่างคำแสดงอารมณ์รักระหว่างแม่กับลูกในกัณฑ์ทศกันท์ ทำให้เห็นว่าในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,นอกจากจะใช้คำเรียกลูกที่แสดงให้เห็นความรักระหว่างแม่กับลูกที่มีความหมายและน้ำเสียงอ่อนโยนใดแก่ พระลูกรัก และพระโอรสรักยอดสงสาร แล้วยังใช้คำที่มีความเปรียบเทียบอุปลักษณ์ ได้แก่ เจ้าดวงหทัยนิยเนตร หมายถึง พระเวสสันดรเปรียบเป็นดวงหทัยและดวงตาของพระมารดา พระลูกแก้ว หมายถึง พระเวสสันดรเปรียบเป็นดวงแก้วของมารดา และพระโอรสรักยอดสงสาร หมายถึง พระเวสสันดรเปรียบเป็นลูกที่รักที่สุด นำสงสารที่สุด ส่วนในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ใช้คำเรียกลูกที่แสดงให้เห็นความรักระหว่างแม่กับลูกที่มีความหมายและน้ำเสียงอ่อนโยน รวมทั้งมีคำขยายคุณสมบัติของลูกเพื่อย้ำให้เห็นความดี ได้แก่ เจ้าเวสสันดรลูกข้าเป็นคนไม่มีความผิด และพระเวสสันดรลูกข้านี้เป็นผู้ไม่มีความผิด

ตัวอย่างคำแสดงอารมณ์รักระหว่างแม่กับลูกในกัณฑ์กุมาร ทำให้เห็นว่าในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,นอกจากจะใช้คำเรียกลูกที่แสดงให้เห็นความรักระหว่างแม่กับลูกที่มีความหมายและน้ำเสียงอ่อนโยน เช่น พ่อชาลี และพระลูกรักทั้งสอง เป็นต้นแล้ว ยังใช้คำที่มีความเปรียบเทียบอุปลักษณ์ ได้แก่ พระลูกแก้ว หมายถึง สองกุมารเป็นดวงแก้วที่มีค่า นำพะหนุนนอมมากสำหรับแม่, เจ้าผู้ดวงนิยเนตรทั้งคู่ของแม่ หมายถึง สองกุมารที่เปรียบเป็นดวงตาของแม่ นอกจากนี้คำกิริยาที่ใช้สำหรับลูกก็ยังมີน้ำเสียงและความหมายที่อ่อนโยนดูเลิกลีซิด เช่น ประโลม อุ้ม และรับมิ่ง

รับขวัญ เป็นต้น ส่วนในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้คำเรียกลูกที่แสดงให้เห็นความรักระหว่างแม่กับลูกที่มีความหมายและน้ำเสียงอ่อนโยน เช่น ลูกรัก และลูกทะนุถนอมทั้งสองของแม่เอย เป็นต้น โดยไม่มีการใช้คำที่มีความเปรียบ นอกจากนี้ใช้คำกริยาที่มีน้ำเสียงและความหมายที่อ่อนโยนคู่leitmotif เช่น ถนอม..อุ้มขึ้น และยกไว้สูงเหนือพระอุรา เป็นต้น

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
คำแสดงอารมณ์รักระหว่างพ่อกับลูก กัณฑ์กุมารในตอนที่พระเวสสันดรเห็นชุกทำร้ายโอบีตีสองกุมาร เกิดความสงสาร ตรัสรำพันถึงสองกุมารด้วยถ้อยคำที่แสดงให้ เห็นความรักและสงสาร ดังนี้ - เจ้าเพื่อนเชษฐาใจของพ่อ - สองบังอรของพ่อ - สองสุริยวงศ์ - สุดอาลัยของพ่อ	คำแสดงอารมณ์รักระหว่างพ่อกับลูก กัณฑ์กุมารในตอนที่พระเวสสันดรเห็นชุกทำร้ายโอบีตีสองกุมาร เกิดความสงสาร ตรัสรำพันถึงสองกุมารด้วยถ้อยคำที่แสดงให้ เห็นความรักและสงสาร ดังนี้ - ลูกรักทั้งสองพ่อเอย - เจ้า - ลูกรักพ่อเอย - ลูกเอย

จากตัวอย่างคำแสดงอารมณ์รักระหว่างพ่อกับลูกที่ยกมาข้างต้น จะเห็นว่าในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,นอกจากจะใช้คำเรียกลูกที่แสดงให้เห็นความรักระหว่างพ่อกับลูก ที่มีความหมายและน้ำเสียงอ่อนโยน เช่น สองบังอรของพ่อ และสองสุริยวงศ์ เป็นต้นแล้ว ยังใช้คำที่มีความเปรียบแบบอุปลักษณ์ คือ เจ้าเพื่อนเชษฐาใจของพ่อ หมายถึง พระชาติ กัณฑ์ผู้เปรียบเป็นเพื่อนในยามทุกข์ยากของพระบิดา ส่วนในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้คำเรียกลูกที่แสดงให้เห็นความรักระหว่างพ่อกับลูก ที่มีความหมายและน้ำเสียงอ่อนโยน เช่น ลูกรักทั้งสองพ่อเอย และลูกรักพ่อเอย เป็นต้น แต่ไม่มีการใช้คำที่มีความเปรียบแบบอุปลักษณ์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
คำแสดงอารมณ์รักระหว่างภรรยากับสามี กัณท์หิมพานต์ พระนางมัทรีแสดงความประสงค์จะติดตามพระเวสสันดรออกไปอยู่เขาวงกตด้วย พระนางตรัสเรียกพระเวสสันดรด้วยถ้อยคำที่แสดงความรัก เกิดทวนอย่างยิ่ง ดังนี้ - พระรุ่มเกล้าปกเกศ - พระราชสามี นอกจากนี้ยังใช้ความเปรียบแบบบอดิพจน์ที่แสดงให้เห็นความรักอย่างชัดเจน ดังนี้ - ข้ามัทรีจะก่อไฟให้รุ่งโรจน์โคดเข้าตายเห็นจะดีกว่าอยู่เป็นม่ายให้คนเขานิินทา ใช้ความเปรียบแบบอุปลักษณ์เพื่อแสดงความรักและความภักดีที่มีต่อพระสวามี ดังนี้ - จะเอาชีวิตนี้เป็นเกือกทองฉลองพระบาท	คำแสดงอารมณ์รักระหว่างภรรยากับสามี กัณท์หิมพานต์ พระนางมัทรีแสดงความประสงค์จะติดตามพระเวสสันดรออกไปอยู่เขาวงกตด้วย พระนางตรัสเรียกพระเวสสันดรด้วยถ้อยคำที่แสดงความรัก เกิดทวนอย่างยิ่ง ดังนี้ - บพิตรพระสมมุติเทพ - เจ้าชีวิตข้าพระองค์ นอกจากนี้ยังใช้ความเปรียบแบบบอดิพจน์ที่แสดงให้เห็นความรักอย่างชัดเจน ดังนี้ - หม่อมฉันจะเอาฟันมากองประมาณสูงเท่าภูเขา แล้วหม่อมฉันจะเอาเพลิงมาจุดให้ติดขึ้นอันมีเปลวเพลิงนั้นเสมอกันล่อแล้วหม่อมฉันจะโคดลงในเพลิงนั้นให้ตายไปก็ประเสริฐเป็นพันแล - ไม่ปรากฏ

จากตัวอย่างคำแสดงอารมณ์รักที่พระนางมัทรีตรัสเรียกพระเวสสันดรข้างต้น จะเห็นว่าในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีการใช้ถ้อยคำที่เหมือนกันคือ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้คำที่มีความหมายขบขันเกิดทวนพระเวสสันดรว่า พระราชสามี ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ใช้ว่า บพิตรพระสมมุติเทพ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้ความเปรียบแบบอุปลักษณ์ ว่า พระรุ่มเกล้าปกเกศ หมายถึง พระเวสสันดรเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองให้ความร่มเย็น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ใช้ว่า เจ้าชีวิตข้าพระองค์ หมายถึง พระเวสสันดรเป็นเจ้าของชีวิตของพระนางมัทรี การใช้ความเปรียบแบบบอดิพจน์ทั้งสองฉบับใช้ตรงกัน คือ พระนางมัทรีจะโคดเข้ากองไฟเพื่อให้ตายไปดีกว่าอยู่เป็นม่าย ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้ความเปรียบแบบอุปลักษณ์เพื่อแสดงความรักและภักดีของพระนางมัทรีว่า จะเอาชีวิตของพระนางมัทรีเป็นเกือกทองรองพระบาทพระเวสสันดร แต่ไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
คำแสดงอารมณ์รักระหว่างสามีกับภรรยา กัณท์มัทรี พระเวสสันดรเข้าพระทัยคิดว่า พระนางมัทรีสิ้นพระชนม์หลังจากพระนาง ออกตามหาไม่พบสองกุมารจนเหนื่อยอ่อนล้ม สลบไป พระองค์ตรัสเรียกพระนางมัทรีด้วย ถ้อยคำที่อ่อนโยน แสดงความรักความอาลัยได้ อย่างชัดเจน ดังนี้ - อนิจจามัทรีเจ้าพี่เอ๋ย - เจ้าเพื่อนยาก - อนิจจามัทรีเอ๋ย นอกจากนี้คำที่แสดงความตกพระทัย เพราะความรักของพระเวสสันดรเมื่อพระองค์ ทรงคิดว่าเสียพระนางมัทรีไป ในคำว่า - สะดุ้งพระทัยหาย	คำแสดงอารมณ์รักระหว่างสามีกับภรรยา กัณท์มัทรี พระเวสสันดรเข้าพระทัยคิด ว่าพระนางมัทรีสิ้นพระชนม์หลังจากพระนาง ออกตามหาไม่พบสองกุมารจนเหนื่อยอ่อนล้ม สลบไป พระองค์ตรัสเรียกพระนางมัทรีด้วย ถ้อยคำที่อ่อนโยน แสดงความรักความอาลัยได้ อย่างชัดเจน ดังนี้ - อนิจจามัทรีเอ๋ย - นาง - มัทรีเอ๋ย นอกจากนี้คำที่แสดงความตกพระทัย เพราะความรักของพระเวสสันดรเมื่อพระองค์ ทรงคิดว่าเสียพระนางมัทรีไป ในคำว่า - หวาดกลัวในพระราชหฤทัย - เสวยพระ โศกา

จากตัวอย่างคำแสดงอารมณ์รักระหว่างสามีกับภรรยาที่ยกมาข้างต้น จะเห็นว่าในร่ายยาว มหาเวสสันดรชาดก,นอกจากจะใช้คำเรียกภรรยาที่แสดงให้เห็นความรักระหว่างสามีกับภรรยา ที่มีความหมายและน้ำเสียงอ่อนโยน แสดงความอาลัยอาวรณ์ เช่น อนิจจามัทรีเจ้าพี่เอ๋ย และอนิจจามัทรีเอ๋ย เป็นต้นแล้ว ยังใช้คำที่มีความเปรียบแบบอุปลักษณ์ คือ เจ้าเพื่อนยาก หมายถึงพระนางมัทรี ผู้เปรียบเป็นเพื่อนในยามทุกข์ยากของพระเวสสันดร ส่วนในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้คำเรียกภรรยาที่แสดงให้เห็นความรักระหว่างสามีกับภรรยา ที่มีความหมายและน้ำเสียงอ่อนโยน แสดงความอาลัยอาวรณ์ เช่น อนิจจามัทรีเอ๋ย นาง และมัทรีเอ๋ย เป็นต้น แต่ไม่ปรากฏการใช้คำที่มีความเปรียบแบบอุปลักษณ์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
คำแสดงอารมณ์รักระหว่างปู่กับหลาน กัณฑ์ทานกัณฑ์ พระเจ้ากรุงสุโขทัยทอดทานพระนางมัทรีมิให้น่านัดดาทั้งสองออกไปอยู่ป่ากับพระเวสสันดร เพราะความรักและเกรงว่าหลานทั้งสองจะได้รับความลำบาก พระองค์ตรัสเรียกนัดดาทั้งสองด้วยถ้อยคำที่อ่อนโยน แสดงความรักอย่างชัดเจน ดังนี้ - สองทรมวยของอัยกา - พระหลานเอ๋ย - พระนัดดา - พ่อชาลี - แม่กัณหา - สองนัดดาควงสมร - สองกุมารา นอกจากนี้ยังมีคำแสดงอารมณ์รักของปู่ด้วยการกล่าวถึงกิริยาอาการต่างๆของหลานทั้งสองอย่างละเอียด โดยเปรียบเทียบความสุขสบายที่หลานทั้งสองเคยได้รับเมื่ออยู่ในวังกับความลำบากที่จะได้รับเมื่อต้องออกไปอยู่ป่า ดังนี้ - พระหลานเอ๋ย เคยเสวยข้าวสาละมีรสหอมพร้อมด้วยสุปพยุชนะถ้วนดี อนิจจานิจจาพระหลานเอ๋ย จะไปเสวยแต่มูลมันอันขื่นขม	คำแสดงอารมณ์รักระหว่างปู่กับหลาน กัณฑ์ทานกัณฑ์ พระบาทศรีสุโขทัยทอดทานพระนางมัทรีมิให้น่านัดดาทั้งสองออกไปอยู่ป่ากับพระเวสสันดร เพราะความรักและเกรงว่าหลานทั้งสองจะได้รับความลำบาก พระองค์ตรัสเรียกนัดดาทั้งสองด้วยถ้อยคำที่อ่อนโยน ว่า - เด็กทั้งสอง (จำนวน 9 ครั้ง) นอกจากนี้ยังมีคำแสดงอารมณ์รักของปู่ด้วยการกล่าวถึงกิริยาอาการต่างๆของหลานทั้งสองอย่างละเอียด โดยเปรียบเทียบความสุขสบายที่หลานทั้งสองเคยได้รับเมื่ออยู่ในวังกับความลำบากที่จะได้รับเมื่อต้องออกไปอยู่ป่า ดังนี้ อันว่าเด็กทั้งสองนี้ เคยบริโภคน้ำข้าวสาละขาวลอบบริสุทธีอันประกอบไปด้วยเนื้อปลาฆ่า ปลาคลุกทั้งผอง เดียวนี้จะพาไปให้บริโภคน้ำผลไม้หวานที่วางบนดิน ณ ไพรนั้น

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- พระหลานเอ๋ย เคยบรรทมเหนือพระ ยี่งู พระอุทอง ตั้งแต่พระนัดดาจะบรรทมได้ ร่วมพุกษาชาติ จะต้องน้ำค้างเย็นกระเซ็นสาด พระวรกาย - กัณหาเอ๋ย แม่เคยสรงกระแสน้ำใน อ่างแก้ว โอ้แต่นี้พ่อชาติจะงูมมือแม่กัณหา ลง สรงคงคาในท้องธารละหารหิน น้ำก็เย็นเหม็น กลิ่นจอกกระจับ พระวรกายจะย่อยยับด้วย เหลือบขุง - พระหลานเอ๋ย เคยเล่นในวังอยู่อิงมี ลากโคถึกมฤคิรูปปั้นอันบรรจง พรงนี้เข้าเจ้า จะชวนกันไปเดินในดงคอนจะตราฝนทรร้อน ทุกเวลา	- ทำอันใดเด็กทั้งสองจะบริโภคได้ - เด็กทั้งสองเคยสวมใส่ซึ่งผ้าไหม พัศตร์ โกทุมพัศตร์ เคยนั่งแคร่หาม ย่อมนั่ง ราชรถพาชีวิตาริประเสริฐ เดียวนี้แม่จะพาเด็ก ทั้งสองไปโดยเท้าเปล่า แล้วให้นั่งผ้าเปลือกไม้ ที่คนฉีกกรองไปด้วยหญ้าคา อยู่ ณ ไพรนั้น อย่างไรได้ - เด็กทั้งสองเคยนอนในพระราช มณเฑียร อันประดับไปด้วยแคร่แท่นแก้ว เดี๋ยวนี้นางจะพาเด็กทั้งสองคนนี้ไปเปื้อนด้วย ผงธุลีทรายเหงื่อโคล แล้วให้นอนบนที่นอน ใบไม้บนดิน ณ ไพรนั้นต้องลมฝนด้วย - ไม่ปรากฏ

ข. การใช้คำแสดงอารมณ์โกรธ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
คำแสดงอารมณ์โกรธของกษัตริย์ กัณฑ์หิมพานต์ เมื่อพระเจ้ากรุงสัณชัยได้ ฟังความจากชาวเมืองสีพีว่าพระเวสสันดร บริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้แก่พราหมณ์ ชาวเมือง กลิงคราษฎร์ ผู้ประพันธ์ใช้ความ เปรียบเทียบอุปมาแสดงอารมณ์โกรธของพระ เจ้ากรุงสัณชัยว่า	คำแสดงอารมณ์โกรธของกษัตริย์ - ไม่ปรากฏ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
คำแสดงอารมณ์โกรธของกษัตริย์	คำแสดงอารมณ์โกรธของกษัตริย์
- เดือดดาลประหนึ่งว่าเพลิงกาฬเข้าลาม ลกัณห์กุมาร พระเวสสันดร โกรธชุกที่โบยตีสองกุมารต่อหน้าพระพักตร์ของพระองค์ ผู้ประพันธ์อธิบายว่า	- ไม่ปรากฏ
- พระเวสสันดรนั้นมีอาการ “โมโหโทโส”	
- พระเวสสันดรตรัสว่า “อุเหม่ อุเหม่”	
- พระเวสสันดรตรัสด้วยคำแทนพระองค์ว่า “กู”	
กัณฑ์ทานกัณฑ์ พระนางมัทรีไม่ต้องการให้พระชาติ กัณหาอยู่ในวังตามคำทัดทานของพระเจ้ากรุงสัณชัย พระนางทูลด้วยถ้อยคำที่ประชดเสียดสีอย่างคมคาย อาทิ	- ไม่ปรากฏ
- พระเดชพระคุณทั้งนี้เป็นที่สุด	
- เกล้ากระหม่อมเหมือนฝ้ายละอองธุลี พระบาท ก็คงจะตัดพระลูกขาดได้คล่องๆ	
ใช้ความเปรียบแบบอติพจน์ เป็นการกล่าวเกินความจริงที่เหมาะสมกับการแสดงอารมณ์โกรธ	
- ช้างเผือกขาวผ่องต้องพระประสงค์ จะสอยดาวสาวเดือนลงถวายเป็นได้	
ใช้อุปมาโวหารที่สอดคล้องกับการแสดงอารมณ์โกรธ โดยเปรียบว่าสองกุมารเป็นงูข้อมมีพิษที่เขี้ยวสามารถแทงกัดผู้ที่อุ้มชูได้ และอุปมาว่าพระเวสสันดรเหมือนต้นไม้ เมื่อพระเจ้ากรุงสัณชัยตัดขาดแล้ว ก็ควรโค่นเงาหรือหน่อ ซึ่งหมายถึงสองกุมารทิ้งไปด้วย นอกจากนี้ยังอุปมาสองกุมารว่าเปรียบเป็นนก	

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
การแสดงอารมณ์โกรธของกษัตริย์ โกกิลไม่ควรร่วมฝูงกับหงส์ ซึ่งหมายถึง พระเจ้ากรุงสุโขทัย ดังนี้ - ลูกน้อยชนิดหนึ่งเท่านั้นจะทำอะไรได้ ถึง จะเลี้ยงไว้ก็คงจะขายพระบาท สอนหล่อนก็ ยากปากก็กลัวระอาใจ วาสุกฤดาจะไร้ซึ่งพิช เขี้ยว - โอ้พระพลเกล้าได้ตัดต้นแล้วก็โค่นเงา เชยทิ้งถอน จะอาลัยอาวรณ์ไปทำไม พระเจ้า หลานหรือจะดีกว่าโอรส แต่ลูกในไส้ยังคิดคด ดูเวทนา - พระลูกเอ๋ย ไม่ควรคู่กับบุริแล้วนะพระ ลูกรัก อย่าไฝสูงให้เกิน ศักดิ์ไช้สุริยวงศ์ โกกิลหรือจะฝ่าเข้าฝูงหงส์ไซ้พงศ์พันธุ์	การแสดงอารมณ์โกรธของกษัตริย์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
การแสดงอารมณ์โกรธของชาวบ้าน กัณฑ์ชูชก เมื่อชูชกมาทวงเงินที่ฝากไว้กับ เพื่อน เห็นท่าทางเพื่อนมีพิรุณจึงแสดงความ โกรธด้วยการ - ชูตะคอก	การแสดงอารมณ์โกรธของชาวบ้าน กัณฑ์ชูชก เมื่อชูชกมาทวงเงินที่ฝากไว้กับ เพื่อน เห็นท่าทางเพื่อนมีพิรุณจึงแสดงความ โกรธด้วยการแสดงกิริยาท่าทาง ดังนี้ - ก้าวมวดขีด - เกรี้ยวโกรธ - คำรามอาฆาต - กัดปากกว้างทำใหญ่โต - ถลกผ้า - กำมือ

การใช้คำแสดงอารมณ์โกรธของชาวบ้านคือชูชก จากกัณฑ์ชูชกในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วจะเห็นว่า ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร มีการใช้คำกริยาที่แสดงอารมณ์โกรธของชูชกที่ไม่น่าดู ไม่สง่างามอย่างละเอียดและหลากหลายกว่า เพื่อเน้นความเป็นตัวละครฝ่ายปฏิกษกับพระเวสสันดรอย่างชัดเจน

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
คำแสดงอารมณ์โกรธของชาวบ้าน กัณฑ์ชูชก เมื่อชูชกพานางอมิตตมาอยู่ที่บ้านของตนทำให้พราหมณ์หนุ่มทั้งหลาย ริชยา พากันโกรธดุด่าเมียดตนเองที่ไม่ปรนนิบัติดูแลพวกตนเหมือนนางอมิตตาคูแลชูชก มีการใช้คำกริยาที่มีเสียงและความหมายที่แสดงอารมณ์โกรธอย่างชัดเจน ดังนี้ - ใหม้มน - อีตุนหัน - เดือดเดินด่าคูพิโรธ - โกรธกริ้ว - โกรธงุ่นง่าน - ชูตะคอก - ห้าวหันหุน - หืดฮืดฮือ - เดือดแตกด่าดู - ไม่ปรากฏ ใช้คำสรรพนาม ดังนี้ - กู - มึง	คำแสดงอารมณ์โกรธของชาวบ้าน กัณฑ์ชูชก เมื่อชูชกพานางอมิตตมาไปมาอยู่ที่บ้านของตน ทำให้พราหมณ์หนุ่มทั้งหลาย ริชยา พากันโกรธดุด่าเมียดตนเองที่ไม่ปรนนิบัติดูแลพวกตนเหมือนนางอมิตตาคูแลชูชก มีการใช้คำกริยาที่มีเสียงและความหมายที่แสดงอารมณ์โกรธอย่างชัดเจน ดังนี้ - ไม้มีความละอาย - ทรุดโทรม - หวอะไรแตกไม่มี ใช้คำนาม ดังนี้ - ชั่วชาติ - แม่กระเซอทะเล ใช้คำสรรพนาม ดังนี้ - กู - มึง

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้คำกริยาแสดงอารมณ์โกรธที่มีการใช้คำที่มีเสียงสัมผัสอักษร เช่น อีตุนหัน ห้าวหันหุน และหืดฮืดฮือ เป็นต้น คำที่ใช้มีความหมายรุนแรงกว่าคำที่ใช้ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร แต่ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ไม่ปรากฏการใช้คำนามในการแสดงอารมณ์โกรธ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
คำแสดงอารมณ์โกรธของชาวบ้าน กัณฑ์ชูชก บรรดาเมียพราหมณ์หนุ่มที่ ถูกสามีทำร้าย พากันโกรธแค้นนางอมิตตดา รวมตัวกันเพื่อจะรุมด่าว่านาง มีการใช้คำกริยา แสดงอารมณ์โกรธได้รุนแรง ดังนี้ - แค้นขบฟัน - ร้าเอาหัว - เอาให้สิ้นโคตร - คร่า - เคียง - ถอง - ตบ ใช้คำนาม ดังนี้ - แสกลีแข้ง ใช้คำวิเศษณ์ ดังนี้ - บัดซบ กัณฑ์ชูชก ในคำด่าทอของบรรดาเมีย พราหมณ์ที่โกรธแค้นนางอมิตตดา เป็น คำกริยาที่แสดงอารมณ์โกรธได้ชัดเจน รุนแรง เหมาะสมกับสถานการณ์ของตัวละครที่เป็น ชาวบ้านอย่างยิ่ง ดังนี้ - ตะกละกาลี - เสือกไล่ส่ง - เลาโหนดชั่วชาติ - คินระเด๋าๆ - เละอะและเเล่น้ำเลื่อย ใช้คำนาม ดังนี้ - ญาติโคตรเค้า - อ้ายเฒ่า - ฝิเฒ่าจัญไร - อีเซ่อเซอะ	คำแสดงอารมณ์โกรธของชาวบ้าน กัณฑ์ชูชก บรรดาเมียพราหมณ์หนุ่มที่ ถูกสามีทำร้าย พากันโกรธแค้นนางอมิตตดา ปนา มารอดักรุมด่าว่านาง มีการใช้คำกริยา แสดงอารมณ์โกรธได้รุนแรง ดังนี้ - ปวดแสบปวดร้อน - คำตี - ว่าร้ายดิเคียน ใช้คำนาม ดังนี้ - เมียพราหมณ์จัญไร - ไม่ปรากฏ กัณฑ์ชูชก ในคำด่าทอของบรรดาเมีย พราหมณ์ที่โกรธแค้นนางอมิตตดา เป็น คำกริยาที่แสดงอารมณ์โกรธได้ชัดเจน รุนแรง เหมาะสมกับสถานการณ์ของตัวละครที่เป็น ชาวบ้านอย่างยิ่ง ดังนี้ - หยาบอัปรีย์ - อัปยศ - เอาฝีมือทำเป็นฝั่ว ใช้คำนาม ดังนี้ - ฝั่วแก่ชั่วชาติ - โขมคอบาทวัจจัญไร

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
คำแสดงอารมณ์โกรธของชาวบ้าน	คำแสดงอารมณ์โกรธของชาวบ้าน
จะเห็นว่าในคำกริยาที่แสดงอารมณ์โกรธของบรรดานางพราหมณ์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีความแตกต่างจากในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรอยู่บ้าง คือในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้คำที่มีเสียงสัมผัสอักษรมากกว่า เช่น เสือกไสส่ง และเฉอะเฉอะเฉอะน้ำเฉื่อย เป็นต้น กัณฑ์ชูชก หลังจากนางอมิตตดาถูกรุม - ไม่ปรากฏ คำทอจากบรรดานางพราหมณ์แล้ว มีการใช้ คำกริยาที่แสดงอารมณ์โกรธของนาง อมิตตดา ดังนี้ - โกรธโกร่งกร่าง - สะเทือนสะทกสะท้านโกรธงุ่นง่าน - เหงาโง่ คำนามที่ใช้เรียกชูชก ดังนี้ - อ้ายเผ่าจัญไร - หน้างั่ง - หน้ำผี คำสรรพนามที่ใช้แทนตัวนางอมิตตดา และชูชก ดังนี้ - -กู - มึง	

ค. การใช้คำแสดงอารมณ์โศกเศร้า

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
คำแสดงอารมณ์โศกเศร้า กัณฑ์ทานกัณฑ์ พระนางมัทรีประสงค์ จะนำสองกุมารออกจากวังไปอยู่ป่าด้วยกันกับ พระเวสสันดร ทำให้พระเจ้ากรุงสุโขทัย โศกเศร้าอาลัยหลานทั้งสองมาก มีการใช้ คำกริยาที่แสดงอารมณ์โศกเศร้า ดังนี้ - ชบพระพิภตรลงทรงพระพิลาป - กันแสงให้รำลึก นอกจากนี้ยังใช้ความเปรียบเทียบ อุปมาเพื่อแสดงอาการของความเสียใจให้ ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้ - ดั่งเลือดตาจะลามไหล กัณฑ์กุมาร ชุชกลากดีพาสองกุมารเดิน ออกจากป่า พระนางกัณหาเสียใจคิดว่าพระ บิดาไม่รักที่ปล่อยให้ชูชกทำร้ายลูกต่อหน้า มี การใช้คำที่แสดงอารมณ์โศกเศร้า ดังนี้ - กวระจะสงสารเอ๋ย - โอ้น่าเวทนาด้วยนางแก้วกัณหา กุมาริใช้คำที่แสดงความเจ็บใจ ดังนี้ - พระคุณเอ๋ย พระคุณเจ้าเอ๋ย เจ้า ประคุณของลูกเอ๋ย ที่จะได้กลับมาเป็นพ่อลูก กันนั้นอย่าสงสัยใช้คำที่แสดงความน้อยใจ ดังนี้ - พระลูกหญิงขอถวายบังคมลา - ชะรอยกรรมกัณหาน้อยนี้ได้ กระทำไว้แต่ชาติหลัง พระพ่อเจ้าชิงชังไม่มาดู หน้ามินเฉย	คำแสดงอารมณ์โศกเศร้า - ไม่ปรากฏ กัณฑ์กุมาร ชุชกลากดีพาสองกุมาร เดินออกจากป่า พระนางกัณหาเสียใจคิดว่า พระบิดาไม่รักที่ปล่อยให้ชูชกทำร้ายลูกต่อ หน้า มีการใช้คำที่แสดงอารมณ์โศกเศร้า ดังนี้ - ไฉนก็พระองค์ปล่อยให้ดาปีศาจ พาเอาเราไป ไฉนพระองค์ไม่สงสารสักนิด - ไม่ปรากฏ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
คำแสดงอารมณ์โศกเศร้า ใช้ความเปรียบแบบอติพจน์เพื่อแสดงความเจ็บที่เกินทน ดังนี้ - เจ็บใจจะขาด กัณท์กุมาร พระเวสสันดรไม่สามารถระงับเศร้าสลดในพระทัยที่เห็นสองกุมารถูกชุกทำทารุณได้ มีการใช้คำที่แสดงอารมณ์โศกเศร้า ดังนี้ - เศร้าสลดระทดท้อ - ไม่หายเหือดซึ่งโศกา ใช้ความเปรียบแบบอติพจน์เพื่อแสดงความเศร้าเสียใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้ - น้ำพระเนตรเป็นสายเลือด กัณท์มัทรี พระนางมัทรีออกตามหาสองกุมารตลอดทั้งคืนแต่ก็ไม่พบ พระนางเกิดความเศร้าโศกเสียใจกลัวว่าลูกทั้งสองจะตายจากไป มีการใช้คำที่แสดงอารมณ์โศกเศร้า ดังนี้ - หมองศรีโศกกำสรดสะอึกสะอื้น - พระพักตร์ฟุ้งฟองนองไปด้วยน้ำ พระเนตร - ออกเม่นอ่อนหิวสุดละห้อย - สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็น สุดคิด	คำแสดงอารมณ์โศกเศร้า ใช้ความเปรียบแบบอุปมาเพื่อแสดงความเสียใจ ดังนี้ - ประหนึ่งเป็นทาสเกิดในบ้านมัน ไม่ใช่เป็นราชบุตรของพระองค์ กัณท์กุมาร พระเวสสันดรไม่สามารถระงับเศร้าสลดในพระทัยที่เห็นสองกุมารถูกชุกทำทารุณได้ มีการใช้คำที่แสดงอารมณ์โศกเศร้า ดังนี้ - กันแสงเศร้าโศกา - อัดอั้นตันพระอุรา ใช้ความเปรียบแบบอติพจน์เพื่อแสดงความเศร้าเสียใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้ - น้ำพระเนตรเกือบจะเป็นเลือด กัณท์มัทรี พระนางมัทรีออกตามหาสองกุมารตลอดทั้งคืนแต่ก็ไม่พบ พระนางเกิดความเศร้าโศกเสียใจกลัวว่าลูกทั้งสองจะตายจากไป มีการใช้คำที่แสดงอารมณ์โศกเศร้า ดังนี้ - วังเวงใจ - อาลัยอาวรณ์ - ระทมตรมตรอม - เศร้าหมอง

2. การใช้คำอ้อมค้อม คำอ้อมค้อมต่างๆที่มีการเลือกมาใช้นั้น มีความงดงามทั้งเสียงและความหมาย ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและจินตนาการได้อย่างลึกซึ้ง โดยจะนำคำอ้อมค้อมจากเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมาเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจน ดังต่อไปนี้

- ก. คำอ้อมค้อมเรียกพระเจ้ากรุงสัตยชัย ปรากฏการใช้คำอ้อมค้อมเรียกพระเจ้ากรุงสัตยชัย
2. ฐานะ คือ ในฐานะเป็นกษัตริย์ และในฐานะเป็นพระบิดาพระเวสสันดร

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
1. ฐานะกษัตริย์	1. ฐานะกษัตริย์
พระจอมปิ่นปัก	พระสมมุติเทพกษัตริย์สูงส่งประเสริฐ
สมเด็จพระนราธิปคินทรปิ่นกษัตริย์	ล้นเกล้า
พระปิ่นปกเกศ	มหाराชผู้เป็นกษัตริย์ใหญ่อุดมประเสริฐ
พระจอมนราธิปคินทรปิ่นนิกรประชาชน ศรีสัตยชัย	พระสมมุติเทพมหากษัตริย์ประเสริฐ
พระจอมมหิศราเรืองศรี	พระบาทกรุงศรีสัตยชัยนรินทราชาอิสวร จอมกษัตริย์
บรมกษัตริย์	พระภูมินทรนรินทรนาถพระบาท นารายณ์นร บคิศรีสมมุติเทพ มหาราชกษัตริย์ สูงส่งประเสริฐ
สมเด็จพระบรมกษัตริย์	
พระเจ้ากรุงสัตยชัยอัยกามกุฎพิภพสีพี	
พระปิ่นปกเกศมกุฎประชา	
2. ฐานะพระบิดาพระเวสสันดร	2. ฐานะพระบิดาพระเวสสันดร
นเรศุนรรราชบิดุรงค์	- ไม่ปรากฏ

คำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกพระเจ้ากรุงสัตยชัยในฐานะเป็นกษัตริย์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, และในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร^๑มีจำนวนคำที่ใกล้เคียงกัน และเป็นคำที่มีความหมายถึงความเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ เป็นยอดยิ่งแห่งกรุงสีพี แต่ในคำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกพระเจ้ากรุงสัตยชัยในฐานะพระบิดาพระเวสสันดรปรากฏเฉพาะในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกเท่านั้น

ข. คำอ้อมค้อมเรียกพระนางผุสดีหรือพระนางสุปารสุปดี

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สมเด็จพระอัครเวสสันดรราชมารดา	พระมารดาล้นเกล้าของลูก
นางพระยา	
พระพันปี	
พระปิ่นปกเกศพระชนนี	
พระปิ่นปกเกล้า	

คำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกพระนางผุสดีหรือพระนางสุปารสุปดี ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับล้วนใช้คำอ้อมค้อมที่มีความหมายว่าพระนางเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร คือ สมเด็จพระอัครเวสสันดรราชมารดา และพระมารดาล้นเกล้าของลูก แต่คำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกพระนางผุสดีในความหมายว่าพระนางเป็นปิ่น ซึ่งหมายถึงเป็นจอม, ยอด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 698) คือ พระปิ่นปกเกศพระชนนีและพระปิ่นปกเกล้า รวมทั้งคำที่มีความหมายว่าพระนางผุสดีเป็นนางกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ มีพระชนมายุยืนนาน ในคำว่า นางพระยาและพระพันปี ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก เท่านั้น

ค. คำอ้อมค้อมเรียกพระเวสสันดร ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้คำอ้อมค้อมเรียกพระเวสสันดร 4 ฐานะ คือ ในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ ในฐานะเป็นกษัตริย์ ในฐานะเป็นพระราชบุตรของพระเจ้ากรุงสุทโธทัยกับพระนางผุสดี และในฐานะเป็นพระสวามีของพระนางมัทรี ดังต่อไปนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
1. ฐานะเป็นพระโพธิสัตว์	1. ฐานะเป็นพระโพธิสัตว์
หน่อพระชินศรีโมลีโลก	พระบรมโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนพิเศษ
สมเด็จพระบรมนราพิสุทธพิทุทางกูร	พระโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนพิเศษ
	ประเสริฐ
พระบรมราชพุทธพงศ์ผู้ทรงญาณ	พมย์เฝ้าพระโพธิสัตว์
หน่อพระชินศรี	บพิตรพระราชฤทัย

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
สมเด็จพระบรมราชวรวงศ์พงศพัชฌางกูร เกษกษัตริย์	พระองค์ทรงธรรมสัปบุรุษ
สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ขัตติยวงศ์	พระหน่อพุทธวงศ์
สมเด็จพระบรมพงศพัชฌางกูรเกษกษัตริย์	พระราชฤทัย
พระบาทบรมบพิตรพิชิตโมลี	
สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์	
สมเด็จพระปรีโสคมบรมโพธิสัตว์	
พระบรมสมภาร	
สมเด็จพระมหาสัตว์ราชวโรดมบรมราช	
ฤทัย	
บพิตรพุทธพงศ์ทิพากร อันเป็นศรีสวัสดิ	
สุนทรทางที่สนานดุริยธรรมอันอุดม	
สมเด็จพระชินวงศ์วรราช	
สมเด็จพระหน่อชินวงศ์องค์โพธิสัตว์	
สมเด็จพระบรมนราพิสุทธิพุทธธารกูร	
พระมหาบุรุษราชชาติอาชาไนยเชื้อ	
ชินวงศ์	
สมเด็จพระบรมบารมีธรรมคามมหาสัตว์	
บุรุษรัตนราชฤทัย	
สมเด็จพระมิ่งโมลีโลกุตมาภิเษก	
เอกอัครมกุฏวิสุทธิสรเพชญพงศ์	
พระบรมหน่อสรเพชญโพธิพงศ์	
2. ฐานะเป็นกษัตริย์	2. ฐานะเป็นกษัตริย์
จอมกษัตริย์	พระนารายณ์นרבดีศรีสมมุติเทพมหาราช
พระจอมปิ่นปกเกศนราราชกูร	ประเสริฐ
ทูลกระหม่อมแก้ว	บพิตรมหาราชกษัตริย์สูงส่งประเสริฐ
พระปิ่นปกเกศ	สมเด็จพระบรมโพธิวงศ์ครองพิภพธานี
	สมเด็จพระนรินทรนาถนารายณ์นרבดีศรี
	สมมุติเทพมหากษัตริย์สูงส่งประเสริฐ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระวิสุทธิพงษ์ภูวนาท เจ้าประชาชาติ ชาวสีพี สมเด็จพระเจ้าสีพีบรมกษัตริย์ สมเด็จพระมหาวิสุทธิสมมุติเทพพงศ์ สมเด็จพระบรมปิ่นเกล้าเจ้าธรณีธรรมิก ธิเบศ ผู้ผ่านพิภพพงศ์เวียงวิชิตเอกอัครนครเลิศ โลกเห็นล้นเกล้า สมเด็จพระยอดประยูรยศชาติยวงค์ พระจอมปิ่นปักอัครนเรศ ปิ่นสีพีบุรีรัตนราชพารา สมเด็จพระยอดประยูรยศมกุฎกษัตรา พระยอดชาติยวงค์มกุฎเกศ พระจอมพิภพเชตุร พระยอดชาติยวงค์มกุฎศรีสมมุติวงศ์ 3. ฐานะเป็นพระราชาบุตร พระหน่อเนรราชอุทร พระเอกอัครบดินทร์อดุลโอรส พระเอกอัครปิโยรสราชสุริยวงศ์ พระเอกอัครคณัชนอกกษัตริย์ สมเด็จพระลูกเจ้าจอมกษัตริย์ 4. ฐานะเป็นพระสวามี -ไม่ปรากฏ	3. ฐานะเป็นพระราชาบุตร ลูกสงวนรักทองคำ ลูกรัก ลูกสงวนรักของแม่ พระราชาบุตรผู้มีศิริ ลูกรักผู้เดียว ลูกถนอมรักเต็มจิต 4. ฐานะเป็นพระสวามี เจ้าชีวิต บพิตรพระราชสวามี บพิตรพระสวามีเจ้าชีวิตพิเศษข้าพระองค์

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการใช้คำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกพระเวสสันดรในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ และในฐานะเป็นกษัตริย์มากกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อย่างชัดเจน แต่ทั้งสองฉบับใช้คำที่มีความหมายยิ่งใหญ่ สูงส่งเช่นเดียวกัน ส่วนคำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกพระเวสสันดรในฐานะเป็นพระราชาบุตรในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีจำนวนคำใกล้เคียงกัน โดยในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, จะใช้คำที่มีความหรูหราของเสียงและความหมายที่สูงส่ง

ส่วนในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร จะใช้คำธรรมดาที่สามารถแสดงความรู้สึกของพ่อและแม่ ในการกล่าวถึงลูกที่รักได้อย่างชัดเจน แต่คำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกพระเวสสันดรในฐานะเป็น พระสวามีของพระนางมัทรีปรากฏเฉพาะในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรเท่านั้น

ง. คำอ้อมค้อมเรียกพระนางมัทรี

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
อัครราชกัญญาขอดนาง	-ไม่ปรากฏ
นางแก้ว	
นางงาม	
กัลยาณีหน่อกษัตริย์มัททราชสุริยวงศ์	
นางแก้วเกษกษัตริย์รัตนราชกัญญา	
พระยอดเขาวอนงค้องค์อัครเรศราชนารี	
สมเด็จพระยอดเขาวมัลย์มาสมกุกุณานาง	

คำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกพระนางมัทรีในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีคำที่มีความหมายว่า พระนางเป็นพระราชบุตรของกษัตริย์มัททราช ในคำว่า กัลยาณีหน่อกษัตริย์มัททราชสุริยวงศ์ ส่วนคำอื่นๆ ได้แก่ อัครราชกัญญาขอดนาง นางแก้ว นางงาม สมเด็จพระยอดเขาวมัลย์ และ มาสมกุกุณานางค์ ล้วนมีความหมายว่าพระนางเป็นเอกอัครชายาของพระเวสสันดรที่มีความงดงามและเป็นยอดเหนือนางอื่นใด ส่วนในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ไม่ปรากฏการใช้คำอ้อมค้อมเรียกพระนางมัทรี

จ. คำอ้อมค้อมเรียกพระชาติ และพระนางกัณหาในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏ การใช้คำอ้อมค้อมเรียกพระชาติ พระนางกัณหาใน 3 ฐานะ คือ ในฐานะเป็นเด็ก ในฐานะเป็น พระราชบุตรของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี และในฐานะเป็นพระนัดดาของพระเจ้ากรุงสุโขทัย

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
1. ฐานะเป็นเด็ก	1. ฐานะเป็นเด็ก
พระจอมจุ้ยจุกน้อยๆ	สงวนรัก
สองบั้งอร	ทองยอดรัก
พระทองร้อยซังทั้งคู่	สุกถนอม
พ่อสายใจ	

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
สองครุณคำเพาพงศ์	
สองกุมารพะงาม	
เจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่	
เจ้าดวงสุริยันจันทรทั้งคู่	
สองเขายุพาพาลกุมารกุมาริศรีครุณราช	
2. ฐานะเป็นพระราชบุตร	2. ฐานะเป็นพระราชบุตร
สองบึงอรวรรณ์	พระราชบุตรนำถนอม
พระทูลเกล้าของแม่	ลูกสงวนรักแม่ทั้งสอง
เจ้าเพื่อนเจิญใจของพ่อเอ๋ย	ลูกทนต์นอมทั้งสอง
สองบึงอรของพ่อ	ลูกคู่ทุกข์คู่ยาก
เจ้าแว่นแก้วส่องสว่างอกของแม่	ลูกรักทั้งสอง
สองสุริยราชันย์	บุตรที่รักทั้งสอง
พระพี่น้องสองหน่อนาราชกุมาร	ลูกสงวนยอดรัก
	พระราชบุตรที่รักทั้งสอง
3. ฐานะเป็นพระนัดดาของพระเจ้ากรุงสุโขทัย	3. ฐานะเป็นพระนัดดาของพระเจ้ากรุงสุโขทัย
พระหลานดิลกเลิศประเสริฐสุริยวงศ์	-ไม่ปรากฏ
พระหลานรักสองสายสมรเสมอเนตร	

คำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกพระชาติ และพระนางกัณหาในฐานะเป็นเด็กที่ปรากฏในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีจำนวนคำ รวมทั้งใช้คำที่มีเสียงสัมผัสมากกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อย่างเห็นได้ชัดเจน เช่น พระจอมจ้อยจุกน้อยๆ มีสัมผัสอักษรระหว่างคำว่า จอม จ้อย จุก และเจ้าดวงสุริยันจันทรทั้งคู่ มีสัมผัสสระ ระหว่างคำว่า ยัน กับ จัน และมีสัมผัสอักษรระหว่างคำว่า ทร กับ ทั้ง เป็นต้น ส่วนในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้คำธรรมดา แต่เวสสันดรชาดกฉบับล้านช้างใช้คำอ้อมค้อมที่มีความหมายว่าพระชาติ พระนางกัณหาเป็นเด็กที่น่ารัก น่าถนอมและมีคุณค่า เช่นเดียวกับการใช้คำอ้อมค้อมเรียกพระชาติ พระนางกัณหาในฐานะเป็นพระราชบุตรที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับใช้คำที่มีความหมายว่าสองกุมารเป็นลูกที่น่ารักน่าทนต์นอมยิ่ง เป็นลูกคู่ทุกข์คู่ยากของพ่อแม่ ส่วนคำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกพระชาติ พระนางกัณหาในฐานะพระราชนัดดาปรากฏเฉพาะในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ในความหมายว่าพระชาติ พระนางกัณหาเป็นหลานสุดที่รัก และประเสริฐกว่าผู้ใด

จ. คำอ้อมค้อมเรียกชุก ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้คำอ้อมค้อมเรียกชุกใน 2 ฐานะ คือ ในฐานะเป็นนักรบ (พราหมณ์) และในฐานะเป็นปฤชณ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
1. ฐานะเป็นนักรบ (พราหมณ์)	1. ฐานะเป็นนักรบ (พราหมณ์)
พราหมณ์พฤตมาเฒ่าทลิตยาคยังยาจก	พราหมณ์อัปรีช
พราหมณ์พรหมวงศ์วิญญูเวทผู้เป็นยาจก	พราหมณ์แกจัญไร
ทลิตยเชษฐชาติเชื่อนิกาทกพราหมณ์	
เฒ่าชราทิตยชาติเชื่อพราหมณ์พรหมณ์	พราหมณ์ปีศาจ
วงศ์สิโรเวฐน อิศรพงศ์เพศพิสัยใจกลี	
เฒ่าพฤตเพศสัมพันธพงศ์พราหมณ์	พราหมณ์แกอัปรีช
อ้ายพราหมณ์เฒ่า	ชีพราหมณ์
พราหมณ์ชราภรรยาทวาทชาติเจิญใจ	
ธชีชาติทรชน	
ธชีเฒ่าทลิตทก	
มหาพราหมณ์พรหมบุตรบวชบรรพชา	
ชาติทิตยคพิสัย	
ธชีชาติทิตยค์เชื่อมหาศาล	
เฒ่าทิตยชาติทิตยค์พงศ์เฒ่าภรรยาทวา	
โคตรคนภิกขาจาร	
พฤตมาเฒ่า	
พราหมณ์ชราบุรุษโทษ	
ธชีกลีชาติทรพล	
2. ฐานะเป็นปฤชณ	2. ฐานะเป็นปฤชณ
เฒ่าสรรพเสียดะชาชนสกปรก	มนุษย์อัปลักษณ์
อ้ายเฒ่าทรพลทดถ้อย	มนุษย์อันธพาล
อ้ายผัวเฒ่าจัญไร	ดาปีศาจ
อ้ายเฒ่าแกกากลีกระดางนาง	
อ้ายเฒ่าจัญไร	
อ้ายจัญไร	

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อ้ายเงโกไว้เว้หน้าเล่ห้หลอก	
อ้ายเผ่าหือรือโหดหาปัญญามิได้	
อ้ายเสือเผ่าจำศีล	
ออเผ่าแสนมารยาแบบเจ้าเล่ห์	
เผ่าหือรือโหดหินชาติทาสเมถุน	
เผ่าจัญไรสันดานหยาบ	
เผ่าอาธรรม์	
เผ่าชราลามกชาติ	

คำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกชุกในฐานะนักบวช (พราหมณ์) ที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีจำนวนคำมากกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อย่างเห็นได้ชัดเจน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้คำที่ให้ภาพความอัปยศณ์เลวทรามของชุกมากกว่า เช่น พราหมณ์อัปรีช พราหมณ์จัญไร และพราหมณ์ปีศาจ เป็นต้น เช่นเดียวกับคำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกชุกในฐานะปุณฺชน ที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ก็มีจำนวนคำมากกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อย่างเห็นได้ชัดเจน แต่ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้คำที่ให้ภาพความอัปยศณ์เลวทรามของชุกมากกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เช่น อ้ายเผ่าแก่กากกลีกระดางลง อ้ายจัญไร และเผ่าหือรือโหดหินชาติทาสเมถุน เป็นต้น

ข. คำอ้อมค้อมเรียกนางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนา

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	ลูกรักเนื้อทอง แม่เมียพราหมณ์จัญไร เนื้อทองของตา

คำอ้อมค้อมที่ใช้เรียกนางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนาปรากฏเฉพาะในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เท่านั้น ได้แก่ ลูกรักเนื้อทอง และเนื้อทองของตา มีความหมายว่าเป็นคนที่มีค่าน่าถนอม และในคำว่า แม่เมียพราหมณ์จัญไร มีความหมายว่าเป็นเมียของชุกซึ่งเป็นคนทราม

ซ. คำอ้อมค้อมอื่นๆ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีการใช้คำอ้อมค้อมในคำอื่นๆ อีกด้วย โดยจะเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนดังต่อไปนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ตาย - วอดวาย	ตาย - ดิดในบ่วงพระยมราช
- ทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น	- ถึงอนาคตกาลไปข้างหน้า
- วางวาย	
จุติ - ลงไปเอาชาติกำเนิด	- ไม่ปรากฏ
ร้องไห้ - พระนัยนเนตรทั้งสองข้างไม่ขาดสาย	- ไม่ปรากฏ
พระอัสสุชล	
กราบ - ถวายทศนัฏประณต	- ไม่ปรากฏ
- ถวายทศนัฏโหมทาน	
- ไม่ปรากฏ	เวลาเช้า - หลังจากการเดินของพระอาทิตย์ขึ้น
	สว่าง
- ไม่ปรากฏ	ขัดขวาง - ย่อมนำไปอันตราย
- ไม่ปรากฏ	ฆ่า - เบียดเบียนให้มอดม้วยพระชนมา
- ไม่ปรากฏ	กิลส - บ่วงแห่งมาร
- ไม่ปรากฏ	กุศล - เครื่องนำไปสู่สวรรค์ชั้นพรหม

3. การใช้คำยานาม คำยานามต่างๆ ที่เลือกมาใช้ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีความงดงามทั้งทางเสียงและทางความหมาย โดยจะนำมาเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจน ดังต่อไปนี้

ก. คำยานามพระเจ้ากรุงสุทศชัย ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้ยานามแสดงคุณสมบัติพระเจ้ากรุงสุทศชัยใน 2 ฐานะ คือ ในฐานะเป็นกษัตริย์ และในฐานะเป็นพระบิดาของพระเวสสันดร

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
1. ฐานะกษัตริย์	1. ฐานะกษัตริย์
สมเด็จพระเจ้ากรุงสุทศชัยผู้สวดยสิริมไหสุริย์	พระบาทศรีสุทศชัยผู้เป็นกษัตริย์ประเสริฐ
ราชวงศ์ เป็นจอมขัตติยพงศ์พิภพสิทธิ์	

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สมเด็จพระปิตุรงค์ผู้เป็นเจ้าเจริญแว่นแคว้น แดนสี่พี	พระบาทกรุงศรีสัตนชัยผู้ทรงฤทธิ์
สมเด็จพระผู้ผ่านพิภพสี่พีศรีสัตนชัยราช	พระองค์ผู้ทรงพระเมตตาปราณี
กรุงสัตนชัยผู้ผ่านมไหศุรยราชฉัตรเฉลิมพิภพสี่พี	พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ใหญ่อุดมประเสริฐ
พระจอมจักรพาลผู้ผ่านพิภพสี่พี	
นเรศรสมมุติเทเวศผู้เป็นปิ่นปกเกศพิภพสี่พี	
2. ฐานะเป็นพระบิดาของพระเวสสันดร -ไม่ปรากฏ	2. ฐานะเป็นพระบิดาของพระเวสสันดร พระบาทศรีสัตนชัยผู้เป็นพ่อสามี

คำยานามที่ใช้แสดงคุณสมบัติพระเจ้ากรุงสัตนชัยในฐานะเป็นกษัตริย์ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีจำนวนคำใกล้เคียงกันและมีความหมายใกล้เคียงกัน หมายถึงกษัตริย์ผู้ประเสริฐปกครองเมืองสี่พี มีความเมตตาปราณี แต่คำยานามเรียกพระเจ้ากรุงสัตนชัยในฐานะเป็นพระบิดาของพระเวสสันดรพระสวามีของพระนางมัทรีปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเท่านั้น

ข. คำยานามพระนางผุสดีหรือสุปารสุปปดี ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้คำยานามแสดงคุณสมบัติพระนางผุสดีหรือสุปารสุปปดีใน 3 ฐานะ คือ ในฐานะเป็นมเหสีของพระอินทร์ ในฐานะเป็นกษัตริย์ และในฐานะเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์มัททราช

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
1. ฐานะมเหสีของพระอินทร์ ผู้เป็นบริจาริกา	1. ฐานะมเหสีของพระอินทร์ -ไม่ปรากฏ
2. ฐานะกษัตริย์ เจ้าผู้มีสุนทรพัตร์	2. ฐานะกษัตริย์ พระนางสุปารสุปปดีผู้เป็นสตรีมีลักษณะ ประเสริฐ
พระผุสดีผู้ทรงศรีสุนทรเลิศลักษณ์ พระผุสดีผู้เป็นจอมนาวิราชวงศ์	
3. ฐานะพระราชธิดากษัตริย์มัททราช พระปิโยรสราชวรรณผุสดี	3. ฐานะพระราชธิดากษัตริย์มัททราช พระนางสุปารสุปปดีผู้เป็นราชบุตริพระ เจ้ามัททราชบุตร

คำยานามที่ใช้แสดงคุณสมบัติพระนางสุสติหรือสุปราสูปดีในฐานะพระมเหสีของพระอินทร์นั้นปรากฏเฉพาะในร่ายยาวมหาเวศสันดรชาดก, เพื่อบอกว่าพระนางเป็นบริจาริกาของพระอินทร์ ส่วนคำยานามที่แสดงคุณสมบัติพระนางในฐานะกษัตริย์และในฐานะพระราชธิดากษัตริย์มัทราชานั้นในเวศสันดรชาดกทั้งสองฉบับใช้ตรงกัน คือเพื่อบอกว่าพระนางเป็นกษัตริย์ผู้ทรงความงาม และเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์มัทราช

ค. คำยานามพระเวศสันดร ในเวศสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้ยานามพระเวศสันดร 4 ในฐานะ คือ ในฐานะพระโพธิสัตว์ ในฐานะกษัตริย์ ในฐานะนักบวช และในฐานะเป็นพระโอรสของพระเจ้ากรุงสัณชัยและพระนางสุสติ

ร่ายยาวมหาเวศสันดรชาดก,	มหาเวศสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
1. ในฐานะพระโพธิสัตว์ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์บุรุษรัตนพิเศษ เพสสันดร สมเด็จพระมหาสัตว์ผู้เลิศลบลอกพิภพ แผ่นดิน สี่พิเวศสันดร พระเวศสันดรพุทธพงศ์ผู้ทรงพระปรีชา พระผู้อุดมด้วยศีลวัตรบรรพพิเศษสืบสร้าง แสงเพชรผนวช สมเด็จพระมหาสัตว์บุรุษรัตนพิพัฒนราช ของชนชาติชาวสี่พิ ผู้มีพระราชหฤทัยน้อมไป ในทานทาน ท่านที่เป็นมหาสัตว์บุรุษมนุษย์อดิเรกเอก อุดมบรมราชญาติ	1. ในฐานะพระโพธิสัตว์ พระมหाराชสมการผู้เป็นนิสวรยอดชิน วงศ์ประเสริฐ พระมหาเวศสันดรบรรพพุทธางกูรยอด พุทธวงศ์
2. ในฐานะกษัตริย์ พระเวศสันดรบรรราชวงศ์ผู้ดำรง พิภพพสุธา พระจอมพสุธาตลเวศสันดร นเรศผู้ผ่านพิภพธรณี	2. ในฐานะกษัตริย์ พระบาทเวศสันดรบรรพโพธิสัตว์ขัตติยาธิบดี ศรีสุริโยวงศ์องค์นารายณ์นบดิศรีสมมุติเทพ มหाराชกษัตริย์สูงส่งประเสริฐ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระเวสสันดรสุริยราชวงศ์ ละอองธุลีพระบาทผู้ทรงพระคุณอันเลิศแล้ว สมเด็จพระจอมมกุฎผู้ผ่านพิภพสี่พี พระองค์ผู้เป็นประธานวโรสภกิลาสในราชรถ พระองค์ผู้เป็นมหิศวราชบิดีสี่วีรานุ พระเพชยันตรผู้เรืองเดชดวงราชรวีวงศ์ สมเด็จพระบรมหน่อรารัตนภิเษกสรองจักร ราชเอกองค์อุตรพิเชต ผู้ผ่านพิภพวงศ์เพชเพียง จุลจักร พระเพชยันตรหริรักษ์เรื่องพระเดชา สมเด็จพระบรมจอมจักรพาลพิภพวงศ์เพช ผู้ผ่านพิชิตพิเชตพิชัยพระนคร พุทธพงศ์ เพชยันตรดวงดิลกเลิศโลก พระองค์ผู้ทรงพระปรีชาเชื้อปราชญ์	
3. ฐานะนักบวช พระผู้อุดมด้วยศีลวัตรบรรพพิเศษสืบสร้าง แสวงเพศผนวช พระพงศ์ภานุมาศมิ่งมไหสวร์ยพระ เวสสันดรราชธานี ท่านที่เป็นมหาสัตว์บุรุษมนุษย์อดิเรกเอก อุดมบรมราชธานี	3. ฐานะนักบวช บพิตรพระดาบสผู้ทรงพระทัยสัปปุรุษ
4. ฐานะพระโอรส พ่อผู้โอรสร่วมอุทร พ่อผู้เอกอัครชาติเฉลิมวงศ์	4. ฐานะพระโอรส -ไม่ปรากฏ

คำยานามพระเวสสันดรที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใน 3 ฐานะ ได้แก่ ฐานะพระโพธิสัตว์ ฐานะกษัตริย์ ฐานะนักบวช มีจำนวนคำยานามมากกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ แต่ความหมายของคำยานามไม่ต่างกัน คือหมายถึงพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ผู้ประเสริฐ เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ และเป็นนักบวชผู้มีความเป็นสัปปุรุษ ส่วนคำยานามที่แสดงคุณสมบัติของพระเวสสันดรในฐานะพระโอรสของพระเจ้ากรุงสัณขัและพระนางผุสดี ปรากฏ

เฉพาะในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เท่านั้น ในความหมายว่าพระเวสสันดรเป็นพระโอรส
ร่วมอุทร และเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่นำวงศ์ตระกูลนั้น

ง. คำภาษานามพระนางมัทรี ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้ภาษานามแสดง
คุณสมบัติพระนางมัทรี ใน 3 ฐานะ คือ ฐานะกษัตริย์ ฐานะพระมเหสีของพระเวสสันดร และฐานะ
พระราชธิดากษัตริย์มาตุลนคร

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
1. ฐานะกษัตริย์ เจ้าผู้มีพักตร์อันผุดผ่อง พระนางมัทรีซึ่งทรงศรีสรพวงคโศภณ พิมลพักตร์ เจ้าผู้ทรงศรีสุนทรลักษณวิลาสเลิศ	1. ฐานะกษัตริย์ พระนางมัทรีผู้ทรงซึ่งลักขณาอันประเสริฐ สมเด็จพระภควดีนางมัทรี ผู้ประกอบด้วย ปัญญาพิรภักดาณี สมเด็จพระภควดีพระนางมัทรี อัน ประกอบด้วยปัญญาพิรภักปยานีอันเป็นศรีรัตน อุดม สมซึ่งทรวดทรง สูงส่งประไพ มัทรีมีสะเอวเรียวกลม สมซึ่งมือเท่านั้น อ่อนช้อย สมเด็จพระราชมัทรีผู้เป็นกษัตริย์ประเสริฐ นางผู้มีบุญประเสริฐ กษัตริย์มีลักขณาประเสริฐ นางมัทรีเป็นสตรีมีวัตรปฏิบัติอันประเสริฐ พระนางผู้ทรงซึ่งลักขณา
2. ฐานะพระมเหสี -ไม่ปรากฏ	2. ฐานะพระมเหสี สมเด็จพระมัทรีผู้เป็นอัครมเหสี สตรีครบ ลักขณา ผู้เป็นตระกูลขัตติยวงศ์
3. ฐานะพระราชธิดากษัตริย์มาตุลนคร พระนางหน่อกษัตริย์มัททราช ผู้ทรง สรรพลักษณวิลาสเลิศสตรีและมีศิลาจารวัตร	3. ฐานะพระราชธิดากษัตริย์มาตุลนคร สมเด็จพระราชมัทรีราชบุตรีศรีรัตนผู้ ประกอบซึ่งลักษณะอันประเสริฐ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
สมเด็จพระยอดเขาวมาลย์มิ่งมกุฏกัญญา อันเป็นบรมนเรนทรธิดาดวงกษัตริย์ ผู้ทรงสิริ สวัสดิ์วิลาสเลิศมนุษย์คณานาง ด้วยบวรลักษณ์ เบญจางค์เจริญเนตร	พระนางมัทรีศรีรัตนกัญญา ผู้ทรงลักขณา ประเสริฐ เป็นพระราชบุตรผู้ทรงยศ

คำยานามพระนางมัทรีที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ในฐานะกษัตริย์ มีจำนวนคำมากกว่าในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เนื่องจากในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีการใช้ยานามแสดงคุณสมบัติเกี่ยวกับความงามของพระนางมัทรีโดยละเอียดกว่า เช่น กล่าวว่าพระนางมีสะอวเรียวกลม มีมือเท้าอ่อนช้อย ส่วนในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กล่าวคุณสมบัติของพระนางว่ามีความงามเป็นเลิศทั่วสรรพางค์ ส่วนคำยานามพระนางมัทรีในฐานะแม่เหล็กปรากฏเฉพาะในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ในความหมายว่าเป็นอัครมเหสีของพระเวสสันดร และเป็นผู้มีความงดงาม อยู่ในตระกูลสูงศักดิ์ และคำยานามในฐานะพระราชธิดากษัตริย์มาตุลนครปรากฏในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับในจำนวนเท่ากัน โดยมีความหมายว่าเป็นพระราชธิดาผู้ประกอบไปด้วยความงามอันประเสริฐของกษัตริย์มาตุลนคร

จ. ฉายานามชุก ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้ยานามแสดงคุณสมบัติของชุก 2 ด้าน คือ ด้านบวกและด้านลบ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
1. ด้านบวก	1. ด้านบวก
เฒ่าพฤติทราหมณพันธุเพศ ผู้ สืบสัมพันธโคตรเค้าโคลตระกูลทิดาเชื้อชาติ ทชีชุก นิกาคพราหมณ์ชี	ชุกเป็นเฒ่าพงศ์วงศ์ตระกูลพราหมณ์
ท่านผู้เป็นพราหมณ์พร้อมพฤติศาสตร ไสยสรง ศิวาเวทบรรามวงศ์ฤหัตถ์ไตรสุติ ธชีผู้ได้ลงมาดีโดยวงศ์มหาพรหมนิยมใน ชาติพราหมณ์	มหาพราหมณ์ผู้จำเริญ
ชุกชราเชื้อพรหมพันธุ	

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
มหาพราหมณ์ผู้ประพาศพิตรพรหม	
จรรยา	
ท่านผู้เป็นมงามงคลมิตร	
พราหมณ์ที่ชาชาติผู้เป็นพงศ์เผ่าเหล่าภาร	
ทวาชพวกภิกษาจาร	
2. ด้านลบ	2. ด้านลบ
ชูชกเจ้าโลดชั่วชาติเชิงจะขอทาน	ชูชกพดมาจารย์เป็นคนหินโหด
ธชิตชูชกทลิตทกใจบาปชั่วช้า	ดาพดมาจารย์ผู้เป็นเผ่าพงศ์คนต่ำทราม
	ไฟประโยชน์โลกอื่น
เผ่าร้างร้ายชูชกทลิตทกทารุณชาติ	ดาเผ่าที่หัวล้านเกลี้ยงเหลือแต่เชิงผมสอง
	ข้างตรงกลางเกลี้ยงหมด
	ชูชกพราหมณ์ผู้หินโหด
	ชูชกพราหมณ์ผู้ร้ายกาจไม่กลัวเกรง
	ดาชูชกอัปรี
	ดาเผ่าชราเป็นมนุษย์อัปรี
	ชูชกพราหมณ์แก่ชราเป็นผู้อันตราย

คำยานามชูชกในด้านลบ ที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีจำนวนคำมากกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร แต่ความหมายของคำยานามทั้งสองฉบับบอกคุณสมบัติของชูชกในด้านดี คือเป็นผู้สืบเชื้อสายพราหมณ์ผู้ประพาศพิตร ส่วนคำยานามในด้านลบปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรมากกว่าในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ทำให้เห็นลักษณะด้านลบของชูชกชัดเจนขึ้น ทั้งลักษณะทางรูปธรรมที่บอกให้รู้ว่า ชูชกเป็นคนหัวตรงกลางล้านเกลี้ยงเหลือแต่เชิงผมสองข้าง และลักษณะทางนามธรรมที่กล่าวว่าชูชกเป็นคนโลก หินโหด ร้ายกาจ อัปรี และมีคบอด

จ. ฉายานามนางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนา ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้ฉายานามแสดงคุณสมบัติของนางอมิตตาดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อมิตตดาดวงสาวท	-ไม่ปรากฏ
นางทองอมิตตดา	
เจ้าผู้แม่เรือน	
เจ้าผู้มีพรรณผิวน้ำอันเจริญ	
นางอมิตตดาสาวน้อย	

คำฉายานามนางอมิตตดาปรากฏเฉพาะในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ในความหมายว่าเป็นหญิงสาวงาม มีคุณค่า และมีความเป็นแม่บ้านแม่เรือน

ข. ฉายานามพระชาติ พระนางกัณหาหรือพระนางกฤษณา ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้ฉายานามแสดงคุณสมบัติของพระชาติ พระนางกัณหาหรือพระนางกฤษณา 2 สถานะ คือ สถานะหน่อกล้วย และสถานะเป็นโอรสของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
1. สถานะเป็นหน่อกล้วย	1. สถานะเป็นหน่อกล้วย
พ่อผู้เป็นหน่อราชาเบศกษัตริย์	-ไม่ปรากฏ
2. สถานะพระราชนุตร	2. สถานะพระราชนุตร
เจ้าผู้ดวงนัยน์เนตรทั้งคู่ของแม่	เจ้าชาลิบุตรหัวปีประเสริฐยอดสงวนรัก ของพ่อ
พระเจ้าลูกผู้เพื่อนยากทั้งสองรา	เจ้าชาลิเป็นบุตรหัวปีประเสริฐยอดรักทน ทนอม
เจ้าผู้ดวงเนตรทั้งสององค์	นางกฤษณาสุดทนอม นางศรีกฤษณาลูกเล็กขอดรัก เจ้าชาลิถูกชายประเสริฐ

คำยานามที่ใช้แสดงคุณสมบัติของพระชาติ พระนางกัณหาหรือพระนางกฤษณาในฐานะเป็นหน่อกษัตริย์ ปรากฏเฉพาะในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ส่วนคำยานามในฐานะเป็นโอรสของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีปรากฏในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับในจำนวนใกล้เคียงกัน และในความหมายใกล้เคียงกันคือ พระชาติ พระนางกัณหาหรือพระนางกฤษณาเป็นลูกที่ประเสริฐ เป็นที่รักเปรียบเหมือนดวงตาและเป็นเพื่อนในยามทุกข์ยากของพระบิดามารดา

ข. ฉายานามพระอินทร์ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้ฉายานามแสดงคุณสมบัติของพระอินทร์ 2 ฉายา คือ ในฐานะผู้เป็นใหญ่ในดาวดึงส์ และในฐานะเป็นพระสวามีนางสุชาดา ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
1. ในฐานะผู้เป็นใหญ่ในดาวดึงส์ สมเด็จพระอินทร์เจ้าฟ้าสุราลัย อันเป็นใหญ่ ในดาวดึงส์สวรรค์ ท่านผู้เป็นอธิบดีจริงยิ่งใหญ่แก่เทวดา ดาวดึงส์ พระองค์ผู้ทรงความอาหาญในการกุศล พรต	1. ในฐานะผู้เป็นใหญ่ในดาวดึงส์ สมเด็จพระอินทราธิราช ผู้มีอำนาจอาจเป็น อิศรยอດในเหล่าเทวดาพองทั้งหลาย บพิตรพระอินทราธิราชผู้เป็นใหญ่ที่สุด เหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย
2. ในฐานะพระสวามีนางสุชาดา ท้าวหมวาทเวราชผู้เป็นพระราชสามีนาง อัปสรราชสุชาดา ท่านนั้นผู้ทรงนามสุขุมบดี	2. ในฐานะพระสวามีนางสุชาดา พระผู้เป็นเจ้าแห่งพระนางสุชาดา

คำยานามที่ใช้แสดงคุณสมบัติของพระอินทร์ในฐานะผู้เป็นใหญ่ในดาวดึงส์และในฐานะเป็นพระสวามีนางสุชาดานั้น ปรากฏในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับในจำนวนและความหมายใกล้เคียงกัน คือหมายถึงผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ เป็นผู้กล้าในการทำกุศล และในความหมายว่าผู้เป็นพระสวามีของพระนางสุชาดา

ณ. ฉายานามพระสงฆ์ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้ฉายานามแสดง
คุณสมบัติของพระสงฆ์ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สงฆ์ผู้ทรงศีลสังวร	สงฆ์ทรงศีลสังวร
สงฆ์ผู้ทรงศีลสังวรศึกษา	สงฆ์ผู้มองเห็นภัยในวัฏสงสาร
สงฆ์ผู้ทรงศีลวิสุทธิญาณ	สงฆ์ผู้ทรงซึ่งศีล สมาธิ ปัญญา
สงฆ์ผู้ทรงศีลโอภาส	สงฆ์ผู้ทรงศีล
สงฆ์ผู้ทรงศีลวิสุทธิศึกษา	สงฆ์ผู้ทรงศีลศึกษา
สงฆ์ผู้ทรงศีลวิเศษ	สงฆ์ผู้กลัวภัยในวัฏสงสาร
ภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลวัตร	ภิกษุสงฆ์ผู้ทรงพรตามครรลองธรรม
สงฆ์ศรีวิสุทธิวงศ้อัครชินเรศ ผู้ทรงศีลสมณ เพศพวกระบรพชา	
สงฆ์รัตนวงศ์วิสุทธิชาติ ผู้มีญาณวุฒิอุตมยิ่ง	
แหลมปราชญ์ประหาณหักกิเลส	
สงฆ์สยัมภูญาณพงศ์พุทธเวไนย ผู้มีอุกฤษฏ์ ญาณอุปนิสัยสุดสิ้นเสรีจกิลสงคราม	
สงฆ์สมათานธุดงค์อรัญญิกาวาส ผู้สิ้นเสีย สันโดยตัดปถิโพธิ์ข้องข่มขาดควรจะคำนึง	
สงฆ์ผู้ทรงศีลสังวรศึกษา	
สงฆ์ผู้ทรงศีลสมาธิปัญญา	
สงฆ์ผู้ทรงศีลสังวรญาณ	
สงฆ์ผู้ทรงพรหมจารี	
ภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลวิสุทธิศึกษา	
ภิกษุสงฆ์ผู้ทรงไตรศึกษา	
สงฆ์ผู้ทรงศีลสังวรวินัย	
สงฆ์ผู้ทรงศีลสังวรอินทรีย์	
สงฆ์ผู้ทรงศีลสมาธิญาณ	
สงฆ์ผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร	
สงฆ์ผู้ทรงศีลสังวรวิเศษ	
สงฆ์ผู้ทรงศีลสมาธิอินทรีย์	
สงฆ์ผู้ทรงศีลวิสุทธิสังวร	
สงฆ์ผู้ทรงจตุปาริสุทธิศีลวิเศษ	

คำยานามพระสงฆ์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,มีจำนวนมากกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ แต่ทั้งสองฉบับใช้คำยานามที่มีความหมายใกล้เคียงกัน คือ หมายถึง พระสงฆ์เป็นผู้ทรงศีล เป็นผู้บริสุทธิ์และเป็นผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร

ญ. ฉายานามพระพุทธเจ้า ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้ฉายานามเพื่อแสดงคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สมเด็จพระผู้ทรงบุญศิริ	พระองค์ผู้เป็นครูประเสริฐเกรียงไกร
พระองค์ผู้ทรงทศพลญาณ	พระผู้มีบุญ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้เป็นปรีโสคมบรม	พระผู้มีบุญประเสริฐ
ศาสดา	พระองค์ขณะซึ่งมาราธิราช
	พระผู้เป็นครู
	พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธ ผู้เป็นมิ่งขวัญศิว
	ยอดไตรภพ
	พระผู้ชนะมาราธิราช
	ตถาคตผู้ได้ตรัสรู้ปรัชญาธรรมเพชฌัญญาญาณ

คำยานามที่พระพุทธเจ้าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีจำนวนมากกว่าในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, แต่ความหมายใกล้เคียงกัน คือ หมายถึง พระองค์เป็นศาสดาผู้เป็นใหญ่ที่มีบุญอันประเสริฐ และเป็นผู้ชนะมาร

4. การหลากคำ การหลากคำที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีการเลือกมาใช้ อย่างรอบรู้ มีความไพเราะทั้งเสียงและความหมาย ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและจินตนาการได้อย่างลึกซึ้งโดยจะนำมาเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจน ดังต่อไปนี้

ก. การหลากคำเรียกพระนางมุสดีหรือสุปรูปปดี ในกัณฑ์ทานกัณฑ์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สมเด็จพระพันปี	-ไม่ปรากฏ
พระนาง	
สมเด็จพระอัครเวสสันดรราชมารดา	
นางพระยา	
พระมุสดี	
สมเด็จพระปิโยรสราชวรนาถมุสดี	
พระพันปี	
พระนาง	

การหลากคำเรียกพระนางมุสดีในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ แสดงให้เห็นความสามารถในการเลือกสรรถ้อยคำมากล่าวถึงตัวละครตัวเดียวได้หลายคำและไม่ซ้ำกัน แต่ไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ข. การหลากคำเรียกพระพุทธเจ้า ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับตลอดทั้ง 13 กัณฑ์มีการหลากคำเรียกพระพุทธเจ้าเป็นจำนวนมาก ดังต่อไปนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สมเด็จพระสรรเพชญ์	พระสมภารบารมี
พระศาสดา	สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ดาญาณ
สมเด็จพระบรมศรีสุกต	พระบรมโพธิสัตว์
พระบรมโลกนาถศาสดา	พระมหาสัตว์
สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์	พระบรมพุทธานุชาตชินวงศ์
สมเด็จพระโลกเชษฐ	พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธ
สมเด็จพระบรมศาสดา	
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า	
สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์	
สมเด็จพระมหากุณาริคุณเจ้า	

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
สมเด็จพระชินศรีสัพพัญญู	
สมเด็จพระศาสดา	
สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค	
พระบรมพุทธรพงค์โพธิญาณ	
สมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้เป็นปรีโสคมบรม	
ศาสดา	
สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธบรมนาถศาสดา	
จารย์	
สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดา	
สมเด็จพระบรมนราสภศาสดาจารย์	
สมเด็จพระชินศรี	

การหลากคำเรียกพระพุทธรูปเจ้าที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีจำนวนมากกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ แต่ทั้งสองฉบับมีความหมายของคำใกล้เคียงกัน คือหมายถึงผู้รู้ทั่วทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในโลกและทรงเป็นมหาราช

ค. การหลากคำเรียกพระเวสสันดร ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการหลากคำเรียกพระเวสสันดร 2 ฐานะ คือ ฐานะพระสวามีของพระนางมัทรี และฐานะพระราชบุตรของพระเจ้ากรุงสัณฐชัย ดังนี้

- ฐานะพระสวามี

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พระร่วมเกล้าปกเกศ	บพิตรพระราชสวามีเป็นเจ้าชีวิตข้า
พระราชสวามี	พระองค์ บพิตรพระอัยบุตรเป็นเจ้าชีวิต
พระภักดา	บพิตรพระราชสวามีเป็นเจ้าชีวิต
พระร่วมเกล้า	
พระองค์ผู้ทรงพระคุณ	

การหลากคำเรียกพระเวสสันดรในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ มีจำนวนคำที่หลากหลายกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ที่ปรากฏในกัณฑ์มัทรี แต่ทั้งสองฉบับมีความหมายของคำคล้ายกัน คือหมายความว่า พระเวสสันดรเป็นพระสวามีที่อยู่เหนือเกล้า เป็นเจ้าชีวิตผู้ทรงพระคุณของพระนางมัทรี

- ฐานะพระราชาบุตร

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
-ไม่ปรากฏ	ลูกรักผู้เดียวเป็นยอดอ่อนแก่นหน่อหฤทัย ประจุนัยนาทองพ่อ ลูกรัก ลูกสงวนรักพ่อเอ๋ย เจ้า พระราชโอรส ลูกรักถนอมเต็มจิตเสมอชีวิตของพระบิดา ลูกชาย

การหลากคำเรียกพระเวสสันดรในฐานะพระราชาบุตรของพระเจ้ากรุงสัณชัยปรากฏเฉพาะในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ กัณฑ์นครกัณฑ์ มีการใช้คำสามัญที่มีเสียงไพเราะอ่อนโยน ให้ความรู้สึกว่าเป็นการสนทนาระหว่างพ่อกับลูก และมีความหมายว่าพระเวสสันดรเป็นลูกชายคนเดียวที่เป็นที่รักเสมอชีวิตของพระบิดา ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ค. การหลากคำเรียกพระชาติและพระนางกัณหาหรือพระนางกฤษณา

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สองพระพี่น้องหน่ออนาการกุมาร	ลูกสงวนรักแม่ทั้งสอง
สองกษัตริย์	ลูกยอดรักแม่เอ๋ย
แก้วกัณหาพระชาติศรีครุณเขวเรศ	เจ้าทั้งสอง
พระปิบุตรสุดสงสาร	ลูกสงวนทั้งสอง
สองชาติดิไปดก	เจ้าชาติ กับแม่กฤษณา

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
สองทรมวีย์	ลูกสงวนทั้งคู่ของแม่
สองคนัย	ลูกทั้งสอง
พระบวรองค์	เจ้าทั้งสอง
	ลูกสงวนทั้งคู่
	ลูกทั้งคู่
	ลูกรัก
	ชาลิกฤษณาทั้งสอง
	ลูกรัก
	ลูกทั้งสอง
	สุดถนนอม
	ลูกคู่ทุกข์คู่ยาก

การหลากคำเรียกพระชาติและพระนางกัณหาหรือพระนางกฤษณาในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ที่ปรากฏในกัณท์มหาราชจะใช้คำที่เป็นราชาศัพท์และมีความคล้องจองกันในสัมผัสของการหลากคำนั้นชัดเจนกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ที่ปรากฏในกัณท์มัทรี แต่การหลากคำเรียกพระชาติและพระนางกัณหาหรือพระนางกฤษณาที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับสามารถสร้างอารมณ์ความรู้สึกเศร้า วังเวงใจและทำให้ผู้อ่านซาบซึ้งในความรักของแม่ที่มีต่อลูกได้อย่างสมบูรณ์

ง. การหลากคำเรียกชุก

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
อ้ายเจ้าเล่ห์	พราหมณ์แก่
อ้ายซื่อ	มนุษย์อัปลักษณ์
อ้ายขกขออ้ายข่มใหญ่	พราหมณ์อัปรีย์
	มนุษย์อันธพาล
	พราหมณ์จัญไร
	พราหมณ์แก่จัญไร

การหลากคำเรียกชุกที่ปรากฏในกัณฑ์ชุก จากมหาเวสสันดรชาดกฉบับแปลมีจำนวนคำมากกว่าในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, แต่เวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีความหมายใกล้เคียงกัน คือสามารถบอกโทษสมบัติและรูปลักษณะของชุกได้อย่างชัดเจน คือ เป็นพราหมณ์แก้ขทาน รูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ มีนิสัยเจ้าเล่ห์ และเป็นคนอับริยัญไร

จ. การหลากคำเรียกอมิตตดาหรืออมิตตดาปนา

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	ลูกรักเนื้อทองของแม่ ทูนหัวแม่ นาง

การกลากคำเรียกนางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนาปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ กัณฑ์ชุก ตอนที่แม่นางอมิตตดาปนาถวักฝากฝังนางอมิตตดาปนาให้กับชุกนั้น มีการหลากคำที่มีความหมายว่านางอมิตตดาปนาเป็นลูกรักทูนหัว มีรูปร่างงามเหมือนทองคำ เป็นการแสดงความรักของแม่ที่มีต่อลูกสาวอย่างชัดเจน ซึ่งไม่ปรากฏในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อิสาวข้าสามซัดเซบ้าน	มัน
มัน	แม่เมียพราหมณ์จัญไร
อมิตตดามัน	มิ่ง
เจ้า	ผู้หญิงหยาบอับริย
อิชนชุก	ผู้หญิงอับยศ
อิสูกก่อนห้าม	

การหลากคำเรียกนางอมิตตดาหรือนางอมิตตดาปนาในคำค่าของนางพราหมณ์ทั้งหลายในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ปรากฏในกัณฑ์ชุก เป็นการหลากคำเรียกนางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนาเพื่อแสดงอารมณ์โกรธของบรรดานางพราหมณ์มากกว่าจะเป็นการแสดงคุณสมบัติหรือรูปลักษณะอันแท้จริงของนางอมิตตดา

จ. การหลากคำเรียกพระอินทร์ แม้ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับจะไม่ปรากฏการหลากคำเรียกพระอินทร์ในเนื้อหาตอนใดตอนหนึ่งก็ตาม แต่มีการใช้คำที่แตกต่างกันเพื่อหลากคำเรียกพระอินทร์ตลอดทั้งเนื้อหา จึงนำมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นความแตกต่างในด้านการใช้ภาษาดังต่อไปนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
สมเด็จพระท้าวหมันวานตรีเนตร	สมเด็จพระอินทราชาธิราชประเสริฐ
สมเด็จพระอมรินทราชาธิราช	สมเด็จพระอมรินทร์อินทโกสิย์
สมเด็จพระท้าวโกสิย์สหัสสนัยน์เทวราช	สมเด็จพระสหัสเนตร
ท้าวสักกีนทรเทวราช	อินทพราหมณ์
สมเด็จพระเป็นเจ้าเทพนครสักกีนทราชาธิราช	สมเด็จพระอินทราชาธิราช
สมเด็จพระท้าวเทวราชาธิราช	โกสิย์อมรินทราชาธิราช
สมเด็จพระหมันวานเทวราช	พระอินทรา
ท้าวสหัสสนัยน์ทิพยจักขุเทวศบรีรักษ์เรื่องพระ เคชา	สมเด็จพระอมรินทรประเสริฐเอย
ท้าวสักกรินทรมโรคมบรมเทวราช	
ท้าวสหัสสนัยน์เนตร	
ท้าวสักกรินทรเทวราชบรมนาถของเทวดา	
ดาวดึงส์สวรรค์	
ท้าวเทวราช	
สมเด็จพระสักกรินทรเทพไท	
สมเด็จพระอมรินทราชาธิเทวนายก	
สมเด็จพระสักกรินทรมรรรัตนสหัสเนตร	
สมเด็จพระท้าวเทวสุวรรณเนตรสหัสสนัยน์	
ท้าวสักกรินทร์เทวินทรมหาราช	
สมเด็จพระอมรินทราชาธิราชเทเวศเจ้าเวียงสวรรค์	
สมเด็จพระเทพอินทรบพิตร	
สมเด็จพระเทพยธเนทรมรรรัตนสหัสสนัยน์	
สมเด็จพระท้าวโกสิย์หมันวาเทวราช	
ท้าวสุทศนธานินทรสุรินทร์เทวราช	

การหลากคำเรียกพระอินทร์ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,มากกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อย่างเห็นได้ชัดเจน แต่ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับใช้คำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน คือหมายถึงพระอินทร์หรือท้าวสหสัณห์ผู้เป็นราชาแห่งเทวคานนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

- การใช้โวหาร การเปรียบเทียบการใช้โวหารจะเปรียบเทียบตามลำดับเนื้อหาแต่ละกัณฑ์เพื่อให้เห็นความแตกต่างกันของโวหารแต่ละประเภทอย่างชัดเจน โดยแบ่งการเปรียบเทียบออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

1. บรรยายโวหาร

ก. กัณฑ์ศุภพร ในกัณฑ์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วพระองค์ได้แสดงเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ทั้งห้า และเสด็จไปนครราชคฤหและกรุงกบิลพัสดุ์ตามลำดับ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีบรรยายโวหารขั้นตอนการเสด็จของพระพุทธเจ้าแตกต่างกัน คือในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีการบรรยายรายละเอียดมากกว่าในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,อย่างเห็นได้ชัดเจน รายละเอียดส่วนที่แตกต่างออกไปได้แก่ การบรรยายเกี่ยวกับการเทศนาโปรดพระบาทมคธราช ณ กรุงราชคฤหของพระพุทธเจ้า การบรรยายที่มาของพระสงฆ์จำนวนหนึ่งมีนรูปรว่ามาจากมหาชนทั้งหลายที่มาบูชาและฟังธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าเกิดความเลื่อมใสขอบวช และการบรรยายที่มาของพระสงฆ์จำนวนอีกหนึ่งมีนรูปรว่ามาจากพระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาใช้ราชอำมาตย์พร้อมด้วยบริวารไปทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าขอให้เสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ ราชอำมาตย์พร้อมด้วยบริวารทั้งหมดเฝ้าพบนคนพากันขอบวชหมดสิ้น ในที่สุดพระเจ้าสุทโธทนะจึงใช้อุททายีหรืออุททายิตราชอำมาตย์พร้อมด้วยบริวารอีกหนึ่งพันไปทูลนิมนต์พระพุทธเจ้า อุททายีอำมาตย์พร้อมด้วยบริวารก็บวชเช่นกัน แต่อุททายีอำมาตย์มีสติระลึกถึงคำสั่งของพระเจ้าสุทโธทนะ จึงทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าและนำเสด็จพระองค์มายังกรุงกบิลพัสดุ์ โดยจะเปรียบเทียบความแตกต่างบรรยายโวหารของข้อความดังกล่าวจากเวสสันดรชาดก ทั้งสองฉบับ ให้เห็นชัดเจน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
ยथा กาลใด พระศาสดาจารย์ได้ตรัสแต่พระ ปริมาภิเสกสมโพธิญาณยอดเยี่ยม พระองค์จึงตรัสเทศนาพระธรรมจกัปปวัตตน สูตรโปรดเบญจวัคคีย์ภิกษุทั้งห้า	บพิตรเอ๋ย เมื่อครั้งพระผู้มีบุญพระองค์ได้ตรัส รู้ปัญญาสรเพชญญาณเป็นปฐมนั้น เสด็จเสด็จไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายพน พระองค์ เทศนาพระธรรมจกัปปวัตตนะอันประเสริฐ ดำเนินตอบคุณปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง 5 มี พระอัญญาโกณฑัญญุตเถระเป็นประธาน ได้ดู โสดาปัตติผลร่วมกับมหาพรหมทั้ง 18 โกฏิเล่า ย่อมบรรลุโสดาปัตติผล ถึงปัญญาอรหัต ทั่วกัน
แล้วพระองค์ก็เสด็จไปยังราชคฤหบุรีโดย ลำดับ	ครั้นแล้วจึงเสด็จเสด็จจากที่นั้นมุ่งไปสู่นครราช คฤหบุรี ประโยชน์เพื่อจะแก้คำปฏิญาณพระ บาทมคธราช พระองค์แสดงสำแดงพระธรรม วิเศษเทศนา แก่คำปฏิญาณเป็นที่ดับแก่พระ บาทมคธราชนั้นแล
-ไม่ปรากฏ	บพิตรเอ๋ย ครั้นนั้นอันว่ามหาชนฟังทั้งหลาย ซึ่งถือเทียรูปคันธมาลา ดอกไม้เข้าไปบูชา พระผู้มีบุญนั้นมากมายล้นพ้น เมื่อได้บูชาพระ ผู้มีบุญนั้นเสร็จแล้ว ก็นั่งฟังซึ่งศัพท์พระธรรม วิเศษเทศนา อันอ่อนหวานไพเราะเช่นนั้นแล้ว ย่อมชื่นชอบยินดีสาทรแล้วสรรเสริญว่า โอ้ ! ธรรมเทศนาพระผู้มีบุญเอ๋ย ! ไพเราะอะไร อย่างนี้ ! เมื่อเช่นนั้นแล้วเหล่ามหาชนฟัง ทั้งหลายมีอากัฏฐิยังตั้งอาตมาภาพได้เลย ย่อมเพ็ดทูลขอผนวชบวชในสำนักพระองค์นั้น ประมาณหนึ่งหมื่นเป็นบริวาร ณ กาลนั้นแล
เสด็จยับยั้งอยู่สิ้นหมื่นตฤณในพระเวฬุวนาราม มหาวิหาร	บพิตรเอ๋ย เมื่อครั้งพระผู้มีบุญเสด็จเทศนาเป็น ที่ดับในพระบาทมคธราชนั้นเสร็จแล้ว เสด็จ ประทับสำเร็จซึ่งพระกฤตยเป็นพระพุทธรเจ้า อย่างเกรงครัดตลอดเดือนหมื่นตฤณไซ้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
- ไม่ปรากฏ	ก็ไม่กำบังสูญสัจแต่ในท่ามกลางเมืองราชคฤห นั้นเลย ก็เลื่องลือเอบอบซาบซ่านตราบไปถึง พระโศกพิทัยเลิศล้ำแห่งพระบาทศรีสุทโธทนะ มหาราช เป็นสมเด็จพระวรวราชบิดา พระองค์ ทรงทราบแล้วพระองค์ทรงพระจินดาพิจารณา ว่า โอ้ บัดนี้เจ้าสิทธิราชกุมารถูกข้า ข้ำคิดคะเน ว่าเธอไปบวชหายสูญไปหนอ ก็บัดนี้เล่าลือข่าว ว่าเธอได้ตรัสรู้ปรัชญาสรวเพญดาญาณเป็น พระพุทธรแล้ว เธอประทับอยู่ ณ ราชคฤหบุรี แล้วเธอเทศนาเป็นที่สดับแห่งพระบาทมคธราช เดี๋ยวนี้ข้าคิดถึงลูกข้ามาก ว่าถ้าเช่นนั้นทำอย่า งำรข้าจะได้เห็นลูกข้าหนอ นี่มีแต่ข้าจะใช้ทูต ไปนิมนต์เธอมาก็ได้หรือ พระองค์ทรงพระ จินดาพิจารณาซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว จึงมีพระ บัญชาตรัสใช้ราชอำมาตย์ผู้หนึ่งอันเป็นใหญ่ว่า ดูก่อนราชอำมาตย์ ข้าได้ยินว่าสิทธิราชถูกข้า นั้น เธอได้ตรัสรู้ปรัชญาสรวเพญดาญาณแล้ว เธอมาประทับอยู่นครราชคฤหแล้วบัดนี้ ข้าจะ ใช้เจ้านำพลหนึ่งพันไปอาราธนานิมนต์เธอ มา ณ บัดนี้แล ดูก่อนอำมาตย์ ถ้าหากเธอรับ นิมนต์ ก็เจ้าจงนำเธอมาให้เร็วอย่าช้าเลย ราช อำมาตย์รับพระบัญชาพระมหากษัตริย์แล้ว กราบถวายบังคมลำนับบริวารหนึ่งพันเดิน เรียงลำดับตราบไปถึงนครราชคฤหนั้นแล ครั้น เมื่อไปถึงแล้วก็เข้าไปกราบถวายบังคมประนม พระผู้มีบุญ ประโยชน์เพื่อจะขออาราธนานิมนต์ ตั้งพระบัญชาพระมหากษัตริย์ราชานั้น ครั้นได้ ยินพระธรรมเทศนาอันไพเราะอ่อนหวาน เช่นนั้นไซ้ ราชอำมาตย์พร้อมด้วยพลหนึ่งพัน นั้นก็หลงลืมสติไม่อาจที่จะเพ็ดทูล เกี่ยวกับพระ บัญชาพระมหากษัตริย์นั้นเลย ก็เขวแปรเป็น เพ็ดทูลขอผนวชบวชสิ้นทั้งหนึ่งพันนั้นเองแล

 ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

 มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

บพิตรเอย อันว่าราชอำมาตย์ทั้งหนึ่งพันนั้นเล่า
 ครั้นเมื่อได้บวชเสร็จแล้วไซ้ อยู่นั้นสุขสบาย
 ไม่นึกถึงพระบิณฑุรพระมหากษัตริย์นั้นเลย
 อันว่าพระบาทศรีสุทโธทนะมหาราชคอยท่า
 เห็นเงียบหายแล้ว พระองค์ใช้ราชอำมาตย์อีก
 ครั้งหนึ่ง ให้นำพล 1000 ไปอีก ครั้นไปถึงเห็น
 พระองค์แล้ว ก็เพ็ดทูลขอผนวชบวชสิ้นทั้ง
 1000 นั้นเองแล

พระบาทศรีสุทโธทนะมหาราชพระองค์ทรง
 ใช้ให้เดินต่อไปจนถึงคำรบเป็น 9 ครั้ง เหล่า
 ราชอำมาตย์ทั้ง 9 พันนั้น ล้วนแต่พระองค์บวช
 ให้หมด ไม่มีเศษเหลือแม้แต่คนเดียวเลย อันว่า
 พระบาทศรีสุทโธทนะมหาราชทรงคอยท่า
 เห็นหายเงียบดังนั้นแล้ว จึงพระองค์ใช้ราช
 อำมาตย์คนหนึ่งอีก ชื่อทนายอำมาตย์ ว่าคู่ก่อนอุ
 ทายอำมาตย์เอย ข้าต้องการใช้เจ้าเองไปนิมนต์
 สิทธารถลูกข้าสักหน่อยหนอ เพราะข้าใช้เหล่า
 ราชอำมาตย์ก่อนหน้านี้ 9 พัน หายเงียบหมด
 ทั้งคณะเลย ไม่ได้เด็ดลอดกลับมาสักคนเดียว
 เลย ก็บัดนี้ข้าเห็นแต่เจ้าเอง มีความคิดมีสติ
 รู้ความคิดจิตใจข้าๆ จะใช้เจ้าเองนำพล 1000
 ไปสู่ราชคฤหนครไกลโน้น ว่าถ้าเจ้าได้ไปถึง
 เห็นเธอแล้ว ก็จงเข้าขออาราธนานิมนต์เธอมา
 ให้เร็วอย่าช้าอยู่เลย อุทายอำมาตย์รับคำสั่ง
 มหากษัตริราชานั้นเสร็จแล้ว กราบถวาย
 บังคมลานาบริวารพล 1000 เดินเรียงรายตราบ
 ไปจนถึงราชคฤหบุรีศรีมหานครบรรพราชฐาน
 นั้นเองแลครั้นเมื่อได้ไปเห็นพระผู้มีบุญแล้วก็
 เข้าไป

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ๑
	กราบถวายบังคมประนม ประโยชน์เพื่อจะขอ อาราธนานิมนต์ตั้งคำสั่งพระมหากษัตริย์นั้น แล ครั้นได้ยินพระธรรมเทศนาพระองค์ ไพเราะนั้นไซ้รู้ อุทัยอำมาตย์กับพลหนึ่งพัน นั้น ก็หลงลืมสติ ไม่อาจจะเพ็ดทูลเกี่ยวกับ คำสั่งพระมหากษัตริย์นั้นได้เลย แล้วเขวแปร เป็นเพ็ดทูลขอบวช บวชสิ้นทั้งหนึ่งพันนั้นแล อันว่าพระองค์บวชให้ ณ ท่ามกลางกรุงราช คฤห์หนึ่งหมื่น พระบาทศรีสุทโธทนมหา ราชใช้ไปนั้นหนึ่งหมื่น พระองค์บวชให้ทั้งสิ้น รวมเป็นสองหมื่นแล อุทัยอำมาตย์ครั้นได้ บวชแล้ว ได้พระนามว่าพระมหาอุทัยเถระ จึงสะดุ้งสติพิจารณาว่า โอ้เราเอย เราไร้ ความคิด ไร้สติอะไรเช่นนี้ พระมหากษัตริย์ พระองค์ใช้เรานิมนต์พระราชาบุตรท่าน โฉนเลยที่เราได้มาบวช ครั้นบวชแล้ว โฉนเลย ก็มาอยู่หนึ่งเพิกเฉยดังนี้หนอ โอ้เราเอย จำเนียร กาลไปข้างหน้าแล้ว เห็นว่าจะถูกพระราชทัณฑ์ แห่งพระมหากษัตริย์นั้นเที่ยงแท้แน่เลย ก็ว่าถ้า เช่นนั้นเราอยู่นานกระไรได้เลย ควรเราจะ เข้าไปกราบถวายบังคมประนมพระผู้มีบุญ แล้วขออาราธนานิมนต์พระองค์ไปโดยเร็วก็ ได้ละ ฯ พระมหาอุทัยเถระคิดพิจารณาเสร็จ ซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว ก็เข้าไปกราบถวาย บังคมประนมพระผู้มีบุญ ...ว่าถ้าเสด็จลีลา ยาตราไปบัดนี้แล้ว คงจะเป็นสุขสบาย อัน เหล่าภิกษุสงฆ์องค์อรหันตปัจฉิมสาวก ทั้งหลายนั้น ก็มากล้น บพิตรพระผู้มีบุญ ประเสริฐเอย อันหนทางจะไปสู่กบิลพัสดุ์ ศรีมหานคร ก็ย่อมเป็นสุขสบายเลิศล้ำแล

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑

เมื่อพระผู้มีบุญพระองค์สดับคำ พระมหาอุทายิตเถระทูลดั่งนั้นไซ้ พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาว่า โอ บัดนี้สมเด็จพระวรบิดาท่านใช้พระมหาอุทายิตเถระ มานิมนต์เรตถาคตแล้วหนอ ว่าถ้าดั่งนั้นควรเรตถาคตจะไปสู่กบิลพัสดุ์ศรีมหานครบรรพราชฐานให้ได้ถึงเห็นสมเด็จพระวรบิดาเรตถาคตแล ฯ

พระผู้มีบุญ พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาซึ่งประการทั้งปวงนั้นแล้ว จึงพระองค์มีพระบัญชาทูลกับพระมหาอุทายิตเถระว่า คุณก่อนอุทายิตเถระเอ๋ย ว่าถ้าเช่นนั้น เธอจงไปออกคำสั่งเหล่าภิกษุของทั้งหลายให้ประดับประดาอาตมาทั่วๆกัน ให้เร็วๆ อย่าช้าอยู่เลย

พระมหาอุทายิตเถระ สดับพระบัญชาทูลเลิศพิเศษแห่งพระผู้มีบุญแล้ว ก็ไปสั่งเหล่าภิกษุของทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุของทั้งหลายเอ๋ย บัดนี้ พระผู้มีบุญพระองค์จะเสด็จลี้ลาไปสู่กบิลพัสดุ์ศรีมหานครนั้น ให้เหล่าภิกษุของทั้งหลายจัดประดับประดาอาตมาทุกรูป อย่าช้านานเลย ฯ ครานั้นอันเหล่าภิกษุของทั้งหลาย สดับคำพระมหาอุทายิตเถระดั่งนั้นแล้ว ย่อมประดับประดากแต่งอาตมาทั่วๆ กันเสร็จแล้ว

ไซ้

จึงพระผู้มีบุญพระองค์ลี้ลาเสด็จไปจากนครราชคฤห์บุรี เรียงลำดับตราไปถึงกบิลพัสดุ์ศรีมหานคร โดยซึ่งพระดำเนินเป็นปฐมร่วมด้วยเหล่าภิกษุสงฆ์องค์อรหันตอาชีณาสพของทั้งหลายนั้นประมาณสองหมื่นเป็นบริวาร มีพระมหาอุทายิตเถระเอง เป็นมัคคุเทศก์อันพิเศษ ย่อมจะนำทางพระองค์แล

พระอุทายิตเถระเจ้าเป็นมัคคุเทศก์ผู้แสดงทางพระพุทธานุภาพ พระองค์จึงเสด็จพระพุทธานุภาพโดยมรรคครั้งนั้น ด้วยพระจินตาสพอรหันต์เจ้าสองหมื่น ชื่นชมตามเสด็จมิทันช้า พระศาสดาก็เสด็จไปยังกบิลพัสดุ์บุรี

ในตอนที่เราพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงกรุงกบิลพัสดุ์แล้ว พระญาติวงศ์ทั้งหลายเห็นว่าพระองค์ยังมีพระชนม์ในวัยลูกหลาน จึงพากันไม่ทำความเคารพ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับบรรยายโวหารแสดงผลและการกระทำของพระญาติวงศ์ไว้แตกต่างกัน คือ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีการบรรยายรายละเอียดมากกว่าในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, อย่างเห็นได้ชัดเจนทั้งที่เนื้อความโดยรวมตรงกัน รายละเอียดส่วนที่แตกต่างออกไป คือในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีบทสนทนาระหว่างกษัตริย์ศากยราชทั้งหลายที่ปรึกษากันว่าจะมีวิธีใดในการไม่ทำความเคารพพระพุทธเจ้า ซึ่งไม่ปรากฏในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, โดยจะเปรียบเทียบความแตกต่างบรรยายโวหารของข้อความดังกล่าวจากเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับให้เห็นชัดเจน ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ส่วนพระบรมญาติทุกพระองค์ทรงมานะทิฐิ	อันว่าเหล่ากษัตริย์ศากยราชพ้องทั้งหลาย เหตุมีกำเนิดนั้นเห็นจะมานะคือดั่งไม่ยอมตามมากยิ่ง เหตุเพราะเป็นกษัตริย์ใหญ่สมด้วยศสมบัตินั้นมาก
ต่างพระองค์ทรงพระดำริตรึกนึกในพระทัยว่าสมเด็จพระสิทธัตถะมีพระบวรวิลาสศไสเพ็งจะทรงพระเจริญวัยหนุ่มนัก ทั้งพระบวรลักษณ์ก็งามบริสุทธิ์ มีพระชนมายุคราวบุตรและนั้ดดา เราจะอภิวันทนาดูไม่สมควร	มาคิดพิจารณาว่า พระสิทธารถกุมารนั้น เธอเป็นเด็กมากกว่าเราทั้งหลายเหล่านี้่นัก เธอเป็นน้อง เป็นลูกหลาน เป็นลูกของลูกเราต่างหาก โฉนเลยเราจะไปไหว้เธอนั้นเห็นไม่ควรเลย
-ไม่ปรากฏ	อันว่าเหล่ากษัตริย์ศากยราชบางองค์ ได้ยินแล้วตอบว่า จะไม่ไหว้เธอได้อย่างไร ไม่เหมือนตอนเธอเป็นภุหุสัถ์เลย เธอนี้เป็นนักบวช อันว่าตามธรรมดาเป็นนักบวชนั้น แม้จะแก่ก็ดี แม้จะเด็กก็ดี ควรจะต้องไหว้เธออยู่ดีเอง ว่าถ้าพวกเราเหล่านี้ไม่ไหว้เธอแล้ว เธอจะไม่ว่าเรามีความอวดตัวไปแล้วหรือ ฯ บางองค์ได้ยินแล้วตอบว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านลองคิดดู เราจะคิดทำอย่างไรให้สมควรกับเธอหนอ ฯ กษัตริย์ศากยราชบางองค์ได้ยินแล้วตอบว่า ไม่หรือกความคิดนั้นมันจะยากอะไรท่าน

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ก็ชวนกันนั่งอยู่ในเบื้องหลัง ยังพระราชกุมาร หนุ่มๆ ทั้งนั้นให้ถวายขอภิวาทนวันทนา	ทั้งหลาย มันง่ายหรือ ๑ บางท่านได้ยินแล้ว ตอบว่า เออ ถ้าเช่นนั้นท่านลองคิดดูไปท่าน ถ้าท่านใช้เราคิดแล้ว เราคิดก็ได้หรือ เราคิด นั้นมีว่า ก็ให้หากุมารชายหญิงให้มีมือถือ เทียนรูปคันธมาลาดอกไม้ หมากรุกเสร็จแล้ว เราจะให้ดำเนินไปข้างหน้า แล้วให้บุษยาลว บังคมประนมขอ อันว่าเหล่าพวกเราเล่าย่อมเดินตามโดยปะปน ผสม ผสมในท่ามกลางเด็กทั้งหลายนั้น แต่เรา อย่าเพิ่งไหว้เธอเลย ครั้นเมื่อกษัตริย์ศากยราช ทั้งหลายชุมนุมกันพร้อมละม่อมเสร็จแล้ว ก็ปฏิบัติอุปัชฌาย์จินดาจิตนั่นเองแล

ในตอนที่พระนางผุสดีหรือพระนางสุปารสุปดีจะจุติลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีบุรพ-
นิมิตห้าประการเกิดขึ้นแก่พระนาง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายรายละเอียดบุรพ
นิมิตดังกล่าว ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เมื่อบุรพนิมิตปรากฏแก่พระผุสดีเทพกัญญา เป็นเหตุจะจุติสิ้นพระชนมพรณานิราสร้างจาก ทิพยสถาน	ครั้นเมื่อพระนางเสวยพระวิราลัยกษัยพระชน- มายุ โดยกำหนดอายุสวรรคตเทวโลกโน้นนั้น ไซ้รู้ ก็เกิดมีบุพนิมิต 5 ประการแล... อัน ดอกไม้สวรรค์ทิพย์นั้นสลดอ ไม่เคยเหี่ยวเฉา เล่า ก็เขวแปรเป็นเหี่ยวเฉาหมดงามแล อันว่า ผ้าทิพย์ไม่เคยจะติดจี๊โคลเป็นมลทินเล่า ก็เขว แปรเป็นมีมลทินแล อันเหงื่อโคลไม่เคยจะเกิด มีเล่า ก็เขวแปรเป็นไหลออกมาจากรักแร้มี เป็นมลทินแล อันว่าตัวพระนางนั้นไม่เคยถอย กำลังเล่า ก็เขวแปรเป็นฝ่ายพอมถถอยกำลัง แล้วพระนางจะประทับเหนือแท่นบรรทม อาสนอย่างไรก็ไม่สบายเลย

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนพระนางผุสดีหรือสุปารสุปดีทรงครรภ์ ด้วยพระบารมีแห่งพระโพธิสัตว์พระนางจึงมีพระราชหฤทัยเลื่อมใสศรัทธาอยากให้ทาน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้บรรยายโวหารแสดงให้เห็นพระบารมีแห่งพระโพธิสัตว์ที่มาถือปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางสุปารสุปดี พระนางจึงเลื่อมใสศรัทธาในการให้ทานด้วยการสร้างศาลาทานหกแห่ง และบริจาคของมีค่าต่างๆ แก่คนยากจนวันละหกแสนตำลึงทอง รวมทั้งการทำนายของพราหมณ์ว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยจะได้พระราชบุตรที่มีบารมี และเหล่ากษัตริย์ทั้งชมพูทวีปจะนำราชบรรณาการมาถวาย ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
-ไม่ปรากฏ	เหตุแต่พระบารมี ในพระบรมโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนพิเศษ มาถือปฏิสนธิ ณ มาตุธรบรรพพระพุทธมารดา คือพระนางสุปารสุปดี พระนางมีพระราชหฤทัยนั้น เลื่อมใสศรัทธาอยากให้ทานขอทานจากคนกำสรดทุรคตผองทั้งหลาย พระนางให้ประดับศาลาทานทั้ง 6 ศาลาทาน 4 นั้นอยู่ ณ ประตูพระนครทั้ง 4 ศาลาหนึ่งนั้นอยู่ ณ หน้าพระลานศาลาอีกหนึ่งนั้นอยู่ในพระราชวัง แล้วพระนางให้จ่ายสินทองเงินแก้วกำไลสรรพพิรรัตนผอง ให้ไปเป็นทาน แก่เหล่า ขอทานจาก คนกำสรดทุรคตผองทั้งหลาย ในวันหนึ่งๆนั้น 6 แสนตำลึงทอง ครั้นเมื่อได้ทราบไปถึงพระบาทศรีสัตยชัยบรมบพิตรกษัตริย์ประเสริฐนั้นแล้ว พระองค์มีพระบัญชาให้เรียกเหล่าพราหมณ์ที่รู้ทำนายนิมิตนั้นมาแล้ว มีพระบัญชาถามว่า พราหมณ์เอย เริ่มตั้งแต่พระนางเทวีทรงครรภ์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
	พระนางมีพระราชหฤทัยนั้นเลื่อมใสศรัทธา อยากแต่ให้ทาน นั้นมีเหตุอย่างไร ๆ จึง พรหมณัฐท่านายนิมิตนั้น กราบบังคมทูลว่า บพิตรพระสมมุติเทพกษัตริย์ประเสริฐยิ่งเอย นี่เป็นเหตุอำนาจพระราชบุตร สถิตอยู่ในพระ มาตุทร จึงมีพระราชหฤทัยศรัทธาอยากแต่ให้ ทาน บพิตรพระมหาราชเอย อันว่าสมเด็จพระ พระราชบุตรนั้น มิใช่กุมาริเลย คือกุมารเอง แน่นอนมาสถิตอยู่ในพระราชอุทร ว่าถ้าออก จากพระมาตุทรพระวรราชมาดาเมื่อใดแล้ว พระองค์มีพระบารมีนั้นรุ่งเรืองเถลิงทั่วไป เหล่ากษัตริย์ทั้งสากลชมพูทวีป ย่อมนำราช บรรณาการถวายพระองค์นั้นเป็นอันมากแล พระมหากษัตริย์ราชทรงพระศดับคำ พรหมณักราบบังคมทูลดังนี้แล้ว พระองค์มี พระราชหฤทัยนั้น ยินดีสาทรยิ่งนัก ทรงให้นำ พระราชทรัพย์ผ่องทั้งปวง พระราชทานแก่ พระนางมากมายล้นพ้นเป็นอนนประการ อัน ว่าจะกล่าวครั้งพระโพธิสัตว์มหานุสรณ์ วิเศษ มาเริ่มปฏิสนธิในพระมาตุทรบรรพ มารดานั้น เหตุแต่พระบารมีในพระโพธิสัตว์ นั้นไซ้ อันเหล่ากษัตริย์สากลชมพูทวีป ล้วน แต่นำทองเงินแก้วกำไลสรรพพิรัตน มาถวาย สมเด็จพระวรราชบิดานั้นมากมาย จะนับ คณนามิได้เลย

ในตอนที่พระเวสสันดรประสูติแล้ว พระบิดาได้ประทานแม่นมจำนวนหกสิบสี่คน เพื่อเลี้ยงดูพระองค์ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรบรรยายลักษณะต่างๆ ของแม่นมที่ดี ได้แก่ ไม่สูงเกินไป ไม่เตี้ยเกินไป นมเป็นกระเปาะไม่หย่อนยาน ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ฝ่ายบรมพวงศักราช ท้าวเธอก็ประสาทพระ นม ทรงศรีสวัสดิ์อุดมเลิศลักษณ์นารี หกสิบสี่ ส่วนสมบูรณ์ ประทานให้ประโลมเลี้ยงพระ ลูกเจ้าทุกเวลา	จึงพระมหากษัตริราช พระองค์ให้สืบเสาะ เลือกสรรหาแม่นมให้ได้ 64 คน เว้นจากไทยเป็น ต้น คือ สูงเกินไป เตี้ยเกินไป ถ้าแม่นมยาน พระองค์ก็ไม่ให้อาเลย ให้เอาแต่นมกระเปาะ สมซึ่งรูปนั้นล่อประไพ จึงพระองค์ให้อามา เป็นแม่นม บำเรอพระบรมโพธิสัตว์นั้น

เมื่อพระเวสสันดรมีพระชนมายุได้แปดพรรษา พระองค์ดำริจะบริจาคอัมมัตตีกทาน ใน
ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายอวัยวะที่พระเวสสันดรต้องการบริจาค ไว้เพียงดวงหทัย เนื้อ
เลือด แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑มีรายละเอียดอวัยวะต่างๆที่พระเวสสันดรต้องการจะ
บริจาค ได้แก่ ศีรษะ ตา ตับ เนื้อ ปอด เลือด หรือนอกเหนือจากนั้น คือขอตัวพระองค์ไปปรับใช้
พระองค์ก็ยินดี ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
โส โพธิสตุโต สมเด็จพระบรมนราพิสุทธิ์ พุทธางกูร เมื่อพระชนมายุบริบูรณ์แปดพระ พรรษาเสด็จสถิตแท่นบรมมหาไสยาอาสน์ ปา สาทวรคโต ในปราสาทรัตนพิมานทอง จินตสิ จึงทรงพระดำริโดยคลองพุทธภูมิภาค เพียง พระโพธิญาณว่า อาตมะบริจาคทานอลงกรณ์ รัตนวิภูษิตประเสริฐก็เป็นพาหิระล้ำเลิศควรจะ เลื่อมใส โกจิ ยางโก ถ้าและว่าจากผู้ใดจะ ปรารณาดวงหทัยเนื้อเลือด ก็จะไม่เชือด บริจาคให้เป็นทาน จะแลกเอาพระโพธิญาณ อันยอดเยี่ยม	โส อญฺฐวสุตติกกาเล ปณ ปาสาทวรคโต สยณปิฏฺฐู นิสินโน จินตสิ ฯ ครั้นพระองค์ จำเริญใหญ่ขึ้น ได้พระชนม์ 8 พรรษาแล้ว พระองค์ขึ้นไปบนปราสาทรัตน ประทับเหนือ พรมเป็นเครื่องประดับอันประเสริฐ เกิดพระ ดำริในพระราชหฤทัย อยากจะให้อัมมัตตีก ทาน คือทานในตัวของพระองค์เองว่า ใครคนใด คนหนึ่ง เป็นขอทานขามากมาขอศีรษะเราก็ดี ถึงแม้มันมาขอตาเราก็ดี ถึงแม้มันขอตับเราก็ดี เนื้อ ปอด เลือดเราก็ดี เราก็จะตัดหัวควักเอา ตาผ่าออกขวานเอาตับเฉือนเนื้อหลังเลือด ให้ไป เป็นทานขอทานผองทั้งหลายนั้น ถึงแม้ กระษากคนใดคนหนึ่งมันมากล่าวว่า แน่ะ พระเวสสันดรเอ๋ย ท่านไปอยู่รับใช้ข้า เราก็จะ ปลอบประโลมตัวเอง ให้ไปอยู่เป็นทาสบำเรอ ผู้นั้นเล่า

ในตอนที่มีเมืองกลิงคราษฎร์เกิดความอดอยากยากแค้น จนเป็นเหตุให้พระเจ้ากลิงคราษฎร์ต้องส่งพราหมณ์มาทูลขอช้างป้างจันนาเคนทร์จากพระเวสสันดรนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าบ้านเมืองเกิดวิบัติฝนแล้งข้าวยากมากแพง ประชาชนอดอยากซุบผอม แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายรายละเอียดต่างๆ ได้แก่ ฝนแล้ง กระจ่ายเข้ากัดกินข้าวในนา หนองมากมายเข้าตอมพืชผล เมล็ดข้าวลีบไม่มีรวง ประชาชนเป็นโจรขโมยเกิดโกลาหลวุ่นวายทั่วในพระนคร ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พอเมืองกลิงคราษฎร์มาเกิดวิบัติข้าวแพง ทั้งฝนก็แล้งมิได้ตกทั่วประเทศ สสุธานี ข้าวกล้าทั้งหลายก็ตายทุกนิคมเขตแคว้น ประชาชนก็ยากแค้นแสนกันดารอดอาหารจนซุบผอม	ณ กาลนั้นมีเมืองกษัตริย์พราหมณ์เมืองหนึ่งชื่อกลิงคราษฎร์อยู่ ณ พุฏฐุฐิคม เกิดทุรภิกขภัย ฝนไม่ตกอดข้าว อันว่ากระจ่ายเล่าย่อมกัดข้าว หนองตอมพืชผลเต็มทั้งนา อันว่าข้าวนั้นก็ไม่มีรวงลีบตายหมดไม่มีเหลือสักนิดเลย เหล่ามหาชนพองทั้งหลายย่อมเกิดเป็นโจรขโมยสิ้นแล แล้วเกิดเป็นโกลาหลวุ่นวายในพระนคร นอกพระนคร ไร้สุขสบายสักน้อยเลย

ในตอนที่มีพระเวสสันดรบริจาคช้างป้างจันนาเคนทร์แก่พราหมณ์ทั้งแปดคนนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่า พราหมณ์ทั้งแปดคนจากเมืองกลิงคราษฎร์เป็นคนฉลาดรู้อุปบาย แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายเพิ่มเติมเกี่ยวกับวิธีการของพราหมณ์ทั้งแปด ได้แก่ การนำผงธุลีดินทรายมาทาตัวเพื่อให้พระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นเด่นชัด รวมทั้งหลีกเลียงโรงทานที่มีขอทานอื่นมารับพระราชทานของบริจาคจากพระเวสสันดรเนื่องแน่น และกล่าวสรรเสริญพระบารมีพระเวสสันดรก่อนจะทูลขอช้างป้างจันนาเคนทร์ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อันว่าพราหมณ์มาแต่กลิงคราษฎร์ ล้วนแต่ฉลาดรู้อุปบาย พาหา ปุคฺคฺยุห ประณมนิ้วเหนือเศียรเกล้าแล้วร้องถวายชัย	พราหมณ์ทั้ง 8 คนนั้นเดินไปตามอันดับตามกันไปถึงนครเชตุครนครนั้น พราหมณ์กินข้าวเย็นที่ศาลาทานแล้วนอนพักอยู่ ณ สถานที่นั้น ครั้นเมื่อพราหมณ์จะนอนนั้น มาคิดพิจารณา กันว่า คู่ก่อนพวกเราเอ๋ย มีแต่เราเอาละองธุลี

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
	ดินทรายลู่บาทั้งตัวเรานั้น จึ่งพระองค์ทอด พระ เนตรมายังเรารู้ซั้ดว่าเป็นพราหมณ์ พราหมณ์กิดด้วยกันเช่นนั้นแล้ว ก็นอนหลับ กรนจีๆ ชุๆ ทรายทั้งวันแล บพิตรเอย ครั้น เข้าตรู้ขึ้นนั้นเอง พระบาทศรีเวสสันดร พระองค์ทรงชำระเสร็จแล้ว...เสด็จลีลาไป ทอดพระเนตรศาลาทานทั้ง 6 นั้น พระองค์ แจกจ่ายพระราชทรัพย์พระราช ทานขอทาน ยากผองทั้งหลาย อันว่าพราหมณ์ทั้ง 8 คน นั้นเห็นขอทานผองรับเอาทานนั้นชุลมุนเนื่อง แน่นทั้งศาลา จะเข้าไปขอช้างปึงจัญนาเคนทร์ ณ ที่นั้นไม่ได้เลย แล้วพากันเดินไปสู่ศาลา ทานทางทิศใต้ ยืนบนเนินได้สักครู่ไชร้ พระ มหากษัตริราชเสด็จจับช้างไปทอด พระ เนตรศาลาทาน ณ ประตูกิศไต้นั้น แล้ว พราหมณ์ทั้ง 8 คนนั้น เมียงมองไปเห็นพระ มหากษัตริราชก็พากันยกมือวางเหนือศีรษะ กราบบังคมทูลความดังนี้ว่า ขอพระบาทศรี เวสสันดร ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ประเสริฐ พระองค์มีชัยชนะเหล่าศัตรูผองทั้งปวง

ในตอนเดียวกัน การบรรยายลักษณะของพราหมณ์ทั้งแปดในสายพระเนตรของ
 พระเวสสันดรแตกต่างกันคือ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายลักษณะของพราหมณ์ทั้งแปด
 ว่าเป็นพราหมณ์ผู้ประพฤดิพรหมเวทวิชา แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ บรรยายว่าเป็น
 พราหมณ์ผู้สกปรกด้วยผงธุลีดินทราย มีฟันขาว และยกมือขวาวางบนศีรษะ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
คูกรพราหมณ์ผู้ประพุดิพรหมเวทวิชา	คูก่อนสุเจ้าพราหมณ์เอ๋ย เราพินิจเมียงมอง ไปยังสุเจ้านี้แล้ว เห็นสกปรกอะไรอย่างนี้ ล้วนเปื้อนผงธุลีดินทราย แล้วมีพินขาว สุเจ้า ยกมือขวาวางบนหัวแล้วกล่าวคังนี้ว่า นั้นสุเจ้า อยากขอทรัพย์อะไรเราหนอ

ในตอนเดียวกัน การบรรยายถ้อยคำที่พระเวสสันดรตรัสยกช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้กับพราหมณ์ทั้งแปดแตกต่างกันคือ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าพระเวสสันดรตรัสว่าจะทำให้สำเร็จ คือสำเร็จตามความปรารถนาของพราหมณ์ทั้งแปดคน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายเพิ่มเติมในรายละเอียดเกี่ยวกับความประสงค์ในการบริจาทานของพระเวสสันดรว่านอกจากจะยินดีในการบริจาทานแล้ว พระองค์ยังปรารถนาจะบริจาคอัมมชฎิกาทานด้วย ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ครั้นท้าวเธอได้ทรงฟังก็ขึ้นบานโสมนัส จึง ตรัสว่าพราหมณ์เอ๋ย เราจะให้สำเร็จ	พระมหากษัตริย์ พระองค์สดับคำพราหมณ์ แล้ว พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาว่าเรา อยู่ทุกวันนี้ คิดแต่จะอยากให้อัมมชฎิกาทานคือ ทานในตัวเรา ก็เดี๋ยวนี้ พราหมณ์ขอช้างปัจจัย นาเคนทร์นี้ เรียกว่า พาทิทานนอกตัวเรา ก็เราจะให้เดี๋ยวนี้เองฯ พระบรมโพธิสัตว์ทรง พระจินดาพิจารณาซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว จึงมีพระบัญชาไปยังพราหมณ์ทั้ง 8 นั้นว่า คูก่อนสุเจ้าพราหมณ์เอ๋ย เราอยู่ทุกวันนี้ ไม่มี จิตรันทดไปด้วยใจตระหนี่เลย อีกโสดหนึ่ง เราอยู่ทุกวันนี้ ไม่มีเหลือขยักซ่อนซึ่งทรัพย์ ล่ออะไรกับขทานนั้น หามิได้เลย เดียวนี้ สุ เจ้ามาขอช้างรัตนมงคล อันเป็นช้างอุดม สม เป็นราชพาหนะอันประเสริฐ จากเรา เราจะ ประทานให้สุเจ้าเดี๋ยวนี้แล

ในตอนทีพระเวสสันดรพระราชทานช้างป้างัยนาเคนทร์แล้ว บรรดาชาวเมืองโกธเค้น พระองค์มากพากันไปทูลพระเจ้ากรุงสัณชัยให้เนรเทศพระองค์ออกจากเมือง พระเจ้ากรุงสัณชัยจึงให้นายนักการไปทูลพระเวสสันดรให้ทรงทราบ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายคำพูดของนายนักการว่ามีคนทั้งหลายที่โกธเคื่องพระเวสสันดร คือชาวเมืองและพระเจ้ากรุงสัณชัยเท่านั้น แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่าคนทั้งหลายที่โกธพระเวสสันดรมีจำนวนมาก ได้แก่ ชาวเมืองศรีพิราญฏฐ พระราชเทวี พระราชบุตร พระสนม กรมการเมือง พนักงานในนอกทั้งเมืองเล็กเมืองใหญ่ สมณพราหมณาจารย์ นายช้าง นายม้า ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ฝ่ายนายนักการรีบมาทูลเหตุ แต่พระจอมปิ่น ปกเกศนราราชว่า เทว ข้าแต่ละอองธุลีพระบาท ผู้ทรงพระคุณอันเลิศแล้ว ทูลกระหม่อมแก้วจะจากจร ด้วยชาวพระนครเข้างักรโกธ ทั้งพระบิดาก็ทรงพระพิโรธ ด้วยช้างแก้วพระองค์ให้ไปเป็นทาน จึงตรัสใช้กระหม่อมฉานมาทูลเหตุ สั่งให้เนรเทศเสียพรุ่งนี้ ขอฝ่าธุลีจงทราบญาณ	อันราชอำมาตย์รับเอาพระบัณฑูรสูงส่งวิเศษ แล้ว กราบถวายบังคมลาไปสู่สำนักพระโพธิสัตว์ กราบทูลพระบาทศรีเวสสันดรว่า บพิตรกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย ก็บัดนี้ เหล่าชาวศรีพิราญฏฐพองทั้งหลาย เข้างักรโกธพระองค์นี้มาก ถึงแม้พระราชเทวีก็ดี พระราชบุตรก็ดี เหล่าชาวศรีพระสนมกรมการเมืองพนักงานในนอก ล่าเนาชนบทกำหนดเมืองเล็กเมืองใหญ่ สมณพราหมณาจารย์ พนักงาน นายช้าง นายม้า นายเกวียน เขาล้วนแต่ช้างโกธพระองค์พร้อมละม่อมสิ้นไปแล้ว บพิตรมหาราชเอย ณ เข้าพรุ่งนี้เองเขาจะเนรเทศพระองค์ออกไปแล

ในตอนทีพระเวสสันดรตรัสฝากฝังสั่งความแก่พระนางมัทรีนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าพระเวสสันดรตรัสบอกเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระองค์ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายรายละเอียดว่าชาวศรีพิราญฏฐจับไล่พระองค์ เพราะพระองค์ให้ช้างป้างัยนาเคนทร์เป็นทาน วันรุ่งขึ้นพระองค์จะบริจาคตัดตศคมหาทาน และจากนั้นจะออกไปอยู่ป่าหิมพานต์ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ท้าวเธอจึงตรัสบอกโดยนัยคดีการ	พระมหาสัตรีมีพระบันฑูรตอบว่า มัทรีนางเอย เดี๋ยวนี้ ชาวศรีพิราษฏรพองทั้งหลายเขาจึง โกรธเรา เพราะจากเราให้ช้างรัตนมงคล ประเสริฐนั้น เดี่ยวนี้ เขาจับไล่เราออกจาก เมืองนี้ เราอยู่แต่วันนี้เอง ณ เจริญพรุ่งนี้นั้น เราจะให้สัตต สดกมหาทาน ครบวันคำรบ สาม เราจะออกจากเมืองนี้ไปแล คู่ก่อนนาง มัทรีเอย เราจะออกไปอยู่ ณ ป่าหิมพานต์โน้น ปะปนไปกับสัตว์มฤคปักษีพองทั้งหลายเป็น อันมาก เป็นต้น คือ ราชสีห์ ช้างป่า ละมั่ง แรด เดียรดาษไปด้วย เสือโคร่ง เสือดาว วัวแดง ฝูง กูปรี พองเป็นอันมาก มัทรีนางเอย ชีวิตเรา หนึ่งนี้ เราจะสงสัยว่าเป็นอยู่นั้นไม่มีเลย

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางผุสดีหรือสุปารสุปดิฑูลอ่อนวอนพระเจ้ากรุงสุทนต์ให้มีให้พระเวสสันดรต้องถูกเนรเทศออกจากเมืองแต่ไม่เป็นผล พระนางเสียพระทัยจนพลอยทำให้ผู้คนทั้งหลายเสียใจตามไปด้วย ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าผู้คนทั้งหลายประกอบด้วยแม่เจ้าท้าวนาง ต่างแสดงอาการเสียใจ คือฟายน้ำตาชบหน้านิ่ง กลิ้งเกลือกเสือกเสียดสายผม ชุบชิบกระหิบบตา ร้องไห้ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่าผู้คนทั้งหลายประกอบด้วยชาวเมือง นางสนมกรมการคนบำเรอ ลูกอำมาตย์ พระราชบุตร พ่อค้า พราหมณ์พฤติบัณฑิตกวีนักปราชญ์ นายช่าง นายเกวียน นายพาชี นายราชรถ นายพลเดินเท้า ต่างแสดงอาการเสียใจ คือยกมือวางเหนือหัว มือหนึ่งทูปอกกราบร้องไห้ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ฝ่ายพวกหม่อมจอมบริรักษ์สาวสุรางค์ ล้วนแต่ แม่เจ้าท้าวนางในบวรราชวัง ตสุสา ลาลปีติ สุตฺวา ได้สดับพระเสาวนีย์พระสุสดีเธอทรง พระโศกา ต่างๆก็ฟายน้ำตาชบหน้าหนึ่ง กลิ้ง เกลือกเสือกเสียรสยายเกศา บ้างก็ซุบซิบกระ หยับตา พากันเข้าห้องแล้วร้องไห้ (น.60-61)	อันคนทั้งหลายเหล่านั้น ที่มีอยู่ในท่ามกลาง พระนครนั้นก็ดี ถึงแม้ศรีสนมกรรมกรคน บำเรอนั้นก็ดี ถึงแม้ลูกอำมาตย์ก็ดี ถึงแม้พระ ราชบุตรก็ดีถึงแม้พ่อค้าก็ดี ถึงแม้พราหมณ์ พฤติบัณฑิตกวีนักปราชญ์ก็ดี ไม่เพียงแต่ เท่านั้นเลย ถึงแม้นายช่าง นายเกวียน นายพาชี นายราชรถ นายพลเดินเท้าก็ดี ถึงแม้ชาวนอก ล้าเนาชนบทพองทั้งหลายก็ดี อันว่าคน ทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อใดถ้าได้ยินคำคร่ำครวญ เสียงทรงพระกันแสง ของพระนางสุปารสุปป ดิเทวีแล้ว ก็ไม่อาจที่จะยับยั้งอดกลั้นอาตมา ภาพนั้นได้เลย ย่อมจะยกมือวางเหนือหัว มือ 1 ทุบอกรำพันร้องไห้

ในตอนเดียวกัน หลังจากพระเวสสันดรพระราชทานสัตตสดกมหาทานแล้ว มีบรรดาคน
ยากจนที่เสียดาย เสียใจที่พระองค์ต้องถูกเนรเทศออกจากเมืองไป ทำให้พวกคนไร้ที่พึ่ง ต่างก็มา
รวมตัวกันแสดงความเสียใจ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีบรรยายโวหารที่แตกต่างกัน โดยจะ
เปรียบเทียบให้เห็นชัดเจน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ยากก็แน่นเนื่องเข้มารับพระราชทาน บ้างก็ ซ้องสาธุการโมทนา บ้างก็โศกาปริกษากัน ว่า ชาวเราเอ๋ย นับวันจะอดอยาก ทูลกระหม่อม แก้วจะพลัดพรากไปจากแล้ว...เราผู้คนจนก็จะ อับทรัพย์แสนกัณดาร จะได้รับพระราชทานก็ แต่ในวันนี้	ขอทานทั้งหลายมารับเอาพระราชทานแล้ว ชวนกันมาขึ้นเป็นจำพวกๆ แล้วกล่าวดังนี้ว่า โณโธ! คุณก่อนพวกเราทั้งหลายเอ๋ย อันว่า พระบาทศรีเวสสันดรนี้ เป็นที่พึ่งพาแก่เหล่า ขอทานพองทั้งหลาย ...โอ พระเวสสันดรเป็น ผู้รู้โทษ เป็นที่พึ่งพำนักขอทานพอง ทั้งหลาย ถึงแม้ขอทานคนใดจะปรารถนา อะไรๆ ไม่ขัดข้องอะไรเลย โอ! ท่านทั้งหลาย เอ๋ย แม้ท่านคนใดคนหนึ่ง ไม่ว่าเด็กหนุ่ม กลางคน แก่นั่น ถ้าได้มาถึงแล้วปรารถนาสิ่ง ใดเล่า ย่อมได้ดังปรารถนาตรงนั้นแล

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
บ้างก็ร้องไห้อยู่อิงมีน่าวาหนา	อันเสียงคร่ำครวญนั้นไม่เพียงแต่ขอทานนั้น เลย แม้แต่คนทรงแม่มดก็ดี แม้คนบ้านนอก ถ้าเนาชนบทก็ดี ผู้รักษาฝืนแผ่นดินก็ดี ผู้รักษาเฝ้าคลังรักษาวังพระราชมณเฑียรก็ดี แม้ศรีพระสนมกรมการคนบำเรอก็ดี แม้ พราหมณ์พฤติบัณฑิตกวีก็ดี อันว่าคน เหล่านั้นย่อมมาชุมนุมพร้อมกัน ย่อมยกมือ วางบนหัว มือหนึ่งทูปอกร้องคร่ำครวญ ย่อม ได้ยินสรรพเสียงพรั่ำพันทันนั้นมากมายมโหฬาร ว่าไอ้เราทั้งหลายเอ๋ย อันว่าเหล่าชาว ศรีพิราญรพองทั้งหลายนี้ เรียกได้ว่าเป็นคน ไร้ธรรมจริงแล โฉนเลยก็มานเรทศพระบาท เวสสันดรเป็นผู้ไร้โทษ ให้ปราศนราศออก จากเมืองดังนี้

ตารางแรกในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายเกี่ยวกับกิริยาอาการของชาวกทั้งหลายว่า บ้างก็ซ้องสาธุการโมทนา บ้างก็โสกเศร้าปริกษากันว่าต่อไปนี้จะอดอยาก เพราะพระเวสสันดร ต้องเสด็จจากเมืองไป แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายเพิ่มเติมด้วยคำพูดของบรรดา ขอทานว่า พระเวสสันดรเป็นที่พึ่งแก่พวกตนและพระองค์ไม่เคยปฏิเสธการให้ทานแก่ผู้ใดเลย

ตารางที่สอง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายเกี่ยวกับบรรดาผู้ที่เสียใจที่ พระเวสสันดรถูกเนรเทศโดยใช้คำว่า บ้าง ซึ่งหมายถึงคนที่ร้องไห้คร่ำครวญอาลัยพระเวสสันดร แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายขยายความว่าคนเหล่านั้นประกอบไปด้วย ขอทาน คนทรง แม่มด คนบ้านนอกถ้าเนาชนบท ผู้รักษาฝืนแผ่นดิน ผู้รักษาเฝ้าคลังรักษาวังพระราชมณเฑียร ศรีพระสนมกรมการคนบำเรอ และพราหมณ์พฤติบัณฑิตกวี นอกจากนี้ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายกิริยาอาการของคนที่ยังใจโดยใช้คำว่า ร้องไห้อยู่อิงมีน่าวาหนา แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายรายละเอียดเพิ่มเติมว่า คนเหล่านั้นยกมือวางบนหัว มือหนึ่งทูปอกร้องคร่ำครวญ ส่งเสียงพรั่ำพันทันดังมาก และพากันกล่าวว่าชาวศรีพิราญรพองทั้งหลาย เป็นคนไร้ธรรม ที่มานเรทศพระเวสสันดรซึ่งเป็นผู้ไม่มีความผิดให้ออกจากเมือง

ในตอนทีพระเวสสันดรพระราชทานสัตตศกมหาทานก่อนจะเสด็จออกจากเมืองนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่า พระองค์ทรงให้ปาวร้องบอกชาวพระนครในขอบขันทสีมาให้มารับพระราชทาน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่า เทวดาในฉกามาพจรสวรรค์และเทวดาในชมพูทวีปช่วยปาวร้องบอกกษัตริย์ทั้งหลายในชมพูทวีปมารับพระราชทานนางสนมที่มีความงดงาม ซึ่งเป็นหนึ่งในสัตตศกมหาทานจากพระองค์ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ฝ่ายสมเด็จพระเวสสันดรให้ปาวร้องชาวพระนครในขอบเขตขันทสีมาเมือง	เมื่อครั้งพระมหากษัตริย์ผู้ให้ทานสัตตศกมหาทานนั้น ถึงแม่เทวดาอยู่ ณ ฉกามาพจรสวรรค์โน้นก็ดี ถึงแม่เทวดาสถิตอยู่ ณ ชมพูทวีปไพทได้นี้ก็ดี ย่อมมาร่วมมือช่วยบำเพ็ญทานพระบรมโพธิสัตว์ อันว่าเหล่าเทวดาทั้งนั้นไปกล่าวโฆษณาบอกเหล่ามหากษัตริย์มีอยู่ ณ ชมพูทวีปนี้ว่า คุณก่อนเหล่ากษัตริย์พองทั้งหลายเอ๋ย เดียวนี้พระบาทศรีเวสสันดรพระองค์ให้สัตตศก มหาทาน ประดับด้วยศรีพระสนมกรรมกรนั้นลออๆ ย่อมอัญเชิญเราไปรับเอาทานพระบาทศรีเวสสันดรนั้นแล เหตุแต่อานุภาพเทวดาโฆษณานั้นไซ้ริ์ เหล่ากษัตริย์พองทั้ง หลาย ก็มารับเอานางกัญญาจากพระมหากษัตริย์ให้ทานนั้น นำไปสู่ถ้ำนาแต่ละองค์ๆ ไป

ในตอนทีพระเวสสันดรลาผนวชกับพระมารดา ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายรายละเอียดตั้งแต่การของอนุญาตผนวชและไปบำเพ็ญพรตอยู่ในป่าหิมพานต์ สาเหตุเพราะพระองค์พอพระทัยในการบริจาทาน แต่ชาวเมืองเห็นว่าพระองค์กระทำผิด จนถึงพระนางสุปราสูปปคืออนุญาตให้ผนวช ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
-ไม่ปรากฏ	พระองค์ก็กราบถวายบังคมลาไปสู่สำนักพระนางสุปารสุปดีผู้เป็นพระวรมาดา เพื่อจะขอทรงอนุญาตผนวช...ข้าแต่พระวรมาดาเหนือเกล้าข้าพระองค์เอย ขอประทานเหนือเกล้าอนุญาตบวชให้ข้าพระองค์ ๆ พอใจกับการผนวชนั้นมาก ทั้งหลายทั้งปวงข้าพระองค์ทำทานแต่ในปราสาทของข้าพระองค์ ก็ชื่อว่าเป็นผู้เบียดเบียนชาวบ้านชาวเมือง ดังนี้ ข้าพระองค์กราบทูลขอลาไปอยู่พนมวงกตบรรพต ณ ป่าพระหิมพานต์ตามคำชาวศรีพิราฐรพองทั้งหลาย ล้นเกล้าเอย อันว่าสถานที่นั้นเต็มไปด้วยมฤคครุฑร้ายพันลึกเป็นต้นคือราชสีห์ ช้างป่า เสือโคร่ง เสือดาว ละมั่ง กระจง วัวแดง กูปรี ล้นเกล้าเอย ข้าพระองค์จะไปสร้างบวชผนวชเป็นมหาฤๅษีเอาสัตว์ทั้งนั้นเป็นพวก ข้าพระองค์จะจำเริญเมตตาภาวนารักษาผนวชนั้นแล อันว่าพระนางสุปารสุปดีผู้เป็นอัครมเหสีแห่งพระบาทศรีสัตยชัย ทรงสดับพระราชบุตรทูลดังนั้นแล้ว มีความขณลุกขนพองในพระหฤทัย ยินดีสาทรกับการผนวชยิ่งนัก ก็มีบัญชาดังนี้ ดูก่อนลูกสงวนรักของแม่เอย อันว่าการผนวชนั้นแม่จะอนุญาตให้แก่เจ้าแล้ว ลูกเอย

ในตอนที่พระเวสสันดรจะเสด็จออกจากเมืองไปอยู่ป่าหิมพานต์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายการแต่งพระองค์ของพระเวสสันดร การแสดงความอาลัยของพระญาติวงศ์และนางสนม การสั่งเสียฝากฝังให้ทุกคนช่วยดูแลพระบิดาพระมารดาของพระองค์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
สมเด็จพระบาทบรมมพิตรพิชิตโมลี ชวน กษัตริย์ทั้งสามพระองค์เข้าสู่ที่ทรงเสด็จสรรพ ทรงพระภูษาภรณ์ อารมณ์ทาบทัพบระดับ เพชรพรรณราย ส่องพระฉายแผ่พระภักตรา ทรงพระมหามงกุฎ จีบพระขรรค์อาวุธอันคู่ พระหัตถ์ สีกษัตริย์เสด็จดำเนินลงจากพระ ดำหนัก ฝ่ายนางบริรักษ์นักษณก้านัล พระญาติประยูรวงศ์ส่งเสด็จ บ้างก็เดิน เช็ดน้ำตาชวนกัน โศกเศร้าโศกาให้อาวรณ์ สมเด็จพระเวสสันดรผินพระพักตร์มาตรัสตั้ง ว่า เราขอขอบใจท่านทั้งปวงอย่าเป็นห่วงให้ สะอื้น ชวนกันกลับคืนเข้าตำหนักจันทน์อัน บรรจง เราขอฝากพระบิดราษมาตรงทั้งสอง ศรี ตั้งแล้วกษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ขึ้นทรงราชรถ ทอง เทียมด้วยสินธพเรื่องรองผยองอย่างอย่าง พยศ ชักราชรถออกจากทวารวัง	-ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน ขณะที่พระเวสสันดรเสด็จออกนอกเมืองนั้น มียากมารอรับพระราชทานสิ่งของต่างๆ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าพระองค์พระราชทานสิ่งของมีค่าต่างๆ ตามที่ประสงค์ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรบรรยายเพิ่มเติมว่าพระองค์ทรงสั่งสอนและพระราชทานพรแก่คนเหล่านั้นด้วย ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
เหล่าจากนั่งตามถนนหลวงเนืองแน่น ท้าวเธอโปรยแก้วแหวนให้เป็นทานทุกถ้วนหน้า	พระองค์พระราชทานเครื่องประดับไปเป็น ทานแก่มหาชนพองทั้งหลาย แล้วพระองค์ให้ คำสอนว่า คุณก่อนญาติพองทั้งหลายเอ๋ย ท่าน อยู่ทางนี้ จงอยู่ให้สนุกสบายอย่าได้มีเจ็บไข้ได้ ป่วยเลย คุณก่อนเหล่าญาติพองทั้งหลายเอ๋ย ท่านทั้งหลายจงถือศีลให้ท่าน อย่าประมาทเลย

ในตอนที่เราเสด็จออกนอกเมืองแล้ว ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายว่าพระองค์บริจาคสิ่งของต่างๆ ไปตลอดระยะทางที่เสด็จผ่าน จำนวน 18 ครั้ง จนไม่มีสิ่งใดเหลือ จากนั้นพื้นแผ่นดินก็แยกออกเป็นเจ็ดส่วน บริเวณที่พระองค์จักราชรถหมุนกลับเพื่อทอดพระเนตรพระนคร ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ท้าวเธอตรัสพลางชักพิชัยรถแก้วหันกลับมา ตามทาง	พระองค์ให้ท่านเรือยไปตามทางนั้นเองเป็น คำรบ 18 ครั้ง トラバจนหมดไม่มีอะไร หลงเหลือเลย ฯ ขณะนั้น พระโพธิสัตว์เสด็จ หันราชรถ ออกจากพระนครแล้วทอดพระเนตร เหลือบมามองยังพระนครอีกครั้ง ขณะนั้น มหาปฐพีเองก็แยกเบาะออกเป็น 7 ส่วน ใหญ่ เท่ากับ วงล้อราชรถ มีตรงบริเวณที่ พระมหากษัตริย์ทำให้ราชรถหมุนกลับนั้นเอง

ง. กัณท์วนปเวสน์ ในกัณท์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่เราเสด็จ พระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกัณหาเสด็จมาพำนักที่ศาลา
บริเวณประตูเมืองมาตุลนคร ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีการบรรยายแตกต่าง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ครั้นเวลาเช้าสมเด็จพระมัทรี เสด็จออกนั่ง แสดงพระองค์อยู่ตรงหน้าศาลา	ครานั้นสมเด็จพระราชมัทรีผู้เป็นอัคมเหลสี ศรีรัตนประเสริฐ นางเข้าไปปิดกวาดผงธุลี ดินทรายทูปนวดพระบาทพระโพธิสัตว์แล้ว นางถวายบังคมมาสถิตอยู่ข้างประตูศาลานั้น เฉพาะตรงพระพักตร์แห่งพระมหากษัตริย์ นั่นเอง

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๔
ชนชาวเจตราชูร์ที่เดินไปมาได้เห็น แล้วก็รู้จัก ชัดว่า พระนางนั้นเป็นพระมเหสีสมเด็จพระเจ้า สีพีบรมกษัตริย์	อันว่าเหล่ามหาชนพองทั้งหลาย ถึงแม้บุรุษก็ดี สตรีก็ดี เดินเข้าไปในพระนครนั้นแล้ว ย่อม เมียงมองมายังพระนางมัทรี แล้วสำคัญว่าเป็น กษัตริย์ประกอบด้วยลักษณะอันประเสริฐ
จึงเข้าไปแวดล้อมไต่ถาม ก็ได้ความว่าพระนาง นั้นตามเสด็จสมเด็จพระสวามีมาแต่สิวีราชูร์	แล้วสตรีทั้งหลายนั้นก็เข้าไปถวายบังคมอยู่ เป็นบริวารบำเรอพระนางแล...อันว่าเหล่าสตรี ทั้งหลายมาบำเรอเป็นบริวารแล้วทูลว่า ข้าแต่ นางผู้มีบุญประเสริฐเอย พระนางเคยประทับ อยู่สนุกสุขสบาย เดียวนี้ ล้นเกล้ามีทุกข์อันใด มาเบียดเบียนพระองค์ ก็พระองค์มาแต่พระบาท ทาเปล่าไร้สุพรรณบาทูกจะสวม ณ พระบาท ข้าแต่กษัตริย์มีลักษณะประเสริฐเอย อันว่าคาน หามสุพรรณสิวิกาก็ดี ราชรถก็ดี ดำริ พาชี พลเดินเท้าก็ดี พระองค์เก็บไว้สถานแห่งใด ก็ล้นเกล้าเสด็จมาเพียงพระองค์เอง ตามทาง ป่าใหญ่นี้
ชาวพระนครเห็นเป็นการแปลกประหลาดก็เล่า ลือระบือไป จนความทราบถึงกษัตริย์ผู้ใหญ่ๆ ซึ่งเป็นประธานในการครอบครองมาตุลนคร นั้น	เหล่าชาวนครพองทั้งหลายนั้น เห็นพระมหา กษัตริย์ทั้ง 4 พระองค์ล้าปากว่าเหว่ล้าฟังไม่มีที่ พำนักดังนั้น แล้วก็พากันคร่ำครวญวิ่งเข้าไป ทูลพระมหากษัตริย์ทั้ง 6 หมั่นนั้น
กษัตริย์เจตราชูร์ซึ่งเป็นประธานได้ยินการ เป็นอัศจรรย์ ก็พากันออกไปปราศรัยไต่ถาม ความดีร้าย โดยอาการคนที่เปื้อนสหายมีความ จงรักภักดี (น.90)	อันว่าเหล่าหากษัตริย์ทั้ง 6 หมั่นนั้นเล่า ทรง สดับเหล่ามหาชนพองทูลดังนั้นแล้ว ย่อมยก พระหัตถ์วางเหนือเศียร ค่อนพระอุราทรงพระ กันแสง เสด็จวิ่งไปสู่สำนักพระโพธิสัตว์มหา บุรุษรัตน ณ ครานั้นแล (น.149)

ตารางแรกในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าพระนางมัทรีเสด็จออกมานั่งแสดง
พระองค์บริเวณหน้าศาลา แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร^๔บรรยายรายละเอียดการปฏิบัติ

ของพระนางมัทรี ตั้งแต่การปิดกวาดผงฐลี การบีบนิ้วพระบาทให้พระเวสสันดร จากนั้นพระนางจึงเสด็จออกมาเฝ้าพระเวสสันดรอยู่ข้างประตูศาลานั้น

ตารางที่สองในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับบรรยายตรงกัน

ตารางที่สาม ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่า ชนทั้งหลายเข้าไปแวดล้อมใต้ถ้ำ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายรายละเอียดว่าสตรีชาวมาตุลนครทั้งหลายเข้าไปแวดล้อมเป็นบริวารแล้วจึงใต้ถ้ำพระนางมัทรีถึงสาเหตุต่างๆที่พระนางเสด็จมาโดยพระบาทเปล่าปราศจากราชรถคันห้ามอันเป็นเครื่องประดับพระยศ

ตารางที่สี่ ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าฝูงชนเล่าลือว่ากษัตริย์ทั้งสี่พระองค์เสด็จมาถึงเมืองกลิงกราษฎร์ จนความทราบถึงกษัตริย์เจตราชฎร์ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่าฝูงชนชาวเมืองพากันวิ่งเข้าไปทูลต่อกษัตริย์เจตราชฎร์

ตารางที่ห้า ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่ากษัตริย์เจตราชฎร์ซึ่งเป็นประธานได้พากันไปปราศรัยกับพระเวสสันดรด้วยความจงรักภักดี แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่า เมื่อความทราบถึงกษัตริย์เจตราชฎร์ทั้งหกหมื่นพระองค์ต่างพากันยกพระหัตถ์วางเหนือเศียร ก่อนพระอุราแล้วรีบเสด็จวิ่งมาเข้าเฝ้าพระเวสสันดร

ในตอนที่พระเวสสันดรตอบคำถามของกษัตริย์เจตราชฎร์เกี่ยวกับสาเหตุการเสด็จออกจากเมืองสีพีไปอยู่เขาวงกตของ ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าบรรดากษัตริย์เจตราชฎร์ทูลอัญเชิญให้พระเวสสันดรเสด็จประทับอยู่ในเมืองเชตุครของพวกตนก่อน แล้วพวกตนจะไปทูลขอรับโทษจากพระเจ้ากรุงสัณชัยแทนพระเวสสันดร จากนั้นจะอัญเชิญพระเวสสันดรกลับไปครองเมืองสีพีดังเดิม แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่ากษัตริย์เจตราชฎร์ทูลอัญเชิญพระเวสสันดรเสด็จประทับครองราชย์สมบัติอยู่ที่มาตุลนคร และบรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับอาหารต่างๆที่จะนำมาถวายแด่พระเวสสันดร ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นประธานวโรสภพิลาสใน ราชรถ ขอเชิญเสด็จพระองค์ทรงงดการจะ เสด็จไป จงประทับประทับอยู่ในเมืองนี้ก่อน ข้าพเจ้าทั้งหลายจะคิดผ่อนผันพากันไป ยัง สำนักสมเด็จพระเจ้ากรุงสัตยชัยบรมนาถพิตร แล้วกราบทูลอ่อนค้ำนรับผัดแทนพระองค์ ท่าน แล้วว่าขานขอรับพระราชทานโทษ ให้ ท่านโปรดรับดับพระราชบัญชา ตามพระราช อาญาแต่พระองค์ เมื่อสมเด็จพระปิตรองค์ผู้เป็น เจ้าเจริญแว่นแคว้นแดนสีพี ทรงยินดียอมยก โทษแต่พระองค์แล้ว ข้าทั้งหลายชาวเจต ราษฎ์นี้ก็จะมียกมลผ่องแผ้วด้วยปิติโสมนัส แวดล้อมอัญเชิญเสด็จพระองค์ให้ขึ้นไปดำรง ในราชสมบัติ	ข้าแต่มหากษัตริย์ประเสริฐเอย อันการดำเนิน พระองค์ลีลามานี้ก็เห็นประเสริฐสิ้นพันยิ่ง ไม่มีท่าทางว่าพระองค์ลีลามานอกจากที่ไกลนั้นเลย เหมือนพระองค์อยู่แถวนี้ด้วยกันกับเหล่าข้า พระองค์ ฯ บพิตรมหาราชเอย ถึงแม้ว่าขวักก็ ดี สายบัวลินจงกระจับก็ดี เอมาคลุกกับน้ำผึ้ง อันประกอบด้วยข้าวน้ำโกชนสาลิบริสุทธีย่อม ขาวล่อประไพ อันประกอบไปด้วยเนื้อปลา ย่ำพล่าผองทั้งหลายเป็นอันมาก ขออัญเชิญ พระองค์เสวยราชย์สมบัติสถิตอยู่เป็นใหญ่ยอด แห่งเหล่าข้าพระองค์ อยู่ ณ นครนี้แล

ในตอนที่พระเวสสันดรมีคำรับตอบปฏิเสธคำทูลเชิญเสด็จขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์
เจตรายณ์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าพระเวสสันดรตรัสห้ามกษัตริย์เจตรายณ์ว่า
ไม่ควรไปทูลขอกษัตริย์พระองค์จากพระบิดา เพราะพระบิดาก็ไม่มีอำนาจในเรื่องนี้ แต่เป็น
เพราะชาวสีพีก่อการใหญ่ ถ้าไม่ทำตามความประสงค์ของชาวเมืองแล้วพระบิดาก็อาจจะเป็น
อันตรายได้ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายว่าพระเวสสันดรยินดีรับข้าวของที่
กษัตริย์เจตรายณ์นำมารับรอง แต่เนื่องจากพระบิดาทรงพิโรธ พระเวสสันดรจึงจำเป็นต้องเสด็จ
ไปอยู่เขาวงกต และขอให้กษัตริย์เจตรายณ์บอกทางไปเขาวงกตแก่พระองค์ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
สมเด็จพระเวสสันดรมหาปุริโสดมบรม โพธิสัตว์ ได้ทรงสดับคำนั้น ก็พลันตอบแก่ กษัตริย์เจตรายณ์ทั้งหลายว่า โอท่านทั้งหลาย จงอย่ามีความชอบใจในการที่จะไปทูลเหตุผล เป็นคำมูลแด่สมเด็จพระชนกนาถ เจ้ากรุงสีพี	ดูก่อนเพื่อนรักทั้งหลายเอย อันว่าทรัพย์ใดเล่า เป็นทรัพย์รับรองแขก ก็หมามิตรเอามาให้เรา ๆ จะรับเอาไว้ แต่ว่าสมเด็จพระมหากษัตริย์ ทรงพระพิโรธแก่เราๆต้องไปสู่พนมคีรีวงกต ขอให้หมามิตรแนะทางเราๆ ไปอยู่พนมคีรี

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ราชบุรุษให้คล้ายหายพระพิโรธแก่เราเลย โอ ท่านทั้งหลายเอ๋ย สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มหาราชา ก็ไม่มีอิสรภาพอำนาจในการเรื่องนี้ เพราะชนชาวสีพีมีความกำเริบเลิบบ้านเป็นการใหญ่ พร้อมใจกันทั้งพลพลหลายพัน ภายในพระมหานครวโรคมและชาวนิคมคามนิคมชนบทร้องอุปกาส ขอให้ท่านถอดเราจากยศนิเทศจากเขตชั้นนี้ ถ้าพระองค์จะมีทรงบังคับดั่งนั้นก็ไม่ได้ เพราะเขาทำทนายว่าจะทำอันตรายแก่ท่านให้บรรณาตราชบิดาด้วย ถ้าพระองค์ยังช่วยเข้าข้างตัวเรา ไม่ขับเสียดตามเขาหวัง แล้วจะยังให้อยู่ในพระนคร ท่านให้ก็จะได้เดือดร้อนเพราะตัวเรา เพราะไม่ตามใจเขา นั้นแล	วงกตบรรพตนั้นแล

ในตอนที่พระเวสสันดรปฏิเสศการขึ้นครองราชย์ที่มาตุลนคร เพียงแต่ขอพักแรมอีกหนึ่งคืน บรรดาภคิณีเจตราชบุรุษจึงถวายการรับรองดูแลเป็นอย่างดี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายรายละเอียดการถวายการต้อนรับพระเวสสันดรว่า ภคิณีเจตราชบุรุษสั่งการให้ปิดกวาดบริเวณที่พักให้สะอาด ปูพรมจัดที่ประทับให้เรียบร้อยเหมาะสม จึงมานและตกแต่งเพดานเป็นดวงดาว ถวายน้ำสำหรับสรงและเครื่องหอมรวมทั้งโภชนาหารต่างๆ พร้อมกับมีทหารถวายอารักขา แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายเพียงว่าภคิณีเจตราชบุรุษสั่งการให้ปูพรมจึงมาน และพิทักษ์รักษาพระเวสสันดรในศาลานั้น ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ภคิณีเจตราชบุรุษจึงบังคับชนผู้รับใช้ในอำนาจให้กวาดแผ้วศาลานั้นทั้งภายนอกภายในให้บริสุทธิ์สะอาดแล้ว ปูลาดด้วยพรมเจียมตระเตรียมมัญญาสนาสน์ราชบรรจรณ์ที่บรรทมบรมไสยาสน์สมควรแก่ขัตติยราชทั้งสี่	เหล่าภคิณีเจตราชบุรุษพองทั้งหลาย ย่อมบูชาให้ศัพทสาธุการแก่มาหาบุรุษรัตนนั้นเป็นอันมาก แล้วปูไปด้วยพรมเจียมหุ้มริมแพรพรมบัง ซึ่งมู่ลี่มาน ป้องกัน พิทักษ์รักษาพระโพธิสัตว์อยู่ ณ ศาลานั้นแล

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
พระองค์ แวดวงด้วยธานีปราการมานอันวิจิตร คาดเพดานขวลิตด้วยดวงดารารายในเบื้องบน แล้วถวายน้ำสรงและเครื่องสุคนธ์สำราญ พระกาย แล้วถวายนันทนครสโภชนาหาร ให้ เสวยอิมหน้าเกษมสานต์ และตามประทีป ัชवालในที่สมควร ณ ห้องศาลานั้น แล้ววาง พวงพลขันธ์จุกช่องล้อมวง พิทักษ์รักษาการทุก สิ่งสารพัด	

ในตอนที่พระเวสสันดรเสด็จไปตามทางที่กษัตริย์เจตราชูร์ชี้บอกทางแล้ว เหล่ากษัตริย์เจตราชูร์ได้จัดให้พรานเจตบุตรไปเป็นผู้เฝ้าดูแลอยู่ปากประตูป่า ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายคำสั่งของกษัตริย์เจตราชูร์ว่าให้พรานเจตบุตรรักษาทางอย่าให้ใครผ่านเข้าไปได้ โดยระบุตัวบุคคล คือราชทูตถือศาสน์ของพระเจ้ากรุงสุโขทัย หรือราชทูตที่กษัตริย์ผู้ใหญ่ในเจตราชูร์ใช้มาเท่านั้น แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรบรรยายว่าให้พรานเจตบุตรดูแลผู้คนที่จะผ่านเข้าไปให้ดี เพราะเกรงว่าจะเป็นภัยต่อพระเวสสันดรโดยไม่ระบุตัวบุคคล ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
กษัตริย์เจตราชูร์จึงได้เลือกสรรวนจรกบรูษ ชื่อเจตบุตรมนุษย์พรานป่า เป็นคนที่มีกำลัง วังชา เขียวชาญชำนาญในหนทางข้างทิศนั้น แล้วตั้งให้เป็นผู้รักษาทางร่วมที่สำคัญเป็นต้น ทาง ที่เดินตามพระองค์ไป กษัตริย์เจตราชูร์ กำชับสั่งเจตบุตรพรานไว้ว่า อย่าให้ใครๆ เดิน ไปในทางนี้ได้เป็นอันขาด เว้นแต่ราชทูตถือ ข้าวศาสน์ ของสมเด็จพระภูมิบาลพระเจ้า กรุงสุโขทัย หรือกษัตริย์ผู้ใหญ่ในเจตราชูร์ หากบังคับเข้ามา แล้วในนายเจตบุตรคิดอ่าน รักษาสิ่งกษัตริย์ ให้ได้เสด็จอยู่เสวยสุขสวัสดิ์ โดยบรมราชอัธยาศัย	มหากษัตริย์ทั้ง 6 หมื่นนั้นคิดพร้อมกันดังนั้น แล้ว พระองค์ให้คัดเลือกเอาลูกชาวเมืองเจต ราชูร์หนึ่งคน ชื่อเจตบุตร เป็นคนเขียวชาญ ด้านศิลปะธนูยิงแม่นชำนาญสันทัด พระองค์ บัณฑิตสั่งว่าดังนี้ ดูก่อนเจ้าเจตบุตรเอ๋ย เจ้าเอง เป็นผู้ดูแลสำหรับพยายมเดินลาดตระเวนไปมา หาيلمฤคปักษี จงเจ้ารับอาสาเราไปอยู่ ณ ประตูป่านั้นแล้ว เจ้าพิจารณาให้ถ้วนถี่ทุก ความ ถึงแม้คนใดคนหนึ่งเดินเข้ามาก็ดี ถึงแม้พรานไพร่เดินป่าก็ดี ก็เจ้าพิจารณาให้ชัด ถัดมันไปทำทุกๆ ทำโทษพระบาทศรี เวสสันดรนั้นแล

ในการบรรยายวัตรปฏิบัติของพระเวสสันดรในขณะครองเพศฤๅษี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าพระเวสสันดรทรงเว้นจากเมถุน ทรงปฏิบัติสมาทานอธิษฐานเบญจศีล แต่จำเป็นต้องฉันอาหารเวลากลางคืนเนื่องจากเวลากลางวันต้องแสวงหาผลาหาร จากนั้นพระองค์จึงนมัสการกองไฟเพราะถือว่าไฟเป็นของศักดิ์สิทธิ์ มีเดชะ มีรัศมีสว่างเช่นเดียวกับพระอาทิตย์ แล้วเจริญพรหมวิหารแผ่เมตตาไปยังสัตว์โดยทั่วถึงกัน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สมเด็จพระบรมธรรมชาดามหาสัตว์ ก็ทรงปฏิบัติสมาทานอธิษฐานเบญจศีล เพื่อรักษาคาบสัตว์มีเมถุนวิธีที่เป็นที่ครบห้า จะเว้นจากวิกาลโภชนาด้วยมิได้เพราะใช้ในอุณฺหาจริยา แสวงหาผลไม้มูลมันในเวลากลางวันจะได้มาฉันต่อเวลาเย็นค่ำเข้าราตรี แล้วจึงนมัสการกองอัคคีด้วยสำคัญว่าเพลิงนั้นเป็นของศักดิ์สิทธิ์มีฤทธิ์ใหญ่ มีรัศมีสว่างไปไกลและมีเดชกล้าหาสิ่งเสมอมิได้ในพสุธาตล เหมือนพระสรีรมณฑลในท้องฟ้า แล้วเจริญทางเมตตาพรหมวิหาร แผ่ไปในสัตว์ไม่มีประมาณทั่วทิศานุทิศ เมตตาอนุภาเวนด้วยอำนาจเมตตาจิตของสมเด็จพระมหาสัตว์ ซึ่งทรงปฏิบัติพระเมตตาบารมีอันอุดมเป็นบรมโพธิสมภาร บรรดาสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งมีอยู่ในที่สามโยชน์โดยรอบขอบ ก็กลับมีความคิดชอบประกอบเมตตาจิต คิดรักใคร่แก่กันและกัน สัตว์ในอรัญประเทศเขตเท่านั้น ตัวใดตัวหนึ่งซึ่งจะทำร้ายเป็นอันตรายแก่สัตว์ตัวอื่นก็หามิได้ สัตว์ที่ร้ายกาจก็มีอาจจะอยู่ได้หลีกไปเสียภายนอกกำหนดที่สามโยชน์ โดยรอบขอบเขาวังคีรี...กษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ ก็ทรงพระเกษมศรีอยู่เป็นสุขสำราญ ในอาศรมสถานซึ่งตั้งอยู่ ณ ท้องเขาวังกบรพต นานกำหนดถึงเจ็ดเดือน ไม่เคลื่อนคลา	อันว่ากษัตริย์ทั้ง 4 พระองค์นั้นไปประทับอยู่ ณ พนมคีรีวงกตบรรพตนั้นกำหนด 7 เดือน

จ. กัณฑ์ชูชก ในกัณฑ์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

การบรรยายความเป็นมาและรูปร่างลักษณะของชูชกที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีความแตกต่างกัน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
ยังมีพญาจารย์พราหมณ์ผู้เฒ่า บังเกิดแต่ ตระกูลล้วนเหล่าอัญหุตฤษงค์ สืบสันดานสัม พันธพงศ์โกวาทิกชาติ	พราหมณ์คนหนึ่งชื่อชูชกพญาจารย์ รูปอันธการ ผอมกะหร่องจุมโก้งอกลิ้นแต่ ชี้โครง ผมแข็งกระด้าง พุงป่องโต ต้นขาสิบ ใบหูหย่อนยานหนาจุโรคเรื้อน ขาโค้งคุดขา นกแก้ว ตาเหล่ เนื้อเป็นตุ่มเหมือนเขาเอามา ฝากขรุขระหย่อนยานเท่ากับผลมะสังผลสมอ ฟันขาวห้วยาวเล็กข้างหนึ่งคุดผลมะตูม
เฒ่ามีสันนิเวศฐานอยู่ในคามเขตตะแวง บ้านทูนนวิฐติดเนื่องกับเมืองกลิงคราษฎร์บุรี ธซึ่งแกลเป็นคนจนอัปรีชั้ไร้ญาติยั้งสกุล ทุกตะ แค้นเคืองขุ่นข้องเชิญใจ ภิกขุชาจริยาย ตะแกลก็ เที่ยวภิกขาจารไปปานด้วยเพศสกปรก เปรียบ ด้วยวนิพกยากจนจันทาล	แกอยู่เมืองทูนวิฐพราหมณ์คามใกล้กับเมือง กลิงคราษฎร์ แกยอมจะเดินขอทานเขา ถ้าไม่ได้เมืองนี้ แกล ไปที่วัดพระคุณเจ้า ไม่ได้ข้างเหนือ แกลไปข้าง ใต้ ไม่ได้จากพระผู้ใหญ่ แกลไปขอสามเณร ไม่ได้ตาเถรแกลไปขอยายชี แกลเดินขอทานเขา กินโดยครบทุกบันไดบ้าน แกลขอทั้งปลากรอบ ปลาเค็ม ปลาเจ้า ตะไคร้ จิง พริกไทย พริก เกลือ มะสัง มะขาม ไม่ให้ขาดสักอย่างหนึ่ง เลย แกลขอได้มาเสร็จแล้ว แกลสะสมลงไปในถุง ย่ามใหญ่ แกลเดินหาขอครบทุกตลาดทุกเมือง ขอทั้งปลาร้า ปลาจ่อม หม่า สะสมใส่ไว้ใน หม้อ ขอทั้งหมากพลู หมากชวา ปูน ยาเส้น ตามแต่ใจนึก ขอทั้งทางน้ำทางบก แล้วแกลรู้ทั้ง ยามโยคยาตรา รู้เขียนชะดาราสิ รู้จักพุดผสมผ เสเอาใจ
เฒ่าค่อยประสมประสานทรัพย์ไว้ทีละน้อย กหาปณสต์ ลกิตฺวา ได้ถึงร้อยกษาปณ์เป็นลาภ ตามเชิญใจ	แกลเดินขอหนึ่งวัน 10 รอบ จนได้ครบเพื่อง สลึง คิดเป็นทองได้ 100 ตำลึงเป็นลาภตา พญาจารย์

ตารางแรกในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ไม่กล่าวถึงรายละเอียดทางกายของชูชก กล่าวเพียงว่าชูชกเป็นตระกูลพราหมณ์บุชาญไฟ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายรายละเอียดของชูชกอย่างชัดเจน เช่น ผอมเห็นซี่โครง พุงป่อง ขาลีบ หูหนา เนื้อตัวเป็นคุ่มนูน เป็นต้น ซึ่งเป็นลักษณะของบุรุษไทย 18 ประการ

ตารางที่สองบรรยายตรงกัน คือกล่าวถึงที่อยู่ของชูชก

ตารางที่สามในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายชูชกว่าเป็นคนยากจนดำรงชีวิตอยู่ด้วยการขอทาน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายรายละเอียดวิธีการขอทานและสิ่งของต่างๆที่ชูชกขอทานได้แก่ ชูชกเดินขอทานทั้งทางบกทางน้ำไม่ได้จากใครคนหนึ่งก็เดินขอจากคนอื่นต่อไปอีก สิ่งของที่ขอมิทั้งอาหาร เช่น ปลากรอบ ปลาเค็ม ตะไคร้ ขิง เกลือ ของจำเป็นต่างๆ เช่น หมากพลู ยาเส้น นอกจากนั้นยังใช้ความรู้ทางทำนายโชคชะตาราศีมาช่วยในการขอทานด้วย

ตารางที่สี่บรรยายจำนวนเงินที่ชูชกเก็บสะสมได้ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าชูชกเก็บเงินได้ร้อยกษาปณ์ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายจำนวนเงินของชูชกว่ามีจำนวนร้อยตำลึง

บรรยายโวหารที่แตกต่างกันต่อไป คือในตอนที่ชูชกกลับมาทวงเงินทองที่ตนฝากไว้กับเพื่อนพราหมณ์แล้วรู้ว่าเพื่อนใช้จ่ายหมดสิ้นไปแล้ว ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าชูชกไม่ได้แสดงอาการเกรี้ยวโกรธ เพียงแต่กล่าวว่าทำเช่นนี้จะเป็นเหตุให้ผิดใจกัน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายกิริยาอาการเกรี้ยวโกรธอย่างรุนแรงของชูชก แต่แสดงให้เห็นเป็นภาพความขบขันเพราะความน่าเกลียดของชูชก เช่น กัดปากกว้างทำใหญ่โต ตาเหลือกถึงขอบตา ถลกฝ่าเท้ามือ กล่าววาจาอวดใหญ่เกินฐานะของตน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
หา ออแต่ว่ากระไรทำได้ก็ทำเอาอาจถึงเพียงนี้ คิดดูให้จงดีเอ็งกับกูนี้จะผิดกันเสียเปล่าๆ	ชูชกพราหมณ์กล่าวขึ้นว่า พุดอย่างนี้ได้ อย่างไรหนา พราหมณ์เกรี้ยวโกรธคิ้วขมวด ชิด มือจับไม้เท้ากับย่ามกล่าวคำรามอาฆาตแกล ทำเป็นแข็งแรงล้ำสัน กัดปากกว้างทำใหญ่โต ตาเหลือกถึงขอบตา ดูเขาแหกขึ้นไปข้างบน

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
	แกทำท่าทางเข้มแข็งจริงจัง แกล้งฝืนแสดง ทำกำมือไปยังพราหมณ์ พูดคำรามว่า แน่ถ้า ไม่ได้ให้ข้า ข้าไม่ปล่อยเลย ถ้าข้าเข้าไปแล้ว ข้าจะไปฟ้องเจ้ากรมให้มาจับเอาไปข่มขู่ พิจารณาพิพากษา เจ้ากรมศาลข้ารู้จักหมดแล้ว โอ้อพราหมณ์เอ๋ย ไม่เคยรู้จักถูกตารางชื่อคา เครื่องจองจำตรวนโซ่ เอ็งจะอดทนอย่างไรได้ พนักงานทหารก็จะตีทุบแตกเป็นเลือด

ในตอนเดียวกันเพื่อนพราหมณ์สองคนผิวเมียบปรึกษากันว่าจะแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
 อย่างไรดีนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าทั้งสองคนพากันร้องไห้กลับเข้าไปในห้อง
 แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายความโดยละเอียดว่าพราหมณ์ผิวเมียบปรึกษากันว่า
 ทรัพย์สมบัติของตนมีแต่ของแตกหักไม่มีราคา จะขายตัวเองนั้นก็ขายไม่ได้ เห็นว่าควรจะต้องยก
 บุตรสาวคือนางอมิตตดาปนาให้ไปเป็นภรรยาชุก ไม่นานชุกก็ตายเพราะความแก่ชรา จากนั้น
 จึงนำนางอมิตตดาปนา กลับคืน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ว่าแล้วก็ร้องไห้หันหน้าเข้าไปในห้อง	ส่วนตระกูลทั้งสองคนนั้นไม่อาจจะอดทนได้ เลย แล้วคิดกันว่า เราได้ทรัพย์อะไรจะเอาไป ขายให้ตาชุกนี้ ฝ้ายอยู่ที่เอวก็เก่าขาดวิน ถาด จันก็แตกหัก มีดยับสำหรับหนีบหมากเต้าปูน ก็แตกบิ่น เป็นทรัพย์อันธการ จะใช้ขายไม่ได้ จะขายตัวเราก็ไม่ออก ถ้าเช่นนั้นแล้วจะคิดทำ จันใด ที่รักเอ๋ย ถ้าคิดไปแล้วมีแต่ลูกรักเรา คือนางอมิตตดาปนาแล้ว เป็นลูกรักเรา เราจะ ยกให้ตาชุกแก่ชราเป็นภริยาแก่ก่อนเกิด ถ้าเช่นนั้นเห็นทีแกลจะยินดีเต็มใจ เพราะแกลก็ แก่ชราส่วนภริยาก็สาวพรหมจารี เห็นได้ดู ความปรารถนาแกล แกลตายเมื่อใดค่อยเอาลูกเรา

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
	กลับมาหนอ เพราะพราหมณ์นี้แก่ก็แก่ชรา มากแล้ว เมื่อไรเลย ก็แกมีชีวิตอยู่เป็นมนุษย์ ยืนนานไปข้างหน้า ถึงเขานินทาว่า นางอมิตต ดาปนาได้สามีแก่ตามเล่ห์กลหนอ ให้เพียง แต่พ้นจากความยุ่งยากจากทรัพย์แก่

ในตอนที่พราหมณ์ทั้งสองนำนางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนาออกมาอวดชูชก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่านางอมิตตดาแสดงจริตกระบิดกระบวน นั่งเท้าแขนแอ่นหยัดเยียนหน้า แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่านางอมิตตดาปนาแสดงกิริยาขี้มสไสใจเจรจาไพเราะ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
จึงจับจงเจ้าทองอมิตตดาออกมาสะเออะอวด หน้าเสนอนวล ให้ทำจริตกระบิดกระบวนสะ บั้งสะบัด ให้นั่งเท้าแขนแอ่นหยัดแล้วเยียน หน้า	พราหมณ์จึงเอาลูกไปอาบนํ้าทาแป้งนํ้ามัน เสร็จเรียบร้อย นุ่งผ้าห่มสไบประพิมพ์ประพาย ขี้มสไสใจ เจรจาไพเราะมีกลิ่นพิโรธดุจเขา นำไปอบดอกไม้

ในตอนที่ชูชกเห็นนางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนา ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าชูชกเห็นว่าตนนั้นจะมีวาสนาดีเมื่อแก่ จึงยินดีและรับรับนางอมิตตดาไปเป็นภรรยา แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่าแม้ชูชกจะยินดีและเห็นว่านางอมิตตดาปนา มีความงดงาม แต่ก็กล่าวอ้อมค้อมเป็นกลอุบาย ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
วันนั้นชูชกเฒ่าชรา เมื่อเห็นรูปเจ้าอมิตตดาอุพ เขว้เรื่อรุ่นสุนทรเด็กครุณี หน้าน้อยแน่นนวล ฉวีวรรณเพริศพร้งพราย ชะชวยฉลาดเฉลียว โถมเฉลา เฒ่าจึงร้องว่าเออออนะท่านเอ๊ย อย่า ช้านักเลยเร็วเข้าสินะ	ตาชูชกแอบมองเพียงหางตาเหลือบไปดูเป็น ครั้งๆ เห็นได้ถึงความตั้งใจของแก คิดนึกแต่ ในใจว่า เอ๊ะ สวยอะไรอย่างนี้หนอ ดูไปเห็น คู่ควรเหมาะสมแน่นอน คล่องแคล่วจัดแจง ประดับวางไว้ทำนุบำรุงในวิภูสงสาร เออ เห็นว่าประเสริฐจริงๆ ถ้าจะโอบจะรัดมันก็

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
	เต็มทรวงอก ตาซุกกิดดั่งนั้นแล้วทำกลอุบาย เป็นมารยา กล่าวว่ เรานี้มาขอเพียงทรัพย์สิน ของเราท่านว่าลำบากแล้ว คิดเอาลูกสาวมาให้ เป็นภริยาเรา เราก็ไม่สู้ปรารถนาหรอก แต่ว่า ท่านให้เราแล้ว จะดเว้นไม่รับไม่ได้ เราจะ พาไปสู่สถานเราที่โน้นเดี๋ยวนี้เองแล

ในตอนที่ซุกกิดนางอมิตตตามายังบ้านของตนนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าซุกกิดพานางอมิตตมาถึงบ้านอย่างรวดเร็ว แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ บรรยายรายละเอียดท่าทางการเดินที่น่าขันของซุกกิด เนื่องจากซุกกิดมีความกังวลว่าจะมีเด็กหนุ่มมาหยอกเข้าภรรยาของตนจึงเดินอ้อมวนกลับไปกลับมา ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ซุกกิดพาเจ้าอมิตตดาขมิขมัน รีบรันเร็วมาถึง บ้าน	ซุกกิดเบิกบานเกษมสันต์ พานางอมิตตดาปนา จากสถานทีนั้นไปตามทางมรรคา นางอมิตต ดา- ปนาก็สะพายย่ามตามหลังตาพุดผาจารย์ ๑ ฝ่ายตาซุกกิดเดินไปแล้วเหลียวมองเรื่อยๆ ประหนึ่งไม่เห็นอยหอบเลย แล้วให้นางอมิตต ดาปนาเดินไปข้างหน้า จะได้มองดูให้เต็มอ้ม แกคึดเกรงเด็กหนุ่ม มันมาหยอกเข้าลอบ หัวเราะเล่นกับนางอมิตตดาปนา ซุกกิดเป็น ทุกข์จะเดินไปข้างหน้าไม่ได้ จะให้เปลี่ยนมา เดินตามหลังเกรงมันมาทำให้ระอาเล่น แต่ใน ใจคึดให้เดินไปข้างหน้า แล้วซุกกิดเดิน ตามหลัง แล้วเดินรุคขึ้นไปข้างๆ กล่าวชมว่า ดีจริง ซุกกิดเดินกลับไปกลับมาดุจดังก้นหอย ชม พาไปถึงลำเนา

ในตอนนี้นางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนามาอยู่ปรนนิบัติดูแลชูกอย่างไม่มีข้อบกพร่อง จนเป็นเหตุให้บรรดาเมียพราหมณ์หนุ่มในหมู่บ้านไม่พอใจมารุมด่าว่า ทำให้นางโกรธแค้น เสียใจมาก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่ามีเทพเจ้ามาดลใจให้นางอมิตตดานึกถึงพระเวสสันดรที่กำลังบำเพ็ญพรตอยู่ในป่าหิมพานต์ นางจึงขยงชูกให้ไปทูลขอพระชาติ และพระนางกัณหามาเป็นทาสรับใช้ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่ามฤตยูที่คอยกำหนดชีวิตชูกเป็นผู้คลื่อนางอมิตตดาปนาให้นึกถึงพระเวสสันดร ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
วันนั้นนางอมิตตดา มีภูมินทรเทพตามเสวย ศักดิ์สุวรรณเทวศเคยอนุเคราะห์พระเพชยันตรผู้ เรืองเดชดวงราชรวีวงศ์ อันมีมโนปณิธิ ประสงค์สร้อยสรเพชญอนาคตญาณ อันคอย จะก่อเกื้อกระทำการพุทธการก ครั้นเมื่อ พระองค์ทรงพระประสาทยอยกสัตตสดกมหา ทาน ก็สำเร็จเพราะเทพเจ้าเป็นทูตกรรมนำยุบล ขาวสาส์นไปแจ้งเหตุ แก่กรุงกษัตริย์รัตน นิเวศน์ทุกเขตชั้นทั้ง จึงได้มารับพระราชทาน ทันทีในเมื่อเวลาเช้า อันครั้งนี้เล่าก็เหมือนกัน เทพเจ้าเธอก็ยังกระนั้น ประารณาเพื่อจะยัง พระมหาสัตว์ พระเพชยันตรจอมจุลจักรพรรดิ- พงศ์ เชื้อชินศรนามอนงค์หน่อพุทธางกูร จะ ให้พระองค์ทรงบำเพ็ญเพิ่มพูนพระบารมี นิยม ยอดยิ่งมกุฏทาน คือ พระปิยนุตรเขวามาลย บริจก เป็นปรมัตถบารมีย่างยอดขากยิ่งผู้จะ ทำได้ เทพเจ้าจึงบันดาลคลื่อนางอมิตตดา ให้ รู้จักกรุงพาราณสีพิเชต ทั้งเนื้อหน่อนาม นเรศวรราชวงศ์ อีกทั้งพระญาติประยูรวงยิ่ง สากลกิตติศัพท์ที่เหตุผลให้รู้แจ้ง เทพเจ้าจึง เสแสร้งสังหรณ์หากเข้าดลใจ	เวลานั้น อันว่ามฤตยูที่อยู่คอยเตือนอายุ ตาพฤตอาจารย์ บันดาลให้นางอมิตตดาปนา นึกไปถึงพระบาทศรีเวสสันดรบรรพโพธิสัตว์ ไปสร้างพรตอยู่ในป่า

ในตอนที่ถูกชกที่กล่าวกับนางอมิตตดา หลังจากตัดสินใจจะออกเดินทางไปขอสงกุมารนั้น ในรายยามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าชูกกล่าวโอ้อวดความสามารถของตน ซึ่งไม่ปรากฏใน มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เผ่ากล้วนักกล้วนากล้วนางอมิตตดาจะจาก เรือนเร็วไปด้วยชาย เฒ่าก็ทำเป็นละเลิงละลาย เลื่อนเสียจากถ้อยคำขึ้นพูดจา ว่าใครได้ว่าหาว่า จะไม่ไป ถึงเจ้าจะใช้ให้พี่ไปพี่ก็ไม่พรั่น ทำไม กับเขาวงกตเท่านั้นทางสักก็พันก็ร้อยแต่ก่อน ร้อนชะไรพี่ก็เคยไปอยู่บ่อยๆ ถึงว่าจะเกินเขา วงกตออกไปอีกสักหน่อยพี่ก็ไปได้ ถึงเจ้าจะใช้ พี่ไปถึงไหนๆพี่ก็จะไปได้ ไปได้นั้นจริงๆ	ได้ยืนแต่กรรยากล่าวดังนั้นก็ตลาดกล้วนรียา ไม่รัก

ในตอนที่ถูกชกตกลงใจจะออกเดินทางไปขอสงกุมารจากพระเวสสันดรนั้น ชูกสั่งให้นางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนาจัดเตรียมเสบียงกรังประกอบด้วยขนมของแห้งต่างๆ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับบรรยายเกี่ยวกับเสบียงอาหารดังกล่าวแตกต่างกันหลายชนิด ดังนี้

รายยามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เจ้าจงแต่งเสบียงกรังกระทำให้อึกโข ทั้งขนม แข็งเป็นก้อนตัด ทั้งข้าวตอกแก้วถั่วงาดัดและ แดงงา ทั้งขนมราเร้น้ำ ทั้งขนมเทียนทำทั่ว ทุกสิ่ง อีกทั้งขนมผิงหิงฝนทองเป็นเสบียงของ ค้างไว้ได้นาน ใส่น้ำผึ้งน้ำตาลเติมน้ำอ้อยเหลว สุกดาโย กระทำให้เร็วๆล้วนแต่หลากหลาย ทั้งข้าว ตูข้าวตากแต่งให้ต่างๆ	นางอมิตตดาปนาจงจัดเสบียงใส่ถุงย่าม ตามมี ตามเกิด ตาจะเอาไปทั้งข้าวตอกตั้ง งาดัด ทั้ง ข้าวตูก้อน ข้าวตุง

อธิบายเพิ่มเติมชนิดของขนมต่างๆจากบรรยายโวหารข้างต้นให้ชัดเจน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ข้าวตอก หมายถึง ข้าวเปลือกข้าวเจ้าที่เอามาคว่ำให้แตกบานเป็นดอก (ราชบัณฑิตยสถาน น.185)	ข้าวตอกตัง หมายถึง ชื่อของหวานทำด้วยข้าวตอกคลุกน้ำตาลและมะพร้าว ทำเป็นแว่นๆ เลือกแป้ง (ราชบัณฑิตยสถาน น.185)
คั่วถั่ว หมายถึง ถั่วที่คั่วแล้ว	- ไม่ปรากฏ
งาคัด หมายถึง ชื่อขนมชนิดหนึ่ง ทำด้วยงากวนกับน้ำตาลแล้วตัดเป็นชิ้นสี่เหลี่ยมคล้ายข้าวพองในเครื่องจันอับ (ราชบัณฑิตยสถาน น.277)	งาคัด หมายถึง ชื่อขนมชนิดหนึ่ง ทำด้วยงากวนกับน้ำตาลแล้วตัดเป็นชิ้นสี่เหลี่ยมคล้ายข้าวพองในเครื่องจันอับ (ราชบัณฑิตยสถาน น.277)
แดกเงา หมายถึง ชื่อขนมอย่างหนึ่ง ทำด้วยข้าวเหนียวหนึ่งแล้วเอามาตำคลุกกับงา (ราชบัณฑิตยสถาน น. 417)	- ไม่ปรากฏ
ขนมร่ำเร หมายถึง ชื่อขนมชนิดหนึ่ง (ราชบัณฑิตยสถาน น. 957)	- ไม่ปรากฏ
ขนมเทียน หมายถึง ขนมชนิดหนึ่ง	- ไม่ปรากฏ
ขนมผิง หมายถึง ชื่อขนมอย่างหนึ่งทำด้วยแป้งไข่ น้ำตาลทราย มีรูปแบบๆคล้ายไข่แมงมุมอบให้สุกด้วยไฟล่างไฟบน (ราชบัณฑิตยสถาน น. 734)	- ไม่ปรากฏ
หิงฝนทอง (หินฝนทอง) หมายถึง ชื่อขนมอย่างหนึ่ง (ราชบัณฑิตยสถาน น. 1294)	- ไม่ปรากฏ
- ไม่ปรากฏ	ข้าวตูก้อน ข้าวตุงผง (ข้าวตุง) หมายถึง ข้าวตากลั่วแล้วตำเป็นผงเคล้ากับน้ำตาลและมะพร้าว (ราชบัณฑิตยสถาน น. 185)

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับรายการอาหารแห่งต่างๆ หลายชนิดที่เตรียมไว้ รวมทั้งบรรยายการเรียงลำดับสิ่งของที่จำเป็นแก่การใช้สอยไว้ตามลำดับก่อนหลัง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่านางอมิตตดาปนาเรียบจัดเตรียมสิ่งของต่างๆ ให้ชูชกครบครัน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
วันนั้นนางอมิตตดาสาครี เมื่อจะตกแต่ง เสบียงให้แก่ธชิไปทางไกล ออกเฒ่าสั่งสิ่งใดเจ้า ก็ทำได้สิ่งนั้น ทุกสิ่งสรรพเสร็จสรรพสำหรับ จะเดินทาง ทั้งลูกเดือยข้าวฟ่างต่างๆ ไม่อย่าง เดียว ข้าวเหนียวข้าวเจ้าข้าวเม่าข้าวพองเป็น ของเดินทาง ถั่วงาสาธุข้าวตอกตากหลากหลายไม่ น้อย ที่ใส่น้ำอ้อยอร่อยดีล้ำ น้ำผึ้งหวานฉ่ำ น้ำตาลหวานเลื้อยเหนียวๆ แก้วร้อนผ่องลง ถุงไต้ ยัดใส่ยามละวันนักหนาจับซ้อน อ้ายที่ ไหนดินก่อนผ่อนไว้ข้างบน ที่ไหนเมื่อจนจะ ได้กินนานๆ จัดลงไว้ข้างล่างต่างๆสารพัด	นางอมิตตดาปนาได้ยิ่นว่าตาชุกจะไป ณ วัน นั้น นางก็ชวนขวยจ่ายซื้อประหนึ่งมีงาน แต่งงาน กุลีถูกจ่อมมาจัดของให้ตาชุกโดย สรรพครบประการ

ในตอนที่ชุกจะออกเดินทางไปทูลขอสองกุมารจากพระเวสสันดร ชุกได้ซ่อมแซมบ้าน
ช่องให้เรียบร้อยมันคง ดูแลน้ำกินน้ำใช้ไม่ให้พร่อง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกล่าวถึง
ส่วนประกอบต่างๆของบ้านที่ผู้ฟังและต้องซ่อมแซมใหม่ เช่น ครอบหลังจาก ออกไก่ ปั้นลม กบทุ
จั่ว ฝาหน้าต่าง ตง รอด ต่อม่อ กลอน บันได เป็นต้น จากนั้นชุกจึงเข้าป่าหาฟืน ตักน้ำ แต่ใน
มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯกล่าวโดยรวมว่าฝาผนัง ประตู ระเบียง รั้วที่ผู้ฟัง ชุกซ่อมแซม
ขึ้นใหม่ จากนั้นจึงไปตักน้ำกินน้ำใช้ใส่น้ำดื่มภาชนะ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ธชิมิไว้ใจด้วยเคหาเก่าคร่ำคร่าชวนโซเซ อ่อน โอ้อ่อยเียงโอนเอน กล่าวว่าจะคร่ำครนกรีนโครม ลง โย้ให้ตรงกรานไม้ยัน ค้ำจั่นจันจ้องไว้ เกลากลอนใส่ชิกครุกระ มุงจะจากปรุโปร่ง แลตะละโล่งลอดเห็นฟ้า ขึ้นหลังคาครอบจาก หลบ โกงโค้งกบกดซี่กรอบ ฝ่าไม้ครอบคร่อม ออกไก่ ไม้ข้างควายแขวะเป็นรู สอดเสียบหนู แน่นขันขัด ปั้นลมคัดเคาะหักห้อย กบทุย้อยแยก แครกคราก จั่วจากจัดห่างๆ ฝา	แกะะโงกไปในเคหา เห็นฝาผนังก็ขาดประตู ก็หักพัง ระเบียงก็ตกหล่นเหมือนเขาเรียงราย ไว้ตามดิน ชุกก็ซ่อมแซมขึ้นใหม่ ทวาร ปฏิสังขริตวา ซ่อมแซมทั้งประตูบันไดบ้าน ล้อมรั้วแล้วไปตักน้ำมาใส่ไว้ให้ดื่มให้อาบ เต็มทั้งไหปั้นโตไม่มีให้เหลือ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
หน้าต่างแต่งให้มิด ล่องหลวมปิดปกชีฟาก ตง รอดครากเครือครารัด ต่อม่อขัดคำจิงขัง จัก ตอกมาขมวดเป็นเกลียว ผูกแน่นเหนียวหน่วง ประคอง ห่วงหิ้วชูลอยชักชิด ปิดมิดมิดไม่เห็น ห่าง ใส่กลอนกลางกลัดเหน็บแนม ลืมเลียด แซมซ้ำให้ชิด ไม่เคยปิดอย่าพักเปิด เพ้าถีบเถิด ถูกไม่ลื่น บันไคลงขึ้นชันชะเนาะมัน เหมาะเจาะจ้องจุนชาน ทำลนลานโน่นนี่เสร็จ กอบกำสะเก็ดกวาดปิดแผ้ว ทำเรือนแล้วเล่น เข้าป่า เทียวหักหาหอบพินแห่ง มัดพอแรงรวบ รัดเกี่ยว แบกทอดเดียวเดินคือดิ่ง ถึงทอดทิ้ง แทบเตาไฟ จัดแจงให้ไม่หยุดยั้ง ฉวยหม้อมา ผลุนตักน้ำ เดินผลีผลามพลันพล่อยๆ ใส่ ภาชนะน้อยๆ นอกเรือน ไม่ได้เตือนต้องหยุด พัก เต็มเต็มตักจนหมดสิ้น	

ในตอนที่ชูชกจะออกเดินทาง ชูชกได้กล่าวสั่งสอนนางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนาให้ระมัดระวังดูแลตนเองให้ดี จากนั้นจึงเดินประทัมณิณรอบภรรยาสามรอบ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าชูชกแสดงอาการก็กักเข้มแข็งเพราะกลัวว่านางอมิตตดาจะหนีตนไป แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่าชูชกกำลังเกลือกร้องไห้อาลัยนางอมิตตดาปนา นอกจากนี้ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับรองเท้า การสวมรองเท้าของชูชก และการประทัมณิณของชูชก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เผ่าชราจะร่ำราพันสอน พิรีพีไรละอ่อนร่ำ ร่ำพันว่า ก็สุดสิ้นสติปัญญาด้วยความรักกลัวอ มิตตดาจะหนี รัชชีกัทำเป็นก็กักขังขังเงื่อนน้ำใจ ปลืพุก่ เผ่าก็ยกย่ำใหญ่ใส่สรรพพื้นเสบียง หิ้วสายสอดสะพักพาดเลวียงวะวามวุฒูพะรุง	ตาชูชกอดกลั้นไม่ได้ ก็กลิ้งเกลือกร้องไห้เศร้า โศกอาลัยอาวรณ์ แล้วลูบหน้าลูบหลังนาง อมิตตดาปนา สั่งเสร็จแล้ว ไม่ช้าเลยดาชีกัเอา ยามใสบ่ามือจับไม้เท้า ปทกัณิณ กตวาแล้วเดิน ประทัมณิณ 3 รอบ...ชูชกเป็นพงศ์เผ่าวงศ์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พระรัง ยังทำทุเฒ่าทั้งสองสวมใส่เกือกกันรอง รกเรียว จะรับหนาม กระทำด้วยหนังน้อยๆ นั้น บางๆเบาๆแต่ชั้นเดียว เชือกกระหวัดรัดแน่น เหนียวหน่วงแน่นให้ถนัด ถึงจะวิ่งก็ไม่พลัด พลาดล้มไม่หลุดหาย เฒ่าก็อุตตฺตฺวุ่นวายแต่งตัว พระว่าพระวัง จึงเรียกนางอมิตตดาว่ามาเถิดมา มา เถอะหนาแม่มา แต่พอให้พี่ได้เห็นหน้าเสียยัง แล้ว แต่พอน้ำจิตพี่พองแผ่วกริรมย์รื่นระงับโศก ด้วยจะวิปวาสวโยคจากไปทั้งรัก เฒ่าก็ยัง อมิตตาดรุณศ ให้นั่งนิ่งในทักษิณประเทศ สืบสายสำเนียง จึงกระทำประทักษิณวนเวียน วงได้สามรอบ ตามฉบับระบอบไสยศาสตร์ เพทว่าทั้งผู้อยู่ก็จะไม่มีภัย ทั้งผู้ไปก็จะไม่มีเหตุ หากให้สวัสดิเจริญทั้งสองข้าง ก็เป็นจาริต เยี่ยงอย่างว่าเกิดคุณ	ตระกูลพราหมณ์ กล่าวคำสั่งฝากนางอมิตต ดาปนาเสร็จแล้ว ก็สวมรองเท้าประทักษิณ ภริยา

ในตอนที่ซุชจะออกเดินทางไปขอสองกุมารนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายอาการของซุชว่ามีน้ำตาไหลไม่หยุด สยดสยองจน ตัวสั่นหัวนกลัว ปวดหัวเวียนหัว หน้ามืด เหนืออกาฬโหลโซมกาย และระบุว่าเป็ลางร้ายว่าไปแล้วจะไม่ได้คืนกลับ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ บรรยายว่าซุชมีน้ำตาไหลพรากเท่านั้น ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
โอ้อ้อออเฒ่าขรามิแต่น้ำตาไม่หยุดยัง ไหล คละคลอกลั่งคลุ้มคล้าน้ำใจตน ให้สยดสยอง ขนคนสั่นประพรั่นกลัว ให้ป่วยๆ ปวดวิงเวียน หัวมัวมืดทั้งหน้าตา ดังว่าจะดับเด็ดดวงชีวาร ชีวิตมัจจะม้วยมรณ์ ปีมประหนึ่งว่าชีวิตเฒ่าจะ จรระจากร่างก็เป็นนิมิตหลากลางลี้วนแต่ อัปรีช ทั้งเหนืออกาฬโหลระริ่งโซมกาย	ตาพราหมณ์ก็มีน้ำตาไหลพราก

ในตอนเดียวกัน ชูชกรำพันถึงความพะว้าพะวัง อาลัยอาวรณ์โศกเศร้าของตนที่ต้องจากบ้านนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าชูชกมีความเศร้าโศก เพราะคิดลวงหน้าตน อาจจะไม่ได้อีกกลับมาอยู่อาศัยอีก อาการที่ชูชกแสดงออกจึงละล้าละลังหันหน้าหันหลังไม่ยอมจากบ้านไป ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
แต่่าก็ลงจากเคหาพะว้าพะวัง เหลียวแลมาดู เรือนรังที่เคยอยู่ ว่าไอ้ออกกูในครั้งนี้ นี่มันจะ เป็นคนหรือเป็นผีไม่รู้เลย โอไอ้เรือนกูเอ๋ยอาย เรือนกูที่เคยอยู่นี้มันจะเป็นเรือนกูหรือเรือนเขา ยิ่งคิดก็ยิ่งเศร้าโศกสลดระทดถอย หันหน้าหัน หลังละล้าละลังยังยับกลับบ่อยๆถอยไปแล้วก็ ถอยมา ดูนี้ก็เวทนานำลำบาก	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่ชูชกออกเดินทางมุ่งหน้าไปเมืองสีพี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยาย เหตุผลการเดินทางของชูชกว่าเกิดจากไฟราคะเร่งเร้าจึงทำให้ชูชกเกิดความกล้า ประกอบกับ มรณโชนและชะตาของชูชกมาดลบันดาลให้มีบุญก่อนจะตาย จึงเป็นเหตุให้ชูชกเดินทางมาจนถึง เมืองเชตุพนครได้ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายว่าชูชกเดินเตร็ดเตร่มาสู่นครสีพี ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ทั้งนี้ก็เพราะไปราคะหกรุมเร่งเอาตัวมา แต่่าจึง มีจิตนั้นคิดกล้าเซซังไม่ยังกลัว มรณนุติเคน วา อนึ่งว่าโชคาตาตัวของออแต่่าชรา นั้นมี เป็น มรณ โชนราศีมรณันตีกลาก จวบจนชีวา มรณภาพใกล้ตายจะมีบุญ จึงเผอิญให้อาจหวน หวนมุ่งมาระระรวย ทั้งไฟราคะก็ว่าทั้งชาตาก็ เป็นด้วย จึงรวระเร่เร่เดินได้ในทางเปลี่ยว ละลนละลานหลีกเลี้ยวตลอดดลัดมา สีวิน นคร ผิด เร็วๆ ระรี่เรื่อยมายังสีวีราชธานี	แล้วเตร็ดเตร่จาริกไปสู่นครชาวเมืองศรีพิราษณูร์

ในตอนที่กำลังมาถึงเมืองสีพี ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายความมั่งคั่งโอ้อ่าของเมืองสีพีไว้อย่างละเอียดว่าเมืองนี้ประกอบไปด้วยทรัพย์สมบัติ แก้วแหวนเงินทอง เครื่องศฤงคาร ทั้งช้าง รถ กำลังทหารรวมทั้งอาหารอุดมสมบูรณ์ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายเพียงว่าเมืองสีพีเป็นเมืองกว้างใหญ่มั่งคั่ง ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อันมั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ ทุกสิ่งสรรพสารพัด จะบริบูรณ์ ทั้งสัตว์คนะก็พูนอยู่มุนมอง ทั้ง อลงกรณ์วัตถุพัสดุและเงินทองก้อนองเนื่อง อนันต์อเนกด้วยเครื่องสุรศฤงคาร ทั้งขจรพล พาหนยานอนเภา ทั้งขัชกโกชนาภัตตอาหาร อนกนอง	อันเป็นเมืองกว้างใหญ่มั่งคั่ง

ในตอนที่ชูชกเดินทางไปถึงเมืองสีพีแล้วถามถึงพระเวสสันดรกับชาวเมืองสีพี ชาวเมืองจึงรู้ว่าชูชกจะมาทำความเดือดร้อนให้แก่พระเวสสันดรจึงพากันขับไล่ทำร้าย ชูชกจึงหนีด้วยความหวาดกลัว ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, บรรยายรายละเอียดทำทางของชูชกที่เตรียมต่อสู้ป้องกันตัวและร้องโต้ตอบทำทนายชาวเมือง แต่ไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เผ่าที่ร้องว่าออเจ้าอย่าเข้ามามิใช่การ ชั่วมัวที่ ไหนกูได้ไปขอทานจริงๆ หรือฟ้าผ่า เขาก็ เหวี่ยงวังถูกทั้งที่แข่งขา เผ่าชราหกล้มลงนอน กลิ้ง เผ่าก็ลุกขึ้นยืนร้องว่า มึงจะลองหรือเอา จริง หรือว่าทั้งทางที่จะหยอกเล่น ถ้าจะเล่นก็ เล่นกัน ใครดีใครขยันสรรกันเข้ามาทีละคน เผ่าก็วิ่งระเหระหนหันไม้เท้าจ้อง ทำท่าทางที่ พลองเพลงสามเส้า จึงร้องว่าฮ้าเฮ้อออเจ้าจัดกัน เข้ามาทีละที จะเล่นกันทางกระบองกระบี่ดีไม สู้ไม้ยาว หรือจะชักซ้อมสามเส้าสอบกันด้วย มวยหมัด อันกูนี้ถึงแก่ก็แก่หัด หัดกันลองแต่	ฝ่ายดาชูชกวิ่งเข้าไปในป่าหน้อยเกือบจะกษัย ชีวิตด้วยความหวาดกลัว

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สักตั้ง หรือจะเล่นกันทางเสโลโล่ตั้งคาบเดี่ยวดี มึงเข้ามา แต่อายปากนั้นกลัวว่าไม่กลัว แต่อาย ใจนั้นระรัวๆ ตัวก็สั่นอยู่จริงๆ อ้ายดินพาวังรัง ไม่อยู่ เฒ่าก็คอยคะเนดูเดินขะไขว่เขวียคะเน ได้คะเนเสียพอหมายมั่น เฒ่าก็วิ่งพลาดผล พลาดผลันผละผลุนผลุดออกวงนอก ผินหน้า มาแล้วก็แลบลิ้นหลอกบอกว่ากูจี้คร้านอยู่ เขาก็เล่นไล่สะพรังพรวรดเดียวก็เข้าป่า	

ในตอนที่กล่าวถึงรูปร่างลักษณะและความเป็นมาของพรานเจตบุตร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายรูปร่างลักษณะพรานเจตบุตรอย่างละเอียด คือ พรานเจตบุตรเป็นคนหนุ่มจัดห้านอนอยู่ในป่า ใจคอเหี้ยมหาญ น้ำใจคือดั่งสผู้ไม่ถอย รูปร่างใหญ่โต เรียวแรงแข็งขัน หนวดเหมือนลวดทองแดง ผมหักยู่ คาดฝ่าประเจียด ถือหน้าไม้อาบยาพิษ มีพร้าขัดเอว เชี่ยวชาญการเดินป่า สืบเชื้อสายพรานป่าชาวเจตราชูร์ กษัตริย์เจตราชูร์มอบหมายให้เป็นผู้เฝ้าประตูป่าป้องกันมิให้ผู้ใดล่วงล้ำเข้าไปรบกวนพระเวสสันดรได้ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายว่า มีพรานป่าผู้หนึ่งชื่อเจตบุตร เชี่ยวชาญการยิงธนู และเป็นผู้เฝ้าประตูป่าด้วยการสร้างบ้านกันรั้วไม่ให้ใครผ่านได้ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ยังมีกระต่ายพนายหนึ่งหนุ่มนั้นอรุญจบเจ จร ทั้งน้ำใจนั้นก็เหี้ยมห้าวหาญหักห้านอน เนินชำนาญป่า เพื่อนนั้นอวดเก่งกักขะหยาบ ซ้ำทารุณหุนหันล้วนร้ายกาจ แต่เพื่อนฆ่าเสียซึ่ง มฤคชาตินี้มีได้น้อย ทั้งน้ำใจก็ไม่ระทดถดถอย ทนสู้ตาย ศัตรูสู้สิ้นไม่ระคายเคืองสะคุ้ง ทั้ง รูปร่างก็เยี่ยมใหญ่สูงทรงทหารเห็นสมตัว ทั้ง น้ำใจก็ดื้อด้นดุกะไม่คิดกลัวกลัวกลัวหน้า ขมึงทั้ง ทั้งอกไหลก็ผายผิงผาดเงื่อมเชื่องขยัน คิวเขียวขอบซ้ายขวาตาเป็นมันเขม้นมุ่น	มีพรานป่าคนหนึ่งชื่อเจ้าเจตบุตร ท่านแต่งตั้ง ไว้ให้เฝ้าประตูป่า แก่ก็รู้ศิลปะธนูยิงแม่น แกว่นสันทัด แก่อาศัยทำเป็นบ้านกันรั้วไม่ให้ คนทั้งหลายเดินเข้าไปสู่พนมคีรีวงกตได้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
มะเมียงมอง ไฟและหนวดคั่งลวดทองทะงุมมะ ไม่คิดใคร ทั้งคางเขรก็ครุกระขึ้นรำไรรอย่น ขนเขียวขดแข็ง ทั้งผมเผ้าก็ยุ่งย่งหยุกหยิก ยะหยของแหงแดงงอเงี้ยวเหมือนเขียวเงงเงง งอน ผ้าประเจียดประจงจับซ่อนสวมเคียรแสรัง ตะแบงบิดโปกพัน สักกระสันเป็นสามรวรด กระดูกกระดูกกระดูกหมัดชิดลูกชกขายน้อย ห้อยหูกระต่าย ทั้งเรียวแรงก็แข็งขันอยู่ทั้งกาย แข็งข้อมือถือหน้าไม้ลูกเหลาแหลม ลานพับ สลับแซมสันไว้เป็นใบบิด ปลายก็ซึมซาบอาบ ด้วยยาพิษสะพักสะพายแล่ง ผ้าคาดพุงผูกพัน ขันตะแบงแข่งเข่นฆ่าพัวขัดเอว ทั้งเดินเหิน นั้นก็รวดเร็วร้ายร้องตระเวนด่าน เจโต เมาะ เจตปุดโต เพื่อนนั้นเป็นลูกของชาวบ้านเจต ราชภูธรันกร เป็นโคตรเผ่าสัมพันธ์พนจรเนื่อง มาแต่บิดา จึงชื่อว่าเจตบุตรพรานป่านาม บัญญัติ อังกฤงกษัตริย์เจตราชูร์ทั้งหกหมื่น สะพรั่งพร้อม ปรีกษาเสร็จแล้วก็ยอมมอบ อาชญาสิทธิ์ ให้พี่น้องคอยผจญปัจจามิตรหมู่ อรินทรราช ถ้าพบแล้วอย่าว่างเว้นเช่นพิฆาต คอยตระเวนไพร	

ในตอนที่พรานเจตบุตรได้ยินเสียงซูกว้างหนีสนับขึ้นไปร้องเรียกหาพระเวสสันดรอยู่บน
 ต้นไม้ พรานเจตบุตรจึงเข้าไปดูให้เห็นแน่ชัด ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายท่าทางของ
 พรานเจตบุตรว่าค่อยๆอย่างงเขยิบเข้าไปดูที่ละน้อยจนพบตัวซูก แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษา
 เขมรบรรยายว่าพรานเจตบุตรกระวีกระวาดเหลือบมอง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ไฉนเสียงอ้ายเฒ่ามันครวญครื้นครั่นสนั่นไป ทั้งไพร เอ๊ะ จะเป็นอะไรฟังไปก็ไม่ได้ศัพท์ ค่อยเอียงเอี้ยวเงยหูลงสดับดูก็เห็นหลาก ไครมา ทำอะไรเสียงร้องให้อยู่วากๆหว่างพงที่ตรงนี้ จำจะเดินเข้าไปดูสักทีย่างแต่ค่อยๆ ย่องเข้าไป ทีละนิดชิดเข้าไปทีละน้อยถอยเข้าไปให้ใกล้ เห็นแล้วก็ฮึดฮือ	ครั้นไฉนเสียงตาชุกร้องไห้โฮปะปนไปด้วย เสียงหมามันเห่า เจตบุตรก็กระวีกระวาด เหลือบมองไป

ในตอนที่พราณเจตบุตรจะยิงธนูฆ่าชุก เนื่องจากพราณเจตบุตรคิดว่าชุกต้องการเข้าไปหาพระเวสสันดรเพื่อทูลขอพระนางมัทรีหรือมิฉะนั้นก็ขอสองกุมาร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายท่าทางวิธีการยิงธนูอย่างละเอียด ตั้งแต่การนุ่งผ้าขัดเขมรเพื่อให้ทะมัดทะแมง การปลดหน้าไม้ชักลูกออกจากแฉ่ง ยกเท้าขวาเหยียบคันธนูไว้ ก้มสอดสายสะพักพาดไหล่ไล่เสียดแฉ่งท้าย นั่งเหยียดยันสองเท้าทอดถิปลันดินให้ถนัด คู้เข่าย่อเท้าหลัง เอาศอกตั้งบนเข่า ยกหน้าไม้ประทับแก้มแล้วหลิวหน้าเล็ง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่า เจตบุตรรีบคว้าธนูขึ้นหน้าไม้ เอาลูกศรมาไล่แล้วเล็ง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ถกเขมรจิ้งมั่งรังรัดขัดกระเบนเขม้นมุงหมอบ มองเข้าไป จึงปลดเปลื้องปลดหน้าไม้ชักลูก หลุดออกจากแฉ่ง ไล่ปากเข้าขบคาบคันขยัน เขยื้อนขยดเข้ามา จึงยกเท้าขวาเหยียบคันข่มลง ไว้ ก้มสอดสายสะพักพาดไหล่ไล่เสียดแฉ่ง ท้าย มือกระหวัดห่วงหนึ่งยวบสายสนสอด ขึ้นกับคัน จึงนั่งเหยียดยันสองเท้าทอดถิปลัน ดินให้ถนัด กลับสายน้าวโอบสะพักพาดสวม ไล่สะลึง สองมือเข้าเข่นคร่ำครูกระชากลากลัก ดังกะกึกกุกกักชักสายพาดขึ้นกับไก จึงเอาลูก ลงวางพาดไล่สายสวมกรอมร่องราง ลูกขึ้น ยงโย่เหยียดแยะหยัดอย่างย่อเท้าหน้ายัง คู้เข่าย่อ เท้าหลังศอกหนึ่งตั้งขึ้นบนเข่า ยกสันรางวาง ประทับกับแก้มเข้าแล้วเล็งหลิวหน้า	กระวีกระวาดคว้าจับธนูขึ้นหน้าไม้กุดปาก วางท่าใหญ่โต เอาลูกศรมาไล่ยกขึ้นเล็งไป ไซ้

ในตอนทีพรานเจตบุตรกล่าวคำขู่จะฆ่าชุกเพราะเห็นว่าชุกจะมาทำความเดือดร้อนให้พระเวสสันดรนั้น ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายรายละเอียดว่าพรานเจตบุตรจะยิงชุกให้หัวขาดกระเด็น ผ่าอกเอาเนื้อ อวัยวะภายในมาขายย้ากับเครื่องปรุง เอาสมองมาหนึ่งให้สุกแล้วนำไปสังเวทเพาอารักษ์ประจำป่า แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายว่าจะยิงทรวงอก ควักเครื่องในต่างๆมาขายล่าบุงาเจ้ากรุงพาลี ส่วนหัวชุกจะตัดเสียบถวายเป็นเจ้าป่า ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ถูกแล้วแต่ว่าอายหัวมึงจะขาดกระเด็นคิดคิดดิ้น ระวังตัวๆ เอาลงที่กลางดินพอสิ้นใจ ทั้งอาวุธของกูนี้ไซ้ไรใส่ขางน่อง กูจะลัดลั่นลองเล่นดูสักลับ ขยับขยักยิงกูสักเป้ง กลัวแต่ว่าจะไม่ผางผิดละหรืออย่าอวดอาจ อ้ายลูกศรมันจะคือดาษคิมเอาโลहित อ้ายสิริษะก็จะกระเด็นเด็ดติดตกตามไม่ต้านทาน ดังกะโหลกถูกตาลหล่นจากขั้ว กูจะผ่าอกออกให้ทั่วแตกเถื่อถึงหัวใจ ทั้งเนื้อหนังพุงเพาะและตับไตไส้สั้นยาว ก็จะคุลีการขย้าเข้ากับเครื่องปรุง กูจะประดับประคิษฐ์ประคองคูให้มันข่องกับเนื้อซีกสันมันสมองในตัวมึง กูจะใส่ตับคิบคาบผนิกพะเนงนึ่งให้สุกเสร็จ กูจะสร้างศาลสี่เสาใส่ตระเว็ด วางเครื่องพลีกรรมกระทำที่ชายป่า กูจะร้องเสเทวอาารักษ์ประกาศ ถวายเป็นปิ่นถสกุณ เทวราชริมราวทาง อันสิ่งสถิตที่ย่านกลาง พระไพโรพฤกษ์ เห็นก็จะสำเร็จมนนิกใจจะเน ก็เห็นว่าจะเป็นเล่ห์เล่นกันในวันนี้ เทพเจ้าก็จะยินดีด้วยเครื่องกระยาสังเวทอันอุบวงสรวง เสวยศักดิ์สิทธิ์ขึ้นทุกวัน	ข้าไม่ไว้ชีวิตเอ็งให้รอดอยู่ต่อไปอีกหรือ ข้ายังด้วยธนูให้ถูกทรวงอก ควักเอาตับ ดี ย้าพล่าบุงาเจ้ากรุงพาลี ทำพลีการเทพรักษาชอกเขา ส่วนหัวเอ็งเล่า ข้าจะเสียบถวายเป็นเจ้าป่าน ไพรพนมนี้

จ. กันท์จุลพน ในกันท์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่กำลังถึงพรานเจตบุตรนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายความเป็นมาของพรานเจตบุตรคือผู้มีหน้าที่ป้องกันไม่ให้ผู้ใดผ่านเข้าป่าไปทำอันตรายพระเวสสันดรได้ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายเพียงว่าเจตบุตรเป็นคนในตระกูลพรานป่า ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
นายเจตบุตรบุรุษพรานป่า ซึ่งหมูกษัตริย์ผู้ใหญ่ ในมาตุลบุรี บังคับให้มีอำนาจ ในที่จะป้องกัน ห้ามปรามชนแปลกหน้ามาประหลาดยังทางที่ คลาคลาดไปยังเขาวังกบรพต เป็นที่สร้างพรต พรหมจรรย์ ของสมเด็จพระบรมธรรมทานาธิเบศรเพสสันดรราชาธิ เพื่อว่าจะมิให้มี อุบัติวันตราย	เจตบุตรผู้เป็นตระกูลพรานไพร

ในตอนที่พรานเจตบุตรบอกหนทางไปยังเขาวงกตแก่ชูชกและชูชกออกเดินทางตามคำบอกนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าชูชกเดินไปตามคำบอกอย่างไม่หยุดยั้ง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายท่าทางของชูชกในขณะที่เดินทางอย่างละเอียด ได้แก่ เอาถุงพาดบ่า คว่ำไม้เท้ามาช่วยพยุงตัว เดินสะดุดล้มลงสะดุดหลุดจากบ่า จากนั้นชูชกเข้าใจผิดว่าสุนัขมาไล่กัดจึงหันไปทำเสียงขู่สุนัข ทำให้เห็นท่าทางที่น่าสงสารสมเพศของชูชกยิ่งขึ้น ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ตะแค้นเดินไปไม่หยุดยั้ง	ดาซีกีเอาผ้ามาคาดพันเอวด้วย เอาถุงมาวางบนบ่า มือคว้าจับไม้เท้ามายังตัว เดินออกจากสถานนั้นไปงกๆเงินๆ ดาซียพยายามจะยังสะดุดล้มลงป้าบถุงแกว่งดูเขาเหวี่ยงตัว พลัดตกจากบ่าลั่นปากว่าอุ๊ะยังให้ได้ คิดคะเนว่าเป็นหมามันไล่เหมือนเมื่อก่อนแล้วนั้น พยายามร้องเสียงกระด้างทำให้ตื่นกลัวว่าหมาๆหันหน้าไปดู กรันไม่เห็นจึงตาเฒ่าที่หัวล้านเกลี้ยงเหลือแต่เชิงผมสองข้างตรงกลางเกลี้ยงหมด เอาไม้เท้ามาขนาบเดินไปตามมรรคา

ช. กัณท์มหัพพน ในกัณท์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ชูชกออกเดินทางไปตามคำบอกของพระอภัยมณีนั้น ในรายาวมหาวสสันดรชาดก,บรรยายรายละเอียดว่าชูชกออกเดินทางมุ่งหน้าเดินไปทางทิศอุดรด้วยความระมัดระวัง ไปล่ำฟังในป่าที่แสนกัณดาร รอบข้างเต็มไปด้วยสัตว์ร้าย แต่ในมหาวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายเพียงว่า ชูชกกเล่าเวลาและออกเดินทางไป ดังนี้

รายาวมหาวสสันดรชาดก,	มหาวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
น มัสการ ประณต ประนมลา บ่ายภิมุข มุ่งพฤกษาสำเหนียกเนินไศล ไปโดยอุดรทิศ สถลมารคระมัดกาย ผู้เดียวเดินสันโดษคายน แดนดงพงพนัสแสนกัณดารเห็นแต่ไพรพฤกษา สาธน์กับเสื่อสีห์สรรพสัตว์นักรอนรัยกาจ	แล้วก็ลาออกไป

ซ. กัณท์กุมาร ในกัณท์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ชูชกเดินทางไปถึงสระโบกขรณีซึ่งเป็นเวลาเย็นมากแล้ว ชูชกเห็นว่าเป็นเวลาที่พระนางมัทรีจะกลับมาจากหาผลไม้ในป่า หากตนเข้าไปทูลขอสองกุมารจะไม่สำเร็จเพราะพระนางมัทรีผู้เป็นพระมารดาข่มขั้ดขวาง ในรายาวมหาวสสันดรชาดก,บรรยายความคิดของชูชกอย่างละเอียดว่าสตรีมักเป็นมารในการสร้างกุศลของสามี หากตนเข้าไปทูลขอสองกุมารก็ไม่สำเร็จ พระเวสสันดรก็จะเสียศรัทธา ตัวเองก็จะเสียประโยชน์ แต่ในมหาวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายเพียงว่า สตรีย่อมรักลูกและหากพระนางมัทรีมาทักชูชกพระนางจะเป็นอันตรายต่อทานบารมีของพระเวสสันดร ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สตรีนี้เป็นเกาะแก่งกีดกระแสนกฤต มิมัจฉริย มีคมนคือตัวมาร ขามเมื่อสามีจะทำทานมัก ทำลาย ด้วยเขบคายคอยค้อนดิงเข้าทักท้วงให้ ทอดทิ้งเสียศรัทธาผล มาตรแม่นและว่าอาตมา จะรุกรันโลกเข้าไปขอ ซึ่งพระปิยนุตรน้อย หน่อผู้แนบอ ที่ไหนพระนางเธอจะยอมยกซึ่ง พระปิยนุตรทานบารมี น้ำที่จะเสียที่ทั้งสองทาง ฝ่ายพระองค์ผู้สร้างก็จะเสียศรัทธาผล ฝ่ายเราผู้ แสนจนก็จะปราศจากลาภค้ำน้ำไหลอยู่ดั่งเล	สตรียอมรักลูกแล้วไม่เคยได้เจริญดังใจกับ ขอทานผองเลย เพียงพระนางมาทันแล้วจะทำ อันตรายแก่ทานบารมีแห่งพระบรมโพธิสัตว์ ปรากฏแล

ในตอนที่พระนางมัทรีเสด็จเข้าบรรทม ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าพระนางบรรทมไม่หลับและเกิดอาเพศต่างๆ คือกายพระนางสั่นระรัว สะดุ้ง เสียสยของกาย พระนางจึงแผ่ไมตรีลงสู่ที่บรรทม จนเวลาปัจจุสมัยพระนางจึงบรรทมหลับสนิท ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สมเด็จพระนางนาถมัทรี เสด็จบรรทมที่ใน ห้องพระอาศรมบรรณศาลา ยังมีทันที่จะนิทรา ระงับพอหลับพระเนตร ก็อาเพศเป็นลางหลาก ขามเมื่อจะจำจากพระลูกรักทั้งสองศรี พระ อินทรีย์เธอสั่นระรัวริก สะดุ้งพระองค์พลิกดั่ง ไครผลึกให้พลัดแพลง เสียวสยะสยงยะ เขือกเย็นว่าเอ๊ะจะเป็นพิกลฉันใด หรือว่าภัยจะ บังเกิดมี เธอก็แผ่พระไมตรีลงสู่ที่นิทรารมณ์ บรมไสยาสน์ พระนางให้หว่าดๆจนเพล ปัจจุสมัยจึงม้วยผล็อยหลับสนิท	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่พระนางมัทรีบรรทมหลับแล้ว พระนางสุบินเป็นนิมิตร้าย ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับบรรยายใกล้เคียงกันแต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียด ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ยังมีบุรุษผู้หนึ่งนั้นเคิบโตคำล้าสันเห็นพิลึก	บุรุษหนึ่งนั้นคำเดีย
ผิวกายดำเป็นหมึกมีดั่งม้ามหม	
ดูนี้โกกเกกเง่งจก	ไม่สุภาพคั่งคนพองทั้งหลายเลย
มีหัตถ์เบื้องขวานั้นถือดาบ คมเขี้ยวเป็นมัน	อันมีมือถือซึ่งเครื่องอาวุธคม
ปลาบตะเลื่อมแสง	
แกว่งกวัดจวัดเจียนวิ่งวุ่นเข้ามาถึงถีบทวารตึง	มันวิ่งหลบๆ ซ่อนๆ มาข้างบรมศาสา...ร้อง
ทลายลง กระเทีบเท้าตะคอกขู่คำรามสำรา	คำรามว่า นางมัทรีอยู่ไหม นางมัทรีอยู่
	หรือไม่ แล้วมันวิ่งเข้าไปในบรมศาสา
ในลักษณะฝันว่าพระนางเธอมิได้ต่อเถียง แต่	- ไม่ปรากฏ
ร้องๆ จนสุดพระสุรเสียงสำเนียงกระกรีดกรีด	
หวีดวีนวอนขออิกรณโทษ	

ตารางแรก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายลักษณะชายที่เข้ามาทำร้ายพระนางมัทรีว่าเป็นคนตัวใหญ่โต แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่า ชายผู้นั้นตัวเดีย

ตารางที่สอง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายกิริยาท่าทางของชายผู้นั้นว่าท่าทางโกกเกกเง่งจก โกกเกก หมายถึง คดโกง, เกะกะระราน, เกกมะเหรก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 153) ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่าท่าทางไม่สุภาพ

ตารางที่สาม ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าชายผู้นั้นถือดาบด้วยมือขวาแกว่งจวัดเจียน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่าถือเครื่องอาวุธคม

ตารางที่สี่ บรรยายวิธีการของชายผู้นั้นที่จะเข้ามาทำร้ายพระนางมัทรี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่า ชายผู้นั้นกวัดแกว่งดาบวิ่งวุ่นเข้ามาแล้วถีบประตูลทลายลง กระเทีบเท้าตะคอกขู่คำราม แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายว่าวิ่งหลบๆ ซ่อนๆ มาข้างศาสา ร้องคำรามถามหาพระนางมัทรีแล้วจึงวิ่งเข้าไปในศาสา

ตารางที่ห้า ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายการปกป้องพระองค์ของพระนางมัทรีว่า พระนางมัทรีร้องกรีดจนสุดเสียง วิงวอนขอโทษ และตกพระทัยตื่นบรรทม แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯไม่ปรากฏ

บรรยายโวหารต่อไป คือในตอนที่ชุกเดินเข้าไปหาพระเวสสันดร พระองค์ทราบความประสงค์ของชุกแล้วจึงตรัสใช้พระชาลีออกไปต้อนรับ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายคำพูดของพระชาลีกับพระเวสสันดรก่อนจะออกไปต้อนรับชุก ซึ่งในรายชวามหาเวสสันดรชาดก, ไม่ปรากฏ ดังนี้

รายชวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	บพิตรพระวราชบิดา ข้าพระองค์ก็ได้เห็นเช่นกัน อันบุรุษนั้นเห็นปรากฏจะเป็นพราหมณ์ พราหมณ์นี้มาเป็นแขกของเรา คือว่ามีปรารถนาอย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอนเลย

ในตอนที่ชุกเข้าไปพบพระเวสสันดรในพระอาศรมนั้น ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าชุกเข้าไปปราศรัยเป็นสัสมโพนินยักถรรณสวัสดิ์ หมายถึงระเบียบอันดีงามว่าด้วยการกล่าวทักทายด้วยถ้อยคำอันเป็นที่น่ายินดี และพระเวสสันดรทรงปราศรัยตอบด้วยความเปรมปรีดี แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายรายละเอียดในคำถามของชุก ว่าพระเวสสันดรมาประทับอยู่กลางป่านี้ทรงสุขสบายดีหรือไม่ ผลาหารมีพอเสวยหรือไม่ สัตว์ร้ายใหญ่่น้อยมาเบียดเบียนพระองค์บ้างหรือไม่ และบรรยายคำตอบของพระเวสสันดรอย่างละเอียดเช่นกันว่าพระองค์ไม่มีโรคาพยาธิใดๆ ผลาหารบริบูรณ์ดี สัตว์ใหญ่่น้อยไม่มีมาเบียดเบียนเลย พร้อมกับเชื้อเชิญชุกชำระล้างร่างกายให้สบาย และกินอาหารให้อิ่ม ดังนี้

รายชวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เด่าใจเกล้ากระทำประพฤติปราศรัย เป็นสัสมโพนินยักถรรณสวัสดิ์ พระบรมโพธิสัตว์ก็เปรมปรีดีปราศรัยตอบ	บพิตรพระองค์ ทรงศีลสิกขา เป็นมหาฤทัยพิเศษประเสริฐเอย อันพระกรุณา มาประทับอยู่กลางไพรใหญ่เจียบสัจด์ห่างไกลขนาดนี้ พระองค์ผาสุกสนุกในพระองค์ดี หรือหนึ่งมีพระโรคา พาทไม่สบายเป็นทุกข์ในพระจันทร์

ร่ายยาวมหาเวศสันดรชาดก,	มหาเวศสันดรชาดกภาษาเขมร๑
	สันดาน บพิตรพระราชฤทัยเอ๋ย เกี่ยวกับการ เลี้ยงชีวิตให้รอดอยู่ด้วยผลไม้ผองทั้งหลาย ที่ไพร่ใกล้นี้ ยังมีผลผลาหารมากพอเก็บเสวย ได้หรือไม่ ๑ อันว่าขุน รื่น แตน ต่อ แมงป่อง ตะขาบ อสรพิษ งูเล็ก งูใหญ่ ปะปนด้วยพัสฏก (งูชนิดหนึ่ง) งูเห่า พัสฏาสทนต์เสง (งูชนิด หนึ่ง) พัสฏกนเรศวรเกตุ (งูชนิดหนึ่ง) งูดิน งู วงช้าง งูเหลือม ลาย ผองยังมีมากหรือไม่ ๑ อันมฤคิมฤคาพาลสามหาวดุร้ายคะนองผอง นั้นยังมีมาเบียดเบียนพระองค์หรือไม่ คุณก่อน เจ้าพราหมณ์เอ๋ย ตั้งแต่ชาวศรีพิราษณ์เจ้า เนรเทศเรามาอยู่ ณ ไพรนี้ สุขสนุกสบาย ไร้โรคพยาธิอุบาทว์เจ็บป่วยเลย ๑ พราหมณ์ เอ๋ย เราเลี้ยงชีวิตอยู่ทุกวันนี้ด้วยการเสาะ แสวงหาผลไม้บริโภค ๑ อันผลไม้เหล่านั้นเล่ามี มากยิ่งนักบริโภคไม่รู้หมดเลย ๑ พราหมณ์เอ๋ย อันว่าขุน รื่น แตน ต่อ แมงป่อง ตะขาบ เสือ ละมั่ง แรด วัวแดง กูปริ ช้าง งูเล็ก งูใหญ่) ปะปนไปด้วยพัสฏก (งูชนิดหนึ่ง) งูเห่า พัสฏาสทนต์เสง (งูชนิดหนึ่ง) พัสฏกนเรศวร เกตุ (งูชนิดหนึ่ง) อสรพิษเหล่านั้นล้วนสามหาว มีมาก แต่มันไม่เคยมาพาธาเบียดเบียนเราเลย ๑ พราหมณ์เอ๋ย อีกประการหนึ่ง ตั้งแต่ชาว ศรีพิราษณ์ เจ้าเนรเทศเรามาอยู่ป่านี เป็น จำนวน 7 เดือนแล้ว เราไม่เคยเห็นใครคนใด คนหนึ่งเลย เพิ่งเห็นแต่เจ้าพราหมณ์เองนี้เป็น ปฐม ๑ พราหมณ์เอ๋ย วันนี้เราได้เห็นดาชิอินดิ เต็มใจ คิดเห็นเป็นพราหมณ์พฤติ ถือไม้เท้า ไม่เรียวไฟสีเหลืองสุกๆเป็นลูกมะตูม ถ้าโดย

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
	คิดไป ก็เห็นว่าประไพยิ่งนัก ดุจดั่งแขกมาถึง ใหม่ จากสถานไกล เชิญดาชิชำระกายเหงื่อ โคล้างเท้า ณ โรงน้ำ จงดาชิอาบดื่ม ให้ชื่น เริงสบายใจเกษมสันต์ฯ เจ้าพราหมณ์เอย เกรงเจ้าหิวข้าว ผลไม้ผองทั้งหลายก็มีมากมาย คือ มะพลับ ตะขบ สัฟรา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกหนา มีรสฝาด มียางขาว ลูกดิบๆ ใช้แกง ส้มหรือดองได้ ลูกสุกมีรสเปรี้ยวๆ หวานๆ กิน ได้) สัฟวย (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) แล้วแต่เจ้าจะ เลือกเอาที่สุกๆ คลุกน้ำผึ้ง บริโภคแล

ในตอนที่พระเวสสันดรประทานสองกุมารให้แก่ชูชก แต่ทรงขอให้ชูชกรอพระนางมัทรี
กลับจากป่าเสียก่อน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่า ให้ชูชกรอพระนางมัทรีกลับมา
ก่อน รุ่งเช้าจึงเดินทางต่อ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายละเอียดว่าให้ ชูชกรอ
พระนางมัทรีกลับมา เพราะพระนางจะนำสองกุมารไปอาบน้ำสระผม ร้อยกรองดอกไม้มาผูกสวม
ทาเครื่องหอมต่างๆ และหาผลไม้รสอร่อยให้สองกุมารบริโภค จากนั้นรุ่งเช้าจึงออกเดินทาง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เราขอทูลาเลื่อนสักราตรี พอให้ทันพระมัทรี เรอกลับมา ต่อพรุ่งนี้จึงไปเกิดหรือไรนะพฤตมา จารย์	เราอยากห้ามเจ้า ให้อยู่นอนที่นี่ แต่ในราตรีนี้ ก่อน รอคอยนางมัทรีมา นางจะเอาไปอาบน้ำ สระผมชำระแล้วนางจะเก็บดอกไม้ต่างๆ มา กรองผูกสวมให้ แล้วจะเอาคันธพิโครต่างๆ มาทาถูบไล่ทั้งองค์ แล้วนางจะตั้งใจทำผลไม้ รสอร่อยต่างๆ ให้เด็กทั้งสองบริโภค ให้อิ่มเอม สมปรารถนา พราหมณ์เอย ถึงเช้าตรู่ขึ้นเจ้า ค่อนนำเอาลูกเราไปแล

ในตอนที่สองกุมารหลับไปซ่อนตัวในสระบัวและพระเวสสันดรเสด็จตามรอยสองกุมารมา
จนถึงสระโบกขรณี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าพระองค์ทรงทราบได้ว่าสองกุมาร
อยู่ในสระ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายละเอียดว่า พระเวสสันดรทรงเห็นแต่รอย

พระบาทสองกุมารเสด็จขึ้นจากสระ ไม่เห็นรอยพระบาทเสด็จลงสระ จึงทรงทราบว่าสองกุมารซ่อนตัวอยู่ในสระโบกขรณี ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ตรัสแล้วก็เสด็จนิมนตามรอยบวรวิญชาสอง กุมารจนถึงสถานโบกขรณี ก็แจ้งว่ากัณหาชาติ อยู่ในสระสง	พระองค์เสด็จอย่างตามครรถรองรอยพระบาทนั้น ไปถึงพุ่มไพรสงัด ทรงทอดพระเนตรเห็นแต่ รอยพระบาทเดินขึ้นมาจากสระนั้นเล่า จึง พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาว่า นี่เป็น รอยเท้าลูกเรา ไฉนก็เห็นแต่รอยเท้าขึ้นมาเล่า แต่มิได้เป็นเหตุเป็นความอะไรเหลือเกินนัก สมลูกเราซ่อนอยู่ในน้ำกระมัง

ในตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับสองกุมารว่าทั้งสองเป็นสำเภาทองที่จะพาสัตว์โลก
ทั้งหลายไปสู่ฝั่งแห่งนิพพาน ซึ่งเรือสำเภาธรรมดาไม่สามารถเดินทางไปถึงได้ ในร่ายยาวมหา
เวสสันดรชาดก,บรรยายวิธีการแล่นเรือสำเภา หน้าทีของคนประจำเรือในตำแหน่งต่างๆ ซึ่งไม่
ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ครั้นได้ฤกษ์แล้วให้เลิกให้ขึ้นสามลา ยิงปืนบน นาวาเสียงฆ้องฆ้องดังดัง คนการยี่นสะพรังอยู่ พร้อมเพรียง ศัพท์สำเนียงเสียงเฮโล เฮล่า เข้า นุดคร่าสายสมอดีมีล้อลั่นอยู่ฉ่างๆ โบกธงอยู่ กว้างๆแล้วแกว่งกวัด พระพายชายพัดคิดใบบน ล้าดำตนหนก็มุงมอง ตั้งเข็มส่องกล้องสลัด โดยกำหนดชนิดกะเนหมาย นายท้ายก็ยกย้าย พายเบี่ยงเจดียงแล่นออกทะเลเล็กแลไม่เห็นฝั่ง บังเกิดลมสลาตันตั้งดีเป็นลูกคลื่นอยู่ครั้นแรง สำเภาก็โคลงเคลงไปตามคลื่น ตื่นเดิน เสากระโดงหักกระเด็นกระดานแตก คลื่นใหญ่ โยนกระแทกกระทึกกระทักทั้งผิงผาง สำเภาก็ อับปางลงในท่ามกลางชลหลวง ผูกมนุษย์ทั้ง ปวงไม่เหลือเหลือล้วนเป็นเหยื่อแก่เต่าปลา ด้วย เป็นโลกินาว่าไม่จริงเลย (น.239-240)	-ไม่ปรากฏ

ในตอนทีพระเวสสันดรตรัสปลอบสองกุมารไม่ให้เสียใจที่ต้องไปเป็นทาสชุก ใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่า พระเวสสันดรตรัสปลอบสองกุมารไม่ให้ร้องไห้เพราะบิดา ยังมีชีวิตอยู่เพียงแต่ไร้สิ้นเงินทอง และถ้าบิดามีเงินทองก็จะไม่ยอมให้ลูกทั้งสองต้องจากไป แต่ใน มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายว่า พระเวสสันดรตรัสปลอบพระชาลีว่าพระชาลีย่อมทราบ อยู่แล้วว่าพระองค์โปรดปรานการให้ทาน ขอให้พระชาลีอดทนการบริจาคของบิดาในครั้งนี้ด้วย ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พระลูกเอ๋ยขึ้นขึ้นเถิดนะเจ้าฟังบิดาว่า แม่ก้น หาเอ๋ยงยหน้าขึ้นเถิดนะแม่ แลดูหน้าพระบิดา เสียยังแล้วให้ขึ้นมัน เจ้าจะสะอึกสะอื้นไปไย นะพระลูก เจ้าจะกินน้ำตาน้ำมูกไปว่าไร พระ บิดามีหรือหาไม่ เจ้าก็ยอมแฉ่งอยู่แก่ใจเจ้าทั้ง สอง มาตราว่าถ้าบิดานี้มีเงินและทองเล่าเถิดรา พ่อมิให้สองกำพร้าต้องระเหินระเหดตกไปไกล เถยนะลูกเอ๋ย คราวนี้พระบิดามาไร้สิ้นไร้เสีย ที่สุด เห็นแต่หน้าพระปิยบุตรเจ้าทั้งสอง ก็ดูยิ่ง กว่าเงินและทองได้ร้อยเท่าพันทวี	ดูก่อนเจ้าชาลีลูกสงวนรักของพ่อเอ๋ย เจ้าไม่ เคยรู้หรือ เนื่องจากจิตความคิดพ่อแต่ไรมา แต่เพียงเห็นขทานแล้วยอมแต่อยากให้ทาน นั้นเจ้าแทบจะารู้แล้ว ชาลีลูกเอ๋ย จงเจ้าช่วย อดทนอุทธาสัยของพ่อ ให้บรรลุนกกว่าได้ สำเร็จบริบูรณ์

ในตอนทีพระเวสสันดรทรงกำหนดราคาค่าตัวของสองกุมารไม่เท่ากัน คือพระชาลีมีค่าตัว เป็นทองหนึ่งพันตำลึง แต่พระนางกัณหาหรือพระนางกฤษณามีค่าตัวสูงกว่าคือ ทาสชายหญิง ช้าง ม้า โคอุสุภราช อย่างละหนึ่งร้อย ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายเหตุผลของ พระเวสสันดรว่าพระองค์ไม่ทรงปรารถนาให้คนต่ำศักดิ์นำทรัพย์มาไถ่ตัวนางกฤษณาไปเป็นภริยา จะทำให้เสียวงศ์เกียรติ ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ๑
-ไม่ปรากฏ	อันนางกฤษณาเป็นน้องสาวอดรักคนเล็กนี้ กอปรด้วยลักษณะฉายาลอ มาเกิดยังตระกูล เผ่าพงศ์สูงส่งลูกเอ๋ย พ่อเกรงคนไรตระกูลเผ่า พงศ์ทุรชน มีแต่ทรัพย์เอามาเทใส่ให้พราหมณ์ เอาไปตามใจปรารถนาทำเป็นกริยาเสพสัมพันธ์ กับตระกูลชั้นต่ำ วงศ์เป็นมหากษัตริย์จะสูญเสีย ปะปนไปเป็นราษฎร ๑ นี่แลชาลิลูกเอ๋ย พ่อจะ ติราคานางกฤษณาน้องสาวของเจ้านี้ โดยซึ่ง ทรัพย์อันมีคุณค่าให้เลิศล้ำพันประมาณ มากมาย อย่าให้คนอื่นใดเห็นชาติประมาทได้ ชาลิลูกเอ๋ย อันเหล่าประชาราษฎร์ทาสพอง ทั้งหลายใดๆ จะมีทรัพย์ถึงขนาดนั้นเทียว ยกเว้นแต่พระมหากษัตริราชจึงอาจมีได้

ในตอนที่พระชาลิลูกชุกทำร้ายจึงทูลฟ้องพระเวสสันดรแต่พระเวสสันดรทรงนิ่งเฉย ใน
 ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กล่าวถึงชุกว่าเป็นเผ่าจัญไร แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ๑
 กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะบุรุษ 18 ประการของชุก ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดก
เผ่าจัญไร	อันพราหมณ์นี้ มันชั่วร้ายยิ่งกว่าพราหมณ์ทั้ง หลาย มันประกอบด้วยบุรุษ 18 ประการ อกุศลกรรมนำมาบังเกิดอยู่ ณ โลกนี้ จะคอย สอดส่องไปที่เท่านั้นใหญ่โน้มแบนโค้งโค้งงุ้ม อย่างตาขอ อันมีเล็บนิ้วทั้ง 10 นั้นดำเหม็น ครบทั้งหมด มีน้องประกอบด้วยเนื้อก้อน ระโยงระยาง คุจผลบวบสุก ริมฝีปากบน หย่อนยานครอบริมฝีปากล่าง เมื่อใดอ้าปากพูด น้ำลายนั้นไหลอาบโชกแก้มทั้งสองข้าง มี เชื้อขาววับโผล่ออกจากปาก คุจเป็นเชื้อขม

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดก
	จมนั้นหักปากไม่เสมอ ท้องใหญ่ป่อง ป่องๆ เท่ากระออม มีหลังหักโค้งโค้งงุ้มอย่างดาขอ ดาแหล่สูงลิบ สูงข้างหนึ่งต่ำข้างหนึ่งไม่เสมอ กัน มีเขรายุ่มย่ำม แข็งเหมือนลวดทองแดง อันผมนั้นแดงจ้ำสากหิ้งงอขมวดคดเหลือ ควรให้สะอิดสะเอียน ตามร่างกายมีเส้นขึ้น ขวัไไขว่ แล้วมีขี้แมลงวันกับไฟเต็มทั่วตัว มี แก้วดาเหลือองดุจดาวเมว มีลำตัวคดโค้งงุ้ม อย่างดาขอตรงคอดตรงหลังกับเอวดุจดั่งเขาทำ เล่น เท้าทั้งสองก็ถ่างออกห่างจากกันแยกจาก กันผิดธรรมดา ขนตามทั่วตัวแข็งดุจขนหมู ผิดจากวิสัยมนุษย์ธรรมดา

ในตอนเดียวกัน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายคำพูดของพระชาติที่ตรัสกับ
พระเวสสันดร และขอให้พระเวสสันดรนำรูปปั้นสัตว์ชนิดต่างๆ ที่ทรงปั้นให้ตนและกัณหาเล่นนั้น
มอบให้พระนางมัทรีเพื่อให้พระนางมัทรีทอดพระเนตรรูปปั้นต่างๆ นั้นแทนตนและนางกัณหา
ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	บพิตรพระชนกเอ๋ย ขอประทานพระองค์ศรี บอกพระแม่ข้าพระองค์ด้วยว่า ข้าพระองค์ทั้ง สองชาติกัณหาสุขสบายไร้โรคพยาธิมา เบียดเบียนเลย บพิตรพระวรบิดาเอ๋ย ส่วน พระองค์เล่าก็ขอให้ประกอบด้วยความสุข สบายทุกทิวาราตรี บพิตรพระองค์เอ๋ย อันรูป ปั้นช้าง ม้า โค สิงโต สิงห์ ราชสีห์ ที่ท่าน ปั้นด้วยดิน ให้เราทั้งสองเล่นเป็นของเล่นแต่ ทุกวันนี้ ขอพระองค์มอบให้บอกไปยังพระ แม่ให้ด้วยพระเจ้าข้า เกรงพระแม่เราทั้งสอง ท่านเห็นรูปปั้นเหล่านั้นแล้ว พระแม่เราทั้ง สอง จะบรรเทาสิ้นความเศร้าโศกได้บ้าง ท่าน ไม่จำต้องนี้กระลึกถึงเราทั้งสองมากเกินไป

ในตอนเดียวกัน ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายคำรำพันตัดพ้อของนางกัณหาว่า พระเวสสันดรกับนางคงจะไม่ได้กลับมาเป็นพ่อลูกกันอีกสืบไป เพราะว่าพระองค์เกลียดชังนางไม่ฟังคำที่นางกราบทูล และนางขอลาพระเวสสันดรไปตามเวรกรรม ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระพุทธเจ้าข้าไม่โปรดแล้วลูกแก้วจะขอลา พระบิดาย่าได้น้อยพระทัยเลย พระคุณเอ๋ย พระคุณเจ้าเอ๋ย เจ้าประคุณของลูกเอ๋ยอย่าว่าลูก นี้ล่วงมาดูถูก ที่จะได้กลับมาเป็นพ่อลูกกัน สืบไปนั้นอย่าสงสัย ด้วยว่ากระดุกและเลือด เนื้อจะเป็นเหยื่อของดาพราหมณ์ ลูกนี้กราบทูล ความสักเท่าใดไม่เชื่อเลย กรรมเอ๋ยกรรม ชะรอยว่ากรรมกัณหาน้อยนี้ได้กระทำไว้แต่ ชาติหลัง จึงให้เผชิญพระพ่อเจ้าซึ่งยังไม่มาดู หน้ามาเมินเฉย โอกรรมเอ๋ยเห็นจะสิ้นวาสนา ของแก้วกัณหาจริงๆ พระลูกหญิงขอถวาย บังคมลา เป็นไปตามเวรนั้นแล้วแล	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่สองกุมารสั่งความฝากเทพารักษ์พาให้ไปทูลบอกพระนางมัทรีให้เร่งติดตามมา ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายเกี่ยวกับอาการของเทพเจ้าทั้งหลายที่มีใจสงสารสองกุมาร เมื่อสองกุมารถูกโอบยตีสังเวยร้องด้วยความเจ็บปวด เทพเจ้าก็ร้องตามด้วยความหวาดหวั่น ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
โอสงสารเอ๋ยด้วยสองครุฑทรมสวาท เมื่อนิราศ ร้างห่างพระมารดา พราหมณ์ชราตะแคง พระน้อง เทพเจ้าก็ร้องหวาดไม่เว้นองค์ ครั้น พราหมณ์ตะแคงพิงพระพี่นาง เจ้าก็ร้องอยู่กรีดๆ เทพ เจ้าก็ร้องหวีดขึ้นพร้อมกันเสียงสนั่นทูกอัสตัว	- ไม่ปรากฏ

ณ. กัณฑ์มัทรี ในกัณฑ์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่สองกุมารำพันด้วยความเศร้าโศก ในรายาวมหาเวสสันดรชาดก, กล่าวเพียงว่าสองกุมารร้องสะอื้นรำพันถึงความ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายคำรำพันของนางกฤษณาที่ถึงความฝักเผลอทั้งหลายให้บอกพระนางมัทรีว่าตัวนางและพระชาติไม่มีทุกข์ภัยใดๆ ขอให้พระมารดาอย่ากังวล ดังนี้

รายาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เสียงเธอโอดโอยสะอื้นร้องรำพันสังทุกเส้น หญ้า	เราจะสั่งฝักเผลอเผลอทั้งหลายว่า บพิตรเผลอทั้งหลายเอ๋ย ผู้สถิตอยู่ ณ พระ ไพรีนี้ เกรงพระแม่เรามาจากป่า หาเราไม่เห็น เลย แล้วท่านจะวิ่งตามโดยซึ่งรอยเท้าของเรา มา ก็ขอให้เผลอทั้งหลาย ท่านกรุณา บอกให้พระแม่เรารู้ล่วงหน้าด้วย ว่าเราทั้งสอง นี้ ย่อมไร้ทุกข์ไร้ภัย ท่านอย่ากังวลพระเหตุภัย คิดมาถึงเราทั้งสองเลย

ในตอนที่เผลอผู้เป็นใหญ่สั่งเทพสามองค์ให้แปลงกายเป็นพญาเสือคอยขวางทางมิให้พระนางมัทรีกลับมาพระอาศรมทันพบชูชก ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่าให้เผลอทั้งหลายผลัดเวรกันคอยระวังสัตว์ร้ายอื่นๆอาจจะมาทำร้ายพระนางมัทรีด้วย เพราะหากพระนางสิ้นพระชนม์ไปแล้วพระเวสสันดรจะทรงโศกอาลัยถึงพระนาง จนไม่สามารถบำเพ็ญให้ได้สรรพคุณญาณ เผลอทั้งหลายก็ต้องคิดข้องวนเวียนอยู่ในวิภวสงสาร นอกจากนี้จะต้องถูกพระอินทร์ลงโทษที่ไม่ดูแลรักษาภักตริย์ทั้งสองพระองค์ ซึ่งไม่ปรากฏในรายาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
- ไม่ปรากฏ	อีกโสดหนึ่ง ให้ระวังมองเกรงสัตว์มฤคพาละคนอง อย่างใดอย่างหนึ่งจะมาพาธาเบียดเบียนพระนางนั้นก็ ให้กำจัดออกให้ไกล แล้วท่านทั้งหลาย ต้องผลัดเวร กันรักษาพระนางอย่าประมาทเลย ถ้าหากว่ามีสัตว์ สามหาอย่างใดอย่างหนึ่ง มันมาพาธาเบียดเบียน พระนางมัทรีกษัตริย์พระชนม์ไปเมื่อใด พระเวสสันดร บวรราชฤทธิพระองค์ทราบความแล้ว คงจะทรง พระกันแสงโศกห้วงโยอาลัยถึง พระมัทรีอักรมเหสี เป็นสตรีมีสติ ย่อมจะทำวัตรปรนนิบัติทุกวัน คงจะ ทรงตรอมใจอย่างหนักจนซุบซอมในพระอุรา ไหนจะ พระราชบุตราบุตรไม่เห็นพระพักตร์ ท่านคงจะยอม เป็นทุกข์ระทมตรมตรอมอนาคำปราแต่พระองค์ เดียวเอง ย่อมจะทรงเศร้าโศกนั้นไม่เคยขาดเลย ๑ อัน ความปรารถนาปัญญาสรรรเพชญดาญาณก็จะเคลื่อน คลายละลายคลาดไกลไป อันพวกเราอีกเหล่าสัตว์ผอง เทาไรที่จะได้อาศัยพระองค์ก็จะวน เวียนกังวลอยู่ใน วิภวสงสาร ๑ อีกประการหนึ่งเล่า โทษจะมีแก่เราผอง ทั้งหลายที่อยู่ในท่าม กลางไพรนี้ พระอินทราธิราชจะ ดำเนินว่า เราดูดาบ ไม่ดูแลเรื่อย ๆ ช่วยคอยผลัดเวรกัน รักษาภักษัตริย์ทั้งสองพระองค์นั้นเลย ฉะนั้นแล้วท่าน ทั้งหลายอย่ารื้อรอนานเลย จงชวนกันไปเร็วเด

ในตอนที่พระนางมัทรีมาพบพญาเสือทั้งสามหมอบขวางทางกลับพระอาศรม พระนาง
 อ้อนวอนขอให้สัตว์ทั้งสามเปิดทางให้ซึ่งไม่เป็นผล ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑มีบรรยาย
 ว่าพระนางมัทรีทรงกันแสงรำพันถึงพระเวสสันดรว่า ถ้าพระเวสสันดรทราบว่าพระนางมีภัย
 พระองค์คงจะเสด็จมาช่วยอ้อนวอนพญาเสือทั้งสาม เพื่อให้พระนางได้กลับไปเห็นหน้าโอรสทั้ง
 สอง เวลานั้นโอรสทั้งสองคงมารอพระนางแล้ว ถ้าเลยเวลาไปแล้วยังไม่พบหน้าพระมารดา
 โอรสทั้งสองคงพากันไปหาพระบิดาแล้วร้องไห้จนเหนื่อยบรรทมหลับไป ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาว
 มหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	พระนางจึงทรงพระกันแสงพิลาปว่า โอ เจ้าชีวิตข้าพระองค์เอ๋ย เริ่มตั้งแต่ข้าพระองค์ได้มาเป็นบาทบริจาริกาบำเรอพระองค์อยู่นครแห่งนี้เลย พระองค์มักจะทรงพระเมตตาข้าพระองค์ มัทธิ ไม่ให้ขุ่นข้องหมองใจเลย ครั้นออกจากราชสมบัติทั้ง 4 พระองค์ มาประทับอยู่ ณ ไพรพนมคีรีวงกตบรรพตนี้ข้าพระองค์ย่อมจะแสวงหาผลไม้บำเรออยู่ทุกวัน ไม่มีวันนึกคิดเกรงกลัวภัยพิบัติสักอย่างเดียว จะมาเบียดเบียนนั้นเลย เจ้าชีวิตเอ๋ยเดี๋ยวนี้ข้าพระองค์มีความเกรงกลัวต่อราชมฤตทั้งสาม มาขวางรั้งทางจะไปไม่ได้เลย ถ้าพระองค์ทราบข้าพระองค์ก็มีภัยแล้ว คงจะเสด็จมาอ่อนนวยพรราชมฤตทั้งสามให้ข้าพระองค์ได้ไปเห็นลูกข้าพระองค์ทั้งสองเป็นแน่เลย โอ เจ้าชีวิตข้าพระองค์เอ๋ย ถ้ารู้ซึ่งข้าพระองค์แล้วใครเลยจะปรนนิบัติ โอ เจ้าชีวิตข้าพระองค์เอ๋ย เวลาปานนี้แล้วพระองค์ย่อมเสวยผลาหารรื่นเริงอย่างสบายใจกับบุตรทั้งสอง โอ ลูกรักทั้งสองเอ๋ย ตะวันเย็นปานนี้แล้ว เจ้าย่อมจะพากันเดินมาเล่นข้างนอกคอยมองทางแม่ ถ้าได้เห็นชัดเป็นแม่แล้ว ย่อมวิ่งจากที่ไกลแข่งขัน เคียงกันมารับแม่ทุกวัน โอ ลูกรักทั้งคู่เอ๋ย ครั้นเมื่อแม่ได้เห็นสงวนรักวิ่งไล่กวักกันมาสู่แม่ อันว่าทุกข์พองทั้งหลาย ก็คลายละลายหายสิ้น แม้ความเหน็ดเหนื่อยตรอมตรมปวดแสบปวดร้อนเหนื่อยหอบก็สูญไปเอง แล้วแม่รีบร้อนวางหาบออกจากบ่ามือกว่าทอดเจ้าทั้งสอง อันนางศรีกฤษณา ลูกเล็กขอดรักย่อมจะคว้าโอบแม่ กล่าวพูดตามประสาเป็นเด็กแล้วขอมนมดูด อันเจ้าชาลีลูกชายประเสริฐ ย่อมจะกล่าวพูดกับแม่ แล้วคว้าหาผลไม้มัที่สุกๆ ลอแล้วบริโภคนำให้พลั่งเพลอมือข้างหนึ่งอวดน้อง ลูกเอ๋ย เดี๋ยวนี้ เจ้าคงออกมามองทางแม่แล้วเอ๋ย ถ้าเห็นหายเกินเวลาไม่เห็นแม่แล้ว เจ้าคงจะร้องให้ พากันเข้าไปสู่พระอาศรมบทบรรพตศาลา จะอ่อนนวยพรบรรพตบิดาว่า ท่านแม่ข้าพระองค์หายเกินเวลา ถึงแม้พระบรรพตบิดาจะเรียกขวัญปิดผงธุลีออก แล้วปลอบประโลมให้บริโภคน้ำผลไม้หวาน ของที่เหลืออยู่นั้นเลย เจ้าก็เอาแต่ร้องเป็นทุกข์สะอึกสะอื้นอีกๆ อักๆ ในอุรา จนกระทั่งเหนื่อยแล้วบรรพตกลับไปแล

ในตอนทีพระเวสสันดรตรัสประชดพระนางมัทรีเพื่อให้พระนางคลายความเศร้าโศกเสียพระทัยทีพระนางออกตามหาสองกุมารแล้วไม่พบ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าถ้าพระองค์ยังทรงครองเมืองอยู่เหมือนเดิม พระองค์จะฟันพระนางมัทรีให้กายขาดสะบั้น แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่าพระเวสสันดรยอมรับว่าเป็นกรรมของพระองค์เอง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ถ้า मैं นัฟอยู่ ในกรุงไกรเหมือนแต่ก่อนเก่า หาก ว่าเจ้าทำเช่นนี้ กายของมัทรีก็ จะขาดสะบั้นลง ทันตา ด้วยพระกรเบื่องขวของอาตมานี้แล้ว แล	นางมัทรีกล้าทำดังนี้ ทั้งนี้ทั้งนั้น เหตุแต่กรรม พืเองมีมาแต่ก่อน จะกล่าวอะไรไม่ได้เลย

ญ. กัณท์สักกบรรพ ในกัณท์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพระเวสสันดรทรงปฏิสันถารตอบพระอินทร์ทีแปลงกายเป็นพราหมณ์เพื่อไปทูลขอพระนางมัทรี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายคำพูดของพระเวสสันดรทีกล่าวถึงลักษณะและการแต่งกายของพราหมณ์แปลงอย่างละเอียดว่าแต่งกายด้วยหนังเสือ ถือไม้เท้าสีหมากสุก เป็นเพศพราหมณ์ทีจะได้เป็นเทพดาในอนาคต แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายเพียงว่าเป็นพราหมณ์ทีประกอบด้วยศรีสวัสดิ์อุดม ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ได้มาพบเห็นท่านพราหมณ์ทรงพรตพรหม สมัย ใช้เครื่องนุ่งห่มโดยพรตนิยมให้ใช้หนัง อินมฤค ซึ่งเป็นเพศจะเรียกตามคำล็กว่าเทพ พรณ เพราะความเชื่อว่าเพศนั้นจะเป็นเหตุให้ ได้เป็นเทพดาในอนาคตกาล มือท่านถือไม้ เท้ามีพรณ ดูราวกับผลหมากตูมสุกเหลืองงาม นัยหนึ่งตามตำทิตนัย ว่าทำด้วยไม้ไผ่ในนิยม พรหมพรต	ได้เห็นหน้าตาซือจารย์ประกอบประการซึ่งศรี สวัสดิ์อุดมสมข้างไสยเพศ

ในตอนแรกที่พราหมณ์แปลงทูลหว่านล้อมพระเวสสันดรเพื่อจะขอพระนางมัทรีในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าพราหมณ์แปลงทูลขอพระนางมัทรีโดยตรง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายว่าพราหมณ์แปลงกล่าวถึงความลำบากยากไร้แก่ชรามีโรคพยาธิมาเบียดเบียนกาย ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
บัดนี้ข้าราชได้ทูลพระองค์ท่านโดยตรง จงยอมยกให้นารีนี้ ซึ่งเป็นภรรยาของท่าน ให้แก่ข้าผู้ต้องการนี้เถิด	ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย ดั่งหนึ่งพระราชหฤทัย พระองค์ละทิ้งความตระหนี่ถี่เหนียวได้ ย่อมทรงโปรดปรานเหล่าสรรพสัตว์ลำบากตกยาก ผอง ถ้าเอ่ยคำขออะไรก็ย่อมได้ดังใจ ทั้งนี้ข้าพระองค์ดำซึกกล่าวคำจริงไม่มุสาฯ โสດหนึ่ง ข้าพระองค์ดำซึกก็แก่ชรามากแล้ว ไม่เหมือนแต่กาลก่อนเลย ที่ข้าพระองค์ยังหนุ่ม เดียวนี้มีโรคมาเบียดเบียนในกาย ทั้งหูกี้ตึงดากี้มิด ทั้งญาติใกล้ชิดก็ตายสูญสิ้นหมดแล้ว พระคุณเอ๋ย ทุกวันนี้อยู่กำพริ้าขัดสน ถึงแม้ทางลำบากไกลเท่าไรก็ดีที่ไม่ว่า อุดส่าห์ไซเซให้ ได้มาถึงเจ้าชีวิต ควรไม่ควรตามแต่ทรงพระเมตตาโปรดยกโทษเมตตาปราณีข้าพระองค์ดำซึก ขอพระราชทานสมเด็จพระราชมัทรีไปทำเป็นแม่บ้าน พอได้ดีต่อกันอยู่เป็นเพื่อนข้าพระองค์ดำซึกแก่ชราเจ็บสงบ ขอพระองค์ดัดให้เป็นทานยิดเอาสรรพพญาดำญาณ เอาพระมัทรีบริจาคให้เป้นทานข้าพระองค์ดำซึกในเวลาคราบัดนี้เองแล

ในตอนที่พระเวสสันดรพระราชทานพระนางมัทรีให้แก่พราหมณ์แปลงแล้ว พระองค์ทรงวิตกว่าพระนางมัทรีจะไม่เต็มใจ แต่พระนางมัทรีทูลแถลงให้พระเวสสันดรทราบความในพระทัยของพระนาง ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีบรรยายโวหารที่แตกต่างกัน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ตัวข้ามีทรีนี้แต่เมื่อยังเป็นนางกุมาริอยู่ พระ ชนกชนนีมีผู้มาสู่ขอได้ยกขอยอมให้ตัวข้าไป เป็นบาทบริจาริกาภริยา ของสมเด็จพระบรม นเรศเพชยันดรราชเจ้าพระองค์ใด ท่าน พระองค์นั้นเป็นเจ้าของครอบครองเป็นอันขาด มีอำนาจเป็นใหญ่ในตัวข้า	- ไม่ปรากฏ
ยสฺสิจฺเจ ตสฺส มํ ททฺชา ถ้าพระองค์ประสงค์ จ้างโดยท่านเจตนา จะพระราชทานตัวข้ามีทรี นี้ไปแก่ผู้ใด พระองค์ก็อาจจะพระราชทานให้ ตัวข้าขาดไปเป็นของผู้นั้นได้ หรือท่านให้เธอ จะประสงค์ทรัพย์นับเท่าใด พอควรจะมีผู้ ยอมรับใช้ให้เป็นราคาค่าตัวทาสี และท้าวเธอ จะขายข้ามีทรีนี้แก่ใครๆ ที่รับใช้ทรัพย์ตามท้าว เธอปรารถนา ก็อาจจะขายข้า มีทรีได้ อนึ่งถ้า ท้าวเธอมีความขุนช่องเคื่องพระหฤทัยในข้ามีท รีแล้ว พระองค์จะลงโทษเหม็นตม่าฟันห้าหั้น บันรอนแต่เนื้อเถื่อนหนังประการใด ก็จงทำไป ตามพระหฤทัยของท้าวเธอนั้นผู้เดียว ไม่ต้อง แลเหลียวระวังใจข้ามีทรี เพราะฉะนั้นครั้งนี้ เมื่อพระองค์มีพระราชประสงค์การกุศล เมื่อ ยามยากจนไม่มีสิ่งใดเป็นไทยธรรมวัตถุทาน แก่ยาก จึงได้ยกข้ามีทรีนี้พระราชทานแก่ พราหมณ์ ตัวข้าก็ยอมไปตามความพระราช อัธยาศัย ไม่ขัดขวางทางพระราชกุศล ข้ามีทรี จะมีความโทมัสแสนขันชื่อน้อยใจเพราะ พระองค์ทรงบริจาคตัวข้าไปนั้นไม่มี ขอยอม ยินดีเป็นไปตามความพระราชประสงค์ ของ องค์สวามิโน้แล	ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย อย่าว่าแต่พระองค์ให้ข้า พระองค์ไปยังพราหมณ์แก่ชราเกรงน้อยใจ พระคุณเอ๋ย ถ้าพราหมณ์แก่ปรารถนาเนื้อ เลือดดับลมหายใจดี ก็ขอพระองค์เอา พระขรรค์ตัดข้าพระองค์มีทรีนี้ออกบำเพ็ญ พระบารมีทาน หรือหนึ่งเกรงพราหมณ์มี ความปรารถนา จะอยากเอาเป็นทรัพย์คือทอง เงินแก้วทองสรรพพิชรรัตน ผ่องทั้งหลาย ก็ขอ พระองค์นำมีทรีไปจำหน่าย เอาเป็นทรัพย์มา กองบำเพ็ญพระราชศรัทธา ให้ไปเป็นทาน พราหมณ์ ข้าพระองค์มีทรีไม่มีจิตครันคร้าม จะขอรับอาสาสนองพระเดชพระคุณตราบจน สิ้นชีวิต

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
- ไม่ปรากฏ	ขอช่วยบำเพ็ญพระบารมีทาน ขอให้พระองค์ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป นำสัตว์เข้าสู่พระนิพพาน ได้ดังความปรารถนาในอนาคตต่อไปแล

ตารางแรก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พระนางมัทรีทูลต่อพระเวสสันดรว่าพระองค์มี
สิทธิ์ขาดในตัวพระนาง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร

ตารางที่สอง ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับบรรยายตรงกัน คือพระนางมัทรีกล่าวถึง
ความเต็มพระทัยที่จะสละตัวพระนางเองเป็นทาน

ตารางที่สาม ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรพระนางมัทรีทูลยืนยันว่าพระนางจะช่วย
บำเพ็ญบารมีทานเพื่อให้พระเวสสันดรตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าและนำสัตว์เข้าสู่พระนิพพานในอนาคต
กาล ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ฎ. กัณท์มหาราช ในกัณท์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสอง
ฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ชูชกตื่นนอนตอนเช้าก็พาสองกุมารเดินทางออกจากป่า ในร่ายยาวมหาเวสสันดร
ชาดก, บรรยายว่ารุ่งเช้าชูชกพาสองกุมารออกเดินทาง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
บรรยายเกี่ยวกับชูชกว่าหลังจากตื่นเช้าแล้วก็นำน้ำมาบ้วนปาก บริโภคข้าวตอกแล้วลงจากคบ
ไม้ไปแก้มัดสองกุมารพาเดินไปตามทาง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
เผ่าร้างรายชูชกทลิตทกทารุณชาติ ครั้นรุ่งเช้าก็ พาสองเจ้าพระกุมารกุมาริราชมายังทางสอง แพร่ง	ชูชกแก่ชราตกใจตื่น จึงได้โง่หัวขึ้น รู้ว่าสว่าง กว่าหีๆ เอ๊ะเช้าสว่างแล้วหนอ แกจึงลุกขึ้น จากนิทรากเงินจุ่มง่าม เอาน้ำมาล้างหน้าบ้วน ปาก แกจึงบริโภคข้าวตอกกับข้าวตอกอ้มเสร็จ แล้ว ไม่รอช้าเลยแกก็ลงจากค้ำบไม้ โมเเหตุ ว่า แกจึงแก้เอาวัลย์ผอง ที่มัดพระหัตถ์พระ ราชกุมารทั้งคู่พาเดินไปตามทาง คิดว่าจะเดิน รวดเดียวไปให้เลยประตูบ้าน

ในตอนทีพระเจ้ากรุงสญชัยได้ตัวสองกุมารจากซุชกแล้ว พระองค์ทรงจัดพิธีรับขวัญสองกุมารด้วยการโสรจสรง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าสรงน้ำสองกุมารด้วยน้ำหอม แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีบรรยายว่ามีนางสนมมาขัดถูองค์ บางนางนำกระจกมาส่อง บางนางนำแป้งนำน้ำหอมมาทาองค์ บางนางนำน้ำมันมาตกแต่งเกศา ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ให้สองพระหลานโสรจสรงสนานสุคนธวาริน	ให้ชาลิกฤษณา สรงชำระพระกายบำบัดความร้อน กระจายให้เกิดศรีสวัสดิ์มงคลอุดม จึงให้เหล่านาง พระสนมชำระขัดถูพระองค์ เหล่านางทั้งพองพากันยินดีสาทร บ้างเอาน้ำสุคนธพิโตรโสรจสรงพระกาย บางนางเอาพระฉายส่องพระองค์ บ้างเอาสุคนธรสผัดพัดตรา พระพี่เลี้ยงเอาน้ำมันตกแต่งพระเกศาเกศี ตลอดจนค์พระราชกุมารกุมารีย่อมหอมรายรื่น แล้วพระพี่เลี้ยงจึงผูกพระเกศาเกศีอันมีรัศมินั้นเงวับงามสุกใสหมดจด

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายการแต่งองค์ของสองกุมารคือให้สองกุมารสวมทรงเครื่องแต่งองค์แบบกษัตริย์ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายรายละเอียดการประดับตกแต่งองค์ของสองกุมาร ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ให้สวมทรงลงกรณ์เรื่องโรจน์ราชวิภูษิต พิจิตรนาวรัตน์ขัดติยาภรณ์	แล้วจึงประดับประดาพระราชกุมาร ให้ทรง เครื่อง พิจิตรด้วยรัตนมณีสว่างออกเป็นรัศมีวาววับ พระภูษาปักกลุเป็นกนกกลวคล้าย ฉาฉายปักเป็นเบญจพรรณเห็นเหมาะสม ทรงซึ่งพระมงกุฏอันอุดมใสศดประดับประดา ด้วยดาวคูลิภูตริปิ่นปักผมสุพรรณบาทุก์ ล้วนลออรจนา ส่วนพระหัตถาทรงซึ่งพระกำไลมากมายมีสีแปลกๆ แดงเป็นเงางาม จึงให้สมเด็จพระหลานผู้ทรงซึ่งมาลา ย่อมรจนาด้วยแก้วแกมผกากรองผูกประดับพระราชกุมาร เป็นสังวาลย์ถนิมอัมพรเห็นประเสริฐรุ่งเรืองทั้งสอง สดใสเพลนใจควรให้เอ็นดูกรุณา

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายการรับขวัญสองกุมารว่าพระโหรา
เชิญพระขวัญรำพันศุภมงคลกถาสาธุการอำนวยชัยให้สองกุมาร แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษา
เขมรบรรยายถ้อยคำที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงรับขวัญสองกุมารด้วยพระองค์เอง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พระโหราธิชาชาติพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ ถวาย พระพรบวรพิเศษสรพพรณนามอบมิ่งเชิญ พระขวัญรำพันศุภมงคลกถาสาธุการอำนวยชัย ให้สองศรีสุริยราชคณย์ไพบุลย์ถาวรสวัสดิ์ วัฒนนาน นับได้ร้อยวรรษกาล นั้นแล	สมเด็จพระอัยกาก็ยินดีเกษมสานต์ จึงได้ เตรียมบูชาสะเดาะเคราะห์จัญไรสารพัดภัย ทุกข์โศกให้ได้เป็นสุขสัมฤทธิ์ จึงตรัสว่า ศรีๆ วันนี้เป็นวันสวัสดิ์อุดมเป็นปฐมฤกษ์ดี ๆ สมเด็จพระอัยโกพระอัยยิกา พระญาติวงศ์ พร้อมกันเสร็จแล้ว พระองค์จึงเรียกขวัญชาติ กฤษณาว่า ขวัญเอ๋ยจำเดิมตั้งแต่พลัดพราก ออกจากบุรีไปอยู่ป่า เหวลธารลำนน้ำบึงบัว เนินดิน เอาแต่ผีไพรมาเป็นพวก เห็นแต่เหล่า พาพมฤคาพยัคฆสังห์สี่ห้าข้างกวางทราย กระต่ายโจลงเลื้อย ๆ ขวัญเอ๋ย นี่เพราะเราให้ พลัดพรากจากไป ส่วนพระอัยโกอัยยิกา อยู่ รองแต่ทุกข์น้ำตาหยดเป็นนิจกาล จะบริโภค อาหารก็ไม่มีรสอร่อย ในทรวงร้อนแสบคุด คนไร้วิญญาณ ได้ยินแต่ข่าวได้ 7 เดือนนี้แล้ว จึงวันนี้ได้ทะเลาหลุดพ้นทุกข์ เพราะได้เห็น หน้าผู้เป็นหลานทั้งสอง ๆ ขวัญเอ๋ยอย่าไปท้อ เหวลธารลำนน้ำ เจ้าอย่าโกรธอัยโกอัยยิกา จง เหล่าผีไพรมารับเครื่องกระยาบูชาผอง ให้เจ้า ได้ครอง สรรพพิชิตนสมบัติรีพล แล้ว บรรดาญาติพระอัยโกอัยยิกา มาช่วยพิทักษ์ รักษาคุ้มครอง อย่าให้มีทุกข์โศกโรคภัยผอง ทั้งหลาย ๆ ขวัญเอ๋ย อย่าพลัดพรากไปจากอัย โกอัยยิกา กับพระญาติวงศ์ ให้มีที่หมายยืนนาน ได้ 100 พระวัสสา ให้มียศศักดิ์การสมภาร

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
	บารมี ให้ครองพิชัยเชตุรแทนพระวรวงษ มารดาบิดา พระอัยโกอัยยิกา ก็จะได้ฝากผีกับ ผู้เป็นหลาน ๑ จึงเล่าพระสนมในนอกก็อวย พรถวายชัย เหล่ามุนษมนตริโหราพฤตอาจารย์ก็ ย่อมถวายศัพท์สาธการพรอ้ออิงก็ก้อง บรรดาเพลงพองก็ประโคมแข่งแซ่สมซึ่งศัพท์ แต่รตังชำระฆังเกริ ดุริยดนตรีถวายชัยพระ ราชกุมารทั้งสององค์นั้นเองแล

ในตอนที่เราเจ้ากรุงสุโขทัยจะเสด็จออกไปรบพระเวสสันดรคืนพระนคร ตามคำทูลของ
พระชาลิวัน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ บรรยายเกี่ยวกับผู้ตามเสด็จฝ่ายหญิงว่ามีจำนวน
มากนับแสนคน ล้วนแต่งกายงดงาม ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
-ไม่ปรากฏ	ฝ่ายเหล่านี้รสนมบริวารย่อมรื่นเริงเกษม กษานดี เพราะจะได้เห็นพฤษภไพรตามสอง ข้างมรรคา ๑ ฝ่ายพนักงานพระสิทธิรส กระแจะจวงจันทร์พระพักตร์พระศรียอมสาว พรหมจารี สมซึ่งรูปร่าง ทั้งคุณหญิง นาง ขุนนาง แก่ ผู้ใหญ่ สาวน้อย สาวใหญ่ ย่อม เรียงกันตามลำดับไปตามมรรคา ล้วนแต่งตัว เข้าที ถูบทาซึ่งสุคนธรส กระแจะจวงจันทร์สุ คนธพิโคโรเดินตามอันดับ จะนับเป็นหมื่นเป็น แสนไปตามทาง ประคองตั้งนางอยู่ ณ สวรรค์ อันมีศิริสวัสดิ

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายช้างปัจจัยนาเคนทร์ของ
พระเวสสันดรที่พระราชทานให้แก่ชาวเมืองกลิงคราษฎร์ไปนั้น พราหมณ์ทั้งแปดคนได้นำมาคืน
ทันเวลาเสด็จออกพอดิ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายว่าเป็นช้างแก้วอายุ 60 ปีอัน
เป็นราชพาหนะอันประเสริฐมีความยินดีร้องกึกก้อง และมีเชิงอรรถบรรยายความต่อในท้ายหน้าว่า
ช้างแก้วหมายถึงช้างปัจจัยนาเคนทร์ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ขณะนั้นทิวาชาตชาวกลิงกราษฎรทั้งแปดนาย นำเอาช้างต้นมงคลเสวตไอยรามาวถวายคืนดั่ง เก่า ก็พอได้เวลามหาอุคตฤกษ์เข้าในขณะนั้น	อันญชรรแก้วบรรเป็นราชยานประเสริฐ สถูลิ หายโน เกิดกอปรลักขณามีอายุ 60 ปี ย่อม ยินดีร้องเสียงดังสนั่นก้องอื้ออึง คือช้างรัตน ปัจฉิมนาคเณทร์ ที่พระบาทศรีเวสสันดร พระราชทานไปให้พวกพราหมณ์อยู่เมือง กลิงกราษฎร ที่เป็นเหตุพาให้บรรดาราชญ โกรธ พวกกันเนรเทศพระองค์ให้ไปอยู่พนมทิว วงกตบรรพต จำเนียรกาลต่อมา เมือง กลิง กราษฎรมีฝนตกชุกชุมตามฤดูกาลแล้ว จึง พวกพราหมณ์นำช้างนั้นไปถวายพระบาท ศรีสัตยชัยกิน ส่วนช้างนั้นก็ได้มาเข้าใน กระบวนแห่แล้ว

ฐ. กัณท์กษัตริย์ ในกัณท์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้ง
สองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเจ้ากรุงสัตยชัยเสด็จไปถึงอาศรมพระบรมศาลาของพระเวสสันดรแล้ว ในร่าย
ยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกราบพระบาทพระเจ้ากรุงสัตย
ชัย แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายว่าพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเห็นพระเจ้า
กรุงสัตยชัยเสด็จมาแต่ไกลก็กรากวิ่งเข้าไปต้อนรับ จากนั้นพระนางมัทรีจึงกราบทูลต่อพระเจ้า
กรุงสัตยชัย ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เมื่อสองกษัตริย์ศรีสุริยวงศ์ทอดพระเนตร เห็นสมเด็จพระนเรศวราชบิดา ก็กระทำปัจจุ คมนาการชุลีกรลงกราบกับฝ่าพระบาท	พระบาทศรีเวสสันดร พระองค์ประทับอยู่ ณ พระบรมศาลาด้วยกันกับพระนางมัทรี พระองค์ทอดพระเนตรไปเห็นสมเด็จพระว รบิดามาแต่ไกลแล้ว ก็กรากวิ่งไปต้อนรับ พระวรบิดา พระองค์ถวายบังคมเสร็จแล้ว จึง พระนางมัทรีถวายบังคมประนมทูลว่า ข้าแต่

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
	พระสมมุติเทพ มหาราชกษัตริย์สูงส่ง ประเสริฐเอย ข้าพระองค์เองนามนางมัทรีเป็น ลูกสะใภ้พระองค์ ข้าพระองค์มากราบถวาย บังคมใต้พระบาทพระองค์

ในตอนที่พระนางผุสดีหรือสุปารสุปดีเสด็จเข้าไปพบพระเวสสันดรและพระนางมัทรี
ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าทั้งสองพระองค์เสด็จออกมากราบถวายบังคมพระนาง
ผุสดี แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายว่าทั้งสองพระองค์ปราดวังโคดออกไปรับเสด็จ
พระนางมัทรีกราบทูลต่อพระนางสุปารสุปดีและกษัตริย์ทั้งสองพระองค์กันแสงด้วยกัน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
สองกษัตริย์ทอดพระเนตรเห็นพระผุสดีราช มารดาที่เสด็จออกมากระทำปัจจุมนานนม พระเกศ ถวายทศนัฏประณตบทวเรศราชชนนี	พระโพธิสัตว์กับสมเด็จพระนางมัทรี ทอด พระ เนตรไปเห็นสมเด็จพระวรมารดามาถึง ปรากฏชัด เหตุแต่ความระลึกถึงพระวรมารดา นี้มาก มายเล่า ก็ปราดวังโคดไปรับ แล้วกราบ ถวายบังคม พระนางมัทรีกราบถวายบังคม ประณมทูลว่า บพิตรพระแม่เจ้าเอ๋ย ข้า พระองค์นี้เองชื่อนางมัทรีเป็นลูกสะใภ้ พระองค์ มากราบถวายบังคมประณมอยู่ได้ ละอออรุณีพระบาท ขณะนั้น พระนางสุปาร สุปดีทรงพระกันแสงพิลาปอเนจอนาถ ด้วยกันกับพระนางมัทรีนั่นเอง

ในตอนที่กษัตริย์ทั้งหกพระองค์รวมทั้งข้าราชการบริพารล้มสลับเพราะความตื่นตันใจนั้น
พระอินทร์ทราบเหตุจึงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมาเพื่อให้ทุกคนฟื้นคืนสติดังเดิม ในมหา
เวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑บรรยายความคิดของพระอินทร์ก่อนที่จะบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตก
ลงมา ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	สมเด็จพระอินทราชาเห็นกษัตริย์ทั้ง 6 องค์ สลบไปแล้ว ทรงพระจินดาพิจารณาว่า โว กษัตริย์ทั้ง 6 องค์นี้เล่า ล้วนสลบสิ้นแล้ว หนอ ! หากว่าเราเอาน้ำกุณฑิไปรดอาบ กษัตริย์ทั้ง 6 องค์นั้น ก็ย่อมมีพระชนม์ชีพฟื้น ขึ้นแล้ว เหล่าทหารทั้งนั้นคงจะกษัยประลัย ชีวิตแน่แท้ ก็ถ้าเช่นนั้น เราจะทำให้ตกซึ่งฝน โบกพรพัสตร์ให้ตกลงมาแล้ว เหล่าทหารพอง ทั้งนั้น ก็จะฟื้นคืนชีวิตแล

๓. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเจ้ากรุงสุทนต์เสด็จประพาสป่าหิมพานต์พร้อมด้วยผู้ตามเสด็จนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายว่าพระองค์พร้อมด้วยผู้ตามเสด็จประพาสหิมพานต์ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับต้นไม้ สัตว์ต่างๆรวมทั้งกิริยาอาการของบรรดาผู้ติดตามเสด็จ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ส่วนสมเด็จพระเจ้ากรุงสุทนต์ราชย์กา ก็พา บรมบุตรนัดดาคนานุกรองงค์ ทั้งหมดพลจตุ รงคราชโยธี สิบสองอักษโณณิเทียวประพาส ชมพนมพณีสพนาवासหิมพานต์	อันว่าพระบาทศรีสุทนต์ ผู้เป็นสมเด็จพระวรว บิดา ครั้นได้อภิเษกสมเด็จพะโอรสาแล้ว พระองค์มีพระทัยนั้น ยินดีสาทรพื้นประมาณ จึงเสด็จออกไปประพาสไพรพฤกษา กับเหล่า เสนาทหารประมาณ 12 อักษโณณิ พร้อมเหล่า ศรีพระสนม ทรงทอดพระเนตรพนมพร้อม ด้วยรุกขชาติทั้งหลาย บ้างเพ่งสยายเกสรผกา บ้างขึ้นแซมแกมซ้อนกันมีผลล้วนสุกๆ เหล่า ศรีพระสนมก็ย่อมวิ้งแย่งกัน เกือบปลิดมาเล่น เป็นผาสูกสบายทั่วๆกัน จึงพระองค์ออกมา

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
	จากไพร่นั้นขึ้นไปบนพนมสูงสำราญในพระ ราชอุทยาน ซึ่งไพรพระหิมพานต์ย่อมมีปักษา ปักษีป้อนอาหารลูกมัน บ้างก็ร้องระงมตาม ภาษา บ้างก็เกาะร้องขันคูหาของมัน บ้างก็มีเสียง นั้นไพเราะๆ บรรดาผู้ตามเสด็จทั้งนั้น ก็ย่อม เบิกบานโสมนัสสาเอียงหูสดับเสียงสัตว์ ทั้งหลายด้วยใจเบิกบาน จึงเสด็จทอดพระเนตร มฤคีมฤคา กวาง เนื้อทราย กระต่าย วัวแดง ผู้ง ูปรีมากมายพันประมาณ พระองค์จึงได้ ทอดพระเนตรอุทกธารา ตามซอกลำธารที่ ไหลออกมาจากภูเขา ย่อมมีดอกบัวแน่น เติบโตดาษ ล้วนขึ้นคละกันตามสีต่างๆ อุบล จงกลนีลินจง สัตตบงกช ย่อมขึ้นประสมแซม กันทั้ง 5 สีอันอันชูช่อชูดอกไสวๆ ๑ อันเหล่า สตรีทั้งผองก็ย่อมยินดีเบิกบานใจพันประมาณ บ้างเก็บได้ดอกไม้ บ้างเก็บผลมากินเป็นสุข พร้อมด้วยเหล่าศรีพระสนมทั้งหลาย ณ ที่ นั้นเองแล

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, บรรยายพระบารมีของพระเวสสันดรว่า
 ส่งผลให้สัตว์ทั้งหลายในบริเวณใกล้เคียงไม่ทำร้ายต่อกัน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
 บรรยายว่ามีสัตว์ชนิดใดบ้าง รวมทั้งมนุษย์ ประเภทต่างๆ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
สรรพสัตว์มิได้ปีศาซึ่งกันและกัน ในจังหวัด วนาสน์สังขเรต	อันสัตว์มฤคา ราชสีห์ คชสีห์ ละมั่ง แรด กวาง เนื้อทราย กระต่าย วัวแดง อีเก้งทั้งผอง อัน สรรพสัตว์จัตุบาท คือช้าง วัว สิงโต สิงห์สีห์ ควายป่า เสือ อัสวมุขี ยักขินี โขมด พราย สรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่ในไพรพร้อมด้วย

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
	สารพัดปักษีปักษา นกยูง หงส์ กระเรียน ช้อน หอย ตูรยง (นกชนิดหนึ่งจำพวกนกยาง มีสี เทาๆ ดำๆ เสียงร้องครางเล็กแหลม ฟังน่า เวทนาวังเวงใจ) นกกระสาปีกดำคอขาว นก อีลุ่ม เขี้ยวภูว้าง (นกชนิดหนึ่งมีรูปร่าง เหมือนกับนกทูก็ เสียงร้องน่ากลัวมักอยู่ตามป่า เขา) เขี้ยวรู้งหงอน นกออก นกเขา กระทา อันเหล่ามฤคิมฤคาเท่าไรก็ดี ล้วนอาศัยอยู่ ข้างอาศรมของพระบรมโพธิสัตว์ ล้วนมีใจรัก กัน ไม่กล้าเบียดเบียนให้เป็นเหตุเป็นมลทิน จุกกาลก่อนนั้น เหตุด้วยเดชบุญเป็นแรกเริ่ม พระราชสมภาร แห่งพระบาทศรีเวสสันดร นั้นเอง

ในตอนที่ยกษัตริย์ทั้งหกพระองค์เสด็จกลับเข้าเมืองนั้น ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมี
 ความแตกต่างกัน คือในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายรายละเอียดความงดงามของการแต่ง
 กาย ความมั่งคั่งของอาหารที่ถืออาวุศครบครันมาเป็นกระบวนหน้า แต่ในมหาเวสสันดร
 ชาดกภาษาเขมร๑บรรยายเพียงว่าทหารแต่งกายเครื่องเกราะ ถืออาวุศเป็นกระบวนหน้าหน้า ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พวกพลกษัตริย์เชียวชาญ ขบขันสารคือน้องอาจ อนิกภูฏา พลอาชาชาติเรียวแรง ล้วนแต่เข้มแข็ง ว่องไว พลธนูเรียวไสวแลเป็นทิว ธงชายปลิว ปัดปลายอน พลบจรคูนี่ก็เข็มหาญ ล้วน ชำนิชำนาญในการศึก หมู่พลคงดุรงค์พิลึกแล ทั้งสี่เหล่า งามเพริศเพราะไปด้วยเครื่องประดับ สรรพสรรพางคพิลาส สวมหมวกมาสพื้นทอง ใส่เกราะกรองเสื้อหนัง อาจป้องกันกำบังสรรพ อาวุธ เครื่องพิชัยยุทธณรงค์ มีมืออันทรงศรธนู	พวกเสนาทหารมีกายสวมนล้วนแต่เครื่องเกราะ ดาข่าย หัวสวมหมวกทองแดง มือถือโล่ดาบ หอก เป็นกระบวนหน้าหน้า

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ชูโล่ค้ำและดาบเขน เป็นชนิดแน่นแสนเสโล โคมรุกทัศน์ทวนตามกระบวนพยุหยาตร ล้วน แต่สามารถมहिมา อาจจ้างเอางาขเหมามัน มิได้ ถอยหนีกันด้วยกล้าแข็งต่างๆก็ถืออาวุธกวัด แกว่งสำแดงเดช ก็แห่เสด็จบรมขัตติยาธิเบศ เป็นกระบวนหน้า	

ในตอนที่ยกขบวนรับเสด็จพระเวสสันดรออกจากป่าหิมพานต์เข้าถึงเขตนครแล้ว ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,บรรยายเกี่ยวกับจำนวนเวลาทั้งสิ้นที่พระเวสสันดรเสด็จออกไปประทับอยู่ในป่ารวมหนึ่งปีกับสิบห้าคืน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ถ้าจะนับแต่วันบรรพชากำหนดนาน ถึงเจ็ด - ไม่ปรากฏ เดือนจึงได้พระราชทานสองกษัตริย์ ชูชกพาบริบ รัตมาโดยมรรคา สิบห้าวันจึงถึงพระพาราเขต คร แต่เตรียมพลนิกอยู่เจ็ดวัน จึงยกไปยัง เขตชั้นที่คีรีวงกต กว่าจะบรรลุพระอาศรมบท ถึงเดือนหนึ่งกับยี่สิบสามราตรี แต่ยั้งยังอยู่ใน พนาลีได้เดือนเศษ จึงยกพลนิวัตน์เวศน์เวียงชัย สองเดือนถึงกรุงไกรพระพิชัยสีพี สิริเป็นปี หนึ่งกับสิบห้าราตรีไม่เคยเลื่อนคลา	

2. พรรณนาโวหาร

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่าง

เวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพระอุทัยเถระทูลอัญเชิญพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระบิดาที่กรุงกบิลพัสดุ์ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯพรรณนาเกี่ยวกับสภาพป่าและหนทางที่งดงามสะดวกสบายเหมาะแก่การเดินทาง ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระอุทัยเถระเจ้าเป็นมัคคุเทศก์ผู้แสดงทาง พระพุทธดำเนิน	พระมหาอุทัยเถระคิดพิจารณาเสร็จซึ่งประการ เหล่านั้นแล้ว ก็เข้าไปกราบถวายบังคมประนม พระผู้มีบุญ แล้วไม่กล้าทูลตรงจำเอนนั้นเลย ทูลทำเป็นเหตุเล็กน้อยว่า บพิตรพระผู้มีบุญ ประเสริฐเอย อันเดือนนี้เป็นเดือนเหมันตฤดู อันว่าหนทางที่จะไปสู่กบิลพัสดุ์บุรีศรีมหานคร นั้นเล่า สะดวกสุขสบายพรรณรายยิ่งนัก ฯ อัน พวกพรานป่าทั้งหลายเล่า ย่อมเดินเตร็ดเตร่ ขวักไขว่ไปมาหายังสัตว์แล้วจุดไฟป่า อันมีดิน ตรงที่เผาป่านั้นไฟโครหอบอบอวลตลบขึ้นไป ณ กลางอากาศเวหา ไม่เพียงแต่เท่านั้น อันว่าไม้ ไผ่พฤษภาคมด้าวลิ้นฟองทั้งหลาย ย่อมขึ้นเป็น แถวแนวเรียงรายโดยซึ่งพรรณต่างๆกัน ย่อมมี ลำต้นนั้นล่อ งอกงามหน่ออันทรงซึ่งแมก สาขา ฟูฟายใบ อธิกไปด้วยผลดอกนั้นย่อมบาน สะพรั่งพรรณรายล่อ ประหนึ่งผู้เอาผ้าทูล พัสดร์มาครอบจากยอด ห้อยถึงโคนต้น อันว่า เกสรผกาฟองทั้งหลายนั้นเล่า ย่อมไฟโครสะอาด ปราศจากมลทินตลบอบขึ้นไปถึง ณ กลาง อากาศ บพิตรพระผู้มีบุญอันประเสริฐเอย ว่าถ้า เสด็จลีลาศตราไปบัดนี้แล้ว คงจะเป็นสุขสบาย อันเหล่าภิกษุสงฆ์ของค์อรหันตาคีณาสพฟอง ทั้งหลายนั้น ก็มากล้น บพิตรพระผู้มีบุญ ประเสริฐเอย อันหนทางจะไปสู่กบิลพัสดุ์บุรี ศรีมหานคร ก็ย่อมเป็นสุขสบายเลิศล้ำแล

ในตอนทีพระนางสุคติหรือสุปารสุปดีจะจุติจากดาวดึงส์ พระอินทร์ประทานพรลืบประการแก่พระนาง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,พรข้อที่หนึ่งพระนางขอให้ไปบังเกิดในปราสาทพระเจ้าลวิราช แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พระนางขอให้ได้เป็นอัครมเหสีของพระบาทลวิราช ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ขอให้ข้าไปบังเกิดในปราสาทแห่งพระเจ้าลวิราชอันทรงศักดิ์	ข้าพระองค์ขอให้ได้เป็นอัครมเหสีในพระมหา กษัตริย์พระบาทลวิราช

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พรข้อที่ลืบคือพรที่พระนางสุปารสุปดีขอให้ในพระราชมณเฑียรของพระนางเต็มไปด้วยสัตว์ คน ประเภทต่างๆ เป็นอันมาก ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
-ไม่ปรากฏ	พระพรอีกหนึ่งโสด ข้าพระองค์ขอให้มืสรพสัตว์คือ หงส์ กระเรียน ห่าน นกยูง ย่อมบินฉวัดเฉวียนบันลือซึ่งศัพท์เสียงให้ได้ยินเสนาะโสดไฟเราะ ณ พระราชมณเฑียรอันเต็มเศียรดาษมากมายแน่นขนัด ไปด้วยคนค่อมอกแอ่น เตี้ยแกระ กะเทย เป็นสาวศฤงการเป็นอันมาก แล้วขอให้มืนักปราชญ์ราชบัณฑิตรู้ธรรมอรรถปริศนา ประดุจคนกินสุราเกี้ยวเนื้ออย่าให้ขาดจากพระราชมณเฑียรของข้าพระองค์เลย พระพรนี้เองเป็นคำรบ 10

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพระเวสสันดรมีพระดำริว่าจะบริจาคอัฐมัตถิกทาน ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับพรรณนาว่าเกิดอัศจรรย์ต่างๆ ในธรรมชาติคือพระชนนีห้วยไหว เขาพระสุเมรุเอนเอียง มหา นทีบันดลเป็นคลื่นใหญ่ เป็นต้น แต่ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,พรรณนาเกี่ยวกับกิริยาอาการ เคลื่อนไหวแตกตื่นของสัตว์ในพิมพานต์ทั้งหลาย เช่น ติมิงคลมัจฉา เหรา มังกร ภูซังค์ ช้างน้ำ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ติมิงคลมัจฉาก็ดำด้นพ่นน้ำเป็นฝอยฟอง เหรา ลอยล่องฉวัดเฉวี่ยงว่ายคล้ายๆตามคลื่นผืนผิ มังกรสะบัดโบกหางวางวูฟู่พุ่งเข้าพิงผา มัจ จุปลา เต่าปลาที่ดำโดดคืบเลื้อนกระแสน้ำ สายสาคร ภูซังค์ชูเศียรสลอนตามกระแสชล พ่นน้ำเป็นฟองฝอย ช้างน้ำก็ค่อนองล่องลอย ล่องวงและงวง	-ไม่ปรากฏ

ในตอนทีพระเวสสันดรจะเสด็จออกบริจาคทานแก่ยากจกทั้งหลายนั้น ในร่ายยาวมหา เวสสันดรชาดก,พรรณนาการแต่งพระองค์ของพระเวสสันดรด้วยเครื่องประดับชั้นสูงของกษัตริย์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ท้าวเธอที่ทรงเครื่องสรรพากรณับรรวิภูษิต สังวาลวิจิตรจำหลักลาย ถมวิเชียรรายเรียง ระดับ แสงวะวาวับวิเศษศรี ทับทรวงมณี อร่ามแพรว สะอึงแก้วกาญจนประคิษฐ์กรอง สุวรรณวลัยทองร่ำมรงค์ มหามงกุฎลงกด ประดับสำหรับกษัตริย์เสร็จแล้ว	พระองค์ทรงเครื่องประดับ สำหรับประไพเสร็จ แล้วไซริ

ในตอนทีพระเวสสันดรจะพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์แก่พราหมณ์จากเมืองกลิง- ครอบฐ์นั้น พระองค์ทอดพระเนตรเครื่องประดับตกแต่งตัวช้างซึ่งเต็มไปด้วยอัญมณีอันงดงาม และมีค่า ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,พรรณนาว่าเครื่องประดับต่างๆมีสิ่งใดบ้าง แต่ละสิ่งมี

ความงดงามอย่างไร และจึงกล่าวถึงราคาของเครื่องประดับทุกสิ่งรวมกันเป็นราคายี่สิบสี่แสน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯพรรณนาเครื่องประดับตกแต่งช้างพร้อมกับระบุราคาของแต่ละสิ่งไว้ด้วย และกล่าวถึงราคารวมในตอนท้ายว่ามีราคาสองล้านกับสี่แสนตำลึง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เครื่องประดับสำหรับมหาคชสาร อลังการอันเลิศแล้ว พื้นเพชรรัตนแพรวอร่ามรุ่ง งามจนผูกฟุ้งจำรัสดี ราชวดีเป็นเครื่องกรอง ผ้าปกกระพองตาข่าย ทับทิมรายรัตนามาศ หลังปกลาดรัตกัมพล ทั้งระคนแก้วกรอง สุวรรณวลัยทองถมมุกดา ประดับสองงอร่ามรัตน์ สายรัดพัศตร์วิจิตรถัก ผูกชนักแนบสองหู ห้อยพวงพู่คูพิสุทธิตำอาจ พร้อมด้วยบังพระสุริยงคเพริศพราย อภิรัมรายรัตนจามรี วาลวิชนีวิเชียรฉัตรสำหรับบรมจักรพรรดิคชาธารอันล้ำเลิศ ช้างแก้วประเสริฐอันหาค่ามิได้ ทั้งอาภรณ์วิไลกลิ้งสรรพ ล้วนเครื่องประดับไม่มีค่า อีกทั้งนานาอลงกรณ์ สรรพสิ่งคชาภรณ์ดังพรรณนายี่สิบสี่แสนราคาคิดควร	อันว่าเครื่องประดับขาช้างทั้ง 4 นั้นเล่า มีราคา 4 แสนตำลึง อันว่าเครื่องประดับสำหรับสองข้างขาช้างนั้นเล่า มีราคา 2 แสนตำลึง อันว่าผ้าลายดาวทองชิง ฦ พื้นท้องช้างนั้นเล่า มีราคาหนึ่งแสนตำลึง ส่วนตาข่ายรัตนทั้ง 3 เป็นเครื่องประดับระย้าเหนือหลังช้างนั้น มีราคา 3 แสนตำลึง อันว่าเครื่องประดับแก้มช้างทั้งสองข้างนั้น มีราคา 2 แสนตำลึง อันว่าฝักรัตกัมพลชิงปูลาดเหนือหลังช้างนั้น มีราคา 1 แสนตำลึง อันว่าเครื่องประดับกระพองช้างนั้น มีราคา 1 แสนตำลึง อันมณีรัตนทั้ง 3 ประดับคางช้างนั้น มีราคา 3 แสนตำลึง อันเครื่องประดับทั้งสองข้างหูช้างนั้น มีราคา 2 แสนตำลึง อันเครื่องประดับงาช้างทั้งสองข้างนั้น มีราคา 2 แสนตำลึง อันมณีรัตนเป็นเครื่องประดับวงช้างนั้น มีราคา 1 แสนตำลึง อันมณีรัตนประดับหางช้างนั้นมีราคา 1 แสนตำลึง อันมณีรัตนประดับขาบันได ย่อมจะขึ้นช้างนั้น มีราคาหนึ่งแสนตำลึง อันว่ากระทะหุงข้าวให้ช้างทุกวันนั้น มีราคา 9 ตำลึง อันว่าจะกล่าวบรรดาทรัพย์เครื่องประดับสำหรับช้างนั้น มาพสมหมดทั้งเหล่านั้น ต้องเป็นทอง 2 ล้านกับ 4 แสนตำลึง แล

ในตอนทีพระนางมัทรีทูลพรรณนาความงดงามน่าอยู่ของป่าหิมพานต์ถวายแด่พระเวสสันดรนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,พรรณนาว่าพระนางมัทรีจะเก็บดอกไม้มาร้อยประดับองค์สองกุมารๆ จะมีความสุขพื่อนรำเบิกบานใจ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ข้ามัทรีนี้จะเก็บสุมาลย์มากรองร้อย เป็น สายสร้อยสะอึ่งรัดสะเอวองค์ สักวาลวงวิจิตร มาลัย ประดับสองครุฑหน่อไทนน้อยนาค สอง ครุฑเขวราชก็จะลีลาศเล่นเล่นบันเทิงทุกเช้า ค่ำ เจ้าจะพื่อนรำตำราญจิต มิได้รู้ที่จะคิดถึง ยามทุกข์ มีแต่เสวยสุขสนุกทุกเวลา ท้าวเธอได้ เห็นเป็นที่ปรีดาดวงกลมปลื้ม น สวิสสุติ พระทัยท้าวเธอก็จะหลงลืมรัตนราชยมไหศุรย สมบัติ	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯพรรณนาชนิดของต้นไม้ต่างๆ ว่าล้วนมีกลิ่นหอม และในสระมุจลินท์มีน้ำใสเย็น งดงามด้วยดอกบัวหลากหลายสีบานสะพรั่งอยู่มากมาย ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	อันว่าต้นไม้พองทั้งหลาย ขึ้น ณ สองข้างทาง ถนนนั้นเล่า อันมี โมกมัน) บังพังกา (ต้นไม้ ชนิดหนึ่ง) ฝุดาส (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) พิมเสน เทศ การะเกด กรรณิการ์ กระดังงา กากะทิง กุ่มพพ (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) สมซึ่ง สารภี จำปา จำปีย่อมมีกลิ่นนั้นพิโคร เมื่อใดถ้าลมพัดแล้ว ได้กลิ่นฟุ้งตลบยิ่งนักแล ฯ อีกโสดหนึ่งถ้า พระองค์จะจงกรม ณ ถนนมุจลินทสระ ก็พระองค์จะทอดพระเนตรไป ณ ท้องสระนั้น

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
	อันมีดอกบัวแดงบัวขาว อันบานสะพรั่งไป ด้วยสัตว์ตบงกช อุบล จงกลนี้ บัวสาย ลินจง ย่อมจะบานเบ่งพรรณรายโสภา อันมีน้ำนั้นใส เย็น เป็นที่พำนักของปลาผองอันมีฝั่งนั้นเตี้ย ทำนนั้นราบ ประคองสระมี ณ เขตุดรนครนี้เอง แล

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาความงดงามของป่าหิมพานต์ว่า
ในเวลาน้ำค้างตกพรมบนยอดหญ้าแพรกหลากสี มีแมลงค่อมทองออกเต็มกินน้ำค้างบนยอดหญ้า
ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
ปางเมื่อน้ำค้างตกประพรมพื้นพสุธา ควรที่จะ ทัศนาศัพทภูมิภาคปฐพีอันเขียวด้วยหญ้า แพรกพรรณต่างสีซ้อนสลัป ลี้องคูลีสรพ เสมอกัน พื้นพรรณแมลงค่อมทองนี้เรื่องรอง อร่ามงามระยับประเสริฐสรรพสรรพางค์	- ไม่ปรากฏ

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางมัทรีหรือสุปารสุปดีทราบข่าวว่าพระเวสสันดรจะถูกเนรเทศ พระนาง
เสียดพระทัยจึงรีบเสด็จมาหาพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาว่าถ้า
พระเวสสันดรต้องออกจากวัง พระนางมัทรีจะร้องไห้ทุกวันและจะผูกคอให้สิ้นพระชนม์ แต่ใน
มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พรรณนาว่า พระนางสุปารสุปดีถามหาพยาบาลเพื่อมาดื่ม หรือ
มิฉะนั้นพระนางจะขึ้นไปบนหลังคาปราสาทและผูกคอกับสไบแล้วคั่นตกลงมาเพื่อให้สิ้นพระชนม์
ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พระลูกเอ๋ยแม่น้าเจ้าพลัดพรากจากบุรินทร์รัตน เรือนหลวง แม่จะกุมกรซ่อนทรวงให้ไม่วายวัน จะผูกพระคอให้อาสน์สิ้นชีวิต	พระนางสุปารสุปปดีกษัตริย์อุดมทรง พระก้นแสงตรัสกับองค์เองว่าดังนี้ โอ้ ใคร หนอรูจักยาพิษนั้นก็เอามาให้ข้า ข้าจะกินให้ ตายไปเป็นการดีประเสริฐยิ่งนัก ถ้าข้าจะมี ชีวิตอยู่ต่อไปนั้นไม่ประเสริฐเลย ถ้ามิฉะนั้น ข้าจะขึ้นไปบนหลังคาปราสาทนั้นแล้ว ข้าจะ ใช้สไบผูกให้ติดมัน แล้วข้าจะเดินให้ตกลงไป ตาย ประเสริฐยิ่งกว่ามีชีวิตอยู่เป็นมนุษย์นี้อีก

ในตอนที่พระเจ้ากรุงสุทนต์ขจัดทานพระนางมัทรีมิให้นำสองกุมารออกไปอยู่ป่าด้วยนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,พระนางมัทรีทูลพรรณนาความเจ็บไข้ที่พระเจ้ากรุงสุทนต์ขจัดเนรเทศพระเวสสันดรให้ออกจากเมือง เป็นเหตุให้พระนางและพระโอรสทั้งสองจำเป็นจะต้องตามเสด็จพระสวามีและพระบิดาด้วยกัน ด้วยถ้อยคำประชดประชันที่เจ็บคม แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑พระนางมัทรีทูลพระเจ้ากรุงสุทนต์เพียงว่าสองกุมารเป็นลูกรัก พระนางจะไม่ยอมให้พรากจากอก ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พระพุทเจ้าข้า ฝ่าพระบาทตรัสห้ามมาทั้งนี้ ย่อมทรงพระปรานีพระเจ้าหลาน กล่าวว่ จะต้องทุกข์ทรมานในหิมเวศ พระเดชพระคุณ ทั้งนี้เป็นที่สุด ปิยบุตถกานาม พระพุทเจ้าข้า ขึ้นชื่อว่าบุตรเป็นที่สุดแสนเสนาหา ถึงจะชั่วช้า ประการใดใจสามารถ เป็นหนามเสี้ยนเบียน ประชาราษฎร์ควรห้ามเฝ้าจะตัดจากลูกเด้านั้น ไม่ขาด เกล้ากระหม่อมเหมือนฝาละออธูลิ พระบาท ก็คงจะตัดพระลูกขาดได้คล่องๆ ไม่รู้ หรือว่าช่างเผือกขาวผ่องต้องพระประสงค์ จะ สอยดาวสาวเดือนลงถวายได้ แก่ถึงเลื้อยส่งจง ใจให้ข้าศึก นี่หากว่าชาวเมืองเขาคิดลี้กึ่งชวน	ข้าแต่พระสมมุติเทพมหากษัตริย์ประเสริฐเอย อันว่าลูกทั้งสอง เจ้าขาลี กับแม่กฤษณานั้นเล่า ไม่ใช่ว่าเป็นลูกชัง ข้าพระองค์ไม่ยอมให้พราก จากอกข้าพระองค์เลย ๑ เหตุนี้ข้าพระองค์เลี้ยง ชีวิตให้รอดอยู่ด้วยประการฉะนี้ใดแล้ว ข้าพระองค์จะหาเลี้ยงลูกข้าพระองค์ทั้งสอง ให้มีชีวิตรอดอยู่ด้วยประการฉะนี้แน่

กันทูลความ พระองค์จับพระเจ้าลูกเสี้ยกงาม
 ต้องตามที่ พระคุณเอย อันสองราชกุมารนี้ไม่มี
 ผิด จะโกรธลูกกระจริดกระไรได้ ข้ามัทรียังมี
 อาลัยเป็นล้นพ้น กว่าจะเลี้ยงได้แต่ละคนๆ สุด
 แสนยาก ทูลกระหม่อมมาพราดไปจากอก ตั้ง
 จะหิบบกดวงใจไปจากกาย จะขอลาพระกุมาร
 หลานชายไปชมเชย พระพุทธ เจ้าข้า โอ้พระ
 ทูลเกล้าของลูกเอย มัทรีไม่รู้เลยที่จะเอาอันใด
 มาอ้างอิง เป็นโอรสเล่าก็จริงลูกจนจิต อันสอง
 กุมารนี้ไม่เป็นสิทธิ์แก่เกล้า กระหม่อม มัทรีนี้
 ไม่รู้ที่จะยินยอมหิบบกถวาย จะสู้รับสารภาพ
 ตายด้วยอาชญา จะขอลาพระยอดฟ้าพาไปเป็น
 เพื่อนตัว ครั้นจะไว้ใจพระเจ้าผู้ก่ไขที่ เกลือ
 กว่าโรคาใช้สิ่งใดมิ จะได้ใช้พ่อชาลีแม่กัณหา
 อมยาพนฝนยาทาประสาจน พระพุทธเจ้าข้าใช้
 ว่าจะไรรู้ญาติขาดคนเมื่อไรมี ลูกน้อยชนิดหนึ่ง
 เท่านั้นจะทำอะไรได้ ถึงจะเลี้ยงไว้ก็คงจะขาย
 พระบาท สอนหล่อนก็ยากปากก็กล้ำระอาใจ
 วาสฤทธาจะไร้ซึ่งพิชเขียว ชาวเมืองก็จะ โกรธ
 เกรี้ยวพาลโหล่นไต่จับให้อัประมาณ จับพระ
 เจาลูกแล้วลืมนำ ยังจะข้าพระเจ้าหลานลง
 เป็นสอง จะเลื่องลือระบือก้องทุกเขาค่า โอ้พระ
 ทูลเกล้าได้ตัดต้นแล้วก็โค่นเงาเชยทิ้งถอน จะ
 อาลัยอาวรณ์ไปไยมี พระเจ้าหลานหรือจะดีกว่า
 โอรส แต่ลูกในไส้ยังคิดคดดูเวทนา โอ้พ่อชา
 ลีกัณหาของแม่เอย จะนั่งเฉยอยู่ไยเล่าฟังแม่ว่า
 จงบังคมพระอัยกา แม่กัณหาทูลลาเถิดจะได้ไป
 ทูลเกิดทูลเกิดสินะเมื่อย่าร้องไห้จะมัวหมอง
 พ่อชาลีช่วยทูลแทนพระน้องที่เถิดสินะพ่อ จะ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เข้าชีรีรออยู่ว่าไร เจ้าจะยอมอยู่หรือแม่จะได้ ไปจงตั้งใจให้จงดี พระลูกเอ๋ย ไม่ควรคู่กับบุรี แล้วนะพระลูกรัก อย่าไฝสูงให้เกินศักดิ์ไซ้ สุริยวงศ์ โกกิลาหรือจะฝ่าเข้าฝูงหงส์ไซ้พงศ์ พันธุ์ พระลูกเอ๋ย เอาแต่ป่าไม้ไพรวันเป็นเรือน ตาย จงสู้นทนอายุไปภายหน้า เห็นว่าจะดีกว่า อยู่ในพระพารา ฟังคำแม่นี้เถิด	

ง. กัณฑ์ทศพรเวสสัน ในกัณฑ์นี้มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ยกษัตริย์เจตราชูร์ทูลอธิบายเกี่ยวกับภูเขาคันธมาทน์ถวายแด่พระเวสสันดรนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,พรรณณารายละเอียดเกี่ยวกับภูเขาคันธมาทน์ว่ามีต้นไม้ขึ้นนับพันชนิดและส่งกลิ่นหอมไปทั่วทุกทิศ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯกล่าวถึงเพียงชื่อภูเขาคันธมาทน์เท่านั้น ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ภูเขาหลากล้านแล้วด้วยศิลาภูเขาหนึ่งควรจะไป ไปถึงได้ เขานั้นไซ้เราเรียกว่าเขาคันธมาทน์ เพราะมีต้นพฤกษาและคัจฉลดาชาติ ซึ่งเป็น ของประหลาดมีกลิ่นหอมงอกแฉดล้อมและขึ้น เต็มไปในเขานั้น จะนับด้วยพันก็มีถ้วนได้ ปล่อยกลิ่นหอมจรตรลบไปในทิศทั้งสี่	ภูเขานั้น เห็นปรากฏท่านสมมุติเรียกคันธมาท บรรพต

ในตอนเดียวกันมีการพรรณนาเกี่ยวกับแม่น้ำเกตุมาติ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,พรรณนาพื้นหาดทรายในแม่น้ำเกตุมาตินั้นมีกรวดทั้งดงามหลากสีส้น และไม่มีอันตรายใดๆจากสัตว์ร้ายต่างๆ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
พื้นหาดทรายที่สะอาดปราศจากอันตราย แต่ - ไม่ปรากฏ สัตว์ร้ายอาศิริพิษและมัจฉาชาติ และมีเม็ด กรวดประกอบด้วยสีสน์พรรณประหลาดต่างๆ บ้างเหลืองบ้างแดง มีสีแสงเป็นแก้วโมรา มหาชาติ นกสวาดประเสริฐศรี เขียวขจีเจือ จางกัน	

ในตอนเดียวกันมีการพรรณนาเกี่ยวกับหนทางจากแม่น้ำเกตุมนต์ไปยังด้นไทรใหญ่หรือมหา
นิโครชนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาหนทางและวิธีการข้ามลำน้ำโดยการให้ผูกไม้
ทำเป็นแพแล้วเอาไม้ค้ำข้ามฝั่งไปยังทิศอุดร มีไม้ที่เป็นร่มเงาและเป็นอาหารหลายชนิด ไม่มีผู้ใด
เป็นเจ้าของ ต่อจากนั้นมาจึงจะได้พบพญามหานิโครทที่ให้ร่มเงาและผลเป็นอาหารได้ ซึ่งในมหา
เวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พรรณนาความโดยให้พระเวสสันดรนำพระนางมัทรีและสองกุมาร
ลงน้ำที่แม่น้ำเกตุมนต์ จากนั้นจึงเสด็จต่อไปจะพบด้นไทรใหญ่ มีร่มเงาเย็นสบายและมีผลอร่อย
ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
เมื่อเสวยสรงทรงสำราญในที่นั้นเสร็จแล้วเสด็จ ไป จงหาทางหาดต้นในภาคพื้นเกตุมนต์ที่ ลาง แห่งมีเป็นที่พอจะลุยข้ามไปได้ หรือจะผูกฟาง ด้วยกิ่งไม้ที่เบาลอยน้ำทำเป็นพาหนะ และเอา ไม้ค้ำข้ามที่ลิกไป เมื่อถึงฝั่งโน้นแล้วเชิญเสด็จ เลาะลำเนาไพรไปข้างอุดรทิศ ทิวไม้ใกล้แม่น้ำ นั้นย่อมมีเงาร่มจิต ควรจะเป็นที่ประทับอาศัย ได้หลายตำบล ต้นไม้ที่มีผลควรคนจะกินเป็น อาหารได้ ก็มีอยู่ที่ใกล้แม่น้ำนั้นมาก ต้นต่างๆ จะเก็บผลได้โดยไม่ยากก็มากมี เป็นถิ่นที่ไม่มี ใครไปห้ามหวงปกครองรักษา คนไปมาเขา ย่อมเก็บกินเป็นอาหาร อีกมูลมันในป่าที่จะขุด ขึ้นเผาบรีโภคได้ ก็มีหลายประการเคลื่อนไป	ขอพระองค์สรงชำระพระวรกาย ปล่อยพระ ราชบุตร พระราชเทวีแล้ว พระองค์ค่อยลี้ลา ออกจากนั้นไปหน่อยจะได้พบด้นไทรใหญ่ 1 อันมีผลนั้นสุกแดงปลั่ง มีโอชารสหวานอร่อย ประดุจน้ำผึ้ง อันมีกิ่งนั้นแผ่สาขามีร่มเงาเย็น สนุกสุขสบาย แล้วพระองค์จะเสวยผลไทร นั้น ร่วมกันกับพระราชบุตรพระราชเทวีอยู่ ณ สถานนั้นแล

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ในที่ นั้น เจริญพระองค์จึ่งทรงเลือกสรรผลไม้ และมันแล้วบริโภคนั้น จะให้เกิดกำลังพระกาย สบายพระราชหฤทัย พร้อมกับพระมเหสีและ สองครุณคนัยด้วยอรัญญิกอาหาร เมื่อพระองค์ เสด็จโดยคมนาการ ข้างทิศอุดรในลำดับ พระองค์จะได้เสด็จไปประทับ ณ ภายใต้ พญาไม้มหานิโครธต้นใหญ่มีใบร่มชดสนิท เกิดขึ้นในที่มอศิลาเป็นทางท่าที่ควรยินดีนัก ควรอภิรมย์ ไม้ต้นนั้นก็ย่อมนำชมด้วยมีผล ประหลาด ผิดกับชาติไม้ไทรสามัญ ผลของไม้ มหานิโครธนั้นย่อมเผือกเป็นนิตยกาล มีรส หวานควรบริโภคเป็นอาหารได้	

ในตอนเดียวกันมีการพรรณนาโวหารเกี่ยวกับสระมุจลินท์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาเกี่ยวกับน้ำในสระมุจลินท์ที่ซึมไปหล่อเลี้ยงต้นไม้ต่างๆ จากนั้นต้นไม้เหล่านั้นจึงคายไอน้ำออกมาเหมือนเมฆแผ่ปกคลุมพื้นดินอยู่ตลอดเวลา ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
สระมุจลินท์นี้มีตาน้ำซึมซาบแทรกไปไกลใน - ไม่ปรากฏ ป่า น้ำที่ซึมไปนั้นก็เป็นที่อาศัยของต้นไม้ทุกชนิด ลาดินดินชาติ บรรดาที่เป็นบาทบชักรลพ เอรสวาริ มาบำรุงต้นไม้ให้เขียวจีมีสีสน์ แล้ว คายไอน้ำไปในอากาศประหลาดครั้ง แลดูดังเมฆ ปกคลุมอยู่เป็นนิตย์	

ในตอนเดียวกันมีการพรรณนาการก่อเกิดสาขาน้ำน้อยใหญ่ในป่าก่อนถึงสระโบกขรณี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,พรรณนารายละเอียดว่า สาขาน้ำนั้นก่อเกิดมาจากทางน้ำที่ซึมซาบจาก

ขอดุภพรวมกับละอองน้ำจากเมฆจนเกิดเป็นสายน้ำน้อยใหญ่ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ขอเชิญพระองค์เสด็จไคลคลาจากบ้านไป ข้ามทางกันดารสถานใหญ่ๆที่จะเดินไปได้ด้วย ยาก ในทางซอกเขาลำเนาเนินเป็นที่จีน และ บางแห่งเป็นท่าราบเป็นทางน้ำที่ซึมซาบอาบ ไหลมา แต่ขอดุภพอันเย็นชุ่มอยู่เป็นนิตย์ มี เมฆเข้าเกาะติดให้เกิดน้ำ ซึ่งเป็นไอละอองมา แต่อาภาศ ก่อวารีให้เอิบอาบซาบไปในที่ลาด แล้วก็เลื่อนลงยังที่ลุ่ม แล้วก็คุ่มกันเป็นกระแสน้อยใหญ่ ไหลไปเป็นพุดและลำรางต่างๆ กระทั่งถึงลำธารและห้วยละหานอันใหญ่ ไหล หลังไปเป็นลำของแม่น้ำที่ทั้งหลาย	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกันมีการพรรณนาโวหารเกี่ยวกับสระโบกขรณี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,พรรณนาว่าเป็นสระน้ำที่เรียบเสมอกันเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส น้ำในสระสะอาดเพราะไม่มีคนไปทำสกปรก ทางทิศบูรพามีบริเวณที่เหมาะสมที่พระเวสสันดรจะสร้างอาศรมบพได้ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สระนั้นดูเหมือนมีชนไปคิดกะแผนที่ดีเส้น เทียบ ให้เรียบเป็นจัตุรัสเสมอกันแล้วขุดไว้ ที่ นั้นเพราะไม่มีชนไปเนื่องๆสิ่งซึ่งเป็นเครื่อง โสโครกทำให้สระเสียไปก็หาไม่ น้ำในสระ นั้นก็เย็นไม่มีกลิ่นเหม็นเป็นที่รังเกียจเลย ทางนี้ เพราะมีชนเคยไปมาแต่ก่อนกาล มาว่าขาน ยืนยันมั่นคงควรเชื่อได้ ข้าทั้งหลายจึงทูลแด่ พระองค์ไปครั้งนี้ ตามความที่ได้ฟังมา และเขา	- ไม่ปรากฏ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
กล่าวอีกว่าในส่วนบุรพตฤทศภาคของสระ จัตุรัสโปกขรณี มีจังหวัดบนเขาควรสำคัญว่า จะสร้างเป็นอัสสัมบทอยู่ได้ ขอเชิญพระองค์จง เสด็จไปทอดพระเนตรที่นั่น ถ้าเห็นว่าเป็นที่ ควรแล้วอย่าช้า จงสร้างบรรณศาลาอาศรมบรม สถาน เป็นที่อยู่สำราญพระกายและพระหฤทัย	

จ. กัณฑ์ชูชก ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฉ. กัณฑ์จุลพน ในกัณฑ์นี้มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่เราพบเจตบุตรพรรณนาเกี่ยวกับป่าหิมพานต์แก่ชูชก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนารายละเอียดเกี่ยวกับปามะม่วงที่มีริมเงาชิตสนิท และมีผลมะม่วงขนาดต่างๆ ตั้งแต่เล็กไปจนใหญ่ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ในป่านั้นครั้นท่านเดินไปอีกครู่หนึ่งไม่นาน ก็ จะถึงสถานอัมพวันใหญ่ ดันไม้ในที่นั้นเนื่อง ชิดติดกันแต่ล้วนเหล่ามะม่วง เพราะมีผลหล่น ร่วงแล้วงอกขึ้นซ้อนแซมแกมกันไป มีใบร่ม ชื่อชิตสนิทดี แสงพระสุริยรังสีไม่ลวงลอดลง ถึงพื้น และแผ่นดินก็ราบรื่นไม่มีหญ้า เป็นที่ ปฐวีโอชาเพราะเป็นคุณอุดหนุนแก่ต้นไม้ ให้มี ใบและช่อผลเผือกออกพัวพัน ไล่ๆกันอยู่เป็น นิตย์นิรันดร์ทุกฤดูไม่รู้เวลาวาย มะม่วง ทั้งหลายลงต้นพึงเผือกช่อตูมบานอยู่ยังไม่มีผล และบางต้นมีผลเป็นสิริระแมลงวัน ยังต้น	

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
อื่นกว่านั้นเป็นขบเพาะะ ยังคันอื่นอีกกำคัดเคาะ เป็นผลดิบใหญ่ๆ ยังคันอื่นไปอีกมีผลห้ามงาม เป็นปากตะกร้อ สีนวลล่อน่าเก็บกิน ยังคันอื่น ผลสุกลิ้นทั้งคันเต็มกำลึง ทั้งสองอย่างนั้นมี พรรณดั่งผิวหนังึงงาชาคี คือกบอย่างหนึ่งซึ่ง ประหลาดเหลืองหลาก ต้นมะม่วงเป็นอันมาก ย่อมมีคันต่ำๆ ไม่สูงนักน่ารักครัน ขนาดแต่ละ ต้นนั้นควรนิยมนำมาชิมบรูษเมื่อขึ้นหยุคอยู่ ภายใต้อ จะขึ้นมือถือเก็บผลได้ไม่ต้องใช้ไม้สอย จะเก็บได้ผลไม่น้อยทั้งดิบสุกห้ามตามประสงค์ จำนจะกิน ผลมะม่วงทั้งลิ้นสุกและห้าม รสก็ ดีสีก็งามเป็นเอก	

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีการพรรณนาเกี่ยวกับการเกิดชันทศกร
 จากเกสรดอกบัว ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เมื่อเวลาพุ่มไม้มีดอกออกตระการบานเต็มที่ พร้อมฤดู เสาवनธรสเรณูโรยร่วงลงบนใบ อุบล ซึ่งลอยดาดายอยู่บนหลังน้ำ เมื่อล่วงเวลา กาลก็ก่อเกิดโอชะอันวิเศษหวานเป็นมธุรส มี นามกำหนดเรียกว่าโบกขรุม ผู้เรียนรู้ดูใน ตำราแพทยศาสตร์ ย่อมสืบเสาะแสวงหามา ประกอบใช้ในการโอสถ มีนามปรากฏเรียกว่า ชันทศกร	- ไม่ปรากฏ

ช. กัณฑ์มหาวงศ์ ในกัณฑ์นี้มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเจ้าอู่ทองมีพรรณนาความเกี่ยวกับเขาคันธมาทน์ให้ชุกฟุ้งนั้น ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนารายละเอียดเกี่ยวกับความหลากหลายสีนของเขาคันธมาทน์ซึ่งเป็นเขาที่มีกลิ่นหอมขจร ความงดงามของถ้ำซึ่งเป็นที่พักอาศัยของไกรสรราชสีห์ ยักษ์ และปีศาจต่างๆ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เอส เสโล แล่นัดในเบื้องหน้าโน้นก็เขาใหญ่ ยอดเยี่ยมโพยมอย่างพยับเมฆ มีพรรณเขียวขาว คำแดงคูเรก ดังรายรัตนพนมฉวีเนมมาไกรชม ครั้นแสงพระสุริยะส่องระดม ก็ดูเด่นดัง ดวงดาววาวแวววาววาวๆที่เว้งว้าง วิจิตรจำรัส จำรูญรุ่งเป็นสีรุ้งฟุ้งพันเพียกคัลนัมพรพินนภา กาศ บ้างก็เกิดก่อก่อนประหลาดศิลาลายแลและ เลื่อมๆ ทุ่งอกเจ้าเป็นแง่เงื่อมก็ชะงุ้มชะงอก ชะง่อนผา ที่ผุดผินเป็นแผ่นพุดาพิงพัก บาง แห่งเล่าก็เหียนหักเหินเป็นรอยร้าวรานระคาย ควรจะพิศวง ด้วยธารอุทกที่ตกลงเป็นหยาด หยดหยดย้อยเย็นเป็นเหน็บหนาว ในท้องถ้ำที่ สถิตไกรสรราชสถาน บังเกิดแก้วแก้วประการ กาญจนะประกอบกัน ตลอดโล่งโปร่งปล่อง เป็นช่องชั้นช่อวิเชียรฉายโชติช่วงชัชวาลสว่าง ตา แสนสนุกในห้องเหมกุธาทุกแห่งหน รโฐาน เป็นที่เสพอาศัยสำราญแห่งสุรารักษ รากโยสสรพปีศาจกว่าหมื่นแสน สะพรั่ง พุกฤษพิมานแมนทั่วทุกหมู่ไม้บรรดามีในเขา นั้น ก็ย่อมทรงทศพิศสุคนธ์คันธขจร อาจจะจับ เอาใจเป็นอาจิณ คนธมาโน จึงเรียกนามศิขริน กันธมาทน์มहिมา เหตุประดับด้วยพุกฤษาทรง สุคนธชาติสิบประการ	อันว่าพนมที่โน้นนั้นย่อมราบเรียบเรียบร้อย ด้ายเต็มไปด้วยหินขาว ท่านสมมติเรียกว่า พนมกันธมาทน์บรรพต

ในตอนเดียวกันมีการพรรณนาเกี่ยวกับสัตว์ในป่าหิมพานต์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาเกี่ยวกับราชสีห์สี่จำพวก ได้แก่ ดินราชสีห์ กापสิงหะ บันฑุสุรมฤคินทร์และไกรสรราชสีห์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สัตว์สุรสีห์ชาติสี่จำพวกพาพสุธารัวยาวี หนึ่ง นามชื่อว่า ดินราชสีห์เสพซึ่งเส้นหญ้าเป็น อาหาร หนึ่งชื่อว่า กापสิงหะและบันฑุสุ มฤคินทร์เสพซึ่งมังสนิกรกินเป็นภักษา สาม ราชสีห์มีสรีรกายพวยพอย่างโคชนพิกลหลาก กัน พรรณหม่นมอเป็นมันหมึกมีดคำตำลาน เหลืองเลื่อมแลประหลาด หนึ่งนามไกรสร สิงหาราช ฤทธิเริงแรง ปลายหางและเท้าปาก เป็นสีแดงดุจข้อมครั้ง พรรณที่อื่นเอี่ยมดั่งสี สัจไศเสวตวิสุทธีสดสะอ้าน ประสานลายวิไล ผ่านกลางพื้นปฤษฎางค์แดงดังชุบชาด อันนาย ช่างชาญฉลาดกลาดลงพู่กันเขียน เบื้องอรุ นั้นเป็นรอยเวียงนงทกนิมวารรด เกสรสร้อย สอดั่งฝ้ายรัตกัมพล ย่อมสถิตในคูหาเหมไหรณ ไพโรจน์รัตนผลึกเลื่อมมโนศิลาฉาย ครั้นแสง พระสุริยะบดบ้ายสนธยาบาตร ก็ตื่นจากไกรสร ไสยาสันเยี่ยมออกมา จากถ้ำแก้วกนกรัตนคูหา ห้องรโหฐาน เหยียบย่นพื้นประพาพพรรณ ประไพแผ่นผลึกเลิศศิลาทอง แล้วเหยียดหยัด สลัดลองใจซึ่งลมมาน ให้สุรศัพท์สะท้อน สะเทือนดั่งเสียงฟ้า วังวัดเจ็ญนไปมาด้วย สามารถ โผนทะยานผาดแผดเสียง	- ไม่ปรากฏ

ซ. กัณฑ์กุมารบรรพ ในกัณฑ์นี้มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ถูกขกเดินทางจากอาศรมพระอัญญาธิมาถึงอาศรมพระเวสสันดร และหยุดพักนอนรอเวลาเช้าตรู่จึงเข้าไปทูลขอสองกุมาร ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาความน่าสะพรึงกลัวของธรรมชาติเวลาเย็น มีเสียงชะนี เสียงผีป่ากู่ร้องก้อง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ตะแกก็มุ่มน่มุ่งเขม้นถ่อกายเก้นตะเกียกเดิน โยพนัสแถวเถินทางเฉพาะตามคำพระอัญญา เจ้าเจาะแจ้งคดี พอล่วงวิถีระยะโยชน์ถึงสโรช โบกขรณีแนวพนัสแน่นหนาป่าระหง พอพระสุริยาขจรเบื้องรถบจรเย็นขอแสงตั้ง ทวีป ผุ่งทิวาการก็ร้อนริบเข้าร้างเรียง ได้ยิน เสียงผีป่าโป่งโป่งปึงกู่ร้องกระหิม ผีผิวพึม พังขนพอง เสียงชะนีร้องอยู่โหวยโวยไวยวิเวก ระหวมอก	ซุชกพราหมณ์ เสาะแสวงตามหาพระโพธิสัตว์ ไปตามทาง ที่พระอัญญาธิชี้บอกนั้น ก็พราหมณ์เดินตามลำดับตราบได้ถึงสระ โบกขรณี

ในตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับสองกุมารว่าทั้งสองนั้นคือเรือสำเภาทองที่สามารถนำสัตว์โลกข้ามไปสู่นิพพานนั้น ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาเกี่ยวกับส่วนประกอบต่างๆ ของเรือสำเภาทองทั้งงดงามและแน่นหนาเหนือกว่าเรือสำเภารถมดา ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เจ้าจงมาเป็นมหาสำเภาทองธรรมชาติ อันน่าย ช่างฉลาดจำลองทำด้วยงาช้างประคำตรึงด้วย เพชรแน่นหนา แก้วประพาพแผ่เป็นดาดฟ้าฝา ระบुरะเบิดเปิดช่องน้ำ แก้วไพฑูรย์กระทำเป็น ราโทโฆราประทับสลัปลัก กรอบลายราย ดอกรักเนาวรัตน์ ฉลุฉลักเป็นรูปสัตว์ภาพเพชร นิลแนม แกมหงส์วิหคกระหนกคาบลาดรด มังกรกัตกอดแก้วเกี่ยวเป็นก้านขดคูสดใส ครั้น	เจ้าทุกวันนี้เสมอสำเภาทองใหญ่ ตระหง่าน สำหรับส่งข้ามฟากข้ามตัดทะเล การเวียนว่ายตายเกิดวางถึงฝั่ง กล่าวคือ พระนิพพาน

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สำเร็จลำสำเภาแล้วเมื่อใดได้พระพิชัยมงคล พระบิดาจะทรงเครื่องต้นมงคลพิชัยสำหรับกษัตริย์ ดังจะเอาพระสมบัติกระหวัดทรงเป็นสร้อยสังวาล อยู่สรรพเสร็จ จะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชร อันคมกล้า ศูนย์จะย่างเชิงลงสู่ที่นั่งท้ายเกตราสูง ระหง แล้วไปด้วยทวนธงเสวตฉัตร วายุวิเวกพะด อยู่เฉื่อยฉิว ลำเภาทองก็จะล่องลวไปตามลม สรรพ สัตว์ก็จะขึ้นชมโสมนัส ถึงจะเกิดลมกาฬพาน กระพือพัดคือโลโก ถึงจะโตสักแสนโตตั้งดีเป็นลูก คลื่นอยู่ครั้นโครมโถมกระแทก ลำเภานี้ก็มิได้ วอกแวกวาทวันไหว ก็จะเล่นระริ่เรื่อยเรื่อยไป จนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหานคร นฤพาน	

ในตอนทีพระเวสสันดรหลังน้ำบนมือชูชกเพื่อประทานสองกุมารให้เป็นลิขรินั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,พรรณนาเหตุอัศจรรย์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างละเอียดกว่าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อัศจรรย์ก็บันดาลบังเกิดมี อันว่าภาคพื้นพระ ธรณีอันหนาแน่นได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ เสี่ยงอุโฆษครั้นครั้งดั่งไฟบรรลัย กัลป์จะ ผลาญโลกให้ทำลายวายวินาศ ฝูงสัตว์จวบทุก ทวิบาทก็ตื่นตื่นแผ่นดินไอน์โจนดิน ประหนึ่ง ว่าปัดพินจะพลิกคว่ำพลั่วแปลงให้พลิกหงาย ออกนางพระธรณีจะแยะแยกแตกกระจายอยู่ รอนๆ สะเทือนสะท้านเลื่อนลั่นอยู่ครั้นๆ ดูหนึ่งว่าป็นสักแสนนั้ดมากระหน่ำซ้ำยังอยู่ เปรี๊ยะๆ เสี่ยงจะลาดฉาน	

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ทั้งพญาชสารชาติภักทนต์ ทะลึ่งถลันรื่อง วะแหวๆประเปร้แปร้นแล่นทะลวงวงกว้าง หงายเงย ประหนึ่งว่าจะสอยเสยเอาดวงดาว เขี่ยมหัวกระหิมตกมันอยู่ฮัคๆ คังว่าไครมา แยกแกล้งผัดพานเคียดทะยานอยู่ฮัคฮึก สะฮึก เข้าไล่แทงเงาอยู่ผลุงผลัง ไม้ไล่พังผะผางโพง ล้มพินาศ ทั้งพญาพาพมฤทธราชเสื่อโคร่งกระ ครางครัมกระหิมเสียงสำเนียงก้องรื่องปะ เป็บปีบถิบทะยานย่องแยกเขี้ยวเคี้ยวฟันตัวสั้น อยู่ริๆ ประหนึ่งว่าจะถาโถมจิกจับเอาสัตว์ใน ไพรวัน มาคาบคั่นกินเสียคำเดียวเป็นภักษา ทั้ง พญาภาสรวักล้าก็ลืบเขาโขยคโหลดลงเชิง เริงฤทธิ์ไกรไล่ขวิดควิวอยู่ฉานๆ ประหนึ่งจะ คว้านควักให้ตักดิน	อันมีราชสีห์เป็นต้น ก็ข้อมรื่องฮือฮึงแซ่ ด้วยเสียงน่ากลัวอย่างยิ่ง
สินรูปพุดตราชา ทั้งพญาเขาพระสุเมรุก็อ่อน ลงทบทา แก้วเก้าเนาวรัตน์ แสนสัตว์รัตน์ เรืองรองซ้องสาธุการอยู่ฮึงมี สาคโร ทั้ง พระสมุทรสาครวังวน บันดาลน้ำฟุ้งเป็นฝอย ฝน พญานาคฤทธิรณเล็กฟุ้งพานสลอนลอยอยู่ ไปมา ทั้งพญาครุฑราชปักษาก็โผบินบินขึ้น เวหนเล่นลมบนอยู่ลิบลิ่ว เมฆหมอกปลิวอยู่ เกลื่อนกลาด บนอากาศก็วิกลเป็นหมอกกลุ่ม อัมพรชรอุ่มอับอลวนอลเวง เสียงกระโครม เกรงครื้นครื้น ฟาฝนสวรรค์ก็เฟื่องฟุ้งเป็นฟอง ฝอย เมฆลาหะลอยล่อแก้วอยู่แวววิบ รามสูร ขยับขยิกขี้ แสงสาขมณีแวบวาววาวสว่าง อสุรก็ข้างขวานประหารอยู่เปรี้ยวๆ เสียงสนั่น ลั่นโลกวิจลจลาจล	อันเขาพระสุเมรุราช ก็ข้อมโอนอ่อนนุ่มไปสู่ พนมคีรีวงกตบรรพต

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เทพเจ้าในเมืองบนก็เบือนบิดนิรมิตกาย ชูเศียร ถวายเป็นสักการบูชา เทพดานิกรนับโกฏินี้ เศียรศิโรตมอยู่ไสว ยกพระกรไหว้อยู่ยังมี ว่าเจ้าประคุณของสัตว์ผู้ยากเอย ยากที่บุคคลใด เลยจะทำได้ เว้นไว้แต่หน่อพระชินศรี อันทรง สร้างพระบารมีมามากแล้ว ขอให้พระทูล กระหม่อมแก้วจงสำเร็จ แก่พระวิสุทธิสหาย สรรเพชญพุทธอัครอนาวรรณญาณ ในอนาคต กาลโน้นเถิด	ส่วนพระอินทราธิราช ผู้มีอำนาจเป็นใหญ่ ยอดแห่งเทวดาทั้งหลาย ก็ตบพระหัตถ์ทรง พระตำราวล อันเหล่าเทวดากับมหาพรหม ก็กล่าวคำถวายศัพท์สาธุการ อันอธิกพันลึก มหิมา

ตารางแรก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาความอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นลำดับแรกคือ
พื้นแผ่นดินที่หนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์เกิดเสียงสะเทือนหวั่นไหวครั้งหนึ่งพลัดคว่ำเหมือนมี
ไฟบรรลัยกัลป์มาพลาญ ผงสัตว์ต่างๆ แยกตื่นตกใจ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พรรณนาว่าเกิดอัศจรรย์ยิ่งใหญ่ทำให้พื้นปฐพีสะเทือนเท่านั้น

ตารางที่สอง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาเหตุอัศจรรย์ลำดับต่อมาคือ
พญาสัตว์ต่างๆ แยกตื่นอาละวาดให้น่ากลัวด้วยอาการต่างๆ กัน อาทิ พญาช้าง พญาเสือ พญาการ
แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พรรณนาถึงสัตว์ในหิมพานต์ที่แยกตื่นตกใจร้องเซ็งแซ่
เพียงราชสีห์เท่านั้น

ตารางที่สาม ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาถึงเขาพระสุเมรุที่อ่อนเอน มณีมีค่า
ต่างๆ ส่งแสงเรืองรองเพื่อสาธุการ สัตว์ในหิมพานต์ได้แก่พญานาค พญาครุฑออกมาแสดงฤทธิ์
เมฆหมอกเลื่อนกล่น นางเมขลาปล่อยแก้วถูกรามสุรว้างขวานเกิดเสียงสนั่นหวั่นไหว แต่ในมหา
เวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พรรณนาว่าเขาพระสุเมรุอ่อนโอนไปสู่เขางกด

ตารางที่สี่ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาว่าเทพเจ้าในสวรรค์นับโกฏิองค์ยกกร
ไหว้และสรรเสริญพระบารมีของพระเวสสันดรกันเองมี แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พรรณนาว่าเทวดาที่กล่าวสาธุการพระเวสสันดรคือ พระอินทร์ พระมหาพรหมและเหล่าเทวดา

ฉ. กัณฑ์มัทรี ในกัณฑ์นี้มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสอง
ฉบับ ดังนี้

ในตอนที่มีพระนางมัทรีออกวิ่งตามหาสองกุมาร ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาความโศกเศร้าคร่ำครวญของพระนางมัทรีพระนางมัทรีร้องให้ออกติดตามหาสองกุมารตลอดทั้งคืน พระนางส่งเสียงตะโกนร้องเรียกหาสองกุมารด้วยความเหน็ดเหนื่อย พระนางตามหาสองกุมารทุกสถานที่ๆ ละสามครั้ง ระยะทางรวมสิบห้าโยชน์ และพรรณนาความโศกเศร้าของธรรมชาติว่าสัตว์ที่ได้ยินเสียงของพระนางมัทรีเกิดความเอือมระอา แสงพระจันทร์ก็หม่นหมอง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พรรณนาว่าพระนางมีความทุกข์ร้อนเจ็บแสบ พระนางออกวิ่งอย่างรวดเร็วตามหาสองกุมารทุกหนแห่งๆ ละสามครั้ง ระยะทางรวมสิบห้าโยชน์ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สมเด็จพระมัทรีทรงกำสรดแสนกัมปนาท เพียงพระสันดานจะขาดดับสูญย์ ปรีเทิวา นางเสวยพระอาคูลพุนเทวในพระอุรา น้ำ พระอัสสุชลนาเธอไหลนองคลองพระเนตร ทรงพระกันแสงแสนเทวพิไรรำ ตั้งแต่ ประณามคำไม่หย่อนหยุดแต่สักโมงยาม นาง เสด็จไต่เต้าติดตามทุกตำบล ละเมะไม้ไพร สนทศิขรินทุกห้วยธารละหานหินเหวหุบห้อง คูหาวาส ทรงพระพิไรร้องก้องประกาศเกริ่น ลำเนียง พระสุรเสียงเธอเอือมระอาทุกอก สัตว์ พระพายรำเพยพัดทุกกิ่งก้าน นุษย์งก้เบิก บานผกากรรมมีพระจันทร์ก็มัวหมองเหมือน หนึ่งจะเศร้าโศกแสนวิโยคเมื่อยามปัจจุสมัย ทั้งรัศมีพระสุริยทียส่องอยู่รางๆ ขึ้นเรืองฟ้า เสียงชะนีเหนียวไม้ให้หาละห้อยโหย พระ กำลังนางก็อดโรยพิไรรำร้อง พระสุรเสียงเธอ ก้องกังวานดง เทพเจ้าทุกพระองค์ทอดพระ หัตถ์เงยพระโศกสดับสาร พระเขวมาลย์เธอ เทียวหาพระลูก พระนางเธอเสวยทุกข์แสน เข็ญ ตั้งแต่ยามเย็นจนรุ่งเช้าก็สุดสิ้นที่จะเทียว ค้น ทุกตำแหน่งแห่งละสามหนเธอเทียวหา ปณฺณรศโยชนชนมคฺคิ ถ้าจะคลีคลายขยา มรรคาก็ได้สิบห้าโยชน์โดยนิยม	พระนางย่อมเป็นทุกข์เป็นโศกเจ็บแสบ พยายามเสาะแสวงหาพระราชบุตราบุตรี พระ นางวิ่งไปยังตำบลนั้นๆ อย่างรวดเร็วพลันดู เต็มกำลังลมถึง 3 ครา ฯ มีคำพรรณนาว่า สถานที่ทั้งปวงที่สมเด็จพระราชมัทรีเสด็จ เตร็ดเตร่วิ่งหาพระราชบุตรใน 1 ราตรีเท่านั้น ถ้าจะคลีกางออกไปเป็นความยาวทางถึง 15 โยชน์

ในตอนที่มีพระนางมัทรีล้มสลบเพราะความเหนื่อยอ่อนที่ออกตามหาสองกุมาร พระเวสสันดรเข้าพระทัยคิดว่าพระนางสิ้นพระชนม์ ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาความลำบากและขัดสนของพระเวสสันดรที่ต้องใช้สิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติมาเป็นเครื่องประดับตกแต่งสถานที่ในการจัดการพระศพพระนางมัทรี เช่น จะเอาป้าชฎเป็นป้าช้า เอาพระบรรณศาลาเป็นพระเมรุทอง เอาต้นยุงต้นยางในป่าแทนฉัตรแก้ว เป็นต้น แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พรรณนาความลำบากของพระเวสสันดรในการจัดการพระศพพระนางมัทรีเพียงพระองค์เองผู้เดียว ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ปางนั้นสมเด็จพระเวสสันดรอดุลดวงกษัตริย์ ตรัสทอดพระเนตรเห็นพระอัครเรขิงวิสูตร ภาพสลบลงวันนั้น พระทัยท้าวเธอสำคัญว่า พระนางเธอวางวาย สะดุ้งพระทัยหายว้าว อนิจจามัทรีเจ้าพี่เอ๋ย บุญพินัน้อยแล้วนะเจ้า เพื่อนยากเจ้ามาตายจากพี่ไปในวัด เจ้าจะเอา ป้าชฎนี้หรือมาเป็นป้าช้า จะเอาพระ บรรณศาลานี้หรือเป็นบริเวณพระเมรุทอง จะ เอาแต่เสียงสาธิตอันร่ำร้องนั้นหรือมาเป็น กลองประโคมใน จะเอาแต่เสียงจกจั่นและเรไร อันร่ำร้องนั้นหรือมาต่างแตรสังข์และพิณ พาทย จะเอาแต่เมฆหมอกในอากาศนั้นหรือมา กันเป็นเพดาน จะเอาแต่ยุงยางในป่าพระหิม พานต์มาต่างฉัตรเงินและฉัตรทอง จะเอาแต่ แสงพระจันทร์อันผุดผ่องมาต่างประทีปแก้ว งามโอภาส อนิจจามัทรีเอ๋ย มาตายอนิจ อนาถ ไร้ญาติที่กลางดง	อันว่าพระบรมโพธิสัตว์ พระองค์เห็นพระนาง ล้มสลบไปตั้งนั้นแล้ว พระองค์หวาดกลัวใน พระราชหฤทัย ทรงพระจินดาว่า พระนาง กษัยพระชนมา พระองค์เสด็จลงรีบด่วนจาก บนพระบรมศาลา ทรงเสวยพระโศกาว่า โอ อนิจจามัทรีเอ๋ย โฉนเลยมากษัยพระชนม์ ทั้งที่แต่ผู้เดียวเองอยู่กลางไพรพนมนี้ ใครเลย จะช่วยยกพระศพนาง มัทรีเอ๋ย ถ้ากษัยพระ ชนม์ในนครโน้นไปหนอ เหล่าพระญาติวงศ์ ในนครทั้งสอง จะมาประชุมพร้อมกันช่วยยก พระศพนาง เดียวนี้ อยู่แต่ที่ผู้เดียวเองวิเวก วังเวงใจกำพริ้ว พี่คงจะกษัย ประลัยชีวิตตาม นางเป็นแน่เลย

ฉ. กัณฑ์ศกบทบรรพ ในกัณฑ์นี้มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพระเวสสันดรพระราชนางมัทรีให้เป็นสิทธิ์แก่พราหมณ์แปลงที่มาทูล
ขอนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาเหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นโดยอ้างความเดิมในกัณฑ์
กุมารเมื่อครั้งพระเวสสันดรบริจาคสองกุมารแก่ชุก แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พรรณารายละเอียดของเหตุอัศจรรย์ ตั้งแต่เกิดโกลาหลในอากาศ แผ่นดินหวั่นไหว เมฆหมอกมืด
มัว ท้องทะเลกระโชกกรึกโครม สัตว์ต่างๆ แยกตื่น เขาพระสุเมรุเอนโอน เหล่าเทวดาทั้งหลาย
ถวายนาคี ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เมทนีดลสถลปฐพีก็กัมปนาททุกสถานทั่วไป อัศจรรย์ที่เป็นไปแล้วในวันปิยบุตรทาน ซึ่ง ลำแดงไว้ในกัณฑ์กุมารนั้นๆ	ก็เกิดมีอัศจรรย์สันตะเทือน สรรพสากล โลกธาตุตั้งแต่อชฎากาศ ก็เกิดโกลาหล อันว่า ลมน้ำกระโชกกระซากไปมาทุกทิศที่ อันน้ำ รองพระชนนีก็ร้อนบันดาลโทษอย่างแรงเื่อ หลากเป็นจลาจลแผ่นดินหนา 2 แสน 4 หมื่น โยชน์ ก็มีอาจกั้นได้ ประหนึ่งจะละลายโค่น ล้มซำๆทั้งพสุธา มตตวารีโน วิษ ประคุดข สารตม้นสูงใหญ่เือบอบท่วมปากวังร้องเต็ม เสียง ร้องกราดเกรี้ยวไม่เกรงกลัวดังนั้น สารพัดสัตว์ ภูปริ กวาง เสือ เนื้อทราย กระต่าย สิงห์สีห์ บรรดาสรรพสัตว์บ่ยอมกลัวงุนง ผลุนผลัน กระโดดข้ามออกจากที่ลำนาว วังไป ชวนเซ่ทั่วป่า อันคชสีห์ก็ร้องกราดเกรี้ยวอื้อ อึง สนั่นหวั่นไหวอื้ออึงเป็นอย่างยิ่งควรให้ หวาดกลัว เสี่ยงรุนแรงอากาศลงเมฆหมอกมืด ทั้งเวหา เกิดหนาวชนลูกเสียวชานเกรงขาม ไม่ใช่ฤดูฝนก็เกิดมีฟ้าแลบ ลามดาษดา ณ อากาศวิถี อสนีร์ศมีแวบวาบเปล่งแสง ฉวัดเฉวียน คุจรัตนมณีรอบปฐพี มณฑล จักรวาล ก็เกิดบันดาลเป็นลมพายุโบกพัด ลือ สรรพเสียงอึกทิกกรึกโครมทั้งเวหา เหล่าไพร พฤษาก็หักโพงพางโค่นล้ม สาครา ทั้งทะเล

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
	สาคกรอันใหญ่เว้งกว้างก็ลั่นเสียงฉาดฉ่ำ ครีกโครมกรรโชกแตกเป็นดอกเลาธารดาษ เกื่อนกลาดเป็นฟองทั้งพระคงคา บรรดาฝูง ตีมิติมิงคลามัจฉาผองก็แหวกว่ายวนเวียนรีๆ รออๆ ฝูงมั่งกรวายเป็นวง เหล่าพญานาคอุษง คอเนกนานา นางนาคินิมิตตนเป็นมัลลาลอย ตามน้ำมาถวายเกษมสานต์ สบายตามชลธิ ทั้งเขาสุเนรราชคีรีไม่อาจนั่งอยู่ ก็โอนอ่อนไป มาประคองจะไค่นลัมดูจอกวิทาทราบถวาย บังคมพระบรมโพธิสัตว์ ประคองผู้ถือปลาย ตระบองก้านหวายลนไฟ แล้วยกขึ้นตั้งย้อม โอนอ่อนทั้งนภามาพจรสวรรค์ ทั้งโสฬส สวรรค์ก็เกษมสานต์บุษานูปผา บ้างโปรย ปรายสุคนธมาลาปาริชาติ ณ กลางนภากาศ ก็ ประโคมตำเนียงแตรสังข์เกร็ดดุริยดนตรีดัง วังเวง บ้างขับร้องสรรเสริญพระสมภารถวาย ศัพทสาธการพระองค์ ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย ขอ พระองค์มีพระชนม์เกิน 1 พันพระพรรษา ไม่ มีผู้ใดเสมอกับพระองค์ได้ เพราะพระองค์เป็น หน่อพุทธางกูรควรบูชา เอกโกลาหลั อันว่าพ โยมาคือพายุฝนลม สะเทือนทั่วสากลโลกธาตุ ตั้งแต่อชฎากาศ ไปถึงสุทธาวาสมหาพรหม

ฎ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนพระเจ้ากรุงสัณฐะจัดทัพเพื่อจะยกออกไปรับเสด็จพระเวสสันดรคืนเมืองนั้น ในเวสสันดรทั้งสองฉบับมีการพรรณนาต่างกันคือ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พรรณนากระบวน

ช้างศึกที่มีความกล้าหาญ คึกคะนองอย่างละเอียด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
แล้วเร่งรัดจัดสรรพวกพลกษัตรา อันเกิดมา - ไม่ปรากฏ แต่มาตั้งประเทศสถานประมาณหมื่นสี่พัน สรรแต่หาญสารตัวเหี้ยม เทียมช้างมารทานช้าง หมื่น พันโถมศึกฝึกทนต์ ร่อนงาสายร้ายเย เศียร เรือนเชิงสู้รู้ชนสาร ร่านบ้ำแทงแรงบ่ถอย รื้อยคชหนีรีขึ้นหน้า ข้าศึกยลชนสยอ ร้อง บันเทิงเริงบุกทัพ สรรพอลังการสารอลงกต บทจรคลาบาจรคลา ดาพยุหะขึ้นคั่นพยุหะ ยุทธ์ คุพสุธาพังคั่งพสุธาพก ยกคชพาย้ายคช พล คนตัวหมอขอติดมือ ถือหัดถ่างทำเหินงาม ตามทำนองต้องธรรมเนียม เตรียมทุกหมวด ตรวจทุกหมู่ คุ้มอยู่เรียงเคียงอยู่เรียบ เพียบคชขึ้น พื้นคชยาน สารตัวกลั่นสรตัวกล้า นำพันลึก นึกพันลาย ท้ายคชง่าท่าขอเงื้อ เชื้อคนหาญ ชาญคำแหง แข็งศึกกล้าข้าศึกกลัว ตัวกลางช้าง ต่างกลอกเชิด เทิดกระบี่ที่กระบวน ทวนหอ กร้าทำหันร่อน พลกฤษรเร่งเตรียมตรวจ ตาม หมู่หมวดคชพยุหยาตรา	

ฐ. กัณท์ฉกษัตริย์ ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดร
ชาดกทั้งสองฉบับ

ฑ. กัณท์นครกัณท์ ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดร
ชาดกทั้งสองฉบับ

3. เทศนาโวหาร

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางผุสดีหรือสุปราสอุปบัติทูลขอภัยโทษพระเวสสันดรจากพระเจ้ากรุงสุทโธในมหาเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีเทศนาโวหารที่แตกต่างกันในรายละเอียด ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระพุทธเจ้าข้า จงทรงพระกรุณาโปรด ขอ ประทานโทษเจ้าเวสสันดร หล่อนกระทำ ละเมิดจิตผิดกระทรวง อันนี้ก็ล่วงพระราช อาชญาฝ่าละอององค์อิศเรศ ยกพญาศรีเสวต บรรพพิเศษเอกฉันทันต์หิรัญรัศมีมอบให้ไปเป็น ทาน โทษถึงก่าจิดจากราชฐานบ้านเมือง เกล้า กระหม่อมก็คิดเคืองไม่รู้หาย หากว่าเป็นเนื้อ เชื้อสายจึงสังเวช ขอพระปิ่นปกเกล้าได้โปรด เกล้า อนึ่งเกล้ากุญชรล้ำคเชนทร์ กษัตริย์อันหมิ่น นครไม่หาได้ เป็นศรีเวียงชัยมงคลเมือง พระโอรสก็รุ่งเรืองสุดกษัตริย์ จะกำจัดให้พลัด พราจากราชธานีนทร์ ใ้ว่าคชนาคินทรจะกิน วัง พระองค์ช่างเชื่อฟังคำคนอันชั่ว โฉด ชาวเมืองมันกล่าวโทษพลอยโกรธตอบ เสียคำ แล้วจะซ้ำกอบกระมังนะพระทูลเกล้า พระคุณ	ข้าแต่พระบาทศรีสุทโธผู้เป็นมหากษัตริย์ ประเสริฐเอย จงล้นเกล้าสดับคำข้าพระองค์ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

เอ๋ย อย่าได้เบาพระทัยใคร่ครวญ ครั้นจ้อแจเข้า
เมื่อจวนสิ้นใจ อัสครุญชรชัณน์หรือจะช่วย
ลูกกับเมียดอกจะมีด้วยพระองค์ได้ พระคุณ
เอ๋ย อย่าเพื่อเศร้าเสียพระทัยเร่งร้อนรน ด้วยช้าง
ต้นมงคลขวัญเมืองบุญหลังยังรุ่งเรืองคงหาได้
จะหาลูกดังดวงใจนี้ยากนัก ดังหาดวงวิเชียรจัก
ราราช ฝ่าพระบาทจะขับพระเจ้าลูกเสียดจำไกล
ก็ใครจะต่างพระทัยนัยนเนตร นับวันนครเศ
จะร้างเป็นร้างา ด้วยพระองค์สิทธิทรงพระชรา
แล้ว

- ไม่ปรากฏ

เหมือนหนึ่งไม้ม่วงอันมีผลทรงสุคนธรสอัน
หอมห้าม จะเหลืองหล่นตกตามกันหย่อยๆ ไม่
หักงอขอสอยให้เสียวเส้น ผูกคนมันก็จะเก็บ
กินเล่นไม่หลอหลง เสมือนสมบัติของพระองค์
ทรงสวัสดิ์ ด้วยไริญาติราชกษัตริย์อนาถา

อนึ่งเล่าพระพุทธเจ้าข้าเสนาน้อยใหญ่ยากที่จะ
ครองใจที่ตรงจริง มีบุญเขาก็จะวิ่งเข้ามาเป็นข้า
ฟังพระเดชเดชาให้ใช้สอย ฝ่าป้อขอสอพล
พลอยทุกเช้าค่ำ ยามเมื่อเปลื้องปล้ำเขาก็ช่วยกัน
กระหน่ำเข้าซ่อมซัก

ดังราชหงส์ปีกหักตกปลักหนอง กาแก่ก็จะแซ่
ซ้องเข้าสาวใส่

ถ้าหากว่าไริจากเจ้าเวสสันดรอันเป็นพระราช
บุตรนั้นแล้ว ราชสมบัติสิ้นเกล้านี้ จะ
อันตรธานแล แล้วเหล่ามนุษย์พองทั้งหลาย
มันจะดูถูกดูขี้ไร้แม่ สัตว์ทั้งพองจะเอาไป
กินตามอำเภอใจแล

อีกโศคประหนึ่งว่าผลมะม่วงสุก แล้วหล่นลง
บนพื้นมหาปฐพีนั้น จะเป็นอาหารแห่งสัตว์
ทั้งหลาย มันกินกระจัดกระจายเคลื่อนกล่นไป

สิ้นเกล้าเอ๋ย หากว่าพระองค์ไริซึ่งเจ้า
เวสสันดรอันเป็นพระราชบุตรนั้นแล้ว
พระองค์จะประทับอยู่แต่เพียงพระองค์เองนั้น
สมจะเจียบสังัดไริอำมาตย์มาเฝ้าบำเรอแม่แต่
คนเดียวเลย

อีกโศคหนึ่ง สิ้นเกล้าเอ๋ย ความเป็นอยู่ทุกวันนี้
ประดุจหงส์อันมีเดียรดาชโดยบริวารพอง
ทั้งหลายนั้นสองหมื่น คราใดที่ราชหงส์นั้นปีก
หักหลุดหมดลัมพับฟุบอยู่บนโคลนนั้น
ลำบากขนาดไหนเล่า

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
- ไม่ปรากฏ	บพิตรมหาราชเอ๋ย อันว่าเจ้าเวสสันดรเป็นผู้ ไม่มีความผิด ไม่ควรจะให้คลาดไกลจาก พระองค์
พระองค์จึงทรงพระวินิจฉัยอย่าเชื่อคำชาวเมือง มันข้อม้ายาขุยง	ขอพระองค์อย่าฟังซึ่งคำชาวศรีพิราญนั้นเลย
พระพุทธเจ้าข้าจะทรงพระกรุณาประการใด หรือจะเชื่อชาวเวียงชัยไม่โปรดแล้ว เจริญพระ ทูลกระหม่อมแก้วจงฟาดฟันกระหม่อมฉันให้ ม้วยมรณ์ แล้วจึงขับเจ้าเวสสันดรต่อภายหลัง พระทูลกระหม่อมเอ๋ย ถึงลูกข้าจะชิงชัง เกด กระหม่อมเมียก็ยังไม่มิโทษ ขอพระองค์ได้ทรง โปรดปรานี ข้าพระพุทธีผู้สามีกัดดี ประทาน โทษพระลูกกรักร่วมชีวิ แต่ครั้งเดียวคราวนี้เถิด	- ไม่ปรากฏ

ตารางแรก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีเทศนาโวหารคำทูลของพระนางผุสดีว่า แม้พระเจ้ากรุงสัณฐะจะขับไล่พระเวสสันดรออกจากเมืองก็ไม่ได้ช้างป้างจัญนาเคนทร์กลับคืนมา จะเป็นการเสียหายสองทาง เมื่อเวลามีปัญหาใดๆ กับบ้านเมือง ลูกเมียจะเป็นกำลังสำคัญที่จะช่วยเหลือพระเจ้ากรุงสัณฐะมิใช่ช้างป้างจัญนาเคนทร์ ไม่ควรเนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง เพราะจะไม่มีผู้ใดทำงานต่างพระเนตรพระเจ้ากรุงสัณฐะได้ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก ภาษาเขมร๑

ตารางที่สอง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ เทศนาโวหารว่า ถ้าพระเจ้ากรุงสัณฐะ เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง ราชสมบัติต่างๆของพระองค์ก็จะสูญหาย คนทั้งหลายก็จะถูกลูกคูหมิ่น ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ตารางที่สาม ตารางที่สี่ และตารางที่ห้า ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีเนื้อความตรงกัน

ตารางที่หก ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เทศนาโวหารว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยไม่ควรรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง เพราะพระเวสสันดรไม่มีความผิด ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ตารางที่เจ็ด ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีเนื้อความตรงกัน

ตารางที่แปดในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, มีเทศนาโวหารว่า หากพระเจ้ากรุงสุโขทัยเชื่อว่าเมืองมากกว่าพระนางผุสดีแล้วก็จะประหารพระนางผุสดี แม้พระเวสสันดรจะทำความผิดแต่พระนางผุสดีผู้เป็นแม่ไม่เคยมั้ทำความผิดอันใด จึงขอให้พระเจ้ากรุงสุโขทัยเห็นแก่พระนางด้วยการยกโทษให้กับพระเวสสันดร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในตอนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระนางกัณหา ได้มาทูลลาพระนางผุสดีก่อนจะเสด็จออกจากเมือง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พระนางผุสดีเทศนาสั่งสอนกษัตริย์ทั้งสี่พระองค์เพื่อให้ประสบสุขสถาพร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สมเด็จพระผุสดีพันปีหลวง เธอก็ขึ้น พระทรงทรงพระโศกา จึ่งตรัสว่าอย่าอวรณ์ เจ้าเวสสันดรของแม่เอ๋ย อย่าท้อแท้พระทัยเลย ฟังแม่ว่า ชะรอยว่ากรรมได้ทำมาแต่ก่อนแล้ว พระลูกแก้วจึงจากอกพระชนนี พระลูกเอ๋ย อุตสาห์ถนอมเลี้ยงพ่อชาลีแม่กัณหาอย่าให้ อนาทรทั้งแด่กรรมะมรือนอย่าพาลูกอ่อนเดิน จะเจ็บไข้ เย็นย่ำค่ำอย่าไปงงหยุดหย่อน ผลัด กันนั่งนอนรักษาลูกอย่าละเลย อนิจจานิจจา พระหลายเอ๋ยไม่เคยยาก มาได้ความลำบากแต่ น้อยคั่งว่าเลือดดาอย่าจะหยดข้อยลงลามไหล พระหลานเอ๋ย ยังน้อยนักทรมารักใคร่ไม่วายนม ย้านี้เคยได้เชยชมทั้งสองศรีจะจากอกพระอัยกี ไปสู่ป่า กัณหาเอ๋ย เกยหน้าเถิดนะอย่าจะ สอน	- ไม่ปรากฏ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เจ้าอย่าอ่อนแม่ เขาจะดี พ่อชาลืออย่าเข้าน้องให้ ร้องให้ อบอุ่นมดตา พ่อเอ๋ย อย่าได้แซ่ประมาท ใจจงทรงพรตตามวิสัยเพศบรรพชา แม่มัทรีจะ ศรัทธาบวชด้วยผ้าหรือพระลูกแก้ว เออดีแล้ว พระลูกรัก อุตส่าห์สามีกัดคืบตามประเพณี จะได้ เป็นศรีสวัสดิ์สถาปนา จงเจริญพระชนม์ทุกกวัน วัน อุตส่าห์ปกป้องครองกันอย่าฉันทา จง ปราศจากโรคภัยอันตราย พระพรนี้แม่ให้จง ประสิทธิ์ทั้งสิริยศตรีย จงเป็นสุขสโมสร โสมนัสทุกเวลาในประเทศราวป่า นั้นแล	

ง. กัณฑ์วนปเวสน์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จ. กัณฑ์ชูชก ในกัณฑ์นี้มีเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับดังนี้

ในตอนที่ยกวิทยาทรมณ์ในหมู่บ้านทุนนวิฐ โกรธเคืองนางอมิตตดาที่เป็นต้นเหตุให้พวกตนถูกสามีคู่คำทำร้าย จึงพากันมารุมสั่งสอนและด่าว่านางอมิตตดา ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีเทศนาโวหารใกล้เคียงกัน แต่แตกต่างกันในรายละเอียด ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เออนี้แน่นะเหว ยี่แน่นะเจ้านางอมิตตดา -ไม่ปรากฏ	แน่นะนางอมิตตดาปนาเอย มึงมีรูปร่างดุจช่างวาดเขียน เมื่อมึงเยื้องย่าง ลีลาชดรา พักตราสวสศโส ถ้าผู้ชายคนใด เขาเห็น เกือบจะสลบยังไม่ได้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เช่นออเจ้ากระนี้หนานี้กูไม่เคยเห็น อะไรจะมา เป็นได้แต่อย่างนี้ จะมาเป็นตะกละกาลิให้เขา เลื่องลือ นี่เจ้าทำแกตัวเจ้าเองหรือ หรือว่าใคร ทำให้แกตัวเจ้า หรือว่าญาติโตรเค้าเขาขัดใจ เขาจึงแกล้งเลือกไสส่งมาให้เป็นเมีย แก่ยาย เฒ่าสรรพเสียดชะชานสกปรก นี่มึงอยู่หาไหน นี่มึงไม่รู้หรือว่ามันชื่อยายชุกเนาโนดชั่วชาติ เชิงจะขอตาน	เออ! โจนก็มึงมามีตัวแกชั่วชาติ เสมอเขาเอา โถมคอบาทว์จัญไรมาใส่ตัวดังนี้ ๆ แล้วมึงได้ ถลำตัวรับเคราะห์ แต่คือว่าใจมึงนั้นไม่ ปรารถนา
เออที่ช่างอยู่กระไรได้ไม่รำคาญขัดข้องเงินขวย ด้วยตัวแก เมื่อยามสบายเจ้าก็จะชยาตาเลดูดั่งลิง หลอกเห็นน่าซัง ถ้าว่าเจ้าอายเหนียมน้อยหน้า นึกดูบ้างตายเสียเถิดดูดีกว่าเกิดเป็นคน แต่ว่าจะ หาตัวที่ดีที่ชอบกลที่เป็นคนเขาไม่ไว้ไว้	- ไม่ปรากฏ
- ไม่ปรากฏ ไหนนี่หรือว่าพ่อแม่มีมั่ง ช่างจะมามากแต่งตั้ง ส่งมาให้เป็นเมีย	อันว่ามึงนี่เป็นผู้หญิงหยาบอัปรีช เป็นผู้หญิง อัปยศ เห็นเป็นผู้ชายก็ยินดีตั้งเขาเห็นน้ำตาล กับน้ำผึ้ง ไม่ทำการงานหากินมาเป็นอาชีพ หมดก็ไม่รู้ มีก็ไม่รู้ คิดแต่เดินเที่ยวตามบ้าน เขาไม่รู้ทิสตำบลเลย ครั้นพอเย็นแล้วจึงจึง กลับมาบ้านตัวเองแล อันว่าเหล่าญาติกาแม่พ่อจะฝากฝังมึงไม่ได้ กลัวจะมีที่เขาเลื้อยๆ กันต่อไปให้เสียชื่อเสียง เขายกมึงให้ตาชุกแก่ชรา
- ไม่ปรากฏ	เป็นคนพิการสกปรกเหมือนเขาเอาผีมาทำเป็น ตัว เห็นอัปรีชไม่สมหรือมึงเอามาบ่มเล่น โจน ไม่มองหน้ามองหลังมึงเห็นเป็นผู้ชายก็ยอม โดยง่าย ๆ ให้เสียตัวอย่างนั้นหรือหนึ่งเกรง หนุ่มๆ เขาไม่ปรารถนา เขาเห็นมึงเป็นคนไร้ สรรพไร้สาร ๆ ไม่เป็นการประโชชน์ เห็นแต่ สกปรกมัวหมอง เพราะใจมึงไม่เหมือนกับหญิง ทั้งหลายๆ จะรักษาใจตัวไม่ได้ เป็นคนไม่มี ญาติพี่น้องเป็นทูลชนล้นพ้น จึงไม่มีใครเอา

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
ไอ้เจ้าอย่าอยู่ยี่ดยาวอย่าหว่ามันเสีย ชุกชนหาฬัว เอาใหม่ฟังพืว่า หรือว่าเจ้าอมิตตดาได้บูชาเชิญโชคชัย ทั้ง ประทีปรูปเทียนทองทั้งธงไทยถ้วนยศฐานัน จะ เชื้อเชิญเทวดาประเคียงเคย ครอบเครื่องกระยา บวชทศสังเวทวงไว้นี้พร้อมเพรียง เป็นทางที่ จะเสวยแสงแสวงหาฬัว แต่ว่าบูชาของเจ้านั้น ชาวมันไม่ต้องตำรา ปะเป็นวันที่ฤกษ์พาพาน จะไม่สู้ พอเป็นวันกาฬปักษยคติแรมเก้าค่ำ พอ สวันทักทินทรชีกมฤตยูมขันธ์จัดโคชัย ยา คุปณโท อันว่าก่อนข้าวของพลีที่วางไว้หมาย จะเสี่ยงทาย อ้ายกาแกล่เข้าโอบฉายฉาบฉวยชิง เอาไปได้ ก็เสียพิธีที่เชิงชัยโชคสวามี เพราะอ้าย กาแกล่บัดสินนั้นมันเข้ากินก่อน จึงเป็นนิมิต สังหรณ์หากได้ฬัวแกล่ ถึงว่าตัวเจ้าเล่าแหล่ก็จะ กริ่งๆ ใจ ออกค้อ อุกฤษฏ์คุดกั ทั้งเครื่องพิธีภัณฑ์ บูชาไปโกรธก็จะไม่ทำ ทั้งสองโสดเข้าแทรก ซ้าศักดิ์สิทธิ์ขึ้นตามตัว จึงผจญออกให้ได้ฬัว เผ่าชราแร่ แกล่สินแกล่ไม้น้อยหน่อ แกล่แทบจะ เป็นบ้อหื้อพ่อเอ็งก็จะได้คูอดสู หรือว่าเจ้า อมิตตดาได้ประมาทบริภาษสมณ พราหมณา อันเจริญเรียนกาวนาพรตพฤติพรหมจรรย์ ทั้ง ท่านผู้ทรงศีลขันธเป็นพหูสูตสิ้นกิเลสแล้วใน สงสาร กรรมอันนั้นจึงตามด้านคิดตัวตั้งแต่ว่า จะให้ได้ฬัวแกล่	มิงจงแสวงหาฬัวที่อื่น ให้เหมาะสมควร ให้ ถูกใจจริงประเสริฐล้นพ้นกว่าตาแก่ชราแน่แล อันว่ามิงนี้ทำบูชาโหมพิธีไม่ดี ในพิธีทุกวันที่ 9 เขาจึงยกให้ตาชุกแก่ชรา อุปมาประดุจอีกา แกล่ นำเอาไขไก่อไปกิน หรืออีกอย่างมิงได้คำว่า สมณพราหมณ์ชีเถรภิกษุสงฆ์ ไม่ยี่ดื้อ เที่ยงตรงตามประเพณี มิงจึงได้ฬัวแกล่เกือบจะ เข้าโลง หลังโก่งงอเหมือนตะขอไม้
- ไม่ปรากฏ	หรือว่าในพระนครนั้น ไม่มีผู้ขายเลยหรือ เออ อมิตตดาปนาเอย มิงเสียดายทำไมชีวิตความ เป็นอยู่ สู้อยู่ไปเป็นผีประเสริฐกว่า

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เออออเน่เน่เจ้า แม้มึงเขียวหรืองูเห่าเลื้อยเข้ามาตอคบให้มันสลบลงกับที่ ถ้าหาไม่ก็ชายที่ฟ่วงพิพิลลิลล้าสันหอนนั้นมันก็ใหญ่ จะมาประจจ้องจ้องเข้าที่อกใจจำเพาะเจ้าให้มันคืนระเคาะๆคือนาถจริง	ว่าถ้าอสรพิษมันจะกัดให้สิ้นชีวิต ควรอธิษฐานไปตามผล อย่ากังวลห่วงใยตัวเองเลย - ไม่ปรากฏ
อันว่าความทุกข์ทั้งสองสิ่งเราไม่แสคว้า เมื่อสิ้นบุญวาสนาแล้วก็ตามที ก็มหันตตายไปเป็นผีดีกว่าอยู่เป็นคน มันไม่เหมือนอยู่กับยายเฒ่าทรพลทดถ้อยเขา ชั่งนี้ถ้วนหน้า เออก็ความยินดีนั้นมันจะมีมาแต่ไหน เพราะยายผัวเฒ่าจัญไรรูปร่างดังเคนห่า ถ้ายายเฒ่าจะพูดจะจาเยาะเย้ยหยอกกันเล่น เห็นก็ไม่เหมือนเขาที่หนุ่มๆ ถ้าออเฒ่าจะอ้าปากออกพูดนี้มันเหม็นฟุ้งทั้งฟันฟางก็ห่างหักเห็นเวทนา	ว่าถ้ามึงเดินกลางคืน ออกจากบ้านไปแล้ว ไปพบกับผู้พิฆาตชีวิตเสีย ก็ประเสริฐยิ่งกว่ามีชีวิตอยู่เป็นมนุษย์แล เดี๋ยวนี้มึงมาได้ผัวคนพเนจรเหมือนยักษ์เหมือนมาร ถ้าจะพูดจาปราศรัยเหมือนเขาโกรธ ถ้าจะกล่าวรับรอง เหมือนเขาเลบลิ้นปลิ้นตาหลอกให้กลัว ถ้าจะกล่าวปลอบเหมือนเขากัด นี่เหตุจากกรรมของมึงเองนำมาให้พบ
เป็นประเพณีสืบกันมามีมากในสงสาร การที่จะให้ก่อเกิดกวนกิเลสและจะยินดี ฝ่ายข้างชายนี้ก็องอาจจะขวยขึ้น คุณก็รีนรวรรักล้วนควรที่จะประโลมโลกีย์ ฝ่ายข้างสตรีนี้ก็น้อยแน่นแฉกเนื่อนวลขึ้นพร้อมกัน ถ้าเขาจะพาพูดกันในที่รโหฐาน ย่อมจะกำหนดนึกการตามประเพณี ถึงว่าทุกข์โทษจะบังเกิดมีหมกมุ่นมากอยู่ที่ดวงใจ สรรพโสภจะซึมเศร้าสักเท่าใดก็จะละเลงละลายละลืมิเสียได้เพราะผัวดี	คำโบราณท่านกล่าวต่อๆมาว่า เมียสาวจึงสมกับผัวหนุ่ม เหมาะสมควรคู่เสนาหา ตามประเพณี ณ ที่สงัด
เออเจ้าก็ยังระเร่ร้อนกำคึดเด็กดวงครุณี ทรงลักษณะสรีรารายรินเสาวภาคย์ แม่กลัวแต่ว่าจะหายากหรือที่สามี มีรูปเป็นโกศทรัพย์เมื่อยาคิดเลขนะที่จะอาภัพฟิงฟี่ว่า ฟักแล้วแต่เจ้าเหล่าชายนี้จะฉาวน่าชอใจเจ้าชอใจเจ้า แม่	- ไม่ปรากฏ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
จะมาขึ้นแค้นอยู่กับอ้ายโทนเฒ่าทุกขเวทนา แม่ ไปเสียนี้ดีกว่าเชื่อเถิดหนาเจ้า เชื่อเถิดหนาเจ้า แม่จะมาด้านคือคิงทิ้งโครงเปล่าให้เขาร้องแรก แม่จะมาแบกความละอาย นี่แม่จะมาขายหน้า หรือจะมาเป็นกระสือเสียพงศ์ จะมารักเหากว่า ผมจะมารักกลมกว่าน้ำ จะรักถ้ำกว่าเรือนจะ มารักเดือนยิ่งกว่าตะวัน แม่จะมารักออเฒ่า ยิ่งกว่าตัวเล่า คุณก็เป็นโจดเฉาชั่วชังน้ำหน้า ไซ้ ชั่วชังน้ำหน้า	
เจ้าอยู่ฟุ้งฟัวไปเสียในวันนี้ ไปหาญาติกาที่ เขามีความเอ็นดู ให้เขาหาผ้าห่มเอาใหม่	เหตุนี้จึงกลับไปบ้านเกิด หาญาติกาแม่พ่อ เขาจะจัดแต่งงานตามประเพณีให้มึง ให้มีผ้า อีกให้เหมาะสมกับตัว ให้ได้คู่แลกกันยืนนาน บริบูรณ์ไปข้างหน้าแล
ให้มันแก่กว่าออตาปู่จะได้ประชันด้วยออเฒ่า อี เชอเชอเนี่ยมึงจะมาเฉอะและฉำฉ่าเหยื่ออยู่ ละนี้ อ้ายเฒ่าแก่กากกลีกระดางกลาง ยังมันนี่ ใครเขามีบ้างที่เมืองคน คุณนี้น่าน้อยน้ำใจด้วยอี จำใจจนเจ้าอยู่ละนี้ มันจะมีความดีมาแต่ไหน นะแล	-ไม่ปรากฏ

ตารางแรกความหมายของเทศนาโวหารในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับตรงกัน

ตารางที่สองในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ นางพราหมณ์กล่าวถึงรูปสมบัตินางอมิตต
ดาว่าเป็นคนสวย เป็นที่ถูกใจของผู้ชาย ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ตารางที่สามความหมายของเทศนาโวหารในเวสสันดรทั้งสองฉบับตรงกัน

ตารางที่สี่ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,นางพราหมณ์กล่าวว่านางอมิตตดาามีสามีแก่หน้าเหมือนลิง ถ้านางรู้จักอายุก็ควรตายไปเสียดีกว่าหรือมิฉะนั้นก็หาสามีใหม่ให้ดีกว่านี้ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ตารางที่ห้าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯนางพราหมณ์กล่าวว่านางอมิตตดาเป็นผู้หญิงอัปรีชั์ เตรีคเตรไม่มีการอาชีพ เพียงเห็นว่าชุกเป็นผู้ชายก็เอามาเป็นสามี ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ตารางที่หกความหมายของเทศนาโวหารในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับตรงกัน

ตารางที่เจ็ดในมหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาเขมรนางพราหมณ์กล่าวว่านางอมิตตดาและชุกซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ตารางที่แปดความหมายของเทศนาโวหารในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับตรงกัน คือนางพราหมณ์ในหมู่บ้านสั่งสอนนางอมิตตดาไปหาสามีใหม่แทนชุก

ตารางที่เก้าเนื้อความในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับตรงกัน คือนางพราหมณ์ในหมู่บ้านพากันสั่งสอนนางอมิตตดาว่านางอมิตตดาทำพิธีบูชาไฟหรือบูชาเทวดาไม่ถูกต้องตามตำรา จึงเป็นเหตุให้นางอมิตตดาได้สามีแก่

ตารางที่สิบในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯนางพราหมณ์กล่าวกับนางอมิตตดาว่าควรจะไปตายจะดีกว่ามีชีวิตอยู่กับชุก ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,ภาษาเขมรฯ

ตารางที่สิบเอ็ดความหมายของเทศนาโวหารในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับตรงกัน คือนางพราหมณ์สอนให้นางอมิตตดาขอมถูกอสรพิษกัดตายดีกว่ามีชีวิตอยู่กับชุก

ตารางที่สิบสองในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,นางพราหมณ์แนะนำนางอมิตตดาว่าควรหาผู้ชายที่มีอวัยวะเพศขนาดใหญ่จะได้ถูกใจนาง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ตารางที่สิบสาม ตารางที่สิบสี่ และตารางที่สิบห้า ความหมายของเทศนาโวหารใน
เวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับตรงกัน

ตารางที่สิบหกในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,นางพราหมณ์สั่งสอนให้นางอมิตตดาเล็กกับ
ชูชกแล้วไปหาสามีใหม่ที่เหมาะสม ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ตารางที่สิบเจ็ด ความหมายของเทศนาโวหารในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับตรงกัน กือนาง
พราหมณ์สอนให้นางอมิตตดากลับไปบ้านเพื่อให้ญาติพี่น้องช่วยหาสามีคนใหม่ให้นางอมิตตดา
ดีกว่าจะอยู่กับชูชก

ตารางที่สิบแปดในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,นางพราหมณ์กล่าวว่านางอมิตตดาควรหา
สามีใหม่ ไม่ควรมาทนอยู่กับชูชกแก่ชราหาความดีอันใดไม่ได้ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดร
ชาดกภาษาเขมรฯ

ตารางที่สิบเก้า ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,นางพราหมณ์สั่งสอนเชิงประชดนางอมิตต
ดาให้หาสามีใหม่แต่ให้แก่เผ่ายิ่งกว่าชูชก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในตอนที่ชูชกให้โอวาทสั่งสอนนางอมิตตดาก่อนที่ตนจะออกเดินทางไปขอพระชาติและ
พระนางกัณหา ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีเทศนาโวหารที่มีเนื้อความใกล้เคียงกันแต่แตกต่างกัน
ในรายละเอียด คือในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,ปรากฏเทศนาโวหารชูชกสอนอมิตตดาใน
รายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับการอยู่กับเห่าเผ่าเรือน การระวังบ้านช่องที่อยู่อาศัย การระวังตัวจาก
ชายชั่ว การอธิบายเล่ห์เหลี่ยมของนักเลงเจ้าชู้ ซึ่งในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯปรากฏเทศนา
โวหารชูชกสอนนางอมิตตดาปนาให้ระวังตัวเองด้วยการอยู่แต่ในบ้าน อย่าเดินไปบ้านอื่นเพื่อ
ป้องกันคำนิทา แต่ไม่ปรากฏคำสอนเกี่ยวกับการระวังตัวจากชายอื่น ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
เผ่าจึงให้โอวาทสั่งสอนอนงค์นาถนวลน้อย นางอมิตตดา ว่าคุณเจ้าผู้มีพรรณผิวหน้าอัน เจริญ โอโต ปลูกชาย แม่เอ๋ยตั้งแต่นี้พี่จะห่างเหิน ไปจากเจ้า แม่จงอยู่กับเหย้าเฝ้าอยู่กับเรือน อย่า เที่ยวพูดคบเพื่อนจะเสียตัว ชาติเชื้อชายชั่วมัน จะหยอกเอน ถ้ามันจะกริดกรายเกริ่นเข้ามา เกี่ยวพาน แม่อย่าได้สามานย์ด้วยวาจา มันจะ ตามถ้อยคำเข้ามาประสมประสาน เกลือกว่า เหยื่อมันสาธารณ์แม่จะอดสู ค่อยก้มหน้าก้มตา อยู่แต่ในเคหา ค่ำมีดคึกคั่นผิวดลาลงล่าง ปิดประตูหน้าต่างเข็นบันได ทั้งลื้มกลอนลง สลักใส่ให้แน่นแฟ้น ถ้ามันจะเกริ่นกราย กระโอกระแอมแอบเข้ามา แม่อย่าได้พูดจา ทักทาย มันจะรู้แบบคายน่าพิชิตไม่อยู่ อันนักร้อง เล่นซุ่มนั้นจะแบบคายน่ามีมาก ที่จะพูดแล้วก็ หวานแต่ร่ากลดพลาย ทำเป็นประเปรยปราย เข้ามาแอบอิง เป็นทางเล่นทางจริงไม่อ้อมแอ้ม ทำเป็นสนิทสนมเหน็บแนมน้อมตัวเข้าไป ใคร มิรู้เชิงชายก็ตายใจหลงไปด้วย เจ้าก็ระริระริก กระทิก กระทวยรวรระรินจนสิ้นตัว อันเมีย งามกว่าผัวนี้นะมักทำให้เดือดร้อน เจ้าจงฟังคำ พี่สอนสั่งโอวาท อุปมาดา แม่เอ๋ยจงอย่าได้ ประมาทหมั่นระวังตัวเจ้า トラบเท่าพี่เผ่าจะ กลับมา แต่ป่านั่นแล	แล้วสอนสั่งนางอมิตตดาปนาผู้เป็นภรรยาที่รัก ยาวตุดนา ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป นางจงอย่า ประมาท นางจงระวังตัวสงวนรักษาเกรงเกิดมี ภัย เพราะสามีไปไกลเกรงเขาจะถูก โสคหนึ่ง อย่าเดินไปบ้านใกล้เรือนเคียงไม่ดี เขาจะ นิินทาเสียชื่อเสียง นางจงอยู่บ้านพยายามแต่ หาकिनจนกว่าสามีมาถึง

จ. กัณฑ์จุลพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์มหาพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์กุมาร ในกัณฑ์นี้มีเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับดังนี้

ในตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับพระชาติเพื่อให้กลับขึ้นมาจากสระบัวและยอมไปเป็นบุตรทานแก่ชูชก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ปรากฏเทศนาโวหารว่า พระชาติเป็นลูกกษัตริย์ย่อมต้องมีความองอาจกล้าหาญ ต้องไม่ปล่อยให้ชูชกมากล่าววาจาและแสดงอาการจาบจ้วงพระบิดา แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ปรากฏเทศนาโวหารว่าถ้าพระชาติขึ้นจากสระบัวมาช่วยบำเพ็ญทานบารมีให้บริบูรณ์แล้ว จะช่วยให้พระบิดามีความสบายใจ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พ่อเอ๋ย เจ้าชาติศรีสุริยวงศ์เยาวเรศ เจ้าก็เกิดในมกุฎเกศกรุงาสีวราชูร์ ไซพ่อไม่มองอาชย้อมย่อ ท้อทิ้งพระบิดา ให้พราหมณ์มันจ้วงจาบหยาบ ซ้ำเจ้าเห็นชอบอยู่แล้วหรือหนาพ่อสายใจ เราก็คือเป็นชาติติมไหมหาสมมุติวงศ์วิเศษสุทธิ กษัตริย์ ไม่มีใครที่จะมาตัดพ่อดิเคยนเลย	คุณก่อนเจ้าชาติเป็นบุตรหัวปีประเสริฐยอดรักทนุถนอมพ่อเอ๋ย เจ้าแต่เป็นลูกคนโตสุดที่รักของพระชนกทุกวัน จงเจ้าขึ้นจากน้ำนั้นมาสู่พ่อ ลูกเอ๋ย จงเจ้าช่วยบำเพ็ญทานบารมีของพ่อให้ได้เต็มบริบูรณ์ในกาลบัดนี้แล ลูกเอ๋ย พราหมณ์มันด่าหนิพ่อ ๆ มีใจร้อนปวดแสบปวดร้อนอยู่ไม่สุขเลย ว่าถ้าเจ้าขึ้นจากน้ำมาสู่พ่อแล้วเสมอเจ้าเอาน้ำ 1000 กระอมม ถนอมรดบนตัวพ่อให้เย็นสบายใจ

ในตอนที่พระเวสสันดรเห็นชูชกโอบดีพระชาติและพระนางกัณหาต่อหน้าพระองค์ พระองค์มีความเสียพระทัยและโกรธชูกอย่างมากถึงขนาดจะฆ่าชูชก แต่แล้วก็ตั้งพระสติได้ พระองค์จึงเทศนาโวหารสอนพระองค์เอง ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีเทศนาโวหารต่างกันในเรื่องรายละเอียด คือในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พระเวสสันดรสอนพระองค์เองว่าสองกุมารเป็นข้าทาสของชูชก ถ้าชูชกจะทำร้ายสองกุมารก็ไม่เกี่ยวข้องอะไรกับพระองค์ เพราะพระองค์พระราชทานสองกุมารให้เป็นบุตรทานแก่ชูชกแล้ว ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พระเวสสันดรเทศนาโวหารสอนพระองค์เองว่า ตนเองยอมรู้อยู่แล้วว่าการให้ลูกไปเป็นทานแก่ผู้อื่นนั้นเป็นทุกข์คนทั่วไปที่ให้ทานแล้วยอมไม่ถอยหลังเสียค่าย แม้ว่าชูชกจะฆ่าสองกุมารทิ้งก็ตาม ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ดูกรมหาเวสสันดร อย่าอวรณ์ไว้วีทำเนาเขา เข้ากับเจ้าเขาจะตักกันไม่ต้องการ ให้ลูกเป็นทาน แล้ว ยังมาสอดเกล้าเมื่อภายหลัง	ดูก่อนเจ้าเวสสันดรเอ๋ย เจ้าไม่รู้หรือ การให้ ทานลูกไปทำเป็นทาสผู้อื่นนั้นมันเป็นทุกข์ ก็ เจ้าขอมรู้พร้อมสรรพแล้วเล่า เหตุใดเลย ก็เจ้า คิดตามไปฆ่าพราหมณ์นั้น ธรรมดาเหล่าคน ผองเล่าเขาให้ทานแล้ว เขาไม่เคยถดถอยหลังดู เจ้านี้เลย เหตุนี้ตั้งแต่วันนี้ไป อย่าว่าพราหมณ์ มนต์บูชานำไปเลย แม้แต่มันจะฆ่าลูกเราทิ้งไปก็ ดี ก็แล้วแต่การกระทำมารยาธมันเถอะ

ฉ. กัณฑ์มัทรี ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฎ. กัณฑ์สักกบรรพ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฏ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฐ. กัณฑ์ถกษัตริย์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏเทศนาโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

4. สาธกโวหาร

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏสาธกโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏสาธกโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีสาธกโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเจ้ากรุงสุทนต์ตรัสห้ามนางมัทรีไม่ให้ติดตามพระเวสสันดรไปอยู่ป่า ด้วยการยกตัวอย่างความยากลำบาก ความน่ากลัวของป่าหิมพานต์รวมทั้งสัตว์ป่าต่างๆ และผีป่าทั้งหลาย มาเตือนพระนางมัทรีมิให้ออกเดินทาง ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีสาธกโวหารที่แตกต่างกันในรายละเอียด ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระลูกเอ๋ย อย่าไปเลยฟังพ่อว่า อนึ่งป่าพระหิมพานต์ประกอบไปด้วยร้านรินจะกินกัด	ดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย พ่อจะกล่าวบอกแม่ แม่เอ๋ย อันว่ากำเนิดป่าหิมพานต์นั้นยากลำบากยิ่งนัก เต็มไปด้วยสัตว์มฤคสัตว์ร้ายกาจมาก แม้แต่ ต่อ ต่อหลุม ก็ดี แม้แต่แดน ผีก็ดี แม่เอ๋ย อันสัตว์เหล่านั้นมารุมล้อมอยู่เป็นอันมาก มีอยู่ ณ ไพรนั้นแล
สารพัดที่นอนนั่งอเนจอนาถไปไม้ลาถบนปฐพี แต่จะกินก็ไม่มีคูเวทนา แม่จะเสวยมูลผลาได้หรือนะมัทรี	-ไม่ปรากฏ
อนึ่งกระแสนินรุชโลธร ภูเขื่อนย่อมสัจจนอนอยู่ริมธาร ถึงไม่มีพิษฤทธิ์หาญกล้า แต่กาขยานั้นใหญ่ยิ่งวิชโลธรท่วมท้นเพียงตลิ่งลุ่ม ภูเขื่อนก็เลื้อยไถ่ลงมกินกัดมัจฉาเป็นอาหาร พระลูกเอ๋ย แม้นแม่ไปพบพานในพงพี ไหนเลยมัทรีจะมีขวัญ	อันว่าสัตว์อื่นๆก็มีเป็นอันมาก สมควรให้ขลาดกลัวพันประมาณ อันว่าภูหนึ่งนั้น ท่านเรียกว่าภูเขื่อน มีกำลังมากนัก มันได้เห็นมนุษย์ก็ดี สัตว์อะไรๆอย่างหนึ่งก็ดี ที่เข้ามาอาศัย ณ ลำน้ำมูลสินทรันที เมื่อใดถ้ำงูนั้นมันเห็นแล้ว มันไล่โดยซึ่งกำลังของมัน ถึงแม้จะขึ้นต้นไม้สูงเท่าใดก็ดี ก็ไม่พ้นจากมันเลย เมื่อมันไล่ทันแล้ว มันพันรัดแน่นด้วยขดหางมัน นั้นรัดกระดูกละเอียดหมด แล้วมันกลืนโดยซึ่งอำนาจมันแล

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
ไช้แต่เท่านั้นเมื่อไรมี ยังหม่อมมีฤทธิ์แรงร้าย ล้า หรือคำดูเรียวแรง แม้นแม่พบเข้าที่ กลางแปลงปลอดเปลี่ยวคนจนจวนตัว พระเจ้า ฝักก็จะเอาตัวหนี เจ้ามัทรีก็จะอยู่เอกกาย ถึงจะ ปีนป่ายขึ้นต้นไม้ไม่ชักพัว จะคบต้นไม้ตะกาย กัดพลัดตกลงมา	โศคหนึ่ง แม่เอ๋ย อันว่าสัตว์หนึ่งท่านเรียกว่า หมีอันมีขนนั้นคำหยาบ เมื่อใดที่มันเห็น มนุษย์คนใดคนหนึ่งเดินไปแล้ว ถึงแม้จะวิ่ง ขึ้นบนต้นไม้สูงเท่าใดก็ดี ก็ไม่พ้นจากมันเลย ถ้ามันจับได้แล้ว มันดูเอาเลือดตัวแห้งเกรียม ไป ว่าถ้าแม่จะไปในนั้นลำบากยิ่งแล
พระลูกเอ๋ย ริมท่าชลาลัยใกล้ชายทุ่งเป็นที่แจ้ง กาสระย่นนอนแปลงปละเปลี่ยวเปลี่ยว เขาขึ้น เสียมเสียวไปปล้ำปล้ำแลแหลมดั่งขนเม่น แม้น เห็นคนเดินเดินไพร ลูกทะเล้งไล่โลดโคดโคน ขวิด มัทรีจะเอาชีวิตไปทิ้งเสียในไพรสมน	โศคหนึ่งอันว่าควายป่าอันมีเข้านั้นยาวแหลม คม เมื่อใดมันเห็นมนุษย์แล้ว มันวิ่งเข้าขวิด ที่มทะเล้ง ๆ ถึงแม้เวลาเช้าก็ตื่นก็ตื่น มันยอมพา ลูกเดินไปเช่นน้ำลำธารบึงสาครนทีนั้น อยู่ตรง ณ ทางจะเดินไปสู่ป่าหิมพานต์อันเป็นสถาน ลำเนาลำบากนั้นแล
ขามนี้ก็น้ำฝนฝูงคนไม่ใคร่เดิน พวกผีก็เกร้อ เกร็นเดินผิวปากอยู่ยังมี	-ไม่ปรากฏ
- ไม่ปรากฏ	โศคหนึ่ง มัทรีเอ๋ย อันว่าวัวแดง ภูปริ เวลา เข็นอ่อนๆมันชนกันเล่นตามทาง มันร้องแผด เสียงไล่กันไปมาควรให้หวาดกลัวยิ่งนัก
ลึงค่างบ่างชะนีก็โหยให้ เมื่อจวนใกล้สนธยา เวลาขมุกขมัว	โศคหนึ่งทางฝูงลิงผองทั้งหลายมันเห็นมนุษย์ อยู่ ณ ป่าเปลี่ยวดั่งนั้น มันจะมารุมล้อม ตะคอกควรให้หวาดกลัว น่าสะพรึงยิ่งนัก
-ไม่ปรากฏ	ดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย ครั้นพลบค่านั้นเล่า อันว่า สัตว์ปักษี คือ เค้าแมว ทิดทื่อ แสก จิ้งจอก นกเขา ไช้จ(นกเขานิดหนึ่ง) ชะนี โอพอ (ชื่อสัตว์ชนิดหนึ่ง) ภูว้าง(นกชนิดหนึ่งมี รูปร่างเหมือนนกคุ้มก็ เสียงร้องน่ากลัวมักอยู่ ตามป่าเขา) เขี้ยว นกคุ้ม มันจะบินมาเกาะ ร้อง ณ ต้นไม้ ด้านข้างลำเอนนั้นควรให้น่า กลัวยิ่งนักแล ดูก่อนนางมัทรีเป็นกษัตริ ประเสริฐเอ๋ย ภัยทั้งหลายเหล่านั้นเหตุแต่นาง

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
พระลูกเอ๋ยเร่งรำพึงถึงตัว จะติดตามพระเจ้าฟัว ไปในกลางป่า บิดานี้เห็นไม่เป็นผล จะแค้นกับ อับจนในกลางไพรจงอยู่ในบุรีดังก่อนมา	ไม่เคยได้ยิน ไม่เคยเห็นเล่า ว่าถ้านางได้ยินได้ เห็นแล้ว นางก็จะสะพรั่งขนลุกขนพองสยอง เกล้าทั้งตัว นางจะร้องให้คืนกระเสือกกระสน คืนกระตุกลำบากยิ่งนัก ไหนเลยนางจะไปอยู่ ณ พนมคีรีวงกตบรรพต นั้นได้ นางจงอยู่ที่นี้กับแม่สวามีพ่อสวามีนี้แล

ตารางแรก ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับพระเจ้ากรุงสุโขทัยตรัสถึงความน่ากลัวของป่า
หิมพานต์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ยกตัวอย่างแมลงที่จะมาทำร้ายพระนางมัทรี คือ ร่านกับ
ริน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ยกตัวอย่างแมลงที่จะมารุมล้อมทำร้ายพระนางมัทรี คือ
ต่อ ต่อหลุม แตน ผึ้ง

ตารางที่สอง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ยกตัวอย่างว่าพระนางมัทรีจะลำบากเพราะ
ไม่มีที่นั่ง ที่นอน อาหารก็หายากเพราะมีแต่ผลไม้ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร

ตารางที่สาม ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ยกตัวอย่างความน่ากลัวของงูเหลือมว่า
สามารถวิดน้ำหาปลากินได้เอง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ยกตัวอย่างความน่ากลัวของ
งูเหลือมว่าสามารถไล่รัดคนจนแหลกเหลวและกลืนกิน

ตารางที่สี่ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ยกตัวอย่างว่าถ้าพบหมีในป่า พระเวสสันดรจะ
หนีเอาตัวรอดเหลือพระนางมัทรีอยู่ลำพัง แม้จะหนีขึ้นต้นไม้หมีก็สามารถตะกายกอดให้ตกลงมาได้
แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ยกตัวอย่างความน่ากลัวของหมีว่าสามารถกัดและดูดเลือด
มนุษย์จนแห้งหมดตัว

ตารางที่ห้า ความหมายของสาธกโวหารในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับตรงกัน คือกล่าวถึง
ความน่ากลัวของควายป่าที่เขาแหลม สามารถไล่กัดคนจนร่างกายทะลุ

ตารางที่หก ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,ยกตัวอย่างว่าในป่าหิมพานต์ไม่มีคน มีแต่ผี
ทั้งหลายเดินผิวน้ำ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ตารางที่เจ็ด ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯยกตัวอย่างความน่ากลัวของวัวแดงที่วิ่งไล่
ขวิดชนกันไปมา ซึ่งไม่ปรากฏในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,

ตารางที่แปดในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,ยกตัวอย่างความน่ากลัวของเวลาเย็นว่าจะมี
เสียงลิงค่างบ้างชะนีกู่ร้องโหยหวน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯยกตัวอย่างความน่ากลัว
ของฝูงลิง เมื่อเห็นมนุษย์จะมารุมล้อมขู่ตะคอก

ตารางที่เก้า ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯยกตัวอย่างสัตว์ต่างๆที่มีเสียงร้องน่ากลัว
ได้แก่ นกเค้าแมว นกทืดทื่อ นกแสก นกเขา ชะนี นกชนิดหนึ่งที่มีรูปร่างเหมือนนกูกี้ เสียงร้อง
น่ากลัวมักอยู่ตามป่าเขา เขี้ยว นกูกี้ ถ้าพระนางมัทรีได้ยินจะร้องไห้หวาดกลัวจนลูกขนพอง
ได้รับความลำบากยิ่งนัก ซึ่งไม่ปรากฏในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,

ตารางที่สิบ เนื้อความตรงกัน คือพระเจ้ากรุงสุทนต์ขอให้พระนางมัทรีอยู่ในพระราชวัง
เพราะในป่ามีแต่สิ่งที่น่าหวาดกลัว

ในตอนที่พระนางมัทรีแสดงเหตุผลต่อพระเจ้ากรุงสุทนต์ว่าพระนางยินดีจะติดตามพระ
เวสสันดรไปอยู่ป่าดีกว่าอยู่เป็นหญิงม่าย ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,ปรากฏสาธกโวหารว่า
หญิงม่ายวางตัวลำบาก ถ้าจะปล่อยตัวให้มัวหมองก็จะถูกชายดูถูก ถ้าจะแต่งตัวให้งดงามก็จะถูก
ชายว่ากล่าวเสียดสี ถ้าจะมองดูผู้ชายก็ถูกกล่าวหาว่าเล่นหูเล่นตา ถ้าทำเมินเฉยก็ถูกชายกล่าวหาว่า
ป็นปิ้ง เป็นหญิงม่ายย่อมได้รับความลำบากจากชายหลายประการ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษา
เขมรฯ ปรากฏสาธกโวหารว่า หญิงม่ายมักจะได้รับการดูถูกจากชาย ชายใดพอใจในตัวหญิงม่ายก็
จะจับตัว ดึงผม นุดลากไป และผู้หญิงม่ายแม้สวยงามหรืออยู่ในตระกูลสูงเพียงใดก็ตามก็ได้ชื่อว่า
เป็นหญิงม่ายเหมือนกัน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
ครั้นจะอยู่เล่าก็กลัวตัวจะเป็นม่าย พระคุณเอย เป็นหญิงนี้ยากที่จะไถ่ตัว ครั้นจะทำ ขมุกขมัวมอมแมม ชายเห็นจะเอ็นแอบรักภาย ให้บาดจิต ครั้นจะบำรุงรูปตัดจริตทำคิดดินจะ ผิดหน้าตาขมื่นสิ้นราศี คำคนมันก็จะเสียคติ ขวนกันก่อนว่าเล่นต่างๆ จนชั้นแต่ว่าผม เหม็นสาบจะเสยสาบใส่น้ำมันกันไรให้สะสวย ก็สรวอน จะทาแป้งหอมเมื่อยามร้อนก็ก่อน ว่า บำรุงรูปกิริยาเที่ยวหาผิว ครั้นจะเหลือบแล มันก็จะว่าสาละเน่เล่นตัวและเล่นตา ครั้นจะ เดินเฉยไม่เงยหน้า มันก็นินทาว่าทำปิ่นปิ้ง พระคุณเอย ลูกคิดๆ ถึงตัวแล้วก็ยิ่งเศร้าเสีย น้ำใจ ค้วยถ้อยคำคนจะก่อนและไถ่พิไรว่า ให้ เสวยความเวทนาน้ำใจหาย วิธวา ซาตา พระคุณเอย เหมือนหญิงม่าย ชายทิ้งขว้างร้าง ไว้ให้เอกลาน่าอดสูใจ ย่อมมีอาลัยในสรัก กำริบร้อน ออกใจมันให้ข้อนๆจะนั่งนอนก็ไม่ กลับสนิท จะกลืนข้าวดังเคี้ยวยาพิษติดคออยู่ ขึ้นขม ทั้งรักทั้งแค้นก็กลืนกลมน้ำขึ้นนอกตรม ไม่ผ่องแผ้ว พระพุทธเจ้าข้า	พระองค์เอย อันว่าหญิงแม่แม่นั้น บรุษทั้งหลายเขาถูก ฦ โลกนี้ยิ่งนัก เรื่องอะไรเข้า พระองค์กล่าวว่ดังนี้ พระองค์เอย อันว่าหญิง แม่มาผองทั้งหลายทุกวันนี้แม่เดินไปที่ใดที่ หนึ่งก็ดี ถึงแม่นั่งอยู่ก็ดี ถึงแม่บางที่อาจจะกิน ข้าวก็ดี ทำงานก็ดี ก็บรุษใดบรุษหนึ่งได้เห็น เป็นที่พอใจมันแล้ว มันจะถูตามใจอยาก ของมัน แล้วมันจะมาจับมือจูไป ถ้าไม่ไป ตามใจมันแล้ว มันจะจิกผมเขกหัว ดึงลากหัว ไป เอาแต่ได้มีประดุจอะไร อุปมาประดุจถูก อีกาจิกลูกนกเค้าแมวดึงออกจากรังนั่นเอง ข้า แต่พระองค์เอย เหตุนี้เองข้าพระองค์ไม่อยู่เป็น แม่มานี้เลย ข้าพระองค์จะไปตามพระบาทศรี เวสสันดรผู้เป็นสวามีข้าพระองค์แล ข้าแต่ พระมหากษัตริย์ประเสริฐเอย อันว่าหญิง แม่มานี้ ถึงแม้มิรูปโฉมขนาดไหนก็ดี ถึงแม่ ่ลู่ทาแป้งกระแจะจวงจันทร์ มีคันธพิโตรก็ดี ถึงแม้มิเครื่องทองเครื่องเงินก็ดี ถึงแม้อยู่ใน ตระกูลกษัตริย์ก็ดี เขาเห็นว่าไม่มีสามีแล้ว เขา จะว่าเป็นหญิงแม่มาผองเดียวกันแล

ง. กัณท์วันปเวสน์ ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏสาธกโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จ. กัณท์ชุก ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏสาธกโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฉ. กัณท์จุลพน ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏสาธกโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ช. กัณท์มหัพพะ ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏสาธกโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ซ. กัณท์กุมาร ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏสาธกโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฌ. กัณท์มัทรี ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏสาธกโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฎ. กัณท์สักกบรรพ ในกัณท์นี้มีสาธกโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ
ดังนี้

ในตอนทีพระเวสสันดรพระราชนานพระนางมัทรีให้แก่พราหมณ์ พระองค์ทรงวิตกเกรงว่าพระนางมัทรีจะไม่เต็มพระทัยที่ต้องไปเป็นกรรมสิทธิ์ของพราหมณ์ชรา พระนางมัทรีทราบพระทัยของพระเวสสันดรจึงทูลความในพระทัยของพระนางให้พระเวสสันดรทราบ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏสาธกโวหารที่มีความแตกต่างกันในรายละเอียด ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ตัวข้ามัทรีนี้แต่เมื่อยังเป็น นางกุมารีอยู่ พระชนกชนนีมีผู้มาสู่ขอได้ยกยอมให้ตัวข้า ไปเป็นบาทบริจาริกา ของสมเด็จพระบรมนเรศ เพศ ยันดรราชเจ้าพระองค์ใด ท่านพระองค์ นั้นเป็นเจ้าของครอบครองเป็นอันขาด มี อำนาจเป็นใหญ่ในตัวข้า ถ้าพระองค์ประสงค์จ้านงโดยทานเจตนา จะ พระราชทานตัวข้ามัทรีนี้ไปแก่ผู้ใด พระองค์ก็ อาจจะพระราชทานให้ตัวข้าขาดไปเป็นของ ผู้นั้นได้ - ไม่ปรากฏ	ข้าแต่เจ้าชีวิตเอย พระนางมัทรี พราหมณ์แก่ชราเกรงน้อยใจ อย่าว่าแต่พระองค์ให้ข้าพระองค์ไปยัง พราหมณ์แก่ชราเกรงน้อยใจ พระคุณเอย ถ้าพราหมณ์แก่ปรารถนาเนื้อ เลือดดับลมหายใจดี ก็ขอพระองค์เอาพระ ขรรค์ตัดข้าพระองค์มัทรีนี้ออกบำเพ็ญพระ บารมีทาน

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
หรือท่านให้เธอจะประสงค์ทรัพย์นับเท่าใด พอควรจะมีผู้ยอมรับใช้ให้เป็นราคาค่าตัวทาสี และท้าวเธอจะขายข้ามัทรีนี้ให้แก่ใครๆ ที่รับ ใช้ทรัพย์ตามท้าวเธอปรารถนา ก็อาจขายข้ามัท รีได้	หรือหนึ่งเกรงพราหมณ์มีความปรารถนา จะ อยากเอาเป็นทรัพย์คือทองเงินแก้วทอง สรรพพิชรรัตนผองทั้งหลาย ก็ขอพระองค์ นำมัทรีไปจำหน่าย เอาเป็นทรัพย์มากอง บำเพ็ญพระราชศรัทธา ให้ไปเป็นทาน พราหมณ์
อนึ่งถ้าท้าวเธอมีความขุ่นข้องเคืองพระหฤทัย ในข้ามัทรีแล้ว พระองค์จะลงโทษเจียนตีมา ฟันห้าฟันบั่นรอนแล้วเนื้อเถื่อนหนึ่งประการใด ก็ จงทำไปตามพระหฤทัยของท้าวเธอนั้นผู้เดียว ไม่ต้องแลเหลียวระวังใจข้ามัทรี	- ไม่ปรากฏ
เพราะฉะนั้นครั้งนี้เมื่อพระองค์มีพระราช ประสงค์การกุศล เมื่อยามยากจนไม่มีสิ่งใดเป็น ไทยธรรมวัตถุทานแก่ยาก จึงได้ยกข้ามัทรีนี้ พระราชทานแก่พราหมณ์ ตัวข้าก็ยอมไปตาม ความพระราชอัชฌาศัย ไม่ขัดขวางทางพระราช กุศล ข้ามัทรีจะมีความโทมัสแค้นขัดน้อยใจ เพราะพระองค์ทรงบริจาควัวข้าไปนั้นไม่มี ขอ ยอมยินดีเป็นไปตามความพระราชประสงค์ ขององค์พระสวามีนี้แล	ข้าพระองค์มัทรีไม่มีจิตครั้งคร้ามจะขอรับ อาสาสนองพระเดชพระคุณตราบจนสิ้นชีวิต ขอช่วยบำเพ็ญพระบารมีทาน ขอให้พระองค์ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธ นำสัตว์เข้าพระนิพพาน ได้ดังความปรารถนาในอนาคตกาลต่อไปแล

ตารางแรก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, พระนางมัทรีกล่าวว่าเมื่อพระบิดาของพระนาง
ยกพระนางให้กับพระเวสสันดรแล้ว พระเวสสันดรย่อมเป็นเจ้าของตัวพระนาง ซึ่งไม่ปรากฏใน
มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑

ตารางที่สอง เนื้อความตรงกันคือ พระนางมัทรีตรัสว่าพระเวสสันดรสามารถยกพระนาง
มัทรีให้กับผู้ใดก็ได้

ตารางที่สาม ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พระนางมัทรียกตัวอย่างว่าถ้าพราหมณ์จะต้องการดับ เลือดเนื้อและลมหายใจของพระนางขอให้พระเวสสันดรตัดกายพระนางออกพระราชทานให้พราหมณ์นั้น ซึ่งไม่ปรากฏในรายชามหาเวสสันดรชาดก,

ตารางที่สี่ เนื้อความตรงกัน คือพระนางมัทรีทูลกับพระเวสสันดรว่า พระเวสสันดรสามารถขายพระนางมัทรีแลกกับทรัพย์สินเงินทองได้

ตารางที่ห้า ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, พระนางมัทรียกตัวอย่างว่าหากพระเวสสันดรมีความโกรธเคืองอันใดต่อพระนางแล้ว พระเวสสันดรสามารถลงโทษเขียนตีฆ่าฟันแล้วเนื้อเถื่อนหนังพระนางได้ โดยไม่ต้องกังวลใดๆ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ตารางที่หก ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, พระนางมัทรีกล่าวว่าพระนางยินดีเป็นทารุณตามความประสงค์ของพระเวสสันดรโดยไม่มีความเคืองแค้นน้อยใจอันใด แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พระนางมัทรีกล่าวว่าจะช่วยพระเวสสันดรบำเพ็ญบารมีทานเพื่อให้พระเวสสันดรตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในสัตว์โลกเข้าสู่นิพพานต่อไป

ฎ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏสาธกโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฐ. กัณฑ์ถกษัตริย์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏสาธกโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏสาธกโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

5. อุปมาโวหาร

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์บันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมาทำความประหลาดใจให้แก่เหล่าพระสงฆ์ทั้งหลายแล้ว พระองค์จึงเสด็จมาแสดงชาดกแก่เหล่าภิกษุสงฆ์ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ แสดงอุปมาโวหารการเสด็จพระดำเนินของพระพุทธเจ้าว่าสง่างามไม่สะทกสะท้าน เหมือนการดำเนินของเกสรราชสีห์จากคูหาทอง ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	พระผู้มีบุญพระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว จึงเสด็จลีลามาจากพระสุคันธกุฎีศรีมหาวิหาร ไปสู่ธรรมสภาศาลาอันมีพระดำเนินลีลนาทสง่างามไม่มีสะทกสะท้าน ประคองเกสรราชสีห์ออกจากคูหามาศณ ทามกลางฝูงมฤคคณานิกผองทั้งหลาย นั้นมีประการอันใด ก็เสด็จไปประทับเหนือแคร่อาสนะนั้น

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางมยุรีหรือสุปรสอุปบัติทรงอ่อนน้อมพระเจ้ากรุงสัญชัยไม่ให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ แสดงอุปมาโวหารว่า พระนางเป็นทุกข์หนักเพราะขาดลูก เหมือนแม่นกที่ถูกนายพรานขโมยลูกหรือฆ่าลูกทิ้ง และเหมือนแม่นกที่ปีกหักตกจมโคลนอยู่เพียงลำพัง ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
-ไม่ปรากฏ	ข้าแต่พระบาทศรีสัตยชัยเยย แม่ปักษีทั้งหลาย พยายามไปป่าไกลหาเหยื่อ ละทิ้งลูกเล็กอยู่ที่ รวงรังนั้น คนเดินป่าผองทั้งหลาย เขามาลูก นั้นทิ้งแล้ว อันว่าแม่ปักษีเห็นรวงรังสัดสิ้น สูญสูญนั้นแล้ว เป็นทุกข์ยิ่งนัก จันใด ๑ อันว่า หม่อมฉันเล่าก็จะเป็นทุกข์เกรียมกรรม เห็นแต่ พระราชมณเฑียรนั้น สูญสัจดปราศจากลูกรัก แล้ว ก็จะเป็นทุกข์ดังนั้นแล ๑ อีกโสดหนึ่ง ประคุดแม่นก การเวกย่อมจะบินหาเหยื่อ ออกไปป่าไกล เขาเอาลูกทางนี้ แล้วมาเห็นแต่ รวงรังเจิบสัจดนั้นเป็นทุกข์สิ้นพันจันใด ตัว หม่อมฉันเล่ามาเห็นพระราชมณเฑียรนั้นสูญ สัจด สิ้นลูกรักทั้งสองจะเป็นทุกข์ดังนั้นแล ๑ อีกโสดหนึ่ง ประคุดแม่นกเปิดน้ำย่อมบินไป หาเหยื่อ ณ ป่าไกล เขาเอาลูกทางนี้ กลับมา เห็นแต่รวงรัง หาลูกเล่าสูญสัจดสาบสูญไม่ เห็นเสียเลย อันว่าแม่นกนั้นเป็นทุกข์เกลือก กลิ้ง อยู่บนรวงรังนั้น จันใด ๑ อันตัวหม่อม ฉันเล่าจะเห็นแต่พระราชมณเฑียรนั้นสูญสัจด ปราศจากลูกรักทั้งสอง ก็จะเป็นทุกข์อยู่ใน พระราชมณเฑียร ประคุดนั้นแล ๑ อีกโสด หนึ่ง อันว่าแม่นกจากพราศ แม่นกออก แม่นกกระทงก็ดี แม่หงส์ แม่นกกระเรียนคราใด ถ้าปีกหักจนกระเจายตายล้มพังพาบ อยู่ใน โคลน ย่อมลำบากแต่ผู้เดียวเองจันใด ตัวหม่อมฉันเล่าก็เป็นทุกข์แต่ผู้เดียวเอง อยู่ใน พระราชมณเฑียร มีอุปมาประคุดนั้นแล

ในตอนทีพระนางมัทรีทูลต่อพระเจ้ากรุงสัจยว่าพระนางยินดีออกติดตามพระเวสสันดรไปอยู่ป่า ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,แสดงอุปมาโวหารว่าพระนางมัทรีไม่ต้องการเป็นหญิงม่าย เนื่องจากหญิงม่ายนั้นสิ้นราคาเหมือนเพชรร้าง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สามีมีอยู่แล้วเสมือนหนึ่งจักรแก้วอันกันเกรา งามหน้างามเนตรทุกเวลา พระคุณเอ๋ย เป็นม่าย ชายหย่าแรกรุ่งจำเรียวร้างไม่มีสหาย ดังเพชร รัตนร้างสลายเป็นไฟฟ้า ก็ยอมเขาเบาราคา ไม่ขายได้ ผู้ที่จะถือซื้อใส่ก็อายหน้า เหมือน หญิงม่ายชายหย่าสิ้นอาลัย	- ไม่ปรากฏ

ง. ถิ่นทวนปเวสน์ ในถิ่นนี้ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีกษัตริย์เจตราชูร์อธิบายเกี่ยวกับหนทางทีพระเวสสันดรจะเสด็จไปยังเขาวงกตนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,แสดงอุปมาโวหารเกี่ยวกับป่าบริเวณสระมูจลินท์ว่าเป็นป่าทีไม่มีอันตรายจากสัตว์ร้ายใดๆ ขอให้พระเวสสันดรเสด็จไปด้วยพระทัยอันสบายเหมือนพญาราชสีห์ทีจะเข้าป่าเพื่อไปจับสัตว์มาเป็นกัษอาหาร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เมื่อพระองค์เสด็จต่อไปอย่าได้มีพระหฤทัย ครั่นคร้ามขามต่อพาพมฤกร้าย จงตั้งพระทัยให้ สบายดังพญาราชสีห์ เมื่อจะเข้าในพนาลีเพื่อจะ จับสัตว์เป็นกัษอาหาร	- ไม่ปรากฏ

ในตอนทีพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาติลีและพระนางกัณหาพนวชนเป็นฤาษีในอาศรมทีพระเวสสุวรรณมาเนรมิตไว้ให้แล้วนั้น พระเวสสันดรทรงบูชาไฟ ในรายวามหาเวสสันดร

ชาดก,แสดงอุปมาโวหารว่าไฟเป็นของศักดิ์สิทธิ์ มีรัศมีอันภาพยิ่งใหญ่เหมือนพระอาทิตย์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
แล้วจึงน้อมสการกองอัคคี ด้วยสำคัญว่าเพลิงนั้น เป็นของศักดิ์สิทธิ์มีฤทธิ์ใหญ่ มีรัศมีสว่างไป ไกลและมีเดชกล้ำหาสิ่งเสมอมิได้ในพสุธาคล เหมือนพระสุริยมณฑลในท้องฟ้า	- ไม่ปรากฏ

จ. กัณฑ์ชูชก ในกัณฑ์นี้ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ชูชกมาทวงเงินที่ฝากไว้กับเพื่อนพราหมณ์และเพื่อนพราหมณ์ไม่สามารถนำเงินมาใช้คืนให้ได้ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ แสดงอุปมาโวหารว่าชูชกกล่าววาจาข่มขู่คาดโทษเพื่อนพราหมณ์เพื่อให้หวาดกลัวเหมือนเขียนเสือให้วิ่งกลัว ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดก
-ไม่ปรากฏ	ชูชกกล่าวคำรามให้พราหมณ์กลัว แต่โดยซึ่ง วาจา อุปมาประดุจเขียนรูปเสือให้วิ่งกลัว

ในตอนที่ชูชกมาทวงเงินที่ฝากไว้กับเพื่อนพราหมณ์และเพื่อนพราหมณ์ไม่สามารถนำเงินมาใช้คืนให้ได้ จึงยกนางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนาบุตรสาวให้ชูชกแทนเงินนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, แสดงอุปมาโวหารให้เห็นท่าทางของชูชกเมื่อได้เห็นหน้านางอมิตตดาว่าเหมือนวัวแก่เห็นหญ้าอ่อน ลนลานแลบลิ้นเลียหูชูหาง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
วันนั้นชูชกเฒ่าชรา ต่ ทิสฺวา เมื่อเห็นรูปเจ้า อมิตตคายุพเยาว์เร่อร้อนสุนทรเด็กครุณี หน้าน้อย แน่นวลฉวีวรรณเพริศพริ้งพราย ชะชวยฉาด เจิดฉายโคมฉายา ดังว่าพฤติโคเคาเฒ่าชราจร ครั้นและว่าเห็นเหยื่อหน้าอ่อนออกโอชโอษฐ์อ้า ละลนละลานแลบเลียชีวหาหุทางระเหิดหัน	- ไม่ปรากฏ

ในตอนชูชกหนีสุนัขของพรานเจตบุตรขึ้นไปบนต้นไม้แล้วร้องเรียกหาพระเวสสันดร
ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับแสดงอุปมาโวหารเกี่ยวกับพระเวสสันดรในด้านความเป็นผู้ยิ่งใหญ่
ผู้เป็นที่พึ่งของคนทุกข์ยาก มีความแตกต่างกัน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
โอพระเวสสันดรพุทธพงศ์ผู้ทรงพระปรีชา เป็นนิสกขัตติยวราเริงพระยศ ข้าศึกยอม ระทศทัตประเทศ สะท้านสะเทือนทั่วทุก ขอบเขตฉันทลีมา ทรงพระราชศรัทธาณี่ล้น พัน	พระบรมเวสสันดรบรรพโศกสัตว์ พระองค์มา สร้างพระผนวชบวชเป็นฤๅษี พระองค์ชนะ มัจฉริยธรรม อันเป็นบ่วงโซ่ ทรงให้ได้ถึงซึ่ง พระนิพพาน พระองค์ยอมมีพระทัยอยากให้ ได้ความสุข ไม่ให้มีทุกข์แก่เหล่าคนพอง ทั้งหลาย
เป็นที่พึ่งแก่อกสัตว์ผู้ขัดสน ธรณีริว ดัง พสุธาคลดินดาน เป็นที่ประดิษฐานแก่ฝูงสัตว์ ยอมอาศัยกันสืบมา	พระองค์ทรงธรรม เป็นที่พำนักแห่งขอทาน ยากทั้งหลาย คุณเป็นพระธรรมเป็นที่พำนัก แห่งสรรพสัตว์ทั้งหลาย
สาครโรว ดังสายสินุสาครคงคาอันมีคุณคณนา นับมิได้	อีกประการหนึ่ง พระองค์เป็นที่ประชุมเข้าเฝ้า แห่งพวกขอทานยาก คุณเป็นมหาสมุทร เป็น ที่รวมไหลลงแห่งลำธารแม่น้ำทั้งหลาย
- ไม่ปรากฏ	พระบาทศรีเวสสันดรมหากษัตริย์เลิศประเสริฐ นั้น พระองค์มีอุปมาคุณเป็นสระสร้ง มีท่าราบ เตี้ยสบาย คนทั้งหลายลงไปอาบดื่มได้โดยง่าย มีน้ำใสเย็น ย่อมเฝ้ารดด้วยดอกบัวขาว บัว แดง อันมีละอองเกสรผการ่วงโปรยปรายแผ่ กลิ่นหอมฟุ้งจับจิตจับใจ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ตั้งว่าต้นโพธิ์และต้นไทรเป็นที่อาศัยแก่มหาชน อันเดินมาเมื่อยามร้อน อันว่าศรัทธาของพระ พุทธพงศ์สิริวงศ์เวสสันดรดังนี้ไม่มีผิด ทำทาน นั้นสนิทไม่เลือกหน้า จะหาไหนมาเทียบเทียม ประเสริฐสองดังนี้ไม่มีเลย	ไม่เพียงนั้น มีอุปมาจุดต้นโพธิ์พุทธรักษ์ ต้นไทร ต้นมะม่วง ต้นรังหรือต้นไม้ใหญ่อื่นๆ อีก ที่มี อยู่ใกล้หนทางเป็นที่เตร็ดไปมาแก่มหาชน ที่เหน็ดเหนื่อยหมดกำลังก็เข้าหยุดพักกายได้ ตามปรารถนา เพราะพฤษภาเหล่านั้นมีร่มเงา สาขาแผ่ซัดกันจนร่มครึ้มสะดวกสบาย ในฤดู ร้อน มีอุปมาเช่นใดเล่า พระบาทศรีเวสสันดร มหาราชกษัตริย์เลิศประเสริฐนั้น มีอุปไมย เช่นนั้นแล

ตารางแรก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กล่าวถึงพระเวสสันดรว่าเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่
ทางโลก แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ กล่าวถึงพระเวสสันดรว่าเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่
ในทางธรรม

ตารางที่สอง เนื้อความตรงกัน คือพระเวสสันดรเปรียบเหมือนพระธรณีเป็นที่พักของสัตว์
ทั้งหลาย

ตารางที่สาม ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,แสดงอุปมาโวหารว่า พระเวสสันดรเปรียบ
เหมือนแม่น้ำคงคาที่มีบุญคุณและมีประโยชน์ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ แสดงอุปมา
โวหารว่าพระเวสสันดรเป็นศูนย์รวมของเหล่ายากขอทาน เหมือนมหาสมุทรเป็นที่รวมของสายน้ำ

ตารางที่สี่ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯแสดงอุปมาโวหารพระคุณอันยิ่งใหญ่ของ
พระเวสสันดรที่มีต่อคนทั่วไปว่าเหมือนสระน้ำกว้างใหญ่ใสเย็น เต็มไปด้วยดอกบัวงดงามส่งกลิ่น
หอม ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ตารางที่ห้า ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, แสดงอุปมาโวหารว่าพระเวสสันดร
เปรียบเหมือนต้นโพธิ์ ต้นไทร ที่ให้ร่มเงาแก่คนทั่วไป เหมือนพระเวสสันดรที่มีศรัทธาในการทำทาน
กับคนทุกข์ยากทุกคน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ แสดงอุปมาโวหารว่าพระเวสสันดร
เปรียบเหมือนร่มไม้ใหญ่ เช่น ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นมะม่วง ต้นรัง ที่แผ่เงาให้ความร่มเย็นแก่คน
เหน็ดเหนื่อย

ฉ. กัณฑ์จุลพน ในกัณฑ์นี้ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางเจตบุตรพรหมนาบอกหนทางไปยังอาศรมพระเวสสันดรให้ชูชกฟังนั้น ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับแสดงอุปมาโวหารให้เห็นว่าใบไม้ในเขาอัญชันเมื่อถูกลมพัดจะแกว่งไกวไปมาเช่นเดียวกับชายหนุ่มเพิ่งเคยดื่มสุราเป็นครั้งแรก ย่อมมีเมามาไม่สามารถทรงกายให้ตรงได้ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรมีความโดยละเอียดเพื่อให้เห็นภาพชัดเจนเกี่ยวกับอาการของชายหนุ่มเพิ่งเคยดื่มสุราว่ามีอาการปั่นป่วน เส้นสายในตัวหุด ขนลุกขนพอง เสียวซ่า สั่นหัว หลงลืมสติ พยายามทรงตัว ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
เมื่อคราวลมพัดมากล้าโอนไปมา ดังมานพซึ่ง เพิ่งพบดื่มสุราในเวลาแรกหนเดียว	ส่วนใบบ้างอ่อนบ้างแก่บ้างเพิ่งจะแตกใบอ่อน ต้องลมโบกยอหวั่นไหวไปมาหากัน อุปมา ประดุจมานพไม่เคยดื่มสุรา เพิ่งจะได้ลองดื่ม ครั้งแรก ก็ปั่นป่วนเส้นสายหุดขนลุกขนพอง ให้เกิดเสียวซ่าสั่นหัว หลงสติพยายามแต่จะ ทรงตัว อันว่าพฤกษาพองมีอุปมาดุจมานพ นั่นเองแล

ช. กัณฑ์มหาพน ในกัณฑ์ไม่ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ซ. กัณฑ์กุมาร ในกัณฑ์นี้ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางมัทรีจะออกไปหาอาหารในป่า พระนางได้ฝากสองกุมารไว้กับพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกแสดงอุปมาโวหารว่าสองกุมารยังเป็นเด็กข่มกิกคะนองเหมือนลูกกวางที่อ่อนแอ วิ่งเล่นโดยไม่รู้ว่าที่ใดจะเป็นอันตราย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกฉบับแปลฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระพุทธเจ้าข้า ได้โปรดกระหม่อมฉันด้วย ช่วยแผ้วแผ่พระบารมีปกเกล้าปกเถลิง เอาพระทัยผูก ตรัสประภาษเรียกหา ให้เล่นแต่ใกล้พระบาท ทั้งพี่น้อง เจ้าสิทราภคณองปองแต่ที่จะเล่น ลีลาศ เหมือนไปดกมฤคธาอันอ่อนแอ ครั้น พลัดแผ้วอยู่แต่ลำพังแล้ว ก็พาพากันผาดโผน โจนเล่นตามประสาสัตว์ ไม่รู้ว่าภัยพิบัติจะมา เบียดเบียนเมื่อปางใด	บพิตรพระสมมุติเทพ ข้าพระองค์เอย พระองค์ อย่าพลั้งเผลอพระราชบุตรทั้งสอง อย่าให้ไป เล่นไกลจากพระองค์เลย

ในตอนที่ชูชกจะเข้าไปขอสงกุมารจากพระเวสสันดร พระองค์ทรงทราบด้วยญาณและ
 รอคอยชูชกอยู่แล้วที่อาศรม ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, แสดงอุปมาโวหารว่าพระเวสสันดร
 คอยหาชูชกเหมือนนักเลงสุราคอยหาเจ้าหล้า แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ แสดงอุปมา
 โวหารว่าพระเวสสันดรคอยหาชูชกเหมือนคนติดสุรานั่งคอยเมียที่ตนใช้ไปหาซื้อสุราด้วยความ
 กระวนกระวาย ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ปางนั้น สมเด็จพระมหาสัตว์เสด็จออกนั่งหน้า พระอาศรมบท งามปรากฏดุจรูปทองทั้งแท่ง อันบุคลลเกลี้ยงหล่อแล้วมาตั้งไว้ มีน้ำพระทัย ราพึงหาจากจะมารับพระราชทาน สุราโสณ โทษ ปิ่ป่านประหนึ่งว่านักเลงสุราบนคอยหา เจ้าหล้า	พระองค์เสด็จออกจากบรรณศาลาเวลาเช้าตรู่ มาประทับรอคอยเหนือแผ่นหินมีพระองค์ล่อ ประคองพระรูปปฏิมาทองอันช่างทองแกะใหม่ ลอประเสริฐ พระองค์คอยมองทางชูชก พราหมณ์ว่า เมื่อไรหนอขอทานจะเข้ามาขอ เรา ท่านอุปมาว่าพระราชหฤทัยของพระองค์ ประทับรอคอยขอทานนั้น ดูบุรุษคนหนึ่งติด สุรา ครั้นเช้าตรู่ขึ้นมาใช้เมียให้ไปซื้อสุราที่ ตลาด ตัวเองนั่งคอยอยู่ปากประตู ย่อมจะรอ ทำว่า มาเร็วๆ หนอข้าจะได้ดื่ม พระหฤทัย พระองค์อาลัยอยากให้ทานไม่มีรวนเรก็มี อุปมาประคองนั้นแล

ในตอนที่ถูกพาเข้าไปทูลขอสงกุมารจากพระเวสสันดร ชุชกกเล่าว่าเป็นอุปมาโวหาร เปรียบเทียบน้ำพระทัยของพระเวสสันดรว่าเหมือนน้ำในแม่น้ำทั้งห้าสาย ไม่มีวันแห้งเหือด ใน เวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับแสดงอุปมาโวหารแตกต่างกันในรายละเอียด ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
พระคุณเจ้าเอ๋ย อันว่าแม่น้ำทั้งห้าห้วงกระแส สายชลชลาลัยมาจากห้วงคงคาเป็นห้าแถว นองไปด้วยน้ำแฉะเต็มคิริธารนามชื่อว่า คงคา ยมนา อจิรวดี สรภูณที มหิมหาสาครเศ จึงแตกเป็นนิเทศภูณทีน้อยๆประมาณห้าร้อย โดยสังขยา ไหลหลั่งลงมา ล้นล้นกระทบ กระทิงฟากฝั่งฟุ้งเป็นฝอยฝ่น บ้างก็เป็นวังวนวู้ง ชะวากเว้ง บ้างก็เป็นกระพิกกระเพิงกระพังพ บ้างก็เป็นคะคุดคั่นคั่นกระเด็นคายนั่งดวงแก้ว ตามทางแถวแนวทอธาร ไหลสะๆ ชานสะเซาะ โถม เสียงระๆระโรมโครมครื้นครื้น พลิกลั่น บันลือหือฮาหรรษ์ บ้างก็เลี้ยวลัดคดคั่นชลาลัย บ่าไปสู่บ่อบึงบางน้อยใหญ่่นับอนกอนันต์ เป็น คลื่นหมื่นหมื่นพัน หันค้อมไหลฟุ้งชานสุดที่จะ พรรณนา ย่อมเป็นที่อาศัยทั่วไปแก่ฝูงปลานานาสรรพ สัตว์ในภูมิพื้นจังหวัดมณฑลทวีป ฝูงชนได้เลี้ยว ชีฟักชุมขึ้น ถึงจะวิควกัดคดดวงทุกคำคั่นทิวาวัน ถึงจะทอดทอระหัดหันเข้าทุ่งนาป่าและดง น้ำใน สาครจะน้อยลงก็หามิได้ เสมือนหนึ่งน้ำพระทัยทูลกระหม่อมแก้ว อัน ยากมาถึงแล้วไม่เลือกหน้า ตามแต่จะ ปรารถนาทุกขวดยาน กาญจนอลงกตรัตน อัสวสรรพสารพัดพิพิธโกไคย จนกระทั่งถึง ภายในปัจจุ มหาบริจาค อันเป็นยอดยากยิ่ง ทานไม่ทอดย	พระราชหฤทัยสูงส่งพิเศษที่ทรงพระราช ศรัทธานั้นไม่มีอัมสกน้อยเลย ประดุจดังต้น แม่น้ำทั้ง 5 - ไม่ปรากฏ ย่อมเต็มเปี่ยมริมตลิ่งไม่เคยแห้งเหือดเลย ถึงแม้ว่ามนุษย์สรรพสัตว์มฤคปักษีพองคักด้วย กระออดนอมซึ่งภาชนะสาธด้วยอุ้งมือ ตัก ใส่ไหตุ่มสาธ หรืออาบดื่มอย่างไรก็ดี จะแห้ง เหือดอาบซาบชานขาดน้ำเห็นถึงดินทรายนั้น ไม่เคยมีเลย อันพระราชหฤทัยประไพ ก็ไม่มีอัมเสมกับ ยากนั้น ก็มีประดุจดังนั้นแล

ตารางแรก ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,กล่าวถึงแม่น้ำทั้งห้าสายว่าประกอบด้วย แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภูณี และมहिมาสาคร แต่ในมหาเวสสันดรชาดกกล่าวถึงพระราชศรัทธาของพระเวสสันดรที่ไม่มีอิมเหมือนแม่น้ำทั้งห้าสาย

ตารางที่สอง ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,กล่าวถึงแม่น้ำทั้งห้าสายที่แตกเป็นสายน้ำเล็กๆหลายสายไหลลงไปทั่วทุกหนแห่ง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ตารางที่สาม เนื้อความตรงกันคือ กล่าวว่าสายน้ำทั้งห้าสายนั้นเป็นที่อาศัยของ คน สัตว์ จะตกกินใช้เท่าใดไม่แห้งเลย

ตารางที่สี่ ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก, แสดงอุปมาโวหารถึงน้ำพระทัยของพระเวสสันดรที่มีต่อจากทุกคน ไม่ว่าจากผู้นั้นจะปรารถนาสิ่งใด นับแต่ยวดยาน เงินทอง ม้า และทรัพย์สมบัติต่างๆ ตลอดจนอัมมัตถิกทานภายในกายของพระองค์ พระองค์ก็บริจาคให้อย่างไม่ทอดย เหมือนสายน้ำทั้งห้าสายที่ไม่เคยแห้ง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯแสดงอุปมาโวหารว่าพระราชหฤทัยอันงามของพระเวสสันดรไม่เคยอิมเอมกับการบริจาทาน เหมือนสายน้ำทั้งห้าสายนั้น

ในตอนทีพระชาติและพระนางกัณหาทราบว่าพระเวสสันดรพระราชทานตนให้แก่ชุกแล้วนั้น สองกุมารมีความหวาดกลัวพากันหนีไปซ่อน ในรายชวามหาเวสสันดรชาดก,แสดงอุปมาโวหารว่าสองกุมารหวาดกลัวเหมือนลูกกวางที่อ่อนแอได้ยินเสียงเสือคำรามก็รีบหนี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายชวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระชาติแม่กัณหา เมื่อได้ฟัง ซึ่งถ้อยคำอัน หยาบช้า เจ้าก็สะดุ้งตระหนกตกพระทัยไหว หวั่นขวัญไม่มี คึงไปคณมฤคิอันอ่อนแอ ได้ยิน เสียงพยัคณคำรามแสร้งตระหนกหนี	พระราชกุมารทั้งสอง ได้ยินคำพราหมณ์พุดจา กระด้างกระเดื่องมเหมา ก็มีพระทัยหวาดกลัว ชลาดลันพันประมาณ จึงชวนกันรีบด่วน ผลิผลาม วิ่งไปซ่อนอยู่ข้างหลังบรรณศาลา

ในตอนทีพระชาติและพระนางกัณหาหรือพระนางกฤษณาขึ้นจากสระบัวมาหาพระเวสสันดรเพื่อจะยอมตัวไปเป็นทาสพราหมณ์นั้น สองกุมารและพระเวสสันดรต่างก็เศร้าโศก ในรายชวามหา

เวสสันดรชาดก,แสดงอุปมาโวหารว่าสองกุมารหลังน้ำตาดกลงบนหลังพระบาทพระเวสสันดร เหมือนกลีบดอกบัวมารองรับน้ำตา ส่วนพระเวสสันดรทรงกันแสงน้ำพระเนตรตกลงบนหลังสองกุมาร เหมือนแผ่นกระดานทองมารองรับน้ำพระเนตรของพระองค์ไว้ ในมหาเวสสันดรชาดก ภาษาเขมรฯแสดงอุปมาโวหารว่า น้ำตาของพระนางกฤษณาตกลงบนหลังพระบาทพระเวสสันดร เหมือนน้ำตกลงบนใบบัว และไม่ปรากฏอุปมาโวหารเปรียบเทียบน้ำพระเนตรของพระเวสสันดรที่ตกลงบนหลังของสองกุมาร ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สองครุฑทรมารรักน้อยๆทั้งคู่ พิศแลดูหน้ากัน แล้วก็ตั้งแต่จะร้องไห้ น้ำพระอัสสุชลนัยน์เธอ ไหลลงหลังๆ ตกต้องหลังพระบาทพระบรม ราชาธิ ฝูลดปทุม วยี ดั่งกลีบบุษยามาลิปทุมศ มาเคียงสองรองรับน้ำชลเนตรพระเจ้าลูกท้าว เธอไว้ ส่วนสมเด็จพระนราธิปไต่พิสุทธิชิน วงศ์ ท้าวเธอก็พลอยทรงพระกันแสงให้ จน พระอัสสุชลนัยน์ไหลลงรินฯ โชมพระพักตร์ ตกต้องพระปฤษฎางค์พระลูกรักทั้งสอง จู แผ่นกระดานทองมารองรับไว้ทั้งคู่	นางกฤษณาขึ้นจากน้ำมาราบบนหลังพระ บาทข้างซ้าย ทรงพระกันแสงอันมีน้ำพระ เนตรไหลพรากตกไปบนหลังพระบาทเสอา ดลอประคูนน้ำไต่ตกไปบนใบบัว อันพระบรม โพธิสัตว์เล่ายังยั้งน้ำพระเนตรไม่ได้ ก็ทรง พระกันแสงเศร้าโศกกับพระราชนุตรทั้งสอง นั้นมहींมาล้นพ้น

ในตอนที่พระเวสสันดรบริจาคพระชาติและพระนางกัณหาให้แก่ชุกแล้วนั้น ชุกกุดลาก
ติสองกุมารอย่างไม่ปราณี สองกุมารวิ่งกลับมาทูลฟ้องพระเวสสันดร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษา
เขมรฯแสดงอุปมาโวหารว่า สองกุมารเหมือนโคถูกนายโคบาลตีประหารอย่างไม่มีใจกรุณา และ
เหมือนลูกมดถูกกำลังคนมแม่แต่ต้องพลัดพรากจากแม่ไป ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดร
ชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	ดาพราหมณ์มีใจร้ายกาจเหี้ยมโหด อยากได้แต่ทรัพย์ จับเอาไปตีทุบน้องกฤษณาไว้เมตดาเสียเลย มีที่ควร เปรียบคูนายโคบาลตีประหารฝูงโคโดยไม่มีใจ กรุณาสงสาร โอ กฤษณาทองพี่เอ๋ย เราทั้งสองคนนี้ ประจวบถูกมดที่ยังกำลังคูนมแม่แล้วพลัดพราก นिरาจากแม่ไป ครั้นหาแม่ไม่เห็น ก็ร้องไห้หาแม่ใน ไพรพฤกษา ปรารถนาแต่จะคูนมแม่มั่นดังนั้น

ในตอนเดียวกัน สองกุมารร้องไห้คร่ำครวญถึงพระนางมัทรี ทำให้พระเวสสันดรรู้สึก
ร้อนใจ ตัวสันไม่เป็นสุขเพราะความสงสาร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯแสดงอุปมาโวหาร
อาการของพระองค์ไว้ว่าเหมือนเกสรราชสีห์จับข้างตักน้ำมัน และเหมือนพระจันทร์ตกอยู่ในกำมือ
พระราหู ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	พระองค์ก็มีพระหฤทัยเศร้าโศก สงสารเวทนา พระราชบุตรทั้งสองเลิศล้ำพันประมาณ มีพระ หฤทัยร้อนแสบ อยู่ไม่เป็นสุข ดิดๆจิดๆใน พระอุรา ล้นดิดๆทั่วทั้งพระองค์ มีอุปมา ประดุจเกสรราชสีห์จับข้างตักน้ำมัน หรือ หนึ่งจุพระจันทร์ได้อยู่ในกำมือพระราหู

ในตอนที่พระเวสสันดรเกิดโทษเนื่องจากเห็นชุกชุกโอบยีสองกุมารต่อหน้าพระพักตร์ ใน
เวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับแสดงอุปมาโวหารตรงกันว่าอาการกระทำของชุกชุกเหมือนตีปลาหน้าไซ
แต่มีความแตกต่างกันคือ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,อุปมาพระเวสสันดรเหมือนปลา
พระโพธิญาณในภายหน้าคือไซ สองกุมารเหมือนสายน้ำ เมื่อชุกชุกมาตีน้ำจึงทำให้ปลาแตกตื่น
ไม่เข้าไซ นั่นคือเมื่อชุกชุกโอบยีสองกุมารทำให้พระเวสสันดรไม่สามารถบำเพ็ญบุตรทานได้สำเร็จ
แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯอุปมาสองกุมารเหมือนปลาที่จะเข้าไซ เมื่อถูกชุกชุกโอบยีสัก
หนีไปไหนไม่ได้ จะถอยหลังก็ติดจุกปิดไซ จะเดินหน้าก็ติดกรวยไซ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เสมือนหนึ่งพรานเบ็ดมาตีปลาที่หน้าไซ บรรดาปลาจะเข้าไปให้แตกฉาน ตัวเราผู้ทำ ทานเหมือนตัวปลาพระโพธิญาณภายหน้านั้น คือไซ พรารณจะเข้าไปจึงยกพระลูกให้เป็น ทานบารมี พระลูกรักทั้งสองศรีดังกระแสนันธุ์ พราหมณ์ประมาณหมื่นมาคำติ เสมือนกระทุม วาริให้ปลาตื่น	ชุกชุกพราหมณ์มันคำตีทุบลูกทั้งสองเป็นที่รัก อยู่จำเพาะหน้าเรา นี้ เราร้อนใจพันประมาณ เราคิดดูไป ลูกเราทั้งสองดุจดังปลาเข้าไซ จะ ถอยมาหลังตันกับจุกปิดไซ ดันไปข้างหน้าตัน กับกรวยไซ

ฉ. กัณฑ์มัทรี ในกัณฑ์นี้ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระชาติและพระนางกัณหาถูกชุกทำร้ายทูปตีร้องรำพันหาพระมารดา เทวดาได้ยินเสียงร้องรำพันก็พากันเส้าโศกตามสองกุมารไปด้วย ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ปรากฏอุปมาโวหารอาการของเทวดาว่าเหมือนกับวิมานจะเอนเอียง เหมือนดวงใจจะแตกออกทุกองค์ แต่ไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ฝ่ายฝูงเทพทุกสถานพิมานไม้ไผ่ลเกร็นเนิน แนวพนาวาส ได้สดับคำประกาศสองกุมารทรง พระกันแสงสังสนั่นจนสุดเสียง ดังทพิพพิมาน จะเอนเอียงอ่อนลงซ้อยชด เทพเจ้าก็เส้าสลด พิลาปเหลียวมาดูคูมิได้ ภิษชิตหทยา วิย ปีม ประหนึ่งว่าดวงหทัยจะปะทุลั่นละเอียดออกทุก อกองค์ ด้วยทรงพระอาลัยนั้นใหญ่หลวง ก็พา กันกุมกรซ้อนทรวงทรงพระกันแสงโศกอยู่ ชบเซา	อันว่าเทวดาผองทั้งหลาย ครั้นเมื่อได้ยินเสียง คร่ำครวญพระราชกุมารทั้งสององค์ทรงพระ กันแสงไปหาพระวราชมารดา มีพระบัณฑูร สั่งดังนั้น เหล่าเทวดาผองไม่อาจที่จะยับยั้งซึ่ง ความโศกนั้นได้เลย

ในตอนที่พระนางมัทรีเสียพระทัยที่พระเวสสันดรไม่ตรัสด้วยเมื่อพระนางทูลถามถึงสองกุมาร ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก,แสดงอุปมาโวหารว่าพระนางมัทรีเสียพระทัยและเป็นทุกข์หนักเหมือนนำเหล็กเผาไฟจนแดงมาแทงที่หัวใจ และเหมือนคนไข้นักที่แพทย์วางยาพิษซ้ำอีก แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯแสดงอุปมาโวหารว่าพระนางมัทรีเป็นทุกข์หนักเหมือนถูกไฟเผาซ้ำที่ร่างกายอันมีไฟลุกอยู่แล้ว เหมือนถูกตีด้วยกระบองบนร่างกายที่ตกลงมาจากยอดตาล เหมือนถูกศรแทงตรงแผลที่เจ็บแสบ และเหมือนลูกศรอาบยาพิษแทงดับคนเจ็บป่วย (คำว่าดับ ในความหมายที่เป็นการเปรียบเทียบนี้ ในภาษาเขมรหมายถึง หัวใจ) ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
นางก็เศร้าสร้อยสลดพระทัย ดั่งเอาเหล็กแดงมา แทงใจให้เจ็บจิตนี้เหลือทน อุปมาเหมือน คนใช้หนักแล้วมีหน้า ยังแพทย์เอายาพิษมาวาง ซ้ำให้เวทนา	พระองค์ไม่มีพระบันฑูรด้วยนี้ เป็นทุกข์หนัก พันยิ่งประคองว่าพระองค์เอาเพลิงมาเผาข้า พระองค์ ที่กำลังมีไฟลุกอยู่แล้ว ไม่เช่นนั้นเล่า ประคองทรงเอากระบองตีเพิ่มที่ข้าพระองค์ ที่ ตกลงมาจากยอดตาล หรือประคองทรงเอา ลูกศรแทงเพิ่ม บนแปลที่เจ็บแสบ ๆ หัวใจ ของข้าพระองค์นี้สั่นคึกๆกับเจ็บร้อนแสบ ประคองคงมีผู้เอาลูกศรหุบด้วยขอสรพิษแทงมุง ตรงดับคนป่วย

ในตอนที่พระเวสสันดรแสดงความหวังหึงพระนางมัทรี เพื่อให้พระนางมีอารมณ์โกรธ
จะได้คลายความทุกข์ที่ไม่พบสองกุมาร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,แสดงอุปมาโวหารว่า
พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ในป่าแล้วเพลินกินผลไม้รสอร่อยเหมือนภุมรินหลงเกสรดอกไม้
จึงหลงลืมกลับพระอาศรม ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
หรือเจ้าปะผลไม้ประหลาดรสสดสุกทรา - ไม่ปรากฏ เสวยไม่เคยกิน เจ้าจวชชิมชอบลิ้นก็หลงฉันทอยู่ จึงซ้ำ อุปมาเสมือนหนึ่งภุมรินบินระว่อน เทียว ซับซาบเอาเกสรสุคนธมาเลศ พบดอกไม้อัน วิเศษต้องประสงค์หลงเคล้าคลึงรสจนลืมร้าง	

ในตอนที่พระนางมัทรีออกตามหาสองกุมารแต่ไม่พบ พระนางกลับมาทูลถามพระ
เวสสันดรหลายครั้ง พระองค์ก็ไม่ตรัสตอบ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯแสดงอุปมาโวหาร
ว่าตัวพระนางมัทรีเหมือนแม่มกที่ทิ้งลูกไว้ในรังเพื่อออกไปหาอาหาร ครั้นกลับมาไม่พบลูกย่อม
ทุกข์โศกเสียดายลูกของตน ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
-ไม่ปรากฏ	โอตัวฉันเอย ประคุดแม่นกออกมีลูกทั้งคู่ให้อยู่ เฝ้ารัง แล้วตัวไปแสวงหาอาหารประโยชน์เพื่อจะ นำมาเลี้ยงลูก มาถึงรังแล้วหาลูกไม่เห็นเลย แล้ว เป็นทุกข์โศกเสียดายลูกนั้นฉันใด อันว่าตัวข้า พระองค์เกิดทุกข์มีอุปมานั้นนั่นเอง

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีออกตามหาสองกุมารจนสิ้นแรงล้มสลบ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,แสดงอุปมาโวหารว่า พระนางเหมือนพุ่มฉัตรทองถูกฟ้าผ่าจนขาดล้มลง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
นางก็ถึงวิญญูสลบลงตรงหน้าฉาน ปาน ประหนึ่งว่าพุ่มฉัตรทองอันต้องสายอัสนีฟาด ขาดระเนนเอนแล้วก็ล้มลงตรงหน้าพระที่นั่ง เจ้านั้นแล	ครั้นสิ้นสุดพระบัณฑูร ก็ล้มสลบไปเหนือพื้น มหาปฐพี

ญ. กัณฑ์สักกบรรพ ในกัณฑ์นี้ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนางมัทรีจากพระเวสสันดร ด้วยการสรรเสริญน้ำพระทัยพระเวสสันดร ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับแสดงอุปมาโวหารแตกต่างกันในรายละเอียด คือในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,อุปมาโวหารว่าเหมือนสายน้ำที่ไหลไปลงมหาสมุทรอยู่ตลอดเวลาไม่เคยขาด แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อุปมาโวหารว่าเหมือนมหานทีทั้งห้าสายที่มีน้ำไหลไม่เคยขาด เป็นที่อาศัยของสัตว์น้ำหลายชนิด คนทั้งหลายจะดักใช้สักเท่าใดน้ำก็ไม่เคยแห้งเหือดเลย ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ลำธารทางน้ำไหลซึ่งเป็นที่ลุ่มไปโดยลำดับ จับเอามหาสมุทรเป็นที่สุดแดนดิน ย่อมมีน้ำไหลไปเสมอไม่สิ้น ถึงบางคาบจะพร่องไป บางคาบก็กลับเต็มขึ้นมาใหม่ คงมีน้ำไหลอยู่ทุกเมื่อมีฉันทิ ข้าพชนี่ก็รู้ท่านธยาชัยในน้ำพระทัยของท่าน และบุญญาภินิหารอันจะบันดาลให้เป็นเหมือนเช่นนั้น	ข้าพระองค์ดาชินีกอุปมาพระราชหฤทัย ประดุจดังมหานทีทั้ง 5 คือคงคา ชมนา อจิรวดี มหิ มหานที ย่อมจะมีน้ำไหลซาบซึ่มทั่วเหวลำธารลำน้ำแล้วไหลตกไปในทะเลไม่เคยสิ้นสุดขาดไม่ได้เลย ๑ ข้าแต่เจ้าชีวิตเอย สรรพสัตว์มังจา เต่า กระเบน กุมภีร์ ครุไล (สัตว์ชนิดหนึ่ง) ย่อมมาอาศัยพระคงคา เหล่ามนุษย์ยมนาประชาชนผอง ไปมาลงสาครอาบดื่มดักไล่ให้ชุ่มตามปรารถนา พระคงคานั้นไม่เคยลดยุบงวดแห้งเหือดเลย ๑ ข้าแต่เจ้าชีวิตเอย ดั่งหนึ่งพระราชหฤทัยพระองค์ละทิ้งความตระหนี่ถี่เหนียวได้ ย่อมทรงโปรดปรานเหล่าสรรพสัตว์ลำบากตักยากผอง ถ้าเอ่ยคำขออะไรก็ย่อมได้ดังใจ

ในตอนที่พระอินทร์จะถวายพระนางมัทรีคืนให้แก่พระเวสสันดรนั้น พระอินทร์ให้เหตุผลว่าเพราะว่าพระนางมัทรีเป็นผู้ที่สูงส่งและคู่ควรกับพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, อุปมาโวหารว่าพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีเหมือนน่านมสคขาวสะอาดคู่ควรกับสังข์เจียรไน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑อุปมาโวหารว่าพระนางมัทรีเสมอด้วยพระเนตรหรือชีวิตของพระเวสสันดร ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
อนึ่งนางมัทรีแลก็สมควรจะเป็นคู่อยู่ด้วยสามีเดิมของนาง ถ้าจะเปรียบด้วยของต่างๆ ก็อาจจะว่าให้อุปมาปรากฏ เปรียบเหมือนกษิรรสคือน่านมสคขาวสะอาด สมควรแก่เสวตภาชน์คือสังข์ ซึ่งช่างชำระผิวรุ่งรังออก แล้วขัดเจียรไนให้มีพรรณขาวผ่องแผ้วเสมอด้วยน่านมสคควรกัน สิ่งทั้งสองนั้นเป็นสมานพรรณฉันทิ พระองค์ท่านและพระยอดเขาวมาลย์มัทรีก็มีน้ำพระทัยผ่องใสบริสุทธิ์ดุจเดียวเสมอกันเหมือนดั่งนั้นแท้	อันว่าสมเด็จพระราชมัทรีนี้ ถือเสมอพระเนตรของพระองค์ มิฉะนั้นเล่าคุณดังชีวิต

ฎ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฐ. กัณฑ์กัณฑ์ตรี ในกัณฑ์นี้ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางมัทรีตรัสเตือนสติพระเวสสันดรว่าอย่าหวาดกลัวต่อศัตรู เพราะพระเวสสันดรนั้นทรงบารมียิ่งใหญ่ ในรายาวมหาเวสสันดรชาดก,อุปมาโวหารว่าพระบารมีของพระเวสสันดรนั้นยิ่งใหญ่เหมือนน้ำในมหาสมุทร ไฟเพียงน้อยนิดไม่สามารถเผาผลาญให้เหือดแห้งได้ และอุปมาว่าพระคุณของพระเวสสันดรยิ่งใหญ่เหมือนเขาพระสุเมรุ ไม่มีผู้ใดสามารถทำให้เอนเอียงได้ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อุปมาโวหารว่าพระคุณของพระเวสสันดรเหมือนน้ำทะเล แม้จะมีคบเพลิงนับพันไปลงน้ำทะเลนั้นก็ไม่วุ่นแม้แต่น้อย ดังนี้

รายาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ถึงแม้มาตรปิจามิตรหมู่ใดจะประทุษร้าย ก็จะมี พินาศภัยพ่ายแพ้พระบารมี คุณดั่งว่าอัคคี อันน้อยนิดหนึ่งเท่านั้นหรือจะมาเผาผลาญซึ่ง มหรณพที่ธารให้เหือดแห้ง กระแสสินธุ์ก็ จะดับแสงให้เสื่อมศูนย์ สิ้นฤทธิ์เรื่องจำรูญ ระเริงร้อน พระองค์สิทธิทรงพระคุณดั่งขุนสิงขร เขาสีเนรราช ผู้ใดใครหรือจะอาใจให้เอนเอียง ได้	พระองค์ขลาดกลัวอะไรกับศัตรูนั้น มีอุปมา ประดุจมีผู้ออกบเพลิงทั้งพันไปลงน้ำทะเล จนกระทั่งจะร้อนสักน้อยนั้น ไม่เคยมีเลย

ในตอนที่พระเวสสันดรคลายความหวาดกลัวจากกองทัพของพระเจ้ากรุงสุทโธแล้ว พระองค์เสด็จมาประทับที่พระบรรณศาลาโดยมิได้หวั่นไหว ในรายาวมหาเวสสันดรชาดก,อุปมาโวหารว่าเหมือนบุคคลผู้ฉลาดหล่อทองคำแล้วมาตั้งไว้ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ครั้นท้าวเธอได้ทรงสดับก็หายอาวรณวายุเวช - ไม่ปรากฏ จึงพาพระเอกอัครราชกัญญา เสด็จขึ้นพระ บรรณศาลาทรงสถิต มีพระกมลสมาธิจิตมิได้ กัมปนาทดุหนึ่งสุวรรณภูมิมาศอันบุคคล ฉลาดหล่อแล้วมาตั้งไว้ในหน้าพระอาศรมนั้น แล	

ในตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยเสด็จมาถึงหน้าพระอาศรมของพระเวสสันดร พระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระเวสสันดรประทับอยู่น้ำพระอาศรม ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, อุปมาโวหารว่าพระเวสสันดรมีความสง่างามเหมือนพระพุทธเจ้าผู้สิ้นกิเลสเสด็จลงมาจากสวรรค์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เมื่อท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นพระลูกกริ้วร่วม พระทัย อันทรงประพฤติพรหมวิสัยอิสริยศ ดุ องค์สมเด็จพระอมลอันลีลาศ ลงจากชั้นทิพย์ สุททาวาสมีพระอาการกายจิตวิเวททรงสังวร สัลเลขสละกาม กอบด้วยมารยาทเสงี่ยมงาม เจื่อนอริยวงศ์	พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรส ทรงเพศบรรพชิตประทับเข้ามานอย่างมั่นคง ในพระบรรณศาลาไม่มีหวาดกลัวอะไรเลย

ในตอนที่พระเวสสันดรทูลตอบพระเจ้ากรุงสุโขทัยที่ทรงถามเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ในป่าหิมพานต์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, อุปมาโวหารว่าพระเวสสันดรต้องจากพระบิดามารดาและเวียงวังออกมาอยู่ป่าเหมือนม้าศึกที่ถูกสารพัดกระทำให้ถดถอยกำลัง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อุปมาโวหารว่าพระนางมัทรีเสด็จออกไปหาผลไม้ทุกวัน ไม่เคยว่างเว้นเหมือนม้าอาชาไนยที่ฝึกมาดีแล้ว ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ข้าแต่เนรสุรสมมุติเทพผู้เป็นปิ่นปกศพิภพ สิริชีวิตข้าพระบาททั้งสองนี้พระพุทธรเจ้าข้า กลิรา ได้ความลำบากยากแค้นแสนกันดาร ด้วยแสวงหาผลอาหารมาเลี้ยงกันเป็นนิตย์นี้ รันครี่ไม่เว้นวาย พระคุณของลูกเอ๋ยจะเสวย ความสุขสบายมาแต่ไหน มีแต่ความลำบาก ยากแค้นเจ็บใจนี้มาเพิ่มพูน คุณก็เสื่อมศูนย์ เสียขัดตียเพศ ทั้งพระเกียรติยศศักดิ์ดาเดชนี้ก็ เหือดหาย ทเมศสุสัว สารถิ จุหนึ่งครุรงคราช ร้ายแรงพยศ อันนายสารถิกระทำให้ถดถอย กำลัง ก็เหมือนหนึ่งพระลูกจากนิเวศน์วังมาอยู่ ไพร ไกลฝ่าพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถ มารดา ได้แต่ทุกข์เวทนาตรากตรำ พระสิริรูปนี้ ก็ซบคล้ำหม่นหมอง ทั้งฉวีวรรณที่ผุดผ่องนี้ก็ เฝือกผิดทุกสิ่งสารพันพิปริตกว่าแต่ก่อนกาล	อันว่าเราทั้งสองมาอยู่ไพรนี้ เพื่อจะแสวงหา ผลไม้หว่ามันผองทั้งหลายเลี้ยงชีวิต บพิตรพระ มหาราชเอ๋ย อันนางมัทรีเป็นลูกสะใภ้ของ พระองค์ ย่อมจะแสวงหาผลไม้ไม่เคยขาดเลย ประคุนายสารถิสั่งสอนอบรมมาอาชาไนย ให้ได้ระเบียบแบบบทรุกต้องนั้นมีประการฉะ โฉมใดเล่า อันนางมัทรีนั้นย่อมจะแสวงหาอันไม่ เคยคร้านเลย มีประการฉะนั้นนั่นแล

ในตอนที่พระเวสสันดรทูลถามพระเจ้ากรุงสุทศชัยเกี่ยวกับสองกุมาร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,อุปมาโวหารว่าสองกุมารถูกซุกกักโดยดีเหมือนเป็นทาสช่วงใช้เหมือนคนเลี้ยงโค ต้อนตีฝูงโค และหากพระเจ้ากรุงสุทศชัยตรัสแจ้งข่าวเกี่ยวกับสองกุมารแล้วเหมือนนำยามาอุปทา ผู้ถูกกักคือพระเวสสันดรให้ฟื้นคืนชีวิต ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระพุทธรเจ้าข้า ได้ทรงพระปรานีโปรดเกล้า เกศข้าพระบาท ยังได้ทราบสารพระภาติไนย นาถทั้งสององค์ พระลูกรักนี้มาปลดปล่อยปลด ออกจากอภัยให้เป็นทานแก่พราหมณ์พฤตมา จารย์ผู้หนึ่ง มันหรือซังเคียดซึ่งมาโดยดี จุ หนึ่งว่าทาสกรรมกรทาสีอันช่วงใช้ เจ้าจะตก ไปแห่งหนตำบลใดไม่ทราบเลย พระคุณของ	บพิตร สมเด็จพระบรมราชาธิบดีศรีสุทศชัย ประเสริฐเอ๋ย อันเด็กทั้งสองคือเจ้าชวลีกับแม่ กฤษณา เป็นหลานสืบต่อรัชสมัยพระองค์นั้น ข้าพระองค์ให้ไปเป็นทานพราหมณ์แล้ว คาด ว่าพระองค์ได้พบเห็นด้วย ขอประทาน พระองค์แถลงแสดงบอกข้าพระองค์ให้เร็วไว อย่าช้าเลย ว่าถ้าพระองค์ไม่สำแดงแถลงบอก

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ลูกเอ๋ย สงสารด้วยสองครุณห์นอภษัตริย์ พราหมณ์มันทำโง่เป็นสาหัสไม่ปราณี คุณนาย โคบาลอันต้อนดีซึ่งโคฝูง มันผูกข้อพระหัตถ์ มัดจูงไปต่อหน้า ลูกนี้ก็ได้แต่อาดูรด้วยพระ นาคานี้บ่เว้นวาย พระร่มเกล้าจงตรัสบอก บรรยายยวบเลเหตุ ให้บรรเทาที่ทุกข์ทเวษใน กมลจิต คุณมาณพอันอาศัยพิชิตมาดขบ ก็ล้ม สลบสิ้นสมปฤดี มีบุคคลปราณีนำเอาทิพย โอสธมาลูบไล่ให้หายหมดไม่ม้วยมอด รอด ชีวิตคืนฟื้นได้อัสสาสปีสสาส ก็เหมือนหนึ่ง ทรงพระกรุณาข้าพระบาทในครั้งนี้	แล้ว ข้าพระองค์ทั้งสองคงจะกษัยประลัยชีวิต แน่แท้แล

ในตอนที่ยกษัตริย์ทั้งหกพระองค์ได้พบกันพร้อมหน้าแล้ว มีความโศกเศร้าถึงกับล้มสลบไป จากนั้นจึงเกิดเหตุโกลาหลทั้งในโลกและจักรวาล ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,อุปมาโวหารว่าเขาพระสุเมรุอ่อนโอนลงเหมือนจะอภิวาทพระบารมี แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑อุปมาโวหารถึงอาการอ่อนโอนของเขาพระสุเมรุว่าเหมือนก้านหวายลนไฟให้ไหม้แล้วนำมาปอกเปลือกออก ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ทั้งขุนเขาพระหิมพานต์สถัถันท์สิเนรุราช ก็น้อมยอดอย่างจะอภิวาทพระบารมี	อันเขาพระสุเมรุราชบรรพตยอมมียอดโอน อ่อนน้อมไปมา ประจุปลายตระบองก้าน หวายอันผู้โยนไปในเปลวไฟ ให้ไหม้ปอก เปลือกแล้วเอามาทำให้ตั้งขึ้นยอมอ่อนชดช้อย ไปมานั้นมีประการจันใดเล่า อันเขาพระสุเมรุ ราชก็มีอุปไมยฉนั้นแล

๓. กัณฑ์ครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพระเวสสันดรสละเพศนักบวชมาแต่งพระองค์เป็นกษัตริย์ดั้งเดิมแล้ว ชาวพนักงานประโคมเครื่องดนตรีเสียงดังกึกก้อง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกอุปมาโวหารว่าเหมือนเสียงอสนีสนั่นในมหาสมุทร แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯแสดงอุปมาโวหารว่าเหมือนคลื่นกลางมหาสมุทร ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ชาวพนักงานก็ประโคมขานไข่มโหระทึก ทั้งดุริยางค์ก็องกึกแตรสังข์ เสียงฆ้องกลองประนังเนียรนาท สะเทือนท้องวนาวาสหิมวันต์ดุจสำเนียงอสนีสนั่นในท้องมหาสมุทร	แล้วประโคมซึ่งศัพท์เสียงดุริยดนตรีอันมีศัพท์พันลึกกรีกกรื้น มีอุปมาประดุจคลื่นกลางมหาสมุทร

ในตอนทีพระนางมัทรีแต่งพระองค์เป็นกษัตริย์ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับแสดงอุปมาโวหารแตกต่างกันในรายละเอียด ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สมเด็จพระยอดเขาวมาลย์มิ่งมกุฎกัญญา อันเป็นบรมนเรนทรธิดาดวงกษัตริย์ ผู้ทรงสิริสวัสดิ์ ivilasเลิศมนุษย์คณานาง ด้วยบวรลักษณเบญจางค์เจริญเนตร ก็ทรงสรรพญัตติพิเศษสุภาภรณ์ งามดั่งองค์อุปสรเสด็จประพาसยังทิพยันทวันราชอุทยาน พระอรองค์อ่อนระทวยปาน กาญจนกัทลี บังเกิดในสวนศรีสักกเทเวศ อันชื่อจิตรลดาวันวิเศษสุขภิรมย์ ยามเมื่อต้องลมร่ำเพยพาน ก็น้อมยอดทอดก้านอยู่ไปมา - ไม่ปรากฏ	สมเด็จพระนางมัทรี ศรีสุภลักขณา รับเหล่าเครื่องประดับตกแต่งทรงประดับพระองค์ลอบวรคุณางเทพอัปสรบวรกัญญา สถิตอยู่ ณ ไตรตรึงษาสวรรค์สถาน อันมีทรวดทรงนั้นเรียวกลม ประดุจยอดอ่อนกลด้วยทองอภิภาสเกิด ณ ไพรจิตรลดาวันอันถูกลมมณฑาเวดโบกพัดอ่อนโอนไปมามีประการนั้นใดอันสมเด็จพระนางมัทรีก็มีความลออฉันนั้น
ทั้งบวรโอษฐ์เอี่ยมสะอาดอำไพ มีพรรณดั่งผลไทรที่สุกสด	อันพระทันต์ทั้ง 40 นั้นเรียงถึชิดดุจผู้ตกแต่งไปด้วยเพชรรัตน์
สรรพสิ่งงามพร้อมหมดทั่วพระอินทรีย์ มาบุสนีว ดุจดั่งนางเทพกนิริวิหคองงค์ มีรูปทรงนี้ก็เหมือนมนุษย์บริสุทธ์สมบูรณ์ ทั้งปีกหางก็วิจิตรจรรยเจริญตา แล้วบินพ้อนร่อนราในอากาศ	อันมีริมพระโอษฐ์นั้นแฉ่มข้มพริ้มเพราลออประดุจผลไทรทองคำลึงสุก สมซึ่งส่วนสูงทรวดทรงดั่งงาม ประดุจสาวสวรรค์ ควรให้เมียงมอญิงนั้ก

ตารางแรก เนื้อความตรงกันคือ อุปมาความงามและความอ่อนช้อยของต้นกาญจนกัทลีในสวนจิตรลดาว่ามีลักษณะเดียวกับความงามของพระนางมัทรี

ตารางที่สอง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรกล่าวถึงพระทนต์ทั้งสี่สิบองค์ของพระนางมัทรีว่าเรียบซิดติดกันเหมือนตักแต่งด้วยเพชรรัตน์ ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก,

ตารางที่สาม เนื้อความตรงกันคือ อุปมาผลด่ำถึงสุกว่างามเหมือนริมพระโอษฐ์ของพระนางมัทรี

ตารางที่สี่ ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,อุปมาพระนางมัทรีว่างดงามเหมือนนางเทพกนิรีบินพ่อนในอากาศ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรอุปมาพระนางมัทรีว่าเหมือนสาวสวรรค์

- การใช้ภาพพจน์ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์การใช้ภาพพจน์ประเภทต่างๆ ได้แก่ การเปรียบเทียบแบบอุปมา การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ การใช้สัญลักษณ์ การใช้บุคลาธิษฐาน สมพจน์ นามนัย การกล่าวประชดประชัน การกล่าวอ้างอิง และปฏิพจน์ จากเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับในบทที่ 4 แล้ว ในบทนี้จะนำการใช้ภาพพจน์แต่ละประเภทมาเปรียบเทียบตามลำดับเนื้อหาแต่ละกัณฑ์เพื่อให้เห็นความแตกต่างกันของการใช้ภาพพจน์แต่ละประเภทจากเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับอย่างชัดเจน โดยแบ่งการเปรียบเทียบออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

1. การเปรียบเทียบแบบอุปมา

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระอุทัยดิเถระกราบทูลพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรเปรียบเทียบความงามของหนทางเสด็จตอนหนึ่งว่ามีดอกไม้บานสะพรั่งงดงามเหมือนมีผู้นำผ้าทูลพัสดุ์ครอบตั้งแต่ยอดถึงโคนต้น ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
- ไม่ปรากฏ	ผลคอกนั้นย่อมบานสะพรั่งพรรณรายล่อ ประหนึ่งผู้เอาผ้าทูลพัสดร์มาครอบจากยอด ห้อยถึงโคนต้น

ในตอนที่พระเจ้าสิริสุทโชนพุทธบิดากล่าวสรรเสริญพุทธเดชานุภาพของพระพุทธเจ้าในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบเงาของต้นหว่าหรือต้นชมพูฤกษ์ว่าไม่บ้ายเบนไปตามดวงตะวัน กลับกันเงาให้พระพุทธเจ้าเหมือนพระกลด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เมื่อพระพี่เลี้ยงทั้งปวงเชิญเสด็จพระองค์ ไป บรรทมเหนือพระยี่งู ปูด้วยผ้าทูลพัสดร์ใน บริเวณจังหวัดร่มไม้หว่า ชมพูฉาษา เมื่อตะวัน ชายเงาไม้ มิได้บ้ายไปตามตะวัน บังกัน พระองค์อยู่คู่ประคองพระกลด	เหล่าแม่นมมน้นำพระองค์ไปบรรทมเหนือ แคร่ ที่พระบรรทม บรมสุขสวัสดิ์กายได้ร่ม ชมพูฤกษ์นั้น ๆ อันว่าร่มเงาชมพูฤกษ์นั้น เล่าไม่ย้ายเบี่ยงเลียงไปตามการ โคจรของ พระอาทิตย์เลย

ในตอนที่พระนางอุรัจฉาทมาถือกำเนิดเป็นบุตรพระเจ้ากิกิสรราชและมีสุวรรณมาลามาสดิ
พระอรามาด้วย ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบความงามของสุวรรณมาลาว่าเหมือน
ภาพวาด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พระราชบุตรก็ออกไปด้วยฉัพพรรณรังสีสุวรรณ มามาสดิประคองนางช่างฉลาดวาดเขียน	ครั้นเมื่อนางออกจากพระอุทรบรรพมารดา นั้น ประคองมีผู้นำสุวรรณมามาสดิเป็น เครื่องประดับพระอรามาประดับหุ้มยัง พระองค์นางนั่นเอง

ในตอนที่พระนางมุสดีหรือสุปารสุปปดีขอพรสืบประการจากพระอินทร์ ในเวสสันดร
ชาดกทั้งสองฉบับเปรียบเทียบพรที่เกี่ยวกับความงามไว้แตกต่างกันหลายประการ ดังนี้

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบขี้ว่างามเหมือนขนคอนกยูง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าขี้โกงเหมือนกันเกาทัณฑ์หรือเหมือนพระพิฆณุการ (พระวิฆณุกรรม) ถือพู่กันวาดด้วยน้ำหมึก ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ขอให้ขี้ข้าเขียวดูงามข้าบริสุทธ์ เป็นสี ระดับดุสร้อยคอมบุระยุงงาม	ให้มีขี้ข้าโกงอ่อนช้อยงอนขึ้น ประดุจคันเกา ทัณฑ์ ถ้ามีขี้ข้าประดุจพระพิฆณุการถือ พู่กันจุ่มน้ำหมึกมาเขียนมาวาดแล

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบครกที่ไม่โปงนูนของพระนางผุสดีหรือสุปารสุปดีเมื่อทรงครรภ์ว่างามเหมือนกันธนูที่เหลาเสมอกัน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าเหมือนลูกศรธนูอยู่ในกระบอกลง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เมื่อข้าพระองค์ทรงครรภ์พระโอรส ให้มีครก โอรสาดูงามพร้อม เหมือนคันธนูคูละม่อมอัน นายช่างฉลาดเหลาเกลี้ยงเกลาร้อมเสมอ สมาน	ถ้าเมื่อใดข้าพระองค์จะทรงครรภ์นั้น อย่าให้มี แผ่นทองนั้นใหญ่โปงนูนเหนือยอดคอกนั้นเลย ให้ราบสุภาพลออ ประดุจเขาเอาลูกศรใส่ใน กระบอกลง

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบพระถันของพระนางผุสดีหรือสุปารสุปดีว่า
เต่งตึงเหมือนดอกบัวหลวง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่ากลมเหมือนผล
มะพลับทอง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อนึ่งเล่ายุคถันทั้งสองของข้าพระบาท ให้เต่ง ตั้งตั้งปทุมบัวหลวงงามบริสุทธ์วิเศษเสร็จ	ขอให้มันมกระเปาะกลมสมกับอุรา ดูผล มะพลับทอง

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบเส้นผมของพระนางผุสดีหรือสุปารสุปดีว่า
ดำขลับเหมือนสีปีกแมลงภู่ทอง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าดำขลับ
เหมือนปีกกมรา ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อนึ่งขอให้เส้นเกศาสีดำกลับสลบสลายบริสุทธิ ขอให้ผมดำกลับเป็นเงาคู่ปีกกุมรา ประคูลีปีกแมลงค่อมทอง	

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบผิวพรรณของพระนางผุสดีหรือสุปารูปดีว่าเป็นนวลละอองเหมือนทองคำ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าเหมือนแว่นเทียนทอง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ขอให้ผิวนวลละเอียดเป็นนวลละอองดังทองคำ ขอให้ผิวนั้นละเอียดลออประดุจแว่นเทียนทอง ธรรมชาติ	

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเวสสันดรประสูติ ได้มีนางช้านำลูกช้างมาเผือกถวาย ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบว่าลูกช้างนั้นมีสีขาวเหมือนเขาไกรลาส ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
นางกฤษณชราชาติฉัพทนต์เถื่อน ก็พาบุตรขาว บริสุทธิดังไกรลาสเลิศล้ำ	มีช้างตัวเมียตัวหนึ่งมีปกคิยอมเดิน ณ กลาง อากาศ นำลูกช้างตัวผู้ตัวหนึ่งมาถวาย พระบรมโพธิสัตว์ แล้วแม่ช้างนั้นก็เหาะไป หายลับไป

ในตอนที่กล่าวถึงพระบารมีของพระเวสสันดรเมื่อทรงเจริญพระชนมายุครบ 16 พรรษาว่ามีมากยิ่ง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าเหมือนแสงพระจันทร์สว่างฟ้า ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อันว่าพระบรมราชพุทฺธพงศ์ผู้ทรงญาณ ครั้น พระชนมมานจำเริญรุ่งสืบทุกปี ทั้งพระบารมีก็ 16 พระพรรษา เพิ่มพูนผดุง คุจันทรจรัสรุ่งในนภา	ครั้นพระบรมโพธิสัตว์จำเริญขึ้นได้พระชนม์

ในตอนทีกล่าวถึงพระราชศรัทธาของพระเวสสันดรที่พระราชทานทรัพย์ต่างๆ แก่ยาก
เข็ญใจ หลังจากที่พระองค์อภิเษกกับพระนางมัทรีแล้ว ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบ
พระราชศรัทธาของพระเวสสันดรว่ายิ่งใหญ่เหมือนพระธรณี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก
ภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ฝ่ายหน่อพระชินศรีเสวยสวัสดิโกไคยเป็นจอม ฉัตรพิชัยสีพี ท้าวเธอก็เปรมปรีดิ์ที่จะบริจา ทานมิได้ขาด ท้าวเธอทรงพระราชศรัทธา รู้สิ้น คุจดังพระธรณินทร์อันหนานักเป็นที่ บำรุงรักแก่ไพร่ฟ้า	ครั้งพระบรมโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนวิเศษ ได้ เสวยราชสมบัติแล้ว พระองค์ก็จ่ายพระราช ทรัพย์ให้เป็นทานเหล่าขอทานยาก คน กำสรวททุกข์ทั้งหลาย

ในตอนทีเมืองกลิงคราชภูร์เกิดภาวะข้าวยากมากแพง ชาวเมืองทูลต่อพระมหากษัตริย์ให้
ขอช้างปัจจัยนาเคนทร์จากพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความขาว
ของช้างปัจจัยนาเคนทร์ว่าเหมือนเขาไกรลาส ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ช้างแก้วมงามกลอันล้ำเลิศ สพฺพเสโต ขาว ประเสริฐดังไกลาสรัตนคีรี	พระองค์มีช้างรัตนมกลตัวหนึ่งชื่อปัจจัย นาเคนทร์

ในตอนทีพระเวสสันดรจะพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์แก่พราหมณ์ทั้งแปดจากเมือง
กลิงคราชภูร์นั้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบวงช้างปัจจัยนาเคนทร์ว่าเหมือน
พวงดอกไม้เงิน ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พระกรซ้ายทรงจับวงกุญชรไอยรา	พระองค์จับวงช้างรัตน มีอุปมาดัง พวงดอกไม้เงิน

ในตอนเดียวกัน ขณะที่พระเวสสันดรหลังนำพระราชทานช้างปัจจันตเคนทร์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบพระทัยของพระองค์ว่างดงามเหมือนดวงแก้ว ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
หลังอุทกธาราให้ตกลงเหนือมือพราหมณ์ ตั้ง พระทัยไว้ให้งามดังดวงแก้ว	พระองค์ทรงกรวดน้ำบนมือพราหมณ์ แล้ว พระราชทานช้างรัตนมงคลนั้นแก่พราหมณ์ ทั้งนั้นแล

ในตอนที่ชาวเมืองสีพีพากันไปทูลฟ้องพระเจ้ากรุงสุโขทัย เนื่องจากพระเวสสันดรพระราชทานช้างปัจจันตเคนทร์ให้แก่ชาวกลิงคราษฎร์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบความขาวของช้างปัจจันตเคนทร์ว่าเหมือนเงินยวง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑เปรียบเทียบความขาวของช้างปัจจันตเคนทร์ว่าเหมือนเขาไกรลาส ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พญาขสารพระที่นั่งด้นเป็นม้ามงคลอันเลิศ ขาวประเสริฐดังเงินยวง	อันมีตัวนั้นขาวคล้ายคลึงกับพนมไกรลาส บรรพต

ในตอนเดียวกัน เมื่อพระเจ้ากรุงสุโขทัยได้ฟังคำฟ้องจากชาวเมืองสีพีแล้ว พระองค์โกรธพระเวสสันดรอย่างมาก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบความโกรธว่าเหมือนเพลิงกาฬเข้าลามลน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
ท้าวเธอได้ทรงฟังก็เดือดดาลประหนึ่งว่าเพลิง กาฬเข้าลามลน	- ไม่ปรากฏ

ในตอนทีพระนางมัทรีทูลเกี่ยวกับความงดงามน่าอยู่ของป่าหิมพานต์ถวายพระเวสสันดร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบสีผิวกายของช้างในป่าหิมพานต์ว่าเขียวเหมือนท้องฟ้า และเปรียบเทียบเสียงร้องว่าเหมือนเสียงนกกระเรียน ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ช้างสารที่เป็นคชฌาปนาคีรีค้ำ คำนวณเสียงกระ กรีกมาทหน้า เสงยวงจรร้องก้องโกญจนาท	เจ้าช้างป่าที่ล่อย่อมมีผิวกายนั้นเขียวประหนึ่ง ไพทมหาเมฆ แมตตอนเย็นก็ดี เข้าก็ดี มันเดิน ไปหน้าโขลงตัวเมียทั้งหลาย แล้วมันร้องแผด เสียงคูนนกกระเรียน

ในตอนเดียวกัน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบท่าทางในการร้องรำของนางกนิรีในป่าหิมพานต์ว่าเหมือนท่าทางในการรำของนางรำในเชตุดรนคร ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เสียงกนิรีร้องจะเจื้อยแจ้วจำเรียง ขับประสาน เสียงสรสสนานชล	อันว่าบรรดากนิรพองทั้งหลายเล่า บ้างรำบ้าง ร้อง อันมีเศียรคายนประคุดเป็นระบำรำส่ายไป ส่ายมา มี ณ เชตุดรนครนั้นแล

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพระนางสุสดีทูลทักทวนพระเจ้ากรุงสุทศชัยเพื่อมิให้เนรเทศพระเวสสันดรจากเมือง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบพระเวสสันดรว่าเหมือนคังดวงใจของพระมารดา และหายากเหมือนหาดวงวิเชียรจักราราช ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
จะหาลูกคังดวงใจนี้ยากนัก คังหาดวงวิเชียร จักราราช	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าถ้าพระเจ้ากรุงสุโขทัยเนรเทศพระเวสสันดรไปแล้ว จะเป็นเหตุให้คนทั้งหลายจะถูกดูหมิ่นเหมือนสิ่งไร้แม่ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	เหล่ามนุษย์พองทั้งหลายมันจะถูกดูหมิ่นไร้แม่

ในตอนที่พระนางมยุรีรำพันความเศร้าเสียพระทัยที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยไม่สามารถทำตามคำขอร้องของพระนางได้ พระนางตรัสถึงความสง่างามของพระเวสสันดรในขณะที่เสด็จไปที่ใดในเมืองสีพีย่อมมีบริวารแห่ห้อม แต่งกายงดงามเป็นสีสันต่างๆ ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าเหมือนฝูงเทพแห่ห้อมพระอมเรศ และสีสันการแต่งกายงดงามเหมือนดอกกระณิการที่รดด้วยน้ำในฝักบัวทอง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่างามเหมือนเต้าทองที่บินอยู่ได้ต้นกระณิการ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สหชาติโยธาเดินเคียงข้างคั้งฝูงนิกายแห่ห้อม แวดล้อมจอมอมเรศในเมืองฟ้า งามคั้งดอก กณิการกาญจนสุหร่ายรดเบิกบานนำชมเชย	ทั้งหลายนั่นย่อมประกอบด้วยเครื่องแต่งตัว อัน มีสีนนั้นล่อจูงหลังเต้าทอง ที่บินไปมาได้ ต้นกระณิการ อันมีดอกบานสะพรั่ง

ในตอนเดียวกัน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าพระเวสสันดรแต่งพระองค์ด้วยผ้ารัตกัมพลสีสันงดงามเหมือนดอกขบา ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	เจ้าเวสสันดรเป็นผู้นั่งห่มด้วยผ้ารัตกัมพล อันมีสีสันนั้นล่อประจูดอกขบา

ในตอนเดียวกัน ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบว่าพระบาทของพระนางมัทรีนุ่มนวลเหมือนนุ่น ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระบาทเจ้าสินุ่มนึ่งดั่งเนื้อนุ่ม	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบว่าพระนางมัทรีได้พบเห็น ได้ยินเสียงที่น่ากลัวในป่า พระนางจะตัวสั่นเหมือนผีสิง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าพระนางจะตัวสั่นเหมือนแม่มดเข้าทรง ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เจ้ามัทรีจะตื่นตกพระทัยกลัว จะกอดพระบาท เจ้าผัวตัวสั่นดังผีสิง	ว่านางมัทรีทุกวันนี้ นางเคยอยู่แต่ในพระราช มณเฑียร เพียงแต่ได้ยินเสียงจิ้งจอก ตู๊กแก หมาป่า เจ้าแมว ทิดทื่อ เขี้ยวแดง ผี ก็ดี ย่อมจะมีตัวสั่นระรัวประคุดแม่มดเข้าทรง

ในตอนที่พระเวสสันดรพระราชทานสัตตสดกมหาทาน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าทรงออกของนางสนมที่เป็นหนึ่งในสัตตสดกมหาทาน ว่างามทัดเทียมปทุมทอง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ยุคลถันนั้นก็ทัดเทียมปทุมทอง	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน หลังจากพระเวสสันดรพระราชทานสัตตสดกมหาทานแก่จากทั้งหลาย แล้ว ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบว่าพระเวสสันดรจะจากไปเหมือนดวงเดือนจะล่วงลับ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ทูลกระหม่อมจะพลัดพรากจากไปแล้ว ดังดวง เดือนประทีปแก้วอันล่วงลับ	- ไม่ปรากฏ

ในตอนทีพระเจ้ากรุงสญชัยตรัสทักทานมิให้พระนางมัทรีเสด็จออกไปอยู่ป่ากับพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบงูเห่ล้อมตัวใหญ่ว่าสามารถวิดน้ำจากลำธารเหมือนตลิ่งจะพัง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
งูเห่ล้อมข้อมสญจนอนอยู่ริมธาร ภาษานั้น - ไม่ปรากฏ	
ใหญ่ยิ่ง วิชโลทรท่วมทิ่งเพียงตลิ่งจะล่ม	

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบว่าเขาควายป่าแหลมคมเหมือนขนมนั่น ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
การข้อมนอนเปล่งปลั่งเปลือยเปลี่ยว เขานั้น - ไม่ปรากฏ	
เสี้ยมเสี้ยวไปปลั่งแลแหลมดั่งขนมนั่น	

ในตอนทีพระเจ้ากรุงสญชัยตรัสทักทานพระนางมัทรีมิให้พาพระเจ้าหลานทั้งสองพระองค์ออกไปอยู่ป่าด้วยแต่ไม่สำเร็จ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบความเสียพระทัยและห่วงใยของพระเจ้ากรุงสญชัยว่าเหมือนเลือดตาจะไหล ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระบาทเจ้าก็บอบบางแต่จะอย่างก็ลูกล้ม ปูนี - ไม่ปรากฏ	
ปรารมภ์ไม่รู้วายดั่งเลือดตาจะลามไหล	

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความอาลัยความห่วงใยของพระนางมัทรีต่อพระเจ้าหลานทั้งสองพระองค์ว่าเหมือนเลือดตาจะไหล ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อนิจจา นิจา พระหลานเอย ไม่เคยยาก มาได้ - ไม่ปรากฏ	
ความลำบากแต่น้อยๆ ดังว่าเลือดตาอย่าจะหยด	
ย่อยลงลามไหล	

ง. กัณฑ์วนปเวสน์ ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับกษัตริย์เจตราชูร์ที่มาเฝ้ารับเสด็จว่าสาเหตุที่พระองค์ถูกเนรเทศจากเมืองเพราะทรงบริจาคช้างป้างจันนาเคนทร์ให้แก่ชาวเมืองกลิงคราชูร์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าช้างป้างจันนาเคนทร์มีความกล้าหาญของเหมือนช้างตกน้ำมัน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
กล้าหาญอยู่เป็นนิตย์ดังติดน้ำมัน	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่กษัตริย์เจตราชูร์ทูลพรรณนาเกี่ยวกับหนทางเสด็จไปเขาวงกตถวายพระเวสสันดรนั้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าของผลไทรใหญ่หวานเหมือนน้ำผึ้ง ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ผลของไม้มหานิโครนั้นย่อมผลิดเป็นนิกาล	ต้นไทรใหญ่ 1 อันมีผลนั้นสุกแดงปลั่ง มีไอชา
มีรสหวานควรบริโภคเป็นอาหารได้	รสหวานอร่อย ประคบน้ำผึ้ง

ในตอนเดียวกัน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่ากนิรีร้องเพลงและรำท่าเหมือนเพลงและระบำในสรวงสวรรค์ ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	กนิรี กนิรา ซึ่งร้องรำทำเพลงประหนึ่งว่าเพลง บรรเลงระบำที่มีอยู่ ณ สวรรคตเทวโลกโน้นแล

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบไอน้ำที่ต้นไม้คายออกไปในอากาศว่าเหมือนเมฆปกคลุม ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
แล้วคายไอน้ำไปในอากาศประหลาดครัน แลดู ดั่งเมฆปกคลุมอยู่เป็นนิตย์	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯว่าต้นหญ้าที่ขึ้นงอกงามอยู่บริเวณใกล้สระมุจลินท์มีสีด้า สีเขียวเหมือนแผ่นฟ้า ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พื้นภูมิภาคปฐพีก็มีหญ้าแพรกงอกงามติดต่อ ไปไม่รู้แห่ง	พระองค์เข้าไปในกลางป่านั้นแล้ว ก็จะได้เห็น เสมาเชิงกราส (หญ้าชนิดหนึ่ง) งอกขึ้น เขียวชอุ่ม มีสีด้า เขียวขจี ประดุจแผ่นฟ้า

ในตอนที่ยกษัตริย์ทั้งสี่พระองค์เสด็จมาถึงพระอาศรมที่พระอินทร์บัญชาให้พระวิษณุกรรมมาสร้างถวายเป็นถ้ำแล้วนั้น พระเวสสันดรทรงผนวชเป็นฤๅษีถือไม้เท้า ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบไม้เท้าที่พระเวสสันดรถือว่ามีสีแดงเหมือนผลมะตูมสุก ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	มหาฤๅษีทรงไม้เท้าไม้ไผ่แดงประดุจผลมะตูมสุก

จ. ก้นเท้าชูชก ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ถูกกล่าวถึงลักษณะของชูชก ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าชูชกมีอวัยวะต่างๆ ในร่างกายที่ไม่น่าดู เช่น หูหนาเหมือนโรคเรื้อน ขาโค้งเหมือนขานกแก้ว เนื้อเป็นตุ่มเหมือนเขาเอามาฝาก หัวยาวเล็กใหญ่ไม่เท่ากันเหมือนลูกมะตูม ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ธชัคเฏเป็นคนจนอัปรีชัฏไรรู้ญาดิยังสุล	ใบหูหย่อนยานหนาจุโรคเรื้อน ขาโก่งคุดขา นกแก้ว เนื้อเป็นตุ่มเหมือนเขาเอามาฝาก ขรุขระหย่อนยานเท่ากบผลมะสังผลสมอ ฟันขาวห่วยยาวเล็กข้างหนึ่งคุดผลมะตูม

ในตอนทีพ่อแม่นางอมิตตดาปนาพานางออกมาให้ชุกคู้ตัวนั้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่านางเจราไฟเราะมีกลิ่นหอมเหมือนกลิ่นดอกไม้ ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	เจราไฟเราะมีกลิ่นพิโรตุดูเขานำไปอบ ดอกไม้

ในตอนทีชุกพานางอมิตตดาเดินกลับบ้านนั้น ชุกมีความกังวลว่าจะมีคนมาองนางอมิตตดาปนา ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าชุกเดินกลับไปกลับมาเหมือนกันหอยขม ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	ชุกเดินกลับไปกลับมาคุดงักกันหอยขม

ในตอนทีบรรดาเมียพราหมณ์ในหมู่บ้านโกรธแค้นนางอมิตตดาที่เป็นต้นเหตุให้พวกตนถูกสามีทำร้ายจึงพากันมารุมด่าว่านาง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบนางอมิตตดาปนาว่าสวยเหมือนรูปวาด ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	นางอมิตตดาปนาเออ มีรูปร่างคุดข้างวาด เขียน

ในตอนเดียวกัน ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าชุกมีรูปร่างเหมือนเคนห่า แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าชุกเหมือนยักษ์มาร มีกิริยาอาการน่าหวาดกลัว ดังนี้

รายชามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อ้ายผิวเผินเจ้าจัญไรรูปร่างคั่งเคนห่า	คนพเนจรเหมือนยักษ์เหมือนมาร ถ้าจะพูดจา ปราศรัยเหมือนเขาโครธ ถ้าจะกล่าวรับรอง เหมือนเขาแลบลิ้นปลิ้นตาหลอกให้กลัว ถ้าจะ กล่าวปลอบ เหมือนเขากัด

ในตอนที่นางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนาเดินกลับมาบ้านเห็นชุกนั่งรออยู่ที่หน้าต่างบ้าน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบชุกว่าเหมือนค่าง ซึ่งไม่ปรากฏในรายชามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายชามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	ตาชุกนั้นไซ้รู้แก้งอยู่หน้าต่าง เห็นแต่ หนดเครา ประคองคางอยู่บนต้นไม้

ในตอนเดียวกัน นางอมิตตดาหรืออมิตตดาปนาได้เล่าเหตุการณ์ที่ตนถูกบรรดานางพราหมณ์รุมคว่ำว่าให้ชุกฟัง ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความร้ายกาจของนางพราหมณ์ว่าเหมือนนางยักษ์ เหมือนฝูงกามาตามจิกตีเหยี่ยว แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบความร้ายกาจของนางพราหมณ์ว่าเหมือนเป็นผู้ไล่ตัวนางอมิตตดาปนาออกจากความเป็นทาส และเหมือนบรรดานางพราหมณ์ถูกแย่งสามี ดังนี้

รายชามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ใจอะไรเช่นนี้มันช่างร้ายเหลือ ตะละว่าชักฉินี ผีเสื้อมมิเท่า มันมารุมคว่ำฉินีเปล่าๆ เข้ามานี้ มากมุง ดังว่าฝูงกาเข้ามาเดินตามตอมรังกับมิ ปาน	บรรดาเมียพราหมณ์หนุ่ม มันรวมกันมาตีค่า ฉิน เหมือนอย่างว่าทาสไล่ด้วยเงินเทจากถุง มันมากุมเหงคำตีฉิน ดังหนึ่งเขามาแย่งผัวหรือ ชูมัน

ในตอนเดียวกัน นางอมิตตดาบอกชุกว่านางมีความอับอายเพราะมีสามีแก่ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความอายของนางอมิตตดาเหมือนจะกลืนใจตาย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พราหมณ์เอ๋ย กูนี้อายกระไรไปอายจริง - ไม่ปรากฏ อายประหนึ่งว่าจะกลืนใจกลืนตายเสียก็จะได้	

ในตอนที่ชุกกล่าวรับรองกับนางอมิตตดาปนาว่าตนยินดีจะเป็นคนรับใช้ แต่นางไม่ถูกใจ เพราะพิธีกรรมนิยมที่ภรรยาจะใช้สามีต่างทาส ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบความโกรธของนางอมิตตดาปนาว่าเหมือนมีคนมาสูมไฟให้ลูกกลมเป็นไฟฟ้า ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
-ไม่ปรากฏ	นางอมิตตดาปนาฟังแล้ว ก็ไม่ถูกใจ คิดร้อนรน กระวนกระวายดูไฟ ที่คนสูมให้โกรธเป็นฟืน เป็นไฟฟ้า

ในตอนเดียวกัน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าผู้หญิงชั่วชาติอัปรีภัยโขกลับสามีเหมือนเจียง ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
-ไม่ปรากฏ	หญิงร้ายกาจชั่วชาติอัปรีภัยจึงเอาผิวเป็นทาส ไม่ถูกแบบแผนค่าสับดูเจียง

จ. กัณฑ์จุลพน ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่เราเจตบุตรซึ่งบอกทางไปยังพระอาศรมพระเวสสันดรให้แก่ชูกนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าพระเวสสันดรทรงห่มครองพระกายด้วยหนังเสือแต่สุขสบายเหมือนครองพระกายด้วยพระภูษา ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ทรงครองซึ่งอินมฤตจัมมฉัตต์เป็นเครื่อง คลุมพระบวรกาย อยู่สบายดังทรงพระภูษา เป็นผ้าใช้	อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรบรรพโศกสัตว์ กับ รัตนราชมัทรี พระราชบุตรบุตรา ก็ล้วนเป็น อุดมบรมสุขทั้ง 4 พระองค์

ข. กัณท์มหัพพะ ในกัณท์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่เราเจตบุตรซึ่งบอกทางไปยังพระอาศรมพระเวสสันดรให้แก่ชูกนั้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบเสียงแมลงงูที่บินดูดดื่มเกสรดอกไม้ไฟเราะเหมือนเสียงดนตรีสวรรค์ ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
หมู่แมลงมาศภมรก็มิวเมาเอาชาติละอองอัน ละเอียด เลียดแทรกใช้สร้อยเสวคนธ์จรร หึ่งๆ บินวะวู๋อ่อนร่อนร้องอยู่โดยรอบขอบจตุรสระศรี	อันแมลงงู ผองบินไปมา ดูดดื่มเอาเกสร ดอกไม้ นั้นลือ สُرเสียงไฟเราะดุจผู้ประโคม ฆ้อง เกรี ดุริยดนตรีอยู่ ณ สวรรค์โน้นแล

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบปลาที่อาศัยอยู่ในสระมุจลินท์ว่ามีความสุขสนุกสนานเหมือนอยู่ในสระโบกขรณี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
นวลจันทร์พรรณเนื้ออ่อนแอบสวายแสงวัง กรกฏกึ่งกึ่งมั่งกรกฏมิถึ ตะโกกกาเกมกระดี ชะโคคูกก็โคดคน เทียวเล็มล่าหาอาหารกินใน ท้องธาร แสนสนุกในสระสนานอนเภา ดังสระ สวรรค์สุนันทาพิทยสาโรชโบกขรณี	อันว่าเหล่าปลาเล็กใหญ่ผอง ย่อมแหวกว่ายไป มา ณ กลางสระนั้นแล

ในตอนเดียวกัน ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบหมู่ต้นจ้าวที่ขึ้นงอกงามว่าเหมือนช่างบรรจงวาดเขียนขึ้นมา ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
หมู่จ้าวทั้งองคมนตรีแห่งงาน ปานประหนึ่งว่าช่าง หากพิจิตรผจงเขียน	-ไม่ปรากฏ

ในตอนที่พระอัญญาธิเบศรอธิบายเกี่ยวกับราชสีห์สีจ้าวพวกในป่าหิมพานต์ให้แก่ชูชกนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบลักษณะต่างๆ ของราชสีห์ดังกล่าว คือปลายหาง เท้าและปากสีแดงเหมือนครั่ง สีกายขาวเหมือนสีสังข์ ลายกลางหลังแดงเหมือนขุบชาด เกสรสร้อยคอเหมือนฝ้ายรัตกัมพล เสียงดังเหมือนเสียงฟ้า ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
หนึ่งนามไกรสรสิงหราชฤทธิเริงแรง ปลาย หางเท้าและปากเป็นสีแดงดุย้อมครั่ง พรณที่ อื่นเอี่ยมดั่งสีสังข์ไสเสวตวิสุทธีสดสะอ้าน ประสานลายวิไลพาดกลางพื้นปฤษฎางค์แดง ดั่งขุบชาด เกสรสร้อยคอตั้งฝ้ายรัตกัมพล สุรศัพทสะท้านสะเทือนดั่งเสียงฟ้าผ่า	-ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าเสียงนกสาธิกาแก้วในป่าหิมพานต์เหมือนเสียงนักปราชญ์ราชบัณฑิตเทศนาธรรม ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เสียงสุโนกเสนานักนำใคร่ฟัง	สาธิกาแก้วร้องอันมีเสียงนั้นไพเราะเสนานะ ประดุจดั่งท่านนักปราชญ์ราชบัณฑิตเทศนา ธรรมอันประเสริฐ

๕. กัณฑ์กุมาร ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีกล่าวถึงพระอาศรมที่พระเวสสันดรประทับเพื่อเจริญพรหมวิหาร ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าเหมือนบัณฑิตทุกัมพลศิลาอาสน์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อันว่าพระอาศรมบรมนิเวศน์วงศ์ เป็นที่เจริญ พรตพรหมวิหาร แสนสนุกรัณนิยรโหราน ทิพพาอาสน์ ดังชะลอบัณฑิตทุกัมพลศิลาอาสน์ แล้วมาลอยลง	- ไม่ปรากฏ

ในตอนทีพระนางมัทรีเสด็จเข้าบรรทม ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบกลางบอกเหตุทีพระนางจะต้องพลัดพรากจากสองกุมาร ว่าพระนางสะดุ้งกายสั่นระรัวเหมือนมีคนผลัก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระอินทรียี่เธอสิ้นระรัวริก สะดุ้งพระองค์ - ไม่ปรากฏ พลัดใครผลักให้พลัดแพลง	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าผิวกายบรุษในฝันของพระนางมัทรีดำเป็นมันเหมือนมหาเมฆ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ยังมีบุรุษผู้หนึ่งนั้นเคิบโตคำล้าสันเห็นพิลึก - ไม่ปรากฏ ผิวกายดำเป็นหมึกมีดั่งมหาเมฆ	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่ถูกขมุกขมูยพระชาติและพระนางกันหาหรือพระนางกฤษณาไปเป็นทาสนั้น สองกุมารได้ฟังคำพูดของชูชกก็เกิดความหวาดกลัว ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบว่าสองกุมารตัวสั้นเหมือนตีปลา ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระพักตร์สองกุมารเผือดผ่น พระกายสั้นระริว - ไม่ปรากฏ ดั่งตีปลา	

ในตอนที่พระเวสสันดรหลังอุทกวาริลงบนมือชูชกเพื่อพระราชทานสองกุมารให้เป็นสิทธิ นั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพระทัยของพระเวสสันดรว่างดงามเหมือนดวงแก้ว ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เธอก็หลังอุทกวาริลงในมือพราหมณ์ ตั้ง พระทัยไว้ให้งามดั่งดวงแก้ว	พระมหาสัตว์ทรงตั้งพระทัยปรารถนา สัพพัญญุตญาณ

หลังจากที่พระเวสสันดรพระราชทานพระชาติและพระนางกันหาให้แก่ชูชกแล้ว ชูชกโอบยติสองกุมาร สองกุมารวิ่งหนีกลับมาฟ้องพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบว่าพระเวสสันดรประทับนั่งเหมือนแผ่นกระดานตรึงแน่น แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าพระเวสสันดรประทับนั่งเหมือนก้อนศิลา หรือเหมือนถูกมัด ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เจ้าประคุณทูลกระหม่อมแก้วของลูกเอ๋ย มิได้ ทรงพระกรุณาทำนึ่งขึง ดุจแผ่นกระดานตรึง กระหน่ำแน่นมิได้หวาดไหว	พระองค์อยู่นิ่งเพิกเฉยไม่นำพา พระหฤทัย ประดุจเป็นก้อนหินศิลาหรือดุจเขาผูกมัดด้วย เหล็กอย่างมั่นคง

ในตอนเดียวกัน ชูชกสะกดก้อนหินล้มลง สองกุมารจึงพากันวิ่งหนีมาหาพระเวสสันดร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบความหวาดกลัวตัวสั้นของสองกุมารว่าเหมือนไก่จะถูกฆ่า ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	เจ้าชวลีกับนางกฤษณา ครั้นได้หลุดออกจาก การผูกมัดของพราหมณ์ มีร่างกายสิ้นโรค ทั่วองค์ปราณ มีอุปมาดุจไก่ที่เขาฆ่า

ในตอนเดียวกัน ชูชกตามมานุเคราะห์จากสองกุมารด้วยความโกรธ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบชูชกว่าเหมือนจะเชือดเนื้อหนังสองกุมารกินทั้งเป็น ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
แต่ชราฉวยได้เรียวไม้ไผ่ขบฟัน นุดลาก กระซกรินด้วยโทโส เสมือนหนึ่งจะเชือดเนื้อ หนังกินเสียทั้งเป็น	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่พระเวสสันดรระงับความขุ่นข้องอันเกิดจากการกระทำทารุณสองกุมารของชูชกได้แล้ว ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพระกายของพระองค์ว่าใสสดเหมือนพระจันทร์ทรงกลด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ท้าวเธอกลับสุขเกษมเปรมสบายพระกายก็ใส สด ดังพระจันทร์ทรงกลด นั้นแล	

ฉ. กัณท์มัทธิ ในกัณท์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเวสสันดรยกสองกุมารให้เป็นทานแก่ชูชกนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบเหมือนการควักดวงตาทั้งสองดวงของพระองค์ให้แก่ชูชก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เมื่อท้าวเธอขสองครุณเขวเรศผู้ยอดรัก ราว - ไม่ปรากฏ กะว่าจะแขวะควักซึ่งดวงเนตรทั้งสองข้างวาง ไว้ในมือพราหมณ์	

ในตอนที่เทวดารักษาป่าแปลงกายเป็นพญาเสือสามตัวหมอบขวางทางมิให้พระนางมัทรีเสด็จกลับพระอาศรมทันพบชุกนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบเสียงคำรามของพญาไกรสรราชสีห์ว่าดังสนั่นเหมือนสายฟ้าฟาด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พญาไกรสรราชผาดแผดเสียงสนั่น ดังสายอัสนี - ไม่ปรากฏ ลั่นตลอดป่า	

ในตอนที่พระนางมัทรีเสด็จออกป่าเพื่อหาผลไม้ เกิดกลางต่างๆที่บอกเหตุว่าพระนางจะต้องพลัดพรากจากสองกุมาร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบขอบฟ้าว่าแดงเหมือนสายเลือด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ทั้งขอบฟ้าก็คาดแดงเป็นสายเลือด - ไม่ปรากฏ	

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีมีความหวาดหวั่นในลางร้ายที่เกิดขึ้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบพระทรวงของพระนางว่าสั่นเหมือนตีปลา ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระทรวงนางสั่นระรัวึกเด็นดังตีปลา - ไม่ปรากฏ	

ในตอนที่พระนางมัทรีเสด็จกลับจากหาผลไม้ในป่ามาถึงพระอาศรมแล้ว แต่ไม่พบสองกุมาร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบอาการร้อนรนในพระทัยของพระนางมัทรีว่าเหมือนจะวางวาย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ประหลาดแล้วแต่ไม่เห็นก็ใจหาย ดังว่าชีวิต นางจะวางวายลงทันที	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีรำพันว่าพระชาติและพระนางกัณหาจะต้องรอคอยและดีใจที่ได้เห็นพระนางกลับมาถึงพระอาศรม ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบอาการของสองกุมารว่าเหมือนลูกเนื้อทรายวัยคะนอง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าเหมือนลูกโคหรือลูกหงส์ที่รอคอยแม่กลับมา ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดก
มีอุปไมยเหมือนลูกทรายทรมานคะนอง ปอง ที่ว่าจะชมแม่เมื่อสาขันธ์	ถ้าเห็นแม่มาแต่ไกลก็รีบร้อนวิ่งไปรับแม่ ประดุจลูกโควิ่งหาแม่ มัน มิฉะนั้นเล่าประดุจ ลูกหงส์อยู่บนต้นกรรอกคอยมองทางแม่ มัน

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีรำพันว่าพระนางเป็นผู้ทอดทิ้งสองกุมาร เพื่อออกไปหาผลไม้ในป่า ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบสองกุมารว่าเหมือนลูกหงส์ตกลงไปในโคลน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบพระนางมัทรีว่าเหมือนแม่แพะ แม่มฤคแม่ปักษี แม่สิงห์ออกไปหาอาหารโดยทอดทิ้งลูกอ่อนไว้ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
แม่มาสละเจ้าไว้เป็นกำพร้าทั้งสององค์ หัสสาว เสมือนหนึ่งลูกหงส์เหมราชปักษีใน ปราศจาก มูจลินท์ไปตกคลุกในโคลนหนอง สิ้นสีทอง อันฟ่องแผ้ว	แม่นี้ละทิ้งลูกทั้งสองออกไปแสวงหาอาหาร อุปมาประดุจแม่แพะหรือแม่มฤค หรือแม่ ปักษีละทิ้งลูกอ่อนให้อยู่ในรัง มิฉะนั้นเล่า ประดุจแม่สิงห์ที่มีใจเร่าร้อนกระสับกระส่าย ออกไปแสวงหาอาหารละทิ้งลูกเล็กๆ แล้ว ตัวเองออกไปหากิน

ในตอนที่พระนางมัทรีทูลถามพระเวสสันดรถึงสองกุมาร แต่พระเวสสันดรไม่ตรัสตอบ พระนางมัทรีเสียพระทัยมาก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบสองกุมารว่าเหมือนแก้วตาของพระนางมัทรี และเปรียบเทียบพระนางมัทรีว่าเหมือนต้นไม้ตายเพราะลูก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ลูกรักดั่งแก้วตาก็หายไป ออกเฝ้าจะอยู่ไปให้ - ไม่ปรากฏ	
ทนเวทนา อุปมาเสมือนหนึ่งพฤษภาลดาวัลย์	
ย่อมจะอาศัยลงเพราะลูกเป็นแท่งที่ขึง	

ในตอนที่พระเวสสันดรทรงใช้โวหารหึงหวงเพื่อให้พระนางมัทรีคลายความทุกข์โศกนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพระพักตร์ของพระนางมัทรีว่างามเหมือนน้ำทองทาบทาผิวและเหมือนนางสวรรค์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เจ้าผู้มีพักตร์อันผุดผ่องเสมือนหนึ่งเอน้ำทอง	นางเล่าเป็นตระกูลกษัตริย์ ย่อมทรงซึ่งรูปโฉม
เข้ามาทาบทาประเทืองผิว ราวจะว่าจะลอยลี้ว	โถมพรรณผิวละเอียดลออประไพเรียก
เลื่อนลงจากฟ้า	เบญจพิภพกัลยาณี เป็นสตรีอุดมสมซึ่งนรลักษณ์
	คอยดูไปหน้ามีสิริสวัสดิ์ ปากพริ้มเพราะน่ารัก
	ครั้นเมื่อกล่าวควรให้อยากฟัง ทรงซึ่งรูปสวย
	จับใจถูกใจคนทั้งหลาย

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีทูลต่อพระเวสสันดรว่าพระนางเป็นมเหสีที่จงรักภักดี ติดตามพระเวสสันดรมาอยู่ป่าเพียงลำพัง โดยไม่มีนางสนมคนใดติดตามมาด้วย ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพระนางมัทรีว่าเหมือนเงาติดตามพระบาทพระเวสสันดร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
มัทรีนี้เป็นข้าเก่าแต่ก่อนมา ดังเงาตามพระบาท	- ไม่ปรากฏ
ทาก็เหมือนกัน	

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีรำพันถึงสองกุมารที่พระนางเคยอุ้มชูดูแล ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบขมิ้นที่พระนางนำมาตำละเอียดเพื่ออาบน้ำให้สองกุมารว่ามีสีเหมือนทอง ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	นี่มันมีสี่คูทอง แม่หามาตำละเอียดสำหรับ อาบนํ้าให้เจ้า

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีออกตามหาสองกุมารเป็นเวลานานก็ไม่พบ พระนางจึงเข้าไปหาพระเวสสันดรอีก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าพระนางเดินอย่างหมดเรี่ยวแรงเหมือนจะสิ้นชีวิต ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
นางจึงเซซังเข้าไปสู่พระอาศรมบังคมบาทพระ กัสดา ประหนึ่งว่าชีวะจะวางวายทำลายล่วง	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน เมื่อพระเวสสันดรไม่ตรัสตอบ พระนางมัทรีจึงมีความเสียดพระทัยเป็นทุกข์อย่างยิ่ง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าพระนางร้องไห้จนพระกายสั่นเหมือนแม่ไก่ถูกฆ่า ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	พระนางยอมเป็นทุกข์หนักอย่างยิ่ง ทรงเสวย โศกสะอึกสะอื้น ปั่น ป่วน ทั้งองค์ปราณ ประดุจแม่ไก่ที่ถูกเขาประหาร

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีถึงแก่วิสัญลักษณ์ภาพลงในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพระกายของพระนางในขณะที่ล้มสลบว่าเหมือนชายชงถูกลมพัด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระกายนางให้เสียวสั่นหวั่นไหวไปทั้งองค์ ดูชายชงอันต้องกำลังลมอยู่ลิ่วๆ	พระองค์ของพระนางนั้นสั่นดิ๊กๆ จะยับยั้ง ไม่ได้

ในตอนที่มีพระนางมัทรียินดีอนุโมทนาบุตรหลานร่วมกับพระเวสสันดรแล้ว ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความงามของพระนางไว้ว่าพระฉวีเหมือนเนื้อทองไม่เทียมสี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระพักตร์ผิวห่อหุ้มเนื้อทองไม่เทียมสี	พระนางมัทรีศรีรัตนราชกัญญา ผู้ทรงลักษณะประเสริฐ

ญ. กัณฑ์สักกบรรพ ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนต้นกัณฑ์ ในรายวามหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบไม้เท้าที่พระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์ถือมามีสีเหมือนผลหมากสุก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
มือท่านถือไม้เท้ามีพรรณ ดูราวกับผลหมากสุก ทุกเหลืองงาม	พราหมณ์สะพายย่ามถือไม้เท้าตะบองไม้ไผ่ สีเหลืองสุก

ในตอนที่มีพระเวสสันดรพระราชทานพระนางมัทรีให้แก่พราหมณ์แปลง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบความสำคัญของพระนางมัทรีที่มีต่อพระเวสสันดรว่าเหมือนพระเนตร ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	มัทรีนี้เป็นที่รักเป็นประธาน ถือเสมอพระเนตร

หลังจากที่พระเวสสันดรพระราชทานพระนางมัทรีแก่พราหมณ์แล้ว เกิดเหตุอัศจรรย์ต่างๆ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบแผ่นดินว่าเหมือนจะโคล่นล้ม แสงฟ้าจวักเจวียนเหมือนรัตนมณี เขาพระสุเมรุโอนอ่อนเหมือนก้านหวายถูกไฟเผา ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
- ไม่ปรากฏ	แผ่นดินหนา 2 แสน 4 หมื่น โยชน์ ก็มีอาจกัน ได้ ประหนึ่งจะละลายโคลนลุ่มช่าๆทั้งพสุธา อสณิรัศมีแวววาบเปล่งแสงจวักเจวียน ดูจรัส นมฉีรอบปฐพี ทั้งเขาสุเนรราชคีรีไม่อาจนิ่งอยู่ ก็โอนอ่อนไปมาประคองจะโคลนลุ่มดูจอกวิาท กราบถวายบังคมพระบรมโพธิสัตว์ ประคองผู้ ถือปลายตระบองก้านหาวยลนไฟ แล้วยกขึ้น ตั้งยอมโอนอ่อน

ฎ. กัณท์มหาราช ในกัณท์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่บรรดาอำมาตย์ทั้งหลายไม่เห็นด้วยกับการบริจาคบุตรทานของพระเวสสันดร พระชาลิจึงทูลต่อพระเจ้ากรุงสัชชัยเพื่อแก้ตัวให้พระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบการบริจาคบุตรทานของพระเวสสันดรว่าเหมือนมัททิตเทพประคองเขาพระสุเมรุให้ตรงดังเดิม แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบการบริจาคบุตรทานของพระเวสสันดรว่าเหมือนพิทยาธรเนรมิตมือเท้าหนึ่งพันมาโอบเขาพระสุเมรุไว้มิให้โคลนลุ่มจากลมประลัยโลก ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ^๑
พระชาลิศรีสุริยวงศ์ได้ทรงสดับเหตุ หมายถึง ป้องปัดขจัดข้อครหาแห่งหมู่อำมาตย์ ดูขุนเขา สินธุราชอันลมประลัยโลกพัดพานบันดาลให้ เอนเอียง มีมัททิตเทพเข้าเอาพระกรประคอง เคียงให้คืนคงตรงดั่งเก่า	พระชาลิกุมารชินวงศ์ เมื่อได้อินเหล่ามุนขมนตรี เขากล่าวนิทาถึงพระบิดาดังนั้นแล้ว อสหนุ โต ไม่อาจนิ่งอยู่ได้เลย จึงเข้าตอบแก้คำ กล่าวหาพระบิดา อุปมาประคองพิทยาธรผู้ ฉลาดถูกต้องว่องไว ใต้นิมิตซึ่งมือเท้าหนึ่งพัน โอบพนมพระสินธุราชไม่ให้โคลนลุ่มเป็น จลาจล เพราะลมประลัยโลกโบกพัดมาไม่ให้ อันตราย

ในตอนทีพระชาติทูลต่อพระเจ้ากรุงสุโขทัยเกี่ยวกับพระนางมัทรีว่ามีความทุกข์ยากลำบากในการดำรงชีพในป่า ทั้งร่างกายก็ทรุดโทรมลง ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพระเศวตของพระนางมัทรีว่าแต่เดิมนั้นมีสีดำเหมือนปีกแมลงภู่ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อนึ่งพระเศวตโมลีของพระชนนีนาถ ก็ดำเป็นแสงดุจปีกภุมรีมิได้คลาดคล้ายประคูนัน	- ไม่ปรากฏ

ในตอนทีพระเจ้ากรุงสุโขทัยสั่งเตรียมกองทัพเพื่อจะยกไปรับพระเวสสันดรคืนนครดังเดิมนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบเสียงช้าง ม้า รถ ทหารทั้งหลายว่าดังเหมือนจะถอนทำลายพื้นดิน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ลำเนียงจตุรงค์คณาม้ารถชบทจรพล ก็อิงเอิกเพียงจะพกเพิกแผ่นพสุธาคลกัมปนาท	ช้างราชรถพลพศทหารราบขับขี่อัครสินทรราช อัญญุชรแก้ววรเป็นราชยานประเสริฐ ย่อมยินดีร้องเสียงดังสนั่นก้องอ้ออิงเสียงจตุรงค์แข่งแซ่สะท้าน

ฐ. ถิ่นทลภษัตริย์ ในถิ่นนี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพระเจ้ากรุงสุโขทัยเสด็จเข้าไปถึงพระอาศรมของพระเวสสันดรแล้ว พระองค์ทรงทักทายพระนางมัทรี ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบพระหัตถ์ของพระเจ้ากรุงสุโขทัยทีลูบพระปฤษฎางค์ของพระนางมัทรีว่าเหมือนกระพุ่มบัวแก้ว ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ท้าวเธอก็กยพระหัตถ์ปรามาสเหนือพื้นพระขนองสองกษัตรา	พระบาทศรีสุโขทัยเอาพระหัตถ์อันอ่อนโยน ประคองกระพุ่มบัวแก้ว มาวางเหนือพระปฤษฎางค์ปัดลูบพระนางมัทรี

๓. นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาโวหารที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเวสสันดรทรงรับอาราธนาครองราชย์ดั้งเดิมแล้วนั้น พระองค์ทรงลาผนวช และเปลี่ยนเครื่องทรงเป็นเครื่องทรงของกษัตริย์ ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความงามของเครื่องทรงของพระเวสสันดรว่าเหมือนสีสังข์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ทรงเสวตภูษิตผ่องใสดั่งสีสังข์บริสุทธิสะอาด	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่ข้าราชการเตรียมผูกช้างทรงสำหรับพระนางมัทรี ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความงามของงาช้างทรงว่าเหมือนงอนรธ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
คชสารศรีพระที่นั่งคันทน์มิ่งงามดั่งงอนรธ	- ไม่ปรากฏ

2. การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางอุรัจฉาราชกุมาริฉณะทรงมีพระชนมายุ 16 พรรษา หลังจากพระนางได้ฟังกัศณณโมทนาจากพระพุทธเจ้าแล้ว พระนางเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบนิพพานว่าเป็นสถานบรมสุขเกษม ซึ่งไม่ปรากฏในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อุรัจันทราชกุมารี เมื่อพระชนมายุได้สิบหกปี ได้ฟังกัณฑ์โมทนาสมเด็จพระสัพพัญญู เข้าสู่พระนิพพานในศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า	พระนางได้สดับกัณฑ์โมทนาของพระตถาคตพระผู้เป็นเจ้า พระนางได้บรรลुถึงปัญญอรหัตต์ ได้เข้านิพพานอันเป็นสถานบรมสุขเกษมประเสริฐนั้นเที่ยงแท้

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเจ้ากรุงสัณขัปรารณาจะมอบราชสมบัติให้แก่พระเวสสันดรขึ้นครองเมืองสีพี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพระเวสสันดรว่าเป็นจอมปิ่นปัก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระทัยท้าวเธอปรารณาจะมอบเวนซึ่งสิริรัตนราชเนตร์แก่พระลูกรัก จะให้เป็นจอมปิ่นปักพระพารา	สมเด็จพระวราชบิดา ทรงมีพระประสงค์จะพระราชทานราชสมบัติแก่พระโพธิสัตว์

ในตอนที่พระเวสสันดรทราบข่าวว่าพระองค์จะถูกเนรเทศออกจากเมืองสีพี พระองค์จึงตรัสสั่งให้พระนางมัทรีดูแลพระเจ้ากรุงสัณขั พระนางผุสดี และหากมีกษัตริย์องค์ใดจะรับพระนางมัทรีไปเป็นมเหสีขอให้พระนางอย่าขัดเคือง ซึ่งพระนางมัทรีตรัสตอบว่าพระนางไม่ยินยอม แต่จะออกจากเมืองไปกับพระเวสสันดรด้วย ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าพระนางมัทรีเป็นเกือกทองรองพระบาทพระเวสสันดร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
จะเอาชีวิตนี้เป็นเกือกทองรองพระบาท	-ไม่ปรากฏ

ในตอนที่มีพระนางมัทรีทูลพรรณนาเกี่ยวกับความมั่งคั่งของป่าหิมพานต์ถวายพระเวสสันดรนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบสัตว์ต่างๆ ระบุถึงกิ่งป้ออย่างน่าชมว่าเป็นมหรสพอันยิ่งใหญ่ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
หมู่พืชคณพญาไกรสรสรรพจุบาท ละมั่งมาศ - ไม่ปรากฏ	
หมู่มฤคสุกร โคมหิงส์สิงโตตัวคะนอง ลองเชิง	
ระเร้งร้องก้องกระกรึกป่า ได้ทรงเห็นก็จะเป็น	
มหามหรสพเนตร	

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่มีพระนางมยุรีทูลทราบบว่าพระเวสสันดรถูกเนรเทศออกจากเมือง พระนางรีบเสด็จไปหาพระเวสสันดรด้วยความเสียพระทัย ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพระเวสสันดรว่าเป็นดวงใจดวงตาของพระนาง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
โอ้เจ้าดวงหทัยนัยน์เนตรเวสสันดรของแม่เอ๋ย - ไม่ปรากฏ	

ในตอนที่มีพระนางมยุรีทูลขอภัยโทษให้พระเวสสันดรต่อพระเจ้ากรุงสัณขชัย ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบบ้านเมืองที่ปราศจากพระเวสสันดรว่าจะรกร้างเป็นร้างกา ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
นครจะร้างเป็นร้างกา - ไม่ปรากฏ	

ในตอนที่มีพระเวสสันดรกราบลาพระเจ้ากรุงสัณขชัยและพระนางมยุรีด้วยความเศร้าพระทัย เพราะจะต้องเสด็จออกไปอยู่ป่าใน ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบการสละของรัก

ออกทำทานของพระเวสสันดรว่าเป็นสะพานข้ามแดนกิเลส ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
จึงสละที่รักออกทำทาน หวังจะเป็นสะพานข้ามด่านแดนกิเลส	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่พระเจ้ากรุงสุทนต์ตรัสห้ามพระนางมัทรีมิให้ติดตามพระเวสสันดรออกไปอยู่ป่า พระนางมัทรีไม่ทรงยอม พระนางยอมทนความลำบากได้ทุกประการเพื่อพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าพระนางมัทรีจะใช้พระกรและพระอุระเป็นมิดพื้นฝ่าหนทางในป่าเพื่อให้พระเวสสันดรเสด็จไปได้โดยสะดวก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ลูกจะเอาพระกรอรุณวงศ์ต่างพร้ามีด กรีดทางพื้นแผกคาในป่าพระหิมवास มิให้ระคายเคือง เบื้องบาทพระเจ้าผู้	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีขอพระบารมีของพระเจ้ากรุงสุทนต์คุ้มครองตัวเพื่อให้ปลอดภัยในป่า ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพระบารมีพระเจ้ากรุงสุทนต์ว่าเป็นกลดป้องกันภัยในป่า ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ขอพระบารมีทุกกระหม่อมจอมพิภพเวียงชัย เป็นกลดกันภัยในกลางป่า	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน พระเจ้ากรุงสุทนต์ตรัสขอสองกุมารไว้ให้อยู่ในวัง แต่พระนางมัทรีไม่ทรงยอมเพราะความรักบุตรทั้งสองอย่างยิ่ง ถึงแม้บุตรจะไม่ดีอย่างไรก็ตาม ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบสองกุมารว่าเป็นเสี้ยนหนามเบียดเบียนราษฎร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
จีนเชื่อว่าบุตรเป็นที่สุดแสนเสนาหา ถึงจะชั่วช้า - ไม่ปรากฏ ประการใดใจสามารถ เป็นหนามเสี้ยนเบียน ราษฎรควรห้ามเฝ้า	

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีตรัสกับสองกุมารต่อหน้าพระพักตร์พระเจ้ากรุงสัณชัยว่า ให้ทั้งสองรีบถวายบังคมลาเพื่อไปอยู่ในป่า ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบป่าที่พระนางมัทรีและสองกุมารจะไปอาศัยอยู่นั้นเป็นเรือนตาย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เอาแต่ป่าไม้ไพรวันเป็นเรือนตาย	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรีและสองกุมารเสด็จออกจากเมืองไปนั้น พระเวสสันดรตรัสกับพระนางมัทรีด้วยความเสียดยความงมงายของบ้านเมือง ต่อจากนี้ไปจะสังคเจียบในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบความสังคเจียบของบ้านเมืองที่ปราศจากผู้ปกครองว่าเป็นป่ารกชัฏ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พระพาราเจ้าเอ๋ย ที่ไหนเลยจะได้กลับมา - ไม่ปรากฏ เล็งเห็น จะสังคเจียบเยียบเย็นเป็นป่าชัฏ	

ง. กัณฑ์วนปเวสน์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จ. กัณฑ์ชูชก ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่บรรดานางพราหมณ์ทั้งหลายในหมู่บ้านพากันโกรธเคืองนางอมิตตดา ที่เป็นต้นเหตุให้บรรดาสามีพากันทำร้ายพวกตน จึงมารุมด่าว่านางอมิตตดา ในร่ายยาวมหาเวสสันดร

ชาดก,เปรียบเทียบนางอมิตตาค่าเป็นกระสือ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
นี้แม่จะไม่ขายหน้าหรือจะมาเป็นกระสือเสีย พงศ์	- ไม่ปรากฏ

ในตอนนี้นางอมิตตาไม่พอใจชุกที่ไม่ยอมไปขอสงกุมารตามที่นางบอก นางจึงขู่ว่าจะ
นอกใจชุกด้วยวิธีการต่างๆเพื่อให้ชุกเสียใจ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบว่าหน้า
ชุกจะเป็นหน้าผี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
หน้ามึงก็จะซิดลงเป็นหน้าผี	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่ชุกเดินทางเข้าไปถึงเมืองสีพีเพื่อถามหาพระเวสสันดรกับชาวเมืองนั้น
ชาวเมืองรู้ทันว่าชุกจะมาขอพระราชทานสิ่งของต่างๆ จากพระเวสสันดร จึงพากันร้องด่าขับไล่
ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบชุกว่าเป็นกบฏต่อแผ่นดิน ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาว
มหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	พราหมณ์นี้เองแล้ว มันกบฏต่อแผ่นดิน

จ. กัณฑ์จุลพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันใน
เวสสันดรทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์มหาพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันใน
เวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ช. กัณฑ์กุมาร ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดก
ทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ถูกขกเดินทางมาถึงพระอาศรมของพระเวสสันดร ชุชกคิดว่าจะต้องรอให้พระนางมัทรีเสด็จออกไปป่าเสียก่อนจึงเข้าไปทูลขอสงกุมาร เพราะถ้าพระนางมัทรีอยู่พระนางย่อมจะไม่พระราชทานสงกุมารอย่างแน่นอน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบพระนางมัทรีว่าเป็นเกาะแก่งที่คอยกีดกันกระแสนกศล ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ธรรมดาว่าสตรีนี้เป็นเกาะแก่งกีดกระแสนกศล	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่พระนางมัทรีทรงสุบินนิมิตรร้าย พระนางจึงไปหาพระเวสสันดรเพื่อให้ทรงทำนายสุบินดังกล่าว ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบพระเวสสันดรว่าเป็นเพื่อนยากของพระนางมัทรี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พระปิ่นปกเกศผู้เพื่อนเจิญ	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่พระนางมัทรีตรัสปลุกสงกุมารให้ตื่นบรรทมตอนเช้าในวันที่ชุชกเตรียมจะเข้ามาทูลขอสงกุมารไป ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบสงกุมารว่าเป็นดวงตาทั้งคู่อของพระนางมัทรี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เจ้าผู้ดวงนัยนเนตรทั้งคู่ของแม่	- ไม่ปรากฏ

ฉ. กัณท์มัทรี ในกัณท์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ เกิดเหตุวิปริตต่างๆในธรรมชาติ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบขอบฟ้าว่าแดงเป็นสายเลือด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ขอบฟ้าก็คาดแดงเป็นสายเลือด	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่มีพระนางมัทรีกลับจากการหาอาหารในป่ามาถึงพระอาศรมแล้วไม่พบสองกุมาร พระนางจึงออกตามหา ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบสองกุมารว่าเป็นแว่นแก้วที่ให้แสงสว่างแก่พระนางมัทรี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ไอ้เจ้าแว่นแก้วส่องสว่างอกของแม่เอ๋ย	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่มีพระนางมัทรีทูลถามพระเวสสันดรเกี่ยวกับสองกุมาร แต่พระเวสสันดรไม่ตรัสตอบ ทำให้พระนางเสียพระทัยมาก เพราะพระนางตั้งพระทัยจะมาอยู่ปรนนิบัติรับใช้พระเวสสันดรโดยไม่คิดถึงความยากลำบาก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพระนางมัทรีว่าเป็นเกือกทองรองพระบาทพระเวสสันดร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
หวังว่าจะเป็นเกือกทองรองพระบาทยุคลทั้งคู่ แห่งพระคุณผิว	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่มีพระเวสสันดรตรัสด้วยถ้อยคำแสดงความหึงหวงโกรธกริ้วพระนางมัทรีเพื่อหวังให้พระนางคลายความเสียพระทัยนั้น พระนางมัทรีทูลอธิบายความซื่อสัตย์ของพระนาง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบน้ำพระทัยของพระนางมัทรีว่าเป็นไม้เท้าที่นำทาง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
น้ำใจของมัทรีนี้กตเวที เป็นไม้เท้าก้าวเข้าสู่ที่ ทางทดแทน	- ไม่ปรากฏ

ญ. กัณฑ์สักกบรรพ ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพราหมณ์แปลงสรรเสริญการบริจาททานของพระเวสสันดรนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบกองกิเลสอันเป็นทางเสื่อมว่าเป็นข้าศึกพิเศษ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
แล้วจะมาก่อเหตุให้ร้อนรนด้วยข้าศึกพิเศษ คือ กองกิเลสบาปธรรม	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบการสร้างกุศลว่าเป็นพืชของศุภมงคลอันยิ่งใหญ่ จะนำไปให้ผู้สร้างกุศลได้รับผลสำเร็จในเบื้องหน้า ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
พรหมยานการกุศลนั้นคงจะได้เป็นพืชของศุภ ผลมมงคลอันยิ่งใหญ่	- ไม่ปรากฏ

ฎ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฐ. กัณฑ์ฉกษัตริย์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพระเจ้ากรุงสุทโธชัยตรัสปลอบพระทัยพระเวสสันดรเพื่อให้พระเวสสันดรลาผนวชและกลับเข้าครองราชย์สมบัติดั้งเดิมนั้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบพระเวสสันดรว่าเป็นยอดอ่อนแก่นหน่อและเป็นดวงใจของพระบิดา ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	ลูกรักผู้เดียวเป็นยอดอ่อนแก่นหน่อหฤทัย

ในตอนที่พระเวสสันดรจะเสด็จกลับเข้าเมืองนั้น ผลของการปฏิบัติธรรมของพระองค์สามารถแผ่พรหมวิหารไปอำนวยความสุขแก่สรรพสัตว์ในอาณาเขตสามโยชน์โดยรอบพระอาศรม ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพรหมวิหารว่าคือตาข่ายเพชรเจ็ดชั้นช่วยป้องกันภัย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
สมเด็จพระยอดประยุรมกุฎกษัตรา อันทรง แผ่พรหมวิหารสีมาไปกางกั้น คือข่ายเพชรทั้ง เจ็ดชั้นช่วยกำบังไพร	- ไม่ปรากฏ

3. การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางสุสดีรำพันด้วยความสงสารพระนางมัทรีที่จะต้องไปตระการกำล่ำบากอยู่ในป่ากับพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความหนาวเย็นให้เกินจริงว่าพระนางมัทรีจะสยของทุกเส้นขน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ยามหนาวแม่จะหนาวน้ำฟ้าสยของเย็นทุกเส้นขน	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่มีพระนางมัทรีทูลคัดค้านด้วยการกล่าวถ้อยคำประชดพระเจ้ากรุงสัณชัยที่ขอสองกุมารไว้ให้อยู่ในวัง ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้เกินจริงว่ามีความสามารถสอยดาวสาวเดือนลงมาได้ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ช้างเผือกขาวพ้องต้องพระประสงค์ จะสอยดาว - ไม่ปรากฏ สาวเดือนลงถวายได้	

ง. กัณฑ์วนปเวสน์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จ. กัณฑ์ชูชก ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ชูชกพานางอมิตตดาไปอยู่บ้านของตน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบ เทียบความรักใคร่ของชูชกให้มากเกินจริงว่าชูชกเกือบจะกลืนนางอมิตตดาได้ ซึ่งไม่ปรากฏในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	พราหมณ์แก่ชราที่มีใจรักนางอมิตตดานั้นเล่า เกือบจะกลืนได้

ในตอนที่บรรดาพราหมณ์หนุ่มในหมู่บ้านเห็นการปรนนิบัติดูแลสามีของนางอมิตตดาแล้วเกิดความไม่พอใจโกรธเคืองบรรดาภริยาของตน ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบอาการโกรธของบรรดาพราหมณ์ให้เกินจริงว่าอื้ออึงสะเทือนสะท้านทั่วไปทั้งหมู่บ้าน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ต่างคนต่างก็โกรธกริ้วมาสู่เรือน อื้ออึงคะนึง สะเทือนสะท้านทั่วไปทั้งนั้น	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่ยุทธนาถพราหมณ์โกรธแค้นนางอมิตตา จึงปรึกษากันเพื่อจะแก้แค้นนางอมิตตา ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความโกรธของบรรดานางพราหมณ์ให้เกินจริงว่าจะจัดการนางอมิตตาให้หมดสิ้นทั้งโคตร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
จะพิริพราพรำเอาให้สิ้นโคตร เอาให้สิ้นโคตร	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบคำพูดของบรรดานางพราหมณ์ทั้งหลายให้เกินจริงว่าจะดบหัวนางอมิตตาให้แตกเป็นเสี่ยง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ดบหัวเสียให้มันเป็นเสี่ยง	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่ถูกกล่าวมูสาภิพราณเจตบุตรว่าตนเป็นราชทูตนำสารจากพระเจ้ากรุงสุโขทัย และพระนางมยุรีมาอัญเชิญพระเวสสันดรกลับคืนเมืองนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความคิดถึงพระเวสสันดรของพระนางมยุรีให้เกินจริงว่าน้ำพระเนตรนองเป็นสายธารา ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ตั้งแต่จะทรงพระพิโรธปริเทเวศ จนอัสสุรน้ำ พระนัยเนตรนองเป็นธารา	- ไม่ปรากฏ

ฉ. กัณฑ์จุลพน ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่ต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ยุทธนาถพราหมณ์บรรยายเกี่ยวกับหนทางเดินไปพระอาศรมของพระเวสสันดรให้แก่ชุก ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบรสหวานของผลไม้ต่างๆ ให้เกินจริงว่าหวานกว่าน้ำผึ้ง กว่าน้ำตาลกรวด ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
- ไม่ปรากฏ	บ้างขบเพาะ บ้างสุก หวานกว่าน้ำผึ้งน้ำตาล กรวด

ช. กัณฑ์มหาพน ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระอัญญาธิบอทางไปยังพระอาศรมพระเวสสันดรให้แก่ชุก พระอัญญาธิบกล่าวถึงผลพิกแพ่งบริเวณใกล้สระมูจลินทร์ว่ามีขนาดใหญ่ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับเปรียบเทียบแบบอติพจน์ที่ต่างกันคือ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าใหญ่เท่าเกรี แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรเปรียบเทียบว่าใหญ่เท่ากลองขวาและตะโพน ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
เต้าแดงแพ่งพิกผลใหญ่ยิ่งเท่าเกรี	พิกหนึ่งมีผลเท่ากับกลองขวา ส่วนพิกอีกสอง (จำพวก) นั้นเล่า ย่อมมีผลเท่าตะโพน

ซ. กัณฑ์กุมาร ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรือ อติพจน์ที่ต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางกัณหาหวัณถึงความเจ็บปวดที่ถูกชุกโอบยัด ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความเจ็บให้เกินจริงว่าเจ็บใจจะขาด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร
ตีประจานให้เจ็บใจจะขาด	- ไม่ปรากฏ

ณ. กัณฑ์มัทรี ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่ต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่มีพระนางมัทรีทูลต่อพระเวสสันดรในเหตุการณ์ที่พระนางพบกับพญาเสือสามตัว หมอบขวางทาง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบความหวาดกลัวของพระนางมัทรี ว่าหวาดกลัวแทบมรณา ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	ข้าพระองค์หวาดกลัวแทบมรณา

ในตอนที่มีพระเวสสันดรตรัสกับพระนางมัทรีว่าพระองค์ได้พระราชทานพระชาติและพระนางกฤษณาแก่ชุกไปแล้ว ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบความเสียใจของพระนางมัทรีเกินจริงว่าถ้าพระเวสสันดรบอกพระนางมัทรีในตอนแรกพระนางจะออกแตกตาย ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	นางยังเป็นทุกข์หนักสิ้นพันยับยั้งไม่ได้ จะออกแตกตายไป

ญ. กัณฑ์ศกกบรพ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ญ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่มีชุกกลาติสองกุมารออกเดินทางมาจากพระอาศรมพระเวสสันดรนั้น เหล่าเทวดาทั้งหลายที่ได้ยินเสียงสองกุมารร้องไห้ก็มีความสงสาร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบความสงสารของเทวดาเหล่านั้นให้เกินจริงว่าอกจะแตกปรีออก ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	โอดเราเอ๋ยเกือบจะแตกปรีออก

ในตอนที่เราดูทศกัณฐ์แปลงกายมาเป็นพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเพื่ออภิบาลสองกุมารด้วยความสงสารนั้น ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีการเปรียบเทียบที่แตกต่างกัน คือในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าออกพระนางมัทรีแปลงจะแตกออกเป็นเจ็ดส่วน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าออกพระนางมัทรีแปลงจะแตกปรือออก ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ไอ้อ้อออกพระชนกชนนีนี้จะแตกครากสักเจ็ดภาคกัณทนากการ	ทรวงพระมารดานี้เกือบจะแตกปรือออกในเวลา

ในตอนที่เราดูทศกัณฐ์ให้จัดเตรียมกองทัพใหญ่เพื่อจะเสด็จออกไปรับพระเวสสันดรกลับคืนเมืองนั้น ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับเปรียบเทียบความยิ่งใหญ่ของกองทัพแตกต่างกัน คือในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าทำให้ฝูงธูกลอยขึ้นบนคั้งแสงอาทิตย์ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าฝูงธูกลอยไปในอากาศทำให้สลับเย็นไปทั่ว ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ธูกลีตรลอบอากาศบนคั้งทิพาการ	อันฝูงมุขธูกลอยไปยังเวหาสน์ อากาศก็ย่อมสลับเย็นทั่วสกล

ฐ. กัณฑ์ฉกษัตริย์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการเปรียบเทียบแบบการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่เราดูทศกัณฐ์ให้จัดกองทัพซึ่งประกอบไปด้วยทหารเขียวชาญกล้าแข็งในการศึกเพื่อออกเดินทางกลับเมืองสีพีนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความเก่งกล้าของทหารให้เกินจริงว่าสามารถง้างเองข้างคัมภ์ได้ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ล้วนแต่สามารถหมิมา อาจจ้างเองจากเขมรมัน	-ไม่ปรากฏ

4. การใช้สัญลักษณ์

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางผุสดีทูลขอภัยโทษให้พระเวสสันดรต่อพระเจ้ากรุงสุโขทัย ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับใช้สัญลักษณ์ใกล้เคียงกันแต่แตกต่างกันในรายละเอียด คือในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้ราชหงส์เป็นสัญลักษณ์แทนชนชั้นสูงศักดิ์ และใช้กาเป็นสัญลักษณ์แทนชนทั่วไป แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ราชหงส์เป็นสัญลักษณ์แทนชนชั้นสูงศักดิ์ แต่ไม่ปรากฏการใช้กาเป็นสัญลักษณ์แทนคนทั่วไป ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ตั้งราชหงส์ปีกหักตกปลักหนอง กาแกก็จะแซะ ช่องเข้าสาวไส้	ลั่นเกล้าเอย ความเป็นอยู่ทุกวันนี้ประจุหงส์ อันมีเคียรดาษโดยบริวารพองทั้งหลายนั้นสอง หมื่น คราใดที่ราชหงส์นั้นปีกหักหลุดหมดลัม พับพุบอยู่บนโคลนนั่น ลำบากขนาดไหนเล่า

ในตอนที่พระนางมัทรีตรัสกับพระชาติและพระนางกัณหาต่อหน้าพระเจ้ากรุงสุโขทัย ให้เด็กทั้งสองรีบถวายบังคมลาเพื่อไปอยู่ในป่า นั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้นกโกกิลาเป็นสัญลักษณ์แทนสองกุมาร และใช้หงส์เป็นสัญลักษณ์แทนพระเจ้ากรุงสุโขทัย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
โกกิลาหรือจะฝ่าเข้าฝูงหงส์ไข่งศ์พันธุ์	-ไม่ปรากฏ

ง. กัณฑ์วนปเวสน์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จ. กัณฑ์ชูชก ในกัณฑ์นี้มีการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ยี่บรรดานางพราหมณ์ในหมู่บ้านโครทเคื่องนางอมิตตดา พวกกันมารุมด่าว่านางอมิตตดา ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้หอกเป็นสัญลักษณ์แทนอวัยวะเพศชาย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ชายที่ฟางพิพิลิกล่าสันหอกนั้นมันก็ใหญ่	-ไม่ปรากฏ

ฉ. กัณฑ์จุลพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ช. กัณฑ์มหาพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ซ. กัณฑ์กุมาร ในกัณฑ์นี้มีการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ยี่ชูชกเดินทางเข้าไปสู่พระอาศรมของพระเวสสันดรเพื่อทูลขอสองกุมาร ชูชกเห็นสองกุมารก็ต้องการให้เด็กทั้งสองเกิดความเกรงกลัวตนจึงดวาคู ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้เสื่อร้ายเป็นสัญลักษณ์แทนตัวชูชก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ฮ้ายเฮี้ยเด็กน้อยถอยขยาย เสือร้ายจะเดินทาง	- ไม่ปรากฏ

ฉ. กัณฑ์มัทรี ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ญ. กัณฑ์สักกบรรพ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฎ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้มีการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยตรัสตอบคำทูลของพระชาลิว่าไม่สามารถมานั่งใกล้ชิดพระองค์เหมือนเคยได้ เพราะตนยังอยู่ในฐานะเป็นทาสของชุกนั้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้หงส์เป็นสัญลักษณ์แทนตัวสองกุมาร และใช้กาเป็นสัญลักษณ์แทนตัวชุก ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	กษัตราไปเป็นทาสเขา ดังเจ้ากล่าวนั้นเห็นไม่สม หงส์จะปะปนกับฝูงกาเห็นแปลกผิดวิสัย

ฐ. กัณฑ์ถกษัตริย์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

5. การใช้บุคลากรพื้นฐาน

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเวสสันดรจะเสด็จออกพระราชทานสัตตสดกมหาทานในเวลาเช้าตรู่ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้การเดินของพระอาทิตย์เป็นบุคลาธิษฐานแทนเวลาเช้า ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ครั้นอรุณรังสี	หลังจากการเดินของพระอาทิตย์ขึ้นสว่างแล้ว นั้น

ง. กัณฑ์วนปเวสน์ ในกัณฑ์นี้มีการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกัณหาเสด็จออกจากเมืองสีพีผ่านป่าใหญ่ สองกุมารต้องการเก็บผลไม้ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้บุคลาธิษฐานว่าต้นไม้มีจิตกรุณาสงสารสองกุมารจึงโอนกิ่งลงมาให้ แต่ไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ครั้งนั้นทวยเทพทุกสถานพินานไม้ ก็มีน้ำ พระทัยสงสารแก่สองกุมารนั้นหนักหนา บันดาลให้กิ่งพุกาซึ่งทรงดอกและผลโอน อ่อนลง	อันว่าไพรพุกาสูงใหญ่ประหนึ่งว่าได้เห็น พระราชกุมาร ทรงพระกันแสงเศร้าโศก ประหนึ่งมีจิตสงสารกรุณาก็อ่อนกิ่งลงมาให้ พระกุมารทั้งสองพระองค์

จ. กัณฑ์ชุก ในกัณฑ์นี้มีการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพราณเจตบุตรจะยิงชุกด้วยลูกศร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้บุคลาธิษฐานว่าลูกศรคือจะคืบเลือดของชุก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดก
อายลูกศรมันจะคืบคายน้เอโลหิต	ไม่ปรากฏ

ฉ. กัณฑ์จุลพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ช. กัณฑ์มหาพน ในกัณฑ์นี้มีการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพระเจ้าจุตฤทัยอธิบายเกี่ยวกับสระมุจลินท์ที่อยู่ระหว่างหนทางเดินไปยังพระอาศรมของพระเวสสันดรให้แก่ชุกฟงนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้แมลงภู่มัวแมกกับละอองเกสรดอกบัวเป็นบุคลาธิษฐาน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดก
หมู่แมลงมาศภมรก็มัวมาเอาชาติละอองอัน ละเอียด	ส่วนแมลงภู่มัวเหล่า ย่อมบินมาดูดคิมเกสร ดอกไม้ ณ สระมุจลินทรนั้น

ซ. กัณฑ์กุมาร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฌ. กัณฑ์มัทรี ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฎ. กัณฑ์สักกบรรพ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฏ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จ. กัณฑ์กษัตริย์ ในกัณฑ์นี้มีการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ยกษัตริย์ทั้งหกพระองค์ล้มสลับไปเพราะความดีพระทัยที่ได้มาพบกัน ขณะนั้นเกิดเหตุอัศจรรย์โกลาหลต่างๆ ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ใช้บุคลาธิษฐานว่าเราหิมพานต์ เราสัตถันท์และเราพระสุเมรุอภิวาทแก่พระบารมีของกษัตริย์ทั้งหกพระองค์ด้วยการน้อมขอลงซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ทั้งขุนเขาพระหิมพานต์สัตถันท์สิเนรุราช ก็ น้อมขออย่างจะอภิวาทพระบารมี	-ไม่ปรากฏ

ท. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

6. สมพจน์

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่มีพระนางมัทรีทูลคัดค้านพระเจ้ากรุงสัณขัที่ทรงขอสองกุมารไว้ในวัง พระนางมัทรีให้เหตุผลว่าเมื่อไปอยู่ป่าแล้วเพื่อเจ็บป่วยใดๆ สองกุมารอาจช่วยเหลือได้ ในรายาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้สมพจน์ว่าจะให้สองกุมารอมยาพ่นฝนยาทา ให้มีความหมายครอบคลุมการช่วยเหลือในเรื่องอื่นๆ ด้วย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เกลือกว่าโรคาใช้สิ่งไรมี จะได้ใช้พ่อชาติ แม่กัณหา อมยาพ่นฝนยาทาประสาจน	- ไม่ปรากฏ

ง. กัณฑ์วนปเวสน์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จ. กัณฑ์ชูชก ในกัณฑ์นี้มีการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่มีบรรดานางพราหมณ์ทั้งหลายปรึกษากันว่าจะไปรุมค่านางอมิตตดาเพราะความเจ็บแค้น ในรายาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้สมพจน์ว่านางพราหมณ์ทั้งหลายจะลองเล็บ ให้มีความหมายครอบคลุมถึงการทำร้ายร่างกายด้วยวิธีต่างๆ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
แม่เสื่อจะลองเล็บเล่นเจ้าในวันนี้	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่มีชูชกกล่าวคำไปปดให้พราณเจตบุตรเชื่อว่าตนเป็นราชทูต ถ้าพราณเจตบุตรให้ความช่วยเหลือตนแล้วจะได้รับความสุขสบาย ในรายาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้สมพจน์ว่ากินข้าวเหนียวน้ำกะทิไม่ไหว ให้มีความหมายครอบคลุมความสุขสบายอิมหน้าทุกประการ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
กลัวแต่จะกินข้าวเหนียวกับน้ำกะทิทุกไม้อั่ว - ไม่ปรากฏ	

ฉ. กัณฑ์จุลพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ช. กัณฑ์มหาพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ซ. กัณฑ์กุมาร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฌ. กัณฑ์มัทรี ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฎ. กัณฑ์สักกบรรพ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฏ. กัณฑ์มหาพรต ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฐ. กัณฑ์ลักษณีย์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

7. นามนัย

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ภาษานัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ภาษานัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการใช้ภาษานัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับดังนี้

ในตอนที่มีพระนางมัทรีทูลตอบปฏิเสธพระเจ้ากรุงสุทศชัยที่ทักทวนพระนางไม่ให้ออกไปอยู่ป่ากับพระเวสสันดร โดยพระนางมัทรีให้เหตุผลว่าพระนางเป็นมเหสีต้องยอมรับความลำบากและติดตามพระสวามีไปทุกหนแห่ง ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้ภาษานัยว่านอนลอยนวลอยู่ในวัง โดยให้ความหมายถึงการมีความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ลูกจะนอนลอยนวลในวังมิบังควร	-ไม่ปรากฏ

ง. กัณฑ์วนปเวสณ์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ภาษานัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จ. กัณฑ์ชูชก ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ภาษานัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฉ. กัณฑ์จุลพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ภาษานัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ช. กัณฑ์มหาพน ในกัณฑ์นี้มีไม่ปรากฏการใช้ภาษานัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ช. กัณฑ์กุมาร ในกัณฑ์นี้มีการใช้นามนัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพระเวสสันดรทรงบริจาคบุตรทาน เหล่าเทวดาจึงพากันกล่าวสรรเสริญ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้นามนัยว่าสัตว์ผู้ยาก โดยให้มีความหมายถึงบรรดาเทวดาทั้งหลายที่ยังเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เจ้าประคุณของสัตว์ผู้ยากเอ๋ย ยากที่บุคคลใด เลยจะทำได้	-ไม่ปรากฏ

ฉ. กัณฑ์มัทรี ในกัณฑ์นี้มีการใช้นามนัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนทีพระเวสสันดรใช้โอรสให้หึงหวงพระนางมัทรีเพื่อให้พระนางคลายความเศร้าโศกที่ต้องพลัดพรากจากสองกุมาร ด้วยการตรัสว่าถ้ายังอยู่ในพระราชวังแล้วกายพระนางมัทรีจะต้องขาดสะบั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้นามนัยว่าพระกรเบื้องขวา โดยให้มีความหมาย ถึงคมอาวุธในพระหัตถ์ขวาของพระเวสสันดร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ถ้าแม้นพื่ออยู่ในกรุงไกรเหมือนแต่ก่อนมา หากว่า เจ้าทำเช่นนั้นกายของมัทรีก็จะขาดสะบั้นลงทันตา ด้วยพระกรเบื้องขวาของอาตมานี้แล้วแล	- ไม่ปรากฏ

ในตอนทีพระนางมัทรีเสด็จออกตามหาสองกุมารตลอดทั้งคืนแต่ก็ไม่พบ พระนางรำพันถึงสองกุมารด้วยความเสียพระทัยว่าพระนางสุดปัญญาแล้วที่จะตามหาลูกทั้งสอง ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้นามนัยว่าทั้งขว้างวางจิต โดยให้มีความหมายถึงการตายจากไป ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของแม่เอ๋ย หรือเจ้าทั้ง ขว้างวางจิตไปเกิดอื่น	- ไม่ปรากฏ

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีรำพันถึงสองกุมารด้วยความรักความอาลัย ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้นามนัยว่าฝักผี โดยให้ความหมายถึงการพึงพาอาศัยลูกทั้งสองในอนาคต ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ไอ้แม่อุ้มท้องประคองเคียงเจ้ามาก็หมายมั่น สำคัญว่าจะได้อยู่เป็นเพื่อนยากจะฝักผีพึงลูก ทั้งสองคน	- ไม่ปรากฏ

ฎ. กัณฑ์สักกบรรพ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้นามนัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฏ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้นามนัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฐ. กัณฑ์ฉกษัตริย์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้นามนัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้นามนัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

8. การกล่าวประชดประชัน

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางสุสดีทรงได้ฟังคำร่ำพันของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีที่ถูกชาวเมืองเนรเทศออกจากวัง พระนางมีความสงสารพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้การกล่าวประชดประชันว่าพระนางสุปารสุปปดีต้องการเสวยยาพิษหรือขึ้นไปผูกพระศอบนหลังคาปราสาทดีกว่าจะทรงมีชีวิตอยู่ ซึ่งไม่ปรากฏในรายาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	โอ้ ใครหนอ รู้จักยาพิษนั้นก็เอามาให้ข้า ข้าจะกินให้ตายไปเป็นการดีประเสริฐยิ่งนัก ถ้าข้าจะมีชีวิตอยู่ต่อไปนั้นไม่ประเสริฐเลย ถ้ามิฉะนั้นข้าจะขึ้นไปบนหลังคาปราสาทนั้น แล้ว ข้าจะใช้สไปผูกให้ติดมัน แล้วข้าจะเดิน ให้ตกลงไปตาย ประเสริฐยิ่งกว่ามีชีวิตอยู่เป็น มนุษย์นี้อีก

ในตอนที่พระเจ้ากรุงสุทศัทรกับพระนางมัทรีเพื่อทักทามิให้นำสองกุมารเสด็จออกไปอยู่ป่ากับพระเวสสันดรแต่พระนางมัทรีไม่ยอม ในรายาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้การกล่าวประชดประชันว่าพระนางมัทรีต้องนำสองกุมารไปอยู่ด้วยกันเพราะไม่สามารถตัดขาดจากลูกได้ เนื่องจากพระนางไม่ใช่พระเจ้ากรุงสุทศัทร ที่ทรงเห็นความสำคัญของช้างป้างัจฉาเคนทร์อันเป็นช้างวิเศษสามารถสอยดาวสาวเดือนลงมาถวายได้ จนยอมตัดขาดจากลูกคือพระเวสสันดรตามคำทูลของชาวเมือง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
เกล้ากระหม่อมเหมือนฝ้ายละออรูปพระบาท ก็ - ไม่ปรากฏ คงจะตัดพระลูกขาดได้คล่องๆ ไม่รู้หรือว่ ข้างเผือกขาวผ่องต้องพระประสงค์ จะสอยดาว สาวเดือนลงถวายได้ แกล้งเสือกส่งจงใจให้ ข้าศึก นี่หากว่าชาวเมืองเขาคิดลึกลงจนกันทุล ความ พระองค์จับพระเจ้าลูกเสี้ยมถึงงามต้อง ตามที่	

ในตอนเดียวกัน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้การกล่าวประชดประชันว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยอยู่ในวังย้อมไม้ขาดแคลนผู้คนญาติมิตรที่แวดล้อม ส่วนพระชาติและพระนางกัณหา นั้นเป็นเด็กคือรันทอนยากปากกล้า หากให้อยู่ในวังต่อไปชาวเมืองก็จะพากันจับไล่สองกุมารเหมือนจับไล่พระเวสสันดรอีก ถ้าพระเจ้ากรุงสุโขทัยเนรเทศพระเวสสันดรแล้วก็อย่าอวดสองกุมาร เพราะสองกุมารเป็นเพียงหลานอาจจะไม่ดียิ่งไปกว่าพระเวสสันดรที่เป็นโอรส ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร๑
พระพุทธเจ้าข้าใช้ว่าจะไ้ญาติขาดคนเมื่อไรมี - ไม่ปรากฏ ลูกน้อยนิดหนึ่งเท่านี้จะทำอะไรได้ ถึงจะเลี้ยง ไว้ก็คงขายพระบาท สอนหล่อนก็ยากปากก็ กล้าระอาใจ วาสุกกรีธาจะไ้ซึ่งพิชเชียว ชาวเมืองจะโกรธเกรี้ยวพาโลเลี้ยวไล่จับให้ อประมาณ จับพระเจ้าลูกแล้วมีหน้า ยังจะจับ พระเจ้าหลานลงเป็นสอง จะเลื่องลือระบือก้อง ทุกคำเข้า โอ้พระทูลเกล้าได้ตัดต้นแล้วโค่นเงา เชิญทิ้งถอน จะอาลัยอาวรณ์ไปไยมี พระเจ้า หลานหรือจะดีกว่าโอรส แต่ลูกในไ้ยังคึดคด คูเวทนา พระลูกเอ๋ยไม่ควรคู่กับบุรีแล้วนะ พระลูกรัก อย่าไ้สูงให้เกินศักดิ์ใช้สุริยวงศ์	

ง. กัณท์วันปเวสน์ ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จ. กัณท์ชูชก ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฉ. กัณท์จุลพน ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ช. กัณท์มัทราพ ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ซ. กัณท์กุมาร ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ณ. กัณท์มัทรี ในกัณท์นี้มีการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่มีพระเวสสันดรตรัสด้วยโวหารหึงหวงเพื่อให้พระนางมัทรีคลายความโศกเศร้าที่ไม่พบสองกุมารนั้น ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับใช้การกล่าวประชดประชันแตกต่างกัน คือในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้การประชดประชันว่าถ้าพระเวสสันดรยังครองราชสมบัติดั้งเดิมแล้วพระกายาของพระนางมัทรีต้องขาดสะบั้น แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้การประชดประชันว่าเหตุทั้งหลายที่เกิดขึ้นนี้เป็นเพราะกรรมเก่าของพระองค์เอง ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เจ้าเป็นเพียงแค่เมียควรหรือมาหมั้นได้ ถ้า मैं พื่ออยู่ในกรุงไกรเหมือนแต่ก่อนเก่า หากว่าเจ้า ทำเช่นนี้กายของมัทรีก็จะขาดสะบั้นลงทันตา	ทั้งนี้ทั้งนั้น เหตุแต่กรรมพื่อเองมีมาแต่ก่อน จะ ว่ากล่าวอะไรไม่ได้เลย

ในตอนเดียวกัน พระนางมัทรีตรัสตอบพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้การกล่าวประชดประชันว่านอกจากพระนางมัทรีซึ่งไม่ปลื้มพลกเอาตัวรอดจากพระเวสสันดรแล้ว ไม่มีนางสนมคนใดเลยที่ออกติดตามพระเวสสันดรมาอยู่ป่าหิมพานต์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
นอกจากนั้นที่แน่นอนคือนางไพนอันสนิหิด - ไม่ปรากฏ ใช้แต่ก่อนกาล ยังจะติดตามพระราชสมภารมา บ้างละหรือ ได้แต่มัทรีแสนคือผู้เดียวดอก ไม่ รู้จักปลื้มพลกพลิกไฟล่อเอาตัวหนี	

ฎ. กัณฑ์สักกบรรพ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฏ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฐ. กัณฑ์ถกษัตริย์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

9. การกล่าวอ้างอิง

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ง. กัณฑ์วนปเวสน์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จ. กัณฑ์ชูชก ในกัณฑ์นี้มีการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่ชูชกกลับมาทวงเงินที่ตนฝากไว้กับเพื่อนพราหมณ์สองผิวเมีย ครั้นรู้ว่าพราหมณ์สองผิวเมียใช้จ่ายเงินของตนหมดไปแล้ว ชูชกโกรธมาก ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้การกล่าวอ้างอิงสุภาษิตว่าเขียนรูปเสือให้วัวกลัว เป็นการกล่าวอ้างอิงให้เห็นกิริยาท่าทางที่ชูชกแสดงขู่พราหมณ์สองผิวเมีย ซึ่งไม่ปรากฏในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
-ไม่ปรากฏ	ชูชกกล่าวคำรามให้พราหมณ์กลัว แต่โดยซึ่ง วาจาอุปมาประดุจเขียนรูปเสือให้วัวกลัว

ในตอนที่นางอมิตตดาถูกบรรดานางพราหมณ์ในหมู่บ้านรุมคำทอเนื่องจากนางเป็นต้นเหตุให้พราหมณ์หนุ่มทั้งหลายพากันไม่พอใจทำร้ายพวกตน ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้การกล่าวอ้างอิงสุภาษิตว่าจะรักเหากว่าผม จะรักลมกว่าน้ำ จะรักถ้ำกว่าเรือน จะรักเดือนกว่าตะวันมีความหมายว่านางอมิตตดาเลือกรักชูชกซึ่งเป็นของที่ไม่ดี ไม่มีคุณค่ามากกว่ารักของดี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
จะมารักเหากว่าผมจะมารักลมกว่าน้ำ จะมารัก ถ้ำกว่าเรือนจะมารักเดือนยิ่งกว่าตะวัน	- ไม่ปรากฏ

ในตอนที่ชูชกพบกับพราณเจตบุตรในป่า ชูชกกล่าวคำลวงให้พราณเจตบุตรเชื่อว่าตนเป็นราชทูตกล้าเดินทางเข้ามาในป่าที่เต็มไปด้วยอันตราย ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้สุภาษิตว่า

อาสาเจ้าจนตัวตายเป็นการกล่าวอ้างอิงว่าชุกยินดีจะปฏิบัติหน้าที่จนตัวตาย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
เราคิดว่าจะอาสาเจ้าให้จนตัวตายตามสุภายิต	- ไม่ปรากฏ

จ. กัณท์จุลพน ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ข. กัณท์มหาพน ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ช. กัณท์กุมาร ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฉ. กัณท์มัทรี ในกัณท์นี้มีการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางมัทรีเสด็จออกตามหาสองกุมารแต่ไม่พบ พระนางตรัสถามพระเวสสันดรหลายครั้งก็ไม่ได้รับคำตอบ พระนางมัทรีจึงร่ำพันด้วยความเสียพระทัย ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้การกล่าวอ้างอิงสุภายิตว่าฉันไม่ตายเพราะลูก มีความหมายว่าพระนางมัทรีเหมือนฉันไม้ที่ต้องตายเพราะผล ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
อุปมาเสมือนหนึ่งพฤษาลดาวัลย์ย่อมอาศัย ลงเพราะลูกเป็นแท้เที่ยง	- ไม่ปรากฏ

ฎ. กัณท์สักกบรรพ ในกัณท์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฎ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฐ. กัณฑ์ลักษณีย์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

10. ปฏิปุจฉา

ก. กัณฑ์ทศพร ในกัณฑ์นี้มีการใช้ปฏิปุจฉาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระเจ้าสุทโธทนะตรัสกับพระองค์เองถึงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า ที่ทรงยังฝนโบกขรพรรษให้ตกต่อน้ำพระญาดิวส์ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ปฏิปุจฉาเพื่อแสดงว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้มีพระบารมีมากยิ่งขึ้น ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	โอ้! พระพุทธเอย พระองค์มีพระบารมีฤทธิ์ อานุภาพมากอะไรถึงขนาดนี้

ข. กัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์นี้มีการใช้ปฏิปุจฉาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พราหมณ์ทั้งแปดคนจากเมืองกลิงคราษฎร์มาขอรับพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์จากพระเวสสันดรในขณะที่พระองค์เสด็จออกให้ทาน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ปฏิปุจฉาแสดงให้เห็นความสทกปรกของพราหมณ์ทั้งแปดคน ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	คู่ก่อนสู่เจ้าพราหมณ์เอย เราพินิจเมียมองไป ยังสู่เจ้านี้แล้ว เห็นสกปรกอะไรอย่างนี้

ค. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้มีการใช้ปฏิจจนาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในตอนที่พระนางสุปารสุปดีกันแสงรำพันด้วยความสงสารพระเวสสันดรที่ต้องถูกขามเมืองศรีพิราญ์เนรเทศ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ปฏิจจนาเพื่อให้เห็นว่าพระเวสสันดรไม่ใช่คนผิด ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	โอ้เจ้าเวสสันดรเอย เจ้าเป็นผู้ไม่มีโทษ เหตุใด เล่าก็ชาวศรีพิราญ์พองทั้งหลายมาจับไล่เจ้า ออกจากเมืองนี้ เป็นผู้ทำประโยชน์แก่แผ่นดิน ทั้งมวล แล้วเหตุใดเล่าชาวศรีพิราญ์มาเนรเทศ เจ้าเวสสันดรให้ออกจากเมืองนี้

ในตอนที่ขอทานทั้งหลายกล่าวรำพันถึงพระคุณของพระเวสสันดรด้วยความเสียใจที่พระองค์ต้องถูกเนรเทศ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ปฏิจจนาเพื่อให้เห็นว่าชาวเมืองศรีพิราญ์ทำไม่ถูกที่เนรเทศพระองค์ออกจากเมือง ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	พระองค์แต่เป็นผู้ไม่มีมลทินโทษ เหตุอะไรเลย ก็ชาวศรีพิราญ์มาเนรเทศพระองค์ ให้พลัด พราจากเมืองดังนี้

ในตอนเดียวกัน บรรดาขอทาน แม่มด คนทรง คนบ้านนอก ผู้รักษาผืนดิน ผู้รักษาล้าง ผู้รักษาวัง นางสนมกรมการ คนรับใช้ พราหมณ์ บัณฑิต กวี มาชุมนุมกันเพื่อคร่ำครวญอาลัยถึงพระเวสสันดร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ปฏิจจนาเพื่อแสดงให้เห็นว่าชาวเมืองศรี

พิราษฏร์ทำไม่ถูกที่เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	อันว่าเหล่าชาวศรีพิราษฏร์ทั้งหลายนี้ เรียกได้ว่าเป็นคนไร้ธรรมจริงแล ไฉนเลยก็มาเนรเทศพระบาทเวสสันดรเป็นผู้ไร้โทษ ให้ปราศนิราศออกจากเมืองดังนี้

ในตอนที่พระนางมัทรีทูลตอบพระเจ้ากรุงสัณชัยที่ทรงห้ามพระนางไม่ให้ออกไปอยู่ป่ากับพระเวสสันดร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ปัญญาเพื่อแสดงให้เห็นว่าการเป็นหญิงม่ายนั้นเป็นสิ่งไม่ประเสริฐ ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ดังนี้

รายวามหาเวสสันดรชาดก,	มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
- ไม่ปรากฏ	ข้าแต่พระมหากษัตริย์เอ๋ย อันว่าแม่น้ำใด ที่ไม่มีน้ำเลย เรียกว่าแม่น้ำหรือไม่ว่า อันว่านครมณฑลราชบุตรพองทั้งหลาย ว่าถ้าไม่มีกษัตริย์ครองแล้ว เรียกว่าเมืองหรือไม่

ง. กัณฑ์วนปเวสน์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ปัญญาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จ. กัณฑ์ชู้ชก ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ปัญญาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฉ. กัณฑ์จุลพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ปัญญาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ช. กัณฑ์มหาพน ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ปัญญาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ซ. กัณฑ์กุมาร ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ปัญญาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฌ. กัณฑ์มัทรี ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ปัญญาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฎ. กัณฑ์สักกบรรพ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ปัญญาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฏ. กัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ปัญญาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฐ. กัณฑ์ถกษัตริย์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ปัญญาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ฑ. กัณฑ์นครกัณฑ์ ในกัณฑ์นี้ไม่ปรากฏการใช้ปัญญาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

จากการเปรียบเทียบรายวามหาเวสสันดรกับมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯข้างต้น จะเห็นว่าแม้เวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับจะเป็นวรรณคดีที่มีที่มาจากชาดกในพระพุทธศาสนาเหมือนกันและมีเนื้อหาเดียวกัน แต่สามารถกล่าวได้ว่าเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีรายละเอียดทางด้านวรรณศิลป์ที่ต่างกัน

บทที่ 6

สรุปและข้อเสนอแนะ

เวสสันดรชาดกเป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่มีความนิยมนอย่างมากทั้งในประเทศไทยและในราชอาณาจักรกัมพูชา ในประเทศไทยพบว่ามีหลักฐานเกี่ยวกับชาดกเรื่องนี้ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ส่วนในกัมพูชาก็พบว่ามีหลักฐานเกี่ยวกับชาดกเรื่องนี้ทั้งในรูปสลักและที่เป็นข้อความจารึกตั้งแต่เมื่อ 900 ปีที่ผ่านมา ย่อมแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่องและไม่เสื่อมคลายในทั้งสองประเทศ

ต้นฉบับที่ใช้ในการศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบรายวามหาเวสสันดรชาดก, กับมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ครั้งนี้คือ

1. รายวามหาเวสสันดรชาดก, ฉบับ 13 กัณฑ์ พิมพ์ครั้งที่ 13 พุทธศักราช 2507 โดยองค์การคำของครุสภา

รายวามหาเวสสันดรชาดก, ฉบับ 13 กัณฑ์มีที่มาจากกรมศึกษาธิการได้ดำเนินการรวบรวมและ ตรวจสอบเรื่องมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆซึ่ง “กวีแต่เก่าก่อนได้ร้อยกรองเอาไว้ด้วยถ้อยคำอันไพเราะ และมีวิธีการประพันธ์แปลกๆ” (รายวามหาเวสสันดรชาดก, 2507: คำนำ) จากผลงานการพระราชนิพนธ์ พระนิพนธ์และประพันธ์ของกวีไทยหลายท่านเรียงตามลำดับกัณฑ์ดังนี้

ชื่อกัณฑ์	ผู้ประพันธ์
ทศพร	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
หิมพานต์	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ทานกัณฑ์	สำนักวัดถนน
วนปเวสน์	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร
ชูชก	สำนักวัดสังข์กระจาย
จุลพน	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร
มหาพน	พระเทพโมฬี(กลิ่น)

ชื่อค้นท์	ผู้ประพันธ์
กุมาร	เจ้าพระยาพระคลัง(หน)
มัทรี	เจ้าพระยาพระคลัง(หน)
ลักกับรรพ	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร
มหาราช	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
นภคัตรี	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
นครกัณฑ์	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

2. มหาเวสสันดรชาดก ฉบับแปลจากภาษาเขมร (รายละเอียดในภาคผนวก) ผู้วิจัยแปลจากต้นฉบับคือมหาเวสสันดรชาดกฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย พุทธศักราช 2539 โดยอยู่ในความควบคุมของพระมหาสุวรณ์ จันทวนโณ วัดนางพญา จังหวัดพิษณุโลก อดีตอาจารย์ภาษาเขมร ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และการตรวจสอบความถูกต้องในการแปลโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรรณพ บุญฤทธิ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กัณฐก กัณฐิมา และ ดร.จุฑพร โคตรกนก ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรนี้สรุปที่มาได้ว่าหลวงนิพนธ์มนตรี ฤกษ์ แกม เป็นผู้รวบรวมคัดเลือก ตรวจสอบและแปลเรียบเรียงขึ้นใหม่บ้างในส่วนที่ขาดหาย จากต้นฉบับเวสสันดรชาดกฉบับโบราณที่เก็บรักษาไว้ในบรรณาลัยในพุทธศาสนบัณฑิตย ประเทศกัมพูชา ที่รวบรวมมาจากวัดในจังหวัดต่างๆ ซึ่งแต่ละฉบับต่างก็มีสำนวนโวหารแตกต่างกันไปตามความนิยมชมชอบของอุบาสกอุบาสิกา โดยหลวงนิพนธ์มนตรี ฤกษ์ แกมได้อธิบายไว้ว่า “มหาเวสสันดรชาดกที่เรารวบรวมตีพิมพ์ขึ้นนี้ ก็ไม่ใช่ฉบับที่เราเริ่มแปลเรียบเรียงขึ้นมาใหม่ คือเราเพียงแค่เอาคัมภีร์โบราณศาสดามหาชาติเหล่านั้นเอง มาพินิจตรวจทานแล้วจำลองออกตีพิมพ์เผยแพร่” (มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมร: ถอดพิมพ์) เนื้อหาแบ่งออกเป็นกัณฑ์ต่างๆ 13 กัณฑ์ ได้แก่ ทศพร หิมพานตทานกัณฑ์ วนปเปวสน์ ชุชก จุลพน มหาพน กุมาร มัทรี ลักกับรรพ มหาราช นภคัตรีและนครกัณฑ์ เวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมาจาก มหานิบาตชาดกชุดทกนิภายในพระสุตตันตปิฎก

การศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบรายชวามหาเวสสันดรชาดก,กับมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรนี้ มีความมุ่งหมายที่จะวิเคราะห์และเปรียบเทียบเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับในด้านวรรณศิลป์ ซึ่งได้แก่ การวิเคราะห์ในด้านเนื้อหา ประกอบด้วยโครงเรื่อง แก่นเรื่อง เนื้อเรื่อง ตัวละคร และฉาก การวิเคราะห์ในด้านกลวิธีการแต่ง ประกอบด้วย กลวิธีการเล่าเรื่อง และกลวิธี

การดำเนินเรื่อง การวิเคราะห์ในด้านการใช้ภาษา ประกอบด้วย การใช้ถ้อยคำ การใช้โวหารและการใช้ภาพพจน์

ผลการวิเคราะห์และเปรียบเทียบเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับทำให้ทราบว่า ทั้งรายชามหาเวสสันดรชาดก,และมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเป็นวรรณกรรมที่มีวรรณศิลป์สมบูรณ์ตามกรอบทฤษฎีที่ตั้งไว้ ดังนี้

ในด้านเนื้อหาและกลวิธีการแต่ง ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีการดำเนินเรื่องตามลำดับเวลาตามลำดับเหตุการณ์ และเป็นไปตามขนบการแต่งชาดก ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้โดยง่าย นอกจากนี้การนำเสนอโครงเรื่องหรือประเด็นความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นมีความกลมกลืนกันไปกับเนื้อเรื่อง และสนับสนุนแก่นเรื่องหลัก คือความเพียรในการสร้างสมทานบารมี แม้จะก่อให้เกิดทุกข์ แต่ก็ยังเป็นปัจจัยนำไปสู่ความหลุดพ้นจากวิญญูสงสาร และสนับสนุนแก่นเรื่องรองคือ ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ

ในด้านการใช้ภาษาพบว่าในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีการคัดเลือกถ้อยคำได้แก่ การใช้ถ้อยคำแสดงอารมณ์ การใช้คำอ้อมค้อม การใช้คำยานาม และการหลากคำ มาใช้อย่างพิถีพิถัน มีความหมายลึกซึ้งและสอดคล้องกับองค์ประกอบด้านเนื้อหา ทำให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลิน นอกจากนี้มีการใช้โวหารประเภทต่างๆ ทั้ง 5 ประเภท ได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร เทศนาโวหาร สาธกโวหารและอุปมาโวหาร รวมทั้งมีการนำภาพพจน์ต่างๆ ได้แก่ การเปรียบเทียบแบบอุปมา การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ การใช้สัญลักษณ์ การใช้บุคลาธิษฐาน สมพจน์ย นามนัย การกล่าวประชดประชัน การกล่าวอ้างอิง และอุปุจฉา มาใช้เพื่อช่วยเพิ่มความไพเราะและขยายความให้เนื้อหามีความละเอียด ช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นภาพชัดเจน

จากการเปรียบเทียบเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับในด้านวรรณศิลป์ทำให้ทราบว่า วรรณกรรมทั้งสองฉบับมีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกัน ดังนี้

1. ในด้านเนื้อหา

1.1 เนื้อเรื่องเหมือนกันแต่มีรายละเอียดที่แตกต่างกันในบางกัณฑ์ ได้แก่ ในกัณฑ์ทศพร กัณฑ์กุมารบรรพ และกัณฑ์มหาราช

1.2 โครงเรื่องหลักและโครงเรื่องรองเหมือนกัน คือประกอบด้วยเหตุการณ์และความขัดแย้งต่างๆที่ทำให้เนื้อเรื่องดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นจนจบ นอกจากนี้โครงเรื่องยังมีส่วนในการสนับสนุนแก่นเรื่องหลักและแก่นเรื่องรองอีกด้วย

1.3 แก่นเรื่องหลักและแก่นเรื่องรองเหมือนกัน ดังนี้ แก่นเรื่องหลักคือ ความเพียรในการสร้างสมทานบารมี แม้จะก่อให้เกิดทุกข์ แต่ก็ยังเป็นปัจจัยนำไปสู่ความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร นั่นคือความเพียรในการสร้างสมทานบารมีของพระเวสสันดรที่แม้จะก่อให้เกิดความทุกข์ทั้งแก่พระองค์เองและพระนางมัทรี รวมทั้งพระชาติและพระนางกัณหา แต่พระองค์ก็ไม่ย่อท้อ กลับเพียรปฏิบัติจนเป็นปัจจัยให้พระองค์พบทางหลุดพ้นจากวัฏสงสารได้ในที่สุด แก่นเรื่องรองคือ ความลุ่มหลงในกามารมณ์ก่อให้เกิดโทษ นั่นคือชูชกมีความลุ่มหลงนางอมิตตดา ส่งผลให้ชูชกต้องได้รับความลำบากและถึงแก่ชีวิตในที่สุด

1.4 ตัวละครเหมือนกัน

ตัวละครหลายมิติ ได้แก่ พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระเจ้ากรุงลััญชัย ชูชก นางอมิตต-ดาหรืออมิตตดาปนา พระชาติ และพรานเจตบุตร

ตัวละครมิติเดียว ได้แก่ พระนางผุสดีหรือสุปราสูปดี และพระนางกัณหาหรือพระนางกฤษณา

จำนวนตัวละครมีความแตกต่างกันในกัณฑ์หิมพานต์ และกัณฑ์มหาราช

1.5 ฉากหรือสถานที่ที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับนั้นเหมือนกัน คือประกอบด้วยฉากที่เป็นธรรมชาติ ฉากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์และฉากที่เป็นสภาพการดำเนินชีวิตของตัวละคร แต่ฉากที่เป็นธรรมชาติมีความแตกต่างกันในด้านจำนวนและชนิดของพืช สัตว์ รวมทั้งสัตว์หิมพานต์และมนุษย์ที่ปรากฏในกัณฑ์วันปเวสน์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาราช

2. ในด้านกลวิธีการแต่ง

2.1 กลวิธีการเล่าเรื่องเหมือนกันคือพระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่าเรื่องในอดีตชาติของพระองค์

2.2 กลวิธีการดำเนินเรื่อง ได้แก่

2.2.1 การเปิดเรื่องเหมือนกันคือเปิดเรื่องแบบเข้าสู่เนื้อเรื่องทันที

2.2.2 การดำเนินเรื่องเหมือนกัน คือมีทั้งการดำเนินเรื่องแบบเล่าเรื่องย้อนอดีต รวมทั้งมีการดำเนินเรื่องแบบเล่าเหตุการณ์เกิดต่างสถานที่ สลับกันไปมา นอกจากนี้ยังมีการดำเนินเรื่องตามแบบธรรมเนียมของเรื่องชาดก คือการกล่าวอ้างว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้า มีการแสดงคุณธรรมหรือบารมีต่างๆของพระพุทธเจ้า และมีการอธิบายการกลับชาติมาเกิดของตัวละครต่างๆ

2.2.3 การปิดเรื่องเหมือนกัน คือการอธิบายการกลับชาติมาเกิดของตัวละคร

3. ในด้านการใช้ภาษา

3.1 การใช้ถ้อยคำ

3.1.1 การใช้คำแสดงอารมณ์ แบ่งออกเป็นการใช้คำแสดงอารมณ์รัก อารมณ์โกรธ และอารมณ์โศกเศร้า ผลการวิเคราะห์พบว่าการใช้คำแสดงอารมณ์ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ผลการเปรียบเทียบทำให้ทราบว่า การใช้คำแสดงอารมณ์มีความหมายใกล้เคียงกัน แต่หลากหลาย และแตกต่างกันในการเลือกใช้คำและจำนวนคำที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกแต่ละฉบับอย่างชัดเจน แสดงให้เห็นว่ามีการเลือกใช้คำแสดงอารมณ์เรียกตัวละครต่างๆเพื่อให้มีความหมายสอดคล้องกับเหตุการณ์และเพื่อให้ไพเราะคล้องจองกับปริบทในคำประพันธ์

ตัวอย่างการใช้คำแสดงอารมณ์โกรธในกัณฑ์ชุก ดอนที่นางพราหมณีในหมู่บ้านมารุมคำทอนางอมิตตดา ในรายาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้คำว่า ตะกละกาลิ เลือกล่ไสส่ง และเงาโจดชั่วชาติ เป็นต้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้คำว่า หยาบอัปรีย์ อัปยศ และเอา ฝึมาทำเป็นผิว เป็นต้น

ตัวอย่างการใช้คำแสดงความรักในกัณฑ์มัทรี ตอนที่พระนางมัทรีออกตามหาสองกุมารตลอดทั้งคืนแต่ไม่พบ พระนางเกิดความเศร้าโศกเสียใจมาก ในรายาวมหา

เวสสันดรชาดก, ใช้คำแสดงอารมณ์โศกเศร้าว่า หมองศรีกำสรดสะอึกสะอื้น และพระพักตร์ฟุ้งฟองนองไปด้วยน้ำพระเนตร เป็นต้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้คำว่า วังเวงใจ อาลัยอาวรณ์ และระทมตรมตรอม เป็นต้น

3.1.2 การใช้คำอ้อมค้อม แบ่งออกเป็นการใช้คำอ้อมค้อมเรียกตัวละครต่างๆ ในฐานะต่างๆ และการใช้คำอ้อมค้อมอื่นๆ ที่เป็นการแสดงออกทางวรรณศิลป์ ผลการวิเคราะห์พบว่าการใช้คำอ้อมค้อมในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ผลการเปรียบเทียบทำให้ทราบว่า การใช้คำอ้อมค้อมในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีความหมายใกล้เคียงกัน แต่หลากหลายและแตกต่างกันทั้งในการเลือกใช้คำและจำนวนคำที่ปรากฏอย่างชัดเจน แสดงให้เห็นว่ามีการเลือกใช้คำอ้อมค้อมเรียกตัวละครต่างๆ เพื่อให้มีความหมายสอดคล้องกับเหตุการณ์และเพื่อให้ไพเราะคล้องจองกับบริบทในคำประพันธ์

ตัวอย่างการใช้คำอ้อมค้อมเรียกพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, ใช้ว่า หน่อพระชินศรีโมลีโลก และสมเด็จพระบรมราชวิวงศ์พงศ์พุทธรังษลฤกษ์กษัตริย์ เป็นต้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ว่าพระบรมโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนวิเศษ และพระหน่อพุทธรังษล เป็นต้น

ตัวอย่างการใช้คำอ้อมค้อมเรียกชุกในฐานะปู่ชุกในรายชามหาเวสสันดรชาดก, ใช้ว่า เฒ่าสรรพเสียดชะชานสกปรก และอ้ายเฒ่าแก่กากกลีกระดางลง เป็นต้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ว่า มนุษย์อัปลักขณ และตาปีศาจ เป็นต้น

ตัวอย่างการใช้คำอ้อมค้อมอื่นๆ ที่แสดงความสามารถทางวรรณศิลป์ เช่น คำว่า ตาย ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, ใช้ว่า ทั้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น และวางวาย เป็นต้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ว่า ดิดในบ่วงพระยมราช และถึงอนาคตกาลไปเบื้องหน้า เป็นต้น

3.1.3 การใช้คำยานาม แบ่งออกเป็นชานามเรียกตัวละครต่างๆ รวมทั้งชานามพระอินทร์ ชานามพระสงฆ์ และชานามพระพุทธรูป ผลการวิเคราะห์พบว่าการใช้คำชานามในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ผลการเปรียบเทียบทำให้ทราบว่า การใช้คำชานามในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีความหมายใกล้เคียงกัน แต่หลากหลายและแตกต่างกันทั้งในการเลือกใช้คำและจำนวนคำอย่างชัดเจน แสดงให้เห็นว่ามีการเลือกใช้คำชานามเรียกตัวละครต่างๆ

เพื่อให้มีความหมายสอดคล้องกับเหตุการณ์ต่างๆ ในเรื่องรวมทั้งเพื่อให้มีความไพเราะคล้องจองกับปริบทในคำประพันธ์

ตัวอย่างคำขานนามพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เช่น สมเด็จพระมหาสัตว์ผู้เลิศลพโลกพิภพแผ่นดินสีพีเวสสันดร และพระเวสสันดรพุทธพงศ์ผู้ทรงพระปรีชา เป็นต้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ว่า พระมหाराชสมภารผู้เป็นอัสวราชอินทวงศ์ประเสริฐ เป็นต้น

ตัวอย่างการใช้คำขานนามซุชกในด้านบวก ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เช่น ท่านผู้เป็นพราหมณ์พร้อมพฤติศาสตรไสยสงครามเวทบรรณวงศฤทธิศักดิ์ไตรศูลี และมหาพราหมณ์ผู้ประพฤติพรตพรหมจรรยา เป็นต้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ว่า ซุชกเป็นเผ่าพงศ์วงศ์ตระกูลพราหมณ์ และมหาพราหมณ์ผู้จำเริญ เป็นต้น การใช้คำขานนามซุชกในด้านลบ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เช่น ซุชกเจ้าโศกชั่วชาติเชิงจะขอทาน และทมิฬซุชกทลิตทกใจบาปชั่วช้า เป็นต้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้ว่า ตาพฤตอาจารย์ผู้เป็นเผ่าพงศ์คนต่ำทรามไฟประโยชน์โลกฉิบ และซุชกพราหมณ์ผู้หินโหด เป็นต้น

3.1.4 การหลากคำ แบ่งออกเป็นการหลากคำเรียกตัวละครในฐานะต่างๆ รวมทั้งการหลากคำเรียกพระอินทร์ ผลการวิเคราะห์พบว่ามีการหลากคำในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ผลการเปรียบเทียบทำให้ทราบว่าการหลากคำในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีความหลากหลายและแตกต่างกันทั้งในการเลือกใช้คำและจำนวนคำอย่างชัดเจน และเพื่อให้มีความหมายสอดคล้องกับเหตุการณ์ต่างๆ ในเรื่องรวมทั้งเพื่อให้มีความไพเราะคล้องจองกับปริบทในคำประพันธ์

ตัวอย่างการหลากคำพระนางผุสดีในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กัณฑ์ท่านกัณฑ์ เช่น สมเด็จพระพันปี และสมเด็จพระอัครเวสสันดรราชมารดา เป็นต้น ไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ตัวอย่างการหลากคำเรียกพระพุทธเจ้าในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กัณฑ์ทศพร เช่น พระบรมโลกนาถศาสดา และสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น ไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ตัวอย่างการหลាកคำเรียกพระเวสสันดรในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
กัณฑ์กรกัณฑ์ เช่น ลูกรักผู้เดียวเป็นยอดอ่อนแก่นหน่อหญ่ขี้ประจุนัยนาทองพ้อเอ๋ย และลูกรัก
ถนอมเต็มจิตเสมอชีวิตของพระบิดา เป็นต้น ไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก,

3.2 การใช้โวหาร

3.2.1 บรรยายโวหาร ผลการวิเคราะห์พบว่าเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีบท
บรรยายโวหารที่เป็นลำดับขั้นตอน ใช้ภาษาได้อย่างไพเราะงดงามด้วยวรรณศิลป์ เหมาะสมกับ
สถานะของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องได้อย่างชัดเจน ผลการเปรียบเทียบทำให้ทราบว่าใน
เวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันในกัณฑ์ต่างๆ ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่นใน
ตอนที่พระพุทธเจ้าแสดงเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ทั้งห้าแล้วพระองค์เสด็จไปนครราชกุหลาบและกรุง
กบิลพัสดุ์ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯมีบรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับการขอวชนของอำมาตย์
ที่พระเจ้าสุทโธทนะส่งไปนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จมา ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก,
 เป็นต้น

ในกัณฑ์หิมพานต์ มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น
ในมหาเวสสันดรชาดกฉบับแปล ในตอนที่พระนางสุปารสุปดีทรงครรภ์ ด้วยพระบารมีของ
พระเวสสันดรที่จะมาถือกำเนิดทำให้พระนางต้องการสร้างกุศลบริจาคทาน และพราหมณ์ได้
ทำนายว่าพระเจ้ากรุงสุทโธทนะจะได้พระราชบุตรที่มีความยิ่งใหญ่เป็นที่เคารพยกย่องในชมพูทวีป
บรรยายโวหารตอนนี้ไม่พบในรายวามหาเวสสันดรชาดก, และในตอนที่พระเวสสันดรบริจาค
ช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้พราหมณ์ทั้งแปดคน มีรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการของพราหมณ์ทั้งแปดคนที่
ทำให้ร่างกายพวกตนดูสกปรกน่าเวทนา รวมทั้งพราหมณ์ทั้งแปดคนพากันกล่าวสรรเสริญ
พระบารมีของพระเวสสันดรก่อนจะทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดร
ชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์ทศกัณฑ์ มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น
ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, การบรรยายกิริยาอาการเสียใจของผู้คนในเมืองสีพี ในตอนที่
พระเวสสันดรถูกเนรเทศ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯบรรยายรายละเอียดประเภท คำพูด

และอาการของคนต่างๆ อย่างละเอียด นอกจากนี้ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายการลา
ผนวชของพระเวสสันดรต่อพระนางสุปารสุปดี ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, และ
ในตอนที่พระเวสสันดรจะเสด็จออกจากเมืองสีพีไปนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, บรรยายการ
แต่งองค์ของพระเวสสันดร การบรรยายความอาลัยขอพระญาติวงศ์และนางสนม และการสั่งเสีย
ฝากฝังให้ทุกคนช่วยดูแลพระบิดาพระมารดาของพระองค์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก
ภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์วนปเวสน์ มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น
ในตอนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลีและพระนางกัณหาเสด็จมาถึงศาลาบริเวณเมือง
มาตุลนคร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีรายละเอียดเกี่ยวกับพระนางมัทรีปรนนิบัติ
พระเวสสันดร ทำความสะอาดศาลา รวมทั้งอาการของกษัตริย์เจตราชูร์ที่เร่งรีบมาเข้าเฝ้า
พระเวสสันดร ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, และในรายวามหาเวสสันดรชาดก,
มีบรรยายเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของพระเวสสันดรในขณะที่ครองเพศฤๅษี ว่าพระองค์งดเว้นจากเมถุน
ปฏิบัติสมาทานเบญจศีล นมัสการกองไฟ เจริญพรหมวิหาร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก
ภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์ชูชก มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในมหา
เวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายรูปร่างลักษณะ กิริยาอาการ อาชีวะ วิธีการทำมาหากิน รวมทั้ง
อาหารต่างๆ ที่ชูชกขอลาจากชาวบ้านอย่างละเอียด ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก,
นอกจากนี้ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีบรรยายทำทางที่ชูชกแสดงการข่มขู่เพื่อนพราหมณ์
เพื่อให้กลัว ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, และในรายวามหาเวสสันดรชาดก, มีการ
บรรยายกิริยาอาการของนางอมิตตคว่านางเป็นสตรีมีจิต สะบึ้งสะบัด เท้าแขนแอ่นหยัด แต่ใน
มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายว่านางมีกิริยาเรียบร้อยงดงาม และร่างกายมีกลิ่นหอม เป็นต้น

ในกัณฑ์จุลพน มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ใน
ตอนที่ชูชกออกเดินทางไปยังเขาวงกตนั้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีบรรยายรายละเอียด
เกี่ยวกับทำทางที่น่าขบขัน น่าสมเพชของชูชกอย่างละเอียด ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดร
ชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์มหาพน มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกัน คือตอนที่ชูชกออกเดินทางไปตามคำบอกของพระอภัยมณี ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, บรรยายรายละเอียดทิศทางและการเดินไปในป่าตามลำพังของชูชก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์กุมาร มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระนาง มัทรีเสด็จเข้าบรรทม ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าพระนางบรรทมไม่หลับและเกิดเหตุอาเพศต่างๆ กับพระนาง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ นอกจากนี้ในตอนที่ชูชกเข้าไปพบพระเวสสันดรในพระอาศรม ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีบรรยายคำพูดทักทายของชูชกอย่างละเอียด และคำตรัสตอบของพระเวสสันดรที่ เชื้อเชิญชูชกให้พักผ่อน กินอาหารต่างๆ หลายชนิด ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, นอกจากนั้นในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับสองกุมารที่หนีไปซ่อนตัวในสระบัวว่าสองกุมารนั้นเป็นสำเภาทองที่จะแล่นฝ่าคลื่นลมพาสัตว์โลกข้ามไปสู่ฝั่งแห่งนิพพาน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ และในตอนที่พระชาติฟ้องพระเวสสันดรว่าตนถูกชูชกทำร้ายนั้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีบรรยายรายละเอียดลักษณะบุรุษไทยต่างๆ ของชูชกอย่างละเอียด ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์มัทรี มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่เทวดาผู้เป็นใหญ่สั่งให้เทพดาแปลงกายเป็นพญาเสือสามตัวนอนขวางทางเสด็จของพระนางมัทรีนั้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายรายละเอียดคำสั่ง คำแนะนำของเทวดาผู้เป็นใหญ่อย่างละเอียด ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, และในตอนที่พระนางมัทรีเสด็จมาพบพญาเสือสามตัวนอนขวางทางอยู่นั้น พระนางอ่อนวอนขอทางแล้วแต่ไม่เป็นผล ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายคำรำพันของพระนางมัทรีถึงพระเวสสันดร พระชาติและพระนางกัณหาอย่างละเอียด ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก,

ในกัณฑ์สัทกบรพ มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พราหมณ์แปลงทูลขอพระนางมัทรีจากพระเวสสันดรนั้น ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, บรรยายว่าพราหมณ์แปลงทูลขอโดยตรง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายว่าพราหมณ์แปลงกล่าวถึงความลำบากยากไร้แก่ราชของตนก่อน เป็นต้น

ในกัณฑ์มหาราช มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีบรรยายรายละเอียดในตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยไถ่ถอนตัวพระชาติและพระนางกัณหากจากชุกแล้ว พระองค์ให้จัดพิธีรับขวัญ พิธีแต่งองค์ของสองกุมาร ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์กษัตริย์ มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระอินทร์บันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมาเพื่อให้กษัตริย์ทั้งหกพระองค์รวมทั้งข้าราชการบริพารฟื้นฟูจากสลับนั้น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ บรรยายความคิดของพระอินทร์อย่างละเอียด ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์ครุฑกัณฑ์ มีบรรยายโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่ขบวนรับเสด็จพระเวสสันดรออกจากป่าหิมพานต์เข้าถึงเขตนครแล้ว ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, บรรยายเกี่ยวกับจำนวนเวลาทั้งสิ้นที่พระเวสสันดรเสด็จออกไปสู่ป่าหิมพานต์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

3.2.2 พรรณนาโวหาร ผลการวิเคราะห์พบว่าในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีบทพรรณนาโวหารที่ไพเราะ งดงามด้วยการใช้ภาษาอย่างสละสลวยคล้องจอง เหมาะสมกับฉากหรือเหตุการณ์ในเรื่อง รวมทั้งช่วยให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลินและซาบซึ้ง ผลการเปรียบเทียบทำให้ทราบว่าในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันในกัณฑ์ต่างๆ ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระอุทัยเถระทูลอัญเชิญพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระบิดาที่กรุงกบิลพัสดุ์ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พรรณนาเกี่ยวกับสภาพป่าและหนทางที่งดงามสะดวกสบายเหมาะแก่การเดินทาง ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, และในตอนที่พรรณนาพรสับประการเกี่ยวกับพรข้อที่สิบของพระนางสุปารสุปปดีในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์หิมพานต์ มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระเวสสันดรมีพระดำริว่าจะบริจาคอัมมัตถิกทาน ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาเกี่ยวกับกิริยาอาการเคลื่อนไหว และแตกตื่นของสัตว์ในหิมพานต์ทั้งหลาย ซึ่งไม่ปรากฏ

ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ นอกจากนั้นในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ในตอนที่พระนางมัทรีทูลพรรณนาเกี่ยวกับความมั่งคั่งของป่าหิมพานต์ ด้วยการกล่าวถึงต้นไม้ สระน้ำ ดอกไม้ต่าง ๆ นั้นไม่ปรากฏในรายชามหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาเกี่ยวกับความเจ็บไข้ของพระนางมัทรีที่พระเจ้ากรุงสัณชัยนครเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์ทวนปเวสน์ มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, มีการพรรณนารายละเอียดเกี่ยวกับเขาคันธมาทน์ แม่น้ำเกตุมดินที่สระมูลลินท์ รวมทั้งสระโบกขรณี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์ชูชกไม่ปรากฏพรรณนาโวหารที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์จุลพน มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, ในตอนที่พระนางเจตบุตรพรรณนาเกี่ยวกับป่าหิมพานต์ให้ชูชกฟังนั้น มีรายละเอียดเกี่ยวกับป่ามะม่วง ทั้งชนิด ขนาด และรสชาติ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์มหาพน มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, ในตอนที่พระเจ้าอุทุมพรพรรณนารายละเอียดเกี่ยวกับเขาคันธมาทน์ รวมทั้งในตอนที่พรรณนาเกี่ยวกับราชสีห์ทั้งสี่จำพวกที่อาศัยอยู่ในเขาคันธมาทน์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์กุมาร มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระเวสสันดรพรรณนางค์ประกอบและรายละเอียดต่างๆของเรือสำเภาทอง รวมทั้งในตอนที่พรรณนาเกี่ยวกับเหตุอัศจรรย์ต่างๆ หลังจากที่พระเวสสันดรพระราชทานสองกุมารให้แก่ชูชก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์มัทรี มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระนางมัทรีเสด็จออกติดตามหาพระชาติและพระนางกัณหาคลอทั้งคืนเป็นระยะทาง 15 โยชน์ ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, พรรณนาความโศกเศร้าของพระนางมัทรีและความสลดหม่นมัวของธรรมชาติซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์สักกบรรพ มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันในตอนที่พระเวสสันดรพระราชทานพระนางมัทรีให้แก่พราหมณ์แปลง ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, อ้างถึงเหตุการณ์อัศจรรย์ที่เคยเกิดขึ้นในกัณฑ์กุมาร แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ พรรณนาเหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นโดยละเอียด เป็นต้น

ในกัณฑ์มหาราช มีพรรณนาโวหารที่แตกต่างกันในตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยจัดเตรียมกองทัพเพื่อจะยกออกไปรับพระเวสสันดรกลับคืนเมือง ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, พรรณนารายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนช้างศึกและพลช้างอย่างละเอียดซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์ฉกษัตริย์และกัณฑ์นครกัณฑ์ไม่ปรากฏพรรณนาโวหารที่แตกต่างกัน

3.2.3 เทศนาโวหาร ผลการวิเคราะห์พบว่าเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏเทศนาโวหารที่มีความหมายในเชิงสั่งสอนที่ลึกซึ้งกินใจ มีการใช้ภาษาได้อย่างไพเราะด้วยสัมผัสทั้งเสียงและคำและกลมกลืนด้วยความหมาย ผลการเปรียบเทียบทำให้ทราบว่าในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีเทศนาโวหารที่แตกต่างกันในกัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์ชูชกและกัณฑ์กุมาร ดังนี้

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ปรากฏความแตกต่างของเทศนาโวหารในตอนที่พระนางสุสติ์ทูลขอพระราชทานอภัยโทษพระเวสสันดรจากพระเจ้ากรุงสุโขทัย

ในกัณฑ์ชูชก ปรากฏความแตกต่างของเทศนาโวหารในตอนที่น่างพราหมณ์ในหมู่บ้านมารุมกันด่าว่าสั่งสอนนางอมิตตดา

ในกัณฑ์กุมารปรากฏความแตกต่างของเทศนาโวหารในตอนที่พระเวสสันดรสั่งสอนพระชาติที่แอบหนีไปซ่อนในสระบัว และในตอนที่พระเวสสันดรสั่งสอนเดือนพระสติของพระองค์เอง

3.2.4 สารกโวหาร ผลการวิเคราะห์พบว่าในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับปรากฏการใช้สารกโวหารประกอบการประพันธ์เพื่อให้สอดคล้องเหมาะสมกับเนื้อหาในตอนนั้นๆ ด้วยการใช้ภาษาที่มีความเปรียบเทียบที่ลึกซึ้ง ไพเราะ และช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพต่างๆ ได้อย่างชัดเจน ผลการเปรียบเทียบพบว่ามีการใช้สารกโวหารที่แตกต่างกันระหว่างเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับในกัณฑ์ทานกัณฑ์และกัณฑ์สัฏกบรพ ดังนี้

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ปรากฏความแตกต่างของสารกโวหารในตอนที่พระเจ้ากรุงสัญชัยตรัสห้ามพระนางมัทรีมิให้ออกติดตามพระเวสสันดรไปอยู่ป่าหิมพานต์

ในกัณฑ์สัฏกบรพ ปรากฏความแตกต่างของสารกโวหารในตอนที่พระนางมัทรีทูลความในพระทัยของพระนางให้พระเวสสันดรทราบว่าพระนางเต็มพระทัยที่จะไปเป็นกรรมสิทธิ์ของพราหมณ์แปลง

3.2.5 อุปมาโวหาร ผลการวิเคราะห์พบว่าในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีการใช้อุปมาโวหารที่เหมาะสมกับเนื้อหาช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราว รวมทั้งมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น และใช้ภาษาได้อย่างไพเราะกลมกลืนสอดคล้องกันทั้งสัมผัสและความหมาย ผลการเปรียบเทียบพบว่าในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีการใช้อุปมาโวหารที่แตกต่างกันในกัณฑ์ต่างๆ ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร มีอุปมาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่นในตอนทีหลังจากฝนโบกขรพรรษตกลงมาท่ามกลางที่ประชุมพระญาติวงศ์และพระสงฆ์สาวกทั้งหลายแล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จออกมาเพื่อแสดงชาดกแก่เหล่าสาวก ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อุปมาโวหารว่าพระพุทธเจ้าลีลาเหมือนเกสรราชสีห์ ซึ่งไม่ปรากฏในร้อยยวามหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์หิมพานต์ ไม่ปรากฏความแตกต่างของอุปมาโวหาร

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ มีอุปมาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระนาง สุปารสุปดีในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ทูลอ้อนวอนพระเจ้ากรุงสุโขทัย มิให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง ซึ่งไม่ปรากฏในร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์วนปเวสน์ มีอุปมาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่กษัตริย์เจตราชูร์ทูลอธิบายเกี่ยวกับป่าบริเวณสระมูจลินทร์ว่าไม่มีอันตรายใดๆ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์ชูชก มีอุปมาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก, แสดงให้เห็นท่าทางของชูชกเมื่อเห็นนางอมิตตดาเป็นครั้งแรกว่าเหมือนโคแก่เห็นหญ้าอ่อน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์จุลพน มีอุปมาโวหารที่ใกล้เคียงกัน แต่แตกต่างกันในลีลาการใช้ภาษา ในตอนที่พราณเจตบุตรบอกหนทางไปสู่ป่าหิมพานต์แก่ชูชก โดยอุปมาใบไม้ที่แก่งไกวเหมือนชายหนุ่มดื่มสุราเป็นครั้งแรก

ในกัณฑ์มหาพน ไม่ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์กุมาร มีอุปมาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่ชูชกทูลบิณฑาเรียสองกุมาร เมื่อสองกุมารคืนหลดก็รีบกลับมาทูลฟ้องพระเวสสันดร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อุปมานางกฤษณาว่าเหมือนโคอุกนายโคบาลทูลดี และในตอนเดียวกันพระเวสสันดรมีพระทัยสงสารสองกุมาร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อุปมาพระเวสสันดรว่าไม่มีความสุขเหมือนเศรษฐีที่จับช้างตกมันหรือเหมือนพระจันทร์อยู่ในกำมือพระราหู ซึ่งไม่ปรากฏในร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์มัทรี มีอุปมาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่สองกุมารร้องรำพันถึงพระนางมัทรี เหล่าเทวดาทั้งหลายได้อินก็พลอยเศร้าเสียใจอย่างหนักตามไปด้วย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ และในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ในตอนที่พระนางมัทรีเสด็จออกตามหาสองกุมารแต่ไม่พบนั่น พระนางอุปมาพระองค์ว่าเหมือนแม่นก

บินออกไปหาอาหาร กลับมาไม่พบลูกขอมทุกข์โศก ซึ่งไม่ปรากฏในรายชามหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์สักกบรรพ มีอุปมาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระอินทร์จะถวายพระนางมัทรีคืนให้แก่พระเวสสันดร พระอินทร์แสดงเหตุผลว่าทั้งสองพระองค์นั้นคู่ควรกัน ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, อุปมาว่าเหมือนน้ำนมสดคู่ควรกับสังข์เจียรไน แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อุปมาว่าพระนางมัทรีเสมอด้วยพระเนตรของพระเวสสันดร เป็นต้น

ในกัณฑ์มหาราช ไม่ปรากฏอุปมาโวหารที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์ถกษัตริย์ มีอุปมาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระเวสสันดรตอบพระเจ้ากรุงสัณชัยที่ถามเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ในป่าหิมพานต์ ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, อุปมาว่าพระเวสสันดรต้องจากเมืองมาอยู่ป่าเหมือนม้าศึกถูกสารพัดกระทำให้ถดถอยกำลัง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อุปมาว่าพระนางมัทรีเสด็จออกไปหาผลาหารทุกวันเหมือนม้าอาชาไนยที่ฝึกมาดีแล้ว เป็นต้น

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ มีอุปมาโวหารที่แตกต่างกันหลายตอน ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระเวสสันดรสละเพศนักบวชมาแต่งองค์เป็นกษัตริย์ดั้งเดิม ชาวพนักงานประโคมเครื่องดนตรีดังกึกก้อง ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, อุปมาว่าเหมือนเสียงอสนีสนั่นในมหาสมุทร แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ อุปมาว่าเหมือนเสียงคลื่นกลางมหาสมุทร เป็นต้น

จะเห็นว่าความแตกต่างกันในโวหารประเภทต่างๆ ในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับเป็นความแตกต่างในรายละเอียดของวิธีการประพันธ์ และวิธีการใช้ภาษาของแต่ละฉบับ ในการเลือกที่จะสื่อสารเรื่องราวมายังผู้ฟัง แม้ว่าองค์ประกอบเรื่องเวสสันดรชาดกจะไม่แตกต่างกัน แต่การใช้โวหารทั้ง 5 ประเภทเป็นสิ่งที่แสดงความแตกต่างทางวรรณศิลป์ของเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับได้อย่างชัดเจน

3.3 การใช้ภาพพจน์ ผลการวิเคราะห์พบว่าในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับมีการใช้ภาพพจน์แบบต่างๆ เป็นจำนวนมาก มีวิธีการและมีสิ่งที่น่าสนใจมาเปรียบเทียบหลากหลาย เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยเสริมให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่อง พร้อมทั้งมองเห็นภาพชัดเจนต่อเนื่อง

3.3.1 การเปรียบเทียบแบบอุปมา ผลการเปรียบเทียบเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับพบว่ามีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกัน ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระอุทัยเถระกราบทูลพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบความงามของหนทางเสด็จว่ามีดอกไม้ฝั่งงามเหมือนเอาผ้าทูลพัสดุ์ไปคลุมไว้ตั้งแต่ยอดจรดโคนต้น ซึ่งไม่ปรากฏในร้อยยวมมหาเวสสันดรชาดก, และในตอนที่กำลังถึงความงามของพระนางผุสดี ในร้อยยวมมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าเหมือนทองคำ แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าเหมือนแว่นเทียนทอง เป็นต้น

ในกัณฑ์หิมพานต์ มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระเวสสันดรประสูติ ได้มีนางชางนำลูกช้างเผือกมาถวาย ในร้อยยวมมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าลูกช้างนั้นมีสีขาวเหมือนเขาไกรลาส ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ นอกจากนี้ ในตอนที่พระเวสสันดรพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์แก่พราหมณ์ทั้งแปดจากเมือง กลิงคราษฎร์ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบวงช้างว่าเหมือนพวงดอกไม้เงิน ซึ่งไม่ปรากฏในร้อยยวมมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระนางผุสดีทูลขอตัดทานพระเจ้ากรุงสัณยชัยมิให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง ในร้อยยวมมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบพระเวสสันดรว่าเหมือนดังดวงใจของพระมารดาและหายากเหมือนหาดวงวิเชียรจักรราช ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ และในตอนเดียวกัน ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าถ้าพระเจ้ากรุงสัณยชัยเนรเทศพระเวสสันดรไปแล้ว จะเป็นเหตุให้คนทั้งหลายดูหมิ่นเหมือนผึ้งไร้แม่ ซึ่งไม่ปรากฏในร้อยยวมมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณท์วันปเวสน์ มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระเวสสันดรตรัสกับกษัตริย์เจตราชูร์ถึงช้างป้างัยนาเคนทร์ที่บริจาคไป ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าช้างป้างัยนาเคนทร์มีความกล้าหาญอยู่เสมอเหมือน ช้างดกน้ำมัน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ และในตอนที่กษัตริย์เจตราชูร์ แนะนำทางเสด็จไปยังเขาวงกตถวายแด่พระเวสสันดร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบกัณรีร้องเพลงและร่ายรำเหมือนระบำในสรวงสวรรค์ ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหา เวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณท์ชุก มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่กล่าวถึงลักษณะของชุก ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าหู หนาเหมือนโรกเรือน ขาโค้งเหมือนขานกแก้ว เนื้อเป็นคุ่ม หย่อนยานเหมือนลูกมะสัง ห้วเหมือน ลูกมะตูม ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก, และในตอนที่นางอมิตตาบอากับชุก ว่านางมีความอับอายที่มีสามีแก่ ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความอายของนางอมิตตา ว่าเหมือนจะกลืนใจตาย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณท์จุลพน มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกัน คือในตอนที่ กล่าวถึงพระเวสสันดรว่าพระองค์บำเพ็ญพรตแต่งองค์ด้วยหนังเสือ แต่สุขสบายเหมือนครองกาย ด้วยพระภุษา ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณท์มหาพน มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระอัจจุตยาธิษัฏบิณฑกทางไปป่าหิมพานต์แก่ชุกนั้น ในมหาเวสสันดรชาดก ภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบเสียงแมลงกว่าเหมือนคนตรีในสวรรค์ ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหา เวสสันดรชาดก, และในตอนเดียวกันในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบปลาชนิดต่างๆ ในสระมุจลินท์ว่าสุขสบายเหมือนอยู่ในสระ โบกขรณี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษา เขมรฯ เป็นต้น

ในกัณท์กุมาร มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ดังตัวอย่างเช่น ในตอนที่กล่าวถึงพระอาศรมของพระเวสสันดร ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าเหมือนบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ และ ในตอนที่ชุกสะกดก้อนหินล้มลง พระชาติและพระนางกัณหาพากันวิงหนีมาหาพระเวสสันดร ใน

มหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบสองกุมารว่าเหมือนไถ่จะถูกล่า ซึ่งไม่ปรากฏใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์มัทรี มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พญาเสือทั้งสามตัวมาหมอบขวางทางพระนางมัทรีนั้น ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบเสียงคำรามพญาเสือว่าเหมือนสายฟ้าฟาด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ และในตอนที่มิถิลาเรียวกัดขึ้นแก่พระนางมัทรี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบขอบฟ้าว่าแดงเหมือนสายเลือด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์มหาราช มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระชาติพลูพระเจ้ากรุงสุโขทัยเกี่ยวกับพระนางมัทรีว่าเดิมนั้นพระเกศาของพระนางด่างดงามเหมือนปีกแมลงภู่ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ และในตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยจัดทัพเพื่อจะยกออกไปรบพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบเสียงช้าง ม้า รถ ทหารว่าดังเหมือนจะถอนทำลายพื้นดิน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์กษัตริย์ มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกัน คือในตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงดูปลั้วพระนางมัทรี ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าพระหัตถ์ของพระเจ้ากรุงสุโขทัยเหมือนกระพุ่มบัวแก้ว ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ มีการเปรียบเทียบแบบอุปมาที่แตกต่างกัน คือในตอนที่พระเวสสันดรลาผนวชมาทรงเครื่องทรงของกษัตริย์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบความงามของเครื่องทรงว่าเหมือนสีสังข์ และในตอนที่กล่าวถึงช้างทรงของพระนางมัทรี ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบงาช้างว่างามเหมือนงอนรถ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

3.3.2 การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ ผลการเปรียบเทียบเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับพบว่าการใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์ที่แตกต่างกัน ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันหนึ่งแห่ง คือ ในตอนที่กล่าวถึงพระนางอุรัจฉทาธิดาของท้าวมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบนิพพานว่าเป็นสถานบรมสุข ซึ่งไม่ปรากฏในรายชามหาเวสสันดรชาดก,

ในกัณฑ์หิมพานต์ มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระเจ้ากรุงสัณฐิจะมอบราชสมบัติให้พระเวสสันดร ในรายชามหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบพระเวสสันดรว่าเป็นจอมปิ่นปักซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระนางมัทรีทูลพระเจ้ากรุงสัณฐิว่าพระนางจะติดตามพระเวสสันดรไปอยู่ป่า ในรายชามหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบว่าพระนางจะใช้พระกรและพระอุระเป็นมิดพิณฝ่าหนทางเพื่ออำนวยความสะดวกแก่พระเวสสันดร และในตอนเดียวกันพระนางมัทรีทูลขอพระบารมีพระเจ้ากรุงสัณฐิให้เป็นกลดกั้นภัยในป่า ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์วนปเวสน์ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ

ในกัณฑ์ชูชก มีการเปรียบเทียบแบบที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่นางพราหมณีในหมู่บ้านมารุมค้าทอนางอมิตตดา ในรายชามหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่านางอมิตตดาเป็นกระสือ นอกจากนั้นในตอนนี้นางอมิตตดาพูดชมชูชก ในรายชามหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบหน้าชูชกว่าเป็นหน้าผี ซึ่งทั้งสองตัวอย่างไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์จุลพนและมหาพน ไม่ปรากฏการใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์ที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์กุมาร มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่ชูชกมาขอสองกุมาร แต่รอเวลาให้พระนางมัทรีออกป่าไปหาผลไม้ก่อน ใน

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบพระนางมัทรีว่าเป็นเกาะแก่งที่กีดกันกุศล ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์มัทรี มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้แล้วเกิดเหตุวิปริตในธรรมชาติ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบขอบฟ้าว่าแดงเป็นสายเลือด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์สักกบรรพ มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พราหมณ์แปลงสรรเสริญการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบกองกิเลสว่าเป็นข้าศึก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์มหาราช กัณฑ์ถกษัตริย์ ไม่ปรากฏการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ มีการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่นในตอนที่พระเจ้ากรุงสุทนต์สละบพระเวสสันดรเพื่อให้กลับไปครองเมืองดั้งเดิม ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบพระเวสสันดรว่าเป็นยอดอ่อนแก่นหน่อดวงใจของพระเจ้ากรุงสุทนต์ ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

3.3.3 การกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ ผลการเปรียบเทียบพบว่าการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ ไม่ปรากฏการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์ทศกัณฑ์ มีการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระนางมุลลิดีรำพันด้วยความสงสารพระนางมัทรีที่ต้องลำบากอยู่ในป่า ใน

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,เปรียบเทียบความหนาวเย็นว่า พระนางมัทรีจะหนาวเย็นทุกเส้นขน ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์วนปเวสน์ ไม่ปรากฏการใช้ภาพพจน์อุปมาที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์ชูชก มีการกล่าวเกินจริงหรืออุปมาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่ชูชกได้ตัวนางอมิตตดาเป็นภรรยา ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบความรักของชูชกว่าเกือบจะกลืนกินนางอมิตตดาได้ ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์จุลพน มีการกล่าวเกินจริงหรืออุปมาที่แตกต่างกัน คือในตอนที่พรานเจตบุตรแนะนำหนทางเดินไปสู่ป่าหิมพานต์ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบความหวานของผลไม้ต่างๆ ว่าหวานกว่าน้ำผึ้งหรือน้ำตาลกรวด ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ในกัณฑ์มหาพน มีการกล่าวเกินจริงหรืออุปมาที่แตกต่างกัน คือในตอนที่พระเจ้าจุตฤาณีกกล่าวถึงผลพิกแพงในบริเวณสระมุจลินท์ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าผลพิกแพงนั้นใหญ่เท่ากลอง แต่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เปรียบเทียบว่าใหญ่เท่ากลองขวาและใหญ่เท่าตะโพน

ในกัณฑ์กุมาร มีการกล่าวเกินจริงหรืออุปมาที่แตกต่างกัน คือในตอนที่พระนางกัณหาหวัณถึงความเจ็บปวดที่ถูกชูชกโอบยัด ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบว่าเจ็บเหมือนใจจะขาด ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์มัทรี มีการกล่าวเกินจริงหรืออุปมาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระนางมัทรีได้พบพญาเสือสามตัวหมอบขวางทาง ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าพระนางมัทรีหวาดกลัวแทบมรณา ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์สักกบรรพ ไม่ปรากฏการกล่าวเกินจริงหรืออุปมาที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์มหาราช มีการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่ชุกกลาติสองกุมารมาจากพระอาศรมพระเวสสันดร เทวดาที่ได้ยินเสียงสองกุมารร้องไห้ก็มีความสงสาร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯเปรียบเทียบว่าทรงอกของเทวดาเหล่านั้นจะแตกปรือออก ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์กษัตริย์ ไม่ปรากฏการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ มีการกล่าวเกินจริงหรืออติพจน์ที่แตกต่างกัน คือในตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยจัดเตรียมทัพเพื่อยกไปรับพระเวสสันดร ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เปรียบเทียบความเก่งกล้าของทหารว่าสามารถจ้างช้างตกมันได้ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

3.3.4 การใช้สัญลักษณ์ ผลการเปรียบเทียบพบว่าการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ มีการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกัน ในตอนที่พระนางมัทรีตรัสประชดพระเจ้ากรุงสุโขทัย ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้สัญลักษณ์แทนสองกุมารว่าโกกิลา เปรียบเทียบพระเจ้ากรุงสุโขทัยว่าเป็นหงส์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์วนปเวสน์ ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์ชุกก มีการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกัน ในตอนที่นางพราหมณ์ในหมู่บ้านมารุมด่าว่านางอมิตตา ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้สัญลักษณ์แทนอวัยวะเพศชายว่าหอกใหญ่ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์กุมาร มีการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกัน ในตอนที่ชูชกคู่ตาสองกุมาร เพื่อให้เกิดความเกรงกลัว ในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ใช้สัญลักษณ์แทนชูชกว่าเสือร้าย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์มัทรี กัณฑ์สกกบรพ ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์มหาราช มีการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกัน ในตอนสองกุมารเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุง ลัณชัยแต่ไม่มานั่งใกล้พระองค์ เพราะยังมีฐานะเป็นทาสของชูชกอยู่ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้หงส์เป็นสัญลักษณ์แทนสองกุมารและใช้กาเป็นสัญลักษณ์แทนชูชก

ในกัณฑ์ฉกษัตริย์ และในกัณฑ์นครกัณฑ์ ไม่ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ที่แตกต่างกัน

3.3.5 การใช้บุคลาธิษฐาน ผลการเปรียบเทียบพบว่าการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ ไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ มีการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกัน ในการกล่าวถึงเวาเข้า ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้บุคลาธิษฐานว่าเป็นการเดินของพระอาทิตย์ ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก,

ในกัณฑ์วันปเวสน์ มีการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกัน ในการกล่าวถึงการอ่อนโอนของต้นไม้ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ใช้บุคลาธิษฐานว่าเพราะต้นไม้มีใจสงสารพระชาติและพระนางกัณหา ซึ่งไม่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก,

ในกัณฑ์ชูชก มีการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกัน ในการกล่าวถึงลูกสรของพรานเจตบุตรในรายวามหาเวสสันดรชาดก, ใช้บุคลาธิษฐานว่าลูกสรนั้นคือ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์จุลพนไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์มหาพน มีการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกัน ในการกล่าวถึงแมลงภู่ที่มาดูกินเกสรดอกไม้ ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้บุคลาธิษฐานว่าแมลงภู่มีวเมา ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ และกัณฑ์มหาพรต ไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์กษัตริย์ มีการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกัน ในการกล่าวถึงเขาพระสุเมรุที่เอนเอียง ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้บุคลาธิษฐานว่าเขาพระสุเมรุนี้คือภูเขาวัดพระบรมมหาราชวังทั้งหกพระองค์ ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ไม่ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่แตกต่างกัน

3.3.6 สมพจน์ ผลการเปรียบเทียบพบว่ามีสมพจน์ที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร และกัณฑ์หิมพานต์ ไม่ปรากฏสมพจน์ที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์ทศพร ในตอนที่พระนางมัทรีทูลคัดค้านพระเจ้ากรุงสุโขทัยที่ทรงขอสองกุมารไว้ในวัง พระนางมัทรีให้เหตุผลว่าเมื่อไปอยู่ป่าแล้วเพื่อเจ็บป่วยใดๆ สองกุมารอาจให้ความช่วยเหลือได้ ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้สมพจน์ว่าพระนางมัทรีให้พระชาลิอมยาฟันฝนยาทา ในความหมายที่ครอบคลุมการให้ความช่วยเหลือพระเวสสันดรและพระนางมัทรีในทุกเรื่อง ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์วนปเวสน์ ไม่ปรากฏสมพจน์ที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์ชูชก มีสมพจน์ที่แตกต่างกันคือ ในตอนที่บรรดานางพราหมณ์ทั้งหลายปรึกษากันว่าจะไปรุมคาวานางอมิตตดาเพราะความเจ็บแค้น ในรายยาวมหาเวสสันดร

ชาดก, ใช้สมพจน์การทำร้ายของนางพราหมณีว่าลองเล็บ ในความหมายที่ครอบคลุมการทำร้ายทุกวิธี ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกฉบับแปลจากฯ

ในกัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์มหาราช กัณฑ์ฉกษัตริย์ และกัณฑ์นครกัณฑ์ ไม่ปรากฏการใช้สมพจน์ที่แตกต่างกัน

3.3.7 นามนัย ผลการเปรียบเทียบพบว่ามีนามนัยที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร และกัณฑ์หิมพานต์ ไม่ปรากฏนามนัยที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ มีนามนัยที่แตกต่างกันคือ ในตอนที่ในตอนที่พระนางมัทรีทูลตอบปฏิเสธพระเจ้ากรุงสัณยชัยที่ทักทายนางไม่ให้ออกไปอยู่ป่ากับพระเวสสันดร พระนางมัทรีให้เหตุผลว่าพระนางเป็นมเหสีต้องยอมรับความลำบากและติดตามพระสวามีไปทุกหนแห่ง ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้นามนัยว่า นอนลอยนวลในวังแทนความหมายว่าการเป็นอยู่อย่างสุขสบาย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์วนปเวสน์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน และกัณฑ์มหาพน ไม่ปรากฏนามนัยที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์กุมาร มีการใช้นามนัยที่แตกต่างกันคือ ในตอนที่พระเวสสันดรบำเพ็ญบุตรทาน เหล่าเทวดาจึงพากันกล่าวสรรเสริญ ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้นามนัยว่า สัตว์ผู้ยากแทนความหมายว่าเทวดาที่ยังเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์มัทรี มีการใช้นามนัยที่แตกต่างกันคือ ในตอนที่พระเวสสันดรใช้โวหารหึงหวงพระนางมัทรีเพื่อให้พระนางคลายความเศร้าโศกที่ต้องพลัดพรากจากสองกุมาร ด้วยการตรัสว่าถ้ายังอยู่ในพระราชวังแล้วกายพระนางมัทรีจะต้องขาดสะบั้น ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้นามนัยว่าพระกรเบื้องขวาแทนความหมายว่าคมอาวุธในพระหัตถ์ขวาของพระเวสสันดร ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์สกกบรพ กัณฑ์มหาราช กัณฑ์ฉกษัตริย์ และกัณฑ์นครกัณฑ์ ไม่ปรากฏการใช้ภาษานัยที่แตกต่างกัน

3.3.8 การกล่าวประชดประชัน ผลการเปรียบเทียบพบว่ามีการใช้การกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ ไม่ปรากฏการใช้การกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ มีการกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ตอนที่พระนางสุปราสอุปนิสัยด้วยความเสียพระทัยถึงพระเวสสันดรที่ถูกเนรเทศ พระนางกล่าวประชดประชันว่าจะเสวยยาพิษหรือมิฉะนั้นจะผูกพระศอให้สิ้นพระชนม์ ซึ่งไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์วนปเวสน์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน และกัณฑ์กุมาร ไม่ปรากฏการใช้การกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์มัทรี มีการใช้การกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระนางมัทรีตรัสกับพระเวสสันดรว่านอกจากพระนางที่ติดตามพระเวสสันดรมาอยู่ป่าแล้ว ไม่มีนางสนมคนใดติดตามมาเลย ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นต้น

ในกัณฑ์สกกบรพ กัณฑ์มหาราช กัณฑ์ฉกษัตริย์ และกัณฑ์นครกัณฑ์ ไม่ปรากฏการใช้การกล่าวประชดประชันที่แตกต่างกัน

3.3.9 การกล่าวอ้างอิง ผลการเปรียบเทียบพบว่ามีการใช้การกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ และกัณฑ์วนปเวสน์ ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์ชูชก มีการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่ชูชกพุดจาบข่มขู่ทวงเงินของตนจากเพื่อนพราหมณ์ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ มีการกล่าวอ้างอิงว่าเหมือนเขียนเสือให้วัวกลัว ซึ่งไม่ปรากฏในร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาวน และกัณฑ์กุมาร ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกัน

ในกัณฑ์มัทรี มีการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกัน ในตอนที่พระนางมัทรีเสด็จออกตามหาพระชาติและพระนางกัณหาแต่ไม่พบ พระนางรำพันด้วยความเสียพระทัย ในร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก, ใช้การกล่าวอ้างอิงสุภาษิตว่าเหมือนต้นไม้ยอมตายเพราะลูก ซึ่งไม่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ

ในกัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์มหาราช กัณฑ์ฉกษัตริย์ และกัณฑ์นครกัณฑ์ ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างอิงที่แตกต่างกัน

3.1.10 ปฏิปูจณา ผลการเปรียบเทียบพบว่าการใช้ปฏิปูจณาที่แตกต่างกันในเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับ ดังนี้

ในกัณฑ์ทศพร มีการใช้ปฏิปูจณาที่แตกต่างกัน ในตอนที่พระเจ้าสุทโธทนะตรัสด้วยความประหลาดพระทัยถึงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ซึ่งไม่ปรากฏในร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ในกัณฑ์หิมพานต์ มีการใช้ปฏิปูจณาที่แตกต่างกัน ในตอนที่แสดงให้เห็นความสกปรกของพราหมณ์ทั้งแปดคนที่มาทูลขอช้างปิงจันนาเคนทร์ ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ซึ่งไม่ปรากฏในร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก,

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ มีการใช้ปฏิปูจณาที่แตกต่างกันหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น ในตอนที่พระนางสุปารสุปตีรำพันด้วยความสงสารพระเวสสันดร ในมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ ซึ่งไม่ปรากฏในร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก, เป็นต้น

ในกัณฑ์วนปเวสน์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์กุมาร
กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์มหาราช กัณฑ์ฉกษัตริย์ และกัณฑ์นครกัณฑ์ ไม่ปรากฏการใช้
ปฏิจจาทิที่แตกต่างกัน

จากการศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบพบว่า ทั้งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก,และมหา
เวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ เป็นวรรณกรรมที่มาจาก นิบาตชาดกขุททกนิกาย ในพระสุตตันตปิฎก
เช่นเดียวกัน รวมทั้งมีจุดประสงค์ในการประพันธ์คือเพื่อใช้ในการเทศน์ให้พุทธศาสนิกชนฟัง
เช่นเดียวกัน รวมทั้งมีองค์ประกอบในด้านเนื้อหาและกลวิธีการแต่งที่เหมือนกัน แต่รายละเอียด
ต่างๆทางด้านวรรณศิลป์ในการประพันธ์ มีรายละเอียดที่แตกต่างกันอย่างมากระหว่างที่ได้กล่าวมาแล้ว
ซึ่งเป็นการยืนยันและแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเวสสันดรชาดกทั้งสองฉบับต่างก็มีวรรณศิลป์
เฉพาะตนที่แตกต่างกันไป จึงอาจจะกล่าวได้ว่าทั้งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, และมหาเวสสันดร
ชาดกภาษาเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตยสถานก็ล้วนเป็นวรรณกรรมที่มีวรรณศิลป์อันเป็นเอกลักษณ์ของ
แต่ละชาติ ไม่มีอิทธิพลต่อกัน

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเปรียบเทียบร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กับมหาเวสสันดรชาดกภาษาเขมรฯ
ผู้วิจัยพบว่ามีข้อเสนอแนะบางประการที่ควรศึกษาเพิ่มเติม คือ

1. ศึกษาเปรียบเทียบร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, และมหาเวสสันดรชาดกฉบับแปลจาก
ภาษาเขมรในด้านภาพสะท้อนสังคม
2. ศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, กับมหาเวสสันดร
ชาดกในฉบับภาษาลาว และภาษามอญ
3. ศึกษาวิธีการแปลมหาเวสสันดรชาดกจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ภาษาเขมร ภาษา
ลาว และภาษามอญ

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. 2542. **พินิจวรรณกรรม: งานวิจัยทางภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กรมศิลปากร. 2496. **เทศน์มหาชาติ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. 2507. **ภาพยมมหาชาติ**. พระนคร: ไตรมิตรการพิมพ์.

_____. 2526. **ศิลาจารึกสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

กรมศึกษาธิการ. 2507. **มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์**. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา.

กั้ววล คัชขิมา. 2551. **เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง”มหาชาติ 4 ภาษา: ไทย ลาว เขมร และ มอญ”**. ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 31 สิงหาคม 2551 หอประชุมมหาวิทยาลัยศิลปากร.

กุลนิจ คณะฤกษ์. 2542. “การศึกษาสำนวนมหาเวสสันดรชาดก, พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. 2535. **วรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. 2513. **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4**. พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. 2515. **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5**. พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. 2521. **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

คณาจารย์สาขาวิชาภาษาไทย. 2538. การใช้ภาษาไทย 1. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ใจปอง สัมลิม. 2532. “การใช้ถ้อยคำแบบกวีนิพนธ์ในเรื่องกามนิต”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เฉลิม มากนวล. 2518. การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป. กรุงเทพฯ: กรมการฝึกหัดครู.

เฉลิม สุขเกษม. 2509. สารานุกรมมหาเวสสันดรชาดก. พระนคร: แพร่พิทยา.

ชุมสาย สุวรรณชมภู. 2540. ภาษากับการสื่อสาร. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ชำนาญ รอดเหตุภัย. 2522. สัมมนาการใช้ภาษาไทยปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.

ดวงมน จิตรจำนงค์. 2536. สุนทรียภาพในภาษาไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสาร.

ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระบรมราชา. 2460. มหาชาติคำหลวง. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.

ธวัช ปุณโณทก. 2527. วรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

นวลพจ เสวดเวช. 2538. สำนวนสาธิตในไตรภูมิ. วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 17 (-), 5-6.

นวน มุต และ ชุม มวง. 2504. ประมูลภาษิต. พนมเปญ: บรรณาการปุต – นาง.

น้อมนิจ วงศ์สุทธีธรรม. 2522. วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรส. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

นาคยา บัวลอย. 2539. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การใช้ภาพพจน์ที่ปรากฏในวรรณกรรมในหนังสือเรียนภาษาไทย วิชาเลือกเสรี ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการสอนภาษาไทย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นิพนธ์มนต์ฤดี ฤกษ์ – แฉม, หลวง. 2539. มหาเวสสันดรชาดก. พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิตย.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. 2551. ศิลปินแห่งชาติ. สัมภาษณ์. 8 พฤษภาคม 2551.

ประทุม สุวรรณตังคะ. 2526. “การศึกษามหาเวสสันดรชาดกฉบับฉันทน์ได้จากต้นฉบับวัดมณีมาวาส สงขลา”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ประพัฒน์ ตรีณรงค์และสงวน อึ้งคง. 2505. สารานุกรมวรรณคดี. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า.

ประเมิน เชียงเถียร. 2522. “วิเคราะห์วรรณกรรมร้อยกรองของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์”. ปริญญา นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาการบริหารและการจัดการการศึกษา, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. 2525. ศิลปะการเขียน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เทพประทานพร.

เปลื้อง ณ นคร. 2514. คำบรรยายวิชาการประพันธ์และหนังสือพิมพ์. ม.ป.ท.

แปลก สนธิรักษ์. 2506. พจนานุกรมบาลี – ไทย. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช.

ผ่องศรี ยอดสกุล. 2531. “มหาชาติเมืองเพชรบุรี ถิ่นนวนวัดเกาะ”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พญาภิไทย. 2535. ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

พรทิพย์ ชังธาดา. 2532. “ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก: การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและศิลปะการประพันธ์”. ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาการบริหารและการจัดการ การศึกษา, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. 2512. ปทานุกรม บาลี-ไทย – อังกฤษ – สันสกฤต (Pali – Thai – English – Sanskrit dictionary). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ปช.9, ราชบัณฑิต). 2551. พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพฯ: วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2515. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5. พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.

พฤกษา นิยมรักษา. 2532. การใช้ภาษาในวรรณกรรมของดอกไม้สด. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ปริญาโทจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระธรรมโกศาจารย์. 2521. ปรีทรรณเวสสันดรชาดก. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

พระมหาภิรมย์ กุ่มเพชร. 2536. “การศึกษามหาเวสสันดรชาดก ฉบับวัดแสนสุขาราม หลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พระยาสิทธิ. 2506. ไตรภูมิพระร่วง. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

พัฒน์ เพ็งผลา. 25.... ชาดกกับวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

เพ็ญผกา นันทิลก. 2541. “จิตรกรรมฝาผนังเรื่องมหาเวสสันดรชาดก สิมวัดบ้านยาง ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

มณี พยอมยงค์. 2519. “การวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหາชาติฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ.

มันทนา เกียรติพงษ์. 2525. มหาชาติคำหลวง: วิเคราะห์รูปแบบคำประพันธ์, เนื้อหาและรูปศัพท์. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

มูลนิธิภูมิพลโลกิย. 2531. พจนานุกรม บาลี - ไทย - อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิย.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2531. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

_____. 2549. พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. 2552. พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. 2513. สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.

รำเพย ไชยสินธุ์. 2527. “กระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน”. วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ล้อม เฟื่องแก้ว. 2527. คู่มือมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

_____. 2522. วैयाจวรรณคดี. กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์.

ลัดลนา ศิริเจริญ. 2525. “อสังการในมหาชาติคำหลวง”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิภา กองนันท์. 2533. **วรรณคดีศึกษา**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

วิสิทธิ์ศักดิ์ สัตพันธ์. 2549. “การศึกษาเปรียบเทียบมหาเวสสันดรชาดกกับทศกัณฐกฉบับภาคอีสาน และฉบับภาษาเขมร”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศานติ ภัคดีคำ. 2550. **ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย – เขมร**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

_____. 2550. **พระราชพิธีทวาทศมาส หรือพระราชพิธีสิบสองเดือนกรุงกัมพูชา ฉบับฉลองครบ 55 ปี การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตไทย – กัมพูชา ภาค 3**. กรุงเทพฯ: กรมสารนิเทศ.

ศิราพร จิตะฐาน. 2523. **ทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทาน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมพร มั่นตะสูตร. 2525. **สัมมนาการใช้ภาษาไทยปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ: บารมีการพิมพ์.

สมพันธ์ เลอะพันธ์. 2522. **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

สมาน โช๊ะเหม. 2528. “**มหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์ชูชก : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ (ผู้แปล). **ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ 21. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.**

สนธิวรรณ อินทรสืบ. 2524. **ทศชาติ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สัญญา จิระเกียรติ. 2531. “การศึกษามหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์มหาพน”. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สิทธิา พินิจภูวดล และคนอื่นๆ. 2517. การเขียน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.

สินชัย กระบวนแสง. 2519. “ประติมาณวิทยา ภาพสลักบนใบเสมาในอำเภอเกษตรสมบูรณ์
จังหวัดชัยภูมิ”. วารสารโบราณคดี. ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (ธันวาคม).

สืบพงศ์ ธรรมชาติ. 2534. “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมชาดภาคใต้จากหนังสือชุด”.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2542. วรรณคดีชาดก. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สว่าง ไชยสงค์. 2538. “การศึกษาภาพพจน์ในวรรณคดีพระปฐมสมโพธิกถา โดยการศึกษาและ
ขยายความ”. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. 2526. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย.

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. 2525. วรรณคดีวิเคราะห์. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สุรัสวดี อรุณรัตน์. 2521. “ประติมาณวิทยานบนเสมาที่บ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ”. สารนิพนธ์
ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุนีย์ ชวนสนธิ. 2519. “วิเคราะห์รายยาวมหาวงศ์สันดรชาดก,ทางวัฒนธรรมไทย”.
วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวรรณ เกรียงไกรเพชร. 2514. “พระอภัยมณี : การศึกษาเชิงวิจารณ์”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แสม – สุร. 2511. **อรรถาธิบาย มหาเวสสันดรชาดก**. พนมเปญ: บรรณาการเพชรนิล.

อนุภา อัสวปิยานนท์. 2528. “การศึกษามหาเวสสันดรชาดกฉบับท้องถิ่นอีสานจากต้นฉบับวัดกลางโคกค้อ จังหวัดกาฬสินธุ์”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจาริกภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อารีย์ สหชาติโกสีย์. 2522. **วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน.

อุทัยวรรณ นิยมมี. 2534. “คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหากาฬลวงกัณฑ์ทศพร”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจาริกภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เอกพงศ์ ประสงค์เงิน. 2537. “การวิเคราะห์ลักษณะสัมผัสในมหากาฬลวงตามแนวสัทวิทยาเบื้องต้น”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Hasting, James “Jataka” **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Vol. 7 pp. 491 – 494. edited by James Hasting , Charles Scribner & son, New York.

Jonathan, C. ,K. Kavanage,M.Ashby. 1995. **Oxford Advance Learner’s Dictionary**. Oxford University Press.

T.W. Rhys davids, and William Stade. 1966. **The Pali Text Society’s Pali – English Dictionary**. London: Luzac & Company, Ltd.

ภาคผนวก

มหาเวสสันดรชาดก

MAHAVESSANTARA JATAKA

ตีพิมพ์ใหม่ จำนวน 1000 เล่ม

พนมเปญ

การเผยแพร่ของพุทธศาสนบัณฑิตย

พ.ศ. 2539 ค.ศ. 1995

อธิบายความเพิ่มเติมให้ชัดเจน เฉพาะการตีพิมพ์ขึ้นใหม่

หนังสือ “มหาเวศสันดรชาดก” นี้ “ได้ถูกพิมพ์ขึ้นใหม่ โดยได้รับการอุปถัมภ์จากองค์การให้ความช่วยเหลือชูตสุญีปุ่น(JSRC) กับคณะกรรมการญี่ปุ่นในองค์การปริกษาเกี่ยวกับศาสนาและสันติภาพโลก (WCRP)

การตีพิมพ์ขึ้นใหม่ครั้งนี้ ทำขึ้นโดยถ่ายจำลองจากหนังสือฉบับเดิมทั้งหมด เหตุนี้ ถ้าหากว่ามีตัวหนังสือผิดพลาดก็ดี ผิดพลาดในการเรียบเรียงวรรคตอนก็ดี นั้นเป็นลักษณะที่มีอยู่ในต้นฉบับเดิมมา

พุทธศาสนบัณฑิตขอภัยไทยเป็นอันดับแรก เฉพาะความขาดตกบกพร่องต่างๆ ที่จะมีขึ้นโดยไม่เจตนาในการพิมพ์ใหม่ครั้งนี้

พุทธศาสนบัณฑิตจะพยายามจัดการพิมพ์หนังสือศึกษา กับหนังสืออ่านทุกแบบอย่างต่างๆอีก เพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นใช้ของสาธารณชนทั้งสอง เพื่อรักษามรดกวัฒนธรรมอักษรศาสตร์ให้ดำรงคงอยู่กับขยายเจริญขึ้นด้วย

ขอกล่าวแสดงความขอบคุณอย่างลึกซึ้งที่สุดต่อองค์การให้ความช่วยเหลือชูตสุญีปุ่น กับ คณะ กรรมการญี่ปุ่นในองค์การที่ปริกษาเกี่ยวกับศาสนาและสันติภาพโลก ที่ได้ให้การอุปถัมภ์อย่างเต็มที่ในการพิมพ์หนังสือนี้

พนมเปญ เดือนตุลาคม ปี 1995

พุทธศาสนบัณฑิต

นิเวทนถา

หนังสือนี้ ได้รับการตีพิมพ์ขึ้นโดยองค์การให้ความช่วยเหลือชาวญี่ปุ่น (JSRC) พร้อมกับการอุปถัมภ์เงินทุนจาก

คณะกรรมการญี่ปุ่นแห่งกลุ่มปรีกษาโลกพิภพ เกี่ยวกับ
ศาสนาและสันติภาพโลก (WCRP)

เราขอขอบคุณ ขอให้หนังสือนี้ได้เป็นการให้ทานแก่การรักษามิตรภาพระหว่างประชาชน
ญี่ปุ่น - กัมพูชา และจำเพาะการดูแลรักษาสมบัติศาสนา กับสมบัติวัฒนธรรมของประชาชน
กัมพูชา ฯ

ACKNOWLEDGEMENT

This book has been printed by Japan Sotoshu Relief Committee (JSRC) with the contribution from

**The Japanese Committee of the World Conference
on Religion and Peace (WCRP)**

We pray that this book would contribute to the friendship of Japanese and Cambodian people and to their religious and cultural preservation.

บัญชีเรื่อง

กถามุข มหาเวสสันดรชาดก

- กัณฑ์ทศพร - พระพุทธเจ้าเสด็จเดินไปกรุงกบิลพัสดุ - ทรงทำปาฏิหาริย์เกิดมี
ฝนโบกขรพัสดุ - ทรงลำแดงเรื่องเวสสันดรชาดก บุญกรรม
นางสุปารสุปดี - พระอินทร์ตรัสเตือนนางสุปารสุปดีให้รับ
พร นางสุปารสุปดีกราบทูลขอพร 10 ประการ 1
- กัณฑ์หิมพานต์ - นางสุปารสุปดีจุติ - ได้เป็นอัครมเหสีพระบาทศรีสัตยชัย พระ
โพธิสัตว์จุติมาเกิดในมนุษย์โลก ทรงพระนามเวสสันดร - ทรง
ได้ช้างปิงจันชานสำหรับประดับพระบารมี ทรงบริจาคทาน
ทรงได้นางมัทรีมาเป็นมเหสี นางมัทรีประสูติเจ้าชายลีกับนาง
กฤษณา - พวกพราหมณ์กลึงคราษฎร์มาทูลขอช้างปิงจันชาน
พระเวสสันดรทรงประทานช้าง - พวกชาวเมืองศรีพิราษฎร์พา
กันโกรธ กราบทูลพระบาทศรีสัตยชัยให้เนรเทศพระเวสสันดร
ไปอยู่ไพรพนมคีรีวงกต 37
- กัณฑ์ทานกัณฑ์ - พระนางสุปารสุปดีเสด็จสู่พระเวสสันดร - พระนางกราบ
บังคมทูลขอโทษพระเวสสันดร - พระเวสสันดรทรงบริจาคสด
สดกมหาทาน - พระเวสสันดรทูลลาพระชนกพระชนนี
- พระบาทศรีสัตยชัยทรงห้ามนางมัทรีไม่ให้ไปตามพระสวามี
- พระนางมัทรีพรรณาสภาพของสตรีแม่ม่าย - พระเวสสันดร
เสด็จออกจากพระนครด้วยกันกับพระมเหสี พระราชบุตรา บุตรี
แล้วทรงประทานม้ากับราชรถ 88

- กัณฑ์วนปเวสน์ - พระเวสสันดรเสด็จเตรีศไปถึงเมืองเจตราชูร์ - บรรดาภักษัตริย์
เจตราชูร์กราบทูลอัญเชิญให้พระองค์ครองราชย์สมบัติ
- พระเวสสันดรไม่ยอมรับ ทรงตรัสถามทางไปพนมคีรีวงกต
ภักษัตริย์เจตราชูร์พรรณนาเกี่ยวกับทางไปพนมคีรีวงกต
- พระเวสสันดรทรงลำนางพระนางมัทรีกับชาลี กฤษณาไปทรง
พระผนวชเป็นฤๅณีย์ อยู่พนมคีรีวงกต 143
- กัณฑ์ชูชก - กำเนิดชูชกพราหมณ์ - ชูชกขอลาเดินทางขอทานเขตรอบจนได้
นางอมิตตดาปนา - พวกนางพราหมณ์ค้านางอมิตตดาปนา ๆ ใช้
ชูชกให้ไปหาทาสาทาสี - ชูชกไปหาพระเวสสันดรทูลขอชาลี
กฤษณา - ชูชกเข้าป่าพบเจตบุตรๆจะฆ่าชูชกๆกล่าวมุสาวาทรอด
ชีวิต 172
- กัณฑ์จุลพน - เจตบุตรพรรณนาเกี่ยวกับทางไปพนมคีรีวงกตให้ชูชกฟังแล้ว
สั่งให้ชูชกไปถามพระอจจุตมหารฤๅณีย์ 211
- กัณฑ์มหาพน - ชูชกได้พบกับพระอจจุตฤๅณีย์ ๆ สงสัยในตัวพราหมณ์ ขอลาถาม
ขอชาลีกฤษณา - ชูชกพูดโกหกหลอกลวงพระอจจุตฤๅณีย์อีก อจ
จุตฤๅณีย์บอกทางไปพนมคีรีวงกต 226
- กัณฑ์กุมาร - ชูชกนอนพักอยู่ข้างสระโบกขรณี - พระนางมัทรีทรงพระสุบิน -
พระเวสสันดรทรงทำนายสุบิน - พระนางมัทรีเข้าป่า - ชูชกเข้า
เฝ้าพระเวสสันดรกราบทูลขอชาลีกฤษณา ชาลีกฤษณาวิ่งไป
ซ่อนในสระ - พระเวสสันดรมีพระบัญชาเรียกบุตรานูตริ แล้ว
ทรงประทานแก่ชูชก - ชูชกผูกกุมารทั้งสอง ดีพาเดินทางจน
ออกประตูป่าไป 251

- กัณฑ์มัทรี - เทวบุตร 3 องค์ นิमितตนเป็นสัตว์ร้ายรังขวางทางนางมัทรี พระนางมัทรีวิงวอนขอทาง - จนพระอาทิตย์อัสดงคดไปพระจันทร์ส่องขึ้น สัตว์ร้ายจึงเปิดทาง - พระนางเสด็จเดินไปอาศรมบท ไม่พบกุมารทั้งสอง พระนางทูลถามพระสวามีพระเวสสันดร ไม่มีพระบิณฑูร - พระนางวิงวาทพระราชนุตรตลอดราตรี - พระนางมีบิณฑูรต่อว่าพระสวามี ๆ ไม่ใคร่ตอบเลย - พระนางสลับ พระเวสสันดรมีบิณฑูรบอกเกี่ยวกับเรื่องบุตรทั้งสอง - พระนางมัทรีอนุโมทนानุตรทาน 308
- กัณฑ์สักกบรรพ - พระอินทร์นิमितตนเป็นพราหมณ์ มาทูลขอพระนางมัทรี - พระเวสสันดรทรงประทานพระนางมัทรี ให้อินทรพราหมณ์ - พระอินทร์ประทานพรแก่พระเวสสันดร 352
- กัณฑ์มหाराช - ชูชกนำกุมารทั้งสองไปถึงเมืองเชตุคร - พระบาทศรีสัตยชัยทรงไถ่กุมารทั้งสองจากชูชก - พระชาลิกุมารทูลเรื่องราวเกี่ยวกับความลำบากตกยากของพระเวสสันดรกับพระนาง มัทรี - พระบาทศรีสัตยชัยทรงจัดแจงยกทัพไปรับพระเวสสันดรยังพนมคีรีวงกต 375
- กัณฑ์กษัตริย์ - พระชาลินาทหารไปถึงสระมัจฉลินทร์ พระเวสสันดรทรงได้ยินเสียงกองทัพ ทรงนำพระนางมัทรีวิงวอนไปบนภูเข - พระนางมัทรี ทูลเตือนพระเวสสันดรไม่ให้กลัว - พระบาทศรีสัตยชัยกับพระนางสุปารสุปดีเสด็จไปพบพระเวสสันดร - กุมารทั้งสองได้พบกับพระนางมัทรี กษัตริย์ทั้ง 6 องค์พร้อมทั้งพวกทหารสลับ - พระอินทร์ทรงบันดาลให้มีฝนตกกรดพรหมกษัตริย์กับทหารทั้งนั้นให้ฟื้นขึ้นดังเดิม ชาวเมืองศรีพิราษฏรทูลอัญเชิญพระเวสสันดร ให้เสด็จกลับไปครองราชสมบัติ 423
- กัณฑ์นครกัณฑ์ - พระเวสสันดรกับพระนางมัทรีทรงลาผนวช - กษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์ทรงประพาสาโพรพฤกษา - กษัตริย์ทั้ง 6 องค์ยกทัพกลับพระนครเชตุคร 442
- คำอธิบายศัพท์เกี่ยวกับเครื่องประดับ กับ การกล่าวสรรเสริญความงามพระนาง มัทรีในกัณฑ์นครกัณฑ์ 475

กถามูข มหาเวสสันดรชาดก

ธรรมเนียมของชาวเมืองเขมร เมื่อออกพรรษาแล้ว เขาย่อมจัดให้มีบุญเทศนามหาชาติ เรื่องมหาเวสสันดรชาดกเป็นอีกทีก็ เกือบจะครบทุกวัด เป็นธรรมเนียมที่ชาวบ้านเคยทำ ทุกๆ ปี ตั้งแต่ต้นตลอดๆ มา; เพิ่งจะกว่า 20 ปีมานี้ ธรรมเนียมเทศน์มหาชาติที่วัดทั้งหลาย ดูเหมือนว่า เหลืออยู่เล็กน้อย หรือเลิกทำไปเสียก็มี

ในสมัยปัจจุบันนี้ ถึงแม้ว่ามีบางวัด ยังนิยมทำบุญเทศน์มหาชาติ ก็ไม่เป็นการรุ่งเรืองเท่าไรเลย เพียงแต่พากันทำเพื่อไม่ให้ขาดเท่านั้น เช่นนั้นแล้ว ธรรมเนียมเทศน์เรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ก็จะเหลือน้อยลงไปเป็นลำดับ บางวัดก็งดทำเลย บางวัดก็ทำเพียงแต่ให้ครบการ ๆ เด็กวัดรุ่นก่อน รู้จักพิธีงานบุญเทศน์มหาชาตินี้ชัดเจน พร้อมทั้งรู้ข้อความในท้องเรื่องมหาเวสสันดรชาดกโดยครบถ้วนด้วย ๆ ส่วนเด็กวัดสมัยปัจจุบันยากจะมีความรู้เรื่องราวเวสสันดรชาดกนี้นัก เด็กบางคนไม่เคยได้ยินเขาพูดออกชื่อมหาชาตินี้อย่อมมี คนสมัยเก่าก่อน ไม่

-ก-

จำเป็นต้องพูดถึงเด็กวัด แม้แต่เด็กชายหญิง อยู่ในเมือง ในหมู่บ้านก็เคยได้เห็น ได้รู้ได้ยืนพิชัญเทศน์มหาชาติ หรือเรื่องราวเวสสันดรชาดกนี้เป็นเบื้องต้น เพราะเป็นงานบุญออกหน้าออกตาของประชาชนกว่างานบุญอื่นๆ หลายอย่าง ในสมัยนั้น

ส่วนความในท้องเรื่องแห่งมหาเวสสันดรชาดกนี้ ตามธรรมดา ส่วนมากมีทำนองความไพเราะจับจิตผู้ฟัง ทั้งพระสงฆ์ทั้งคฤหัสถ์ทั่วไป โดยเหตุเหล่านี้ท่านนักปราชญ์สมัยนั้น ท่านพยายามแปลเรียบเรียงถ้อยคำให้มีสัมผัสอ่อนโยน พร้อมทั้งสำนวนโวหารกลมกลืนติดต่อกันเป็นคำร้อยแก้ว ร้อยกรองความไพเราะจับหู ไม่ให้ผู้ฟังมีใจเบื่อหน่าย ดังนี้แล้ว จึงมีพวกอุบาสกอุบาสิกาที่มีศรัทธาเลื่อมใสเป็นอันมาก เขาอาจจะนั่งฟังเทศน์มหาชาตินี้ ตั้งแต่เช้าตรู่จนถึงพลบค่ำหยุดพักแต่เวลาบริโภคอาหารเที่ยงตรงเท่านั้น แล้วตามธรรมดานั้น เขาย่อมจัดให้มีบุญเทศน์มหาชาตินี้ เพียงใน 1 วันให้จบครบสรรพทั้ง 13 กัณฑ์ ฯ

ตามธรรมเนียมต่อ ๆ มานั้น เมื่อใกล้ถึงฤดูเทศน์มหาชาติ ก่อนวันเทศน์ประมาณ 7 วัน ครึ่งเดือน หรือหนึ่งเดือน มรรคทายกวัดก็จัดแจงเขียนสลากประเคนพระสงฆ์ให้จับ ท่านใดจับสลากถูกที่

-ข-

กัณฑ์ไหนก็เอากัณฑ์นั้นมาหัดเทศน์ ให้จนกระทั่งสันตติคล่องปากดีทั้งบาลีทั้งคำแปล ถึงเวลาขึ้นเทศนาก็สามารถเทศน์ได้ลื่นไหล ไม่ติดๆขัดๆ เป็นการทำให้ฟังได้เพลินด้วย อาจย่นย่อเวลาให้ได้สั้นขึ้นอีกด้วย ถือว่าสามารถเทศน์คัมภีร์เวสสันดรชาดกนี้ จบทั้ง 13 กัณฑ์ ก่อนตะวันตกดินหรือตั้งแต่บ่ายก็มี ฯ

คัมภีร์ศาสนามหาชาติทั้งหลาย ที่เราได้พินิจดูอยู่หลายคัมภีร์ในบรรดาคัมภีร์มหาชาติ ที่มีอยู่ในบรรณาลัยของพุทธศาสนบัณฑิตยสถานที่ได้ค้นฉบับมาจากจังหวัดต่างๆ นั้น เห็นว่ามีลำนำความพิศกันบ้างโดยบางแห่ง บางทีมีความยาวสั้นเกินขนาดกันก็มี ในคัมภีร์มหาชาติเดียวกัน มีบางกัณฑ์ บางผูก มีถ้อยคำกลมกลืนรับสัมผัสกันเป็นแหล่งก็มี มีบางกัณฑ์เพียงแต่ร้อยกรองเป็นคำร้อยแก้วก็มี บางกัณฑ์มีบาลีคาถาทั้งหมดก็มี บางกัณฑ์ความย่อก็มี มหาชาติบางฉบับ ยกเอาบาลีคาถามาวางตั้งเป็นส่วนใหญ่แล้วแปลเป็นคำแปลต่อๆ กันไปก็มี มหาชาติบางฉบับยกเอาบาทคาถามาตั้งเล็กน้อย แล้วแปลความตามลำดับไปทีเดียวก็น่าจะมี มหาชาติบางฉบับมีความบรรยายบางแห่งมากเกินไปจนฉบับบาลีหรือรรถกาปก็จะมี มีบางแห่งยกเอาบาลีกับความแปลจากคัมภีร์อื่น มาวางใส่เข้าไปเพิ่ม

-ก-

ก็มี ฯลฯ คาดคะเนว่าคัมภีร์เทศน์มหาชาตินี้ เมื่อครั้งเริ่มทำเป็นครั้งแรกนั้น ในหนึ่งจบมีพระสงฆ์ผู้แต่งเรียบเรียงหลายรูป หรือเพียงหนึ่งรูปๆเลย แต่ทว่าอยู่คนละวัด คนละจังหวัด หรือหนึ่งเหล่าท่านผู้ตรวจ ทานชั้นหลังคิดแก้ไขให้ดีขึ้นตามอัตโนมติ หรือก็แก้ตามกาลสมัยครั้งนั้น หรือมิฉะนั้นเล่าผู้จารจำลงชั้นหลังได้แก้ไขเพิ่มลดด้วยตัวเอง จึงฉบับมหาชาติทั้งหลาย มีตำนานโวหารแตกต่างกันบ้างในบางตอนๆ ดังมีความบรรยายเรื่องราวเป็นลำดับต่อไป

โดยเหตุคัมภีร์ศาสนามหาชาติ เป็นที่นิยมนับถือสำหรับใช้เทศนาในวัดทั่วไปในประเทศเขมรเรา นี้ จึงเหล่าท่านอาจารย์สมัยนั้น คิดแก้ไขให้ดีขึ้นถูกใจคนในวัดแต่ละแห่งๆ ที่นิยมชมชอบแบบใด หรือหนึ่งแก้ไขให้เหมาะสมตามกาลเวลา คงมีพวกอุบาสกอุบาสิกาขาประจำวัดบางคนบ่นว่า คัมภีร์มหาชาติ ของวัดเรานี้พิสดารเกินไป เทศนาตั้งแต่เช้าตรู่จนถึงพลบค่ำก็ยังไม่จบ ก็ต้องการมหาชาติสังเขป โดยเหตุนี้จึงมีมหาชาติบางฉบับ ตัดบาลีคาถาทิ้งไปเป็นหลายตอน บางฉบับตัดทั้งบาลีทั้งคำแปลยังสังเขปสั้นไปอีกก็มี เพียงแต่ใช้เทศนาใน 1 กำหนดวันก็จบหมดทั้ง 13 กัณฑ์ แต่คงมี

-ข-

บางวัด พวกอุบาสก-อุบาสิกาขาประจำวัด หรือพระสงฆ์ในวัดยังนิยมต้องการแบบพิสดารก็มี จึงมีมหาชาติบางฉบับมีความพิสดารร้อยกรองเป็นคำแหล่ แล้วมีบรรยายยาว ออกนอกจากอรรถกถา มหาเวสสันดรชาดกไปอีกก็มี ฯ

อีกประการหนึ่ง ตัวบาลีคาถาก็ดี บาลีร้อยไม่ใช้เป็นคาถาก็ดี ความแปลเป็นคำแปลร้อยจากบาลีสันสกฤตเป็นเขมรที่ดี ที่เอียงคลาดเคลื่อนหรือพลั้งพลาดไปเป็นอันมากนั้น มาจากพวกผู้จารจำลงก็มี เพราะตามธรรมดา พวกผู้จารไม่ใช่ล้วนแต่เป็นผู้รู้บาลีหรือหอก มีบางคนไม่ค่อยรู้สะกดอักษรเขมรให้ได้ถูกต้องด้วยก็มี เพียงแต่เป็นผู้รู้จารอักษรดีเท่านั้น แล้วเป็นคนรับจ้างจารสาตราด้วย เช่นนั้นแล้ว ฉบับจารจำลงเหล่านั้น ถ้าหากว่าไม่ได้ตรวจทานเพิ่มอีก ก็ไม่ถือว่าถูกต้องดีเลย แถมทั้งฉบับเดิมๆ มีอันวิบัติความ หรือวิบัติตัวบาลีคาถาเป็นอันมากด้วย การจารจำลงชั้นหลังโดยพวกผู้รับจ้างจารเหล่านั้น ก็ยิ่งนำให้มีความวิบัติมากขึ้นจากฉบับเดิม ที่มีวิบัติอยู่แล้วนั้นไปอีก ฯ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงฉบับที่จารจำลงชั้นหลังๆ ต่อๆ มาอีกนั้นเลย ฯ อีกอย่างหนึ่งควรทราบว่คัมภีร์มหาชาติทั้งหลายที่จารโดยโบราณนั้น ไม่ใช่ล้วนแต่มีผิ่ววิบัติไปทั้งหมดหรอก เพราะยังมีบางฉบับก็ถูกต้องลออเหมาะสมด้วย แต่ถ้ากล่าว

-จ-

โดยเขยย่นยั้น ไม่ใช่เฉพาะแต่คัมภีร์ศาสตรมหาชาติเท่านั้นหรอก แม้แต่คัมภีร์จารใบลานอื่นๆ ต่อมาอีก ก็มักจะมีทำนองเช่นนี้ด้วย ฯ

ส่วนคัมภีร์มหาเวสสันดรชาดก ที่เราได้รวบรวมตีพิมพ์ขึ้นนี้ ก็ไม่ใช่เป็นฉบับที่เราเริ่มแปลเรียบเรียงขึ้นใหม่หรอก คือเราเพียงแต่เอาคัมภีร์ศาสตรมหาชาติใบลานเหล่านั้นเอง มาพินิจตรวจทานแล้วจำลองออกตีพิมพ์เผยแพร่ เพื่อรักษาระเบียบเรียบเรียงความสมัยก่อนไว้ให้คงอยู่ต่อไปด้วย เพื่อเป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายในสมัยปัจจุบัน ที่ไม่ค่อยได้ฟังเทศน์เรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ด้วย ฯ อีกอย่างหนึ่ง ขอให้ท่านทั้งหลายผู้อ่านคัมภีร์มหาชาติตีพิมพ์นี้ ทราบระเบียบรวบรวมตรวจทานตีพิมพ์นี้ จะมีข้อความชี้แจงต่อไปนี้ –

- 1) ตัวบาลีคาถาที่ดี ตัวบาลีความเรียงไม่ใช่เป็นคาถาที่ดี ในมหาเวสสันดรฉบับใบลานนั้น เห็นมีวิบัติหลายแห่ง เราจึงตรวจทานแก้ไขให้ถูกต้องขึ้น ตามระเบียบบาลีในคัมภีร์อรรถกถา มหาเวสสันดรชาดกกับฉบับบาลีเดิม ฯ
- 2) ความแปลเรียบเรียงเป็นคำแปลร้อยนั้น เราได้รักษาไว้ตามฉบับเดิมเกือบทั้งหมด เว้นเสียแต่ฉบับเดิม ที่ข้ามความ

-จ-

หายไ้โดยผู้จารฯจำลอง เราจึงแปลเรียบเรียงขึ้นใหม่ ทำให้เต็มความตรงที่ขาดหายไ้ไปนั้น ฯ ตัวบาลีคาถาที่ข้ามหายไ้ไป ก็คัดเอามาใส่ให้เต็มด้วย ฯ

- 3) ฉบับมหาชาติทั้งหลาย ที่มีความแปลกต่างจากกันโดยสำนวนโวหารก็ดี โดยความเกินขาดจากกันก็ดี โดยรูปความผิดกันทั้งบาลีทั้งคำแปลร้อยก็ดี เราก็ได้ลงตัวเลขทำเชิงอรรถไว้เป็นแห่งๆ แสดงให้เห็นความแปลกแตกต่างกันนั้นๆ ฯ ตรงที่มีข้อความแปลคลาดเคลื่อน จากรูปบาลีไปบ้าง เราก็ทำเชิงอรรถ แปลความตามรูปบาลี แสดงให้เห็นความแปลกต่างกันด้วย ฯ

- 4) ตรงที่มีความพรรณนาเกี่ยวกับไพรพฤกษาลดาวัลย์ก็ดี เกี่ยวกับปักษาปักษีก็ดีเกี่ยวกับสัตว์ทวิบาทจตุบาทก็ดี เกี่ยวกับมัจฉาชาติทั้งหลายก็ดี ฟังเข้าใจว่า ความแปลเรียบเรียงของพระสงฆ์จากโบราณตามลำดับมานั้น ไม่ได้เคร่งครัดให้ถูกต้องตามรูปบาลีเท่าไรเลย คือต้องการข้อความซึ่งสัมผัสคล้องจองเป็นประมาณ เป็นทำนองความร้อยแก้วหรือเป็นคำแปลที่น่าให้ไพเราะจับใจคนทั้งปวง ฯ

- 5) มหาชาติฉบับตีพิมพ์นี้ เราได้แก้อักษรผิด-ถูก ถูกต้องตามระเบียบการใช้อักษร ในสมัยปัจจุบัน นี้ เพราะระเบียบอักษร

-ฉ-

ศาสตร์เขมรในสมัยทุกวันนี้ ก็เริ่มจะจำเริญเหมาะสมแล้ว มีพจนานุกรมเขมร สำหรับตรวจทาน สะกดถ้อยคำให้ได้ถูกต้องแล้ว จึงควรเปลี่ยนระเบียบสะกดตัวอักษรตามแบบใหม่ แต่สำนวนโวหารกับความเรียบเรียงคงไว้ตามระเบียบสมัยเก่าเหมือนเดิม คืออักษรแบบสมัยใหม่ ส่วนความแบบสมัยก่อน ๆ

6) ตามมหาชาติฉบับคำแปลร้อย ในหนึ่งผูกๆ ล้วนแต่มีสารบัญบอกจำนวนคาถา ว่ามีคาถาเท่าไรๆ แต่ว่าไม่ค่อยมีผูกไหนมีจำนวนคาถาครบครันตามสารบัญนั้นเลย ๆ ส่วนมหาชาติฉบับตีพิมพ์นี้ เราได้ยกเอาตัวบาลีคาถามาใส่ให้เต็มตามฉบับบาลีเดิมทั้งหมด เพื่อให้ครบจำนวนคาถาตามสารบัญในแต่ละกัณฑ์ ๆ (ที่ท่านนับเป็นหนึ่งคาถาๆ นั้น ไม่ค่อยเป็นกำหนดตายตัวเลย เพราะมีคาถาในบางกัณฑ์ มี 2 บาท 4 บาท 5 บาท 6 บาท นับเป็นหนึ่งคาถาก็มี) อีกอย่างหนึ่ง การยกเอาบาลีคำกลอนมาใส่ให้เต็มดังนี้ นำให้มองเห็นตัวบาลีมากถึยบไปหมดที่อาจน่าให้มีความน่าเบื่อหน่าย แก่ผู้เทศน์กับผู้ฟัง หรือผู้อ่านมหาชาติฉบับตีพิมพ์นี้บ้างเป็นแน่ แต่ว่าเหตุขัดข้องเพียงนี้ไม่เป็นการยากเลย คือเวลาเทศน์หรืออ่านดู ตัดข้ามตัว

-ช-

บาลีคาถาไป เทศน์หรืออ่านแต่คำแปลร้อยเปล่าๆ ก็ได้ เป็นการทำให้ย่นเวลาให้ได้สั้นลง ตามความต้องการของบางวัด ๆ

7) ข้อความตรงไหนไม่มีเรื่องแสดงไว้ ในคัมภีร์อรรถกถาหรือในฉบับบาลีเดิมเลย แต่ว่ามีความเรียบเรียงน่าฟัง ทั้งสมเหตุสมผลด้วย (ดังในกัณฑ์ชูชก ตั้งแต่เริ่มบรรยายเกี่ยวกับเรื่องราวที่ดำเนินไปตั้งแต่ชูชกเดินขอทาน จนถึงได้นางอมิตตดาปนา นำไปที่อยู่ของคนทีกลิงคราษฏร) เราก็ได้รักษาไว้ ตามฉบับเก่าทั้งหมด แล้วทำนัยลักษณะ แปลความตามระเบียบบาลีอรรถกถาให้ได้รู้ด้วย ๆ เว้นเสียแต่ความตรงไหนออกนอกบาลี แล้วไม่สมเหตุผล แล้วเป็นเรื่องตลกเล่นหัวเราะต่างหาก (ดังในกัณฑ์มหาราช ตรงเรื่องชูชกบริโภคอาหารกระทั้งแน่นเพื่อท้องแตกตาย) เราก็ไม่ตัดทิ้งฉบับเก่าเด็ดขาดเลย คือทำนัยลักษณะ รักษาไว้อยู่ข้างท้ายกัณฑ์นั้น เพียงแต่ไม่ได้นำเข้ามาไว้ในท้องเรื่องเท่านั้น ๆ

8) ระเบียบการใช้ถ้อยคำ หรือศัพท์แสงในคัมภีร์มหาชาติคำแปลร้อยนี้ จริงอยู่แต่เป็นคัมภีร์ที่ได้แปลมาจากอรรถกถาหาเวสสันดรชาดกบาลี แต่ว่ามีติดคำสันสกฤตเป็นอันมากในความแปล

-ณ-

เป็นคำแปลร้อย แม้แต่ชื่อคน สัตว์ หรือวัตถุอะไรก็แก้ไขไปตามคำสันสกฤตด้วย ดังเช่นพระนามพระวรมาดาพระบาทศรีเวสสันดร ตามศัพท์บาลีว่า “มุสดี” ก็แก้ไขไปเป็นคำสันสกฤตว่า “สุปารสุปดี” (สันสกฤตแผลง ? ควรเป็น “สปลิปี” หรือ “สปลิปี”) ๑ พระนามพระอักรมเหลีตามศัพท์บาลีว่า “มัทที” แก้เป็น “มัทรี” ๑ พระนามพระราชธิดาว่า “กัณหา” ก็แก้เป็น “กฤษณา” ชื่อเมืองว่า “เจตริฐ” ก็แก้เป็น “เจตราชูร” ดังนี้เป็นต้น ๑ (นี้ขอให้เห็นนิสัยสันดานจิตเขมรสมัยก่อน ชอบนิยมนับถือคำสันสกฤตกว่ามคธภาษา หรืออีกอย่างหนึ่งเคยชินปากว่าตามสันสกฤตมาช้านานแล้ว ถึงแม้ภายหลังเปลี่ยนมานิยม เรียนสูตรบาลีภาษาแทนสันสกฤตแล้ว แต่เคยชินปากว่าตามสันสกฤตนั้นง่ายสะดวกกว่า ทั้งเพราะเอร็ดอร่อยกว่าบาลีที่เป็นภาษาเข้ามาใหม่ จึงยังอยากใช้คำสันสกฤตดุจสมัยก่อนตามเคย)

9) คัมภีร์เวสสันดรชาดกที่ตีพิมพ์นี้ แบ่งออกเป็นกัณฑ์มี 13 กัณฑ์ คือกัณฑ์ทศพร 1 หิมพานต์ 1 ทานกัณฑ์ 1 วนปปเวสน์ 1 ชูชก 1 จุลพน 1 มหาพน 1 กุมาร 1 มัทรี 1 สักกบรรพ 1 มหาราช 1 ฉกษัตริย์ 1 นครกัณฑ์ 1 ๑

-ณ-

ในที่สุดของคำถามนี้ เรามีความหวังไว้ล่วงหน้าว่าทุกท่าน – ผู้แสวงหาความรู้ ทางด้านอักษรศาสตร์เขมร คงมีความเต็มใจ จำเพาะสำนวนโวหารระเบียบเรียบเรียงความของคัมภีร์มหาชาติสมัยเก่านี้บ้างแน่นอน เพราะวิธีการแต่งความหรือเรียบเรียงแปลเรื่องอะไร ในสมัยก่อนนั้น ไม่ใช่เป็นการหย่อนอ่อนรสชาติกว่าสมัยปัจจุบันเท่าไรเลย ๑ ถ้าหากว่าเราเอาใจใส่พิจารณาโดยหมดจดไป จะเห็นว่า ระเบียบเรียบเรียงความสมัยก่อน มีทำนองความกับสัมผัสคำดีกว่าสมัยปัจจุบันไปอีก ถ้ากล่าวจำเพาะตรงความพรรณนาเกี่ยวกับไพรพฤษยาปักษยาปักษีทั้งสอง ก็ยังมีสัมผัสคำไพเราะฟังจับจิตกว่าสมัยปัจจุบันเป็นอเนกประการ ถึงแม้ความแต่งเป็นคำกาพย์ ที่ท่านกล่าวพรรณนาเกี่ยวกับไพรพฤษยาปักษยาก็มีสัมผัสคำดงามฟังจับจิตของจินตวิรูณใหม่นี้มากด้วย แล้วมันจะเป็นระเบียบแต่ง หรือแปลโดยมีความรู้ตามแบบเขมรล้วนด้วย จึงควรที่นักศึกษอักษรศาสตร์เขมรสมัยปัจจุบัน พินิจดูระเบียบแต่งความสมัยเก่าบ้าง ไม่ควรมองข้ามทั้งหมดสิ้นไปเลย ๑

ผู้รวบรวมตรวจทาน

หลวงนิพนธ์มนตรี ฤกษ์ - แฉม

พุทธศาสนบัณฑิตย กรุงเทพมหานคร

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ 1

กัณฑ์ทศพร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สุสฺสตี วรฺวณฺณาเกติ อิํ สตุถา กปิลวตฺถุํ อุปนิสฺสาย นิโครธารามे วิหรนฺโต โปกฺขรวสฺสํ
อารพฺก กเถสิ ฯ

สตฺธา คือ สตฺวาโห สตฺตนายโก อันว่าพระองค์ผู้เป็นครูประเสริฐเกรียงไกร ย่อมสามารถ
แนะนำเหล่าเทวดามนุษย์ผองทั้งหลาย รวบรวมต้อนเข้าไปสู่อมฤตบุริศริมหานครนิพพาน อันเป็น
สถานบรมสุขเกษมศานต์เปรมปราศนราศทุกข์ประเสริฐแล

วิหรนฺโต คือ จตุสฺ อิริยาปเถสฺ วิตินาเมนฺโต ก็พระองค์ประทับสำเร็จสำราญเกษมอันซึ่ง
พระอิริยาบถสุภาพเรียบรื้อยนั้นมีสี่ มิให้ประสบซึ่งความสงสัยดำริจิตในเทวดามนุษย์สัตว์ผอง
ทั้งหลายเลย นิโครธาราม ก็พระองค์ประทับ ณ สถานอารามนามเรียก นิโครธมหาวิหาร คือเจ้า
นิโครธกุมารจ่ายทอง 12 โกฏิดำลึง สร้างถวายพระองค์ อุปนิสฺสาย ก็พระองค์อาศัยเอาพระ
บิณฑบาต

2

พยายามสันโดษโปรดสัตว์ผองทั้งหลาย กปิลวตฺถุํ ณ เมืองกบิลพัสดุ์บุริศริมหานครบรรพราชฐาน
อารพฺก คือ อารมฺมณ กตฺวา จึงพระองค์มีพระบัญชาทูลให้เป็นเหตุเป็นอารมณ์เล็กน้อย แล้ว
พระองค์จึงมุ่งไป โปกฺขรวสฺสํ ยังฝนสวรรค์หนึ่งชื่อโปกขรพรหม กเถสิ นั้น ทุมมํ เทเสสิ จึง
พระองค์สำแดงแถลงพระธรรมวิเศษเทศนา อิํ มหาเวสฺสฺนฺดรชาดกํ สหสฺสคาถาปฏิมญฺหิตํ บพิตร
เอย นี้จักนิทานดำเนินพรรณนาเมื่อพระองค์เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร มีความพอใจคือ
กำเนิดเป็นพระโพธิสัตว์พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามกรบวรเรียกว่า พระมหาเวสสันดร มหา
เวสสันดรชาดกนี้อันประดับประดาซึ่งพระคานานี้หนึ่งพัน อตฺตนา คือ อุปลิกฺขิตฺเตน คือกำลัง
พระปัญญาสัพพัญญุต อันตรัสรู้ซึ่งญะยธรรมทั้งปวง พระองค์อาจกำหนดรู้ได้ อาทิกถา
ปเทน โดยซึ่งครรถ์ลงทำนองดับท กําหนดอักษรบวรคานานี้อันเป็นอาทิ สุสฺสตี วรฺวณฺณาเกติ
นี้เองคืออันเป็นประธานต้นบท พระองค์กำหนดตรงนั้นเองแล ฯ

ยถา हि สตุถา ปวตฺตติปฺปวฺรทฺตมฺมจฺกฺโก อนุกฺกเมน ราชคฺห์ คนฺตุวา ตตฺถ เหมนฺตุํ วิตินาเมตฺ
วา อุทายิตฺตฺเถเรน

มคฺคฺฤทฺเทสเคน วิสตีหสฺสชฺฌาสาวิริวฺโต ปฐมคฺคเน ยาว กปิลวตฺถํ อคฺมาถิ ฯ

บพิตรเอย เมื่อครั้งพระผู้มีบุญพระองค์ได้ตรัสรู้ปัญญาสรรรเพชญดาญาณเป็นปฐมนั้น เสด็จเสด็จไปสู่อำริปตฺนมิคทายพน พระองค์เทศนาพระธรรมจักรกับปวตฺนอะนัประเสริฐดำเนินตอบคณปัญจวคฺคิยัภิกขุทั้ง 5 มีพระอัญญาโกณฑัญญุตเถระเป็นประธาน ได้ลู่ไสดาปตฺติผล ร่วมกับมหาพรหมทั้ง 18 โกฏิเล่า ย่อมได้ลู่ไสดาปตฺติผล ถึงปัญญาอรหนต์ทั่วๆกัน ครั้นแล้วจึงเสด็จเสด็จจากนั้นมุ่งไปสู่นครราชคฤหฺนรี ประโยชน์เพื่อจะแก้คำปฏิญาณพระบาทมคฺคฺราช (1) ซึ่งเป็นอุบาสกแต่ครั้งโบราณกาล ครั้นพระผู้มีบุญพระองค์เสด็จไปสู่นครราชคฤหฺนรีแล้ว พระองค์สำแดงแสดงพระธรรมวิเศษเทศนา แก่คำปฏิญาณเป็นที่สดับแก่พระบาทมคฺคฺราชนั้นแล ฯ

บพิตรเอย ครั้งนั้นอันว่ามหาชนผองทั้งหลาย ซึ่งถือเทียนรูปคันธมาลา ดอกไม้เข้าไปบูชาพระผู้มีบุญนั้นมาก

(1) คำนี้มีฉบับมหาชาติชาดกหลายฉบับผิดๆกัน บางฉบับว่า มคฺคฺตฺราช บางฉบับว่า มคฺคฺราช บางฉบับว่า มฆราช (เห็นว่าเป็นอักษรวิบัติ) ฯ ในที่นี้ได้แก้เป็นมคฺคฺราช มุ่งหมายถึงพระบาทพิมพิสารครองกรุงราชคฤหฺ แดนมคฺคฺรัฐ ฯ

มายลันพื้น ฯ ครั้นได้บูชาพระผู้มีบุญนั้นเสร็จแล้ว ก็นั่งฟังซึ่งศัพท์พระธรรมวิเศษเทศนา อันอ่อนหวานไพเราะดังนั้นไซ้ ย่อมชื่นชอบยินดีสาทรแล้วสรรเสริญว่า โอ้ ! ธรรมเทศนาพระผู้มีบุญเอย ! ไพเราะอะไรอย่างนี้ ! เมื่อเช่นนั้นแล้วเหล่ามหาชนผองทั้งหลายมีอาภที่ขยับยั้งตั้งอาตมภาพได้เลย ย่อมเพ็ดทูลขอผนวชบวชในสำนักพระองค์นั้น ประมาณหนึ่งหมื่นเป็นบริวาร ณ กาลนั้นแล ฯ

บพิตรเอย เมื่อครั้งพระผู้มีบุญ พระองค์เทศนาเป็นที่สดับในพระบาทมคฺคฺราชนั้นเสร็จแล้ว พระองค์ประทับสำเร็จซึ่งพระกฤตยเป็นพระพุทฺธอย่างเคร่งครัดตลอดเดือนเหมันตฤดูไซ้ร้ ก็ไม่กำบังสูญสงัด แต่ในท่ามกลางเมืองราชคฤหฺนั้นเลย ก็เลื่องลือเอบอาบซาบชานตราบไปถึงพระโสตฺธิพฺยเลิศล้ำ แห่งพระบาทศรีสุทฺโธทมนมหาราช เป็นสมเด็จพระวราชบิดา พระองค์ทรงทราบแล้วพระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาว่า โอ้ บัดนี้เจ้าสิทธารถกุมารลูกข้า ข้าคิดคะเนว่าเธอไปบวชหายสูญไปหนอ ก็บัดนี้ เล่าลือข่าวว่า เธอได้ตรัสรู้ปัญญาสรรรเพชญดาญาณเป็นพระพุทฺธแล้ว เธอประทับอยู่ ณ ราชคฤหฺนรี แล้วเธอเทศนาเป็นที่สดับแห่งพระบาทมคฺคฺราช เดียวนี้ข้าคิดถึงลูกข้ามาก ว่าถ้าเช่นนั้น ทำอย่างไรข้าจะได้เห็นลูกข้าหนอ นี่มีแต่ข้าจะใช้

5

ทูตไปนิมนต์เธอมาก็ได้หรือ พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว จึงมีพระ
 บัณฑูตรัสใช้ราชอำมาตย์ผู้หนึ่งอันเป็นใหญ่ว่า คุณก่อนราชอำมาตย์ ข้าได้ยินว่าสิทธิราชรถูกข้านั้น
 เธอได้ตรัสรู้ปัญญาสรเพชญญาณแล้ว เธอมาประทับอยู่นครราชคฤห์แล้วบัดนี้ ข้าจะใช้เจ้าเอง
 นำพลหนึ่งพันไปอาราธนานิมนต์เธอมา ณ บัดนี้แล ฯ คุณก่อนอำมาตย์ ถ้าหากเธอรับนิมนต์ ก็เจ้าจง
 นำเธอมาให้เร็ว อย่าช้าเลย ฯ ราชอำมาตย์รับพระบัณฑูรพระมหากษัตริย์แล้ว กราบถวายบังคมลา
 นำบริวารหนึ่งพันเดินเรียงลำดับตราไปถึนครราชคฤห์นั้นแล ครั้นเมื่อไปถึงแล้วก็เข้าไปกราบ
 ถวายบังคมประณมพระผู้มีบุญ ประโยชน์เพื่อจะขออาราธนานิมนต์ ดังพระบัณฑูรพระมหา
 กษัตริราชชนัน ครั้นได้ยินพระธรรมเทศนา อันไพเราะอ่อนหวานเช่นนั้นไซ้ ราชอำมาตย์ พร้อม
 ด้วยพลหนึ่งพันนั้นก็หลงลืมสติไม่อาจที่จะเพ็ดทูล เกี่ยวกับพระบัณฑูรพระมหากษัตริย์นั้นเลย
 ก็ผันแปรเป็นเพ็ดทูลขอผนวช บวชสิ้นทั้งหนึ่งพันนั้นเองแล ฯ

บพิตรเอย อันว่าราชอำมาตย์ทั้งหนึ่งพันนั้นเล่า ครั้นเมื่อได้บวชเสร็จแล้วไซ้ อยู่นิ่งสุข
 สบาย ไม่นึกถึงพระบัณฑูรพระมหากษัตริย์นั้นเลย ฯ อันว่าพระบาทศรีสุทโธนมหาราชคอยท่า

6

เห็นหายเจ็บแล้ว พระองค์ใช้ราชอำมาตย์อีกครั้งหนึ่ง ให้นำพล 1000 ไปอีก ครั้นไปถึงเห็น
 พระองค์แล้ว ก็เพ็ดทูลขอผนวชบวชสิ้นทั้ง 1000 นั้นเองแล ฯ

พระบาทศรีสุทโธนมหาราชพระองค์ทรงใช้ให้เดินต่อไปจนถึงคำรบเป็น 9 ครั้ง เหล่า
 ราชอำมาตย์ทั้ง 9 พันนั้น ล้วนแต่พระองค์บวชให้หมด ไม่มีเศษเหลือแม้แต่คนเดียวเลย ฯ อันว่า
 พระบาทศรีสุทโธนมหาราช ทรงคอยท่าเห็นหายเจ็บดังนั้นแล้ว จึงพระองค์ใช้ราชอำมาตย์อีกคน
 หนึ่ง ชื่ออุทายีอำมาตย์ ว่าคุณก่อนอุทายีอำมาตย์เอย ข้าต้องการใช้เจ้าเอง ไปนิมนต์สิทธิราชรถูกข้า
 สักหน่อยหนอ เพราะข้าใช้เหล่าราชอำมาตย์ก่อนหน้านี้ 9 พัน หายเจ็บหมดทั้งคณะเลย ไม่ได้
 เล็ดลอดกลับมาสักคนเดียวเลย ก็บัดนี้ข้าเห็นแต่เจ้าเอง มีความคิดมีสติรู้ความคิดจิตใจข้า ๆ จะใช้
 เจ้าเองนำพล 1000 ไปสู่ราชคฤห์นครไกลโน้น ว่าถ้าเจ้าได้ไปถึงเห็นเธอแล้ว ก็จงเข้าขออาราธนา
 นิมนต์เธอมาให้เร็วอย่าช้าอยู่เลย ฯ อุทายีอำมาตย์รับคำสั่งมหาราชราชชนันเสร็จแล้ว
 กราบถวายบังคมลำนนำบริวารพล 1000 เดินเรียงรายตราไปจนถึงราชคฤห์บุรี ศรีมหานครบรรพ
 ฐานนั้นเองแล ฯ

ครั้นเมื่อได้ไปเห็นพระผู้มีบุญแล้วก็เข้าไปกราบถวายบังคมประนม ประโยชน์เพื่อจะขอ อารธนานิมนต์ดังคำสั่งพระมหากษัตริย์นั้นแล ครั้นได้ยินพระธรรมเทศนาพระองค์ ไพเราะนั้นไซ้รู้ อุทัยอำมาตย์กับพลหนึ่งพันนั้นก็หลงลืมสติ ไม่อาจที่จะเพ็ดทูลเกี่ยวกับคำสั่งพระมหากษัตรา นั้น ได้เลย แล้วผันแปรเป็นเพ็ดทูลขอบวช บวชสิ้นทั้งหนึ่งพันนั้นแล อันว่าพระองค์บวชให้ ณ ท่ามกลาง กรุงราชคฤหณ์หนึ่งหมื่น พระบาทศรีสุทโธนมหาราชใช้ไปนั้นหนึ่งหมื่น พระองค์บวชให้ทั้งสิ้น รวมเป็นสองหมื่นแล อุทัยอำมาตย์ครั้นได้บวชแล้ว ได้พระนามว่าพระมหาอุทัยเถระ จึงสะดุ้ง สติพิจารณาว่า โอ้เราเอย เราไร้ความคิด ไร้สติอะไรเช่นนี้ พระมหากษัตราพระองค์ใช้เรานิมนต์ พระราชบุตรท่าน โฉนเลยก็เราได้มาบวช ครั้นบวชแล้ว โฉนเลยก็มาอยู่หนึ่งเพิกเฉยดังนี้หนอ โอ้เรา เอย จำเนียรกาลไปข้างหน้าแล้ว เห็นว่าจะถูกพระราชทัณฑ์แห่งพระมหากษัตรา นั้นเที่ยงแท้แน่นอนเลย ก็ว่าถ้าเช่นนั้นเราอยู่นิ่งนานกระไรได้เลย ควรเราจะเข้าไปกราบถวายบังคมประนมพระผู้มีบุญ แล้วขออารธนานิมนต์พระองค์ไปโดยเร็วก็ได้ละ ฯ พระมหาอุทัยเถระคิดพิจารณาเสร็จซึ่ง

ประการเหล่านั้นแล้ว ก็เข้าไปกราบถวายบังคมประนมพระผู้มีบุญ แล้วไม่กล้าทูลตรงจำเอนนั้น เลย ทูลทำเป็นเหตุเล็กน้อยว่า ภนฺเต ภควา บพิตรพระผู้มีบุญประเสริฐเอย อันเดื่อนนี้เป็นเดือน เหมันตฤดู อันว่าหนทางที่จะไปสู่กบิลพัสดุ์บุรีศรีมหานครนั้นเล่า สะดวกสุขสบายพรรณรายยิ่งนัก ฯ อันพวกพรานป่าทั้งหลายเล่า ย่อมเดินเตร็ดเตร่ขวักไขว่ไปมาหายิงสัตว์แล้วจุดไฟป่า อันมีดิน ตรงที่เผาป่านั้นไฟโครหอบอบวลตลบขึ้นไป ณ กลางอากาศเวหา ไม่เพียงแต่เท่านั้น อันว่าไม้ไพร พฤษภาลดาวัลย์ผองทั้งหลาย ย่อมขึ้นเป็นแถวแนวเรียงรายโดยซึ่งพรรณต่างๆกัน ย่อมมีลำต้นนั้น ลออง งอกงามหน่ออันทรงซึ่งแมกสาขา บุปผาใบ อธิกไปด้วยผลดอกลั่นย่อมบานสะพรั่งพรรณ รายลออ ประหนึ่งผู้เอาผ้าทูลพัสดร์มาครอบจากยอด ห้อยถึงโคนต้น อันว่าเกสรผกาผอง ทั้งหลายนั่นเล่า ย่อมไฟโครสะอาดปราศจากมลทินตลบอบขึ้นไปถึง ณ กลางอากาศ บพิตรพระผู้มี บุญอันประเสริฐเอย ว่าถ้าเสด็จลีลาชตราไปบัดนี้แล้ว คงจะเป็นสุขสบาย อันเหล่าภิกษุสงฆ์ของค อร์หันดาจีณาสพผองทั้งหลายนั้นก็มากลั่น บพิตรพระผู้มีบุญประเสริฐเอย อันหนทางจะไปสู่กบิล พัทธบุรีศรีมหานคร ก็ย่อมเป็นสุขสบายเลิศล้ำแล ฯ

เมื่อพระผู้มีบุญพระองค์ดับคำ พระมหาอุทายิตเถระพูดดังนั้นไซ้ พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาว่า โอ บัดนี้สมเด็จพระวรมหาทานใช้พระมหาอุทายิตเถระ มานินต์เรตถาคคแล้ว หนอ ว่าถ้านั้นควรเรตถาคค จะไปสู่กบิลพัสดุ์ศรีมหานครบรรพราชฐาน ให้ได้ถึงเห็นสมเด็จพระวรมหาเรตถาคคแล้ว พระผู้มีบุญ พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาซึ่งประการทั้งปวงนั้นแล้ว จึงพระองค์มีพระบัญชาทูลกับพระมหาอุทายิตเถระว่า คุณก่อนอุทายิตเถระเอ๋ย ว่าถ้านั้น เธอจงไปออกคำสั่งเหล่าภิกษุทั้งหลายให้ประดับประดาอาตมาทั่วๆ กัน ให้เร็วๆ อย่าช้าอยู่เลย ฯ

พระมหาอุทายิตเถระ สดับพระบัญชาเลศพิเศษแห่งพระผู้มีบุญแล้ว ก็ไปสั่งเหล่าภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายเอ๋ย บัดนี้ พระผู้มีบุญพระองค์จะเสด็จลี้ลาไปสู่กบิลพัสดุ์ศรีมหานครนั้น ให้เหล่าภิกษุทั้งหลายจัดประดับประดาอาตมาทุกรูป อย่าช้านานเลย ฯ ครานั้นอันเหล่าภิกษุทั้งหลายสดับคำพระมหาอุทายิตเถระดังนั้นแล้ว ย่อมประดับประดาตกแต่งอาตมาทั่วๆ กันเสร็จแล้วไซ้ จึงพระผู้มีบุญพระองค์ลี้ลาปราศจากนครราชคฤหบุรี เรียงลำดับตราไปถึงกบิลพัสดุ์ศรีมหานคร โดยซึ่งพระดำเนินเป็นปฐมร่วมด้วยเหล่าภิกษุสงฆ์องค์อรหันตาคณา-

สรพพองทั้งหลายนั้นประมาณสองหมื่นเป็นบริวาร มีพระมหาอุทายิตเถระเอง เป็นมัคคุเทศก์อันวิเศษ ย่อมจะนำทางพระองค์แล ฯ

ตथा สกุยราชาโน มยํ อิมํ สิทธตถกุมารํ อมฺหากํ ญฺาติเสฏฺฐํ ปสฺสิสฺสตามาติ สนฺนิปตฺวา บพิตรเอ๋ย ณ เวลานั้น อันว่าเหล่ากษัตริย์ศากยราชพองทั้งหลายอันเป็นพระญาติกับพระบาทศรีสุทโธทนมหาราชนั้น 8 หมื่น 4 พัน มีพระบาทศรีสุทโธทนเองเป็นประธาน ล้วนมีความปรารถนาอยากจะได้เห็นพระผู้มีบุญนั้นก็มาชุมนุมพิจารณาแสวงหาที่พัก ให้เป็นอุดมสมควรกับให้พระองค์ประทับ จึงมากำหนดหมายเห็นแต่สถานที่เจ้านิโครธกุนารนั้นเองอันสุขสบาย ถูกใจประไพแล้วไซ้ จึงพระองค์ให้ถากถางชำระถอมแอ่งหลุมบ่อ ที่เอียงลาดเศษกระเบื้องด้วยกะลาแตกเศษจานแตกกรวดแข็งในดินผุยุบลีดินทรายปราบให้ราบเสมอ ทำให้ประไพเสร็จแล้วไซ้ จึงให้ปูด้วยพรมเจียมพรมแพร อันอ่อนนุ่มประดับเสร็จแล้ว จึงให้ไปนิมนต์พระผู้มีบุญ พระองค์ลี้ลาไปประทับเสร็จบริบูรณ์ ณ เวลานั้น ไม่ช้านานเลย ฯ อันว่าเหล่ากษัตริย์ศากยราชพองทั้งหลาย เหตุมีกานีดนเห็นจะมานะคือดั่งไม่ยอมตามมากยิ่ง เหตุเพราะเป็นกษัตริย์ใหญ่สมด้วยศสมบัตินั้นมากมาคิดพิจารณาว่า พระสิทธธกุนารนั้น เธอเป็นเด็กมากกว่าเราทั้งหลายเหล่านี้แน่ เธอเป็นน้อง เป็นลูก

หลาน เป็นลูกของลูกเราต่างหาก โฉนเลยเราจะไปไหว้เธอนั้นเห็นไม่ควรเลย ๆ อันว่าเหล่ากษัตริย์ ศากยราชบางองค์ ได้ยินแล้วตอบว่า จะไม่ไหว้เธอได้อย่างไร ไม่เหมือนตอนเธอเป็นคฤหัสถ์เลย เธอเป็นนักรบข อันว่าตามธรรมดาเป็นนักรบขนั้น แม้จะแก่ก็ดี แม้จะเด็กก็ดี ควรจะต้องไหว้เธอ อยู่ดีเอง ว่าถ้าพวกเราเหล่านี้ไม่ไหว้เธอแล้ว เธอจะไม่ว่าเรามีความอวดตัวไปแล้วหรือ ๆ บางองค์ ได้ยินแล้วตอบว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านลองคิดดู เราจะคิดทำอะไรให้สมควรกับเธอหนอ ๆ กษัตริย์ศากยราชบางองค์ได้ยินแล้วตอบว่า ไม่หรือความคิดนั้นมันจะยากอะไรท่านทั้งหลาย มันง่ายหรือ ๆ บางท่านได้ยินแล้วตอบว่า เออ ถ้าเช่นนั้นท่านลองคิดดูไปท่าน ถ้าท่านใช้เราคิดแล้ว เราคิดก็ได้หรือ เราคิดนั้นมีว่า ก็ให้หากุมารชายหญิงให้มีมือถือเทียนรูปคันธมาลาดอกไม้ หมายพลุเสร็จแล้ว เราจะให้ดำเนินไปข้างหน้า แล้วให้บุชชาถวายบังคมประนมเธอ อันว่าเหล่าพวกเราเล่ายอมเดินตามโดยปะปนผสมผสานในท่ามกลางเด็กทั้งหลายนั้น แต่เราอย่าเพิ่งไหว้เธอเลย ครั้น เมื่อกษัตริย์ศากยราชทั้งหลายชุมนุมกันพร้อมละม่อมเสร็จแล้ว ก็ปฏิบัติบูชาพระจินดาาคิดนั้นเองแล

ภควา เสด็จ อหุณสย โอลเกตุวา น ม ญติโย วทนุติ อันว่าพระผู้มีบุญพระองค์รู้รัชยาชัย

ในจิตเหล่าพระญาติทั้งหลาย ไม่ถวายบังคมประนมพระองค์ตั้งนั้นแล้ว ก็พระองค์ทรง พระจินดาพิจารณาว่า โอ ! เดียวนี้ เหล่าพระญาติของเราตาคณีนีไม่ทันรู้ว่า เราตาคณได้ตรัสรู้ เป็นพระพุทธแล้วหนอ ก็ถ้าเช่นนั้น เราตาคณจะสำแดงซึ่งกำเนิดปัญญาริยสัพบุรุษให้ปรากฏดู พระพุทธแต่โบราณเรื่อยมา ให้กษัตริย์ศากยราชทั้งหลายถวายบังคมประนมเราตาคณในกาลบัดนี้ เองแล ๆ พระผู้มีบุญพระองค์ทรงพระจินดาพิจารณา เสร็จซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว จึงเสด็จเข้า จตุตถฌานอภิญญาสมาบัติ เหาะทะยานขึ้นไป ณ กลางอากาศ อันโอภาสด้วยแสงรัศมีนั้น รุ่งเรืองสว่างไสวพรรณรายเฉิดฉายพลุ่งขึ้น ออกจากพระบาททั้งสอง เห็นคุณผงผุขฐลีดินทราย อันเขาไปรยปรายลงมาบนพระเศศกษัตริย์ศากยราชทั้งหลาย ดูเหมือนเมื่อครั้งพระองค์ทำยมก ปาฏิหาริย์ ณ ดันคันทามพุกษ ประกอบด้วยพระรัศมีเพื่อสั่งสอนอันยเดิรยิ์นั้นเองแล ๆ

ตทา สุทโททนมหาราชา ต อจฺจริย ติสุวา อาห ณ กาลนั้นพระบาทศรีสุทโททนมหาราชา อันเป็นสมเด็จพระวรบิดาธิราช เห็นเป็นอัศจรรย์ปรากฏตั้งนั้นไซ้รู้ก็ไม่อาจที่จะยับยั้งตั้ง พระองค์เองนั้นได้เลย ย่อมยกกระพุ่มมืออัญชลีวางเหนือพระเศศวิเศษ

ถวายบังคมประณมพระผู้มีบุญ แล้วสรรเสริญคุณบุญพระสมภารบารมีว่า ภาณุเต ภควา บพิตร พระผู้มีบุญประเสริฐเอย ณ กาลนั้นมีมหาอุยองค์หนึ่งนามว่ากาฬเทพิลชฎิลดาบส ท่านมีฤทธิ์ อานุภาพนั้นยิ่งใหญ่ ในกาลสมัยวันพระองค์ประสูตินั้นเอง เหล่าแม่นมผองทั้งหลาย มั่นนำ พระองค์ออกมาประโชน์เพื่อจะให้มันสการถวายบังคม ขอพรจากกาฬเทพิลชฎิลมหาอุยนั้น ก็พระองค์ไม่ถวายบังคมเลย กลับแปรเปลี่ยนขึ้นไปประทับบนหัวมหาอุยนั้นเองแล ฯ บพิตรเอย ข้าพระองค์เห็นเป็นอัศจรรย์ปรากฏดังนั้นแล้ว ข้าพระองค์ถวายบังคมประณมพระองค์เป็นปฐมแล ฯ อีกโศดหนึ่ง เมื่อครั้งวันจรดพระนังคัลเป็นมงคลอำพลซึ่งสุขสวัสดิ์ประเสริฐ กอปรด้วยดำเนิน ฤกษ์พารเพลลาญาประไพในวันนั้นเอง เหล่าแม่นมมั่นนำพระองค์ไปบรรทมเหนือแคร่ ที่พระบรรทม บรมสุขสวัสดิ์ภายใต้ร่มชมพูปุณณนั้น ฯ อันว่าร่มเงาชมพูปุณณนั้นเล่าไม่ย้ายเบี่ยงเลียงไปตามการ โคจรของพระอาทิตย์เลย (1) ข้าพระองค์เห็นอัศจรรย์ครั้งนั้น ข้าพระองค์ถวายบังคมประณม พระองค์เป็นคำรบที่สอง ฯ แล้วเดี๋ยวนี้โศดเล่า ตั้งแต่ก่อนมาข้าพระองค์ไม่ได้เห็นซึ่งยมก ปาฏิหาริย์

(1) บางฉบับว่า ไม่เลียงเบี่ยงบ้ายจากที่บรรทมตามการเดินของพระอาทิตย์นั้นเลย ฯ

ตระการเป็นอัศจรรย์ดังนี้ จึงเราถวายบังคมพระองค์เป็นคำรบสามแล ฯ ครั้นเมื่อพระบาท ศรีสุทโธทนมหาราช ยกอัญชลิตถวายเป็นประณมแล้ว แม้พระกษัตริย์ศากยราชองค์ใดองค์หนึ่งจะ ยับยั้งถือจิตกระด้าง ไม่พร้อมถวายบังคมประณมพระองค์นั้นหามิได้เลย ฯ

นิสินเน ปน ภควติ ลิกขปุตโต ญาติสมาคโม อโหสิ ฯ สพฺเพปิ เอกคฺคจิตฺตา หุตฺวา นิสีทึ สฺสุ ฯ อันว่าสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ดาญาณ พระองค์ให้การสั่งสอนอบรมเหล่าพระญาติผองทั้งหลาย ให้ได้ถวายบังคมประณมพระองค์ตามซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว จึงพระองค์เหาะลงมาจากกลางอากาศ เสด็จมาประทับเหนือแคร่บรรพตที่ประทับ อันมีผู้ประดับปูด้วยพรมผองประไพ ณ ท่ามกลาง ชุมนุญเหล่าพระญาติผองทั้งหลาย ซึ่งบรรลุดด้วยคำสั่งสอนของพระองค์ในกาลนั้นแล ฯ ณ กาลนั้น อันว่าเหล่ากษัตริย์ศากยราชผองทั้งหลาย ย่อมมีพระราชหฤทัยนั้นยินดีสาทรพร้อมกันทุกคน ฯ อันคืบนั้นเองมหาเมฆ ก็โปรยปรายซึ่งฝนสวรรค์นามโบกขรพรรษ เป็นอัศจรรย์ท่ามกลางชุมนุมพระ ญาติผองทั้งหลาย ว่าถ้าผู้ใดต้องการเปียก เออฝนนั้นก็เปียก ถ้าคนใดไม่ต้องการเปียก เออฝนนั้นก็ไม่ แตะต้องร่างกายผู้นั้นสักน้อยเลย ฯ

คำ ทิสุวา สพุเพ อจฺฉริยพฺพุตชาตา อเหตุ^๑ ฯ ครานั้น เหล่ามหาชนพองทั้งหลาย เห็น อัจฉรย์ปรากฏเกิดมีดั่งนั้นแล้ว ย่อมสรรเสริญพระบารมีในพระผู้มีบุญว่า โอ ! พระพุทธเอย พระองค์มีพระบารมีฤทธิ์อาณุภาพมากอะไรถึงขนาดนี้ ฝนตกลงมาท่ามกลางอากาศ ตกกลงไป ท่ามกลางชุมนุมพระญาติพองทั้งหลาย คนใดต้องการเปียก เออฝนนั้นก็เปียก คนใดไม่ต้องการเปียก เออฝนนั้นก็ไม่มีเปียกเลย คุยนํ้าตกลงไปบนใบบัวแล ฯ

เต ภิกฺขุ ฐมฺมสภายํ กถํ สมฺภูททาเปสุ^๑ ฯ ณ กาลนั้น อันว่าเหล่าภิกษุพองทั้งหลายชวนกันไปชุมนุม ณ ธรรมสภาศาลาว่า (1) อาวุโส คุก่อนภิกษุพองทั้งหลายเอย อันว่าพระผู้มีบุญเป็นเจ้าแห่งเรานี้ พระองค์มีฤทธิ์อาณุภาพยิ่งเป็นอัจฉรย์ ณ โลกนี้อะไรขนาดนี้ ตั้งแต่ก่อนมาไม่เคยเห็น ดั่งนี้ ก็บัดนี้ มหาเมฆเอง ตกซึ่งฝนโบกขรพรรษเป็นอัจฉรย์ ณ ท่ามกลางชุมนุมพระญาตินั่นเอง ฯ

คำ สุตฺวา สตุตา กายนุตฺถ ภิกฺขเว เอตฺรหิ กถาย สหฺนินฺนินฺนาติ ปุจฺฉิจฺจุตา ฯ อันว่าข่าวคราวเหล่าภิกษุพองทั้งหลาย

(1) มีบางฉบับพิสดารเล็กน้อยอีกว่า มีภิกษุแก่งค์หนึ่งตั้งอยู่เป็นต้นอาสน์ กล่าวบันดาลซึ่งคำนั้น ไปยังภิกษุหนุ่มทั้งหลายว่า

นั้น ไม่เจียบสังคยลงแต่เพียงในธรรมสภาศาลานั้นเลย ก็ได้ยินตราบไปจนถึงพระทิพยโสดเลศล้ำ แห่งพระผู้มีบุญพระองค์ทราบโดยซึ่งเหล่าอรรถความของภิกษุพองทั้งหลายนั้นแล้ว พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาว่า โอ บัดนี้เหล่าภิกษุพองทั้งหลายชวนกันไปชุมนุมอยู่ ณ ธรรมสภาศาลา ย่อมกล่าวสรรเสริญเนื่องด้วยปัญญาบารมีแห่งเราตถาคตนี้หนอ ก็ว่าถ้าเช่นนั้น เราตถาคตจะไป สดับชุมนุมของภิกษุพองทั้งหลายสักเล็กน้อยก็ได้หรือ ว่าถ้าเราตถาคตไม่ไปสดับชุมนุมในภิกษุสงฆ์พองทั้งหลายบัดนี้แล้ว ก็เมื่อครั้งเราตถาคตท่องเที่ยวไปในภพกำเนิดเกิดเป็นโพธิสัตว์ก่อนหนึ่งพระองค์ ทรงพระนามภควันชื่อนั้น มหาเวสสันดร นั้นจะกำบังเจียบสังคยไม่ไกลกว้างไปข้างหน้าเลย ฯ พระผู้มีบุญพระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว จึงเสด็จลีลามาจากพระสุคันธกุฏีศรีมหาวิหาร ไปสู่ธรรมสภาศาลาอันมีพระดำเนนสีหนาทสง่างามไม่มีสะทกสะท้าน ประคองเกสรราชสีห์ออกจากคูหามาส ณ ท่ามกลางฝูงมฤคคณานิกพองทั้งหลาย นั้นมีประการอันใด ก็เสด็จไปประทับเหนือแคร่อาสนะอันนั้น ปรากฏ ณ ท่ามกลางชุมนุมจตุรพิธบริษัททั้ง 4 จำพวก พระองค์มีพระบัณฑูร ประกอบด้วยพระสุมรรฐสลักซึ่งสละสลวยไพเราะสม่าเสมอ ถามไปยังภิกษุทั้งหลายว่า ภิกฺขเว

ดูก่อนภิกขุทั้งหลายเอ๋ย อันท่านทั้งหลายมาชุมนุมกันที่นี่ แล้วกล่าวโดยซึ่งคำอะไรืออึง ฌ ธรรมสภาสาถานี้ ก็ไม่งอกงามรื่นเริงขึ้นไปหาจําเรณูเมตตาทาวนาวิปัสสนากัมมฐาน ให้ได้มรรคผลถึงสมบัติพระนิพพาน อันเป็นที่พำนักแก่ตนโดยทั่วกันหนอ ฯ

อิมาย นามาทิ วุตเต จิงเหล่าภิกขุพองทั้งหลายกราบถวายบังคมประนมทูลว่า ภนุเต ภควา ฯ บพิตรพระผู้มีบุญประเสริฐเอ๋ย อันว่าเหล่าข้าพระองค์มาชุมนุมกันอยู่ ฌ ธรรมสภาสาถานี้ มีคํานึงกล่าวซึ่งอติถิภาบุรุษภาพ ให้เป็นมลทินในพระศาสนาพระองค์นี้เลย ซึ่งล้วนกล่าวสรรเสริญความเกี่ยวกับพระบารมีเลิศล้ำแห่งพระองค์เอง เพราะมีฝนโบกขรพรรษตกลงมาเป็นอัสจรรยยังล้นคูนัยที่พระองค์ทราบในพระราชหฤทัยเสร็จสรรพนั่นเอง ฯ พระผู้มีบุญพระองค์ทราบแล้วมีพระบัญชาว่า ดูก่อนภิกขุทั้งหลายเอ๋ย อันฝนโบกขรพรรษนี้ไม่เพียงครั้งนี้เลย เมื่อครั้งตลาคตถือกำเนิดเกิดเป็นโพธิสัตว์องค์หนึ่งทรงพระนามกรบวรว่ามหาเวสสันดรนั้น ก็มหาเมฆเองตกซึ่งฝนโบกขรพรรษเป็นอัสจรรยยัง ฌ ท่วมกลางชุมนุมพระญาติพองทั้งหลาย นั่นก็อัสจรรยยังนัก เพราะปัญญามิทนกล้า บารมีมิทันแก่ ก็บัดนี้ตลาคตได้ตรัสรู้ปัญญาสรรรเพชญ

คาญานเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว วิสัยจุพระพุทธตั้งแต่ก่อนตลอดมาย่อมจะมีบาร์มีดั่งนี้เอง ฯ

วตุวา ตูณหิ โอโหสิ ฯ พระองค์มีพระบัญชาเพียงหนึ่งพระโอรสสองพระโอรสดังนั้นแล้ว พระองค์ประทับนั่งอยู่แล (1) ฯ

เตหิ ยาจิโต อตีต อหริ ฯ อันคับนั้น เหล่าภิกษุพองทั้งหลายทราบเหตุ พระผู้มีบุญซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว ย่อมมีงานงอยากฟังพระธรรมวิเศษเทศนานั้น แล้วจึงพากันคุกเข่ากกระพุ่มมืออัญชลีวางบนศีรษะของตน กราบถวายบังคมประนมทูลว่า ภนฺเต ภควา บพิตรพระผู้มีบุญประเสริฐเอย พระองค์มีพระบัญชาเมื่อสักครู่นั้น ว่าเมื่อครั้ง

(1) ต่อจากนี้ไปเป็นคำปุจฉา-วิสัชนา แต่ไม่มีในบาลีอรรถกถาชาดก มีแต่ในฉบับมหาชาติคำแปลดังนี้ว่า

ปุจฉาจารย์โจทก์คำถามถามว่า เออ,ท่านเอย เมื่อพระผู้มีพระภาคมีพระบัญชาแต่หนึ่งพระโอรสสองพระโอรสดังนั้นแล้ว ก็พระองค์ประทับนั่งอยู่ เป็นเพราะธรรมเทศนาพระองค์หมดเพียงเท่านี้เองแล้วหรือหนอ ฯ

วิสัชนาจารย์ได้ยินแล้วตอบว่า ไม่หรวก ธรรมเทศนาพระองค์แปลหมื่นสี่พัน กระไรเลยก็จะหมดสิ้นง่ายดังนี้หนอ ฯ

เออถ้าไม่รู้หมดดังนี้แล้ว ถ้าจะเป็นพระองค์ก็เกี่ยวข้องหรืออะไรหนอ ฯ

พระองค์ไม่เกี่ยวข้องหรวก แต่พระองค์ประทับนั่งอยู่นั้น ท่าทางพระองค์ ต้องการให้ภิกษุพองทั้ง หลายกราบทูลอาราธนาพระองค์หรวก ฯ

พระองค์ถือกำเนิดเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ 1 พระองค์ ทรงพระนามพระมหาเวสสันดรนั้น เหล่าข้าพระองค์เพียงแค่ได้ยืมพระบันฑูรเหล่านั้น อันว่าจะรู้ชาติสันดานล่วงเลยไปแล้วนั้น ข้าพระองค์ไม่ทันรู้เลย บพิตรพระผู้มีบุญเอย ขอพระองค์เอาพระปัญญาทิพยวิเศษหนึ่งชื่อ บุษพนินาสานุสสติญาณ ไปโอบรวบรัดเหล่ากรรมพองทั้งหลาย ที่ล่วงเลยไปแล้วนั้น นำมาสำแดงแถลงเทศนาเป็นที่สดับ บอกเหล่าข้าพระองค์ทั้งหลายนี้แล ฯ

พระผู้มีบุญพระองค์ทราบแล้ว พระองค์จะนำซึ่งพระธรรมวิเศษเทศนาให้เป็นที่สดับบอก สมเด็จพระวรบิดา กับเหล่าพระญาติพองทั้งปวง ทั้งเหล่าภิกษุสงฆ์องค์อรหันตอาชีนาสรพพองทั้งหลายให้รับรู้เรื่องราวที่ผ่านมา พระองค์จึงเปิดพระโอษฐ์รัตนบันฑูร อันมีพระสุรเสียงนั้นกลมกล่อมกังวานลึกสกลไพเราะ อุปมาประดุจเสียงพรหม ทรงสวดซึ่งบทพระบาลีดังนี้ว่า (1)

อดีเต ภิกขุ สิริวัฏฺฐเ เชตุตฺตรนฺทเร สิริมหา-

-
- (1) มีบางฉบับมีข้อความว่า พระผู้มีบุญพระองค์รับเอานิมิตต์เหล่าภิกษุพองทั้งหลายนั้นแล้ว จึงพระองค์แถลงสำแดงพระธรรมวิเศษเทศนาเป็นที่สดับบอกเหล่าภิกษุพองทั้งหลาย บันฑูรสวดเป็นบทพระบาลีดังนี้ อดีเต... ดังนี้ก็มี ฯ

ราชา (1) นาม รชฺช การุโธ สลฺลยํ นาม ปุตุตฺ ปฏฺฐลิ ๑ ภิกขุเอย เมื่อครั้งภพกันตรจันตักปัลลป
 กำบังหายสังคฺลวงเลยข้ามไปแล้วนั้น เวลานั้น มีพระมหากษัตริราชหนึ่งพระองค์ ทรงพระนาม
 กรณบวรว่าพระบาทสิวิมหาราช เสวยราชสมบัติ สถิตอยู่ร่วมกับพระราชเทวีศรีพระสนมกรรมกร
 บรivarพองทั้งหลาย ณ ท่วมกลางเมืองเชตุครนคร ๑ ภิกขุเอย อันว่าพระมหากษัตริราชนั้นเล่า มี
 พระราชบุตรหนึ่งพระองค์นามเจ้าสัณฺฑชยุมาร ครั้นเจ้าสัณฺฑชยุมารนั้นจำเริญพระชนม์ขึ้นได้ 16
 พรรษาบริบูรณ์แล้ว จึงพระบาทสิวิมหาราช พระองค์ให้ไปนำพระราชบุตรศิริรัตนกัญญาในพระ
 บาทมัททราชจากมาตุลนคร พระนามพระนางสุปารสุปปดี (2) นำมาครองคู่กับเจ้าสัณฺฑชยุมาร
 อภิเษกให้เสวยราชสมบัติสนองครองประเพณีแต่โบราณ สมเด็จพระวราชบิดาธิราชสถาปนาพระ
 นางให้เป็นอัครมเหสีล้ำกว่าเหล่าสาวสนมพองทั้งหลายหนึ่งหมื่น 6 พันนั้นเองแล (3)

ตสฺสาปิ อํ ปุพฺพปิโยโต ๑ อิตฺโต หิ เอกน-

(1) บางฉบับว่า ...สิริมหาราช นาม “รชฺช การุโธ” ดังนี้ก็มี ๑

(2) คำนี้ตามศัพท์บาลีว่า “มุสฺสตี กุมารี” ๑

(3) ส่วนจำนวน “หนึ่งหมื่น 6 พัน” นี้ไม่มีในฉบับบาลีหรืออรรถกถาในเวสสันดรชาดกนี้เลย ๑

วุดิกปาวสาน วิปัสสิ นาม สตฺธา โลเก อุตฺปาติ ฯ บพิตรเอย นิจักกล่าวสรรเสริญดำเนิน
 ดำนาน เมื่อครั้งพระนางสุปราสุปปติเทวีสร้างบารมีจากชาติก่อน ให้ปรากฏประกอบเข้ารวมกัน
 มากล่าวบทตอนปลายนี้ ฯ เมื่อครั้งจำเนียรกาลกลับทั้งหลายล่วงพ้นไปแล้ว นับถอยหลังไปได้ 91
 กลับ เรียงลำดับตราบมาจนถึงภัททกลับเรานี้ ขณะนั้นมีพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามกร
 บวรชื่อพระพุทธวิปัสสิ สิริสัมมาสัมพุทธ พระองค์ได้ตรัสรู้สรรพคุณญาณ ณ โลกนี้
 พระองค์นำพระธรรมวิเศษเทศนาโปรดสัตว์ผองทั้งหลาย ให้ได้มรรคผลตลอดปัตติสวรค์สม
 ปัตตินิพพานอันเป็นสถานเกษมประเสริฐ แล้วพระองค์ประทับอยู่ ณ ป่าเขมมิกทายวัน (1)
 พระองค์อาศัยเอาพระบิณฑบาต พยายามสันโดษโปรดสัตว์ผองทั้งหลายอยู่ ณ เมืองพันธุรมดี ศรี
 มหานครบวรราชฐาน

(1) ข้อความพรรณนาสรรเสริญเกี่ยวกับป่าเขมมิกทายวัน ดุจมีนัยลักษณะข้างล่างนี้ ทั้งบาลี
 ทั้งคำแปลไม่มีในฉบับอรรถกถาชาคบาลี มีแต่ในฉบับมหาชาติคำแปลบ้าง ดังนี้ :

มิกทาย วนรูปเป ทสฺสนียา มโนรมฺมา นานาวิหารปุกฺขินี สพฺพทา ภคฺคโสมณํ ฯ ภิกฺขุเอย
 อันว่าป่าเขมมิกทายวันนั้นเล่า อันมีพรรณนั้นลอมหิมา สมควรให้พินิจพิศดูเห็นล่อ ย่อมสนุก
 สุขสบายพรรณราย อันเป็นลำเนาแห่งสัตว์ปักษีผองทั้งหลายต่างๆ เป็นต้น คือ เขี้ยวแดง, กระตู่,
 อีโก้ง, กุลาขาว, นกยูง, โพระดก, กาเหว่า

ข้าม.....

ตทา พนฺธุมนฺติณเฑ พนฺธุโม นาม ราชา รชฺชํ กาสฺมิ ตสฺมิ พนฺธุมนฺติณเฑ อุปนิสฺสาย
โฆเม มิตทาเย วิหรนฺเต ตสฺมิ กาสฺมิ เอโก ราชา รณฺโณ

จี้อ, อันปะปนด้วย กวัก, เป็ดน้ำ, มานโทร (นกชนิดหนึ่ง ตีนยาว ปากแหลม ตัวสีแดงอาศัยอยู่ตาม
สนุ่น), กระทา, กระสา, หงส์, คุ่ม, กระเรียน, ซ้อนหอย, ตูรยง (นกชนิดหนึ่งจำพวกนกยางมีสีเทาๆ
ดำๆ เสียงร้องครางเล็กแหลม ฟังน่าเวทนาวังเวงใจ), ภูฏี สุรศัพทสำเนียงไพเราะเสนาะ มีทั้งกระสา
ปีกดำคอขาว, อีลุ่ม, ตะกุ่ม, ยาง, โพระคก, จากพราก, กระสาคอดำ, สาธิกา, แก้วใหญ่, เสกยา
(แก้วตัวใหญ่เหมือนเสกโสมแต่ปากดำ) มีประการนั้นต่างๆ ส่วนทางด้านภูมิสถานนั้นเล่าก็
ราบเรียบประไพยิ่งนักอันประกอบซึ่งสระโบกขรณีด้วย ย่อมมีฝั่งนั้นตรงมีทำนน้ำนั้นราบเสมอเกิน
จะกล่าว ย่อมมีน้ำนั้นลึกเย็นใส อันมีดอก โกมุท, อุบล, ลินจง, สัตบงกช, ซึ่งสลับสีด้วยบัวขาว
บัวแดงดาษดื่น ย่อมประดับด้วยต้นไม้พองทั้งหลาย เป็นต้นคือ มะม่วง, มะขวิด, มะสัง, ขนุนหนัง,
ขนุนละมุด, มะตูม, บงฺเกว (ต้นไม้ชนิดหนึ่งมีลูกกินได้), ตะคร้อ, ฤกพรรณ (ชื่อไม้ชนิดหนึ่ง
เนื้อละเอียด), กรรณิการ, เปล้าใหญ่, สดุมาร (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง), ฤมร (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง), ยอ, ประคู้,
โมกมัน, หนาด, บางจจาด (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง), คุมาดทฺราน (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง), สะเดา, สฎฺฐาน (ต้นไม้
ชนิดหนึ่ง), ทฺรา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง), ทหิง (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง), พลับพลึง, มะยม, ชิงชัน, ลำแพะ
(ชื่อไม้เล็กๆอย่างหนึ่งเป็นไม้ครั้งต้นครั้งเถาใบแหลมบาง ยอดใช้เป็นผักแก้มกินได้ไม่มีรสฝาด
รสขม), ลำพาน (ว่านชนิดหนึ่ง จำพวกหญ้า ใบแบน ใช้ทำยาระงับโรคได้), กระวาน, นมแมว,
ทองกวาว, แสงใจหรือ กะกลิ้ง, พะเนียง, จูรแกทวย (ต้นไม้ชนิดหนึ่งใช้ทำฟืน), หุรว (ต้นไม้
ชนิดหนึ่งใบยาวแหลมคล้ายใบกระดังงา), ขทะ (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง), จรมะ (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง),
สฎฺกสฎฺร (ต้นไม้ใหญ่ประเภทหนึ่ง มีลูกเล็กๆ กลมๆ เป็นพวง), บุนนาค ห้อยระย้าช้อย อันทรงไป
ซึ่งผลดอกลีบดาดซึ่งกิ่งสาขานั้นแตกใบอ่อนเขียวจาง อันว่าต้นไม้พองทั้งหลายอันใหญ่ยิ่งจากนี้
ไปย่อมเป็นอนเอนกอนันต์ จะคณนาตรานับไม่สิ้นเลย แล้วย่อมขึ้นเป็นแถวเรียงรายตามแนวกำแพง
ถนนมณฑลสระ ย่อมมีต้นนั้นกลมกลิ้งตรงล่อ แล้วประกอบด้วยแมกสาขานุปผาใบแตกใบอ่อน
ต้นตรงทรงซึ่งผลดอกล้วนบานสะพรั่งพรรณรายล่อจากโคนดาดจนยอด ประหนึ่งมีผู้ร้อยกรอง
ห้อยระย้าลงมา ย่อมมีกลิ่นนั้นไพโรตลบทัวทั้งทิศานุทิศทั้งหลาย อีกโสดหนึ่ง อันว่ามนุษย์เทวดา
องค์ใดองค์หนึ่ง ถ้าแม้ว่ามีทุกข์ถึง 100 ปี ถ้าได้เข้าไปถึงเห็นไพร่ป่านั้นแล้ว อันว่าทุกข์โศก
ทั้งหลายนั้นย่อมจะละลายหายสูญสิ้นไป ย่อมเกิดมีความสบายใจยิ่งนักแลฯ

พณฺธุสฺส อนคฺเชน จนฺตนาเรณ สนฺธิ สตสฺสสุคฺคณิกํ สุวณฺณมัลลํ เปสฺสตี ฯ ณ กาลนั้น มีพระมหากษัตริราชพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามพระบาทพันธุมราชเสวยราชสมบัติสถิต ณ เมืองพันธุมดีศรีมหานครนั้น ฯ กาลนั้น โสคมีพระมหากษัตริราช อีกพระองค์หนึ่ง เป็นกษัตริย์ทรงพระนามพระบาทสามันตราช (1) พระองค์ให้ราชอำมาตย์คนหนึ่งเอาสุพรรณมลายอ้นมีราคานั้นหนึ่งแสนตำลึง รวมกับแก่นจันทร์ซึ่งมีราคานั้นมาก ให้นำมาถวายพระบาทพันธุมราช ฯ อันว่าพระบาทพันธุมราชไซ้ พระองค์มีพระราชบุตรศรีภักญ์ผู้นั้นสองพระองค์ แล้วทรงพระราชทานแก่นจันทร์นั้นแก่พระราชบุตรผู้เป็นพี่ ส่วนสุพรรณมลายอ้นนั้น พระองค์พระราชทานให้พระราชบุตรผู้เป็นน้อง ฯ ส่วนพระราชกุมารทั้งสองพระองค์นั้นเล่ามาคิดพิจารณากันว่า นางเอยอันแก่นจันทร์กับสุพรรณมลายอ้นนี้ สมเด็จพระวโรบิดา ท่านประทานให้เราทั้งสองเครื่องประดับเหล่านี้ ไม่ควรที่เราจะประดับสำหรับตัวของเราเลย ว่าถ้าเช่นนั้น เราจะนำไปถวายบูชา

(1) ในฉบับชาดกบาลีไม่ปรากฏพระนามกษัตริย์นี้เลย เพียงแต่กล่าวว่า “เอโก ราชา” แปลว่า “กษัตริย์ 1 องค์” เท่านั้น : แต่ฉบับแปลล้วนแต่ออกชื่อว่า “พระบาทสามันตราช” ทั้งสิ้น เหมือนไม่ใช่เป็นพระนามกษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งเลย เพียงแต่เป็นพระนามสำหรับหมายถึงกษัตริย์ซึ่งครองนครใกล้เคียง ฯ

พระผู้มีบุญเล่า นั้นเป็นคุณบุญประเสริฐยิ่งแล ฯ อันว่าพระราชภักญ์ทั้งสองคิดพิจารณาซึ่งประการเหล่านั้นแล้วไซ้ ก็เข้าไปกราบทูลสมเด็จพระวโรบิดาว่า บพิตรสมเด็จพระวโรบิดาแห่งข้าพระองค์ทั้งสองเอย อันแก่นจันทร์กับสุพรรณมลายอ้นนี้ เราข้าพเจ้าทั้งสองนี้ ใครนำไปถวายบูชาพระผู้มีบุญ ฯ อันว่าพระมหากษัตริราช สดับค่านางภักญ์ทั้งสองซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว พระองค์มีพระราชหฤทัยนั้นเปี่ยมด้วยความยินดีรับเอาคำพระราชธิดาแล้วทรงอนุโมทนาว่าสาธุ ฯ ไพเราะอย่างยิ่งนัก ว่าถ้าเช่นนั้นจงนางนำไปถวายบูชาพระพุทธรูปสี่สนั้น เป็นบุญประเสริฐยิ่งนักแล ฯ อันว่าพระราชภักญ์ผู้เป็นพี่นั้น ตรัสใช้ราชอำมาตย์คนหนึ่งให้นำแก่นจันทร์นั้นไปทำให้ละเอียดยเป็นผงธุลีประไฟคั่วแล้วนั้นเอง ให้ใส่ในผอบทอง ให้สาวใช้คนหนึ่งเป็นนางกำนัลถือผอบทองนั้น ฯ อันว่านางภักญ์ผู้เป็นน้องนั้นเล่า ก็ให้นำสุพรรณมลายอ้นไปให้ช่างรงนาทำเป็นเครื่องประดับพระอุราแล้วไว้ในผอบทองประไฟคั่วแล้วนั้นเอง ให้สาวใช้คนหนึ่งเป็นนางกำนัล ถือธรรมาศรั้งแล้ว จึงพระราชภักญ์ทั้งสองนั้นลีลาขาดออกจากปราสาท พระราชมณเฑียร ร่วมกับบิราสสาวผองทั้งหลายนั้นเป็นอันมาก มุ่งหน้าไปสู่ป่าเขมมิกทายวันมหายาวนั้นแล ฯ อันพระราช-

กัญญาผู้เป็นพินันนางนอมผอบทองแก่นจันทน์ เข้าไปถวายบูชาพระพุทธรูปสี่ แล้วนางอุบาท
ทั่วทั้งแคว้นบรมม บรมสุขสวัสดิ์ในพระสุคนธฤตินั้น อันส่วนที่เหลือจากนั้นไซ้ นางให้อุบาท
ทั่วทั้งเสาศดมภ์พระสุคนธฤติศรีมหาวิหารนั้น จึงนางทำปณิธานสวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้ว่า

เอสา จันทนจกณณ ปุชา

ตุมุเหตุ เม กตา

ตุมุหาทิสสุต พุทฺธสุต มาตา

เหตุส อนาคเตติฯ

ภนฺเต ภควา บพิตรพระผู้มีบุญประเสริฐเอย เหตุแต่เดชะผลอันสงส์ แห่งตัวข้าพเจ้า นำ
ผงแก่นจันทน์มาถวายบูชาพระองค์นี้ ถูอนาคกาลไปเบื้องหน้า ข้าพระองค์ขอให้ได้เป็นพระ
มารดาในพระพุทธรูปปรกภูมิสภาพคุณพระองค์นี้เองแล ฯ อันว่านางกัญญาผู้เป็นน้องนั้นเล่า นางเข้า
ไปบูชาสุพรรณมดลามาศอันเป็นเครื่องประดับพระอุราแด่พระพุทธรูปสี่เสร็จแล้วไซ้ นางทำ
สังฆาธิษฐานสวดซึ่งบาทพระคาถาดังนี้ว่า

ภนฺเต สุวณฺณมลาย

มยา ตูว ปุชิต อติ

เตน มยหิ อูเร โหตุ

มลายุชาย (1) นิมนิตาติ ฯ

(1) บางฉบับว่า มลายุชเยน ดั่งนี้ก็มิ ฯ

ภนฺเต ภควา บพิตรพระผู้มีบุญประเสริฐเอย เหตุแห่งเดชะผลอันสงส์แห่งข้าพระองค์
ถวายบูชาสุพรรณมดลามาศ อันเป็นเครื่องประดับพระอุราพระองค์นี้ ถึงแม้ข้าพเจ้านี้ จะเวียนว่าย
ตายเกิดไปมา ถือกำเนิดเกิดถึงหนึ่งร้อยชาติก็ดี หนึ่งพันชาติก็ดี หนึ่งแสนชาติก็ดี อันว่าสุพรรณ
มดลามาศนี้ ขออย่าให้ปราศจากทรงข้าพเจ้าเลย ให้มีตลอดไปตราบนิพพานแล ฯ

อันว่าพระพุทธรูปสี่ พระองค์ทรงพระสดับพระราชกัญญาทั้งสองปรารณาดังนั้นแล้ว
พระองค์ทรงกระทำซึ่งอนุโมทนา แด่พระราชกัญญาทั้งสอง สวดซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

ยา เจตฺต ทูหิ ตุมฺเหหิ

ปุชา มยหิ ปติฏฺฐิตา

ตาย อิจฺจนฺตุ ตุมฺหากํ

ยถา โว ปตฺถนา ตถาติ ฯ

ว่าคู่ก่อนราชกัญญาทั้งสองเอย อันว่าความปรารณาอุบาสิกาทั้งสองที่มาบูชาประดิษฐาน
แต่เรตถาคณนี้ จงให้นางได้สำเร็จบริบูรณ์คุณความปองปรารณาของอุบาสิกาแล ฯ

อันว่าพระราชกัญญาทั้งสองสถับอนุโมทนาแห่งพระตถาคตซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว
พระนางทั้งสองก็มีพระราชหฤทัยนั้นยินดี ยกกระพุ่มมืออัญชลีวางเหนือศีรษะ ถวายบังคมประณม
กราบลามาสู่พระราชมณเฑียรแล ฯ อันว่าพระนางทั้งสองสถิตอยู่ ณ มนุษยโลกนี้ตราบนาน

ถึงสิ้นพระชนมายุจากมนุษย์โลกนี้ มุ่งตรงได้ไปเกิด ณ สวรรคเทวโลกโน้น ครั้นจุติจากสวรรค
เทวโลกโน้นนั้นมาเกิด ณ มนุษยโลกนี้ ครั้นดับเบญจขันธ์จากมนุษย์โลกนี้ ก็ได้ไปเกิด ณ สวรรค
เทวโลกโน้นอีก เป็นลำดับ ล่วงเลยสิ้นกาล 91 กัปแล้ว

อันทนงกัญญาผู้เป็นพี่เล่าได้มาเป็นพระมารดาพระพุทธรูปปรากฏพระนาม พระนางศรีมหา
มายาเทวี ฯ อันทนงกัญญาผู้เป็นน้องนั้นเล่า นางเวียนว่ายตายเกิดไปมา ครั้นถึงพระพุทธรูปกัสปะ
พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว นางจุติลงมาเริ่มปฏิสนธิเป็นพระราชบุตร ในพระบาทกีสสระราช เหตุแต่
เดชผลานิสงส์นางได้นำสุพรรณมालามาศไปถวายบูชาพระพุทธรูปสี่สนั้นเล่า ครั้นเมื่อนางออก
จากพระอุทรบรรพพระมารดานั้น ประคองมีผู้นำสุพรรณมालามาศเป็นเครื่องประดับพระอรามา
ประดับห่มยังพระองค์นางนั่นเอง เหตุแต่นิมิตนั้นเอง จึงเหล่าพระญาติวงศ์มาสมมุติกำหนด
พระนามภควว่า พระนางอุรฺจุทธาราชกุมารี ฯ ครั้นพระนางจำเริญวัยใหญ่ขึ้นได้พระชนม 16
พรรษา พระนางได้สดับกัฏฏานโมทนาของพระตถาคตพระผู้เป็นเจ้า นางได้บรรลุโสดาปัตติผล ฯ
จำเนียรกาลจากนั้นไป พระนางได้สดับกัฏฏานโมทนา

ร่วมกับพระวราหบิดา พระนางได้บรรลุถึงปัญญอรหัตต์ (1) แล้วพระนางบวชเป็นภิกษุณี (2) ได้เข้านิพพานอันเป็นสถานบรมสุขเกษมประเสริฐนั้นเที่ยงแท้ปรากฏแล ฯ

สมณี สมณคฤดา

ภิกษุณี ภิกษุทาสิกา

ธมฺมา เจว สฺสธมฺมา จ

สงฺฆทาสี จ สตุตฺมาติ ฯ

อันว่าพระบาทกีกิสสราช พระองค์มีพระราชบุตรอื่นๆอีกนั้น 7 องค์ ชื่อนางสมณี 1 ชื่อนางสมณาคฤดา 1 ชื่อนางภิกษุณี 1 ชื่อนางภิกษุทาสิกา 1 ชื่อนางธรรมา 1 ชื่อนางสุธรรมา 1 ชื่อนางสงฆทาสี 1 ฯ อันว่าพระราชธิดาทั้ง 7 นั้นย่อมได้เกิดทันพระพุทธรูปบาทพระสมณโคดมบรมบพิตรเป็นเจ้าวิเศษ แห่งเรานี้ ฯ

เขมา จ อุปลวณฺณา

ปฺญาจารา จ โคตมี

ธมฺมทินฺนา มหามายา

วิสาขา จาปี สตุตฺมาติ ฯ

อันพระนางองค์หนึ่งนั้นได้นามเรียกว่า นางเขมาภิกษุณี นางหนึ่งได้นามเรียกว่า นางอุบลวรรณนาเถรี นางหนึ่งได้นามเรียกว่านางปญฺหาจารา นางหนึ่งได้นามเรียกว่า นางโคตมี นางหนึ่งได้นามเรียกว่า นางธรรมทินนา นางหนึ่งได้นามเรียกว่า นางมหามายา

-
- (1) ในบาลีชาดกวรรณามีความนอกเหนือจากคำแปลเล็กน้อยว่า นางได้สำเร็จปัญญอรหัตต์ ในวันที่พระวราหบิดานางได้สำเร็จโศคาปัตติผล ฯ
 - (2) ในบาลีชาดกวรรณามีความแสดงว่า นางไม่ได้บวชเป็นภิกษุณีเลย เพียงแต่สำแดงว่านางได้สำเร็จอรหัตต์แล้วปรินิพพานไป ฯ

นางหนึ่งได้นามเรียกว่า นางวิสาขา ฯ อันพระนางทั้ง 6 นั้น เราไม่กล่าวเลย เราจะกล่าว แต่พระนาง
 สุทธรรมาเพียงหนึ่งเท่านั้น พระนางนั้นเวียนว่ายตายเกิดไปมา อยู่ ณ สวรรคเทพโลกโน้นก็ดี
 ณ มนุษยโลกนี้ก็ดี เหตุแต่ผลอาณิสสที่พระนางได้นำผงแก่นจันทร์ ไปถวายบูชาพระพุทธวิปัสสี
 นั้นแล ครั้นเมื่อพระนางออกจากพระอุทรพระวรมาดา ย่อมมีพระองค์พระนางนั้นอวลกลิ่นพิไโร
 ประหนึ่งผู้ลูบทาซึ่งผงแก่นจันทร์แดง เหตุแต่นิมิตดั่งนั้นแล จึงพระนางได้พระนามว่า พระนาง
 สุปารสุปปดี ฯ จำเนียรกาลจากนั้นไป พระนางได้เป็นอัครมเหสีในพระอินทราชาธิราชอยู่ ณ พิกพ
 ไตรตรังษ์ ครั้นเมื่อพระนางเสวยพระพิราลัยกษัยพระชนมายุ โดยกำหนดอายุสวรรคตเทวโลกโน้น
 นั้นไซ้ าก็เกิดมีบุญนิมิต 5 ประการแล ฯ

เตนหา ภควา ทิพพปุปผา มัลลายนุติ สักกิสฺสนุติ วตฺถา กุจฺฉิตฺโต เสทา มุญฺจนุติ กาโย
 ทพฺพผลฺรุโป กิโส เทวสเน นาภิรมฺมุติ เทวานํ จูติ ธมฺมตาคิ (1) ฯ บพิตรเอย เหตุแต่นิมิตนั้นเอง
 จึงพระผู้มี

(1) บาลีนี้ไม่มีปรากฏในบาลีอรรถกถากับฎีกาของเวสสันดรชาดก แต่ท่านนักปราชญ์โบราณ
 ที่แต่งเรื่องเวสสันดรชาดกถอดความบางตอนจากคัมภีร์อื่นมาใส่ในที่นี้เพื่ออธิบายเพิ่มเติม
 เกี่ยวกับบุญนิมิตทั้ง 5 ประการ ฯ

บุญพระองค์มีพระบัญชาทูลกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเอ๋ย อันดอกไม้
 สวรรค์ทิพย์นั้นสดลออ ไม่เคยเหี่ยวเฉาเล่า ก็ผันแปรเป็นเหี่ยวเฉาหมดงามแล อันว่าผ้าทิพย์ไม่เคย
 จะติดจี๊โคลเป็นมลทินเล่า ก็ผันแปรเป็นมีมลทินแล อันเหงื่อโคลไม่เคยจะเกิดมีเล่า ก็ผันแปรเป็น
 ไหลออกมาจากรักแร้มีเป็นมลทินแล อันว่าตัวพระนางนั้นไม่เคยถอยกำลังเล่า ก็ผันแปรเป็น
 ผ่ายผอมถดถอยกำลัง แล้วพระนางจะประทับเหนือแท่นบรรทมอาสน์อย่างไรก็ไม่สบายเลย ภิกษุ
 เอย นี่เป็นสภาพในเทวคาถาทั้งหลาย จะจุติล้วนแต่ดั่งนี้เอง ฯ อันสมเด็จพระอินทราชาธิราชพระองค์
 ทราบสภาพของพระนางสุปารสุปปดี จะสิ้นพระชนมายุ จากสวรรคตเทวโลกโน้นไซ้ จึงเสด็จนำ
 พระนางไปสู่ันทวันอุทยาน อันเป็นสถานบำบัดทุกข์โศกพร้อมกับศรีศฤงคารบริวารผองเป็นอัน
 มาก พระนางสุปารสุปปดีบรรทมเหนือแท่นบรรทมบรมสุขสวัสดิ์อยู่ ณ นันทวันอุทยาน
 พระอินทราชาของเสด็จประทับข้างแท่นบรรทมพระนาง แล้วพระองค์มีพระบัญชาว่า ดูก่อน
 นางสุปารสุปปดีเทวีเอ๋ย เราจะให้พรทั้ง 10 ประการให้นาง จงนางรับเอาพรนี้เองแล ฯ พระ
 อินทราชาครั้งเมื่อจะประทานพรพระนาง ก็สวดซึ่งบาทพระคาถา เป็นปฐมมีอยู่ในพระมหา
 เวสสันดรชาดก อันประดับไปด้วยพระคาถานั้นหนึ่งพัน ดั่งนี้ว่า

ผู้สวดติววรรณภา

วรสุธ ทสธา วร

ปฐยา จารุพุพงคิ

ยัม ตยหัม มนโส ปิยัม ฯ

ผู้สวดติ ว่าดูก่อนนางสุปารสุปดี อันประกอบซึ่งปัญญาพิรกัลยาณีนันมีเสมออุจทองคำ
จงนางรับเอาพรทั้ง 10 ประการนี้ พรอันใดอันเป็นที่รักเต็มไปด้วยความยินดีในมนุษย์สัตว์ผอง
ทั้งหลาย ณ พื้นปฐพีเบื้องล่างทั้งมวล ณ มนุษย์โลกโน้น ก็จงนางรับเอานั้นแล ฯ

พระนางสุปารสุปดีทรงสดับ ไม่ทราบสภาพที่พระนางจะจุติเลย เหตุแต่พระนางลืมนสติ
พระนางจึงทูลไปยังพระอินทราธิราช สวดเป็นบาทพระคาถาเป็นคำรับสองว่า

เทวราช นโม ตยตุถุ

กี ปาปี ปกตัม มยา

รุมมา จาวลิม มัง จานา

วาโตว ธรณิรุหัม ฯ

เทวราช ข้าแต่สมเด็จพระอินทราธิราชประเสริฐเอย ข้าพระองค์ขอถวายบังคมประณม
พระองค์ เหตุคือข้าพระองค์ทำซึ่งกรรมอันใดปรากฏขึ้นควรแก่การขุ่นหมองใจในพระราชหฤทัย
ของพระองค์ จึงพระองค์มากำจัดเสียข้าพระองค์จากสถานสวรรค์สถานสุขุมหิมา อุปมาประดุจ
เป็นลมมลาตุตวาดพัดล้มระเนระนาดล้มซึ่งไม้ผองทั้งหลาย อยู่บนพื้นไพทมมนุษย์โลกเบื้องล่างโน้น
ฯ พระอินทราธิราชพระองค์ทราบสภาพที่พระนางลืมน

สติดังนั้นแล้ว จึงพระองค์มีพระบัญชาทูลสวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้ว่า

น เจว เต กตัม ปาปี

น จ เม ตวณฺธิ อปฺปิยา

ปฺญณฺณจ เต ปริกฺขณํ

เยน เตว วทามิหัม ฯ

ผู้สวดติ ว่าดูก่อนนางสุปารสุปดีเทวีเอย อันว่าการกระทำบาปอะไรนางจะทำให้ให้น้อยใจ
ขัดใจข้าพชนันหาได้เลย นางเอยเหตุแต่ข้าพชนันเห็นสภาพความพลัดพราก จะจุติดังนั้นเอง เหตุนี้แล จง
นางรับเอาพรทั้ง 10 ประการนี้จากข้า ข้าพชนันจะหยาบยื่นให้นางแล ฯ อันคืบนั้น พระนางสุปารสุปดี
ทรงทราบสภาพว่าตัวพระนางนั้นจะจุติทรุดลงมา ณ มนุษย์โลกนี้ดังนั้นแล้ว จึงพระนางรับเอาพร
ทั้ง 10 ประการ จากสมเด็จพระอินทราธิราช กราบทูลเป็นบาทพระคาถาดังนี้ว่า

วรณฺเจ เม อโท สกุก

สพฺพภูตานิ สุตฺต

ติวราชสุตฺต ภทฺทนฺเต

ตตฺถ อสุตฺตํ นิเวสเน ฯ

นิลเนตฺตา นิลกฺกุ

นิลกฺขิวิ ยถา มิตฺติ

ผู้สวดติ นาม นามเนน

ตตฺถ อสุตฺตํ ปุริณฺทท ฯ

ปฺตุตฺตํ ลลิต วรทํ

ยาจโยคํ อมจฺจนฺรํ

ปฺจุจิตํ ปฏฺฐิทา

กิตฺติมนฺตํ ยสฺสฺสฺสินํ ฯ

คพุกั เม ธารยนุติยา	มขุณิมงคั อนุณณตั
กุจจิ อนุณณโต อสุต	จาปัว ลิจิตั สมั ฯ
ถนา เม นปฺปวตฺเตยฺย	ปติตา นสฺสนฺตฺ วาสว
กาเย รโห น ลิมฺเปถ	วขุณณจาปี ปโมจเย ฯ
มยฺรโกณจาภิรุเท	นารีวรคณายเต
ขุขฺเขจลวากากิณฺเณ	สุทฺถมาคชวณฺณเต ฯ
จิตรคฺคเพรชฺฐสฺสิตะ	สุรามัสปโปทฺชน
ลิวีราชสฺส ภทฺทนฺเต	ตตฺถสฺสั มหะสิ ปิยา ฯ

บพิตรสมเด็จพะอินทราธิราช ผู้มีอำนาจอาจเป็นอิศวรยอดในเหล่าเทวดาผ่องทั้งหลายเอย
 ข้าพระองค์ขอให้ได้เป็นอัคมะหะสิในพระมหากษัตริย์พระบาทลิวีราช ที่ประทับครองพระราช
 มณเฑียร ณ เมืองเชตุรนคร พระพรหนึ่งนี้เป็นปฐม ฯ พระพรหนึ่งโสด ข้าพระองค์ขอให้มีความ
 นั้นกลมดักเป็นมั่น อุปมาประดุจลูกมฤคเพ็งเกิดได้แต่หนึ่งปี แล้วให้มีความนั้นโคงอ่อนช้อยงอนขึ้น
 ประดุจคันเกาทัณฑ์ ถ้ามีจะนั้นประดุจพระวิษณุกรรมถือพู่กันจุ่มน้ำหมึกมาเขียนมาวาดแล พระพร
 นี้เองเป็นคำรบสอง ฯ พระพรหนึ่งโสด ข้าพระองค์ขอให้ได้ชื่อว่าสุปารสุปดี ดุจเคยปกติ
 ณ ไตรตรึงษ์พิภพ พระพรนี้เองเป็นคำรบสาม ฯ พระพรหนึ่งโสด ข้าพระองค์ขอให้มีความ
 อันประกอบด้วยเกียรติยศ ให้เลื่องลือทั่วอัสสรวรทั้ง

สากลชมพูทวีป อาจตัดให้ท่านเป็นฐานพำนักแห่งเหล่าขอทานยาจกผองทั้งหลาย พระพรนี้เองเป็น
 คำรบ 4 ฯ บพิตรสมเด็จพระอินทราชาชโย ข้าพระองค์ขอถ้าเมื่อใดข้าพระองค์จะทรงครรถ์นั้น
 อย่าให้มีแผ่นทองนั้นใหญ่โป่งนูนเหนือยอดคอกนั้นเลย ให้ราบสุภาพลลอป ประคองเอาลูกศรใส่ใน
 กระบอกนั่นเอง พระพรนี้เองเป็นคำรบ 5 ฯ พระพรหนึ่งโสด ข้าพระองค์ขออย่าให้มีมมยาน เป็นที่
 นำหัวเราะแห่งคนผองทั้งหลายเลย ขอให้มิมมกลมกระเปาะสมกับอุรา ดุจผลมะพลับทองที่เขาเอ
 มาเรียง อยู่ ณ ทรวงของข้าพระองค์ พระพรนี้เองเป็นคำรบ 6 ฯ พระพรหนึ่งโสด ข้าพระองค์ขออย่า
 ให้มีผมหงอกเศร้าหมองสกปรก ขอให้ผมดำกลับเป็นเงาคุปิกุมรา พระพรนี้เองเป็นคำรบ 7 ฯ
 พระพรโสดหนึ่ง ข้าพระองค์ขอให้ผมผิวนั้นละเอียดลลอปประคองแว่นเทียนทอง อันมีผู้ขัดถูอย่าให้มี
 ดิดซึ่งผงฐลีดินทรายเลย พระพรนี้เองเป็นคำรบ 8 ฯ พระพรโสดหนึ่ง ข้าพระองค์ขอให้ได้แก้ไข
 สัตว์ผองทั้งหลาย ให้รอดพ้นจากทุกข์โทษ คือคนถูกขังกรงติดโซ่ตรวนข้อาคูกุดาราง นำไปจะฆ่า
 นั้นก็ดี ข้าพระองค์ขอให้ได้แก้ไขคนโทษนั่นเอง ให้ได้รอดพ้นจากทุกข์ภัย พระพรนี้เองเป็นคำรบ
 9 ฯ พระพรอีกหนึ่งโสด ข้าพระองค์ขอให้มีสรรพสัตว์คือ หงส์ กระเรียน ห่าน นกยูง ย่อมบิน
 จวดเลวียนบันลือซึ่งศัพทเสียงให้ได้ยินเสนาะโสดไพเราะ ณ พระราชมณเฑียรอันเต็ม

เคียรดาหมากมายแน่นขันด ไปด้วยคนค่อมอกแอ่น เตี้ยแคระ กะเทย เป็นสาวตุงการเป็นอันมาก
แล้วขอให้มื่นักปราชญ์ราชบัณฑิตรู้ธรรมอรรถปริศนา ประคองคนกินสุราเลี้ยงเนื้อ อย่าให้ขาดจาก
พระราชมนเทียรของข้าพระองค์เลย พระพรนี้เองเป็นคำรบ 10 ฯ

คมทุถ์ ปกาเสนอโต สตุลา อาห ฯ อ้นอรรธธรรมไดยังไม่ปรากฏ บทพระบาติไดยังไม่แจ้งชัด
ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบันฑูรแก่เหล่าภิกษพองทั้งหลาย สวดซึ่งบาทพระคาถาดังนี้ว่า

อิทํ วตฺวาน มชฺชา

เทวราชา สุธมฺปติ

ผุสฺสติยา วรํ ทตฺวา

อนุโมทิตถ วาสโว ฯ

ภิกขเว คู่ก่อนภิกขุของทั้งหลายเอ๋ย อันสมเด็จพระอินทราชาเป็นอิสวรยอด ในเหล่า
เทวดาของทั้งหลาย พระองค์ขึ้นพรประทานพระนางสุปารสุปปดีเทวีเสร็จซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว
มีพระราชหฤทัยนั้นเต็มด้วยความยินดีเลิศล้ำแล ฯ

ทสวธ.คาถาถนุณา นิภูจิตา ฯ บพิตรเอย อาตมาภาพลำแดงแดงพระธรรมวิเศษเทศนา
มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร อันประคับประคองไปด้วยคาถา 19 นี้เล่า ก็สำเร็จโดยซึ่งเวลากาล
อันสมควรบริบูรณ์ ดังนี้เองแล ฯ

จบกันที่ทศพร ที่ 1 แต่เพียงนี้

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ 2

กัณฑ์หิมพานต์

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อิติ สว เวร คเหตฺวา ตโต จุตฺตา มหุทฺตรญฺญ อคฺคมฺเหสียา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพุตฺติ ฯ

ณ กาลนั้น อันพระนางสุปารสุปดีอันเป็นสตรีล่อตลอดองค์ ทรงซึ่งรูปมีลักษณะ ประเสริฐนั้น พระนางรับเอาพระพรทั้ง 10 ประการ จากพระอินทราธิราชแล้ว ก็จุติลงมาเริ่ม ปฏิสนธิ ณ ครรภ์อัครมเหสีในพระบาทมัททราช ณ มาตุลนคร ฯ

ตาย ชายมานาย จนฺทญฺญณฺณ ปบุโผลิตฺถน วิย สรีเรน ชาตฺตุตา ฯ อันพระนาง สุปารสุปดีเล่า เมื่อครั้งพระนางประสูติออกมาจากครรภ์ในพระอัครมเหสี พระบาทมัททราชนั้น แล้ว ย่อมมีผิวพรรณล่อประดุจว่าเขาเอื้องผงแก่นจันทร์ละเอียด (1) มาลูบทาตลอดองค์ เหตุแต่ พระนางมีกำเนิดดังนั้น จึง

(1) มีบางฉบับ “ประดุจเขาเอื้องมาลาผสมกับผงแก่นจันทร์ละเอียด” ดังนี้ก็มี ฯ

38

ท่านมาสมมติกำหนดสำคัญซึ่งพระนามนางว่า “พระนางสุปารสุปดีกุมารี” ครั้นพระนางเจริญ ใหญ่ขึ้น พร้อมซึ่งเหล่าบริวารพองทั้งหลายเป็นอันมาก มีพระรูปโฉมนั้นล่อ ประดุจศรีเทพ อัสสรวรกัญญา อยู่ ณ สรวงสวรรค์โน้นแล ฯ

อด นํ สิวิมหาราชา อุตฺตโน(1) ปุตุตฺส สญฺชยกุมารสฺส อุตฺถาย อาเนตฺวา ฯ บพิตรเอย อันพระนางสุปารสุปดีกุมารี ครั้นพระนางมีพระชนม์ ได้ 16 พระพรรษาบริบูรณ์แล้วไซ้ พระ บาทสิวิมหาราช ให้ไปอัญเชิญพระนางมาอภิเษก ร่วมกับเจ้าสัณชัยกุมาร ให้ขึ้นเสวยราชสมบัติตั้ง พระนางเป็นอัครมเหสีเป็นใหญ่เหนือกว่าเหล่านางสนมพองทั้งหลาย 16 พัน เตน วุฑฺฒํ เหตุ นั้น แล พระองค์มีพระบัญชาบุรุษกับพระสาร์บุตรเถระสวดซึ่งบาทพระกาธาดังนี้ว่า

ตโต จุตฺตา สว สุตฺตํ

ขตฺติเย อุปปชฺชถ

เชตฺตุตฺตรมฺหิ นกฺเร

สญฺชเยน สมาคมิ ฯ

โก สารีปุตฺต คุณอนธรรมเสนาบดีศรีสาร์บุตรเอย อันพระนางสุปารสุปดีเทวี พระนาง จุติลงมาจากเทวโลก ก็ได้มาเกิดในตระกูลกษัตริย์ขัดดียววงศ์ แล้วได้เป็นองค์อัครมเหสี ในพระบาทศรี

(1) บางฉบับไม่มีบท “อุตฺตโน” นี้ ฯ

ลัญชัยเป็นกษัตริย์ประเสริฐยิ่ง เสวยราชสมบัติสถิตอยู่ ณ เขตนครนคร ๑๐๓ นั สกโก ครานั้น สมเด็จพระเจ้า
 สักกเทวราชสถิตอยู่ ณ สวรรค์ไตรตรึงษ์เทวโลก พระองค์เบิกทิพยจักขุเมี่ยมมองลงมา เห็นพระนาง
 สัมฤทธิ์ซึ่งพระพรทั้ง ๙ ประการบริบูรณ์ คือพระนางปรารถนานั้นไซ้ พระอินทร์ก็ทรงรำพึงดังนี้ว่า
 โอ พร 10 ประการที่เราประสิทธิ์ให้พระนางสุปารสุปดีเทวีนั้นแล้ว อันพรทั้ง ๙ ประการนั้น พระ
 นางได้บริบูรณ์แล้ว ยังเหลืออยู่เพียงพรหนึ่ง พระนางปรารถนาให้ได้พระราชนุตรบุรุษนั้นแล้ว ไม่ทัน
 ได้บริบูรณ์อยู่เลย ว่าถ้าเช่นนั้นไซ้ เราจะทำให้เต็มสมบูรณ์ดังความปรารถนานั้นแล ฯ

เมื่อนั้น พระบรมโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตน เสด็จประทับอยู่ ณ พิกพาไตรตรึงษ์โน้น ฯ
 สมเด็จพระอินทราธิราช พระองค์ทรงทราบพระชนม์พระโพธิสัตว์ว่าจะสำเร็จบริบูรณ์แล้ว พระ
 อินทราธิราชก็เข้าไปสู่พระโพธิสัตว์ แล้วนิมนต์โดยบทบาลีว่า มาริส ตยา มนุสสุโลกั คนตุ
 วญฺญติ ฯ มาริส บพิตรพระองค์ผู้มีบุญบารมีสิ้นเอย ขออาราธนานิมนต์พระองค์เสด็จลีลาลงไปสั่ง
 สอนสัตว์ผองทั้งหลาย อยู่ ณ มนุษย์โลกโน้น ว่าถ้าพระองค์ลีลาลงไปแล้ว พระบารมีพระองค์จะ
 สัมฤทธิ์บริบูรณ์ปรากฏแล ฯ

เมื่อนั้น พระบรมโพธิสัตว์เสด็จรับนิมนต์สมเด็จพระอินทราธิราชแล้ว จึงพระองค์จุติลง
 มาจากสวรรค์เทวโลกโน้น มาถือปฏิสนธิ ณ ในพระมาตุทรบวร ในพระนางสุปารสุปดีอันเป็น
 พระอัครมเหสีเลิศล้ำในพระบาทศรีลัญชัย ที่เสวยราชสมบัติสถิต ณ เขตนครนครนั้นแล ฯ

ตสฺส เจว อญฺเณสญฺจ จวนธฺมมานํ สกฺขิสทฺสฺสณํ เทวปฺตฺตานํ ปญฺญํ คเหตฺวา สมเด็จพระ
 พระอินทราธิราชปญฺญานิมนต์ ไม่เพียงแต่พระโพธิสัตว์เองเลย ยังนิมนต์เหล่าเทวบุตรผองอื่นๆ
 นั้นมากมายประมาณ 6 หมื่น ให้จุติพร้อมร่วมกันกับพระโพธิสัตว์นั้นแล สกฺขฺยฐานเมว คโต ครั้น
 พระอินทราธิราชนิมนต์เสร็จแล้ว ก็เสด็จหาไปสู่สถานลำเนาพระองค์เองแล ฯ บพิตรเอย อันว่า
 เหล่าเทวบุตรที่เหลือนั้นมากมายนั้น ย่อมจุติลงมาเริ่มปฏิสนธิ ณ ครรภ์ภรรยาอำมาตย์ผองสิ้นครบทั้ง 6
 หมื่นนั้นเอง ฯ เหตุแต่พระบารมี ในพระบรมโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนพิเศษ มาถือปฏิสนธิ ณ มาตุทร
 บวรพระพุทธรูปคือพระนางสุปารสุปดี พระนางมีพระราชนุทนต์นั้น เลื่อมใสศรัทธาอยากให้
 ทานขอทานจากคนกำสรวลครุคตผองทั้งหลาย พระนางให้ประดับศาลาทานทั้ง 6 ศาลาทาน 4
 นั้นอยู่ ณ ประตูประนนครทั้ง 4 ศาลาหนึ่งนั้นอยู่ ณ หน้าพระลาน

ศาลาอีกหนึ่งนั้นอยู่ในพระราชวัง แล้วพระนางให้จ่ายสินทองเงินแก้วกำไลสรพ (1) พืชดินผอง ให้ไปเป็นทาน แก่เหล่าขอทานยาก คนกำสรดทุดคตผองทั้งหลาย ในวันหนึ่งๆ นั้น 6 แสนตำลึงทอง ฯ

ครั้นเมื่อได้ทราบไปถึงพระบาทศรีสัญญาชัยบรมบพิตรกษัตริย์ประเสริฐนั้นแล้ว พระองค์มีพระบัญชาให้เรียกเหล่าพราหมณ์ที่รู้ทำนายนิมิตนั้นมาแล้ว มีพระบัญชาถามว่า พราหมณ์เอ๋ย เริ่มตั้งแต่พระนางเทวีทรงครรภ์ พระนางมีพระราชหฤทัยนั้นเลื่อมใสศรัทธาอยากแต่ให้ทาน นั้นมีเหตุอย่างไร ฯ จึงพราหมณ์รู้ทำนายนิมิตนั้น กราบบังคมทูลว่า บพิตรพระสมมุติเทพกษัตริย์ประเสริฐยิ่งเอ๋ย นี่เป็นเหตุอำนาจพระราชบุตร สถิตอยู่ในพระมาตุทร จึงมีพระราชหฤทัยศรัทธาอยากแต่ให้ทาน บพิตรพระมหाराชเอ๋ย อันว่าสมเด็จพระราชบุตรนั้น มิใช่กุมาริเลย คือกุมารเอง แน่นอนมาสถิตอยู่ในพระราชอุทร ว่าถ้าออกจากพระมาตุทรพระวราชมาตาเมื่อใดแล้ว พระองค์มีพระบารมีนั้นรุ่งเรืองเถลิงทั่วไป เหล่ากษัตริย์ทั้งสกลชมพูทวีป ย่อมนำราชบรรณาการถวาย พระองค์นั้นเป็นอันมากแล ฯ

คํ สุตฺวา ราชฯ ตฺวณฺณมานโส หุตฺวา วุตฺตปฺปการณ ทานสาลาโย การาเปตฺวา วุตฺตปฺปการํ ทานํ

(1) ควรว่า สัตตพิชรัตน หรือ สัตตพิชรัตน ฯ

ปฏฺฐาเปติ ฯ พระมหากษัตริราชทรงพระสดับคำพราหมณ์กราบบังคมทูลดังนั้นแล้ว พระองค์มีพระราชหฤทัยนั้น ยินดีสาทรยิ่งนัก ทรงให้นำพระราชทรัพย์ผองทั้งปวง พระราชทานแก่พระนางมากมายล้นพ้นเป็นอนนประการ ฯ

โพธิสตุตฺตส ปฏฺฐาสนธิคฺคณกาลโต ปฏฺฐาย ญญโณ อายุปฺปมาณํ นาม นาโหสิ ฯ อันว่าจะกล่าวครั้งพระโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนวิเศษ มาเริ่มปฏิสนธิในพระมาตุทรบรรพพระมารดานั้น เหตุแต่พระบารมีในพระโพธิสัตว์นั้นไซ้ อันเหล่ากษัตริย์สกลชมพูทวีป ล้วนแต่นำทองเงินแก้วกำไลสรพพิชรัตน มาถวายสมเด็จพระวราชบิดานั้นมากมาย จะนับคณนามิได้เลย ฯ

เทวี มหฺนุเตน ปรีวารณ คพฺภํ ธารณฺตี ฯ อันว่าพระนางเทวีทรงครรภ์พระโพธิสัตว์ ร่วมกับเหล่าบิวารผองเจริญบริบูรณ์ ได้ 10 เดือนแล้ว พระนางมีพระประสงค์จะไปทอดพระเนตรพระนคร จึงพระนางให้ไปกราบบังคมทูลพระมหากษัตริราช ทรงทราบแล้วมีพระราชหฤทัยนั้นยินดีเป็นล้นพ้น พระองค์ให้ประดับประดาพระนครนั้น ลอประจุพิมาน เทวดาอยู่ ณสถานสวรรค์นั้น

แล้วพระองค์ใช้อำมาตย์ ให้ไปเอาสุวรรณสีวิกา (1) นำมาให้พระนาง ฯ สถิตอยู่เหนือแคร่สุวรรณสีวิกา นั้นแล้ว ก็เสด็จไปทอดพระเนตร แล้วทำประทักษิณพระนคร 3 รอบ จึงพระนางกลับมาถึงกลางทาง ย่นการคำใหญ่ไชร้ ลมกัมมัตชวาทก็พัดกำเริบแผ่นพระอุทรจะประสูติพระโพธิสัตว์ ณ กาลนั้น ฯ

จึงพวกอำมาตย์นำความไปกราบบังคมทูลสมเด็จพระมหาภคินี พระองค์ทรงทราบข่าว นั้นแล้ว จึงทรงจัดให้ปลูกสร้างพระตำหนักเป็นที่ประทับสำหรับประสูติ พระนางก็ประสูติพระบรมโพธิสัตว์ ณ สถานที่นั้นเองแล ฯ

เตน วุตต์ เหตุนี้ พระองค์มีพระบัญชาทูลกับพระมหาสารีบุตรเถระว่า

ทส มาเส ธาณียวา

กโรนุติ ปุร ปทกขิณ

เวสุธาน วิธียา มชฺเช

ชนธิ สุสฺสตี มม ฯ

ดูก่อนสารีบุตรเอ๋ย อันพระนางสุปารสุปตีเทวีทรงครรภ์เรียดาคคบริบูรณ์ได้ 10 เดือนแล้ว พระนางไปทอดพระเนตรพระนครประทักษิณ

(1) แปลว่า “รามาส” หรือ “พระเสด็จทอง” แต่ในชาดกบาลีว่า “รลวร” แปลว่า “ราชรถอันประเสริฐ” ดังนี้ไปอีก ฯ

3 รอบเสร็จแล้ว พระนางกลับมาถึงกลางทางแล้วก็ประสูติเรียดาคคในท่ามกลางย่านการค้าใหญ่ ฯ

มหาศุโต มาตุกฺขุณิโต นิภุมนุโต วิสุทฺโธ หุตฺวา อุกฺขิณี อุมฺมิเลตฺวา ว นิภุมิ ฯ ครั้งเมื่อพระมหาสัตว์นั้น ประสูติออกจากพระมาตุทรบรรพพระพุทธมารดา ย่อมมีพระองค์นั้นลอบบริสุทธิประดุจไม้แฉะหูทอง อันพระเนตรทั้งสองนั้นเล่าย่อมใสแจ้ว แล้วทอดพระเนตรไปสู่พระพุทธมารดา ถวายบังคมประนมทูลว่า บพิตรพระแม่ผู้มีคุณหนักประเสริฐเอ๋ย ท่านมีทองหรือไม่ ลูกอยากจะให้ท่านสักหน่อยหนอ ฯ สมเด็จพระวราชมารดาได้ยินแล้ว มีพระบัญชาว่า ตาต ปิยปุตฺตก ดูก่อนลูกสงวนรักทองคำของแม่เอ๋ย จะยากอะไรทองนั้นเลย พระนางเทวีมีพระบัญชาดังนั้นแล้ว พระนางเอาทอง 1 พันตำลึง วางไปบนพระหัตถ์พระโพธิสัตว์ ณ กาลนั้นแล ฯ เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ออกจากพระมาตุทรนั้น ได้รับเอาทองจากพระพุทธมารดาแล้ว พระองค์ให้ไปเป็นทานในทันใดนั้นเอง ฯ อันพระบรมโพธิสัตว์ ครั้นออกจากพระอุทรบรรพพระพุทธมารดาแล้ว มีพระบัญชาทูลกับพระวราชมารดานั้นมี 3 ครั้ง คือครั้งเป็นพระมหาสถครั้งหนึ่ง เมื่อเป็นพระ

เวสสันดรนี้ครั้งหนึ่ง เมื่อเป็นพระสัทธาธรรณครั้งหนึ่ง ๆ บพิตรเอย เมื่อครั้งสมัยซึ่งสมมติตั้งพระนามพระบรมโพธิสัตว์นั้น เหตุนิमितพระองค์เกิดอยู่ ณ ท่ามกลางย่านการค้าไชร์ เหล่าพระญาติพองทั้งหลาย ก็สมมติพระนามภรณ์จำริญพระพรเรียกว่า “พระเวสสันดรกุมาร” ๑

เตน วุตต์ เหตุนี้ ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว มีพระบิณฑุรกับพระมหาสารินุตรเถระ สวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้ว่า

น มยุห์ มตฺตีกิ นามิ

นปี เปตฺติสมภโว

ชาโตมฺหิ เวสฺสวณฺฑิยา

ตสฺมา เวสฺสณฺดรโ อหุํ ๑

สาริปุตุต คุณก่อนสารินุตรเอย ในเวลาตถาคตเกิดมาได้ชื่อว่าพระเวสสันดรนั้น ไม่ใช่ติตมา จากพระนามมาดาบิดาเลย โดยเหตุแต่ตถาคตเกิด ณ กลางย่านการค้าใหญ่ ก็เหล่าพระญาติพอง เขามาสมมุติตั้งพระนามตถาคตว่า พระมหาเวสสันดรกุมาร ดังนี้แล ๑ เมื่อครั้งวันที่พระองค์ออกจากพระมาตุทรรบวรวิเศษแห่งพระพุทธมารดานั้น ณ กาลนั้น มีช้างตัวเมียตัวหนึ่งมีปีกดิย้อมเดิน ณ กลางอากาศ นำลูกช้างตัวผู้ตัวหนึ่งมาถวาย พระบรมโพธิสัตว์ แล้วแม่ช้างนั้นก็เหาะไปหายลับไป ๑ ช้างนั้น

เกิดมาเป็นปัจจัยแห่งพระมหาสัตว์ จึงเล้ามหาชนพองทั้งหลายสมมตินามข้างนั้นว่า “ปัจจัยนาเคนทร์” (1) แลฯ

ราชา มหาศตตสฺส อติทิมาทิโทสวชฺชิตา อลฺมฺพตนิโย มธฺรชฺชโรโย จตฺสญฺฐิธาคิโย ทาเปลิ (2) ฯ จึงมหาภักตราชิราช พระองค์ให้สืบเสาะเลือกสรรหาแม่นมให้ได้ 64 คน เว้นจากโทษเป็นต้นคือ สูงเกินไป เตี้ยเกินไป ถ้าแม่นมนมยานพระองค์ก็ไม่ให้อาเลย ให้เอาแต่นมกลมกระเปาะสมซึ่งรูปนั้นล่อประไพ จึงพระองค์ให้อามาเป็นแม่นม บำเรอพระบรมโพธิสัตว์นั้น แล้วพระองค์ให้แม่นมไปบำรุงเด็กทั้ง 6 หมั่นนั้นคนต่อคนครบทั้ง 6 หมั่น ฯ ครั้นพระโพธิสัตว์จำเริญใหญ่ขึ้น จึงพระมหาภักตราชิราช พระองค์ให้ประดับซึ่งเครื่องอลังการ มีราคา 1 แสนตำลึงให้พระบรมโพธิสัตว์ ๆ ทรงนิคหน้อยแล้ว พระองค์ถอดให้ไปเป็นทานเหล่าแม่นมพองทั้งหลาย แล้วพระมหาภักตราชิราชทรงให้ประดับถวายพระบรมโพธิสัตว์อีก พระองค์ทรงนิคหน้อยแล้ว

-
- (1) ในชาดกวัฒนนาบาลีว่า “ปัจจุโยติ นามํ กรีสุ” ตั้งชื่อว่า “ปัจจัย” ดังนี้ แต่ฉบับความแปลโบราณโดยมากเขียนว่า “ปัจจัยนาเคนทร์” แล้วมีบางฉบับอีกว่า “ปัจจัยนาเคนทรนเรนทรคชสาร” ดังนี้ก็มีฯ
- (2) บางฉบับว่า “อุปฏฺฐเปลิ”ฯ

พระองค์ถอดประทานไปยังแม่นมทั้งพองอีก ฯ เมื่อครั้งพระองค์ยังเยาว์วัยอยู่เช่นนั้น ย่อมจะถอดเครื่องประดับให้ไปเป็นทานแม่นมพองทั้งหลายต่อไปเป็นคำรบ 9 ครั้งแลฯ

โส อฏฺฐวสุตฺถิกกาลे ปน ปาสาทวคฺโค สยณปิฏฺฐे นิสินฺโน จินฺหเตสิ ฯ ครั้นพระองค์จำเริญใหญ่ขึ้น ได้พระชนม์ 8 พรรษาแล้ว พระองค์ขึ้นไปบนปราสาทรัตน ประทับเหนือพรมเป็นเครื่องประดับอันประเสริฐ เกิดพระดำริในพระราชหฤทัย อยากจะให้อำมชฌติกทาน คือทานในตัวของพระองค์เองว่า ใครคนใดคนหนึ่ง เป็นขอทานยากมาขอสิริষะเราก็คดี ถึงแม้เขามาขอตาเราก็คดี ถึงแม้มันขอตบเราก็คดี เนื้อ ปอด เลือดเราก็คดี เราก็จะตัดหัวควักเอาตาผ่าออกคว้านเอาตบเดือนเนื้อหลังเลือด ให้ไปเป็นทานขอทานพองทั้งหลายนั้น ถึงแม้กระยาจกคนใดคนหนึ่งมันมากล่าวว่า แน่พระเวสสันดรเอ๋ย ท่านไปอยู่รับใช้ข้า เราก็จะปลอบประโลมตัวเอง ให้ไปอยู่เป็นทาสบำเรอผู้นั้นแลฯ

ตสฺสเว สภาวํ สรสจิตฺเต จินฺตุนตฺสฺส จตฺนหฺตาริกทวิโยชนสทสฺสสฺสทสฺสทสฺส อโย มหาปจฺฉิมตฺตวรวารโณ วิย คชฺชมานา กมุปี ฯ สินรุปลพฺพตฺราชา

สุเสทิตเวตตุงกูโร วีย โอนมิตฺวา เขตฺตฺตรนคฺราภิมุโข อฏฺฐาติ ฯ ครานั้น พระองค์ดำริในพระราช
 หฤทัยจะให้อัมมชตฺกทานนั้น ก็เกิดเป็นอศฺรยเรขิงไกร อันแผ่นพื้นปฐพีเอง มีความหนานั้น 2
 แสน อันเพิ่มไปอีก 4 หมื่นโยชน์ ก็มีอาจจะยับยั้งตั้งอาตมาภาพนั้นนั้นได้เลย ย่อมหวั่นไหว
 สะเทือนสะท้านส่งซึ่งเสียงร้องนั้นสะเทือนมหิมาเกรียงไกร ไม่แต่เท่านั้นโสศ อันว่ามหาสมุทร
 เอง อันมีน้ำนั้นบันดาลโทษะอย่างแรงเอ่อท้นขึ้นซัดสาดกึกก้องกระโชกกระชากแตกเป็นดอกเลา
 ระลอกคลื่นพัดมาบ้นฝั่ง อันว่าเขาสีเนรบุรพตนั้นเล่า ย่อมมียอดนั้นอ่อนช้อยไปมา ประคุดปลาย
 ตระบองก้านหวาย ที่มีผู้ไปตัดปลายโคนโยนไปในกองเพลิง แล้วเอามาเกลาปอกตั้งขึ้นโอนอ่อน
 ช้อยนั้น มีประการเช่นไรเล่า อันว่าเขาสีเนรราชนั้นถีนอบน้อม ชี้ไปสู่เขตฺตรนคฺรนั้น มีประการ
 เช่นนั้นแล ฯ อันว่าบรรดาภูเขทั้งปวงเล่า ย่อมมียอดนั้นกระทบกันบันลือศัพท์ได้ยินเสียงกึกก้อง
 เกรียงไกร ฯ อันฟ้าร้องเล่าย่อมลั่นลือซึ่งศัพท์เสียงนั้นก้องกังวาน อันว่าฟ้าแลบผิดฤดูกาลย่อม
 ลูกกลมขวักไขว่ พายแผ่สมภารบารมี ในพระบรมโพธิสัตว์ ณ กาลนั้น พระอินทราธิราชก็ตบพระ
 หัตถ์ถวายเป็นสัญญาณ ทังมหาพรหมก็สดุดีถวายเป็นมงคล อันว่าสรรพโกลาหลก็เกิดปรากฏทราบ
 ถึงพรหมโลกโน้นแล ฯ

(วุฒุมุปี) เจตํ วุตตํ ความนี้สมควรพระพุทธฎีกาที่พระองค์มีพระบัญชาเป็นบาทพระคาถาดังนี้

ยทาหํ ทารโก โหมิ	ชาติยา อฏฺฐวสุสโก
ตทา นิสฺซช ปาสาทะ	ทานํ ทาตุํ วิจินฺตยิ
หทยํ ททยํ จกฺขุํ	มํสมฺปิ รุธิรมฺปิจ
ททยํ กายํ สาทะวา	ยทิ โกจิ ยาจโก มมํ ๑
สภาวํ จินฺตยนฺตสฺส	อกมฺปิทมสณฺจิตํ
อกมฺปิ ตตฺถ ปจฺวี	สิเนรูนวณฺฏสกา ๑

เมื่อครั้งเราตถาคตยังเป็นทารก เกิดมาได้อายุ 8 ขวบ นั่งกอดอยู่ในปราสาท เพื่อจะให้ทานในเวลาครานั้น ถึงแม้ว่าถ้ามีขอทานมาขอหัวใจ ตา เนื้อ ปอด โลหิต หรือร่างกายก็ดี เราตถาคตก็จะผ่า กรีด ตัดให้เป็นทานทั้งสิ้น ครั้นเราตถาคตกำลังคิดคำริเช่นนั้น จิตตถาคตไม่มีหวั่นไหว รันทดสลดห่อหุ้มเลย ในสมัยนั้น ไฟทแผ่นดินที่มีเขาสีเนรราชกับป่าหิมพานต์เป็นเครื่องประดับ ก็สะท้อนหวั่นไหวเป็นจลาจลอัศจรรย์ (1) ๑

(1) ในวงเล็บนี้ทั้งบาลีทั้งความแปล ไม่มีในฉบับมหาชาติคำแปล เห็นมีแต่ในมหาเวสสันดรชาดกบาลี จึงคัดลอกเอามาแปลให้เต็มตามฉบับบาลี ๑

โพธิสัตว์ (1) โสฬสสุตติกาลเลเยว สพุพลิปุบัน นิปผตติ ปาปุณิ ฯ ครั้นพระบรมโพธิสัตว์จำเริญขึ้นได้พระชนม์ 16 พระพรรษา พระองค์เรียนจบไตรเวทพองทั้งหลาย ไม่มีติดขัดอะไรเหลืออยู่ด้วยปัญญาทิพย์พิเศษนั้นเลย ฯ อันคัมภีร์สมเด็จพระวราชบิดา ทรงมีพระประสงค์จะพระราชทานราชสมบัติแก่พระโพธิสัตว์ ทรงปรึกษากับพระนางสุปารสุปดิเทวีเสร็จแล้ว พระองค์ให้ไปนางชัตติยักญานางหนึ่ง ชื่อนางมัทรีเทวีโสภากามาตุลนคร อันเป็นพระราชตระกูลในกษัตริย์มัททราชมาแล้ว จึงพระมหากษัตริย์แต่งตั้งพระนางมัทรีเทวินั้นให้เป็นอัครมเหสี เป็นอธิปติในเหล่าสตรีทั้ง 1 หมื่น 6 พันนั้น แล้วอภิเษกพระบรมโพธิสัตว์ให้เสวยราชสมบัติ สถิตสนองครองราชประเพณี ต่อจากสมเด็จพระวราชบิดาธิราชนั่นเองแล ฯ

มหาศโต ราชเช ปติภูจิตกาลโต ปฏาย เทวสิก เทวสิก ฉสตสสุตาน วิสขเชนโต มหาทาน ปวตเตสิ ฯ เริ่มตั้งแต่เมื่อครั้งพระบรมโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนวิเศษ ได้เสวยราชสมบัติแล้ว พระองค์ก็ย้ายพระราชทรัพย์ให้เป็นทานเหล่าขทานยาก คนกำสรดทุกข์ทั้งหลาย ในวันหนึ่งๆ นั้น...

(1) มีบางฉบับว่า “มหาศโต” ดังนี้ก็มี ฯ

หกแสนตำลึง ครบสรรพศาลาทนทั้ง 6 นั้น ฯ ครั้นล่วงนานไปหน่อยไซ้ สมเด็จพระภคินีมัทรีเทวีทรงครรภ์ 10 เดือนครบบริบูรณ์ไม่นานเลย พระนางประสูติพระราชบุตรองค์หนึ่งบริสุทธิ์ อันว่าเหล่าพระญาติทั้งหลาย รับพระราชกุมารด้วยตาข่ายทอง เหตุนั้นแล ก็สมมติพระนามเรียกว่า “เจ้าชาลิกุมาร” ฯ ครั้นเจ้า ชาลิกุมารรู้จักจับเกาะเดินเตาะแตะเอื้อมคลานน้อยๆ แล้วไซ้ พระนางประสูติพระราชบุตรอีกหนึ่งองค์ เหล่าพระญาติพองทั้งหลาย พากันรับพระราชบุตรนั้นด้วยหนังสือเรียงรายดาวทอง เหตุนี้เอง จึงสมมติเรียกว่า “นางกฤษณากุมารี” (1) ดังนี้

มหาศโต มาสสุต อภุขตุ อลงกตหตุธิขุวรคโต ฉทานศาลาโย โอโลเกสิ ฯ พระมหาสัตว์พระองค์ขึ้นไปประทับเหนือช้างรัตนมงคลอันประเสริฐ เสด็จไปทอดพระเนตรศาลาทนทั้ง 6 ใน 1 เดือน 6 ครั้ง ทุกๆ เดือนเรื่อยไป ฯ

ตทา กลิงครภูเจ ทูวฏฐิกา อโหสิ ฯ ณ กาลนั้นมีเมืองกษัตริย์พราหมณ์เมืองหนึ่ง ชื่อ กลิงคราษฎรอยู่ ณ ทูวฏฐิ-

(1) คำนี้ตามศัพท์บาลีเรียกว่า “กัณหาจินา” ฯ

คาม(1) เกิดทุพภิกขภัยฝนไม่ตกอดข้าว อันว่ากระต่ายเล่าข่อมกัศข้าว หนอนลงพืชผลเต็มทั้งนา
 อันว่าข้าวนั้นก็ไม่มีรวงลียบตายหมดไม่มีเหลือสักนิกเดียว เหล่ามหาชนพองทั้งหลายข่อมเกิดเป็นโจร
 ขโมยสิ้นแล (2) แล้วเกิดเป็นโกลาหลวุ่นวายในพระนคร นอกพระนคร ไร้สุขสบายสักน้อยเลย
 จึงเหล่านาหมื่นมุขมนตรีเสนาบดีราชบัณฑิต อำมาตย์กวีนักปราชญ์ราชบุโรหิตพราหมณ์พฤติผอง
 ทั้งปวง ชวนกันชุมนุมอยู่ ณ กลางหน้าพระลานแล้ว จึงกราบบังคมทูลพระมหากษัตริราชว่า
 บพิตรพระสมมติเทพกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย เดียวนี้มันเกิดโกลาหลวุ่นวายดังนี้ แล้วข้า
 พระองค์จะอย่างไรจะได้ฝนตกลงมาได้ ขอประทานพระเมตตาโปรด พระองค์คิด (หาอุบาย)
 ก็ได้การ ว่าถ้าพระองค์ไม่ทรงคิดแล้ว เหล่ามหาชนพองทั้งหลาย คงจะอดข้าวตายหมดไม่เหลือเลยฯ

-
- (1) ทูลฎีกาว่า แปลว่าหมู่บ้านฝนไม่ตก มีชื่อแต่ในฉบับมหาชาติฉบับแปล ฉบับมหาชาติบาลี
 ไม่มีชื่อนี้ ฯ
- (2) มีฉบับมหาชาติฉบับแปลบางฉบับได้บรรยายเกินไปเล็กน้อยอีกว่า ถ้าคนใดคนหนึ่งมีข้าวถึง 1
 พ้อม 1 ตะกร้าก็ดี ข่อมขึ้นปล้นฟันฆ่าเจ้าของข้าวนั้นแย่งเอาไปกิน ด้วยอึดคัศจากนั้นไป
 ถึงแม้จะหุงข้าวก็ดี ว่าถ้าเดินเลอแล้วมันชักกระชาคมื้อทั้งไปกินไม่ได้เลยแล้วเกิดเป็น
 โกลาหล ฯ

ต่อ สุตวา ราชาก็ ตตาติ วุตเต พระมหากษัตริราชทรงพระสดับแล้วมีพระบัญชาว่า
 คุณก่อนท่านทั้งหลายเอย ถ้าหากว่าเช่นนั้นคอยเราก่อนให้ได้ 7 วันลองขอฝนนั้นดู ฯ พระมหา
 กษัตริราชมีพระบัญชาดังนั้นแล้ว ให้เหล่ามุขมนตรีพองทั้งหลายดำเนินไปสู่สถานลำเนาของแต่ละ
 คนนั้นแต่ละคนแล ฯ ภายหลังนั่นเอง พระมหากษัตริราช พระองค์ขึ้นไปประทับบนปราสาท
 รัตนอันประเสริฐ ทรงซึ่งพระพัสดร์ขาวบริสุทธิ์มาสะพายเฉียงประไพแล้วตั้งจำศีลอุโบสถ 7 วัน
 นั้นก็ดี เพื่อจะมีฝนตกลงมา 1 หยคนนั้นก็ไม่มีเลย ฯ เหล่ามุขมนตรีพองไปประชุมกันอีก จึงพระ
 มหากษัตริราชมีพระบัญชาว่า คุณก่อนท่านทั้งหลายเอย บัดนี้เราจำศีลอุโบสถนั้นเป็นคำรบ 7 วัน
 วันนี้แล้ว แม้แต่จะมีฝนตกลงมาถึง 1 หยคนนั้นก็ไม่มีเลย ดังนี้แล้วเราจะคิดทำอะไร ต่อจากนี้ไป
 อีก ฯ จึงเหล่ามุขมนตรีพองทั้งหลาย กราบบังคมทูลว่า ขอประทานพระเมตตาโปรด ข้าพระองค์
 ได้รู้ได้ยินว่า พระบาทศรีเวสสันดรเป็นพระราชบุตรพระบาทศรีสัตยชัยอยู่ ณ เขตนครทุกวันนี้
 ข่อมจะเอาทองเงินให้ท่านขอทานยากผองทั้งหลายไม่เคยขาดเลย ข้าพระองค์ได้ยินว่า พระองค์มี
 ช้างรัตนมงคลตัวหนึ่งชื่อปัจฉินาเคนทร์ ฯ อันว่าช้างนั้นเล่า ว่าถ้าไป

ถึงสถานที่ใดๆ แล้ว ฝนก็ย่อมตกลงมาในที่นั้น ๆ อันว่าข้าวเปลือกข้าวสารถ่วงน้ำหนักก็เกิดมีขึ้นปรากฏ ทั้งทองเงินแก้วกำไลสมบัติสมบุรณ์โสด ก็เกิดมีเองเป็นอันมาก ๆ ขอทรงพระเมตตาโปรดมีแต่พระองค์ใช้พราหมณ์ไปขอช้างนั้น นำเอามาเดียนี่แล ฯ พระมหากษัตริย์ทรงพระศดับแล้วมีพระราชหฤทัย นั้นยินดีล้นพ้น จึงเลือกสรรหาเหล่าพราหมณ์ผองทั้งหลายนั้นได้ 8 คน เตส นามา นิ อันว่าชื่อพราหมณ์ทั้ง 8 คนนั้น หนึ่งชื่อรามพราหมณ์ หนึ่งชื่อชชพราหมณ์ หนึ่งชื่อลักขณพราหมณ์ หนึ่งชื่อสุชาติมนตพราหมณ์ หนึ่งชื่ออัญญพราหมณ์ หนึ่งชื่อสุชาติพราหมณ์ หนึ่งชื่อโกณทัตพราหมณ์ หนึ่งชื่อสุยามพราหมณ์ พระมหากษัตริราชมีพระบัญชาทูลสั่ง โดยซึ่งการเดินทางนั้นเสร็จแล้ว ให้พราหมณ์ทั้ง 8 คนนั้นดำเนินไปแล ฯ

อถ เต พราหมณา(1) อนุปฺพุเพน เขตฺตฺตรณครํ ปตุวา ทานคุเค ภตฺตํ ภูณฺชิตุวา ฯ พราหมณ์ทั้ง 8 คนนั้นเดินไปตามอันดับตามกันไปถึงนครเขตตรณครนั้น พราหมณ์กินข้าวเย็นที่ศาลาทานแล้วนอนพักอยู่ ณ สถานที่นั้น ครั้นเมื่อพราหมณ์

(1) บางฉบับว่า “อญฺฐ พราหมณา” ดังนี้ก็มี ฯ

จะนอนนั้น มาคิดพิจารณากันว่า ลูกก่อนพวกเราเอ๋ย มีแต่เราเอาละองธุลีดินทรายลูบทาทั้งตัวเรานั้น จึงพระองค์ทอดพระเนตรมายังเรารู้ซึ้งว่าเป็นพราหมณ์ พราหมณ์คิดด้วยกันเช่นนั้นแล้ว ก็นอนหลับกรนจี๋ ๆ ทั่ว ๆ ทั่ววันแล้ว ฯ บพิตรเอ๋ย ครั้นเช้าตรู่ขึ้นนั้นเอง พระบาทศรีเวสสันดรพระองค์ทรงสำเร็จแล้ว จึงเสวยซึ่งโภชนาหารตระการ มีโอชารสอร่อยต่างๆ จึงพระองค์ทรงเครื่องประดับ สำหรับประไฟเสร็จแล้วไซ้ร้ เสด็จขึ้นประทับบนช้างรัตนมงคลประเสริฐ เสด็จเสด็จไปทอดพระเนตรศาลาทานทั้ง 6 นั้น พระองค์แจกจ่ายพระราชทรัพย์พระราชทานขอทานยาจากผองทั้งหลาย ฯ อันว่าพราหมณ์ทั้ง 8 คนนั้นเห็นขอทานสองรับเอาทานนั้นหลุมุนเนื่องแน่นทั้งศาลา จะเข้าไปขอช้างปัจจันตคณฺธ ณ ที่นั้นไม่ได้เลย แล้วพากันเดินไปสู่ศาลาทานทางทิศใต้ ยืนบนเนินได้ลี้กครุไซ้ร้ พระมหากษัตริราชเสด็จขับช้างไปทอดพระเนตรศาลาทาน ณ ประดุทิสถิตินั้นแล้วพราหมณ์ทั้ง 8 คนนั้น เมียมองไปเห็นพระมหากษัตริราชก็พากันยกมือวางเหนือศีรษะกราบบังคมทูลความดังนี้ว่า

ขยตุ ภวํ ขยตุ ภวํ เวสฺสฺสนฺตโร ขอพระบาทศรีเวสสันดรผู้เป็นพระมหากษัตริย์ประเสริฐ พระองค์มีชัยชนะ

ชนะเหล่าศัตรูของทั้งปวง ฯ พระมหากษัตริย์พระองค์ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ทั้ง 8 นั้นแล้ว มีพระบัญชาถาม เป็นบาทพระภาณดังนี้ว่า

ปรุพุกจนนโธมา

ปังกทนต์ รชสุริรา

ปลุกยห ทกขิณ พากุ

กิม ยาจนติ พราหมณา ฯ

ดูก่อนสุเจ้าพราหมณ์เอ๋ย เราพินิจเมียงมอง ไปยังสุเจ้านี้แล้ว เห็นสกปรกอะไรอย่างนี้ ล้วนเปื้อนผงธุลีดินทราย แล้วมีพินขาว สุเจ้ายกมือขวาวางบนหัวแล้วกล่าวดังนี้ว่า **ชยตุ ภว ชยตุ ภว** นั้นสุเจ้าอยากขอทรัพย์อะไรเราหนอ ฯ พราหมณ์ทั้ง 8 คนนั้นได้ยินแล้วกราบถวายบังคม ประณมทูล เป็นบาทภาณดังนี้ว่า

รตน เทว ยาจาม

ลิวิน รฏฐวทุณ

ททาหิ ปวรํ นาค

อิสาทนตํ อรุพทวํ ฯ

บพิตรพระนารายณ์รบดีศรีสมมติเทพมหาราชประเสริฐเอ๋ย ข้าพระองค์มาขอช้างรัตนประเสริฐ ย่อมจะจำเรณูศิริสวัสดิ ชาวศรีพิราษฏรของทั้งปวง อันมีงาขวานั่นนอนช้อยพูนเต็มกำลัง อันมีจามรนั้นเยื้องย่างอ่อนช้อยที่มีหางยาวจดเท้าทั้งสองกวาดพระธรณี ขอพระองค์พระราชทานมายังข้าพระองค์แล ฯ

อํ สุตวา มหาสตุโต อหํ สีสมาที กตุวา อชฺฌตฺติกทานํ ทาตุกาโมมฺหิ พระมหากษัตริย์พระองค์สดับคำพราหมณ์แล้ว พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาว่าเราอยู่ทุกวันนี้ คิดแต่จะอยากให้อัชฌตฺติกทานคือทานในตัวเรา ก็เดี๋ยวนี้ พราหมณ์ขอช้างปัจจัยนาเคนทรนี้ เรียกว่า พาหิรทาน นอกตัวเรา ก็เราจะให้เดี๋ยวนี้เอง ฯ พระบรมโพธิสัตว์ทรงพระจินดาพิจารณาซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว จึงมีพระบัญชาไปยังพราหมณ์ทั้ง 8 นั้น สวดเป็นบาทพระภาณดังนี้ว่า

ททามิ น วิกรมปามิ

ยํ มํ ยาจนติ พราหมณา

ปลินนํ กุณฺชรํ ทนฺตี

อุปคฺยุทํ กษตฺตมํ ฯ

ดูก่อนสุเจ้าพราหมณ์เอ๋ย เราอยู่ทุกวันนี้ ไม่มีจิตรันทไปด้วยใจตระหนี่เลย อีกโสดหนึ่งเราอยู่ทุกวันนี้ ไม่มีเหลือขยักซ่อนซึ่งทรัพย์ล่ออะไรกับขอทานนั้น หามิได้เลย เดี๋ยวนี้ สุเจ้ามาขอช้างรัตนมงคล อันเป็นช้างอุดม สมเป็นราชพาหนะอันประเสริฐ จากเรา ฯ จะประทานให้สุเจ้าเดี๋ยวนี้แล ฯ

เตน วุตฺตํ เหตุนี้แหละ พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชากับพระมหาสารีบุตรเถระว่า

หตุฤทษโศโต โอริยุห

ราชา จาคาธิมานโส

พราหมณาน์ อทา ทาน์

ลิวินิ รฎฐวทุตโน ฯ

ดูก่อนสารีบุตรเอ๋ย เวลานั้น พระบาทศรีเวสสันดรบรมกษัตริย์ย่อมมีพระราชหฤทัยศรัทธา เลื่อมใส ทรงพระราชทานช้างปิงจันนาเคนทเสร็จแล้ว เสด็จลงจากคอกช้างรัตนมงคล ทรงประทับยนิณ 3 รอบแล้ว พระองค์ทอดพระเนตรบริเวณใดไม่ทันประดับสรรพครบแล้ว พระองค์ก็ให้ประดับให้ เต็มทั้งบริเวณนั้น ให้เต็มบริบูรณ์ แล้วทรงมีพระบัญชาเรียกพวกราหมณ์ทั้งหมดนั้นให้เข้ามา แล้วพระองค์จับวงช้างรัตน มีอุปมาดังพวงดอกไม้เงิน พระองค์วางบนมือพราหมณ์แล้วเสร็จ พระองค์นำซึ่งน้ำคนที่ทองอันเต็มไปด้วยน้ำอบตลบซึ่งคันธพิโคร พระองค์ทรงกรวดน้ำบนมือ พราหมณ์ แล้วพระราชทานช้างรัตนมงคลนั้นแก่พราหมณ์ทั้งนั้นแล ฯ

ดูก่อนสารีบุตรเอ๋ย อันว่าเครื่องประดับขาช้างทั้ง 4 นั้นเล่า มีราคา 4 แสนตำลึง อันว่า เครื่องประดับสำหรับสองข้างขาช้างนั้นเล่า มีราคา 2 แสนตำลึง อันว่าผ้าลายดาวทองซึ่ง ณ พื้น ท้องช้างนั้นเล่า มีราคาหนึ่งแสนตำลึง ส่วนดาข่ายรัตนทั้ง 3 เป็นเครื่องประดับระย้าเหนือหลังช้าง นั้น มีราคา 3 แสนตำลึง อันว่าเครื่องประดับแก้มช้างทั้งสองข้างนั้น มีราคา 2 แสนตำลึง อันว่า ผ้ารัดตักมพล

จึงปลูาดเหนือหลังช้างนั้น มีราคา 1 แสนตำลึง อันว่าเครื่องประดับกระพองช้างนั้น มีราคา 1 แสน ตำลึง อันมณิรัตนทั้ง 3 ประดับคางช้างนั้น มีราคา 3 แสนตำลึง อันเครื่องประดับทั้งสองข้างหูช้าง นั้น มีราคา 2 แสนตำลึง อันเครื่องประดับงาช้างทั้งสองข้างนั้น มีราคา 2 แสนตำลึง อันมณิรัตน เป็นเครื่องประดับวงช้างนั้น มีราคา 1 แสนตำลึง อันมณิรัตนประดับหางช้างนั้น มีราคา 1 แสน ตำลึง อันมณิรัตนประดับขาบันใด ย่อมจะขึ้นช้างนั้น มีราคาหนึ่งแสนตำลึง อันว่ากระทะหุงข้าว ให้ช้างทุกวันนั้น มีราคา 9 ตำลึง อันว่าจะกล่าวบรรดาทรัพย์เครื่องประดับสำหรับช้างนั้น มาผสม หมดทั้งเหล่านั้น ต้องเป็นทอง 2 ล้านกับ 4 แสนตำลึงแล ฯ ส่วนทรัพย์นอกจากนั้นไป อันมณิ ประดับขอช้างนั้นก็ดี อันมุกดาร์ตนประดับสาขระย้าเสวตฉัตรสำหรับช้างนั้นก็ดี ย่อมมีราคาจะหา คำนั้นมิได้เลย พระองค์ให้ทานไม่เพียงแต่ช้างกับเครื่อง ประดับนั้นเลย แล้วพระองค์ประทานสิ้น ทั้งแพทย์ หมอควาญช้างรักษาทั้ง 500 พระองค์ให้ไปเป็นทานร่วมกับช้างนั้นแล ฯ ครานั้น ความ อัจฉริยะเกิดมีปรากฏ ทั้งพื้นมหาปฐพีเองก็สะเทือนเป็นต้น ดุจนายที่ได้อกล่าวมาแล้ว ฯ

ตมตลั ปกาเสนุโต สตุตา อาห อันทว่าอรรถธรรมใดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่แจ้งชัด ครั้นพระได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาทูลกับภิกษุทั้งหลาย สวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้

ตทาสี ยัม ภิสณกัม	ตทาสี โลมหัสสนัม
หตุตินาเค ปทินนมุหิ	เมทนี สมกมฺปถ ๑
ตทาสี ยัม ภิสณกัม	ตทาสี โลมหัสสนัม
หตุตินาเค ปทินนมุหิ	ขุภิกฺขุถ นคฺรฺ ตทา ๑
สมากุลัม ปุริ อาสิ	โหมโส จ วิบุโล มหา
หตุตินาเค ปทินนมุหิ	สิวิโน รฏฺฐวทุตฺตเน ๑

ภิกษุเว คูก่อนภิกษุทั้งหลายเอ๋ย ครั้งเมื่อพระเวสสันดรพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทรแก่พราหมณ์ทั้ง 8 คนนั้น ก็เกิดอัศจรรย์เป็นพันลี้ก่นาชาดกล้ว พาให้ปีติปลาบปลื้มจนขนลุก คนทั้งนครก็แตกตื่นหลุมุน สุรเสียดอีกทีก็กลั่นลือก้องเป็นอัศจรรย์เกรียงไกร ในเวลาที่พระเวสสันดรพระราชทานช้างอันประเสริฐ ย่อมทำซึ่งความจำเริญแก่ชาวเมืองศรีพิราญฏฐ ณ กาลนั้นแล ๑

พราหมณา กิร ทกฺขิณทฺวาร หตุถิ ลภิตฺวา หตุถิปฏิญฺเจนิสฺสิตฺวา มหาชนปริวฺตุโต นครมฺขุณฺเนน ปายีสฺสุ ๑

เวลานั้นพราหมณ์ทั้ง 8 คน มาขอช้างปัจจัยนาเคนทรทางประตูทิศใดก็ได้แล้ว ก็พากันขึ้นขี่จากหัว เรียงรายไปจนถึงท้าย ชี้ออกไปพร้อมกับเหล่าบริวารพองทั้งหลายประมาณ 500 ณ กลางพระนครนั้นเอง ๑ อันว่าเหล่ามหาชนเมียมองไปเห็นช้างรัตนมงคลแล้ว ก็ถามไปมาถึงกันว่า ท่านทั้งหลายเอ๋ยพราหมณ์นี้มันได้ช้างจากที่ใดจะไปนั้นแน่ะ บางคนวิ่งไปร้องถามว่า เว้ยพราหมณ์ สู้เจ้าได้ช้างจากที่ใดนา ก็เข้าไปเฉยเมยดั่งนั้น ฮี ๑ รามพราหมณ์ฟังแล้วตอบว่า สู้เจ้ามาถามทำอะไร ช้างสู้เจ้าหรืออย่างไรละ ช้างนี้พระบาทศรีเวสสันดรพระองค์ให้ทานเรา ๑ เอาขี่ขับไปเองละงานการอะไรของสู้เจ้า ก็สู้เจ้ามาถามฮี ๑ บางคนทำปากยื่นชูกำปั้นแสดงไปว่า แน่สู้เจ้าถามหากำปั้นใส่หลัง หรือหนึ่งอยากกินผลสมอขว้างหัวไปสี ๑ พราหมณ์กล่าวแต่เท่านั้นแล้ว ก็ขับช้างนั้นออกไปโดยซึ่งประตูด้านทิศเหนือพระนครนั้นแล ๑

อันว่าเหล่าชาวเมืองพองทั้งหลาย เหตุแต่เทวดามากำบังจิตนั้นแลนา ก็ล้วนแต่โกรธพระโพธิสัตว์นั้นมหายิ่งนัก แล้วพากันไปชุมนุมอยู่ ณ หน้าพระลาน กล่าวซึ่งคำนั้นก็ก้องได้ยินไป

ถึงกลางอากาศ เตน วุตต์ เหตุนั้นแล พระองค์ได้ตรัสรู้ปรัชญาสรเพชญญาณ พระองค์มี
พระบัญชาแก่พระมหาสารีบุตรเถระ สวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้ว่า

อเตตถ วุตติ สทุโท	ตุมฺโถ เกรโว มหา
หตุตินาเค ปทินนฺมุหิ	ขุพฺภิตฺถ นกรฺ ตทา ฯ
อเตตถ วุตติ สทุโท	ตุมฺโถ เกรโว มหา
หตุตินาเค ปทินนฺมุหิ	สิวินิ ญฺญวณฺตเน ฯ

ดูก่อนสารีบุตรเอ๋ย ณ กาลนั้น อันว่าชาวนครทองทั้งหลาย เขาจึงโกรธเรตถาคต เพราะ
แต่ให้ทานช้างมงคลประเสริฐแก่พราหมณ์ ประหนึ่งว่าจะระเบิดรันท้พระนครนั่นเอง ฯ
ดูก่อนเจ้าสารีบุตรเอ๋ย เมื่อครั้งเรตถาคตประทานช้างมงคล ย่อมทำซึ่งความจำเริญแก่ชาวเมือง
ศรีพิราชนครครั้งนั้นมีสุรเสียงก้องทั้งนครศรีพิราชนครนั้น ควรให้สยบเสียงเป็นพื้นลึก ฯ ครานั้น
พวกชาวนครมีจิตจึงโกรธพระโพธิสัตว์ เพราะแต่พระองค์พระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์นั้น จึง
พากันไปกราบบังคมทูลยังพระบาทศรีสัตยัมหาราช อันเป็นสมเด็จพระวราราชบิดา เตน วุตต์
เหตุนี้แล พระองค์มีพระบัญชาสวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้ว่า

เดินเท้า รวมทั้งพวกขานนิคมกภูมิ พวกชาวเมืองศรีพิราญฐ เมื่อได้เห็นพราหมณ์จับช้างออกไป
 ดังนั้น ก็มาประชุมพร้อมละม่อมร่วมกัน แล้วกราบทูลพระมหากษัตริย์ว่า เหว บพิตรพระสมมุติ
 เทพกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรเป็นพระราชบุตรของพระองค์ไม่สิด
 โดยซึ่งครรถ์ลงธรรม โฉนเลย ก็มาเอาช้างรัตนมงคลอันประเสริฐของข้าพระองค์พระราชทานไป
 เป็นทานพราหมณ์ อันช้างนั้น มีสีผิวสว่างแวววาว มีจามรเอื้องอย่างอ่อนช้อยมีหางยาวจดเท้าทั้งสอง
 กวาดพื้นธรณี แล้วมีงาขวานนั้นงอนช้อย อาจายีเหล่าศัตรูผอง สมซึ่งเสวตฉัตรเป็นราชยาน
 อันประเสริฐ ย่อมจะนำพระมหากษัตริย์ อันมีตัวนั้นขาวคล้ายคลึงกับพนมไกรลาศบรรพ
 อันเป็นช้างตัวผู้ประเสริฐ โฉนเลยก็ยกให้ไปเป็นทานพราหมณ์ สมอะไรกับพราหมณ์นั้นหนอ
 ให้ทานแต่ช้างนั้นไปหนา โฉนเลยก็ให้ทั้งเสวตฉัตร เครื่องประดับ แพทย์ หมอความูทั้ง 500 นั้น
 ไปด้วย มันหมดเกลี้ยงทีเดียวแล ฯ

ครั้นชาวนครเหล่านั้น กราบบังคมทูลอย่างนี้แล้ว จึงกราบทูลสดเป็นบาทกาดังนี้อีกว่า

(อนุน ปานญจ โส ทฐา

วตุตเสนาสนานิ จ

เอตฺ โข ทานปฎิรูป

เอตฺ โข พุราหมณารหํ ฯ

65

อัย เต วสราชา โน

สิวินํ รมฺจรวฑฺฒโน

กถํ เวสฺสณฺตโร ปุตุโต

คหํ ภาเชติ สญฺชย ฯ

สเจ ตฺวํ น กริสฺสสฺสิ

สิวินํ วจนํ อิทํ

มญฺเญ ตํ สห ปุตุเตน

สิวิหตุเถ กริสฺสเร ฯ

บพิตรพระสมมุติเทพกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย พระบาทศรีเวสสันดรนั้นพระองค์ควรแต่
 พระราชทาน ข้าว น้ำ ฝ้านุ่ง เสื้อสไบ ที่นอนที่นั่งผองทั้งปวง เพราะของเหล่านี้ย่อมสมควรให้ทาน
 ทั้งเป็นของที่สมควรแก่พวกพราหมณ์ผอง ฯ บพิตรพระบาทศรีสัตยชัยมหาราชเอย พระบาทศรี
 เวสสันดรเป็นพระราชบุตรของพระองค์ ได้ขึ้นครองราชย์ต่อพระวงศ์ ย่อมทรงทำความจำเริญแก่
 ชาวศรีพิราญฐทั้งหลาย โฉนเลยก็มาเอาช้างรัตนมงคล ไปพระราชทานแก่พราหมณ์ ฯ ถ้าหากว่า
 พระองค์ไม่พร้อมทำตามคำชาวศรีพิราญฐนี้ ชาวศรีพิราญฐจะทำพระองค์พร้อมทั้งพระราชบุตร
 ให้อยู่ในกำมือเขาแน่นอนเลย (1) ฯ

(1) ทั้งบาลี ทั้งความแปลในวงเล็บนี้ไม่มีในฉบับมหาชาติความแปล ในที่นี้ผู้ตรวจทานได้คัดลอก
 เอามาแปลให้เต็มตามฉบับชาดกบาลี เพื่อมิให้ข้ามจากฉบับบาลีเดิมมากนัก ฯ

(พระบาทศรีสัตยชัยมหาราช พระองค์ทรงพระสดับคำชาวศรีพริษาณูรเหล่านั้นแล้ว ก็ทรงพระจินดาว่า มนุษย์เหล่านั้นปรารถนาจะฆ่าเจ้าเวสสันดรลูกข้า จึงทรงมีพระราชโองการ สวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้ว่า

กาม์ ชนปโท มาลี	รณฺณจปี วินสฺสตุ
นาหิ ลีวีณิ วจนา	ราชปุตฺตํ อทฺธกํ
ปพฺพาเชยฺย สกา รณฺณา	ปุตฺโต หิ มม โอรโส ๑
กาม์ ชนปโท มาลี	รณฺณจปี วินสฺสตุ
นาหิ ลีวีณิ วจนา	ราชปุตฺตํ อทฺธกํ
ปพฺพาเชยฺย สกา รณฺณา	ปุตฺโต หิ มม อตรโห ๑
น จาหิ ตสฺมี ทพฺพะเยยฺย	อริยสิลวโต หิ โส
อลิลโกปี เม อสฺส	ปาปญฺจ ปสเว พหุํ
กถํ เวสฺสณฺตรํ ปุตฺตํ	สตฺถเณ ฆาตยาเม ๑

ถึงแม้ชนบทินแดนวินาศสูญหายไปอย่างไรก็ตาม ข้าไม่ยอมเนรเทศราชบุตร เป็นผู้ไร้โทษให้ถอยออกจากแผ่นดินศรีพริษาณูร ตามคำชาวศรีพริษาณูรผองทั้งหลายเลย เพราะ

เจ้าเวสสันดรเป็นราชบุตรเกิดจากทรงของข้า เกิดจากตัวข้า ๑ อีกอย่างหนึ่ง ข้าไม่ควรประทุษร้ายกับเจ้าเวสสันดรเลย เพราะเจ้าเวสสันดรนั้นเป็นผู้มีศีลอันประเสริฐ ให้ข้าฆ่าเจ้าเวสสันดรโดยเครื่องศาสตราวุธอย่างไรได้หรือ (1) ๑)

พวกชาวศรีพริษาณูรฟังพระราชดำรัสแล้ว จึงพากันกราบบังคมทูลพระบาทศรีสัตยชัยว่า

มา นํ ทณฺเฑน สตฺถเณ	น หิ โส พนฺธนาโร
ปพฺพาเซหิ จ นํ รณฺณา	วฏฺเฏ วสฺส ปพฺพเต ๑

บพิตรพระสมมุติเทพมหากษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรผู้เป็นพระราชโอรสของพระองค์นั้น ไม่ควรพินด้วยดาบ ตีด้วยกระบอง ผูกด้วยเชือก เพียงแต่จะขับไล่ให้ไปอยู่พนมคีรีวงกตบรรพตเท่านั้นพอแล้ว ๑ พระบาทศรีสัตยชัยทรงพระสดับคำชาวศรีพริษาณูรทั้งนั้นกราบทูลดั่งนั้นแล้ว จึงทรงมีพระบัญชาทูลสวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้ว่า

(1) ทั้งบาลี ทั้งความแปลในวงเล็บนี้ ไม่มีในฉบับมหาชาติความแปลในที่นี้ ได้คัดลอกเอามาจากฉบับบาลี แล้วแปลความเป็นคำแปล ให้เต็มตามฉบับบาลีเดิม ๑

เอโส เจ สิวิน อนุโท

อิม โส วสตุ รตุตี

ตโต รตุยา วิวสเน

สมคฺคา ลิวโย หตุวา

ฉนฺทํ น ปนฺทามเส

กามे จ ปริญฺญชตุ ฯ

สุริยสุตฺตคฺคมนํ ปติ

รฏฺฐา ปพฺพาชยนฺตุ นํ ฯ

ดูก่อนท่านทั้งหลายเอ๋ย อันว่าเจ้าเวสสันดรมีโทษกับท่านทั้งหลาย จะจับไล่แก่ออกไป
ข้าจะว่าอย่างไรเลย แต่ขอให้ท่านทั้งหลายยกโทษให้แก่ ณ ราตรีนี้ก่อน คอยถึงเช้าวันรุ่งขึ้น
ค่อยท่านทั้งหลายมาประชุมพร้อมละม่อมร่วมกัน แล้วจับไล่แก่ออกไปเถิด ฯ อันว่าพระบาท
ศรีสัตยชัยพระองค์มีพระบิณฑุรดังนั้นแล้วก็ให้พวกชาวศรีพิราษฏรดำเนินกลับไปสู่สถานลำเนา
ของตนเองแต่ละคน ๆ ภายหลังนั้นเอง พระองค์มีพระบิณฑุรใช้ราชอำมาตย์คนหนึ่ง ให้นำข่าวมั่ง
ตรงไปสู่พระราชบุตร ฯ อำมาตย์นั้นรับพระราชโองการแล้ว ก็ไปสู่พระราชนิเวศน์พระบาท
ศรีเวสสันดร กราบทูลข่าวนั้นสรรพครบ ฯ

त्मकुत् पकास्नुतो स्तुता आह ॥ अनर्थधर्मको नै प्रकाशु भवप्रेमालीको नै जेङ्गछ
क्रिन्प्रेमालीको नै जेङ्गछ ॥ प्रेमालीको नै जेङ्गछ ॥ प्रेमालीको नै जेङ्गछ ॥ प्रेमालीको नै जेङ्गछ ॥

อุฏฺเฐหิ กตฺเต ตรมาโน	คนุตฺวา เวสฺสนฺตรํ วท
สิวิโย เทว เต กุฑฺธา	เนคมา จ สมากตา
อุคฺคา จ ราชปฺตฺตา จ	เวสฺยานา จ พฺราหฺมณา ฯ
หตฺถาโรหา อนิกฺกุจฺจา	รติกา ปตฺติการกา
เกวโล จาปี นิคฺโข	สิวิโย จาปี สมากตา ฯ
อสุมา รตฺยา วิวสเน	สุริยสฺสกุคฺคมนํ ปติ
สมคฺคา สิวิโย หุตฺวา	รฏฺฐา ปพฺพาชยนฺติ ตํ ฯ
ส กตฺตา ตรมาโนว	สิวิราเชน เปสฺสโต
อามุตฺตหตฺถาภรโณ	สฺวตฺโต จนฺทนปฺโผสฺสโต
สีสํ หุหาโต อุทเท โส	อามุตฺตมณฺธิกุฑฺดฺดโ
อุปาคมิ ปุริ รมฺมํ	เวสฺสนฺตรนิเวสนํ (1) ฯ

- (1) ถ้าแปลตามรูปบาฬีเป็นลำดับไปมีความดังนี้: “ราชอำมาตย์นั้น พระบาทศรีสัตยัทรงจัดให้ไปโดยพระดำรัสว่า คุณก่อนอำมาตย์ จงเจ้าลุกขึ้นไปกราบทูลเจ้าเวสสันดรอย่างรีบด่วนว่า บพิตรพระสมมุติเทพกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าชาวศรีพิราษณูร ชวานิคม เขาพากันโกรธพระองค์ ชนพวกมีอำนาจ พวกราชบุตร พวกพ่อค้า พวกพราหมณ์ พวกพลช้าง พวกพลม้า พวกพลรถ พวกพลเดินเท้า พวกชวานิคม รวมทั้งชาวศรีพิราษณูรทั้งหมดมาประชุมกันแล้ว เวลารাত্রีนี้ผ่านพ้นสิ้นไป พระอาทิตย์ขึ้นแล้ว พวกชาวศรีพิราษณูรจะมาประชุมพร้อมกัน ข้าบได้พระองค์ให้ถอยออกจากแผ่นดินนี้ ฯ ราชอำมาตย์นั้นนั่งผ้าสวมเสื้อเรียบร้อย ตกแต่งด้วยเครื่องประดับทั้งปวง ลูบทาด้วยแก่นจันทร์ชำระล้างศีรษะด้วยน้ำเสริ่งแล้ว คาดกุนทลแก้วมณีแล้วเข้าไปสู่พระราชวังเป็นที่ประทับของพระบาทศรีเวสสันดร ฯ

ตฤณทุต กุมาร โส	รณมาน สเก ปุเร
ปริกฤษณ์ อมจเจหิ	คิตถาน ว วาสว ๑
โส ตฤณ คณทุวา ตรมาโน	กฤตา เวสสุณทุร พุริ
ทุกขนุเต เวทยิสสามิ	มา เม กุชณ รณสภ ๑
วณทุวา โรทมาโน โส	กฤตา ราชนมพุริ
ภฤตา เมลิ มหาราช	สพุกามรสาหโร
ทุกขนุเต เวทยิสสามิ	ตฤณ อสุสาสนนตุ ม ๑
ลิวโย เทว เต กุฑธา	เนคมา จ สภาคตา
อุคฺคา จ ราชปฺตฺตา จ	เวสิยานา จ พฺราหมณา(1)

-
- (1) ครั้นเข้าไปถึงแล้วก็ได้เห็นพระราชกุมารเสด็จประทับในพระราชวังของพระองค์ มีพวกราชอำมาตย์เข้าเฝ้าเรียงราย ประหนึ่งพระอินทราธิราชในไตรตรึงษ์สวรรค์ จึงราชอำมาตย์กราบบังคมทูลพระบาทศรีเวสสันดรว่า บพิตรพระองค์ผู้ประเสริฐเอย ข้าพระองค์มากราบบังคมทูลความทุกข์ของพระองค์ ขอพระองค์อย่าได้เกรี้ยวโกรธแก่ข้าพระองค์เลย ราชอำมาตย์ถวายบังคมแล้วก็ร้องไห้สะอึกสะอื้น กราบบังคมทูลพระราชาว่า บพิตรมหาราชประเสริฐเอย พระองค์ชุบเลี้ยงข้าพระพุทธเจ้าเป็นทาสมาแล้ว ทรงยอมนำมาซึ่งกามรสทั้งปวง ข้าพระองค์จะกราบบังคมทูลความทุกข์ของข้าพระองค์ ขอพระองค์ทรงพระเมตตาโปรดข้าพระองค์ในข้าวความทุกข์นั้นเป็นทานด้วย บพิตรพระสมมุติเทพกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าพวกชาวศรีพิราชนูร กับพวกขวานิคม เขาพากันขี้โกรธพระองค์ ทั้งพวกมีอำนาจ พวกราชบุตร พวกพ่อค้า พวกพราหมณ์

หฤดาโรรหา อนิกฏฐา

รติกา ปตติการกา

เกวโล จาปี นิกโม

สิวิโย จาปี สภาคตา ฯ

อสุมา รตุยา วิสเน

สุริยสุตฺตคฺคณํ ปติ

สมคฺตา สิวิโย หุตฺวา

รฏฺฐา ปพฺพาชยนฺติ ตํ (1) ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเอ๋ย ครั้นนั้นพระบาทศรีสัตยชัย พระองค์มีพระบัญชาทูลกับราชอำมาตย์ว่า ดูก่อนราชอำมาตย์เอ๋ย เจ้าจงไปบอกเจ้าเวสสันดรเดี๋ยวนี้เอง ว่าชาวศรีพิราษฏรพองทั้งปวง เขาซึ่งโกรธเจ้าเวสสันดร เพราะว่าเจ้าให้ทานช้างรัตนมงคลประเสริฐแก่พราหมณ์ ฯ อันราชอำมาตย์รับเอาพระบัญชาส่งวิเศษแล้ว กราบถวายบังคมลาไปสู่สำนักพระโพธิสัตว์ กราบทูลพระบาทศรีเวสสันดรว่า บพิตรกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอ๋ย ก็บัดนี้เหล่าชาวศรีพิราษฏรพองทั้งหลาย เขาซึ่งโกรธพระองค์นี้มาก ถึงแม้พระราชเทพีที่ดี พระราชบุตรที่ดี เหล่าชาวศรีพระสนม กรมการพนักงานในนอกคานาชนบทกำหนดเมืองเล็กเมืองใหญ่ สมณพราหมณาจารย์ พนักงาน นายช้าง นายม้า นายเกวียน เขาล้วนแต่ซึ่งโกรธพระองค์

(1) พวกพลช้าง พลม้า พวกพลรถ พวกพลเดินเท้า รวมทั้งพวกขานิคมชาวศรีพิราษฏรทั้งพอง เขาพากันมาประชุมพร้อมกันหมดแล้ว เวลาสิ้นพັນราตรีนี้ พระอาทิตย์ขึ้นไปแล้ว เหล่าพวกชาวศรีพิราษฏรพอง พร้อมเพรียงกันเนรเทศพระองค์ให้ออกจากราชอาณาจักรไป ฯ

พร้อมละม่อมสิ้นไปแล้ว บพิตรมหาราชเอ๋ย ณ เช้าพຼ່ງนี้เอง ครั้นพระอาทิตย์ขึ้นแล้ว เขาจะ
เนรเทศพระองค์ออกไปแลฯ

มหาสตุโต อาห (1) พระมหาสัตว์พระองค์มีพระบัณฑูรไปกับราชอำมาตย์ว่า

กิสุมิ เม สิวโย กุฑฐา

โย น ปุสตามิ ทุกุณ

ตัม เม กตเต วียาจิข

กสุม่า ปพพาชยนุติ ม (2) ฯ

ดูก่อนราชอำมาตย์เอ๋ย เพราะเรื่องอะไรจึงพวกราชศรีพิราษฏรเขาจึงโกรธเรา เรามอง
ไม่เห็นการกระทำผิดอะไรเลย จงท่านบอกเกี่ยวกับความผิดนั้นให้เราได้รับรู้ด้วย เพราะเหตุอะไรเขา
จึงพากันเนรเทศเราออก ฯ ราชอำมาตย์นั้นกราบบังคมทูลสนองว่า

อุคคา จ ราชปุตตา จ

เวสียานา จ พุราหุณนา

หตุลาโรหา อนิกกุฐา

รธิกา ปตติการกา

นาคทานน จิยนุติ

ตสุม่า ปพพาชยนุติ ตัม ฯ

พวกผู้มีอำนาจ พวกราชบุตร พวกพ่อค้า พวกพราหมณ์ พวกพลช้าง พวกพลม้า พวกพลรถ
พวกพลเดินเท้า พวกกันตติเยนจึง

-
- (1) บางฉบับ “**ตัม สตุวา มหาสตุโต อาห** แปลว่าพระมหาสัตว์ทรงพระสดับค่านันแล้ว มีพระบัณฑูร
ว่า” ฯ
 - (2) ทั้งตัวคาถา ทั้งความแปลไม่มีในฉบับมหาชาติคำแปล ได้คัดลอกเอามาจากบาลีมหาชาติกมาใส่
แปลให้เต็ม ฯ

ต่อพระองค์ เพราะแต่ทรงพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร เหตุนั้นแล้วเขาจึงพากันเนรเทศ
พระองค์ออก ฯ

พระมหาสัตว์ทรงสดับเหตุเกณนั้นแล้ว มีพระทัยโสมนัสตรัสว่า

(หทย จกขุมบุหิ ทชช	ก็ เม พาทิรกั ธน
หิรณฺณ วา สุวณฺณ วา	มุตตา เวพูริยา มณิ
ทกฺขิณ วามหิ พาทุ	ทิสฺวา ยาจกมคเต
ททยโย น วิกมุเปยโย	ทาน เม รมติ มโน ฯ
กาม มํ สวิโย สพุเพ	ปพฺพาชนตุ หนนฺตุ วา
เนว ทานา วิรมิสฺส	กาม จินฺทนตุ สตุตธา ฯ

ดูก่อนราชอำมาตย์เอ๋ย อย่าว่าแต่ช้างปัจจัยนาเคนทร ที่เราให้ไปเป็นทานพราหมณ์นั้นเลย
เราคิดทุกวันนี้ อยากแต่จะให้อัฐษัตถิกทานคือทานในตัวเองหนา คียวนี่ พราหมณ์มันมา
ขอช้างปัจจัยนาเคนทร เรียกว่าพาทิรทาน คือทานนอกจากตัวเรา ฯ เราจะเสียดายทำไมเจ้าอำมาตย์
เอ๋ย เหล่าชาวศรีพีราษฎรผองเขาจึงโกรธเราเพราะเราให้ทานนั้น ถึงแม้เขาจะตัดตัวเราเป็น 7 ท่อน
ก็ดี ก็เราไม่ลืมการให้ทานนั้นเลย (1) ฯ

(1) ตัวคาถาในวงเล็บนี้ ไม่มีในฉบับมหาชาติความแปล ในที่นี้ได้คัดลอกเอาจากบาลีมหาชาติกมา
ใส่แปลให้เต็ม ฯ

คำ สุตฺวา กตฺตา เนว รณฺญา จ น นาคเรหิ ทินฺนํ อตฺตโน มติยา เอว อปรปี สาสนํ
กถนฺโต อาห ฯ

ราชอำมาตย์สดับพระบัณฺฑูรพระบรมโพธิสัตว์แล้ว กราบถวายบังคมประนมทูลข่าวอื่น
อีก เหตุอำมาตย์นี้รักพระบรมโพธิสัตว์นั่นเอง จึงกราบทูลเป็นบาทกาดังนี้ว่า

เอวนฺตํ ลีวียํ อาหุ

เนคมา จ สมาคตา

โกณฺติมาราย ตีเรน

กิริมารณฺขรํ ปติ

เยน ปทุพาชิตา ยนฺติ

เตน จจฺจนฺตํ สุพฺพุโต ฯ

บพิตรมหาราชเอ๋ย อันว่าเหล่าชาวศรีพิราชนครพองทั้งหลาย เขาชุมนุมพร้อมละม่อมแล้ว
เขาจะขับไล่พระองค์ให้ไปอยู่พนมอริยบรรพต อาศัยแม่น้ำโกณฺติมารามหานทีแลฯ

คำ สุตฺวา โพธิสฺสโต พระบรมโพธิสัตว์ทรงสดับคำราชอำมาตย์นั้นแล้วมีพระบัณฺฑูรว่า
แล้ว ราชอำมาตย์ เราจะเดินไปตามทางเป็นครรลองในพระมหากษัตริย์ ที่ทำผิดทั้งหลาย แต่
ขณะนี้ ชาวเมืองเขานครเทศเราไม่ใช่โดยโทษอื่นใดเลย เพราะแต่เราให้ช้างรัตนไปเป็นทาน
พราหมณ์ ถ้าเช่นนั้นขอชะลอให้เราให้สัตตสดกมหาทาน ได้ 1 วันก่อน ขอ

ให้ชาวนครชะลอให้โอกาสเรา 1 วันก่อน เช้ารุ่งขึ้น เราได้ให้ทานเสร็จแล้ว เราค่อยไปในวัน
มะรืน แล้วทรงสวดเป็นบาทพระกาดังนี้ว่า

โสหํ เตน คมิสฺสามิ

เยน จจฺจนฺติ พุสกา

รตฺติณฺทิวํ เม ขมถ

ยาว ทานํ ททามิหํ ฯ

เราจะไปตามทางของกษัตริย์ที่ทำผิด ขอท่านทั้งหลายยกโทษชะลอให้เรา 1 วัน 1 คืนก่อน
จนกว่าเราให้ทานเสร็จ ฯ

คำ สุตฺวา กตฺตา ราชอำมาตย์สดับพระบัณฺฑูรในพระโพธิสัตว์แล้ว ก็รับเอาพระบัณฺฑูร
วิเศษไปกราบบังคมทูลพระบาทศรีสัตยชัย ร่วมกับเหล่าชาวศรีพิราชนครพองทั้งปวง ฯ

ครานั้น พระบรมโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนวิเศษ พระองค์มอบหมายอำมาตย์นั้นไปแล้ว
หลังจากนั้นเอง พระองค์มีพระบัณฺฑูรบังคับใช้เสนาบดีหนึ่งคนอันเป็นใหญ่ ว่าดูก่อนเสนาบดีผู้
เป็นใหญ่เอ๋ย เจ้าจงไปตกแต่งซึ่งช้างนั้นได้ 700 ม้า 700 เกวียน 700 นางกัญญา 700 แม่โคन्द्र
700 โคสุภราช 700 ทาสหญิง 700 ทาสชาย 700 รวมกับข้าวน้ำ ฟ้านุ่งผ้าสไบ ทองเงินแก้ว
กำไลสรรพพิรรัตนพองทั้งปวง ที่จัดสนลง แม้แต่สุราเป็นของไม่ควรให้เป็นทาน จงเจ้าตกแต่ง
มหาทานให้มีครบสรรพฯ

ณ เช้าพຽ່ງนี้ เราจะออกแจกจ่ายสัตตคมหาทานเสร็จแล้ว ครั้นเช้าวันมะรืนขึ้น เราจะออกจากเมืองนี้ไปแล้ว ๑ เช่นนั้นแล้วพระองค์มอบหมายเสนาบดีนั้นไปสู่ลำเนาของตนแล ๑

เอกโกว มทุทียา วสนภูฐานัน คนตุวา ลิริสยณปิฏฐะ นิสีทิตุวา ตาย สทฐี กถั ปวตุเตลล ๑
 ภายหลังจากนั้นเอง พระบรมโพธิสัตว์ พระองค์ลี้ลาไปสู่สถานลำเนานางมัทรีเทวีแต่พระองค์เดียว ทรงประทับเหนือพรมมีสิริสวัสดิ์แล้ว พุดจาปราศรัยกับพระนางมัทรี ณ กาลนั้นแล ๑

ตมตถั ปกาเสนุโต สตุถา อาห อันทว่าอรรธธรรมใดไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้วพระองค์บังนุรกับภิกษุพองทั้งหลาย สวดเป็นบาทคาถาดังนี้ว่า

อามนุตยิตถ ราชานั	มทุที สพุพุกโสภนั
ยั เต กิลฺลิจิ มยา ทินนั	ชนั ฌลฺลณฺณจ วิชฺชติ
หิรณฺณ วา สุวณฺณ วา	มุตฺตา เวพฺพุริยา พหุ
สพุพุกตึ นิทเหยฺยาสิ	ยณฺณ เต เปตฺติกั ชนั ๑

ภิกฺขเว คู่อนภิกษุพองทั้งหลายเอย ณ กาลนั้น พระบาทศรีเวสตันดรพระองค์มี ฌนุรไปยังพระนางมัทรีเทวีว่า คู่อนมัทรีนางเอย อันทว่าทพย้อย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงแม่ทองก็ดี เงินก็ดี แก้วมุกดาที่ดี แก้ว

ไพฑูรย์เป็นอันมากก็ดี ถึงแม้ว่าทรัพย์ใดที่สมเด็จพระวรวงศาธิราชบิดาประทานให้นางก็ดี ก็นางจงฝังไว้
ให้ล่ออประไพสรรพครบแล ฯ

ตมพรวี ราชบุตติ

มทุที สพพงคโสมนา

ภูหิ เทว นิทหามิ

ตัม เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิตํ ฯ

สมเด็จพระภควดี พระนางมัทรีผู้ทรงซึ่งลักขณาอันประเสริฐทรงสดับแล้ว พระนางกราบ
ทูลพระราชสวามีว่า ข้าแต่กษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย ข้าพระองค์ขอทูลถาม ขอทรงแถลงบอก อัน
ทรัพย์เหล่านี้ ข้าพระองค์จะครอบครองกลบฝังไว้ที่ใด พระบาทศรีเวสสันดรทรงสดับแล้ว ทรงมี
พระบัญชาว่า

สึลฺลวณฺเฑสุ ทฺชฺเชติ

ทานํ มทุที ยถารหํ

น หิ ทานา ปรี อตุลฺลิ

ปติญฺจา สพฺพปาณินํ ฯ

ว่ามัทรีเทวีนางเอย จงนางให้ทานแก่สมณพราหมณาจารย์ขอทานจาก คนกำสรดทุรคตผอง
ทั้งหลายเถิด เพราะทานเป็นที่พึงที่พำนักของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีที่พึงอื่นใดนอกจากทานเลย ฯ

พระนางมัทรีทรงสดับแล้ว ถวายบังคมประณมทูลว่า บพิตรพระบาทศรีเวสสันดรอันเป็น
สวามีหม่อมฉันเอย พระองค์มีพระบัญชานั้นถูกต้องประไพจริงยิ่งนักแล ฯ จึงพระมหาสัตว์
ประทานโอวาทสั่งสอนต่อไปอีกว่า

ปุตเตส มหฺทิ ทยติ

สสุยา สสุตรมฺหิ จ

โย จ ตํ ภคฺตา มณฺเญยฺย

สกุจฺจนฺตํ อุปฏฺฐหิ ฯ

ดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย จำเริญกาลหลังจากที่เราไปแล้ว ก็จงนางรักษาลูกทั้งสองภายหลังแล้วให้นางดูแลท่านทั้งสองอันเป็นพ่อแม่กัศดา กับคนที่มาเป็นกัศดาของนาง โดยซึ่งวัตรปฏิบัติทั้งปวงแล ฯ

โน เจ ตํ ภคฺตา มณฺเญยฺย

มยา วิปฺปวเสน เต

อณฺณํ ภคฺตารํ ปริเยส

มา กิลิตฺถ มยา วินา ฯ

ดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย เมื่อใดหลังจากที่เราไปแล้ว ถึงแม้มีผู้ใดผู้หนึ่ง เขาปรารถนาอยากได้นางเป็นภรรยา ก็จงนางไปอยู่บำเรอเขาเป็นกัศดาใหม่เถอะ อย่าได้มีความวิตกลำบาก เพราะการพลัดพรากจากเรานี้เลย ฯ

พระนางมัทรีทรงสดับแล้ว ทรงพระดำริว่า เหตุอะไรหนอ ก็พระราชสวามีตรัสพระวาจาเช่นนี้ จึงพระนางกราบบังคมทูลว่า บพิตรพระสมมุติเทพกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย เหตุไฉนพระองค์มีพระบัญชาซึ่งคำไม่พึงควรเช่นนี้ ฯ จึงพระมหาสัตว์มีพระบัญชาตอบว่า มัทรีนางเอย เดียวนี้ ชาวศรีพิราษฏรพองทั้งหลายเขาซึ่งโกรธเรา

เพราะจากเราให้ช้างรัตนมงคลประเสริฐนั้น เดียวนี้ เขาจับไล่เราออกจากเมืองนี้ เราอยู่แต่วันนี้เอง ณ เช้ารุ่งพຸ່ງนี้ เราจะทำให้ตัดตศคมหาทาน ครบวันคำรบสาม เราจะออกจากเมืองนี้ไปแล แล้วพระองค์มีพระบัญชาเป็นบาทกาลาดังนี้ว่า

อหิ หิ วณฺํ คจฺฉามิ

โณรํ วาพมิกายฺตํ

สํสโย ชีวิตํ มยฺหิ

เอกกสฺส พุทฺทาวเน ฯ

ดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย เราจะออกไปอยู่ ณ ป่าหิมพานต์โน้น ปะปนไปกับสัตว์มฤคปักษีพองทั้งหลายเป็นอันมาก เป็นต้น คือ ราชสีห์ ช้างป่า ละมั่ง แรด เเคียรค้ายไปด้วย เสือโคร่ง เสือดาว วัวแดง ผูกูปริพองเป็นอันมาก มัทรีนางเอย ชีวิตเราหนึ่งนี้ เราจะสงสัยว่าเป็นอยู่นั้นไม่มีเลย ฯ เตนวุตติ เหตุนี้แล พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว มีพระบัญชาเกี่ยวกับภิกษุพองทั้งหลาย สวดเป็นบาทกาลาดังนี้ว่า

ตมฺพุทฺธิ ราชปุตฺตี

มทฺธิ สพุทฺธกโสภนา

อภุมฺเม กถิ นฺถ กณฺธิ

ปาปํ วต ภาสฺสि ฯ

เนส ธมฺโม มหาราช

ยิ ตฺวํ คจฺฉเยยฺย เอกโก

อหิปี เตน คจฺฉามิ

เยน คจฺฉลฺลิตฺติ ขตฺติยิ ฯ

มรณํ วา ตยา สทุธิ

ตเทว มรณํ เสยโย

อคุติ อุษาลยิตฺวาน

ตตฺถเว มรณํ เสยโย

ยถา อารญญํ นาคํ

เชตฺตุนํ คิริทฺตฺตฺตฺ

เอวํ อญฺญานิ

สฺสรา เต ภวิสฺสานิ

ชีวิทํ วา ตยา วินา

ยญฺเจ ชีเว ตยา วินา ฯ

เอกชาลสมาหิตํ

ยญฺเจ ชีเว ตยา วินา ฯ

ทนต์ อญฺเวยติ หตฺถินิ

สมสฺส วิสมสฺส จ ฯ

ปฺปุตฺเต อาทาย ปจฺจโต

น เต หตฺถานิ ทฺพฺพรา ฯ

โก สารีปุตฺตฺตฺ คุณอนสารีบุตรเอย อันว่าสมเด็จพระภควดีนางมัทรี ผู้ประกอบด้วยปัญญาพิช
 กัลยาณี เป็นพระราชบุตรีสตรีตระกูลวงศ์พระบาทมัททราชฐานนั้น พระนางได้ขึ้นพระบัณฑูร
 พระบรมโพธิสัตว์แล้ว พระนางทรงพระกรรแสงเสวยโสกว่า บพิตรพระสมมุติเทพมหाराช
 กษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าพระบัณฑูรพระองค์นั้นเห็นว่าชั่วร้ายยิ่งนัก ไม่สุภาพโดยซึ่ง
 ครอบครองธรรมเลย เจ้าชีวิทข้าพระองค์เอย พระองค์จะเสด็จเดินไปตรงสถานใดเล่า ก็หม่อมฉันจะ
 อุ้มแม่กฤษณา พาเจ้าชาติเดินไปโดยซึ่งทางนั้นแล ฯ บพิตรกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย ถ้าหากว่า
 หม่อมฉันปราศนิราศ จากพระองค์แล้ว หม่อมฉันจะเอาพินมากองประมาณสูงเท่าภูเขา แล้วหม่อม
 ฉันจะเอาเพลิงมาจุดให้ติดขึ้นอันมี

เปลวเพลิงนั้นเสมอกันลอแล้ว หม่อมฉันจะโคกลงในเพลิงนั้นให้ตายไป ก็ประเสริฐเป็นพ้นแล ฯ
 บพิตรพระบาทศรีเวสสันดรเจ้าชีวิตข้าพระองค์เอ๋ย พระองค์เป็นคู่พ่อช้าง เดินเตร็ดในป่าทั่วทั้ง
 เหวล้าธารลำนํ้าพนมทองทั้งปวง ส่วนข้าพระองค์เล่า เป็นคู่แม่ช้างพาลูกทั้งสองเดิน ตามโดย
 ครรลองไพรพนมทั้งปวงนั้นแล ฯ

เอว้ วตุวา ปุณ โส ทิฏฐปุพพุต วิย หิมวณุตปปเทส วณฺเณนตี อาห ฯ อันว่าสมเด็จ
 พระภควดีนางมัทรี พระนางทรงพระกัณแสงเช่นนั้นแล้วไซ้ พระนางสรรเสริญไพร่หิมพานต์
 สถานประเทศมีประการนั้นต่างๆ ทูลพระโพธิสัตว์ประหนึ่งว่าพระนางได้เห็นก่อนหน้านั้นมาแล้ว
 ทรงสวดเป็นบาทคาถาทั้งหลายดังนี้

อิเม กุมาร ปุสฺสํโต

มณฺฑุเก ปิยภาณิน

อาสีเน วณฺณมุพฺพมิตี

น รชฺชสฺส สฺริสฺสฺสตี ฯ

อิเม กุมาร ปุสฺสํโต

มณฺฑุเก ปิยภาณิน

กัณฺเฑ วณฺณมุพฺพมิตี

น รชฺชสฺส สฺริสฺสฺสตี ฯ

อิเม กุมาร ปุสฺสํโต

มณฺฑุเก ปิยภาณิน

อสุสเม รณณียมฺหิ

น รชฺชสฺส สฺริสฺสฺสตี ฯ

อิเม กุมาร ปุสฺสํโต

มณฺฑุเก ปิยภาณิน

กัณฺเฑ อสุสเม รณเม

น รชฺชสฺส สฺริสฺสฺสตี ฯ

อิเม กุมारे ปุสฺสนโต	มาลชาเรี อลงฺกเต
อสุสเม รณณียมฺหิ	น รหฺขสฺส สฺริสฺสตี ฯ
อิเม กุมारे ปุสฺสนโต	มาลชาเรี อลงฺกเต
กัฬนฺเต อสุสเม รณฺเน	น รหฺขสฺส สฺริสฺสตี ฯ
ยทา ทกฺขลล นจฺจนเต	กุมมาเร มาลชาเรเน
อสุสเม รณณียมฺหิ	น รหฺขสฺส สฺริสฺสตี ฯ
ยทา ทกฺขลล นจฺจนเต	กุมมาเร มาลชาเรเน
กัฬนฺเต อสุสเม รณฺเน	น รหฺขสฺส สฺริสฺสตี ฯ
ยทา ทกฺขลล มาตฺตํ	กฺคฺชโร สฺสจฺจิกฺขายนํ
เอกํ อรณฺณเณ วิจฺรนฺตํ	น รหฺขสฺส สฺริสฺสตี ฯ
ยทา ทกฺขลล มาตฺตํ	กฺคฺชโร สฺสจฺจิกฺขายนํ
สํยํ ปาโต วิจฺรนฺตํ	น รหฺขสฺส สฺริสฺสตี ฯ
ยทา การณฺณสงฺฆสฺส	ยฺยสฺส ปุโรโต วหํ
โกณฺจํ กาทฺติ มาตฺตํ	กฺคฺชโร สฺสจฺจิกฺขายโน ฯ
ตสฺส ตํ นทโต สฺตฺวา	น รหฺขสฺส สฺริสฺสตี ฯ
อุภโต วณฺณิกาเส	ยทา ทกฺขลล กามทํ
วเน วาพมิกากิณฺณเณ	น รหฺขสฺส สฺริสฺสตี ฯ

มิดิ์ ทิสุวรรณ สายณห์	ปณจมาลินีมาศต์
กีปรีเส จ นจุนเต	น รชชุตส ตรีสุตติ ๑
ยทา สุตตติ นิคุโหมต	สนุทมานาย สินธุยา
คีต กิปรีสถานลจ	น รชชุตส ตรีสุตติ ๑
ยทา สุตตติ นิคุโหมต	คิริคพกรจาริโน
วสุตมานสุตตูกต	น รชชุตส ตรีสุตติ ๑
ยทา สิตตส พยคมต	ขคตตส ควยตส จ
วเน สุตตติ วาพาน	น รชชุตส ตรีสุตติ ๑
ยทา โมริหิ ปริกิณณ	วรหิณ มตถกาสิน
โมริ ทกขติ นจุนต	น รชชุตส ตรีสุตติ ๑
ยทา โมริหิ ปริกิณณ	อณทช จิตุรเปกขน
โมริ ทกขติ นจุนต	น รชชุตส ตรีสุตติ ๑
ยทา โมริหิ ปริกิณณ	นิลลิว สิบณทิน
โมริ ทกขติ นจุนต	น รชชุตส ตรีสุตติ ๑
ยทา ทกขติ เหมนเต	ปุปพิเต ฐรณิรุเห
สุรภิสมปวายนเต	น รชชุตส ตรีสุตติ ๑
ยทา เหมนติเก มาเส	หริต ทกขติ เมทนี
อินทโคปกตณน	น รชชุตส ตรีสุตติ ๑

ยथा ทกขลิตี เหมนุเต

กุญฺชํ พิมฺพชาลญจ

สุรภิสฺมปฺวายนฺเต

ยथा เหมนฺติเก มาเส

โอปฺปฺผานิ จ ปทุมานิ

ปฺปฺผิตเต ฐรณฺีรฺเห

ปฺปฺผิตํ โลทุทปทุมํ

น รชฺชสฺส สฺริสฺสสฺส ๑

วณฺํ ทกขลิตี ปฺปฺผิตํ

น รชฺชสฺส สฺริสฺสสฺส ๑

บพิตรมหาราชกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าไพร่หิมพานต์นั้นสบายยิ่งนักแล ครั้นเมื่อเราไปถึงแล้ว อันว่าเด็กทั้งสองนี้เมื่อเวลาบ่ายเขาจะร้องเพลงร่าเริงตามพุ่มไพร่นั้น มีเสียงกลมกล่อมกังวานลึกซึ้งสมศักดิ์อันไพเราะ พอที่พระองค์จะสบายในพระราชหฤทัย โฉนเลยพระองค์จะนิกรลึกลมาสู่ราชสมบัติที่นี้ ๑

บพิตรมหาราชกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าเจ้าช้างป่าที่ล่ออันมีจามรนั้นใช้อย่างอ่อนช้อยที่มีหางยาวจดเท้าทั้งสองกวาดพระธรณี ย่อมมีผิวกายนั้นเขียวประหนึ่งไฟทมิฬหาเมฆอันมีงานั้นล่อ แมต่อนเย็นก็ดี เช้าก็ดี มันเดินไปหน้าโขลงตัวเมียทั้งหลาย แล้วมันร้องแผดเสียงคุจนกกระเรียน พอที่จะสบายพระราชหฤทัย โฉนเลยก็จะนิกรลึกลมาสู่ราชสมบัติที่นี้ ๑ อันว่าบรรดาकिनรพองทั้งหลายเล่า ประคูนมนุษย์ย่อมจะมีรูปโฉมนั้นล่อไปร้องตรงอ่อนแออันอรชรงามสมส่วนหน้าเงยขึ้นเล็กน้อยบ้างร่าบ้างร้อง บ้างพากันเดินเล่นตามสองข้างทางมุจลินทรันที่อันมีเศียรดาบประคุดเป็นระบำร่าส่ายไปส่ายมา มี ณ เขตุดรณครันนั้นแล ว่าถ้าพระ

องค์เห็นแล้ว ไฉนเลยจะนิกระลึกมาสู่ราชสมบัติที่นี่ ฯ

บพิตรมหาภักษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าพนมคีรีวงกตบรรพตนั้น มีปราสาททูลหาถ้วน
ทอง คาดแผ่เงินผ่องเป็นอันมาก ปะปนไปด้วยนกยูง โพระดก กาเหว่า อันว่าน้ำนั้นเล่าย่อมไหลมา
อันมีสุรเสียงนั้นไพเราะสมำเสมอ ประคองผู้เสพสมพรเป่าประโคมซึ่งดนตรีดุริย ฦ เชตุครนกร
นั้นแล ว่าถ้าพระองค์เห็นแล้ว ไฉนเลยจะนิกระลึกมาสู่ราชสมบัติที่นี่ ฯ

บพิตรมหาภักษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่ามฤคผองทั้งหลายเป็นอันมากเป็นต้น คือ
ราชสีห์ ช้างป่า ละมั่ง แรด เสือโคร่ง เสือดาว กูบริผองต่างๆ ย่อมจะอวดชนซึ่งกันและกัน คบไล่
กันเล่น ว่าถ้าพระองค์ได้เห็นแล้ว ไฉนเลยจะนิกระลึกมาสู่ราชสมบัติที่นี่ ฯ

อีกโศดหนึ่ง ถึงแม้ตอนเย็นก็ดี ตอนเช้าก็ดี พระองค์จะเสด็จไปประพาส ฦ ได้เงาร่มไทรก็ดี
ร่มหว้าก็ดี พระองค์ทอดพระเนตรมองไปยังนกยูงเมี่ยวผู้ทั้งหลาย ย่อมมีมากมายแล ย่อมมีระเบียบ
ปีกกับหางนั้นล่อ มีขนสร้อยคอนั้นเขียวมีหัวนั้นยาว มีก้านั้นสองครั้ง คือเป็นไขแล้วฟก
ออกเป็นตัว อันว่านกยูงตัวผู้เล่า ย่อมจะรำแพนหยอกนกยูงตัวเมีย ๆ บริวารย่อมจะส่ายรำแพนเล่น
ว่าถ้าพระองค์ได้เห็นแล้ว สมพระองค์สบายในพระราชหฤทัย ไฉนเลยจะทรงนิกระลึกมาสู่
ราชสมบัติที่นี่ ฯ

บพิตรมหาภักษเอย อันว่าต้นไม้ผองทั้งหลาย ขึ้น ฦ สองข้างทาง

ถนนนั้นเล่า อันมิโมกมัน บังพังกา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) ฤๅส (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) พิมเสนเทศ
การะเกด วรรณิการ์ กระดังงา กากะทิง กุทมพ (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) สมซึ่งสารภี จำปา จำปีย้อมมี
กลิ่นนั้นพิโคร เมื่อใดถ้าลมพัดแล้วได้กลิ่นฟุ้งตลบยิ่งนักแล ฯ อีกโศกหนึ่งถ้าพระองค์จะจงกรม
ณ ถนนมุจลินทสระ ก็พระองค์จะทอดพระเนตรไป ณ ท้องสระนั้นอันมีดอกบัวแดงบัวขาว
อันบานสะพรั่งไปด้วยสัตว์ตบงกช อุบล จงกลนี บัวสาย ลินจง ย่อมจะบานเบ่งพรรณรายโสภา
อันมีน้ำนั้นใสเย็น เป็นที่พำนักของปลาของอันมีฝูงนั้นเต็มท้านั้นราบ ประคุดสระมี ณ เขตุนคร
นี้เองแล ฯ

เอวัง มหุที เหมวณฺทวาลินี วีย เอตุตกาหิ คาลาหิ หิมวณฺทวณฺเณติ ฯ อันว่าสมเด็จพระ
พระ ภาวดีพระนางมัทรี อันประกอบซึ่งปัญจพิรภักยานอันเป็นศรีรัตนอุดม สมซึ่งทรวงทอง
สูงส่งประไพ ได้อภิเษกเป็นอักรมเหสี พระนางสรรเสริญไพบรหิมาพันดั่งประหนึ่งว่าพระนางเคย
ประทับอยู่ในไพบรหิมาพันมาเป็นเวลา นานแล้ว จึงพระนางสำแดงแถลงดำเนินเรื่องราวคลี่คลาย
บอกเล่าพระมหากษัตริย์ สวดเป็นบาทคาถาซึ่งประการเหล่านั้นเองแล ฯ

หิมวณฺทํ นิฏฺฐิตํ บพิตรเอย อาตมาภาพสำแดงแถลงพระธรรมวิเศษเทศนา พระมหาชาติ
กัณฑ์หมพานต์นี้เล่า อันประดับประดาไปด้วยคาถา 134 คาถา ก็จบบริบูรณ์สมควรแก่เวลานี้เองแล ฯ

หมพานต์ที่ 2 แต่เพียงนี้

เวสสันดรชาดก

ที่ 3

ทานกัณฑ์

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ ผุสฺสตีป โข เทวปุตฺตสฺส เม ฅฏฺฐกฺสาสนํ
อาคตํ กิณฺหุ โข กโรติ อหํ คนฺตุวา ขานิสฺสามิตี ฯ

โก สาธโว คู่ก่อนสาธุสัปปบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระนางสุปรารูปดีเทวี ผู้เป็นสตรีมี
ลักษณะประเสริฐได้ฟังข่าวไม่เกษมศานต์เกี่ยวกับพระเวสสันดรผู้เป็นสมเด็จพระราชบุตรนั้นแล้ว
ไชรี พระนางทรงพระจินดาครั้งนี้ว่า โอ ดังเช่นข้าคิดนี้แล ทำฉันใดข้าจะได้รู้ทุกข์ลูกข้านี้ให้ชัด
พระนางทรงพระจินดาครั้งนี้แล้ว มีพระบัณฑิตุเรียมนายาราชรถให้เทียมซึ่งม้าอาชาไนยอันประเสริฐ
มาแล้ว ให้เอาพรมอันวิจิตรไปปู แล้วให้กั้นไปซึ่งเสวตฉัตรอันประเสริฐ จึงพระนางขึ้นประทับ
เหนือราชรถนั้น แล้วขับไปจอดตรงหน้าพระลานเทียบประคูดพระราชมณเฑียรในพระบาทศรี
เวสสันดรผู้เป็นพระราชบุตร อันมี

89

ศิริสวัสดิประเสริฐ ครั้นแล้วพระนางได้ยินสรรพรำพันพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีทรงพระ
กันแสงได้ยินเสียงระงมผสมด้วยศรีสนมกรรมกรบารอผอง นั้นควรให้สงสารกรณานักแล ฯ

ตมฺตลํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห อํวํอรรธธรรมาไคไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดไม่แจ้งชัด
ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้สรรพคุณญาณแล้ว มีพระบัณฑิตุเรียมเป็นบาทลาดาถาครั้งนี้ว่า

เตสํ ลาลปีตํ สุตฺวา	ปุตฺตสฺส สุนิสาย จ
กลุณํ ปรีเทเวสิ	ราชปุตฺตี ยสฺสสินี ฯ
เสยฺโย วิสํ เม ขายิตํ	ปปาตา ปปเตยฺยหํ
รชฺชยา พหุณฺมียาหํ	
กสฺมา เวสฺสณฺตรํ ปุตฺตํ	ปพฺพาเซนฺติ อทฺธสํ ฯ
อหฺมายกํ ทานปตี	ยาจโยคํ อมจฺฉรี
กสฺมา เวสฺสณฺตรํ ปุตฺตํ	ปพฺพาเซนฺติ อทฺธสํ ฯ
ปฺปจิตํ ปฏฺฐิราชูหิ	กิตฺติมนฺตํ ยสฺสสินี
มาตาเปติภํ ชนฺตุํ	กุเล เชฏฺฐาปจายินํ
กสฺมา เวสฺสณฺตรํ ปุตฺตํ	ปพฺพาเซนฺติ อทฺธสํ ฯ
รณฺโณ หิตํ เทวหิตํ	ณฺาตีนํ สจฺฉินํ หิตํ

หิต์ สพพสุต รฐสุต

.....

กสุม เวตสนุตร ปุตุค

ปพพาชนติ อทุสก ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระนางสุปราสูปปติเทวี ผู้เป็นราชบุตรพระเจ้ามัททรา
ษฏร ผู้มียศบริวารเป็นอันมากนั้น พระนางได้ยินสรวราพินของพระเวสสันดร อันเป็นสมเด็จพระ
ราชบุตรก็ดี สมเด็จพระราชมัทรีอันเป็นพระสุนิสากีดี ย่อมพิโรธว่าเป็นทุกข์ ควรให้สงสาร
กรุณาล้นพ้น ดูก่อนสาธุสัปบุรุษทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระนางสุปราสูปปติภักษัตริย์อุดมทรงพระ
กันแสงตรัสกับองค์เองว่าดังนี้ โอ้ ไครหนอ รู้จักยาพิษนั้นก็เอามาให้ข้า ข้าจะกินให้ตายไปเป็น
การดีประเสริฐยิ่งนัก ถ้าข้าจะมีชีวิตอยู่ต่อไปนั้นไม่ประเสริฐเลย ถ้ามิฉะนั้นข้าจะขึ้นไปบนหลังคา
ปราสาทนั้นแล้ว ข้าจะใช้สไบผูกให้ติดมัน แล้วข้าจะเดินให้ตกลงไปตาย ประเสริฐยิ่งกว่ามีชีวิตอยู่
เป็นมนุษย์นี้อีก โอ้ เหตุใดเอ๋ย ก็ชาวศรีพิราษฏรทั้งหลายเขาเนรเทศเจ้าเวสสันดรลูกข้า เป็น
คนไม่มีความผิดนี้ให้พราดจากเมืองไป โอ้ ดังข้าคิดนี้แล้ว พระเวสสันดรลูกข้านี้เป็นผู้ไม่มี
ความผิด เป็นผู้มิอริยาศย์อาลัยอยากแต่จะให้ท่านไม่รู้จักระหนี่ทรัพย์อะไรเลย โอ้ เจ้าเวสสันดร
ลูกข้านี้เป็นผู้มียศบริวารเลื่องลือปรากฏทุกประเทศ ย่อมนำบรรณาการมาถวายเป็นอันมาก โอ้เจ้า

เวสสันดรเอ๋ย เจ้าเป็นผู้ไม่มีโทษ เหตุใดเล่าก็ชาวศรีพิราษฏรทั้งหลายมาจับไล่เจ้าออกจาก
เมืองนี้ อีกโศดหนึ่ง เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด อยู่ทุกวันนี้ย่อมจะดูแลพ่อแม่ ทำนุบำรุงคน
เฒ่าแก่พสกนิกรอีกโศดหนึ่ง เจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด อยู่ทุกวันนี้เป็นผู้หวังโยอยากทำ
ประโยชน์แก่เทวดากับมหากษัตริย์ ทำนุบำรุงญาติมิตรของทั้งหลาย เป็นผู้ทำประโยชน์แก่แผ่นดิน
ทั้งมวล แล้วเหตุใดเล่าชาวศรีพิราษฏรมาเนรเทศเจ้าเวสสันดรให้ออกจากเมืองนี้

อิติ สก กณฺฐํ ปรีเทวิตฺวา ปุตุตฺตญฺจ สุนิสฺสญฺจ อสฺสาเสตฺวา รมฺโณ สนฺตึกํ คนฺดฺวา อาห ๑

ดูก่อนสัปบุรุษทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระนางสุปราสูปปติผู้เป็นสตรีประกอบด้วยลักษณะอัน
ประเสริฐ พระนางทรงพระกันแสงเสร็จแล้ว พระนางปลอบขวัญพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี
อันเป็นพระราชบุตรสะใภ้ว่า ดูก่อนลูกทั้งสองทูนหัวของแม่เอ๋ย แม่จะไปเฝ้าพระบาทศรีสัตย
ชัยอันเป็นพระวชิราภของเจ้าทั้งสอง แล้วแม่จะกล่าวชักจูงพระบาทศรีสัตยชัยไม่ให้เชื่อคำชาวศรีพิ
ราษฏรนั้นเลย ดูก่อนสัปบุรุษทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระนางสุปราสูปปติปลอบประโลมบุตรทั้ง
สองนั้นแล้ว พระนางจึงไปทูลพระบาทศรีสัตยชัยโดยบาทพระภาดา ดังนี้ :

มธุนิว ปลิตานิ

เอวฺ เหตุสติ เต รฏฺฐํ

หฺโธ นิภูชิตฺตปฺตฺโตว

อุปวิฏฺฐโธ อมฺจุเจหิ

ตนฺตุํ พุฏฺฐมิ มหาราช

มา นํ สิวินํ วจนา

อมฺพาว ปติตา จมา

ปพฺพาเชนฺติ อฏฺฐกํ ฯ

ปลฺลลสฺสมี อณฺฑเก

เอโก ราชา วิหิยฺยสิ ฯ

อตุโธ เต มา อุปจฺจุคา

ปพฺพาเชสิ อฏฺฐกํ ฯ

ข้าแต่พระบาทศรีสัณชัยผู้เป็นมหากษัตริย์ประเสริฐเอย จงลั่นเกล้าสดับคำข้าพระองค์ดังนี้
 ลั่นเกล้าเอย ถ้าหากว่าไร้จากเจ้าเวสสันดรอันเป็นพระราชบุตรนั้นแล้ว ราชสมบัติลั่นเกล้านี้ จะ
 อันตรธานแล แล้วเหล่ามนุษย์พองทั้งหลาย มันจะถูกดูถูกดูรังไร้แม่ สัตว์ทั้งพองจะเอาไปกินตาม
 อำเภอใจแล ฯ อีกโสดประหนึ่งว่าผลมะม่วงสุก แล้วหล่นลงบนพื้นมหาปฐพีนั้น จะเป็นอาหาร
 แห่งสัตว์ทั้งหลาย มันกินกระจัดกระจายเกลื่อนกล่นไป ฯ ข้าแต่เหนือหัวเอย อันว่าเจ้าเวสสันดร
 อันเป็นพระราชบุตรนี้เป็นผู้ไม่มีความผิด อันมีวาจานั้นไพเราะอ่อนหวานยิ่งนัก ไม่ควรเนรเทศเขา
 ไปตามคำชาวศรีพิราชนั้นเลย อีกโสดหนึ่ง ลั่นเกล้าเอย ความเป็นอยู่ทุกวันนี้ประดุจหงส์อันมี
 เดียรดาบโดยบริวารพองทั้งหลายนั้นสองหมื่น คราใดที่ราชหงส์นั้นปีกหักหลุดหมดลัมพับพอบอยู่
 บนโคลนนั่น ลำบากขนาด

ไหนเล่า ลั่นเกล้าเออ หากว่าพระองค์ไรซึ่งเจ้าเวสสันดรอันเป็นพระราชบุตรนั้นแล้ว พระองค์จะประทับอยู่แต่เพียงพระองค์เองนั้น สมจะเจียบสังคไรอำนาจมาเฝ้าบำเรอแม่แต่คนเดียวเลย บพิตรมหาราชเออ อันว่าเจ้าเวสสันดรเป็นผู้ไม่มีความผิด ไม่ควรจะให้คลาดไกลจากพระองค์ ขอพระองค์อย่าฟังซึ่งคำชาวศรีพริายภูรนั้นเลย ฯ

ต๋ สุตวา ราชา อาห พระบาทศรีสัตยชัยทรงพระสดับคำพระนางสุปราสูปตีนนั้นแล้ว จึงมีพระบัญชาทูลกลับดังนี้ว่า

ธมมสุตาปจิติ กุมมรี

สิวิน วิณย์ ฑั

ปทุพาเชมิ สกั ปุตุต

ปาณา ปิยโตร หิ เม (1) ฯ

ดูก่อนนางสุปราสูปดิเออ อันว่าเจ้าเวสสันดรนั้นเป็นลูกเกิดจากอุทร ตั้งมั่นอยู่โดยธรรมปรากฏเป็นที่รักแห่งคนทั้งผองๆ ยึดเอาเป็นผัวฝัก นางเออ ถ้าข้าเออไว้แล้ว มันจะเป็นมลทิน ถ้าข้าไม่ทำตามคำชาวศรีพริายภูรนั้น เห็นว่าเขาจะไม่ไว้ชีวิตข้าเลย ฯ

-
- (1) ถ้าแปลตามรูปบาติ มีทำนองความดังนี้ “เราทำความเคารพแก่พระราชธรรมประเพณีจึงเนรเทศราชบุตรของเรา ที่เป็นธงชัยแห่งชาวศรีพริายภูรทั้งหลาย ถึงแม้พระราชบุตรนั้นเป็นที่รักเต็มจิตล้นพ้นกว่าชีวิตของเราไปอีกก็ตาม”

สา ต่ สุตฺวา ปริเทวนา อาห ตูก่อนสาธุสัปปุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระนางสุปาร
 สุปตีเทวีสดับพระบัตินุพระบาทศรีสัตยชัยนั้นแล้ว พระนางยังจะทรงพระกัณแสงรำพันมากขึ้น
 ไปอีกว่าดังนี้

ยสฺส ปุพฺเพ ฐชคฺคานิ	กณิการาว ปุปฺพิตา
ยายนุตมฺนุยายนุติ	สุวชฺเชโกว คมิสฺสติ ฯ
ยสฺส ปุพฺเพ ฐชคฺคานิ	กณิการาววานานิ
ยายนุตมฺนุยายนุติ	สุวชฺเชโกว คมิสฺสติ ฯ
ยสฺส ปุพฺเพ อนีกานิ	กณิการาว ปุปฺพิตา
ยายนุตมฺนุยายนุติ	สุวชฺเชโกว คมิสฺสติ ฯ
ยสฺส ปุพฺเพ อนีกานิ	กณิการาววานานิ ว
ยายนุตมฺนุยายนุติ	สุวชฺเชโกว คมิสฺสติ ฯ
อินฺทโคปก วณฺณภา	คณฺธาร่า ปณฺฑกมฺพลา
ยายนุตมฺนุยายนุติ	สุวชฺเชโกว คมิสฺสติ ฯ
โย ปุพฺเพ หตฺธินา ยาคิ	สิวิกาย รเถน จ
สุวาชฺช เวสฺสณฺตโร ราช่า	กถํ คจฺจติ ปตฺติโก ฯ
กถํ จนฺทณฺติตฺตงฺโก	นจฺจติตปโปทโน
ชฺร่าชนํ ฝรสุญจ	ชาริกาชญจ หาริติ ฯ

กสมา นาภิหรียฺหนฺติ	กาสาวา อชินานิ จ
ปวิสนฺตํ พุรหารณฺณํ	กสฺมา จีรํ น พุชฺฌเร ฯ
กถํ นุ จีรํ ชาเรณฺติ	ราชปพฺพชิตา ชนา
กถํ กุสมยํ จีรํ	มทฺที ปริทเหตฺสฺติ ฯ
กาสิยานิ ปฐาเรตฺวา	โฆมโกทุมฺพราณี จ
กุสจีรานิ ชาเรณฺตี	กถํ มทฺที กริสุตฺติ ฯ
วยุหาหิ ปริยาธิตฺวา	สิวิกาย รเถน จ
สา กถชฺช อนุจฺจุจฺติ	ปถํ คจฺจนฺติ ปตฺตติกา ฯ
ยสฺสา มุทฺตลา หตฺถา	จลนา จ สุเข จฺฐิตา
สา กถชฺช อนุจฺจุจฺติ	ปถํ คจฺจนฺติ ปตฺตติกา ฯ
ยสฺสา มุทฺตลา ปาทา	จลนา จ สุเข จิตา
ปาทุกาหิ สุวณฺณาหิ	ปีพฺมานาว คจฺจนฺติ
สา กถชฺช อนุจฺจุจฺติ	ปถํ คจฺจนฺติ ปตฺตติกา ฯ
ยสฺสุ อิตฺถีสหตฺตสฺส	ปฺรโต คจฺจนฺติ มาลินี
สา กถชฺช อนุจฺจุจฺติ	วนํ คจฺจนฺติ เอกิกา ฯ
ยา สา สิวาย สุตฺวาน	มุหํ อุตฺตเต ปฺเร
สา กถชฺช อนุจฺจุจฺติ	วนํ คจฺจนฺติ ภีรูกา ฯ
ยา สา อินฺทสโกตฺตสฺส	อุลฺลทฺส ปวสฺสโต

สุตฺวาน นทโธ ภีตา	วารุณีว ปเวชติ
สา กถชฺช อนุจฺจุตฺติ	วนํ คจฺจุตฺติ ภีรูกา ฯ
สกุณฺณี หตฺตปฺตฺตา	สุณฺณํ ทิสฺวา กุลาวกํ
จิรํ ทฺกฺกฺเขน ฌายิสฺสํ	สุณฺณํ อากมฺมุณิํ ปุรํ ฯ
สกุณฺณี หตฺตปฺตฺตา	สุณฺณํ ทิสฺวา กุลาวกํ
กีสฺสา ปณฺฑุ ภาวิสฺสามิ	ปิเย ปฺตฺเต อปฺสฺสตี ฯ
สกุณฺณี หตฺตปฺตฺตา	สุณฺณํ ทิสฺวา กุลาวกํ
เตน เตน ปชาวิสฺสํ	ปิเย ปฺตฺเต อปฺสฺสตี ฯ
กฺุรฺรํ หตฺตจฺฉาปา	สุณฺณํ ทิสฺวา กุลาวกํ
จิรํ ทฺกฺกฺเขน ฌายิสฺสํ	สุณฺณํ อากมฺมุณิํ ปุรํ ฯ
กฺุรฺรํ หตฺตจฺฉาปา	สุณฺณํ ทิสฺวา กุลาวกํ
กีสฺสา ปณฺฑุ ภาวิสฺสามิ	ปิเย ปฺตฺเต อปฺสฺสตี ฯ
กฺุรฺรํ หตฺตจฺฉาปา	สุณฺณํ ทิสฺวา กุลาวกํ
เตน เตน ปชาวิสฺสํ	ปิเย ปฺตฺเต อปฺสฺสตี ฯ
สา ฆฺน จกฺกฺวทฺทํ	ปลฺลลสฺสุมฺมํ อนุทเท
จิรํ ทฺกฺกฺเขน ฌายิสฺสํ	สุณฺณํ อากมฺมุณิํ ปุรํ ฯ
สา ฆฺน จกฺกฺวทฺทํ	ปลฺลลสฺสุมฺมํ อนุทเท
กีสฺสา ปณฺฑุ ภาวิสฺสามิ	ปิเย ปฺตฺเต อปฺสฺสตี ฯ

สา นุน จกุกวักกีว

ปลุลลสุมี อนุทเก

เตน เตน ปชาวิสุส

ปิเย ปุตเต อปสุสตี ฯ

เอว เม วิลปนุติยา

ราชปุตต์ อทุสกะ

ปพพาเชลิ จ น รฐา

มณฺเฑ เหตุสามี ชีวิต ฯ

ข้าแต่พระบาทศรีสัตยชัยลันเกล้าลันกระหม่อมเอ๋ย อันว่าเจ้าเวสสันดร ผู้เป็นพระราชบุตร ทรงมีดำเนนไป สู่สถานที่ใดที่หนึ่ง ย่อมประกอบด้วยพวกสกกลโยธา เสนาทหาร คือนายช้าง นายม้า นายเกวียน นายพาชีราชรถ นายพลเดินเท้าพองทั้งหลายนั้นย่อมประกอบด้วยเครื่องแต่งตัว มีสีลัน นั้นต่างๆ บ้างนุ่งขาว บ้างนุ่งดำ บ้างนุ่งเหลือง อันมีสีนั้นลลออกจุหลังเต้าทอง ที่บินไปมาได้ฉับ วรรณิการ์ อันมีดอกบานสะพรั่ง ฯ อีกโสดหนึ่ง เจ้าเวสสันดรเป็นผู้นุ่งห่มด้วยผ้ารัตตัมพล อันมี สีลันนั้นลลออกประคุดดอกขบา แล้วแห่แห่นห้อมล้อมทั้งสองข้างไปเที่ยวยังป่าอุทยาน ณ กาลก่อน นั้น ก็เดี๋ยวนี้ เจ้าเวสสันดรจะไปว่าแห่แต่ผู้เดียวเอง เดินไปโดยเท้าเปล่า โดยซึ่งทางนั้นอย่างไรได้ ฯ

โอ เจ้าเวสสันดรเอ๋ย ถ้าจะไปเที่ยวที่โคนนั้น ย่อมจะจีช้าง จีม้า นั้ราชรถ ขับไปเที่ยวยัง ป่าอุทยานหย่อนพระทัย

ณ กาลก่อนนั้น เดี่ยวนี้ จะเดินไปด้วยเท้าเปล่าเพียงลำพังตามทางนั้นแล ฯ

โอเจ้าเวสสันดรเอ๋ย เจ้าเคยลุปไล้ทาซึ่งสุคนธพิโครเป็นต้นว่า ผงแก่นจันทน์กฤษณา กลัมพัก กล่าพา ชะมดเทศ เป้ง เคยอยู่สนุก ไม่เคยรู้จักทุกข์ ย่อมทรงฟังซึ่งสุรศัพท์เสียงเพลงดุ รียดนตรี ระบายจำเรียงพองทั้งหลาย เดี่ยวนี้โจนเลยก็ไปนุ่งผ้าเปลือกไม้ อันมีผู้กรองด้วยหญ้าคา แล้วสะพายเฉียงหนังหมีทั้งเลียบประกอบด้วยเหงื่อโคลเข้าไปในท่ามกลางป่าใหญ่นั้นแต่ผู้เดียวเอง ฯ

โอตัวข้าเอ๋ย ถ้าจุจดังข้าคิดนี้แล้ว ที่เรียกว่าเป็นลูกกษัตริย์นั้นเขาเนรเทศออกจากเมืองไป อยู่ ณ ไพรนั้น ถึงแม้เคยแต่นุ่งห่มผ้ากาสิกพัสตร์ โกทุมพรพัสตร์ โขมพัสตร์ เคยแต่สนุกอย่างไร ก็เดี๋ยวนี้จะไปเป็นทุกข์อยู่ ณ ไพรนั้นแล ฯ

โอจุจข้าคิดนี้แล้ว อันว่านางมัทรีเคยแต่อยู่สนุก เดี่ยวนี้ ก็ย่อมทรงซึ่งผ้ากาสิกพัสตร์ โกทุมพรพัสตร์ โขมพัสตร์ โจนเลยจะไปนุ่งห่มแต่ผ้าเปลือกไม้ อันมีผู้กรองด้วยหญ้าคา แล้วไปอยู่ ยัง ณ ไพรนั้นได้ ฯ

โอ้ คุณข้าคิดนี้แล้ว อันว่านางมัทรี ถ้าจะไปประพาสพักผ่อนที่ใดๆก็ดี เคยแต่นั่งแคร่สำหรับนั่งเล่น นั่งราชรถ เดียวนี้โฉนเลยก็จะไปแต่เท้าเปล่าโดยทางนั้นได้

โอ้ คุณข้าคิดนี้แล้ว อันว่านางมัทรีมีสะเอวเรียวเกลียวกลม สมซึ่งเท้ามีนัยอ่อนช้อย เคยแต่อยู่สนุกไม่เคยประสพซึ่งทุกข์โศกนั้นเลย เดียวนี้นางจะไปแต่เท้าเปล่าไร้สุพรรณบาททุกจะประดับพระบาทนั้น ก็จะเดินไปไกลไม่ได้เลย

ข้าแต่พระบาทศรีสัตยชัยเอ๋ย อันว่านางมัทรีหาว่านางจะย่างไปที่ใดๆ นั้น มีศรีพระสนม 1 พันเดินหน้า 1 พันเดินตามหลัง ล้นเกล้าเอ๋ย อันว่านางมัทรีเคยอยู่สนุก ร่วมกับราชบริพารดังนี้ เดียวนี้โฉนเลย นางจะเดินไปเท้าเปล่าแต่ผู้เดียวเอง ณ กลางไพรนั้นได้

ข้าแต่พระบาทศรีสัตยชัยเอ๋ย อันว่านางมัทรีทุกวันนี้ นางเคยอยู่แต่ในพระราชมณเฑียร เพียงแต่ได้ยินเสียง จิ้งจอก ตู๊กแก หมาป่า กิ้งก่า เต่าแมว ทิดท้อ เขี้ยวแดง ผี กิ้งก่า ย่อมจะมีตัวสั้น ระร่ำประคองแม่สอดเข้าทรง เดียวนี้ โฉนเลยก็จะไปแต่ผู้เดียว ณ ไพรทรมสงัดนั้นได้เลย

ข้าแต่พระบาทศรีสัตยชัยเอ๋ย แม่ปักษีทั้งหลายพยายามไปป่าไกลหาเหยื่อ ละทิ้งลูกเล็กอยู่ที่รวงรังนั้น คนเดินป่าสองทั้งหลาย เขามาลูกนั้นทิ้งแล้ว อันว่าแม่ปักษีเห็นรวงรังสงัดสิ้นสูญ ลูกนั้นแล้ว เป็นทุกข์ยิ่งนัก จันใด ๆ อันว่าหม่อมฉันเล่าก็จะเปื้อนทุกข์เกรียมกรม เห็นแต่พระราชมณเฑียรนั้น สูญสงัดปราศจากลูกรักแล้ว ก็จะเป็นทุกข์ดังนั้นแล ๆ อีกโศดหนึ่งประคองแม่สอดการเวก ย่อมจะบินหาเหยื่อ ออกไปป่าไกลเขาเอาลูกทางนี้ แล้วมาเห็นแต่รวงรังเจิบสงัดนั้นเป็นทุกข์สิ้นพันจันใด ตัวหม่อมฉันเล่ามาเห็นพระราชมณเฑียรนั้นสูญสงัด สิ้นลูกรักทั้งสองจะเป็นทุกข์ดังนั้นแล ๆ อีกโศดหนึ่ง ประคองแม่สอดเปิดน้ำย้อมบินไปหาเหยื่อ ณ ป่าไกล เขาเอาลูกทางนี้ กลับมาเห็นแต่รวงรัง หากลูกเล่าสูญสงัดสาบสูญไม่เห็นเสียเลย อันว่าแม่นกนั้นเป็นทุกข์เกลือกกลิ้งอยู่บนรวงรังนั้น จันใด ๆ อันตัวหม่อมฉันเล่าจะเห็นแต่พระราชมณเฑียรนั้นสูญสงัดปราศจากลูกรักทั้งสอง ก็จะเป็นทุกข์อยู่ในพระราชมณเฑียร ประคองนั้นแล ๆ อีกโศดหนึ่ง อันว่าแม่นกจากพราด แม่สอด ออก แม่สอดกระทุงก็ดี แม่หงส์ แม่สอดกระเรียน คราใดถ้าปีกหักจนกระจายตาย ล้มพังพาบ อยู่ในโคลน ย่อมลำบาก

แต่ผู้เดียวเองฉันใด ตัวหม่อมฉันเล่าก็เป็นทุกข์แต่ผู้เดียวเอง อยู่ในพระราชมณเฑียร มีอุปมา
ประคูนั่นแลฯ

ดูก่อนสาธุสัพบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระนางสุปราสุปดีเทวีทรงพระก้นแสงดังนี้
อีกว่า โอ้ เหตุใดเอ๋ย ก็เขานรเทศเจ้าเวสสันดรอันเป็นผู้ไม่มีความผิด โดยซึ่งคำชาวศรีพริษาณนี้
โอ้ คุณข้าคิดนี้แล้ว ถ้าหากไร้ซึ่งเจ้าเวสสันดรแล้ว ชีวิตข้าคงจะสิ้นแน่นอนแล ดูก่อนสัพบุรุษพอง
ทั้งหลายเอ๋ย เมื่อครั้งพระนางสุปราสุปดีเทวี ทรงพระก้นแสงคร่ำครวญดังนั้นแล้ว ขณะนั้นอัน
ว่าเหล่าศรีพระสนมกรมการบริวารบำเรอเหล่านั้น อยู่ในพระราชมณเฑียรนั้นก็ดี ยืนนอกพระราชม
ณเฑียรพระบาทศรีเวสสันดรก็ดี เมื่อใดถ้าได้ยินเสียงคร่ำครวญพระนางสุปราสุปดีทรง
พระก้นแสงแล้ว อันว่าเหล่าศรีสนมเหล่านั้น ย่อมมาชุมนุมพร้อมกันแล้ว ย่อมจะยกมือวางบนหัว
มือหนึ่งทูปอก รำพันพิลาปโศกเศร้าอาลัยอาวรณ์กษัตริย์สูงส่งทั้งสองพระองค์นั้น ไม่อาจจะยับยั้ง
ตั้งอาตมาภาพได้เลย ย่อมมีตัวสั่นระรัว สลบล้มไปอยู่ ณ พระราชมณเฑียรประคูปาสาละวัน ล้ม
ไปโดยอำนาจลมโบกกว่าดังนั้นแลฯ

นิกขมนนเต มหาราเช	สวีนํ ฐฐวทุตเน ๑
อจุเจจจุ วัต โภ รุกข์	นนานาผลทท ทุม
ยถา เวสฺสนนตฺร ฐฐา	ปพฺพาเชนติ อทุสํ ๑
อจุเจจจุ วัต โภ รุกข์	นนานาผลทท ทุม
ยถา เวสฺสนนตฺร ฐฐา	ปพฺพาเชนติ อทุสํ ๑
อจุเจจจุ วัต โภ รุกข์	สพฺพกามทท ทุม
ยถา เวสฺสนนตฺร ฐฐา	ปพฺพาเชนติ อทุสํ ๑
อจุเจจจุ วัต โภ รุกข์	สพฺพกามรสาหร
ยถา เวสฺสนนตฺร ฐฐา	ปพฺพาเชนติ อทุสํ ๑
เย วุฑฺฒา เย จ ทหฺรา	เย จ มชฺฌิมปฺริโส
พาหา ปคฺคยฺห ปกฺกนฺทํ	
นิกขมนนเต มหาราเช	สวีนํ ฐฐวทุตเน ๑
อติยกุช เวสฺสวรา	อิตฺถาคารา จ ราชนิ
พาหา ปคฺคยฺห ปกฺกนฺทํ	
นิกขมนนเต มหาราเช	สวีนํ ฐฐวทุตเน ๑
ถิโยปี ตตฺถ ปกฺกนฺทํ	ยา ตมฺหิ นลเร อหุ
นิกขมนนเต มหาราเช	สวีนํ ฐฐวทุตเน ๑
เย พุร่าหฺมณา เย จ สมนฺนา	อญฺเญ วาปี วณิพฺพกา

พาหา ปคฺคยฺห ปกฺกนฺทํ	อธฺมโม กิร โภ อิติ ฯ
ยถา เวสฺสณฺตโร ราชา	ยชฺมาโน สเก ปุเร
สิวีนํ วจนฺตฺเถน	สมฺหา รฏฺฐา นิริชฺชติ ฯ
สตุตฺต หตฺถิสฺสเต ทตฺวา	สพฺพาลงฺการณฺฐิสฺสเต
สฺวณฺณกจฺเจ มาตงฺเก	เหมกปฺปนิวาเสส
อารุพฺพห คามณฺเฑยฺภิ	โตมรํกุสฺสปาณฺภิ
เอส เวสฺสณฺตโร ราชา	สมฺหา รฏฺฐา นิริชฺชติ ฯ
สตุตฺต อสฺสสฺสเต ทตฺวา	สพฺพาลงฺการณฺฐิสฺสเต
อาชานิเยว ชาตฺติยา	สินฺธุเว สีมฺวาหเน
อารุพฺพห คามณฺเฑยฺภิ	อินฺทียาจาปฺชาริกิ
เอส เวสฺสณฺตโร ราชา	สมฺหา รฏฺฐา นิริชฺชติ ฯ
สตุตฺต รตฺสเต ทตฺวา	สณฺนทฺเช อุตฺติสฺสทฺชเช
ทีเป อโถปฺปิ เวยฺยคฺคฺเข	สพฺพาลงฺการณฺฐิสฺสเต
อารุพฺพห คามณฺเฑยฺภิ	จาปฺหตฺเถหิ จมฺมิกิ
เอส เวสฺสณฺตโร ราชา	สมฺหา รฏฺฐา นิริชฺชติ ฯ
สตุตฺต อิตฺถิสฺสเต ทตฺวา	เอกเมกา รเถ จิตา
สณฺนทฺธา นิฏฺขรชฺชฺหิ	สฺวณฺณเณหิ อลงฺกตา
ปีตาลงฺการา ปีตวสนา	ปีตารณฺณฐิสฺสตา

พราหมณ์ฤๅษีบัณฑิตกวีนักปราชญ์ที่ดี ไม่เพียงแต่เท่านั้นเลย ถึงแม่นายช่าง นายเกวียน นายพาชี นายราชรถ นายพลเดินเท้าที่ดี ถึงแม้ชาวนอกด่านนาชนบทพองทั้งหลายที่ดี อันว่าคนทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อใดถ้าได้ยินคำคร่ำครวญเสียงทรงพระกันแสง ของพระนางสุปารสุปดีเทวีแล้ว ก็ไม่อาจที่จะยับยั้งอดกลั้นอาตมาภาพนั้นได้เลย ย่อมจะยกมือวางเหนือหัว มือ 1 ทูบกราบพัน ร้องไห้ อันมีสรรพเสียงนั้นมโหฬารพันควรให้ขาดกลัว มี ณ เมืองเชตุรนครนั้นแล ฯ

ดูก่อนสาธุสัปบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย อันคืบนั้นพระอาทิตย์ขึ้นสว่างแล้วไซ้ พระมหาสัตว์ เสด็จลุกขึ้นจากบรรทม สระผมชำระพระองค์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ทรงซึ่งเครื่องประดับทุกประการ แล้วเสด็จเสวยโภชนาหารอันมีรสอร่อยต่างๆ จึงเสด็จลีลาไปสู่วาสาถาน ร่วมกันกับอำมาตย์พองทั้งหลายเป็นบริวาร พระองค์มีประสงค์จะพระราชทานสัตตคมหาทาน ฯ

ภิกษุเอ๋ย หลังจากการเดินของพระอาทิตย์ขึ้นสว่างแล้วนั้น ขณะนั้นพระบาทศรีเวสสันดร ผู้เป็นกษัตริย์ประเสริฐเสด็จไปสู่วาสาถาน แห่งหนึ่งร่วมกับเหล่าอำมาตย์ทั้ง 6 หมื่นไซ้ ทรงให้จัดของสำหรับทำทานกับให้ขอทานจากพองทั้งหลายดังนี้ว่า ดูก่อนอำมาตย์เอ๋ย ถ้าขอทานคนใดคนหนึ่งมานี้แล้ว ถ้ามั่นอยากได้ผ้า ก็จง

เจ้าจัดผ้าให้ทานขอทานนั้นแล ฯ ถ้าขอทานคนใดคนหนึ่งมานี้ถ้ามั่นอยากกินข้าวก็ดี จงเจ้าจัดข้าวให้ขอทานนั้นกินให้อิ่มแล้วให้ทานตามความต้องการขอทานนั้นแล ฯ

ดูก่อนสัปบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ประเสริฐย่อมทรงทำความเจริญแก่ชาวศรีพิราญพระองค์ให้ทานแล้ว พระองค์ย่อมออกไปจากเมืองเชตุรนครเมื่อนั้นแล ส่วนขอทานทั้งหลายมารับเอาพระราชทานแล้ว ชวนกันมาขึ้นเป็นจำพวกๆ แล้วกล่าวดังนี้ว่า

โณโต ดูก่อนพวกเราทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรนี้ เป็นที่พึ่งพาแก่เหล่าขอทานพองทั้งหลาย อุปมาประดุจสิ่งใด ว่าอุปมาประดุจต้นไม้ต้นใดต้นหนึ่งมีผลดก ย่อมเป็นที่พำนักแก่สัตว์พองทั้งหลายมันบินมามาจากที่ไกลหิวข้าวอาหารก็อยากบริโภคให้จนอิ่ม ฯ

โอ พระบาทศรีเวสสันดรเอ๋ย พระองค์แลเป็นผู้ไม่มีมลทินโทษ เหตุอะไรเลย ก็ชาวศรีพิราญมารณาประเทศพระองค์ ให้พลัดพรากออกจากเมืองดังนี้ ฯ

โณโต ดูก่อนพวกเราทั้งหลายเอ๋ย อันว่าชาวศรีพิราญนี้ อุปมาประดุจคนอิถาธิษามาตัดต้นไม้อันมีผลดก ย่อมเป็น

ที่พำนักแห่งสัตว์ผ่องทั้งหลายนั้นให้อันตราย ไม่ให้สัตว์ผ่องทั้งหลายพึงได้เลย โอ พระเวสสันดร เป็นผู้ไร้โทษ เป็นที่พึงพำนักของขอทานผ่องทั้งหลาย ถึงแม้ขอทานคนใดจะปรารถนาอะไรๆ ไม่ขัดข้องอะไรเลย

โอ ! ท่านทั้งหลายเอ๋ย แม้ท่านคนใดคนหนึ่ง ไม่ว่าเด็ก (1) หนุ่ม กลางคน แก่นั่น ถ้าได้มาถึงแล้วปรารถนาสิ่งใดเล่า ย่อมได้คู่ดังปรารถนาตรงนั้นแล ฯ โอ ! เราทั้งหลายเอ๋ย จากวันนี้ไปแล้ว เหล่าขอทานผ่องทั้งหลาย ไม่มีที่พึงแล้ว อันเสียงคร่ำครวญนั้นไม่เพียงแต่ขอทานนั้นเลย แม้แต่คนทรงแม่แมคก็ดี (2) แม้นคนบ้านนอกถ้าเนาชนบทก็ดี ผู้รักษาผืนแผ่นดินก็ดี ผู้รักษาเผ่าคลังรักษาวังพระราชมณเฑียรก็ดี แม้ศรีพระสนมกรมการคนบำเรอก็ดี แม้พราหมณ์พฤติบัณฑิต กวีก็ดี อันว่าคนเหล่านั้นย่อมมาชุมนุมพร้อมกัน ย่อมยกมือวางบนหัว มือหนึ่งทาบอกร้องคร่ำครวญ ย่อมได้ยินสรรพเสียงพร่ำรำพันนั้นมากมายมหาศาล ว่าโอเราทั้งหลายเอ๋ย อันว่าเหล่าชาวศรีพิราษฏรผ่องทั้งหลายนี้ เรียกได้ว่าเป็นคนไร้ธรรมจริงแล ไฉนเลยจะมาเนรเทศพระบาทเวสสันดรเป็นผู้ไร้โทษ ให้ปราศนราศออกจากเมืองดังนี้ ฯ

(1) บางฉบับว่า “แม้ว่าคนใดคนหนึ่งกลางหนุ่มกลางแก่ก็ดี” ฯ

(2) บางฉบับว่า แม้นคนทรงแม่แมคผู้เช่นผีก็ดี บางฉบับว่า คนผนวช คือ ผู้ที่เคยบวช ฯ

โอ ! พระบาทศรีเวสสันดรกษัตริย์ประเสริฐแห่งปวงข้าทั้งหลายเอ๋ย บัดนี้พระองค์ยังคงให้ทาน แล้วพระองค์จะออกไปจากเมืองนี้โดยซึ่งคำของชาวศรีพิราษฏรเขาจับโล่นั้น ฯ

อันว่าพระบาทศรีเวสสันดร ผู้เป็นกษัตริย์ประเสริฐนั้นพระองค์ได้ให้ทานช้างนั้น 700 อันว่าช้างนั้นเล่าย่อมประดับไปด้วยเชือกกระพัดล่ายของสำอองหน้าปลอกงาซึ่งเป็นทอง อันมีพรมปูบนหลังนั้นเล่า ย่อมล่อไปด้วยแก้วสรรพพิชรัตน อันว่าควาญนั้นเล่าย่อมสวมไปด้วยหมวกทองกางเกงสนับเพลา เกราะข้างหลังเรียงรายด้วยดาวทองทั้งปวง อันมีมือถือไปด้วยขอช้างทอง แล้วให้ขึ้นขี่พร้อมกัน จึงพระองค์ยกให้ไปเป็นทานแล้ว พระองค์จากไปโดยซึ่งคำของชาวศรีพิราษฏรนั้นแล ฯ

อันว่าพระมหากษัตริย์ พระองค์ให้ทานม้า 700 อันว่าม้านั้นเล่า ประดับด้วยเครื่องทั้งปวง ย่อมเป็นม้าอาชาไนยประเสริฐ ย่อมเกิดจากสนธวประเทศมีกำลังเสมอกลม อันว่าคนเลี้ยงม้านั้นเล่า มีหัวสวมหมวก อันมีมือถือไม้ตะพดหว่าย เกาทัณฑ์แล้วขึ้นขี่พร้อมกัน แล้วทรงยกให้ไปเป็นทาน เสร็จบริบูรณ์ไม่ช้าเลย จึงเสด็จออกไปโดยซึ่งคำของชาวศรีพิราษฏรนั้นแล ฯ

พระมหากษัตริย์ พระองค์ให้ราชรถ 700 อันประดับไปด้วยพรมเจียมหุ้มริมแพรพรมเคียรดาไปด้วยหนังหมี หนังราชสีห์

ห้อยทั้งสองข้าง อันว่ากระพอนั้นเล่าย่อมมีตาข่ายทองคำแล้วมีผูกกระพรวนากประดับด้วยพลอยและทองนั้นเล่า อันว่านายราชรถนั้นเล่า ย่อมประดับด้วยเครื่องถนิมพิมพาภรณ์อันมีมือถือซึ่งเครื่องธนูโล่ หัวสวมหมวก แล้วขึ้นจีพพร้อมกัน พระองค์ยกให้ท่านเสร็จแล้ว เสด็จออกไปโดยซึ่งคำชาวศรีพิราชนูร เขาเนรเทศนั้นแล ฯ

พระองค์ให้ท่านศรีพระสนมนั้น 700 อันว่าศรีพระสนมนั้นเล่าให้นั่งเหนือราชรถแต่ละคันๆ ครอบราชรถ อันว่านางพระสนมเหล่านั้นย่อมมีรูปนั้นล่อที่ประดับไปด้วยมงกุฎอร่าม ซึ่งทรงไปด้วยเครื่องอัมพรตตกแต่งรจนาด้วยทอง ย่อมมีบันเอวเรียวกลมสมทรง ซึ่งการนั่งนั้นราบสุภาพมีปากนั้นอัมพรัมพรายเปรมปรีดิ์ แล้วถ้าจะพูดประหนึ่งว่าศรีเทพอัปสร อยู่ ณ ไตรตรึงษ์สวรรค์ควรแต่บำเรอพระมหากษัตริย์นั้นแล ฯ

ดูก่อนสัปบุรุษทั้งหลายเอ๋ย ไม่เพียงแต่เท่านั้นเลย พระองค์ให้ท่านทาสหญิงนั้น 700 ทาสชายนั้น 700 พระองค์ให้ท่านโคผู้พละนั้น 700 แม่วัวนั้น 700 ประกอบด้วยอ่างรองน้ำนม ล้วนทองคำนั้น 700 เสร็จแล้ว จึงพระองค์เสด็จออกไป โดยซึ่งคำชาวศรีพิราชนูรนั้นแล ฯ

ดูก่อนสาธุสัปบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระโพธิสัตว์พระองค์ให้ท่านเสร็จแล้ว พระองค์ปรารถนาเอาปัญญาสรรเพชญ์ญาณไว้เป็น

จุดหมายเมื่อใดเล่า อันว่าพันลึกสรรพเสียงอัศจรรย์หิมายังนัก ก็หวั่นไหวไปถึงเทพนิกรอมรพอง ย่อมมีกายสั่นร้าวขนลุกขนพอง เกิดมีอยู่ ณ เขตุนคร ณ กาลนั้นแล ฯ

ตทา ปน เทวตา ชมพูทีปตเล ราชนู เวสุตุนโร ราชา ขตุติยกณฺณาทิกั มหาทานุ เทติติ อาโรจยิสฺสุ ฯ

ดูก่อนสาธุสัปบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย เมื่อครั้งพระมหากษัตริย์ผู้ให้ท่านสดุดนมหาทานนั้น ถึงแม่เทวดาอยู่ ณ จกามาพจรสวรรค์โน้นก็ดี ถึงแม่เทวดาสถิตอยู่ ณ ชมพูทวีปไพทได้โน้นก็ดี ย่อมมาร่วมมือช่วยบำเพ็ญทานพระบรมโพธิสัตว์ อันว่าเหล่าเทวดาทั้งนั้น ไปกล่าวโหมณาบอกเหล่ามหากษัตริย์มีอยู่ ณ ชมพูทวีปนี้ว่า โภณโต ดูก่อนเหล่ากษัตริย์พองทั้งหลายเอ๋ย เดียวนี้พระบาทศรีเวสสันดรพระองค์ให้สัตตสดก มหาทาน ประดับด้วยศรีพระสนมกรมการนั้นล่อๆ ย่อมอัญเชิญเราไปรับเอาทานพระบาทศรีเวสสันดรนั้นแล ฯ

ดูก่อนสาธุสัปบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย เหตุแต่อาณภาพเทวดาโหมณานั้นไซ้ เหล่ากษัตริย์พองทั้งหลาย ก็มารับเอานางกัญญาจากพระมหากษัตริย์ให้ท่านนั้น นำไปสู่ลำเนาแต่ละองค์ๆ ไป

แล ฯ บพิตรเอย อันว่าคนทั้งปวงเท่าที่มี อยู่ในเขตครนกรนั้น ถึงแม่กษัตริย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี พ่อค้าก็ดี คนทั้งนั้นย่อมมารับเอาทานนั้นว่าดังนี้ ข้าแต่พระเวสสันดรเอย อันว่าเหล่าชาวศรีพิราญ์ทั้งหลาย เขาเนรเทศพระองค์ด้วยเหตุแต่ให้ทานนี้เอง ก็พระองค์ยังจะให้ทานอีกรอบหนึ่งแล (1) ฯ

ครานั้นพระองค์ให้ทานเสร็จแล้ว ครั้นเวลาเย็น เสด็จเข้าไปยังพระราชมณเฑียรพระองค์ แล้ว พระองค์ทรงพระจินดาว่า ในวันพรุ่งนี้เอง เราจะไปถวายบังคมลา พระวรมาดาบิดาเรา ฯ

-
- (1) มีมหาชาติบางฉบับ มีบาลีกับข้อความมากเกินไปอีกนิดหน่อยว่า “เตน วตต” เหตุนี้แล พระองค์มีพระบัญชาสุตรสาซึ่งบาทกาดังนี้ “โภ สาริปุตต” ดูก่อนสาริบุตรเอย เมื่อครั้ง พระเวสสันดรพระองค์ให้ทานนั้น อันว่าศัพททานนั้นมันลือขจรขจาย เหล่าชาวเขตครนนั้นจึง โกรธเท่าไรก็ดี ก็พระองค์ไม่หุดให้ทานนั้นเลย พระองค์ยังให้ทานอีกรอบหนึ่ง อันว่า ขอทานผองทั้งหลาย เท่าที่มารับพระราชทานนั้น ก็ย่อมถามกันว่าเช่นนี้ ว่าพวกเราเอย โอ ดูเราคิดนี้ อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรพระองค์ให้ทานแล้ว ก็พระองค์จะออกไปประทับ ณ ป่านั้นแล ฯ โอ จากนั้นไปแล้วเราไร้ที่พำนักแล้ว อันว่าเหล่าขอทานผองทั้งหลายนั้น ก็ทูลบอกร่ำ ร้องแต่ละจำพวกๆ ประหนึ่งว่าเขาหักขาพับมือขาเราทุกคนๆ ฯ **ตมตถ์ ปกาเสนุโต สตถา อาห ฯ** ภิกขุเอย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ใหญ่ ย่อมนำความจำเริญให้แก่ชาว นครศรีพิราญ์นั้น พระองค์ให้ทานเสร็จแล้ว ก็พระองค์จะออกไปจากเมืองนี้ อันว่าเหล่า ขอทานผองทั้งหลาย ก็ย่อมทูลขอร้องคร่ำครวญสะอึกสะอื้นร่ำจวนทุกคน อุปมาประดุจ พ่อแม่ก็พลัดพรากนิราศสูญหายยาวนานจากกันนั้นแล ฯ (ข้อความทั้งนี้ไม่มีในอรรถกถาหา เวสสันดรชาดกบาลี) ฯ

ขุนทิวเส มหาสตุโต ฯ อันว่าพระมหาสัตว์ครันรุ่งเช้าเสด็จขึ้นประทับเหนือราชรถอัน
ประดับประดาอย่างประเสริฐ ขณะนั้นสมเด็จพระราชมัทรี อุ้มพระราชกุมารทั้งสองไปประทับบน
ราชรถ แล้วเสด็จไปหาแม่สวามี พ่อสวามี ขอให้ท่านอนุญาตให้เดินทางไปกับพระเวสสันดรนั้นแล ฯ

มหาสตุโต ปิตร์ วนทิตฺวา อตฺตโน คมนนํวํ กเถสิ ฯ อันว่าพระมหาสัตว์ พระองค์ถวาย
บังคมลาพระวราชบิดา กราบพลึงเรื่องที่จะเสด็จไปนั่นเอง ฯ

ตมฺคตํ ปกาเสนุโต สตุตา อาห อํวํอรรธธรรมใดไม่ปรากฏ บพพระบาไลใดไม่แจ้งชัด
ครันพระองค์ตรัสรู้แล้ว พระองค์ชนะซึ่งมาราธิราช อาจมีพระบั้นทูลซึ่งบาทพระคาถาดังนี้ว่า

อามนุตยิตฺถ ราชานํ	สญฺชํ ฐมฺมิกํ วรํ
อวรฺหุตฺธิ มํ เทว	วํกํ คจฺฉามิ ปพฺพตํ ฯ
เย หิ เกจิ มหาราช	ภูตา เย จ ภวิสฺสเร
อติตฺตยาเยว กาเมหิ	คจฺฉนฺติ ยมสาธนํ ฯ
โสหํ สเก อภิสฺสํ	ยชฺฌาโน สเก ปุเร

สิวีนํ วจนฺตเถน	สมฺหา รญฺจา นิรชฺชหํ
อมฺนตํ ปฏฺฐิสฺสํ	
วเน วาพมิกาภิณฺเณ	ขคฺคทีปนิสฺสเวเต
อหํ ปุณฺณานิ กโรมิ	วํกํ คจฺฉามิ ปพฺพตํ ฯ

ภิกขุเอย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดร เมื่อครั้งพระองค์จะออกจากเชตุรนคร นั้น
พระองค์กราบทูลพระบาทศรีสัตยชัย ที่พระองค์ยอมเสวยราชย์สถิตอยู่โดยครรถ์ธรรมอัน
ประเสริฐว่า บพิตรพระสมมุติเทพกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย พระองค์เนรเทศข้าพระองค์ออกไป
ก็ข้าพระองค์จะออกไปสร้างพระผนวชบวชอยู่ ณ พนมวงกตบรรพตนั้นเองแล ฯ บพิตรพระ
มหาราช ผู้เป็นกษัตริย์ยิ่งใหญ่ประเสริฐเอย ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งเกิดขึ้น ณ โลกนี้ ดัดข้องกับกามคุณแล้ว
ก็คนนั้นเอง จะติดในบ่วงพระยมราชแน่นอน ฯ ข้าพระองค์จะไปสั่งสอนตัวข้าพระองค์เอง แล้วจะ
สร้างพระผนวชจำเริญเมตตาภาวนาอยู่ ณ พนมวงกตบรรพต โดยซึ่งชาวศรีพิราญธุระเขาเนรเทศ
ข้าพระองค์นั้นแล ฯ ข้าแต่พระมหากษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย ข้าพระองค์จะไปอยู่ ณ ป่านัน
ด้วยกันกับกัมมฤคพาฬร้าย เป็นต้น คือ ราชสีห์ ช้างป่า เสือโคร่ง เสือดำ ทั้งผอง ข้าพระองค์จะ
สวดมนต์จำเริญภาวนาอยู่ ณ ป่านัน บพิตรพระชนกเอย ขอให้พระองค์ประทับครองราชย์สมบัติ
เป็นสุขสบายสืบไปแล ฯ

อิติ มหาศโต ปิตโร สทุธิ อิมานิ จตุหิ คาลาหิ กเถตฺวา มาตุ สนฺตํ ฌณฺตฺวา วนฺทิตฺวา
 ปพฺพชฺชํ อนุชานาเปนฺโต ฯ พระมหาสัตว์ทูลพระวโรวาทโดยซึ่งพระคาถา 4 พระคาถานั้นแล้ว
 พระองค์ก็กราบถวายบังคมลาไปสู่สำนักพระนางสุปารสุปดีผู้เป็นพระบรมมาดา เพื่อจะขอทรง
 อนุญาตผนวชของอาตมา กราบทูลสวดซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

อนุชานาหิ มํ อมฺม	ปพฺพชฺชา มม รุจฺจติ
โสหํ สเก อภิสฺสึ	ยชฺมาโน สเก ปุเร
สวีนํ วจนฺตฺเถน	สมฺมา รฏฺฐา นีรชฺชหํ ฯ
อมนฺตํ ปฏฺฐิสฺสึ	วเน วาพฺมิกาณฺเณ
.....	ขคฺคทีปนิเสฺวเต
อหํ ปุณฺณานิ กโรมิ	วํกํ คจฺฉามิ ปพฺพตํ ฯ

ข้าแต่พระบรมมาดาเหนือเกล้าข้าพระองค์เอย ขอประทานเหนือเกล้าอนุญาตบวชให้ข้า
 พระองค์ ฯ พอใจกับการผนวชนั้นมาก ทั้งหลายทั้งปวงข้าพระองค์ทำทานแต่ในปราสาทของข้า
 พระองค์ ก็ชื่อว่าเป็นผู้เบียดเบียนชาวบ้านชาวเมือง ดังนั้นข้าพระองค์กราบทูลขอลาไปอยู่พนมวงกต
 บรรพต ณ ป่าพระหิมพานต์ตามคำชาวศรีพิราฐรผองทั้งหลาย ล้นเกล้าเอย อันว่าสถานที่นั้นเต็ม

ไปด้วยมฤคธูร่ายพันลึกเป็นต้น คือ ราชสีห์ ช้างป่า เสือโคร่ง เสือดาว ละมั่ง ระมาด วัวแดง กูปรี ลันเกล้าเอช ข้าพระองค์จะไปสร้างบวชนวชนเป็นมหาฤทธิเอาสัตว์ทั้งนั้นเป็นพวก ข้าพระองค์จะ จำเรณูเมตตาทวารักษาบวชนั้นแล ฯ

คำ สุตวา ผุสุตติ เทวี อาห อันว่าพระนางสุปารสุปดิผู้เป็นอัครมเหสีแห่งพระบาทศรีสัตย ชัย ทรงสดับพระราชบุตรทูลดังนั้นแล้ว มีความขณลุกขนพองในพระหฤทัย ยินดีสาทรกับการ บวชนวชนยิ่งนัก ก็มีบัญชาซึ่งพระภาดา ดังนี้

อนุชานามิ คำ ปุตุต

ปพพชชา เต สมินตุ

อยมจ มหุที กลยาณี

สุตตยา ตมมชณิมา

อจตุต สห ปุตุเตหิ

ก็ อรณฺเณ กริสฺสตี ฯ

ดูก่อนลูกสงวนรักของแม่เอช อันว่าการบวชนั้นแม่จะอนุญาตให้แก่เจ้าแล้ว ลูกเอช แต่ ว่างาน มัทธิผู้เป็นหญิงประกอบด้วยลักษณะทั้งหลาย เคยแต่อยู่สนุกสุขสบาย ลูกจงให้นางอยู่ที่นี่ กับแม่คอยดูแลลูก ลูกเอช นางมัทธินี้เป็นหญิงไม่เคยประสบกับทุกข์ใดสักอย่าง โฉนเลยจะไปอยู่ ณ ป่านนั้นได้ ฯ

เวสสุตโร อาห อันว่าพระบาทศรีเวสสันดร สดับพระบัญชาพระบรมมาดาแล้ว ทูลตอบสนองไปว่าดังนี้

นาห์ อากา มาลีปี

อรุณ เนตุมสุสเห

สเจ อิจนติ อเนวตุ

สเจ นิจนติ อจนตุ ฯ

ข้าแต่พระมารดาสิ้นเกล้าของลูกเอ๋ย อย่าว่าแต่นางมัทรีเลย แม้ว่าทาสหญิงคนใดคนหนึ่ง
มันอยากไปกับข้าพระองค์ ก็ข้าพระองค์จะเอามันไป ณ ไพร่นั้น ถ้าหากว่ามันไม่ยอมไปเล่าก็ให้
มันอยู่เถอ อันว่านางมัทรีเล่า ถ้าแม่นางไม่ยอมไปเลย ก็จะทำให้นางอยู่กับสิ้นเกล้าที่นี้ดูแลรักษาลูก
ทั้งสองเถอ ฯ

ศโต ราชา ปุตตสสุท กถ์ สุตวา สุนหิ ยาจิตุํ ปฏิปชชิ ฯ

ณ กาลนั้นพระบาทศรีสัตยชัย เป็นพระวรราชบิดา ทรงได้พระสดับศัพท์พระวาทของ
พระราชบุตราดังนั้นแล้ว จึงพระองค์หันไปมีพระบัญชาทูลออบประโลมสมเด็จพระนางมัทรีผู้เป็น
พระราชบุตรีสะไว้เถอ ฯ

ตมตถํ ปกาสนุโต สตุตา อาห อันว่าอรรถธรรมใดไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดไม่แจ้งชัด
ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาทูลสาธซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

ศโต สุนหิ มหาราชา

ยาจิตุํ ปฏิปชช

มา จนุทนสมาจาเร

รโฆลลํ อาชาเร ฯ

กาตียานี ปฐาเรตวา

กุตจีร อธารยิ

ทุกุโข วาโส อรณฺญสุมี

มา หิ ตฺวํ ลกฺขณ คมิ ฯ

ภิกษุเอ๋ย อันว่าพระบาทศรีสัตยชัย ผู้เป็นมหากษัตริย์ประเสริฐนั้นมีพระบันฑูรกับสมเด็จพระราชมัทรีว่า คู่ก่อนมัทรีผู้มีลักขณาประเสริฐเอ๋ย ทุกวันนางเคยดูบทาซึ่งสุคนธ์พิโตรผงแก่นจันทน์ละเอียดกระแจะแป้ง เคยนุ่งห่มผ้าไหมพัสดร์ กาสิกพัสดร์ ไฉนเลยนางจะไปทรงซึ่งผ้าเปื้อนเหงื่อโคล แล้วนุ่งห่มด้วยผ้าเปลือกไม้อันคนทอผสมด้วยหญ้าคา จะเป็นทุกข์ร้อนอีกอ้อเพราะผ้านุ่งห่ม ณ ไพรนั้นได้ฉันทใดเลย ฯ

ตมพฺรวิ ราชปฺฤตฺติ

มทฺธิ สพฺพวงฺคโสภนา

นาหนตฺ สุขมิจฺเจยฺย

ยํ เม เวสฺสณฺตรํ วนา ฯ

ขณะนั้นไซ้ สมเด็จพระราชมัทรี ผู้เป็นกษัตริย์ประเสริฐนางกราบทูลสนองพระราชโองการกลับไปว่า ข้าแต่มหากษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอ๋ย อันว่าเมืองเชตุครนครนี้ ควรแก่ข้าพระองค์ยิ่งคืออยากอาศัยอยู่ ณ สถานสูงนี้ แต่ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาอยากอยู่แม้แต่น้อยเลย ถ้าพลัดพรากพระบาทศรีเวสสันดรให้ทรงไปอยู่ลำบากแต่เพียงพระองค์เอง ณ ไพรนั้นไม่สมควรเลย ฯ

ตมพฺรวิ มหาราชา

สิวินํ รมฺหฺวทฺตโน

อิงฺม มทฺธิ นิสาเมหิ

วเน ยะ โหนฺติ ทฺตสหา ฯ

พหู กีฏา ปฏุงกา จ	มกสา มฐุมกุกิภา ฯ
เตปี ตํ ตตุถ หีเสยฺยํ	ตนฺเต ทุกฺษตรํ สียา
อปเร ปสฺส สนฺดาเส	นทีนฺปิเสวิต
สปปา อชฺครา นาม	อวิสา เต มหพฺพลา
เต มนุสฺสํ มิคํ วาปี	อปีจาสนฺนมาคตํ
ปริกฺปิตฺวา โภเคหิ	วสฺมาเนนฺติ อตฺตโน ฯ
อณฺเณปี กณฺหา ชฎิโน	อจฺฉา นาม อมฺมมิกา
น เตหิ ปุริโส ทิฏฺโฐ	รูกฺขมารุญฺห มุจฺจติ ฯ
สงฺฆมฺภุตฺตยฺนฺตา สิงฺคานิ	ติกฺขคฺคฺคานิ ปหาริโน
มहिสา วิจฺรณฺเตตฺถ	นที โสตุมฺพํ ปติ ฯ
ทิสฺวา มิคานํ ยฺยถานํ	ควํ สณฺจริตํ วเน
เชนฺว วจฺจคฺคิทฺฐาว	กถํ มทฺธิ กริสฺสสฺสี ฯ
ทิสฺวา สมฺปติเต โฆเร	ทุมฺมกฺเคสฺส ปฺลวงฺคเม
อเขตฺตณฺณาย เต มทฺธิ	ภวิสฺสเต มหพฺภยํ ฯ
ยา ตวํ สีวาย สุตฺวาน	มุหุํ อุตฺตสฺเต ปฺเร
สา ตวํ วงฺกํ อนฺุปฺปตฺตา	กถํ มทฺธิ กริสฺสสฺสี ฯ
จิตฺเต มชฺฌนฺติเก กาเล	สนฺนิสินฺเนสฺส ปกฺขิสฺส
สฺสณฺเตว พุรฺหารณฺณํ	ตตุถ กิ คณฺตุมิจฺจสฺสีติ ฯ

ณ ขณะนั้นไซริ์ อันว่าพระบาทศรีสัญญาชัยผู้เป็นมหากษัตริย์ประเสริฐมีพระบันฑูรว่า
คู่ก่อนนางมัทรีเอ๋ย พ่อจะกล่าวบอกแม่ แม่เอ๋ย อันว่ากำเนิดป่าหิมพานต์นั้นยากลำบากยิ่งนัก เต็ม
ไปด้วยสัตว์มฤคสัตว์ร้ายกาจมาก แม้แต่ ต่อ ต่อหลุม กิติ แม้แต่ แตน พึ่ง กิติ แม่เอ๋ย อันสัตว์
เหล่านั้นมารุมล้อมอยู่เป็นอันมาก มีอยู่ ณ ไพรนั้นแลฯ

โศดหนึ่ง อันว่าสัตว์อื่น ๆ ก็มีเป็นอันมาก สมควรให้ขาดกลัวพ้นประมาณ อันว่าภูหนึ่ง
นั้น ท่านเรียกว่าภูเหลื่อม มีกำลังมากนัก มันได้เห็นมนุษย์ก็ดี สัตว์อะไรๆ อย่างหนึ่งก็ดี ที่เข้ามา
อาศัย ณ ลำน้ำมูลจินทรันที เมื่อใดถึงนั้นมันเห็นแล้ว มันไล่โดยซึ่งกำลังของมัน ถึงแม้จะขึ้น
ต้นไม้สูงเท่าใดก็ดี ก็ไม่พ้นจากมันเลย เมื่อมันไล่ทันแล้ว มันพันรัดแน่นด้วยขดหางมันนั้นรัด
กระดูกละเอียดหมด แล้วมันกลืนโดยซึ่งอำนาจมันแลฯ

โศดหนึ่ง แม่เอ๋ย อันว่าสัตว์หนึ่งท่านเรียกว่าหมี อันมีขนนั้นดำหยาบ เมื่อใดที่มันเห็น
มนุษย์คนใดคนหนึ่งเดินไปแล้ว ถึงแม้จะวิ่งขึ้นบนต้นไม้สูงเท่าใดก็ดี ก็ไม่พ้นจากมันเลย ถ้ามัน
จับได้แล้ว มันดุเคอะเลื้อยตัวแห่งเกรียมไป ว่าถ้าแม่จะไปในนั้นลำบากยิ่งแลฯ โศดหนึ่งอันว่าควาย
ป่าอันมีเขานั้นยาว

แหลมคม เมื่อใดมันเห็นมนุษย์แล้ว มันวิ่งเข้าขวิดตีมทะเลฯ ถึงแม้เวลาเช้าก็ตีเย็นก็ตี มันย่อมพา
ลูกเดินไปแช่น้ำลำธารบึงสาครนทีนั้น อยู่ตรง ณ ทางจะเดินไปสู่ป่าหิมพานต์อันเป็นสถานลำเนา
ลำบากนั้นแลฯ

โศดหนึ่ง มัทรีเอ๋ย อันว่าวัวแดง กูปรี เวลาเย็นอ่อนๆมันชนกันเล่นตามทาง มันร้องแผด
เสียงไล่กันไปมาควรให้หวาดกลัวยิ่งนักฯ โศดหนึ่งทางฝูงลิงพองทั้งหลายมันเห็นมนุษย์อยู่ ณ ป่า
เปลี่ยวดังนั้น มันจะมารุมล้อมตะคอกควรให้หวาดกลัว น่าสะพรึงยิ่งนักฯ คู่ก่อนนางมัทรีเอ๋ย
ครั้นพลบค่านั้นเล่า อันว่าสัตว์ปักษี คือ เค้าแมว ทิดทื่อ แสก จิ้งจอก ลกโขมจ (นกเขานิดหนึ่ง)
ชะนี โอพอ (ชื่อสัตว์ชนิดหนึ่ง) ภูว้าง (นกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนนกทูก็ เสียงร้องน่ากลัวมักอยู่
ตามป่าเขา) เขี้ยว นกทูก็ มันจะบินมาเกาะร้อง ณ ต้นไม้ ด้านข้างลำน้ำนั้นควรให้น่ากลัวยิ่งนักแลฯ

คู่ก่อนนางมัทรีเป็นกษัตริย์ประเสริฐเอ๋ย ภัยทั้งหลายเหล่านั้นเหตุแต่นางไม่เคยได้ยิน ไม่
เคยเห็นเล่า ว่าถ้านางได้ยินได้เห็นแล้ว นางก็จะสะพรึงขนลุกขนพองสยองเกล้าทั้งตัว นางจะ
ร้องให้คืนกระเสือกกระสนคืนกระตุกลำบากยิ่งนัก ไฉนเลยนางจะไปอยู่ ณ พนมคีรีวงกตบรรพต
นั้นได้ นางจงอยู่ที่นี้กับแม่สวามีพ่อสวามีนี้แลฯ

ตมพรวี ราชปุตตี	มทุที สพพงคโธธนา
ยานิ เอตานิ อกฺขาสิ	วเน ปฏิกฺขยานิ เม
สพฺพพานิ อภิสมุโหสุตฺ	คจฺจนฺตฺยเวย รเถสภ ๑
กาสํ กุสํ โปตฺกิลํ	อุสิริ มฺลชฺชปพฺพชํ
อฺรสา ปนฺนทหิสฺสามิ	นาสุสฺส เหสฺสามิ ทฺพนฺนยา ๑
พฺพหิ วตฺตจฺริยาหิ	กุมาริ วินฺนทเต ปตี
อฺทรสฺสุปฺโปเรณ	โคหนฺนเวฏฺฐเนน จ
อฺคฺคิสฺส ปาริจฺริยาย	อฺทกฺกมฺมชฺชเนน จ
เวธพฺยํ กฺกุทํ โลก	คจฺจนฺตฺยเวย รเถสภ ๑
อฺปิสฺสา โหติ อปฺปตฺโต	อฺจฺฉินฺนํ ปรีกฺขชิตฺตํ
โย นํ หตฺถเ คเหตฺวาน	อฺกามํ ปรีกฺขตฺติ
เวธพฺยํ กฺกุทํ โลก	คจฺจนฺตฺยเวย รเถสภ ๑
เกสฺสคฺคหณฺมกฺเขปา	ภฺมฺยา จ ปรีสุภฺภนา
ทตฺวา จ โน ปกฺกมฺติ	พหุํ ทฺกขํ อนปฺปกํ
เวธพฺยํ กฺกุทํ โลก	คจฺจนฺตฺยเวย รเถสภ ๑
สุกฺกจฺฉวี เวธเวรา	ทตฺวา สุกฺคคฺคมานิโน
อฺกามํ ปรีกฺขตฺตฺติ	อฺจฺจนฺตฺยเวย วายสา

เวชพยอม์ กฐกั โลเก	คจณณเณว รเถสภ ฯ
อปี ญาคิเกเล ฝิเต	กัสปปชโชนเน วลั
เนวาทิวากุยกั น ลเก	ภาตฺตหิ สฉินิหิ จ
เวชพยอม์ กฐกั โลเก	คจณณเณว รเถสภ ฯ
นคคา นทึ อนุทกา	นคคั รญจัน อราชิกั
อิติปิ วิชวา นคคา	ยสสาปิ ทส ภาตโร
เวชพยอม์ กฐกั โลเก	คจณณเณว รเถสภ ฯ
ธโซ รตสส ปณณณ	ฐโม ปณณณณณณณณ
ราชา รญจสส ปณณณ	ภตฺตา ปณณณณณณณณ
เวชพยอม์ กฐกั โลเก	คจณณเณว รเถสภ ฯ
ยา ทลิตฺทึ ทลิตฺทส	อทุตฺตา อทุตฺตส กิตฺติมา
ตัม เว เทวา ปสัสนติ	ทุกกรั หิ กโรติ สภา ฯ
สามิกั อนุพนฺธิสั	สทา กาสายวาสนิ
ปฐพฺยาปิ อภิชนฺตยา	เวชพยอม์ กฐกิตฺติยา ฯ
อปี สาคฺรปริยนตัม	พหุวิตฺตธรร มหิ
นารตนปริปฺร	นิจฺเณ เวสฺสนนฺตร วินา ฯ
กณฺณ ตาส หทยั	สุขรา วต อิตฺติโย

ยา สามิกะ ทุกุจิตมहि

สุขุมิจฺจนฺติ อุตฺตโน ฯ

นิกฺขมฺนเต มหาราช

สิวินิ รุฏฺฐรฺทุตฺตเน

ตมฺหิ อนุพฺนฺธิสฺสํ

สพฺพกามทโท หิ เม ฯ

ขณะนั้นไซ้ สมเด็จพระราชมัทรีราชบุตรศรีรัตนผู้ประกอบซึ่งลักษณะอันประเสริฐ พระนางยกพระหัตถ์ประนมกราบทูลว่า บพิตรพระมหากษัตริราชประเสริฐเอย พระองค์ย่อมทรงนำความจำเริญสู่ชาวศรีพิริยภูร ทรงมีพระบัตินั้นไพเราะยิ่ง ฯ ข้าแต่พระผู้เป็นใหญ่เอย ส่วนทุกขภัยนั้น ข้าพระองค์จะอภัยเสียไปกับสวามีข้าพระองค์ จะโจงกระเบนให้กระชับแล้วข้าพระองค์จะเดินนำหน้าพระบาทศรีเวสสันดร จะเหยียบย่ำไปให้ราบดไปทั้งป่าอ้อ เล่า อ้อยป่า กก็ดี หญ้าไซ้ หญ้าคา หญ้าคาใหญ่ เสมาหญ้าเนกทนสาย (หญ้าชนิดหนึ่ง) กก็ดี หญ้าปล้องก็ดี ข้าพระองค์จะทำให้ราบผลัดเหยียบไปข้างหน้า ไม่ให้ต้องพระบาท พระบาทศรีเวสสันดรพระสวามีข้าพระองค์ อันเป็นพระราชบุตรพระองค์นี้เลย ฯ ข้าแต่พระผู้เป็นใหญ่เอย ความยากลำบากใดๆ ในป่านั้น ก็ข้าพระองค์ไม่ให้พระองค์ลำบากกายลำบากใจเลย อันว่าความลำบากมีอยู่ที่ใดก็ข้าพระองค์รับรองตรงนั้น มิให้ราชบุตรของพระองค์ต้องลำบากแต่เพียงพระองค์เองเลย ฯ

ข้าแต่พระมหากษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย ข้าพระองค์นี้มีอุปมาประดุจหญิงสาวทั้งหลายอยู่ทุกวันนี้ อยากได้สามีเป็นที่พอ

ใจนั้น ข้าพระองค์ลุกขึ้นจากที่นอนตอนเช้าตรู่แล้วพากันไปทูปไม้สีฟันให้อ่อนนุ่ม แล้วนั่งอยู่ ณ ริมน้ำแล้วกล่าว (1) กันไปมาดุจเขาวัว แล้วลงอาบน้ำชำระตัว แล้วไปบ้านเอาน้ำมันเป้งทาแล้ว กินข้าวไม่ให้อิ่มเกินไป กลัวเกรงมันอ้วนตุ้ตะเทอะทะไม่น่ารัก ๆ พระองค์เอ๋ย ทำตัวดั่งนั้นแล้วจึง จะได้สามิเป็นที่พอใจ ก็เดี๋ยวนี้ข้าพระองค์ได้สามิเป็นที่พอใจดั่งปรารถนาแล้ว โฉนเลยก็ข้า พระองค์จะไปเป็นแม่ม่าย ๆ พระองค์เอ๋ย อันว่าหญิง (2) แม่ม่ายนั้น บรุษทั้งหลายเขาดูถูก ณ โลก นี้อย่างนัก ๆ เรื่องอะไรข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้ พระองค์เอ๋ย อันว่าหญิงแม่ม่ายผองทั้งหลายทุกวันนี้ แม้เดินไปที่ใดที่หนึ่งก็ดี ถึงเมื่อนั่งอยู่ก็ดี ถึงแม้บางทีอาจจะกินข้าวก็ดี ทำงานก็ดี ก็บรุษใดบรุษ หนึ่งได้เห็น เป็นที่พอใจมันแล้ว มันจะดูถูกตามใจอยากของมัน แล้วมันจะมาจับมือจูไป ถ้าไม่ ไปตามใจมันแล้ว มันจะจิกผมเขหัว ดึงลากหัวไป เอาแต่ได้มีประจักษ์อะไร อุปมาประจักษ์ลูกอีกา จิกลูกนกเค้าแมว (3) ดึงออกจาก

(1) บางฉบับว่า “แล้วกินหมากพลูพูดคุยกันไป”

(2) บางฉบับว่า อันเรียกว่าหญิงแม่ม่ายนี้เป็นขี้อากเรา แม้จะเดินก็ดี จะนั่งก็ดี จะกินข้าวก็ดี จะนอนก็ดีนั้น บรุษพาลหนุ่มมันย่อมจะดูถูกตามอำเภอใจมันแล ๆ

(3) บางฉบับว่า “จิกลูกไก่” ๆ

รึนั่นเอง ข้าแต่พระองค์เอ๋ย เหตุนี้เองข้าพระองค์ไม่อยู่เป็นแม่ม่ายนี้เลย ข้าพระองค์จะไปตามพระบาทศรีเวสตันครผู้เป็นสวามีข้าพระองค์เล่า

ข้าแต่พระมหากษัตริย์ประเสริฐเอ๋ย อันว่าหญิงแม่ม่ายนี้ ถึงแม้มีรูปโฉมขนาดไหนก็ดี ถึงแม้บุพทาเป้งกระจะจวงจันทร์ มีคันทิโครก็ดี ถึงแม้มีเครื่องทองเครื่องเงินก็ดี ถึงแม้อยู่ในตระกูลกษัตริย์ก็ดี เขาเห็นว่าไม่มีสามีแล้ว เขาจะว่าเป็นหญิงแม่ม่ายดุจเดียวกันแล (1)ฯ

ข้าแต่พระมหากษัตริย์ประเสริฐเอ๋ย เพราะเหตุเรื่องราวที่พรรณนามาทั้งหมดนี้เอง ข้าพระองค์จะพยายามไปตามพระเวสตันครผู้เป็นเจ้าของหัวของข้าพระองค์ฯ

ข้าแต่พระมหากษัตริย์เอ๋ย นที อันว่าแม่น้ำใด อนุทกา ที่ไม่มีน้ำเลย นคฺคา เรียกว่าแม่น้ำหรือไม่ฯ รุกฺฉิ อันว่านครมณฑลราชภูมิต้องทั้งหลาย อราชิกิ ว่าถ้าไม่มีกษัตริย์ครองแล้ว นคฺคิ เรียกว่าเมืองหรือไม่ ไม่เรียกนครประเสริฐเลย ฯ อปี อีกโสดหนึ่ง ยา อิตฺติ อันว่าหญิงใด วิธวา แม่ไร้สามี เรียกว่าหญิงแม่ม่ายแล ฯ รเถสภ บพิตรผู้เป็นใหญ่เอ๋ย เวทพยิ อันความเป็นหญิงม่ายนั้น กฏุกิ สมควรเป็นทุกขยั้งนัก (2) โลเก ณ โลกนี้ ฯ เตน เหตุนี้แล

(1) บางฉบับว่า “เขาว่าเป็นหญิงแม่ม่าย คงจะเป็นขี้ปากเขาดังก่อนมาแล” ฯ

(2) อรรถกถาชาดกว่า “กฏุกนฺติ อสาดิ” แปลว่า ไม่ยินดี ไม่สุขสบาย” ฯ

อหิ อันว่าข้าพระองค์ **คจฺฉณฺเณว** จะไปตามพระบาทศรีเวสสันดร อันเป็นพระราชสวามีในข้าพระองค์แน่แท้แลฯ

ข้าแต่มหाराชผู้เป็นกษัตริย์ใหญ่ อุดมประเสริฐเอย อันว่าราชรถซึ่งประดับไปด้วยธง ลูกกระพรวนนาคระดั่งนั้นไซ้ จึ่งปรากฏเรียกว่าราชรถฯ อันว่าเพลิงเล่า ถ้ามีควันขึ้นนั้นไซ้ จึ่งปรากฏเรียกว่าเพลิง ดังว่าบ้านเมืองเล่า ถ้ามีนักษัตริย์เสวยราชย์ครอบครองอยู่นั้นไซ้ จึ่งเรียกว่าเป็นบ้านเมืองประเสริฐ นครประเสริฐฯ อันว่าสตรีทุกวันนี้ ถ้าหากมีสามีนั้นไซ้ จึ่งเรียกว่าเป็นสตรีประเสริฐ ถ้าแม่ไร่สามีแล้ว เขาก็เรียกว่าหญิงม่ายแลฯ เหตุนี้ บพิตรผู้เป็นใหญ่เอย ธรรมดาหญิงม่ายนี้เป็นจีปากผู้คนพองแฉ อันว่าหญิงในโลกทุกวันนี้ ถ้าสามียากจน แล้วภรรยานั้นยากจนด้วยฯ ถ้าสามีมียศศักดิ์แล้ว หญิงนั้นก็อยู่ด้วยยศศักดิ์สมบัติสามีนั้นฯ ข้าแต่พระมหากษัตริย์เอย ถ้าหญิงใดอดต่ำหู่ดูแลรับใช้สามี ณ โลกนี้ที่ประเสริฐไม่มีมัวหมอง ครั้นถึงอนาคตกาลไปข้างหน้าเล่า ย่อมจะได้สมบัติสวรรค์ตลอดจนนิพพานนั้นเที่ยงแท้ปรากฏแน่แลฯ ข้าแต่พระมหากษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย เหตุนี้แลข้าพระองค์จะไปนุ่งห่มผ้าปลือกไม้ อันมีผู้กรองไปด้วยหญ้าคา แล้วจะสะพายเฉียงด้วยหนังเสือ อดกระยาเสวยก็ดี ก็ข้าพระองค์พยายามไปตามพระบาทศรีเวสสันดรผู้เป็นพระราชสวามีข้าพระองค์ฯ

ลั่นเกล้าเอย ข้าพระองค์ได้พระบาทศรีเวสสันดรเป็นพระราชสวามี ณ โลกนี้ ไม่ให้ผู้ใดผู้หนึ่งมาติเตียนว่าเป็นหญิงแม่มาได้เลย เหตุนี้ ข้าพระองค์จะไปตามพระบาทศรีเวสสันดร เป็นพระราชสวามีสุดที่รักของข้าพระองค์เลย

ข้าแต่พระมหากษัตริย์เอย อันว่าสมบัติใดมีอยู่ ณ เขตุนคร เต็มไปด้วยรัตนทั้ง 7 ก็ดี ถึงแม้ทรัพย์อื่นใดต่างๆ ก็ดี นั้นข้าพระองค์จะรักอาลัยสมบัตินั้น หามีไม่เลย ถ้าพราจากพระบาทศรีเวสสันดรออกไปนั้น มันแสปรือนเป็นทุกข้ออยู่แต่ผู้เดียวเอง ฯ ข้าแต่พระมหากษัตริย์เอย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดร ผู้ออกไปจากเมืองนี้ เมื่อวันใดที่ใดเล่า ก็ข้าพระองค์จะโจงกระเบนให้แน่นแล้ว ข้าพระองค์จะอุ้มลูกทั้งสองไปตามพระบาทศรีเวสสันดร เป็นพระราชสวามีข้าพระองค์ ณ วันนั้นแล

ตมพรวี มหาราชา

มทุที สพพุดโสภณ

อิเม เต ทหรา ปุตตา

ชาลี กณหาชินา จุโ

นิกขิปป ลกขณ คจจ

มยเหตุ โปสยามเส ฯ

ดูก่อนสัปบุรุษพองทั้งหลายเอย อันว่าพระบาทศรีสัตยชัย ผู้เป็นมหากษัตริย์ใหญ่ประเสริฐนั้น ทรงกล่าวปดอบประโลมสมเด็จพระราชมัทรี ก็พระนางไม่ยอมอยู่เลย พระองค์จึงมีพระบัญชาต่อไปอีกว่า ดูก่อนนาง

มัทรีเอย ถ้านางไม่ฟังคำพ่อแล้ว นางจะไปตามเจ้าเวสสันดรก็ตามแต่จ้านางจิตนางเกิด อันว่าลูกทั้งสอง คือเจ้าชาลิกับแม่กฤษณา นางจงไว้ที่นี้ เราเป็นแม่พ่อก็เลี้ยงรักษาเล่า

ตมพรวี ราชบุตตี

มทุที สพพวงโคโสภนา

ปิยา เม บุตตกา เทว

ชาลี กณหา ชินา จุโภ

ตุมมเห ติตถ รมิสฺสนฺติ

อรญเณ ชีวิโสภินิ ฯ

อันว่าสมเด็จพระราชมัทรี ผู้เป็นพระราชบุตรีศรีวิรัตน อันมีลักษณะประเสริฐนั้น พระนางสดับพระบัญชาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมมุติเทพมหากษัตริย์ประเสริฐเอย อันว่าลูกทั้งสอง เจ้าชาลี กับแม่กฤษณานั้นเล่า ไม่ใช่ว่าเป็นลูกชัง ข้าพระองค์ไม่ยอมให้พราจากอกข้าพระองค์เลย ฯ เหตุนี้ข้าพระองค์เลี้ยงชีวิตให้รอดอยู่ด้วยประการนั้นใดแล้ว ข้าพระองค์จะหาเลี้ยงลูกข้าพระองค์ทั้งสอง ให้มีชีวิตรอดอยู่ด้วยประการนั้นนั่นเล่า

ตมพรวี มหาราชา

สิวิน รฏฐวฑฺฒโน

สาสินโหมทนํ ภูตฺวา

สุจิมฺลุปเสนํ

รูกฺขผลานิ ญญชฺชุตฺตา

กถํ กานฺหติ ทารกา ฯ

ภูตฺวา สตปฺเล กัณฺเฐ

โสวณฺเณ สตราชิเก

รูกฺขปตฺเตสุ ญญชฺชุตฺตา

กถํ กานฺหติ ทารกา ฯ

กาฬยานิ ปฐาเรตวา	โฆมโกทุมพรานิ จ
กุสจีรานิ ฐาเรนตา	กถิ กานหุตติ ทารกา ฯ
วยุหาหิ ปริยายิตวา	สิวิกาย รเถน จ
ปตฺติกา ปรีชานุตตา	กถิ กานหุตติ ทารกา ฯ
ภูฏาการะ สยิตฺวาน	นิวาเต ผุสิตคฺคฺเพ
สยนุตตา รุกฺขมูลสุมี	กถิ กานหุตติ ทารกา ฯ
ปลฺลฺลเกสุ สยิตฺวาน	โคเนเก จิตฺรสนฺนเต
สยนุตตา ตินฺนสนฺนาร	กถิ กานหุตติ ทารกา ฯ
คณฺฐเกน วิลิปิตฺวา	อคฺคฺลฺลจฺจนฺทเนน จ
โรชฺชุลลานิ ฐาเรนตา	กถิ กานหุตติ ทารกา ฯ
จามรีโมรหตุเถหิ	วิจิตฺตฺวา สุเข จิตา
ผุฏฺฐา ทํเสหิ มกฺเสหิ	กถิ กานหุตติ ทารกา ฯ

ครานั้น พระบาทศรีสัตยชัยมีพระบัญชาว่า ลูก่อนนางมัทรีเอ๋ย อันว่าเด็กทั้งสองนี้ เคยบริโภคน้ำซึ่งข้าวสาธิตขาวลอบบริสุทธานประกอบไปด้วยเนื้อปลาฆ่าปลาทุกทั้งผอง วางไว้เหนือ ภาชนะทอง อันคนตกแต่งรจนาซึ่งลวดลายหนึ่งร้อยชั้น จึงเด็กทั้งสองนี้บริโภคน้ำได้ เดียวนี้จะพา ไปให้บริโภคน้ำซึ่งผลไม้หวานที่วางบนดิน ณ ไพรนั้น ทำนินใดเด็กทั้งสองจะบริโภคน้ำได้ ฯ อีกโศด หนึ่ง เด็กทั้งสองเคยสวมใส่ซึ่งผ้าไหมพัศตร์ โกทุมพัศตร์ เคย

นั่งแคร่หาม ย่อมนั่งราชรถพาชีวิตประเสริฐ เดียวนี้แม่จะพาเด็กทั้งสองไปโดยเท้าเปล่า แล้วให้นั่งห่มผ้าเปลือกไม้ ที่คนฉีกกรองไปด้วยหญ้าคา แล้วสะพายเฉียงหนึ่งเสื่อทั้งเล็บ บริโภคซึ่งผลไม้ ใบไม้ อยู่ ณ ไพร่นั่นอย่างไรได้ อีกโศกหนึ่งมัทรีเอ๋ย อันว่าเด็กทั้งสองนี้เคยนอน ในพระราชมณเฑียร อันประดับไปด้วยเคร่แท่นแก้ว อันตระการคายเต็ม ไปด้วยพรมเจียมแพรพรมม่านกันป้องกันลม เด็กทั้งสองจึงนอนหลับ สนุกสุขสบาย ฯ อีกโศกหนึ่ง อันว่าเด็กทั้งสองนี้ย่อมทาอุบไล้ไปด้วยผงแป้งกระแจะจันทน์ละเอียดย ฤกษ์ยามกล่าพัก เคยให้พัดด้วยพัดจามรทางนกงู จึงนอนหลับสุขสบาย ฯ มัทรีเอ๋ย เดียวนี้นางจะพาเด็กทั้งสองคนนี้ไปเปื้อนด้วยผงธูลิทรายเหงื่อไคล แล้วให้นอนบนที่นอนใบไม้บนดิน ณ ไพร่นั่นต้องลมฝนด้วย ทำอย่างไรจะนอนอยู่เป็นสุข คงจะร้องเป็นทุกข์สิ้นพันอยู่ ณ ไพร่นั่นเล่า

เอว เตส สดุดปณฺทานญฺเจว รตฺติ วิภายิ สุริโย อุคฺคจฺฉติ ฯ อันว่ากษัตริย์ทั้งสามพระองค์ พุดคุยกันซึ่งประการเหล่านั้นแล้วไซ้ พระอาทิตย์ก็ขึ้น ขณะนั้น อำมาตย์นายราชรถประดับเทียมซึ่งม้าอาชาไนยทั้ง 4 ขั้วไปจอด ณ ทวารพระราชวังพระมหาศัศว์ฯ ขณะนั้นไซ้ สมเด็จพระราชมัทรีกราบถวายบังคมลา

แม่สามีพ่อสามีแล้ว ฝากความสังเกตุเหล่าศรีพระสนมทั้งหลายนั้นแล้ว พระนางจึงอุ้มเอาพระราชบุตรทั้งสอง ขึ้นไปประทับเหนือพระราชรถนั้น ก่อนพระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระราชสวามีเล่า

ตมฺคณฺ ปรกาสฺนโถ สดฺธา อาห อํวอรรธรรมโศยํไม่ปรากฏ บทพระบาลีไฉนไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระบรมศาสดาทรงมีพระบิณฑูรสวดสาซึ่งกาลาดังนี้

ตมฺพรวี ราชปฺตุตี	มทฺที สพฺพญฺคโศภนา
มา เทว ปรีเทเวลิ	มา จ ตฺว วิมโน อหุ
ยถา มยํ ภวิสฺสาม	ตถา เหฺสสนฺติ ทารกา ฯ
อิทํ วตฺวาน ปกฺกามิ	มทฺที สพฺพญฺคโศภนา
สิวิมฺคฺเคน อนฺเวสิ	ปฺตุเต อาทาย ลกฺขณา ฯ

ภิกษุเอ๋ย ณ กาลนั้น สมเด็จพระราชมัทรีเป็นพระราชบุตรศรีรัตนประเสริฐ พระนางกราบทูลพระบาทศรีสฤษดิ์ ผู้เป็นพ่อสามีดังนี้ ข้าแต่มหากษัตริย์ประเสริฐเอ๋ย พระองค์อย่าได้คิดสงสาร สะอึกสะอื้นรณฺจวนในพระราชหฤทัย ด้วยพระเจ้าหลานทั้งสองนี้เลย อันว่าข้าพระองค์ทั้งสองจะเลี้ยงชีวิตรอดอยู่ได้ฉันใด ก็เจ้าหลานทั้งสอง มีชีวิตอยู่ได้ฉันนั้นเล่า

ตโถ เวฺสสนฺตโร ราชา	ทานํ ทตฺวาน ขตฺติโย

ปีติ มาตุลยจ วนทิตวา

กตวา จ นํ ปทกฺขิณํ ฯ

จตุวาทิ รถํ ยุตฺตํ

สีฆมารุยฺห สนฺทนํ

อาทาย ปุตุต ทารณจ

วรกํ ปายาสิ ปพฺพตํ ฯ

ณ ขณะนั้น พระบาทศรีเวสสันดรกราบถวายบังคมลา พระวรมาดาบิดาแล้ว เสด็จลุกขึ้น ประทับยืน 3 รอบ แล้วขึ้นไปประทับเหนือราชรถเทียมด้วยม้าอาชาไนยทั้ง 4 ขี่นำพระราชบุตร พระราชเทวีไปตามทาง ไปสู่พนมวงกตบรรพตตามคำชาวศรีพิราษฏรเขาจับได้นั้นแลฯ

ตโต เวสฺสณฺตโร ราชฯ

เยนาสิ พหุโก ชโน

อามนฺต โข ตํ คจฺฉาม

อโรคา โหนฺตุ ฌาตโย

ณ ขณะนั้น พระบาทศรีเวสสันดรทรงทอดพระเนตรเห็นสถานที่แห่งหนึ่งมีมหาชนชุมนุม กันเป็นอันมาก พระองค์ก็ขับราชรถไปสู่ที่นั้น ทรงมีพระบัญชาว่า ลูกก่อนญาติทั้งหลายเอ๋ย ขอให้ท่านทั้งหลายอย่าได้มีโรคภัยไข้เจ็บเป็นอันขาด ขอให้มีความสุขสบายทั่วๆกันไปแล้วฯ

คจฺฉนฺเต โปธิสฺสตุสฺส มาตา ปุตุโต เม ทานจิตฺตโก ทานํ เทตฺติ อภรณฺหิ สทฺธิ สตุตฺ รตนปฺรานิ สกฺขานิ อุโหสุ ปสฺเสสุ เปเสสิ ฯ ครั้นพระโพธิสัตว์ทรงขับราชรถมุ่งไปหาพระนางสุ ปราสูปปติ ผู้เป็นพระมารดาพระ

โพธิสัตว์นั้น พระนางมีพระบัญชาทูลกับอำมาตย์ว่า คุณก่อนอำมาตย์เอ๋ย อันว่าลูกฉันนี้เป็นผู้รักการให้ทานนั้นมาก ท่านจงนำถนิมพิมพาภรณ์ผ้าเครื่องประดับด้วยรัตน 7 ประการ ไปบรรจุให้เต็มในราชรถให้เพียบพูนสองข้างราชรถ (1) อย่าให้ขาดเลย ฯ

อันว่าพระบาทศรีเวสสันดร ผู้เป็นกษัตริย์ประเสริฐนั้น ขับราชรถไปเห็นเหล่ามหาชนผองทั้งหลาย ชุมนุมรวมกันตรงสถานที่แห่งใดมากเล่า พระองค์ก็ขับราชรถมุ่งไปสถานที่แห่งนั้นแล ฯ พระองค์พระราชทานเครื่องประดับไปเป็นทานแก่มหาชนผองทั้งหลาย แล้วพระองค์ให้คำสอนว่า คุณก่อนญาติผองทั้งหลายเอ๋ย ท่านอยู่ทางนี้ จงอยู่ให้สนุกสบายอย่าได้มีเจ็บไข้ได้ป่วยเลย คุณก่อนเหล่าญาติผองทั้งหลายเอ๋ย ท่านทั้งหลายจงถือศีลให้ทาน อย่าประมาทเลย พระโพธิสัตว์มีพระบัญชาดังนี้แล้ว จึงเสด็จขับราชรถออกจากพระนครไป พระโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนวิเศษ ประเสริฐ พระองค์ให้ทานเรื่อยไปตามทางนั้นเองเป็นคารบ 18 ครั้ง ตราบนานหมดไม่มีอะไรหลงเหลือเลย ฯ ขณะนั้น พระโพธิสัตว์เสด็จหันราชรถ ออกจากพระนครแล้วทอดพระเนตรเหลื้อมมามองยังพระนครอีกครั้ง ขณะนั้นมหาปฐพีเองก็แยกแยะออกเป็น 7 ส่วน ใหญ่เท่ากับวงล้อราชรถ มี

(1) บางฉบับว่า ให้แผ่คายนั้ยมกระพองทั้งสองข้างนั้นแล ฯ

ตรงบริเวณที่พระมหากษัตริย์ทำให้ราชรถหมุนกลับนั่นเองฯ

เตน วุตต์ เหตุนั้นแล พระองค์ผู้ตรัสรู้ปรัชญาสรรพคุณญาณ มีพระบันชรุสวดสาซึ่ง
พระคาถา กับพระสารีบุตรเถระว่า

นิคมิตวาน นครา

นิวตติตวา วิโลกิตะ

คทาปี ปจวี กมปิ

ติเนรวนวุตกา ฯ

ดูก่อนสารีบุตรเถระเอ๋ย เมื่อครั้งเราดลาคยังเป็นพระเวสสันดรนั้น เสด็จหันราชรถออก
จากเชตุรนครนั้นแล้ว ทอดพระเนตรไปยังพิภพพระวรมาดาปีตาคาลครั้งนั้นแล้ว ก็อัสรรยเกิดมี
ณ ครานั้นมีมาปรากฏ อันมหาปฐพีมีความหนานั้นสองแสนอย่างมากไปถึง 4 หมื่นโยชน์ ย่อม
สะท้อนสะท้อน อันว่าพนมพระสินธุราชนั้นมีความสูง 8 หมื่น 4 พันโยชน์ก็ดี พนมหิมพานต์ก็ดี
พนมสัตตบริกษณ์ก็ดี ย่อมจะมียอดโอนอ่อนไหวเอนไปสู่เชตุรนครนั้นแลฯ

โส ปน สย โอลเถตวา มทุทปี อุโลกาเปตฺถุ กถมาห ฯ ณ กาลนั้น พระมหากษัตริย์ ทรง
มองดูอาตมพระองค์เองแล้ว จึงพระองค์ทอดพระเนตรไปยังพระนางมัทรี เห็นเหงาหงอยแต่ผู้เดียว
เอง ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งเป็นเพื่อนเลนา พระองค์จึงมีพระบันชรุกับพระนางมัทรีเป็นบาทกาดังนี้

อิงม มทุท นิสาเมหิ

รมมรูปว(1) ทิสฺสติ

อวาโส สิวีสฏฺฐสฺส

เปตฺติกํ ภวนํ มม ฯ

ดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย นางจงพินิจมองไปยังพิภพลำนาวพระวรมาดาปีตาแห่งเรา กับชาวศรีพิ
ราชภูรพองทั้งหลาย เห็นล่อประเสริฐยิ่งนักแล ฯ ณ กาลนั้น พระมหากษัตริย์เมื่อเสด็จจับราชรถ
จากที่นั่นไปแล้ว พระองค์มีพระบันชรุไปยังอำมาตย์ทั้ง 6 หมื่นล้วนที่เกิดร่วมวันกับพระองค์นั้น
จึงพระองค์มีพระบันชรุกับมหาชน ณ วันที่แห่ส่งพระองค์ พระองค์จับราชรถจากที่นั่นไปสักครู
ไชร์ พระองค์ก็มีพระบันชรุกับพระนางมัทรีว่าดังนี้

ภทุเท สเจ ปจฺจโต ยายกา อากฺขณฺหิตี อุปฺชาเรยฺยาสีติ ฯ ว่าดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย นางนั่ง
ราชรถหันหน้าไปข้างหลังมองให้รู้ เกรงมิขทานตามมาขอเราแลฯ

อดฺธสฺส สตฺตสฺสคกมฺหาทานํ สมฺปาปฺณิตฺถุ อสฺสโกณฺหิตา จตฺตาโร พุราหฺมณา นคฺรํ อาคนฺตฺวา
กุหิ ราชาคิ ปุจฺจิตฺวา อสฺส นํ ยาจิสฺสามาติ อนฺตฺนฺหิสฺสุ ฯ

ณ เวลานั้น มีพราหมณ์ 4 คน ไม่ทันได้รับสวดสวดมหาทานจากพระมหากษัตริย์เลย
พราหมณ์ทั้ง 4 คนนั้นก็

(1) บางฉบับว่า รมมรูปว ทิสฺสติ ฯ

เดินเข้าไปในท่ามกลางพระนครนั้นแล้ว ถ้ามหาชนพองทั้งหลายว่า คุณก่อนท่านทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรเสด็จไปสู่สถานที่ใดเสียแล้ว ฯ ขณะนั้นมหาชนพองสดับแล้วเฉลยว่า คุณก่อนพราหมณ์เอ๋ย พระบาทศรีเวสสันดรเป็นใหญ่แห่งเรานี้ ท่านให้ท่านเสร็จแล้วไซร้ เสด็จออกไปจากพระนครนี้แล้ว เดียวนี้เจ้าทั้งหลายมาถามหาใครอีกหนา ฯ พราหมณ์ถามอีกว่า ถ้าเช่นนั้นท่านเอาอะไรไปบ้าง ฯ เหล่ามหาชนพองสดับแล้วเฉลยว่า คุณก่อนพราหมณ์เอ๋ย พระองค์มีแต่ราชรถนั้นเอง พอแต่บรรทุกพระราชเทพีเท่านั้น ฯ ขณะนั้น พราหมณ์ทั้ง 4 คนคิดพร้อมกันว่า คุณก่อนพวกเราเอ๋ย มาเราจะไปตาม ขอเอาม้าอาชาไนยทั้ง 4 ที่ท่านเทียมเอาไปนั้นแล ฯ

อด มหุที เต อาคจฺจนฺเต ทิสฺวา ยาจกา อาคจฺจนฺติ เทวติ อาโรเจติ ฯ ณ เวลานั้น สมเด็จพระนางมัทรีเมียงมองไปเห็นพราหมณ์ทั้ง 4 คนเดินมาดั่งนั้นไซร้ พระนางทูลพระโพธิสัตว์ มหาบุรุษรัตนว่า ข้าแต่พระผู้เป็นใหญ่เอ๋ย เดียวนี้มีขอท่านเดินมาตามหลังเรา ฯ

อด มหาสคฺโต รถํ จเปติ ฯ ขณะนั้น พระมหาสัตว์พระองค์หยุดราชรถรอคอยพราหมณ์ ครั้นพราหมณ์เหล่านั้นเดินไปถึงพระโพธิสัตว์แล้ว ก็ทูลขอม้าอาชาไนยทั้ง 4 พระองค์ก็ปลด

ออกจากพระราชรถ แล้วให้ไปเป็นทานพราหมณ์มิได้เสียด้ายเลย ฯ

ตมฺคตํ ปกาเสนฺโต สตฺธา อาห ฯ อันอรรถธรรมใดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีได้ยังไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์บังจรัสดวงศาซึ่งบาทพระคาลาดังนี้ ฯ

ตํ พฺราหฺมณา อนฺวาคมฺ ๑ เต ตํ อสฺส อยาจิสฺ ๑

ยาจิสฺ ปฏฺฐิปาเทสิ จตฺนํ จตฺโร หเย ๑

ภิกษุเอ๋ย ครั้นพราหมณ์ทั้ง 4 คนไปตามขอม้าอาชาไนยทั้ง 4 นั้นไซร้ พระองค์ปลดม้าอาชาไนยทั้ง 4 จากระชากรให้ไปเป็นทาน ณ ขณะนั้นไม่ยากเย็นสักน้อยเลย ฯ

อสฺสสุ ปน ทินฺนุเสธฺ รตฺธํ อากาเสยว อฏฺฐาสิ ๑ คุณก่อนภิกษุเอ๋ย ครั้งพระมหาภักตริยให้ทานม้าอาชาไนยทั้ง 4 ในคราวนั้นแล้ว อันว่าพลอยประดับราชรถนั้นก็งมุงขึ้นไปกลางอากาศแล ฯ

อด พฺราหฺมณฺสฺ คตมตฺเตสฺยว จตฺตาริ เทวปฺตฺตา โรหิตฺมิ ควณฺณนาคนฺตฺวา รตฺธํ สมฺปฏฺฐิจฺจิตฺวา อคมฺสฺ ๑

ภิกษุเอ๋ย ณ กาลนั้น พระมหาภักตริยพระองค์ให้ทานม้าอาชาไนยทั้ง 4 ไปเป็นทานพราหมณ์ทั้ง 4 นั้นแล้ว ขณะนั้นมีเทวบุตรทั้ง 4 นิमितตนเองปลอมเป็นละมั่งทองทั้ง 4 มารับราชรถพระมหาสัตว์แล้วนำพระองค์ไปแล ฯ

มโหสถโต เตสํ เทวปุตฺตกาวิํ ญตฺวา อิมํ คาถมาห ฯ พระมหาสัตว์ทรงทราบซึ่งภาวะ
แห่งมฤคเหล่านั้นเป็นเทวบุตรแล้ว พระองค์จึงมีพระบัญชาทูลกับสมเด็จพระราชมัทรี โดยซึ่งบาท
พระคาคาดังนี้

อิงม มทุทิ นิสาเปหิ

จิตฺตรูปํ น ทิสฺสติ

มิกา โรหิจฺจวณฺณเณน

ทกฺขิณฺสุตา วหนฺติ มํ ฯ

ดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย นางจงเมียงมองไปยังละมั่งทองทั้ง 4 นั้นลอคุดจุม้าอาชาไนย ที่ผู้ให้
การฝึกฝนประไพแล้วมานำราชรถเรานี้ไป

อด นํ เอวํ คจฺจนฺตุํ อปโร พฺราหฺมโณ อาคณฺตุวา รถํ ยาจิ ฯ ณ ครานั้น มีพราหมณ์อีก
หนึ่งคนมาขอราชรถจากพระมหากษัตริย์นั้นแล้ว พระองค์ก็วางพระราชบุตร กับพระราชเทวีลง
จากรถนั้นแล้วไซ้ พระองค์ก็ให้ราชรถนั้น ไปเป็นทานพราหมณ์นั้นแล ฯ ครั้นพระองค์ให้ทานราช
รถนั้นแล้วไซ้ อันว่าเหล่าเทวบุตรนั้นเล่า ก็นิมิตกำบังตนแปลงกายหายไปแล

รตฺสูต ปน ทินฺนภาวํ ปกาเสนฺโต อาห ฯ อันว่าพระศรีสรรเพชญ์ พระองค์ได้ตรัสรู้
สรรเพชญ์ญาณ นำนิทานอาศัยพระราชรถให้ปรากฏ บทพระบาลีหลังจากเมื่อพระมหากษัตริย์
ให้ทานพราหมณ์นั้นไซ้ พระบัญชาทูลสดาซึ่งพระคาคาดังนี้

อเลตุล ปณจโม อาคา

โธ ตัม รถมยาจถ

ตสุส ตัม ปณียาธาสิ

น จสุส ปหโต มโน ฯ

ตโต เวสฺสนุตโร ราชา

โอโรเปตฺวา สกํ ชนํ

อสุสาสยิ อสุสรถํ

พฺราหฺมณฺสฺส ธเนสิโน ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อครั้งพระบาทศรีเวสสันดรบรรพไฟธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแล้วเสด็จออกไปจากเมืองพิชัยเขตอุดมธานีนั้น พราหมณ์ 4 คนวิ่งไปตามขอม้าอาชาไนย มีพราหมณ์อีกคนหนึ่งเป็นคำรบ 5 ไปตามขอราชรถ พระองค์ก็พระราชทานให้พราหมณ์นั้นถึงแม้เป็นการลำบากอย่างไรก็ดี ก็พระโพธิสัตว์จะมีพระราชหฤทัยห่วงใยโดยซึ่งจิตที่ตระหนี่นั้นห้ามมิได้เลย เหตุด้วยพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นเที่ยงแท้ปรากฏแล้ว

เมื่อครั้งพระบาทศรีเวสสันดรผู้เป็นมหากษัตริย์ยอมทำความเจริญแก่ชาวเมืองศรีพิริยฐาน พระองค์ให้ ทานราชรถเทียมด้วยม้าอาชาไนยทั้ง 4 แก่พราหมณ์ขอทานนั้นไซ้ พระองค์วางพระราชบุตรพระราชเทวีลงจากราชรถนั้นแล้ว พระองค์ปลอมประโลมให้ดำเนินไปด้วยพระบาทเปล่าแล้ว

อถ มหาสตุโต มหฺตึ อโวจ ฯ อันคืบนั้น พระมหาสัตว์พระองค์บังนุจรกับสมเด็จพระราชมัทรีว่าดังนี้

ตุวํ มหฺตึ กณฺหํ คณฺหาหิ

ลหฺกกา เอสา กนิญฺจกา

อหัง ชาลี คเหตฺตาสมิ

ครุโก ภาติโก หิ โส ฯ

ดูก่อนนางมัทรีเอ๋ย นางจงอุ้มแม่กฤษณา ผู้เป็นเด็กหญิงเล็กเบา ส่วนเราจะอุ้มเจ้าชาลีผู้เป็นพี่ใหญ่ฯ

त्मकुत् ปกาเสनुโต สตุตา อาห ฯ อันอรรถธรรมใดไม่ปรากฏกับบทพระบาลีภายหลัง พระผู้เป็นครู ได้ตรัสรู้แล้ว มีพระบัญชาสุวคสาซึ่งพระกาลาดังนี้

ราชา कुमारमाथाय

ราชपुत्ति ज थारिक्

समुत्तमाना पकुमम्

अनुमन्य पियथा ฯ

ดูก่อนภิกษุเอ๋ย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ประเสริฐนั้น พระองค์อุ้มเจ้าชาลีผู้เป็นลูกหัวปี อันสมเด็จพระราชมัทรีอุ้มนางกฤษณาผู้เป็นลูกหญิงเด็กเล็กนั้น ฯ อันว่ากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ มีพระทัยเป็นสุขไม่เป็นทุกข์เลย แล้วมีคำไพเราะกล่าวไปมาขณะดำเนินไปตามทางนั้นแลฯ

थानकण्ठम् ฯ อันว่าจะกล่าวสรรเสริญซึ่งการดำเนินทวนกันครั้งนี้เล่า ซึ่งประดับไปด้วยพระคาถาทั้งหลาย 219 พระคาถา นิรุติ์ ก็จบสำเร็จโดยซึ่งประการนี้เองแลฯ

จบทวนกันที่ 3 แต่เพียงนี้

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ 4

กัณฑ์วนปเวสน์

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

เต ปฏิปเถ อาคฺฉนฺเต มนุสฺเส ทิสฺวา กุหิ วฏฺกตปฺพุทฺโตติ ปจฺฉนฺติ ฯ

บพิตรเอ๋ย อันว่ากษัตริย์ทั้ง 4 องค์ เสด็จลี้ลาयाตราไปพบปะกับเหล่ามหาชนพองทั้งหลาย
เดินไปเดินมา จึงพระองค์ไถ่ถามหาทางไปสู่คีรีวงกตบรรพตว่าดังนี้ คุณก่อนท่านทั้งหลายเอ๋ย
อันว่าทางไปสู่พนมวงกตบรรพตนั้นอยู่ที่ใด ฯ ทูเรติ วทนฺติ ฯ อันเหล่ามหาชนพองทั้งหลายสดับ
พระบัญชาพระมหากษัตริย์แล้ว ควรให้ส่งสารกราบทูลว่าดังนี้ ข้าแต่มหากษัตริย์ประเสริฐเอ๋ย
อันว่าทางไปสู่พนมคีรีวงกตบรรพตนั้นไกลมากแล ฯ เตน วุตฺตํ เหตุฉนฺนแล พระองค์มีพระบัญชา
กับพระมหาสารีบุตรเถรสาวดเป็นบาทพระกาณดังนี้

ยทิ เกจิ มนุชา เอนฺติ

อนุมฺกฺเค ปฏิปเถ

มคฺคนฺเต ปฏิจฺฉาม

กุหิ วฏฺกตปฺพุทฺโต ฯ

เต ตตฺถ อเมห ปสฺสิตฺวา

กลฺลนํ ปรีเทวฺยํ

ทฺวณฺเณเต ปฏิวะทนฺติ

ทฺวเร วฏฺกตปฺพุทฺโต ฯ

โก สารีปุตฺต คุณ่อนสารีบุตรเอย ครั้งเมื่อเราตถาคตยังเป็นพระเวสสันดร เสด็จออกไปจากเชตุรนครนั้น พบปะกับมหาชนผองทั้งหลายเดินไปเดินมา โดยทางเท้าเล็กใหญ่ปะปนขุมนมากมายก็ดี ก็พระองค์มีพระบัญชาทูลถามว่า คุณ่อนท่านทั้งหลายเอย ทางใดไปสู่พนมวงกตบรรพตนั้น จงท่านทั้งหลายบอกข้าด้วย ฯ อันว่ามหาชนผองทั้งหลายสดับพระบัญชาทูลพระมหากษัตริย์แล้ว ก็พากันร้องรำพันสงสารกรุณาพระบรมโพธิสัตว์ แล้วทูลซึ่งคำดังนี้ว่า ข้าแต่พระมหากษัตริย์ประเสริฐเอย อันว่าทางไปสู่พนมกิริวงกตบรรพตนั้นไกลนักแล ฯ

มคฺคสฺส อุโณสุ ปุสฺสเสสุ วิวิธผลธาริโน รุกฺเข ทิสฺวา ทารกา โรทนฺติ ฯ เมื่อครั้งพระองค์เสด็จไปนั้นย่อมมีต้นไม้สองข้างทางนั้นเป็นอันมาก ประกอบด้วยดอกผลแดงจำต่างๆ พระราชมารทั้งสองเห็นแล้วอ่อนวอนพระบิดาเก็บให้ ณ ครานั้น ฯ เหตุด้วยอาณูภาพแห่งพระมหากษัตริย์นั้นแล้ว อันว่าต้นไม้ผองทั้งหลายที่สูง ยิ่งงว้างจะเอื้อมไม่ถึง เหตุด้วยพระบารมีพระโพธิสัตว์ อันว่าต้นไม้นั้นก็โอนอ่อนมาแทบพระหัตถ์ แล้วพระองค์เก็บให้พระราชบุตรทั้งสองบริโภคนั้นแล ฯ พระนางมัทรีเห็นเป็นอัศจรรย์ปรากฏดังนั้น พระนางก็สรรเสริญพระบารมีพระโพธิสัตว์ ฯ เตน วุตฺตํ

เหตุนี้แล พระองค์มีพระบัญชาทูลกับพระสารีบุตรเถระ สวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้

ยทิ ปุสฺสณฺติ ปวเน	ทารกา ผลิเก ทูเม
เตสํ ผลานํ เหตุมฺหิ	อุปโรทนฺติ ทารกา ฯ
โรทนฺเต ทารเก ทิสฺวา	อุพฺพิคฺคา วิปฺลา ทูมา
สยเมโวนมิตฺวาน	อุปลจฺจนฺติ ทารเก ฯ
อิทํ อจฺเจรํ ทิสฺวา	อพฺภุตํ โลมหํสนํ
สาธุการํ ปวตฺเตสิ	มทุทิ สพฺพญฺคโสภนา ฯ
อจฺเจรํ วต โลกสฺมี	อพฺภุตํ โลมหํสนํ
เวสฺสณฺตรสฺส เตเชน	สยเมโวนตา ทูมา ฯ

โก สารีปุตฺต คุณ่อนสารีบุตรเอย ณ ครานั้น พระราชมารทั้งสองทรงมองเห็นไพรพฤกษามีผลตระการในป่าใหญ่ ก็ทรงพระกันแสงเรียกร้องอยากได้ผลไม้เหล่านั้น อันว่าไพรพฤกษาสูงใหญ่ประหนึ่งว่าได้เห็นพระราชมาร ทรงแพระกันแสงเส้าโศก ประหนึ่งมีจิตสงสารกรุณาก็โอนกึ่งลงมาหาพระกุมารทั้งสองพระองค์ ฯ อันว่าสมเด็จพระราชมัทรีผู้ทรงซึ่งลักษณะลออพร้อม ทรงทอดพระเนตรเห็นเหตุอัศจรรย์ดังนั้นแล้วก็เกิดขนลุกขนพอง จึงถวายศัพท์สาธุการว่า อัศจรรย์อะไรอย่างนี้ไม่เคยมีในโลกนี้เลย เหตุด้วยเดชะ

บุญบารมีแห่งพระเวสสันดรมหาสัตว์ อันว่าต้นไม้ใดสูงเล่า ก็โอนกิ่งลงมาเองฯ

อิติ เขตตุนครโต สุวณฺณคิริตาโล นามปพฺพโต ปณฺจ โยชนานิ ฯ บพิตรเอย อันว่าจะกล่าวคณาระยะทางไกลออกไปจากเขตตุนครนั้นไปถึงภูเขาหนึ่ง นามสุวรรณคิริตาลบรรพตนั้น ไกล 5 โยชน์ จากโกนติมารานที่ไปถึงภูเขาหนึ่งชื่ออัญชนคิริบรรพตนั้น ไกล 5 โยชน์ จากนั้นไปถึงเมืองพราหมณ์แห่งหนึ่ง ชื่อทุนนวิภูฐานาภิณฑคาม ไกล 5 โยชน์ ต่อจากนั้นไปถึงมาตุลนคร ไกล 10 โยชน์แลฯ

อิติ ตํ รณฺุจฺ เขตตุนครโต ตีส โยชนานิ โหติ ฯ ว่าถ้าจะคณาคความไกลหนทางจากเขตตุนครนั้น 30 โยชน์ เหตุเวทดาสงสารกรุณาพระราชบุตรน่านอนนั้นเล่า ก็ย่นระยะทางให้ใกล้ซิด พระองค์เดินตั้งแต่เช้าตรู่ครั้นบ่ายหน่อย เสด็จมาถึงมาตุลนครนั้น ฯ เตน วุตฺติ เหตุนี้แล พระองค์มีพระบัญชาทูลกับพระมหาสารีบุตรเถร สวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้

สงฺฆิปีสฺส ปถํ ยกุขา

อนุกมฺปาย ทารเก

นิกฺขนฺตทิวสเณว

เจตฺรณฺุจฺมฺปาคมํ ฯ

ดูก่อนสารีบุตรเอย อันว่าพระมหากษัตริย์ทั้ง 4 พระองค์ เสด็จออก

จากเหตุการณ์นั้น โดยซึ่งทางไกลเท่าใดก็ดี เหตุด้วยเทวดาสงสารกรุณาพระราชาบุตรนำถนอมนั้น
เล่า ก็ย่นระยะทางให้ใกล้ชิดถวาย พระมหากษัตริย์พระองค์ลืลาออกตั้งแต่เช้าตรู่ครั้นถึงตะวันตก
สักหน่อย เสด็จถึงนครเจตราชูรณนั้นแลฯ

ตมตล ปกาเสนโต สตถา อาห ฯ อันอรรถธรรมไฉนไม่ปรากฏ บทพระบาลีไฉนไม่แจ้งชัด
ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์บังนุชกับพระภิกษุพองทั้งหลาย สวดเป็นอรรถบาทพระคาถา
ดังนี้

เต คนฺตุวา ทิมมทฺธานํ

เจตฺรภูมฺปาคมํ

อิทฺธํ ผิโต ชนปทํ

พหุมนํสุโรทกํ (1)

ภิกษุเอย เมื่อครั้งกษัตริย์ทั้ง 4 องค์ เสด็จเดินโดยซึ่งทางไกลตราบไปถึงเจตราชูรณนั้น ฯ
อันว่าในเมืองนั้นเล่า ย่อมสัมฤทธิ์บริบูรณ์ด้วยเหล่าราษฎรประชาชนพองทั้งหลาย อันเกษมสันต์
สนุก ประกอบ ด้วยข้าวน้ำทองเงินรัตนากองอันมาก(2)ฯ

ตทา มาตุลนฺครํ สญฺญํ ขตฺติยสทฺธานิ วสนฺติ ฯ

ในครานั้น อันว่าในมาตุลนครนั้นเอง มีมหากษัตริย์ทั้ง 6 หมื่น

-
- (1) ฉบับชาดกอื่นว่า “พหุมนํ สุโรทกนฺติ” ดังนี้ก็มี ฯ บางฉบับว่า “พหุมนํ สุโรทกนฺติ” ดังนี้ก็มี
(2) บางฉบับว่า “ความพึงพอใจประกอบด้วยข้าวสาลีขาวแกงเอร็ดอร่อย อันประดับไปด้วยปลาเนื้อ
ย่ำพล่าฆ่าหมกเป็นอันมาก” ฯ

เสวยราชสมบัติ สถิตอยู่ ณ นครนั้นเอง เมื่อครั้งพระมหากษัตริย์ทั้ง 4 พระองค์ไปถึงแล้วพระองค์
ไม่เข้าไปในนครนั้น พระองค์ขึ้นไปประทับบนศาลาแห่งหนึ่ง อยู่ ณ ประตุนครนั้นแล ฯ ครานั้น
สมเด็จพระราช มัทรีผู้เป็นอัครมเหสีศรีรัตนประเสริฐ นางเข้าไปปิดกวาดผงฐลี ดินทรายทูปนวด
พระบาทพระโพธิสัตว์แล้วนางถวายบังคมมาสถิตอยู่ข้างประตูศาลานั้น เจาะตรงพระพักตร์แห่ง
พระมหากษัตริย์นั้นเอง ฯ อันว่าเหล่ามหาชนพองทั้งหลาย ถึงแม้บุรุษกิติ สตรีกิติ เดินเข้าไปใน
พระนครนั้นแล้ว ย่อมเมียงมองมายังพระนางมัทรี แล้วสำคัญว่าเป็นกษัตริประกอบด้วยลักษณะอัน
ประเสริฐ แล้วสตรีทั้งหลายนั้นก็เข้าไปถวายบังคมอยู่เป็นบริวารบำเรอพระนางแล ฯ

ตมตฤ์ ปกาเสนุโต สตุลา อาห ๆ อรรธธรรมไคยังไมปรากฏ บทพระบาไลไคยังไมแจ้งชัด
 ครันพระองคไคตรัสรู้แลว พระองคสวดเป็นบาทคาถากับพระภิกขพองทั้งหลายว่าดังนี้

เจตีย์โย ปริกัรึตุ

ทิสฺวา ลกฺขณมากตํ

สุขุมมาลี วัฒายยุยา (1)

ปตฺตিকা ปริชาวติ ฯ

วยุหาหิ ปรียาอิตฺวา

สัปดาห์ รณรงค์ จ

สาขา มทที่ อรณณสมี

ปตติกา ปริชาวติ ฯ

(1) ซาคคบาตีว่า วตาเยยยา ดังนีก็มิ ๗

ดูก่อนเหล่าภิกษุทั้งหลายเอ๋ย อันว่าเหล่าสตรีทั้งหลายมาบำเรอเป็นบริวารแล้วทูลว่า ข้าแต่นางผู้มีบุญประเสริฐเอ๋ย พระนางเคยประทับอยู่สนุกสุขสบาย เดียวนี้ ล้นเกล้ามีทุกข์อันใด มาเบียดเบียนพระองค์ ก็พระองค์มาแต่พระบาทาเปล่าไร้สุพรรณบาทุจะสวม ณ พระบาท ข้าแต่ กษัตริย์มีลักษณะประเสริฐเอ๋ย อันว่าคานหามสุพรรณสิวิกาก็ดี ราชรถก็ดี ดำริ พาชี้ พลเดินเท้าก็ดี พระองค์เก็บไว้สถานแห่งใด ก็ล้นเกล้าเสด็จมาเพียงพระองค์เอง ตามทางป่าใหญ่นี้ล้นเกล้า ฯ บพิตรเอ๋ย อันว่าเหล่าชาวนครทองทั้งหลายนั้น เห็นพระมหากษัตริย์ทั้ง 4 พระองค์ลำบากว่าหว่า ลำพังไม่มีที่พำนักดังนั้น แล้วก็พากันคร่ำครวญวิ่งเข้าไปทูลพระมหากษัตริย์ทั้ง 6 หมื่นนั้น ฯ อันว่า เหล่ามหากษัตริย์ทั้ง 6 หมื่นนั้นเล่า ทรงสดับเหล่ามหาชนทองดังนั้นก็แล้ว ย่อมยกพระหัตถ์วาง เหนือเศียร ก่อนพระอุราทรงพระกันแสง เสด็จวิ่งไปสู่สำนักพระโพธิสัตว์มหายะธาณ ณ ครา นั้นแลฯ

ตมตถ์ ปกาเสนุโต สตถา อาห ฯ อันว่าอรรถธรรมใดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่ แจ่มชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์บัญญัติกับเหล่าภิกษุทั้งหลายว่าดังนี้

ตํ ทิสฺวา เจตปโมกฺขา

โรทมนา อุปคมฺ

กจฺจิ นุ เทว กุสลํ

กจฺจิ เทว อนามยํ

กจจิ ปิตา อโรโค เต (1)	สิวิณญจ อนามย
โก เต พล มหาราช	โก นุ เต รตมณฑล
อนสุสโก อรธโก	ทิมมทธานมาคโค
กจจามิตเตหิ ปกโค	อนุปปตฺโตสิม ทิสํ ฯ

ภิกขุเอย ฌ เวลานั้น อันว่าเหล่ามหาชนพ้องกับกษัตริย์เจตราชฎูรทั้ง 6 หมื่น ครั้นได้ยินข่าวเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์แล้ว ก็มิขม้นเอาเสื้อผ้ารัตนกร มาถวายพระโพธิสัตว์ทันทีทันใด แล้วย่อมทรงพระกันแสงทูปอราสงสารกรุณา พระมหากษัตริย์บุษรัตนกับพระนางมัทรีเสด็จลีลามาค ด้วยความลำบากยิ่งนัก เหล่ากษัตริย์เจตราชฎูรพ้องทั้งหลาย ถวายบังคมพระโพธิสัตว์บุษรัตนแล้ว พุจฉาปราศรัยกราบทูลถามว่า ข้าแต่มหากษัตริย์ประเสริฐเอ๋ย พระองค์อยู่ทุกวันนี้ สภาพไร ซึ่งความเจ็บป่วยหรือเป็นทุกข์อาสวกในพระทัยแห่งมหาราชยังมีหรือไม่ หรือหนึ่งพระองค์อยู่เป็นสุขสบายพรรณรายหรือไม่ อันว่าศิริสวัสดิ์ยังมีหรือไม่ อันว่าสมเด็จพระวราชมารดาบิดาพระองค์อยู่ทางโน้น ยังมีพยาธิโรคาชราเจ็บป่วยมาเบียดเบียนหรือไม่ อันว่าเหล่าชาวศรีพิราษฏรประกอบด้วยพลสกลโยธาเสนามัตยพ้องทั้งหลาย นั้นยังเป็นสุข

(1) ฉบับชาดกบาลีว่า “ กจจิ ปิตา อโรคา เต ” ดังนี้ก็มี แปลว่า พระราชมารดาพระราชบิดาของพระองค์ไม่เจ็บไข้ได้ป่วยไข้ไหม?

สบายหรือไม่ อันว่าเสนาช้าง เสนาม้า เสนารถ เสนาพลเดินเท้า คานหามสุพรรณสิวิกา แล้ว
พระองค์เก็บไว้แห่งใดนา ก็พระองค์เสด็จลี้ลาชรามาแต่พระองค์เองโดยซึ่งทางไกลอย่างนี้ เกรง
ศัตรูสิ่งใดสิ่งหนึ่งมันมาเบียดเบียนพระองค์ หรือประการหนึ่งประทับอยู่สุขสบายหรือไม่

อถ เนลั สฎฐีสหสฺถานิ ราชนิ มหาสตุโต อตุตโน อาคตการณิ กเถนุโต อาห ๑ ณ เวลา
นั้นพระโพธิสัตว์สดับคำเหล่ากษัตริย์เจตราชูรทั้ง 6 หมื่นนั้นแล้วพระองค์สำแดงแกลงซึ่งสภาพ
อาการพระองค์ลีลามานั้น ทรงมีพระบันฑูรสวดซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

กุสฺลยเจว เม สมฺมา	อโธ สมฺมา อนามย
อโธ ปิตา อโรโค เม	สิวินฺลฺลฺล อนามย ๑
อหํ หิ กุญฺชริ ทชฺช	อิสาทนฺตํ อรุพฺพหฺว
เขตฺตตฺถญฺญํ สพฺพพฺพุทฺธานํ	สพฺพเสตํ คชฺชุตฺตมํ ๑
ปญฺจุกฺกมฺพลสฺสยฺจนฺนํ	ปภินฺนํ สตฺตุมทฺทหนํ
ทหนฺตี สวาลวิชนี	เสตํ เกลาสสาทิสํ ๑
สเสตจฺจุตฺตํ สุปฺตฺถเยยฺย	สาธพฺพนํ สหตฺถิปิ
อคุคฺคยานํ ราชนวหิ	พฺรหฺมณฺณํ อทาสหํ ๑
ตสฺสมี เม สิวิโย กุทฺธา	ปิตา จุปฺพโถมโน

อรรถุทธิ ม ราช

วงศ์ จุณามิ ปุพพ

โสภาส สมมา ชานาถ

วเน ยตุถ วสมหเส ฯ

ดูก่อนมหาราชเอ๋ย อันว่าสภาพเป็นทุกข์ข้อผาสุกนั้นหาไม่เลย มหาบพิตรเอ๋ย อันว่าศิริสวัสดิ์ย่อมมีแก่เรา ฯ มหาบพิตรเอ๋ย ประการหนึ่งเล่า สมเด็จพระวราชมารดาบิดาแห่งเรา ไร้พยาธิโรคอาชรามาเบียดเบียนพระองค์เลย อันว่าเหล่าชาวศรีพิราษฏรเล่าย่อมไม่มีความเจ็บป่วยทั่วกันเพื่อนเอ๋ย อันการเดินทางมาของเรานี้ เนื่องจากเราให้ทานช้างปัจจันนาเคนทร์นั้นไปแก่พราหมณ์ทั้ง 8 คน อันว่าช้างนั้นไซ้ใหญ่จำเริญขึ้นเต็มกำลัง ย่อมมีทางขวางอนขึ้น แล้วฉลาดรู้สารพัดศึกสงครามทั้งปวง อันเป็นช้างใหญ่ประเสริฐล้น สามารถบดขยี้ช้างศัตรูทั้งฝูง ย่อมมีกายนั้นล่อขอชาวคฤพณมโกลาศบรรพต มีหางยาวทำนองกวาดพื้นธรณีย่อมเป็นช้างตัวผู้ประเสริฐ สมกับเสวตฉัตรราชสมบัติ ควรเป็นพาหนะแห่งมหากษัตริย์ราช ฯ ดูก่อนมหาบพิตรเอ๋ย เหตุด้วยเราให้ช้างปัจจันนาเคนทร์นั้น ไปเป็นทานพราหมณ์ เหตุนี้พวกชาวศรีพิราษฏรของทั้งหลายพากันจึงโกรธ ทั้งสมเด็จพระวราชมารดาบิดาก็ทรงพระพิโรธยังเรา แล้วเนรเทศเราออกจากเมือง ให้ไปอยู่ ณ พนมคีรีวงกตบรรพตนั้นแล ฯ

คโต (1) ราชโน อาหสุ ฯ ณ เวลานั้น อันว่าเหล่ากษัตริย์เจตราชฎรทั้ง 6 หมื่น สดับพระบันฑูรพระโพธิสัตว์แล้วกราบทูลว่าดังนี้

สุวาคตนุเต มหาราช

อโถ เต อทุราคต

อิสสุโรติ อนุปปคโต

ย อิตฺถลิ ปเวทย ฯ

สาก กิถ มฐ มถ

สุทฺธ สาลินโมทน

ปริญฺญช มหาราช

ปาหุโน โนสิ อาคโต ฯ

ข้าแต่มหากษัตริย์ประเสริฐเอ๋ย อันการดำเนินพระองค์ลีลามานี้ก็เห็นประเสริฐล้นพ้นยิ่ง ไม่มีท่าทางว่าพระองค์ลีลามานี้ที่ไกลนั้นเลย เหมือนพระองค์อยู่แถวนี้ด้วยกันกับเหล่าข้าพระองค์ ฯ บพิตรมหาราชเอ๋ย ถึงแม้รากบัวก็ดี สายบัวลินจงกระเจียวก็ดี เอมาคดลูกกับน้ำผึ้ง อันประกอบด้วยข้าวน้ำโภชนสาทิบริสุทธีย่อมขาวลอประไพ อันประกอบไปด้วยเนื่อปลาอย่าพล่าของทั้งหลายเป็นอันมาก ขออัญเชิญพระองค์เสวยราชย์สมบัติสถิตอยู่เป็นใหญ่ยอดแห่งเหล่าข้าพระองค์ อยู่ ณ นครนี้แล ฯ พระบาทศรีเวสสันดรบรรพโพธิสัตว์ สดับคำกษัตริย์เจตราชฎรทั้ง 6 หมื่นนั้นแล้ว พระองค์มีบันฑูรกลับเป็นบาทพระคาถาดังนี้

(1) ฉบับอื่นว่า “เต ราชโน อาหสุ” ดังนี้ก็มี ฯ

ปฏิกุคหิต์ ยัม ทินนุ

สพฺพสฺส อคฺคิมิยํ กตํ

อวรฺกฺกสฺส มํ ราช

วงฺกํ คจฺจนามิ ปพฺพตํ

โองาสํ สมฺมา ชานาถ

วเน ยตฺถ วสฺสมฺหเส ฯ

สมฺมา คุณอนเพื่อนรักทั้งหลายเอ๋ย อันว่าทรัพย์ใดเล่าเป็นทรัพย์รับรองแขก ก็มหาราชเอ๋ย มาให้เรา ๆ จะรับเอาไว้ แต่ว่าสมเด็จพระมหากษัตริย์ทรงพระพิโรธแก่เรา ๆ ต้องไปสู่นมกิริวงกต ขอให้มหาราชแนะทางเรา ๆ ไปอยู่พนมกิริวงกตบรรพตนั้นแล้ว

เต ราชานโ อหํสุ ฯ เหล่ากษัตริย์เจตราชูรพองทั้งหลายสดับพระบัญชาพระบรมโพธิสัตว์ แล้วกราบบังคมทูลตอบสวดยเป็นบาทพระภาณดังนี้

อิเชว ตาว อจฺจนสฺส

เจตฺรญฺเจ รเถสภ

ยาว เจตา คมิสฺสสนฺติ

รณฺโณ สนฺติก ยาจิตุํ

นิชฺฌาเปตุํ มหาราช

สิวินํ รณฺจวตฺตนํ

ตํ ตํ เจตา ปฺรกุจฺจิตฺวา

ปีติตา ลทฺธปจฺจยา

ปรีวาเรตฺวาน คจฺจนฺติ

เอวํ ชานาหิ ขตฺติย ฯ

ข้าแต่พระสมมุติเทพ มหากษัตริย์ประเสริฐเอ๋ย ขอประทานล้นเกล้าเสวยราชย์อยู่ ณ นครข้าพระองค์นี้ ฯ ก็ข้าพระองค์ทั้ง 6 หมื่นนี้จะไปทูลพระบาทศรีสัตนาคนหุต บอกล่าชาวศรีพริษาณูรพองทั้งหลายให้

เขายกโทษพระองค์ ฯ ข้าแต่มหाराชเอย อันเหล่าชาวศรีพิราษฏรนั้น คราเมื่อเขารู้ว่าพระบาท
ศรีสัตยชัยยกโทษพระองค์แล้ว ก็ชาวศรีพิราษฏร เขาจะมาแวดล้อมบำเรอเป็นบริวารของพระองค์
นั้นเป็นอันมากแลฯ มหาศตฺโต อาห ฯ พระมหาสัตฺว์ สดับคำบรรดาภักตริย์เจตราชฏรนั้นแล้ว
พระองค์มีพระบัญชาทูลสั่งอรรธบาทพระกาณดังนี้

มา โว รุจิตฺถ คมนํ

รณฺโณ สนฺติก ยาจิตุํ

นิชฺฌาเปตฺถุ มหาราชํ

ราชาปี ตตฺถ น นิสุสโร ฯ

อจฺจุคฺคตา หิ สิวีย

พลฺลคฺคา เนคมา จ เย

เต ปชฺเชตฺถมิจฺจุหนฺติ

ราชานํ มม การณา ฯ

ดูก่อนมหาบพิตรเอย จงท่านทั้งหลาย สดับคำเรา เราจะสำแดงแถลงบอก ว่าถ้าเราได้รับ
เสวยราชย์สมบัติอยู่ ณ นครนั้นแล้ว อันว่าคำติเตียน 2 ประการย่อมเกิดมีปรากฏ คือชาวศรีพิ
ราษฏรเขาจะติเตียนเราว่า โอ้ พระเวสสันดรเอย เสวยราชย์สมบัติไม่สถิตอยู่โดยครรลองธรรม
เขาเข้าใจดังนี้แล้ว เขาจึงเนรเทศขับไล่ออกจากเมืองให้ไปอยู่ ณ พนมคีรีวงกตบรรพตไกลโพ้น
ประการหนึ่ง แล้วอีกประการหนึ่ง เดียวนี้มาเห็นเขาขับยั้งให้เสวยราชย์ดั่งนั้นไซ้รู้ ก็เสวยราชย์
หน้าตาเฉย ดูก่อนมหามิตรเอย อันว่าเหล่าท่านว่าจะไปทูลพระบาทศรี-

สัญญาให้พระองค์ยกโทษเรานั้นไม่ควรแก้ท่านทั้งหลายเลย อันว่าพระบาทศรีสัญญาพระองค์เป็น
กษัตริย์ใหญ่ อุดมประเสริฐเลิศก้องในหมู่ประชาผองทั้งหลายแน่แท้ คือเหล่าชาวศรีพิราญรพอง
ทั้งหลายเขาโกรธแล้วเขาชุมนุมกันประกอบด้วย นายช้าง นายม้า นายเกวียน นายพล นอกค่านา
ชนบทผองทั้งหลาย เขาจะฆ่าพระองค์ เนื่องเพราะเรานี้เอง เราจึงรีบมาเดี๋ยวนี้

ดูก่อนมหาพิตเรย ถ้าหากรู้ว่าป่าแห่งใดสนุกสุขสบาย จงท่านทั้งหลายบอกเรา ๆ จะไป
อยู่ ณ ป่านั้นแล

คโต ราชาน อหิสฺส ๑ อันคัตนั้นเหล่ากษัตริย์เจตราชญ์รพองทั้งหลาย สดับพระบัญชา
พระบรมโพธิสัตว์แล้ว ทูลเป็นบาทพระภาคว่า

สเจ เอสา ปวตุเตตถ

รฏฐสฺมี รฏฐวทุทน

อิเชว รหฺช กเรหิ

เจเตหิ ปริวาริโต ๑

อิทฺธํ ผิตถจิทํ รฏฺฐํ

อิทฺธํ ชนปโท มหา

มตี กโรหิ ตวํ เทว

รหฺชสฺสสมนุสสาสิตุ ๑

ข้าแต่พระองค์ยอมทรงทำความจำเริญ แก่ชาวศรีพิราญรพเย ถ้ามีเหตุเกิดขึ้นในแดนนั้น
ไซ้ ขอพระองค์ครองราชย์สมบัติในนครของเหล่าข้าพระองค์นี้ ย่อมมีกษัตริย์เจตราชญ์รพองทั้งหลาย
ห้อมล้อมเป็นราช

บริวาร ฯ ประการหนึ่ง แผ่นดินเจตราชูรก็กว้างใหญ่เป็นปึกแผ่นอุดมสมบูรณ์ ข้าแต่มหากษัตริย์
ประเสริฐเอ๋ย ขอพระองค์ยอมรับ เพื่อครอบครองราชสมบัติเป็นยอดแห่งเหล่าข้าพระองค์เทอญ ฯ

คโต เวสฺสณตโร อาห ฯ บพิตรเอ๋ย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรบรมโพธิสัตว์พระองค์
สดับสิ้นคำกษัตริย์เจตราชูรทั้ง 6 หมั่น ทูลอ่อนวอนอัญเชิญ พระองค์ให้เสวยราชสมบัติเสวตฉัตร
ครองพระนครดั่งนั้นไซ้ พระองค์มีพระบั้นทูลแก้ปัด กับเหล่ากษัตริย์เจตราชูรผองทั้งหลายว่า

น เม ฌนุโท มติ อตุลิตุ	รชฺชสฺสสมนุสาสิตุ
ปพฺพาชิตสฺส รชฺชสฺมา	เจตปฺตุตา สฺสณาท เม ฯ
อตุลฺลา ลิวีย อสฺส	พลคฺคา เนคฺคา จ เย
ปพฺพาชิตสฺส รชฺชสฺมา	เจตา รชฺเชภิสฺสเยยฺย ฯ
อสมฺโมทียปิ โว อสฺส	อจฺจนตุ มม การณ
ลิวีย ฌณฺทณฺณจาปี	วิคฺคโห เม น รุจฺจติ ฯ
อตุลฺลา ฌณฺทณฺ โฆริ	สมฺปหาโร อนปฺโปโก
เอกสฺส การณ มยฺหิ	หิเสยฺย พหุโก ชโน ฯ
ปฏิกฺคหิตํ ยํ ทินฺนํ	สพฺพสฺส อคฺคิมฺย กตํ
อวรฺุทฺธสิ มํ ราชา	วงฺกํ คจฺฉามิ ปพฺพตํ
โอภาสํ สมนฺมา ชานาถ	วเน ยตุล วสฺสมฺหเส ฯ

ดูก่อนมหามิตรเอ๋ย ถ้าเราเสวยราชสมบัติอยู่ ณ ครนี้แล้ว คงจะชาวศรีพิราษฎ์ผองทั้งหลาย
เขาจะยกพลสกลโยธาเสนามาตย์ ยกทัพเคียดดาบแผ่เต็มทั้งพื้นมหาปฐพี ขมิขมันมุ่งมาห้อมล้อมมาตุ
ลนกรนี้ ปราบกฏแน่นนอนเลย ฯ ดูก่อนเพื่อนรักเอ๋ย เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วก็มันจะเกิดเป็นโกลาหลวุ่นวาย
ซึ่งศึกสงครามฆ่าฟันกัน อันเหล่ามนุษย์นามหาชนผองทั้งหลาย นั้นย่อมตายเป็นอันมากแน่นอนเลย
เหตุนี้แล มันไม่เกิดจากผู้ใดเลย มันเกิดเพราะเราเสวยราชสมบัตินี้เอง เหตุนี้ เราไม่ตามใจอยู่
เสวยราชสมบัติเลย เพื่อนรักเอ๋ย ถ้า मैंเพื่อนรักเมตตาเราแล้ว ก็เราขอแต่เสปียงอาหารไปกินตาม
ทาง ฯ เพราะชาวศรีพิราษฎ์เขาเนรเทศขับไล่เราออก ก็เราจะไปอยู่ ณ พนมคีรีวงกตบรรพตโน้นแล ฯ

เอวณฺจ ปน วตฺวา มหาสคฺโต อนกปริยา เยน ยาจิโตปิ รชฺชํ น อิจฺฉิ ฯ อันว่าพระมหา
สัตว์ พระองค์นำบรรยายแถลงมาเป็นที่สดับบอกเหล่ากษัตริย์เจตราชูรผองทั้งหลายนั้นเป็นอันมาก
เหตุด้วยพระองค์ไม่ยอมอยู่เสวยราชสมบัติเลย แล้วเหล่ากษัตริย์เจตราชูรผองทั้งหลาย ย่อมบูชาให้
ศัพทสาธการแก้มหาบุรุษรัตนนั้นเป็นอันมาก แล้วไปด้วยพรมเจียมหุ้มริมแพรพรม บ้างซึ่งมูลี่มาน
ป้องกันพิทักษ์รักษาพระโพธิสัตว์อยู่ ณ ศาลานั้นแล ฯ

บพิตรเอย ครั้นเช้าตรู่ขึ้น พระองค์เสด็จลี้ลาไปชำระสระสระพระเกศาตกแต่งกายาแต่เช้าตรู่เสร็จแล้ว พระองค์เสวยซึ่งโภชนาหารอันมีรสอร่อยเสร็จแล้ว เสด็จลี้ลาออกไปจากศาลารวมกับเหล่ากษัตริย์เจตราชฎรพองทั้งหลาย ย่อมมาแวดล้อมเป็นราชบริวารแล ฯ พระบรมโพธิสัตว์กับเหล่ากษัตริย์เจตราชฎรทั้ง 6 หมื่น เสด็จลี้ลาไปถึงประตูป่าพนมคีรีวงกตบรรพต อันมีความยาวทางนั้น 15 โยชน์ ครานั้นเหล่ากษัตริย์เจตราชฎรกราบทูลแนะทางพระโพธิสัตว์ไปข้างหน้า อันมีทางไกล 15 โยชน์ จึงสวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้

ตคฺชม เต มยมกฺขาม

ราชสี ยตฺถ สมนฺนติ

เอส เสโล มหาราช

ยตฺถ ตฺวํ สห ปุตฺเตหิ

ตํ เจตา อนฺุสาสีสุ

อิโต คจฺฉ มหาราช

อด ทกฺขลล ภาทฺทนฺเต

นนานาทุมคณากิณฺณํ

ตมตฺติกฺกมฺม ภาทฺทนฺเต

ยถาปี กุสลา ตถา

อาหุตคฺคิ สมหิตา ฯ

ปพฺพุโต คณฺฐมาทโน

สหา ภริยาย จจฺฉลล ฯ

อสุตฺตเนตฺตา รุทฺทมฺมุขา

อุทฺธํ เยนฺตุตฺตรามุโข ฯ

เวปฺปุลลํ นาม ปพฺพุตํ

ลลิตจฺฉนํ มโนรมํ ฯ

อด ทกฺขลล อาปํ

นที เกตุมดี นาม	คมภีร์ คิริคพภร์ ๑
ปฐุโลมมจจากิณณ	สุปติตถ์ มโหทก
ตตถ นุหาตวา ปวิตวา จ	อสุสาเสตวา สุปุตเต
อถ ทกขสิ ภททนุเต	นิโครธ มฐวิปุล
รุมมเก สิบเร ชาค	สิตจฉาย มโนรม ๑
อถ ทกขสิ ภททนุเต	นาลิก นาม ปพพต
นทานาทิขคณากิณณ	เสถ กิปริสายุต ๑
ตสส อุตตรปพเพน	มุลินโท นาม โส สโร
ปฐุทริเกหิ สลจนโน	เสตโสคนุริเยหิ จ ๑
โส วน เมฆสงกาส	ฐว หริตสททล
สโหวาปิสเปกชีว	วนสณท วิคาหิย
ปฐุพรุกเขหิ สลจนน	ผลรุกเขหิ จุภย ๑
ตตถ พินทุสสุรา วคอุ	นทานาวณณา พหุ ทิชา
กษนตมุปกษนุติ	อตุสมปุปิเต ทูเม ๑
คนตุวา คิริวิฑคณานิ	นทีน ปภวานิ จ
โส อททส ปกษรณิ	กรณชกกุชายุต ๑
ปฐุโลมมจจากิณณ	สุปติตถ์ มโหทก
สมณจ จตุรสสณจ	สาฐ อปปฏิคนุริย ๑

ตศฺสา อุตฺตรปฺพุเพน

ปณฺณสาลํ อมาปย

ปณฺณสาลํ อมาเปตฺวา

อญฺญาจริยาย อิทล ๑

ข้าแต่พระสมมุติเทพกษัตริย์มหาประเสริฐเอย พระองค์เมื่อยังมองไปยังภูเขานั้น เห็นปรากฏท่านสมมุติเรียกกันมาบรรพต พระองค์เสด็จจากนั้นไปสักหน่อย จะถึงภูเขาแห่งหนึ่งชื่อ วิบูลบรรพต อันเต็มด้วยดอกไม้ไปด้วยต้นไม้ใหญ่เล็กพองทั้งปวงนั้นเป็นอันมาก อันมีกิ่งนั้นยาวเพื่อย แผล่กิ่งก้านสาขา ดอกใบ ซึ่งมีร่มเงานั้นเย็นสนุกสุขสบาย ๑ อีกประการหนึ่ง อันว่าเหล่ามาณพผู้เจริญรุ่งเรืองพองทั้งหลาย ย่อมอาศัยพำนักอยู่ ณ สถานนั้นแล แล้วพระองค์ข้ามจากนั้นไปอีก พระองค์จะได้ถึงเห็นแม่น้ำแห่งหนึ่งชื่อเกตุมดินที อันมีน้ำนั้นลึกใสเย็นสนุกสุขสบาย ปราศจากตะไคร่สาหร่ายเศษขยะพองทั้งหลาย อันเต็มด้วยปลาพองทั้งหลายย่อมตัวใหญ่ๆ แล้วมีฝั่งนั้นเตี้ย มีทำนายนั้นราบเสมอ มีน้ำนั้นมาก ขอพระองค์ทรงชำระพระวรกาย ปล่อยพระราชนบุตร พระราชเทวี แล้วพระองค์ค่อยลี้ลาออกจากนั้นไปหน่อยจะได้พบต้นไทรใหญ่ 1 อันมีผลนั้นสุกแดงปลั่ง มีโอชารสหวานอร่อย ประคบน้ำผึ้ง อันมีกิ่งนั้นแผ่สาขา (1) มีร่มเงาเย็นสนุกสุขสบาย แล้วพระองค์จะเสวยผลไทรนั้น ร่วมกันกับพระ

(1) บางฉบับว่า “อันมีกิ่งนั้นยาวสยายแผ่สาขา” ดังนี้ก็มิ ๑

ราชบุตรพระราชเทวีอยู่ ณ สถานนั้นแล อีกประการหนึ่ง พระองค์เสด็จจากนั้นไปได้เห็นภูเขาหนึ่งชื่อนานาภิบรรพต อันเต็มด้วยหินอันล่อประไพเต็มไปด้วยปักษีพองทั้งหลาย คือ กินรี กินรา ซึ่งร้องรำทำเพลงประหนึ่งว่าเพลงบรรเลงระบำที่มีอยู่ ณ สวรรค์เทวโลกโน้นแล

บพิตรเอย ถ้าเสด็จลี้ลาไป ตามเชิงเขานาภิบรรพตโดยอยู่ข้างทิศอุดรนั้น พระองค์จะได้เห็นสระ 1 ท่านเรียกว่ามูจลินทสระ อันดารดาษเต็มไปด้วยบัวขาว บัวแดง กุมุท อุบล ลินจง สัตตบงกช สายบัวเล็ก บัวสาย ผักบุ้ง แพงพวย พองทั้งหลายเป็นอันมาก พระองค์เข้าไปในกลางป่านั้นแล้ว ก็จะได้เห็นสุมาเชิงกราส(หญ้าชนิดหนึ่ง)งอกขึ้นเต็มด้วย มีสีดำ เขียวขจี ประคบน้ำฝน ฟ่ำ อันว่าหญ้าเหล่านั้นเล่าขึ้นเต็มด้วยพุ่มทั้งป่านั้น ย่อมเป็นลำนาวแห่งราชสีห์ข้างป่าพองทั้งหลายนั้น ๑ ประการหนึ่ง ข้าแต่พระมหากษัตริย์ประเสริฐเอย อันว่าปักษีพองทั้งหลายนั้น ย่อมมีกำเนิดสองครั้ง คือเป็นไข่แล้วฟักเป็นเป็นลูก อยู่สองข้างพงไทรนั้น ย่อมร้องก้องดังเจี๊วเจี๊ว อันมีสำเนียงนั้นไพเราะต่างๆ แล้วร้องเกาะบนกิ่งไม้มีผลดอกบานสะพรั่งตามฤดูแล บพิตรผู้เป็นใหญ่เอย อันว่าป่านั้นเล่าย่อมประกอบไปด้วยต้นไม้พองมี 2 จำพวก หนึ่งคือไม่มีผล หนึ่งคือไม่มีดอก ว่าถ้าผู้ใดผู้หนึ่งได้ไปถึงเห็นไม้นั้นแล้วย่อมมีจิตนั้น สนุกสุขสบายพรรณรายยิ่งล้น ย่อมจะ

มีกลิ่นนั้น พิโครเลศยิ่งแห่งดอกไม้พองทั้งหลายแล ฯ บพิตรผู้เป็นใหญ่เอ๋ย พระองค์จะได้เห็น สายน้ำหนึ่งอันมีน้ำนั้นไหลลงมาจากเขาวงกตนั้นเอง อันคืบนั้นพระองค์จะได้เห็นสระโบกขรณี อันมีต้นกุ่มน้ำ ต้นข่อย ในน้ำเต็มไปด้วยปลาพองทั้งหลายย่อมตัวใหญ่ๆ สระนั้นเล่ามี 4 มุม มีฝั่งเตี้ย มีท่อน้ำราบสยาย มีน้ำนั้นมากอันประกอบไปด้วยกลิ่นดอกไม้พองทั้งหลาย ฯ บพิตร ผู้เป็นใหญ่เอ๋ย คราเมื่อพระองค์ไปถึงสถานนั้นแล้ว พระองค์จึงสำราญกายอยู่ ณ ทิศเหนือของ สระโบกขรณีนั้น พระองค์แสวงหาห้วงนั้น ผลไม้พองทั้งหลายเสวยเลี้ยงชีวิตอยู่ ณ สถานที่นั้นเอง สนุกสุขสบายมโหฬารยิ่งล้นแล ฯ

เอว เจตราชาโน ตสุส ปณฺณรสโยชนมคฺคํ อาภิจฺจิตฺวา ฯ บพิตรเอ๋ย อันว่าเหล่ากษัตริย์ เจตราษฎรพองทั้งหลายทูลชี้แจงทาง 15 โยชน์ บอกพระโพธิสัตว์มหาบรูษรัตนเสร็จแล้ว ก็ส่งเสด็จ พระโพธิสัตว์ไป ฯ อันว่าพระโพธิสัตว์เล่า ทรงสดับคำกษัตริย์เจตราษฎรแล้ว พระองค์ก็มี พระบันฑูรลาไลลาไปแล ฯ ณ เวลานั้น อันว่าเหล่ากษัตริย์เจตราษฎรทั้ง 6 หมื่นนั้นมาพิจารณาว่า ดังนี้ โภณโต ราชานอ คุณก่อนเหล่ามหากษัตริย์พองทั้งหลายเอ๋ย ถ้าโดยเราคิดนี้แล้ว เกรงว่าศัตรู พองทั้งหลายมันตามมาเบียดเบียนพระองค์ อยู่ ณ กลางป่านั้นแล ฯ มหากษัตริย์

ทั้ง 6 หมื่นนั้นคิดพร้อมกันดังนั้นแล้ว พระองค์ให้คัดเลือกเอาลูกชาวเมืองเจตราษฎรหนึ่งคน ชื่อ เจตบุตร เป็นคนเชี่ยวชาญด้านศิลปะธนูยิงแม่นชำนาญสันทัด พระองค์บันฑูรสั่งว่าดังนี้ คุณก่อน เจ้าเจตบุตรเอ๋ย เจ้าเองเป็นผู้ต่อสู้หาพยายามเดินลาดตระเวนไปมา หาيلمดกปักษี จึงเจ้ารับอาสา เราไปอยู่ ณ ประตูป่านั้นแล้ว เจ้าพิจารณาให้ถ้วนถี่ทุกความ ถึงแม้คนใดคนหนึ่งเดินเข้าไปก็ดี ถึงแม้พรานไพร่เดินป่าก็ดี ก็เจ้าพิจารณาให้ชัด ถ้ามั่นไปทำทุกข์ ทำโทษพระบาทศรีเวสสันดร นั้นแล ฯ บพิตรเอ๋ย อันว่ากษัตริย์ทั้ง 6 หมื่นนั้นคิดชุมนุมพร้อมกันดังนั้นแล้ว ใช้เจ้าเจตบุตรให้ไป อยู่เฝ้ารักษาประตูป่านั้นแล้วไซ้ร้ ก็กลับไปสู่พระนครของตนแล ฯ

เวสฺสณฺดรโรปี สปุตฺตทาโร ฅนฺธมาทณํ ปตฺวา ฯ บพิตรเอ๋ย ณ เวลานั้น พระบาทศรี เวสสันดรเสด็จออกไปพร้อมกับพระราชบุตรพระราชเทวี ไปหยุดพัก ณ พนมคันธมาทน์บรรพต ครั้นรุ่งเช้า เสด็จลิลามุ่งไปตามทิศอุดรข้างเชิงพนมวิบูลบรรพตนั้นแล ฯ พระองค์ไปประทับ ณ ฝั่งน้ำเกตุมดินที่ ครานั้นมีพรานป่า 1 คน มาถวายเนื้อแห้งกับน้ำผึ้งรวง พระองค์เสวยพลอบ ประโลมพระราชบุตรพระราชเทวี แล้วพระองค์อุปพระเกศา หยิบเอาปิ่นปักผมทองอันหนึ่งมา พระราชทานแก่พรานป่านั้น แล้วพระองค์พาพระราชบุตร พระราชเทวี ลงไปทรงน้ำบ้ำบดซึ่งเหื่อไคล

เสร็จแล้ว พระองค์ขึ้นมาประทับพักผ่อนนิดหน่อย ณ ร่มไทรอันมีอยู่ข้างภูเขานั้น พระองค์เอื้อมเก็บผลไม้ มาเสวยร่วมกับพระราชบุตรพระราชเทพีเสร็จแล้ว เสด็จไปถึงพนมมาลิกบรรพต พระองค์เดินข้ามจากนั้นไปจนถึงมูจลินทร์สระสงว ตรงมูทิสอุดร พระองค์เดินตามป่านั้นไปไชรเห็นทางแคบพอแก่เท้าคนเดียวเดินไปได้แล พระองค์เดินข้ามจากที่นั้นไปถึงหุบเขาหนึ่ง อันเป็นกำเนิดแห่งสายน้ำผองทั้งหลาย อันมีน้ำนั้นไหลไม่เคยขาดเลย แล้วพระองค์เดินข้ามผ่านจากนั้นไปข้างหน้า ถึงฝั่งสระโบกขรณีนั่นแล ฯ

ตลุมิ ขณ สกุกกวน อุนุหการ ทลุเสติ ฯ

บพิตรเอ๋ย ครั้งเมื่อพระโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตนวิเศษเสด็จเข้าไปถึงเขาวงกตบรรพตนั้นแล้ว อันว่าบัณฑิตผู้กัมพลศิลาอาสน์ อันเป็นอาสนะแห่งสมเด็จพระอินทราชา อันเป็นพระแทนพระผู้เป็นเจ้าแห่งพระนางสุชาดา ก็เกิดเป็นนิมิตรร้อน จะประทับเป็นสุขสบายไม่ได้เลย ฯ ขณะนั้น พระอินทราชาผู้เป็นใหญ่แห่งเทวดาผองทั้งหลาย พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาว่า โอเหตุที่เกิดโกลาหลวุ่นวายอัสรรยถึงขนาดนี้คงจะเป็นพระมหากษัตริย์เสด็จเข้ามาสู่ป่าพระหิมพานต์นี้เอง ฯ โอ ดั่งข้าคิดนี้แล้ว อันว่าสถานที่นี้ก็สมควรกับพระมหากษัตริย์พระองค์ประทับสร้างพระผนวชแล ฯ ครานั้น สมเด็จพระอินทราชาขอมจะทรงบำเพ็ญพระบารมีในพระโพธิสัตว์เรื่อยมา พระองค์บัญชาเรียกพระวิญญูกรรมเทวบุตรว่าดังนี้

คจจ ตาต ตวั วฏกตปพุตถุณิมิหิ รุมณียะ จาเน อสุสมปท มาเปตฺวา เอหติ วิสุทกมมเปเสติ ฯ ดูก่อนวิญญูกรรมเทวบุตรเอ๋ย จงเข้าไปสู่สถานมนุษย์โลก แล้วสร้างอาศรมบพอยู่ ณ ใต้พนมคีรีวงกต ให้เป็นที่เกษมสำราญพระทัยในพระมหาสัตว์แล ฯ

โส ธาฐติ สมปฐิจิตวา เทวโลกโต โอตริตฺวา ฯ บพิตรเอ๋ย อันว่าพระวิญญูกรรมเทวบุตรรับซึ่งพระบัญชา สมเด็จพระอินทราชาแล้วตอบว่าสาธุดีแล เสร็จแล้วก็เหาะมาจากสวรรค์เทวโลกโน้น เข้าไปสู่ท่ามกลางป่าพนมวงกตบรรพตนั้นแล้ว นิมิตรบรมศาลานั้นสองหลัง สถานที่จึงกรมนั้นสองแห่ง คือหนึ่งเป็นลำเนากลางคืน หนึ่งเป็นสถานที่พักผ่อนกลางวัน ส่วนปลายที่จึงกรมนั้น อันประดับไปด้วยต้นไม้ผองทั้งหลาย อันวิจิตรด้วยผลดกนั้นต่างๆ ที่ประกอบไปด้วย กล้วยแสดงกล้วยคองแขงทง กล้วยกาบร กล้วยอดครยง กล้วยหอม กล้วยแสดงพเพ กล้วยราชสีห์ กล้วยมหาไถล กล้วยมรามไถนาง กล้วยพะ กล้วยนวน (กล้วยชนิดหนึ่งคล้ายกล้วยไข่) กล้วยพวงมาน (กล้วยไข่ชนิดใหญ่) ย่อมมีอ้อยคำพัน อ้อยกุดาม อ้อยแดง ย่อมประกอบไปด้วยมันเทียน มันน้ำ มันไข่นกเขา มันไข่นกเป็ดน้ำ มันปาส มันกรมแรก มันมือเสือ มันขยา มันสุรผสมกับมัน สุรว มันเลือดไก่ ราชพันธกับมันงู มันเทศ เสร็จสรรพครบพร้อมทั้งเครื่องบริขารนักบวชนั้นแล ฯ เสร็จแล้วก็เขียนตรา

ตั้งขึ้นเป็นอัครราชอยู่ ณ ชุ่มประตูประบรมศาลานั้นว่าดังนี้

เย เกจิ ปพฺพชิตุกามา เต อิม คณฺหนฺตฺ ๑ อันว่าชนทั้งหลายที่ใดที่หนึ่ง มีความปรารถนาจะบวชอยู่ ณ สถานที่นี้ ขอให้ชนเหล่านั้นควรพอใจรับเอาสถานที่แห่งนี้เถิด ๑ เสร็จแล้ว พระวิษณุกรรมเทวบุตรก็ขับไล่ให้แตกตื่นไปซึ่งเหล่าภูตผีปีศาจ ซึ่งมฤคปักษีสามหาวนากล้วย น่าสะพรึง ควรเกลียดกลัว ก็ขับไล่ออกไปอยู่ ณ ป่าไกลจากพระบรมศาลาพระมหาบรูณ์นั้นแล

โส วิสฺสทกฺกมฺ สกฺกฺจฺจณเมว คโต ๑ บพิตรเอย อันว่าพระวิษณุกรรมเทวบุตรประดับเสร็จซึ่งประการเหล่านั้นแล้วเหาะทะยานไปสู่สวรรค์เทวโลกโน้น ซึ่งเป็นสถานพินามแห่งตนแล

มหาสตุโตปิ เอกปทิกมคฺคํ ทิสฺวา ปพฺพชิตานํ วสนฺภูฏานํ ภวิสฺสตีติ สลฺลภฺเขตฺวา ๑ บพิตรเอย ณ เวลานั้น อันว่าพระมหาสัตว์เสด็จเห็นทางเดินได้คนเดียวเดินเข้าไปนั้นแล้ว พระองค์คิดว่า โอ สถานที่นี้แล้ว ควรจะเป็นลำเนาแห่งนักบวชแท้แน่นอน ๑ พระมหากษัตริย์ทรงรำพึงพิจารณาซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว พระองค์ให้สมเด็จพระราชมัทรีเทพีกกับพระราชบุตรทั้งสองอยู่ ณ ปากประตูอาศรมบทนั้น แล้วเสด็จเข้าไปแต่เพียงพระองค์เอง ทรงเมี่ยมมองเห็นอักษรอยู่ ณ ชุ่มประตูประบรมศาลานั้นไซ้ พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาว่า โอ สถานที่นี้แล้ว ไม่ใช่ผู้อื่นใดเลย

คือพระอินทราธิราชเอง ท่านมาดกแต่งให้เป็นสถานลำเนานักบวชแล พระองค์ทรงพระจินดา ดังนั้นแล้ว ก็เปิดประตูพระบรมศาลาเข้าไปวางพระวรคัมกับกระบอกลูกธนู เอาพระเกาทัณฑ์จากพระอังสาออกแล้ว พระองค์เปลี่ยนผ้าบริสุทธานั้นออก พระองค์เอาผ้าข้อมกลักนั้นมาทรงเสร็จแล้ว พระองค์เอาหนังสือทั้งเล่มมาสะพายเฉียง ณ ป่าช้า แล้วผูกพระเกศาชฎามณฑล เป็นมหาถียทรงไม้เท้าไม้ไผ่แดงล่อประคองผลมะตูมสุก แล้วเสด็จออกจากในบรมศาลา มาประทับอยู่ ณ แผ่นหิน (1) ณ ประตูประบรมศาลานั้น พระองค์มีความปิติยินดีว่า อโห โอ ดังเราคิดนี้แล้ว อันว่าการบวชของเรานี้บริบูรณ์เกษมประเสริฐยิ่งนัก ๑ ขณะนั้น เสด็จขึ้นเหนือสถานที่จิงกรม แล้วเสด็จเดินจิงกรมไปยังพระราชบุตร พระราชเทพีกเห็นล่ออุจพระปัจเจกโพธิประไพเลิศล้ำแล

มทฺธิ เทวปี โอลเณนฺตี สยฺขานิตฺวา มหาสตุตฺส ปาเทสุ นิปิตฺวา ๑ บพิตรเอย ณ เวลานั้น สมเด็จพระภควดีพระนางมัทรี ผู้เป็นกษัตริย์มีลักขณาประไพ พระนางเมี่ยมมองไปเห็นพระมหากษัตริย์แล้ว พระนางทรงพระกันแสงโศกาแล้วเข้าไปกราบ อยู่แทบพระบาทพระมหากษัตริย์แล้วพระนางนำพระราชบุตรทั้งสองเดินไปอยู่พระบรมศาลาอันสมควรกับตน จึงพระ

(1) บางฉบับว่า “ประทับอยู่ ณ กระดานหิน” ดังนี้ก็มี ๑

นางทรงซึ่งผ้าเปลือกไม้ ซึ่งผู้กรองด้วยหญ้าคาสะพายเฉียงด้วยหนังเสือทั้งเล็บ คาดหญ้าคาเป็นเครื่องประดับ แล้วนางผูกพระเกศาภาวนาตดั่งตนเป็นฤๅษีบริบูรณ์เสร็จแล้ว จึงบวชราชมารทั้งสองเป็นดาบสกุมารภายหลังแลฯ

จตุตถาโร ขตุติยา วงศตปพพตฤๅษี วลีสุ ฯ อันว่ากษัตริย์ทั้ง 4 พระองค์ เสด็จไปสร้างพระผนวชบวชเป็นดาบสฤๅษีอยู่ ณ ป่าพนมคีรีวงศตบรรพต ฯ อันคืบนั้น พระนางมัทรีเทวี กราบทูลขอรับใช้พระมหากษัตริย์ว่าดังนี้ บพิตรพระมหาฤๅษีเอ๋ย เริ่มตั้งแต่จากวันนี้ไป อย่ากังวลพระราชหฤทัยไปป่าแสวงหาผลไม้อหัมมันนั้นเลย จงพระองค์เล่นกับเด็กทั้งสองอยู่ ณ อาศรมบท เป็นหน้าที่ของข้าพระองค์เองจะเดินไปแสวงหาผลไม้อหัมมัน นำมาเลี้ยงท่านทั้ง 3 อยู่ ณ อาศรมบทนี้แล ฯ ณ ครานั้นพระมหากษัตริย์พระองค์บั้นชुरुซึ่งกฤๅการผนวชกับพระนางมัทรีว่า คู่ก่อนนางเอ๋ย นับตั้งแต่วันนี้ไป ถ้าไม่ใช้เวลาสมควรอย่ามาหาเราเลย เพราะเราทั้งสองนี้ได้บวชเป็นมหาฤๅษีแล้วนางเอ๋ย อันเรียกว่าสตรีทั้งหลายนั้นย่อมจะเป็นมลทินแห่งนักบวชอย่างยิ่งแล นางเอ๋ยนับตั้งแต่วันนี้ไป ว่าถ้าไม่ใช้เวลาสมควรอย่ามาหาเราเลย ฯ ขณะนั้นสมเด็จพระราชมัทรีรับเอาพระบั้นชुरुว่า สาธุ ฯ ไปเพราะยิ่งแล ฯ

มหาสตุตสุส เมตตานุกาเวน สมณฑา ติโยช-

นฤๅนาเน สพุเพ ตีรจฺจานาปี อญฺญมณฺธ เมตฺตจิตฺตํ ปฏฺฐิภีสุ ฯ ณ เวลานั้น พระมหาสัตว์พระองค์สวคณต์จำเรณูเมตตากาวนาอยู่ ณ ป่านั้นเมื่อใด อันว่าเหล่าสัตว์ดิรัจฉานพ้องทั้งหลายอันล้วนมี แต่เดิมนั้นย่อมจะเบียดเบียนกัน ก็แปรเขวเป็นมิตรไมตรีซึ่งกันและกัน ฯ บพิตรเอ๋ย อันว่าเหล่าสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายอยู่ ณ สถานที่รอบๆ บริเวณนั้นสามโยชน์ เหตุแต่ด้วยอำนาจพระมหากษัตริย์ จำเรณูเมตตากาวนาย่อมบันดาลให้เหล่ามฤคาเป็นไมตรีซึ่งกันและกันแลฯ

มทุที เทวี ปาโถว ฐฎฺฐาย ปาณียํ ปรีโชนียํ อุปฏฺฐเปตฺวา ฯ บพิตรเอ๋ย อันว่าจะกล่าวถึงกฤๅสมเด็จพะภควดีพระนางมัทรีรับใช้พระบรมโพธิสัตว์นั้น ครั้นยามเช้าอรุณทิวรุ่งขึ้น พระนางลุกขึ้นไปกวาดอาศรมบท แล้วตักน้ำอาบน้ำจันน้ำสัฟน์ไปประเคนพระมหากษัตริย์เสร็จแล้วพระนางจึงกลับมา โอบกอดพระราชบุตรทั้งสองนั้นจูบแล้วสั่งว่า ตาต ปียปุตฺตก ว่าคู่ก่อนลูกสองนรแม่ทั้งสองเอ๋ย อย่าประมาทเดินเล่อไปเล่นไกล จากพระชนกเจ้าเลย พระนางสั่งดังนั้นแล้ว ก็ทรงอุ้มนางกฤษณาพาเจ้าชาลีนำไปฝากกับพระมหากษัตริย์แล้วทูลว่า ข้าแต่พระราชฤๅษีเอ๋ย ขอพระองค์อย่าประมาทพระราชบุตรทั้งสองเลย อย่าให้ไปเล่นไกลจากพระบาทพระองค์

เลย ฯ พระนางทูลตั้งพระมหากษัตริย์เสร็จแล้ว พระนางเอากระเชอสาแหรกไม้คานวางบน พระอังสา พระหัตถ์จับตะขอถ้อยกับเสียมกุลิกจ่อเข้าไปในกลางป่าแสวงหาผลไม้ห่มัน ได้เต็ม กระเชอนำมาวาง ณ อาศรม บทนั้นเสร็จแล้ว จึงพระนางอุ้มพระราชบุตรทั้งสองไปอาบนํ้าล้างหน้า เสร็จแล้ว พระนางอุ้มขึ้นมาแล ฯ บพิตรเอย อันว่ากษัตริย์ทั้ง 4 องค์ ย่อมไปชุมนุมกัน ณ บรมศาลา แล้วก็เสวยซึ่งผลไม้ห่มันสุกอ่อนนั้นแล ฯ

ตโต มหที เทว ปุตเต กเหตฺวา อตฺตโน ปณฺณสาถ์ คจฺจติ ฯ บพิตรเอย อันว่ากษัตริย์ทั้ง 4 องค์เสวยเสร็จแล้ว จึงพระนางนำพระราชบุตรทั้งสองไปยังที่บรมศาลาของพระนางแล ฯ

อิเมนิว นิยามน เตปิ จตุตาโร ขตฺติยา วฏฺกตปฺพตฺตจฺจิมฺหิ สตฺต มาเส วสฺสึ ฯ บพิตรเอย อันว่ากษัตริย์ทั้ง 4 พระองค์นั้นไปประทับอยู่ ณ พนมคีรีวงกตบรรพตนั้นกำหนด 7 เดือน โดยซึ่ง ดำเนินนิทานที่เราได้กล่าวมานี้เอง ฯ วนปฺปเวสนกณฺท์ นิฏฺฐิตํ ฯ บพิตรเอย อาตมาภาพสำแดง แดลงพระธรรมวิเศษเทศนา พระมหาชาดกกันทวนปฺปเวสน์ อันประดับประดาซึ่งพระคาถา 57 พระคาถา ก็จบบริบูรณ์โดยสมควร ณ เวลานั้นเองแล ฯ

จบกัณทวนปฺปเวสน์ ที่ 4 แต่เพียงนี้ ฯ

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ 5

กัณฑ์ชูชก

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ตทา กลิงฺครฐเฐ พุณฺณวิภูจฺจุพฺราหฺมณคามวาสี ชูชโก นาม พฺราหฺมโณ ภิกฺขุจริยาย
กหาปณสตํ ลกิตฺวา เอกสุมี พฺราหฺมณกุลเฐ จเปตฺวา ปุณฺ ฐนํ ปริเยสนตฺถาย คโต ฯ ตสฺมี จิรายนุ
เต พฺราหฺมณกุลํ กหาปณเฐ วลฺลเจตฺวา ปจฺจา อิตเรน อาคนฺตุวา โจทฺยมานํ กหาปณเฐ ทาตุํ อสฺสุ
โกนฺตุํ อมิตฺตตาปํ นาม ฐิตํ ตสฺส อทาสี ฯ

ตทา กาเล ฯ เมื่อครั้งพระบรมพุทธานุชาตยอชฌินวงศ์ผู้เป็นองค์พระชินศรี กษัตราภคินีทั้ง
4 พระองค์ เสด็จออกละทิ้งพระญาติวงศ์ไปทรงพรตอยู่พนมคีรีวงกต อันเป็นที่รโหฐานไม่มีมฤค
พาพรัายกายมาป้องกันเบียดเบียนพารา ฯ เอโก พฺราหฺมโณ ฯ มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อชูชกพฤตมาจารย์
รูปอันธการ ผอมกะหร่องจุมูกโค้งอกล้วนแต่ซี่โครง ผมแข้งกระด้าง พุงป่องโต ดันขา

ลืบ ใบหูห้อยยานหนาจุจโรคเรื้อน ขาโก่งคูดงกแก้ว คาเหล่ เนื้อเป็นคุ่มเหมือนเขาเอามาฝาก
 ขรุขระห้อยยานเท่ากัปลมะสังผลสมอ ฟันขาวห้วยาวเล็กข้างหนึ่งคุดผลมะตูม แกอยู่เมืองทูน
 วิญญูพราหมณ์คามใกล้กับเมืองกลิงคราษฎร์ แกยอมจะเดินขอทานเขา ถ้าไม่ได้เมืองนี้ แกไปที่วัด
 พระคุณเจ้า ไม่ได้ข้างเหนือ แกไปข้างใต้ ไม่ได้จากพระผู้ใหญ่ แกไปขอสามเณร ไม่ได้ตาเถนแก
 ไปขอยายชี แกเดินขอทานเขากินโดยครบทุกบันไดบ้าน แกขอทั้งปลากรอบ ปลาเค็ม ปลาเจ้า
 ตะไคร้ จิง พริกไทย พริกเกลือ มะสัง มะขาม ไม่ให้ขาดสักอย่างหนึ่งเลย แกขอได้มาเสร็จแล้ว
 แกสะสมลงไปในถูงย่ามใหญ่ แกเดินหาขอครบทุกตลาดทุกเมือง ขอทั้งปลา ร้า ปลาจ่อม หม่า
 สะสมใส่ไว้ในหม้อ ขอทั้งหมากพลู หมากขวา ปูน ยาเส้น ตามแต่ใจนึก ขอทั้งทางน้ำทางบก
 แล้วแกรู้ทั้งยามโยคยาตรา รู้เขียนชะตาราசி รู้จักพูดผสมผเสเอาใจ แกเดินขอหนึ่งวัน 10 รอบ จน
 ได้ครบเฟื้องสลึง คิดเป็นทองได้ 100 ตำลึงเป็นลาภตาพฤตอาจารย์ แกจะนับเก็บไว้เกรงว่ามันจะ
 สูญหายเสียการ จะฝากไว้กับคนอื่นไม่ได้ จะเอาติดตัวไปโดยตนเองเพียงลำพัง เกรงบางทีอาจจะ
 พบกับศัตรูมันปล้นเอาๆ

สหายโก(1) ฯ เออเพื่อนรักของเราก็มียอยู่ ณ สถานที่นี้ เพียงพอไว้ใจฝากทรัพย์ ก็ได้หรร
 แกคิดเสร็จดังนั้นแล้ว จึงแกเอาทองมาใส่ถูงมัดกระชับเสร็จแล้วไม่รอช้าเลย ตาพฤตอาจารย์เอาไป
 ฝากกับตระกูลพราหมณ์ผิวเมี้ยทั้งสองคน จึงชูชกแกพูดสั่งฝากว่า แน่ะเพื่อนรักเอ๋ย ทองข้า 100
 ตำลึงนี้ ข้าขอฝากกับแก ถ้าข้าสุขสบายไม่เป็นไข้จับสั่นร้อนหนาว ข้ากลับมาถึงเมื่อใดนา ข้าจะ
 ขอเอาจากแกเมื่อนั้น ฯ ฝ่ายตระกูลพราหมณ์ทั้งสองนับดูเห็นชัดแล้ว ก็รับเอาทองตาพฤตอาจารย์ไป
 เก็บรักษาไว้ ฯ ฝ่ายตาชูชก แกไปแสวงหาลาภทุกแห่งให้ได้เพิ่มอีกแล ฯ บพิตรเอ๋ย อันว่าทองตา
 ชูชกที่แกฝากให้ตระกูลพราหมณ์ทั้งสองรักษาไว้นั้น อุปมาประดุจเอาไฟมาวางไว้ในบ้าน ให้เกิด
 เตือรร้อนไม่เกษมสันต์ ส่วนทรัพย์ของแต่เดิมเท่าไรก็ดี ก็เอาออกจ่ายไม่มีเศษหลงเหลือสักน้อย
 เลย แล้วมันเกิดเป็นทุพพลพินประมาณ เหลือแต่ตัวผิวเมี้ยกับลูกสาวหนึ่งคนเป็นสามคนจึงคิดว่า
 ทองตาพฤตอาจารย์ที่แกฝากกับเรานั้น เดียวนี้แกหายไปนานปีแล้ว อย่างกระนั้นเลยเกรงว่าแกตาย
 หายกระจัดกระจาย

(1) ศัพท์นี้ไม่พบมีปรากฏในชาดกบาลีเลย แต่ฉบับมหาชาติฉบับแปลย่อมจะเห็นมีศัพท์นี้เป็น
 หลายฉบับ ฯ

จึงไม่เห็นกลับมาทางทองอีกเลย ถ้าเช่นนั้นแล้วเรามีแต่จะเอาทองที่แกล่ฝากไว้ไปซื้อกินไปขายซื้อของมาใช้ ถ้าแกล่กลับมาเมื่อใดเล่า เราค่อยหาใช้ให้แก คิดเสร็จดังนั้นแล้ว มีรอช้าเลยก็เอาทองไปจ่ายกินหมดไป ไม่มีเศษเหลือสักนิดหน่อยเลย

ปจฺฉา อิตฺเรน อาคฺคฺตฺวา ฯ บพิตรเอย อันว่าตาสุชกแก่ชรา แสงหาทรัพย์เรื่อย ๆ มาได้ครบแล้ว แกล่กลับมาหาตระกูลพราหมณ์ทั้งสองอีก แล้วจึงถามว่า เออเพื่อนรัก เออเพื่อนรัก ทองข้าที่ฝากไว้กับแก ข้าขอเอาจากแกเดี๋ยวนี้แล ฯ ฝ่ายตระกูลพราหมณ์ผู้เมียทำเป็นกล่าวหาว่า เออ คุณตามาถึงแล้วหนอ โอ คุณตาเอย หลังจากคุณตาไปนั้น กระผมมีความยากจนลำบากตกยากสิ้นพันประมาณ เจ้าประคุณเอ๋ย จะหาอะไรกินนิดหน่อยก็ไม่ได้ ตั้งแต่กระผมเกิดมาไม่เคยยากจนถึงขนาดนี้เลย เจ้าประคุณเอ๋ยทองที่เจ้าประคุณฝากไว้กับกระผม นั้น กระผมเอาไปขายแลกเปลี่ยนกินไปหมดแล้ว เจ้าประคุณเอ๋ย ว่าถ้าถึงปีใหม่อยู่เย็นเป็นสุข กระผมได้ข้าวเปลือกในนาไรมาขายแลกเปลี่ยนได้เมื่อใดเล่า กระผมค่อยชำระหนี้คุณตาครานั้น ฯ

ฝ่ายสุชกพราหมณ์กล่าวขึ้นว่า พูดยังนี้ได้อย่างไรหน่า พราหมณ์เกรี้ยวโกรธคิ้วขมวดขีดมือจับไม้เท้ากับย่ามกล่าวคำรามอาฆาตแก่ทำเป็นแข็งแรงลำสัน กัดปากวางทำใหญ่โตตาเหลือกถึงขอบตา ดูเขาแหกขึ้นไป

ข้างบน แยกทำทางเข้มแข็งจริงจัง แกล้งฝืนแสดงท่ากำมือไปยังพราหมณ์ พูดคำรามว่า (1) แน่ ถ้าไม่ได้ให้ข้าฯ ไม่ปล่อยเลย ถ้าข้าเข้าไปแล้ว ข้าจะไปฟ้องเจ้ากรมให้มาจับเอาไปชุมนุมพิจารณา พิพากษา เจ้ากรมศาลข้ารู้จกหมดแล้ว โอ้พราหมณ์เอ๋ย ไม่เคยรู้จักคุกตารางข้อหาเครื่องจองจำ ตรวนโซ่ เอ็งจะอดทนอย่างไรได้ พนักงานทหารก็จะตีทุบแตกเป็นเลือด ชูชกกล่าวคำรามให้ พราหมณ์กลัว แต่โดยซึ่งวาทา อุปมาประดุจเขียนรูปเสือให้วัวกลัว ๆ ส่วนตระกูลทั้งสองคนนั้นไม่ อาจจะอดทนได้เลย แล้วคิดกันว่า เราได้ทรัพย์อะไรจะเอาไปขายให้ตาชูชกนี้ ฝ้ายอยู่ที่เอวก็เก่าขาด วัน ถาดขันก็แตกหัก มีดยับสำหรับหนีบหมากเต้าปูนก็แตกบิ่น เป็นทรัพย์อันธการ จะใช้จ่าย ไม่ได้จะขายตัวเราก็ไม่ออก ถ้าเช่นนั้นแล้วจะคิดทำอันใด ที่รักเอ๋ย ถ้าคิดไปแล้วมีแต่ลูกรักเรา คือ นางอมิตตดาปนาอันแล้ว เป็นลูกรักเรา ๆ จะยกให้ตาชูชกแก่ชราเป็นภริยาแก่ก่อนเกิด ถ้าเช่นนั้น เห็นทีแกล้งจะยินดีเต็มใจ เพราะ

-
- (1) ใบลานบางฉบับมีบรรยายต่างกันดังนี้ “ แน่ ถ้าไม่ได้ให้ข้าฯ ไม่ยอมเลย ถ้าข้าเข้าไปแล้ว ข้าจะไปฟ้องออกญาสุภามนตรีเทพภักดีกับกำนันนิม ข้าจะไปฟ้องที่อำนาจศาลไม่กลัวเกรง ข้าแวะไปที่ออกญากรพาพาสเสา เรียกพนักงานทหารช่วยปลัด ย่อมเน้นถามทุกเนื้อความ ส่วนการตีทุบถีบไปที่เอ็ง ถ้าตีขวบมาตรงไหนมันเสบไม่สร้างชา มันอ่อยทำให้ยื่นย่อไปทั้ง ตัวเจ็ดพัน อันว่าขวัญทั้ง 19 นั้นเล่า ก็วิ่งแตกพลัดหลุดออกไปไม่เหลืออยู่กับตัว ๆ ชูชกกล่าว อาฆาตคำรามให้พราหมณ์กลัวด้วยวาทา อุปมาประดุจเขียนรูปเสือให้เขากลัวฯ

แกก็แก่ชราส่วนภริยาก็สาวพรหมจารี เห็นได้ถึงความปรารถนาแก่ แกตายเมื่อใดค่อยเอาลูกเรา กลับมาหนอ เพราะพราหมณ์นี้แก่ก็แก่ชรามากแล้ว เมื่อไรเลย ก็จะมีชีวิตอยู่เป็นมนุษย์ยืนนานไปข้างหน้า ถึงเขานินทาว่า นางอมิตตดาปนาได้สามีแก่ตามเล่ห์กลหนอ ให้เพียงแต่พ้นจากความยุ่งยากจากทรัพย์แก่ ๆ ครานั้น ตาซุชกแก่โกรธนั่งเคร่งขรึมไม่นำพา คำแต่หมากนั้นได้ยินเสียง โขกๆ เกาะโปกๆ ยกขึ้นเปิบกิน (1) นางพราหมณ์จึงกล่าวบอกด้วยความว่าจะให้บุตรเป็นภริยา ซุชกจึงถามว่า ลูกเอ็งนั่นเล่าคำหรือขาว สวยหรือซีเหร่ ตาซุชกค่อยเบิกบาน ๆ ฝ่ายนางพราหมณ์ ก็อธิบายโดยคำเนินสรรเสริญอวดบุตรของตนว่า สวยมากเจ้าประคุณเอ๋ย สวยเหมือนเขาวาด จะเอาผู้หญิงทั่วไปมาเปรียบเทียบกับไม่ได้เลย ๆ ซุชกฟังแล้วว่า เออ ถ้าเช่นนั้นเอามาดูหน่อย ๆ พราหมณ์จึงเอาลูกไปอาบนํ้าทาแป้งนํ้ามันเสร็จเรียบร้อย นุ่งผ้าห่มสไบประพิมพ์ประพายยิ้มสดไส เจริจา

-
- (1) บางฉบับมีบรรยายยาวต่อไปอีกว่า “...ตาหรีและเข่นเขี้ยวเขี้ยวฟันสกปรก ผมเท่ากับ เส้นลวดทองแดง กลางกบาลเกลี้ยงหมดดุจดวงหว่านตะกรุมผี เหมือนเขาถอนขนลงไฟ มือเท่านั้นหด เขี้ยวแต่หมากผลุบผลับ ๆ มองไปที่หน้ามอมเมมเหมือนหน้าลิง จะดูไปจุมูกกับคาง นั้นงอคคเกือบถึงกัน จะดูไปกะโหลกศีรษะมันล้านไม่มีผมเป็นมันแผ่ล็บ มันซีเหร่ทั้งหน้า มันมอมเมมเหมือนเขาเอาจี๊ดเข้ามาป้ายทา จะมองไปจุมูกเท่ากับกำมือ จุมูกแต่ละข้างๆ นั้น ตะخاب แม่งป่อง 3-4 ห้าตัวอยู่ได้ รูปร่างไม่ได้ส่วน พุงใหญ่โป่งโก่งคดทั้งซี่โครง นางจึง

ไฟเราะมิกลีนฟีโครจุเขนาไปบอดอกไม้ ๆ ส่วนตาซุชกแอบมองเพียงหางตาเหลือบไปดูเป็นครั้ง ๆ เห็นได้ถึงความตั้งใจของแก คิดนิกแต่ในใจว่า เอ๊ะ สวยอะไรอย่างนี้หนอ ดูไปเห็นคู่ควรเหมาะสมแน่นอน คล่องแคล่วจัดแจงประดับวางไว้ทำนุบำรุงในวิถีสงสาร เออ เห็นว่าประเสริฐจริงๆ ถ้าจะโอบจะรัดมันก็เต็มทรวงอก ตาซุชกคิดดังนั้นแล้วทำกลอุบายเป็นมารยาทแล้วว่า เรายินมาขอเพียงทรัพย์สินของเราท่านว่าลำบากแล้ว คิดเอาลูกสาวมาให้เป็นภริยาเรา ๆ ก็ไม่สู้ปรารถนาหรอก แต่ว่าท่านให้เราแล้ว จะควั่นไม้รับไม่ได้ เราจะพาไปสู่สถานเราที่โน้นเดี๋ยวนี้เองแล ๆ จึงนางพราหมณีเป็นแม่มากล่าวสั่งสอนฝากฝังลูกสาวกับตาซุชกตามแต่จะเมตตากรุณานางอมิตตดาปนาแล้วลอบคล้อยอยู่เรื่อยด้วยความรักว่าไอ้ลูกรักเนื้อทองของแม่เอ๋ย แม่ไม่มีทรัพย์อะไรให้เลย แม่อยู่ทุกวันนี้ยากจนยิ่งนัก ทูนหัวแม่เอ๋ย นางจงไปอยู่กับตาซุชก อย่าได้มีทุกข์โศกโรคภัยเจ็บป่วยมาเบียดเบียนเลย ๆ ซุชกฟังแล้วตอบว่า แม่ ๆ อย่ากังวลเลย ฉันรับรองรักษาให้ดูจมารดาบิดาทั้งสองจำเนียรกาลไปข้างหน้า มารดาบิดาจะได้เป็นหน้าเป็นตาเป็นเกียรติยาวนานต่อไป ๆ ซุชกเบิกบานเกษมสันต์ พานางอมิตตดาปนาจากสถานที่นั้นไปตามทางมรรคา นางอมิตตดา-ปนาที่สะพายย่ามตามหลังดาพฤตาจารย์ ๆ ฝ่ายตาซุชกเดินไปแล้วเหลียวมองเรื่อย ๆ ประหนึ่งไม่เห็น้อยหอบเลยแล้วให้นางอมิตตดาปนาเดินไปข้างหน้า จะได้มองดูให้

เต็มอิม แก็คเคเกรงเด็กหนุ่ม มันมาหยอกเข้าลอบหัวเราะเล่นกับนางอมิตตดาปนา ชุชกเป็นทุกซ์จะเดินไปข้างหน้าไม่ได้ จะให้เปลี่ยนมาเดินตามหลังเกรงมันมาทำให้ระอาเล่น แต่ในใจคิดให้เดินไปข้างหน้า แล้วชุชกเดินตามหลัง แล้วเดินรุดขึ้นไปข้างๆกล่าวชมว่า ดิจริง(1) ๑ ชุชกเดินกลับไปกลับมาดุจดังกันหอยขม พาไปถึงลำเนา สั่งสอนให้ทำการงานหากินตามประเพณีนั่นเองแล ๑ ณ เวลานั้น ฝ่ายนางอมิตตดาปนาปรณิบัติรักษาตาพฤตอาจารย์ ผู้เป็นสวามีไม่กล้าพุดจาเรื่อยเปื่อย กระโซกกระซอกให้พราหมณ์นั้น หาพิน ตำข้าวหุงข้าวต้มน้ำเข้าเย็นทุกทันทิวา ๑

-
- (1) มีบางฉบับบรรยายแปลกแตกต่างกันดังนี้ว่า “...แล้วเดินรุดขึ้นไปข้างๆ ได้ยินเรียกว่านางอมิตตดาปนา ทูนหัวของตาเอาถุงย่ามจากบ่าตำหมากให้ตาสักหนึ่งคำ นางอมิตตดาปนาบอกว่า เออตานี้ พุดอะไรอย่างนี้ไม่รู้จักอายเขา ๑ มาอยู่ไม่ทันได้ก็วันก็กล้าใช้เขาให้ตำหมากให้กิน ชุชกแกจึงปราศรัยว่า อมิตตดา - ปนาทูนหัวพี่ หันมาทางนี้เถิดเกาหลังให้พี่หน่อย นางอมิตตดาปนารีบลุกมาหยิกแคะเกือบจะหลังไป ชุชกแกหันมารับร้องว่า อูยยะโอยยะโอยยะ อมิตตดาปนาทูนหัวตาเอ๋ยฆ่าตาแล้ว ทันใดนั้นวิ่งไปข้างหน้านางอมิตตดาปนา ชุชกพลาดเท้าล้มหงายดุจเขาขว้างไต้ยี่นเสียงดังจากปากเกือบขาหัก เหมือนเขาชูดหลังจนถึงเลือดออก เหมือนเขาแกว่งถุงย่ามกับตะโพกไต้ยี่นเสียงดังปังๆ โขกๆ ตกลงมา ล้วนกระปุกใส่ปูน กรรไกรตัดหมาก แผลกละเอียด ชุชกแกทนเจ็บไม่ได้คลานออกมาว่า ฮือฮือ เจ็บมาก ๑ ฝ่ายนางอมิตตดาปนาเดินไปตามหลังสะดุ้งเหมือนเขาดิงบ่า เหลือบดูตาชุชกล้มหงายท้อง เปื้อนขี้โคลนเต็มตัวมอมแมมทั้งหัวแตกเลือดแดงทั้งจมูก ทัวทั้งตัวไม่มีเหลือสักนิดเลย บพิตรเอย ตาชุชกกุฏิจจะปิดตัวเองลุกขึ้นยืนมือถือไม้เท้า เก็บถุงย่ามมาพาตบหน้า แกอายนางอมิตตดาปนาพินประมาณ เพราะได้คิดผิด ชุชกแกเดินกลับไปกลับมาดุจเป็นกันหอยขม แล้วพานางอมิตตดาปนาไปลำเนา... ๑

ฝ่ายพราหมณ์แก่ชราที่มีใจรักนางอมิตตดาปนานั้นเล่า เกือบจะกลืนได้ ไม่ให้นางอมิตตดาปนานั้น
น้อยใจ สักนิดเลย

อด สพุเพ อญฺเณ ตรุณพราหมณา ฯ บพิตรเอย อันว่าเหล่าพราหมณ์หนุ่มผองทั้งหลาย
มันเห็นนางอมิตตดาปนาปรนนิบัติรักษาดาชูชก เป็นมนุษย์ขี้เหร่ อันธการ จึงบันดาลให้โกรธยัง
ภริยาของตนทุกๆ คน แล้วคำว่า แม่ชั่วชาติ ไม่มีความละอาย มึงรู้แต่เดินเตร็ดเตร่ไร้สาระ ทำไม
มึงไม่เอาอย่างนางอมิตตดาปนา แต่งตัวสำราญ ดีแต่พูด ไม่คิดทำงานการหากิน ไม่ดักน้ำหักฟืนนั่ง
แต่ขัดเล็บแต่งตัวเอาชีพึ่งมาถูทากินหมากนินทาว่าดี นินทาว่าเจ็บป่วย เอาแต่เสียงร้อง
ตะคอกนั้นมาข่มเหนื่อสามี จะค้าขายอะไรก็ขาดทุนสูญทั้งกำไร ถ้าจะปันค่ายเล่า สามวัน สามคืน
จึงได้ 1 หลอด ถ้าจะทอผ้าเล่า หนึ่งผืนกับเขานั้นครึ่งเดือนกว่า มัวแต่หันคอโอ้อวดผู้ชายเพื่อให้เขา
สรรเสริญ แม่กระเซอะกระคัลล มัวเอาแต่คำพูดนั้นมาเป็นสินค้าขาย ทาน้ำมันผัดหน้าหนึ่งวันสองสาม
ครั้ง ต้องกระจกสองสามเวลา ความคิดมันทรุดโทรมต่ำต้อย ตามอำเภอใจแต่เที่ยวไปทุกบ้านจะ
หาอะไรแดกก็ไม่มี เรียนแต่เชื่อเขา กิน ไม่คิดยาวไกล กูจะหย่าหัวมึงให้เป็นแม่ม่ายไม่เสียค่ายเลย
กูจะหาอีก แล้วให้มีอิริยาคุณางอมิตตดาปนาเมียดาชูชกนั่นเองแล (1) ฯ

-
- (1) ถ้าแปลตามรูปบาฬีรรถถามหาเวสสันดรชาดก ตั้งแต่ต้นจนถึงตรงนี้ว่า “ ครานี้มีพราหมณ์
คนหนึ่งชื่อชูชก อาศัยอยู่หมู่บ้านทุนนวิภูษพราหมณคาม ในแคว้นกลิงกราษฎร์ เดินขอทาน
เขาได้เงิน 100 กหาปณะ เอาไปฝากกับตระกูลพราหมณ์หนึ่งแล้วออก

ข้าม.....

ตมตถ์ ปกาเสนโต สตฺถา อาห ฯ ยํ อตฺถํ อันทว่าอรรธธรรมโคณา น ปากฺกํ ไม่ปรากฏ
สตฺถา อันทพระบรมศาสดาจารย์ ปกาเสนโต ครั้งพระองค์ทรงประกาศ ตํ อตฺถํ ซึ่งอรรถนั้น
ปากฺกํ ให้ปรากฏชัด อาห ก็ทรงสดสาเป็นบาทพระภาณดังนี้

อาหุ วาสี กลิงฺเกสุ	ชุกโก นาม พุราหฺมโณ
ตฺถสาปํ ทหรา ภริยา	นามณามิตตดาปนา ฯ
ตา นํ ตตฺถ คตาโวจํ	นทีอุทกหาริยา
ถิโย นํ ปริภาสีสุ	สมาคนุตฺวา กุฑฺดฺดลา ฯ
อมิตฺตา นฺน เต มาตา	อมิตฺโต นฺน เต ปิตา
เย ตํ ชินฺณสุส ปาทํสุ	เอวํ ทหริยํ สตี ฯ
อหิตํ วต เต ญฺาตี	มนฺตยีสฺสุ รโหคตา
เย ตํ ชินฺณสุส ปาทํสุ	เอวํ ทหริยํ สตี ฯ
ทูกฺกํ วต เต ญฺาตี	มนฺตยีสฺสุ รโหคตา
เย ตํ ชินฺณสุส ปาทํสุ	เอวํ ทหริยํ สตี ฯ

ไปแสวงหาทรัพย์อีก ฯ ครั้นจำเนียรกาลต่อมา ตระกูลพราหมณ์นี้ก็ใช้จ่ายกหาปณะของชุกกหมด
ไป ต่อมาคราหลัง ชุกกมาทวงเอากหาปณะนั้น ตระกูลพราหมณ์หาชำระหนี้ไม่ได้ จึงยกลูกสาว
ชื่ออมิตตดาปนาให้กับชุกก ฯ พานางไปสู่ทุนวิญญูพราหมณ์คามแคว้นกลิงกราษฎร์ นางอมิตตดาป
นาเคารพปรนินิบัติพราหมณ์โดยประไพ ฯ ฝ่ายเหล่าพราหมณ์หนุ่มๆ ทั้งปวงได้เห็นนางอมิตตดา
ปนามีกีริยามารยาทดีก็มีใจอิจฉาจึงด่าตีทุบเมียบของตนาๆ ว่า นางอมิตตดาปนา รู้จักปรนินิบัติบำรุง
พราหมณ์แก่อย่างดียิ่ง แล้วมีเองได้ทำอะไรให้กู ฯ

ปาปกั วัต เต ญาตี	มนุติยัสสุ รโหคตา
เย ตั ชินฺณสฺส ปาทัสสุ	เอวံ ทหริยํ สตี ๑
อมนาเป วัต เต ญาตี	มนุติยัสสุ รโหคตา
เย ตั ชินฺณสฺส ปาทัสสุ	เอวံ ทหริยํ สตี ๑
อมนาปวาสํ วสฺสิ	ชินฺณเณน ปติเนนา สห ๑
ยา ตุวํ วสฺสิ ชินฺณสฺส	มตฺตเต ชีวิตา วรํ ๑
น หิ นฺนุณ ตฺยํ กลฺยาณิ	ปีตา มาตา จ โสภเน
	อณฺณํ ภตฺตารํ วนฺทิสฺสุ
เย ตั ชินฺณสฺส ปาทัสสุ	เอวံ ทหริยํ สตี ๑
ทฺยิฏฺฐนฺเต นวมียํ	อกตฺ(๑) อคฺคิหุตฺตํ
เต ตั ชินฺณสฺส ปาทัสสุ	เอวံ ทหริยํ สตี ๑
สมเณ พุราหฺมเณ นฺน	พุรหฺมจฺริยปรายเน
สา ตุวํ โลก อภิสฺสฺส	สีลวฺนเต พหุสฺสฺส
ยา ตุวํ วสฺสิ ชินฺณสฺส	เอวံ ทหริยํ สตี ๑
น ทฺกขํ อหิเน ทฺกฺจํ	น ทฺกขํ สตฺติยา หตฺ
ตฺถจ ทฺกขณฺจ ติปฺปณฺจ	ยํ ปสฺเส ชินฺณกํ ปตี ๑
นตฺถิ จิฯทา นตฺถิ รติ	ชินฺณเณน ปติเนนา สห ๑

(1) กตฺถจ โปตฺถเก อกตฺนตฺตีป ปาโล ๑

บทฤติ อตุลาปสตุลาโป

ชกฺขิตมฺปิ น โสภติ ฯ

ยทา จ ทหโร ทหรา จ(1)

มนุฑยีสุ รโหคตา

สพ.เพ โสกา วินสฺสนติ

เยเกจิ หทยสูติตา ฯ

ทหฺรฯ ตํวํ รุปรวตี

ปฐมนิเทศ

คจุน ฅาติกูเล อจุน

ก็ ชินฺโน รมยิสฺสติ ฯ

ภิกขุเขว คุณ๋องสงฆ์ทรงศีลสังวรพองทั้งหลายเอย อติอุโย อันว่านางพราหมณ์พองทั้งหลาย มีความเศร้าหมองอายเขาเพราะสาวมีค่ากลางชุมชน จึงมาประชุมกันนินทานางอมิตตดาปนาว่า แต่เดิมสาวมีเรานี้ ไม่เคยซึ่งโกรธค่าว่าเราถึงขนาดนี้ เดียวนี้ ผัวเราซึ่งโกรธค่าว่าเป็นโกลาหลกังวล ยุ่งใจทั้งตำบลทั้งหมู่บ้าน เพราะแม่เมียพราหมณ์ข้อทานมันมาอยู่ที่นี่ ผัวเราจึงเกิดปวดเสบปวด ร้อนค่าตีเราทุกคน ว่าถ้าเราให้แม่นี่มันอยู่ต่อไปวันหน้า เราจะเกิดทุกข์โทษเป็นอันมากทุกคน เมื่อใดเลยเราจะได้สุขสบาย มาเราจะร่วมกัน ไปค่าตีว่าร้ายติเตียนมัน โดยซึ่งคำริปรารณา ทำให้ มันระอาขลาดกลัวให้ได้ อย่าให้มันอยู่สถานที่นี่กับเราได้เลย ถ้าให้มันอยู่นี่แล้ว ผัวเราจะค่าตีเรา เพราะแม่เมียพราหมณ์จัญไรนี้เองเป็นแน่แท้เลย มาเราพากันไปคอยที่ท่าน้ำก่อนให้พร้อม ไม่รอช้า เลย ก็ชวนกันลงไปที่ทำน้ำนั้น ครั้นนางอมิตตดาปนา

(1) กตุลปิ ยทาปี ทหโร ทหราคิปี ปาโง ฯ

กระเดียดกะออมไปตักน้ำ จะเอาไปให้ตาชื้อบคัมเป็นปกติ ฯ ฝ่ายเหล่านางพราหมณ์เห็นแล้ว ก็ดำ
กระโษกระชากประชนางอมิตตดาปนาเล่นอะอะอ้ออิงกิกก้อง ประคูกอิกกาเห็นเหยื่อ บ้างดำ
ข้างหน้า บ้างดำข้างหลัง บ้างเอื้อมจับมือ ค่าประจานสาปแช่ง ดิเดียนให้อับอายขายหน้าถึงแม่พ่อ
ถึงตระกูลวงศ์ คำว่า โทติ เน่นางอมิตตดาปนาเอย มึงมีรูปร่างคุดช่างวาดเขียน เมื่อมึงเยื้องย่างลีลา
ยาตรา พักตราสวยสดใส ถ้าผู้ชายคนใดเขาเห็น เกือบจะสลบยังไม่ได้ เออโง่นก็มึงมีผิวแก่ชั่วชาติ
เสมอเขาเอาโถมคอบาทุวัจญูไรมาใส่ตัวดังนี้ ฯ แล้วมึงได้ถล่ำตัวรับเคราะห์ แต่คือว่าใจมึงนั้นไม่
ปรารถนา อันว่ามึงนี้เป็นผู้หญิงหยาบอัปรีย เป็นผู้หญิงอัปยศ เห็นเป็นผู้ชายก็ยินดีดังเขาเห็นน้ำตาล
กับน้ำผึ้ง ไม่ทำการทำงานหากินมาเป็นอาชีพ หมดก็ไม่รู้ มีก็ไม่รู้ คิดแต่เดินเที่ยวตามบ้านเขาไม่รู้ทิศ
ตำบลเลย ครั้นพอเย็นแล้วจึงจึงกลับมาบ้านตัวเองแล ฯ มนุญยัสสุ รโหคตา อันว่าเหล่าญาติกาแม่พ่อ
จะฝากฝังมึงไม่ได้ กลัวจะมีที่เขาลือๆกันต่อไปให้เสียชื่อเสียง เขายกมึงให้ตาชุกแก่ชรา เป็นคน
พิการสกปรกเหมือนเขาเอาผีมาทำเป็นผิว เห็นอัปรียไม่สมหรือมึงเอามาบ่มเล่น โง่นไม่มองหน้ามอง
หลังมึงเห็นเป็นผู้ชายก็ยอมโดยง่าย ๆ ให้เสียตัวอย่างนั้น หรือหนึ่งเกรงหนุ่มๆเขาไม่ปรารถนา เขาเห็น
มึงเป็นคนไร้สรรพไร้สาร ฯ ทุกุกฏ ไม่เป็นการประโยชน์ เห็นแต่สกปรกมัวหมอง เพราะใจมึงไม่

เหมือนกับหญิงทั้งหลายๆ จะรักษาใจผิวไม่ได้ เป็นคนไม่มีญาติพี่น้องเป็นทูลชนล้นพ้น จึงไม่มีใคร
เอาฯ อดุลย์ ภตุตาร มึงจงแสวงหาผิวที่อื่น ให้เหมาะสมควร ให้ถูกใจจริงประเสริฐล้นพ้นกว่าตาแก่
ชราแน่ๆ พุญญนุเต อันว่ามึงนี้ทำบุชาโหมพิธีไม่ดี นวมีย ในพิธีทุกวันที่ 9 เขาจึงยกให้ตาชุกแก่
ชรา อุปมาประคูกอิกกาแก่ นำเอาไขไก่ไปกิน (1) หรืออีกอย่างมึงได้คำว่าสมณพราหมณ์ชีเถรภิกษุ
สงฆ์ ไม่ยึดถือเที่ยงตรงตามประเพณี มึงจึงได้ผิวแก่เกือบจะเข้าโลง (2) หลังโก่งงอเหมือนตะขอไม้
หรือว่าในพระนครนั้น ไม่มีผู้ชายเลยหรือ เออ อมิตตดาปนาเอย มึงเสียดยทำไมชีวิตความเป็นอยู่
สู่ตายไปเป็นผีประเสริฐกว่า ฯ อหิชา ทญุจ ว่าถ้าอสรพิษมันจะกัดให้สิ้นชีวิต ควรอธิษฐานไปตามผล
อย่ากังวลห่วงใยตัวเองเลย ฯ สตุติยา หตฺ ว่าถ้ามึงเดินกลางคืน ออกจากบ้านไปแล้ว ไปพบกับ
ผู้พิฆาตชีวิตเสีย ก็ประเสริฐยิ่งกว่ามีชีวิตอยู่เป็นมนุษย์แล ฯ ททโร ททรา คำโบราณท่านกล่าวต่อๆ
มาว่า เมียสาวจึงสมกับผิวหนุ่ม เหมาะสมควรคู่เสน่หา ฯ รโหคตา ตามประเพณี ณ ที่สงัด เดียวนี้มึง
มาได้ผัวคน

-
- (1) ตามนัยบาฬีรรถกถาหาเวสสันดรชาดก มีความว่า มึงบุชายัญไม่ดีในทุกวันที่ 9 จึงปรากฏเป็น
ข้าวบิณฑ์ของมึงเอง มีอิกาก่มาคาบไปกินเสียหยาตั้งแต่ต้น ฯ
- (2) โลง คำไทยแปลว่า หีบใส่ศพ ฯ

พเนจรเหมือนยักษเหมือนมาร ถ้าจะพูดจาปราศรัยเหมือนเขาโครธ ถ้าจะกล่าวรับรอง เหมือนเขาแลบลิ่นปลิ้นตาหลอกให้กลัว ถ้าจะกล่าวปลอบ เหมือนเขากัด นี่เหตุจากกรรมของมึงเองนำมาให้พบ เหตุนี้มึงจงกลับไปบ้านเกิด หาญาติกาแม่พ่อเขาจะจัดแต่งงานตามประเพณีให้มึง ให้มีคู่ให้เหมาะสมกับตัว ให้ได้คู่แลกกันยืนนานบริบูรณ์ไปข้างหน้าแลฯ

สา ตาส์ สนุติกา ปริภาส์ ลลิตวา อันว่านางอมิตตดาปนา ครั้นได้ยินเหล่านั้นางพราหมณ์เขวากล่าวคำทอติทุบตีเตียนดั่งนั้นแล้ว อันว่าคีนางแทบจะแตกกระจายออกมา ส่วนกะอมน้ำนั้นเล่าก็หล่นดังพลั๊กจากสะเเว ว่าเออเดี๋ยวลันจะไปบอกตาจันหนา ว่ามันจะทำอะไรจัน มันเดือดร้อนกับจันทำไม ถึงแก่ก็ตีเพียงหาเลี้ยงกันตามจน ถ้ารูปงามจะเอามาเลี้ยงน้ำดื่มเมื่อไรแล้วนางอมิตตดาปนาเดินไปตามทางร้องไห้พึมพำ ฯ ฝ่ายตาชุกนั้นไซ้รู้แน่นงอยู่ที่หน้าต่าง เห็นแต่หมวดเครา ประดุจลิงพราหมณ์อยู่บนต้นไม้ ครั้นได้ยินนางอมิตตดาปนาเดินพลางร้องไห้พลางแล้วถามว่า อมิตตดาปนาที่รักของตาเอ๋ย ทำไมจึงได้ร้องไห้ พราหมณ์พยายามถามสะอีกสะอื่น ตันตันในใจสงสารเมื่อยรัก น้ำตานันเล่ามันไหลพราก พราหมณ์ถามว่า สะอีกสะอื่นถามไปอีกว่า ทำไม ทำไมหนอทูนหัวของตาจึงร้องไห้ ใครเขาทำนาง นางจงบอกตาหนา เนื้อทองของตา ฯ นางอมิตตดาปนาจึงตอบว่า เออมันดีแล้ว ปริภา-

สนธิ แนะ ตาแก่เอย บรรดาเมียพราหมณ์หนุ่ม มันรวมกันมาตีดำฉัน เหมือนอย่างว่าทาสได้ด้วย
เงินเทาจากถุงไม่สมควรเลย ฯ

นเต พราหมณ์ คจณามิ

นที อุทกหาริยา

ถิโย มํ ปริภาสนติ

ตยา ชินฺเณน พราหมณํ ฯ

พราหมณ์เอย ดังนี้แล้วฉันไม่ไปที่ทำน้ำเหมือนทุกครั้งอีกเลย ทั้งน้ำทั้งพื้นฉันก็ไม่ไปตก
หาอีกเลย พราหมณ์เอยเนื่องจากฉันมาอยู่รับใช้ผิวแก่นี้แล้ว จึงเหล่าเมียพราหมณ์หนุ่มพองทั้งหลาย
มันมากุมเหงดำตีฉัน ดั่งหนึ่งเขามาแย่งผิวหรือซู้มัน คำถึงแม่พ่อติเตียนไม่มียำเกรง ว่าเป็นหญิง
อัปรีช มีผิวแก่นี้เอง ฉันโกรธมากเกินกว่าอะไรๆหนาคา เออ ทั้งนี้เพราะใครเล่า เพราะฉันมาอยู่
กับตา ณ สถานที่นี้เอง ฯ

มา เม ตวุ อกรา กมุํ

มา เม อุทกมาหริ

อหํ อุทกมาหิสฺสํ

มา โภที กุปิตา อหุ ฯ

ชูชกจึงพูดเรียบๆตามเรื่องกล่าวปดอบโยนว่าเช่นนั้นแล้ว นางอย่าออกไปทำงานอะไร
จงอยู่แต่ในบ้านนะทูนหัวตา ทั้งน้ำทั้งพื้นทั้งหลายบรรณาการอาหารพอง นางอย่าไปหาเลย
เป็นงานตาเองแล จะรับรองชวนขวายเป็นดักไปหามาให้นางบริโภคให้เป็นสุข ไม่ให้นางเป็นทุกข์
เลยหนา อมิตตดาปนา นางจงรักษาแต่ไม้เท้ากับข้อมให้ดี เพียงตาเดินหาเป็นอาชีพ

เบ็ดเตล็ด ส่วนของอยู่บ้านอย่าให้แตกหักสูญหายเลย ฯ

ฝ่ายนางอมิตตดาปนาฟังแล้ว ก็ไม่ถูกใจ คิดรื้อนร่นกระวนกระวายคุงไฟ ที่คนสูมให้
โกรธเป็นฟืนเป็นไฟปา จึงนางอมิตตดาปนาบอกว่า ตาย่ากล่าวคำนี้ ฉันไม่ฟังคำตาหรรอก ฯ

นาห์ ตมฺหิ กุเล ชาดา

ยํ ตุวํ อุตกมาหเร

เอวํ พุราหุมน ชานาหิ

น เต วจฺณามิหํ ฆเร ฯ

สเจ เม ทาสํ ทาสี วา

นानยิสฺสสฺสํ พุราหุมน

เอวํ พุราหุมน ชานาหิ

น เต วจฺณามิ สฺนฺติเก ฯ

มีกฎหมายใดนาใช้ผิดต่างทาส อย่างกล่าวดั่งนั้นเลย แน่ตาเอยถือผิดเสมอกับพ่อเป็น
ที่เคารพปรนนิบัติยำเกรง ส่วนหญิงร้ายกาจชั่วชาติอัปรีชจึงเอาผิดเป็นทาสไม่ถูกแบบแผนคำสับ
คุงเจียง ถ้าตารักฉันนี้ตาอย่าอยู่ จงไปหาทาสหญิงทาสชายมาให้ฉันใช้ต่างเพื่อนต่างมือต่างเท้า
ตาจงไปแน่นอน ถ้าตาหาไม่ได้ฉันจะวิ่งไปสถานล้าเนาฉันเดี๋ยวนี้เองแล ฯ

ชูชโก อาห

นตฺถิ เม สิปฺปญฺจํ วา

ธนํ ฆณฺณญจํ พุราหุณฺนิ

กุโธหํ ทาสํ ทาสี วา

อานยิสฺสสฺสํ โภคิยา

อหํ โภคิ อูปญฺจิสฺสํ

มา โภคิ กุปฺปิตา อหุ ฯ

อันว่าชูชกพฤตอาจารย์ ครั้นได้ยินภรรยากล่าวดั่งนั้นแล้ว ทำกลมารยาทกล่าวอวดเกี่ยวกับ
ทรัพย์สินให้ภรรยาฟัง แต่เดิมมา ย่อมมีทรัพย์ หนึ่ง

ตาซัง สองตาซัง ไว้สำหรับใช้จำยอยู่ในบ้านไม่เคยขาด ข้าทาสไปหรืออยู่เป็นเพื่อนก็มี เดียวนี้ตา
มาได้ความยากจนลำบาก ทั้งข้าวเปลือกข้าวสารหากินก็ไม่มี อันตรธานทั้งทรัพย์ เพราะไฟไหม้
บ้านหมดไม่เหลือ ภรรยาที่ตายเสียทั้งกันกำพร้าอยู่แต่คนเดียวเอง ทุกวันกินก็ไม่อิ่มหน้า นางก็
เห็นกับตาอยู่แล้ว ๑ **นตฺถิ เม ลิปปชานํ** วา ทั้งศิลปะวิชาการก็สาบสูญพลั้งพลาด ทั้งปฏิทินก็ไม่จำ
สันตดุจตำรับตำรา ลืมทั้งสุริย-ตราดวงชาตา กับคุณ กับหาร ก้อนเวียนไม่สิ้นความ จะขีดเขียน
ดูชะดาราสิก็ไม่แม่นยำเหมือนตำรา พยายามแต่ว่าผสมผสาน จะดูทิศอาคเนย์ทางอารักข์ใหญ่
ก็ไม่ปรากฏเหมือนมีแต่ก่อน ทุกวันนี้ได้แต่เดินขอทานเขามาเลี้ยงตัว นางจงใช้ตาแต่ที่ใกล้ตาจะ
ชวนขวายนางใช้ตานั่นเองแล ๑

บพิตรเอย ณ เวลานั้น อันว่ามฤตยูที่อยู่คอยเตือนอายุดาพตมาจารย์ บันดาลให้นางอมิตตดา-
ปนา นึกไปถึงพระบาทศรีเวสสันดรบรรพตสัตตวิปัสสิ์ไปสร้างพรตอยู่ในป่า นางอมิตตดาปนาจึงกล่าว
กับดาพตมาจารย์ สวดเป็นบาทคาถาดังนี้

เอหิ เต อหฺมกฺขิสฺสํ

ยถา เม วณํ สุตํ

เอส เวสฺสณฺตโร ราชา

วรุเก วสฺติ ปพฺพเต ๑

ตํ ตฺวํ กนฺตุวาน ยาจสฺสุ

ทาสํ ทาสฺยจ พฺราหฺมณ

โส เต ทสฺสตี ยาจิโต

ทาสํ ทาสฺยจ ขตฺติโย ๑

ดูก่อนพราหมณ์เอย ฉันได้ยืนตามคำเขาว่า เวสฺสณฺตโร ราชา

มีพระมหากษัตริราชพระองค์หนึ่งทรงพระนาม พระบาทศรีเวสสันดร พระองค์ครองพระนครใหญ่ เหล่ากษัตริย์ทั้งผองย่อมมาบังคมเป็นปกติ พระองค์มีพระราชหฤทัยศรัทธาแรงกล้า เมตตากรุณาเหล่าขอทานยากจนตกยากทั้งหลายย่อมมาอาศัยพระองค์ ถ้าจะขออะไร ก็ได้ตั้งใจประสงค์ปองปรารถนา พระองค์ย่อมทรงพระราชศรัทธาพระราชทานไม่รวนเร พระราชทานทั้งช้างคชสารให้ทานแก่พราหมณ์ ตามจิตไม่คิดเสียดายเลย ฯ เนาะตาพราหมณ์เอ๋ย เหล่าชาวเมืองจึงยุยงสมเด็จพะวรวราชบิดาพระองค์ ให้ทรงพิโรธขับไล่พระองค์ให้ออกจากเขตนครบุรี พระองค์พาพระอัक्रमเหล็กกับพระราชบุตรไปอยู่ ณ พนมคีรีวงกตบรรพต ว่าถ้าตาซีตามไปขอพระราชทานทาสชายหญิงเห็นว่าพระองค์พระราชทานแน่นอนเลย ฯ

ครานั้นตาชุกพฤตอาจารย์ฟังกริยาบอกดังนั้นแล้ว จะอยู่นิ่งไม่ได้ อยู่ไม่ได้กลัวเมียดำ แกจึงหันหน้าหากลอุบายอธิบายโดยความคิดเห็นว่า

ชินโณหมสมิ ทุพฺพโล

ทีโม จตุธา สุทฺถุคฺโคโม

มา โภที ปริเทเวสิ

มา โภที วิมนา อหุ

อหฺ โภที อุปฺภุจฺจุสฺสํ

มา โภที กุบฺปิตา อหุ ฯ

ดูก่อนอมิตตดาปนาที่รักของตาเอ๋ย ตาฉันแก่แล้วทั้งตาก็มีดมัวทั้งหูก็หนวก โรคภัยในกายก็มาก เดี่ยวไข้ เดี่ยวหนาว เดี่ยวหาย เดี่ยวป่วย มันคอยเลอะเลือนแต่ในตัว ย่อมขอทานเขาแต่ตามไถ่ๆนี้

ก็แทบจะตะกายด้วยมือขึ้นต้นไม้ก็ไม่ว่องไว อันว่าทางที่จะไปนั้นก็ไกลมาก ล้วนแล้วแต่กองดินจอมปลวกกรวดแข็งในดิน แทบจะเดินไม่ได้เลย ถ้าปะทะกับสัตว์ร้ายแล้ว จะตายเสียการ ส่วนตัวนางก็จะอยู่ไม่มีราคาเป็นแม่ม่าย วิมมา อมิตตดาปนาที่รักของตาเอ๋ย นางอย่าเป็นทุกข์เกินไปเลย รับรองที่ตัวตาเองแล้ว จะไปหามาเลี้ยงนาง ไม่ให้นางกังวลจิตซึ่งโกรธตาเลยฯ

ฝ่ายนางอมิตตดาปนา ครั้นได้ฟังคำตาทูลชกพฤฒาจารย์ กล่าวบ่นไม่ยอมไป ว่าหนทางลำบากไกล นางจึงกล่าวอุปมาให้สามีฟังว่า

ยดา อคนุตวา สงคามัม	อยู่ทุเรชว ปราชีโต
เอวเมว ตูว์ พุรหุเม	อคนุตวาว ปราชีโต ฯ
สเจ เม ทาสี ทาสี วา	นानยิสฺสตี พุราหุมน
เอวํ พุราหุมน ชานาหิ	น เต วจุณามิหํ ฆเร
อมนาปนฺเต กริสฺสามิ	ตนฺเต ทุกฺขํ ภวิสฺสตี ฯ
นกุชฺตเต อตุปฺพุพฺพสุ	ยทา มํ ทกุชฺสิลงฺกตํ
อญฺเณหิ สทฺธิ รุมนานํ	ตนฺเต ทุกฺขํ ภวิสฺสตี ฯ
อทสฺสเนน มยุหนฺเต	ชิณฺณสฺส ปรีเทวโต
ภิกฺขุโย วรฺกตา ปลิตา จ	พหู เหฺสฺสนฺติ พุราหุมน ฯ

ดูก่อนตาเอ๋ย มีอุปมาประดุจเสนาเสนีย์ กล่าวแต่ปากจิตชี้ตลาด กล่าวว่าจะไม่กลัวความตายเลย ครั้นยกทัพออกไปแล้ว เห็นเพียง

ผงมุขรุฐลี ก็ว่าเขยยกทัพเข้ามาต่อตั้ง จึงหยุดทัพสรรหาทหารอาสา ส่งแต่เสนาไปหน้า จนกว่าเขย
ยกถลาไป จึงเอ็งทำเป็นทัพหนุนข้างหลัง ให้เขยว่าเอ็งเป็นทหารหาญกล้า อุปมาประดุจดาชุกไม่
ทันออกพ้นจากบ้าน ก็บ่นพร่ำคร่ำครวญไปพลาง ไม่ทันลงพ้นจากดินบันได ก็บ่นว่าหนทางไกล
ตัดขาดจากชุมชน ถ้าเช่นนั้น ฉันจะหื้อวิ่งไปบ้านฉันแล นกขตุเต ถ้าล่องเข้าปีใหม่เล่า ฉันจะไป
เที่ยวกับพวกหนุ่มๆผอง ม้ ทกขลิ ลงกตม์ ฉันจะขมวดผูกปิ่นปักผมห่มสไบสี ทักดอกมะลิลา
รวมทั้งดอกไม้ผองทั้งหลาย นุ่งผ้าให้ยาวเพื่อยจนแทบจะลากดินให้สบายจิต ให้ชูกพรหมณ์แกล
นั่งสกรปรก้องให้เกิดทุกข์แต่ผู้เดียวเอง ตราบจนตายไปแล้ว ๑ พรหมณ์เอยว่าถ้าแก่ไปหา ทาสี
ทาสี วา ทาสชายทาสหญิงมารับใช้ฉันแล้ว พรหมณ์เอย ฉันจะไปทำงานคอยแก่ที่บ้าน ปิดสะ
กึ่งไม้รั้วมิให้คนผองดูถูกฉัน นั้นตาจะสบายใจ เพราะไม่ต้องกังวลมาบ้านเลย ๑

ต่อ สุตวา พุราหมโณ ฝ่ายดาชุกพัฒนาจารย์ ครั้นได้ยินภรรยากล่าวดังนั้นแล้ว ก็เกิดใจ
กล้าไม่มีกลัวไพร เพราะแกลกในอำนาจสตรีโดยเรื่องมาตุคามค้นหา

ตมตตัม ปกาเสนโต สตุตา อาห อ้นอรรถธรรมใดไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดไม่แจ้งชัด
ครั้นพระองค์ได้

ตรัสรู้แล้ว พระองค์สำแดงซึ่งบาทพระกาฬาดังนี้

คโต โส พุราหฺมโณ ภีโต	พุราหฺมณียา วสาธุโค
อภฺภูโต กามราเคน	พุราหฺมณี เอตทพุริ ฯ
ปาเจยฺย เม กโรหิ ตฺวํ	สงฺกฺลา สงฺกฺพานิ จ
มรฺุปีณฺทิกา จ สุกตาโย	สตุฏฺกตฺตฺยจ พุราหฺมณิ ฯ
อานยิสฺสํ เมถุนเก	อุโภ ทาสกฺุมารเก
เต จ ปริจฺริสฺสนฺติ	รตุตินฺทิวมนฺทิตา ฯ

ภิกษุเว คู่ก่อนสงฆ์อันทรงศีลสังวรทั้งหลาย อันว่าชุกพุดาจารย์นั้น ตกอยู่ในอำนาจนางพราหมณีโดยความมาตุคามค้นหาได้ยินแต่ภรรยากล่าวดังนั้นก็ขาดกลัวภริยาไม่รัก จึงกล่าวกับนางพราหมณีดังนี้ว่า ปาเจยฺย เม กโรหิ นางอมิตตดาปนาจงจัดเสปียงใส่ถุงย่าม ตามมีตามเกิด ตาจะเอาไปทั้งข้าวตอกตัง งามัด ทั้งข้าวตูก้อน ข้าวตุงผง มีไช้ทางใกล้ๆ แลวๆ นี้จะได้กลับมาเร็วไว ตาจะรีบไปกราบทูลขอพระราชกุมารทั้งสองพระองค์มาทำเป็นทาสทาสี ฯ เนอะอมิตตดาปนา หลานที่รักของตาเอ๋ย พระราชกุมารทั้งสอง ไม่มีความขี้เกียจจะบิดตะบอย จะมาอยู่รับใช้นางทั้งคืนทั้งวัน ไม่ให้ที่รักของตากังวลใจนั้เลย ฯ

สา จิปุปี ปาเจยฺย ปฏฺิยาเทตฺวา ฝ่ายนางอมิตตดาปนาได้ยินว่าตาชุกจะไป ณ วันนั้น นางก็ชวนขวยจ่ายซื้อประหนึ่งมี

งานแต่งงาน กุฏิจอมจืดของให้ตาชุกโดยสรรพครบประการ ฯ

อันว่าตาชุกพฤตอาจารย์คิดกังวลใจแต่นางอมิตตดาปนาว่า ตากังวลใจเพราะไปนาน ปีไม่มีผู้ชายอยู่เฝ้าบ้านเลย เพื่อว่ามีความเดือดร้อนแล้วแทะเงงไปในเคหา เเคเห ทุพพลฐาน เห็นฝานั่งก็ขาดประคองหักพัง ระเบียงก็ตกหล่นเหมือนเขาเรียงรายไว้ตามดิน อิธิ กตุวา ชุกก็ซ่อมแซมขึ้นใหม่ ทวาร ปฐิสัทธิตุวา ซ่อมแซมทั้งประตูบันไดบ้าน ล้อมรั้ว แล้วไปตักน้ำมาใส่ไว้ให้ดื่ม ให้อาบ ปุเรตุวา เต็มทั้งไหป่นโตไม่มีให้เหลือ แล้วสอนสั่งนางอมิตตดาปนาผู้เป็นภรรยาที่รัก ยาวตุตนา ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป อปุมตุตา นางจงอย่าประมาท นางจงระวังตัว สงวนรักษาเกรงเกิดมีภัย เพราะสามีไปไกลเกรงเขาจะถูก โสคหนึ่ง อย่าเดินไปบ้านใกล้เรือนเคียงไม่ดี เขาจะนิทาเสียชื่อเสียง นางจงอยู่บ้านพยายามแต่หากินจนกว่าสามีมาถึง แล้วตาชุกอดกลั้นไม่ได้ ก็กลิ้งเกลือกร้องไห้เศร้าโศกอาลัยอาวรณ์ แล้วลูบหน้าลูบหลังนางอมิตตดาปนา สั่งเสร็จแล้ว ไม่ช้าเลยตาชุกก็เอายามไสบ่ามือจับไม้เท้า ปทกขิณ กตุวา แล้วเดินประทักษิณ 3 รอบ เนตเตหิ อสสุปญฺเณหิ แล้วแก้วเท้าออกเดินไป น้ำตาก็ไหลพรากรู้สึกไม่สบาย ปกุกามิ ไม่นานเลย แกเดินออกไปจากสถานลำเอนนั้นเองแล ฯ

ตมตถํ ปกาแสนุโต สตฺตา อาห อํนอรรธธรรมใด ไม่

ปรากฏ บทพระบาลีใดไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบารุสวดสาซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

อิทํ วตุวา พุรุมพนฺธุ
ตโต โส มนฺตยิตฺวาน
ปกุกามิ โส รุณฺณมุโข
สิวิํ นนฺรํ ผิํ

ปฏิมุญฺจิ อุปาหนํ
ภริยํ กตุวา ปทกขิณํ ฯ
พุราหุมโณ สหิตพุทโต
ทาสปริเยสสนฺนุจํ ฯ

ชุกเป็นเผ่าพงศ์วงศ์ตระกูลพราหมณ์ กล่าวคำสั่งฝากนางอมิตตดาปนาเสร็จแล้ว ก็สวมรองเท้า ประทักษิณภริยา ตาพราหมณ์ก็มีน้ำตาไหลพรากสมาทานวัตรเป็นคาบสฤณี แล้วเตร็ดเตร่จาริกไปสู่ นครชาวเมืองศรีพิราญฐร อันเป็นเมืองกว้างใหญ่มั่งคั่ง เพื่อค้นหาขอทาสาทาสี ครั้นตาชุกเดินหัวชุกหัวซุนโซเซไปมาตามทางไปถึงเขตุดรนครบรรราชฐานแล้ว ได้เห็นมหาชนเขานั่งพบปะรวมกันเป็นกลุ่ม ก็เข้าไปถามหาพระบาทศรีเวสสันดรว่า กุหิ เวสฺสสนฺโต ราชา อันว่าพระบาทศรีเวสสันดร บรรชัตติยวงศ์ พระองค์ประทับอยู่สถานใดเล่าหนา ท่านเอ๋ย ท่านทั้งหลายบอกฉันให้รู้ด้วย ฯ

ตมตถํ ปกาแสนุโต สตฺตา อาห อํนอรรธธรรมใดไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบารุสวดสาซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

โส ตตฺถ คนฺตุวา อวจาสิ

เย ตตฺถาสฺมาคตา

กุหิ เวสฺสณฺตโร ราชา	กตฺถ ปสฺสเม ขตฺติยํ ฯ
เต ชนา ตํ อวจีสุ	เย ตตฺถาสฺมาคตา
ตุเมหิ พุรหุเม ปกโต	อติทานน ขตฺติโย
ปพฺพาชิตฺ สกา รฏฺฐา	วฏฺเฏ วสฺติ ปพฺพเต ฯ
ตุเมหิ พุรหุเม ปกโต	อติทานน ขตฺติโย
อาทาย ปุคฺคตทารณฺจ	วฏฺเฏ วสฺติ ปพฺพเต(1) ฯ

นครวาสิโน อันว่าเหล่าชาวนครทั้งหลายนั้น ครั้นได้สดับคำดาชีถามเกี่ยวกับพระบาทศรีเวสสันดรบรรพชิตสัตว์ ก็มีจิตจึงโกรธแค้นดาพราหมณ์ ดำไปทั่วว่า เออดาพราหมณ์นี่เองแล้ว มันย่อมมาเบียดเบียนข้ามิใช่พระองค์ มันไม่อย่าหากินซื้อขายแลกเปลี่ยน อย่าทำอะไรเล่า ก็ขอจนได้อันว่าพระองค์ย่อมทรงพระราชทานเสื้อผ้าแพรพรมกับอะไรๆ ไม่เคยขาด ขอทั้งช้างปัจจัยนาเคนทร์อันเป็นช้างมงคล พาให้เกิดเดือดร้อนแก่บรรดาราษฎร เขาพากันจึงโกรธทั่วทั้งพระนคร จนกระทั่งพระวรวงศ์บิดาทรงพระพิโรธแก่พระองค์ จึงให้เนรเทศพระองค์ออก

-
- (1) ถ้าแปลตามรูปบาลีในคานานี้มีทำนองความดังนี้ “ดาพราหมณ์ได้ไปถึงนครนั้นแล้ว ได้ถามประชาชนที่ชุมนุมกันในที่นั้น ๆ ว่าพระบาทศรีเวสสันดรพระองค์ประทับอยู่ที่ใด เราขอเข้าเฝ้าพระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ขัตติยวงศ์ในที่นั้น ๆ ประชาชนที่ประชุมกันอยู่ใน ที่นั้น ได้กล่าวตอบพราหมณ์ไปว่า คุณก่อนดาพราหมณ์ พระบรมกษัตริย์ถูกพวกตาเองเบียดเบียน ด้วยทรงพระราชทานคชรัตนอันประเสริฐ เขาจึงพากันเนรเทศพระองค์ให้ออกจากแผ่นดินไปอยู่พนมวงกตบรรพต เดียวนี้ พระองค์ต้องนำเอาพระโอรส พระ ธิดา กับพระอัครชายาออกไปอยู่พนมคีรีวงกตบรรพตแล้ว”

จากพระราชฐาน ส่วนพระราชหฤทัยไม่มีหตุ พวกราหมณ์เหล่านั้นมันพากันไปตามขอพระราชรถกับม้าอาชาไนยทั้ง 4 ไม่มีจิตสงสารปราณีพระองค์เลย พราหมณ์นี้เองแล้ว มันกบฏกับแผ่นดิน แนะพวกเราเอ๋ย เรามาโจมตีจับฆ่ามันให้แล้ว แผ่นดินเราจึงจะราบรื่น เล่ห์ทุกทนต์หานิหตุ บ้างลุกขึ้นคว้าจับได้ไม้ปาก้อนดินกับอิฐไล่ไปตีดๆตามไป ฝ่ายดาชชกวิ่งเข้าไปในป่าหน้อย เกือบจะกษัยชีวิตด้วยความหวาดกลัว เหตุด้วยเทวดาคลใจจึงเดินไปพบกับทางที่ไปพนมคีรีวงกตบรรพตนั้นเองแล ฯ

ตมตล ปกาเสนโต สตถา อาห อன்றรธรรมใดไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบันฑูรสวดสาซึ่งบาทพระกาถา ดังนี้

โส โจทีโต พุราหมณียา	พุราหมโณ กามคิทธิมา
	อมนนต์ ปฏิเสวิตถ
วเน วาพมิกาณเณ	ขคคทีปนิเสวิต ๑
อาทาย เวลูว ฑณฺฑ	อคคิหุตต กมณฺฑล
โส ปาวิสิ พุทธารณณ	ยตถ อสุโสสิ กามท ๑
ต ปวิญญํ พุทธารณณ	โกกา น ปริวารย
วิกุกกนฺทิ โส วิปฺปนญฺโ	ทฺเร ปนฺธา อปฺกมมิ ๑
ตโต โส พุราหมโณ คนฺตฺวา	โกลลฺลทฺธ อสณฺณโต

วงศ์สุพรรณ นฤโธ

(สุนเขหิ ปริวาริโต)

(รูกุขสุมิณจ นิสินโน ว)

อิมมา คาลา อภาสถ ๑

ภิกขเว คุณก่อนสงฆ์ผู้กลัวภัยในวัฏสงสาร โส ชุชโก อันว่าดาชุกพตมาจารย์ เป็นคนหิน โหด เดินอยู่ผู้เดียวเดียวเข้าไปในไพรพทกษา ร้องไห้โศกพิลาปราพันอนาถเอนิ่ง กามกิทธิมา เพราะว่าคณหามันเร้าร้อนในมโนทวาร แกะจึงถือเพศเป็นดาชีเดินง่วนทั้งทุกข์ผลอไผล เวลั่ว ทุมทำ ถือไม้เท้าสี่เหลี่ยมแก่ ป่าสะพายยามต้องแต่งเหมือนเขาทำเล่น ชุชกเจ็บใจตนเองพันกำลัง ปาวิสิ พุทธารณญ์ แกเดินรับส่วนผลิผลามเข้าไปในป่าใหญ่ ป่าโปร่งที่มีต้นไม้ขึ้นห่างๆชอกเชิงเขา ตามตรอกเล็กใหญ่เหวถ้ำธารลำน้ำบึงบัวป่าหญ้าคาหนาทึบ ทางชอกกอไผ่ระเกะระกะล้วนหนาม มรรคาก็แคบ ชุชกพยายามเดินแทรกแต่ลำพัง ขลาดกลัวอันตราย ตาย่อมชำเลื่องเมียงมองไปข้างหน้าหลังซ้ายขวา เกรงพบกับเสือช้างควายป่าแรด ย่อมบันลือสรรพเสียงแผ่ทั่วทั้งไพร ชุชกกลัวซึ่งเสียงสัตว์เกือบจะเสียขวัญ แกพยายามแต่มุ่งเดินแหวกหนามป่าหญ้าคาหนาทึบ ให้ได้เลย ประคุดป่าไปจากทางลำบาก โกกาน์ ปริวารญ์ ชุชกเดินโซเซไป ไม่นานเลย ทันใดนั้นพบกับหมา ของเจตบุตร มันวิ่งมาไล่ปราหมณ์นั้นแล มันรุมล้อมเห่ารอบตัว ฝ่ายดาชุกพยายามวิ่งเงื่อนเถลือกถลนกลัวแล้วร้องว่า หมาๆ ฝ่ายหมายังจะไล่เห่าตืดๆ ดาชีพยายามวิ่งมือถือ

ไม้เท้ายกขึ้นเงื่อป้องกันระวัง เหนื่อยโศกๆท้องถิ่นนั้นสิ้นกระเพื่อมแว่วๆตาขาวตะลึงค้าง พยายาม
กระโดดขึ้นไปบนยอดพุดกษา แล้วร้องเรียกหาพระบาทศรีเวสสันดรบรรพทิศัตว์ สวดเป็นบาท
พระภาณดั่งนี้

โก ราชบุตต์ นิสภ	ชยนุตมปราจิต
ภเย เขมสุส ทาทาร์	โก เม เวสสุนตร วิทู ฯ
โย ยาจต์ ปติฐฐาติ	ภูตาน ฐรณิวิ
ฐรณูปม มหาราช	โก เม เวสสุนตร วิทู ฯ
โย ยาจต์ คติ อาติ	สวนตึนัว สาคโร
อุทฐูปม มหาราช	โก เม เวสสุนตร วิทู ฯ
กลุยาณติตุถ์ สุปิวิ	สีตุทก มโนรม
ปูลุทริเกหิ สลนุณ	ยุตต์ กิลชกษเรณูนา
รหุอุปม มหาราช	โก เม เวสสุนตร วิทู ฯ
อสุสตุถ์ ปเถ ชาค	สีตจฉาย มโนรม
สมนุตาน วิสเมตาร	กิลนุตาน ปฏิคห
ตลูปม มหาราช	โก เม เวสสุนตร วิทู ฯ
นิโครธัว ปเถ ชาค	สีตจฉาย มโนรม
สนุตาน วิสเมตาน	กิลนุตาน ปฏิคห
ตลูปม มหาราช	โก เม เวสสุนตร วิทู ฯ
อมพ อิว ปเถ ชาค	สีตจฉาย มโนรม

สนุดาน วิสเมตาริ	กิลนุดาน ปฏิกุคหิ
ตถูปม มหาราชิ	โก เม เวสสนุตริ วิทู ฯ
สาลิ อิว ปเถ ชาติ	สีตจฉายิ มโนรมิ
สนุดาน วิสเมตาริ	กิลนุดาน ปฏิกุคหิ
ตถูปม มหาราชิ	โก เม เวสสนุตริ วิทู ฯ
ทุมิ อิว ปเถ ชาติ	สีตจฉายิ มโนรมิ
สนุดาน วิสเมตาริ	กิลนุดาน ปฏิกุคหิ
ตถูปม มหาราชิ	โก เม เวสสนุตริ วิทู ฯ
เอวณจ เม วิลปโต	ปวิญจสุต พุทธาวเน
อหิ ชานนุติ โย วชชา	นหนุติ โส ชนเย มม ฯ
เอวณจ เม วิลปโต	ปวิญจสุต พุทธาวเน
อหิ ชานนุติ โย วชชา	เวสสนุตรนิवासนํ ฯ
ตาย โส เอกวาจาย	ปสเว ปุณณิ อนุปปกํ ฯ

โก ปุคฺคโล โอึ นุคฺคโลที่ไหนเอย ยังมีข่าวคราว รู้ที่ลำนาวาสมพระบรมเวสสันดรบรร
 โพรสิตริ พระองค์มาสร้างพระผนวชบวชเป็นฤๅ ชยฺญตมปราชิติ พระองค์ชนะมัจฉริยธรรม
 อันเป็นบ่วงไซ้ ทรงให้ได้ถึงซึ่งพระนิพพาน พระองค์ย่อมมีพระทัยอยากให้ได้ความสุข ไม่ให้มีทุกข์
 แก่เหล่าคนพองทั้งหลาย พระองค์ทรงธรรม เป็นที่พำนักแห่งขอทานยากทั้งหลาย คุณเป็นพระธรรมิ

เป็นที่พำนักแห่งสรรพสัตว์ทั้งหลาย ๑ อีกประการหนึ่ง พระองค์เป็นที่ประชุมเข้าเฝ้าแห่งพวก
ขอทานยาก คือเป็นมหาสมุทร เป็นที่รวมไหลลงแห่งลำธารแม่น้ำทั้งหลาย พระบาทศรีเวสสันดร
มหากษัตริย์เลิศประเสริฐนั้น พระองค์มีอุปมาดุจเป็นสระสงฆ์ มีท่าราบเตี้ยสบาย คนทั้งหลายลง
ไปอาบดื่มได้โดยง่าย มีน้ำใสเย็น ย่อมเคี้ยวด้วยดอกบัวขาว บัวแดง อันมีละอองเกสรผลาร่วง
โปรยปรายแผ่กลิ่นหอมฟุ้งจับจิตจับใจ ไม่เพียงนั้น มีอุปมาดุจต้นโพธิพฤกษ์ ต้นไทร ต้นมะม่วง
ต้นรังหรือต้นไม้ใหญ่อื่นๆอีก ที่มีอยู่ใกล้หนทางเป็นที่เจริญไปมาแห่งมหาชน ที่เห็นคั่นน้อยหมด
กำลังก็เข้าหยุดพักกายได้ตามปรารถนา เพราะพสกนิกรเหล่านั้นมีร่มเงาสาขาแผ่ชิดกันจนร่มครึ้ม
สะดวกสบาย ในฤดูร้อน มีอุปมาเช่นไฉไล พระบาทศรีเวสสันดรมหากษัตริย์เลิศประเสริฐ
นั้น มีอุปมาเช่นนั้นแล ๑ โอ้ คนใดเคยได้รู้ว่ เดียวนี้พระองค์ประทับอยู่ที่ใดเมตตาบอกข้าตาสี
ลักหน้อยรา โอ้ คนใดเคยมีจิตสงสารช่วยบอก ถิ่นาพระบาทศรีเวสสันดรบรรพตสัตตด้วยวาจา
1 คำ ว่าข้ารู้เท่านั้น ข้าตาสีมีปิตินิดหาอะไรเปรียบไม่มี แล้วคนนั้นจะได้กุศลบุญมากมายจะ
ตรานับไม่ได้เลย ๑ คาซุกร้องไห้โศกอีกส่ออื่นหาพระบาทศรีเวสสันดรอยู่ ณ ป่าใหญ่ นึกแล้ว
มิหิมาแต่ผู้เดียวแลฯ

ตลธ ต่ ปรีเทวนสทท์ อารกษณตุถาย จปีโต

เจตปุตโต บพิตรเอย ณ กาลนั้น มีพรานป่าคนหนึ่งชื่อเจ้าเจตบุตร ท่านแต่งตั้งไว้ให้เฝ้าประตูป่า แก่
รู้ศิลปะธนูยิงแม่นแคว้นสันทัด แก่อาศัยทำเป็นบ้านกันรั้วไม่ให้คนทั้งหลายเดินเข้าไปสู่พนมกีรีวงก
ได้ แก่กีฬาหมาเดินด้วยกันประมาณ 1 นาแปลงหนึ่ง จากทางไปแล แก่เข้าถึงป่าใหญ่ ครั้นได้ยินเสียง
คาซุกร้องไห้โศกไปไปด้วยเสียงหมามันเห่า เจตบุตรก็กระวีกระวาดเหลือบมองไปเห็นตา
พราหมณ์ข่มข่มอยู่บนยอดพุดกษา เจตบุตรจึงลั่นปากว่า โอ้ ข้าว่าเป็นสัตว์อะไร ไม่รู้ว่าพราหมณ์
อัปรีขนี้หนอ โฉนก็มาร้องไห้โศกหาพระบาทศรีเวสสันดรบรรพตสัตต ว่าถ้าโดยข้ารำพึงคิดไปคง
จะมาขอพระราชาบุตรหรือสมเด็จพระราชมัทรีไปแน่นอน ถ้างั้น ข้าจะฆ่ามันลั่นไปนกาล
บัดนี้เองแล ว่าแล้วเจตบุตรกระวีกระวาดคว้าจับธนูขึ้นหน้าไม้กวดปากวางท่าใหญ่โต เอาลูกศรมาใส่
ยกลงไปถึงไปไซ้ กล่าวคำรามว่า อ๊ะ พราหมณ์อัปรีขเอย ข้าไม่วีชีวิตเจ้าให้รอดอยู่เลยฯ

ตมตล ปกาสนุโต สตุถา อาห อ้นอรรธธรรมใดไม่ปรากฏ บทพระบาลีใด ยังไม่แจ้งชัด
ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาทูลสาปเป็นบาทพระคาคาณดังนี้

ตลธ เจโต ปฏิสโสสิ

อรณณ ลุทโท จโร ๑

ตุมเหติ พุทฺธเม ปกโต

อดิทาเนน ขตุติโย

ปพฺพาชิต สกา รฏฺฐา

วฏฺเฏ วสตี ปพฺพเต ๑

ตุมุเหหิ พุรุหุเม ปกโต	อติทานน ขตุติโย
อาทาย ปุตุตทารณจ	วุงเก วสติ ปพพเต ฯ
อกิจจุการี ทุมุเมโธ	รฏฐา วิวนมาคโต
ราชปุตุต คเวสนโต	พโก มจฺฉมิโวทเก ฯ
ตสฺส ตฺยาคํ น ทสฺสามิ	ชีวิตํ อธิ พุราหุณ
อยํ หิ เต มยา นฺนโน	สโร ปาสฺสติ โลหิตํ ฯ
ลิโร เต วชฺชยิตฺวาน	หทยํ เจตฺวา สพฺพนํ
ปฺนฺนสฺสกุณํ ยชฺชิตฺสามิ	ตฺยาคํ มํเสน พุราหุณ ฯ
ตฺยาคํ มํเสน เมเทน	มตฺถเกณ จ พุราหุณ
อาหุติ ปคฺคเหตฺสามิ	เจตฺวาน หทยํ ตว ฯ
ตํ เม สฺยิภฺจํ สฺสุหํ	ตฺยาคํ มํเสน พุราหุณ
น จ ตฺวํ ราชปุตุตสฺส	ภริยํ ปุตุเต จ เนตฺสฺสํ ฯ

ขณะนั้น เจตบุตรพรานป่ากำลังเตร็ดเตร่ไปมาทั่วทุกแห่งไปในป่า ได้ยินชุกกร้องไห้โศหา
พระบาทศรีเวสสันดรบรรพริศสัตว์ดั่งนั้นไซ้ เจตบุตรก็ร้องคำรามไปว่า เวียพราหฺมณแก ไฉนมา
ร้องโศกหาพระองค์ ถ้าโดยข้ารำพึงคิดไปเห็นว่าพราหฺมณแก่นี้เองมาหาขอทาน มันจึงพยายาม
เตร็ดมาถึงที่นี่ ก็มันขออะไรเหลือเกินนัก ตั้งแต่พระองค์ประทับอยู่ในพระราชวัง トラบจนมา
ประทับอยู่ในพนมคีรีวงกต มันพากันขอทั้งช้างป้างัยนาเคนทร์ก็ดี เป็นช้างพระที่นั่งอันประเสริฐ
พวกมันขอสรรพขอครบ

ไม่คิดปราณีด้วยความค้นหาโกลน จนกระทั่งชาวนครโกธเคืองเป็นโกลาหล พวกกันกราบทูลฟ้องร้องให้ถึง สมเด็จพระวรวรรษบิดา ให้ท่านเนรเทศพระองค์ออกจากพระนคร พระองค์นำพระราชบุตราบุตร กับพระราชเทวีมาประทับที่ไพรพนมคีรีวงกต ฯ พราหมณ์แก่นี้เองแล้ว เป็นมนุษย์อัปลักษณ์ พยายามเดินเสาะแสวงมาหาขอพระราชบุตราบุตร ดังเหมือนปักยี่ก้อนกระยางนกกระสาจดคำ เมื่อใดได้เห็นปลาในบึง ตระพั้ง ในฤดูปรังน้ำแห้งเหือดแล้ว ย่อมบินมาจับจิกกินตราบนจนกระทั่งหมด ฯ พราหมณ์อัปรียนี้เอง เป็นมนุษย์อันธพาลร้ายกาจอาจตามล้างผลาญพระองค์เป็นแน่ มันไม่รู้จักหากินซื้อขายแลกเปลี่ยน พราหมณ์จัญไรเอ๋ย อย่ารอท่าหาพระองค์เลย ข้าไม่วีชีวิตเอ็งให้รอดอยู่ต่อไปอีกหรอก ข้ายังด้วยธนูให้ถูกทรวงอก ควักเอาตับ ดี ยำพาลำบูชาเจ้ากรุงพาลี ทำพิธีการเทพรักษาขอเขา ส่วนหัวเอ็งเล่า ข้าจะเสียบถวายเจ้าป่า ณ ไพรพนมนี้ ฯ บ๊ะ พราหมณ์แก่นจัญไรเอ็งตายด้วยมือข้าเดี๋ยวนี้ไม่พ้นเลย (1) ฯ

-
- (1) ถ้าแปลเนื้อความตามบาลีคาถาข้างบนนี้มีทำนองดังนี้ “พราณเจตบุตรกำลังเดินยั้งสัตว์ในป่า (ได้ยินเสียงชูชกร้องไห้) ก็เฉลยตอบไปว่า แน่ะไอ้พราหมณ์ พระบรมกษัตริย์ถูกพวกเอ็งเบียดเบียน เพราะทรงพระราชทานช้างรัตนมงคลแก่พวกเอ็ง จึงเขาพากันเนรเทศพระองค์ให้ออกจากพระนคร ทรงนำราชบุตราบุตรกับพระราชเทวีมาประทับอยู่พนมคีรีวงกต ฯ เอ็งนี่แล้วเป็นมนุษย์อัปลักษณ์ไร้ปัญญา ทำการที่ไม่ควรทำ

ข้าม.....

โส ตสฺส วณฺเณ สุตฺวา ฯ อันว่าตาสฺยทศกปฏทจกรยํ ครั้นเมื่อได้ย่นคำพูดเจตบุตรพรานไพร กล่าวถาถดถอด้งนั้นแล้ว แกก็กลั้วกัยตัวส่นท้ดงตัว เกือบขวัญหาย พยายามกล่าวท้ดงปากส่นอธิบายความ มุสสาวาทไปย้งเจตบุตร โดยบาทพระกาถาดังนี้ว่า

อวสุโณ พุราหฺมโณ ทุโต	เจตปุตฺต สฺโณหิ เม
ตสฺมา หิ ทุตํ น หนฺติ	เอส ฐมฺโม สนนฺตโน ฯ
นิชฺฌตฺตา สิวียํ สพฺเพ	ปีตา นํ ทฏฺฐมิจฺฉติ ฯ
มาตา จ ทพฺพลา ตสฺส	อจิรา จกฺขุณี ชียเร ฯ
เตสํ ปหิโต ทุโต	เจตปุตฺต สฺโณหิ เม ฯ

แล้วเดินออกจากเมืองเข้ามาในป่าเพื่อแสวงหาพระราชบุตร คุณนกระยางจิกปลาในน้ำ ครานี้ ข้าไม่วัชีวิตแก่ให้รอดอยู่เลย ลูกศรที่ข้ายังไปนี้เอง จะคืบเลื้อยเอ็ง ข้าจะตัดหัวเอ็งผ่าฟุ้งเอาหัวใจ ท้ดงล้าส้เอ็งแล้วจะเช่นบุชาเทพดาเป็นเจ้าทางนี้พร้อมท้ดงเนื้อเลื้อยเอ็งด้วย ฯ ไอ้พราหมณ์เอ๋ย ข้าจะ ตัดเอาหัวใจกขึ้นบวงสรวงบุชาพร้อมท้ดงเนื้อ มันขึ้น มันสมองของเอ็งด้วย ฯ ไอ้พราหมณ์เอ๋ย การที่เอานื้อเอ็งบุชาขัณนี้ เป็นเครื่องบุชาขัณอย่างคิถูกต้อง เช่นนี้แล้วเอ็งไม้อาจนำเอา พระราช บุตรบุตรกับพระอักรมเสีของพระองค์ไปได้เลย ” ฯ

ราชปุตต์ นยิสฺสามิ

ยทิ ชานาสิ ลัส (1) เม ฯ

เจตปุตฺต คุณก่อนเจ้าเจตบุตรผู้เป็นที่รักเอ๋ย เมื่อตะกี้เจ้าว่ายิ่งๆ เจ้าจะยิ่งใครหน่า หือ ฯ เจตบุตรตอบว่า ข้ามีใครเป็นที่รักของข้า อยู่ ณ กลางไพรนี้หาไม่เลย ใครกล่าวมากับข้าๆ จะยิ่งผู้นั้นเองแล ฯ ชูชกจึงกล่าวว่า โอ้ ! ผู้เป็นที่รักเอ๋ย ไฉนก็กล่าวรุนแรงประทุษร้ายประมาณ เห็นว่าตัวเองมีรณูมั่งง่ายตามอำเภอใจแต่จะยิ่ง แน่ผู้เป็นที่รักเอ๋ย อันว่าข้านี้ไม่ใช่เป็นขอทานยาจกตามมาขอทานนั้นหรือ ฯ คุณก่อนผู้เป็นที่รักเอ๋ย ข้าเป็นตระกูลพราหมณ์ใหญ่ อุดมประเสริฐเลิศล้ำยิ่งพราหมณ์ผองทั้งหลาย ข้าย่อมจะคิดการพระราชพิธี ตามประเพณีแต่โบราณ ข้าย่อมจะสั่งสอนศิลปศาสตร์พระราชบุตร ให้เรียนสูตรทั้งพุทธทั้งไสย เดียวนี้ พระบาทศรีสัตยชัยผู้เป็นพระวรวราชบิดา มีพระชราโรคาพยาธิมาเบียดเบียนพระกาย ไม่สบายในพระองค์ทรงพระจินดานึก...

-
- (1) ตามรูปบาติศาถาข้างบนนี้ มีคำเนนความดังนี้ “คุณก่อนเจตบุตรเอ๋ย จงเจ้าฟังคำข้าก่อน อันว่าพราหมณ์เป็นทูต เป็นคนไร้โทษ เหตุนี้แล้ว เขาจึงไม่เคยมาราชทูตหรือ นี่เป็นธรรมเนียมมีมาแต่โบราณฯ เดียวนี้ พวกชาวศรีพิราษณ์ทั้งหลายเห็นพร้อมให้พระองค์เสด็จกลับพระนครแล ทั้งสมเด็จพระวรวราชบิดาปรารถนาจะพบพระองค์ ฯ

ข้าม.....

ระลึกถึงพระราชบุตรทั้งสองพระองค์ กับพระหลานทั้งสอง เป็นยอดที่รัก จึงมีพระราชโองการ
 คำรัสตรัสใช้ข้ามาหาอาราธนาพระองค์ไปครอบครองโยธาแสนมนตรี้ ควรอะไรเจ้าจะฆ่าข้า หาก
 เจ้าฆ่าข้าจะได้ความผิดสองประการ เพราะข้าเป็นคนนำพระราชสาร ถือพระอาญาพระบาทผู้เป็น
 ไหล่ อีกข้านี้เป็นตระกูลพรหมณ์ใหญ่ด้วย ถ้าจะพิฆาตราชทูตท่านก็ตามใจ อีกประการหนึ่งการ
 ฆ่าตัดชีวิตสมณะชีพรามณ์ ก็ไม่ถูกต้องกับประเพณีแต่โบราณต่อมานั้นเลยฯ

คทา เจตปุตโต อันว่าเจตบุตรพรานไพร ครั้นได้ฟังคำพูดชุกพรหมณ์ว่าเป็นผู้ถือพระ
ราชาชาญา มาอาราธนาพระบาทศรีเวสสันดรบรรพทิศัตว์ ไปครอบครองราชสมบัติ ณ นรี
พิชัยเขตุดรนครนั้น โสมนสฺสพุตโต ก็มีจิตยินดีไม่มีที่เปรียบ สุนเข พนธิควา เจตบุตรจึงจับ
สุนัขผูกติด ตัดไม้มาพาดเป็นพะอง ให้ตาชิตะกายลงจากยอดพฤกษา แล้วให้นั่งบนใบไม้ทำเป็นที่
นั่งอาสนะ จึงให้ตาสีบริโศกโกษนาหารจนกว่าจะอิ่มสมปรารถนา

ฝ่ายสมเด็จพระวรวรรษมรคาก็ยังจะทูลพลภาพไป ทั้งพระเนตรทั้งสองของพระองค์ไม่นานหรือจะทรุดโทรม (เพราะทรงพระกันแสงไม่สร้างชา) ฯ แนะเจ้าเจตบุตรเขย เจ้าจงฟังคำข้า เดียวนี้ ชาวเมืองศรีพิราชนครทั้งนั้น ตั้งข้าเป็นราชทูตแล้วจัดส่งมา ข้าจะกราบทูลอัญเชิญพระราชบุตร ถ้าเจ้ารู้ที่ประทับ ขอให้บอกข้าในกาลเดี๋ยวนี้แล ฯ

ปฐิณณารั กโรนุโต เจตบุตรพรานไพร ก็ทำการหักท่ายปราศรัยกับดาชุกสวดเป็นบาทพระคาถา ดังนี้

ปิยสุส เม ปิโย ทูโต

ปุลณฺพตฺ ตทามิ เต

อิทฺถจ มธุโน ตุมพํ

มิตฺตตฺถิณฺจ พุราหุมน

ตณฺจ เต เทสมณฺหิสุลํ

ยตฺถ สมฺมติ กามโท ฯ

ดูก่อนดาพฤตอาจารย์เอ๋ย เราได้พูดกระโชกกระชากกระด้างตวาดเป็นทูลจิตวาจา เข้าใจว่าคุณตามาขอทาน เราจึงโกรธ เพียงแต่คุณตาดอดโทษเราสักครั้ง ส่วนเหล้าเสบียงอาหารผองจะหาให้ตามกำลัง **มธุโน ตุมพํ** ทั้งน้ำผึ้งเดือนปรง ย่อมจะมีโอชารสเอร็ดอร่อย **มิตฺตตฺถิณฺจ** ทั้งเนื้อทรายอย่าง ท่านดาจงเอาไว้เป็นเสบียงสำหรับชีวิตบำบัดความกระหายหิวไปข้างหน้า **ยตฺถ สมฺมติ กามโท** อันว่าพระอัครมบรมโพธิสัตว์ พระองค์สร้างพรตโพธิญาณเป็นที่บรรเทาเสียซึ่งกามตัณหา ทรงประพฤตินกัษัมภารมีในไพร่โหลฐาน อยู่ ณ ที่ใด เราก็จะบอกท่านดาให้ไปหาพระองค์ตรงที่ประเทศนั้นแลฯ

ชุกปพฺพํ บพิตรเอ๋ย อาตมาภาพลำแดงแดงพระธรรมวิเศษเทศนา พระมหาชาดกกัณฑ์ชุกนั้นเล่า อันประดับประดาไปด้วยพระคาถา 79 พระคาถา **นิฏฺฐิตํ** ก็จบบริบูรณ์สมควร โดยซึ่งเวลานี้เองแล ฯ

จบกัณฑ์ชุกที่ 5 แต่เพียงนี้

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ 6

กัณฑ์จุลพน

ประดับด้วยคาถา 35

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ 6

กัณฑ์จุลพน

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

เอวํ เจตปุตฺโต พุราหมณฺ โภเชตุวา ปาเจยฺยสุตฺตถาย ตสฺส มชฺฐโน ตุมฺพณฺเจว ปกฺก-
มิกสฺสติณฺจ ทตฺวา มคฺเค จเปตุวา นกฺขินหตุถิ อุกฺกิปิตฺวา มหาสฺสฺส ตสฺส วสฺโน กาสํ อาจิณฺหฺนโต
อาห ฯ เจตปุตฺโต อันว่าเจตบุตรผู้เป็นตระกูลพรานไพร สุตฺวา ครั้นได้สดับถ้อยคำชุกกล่าวคำ
โกหกมุสาวาท ว่าเป็นราชทูตพระบาทศรีสัญญาชัยเข้ามาอาราธนาพระบาทศรีเวสสันดรบรรพทิศต์
ไปครอบครองสมบัติ ณ เขตนครดงนั้นแล้ว พุราหมณฺ โภเชตุวา จึงให้ชุกพฤตอาจารย์บริโภค
อาหารพองอันบริบูรณ์ไม่รือเลย ทตฺวา จึงให้น้ำผึ้งพร้อมด้วยข้าวกับเนื้อทรายอย่างอันมีโอชารส
ประโยชน์จะให้เป็ยเสบียงอาหาร ตาชุกจะกินเลี้ยงชีวิตไปข้างหน้าตามทางไพรหิมพานต์แล
ทกฺขินหตุถิ

อุกฤษฏ์ วจิยพิศุภา จึงยกหัตถาข้างขวาขึ้นบอกทางไปตามเชิงศิริ อันเป็นที่สถานสงัดสงบล้วนแต่พฤกษา จึง
สวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้ว่า (1)๑

เอส เสโล มหาพुरुหเม	ปพฺพโต คนฺธมาทโน
ยตุธ เวสฺสณฺตโร ราช	สท ปุตุเตหิ สมฺมตติ ๑
ธาเรนฺโต พุราหฺมณฺวณฺณ	อาสทญจ มสฺสชญฺ
จมฺมวาสี จมา เสติ	ชาตเวทํ นมสฺสตี ๑
เอเต นีลา ปทิสฺสนฺติ	นानาผลธรา ทูมา
อุคฺคตา อพฺภฏฺฏาว	นีลา อญฺชนปพฺพตา ๑
ชวสฺสกณฺณา ขทฺริ	สาธา ผนฺทนมลาสุวา
สมฺปเวเชนฺติ วาเตน	สกี ปิตาว มาณวา ๑
อุปริ ทุมปฺริยาเยสุ	สงฺคิตฺโตว สฺยเยเร
นหฺชหา โกกิลา สงฺฆา	สมฺปตฺนฺติ ทูมา ทุมํ ๑

-
- (1) เริ่มจาก “เจตปฺพโต อันว่าเจตบุตร๑๑๑ จึงสวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้ว่า ” มีบางฉบับมีความ
แปลกกันดังนี้ โภ สาธโว คุณก่อนสัปปบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย ณ เวลานั้นเจตบุตรพอใจกับชุก
พราหมณ์แล้วไซ้ร ก็ประดับประดาอาหารมาให้บริโภคนั้นเป็นต้น คือเนื้อน่องปิ้งแห้งดีคลุกกับ
น้ำผึ้งมีม แล้วเอาน้ำเต้าแห้งมาบรรจุน้ำผึ้งกับเนื้อแห้ง ประโยชน์เป็นเสบียงแห่งชุกพราหมณ์
นั้น แล้วนำไปชี้บอกหนทาง จึงยกมือขวาขึ้นชี้แนะทางพราหมณ์ว่า คุณก่อนตาพฤกษาจารย์เอ๋ย
อันว่าทางนี้เองเดินไปสู่พระบาทศรีเวสสันดร จงพราหมณ์เองเดินไปตรงทางนี้เองแล ๑

อวฺยญฺเตว คจฺจนฺตํ	สาขาปตฺตสมิริตา
รมยญฺเตว อาคนฺตุํ	โมทยนฺติ นิวาสนํ ฯ
ยตฺถ เวสฺสฺสนฺตโร ราชา	สท ปุตุเตหิ สมฺมตฺติ
ธารณฺโต พุราหฺมณฺณณฺ	อาสทญฺจ มสฺสขญฺ
จมฺมวาสี จมา เสติ	ชาตเวทํ นมสฺสตี ฯ

มหาพรหมเม คู่ออนดาพราหมณ์พฤตอาจารย์ เอส คือ เอโส ปพฺพโต อันว่าพนมนั้น เสโล คือ เสดมโย ตาชีเยย ล้วนแต่หิคารดาบเต็มซึ่งศิลาแสง ล้วนใหญ่ๆเป็นก้อนเขียวขาวล่อแหว วาว เห็นแต่ไกลสีม่วงแดงเขียวเหลือง ทั้ง 5 สี ลออแปลกๆ มีดเหมือนหมอกลง ไฟแตกเป็นควัน พนมนั้นเองท่านสมมติ เรียกชื่อคันทมาทน์บรรพต อันมีซึ่งคันทพิโครประเสริฐ ล้วนไม้หอม ล่องลอยขจรกระจายทั่วถึง ณ ไพรประเทศ เวสฺสฺสนฺตโร ราชา อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรบรร โพธิสัตว์ กับรัตนราชมัทรี พระราชบุตรบุตรา ก็ล้วนเป็นอุดมบรมสุขทั้ง 4 พระองค์ ออกมาทรง พรตเป็นคาบสอยอยู่ในพนาลัย เออตาชีเยย ท่านจงมุ่งหน้าไปตรงทางที่เราชี้บอก ก็จะได้ประสบกับ พระอจุตฤณี ท่านย่อมถือตะขอสอยผลาผล ตั้งวางกระเชอสาแหรกแล้วท่านหาบขึ้นพระอังกา ผูกขญาพันพระเกศนามเพศฤณี ห่มสไบหนังเสือทั้งเล็บ สีเจดจ้าวเป็นวง ท่านทรงเปลือกไม้ต่าง พระพัศตรสะอาด คาคहु้าคาลาดกรองใบไม้รองเป็นที่บรรทม

ท่านประณมนัฏการกองอักคิ ตามประเพณีแต่โบราณ ท่านประทับอยู่ ณ สถานนั้นเองแล พุทธเม
 ลูกก่อนดาชชกพรหมณ์พฤตอาจารย์ เอเต พุมา อันว่าต้นไม้พองทั้งหลายสองข้างทางประกอบไป
 ด้วยผลาผล ด้วยสีต่างๆ บ้างอ่อนแก่สุกห่าม ไม่รู้ที่จะคณนา อุกคตา ล้วนยาวเรียวเพรียวสูง ๆ นิ
 ลา ใบย่อมเขียวสดจุกอัญชันบรรพต ไม่รู้กำหนดบอกตาพฤตอาจารย์ ซึ่งเหล่าพฤษภาย่อมมีกิ่งแตก
 สาขาแผ่ออกเป็นพุ่ม ฐวสุตถกณณา เป็นต้นคือ ตะแบก กระถิน มะเฟือง) สุกง(ต้นไม้ใหญ่ชนิด
 หนึ่ง เนื้อแดงอมเหลืองนวล) ปลายไม้เรียว ใบเขียวจุกท่านรจนา ขทิตรา ตะเคียน นํ้าา ต้นคุด นุ่น
 มะเดื่อ) ย่อมขึ้นสูงสล้างสองข้างทางจะไปคันธมาทน์กิริ ๗ ตาชีเอย จะพรรณนาดอกกระดังงา
 จำปา จำปี มาลติ(ต้นไม้ล้มลุก ดอกสีขาวมีกลีบแน่นเหมือนมะลิซ้อน แต่ดอกใหญ่กว่าและหอม
 กว่า) มหาหงส์งามสดสล้าง คัดเค้า ขบา นวนสุรี(มะลิชนิดหนึ่ง) ไม่รู้ที่จะกล่าวนับได้ครบ หอม
 พุ้งทั่วทิศทาง เกสรร่วงโรยบนดิน ส่วนใบบ้างอ่อนบ้างแก่บ้างเพ็งจะแตกใบอ่อน ต้องลมโบก
 ยอดหวั่นไหวไปมาหากัน ๗ เอว มาณวา อุปมาประดุจมาณพไม่เคยคัมสุรา สกิ ปีตา เพ็งจะได้
 ลองคัมครั้งแรก ก็ปั่นป่วนเส้นสายหดนลูกขนพองให้เกิดเสียวชานั่นหวั หลงสติพยายามแต่จะ
 ทรงตัว อันว่าพฤษภามีอุปมาดุจมาณพนั้นเองแล ๗ พุทธเม ลูกก่อนพราหมณ์เอย ส่วนไพรเขต
 ความพระหิมพานต์ ล้วนมีที่พำนักอาศัยของปิกษาปิกษี ย่อมจะอาศัยอยู่ทุกเวลา เหิน ณ เวหาสน์
 ยุธยาตรร้อง ลงมาเกาะตามตะแวงแมกสาขา จอแจตามภาษาเสียงดังวังเวง ล้วนแต่เสียงไพเราะ

นพพหุหา อันว่าปักษีทั้งหลายนั้น คือ โประคก นกยูง กาเหว่า จี๋จ้อ จากพราก ช้อนหอย ทราย (นกชนิดหนึ่งจำพวกนกยาง มีสีเทาๆ ดำๆ เสียงร้องกรางเล็กแหลม ฟังน่าเวทนาวังเวงใจ) กระสาปีกดำ คอขาว อีลุ่ม เขี้ยว) ภูว้าง (นกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนกับนกกู่กู่ เสียงร้องน่ากลัวมักอยู่ตามป่าตามเขา) นกออก นกเขา สาลิกา ชำเลื่องหาอาหารเสียงร้องหากัน แหลมประจูดุริยดนตรีแดรสังข์ ระฆังเกรี พินพาทย์ระงมสมกันทั้งสองข้างมรรคานั้น ตาซีเอียงจะเสนาะพื้นประมาณ ๑

สาขาปุตตสมริตา ลูกก่อนตาชุกเขย อันว่าแม่ไก่กับใบไม้พองทั้งหลายถ้าพระพายโบกมาต้องย่อมแกว่งไกวไปมาหากัน ประจุมนุษย์มาตะโกนโหวกๆเรียกซึ่งบุคคลที่เดินไปมาทั้งหลายเกิดมีความสวาทอกิริมย์ในปรามแห่งบุคคล ผู้ได้เดินไปมานั้นเองแล ๑

เจตปุตโต อันว่าเจตบุตร ผู้เป็นตระกูลพรานไพร ครั้นได้ปราศรัยพรรณนา เกี่ยวกับพระอาศรมบรมโพธิสัตว์ ก็สวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้ว่า

อมพา(1) กปีตุลา ปนสา	สาลา ชมพู วิเทกกา
หรีตกี อามลกา	อสุตตุลา พทรานิ จ ๑
จารุติมพรุกษา เจตุถ	นิโครธา จ กปีตุลนา
มฐมฐกา เถวนติ	นีเจ ปกกา จุมพพรา ๑
ปาเรวตา ภเวยยา จ	มุตติกา จ มฐตุติกา

(1) ถ้าแปลตามรูปศัพท์บาลีถาถา นี้ ดังนี้ “ ในที่บริเวณพระอาศรมพระบรมโพธิสัตว์นั้น มีต้นมะม่วง ต้นมะขวิด ต้นขนุน ต้นรัง ต้นหว้า ต้นสมอพิเภก สมอบ้าน มะขามป้อม

ข้าม.....

มธุ ๑ เนล็ก ๑ ตตุล	สกมาทาย ๑ ญุชเร ๑
อญเณตล ปุปผิตา อมพา	อญเณ ตัญญุติ โทวิลา
อญเณ อามา จ ปกกา จ	ภิงควณณา ตพุกย
อเตตล เหฏฐา ปุริโส	อมพปุกกานิ คณหติ
อามานิ เจว ปกกานิ	วณณคณฐรสุตตมา ๑
อเตว เม อญจริย	หิงกาโร ปฏิกาทิ ม
เทวานมิว อาวาโส	โสภติ นนุทนุโปโม ๑
วิเทกกา นาพิเกรา	ขขุชริน พุทธาเน
มาลาว คณฐิตา ๑ ๑	ชชคคาเนว ๑ ๑
นทานาญญะนิ ปุปผะนิ	นภ ตารา จิตามิ
ญุช ๑ ญุชตคครา	ปาฏลิโย จ ปุปผิตา ๑

ต้นโพธิ์ ต้นพุทรา ต้นมะพลับทอง ต้นไทร ต้นกระดังงา ต้นองุ่น ต้นมะสัง ต้นมะเดื่อ ล้วนแต่มีผลสุก
แดงอยู่ต่ำๆ ๑ ใกล้บริเวณอาศรมนั้น มีกล้วยหอม เจกแสนง (กล้วยชนิดหนึ่ง) กล้วยน้ำว้า มีรส
เอร็ดอร่อยคือน้ำผึ้งก็มี รวงผึ้งไร่แม่ผึ้งหวงแหงก็มี บุคคลเอื้อมมือเก็บปลิดจากพวงเอามาบริโภค
เองได้ ส่วนต้นมะม่วงทั้งหลาย ณ ที่นั้น บางจำพวกกำลังออกดอกบานโปรยปราย บางจำพวกดอก
ร่วงหล่นแล้วออกเป็นผล บ้างอ่อน บ้างสุก ทั้งสองอย่าง มีสีดูหลังกบก็มี ๑ อีกหนึ่งเล่า
ผลมะม่วงสุกๆ อยู่ใกล้พระบรรณศาลานั้น บรุษยีนได้ต้นก็เอื้อมมือเก็บเอาได้ ผลมะม่วงทั้งอ่อน
ทั้งสุกล้วนแต่มีผิวสวยกลิ่นหอมรสหวานเป็นที่สุด ข้ามีความอัศจรรย์ยิ่งนัก สُرเสียงหึ่งๆ ได้ยิน
ชัดเจนถึงลำเนาของพระบาทศรีเวสสันดร เป็นที่สุขสำราญ คุณงามความดีของเทพดา งดงามโสภาค
อุทยานนันทวัน มีต้นตาลโตนด ต้นมะพร้าว กล้วยไม้ (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) มีคารคาสเต็มในป่าใหญ่
ข้าม.....

ธูลา สิงฆาภกา เจตถ	สสาทิยา ปสาทิยา ฯ
มจฺจนกจฺจนปฺพยาวิธา	พหุ เจตถ มุปฺยานกา
มธฺ ภิเสหิ สวติ	จิรํ สปิ มุพฺพาลิภิ
สุรภิ ตํ วณํ วาติ	นํนาคณฺฐสมฺบริตํ ฯ
สมฺโมทิตฺเตว คณฺฐเนน	ปฺปฺพสาขาทิ ตํ วณํ
ภมฺรา ปฺปฺพคณฺฐเนน	สมฺนฺตามภินาทิตา ฯ
อเตตฺถ สกฺขมา สนฺติ	นํนาวณฺณยา พหุ ทิธา
โมทฺหนฺติ สห ภริยาหิ	อณฺณมณฺณํ ปฏฺชิโน ฯ

อยู่ใกล้สระนั้นมีฝูงนกกาเหว่าเกาะบนกิ่งพฤกษา มีนเมากับรสดอกไม้ ก็พูดเจรจาด้วยเสียงไพเราะ ทำให้ไพรพฤกษา ลือเสียงลั่นกึกก้อง แต่เดิมต้นไม้มีดอกบานตามฤดูกาลมีเกสรดอกร่วงโรยมาอยู่บนใบบัว ข่อมมีโอชารสหวานๆ น้ำผึ้งแล้วก่อเกิดไปเป็นชันทสกร ฯ

อีกอย่างหนึ่งลมทางทิศใต้ลมทางทิศตะวันตกย่อมโบกพัดไพรพฤกษามา ทำให้พระอาศรมบทโปรยปรายเคียดคายด้วยเกสรผกาปทุมชาติ แล้วในสระโบกขรณีนั้นเล่า มีผลกระจับใหญ่ๆ มีทั้งข้าวสาลีเกิดเองอ่อนบ้างแก่บ้าง โรยเคียดคายอยู่บนน้ำ ส่วนน้ำในสระโบกขรณีนั้นเล่า ก็ใสสะอาดลอมองไปเห็นฝูงปลาเต่าปูเป็นอันมากที่เตร็ดไปมาตามกลุ่มฝูงมัน ส่วนรสชาติ น้ำที่ไหลออกจากปลายรากบัว มีรสหวานคือน้ำผึ้ง ที่ไหลออกจากเหง้าบัว มีรสชาติคือน้ำนมสด น้ำนมใส น้ำนมข้น ฯ ไพรพฤกษานั้น มีเครื่องหอมมีกลิ่นต่างๆ ที่ลมโบกพัดมาย่อมมีกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่ว ประหนึ่งว่าไพรพฤกษานั้นร้องเรียกเชื้อเชิญ ผู้ที่ได้มาถึงแล้วให้เกษมสันต์เบิกบาน โดยดอกไม้มักกับแมกไม้ที่มีกลิ่นหอมทั้งหลาย บรรดา

ข้าม.....

นนทิกา ชีวปุตตา จ	ชีวปุตตา ปิยา จ โน
ปิยา ปุตตา ปิยา นนทา	ทิตา โปกษณิฌรา ฯ
มาลาว คนุติตา ฐนุติ	ธชคคาเนว ทิสฺสเร
นानาวณฺเณหิ ปุปฺเพหิ	กุสเลหิ สุนฺนุติตา ฯ
ยตุถ เวสฺสณฺโธ ราชา	สท ปุตฺเตหิ สมฺมตติ
ธารณฺโถ พุทฺธมณฺเณ	อาสทญจ มสฺสชฺฌิ
จุมฺมวาสิ จมา เสติ	ชาตเวทํ นมสฺสตี ฯ

พฺรหฺมเม ดูก่อนตาอาจารย์เอ๋ย อันว่าไพร่พระหิมพานต์นั้นย่อมประกอบไปด้วยป่าใหญ่ ป่าโปร่ง ขึ้นห่างๆ ชอกป่าละเมาะเบียดเสียด รุ่งรังล้วนมากหลาย อันว่าเหล่าไพร่พฤษณานั้นมี สีสันต่างๆ ไม่รู้ที่จะ

ฝูงแมลงภู่งับกับกลิ่นดอกไม้ ย่อมพากันบินอ้ออิงเชิงแซ่โดยรอบ ฯ

อีกประการหนึ่ง บรรดาปักษีในไพร่นั้นมีหลายอย่าง มีสีต่างๆ กัน บ้างก็ร้องจันทากัน บ้างก็ร้องไล่ต้อนหวงตัวเมียของมัน มีฝูงปักษีอีก 4 จำพวก ทำรังอยู่ใกล้สระโบกษณิ จำพวกที่ 1 ชื่อนันทิกา (มีนกหัดดีลิงค์เป็นประธาน) จำพวกที่ 2 ชื่อชีวปุตตา จำพวกที่ 3 ชื่อชีวปุตตาปิยาจโน (มีนกยูงเป็นประธาน) จำพวกที่ 4 ชื่อปิยาปุตตาปิยานันทา (ย่อมร้องถวายพระพรศัพทสาธการถวายพระบาทศรีเวสสันดรเป็นนิจ) ฯ ส่วนดอกไม้ทั้งหลาย ตั้งอยู่เรียงรายจุพวงมาลัยที่ บุคคลร้อยกรองไว้ล่อแล้ว ยอดไพร่พฤษณามีจุดดั่งยอดธงชัยทั้งมีดอกสลัปลีต่างๆ จุห้วงน้ำ ช่างร้อยกรองดอกไม้ผู้ชาญฉลาดได้กรองไว้ล่อแล้ว ย่อมมีครบครันอยู่ ณ พระอาศรมบท ที่พระบาทศรีเวสสันดรพร้อมทั้งพระมเหสีพระราชบุตราบุตรี ทรงไว้ซึ่งเพศเป็นพราหมณ์นั่งห่มหนังหมี ทรงชฎา ทรงถือเสียมกับไม้สอยสำหรับขุดหัวมันกับสอยผลไม้ พระองค์บรรทมบนพื้นปฐพี ย่อมทรงนมัสการพระอัครี (ตามประเพณีฤๅษีแต่โบราณ) ฯ

บอก ตาชีเอย เราจะนับให้หมดความ อมพา อันว่ามะม่วงป่า มะม่วงบ้าน ย่อมขึ้นติดๆกัน ทั้งมะสังกับมะขวิด ผลดุกห้อยย้อย ลำดวน พุทรา วิเภทกา สมอ นมแมว มะขามป้อม มะยม ผลดุกเขาเตเขากอง มะเดื่อ พุณิล (ต้นไม้พวงมะดันมะตูม) มะตูม บงคา (ต้นไม้ประเภทบงเคา บางถิ่นเรียกบ้องเกี้ยว) บงเคา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีลูกกินได้) มาก่แปน (ลูกจันทน์ประเภทหนึ่ง ลูกเล็กเป็นไม้ค้อยมีเมล็ด) ลิ่นจี่ สิริมานัน (ต้นคอแลน คล้ายลิ่นจี่แต่ลูกเล็กกว่า) ลูกจันทน์ น้อยโหน่ง ลางสาดทุเรียน ลำไย ปรงูาก (ต้นไม้ป่าชนิดหนึ่ง มีลูกกินได้) มะปริง มะปราง มะขาง มะดุก โอเพาก (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) ขะขิงขาส (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีลูกคล้ายมะเกลือ ลูกเล็กเป็น กินได้ มีรสฝาด) ญูพระ (เถาวัลย์ชนิดหนึ่ง มีดอกเล็กๆ สีเหลือง มีลูกกินได้) เสลา) ตาเตตรา (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่งเป็นต้นไม้ใหญ่แก่นแข็ง ปลุกง่าย ใช้นทน) เตรีย (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มักมีตามปากอ่าวหรือป่าเขา) ตูราจ (ไม้ผากคือไม้ไผ่ที่ขึ้นตามภูเขา ต้นเล็กๆ เนื้อบาง ไม่มีหนาม) ฝุญ (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) ฝุญีย (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง ใบคล้ายกับใบต้นยาง) ขี้เหล็ก องเกลด (ต้นไม้มีแก่นชนิดหนึ่ง เนื้ออ่อนมีสีเหลือง แก่นสีแดงเข้ม มีรสขม ลูกสุกสีแดงเข้ม) กระโดน กณญัก (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) ต้นกระบก รังเขา สรุค (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง ลูกเล็กแหลมๆ มียางเหนียว เวลาสุกกินได้ มีรสหวานเย็น) ตะคร้อ ยอ หว่า พุรส (ต้นพรวด เป็นต้นไม้ป่าจำพวกต้นทรมุง มีผลกินได้) ชนลุส (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) ชิงชัน ลู่เพาะ (ชื่อไม้เล็กๆ อย่างหนึ่ง เป็นไม้ครั้งต้นครั้งเถา ใบแหลมบางใช้เป็นผักแก้มกินได้ไม่มีรสฝาดรสขมเลย) กระวาน จันทน์ กฤษณา เพกา การะเกด พุทธรักษา งามสดคล้าย ย่อมขึ้นสูงระหงตามมรรคา ฯ **จารุติมพฤษา** มังคุด ละมุด ละมุดสีดา พุทรา ฐมา (ต้นไม้ชนิดหนึ่งมีแก่นแข็ง มีหนาม ยอดอ่อนใช้กินเป็นผักจิ้มได้) ฐมุง (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีหนามคล้ายเงี่ยงปลาเขยง) ญองกาล (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) มะขาม ทุรมุง (ต้นไม้ชนิดหนึ่งมีผลเปรี้ยว ใช้น้ำแกงส้มได้ ใบก็ใช้น้ำแกงได้) พะยูง กุรพาญ (ชื่อต้นไม้ประเภทหนึ่ง มีผลบริโภคได้) ส่วนดอกนั้นเล่าดุกเขานำมาห้อย เป็นฝักทั้งขั้ว **มธุมธุกา** ภู (ต้นไม้ป่าชนิดหนึ่ง ใบมีขน คายๆ ลูกมีลักษณะกลม มีกลีบเป็นชั้นๆ มีรสเปรี้ยว กินได้) พลวง มะพลับ บ้างขบเพาะ บ้างสุก หวานกว่าน้ำฝิ่งน้ำตาลกรวดบริโภคย่อมมีรส มีต้นไม้เตี้ยไม่สูงพอจะเอื้อมเก็บปลิดกินตามใจสบาย **เถวนดิ** เป็นที่สุขสบายกับเหล่าพฤษาล้วน แต่ผลดอกเจิดจ้า บ้างห้าม บ้างสุกอันมีอยู่ข้างพระบรมศาลานั้น ฯ **พรหม** คู่ก่อนตาอาจารย์เอย **กททลโย** อันว่ากล้วย อ้อย เผือก มัน มะพร้าว หมากรุก ขึ้นอยู่สองข้างมรรคาไปข้างหน้านั้น **จาเรวตา** มีทั้งกล้วยกลูก กล้วยไฟรุ กล้วยแสนง ย่อมขึ้นอยู่เองเดี่ยวๆ ฯ ตามมรรคา กล้วยตานี กล้วยราชสีห์ ผลยาวเพื่อย ฯ เกรียวาลากดิน เป็นร่อย เป็นพัน

กล้วยไข่ชนิดใหญ่ กล้วยหอม บางโผล่หัวปลี ห่าม สุกหวาน คุณน้ำผึ้ง อันมีอยู่ข้างพระอาศรม
 นั้นเองแล ฯ **พรหม** คุณก่อนตาอาจารย์เอ๋ย จะพรรณนาอันว่าไพร่พฤษ์มากมายต่างๆ ไม่รู้ที่จะนับ
 ให้ครบ **วิเทศ** มิกลุณณา จวงจันท์ ลำพาน (ว่าชนิดหนึ่ง จำพวกหญ้า ใบแบน ใช้ทำยาระับ
 โรคได้ ดีปลี บญจกณี (ไม้พุ่ม แผ่นใบแบน ขอบใบห่อขึ้นเล็กน้อย ใบด้านบนเป็นลายด่างสีขาว
 นวล เขียว และเขียวอ่อนปนกัน, ครุฑกระทงก็เรียก) กล้าพัก กล้าพาร (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) มั่งสิลา
 (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) จันท์ขาว จันท์แดง **ปาณลิ** การะเกด พุทธรักษาจำปา นวนสุรี (มะลิชนิด
 หนึ่ง) มาลดี (ต้นไม้ล้มลุก ดอกสีขาวมีกลีบแน่นเหมือนมะลิซ้อน แต่ดอกใหญ่กว่าละห่อมกว่า)
 มหาหงส์ **ปุปผิตา** ดอกย่อมบานสะพรั่ง ใบแผ่สาขา ประหนึ่งมนุษย์มาจัดแต่ง ฯ **อวิทุเร** ก็มีอยู่
 ข้างพระอาศรมนั้นเองแล ฯ อีกโสดหนึ่ง อันว่าสระสงฆ์ย่อมมีสี่เหลี่ยมสมำเสมอ ราบไม้เตี้ยไม่
 สูงดุจผู้จนา น้ำใสยิ่งเห็นพื้นดิน มีผกาอุบล จงกลนี ลินจง สัตตบงกช ย่อมขึ้นสลับกัน มีดอกชูไสว
 เต็มในสระ โบกขรณิมากมายพันประมาณ มีฝูงมัจฉาว่ายริๆ รอๆ ไปมาหาสู่ เป็นต้นคือ ปลาหมอ
 ปลาหมา คุชรา (สัตว์น้ำชนิดหนึ่ง) ปลาดุก คลรัง (ปลาทะเลชนิดหนึ่ง ตัวใหญ่มาก) ปลาราว
 หะโด ปลาช่อนตั้งแต่ยังเล็กจนโตเท่าข้อมือ ปลาอุก ลูกกบหรือลูกคางคกซึ่งยังมีหางอยู่ กุอี (ปลา
 ชนิดหนึ่ง คล้ายปลากลาย ตัวเล็กกว่า แต่ใหญ่กว่าปลาฉลาด) ปลากลาย กุล่งหาย (ปลาชนิด
 หนึ่งพวกเดียวกับปลาเค้าแต่ตัวสั้นและเล็กกว่า) กุล่งหาด (สัตว์น้ำชนิดหนึ่ง) ปลาฉลาด ฝูงขแมง
 (ชื่อปลาจำพวกมีเกล็ดชนิดหนึ่ง) จูแรง (ปลาอย่างหนึ่ง มีเกล็ดคล้ายปลากระแห แต่เกล็ดขาวกว่า)
 ปลาตะเพียน กุมาน (สัตว์น้ำชนิดหนึ่ง) ปลาเทโพ กุ้งทะเล กุ้ง กุ้งฝอย ปลาชีว ผองย่อมหาอาหาร
 เป็นเหยื่อ ก็มีอยู่ ณ สระศรีนั้นเองแล ฯ **พรหม** คุณก่อนตาพฤตอาจารย์เอ๋ย เราจะพรรณนาซึ่งปักษี
 ปักขาพองทั้งหลาย ก็ย่อมบินฉวัดเฉวียนไปมา บ้างบินต่ำมายังแผ่นดิน โฉบเหยื่ออาหารสิ่งของ
 ทั้งพองร้องก้องกังวาน อยู่ข้างอาศรมเสียงระงมถวายพระพรไม่มีขาดขานว่า บพิตรพระบาท
 ของจำเริญสุขสวัสดิ์ อย่าได้มีทุกข์ทุกทิวา

ราตรี ให้ประกอบซึ่งมเหสีบุตรีชาติกฤษณา ขอให้มโหรีพระชนมสวัสดิ์ยืนนานสุขสวัสดิ์โดย
เดชะบารมีจุฬารามวิหาร ซึ่งพระองค์ทรงพระราชสมภพนั้นเองแลฯ

เอว เจตปุตเตน เวสสันตรสุสวสนภูฐานเณ อกขเต ชุชโกปี ตุสสิตุวา ปฏิสนธุจาร์ กรโณโต
อิมิ คาลมาห เมื่อครั้งเจตบุตรพรานไพร ปราศรัยพรรณนาบอกพฤชาแก้ดาพฤชาจารย์ด้วยความ
ตาสีก็ยินดีโสนัสสากี่สวดเป็นบาทพระกาลาดังนี้

อิทยจ เม สตุตฺตํ

มธฺนา ปฏิยฺตํ

มธฺปิณฺฑิกา จ สุกตาโย

สตุตฺตํ ททามิ เต ฯ

เจตปุตฺต คุณก่อนเจ้าเจตบุตรผู้เป็นตระกูลพรานไพรอันเป็นหลานรัก ผู้พิทักษ์รักษาประดุ
ทางจะไปยังอาศรมบท เจ้าบอกให้น้ำแข็งซึ่งระยะช่วงป่า เอน้ำพอใจมากแล้ว หลานรักของ
น้ำเอย น้ำจะหาอะไรตอบสนองแทนคุณนั้นไม่มีเลย มีแต่ของกินที่เป็นฝีมือนางอมิตตดาปนา
ผู้เป็นภริยารักของน้ำ นางจัดของให้มา จึงชูชกชักเอาถุงย่ามมาอวดเจตบุตรพรานไพรฯ

ตํ สุตฺวา เจตปุตฺโต อาห ขณะนั้น เจตบุตรพรานไพรสดับคำพราหมณ์แล้วเฉลยว่าดังนี้

ตุเยหฺว สมฺพลํ โหตุ

นาหิ อิจฺฉามิ สมฺพลํ

อิติปิ พรหม คณนาหิ	คจฺจ พรหม ยถาสฺมึ ฯ
อัย เอกปที เอติ	อุชฺ คจฺจติ อสฺสมํ
อิสิปิ อจฺจุโต ตตฺถ	ปงฺกทฺนโต รชสฺสิโร
ธารณโต พรหมณฺณวณฺณ	อาสทญฺจ มสฺสขมฺภู ฯ
จมุมวสี จมา เสติ	ชาตเวทํ นมสฺสติ
ตํ ตฺวํ คณฺตุวาน ปุณฺณสฺส	โส เต มกฺกํ ปวฺกขติ ฯ

ดูก่อนพราหมณ์เอ๋ย ข้าวดูกับข้าวตาก ดาจะทำให้เราบริโภคแล้วก็เราไม่ปรารถนาเลย จงเอาไปเป็นเสบียงเลี้ยงชีวิตไปข้างหน้า ดาซุชกเอ๋ย อันว่าทางนั้นตรงไม่คดไม่หลง ไปข้างหน้าอีกเป็นทางแคบ เดินได้เพียงคนเดียว ดาจงอย่านึกกลัว ดาจะได้พบกับพระอจฺจุตฤยิ ปงฺกทฺนโต ฟันท่านขาววับดุจเป็นจาน แล้วมีหนวดเครา ส่วนศีรษะก็เต็มไปด้วยละอองธุลีดุจเขาคดุก ท่านสวมหนังเสือเป็นนิมิตเป็นกาลไม่เคยขาด ท่านไสยาสน์บนพสุธาต่างฟูกพรม ท่านบังคมโหมพิธีตามประเพณีฤยิแต่โบราณ ท่านประทับอยู่ ณ สถานนั้นเองแลฯ

ตมฺตลํ ปกาเสณฺโต สตฺถา อาห อํนอรรธธรรมใดไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์สวดสาซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

อิทํ สุตฺวา พรหมพฺนุชฺ	เจตํ กตฺวา ปทกฺขิณํ
อุทฺทจฺจิตฺโต ปกฺกามิ	เยนาสิ อจฺจุโต อิติ ฯ

ภิกขเว เหล่าสงฆ์ผู้มองเห็นภัย ในวัฏสงสารทั้งหลายเอ๋ย **พुरुหมพนฺธุ** อันว่าตาพุดาจารย์ผู้เป็นเผ่าพงศ์คนดำทราวมไฟประโยชน์โลกสิ้น **ปทกฺขิณฺ กตฺวา** ตาเผ่าชราเดินประทักษิณ 3 รอบเจตบุตรแล้ว **อุทฺทกฺขจิตฺโต** ไม่รอช้าเลย ตาชีมีจิตเบิกบานกล่าวว่า หลานรักน้ำเอ๋ย เจ้าจงอยู่ให้สบายอย่าได้มีทุกข์ โศกโรครภัยชราพยาธิ น้ำนี้จะลาเจ้าไปแล้ว ไม่รอช้าเลย ตาชีก็เอาผ้ามาคาดพันเอวด้วย เอาถุงมาวางบนบ่า มือคว้าจับไม้เท้ามายังตัว เดินออกจากสถานนั้นไปงกๆเงิ่นๆ ตาชีพยายามจะยังสะดุดล้มลงป้าบถ่วงแวงดูเขาเหวี่ยงตัวด พลัดตกจากบ่าลั่นปากว่าอุ๊ยะยังให้ได้ คิดคะเนว่าเป็นหมามันไล่เหมือนเมื่อก่อนแล้วนั้น พยายามร้องเสียงกระด้างทำให้ตื่นกลัวว่าหมาๆหันหน้าไปดู ครั้นไม่เห็นจึงตาเผ่าที่หัวล้านเกลี้ยงเหลือแต่เชิงผมสองข้างตรงกลางเกลี้ยงหมด เอาไม้เท้ามาขนาบเดินไปตามมรรคา **อสุสโม** มุ่งตรงไปยังอาศรมของมหาอจฺจุตฺถิ **อโหสิ** มีอยู่ **ยตุล-ปเทส** ณ สถานประเทศใด **ปฏกามิ** ตาชีก็เดินมุ่งไป **ตํ ปเทสํ** สู่สถานลำนานประเทศนั้นเองแล ฯ

จูพฺพณฺณา นิฏฺฐิตา บพิตรเอ๋ย อาตมาภาพสำแดงแกลงพระธรรมวิเศษเทศนาพระมหาชาติกัณฑ์จุลพน อันประดับประดาด้วยคาถา 35 คาถา เป็นเครื่องประดับสติปัญญา ของอุบาสกอุบาสิกา ก็จบบริบูรณ์สมควร โดยซึ่งเวลานี้เองแล ฯ

จบกัณฑ์จุลพน ที่ 6 แต่เพียงนี้

มหาเวสสันดร

ที่ 7

กัณฑ์มหาพน

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

คจฺจนฺโต โส ภารทวาชโ อทุทส อจฺจุตํ อีสึ

ทิสฺวาน ตํ ภารทวาชโ สมฺโมทึ อีสึนา สห ฯ

โก ธาธโว คู่ก่อนสารฐ์ปบุษผองทั้งหลายเอ๋ย ณ กาลนั้น อันว่าชุกพราหมณ์เดินออกจากเจตบุตรผู้บอกทาง ไปถึงเห็นมหาฤๅษีรูปหนึ่ง นามอจฺจุตมมหาฤๅษีไซริ์ ชุชกก็มีความยินดีพุดจาปราศรัยกับฤๅษี สวดสาซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ

กจฺจิ โภโต อนามยํ

กจฺจิ อุลฺลเนน ยาเปถ

กจฺจิ มุสสลา พหุ ฯ

กจฺจิ ทํสา มกฺสา จ

อปฺปเมว สิริสฺปา

วเน วาพมิกาภิณฺเณ

กจฺจิ หีสา น วิชฺชติ ฯ

โก ตาปส บพิตรพระดาบสฤๅษีผู้มีศิริสวัสดิประเสริฐเอ๋ย ข้าพเจ้าอยากถาม พระคุณเจ้าเกี่ยวกับเมื่อท่านมาสร้างผนวชบวชเป็นมหาฤๅษีสวดมนต์จำเรณูเมตตาทาวนา อยู่ ณ ไพรสงค์เจียบผู้เดียวเอง อันความเจ็บป่วยอาพาธพยาธิยังเบียดเบียนพาธาท่านอยู่ ณ อาศรมบถนี้หรือไม่ ฯ อีกโศดหนึ่ง

อันทุกข์ภัยจัญไรเคราะห์ร้ายขอผาสุก ไม่สบายเป็นกลียุคอยู่ ณ ไพรทุกวันนี้เล่ายังมีหรือไม่ ฯ ข้าแต่
พระดาบสฤๅษีเอ๋ย การแสวงหาผลไม้ห้วงนั้นมาเลี้ยงตน โดยนักบวชอยู่ ณ ไพรนี้เล่ายังมีหรือไม่ ฯ
อีกโศคนึง อันว่าขุณฺฑ (แมลงประเภทหนึ่ง จำพวกจิ้ง แต่เล็กกว่า เป็นสัตว์กินเลือด มักเกิดมีใน
ฤดูฝน แตน สุรว (สัตว์จำพวกเหือบมักอยู่ใกล้โคนหางวัว) แมงป่อง ตะขาบ แมลงหวี่
ตัวชีปะขาว ตัวร่าน ผอง ผสมปะปนไปด้วยงูเล็ก งูใหญ่ งูเห่ ล้อม จิ้งเหลน แมงป่องข้าง ผอง ฯ
อีกโศคนึง อันว่าสัตว์ร้ายคึกคะนอง ผองทั้งหลายเป็นอันมาก มีราชสีห์ ช้างป่า สิงห์ เสือ แรด
ฝูงวัวแดง กูปรี ผอง เล่ายังมีมากหรือไม่ จงท่านเถลิงสำแดงบอกโดยซึ่งความจริงแล ฯ

ดาบส โอห ขณะนั้น ดาบสฤๅษีสดับคำชุกพรหมณ์แล้วก็สวดเป็นบาทคาถาดังนี้

กุศลญเฐว เม พุรหม	อโธ พุรหม อนามย
อโธ อุญเจน ยาเปมิ	อโธ มุลผลา พหุ ฯ
อโธ ทสสา มกสา จ	อุปปเมว ลีวีสปา
วเน วาพมิกาณญเณ	หีสา มยุหํ น วิชชติ ฯ
พหุณี วสุสปัญาณิ	อสุสเม สมมุโต มม
นาภิชานามิ อุปปนํ	อาพาธํ อมโนรมํ ฯ
สุวาคตนุเต มหาพุรหม	อโธ เต อทราคตํ (1)
อนุโต ปวิส (2) ภทฺทนุเตปาเท ปกฺขาลยสุสุ เต ฯ	

(1) มหาเวสสุตฺตฺรทีปนียํ อฐนาถนุติปี ทิสฺสติ ฯ

(2) ตตฺถเฐว ปสฺสชาติปี ทิสฺสติ ฯ

ติณฺหุทุกาณิ ปิยาธานิ

มธุเก กาสมาริโย

ผลานิ ชุทุกกปฺปานิ

ภุชฺช พุรหุเม วรํ วรํ ฯ

อิทปิ ปานิยํ สิตํ

อาภตํ คิริคพฺภรา

ตโต ปิว มหาพุรหุเม

สเจ ตวํ อภิกงฺขติ ฯ

พุรหุเม คุณก่อนพราหมณ์เอ๋ย อันข้ามาสร้างผนวชบวชเป็นมหาฤๅษีอยู่เป็นช้านานเหลือเกินแล้ว อันจะมีความเจ็บป่วยอาพาธอะไรมาเบียดเบียนเราให้เป็นทุกข์ไม่สบาย จะสวดมนต์จำเรณูเมตตากาวนาไม่ได้ดังเจ้าถามข้านี้มิได้มีเลย ฯ อีกโสดหนึ่ง เจ้าพราหมณ์เอ๋ย อันว่าจะแสวงหาผลไม้หว่ามันมาเลี้ยงชีวิตตนตามนักบวชอยู่ ณ ไพรนี้มีมากแล ฯ อีกโสดหนึ่ง คุณก่อนเจ้าพราหมณ์เอ๋ย อันสุจ(แมลงประเภทหนึ่ง จำพวกกรีน แต่เล็กกว่า เป็นสัตว์กินเลือด มักเกิดมีในฤดูฝน) สุรวย (สัตว์จำพวกเหือบมักอยู่ใกล้โคนหางวัว) แมลงหวี่ ตัวซีปะขาว ตัวร่าน ทั้ง ๓ ตะขบแมงป่อง แมงป่องช้าง ผองอันมีมากยิ่งนักเกลื่อนกลาด เต็มไปด้วยสัตว์ร้ายเหี้ยมโหดผองทั้งหลายเป็นต้นคือราชสีห์ ช้างป่า วัว ควาย กระตัง สิ้งหี ผอง จะอาจมาเบียดเบียนอาตมา ดังเจ้าถามข้านี้มิได้มีเลย ฯ

พุรหุเม คุณก่อนเจ้าพราหมณ์เอ๋ย อันข้ามาสร้างผนวชบวชอาศัยอยู่ที่นี่เป็นช้านานเหลือเกินแล้ว ย่อมสวดมนต์จำเรณูเมตตากาวนามากยิ่งนักแล อันจะมีความเจ็บป่วยอาพาธพยาธิให้เป็นทุกข์ไม่สบายถึง หนึ่งเวลานั้นมิได้มีเลย ฯ พราหมณ์เอ๋ย เจ้ามาจากสถานใดคงจะร้อนกระหายเชิญเจ้าไปอาบ ดื่มน้ำชำระกายก้มหัวจุ่มน้ำให้ทั่วหัวเพื่อให้หายปวดหัว

แล้วนั่งพักผ่อนแล ๆ คู่ก่อนเจ้าพราหมณ์เอ๋ย ถ้าสูเจ้าหิวอาหาร ก็เชิญสูเจ้าเลือกหาผลไม้มีทั้งแก่อ่อนก็ดี ก็มีมะพลับ มะตูม บงเคา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีลูกกินได้ หงอนไก่ เล็บเหยี่ยว มะขวิด ต้นกุยสุรคิ (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง ลูกเล็กๆ แหลุมๆ มียางเหนียว เวลาสุกกินได้ มีรสหวานเย็น) สุกดี ๆ ย่อมประไพ อุดมคณูเกล้ากับน้ำผึ้งมีม เชิญสูเจ้าบริโภคนะ ๑ พราหมณ์เอ๋ย หากหิวน้ำแล้ว จงสูเจ้าตักน้ำในอ่างเล็กนั้นใสเย็นหอม คือข้าตักมาจากถ้ำธารชอกพนมวงกตกำหนดตรงสระโบกขรณี สูเจ้าจงอย่ามีความสงสัยในใจเลย หากแม้มีปราชณาอะไรก็คืนนั้นจงสูเจ้าแถลงบอกเราแล ๑

ชูชโก อาห จิงตาชุกสวดซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

ปฏิกูลหิต ยัม ทินนัม

สพฺพสฺส อคฺคิมิ กตัม

สญฺชยสฺส สกัม ปุตุตัม

สิวิหิ วิปฺปวสิตัม

ตมห์ ทสฺสนมกโต

ยทิ ชานาสี สัส เม ๑

โก ตาปส บพิตรพระดาบสฤๅษีผู้จำเริญเอ๋ย อันว่าผลไม้ห้วงมันพองทั้งหลาย คือท่านประดับเป็นอาหารกระยาหรับแขกนั้นก็ข้าพเจ้ารับเอาเพียงแต่จะบริโภคนั้น บพิตรพระคุณเจ้าเอ๋ย ข้าพเจ้านี้ไม่ปราชณาการอื่นใดเลย คือพระบาทศรีสัตยชัยผู้เป็นพระวราชบิดาทรงตรัสใช้ข้าพเจ้าให้มาทูลถามพระราชบุตรอันเป็นที่รัก เพราะทรงจากมาเป็นช้านานแล้ว ท่านรู้ลำนาพระบาทศรีเวสสันดรพระองค์ประทับอยู่ ณ ตรงสถานแห่งใดเล่า ก็จึงท่านสำแดงแถลงบอกข้าพเจ้าโดยซึ่งความจริง

ก็ข้าพเจ้าจะไปอัญเชิญพระองค์มาทันทีละ ฯ

ตาปโต อาห คาสถณินันสัคคัปปราหมัน กัลาวไพเราะเห็นประหนึ่งว่ามุ่งมาด
ปรารถนาจึงสวดเป็นบาทกาถาดังนี้

น ภว เติ ปุณฺณตุถิ	สิวราชสุต ทสุสนํ
มณฺเณ ภว ปตฺถยติ	รณฺโณ ภริยํ ปติพฺพตํ ฯ
มณฺเณ กณฺหาชินํ ทาสี	ชาลี ทาสญจ อิจฺฉติ
อลฺลา ตโย มาตาปุตฺเต	อรณฺญา เนตฺตุมาคโต ฯ
น ตสฺส โภตา วิหฺนุติ	ธนํ ฌณฺณญจ พุราหฺมณาติ ฯ

โภ พุราหฺมณ คู่ก่อนเจ้าพราหฺมณ้อย อย่างไรเลย อันสุเจ้าพราหฺมณเื้องนี้มาปรารถนา
อยากเห็นพระบาทศรีเวสสันดร เป็นพระราชนุตรพระบาทศรีศุขชัยนั้น ถ้าหากข้าคิดนี้เห็นคงจะ
ปรารถนามาขอสมเด็จพระราชมัทรี เป็นสตรีประกอบซึ่งลักขณาประเสริฐนั้นก็ไมรู้ จะปรารถนา
มาขอนางกฤษณาไปทำเป็นทาสหญิงหรือหนึ่งมาขอเจ้าชาลีไปทำเป็นทาสชายก็ไมรู้เลย ฯ อันว่า
พระบาทศรีเวสสันดรนั้นพระองค์ประทับอยู่ ณ ไพรนี้ อันว่าข้าวสารข้าวเปลือกเสื้อผ้าอาภรณ์สไบ
ย่อมไม่มีเลย เงินทองทาสชายหญิงสักหนึ่งก็ไม่มี ช้างม้าเกวียนวัวควายนั่นเล่าก็ไม่มี มีแต่ภรรยา
กับลูก ย่อมบวชเป็นมหาฤๅษีแล้ว แล้วสุเจ้าจะมีปรารถนาอะไรอีก ฯ

ตํ สุตฺวา ชุชโก อาห ขณะนํนัชฺเร ชุชกพราหฺมณํ

ระดับคำหาญอีกถ้าไม่ไผ่เพราะดั่งนั้น แล้วเฉลยคืบสวดเป็นบาทคาถาดังนี้

อภุทธรูปาห์ โภโต	นาห์ ยาจิตุมาคโต
สาธุ ทสฺสนมรียน	สนฺนิวาโส สทา สุโข ฯ
อทิฏฐบุพโพ สิริราชา	สิวิหิ วิปฺปวาสิทธิโต
ตมห์ ทสฺสนมาคโต	ยทิ ชานาสิ สัส เม (1) ฯ

โธ ตาปส ข้าแต่ท่านตามหาญียะเย ท่านไม่ทันสดับสิ้นความของข้าพเจ้าไซ้ร้ ท่านดิเคียน
กระโชกกระชากเสียงกระด้างมายังข้าพเจ้าดั่งนั้นนี้ เรียกว่าไม่เหมาะสมเลย คุณก่อนท่านดาเยย
ข้าพเจ้าจะสำแดงแถลงบอกท่านดา อันข้าพเจ้านี้เป็นพราหมณ์มีศีลสัตยา ข้าพเจ้าอยากเห็น
พระบาทศรีเวสตันดรเป็นผู้มีศีลพยายามเป็นนักบวชนั้น ก็ข้าพเจ้านี้ตั้งแต่เมื่อครั้งชาวศรีพิราษฏร
เขาเนรเทศพระองค์นั้น ไม่เคยได้รู้ข่าว ไม่เคยได้เห็นพระองค์เลย เหตุนี้จึงข้าพเจ้ามาโดยซึ่ง
พระบาทศรีสญชัยพระองค์ใช้มา ฯ ภนฺเต ตาปส บพิตรดาบสญชัยประเสริฐเยย แม้ท่านรู้ลำนา
พระบาทศรีเวสตันดร ผู้เป็นกษัตริย์ประเสริฐนั้น จง

-
- (1) มีคำเนินความตามทำนองบาลีคาถาดังนี้ “ บพิตรพระดาบสผู้จำเริญเยย ท่านดาอย่ารีบขึงโกรธ
ข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าไม่ใช่มาขอทานหรือ แต่การได้พบกับพระอริยชนทั้งหลายเป็นการดี
การอยู่ร่วมกับพระอริยชน ก็นำให้ได้ความสุขสรพกาล ฯ (ตลอดกาล) พระบาทศรีริราช
เวสตันดร ทรงพลัดพรากจากชาวศรีพิราษฏร ข้าพเจ้าไม่ได้พบเสียเลย จึงข้าพเจ้ามาขอเฝ้า
พระองค์ แม้ท่านดาทราบ (ลำนานของพระองค์) จงท่านดาบอกข้าพเจ้าด้วย ฯ

ท่านเนะบอกข้าพเจ้าตามความจริง อันว่าบุญคุณจำเริญแก่ท่านนั้นจะปรากฏยิ่งนักแลฯ

โส ตสฺส วณฺโณ สุตฺวา สทฺทหิตฺวา โหตุ เสวทสฺสิสฺสามิ เต อชฺช ตาว อิเชว วสาหิติ ตํ
ผลาผลหิ สนฺตปฺเปตฺวา ปุณฺทิวเส มลฺลํ ทสฺเสนฺโต ทกฺขิณฺหตฺถํ ปสาเรตฺวา อาห คู่อณสัปปบุรุษ
ผองทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพระอจจุตมหาฤาษีนั้นสดับคำพราหมณ์กล่าวดังนั้นแล้ว ก็เชื่อว่าจริงแท้ไม่มี
กลมารยาฯ ขณะนั้น มหาฤาษีเฝ้าบรรดาผลไม้แก่่อนั้นให้พราหมณ์บริโภครเสร็จแล้ว จึงให้ตา
ชีพักผ่อนสิ้นไปหนึ่งราตรี ครั้นรุ่งเช้าไซ้ร นำพราหมณ์นั้นไปชี้ทางแล้วยกมือขวาชี้บอกว่า พุรหุเม
คู่อณพราหมณ์เอ๋ย คนุตวา จงสู่เจ้าเดินไป เอตํ มลฺลํ ณ ทางนี้เองแลฯ

เอส เสโล มหาพุรหุเม

ปพฺพโต คนฺธมาทโน

ยตุถ เวสฺสสนฺตโร ราชา

สท ปุตุเตหิ สมฺมตฺติ ฯ

ธารเณโต พุราหุมนวณฺณํ

อาสทญฺจ มสฺสขญฺญํ (1)

จมฺมวาสี จมา (2) เสติ

ชาตเวทํ นมสฺสตี ฯ

เอเต นีลา ปทิสฺสนฺติ

นानาผลธฺรา ทูมา

(1) จุพฺพนฏฺฐิกายํ อาสทญฺจาติ อังกุสฺสํ ฯ มสฺสนฺติ ยาคฺกุณฺณนฺนฺติ ทิสฺสตี ฯ

(2) มหาเวสฺสสนฺตฺรทีปนียํ จปฺนฺติปิ ทิสฺสตี ฯ

อุคคตา อพุกฏาว	นีลา อณฺชนปพพตา ฯ
ธวสุตถกณฺณา ขทิตรา	สาธา ผนุททมาลฺลว
สมฺปเวเชนฺติ วาเตน	สกี ปิตาว มาณวา ฯ
อุปริ ทุมปรียาเยสุ	สงฺคีติโยว สฺยเยเร
นหฺชหา โกกิลา สงฺมา	สมฺปตฺตฺติ ทุมมา ทุมํ ฯ
อวฺหยนฺเตว คจฺจนฺตํ	สาขา ปตฺตสมฺมิตฺตา
รมยนฺเตว อาคนฺตุํ	โมทยนฺติ นิवासินํ ฯ
ยตฺถ เวสฺสณฺตรโร ราช	สท ปตฺเตหิ สมฺมตฺติ
ธาเรนฺโต พฺราหฺมณฺวณฺณํ	อาสทญฺจ มสฺสขญฺํ
จมฺมวาสี จมา เสติ	ชาตเวทํ นมฺสฺสตี ฯ
กิเรริมาลา วิตตา	ภูมิกาคเ มโนรม (1)
สทฺทลา หริตา ภูมิ	น ตตฺถุทฺธสฺเต รโห ฯ
มยฺรคฺชีวสฺสกาสา	คฺคฺลสฺสสฺสพฺมา
ติณฺณานิ นาตีวตฺตฺตฺติ	สมนฺตา จตฺตรํคฺคฺลา ฯ
อมฺพา ชมฺพุ กปฺปฺภา จ	นีเจ ปกฺกา จุมฺพรา
ปรีโกลเลหิ รุกฺเขหิ	วนนฺตํ รตีวทฺตฺนํ ฯ
เวพฺพริยวณฺณสนฺนิภํ (2)	มจฺจนฺตุมฺพนีเสวิตํ

(1) มหาเวสฺสณฺตรทีปนียํ กิเรริมาลาวิตตา ภูมิกาคเ มโนรมตีปิ ทิสฺสตี ฯ

(2) มหาเวสฺสณฺตรลินาตฺตปฺปกาสนีนํ เวพฺพริยวณฺณสนฺนิภนฺตีปิ ทิสฺสตี ฯ

สุจิ สุกนุข สติล

ตสุสาวิทุเร โปกขรณิ

ปทุมปุปฺลสฺสยฺจนฺนา

ติณฺณิ อุปฺปลชาตานิ

วิจิตรนิลาเนกานิ

อาโป ตตฺถปิ สนฺทติ ฯ

ภูมิภาเค มโนรม

เทวานมิว นนฺทเน ฯ

ตสฺมี สรสิ พฺราหฺมณ

เสตา โลหิตกานิ จ ฯ

มหาพฺรหฺมณฺเ คูก่อนมหาพราหมณ์ผู้จำเริญเอย อันว่าพนมที่โน้นนั้นย่อมราบเรียบร้อย
คายเต็มไปด้วยหินขาว ท่านสมมติเรียกว่าพนมคันธมาทน์บรรพต ฯ มหาพราหมณ์เอย อันว่าพระ
บาทศรีเวสสันดรบรรพตโพธิสัตว์ พระองค์ทรงพระผนวชเป็นมหาฤๅษี ร่วมกับพระราชบุตราบุตร
พระราชเทพี พระองค์ทรงซึ่งเสียมตะขอสอยผลไม้แล้วท่านผูกพระเกศาเป็นชฎาอมณฑล ทรงซึ่ง
หนังเสือคาดห้อยคามิทั้งเครื่องกรองน้ำ ไม้ตีไฟ ทรงนมัสการบูชาพระเพลิงคำเกียรตมีต่างจิรว
พระปัจเจกโพธิ์แลฯ

พฺรหฺมณฺเ คูก่อนพราหมณ์เอย พฺรหฺมาทฺมฺ อันว่าผลไม้เล็ก – ใหญ่ผองทั้งหลาย ปติสฺสนฺติ
ย่อมเห็นปรากฏ นิลวณฺณฺ ย่อมมีสีสันทันคำลออกจุกท้องฟ้าสูงสุด คือมะพุด มะเฟือง ข้าวฟ่าง
ตาเตรา (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง เป็นต้นไม้ใหญ่แก่นแข็ง ปลูกง่าย ใช้ทน) ไม้ยาง พาลาแซ (ต้นไม้
ใหญ่ชนิดหนึ่งมีกิ่งก้านซ้อนเป็นชั้นๆ) อันมีผลดอกนั้นต่างๆ อันว่าไม้นั้นเล่าย่อมจะมีตะแบก
हुกวาง ตะเคียน รัง มะสัง ต้นตะกร้อ กล้วยพร (ชื่อไม้ชนิดหนึ่ง เนื้อละเอียด) อนุญาต (ไม้ผลชนิด
หนึ่ง ต้นเล็ก ใบห่างๆ ดอกสีเหลือง ลูกกลมๆ ตรงหัวคอดเหมือนคอกขวิด เวลาสุกมีสีเหลือง ลูกแก่
ใช้เชื่อมได้ มักขึ้นตามที่ราบหรือป่าละเมาะ) ต้นเปกล้า สุรุล (ต้นไม้จำพวกต้นสน) สน ผองทั้งหลาย ฯ
พราหมณ์เอย อันว่าเหล่าไม้นั้นนั้นเล่า เมื่อ

ไฉยมโถมมานั้น ย่อมมีขอดโอนเอนไปมาประคองคนจีเมาสยามันโอนเอนพร้อมกันดั่งนั้น ฯ อีก
โศกหนึ่งพราหมณ์เอย อันว่าสัตว์ปักษีผองทั้งหลายย่อมเกาะร้องอยู่บนปลายไม้โน้น ถ้าคนผอง
ทั้งหลายเดินไปเดินมาย่อมได้ยินเสียงไพเราะ ประคองทำนองเพลงสวรรค์โน้น ฯ พราหมณ์เอย อัน
ว่าพระบาทศรีเวสสันดรพระองค์ประทับอยู่ด้วยกัน กับพระราชบุตรพระราชเทพีย่อมทรงจำเรณู
เมตตาแก่สัตว์ผองทั้งหลาย พระองค์ผูกข้อมือทูลตั้งพระเพลิงดำรงจิตระพิจัยพระปัจเจกโพธิ
เพียรภาวนาไม่เคยขาดสักหนึ่งราตรีเลย ทรงลี้ภัยลงนอนบนที่นอนปูด้วยใบไม้บนดินแข็งนั้น แล ฯ

พราหมณ์ คุณก่อนพราหมณ์เอย อันว่าภูมิลำเนาพระบาทศรีเวสสันดรนั้นประคองผู้กรองระย้า
ห้อยซึ่งดอกไม้ ประคองผู้เก็บปลิดผูกห้อยอยู่สองข้างพระอาศรมบท ฯ อีกโศกหนึ่ง อันว่าภูมินั้น
ราบประคองหน้ากลอง ย่อมขึ้นแต่หญ้าเชิงกราส พราหมณ์เอย อันว่าภูมินั้นเล่าราบเขียวล่อ
ประคองสร้อยคอนกยูงทอง ส่วนทรายนั้นเล่าก็ล่อดุจสำลี เขาตีให้ฟู 7 ครั้ง ราบเสมอไม่ก้าวก่าย
กันเลย ฯ อีกโศกหนึ่ง พราหมณ์เอย อันว่าไม้อยู่สองข้างทางนั้น ย่อมมีผลนั้นสุกห้อยลงอยู่ ณ พื้น
รานั้นแล ฯ พราหมณ์เอย อันว่าผลไม้ทั้งหลายนั้นย่อมเป็นเครื่องบริโภคน เป็นของเล่นทำให้สบาย
ใจของเด็กทั้งสอง คือเจ้าชาลิกับนางกฤษณา ฯ คุณก่อนพราหมณ์เอย อีกโศกหนึ่ง อันว่าปลาทั้งเต่า
ผองทั้งหลาย ย่อมเดินโดยอันดับกัน ณ สระโบกขรณินั้น ฯ อันว่าน้ำไหลเข้าไป

ในกลางสระนั้นเล่า ย่อมหอมพิโตรซึ่งกลั่นดอกไม้ ส่วนสระโบกขรณีนั้น ก็ไม่ไกลจากที่อาศรมบทพระบาทศรีเวสสันดรนั้นเลย ฯ คุณ่อนพราหมณ์เอย อันว่าสระโบกขรณีนั้นเล่า ก็เคยรดายเต็มไปด้วยบัวขาว บัวแดง กุมุท อุบล ลินจง สัตตบงกช บัวสาย สุกน (พืชน้ำชนิดหนึ่ง พวงสายบัวแต่ต้นเล็กๆ บางพวกใช้กินเป็นผักได้) แพงพวย ผ่องเป็นอันมาก ฯ คุณ่อนพราหมณ์ พฤฒาจารย์เอย อันว่ากำเนิดผกาอุบลผ่องทั้งหลาย ก็มีพรรณนั้น 3 จำพวก ย่อมลออต่างๆ จากกัน บ้างแดง บ้างขาว บ้างเขียว คุณดอกถั่วราชมาศ อันว่าดอกอุบลทั้ง 3 จำพวกนี้ เกิดมี ณ สระโบกขรณีนั้นเอง อันรุ่งเรืองล่อประคองสระนั้นทออุทยานสถานเทวดา อยู่ ณ สถานจาตุมหาราชิกา สวรรค์โน้นแล ฯ

เฝ้า จตุรสุตโปกขรณี วนฺตฺวา ปุณ มุจลินฺทสํ วนฺตฺวา โธ อาห อํคตสมหาณินํ สรรเสริญสระโบกขรณีซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว ก็มาสรรเสริญมุจลินทร์สระอีก สวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้

โฆมว ตตฺถ ปทุมมา

กลมฺพเกหิ สยฺมณฺโณ

อถตฺถ ปทุมมา ผุสฺสลา

คิมฺหา เหมนฺติกา ผุสฺสลา

สุรภี สมปวายนฺติ

เสตโสคนฺธิเยหิ จ

มุจลินฺโท นาม โส สโร ฯ

อปฺริยนฺตาว ทิสฺสเร

ชณฺณตคฺคมา อุปตฺถรา ฯ

วิจิตฺรา ปุปฺผสนฺตตา

ภมรา ปุပ္ผคนุเรน

สมนตามภินาพิตา (1) ฯ

คู่อนพราหมณ์เอย อันว่าสระมุจลินทร์นั้นย่อมเดียรคายเต็มไปด้วยบัวขาวบัวแดงบัวเขียว
อันมีดอกบานโรยโปรยปรายเกสรผกาอยู่ ณ กลางน้ำสระมุจลินทร์นั่นเอง ฯ อีกโสดหนึ่ง
พราหมณ์เอย อันว่าสระมุจลินทร์นั้นไซ้ แม่ฤๅณก็ดี แม่ฤๅณาวาก็ดี ก็ผกาอุบลนั้นบานโรย
ปรากฏย่อมมีอยู่ทั้งน้ำลึกน้ำตื้น ย่อมพิโคโรไปทั่วซึ่งกลิ่นดอกไม้พอง ส่วนแมลงภู่พองเล่า ย่อมบิน
มาคุคคัมเกสรดอกไม้ ณ สระมุจลินทร์นั้น ประคุดเตรสซังค์ดุริยดนตรี เพลงการเล่นบรรเลงอยู่ ณ
สวรรค์โน้นนั่นเองละฯ

อเหตุถ อุทกนุตสมัย

รูกุขา ตัญจนติ พราหมณ

กทมพา ปาฐลี ผลุลา

โกวิพารา จ ปุပ္ผิตา ฯ

องุโกลา กจจิการา จ

ปริชณูมา จ ปุပ္ผิตา

วารณา วุยหนา รูกุขา

มุจลินทมุภโต สร ฯ

ลิริสา เสดปาริสา

สาธุ วายนติ ปทุมกา

นิคคณที สรนิคคณที

อสนา เจตถ ปุပ္ผิตา

(1) แปลตามรูปบาลีดังนี้ “ ในสระชื่อมุจลินทร์นั้น ย่อมเดียรคายด้วยผกาปทุมชาติมีสีขาวสะอาด
ดุจผ้าไหมพัศตร์ แล้วแผ่เต็มไปด้วยผกาอุบลจงกลนี มีสีต่างๆกัน ฯ อีกโสดหนึ่ง ดอกบัวใน
สระนั้นย่อมบานสดไสไม่มีกำหนด บ้างก็บานในกิมหันตฤดู บ้างบานในเหมันต์ฤดู ผลุขึ้นอยู่
ในน้ำนั้นประมาณเท่าหัวเข่า ฯ ท้องน้ำนั้นย่อมวิจิตรลออ ประคุดไปด้วยดอกไม้กระจายกลิ่น
หอมอบอวล พวกแม่ผึ้งแม่แมลงภู่ย่อมบินจวัดเจวียนโคยรอบสระศรี เพื่อดูดคัมเอารสาชาติ
ดอกไม้อันหอม หวน ” ฯ

ปจฺกุรา พกุลา เสลา	โศภณชนา จ ปุปฺพิตา
เกตกา กณิการิ จ	กณเวรา จ ปุปฺพิตา ฯ
อชฺฐนา อชฺฐกณฺณา จ	มหานามา จ ปุปฺพิตา
สมฺปุปฺพิตคฺคา ติฏฺฐจฺนฺติ	ปชฺชนฺเตว กิฏฺฐกา ฯ
เสตปณฺณิ สตฺตปณฺณา(1)	กทลฺโย กุสุมฺภรา
ธนฺตกฺการิปุเปหิ	สีสฺปาวรรณานิ(2) จ ฯ
อจุฬิปา สิมฺพลีรฺกฺษา	สกลฺลโย จ ปุปฺพิตา
เสตคฺเครุตฺตริกา	มฺลโกลฺลฺลฺลฺลวรา ฯ
ทหรา รุกฺษา วุฑฺฒา จ	อญฺญิลา เจตฺถ ปุปฺพิตา
อสุสมฺ อุกฺโถ จฺนฺติ	อญฺญาคาริ สมฺนฺตโต ฯ

พราหมณ์ คุณก่อนพราหมณ์เอ๋ย อันว่าต้นไม้พองทั้งหลายย่อมขึ้นเรียงรายอยู่สองฝั่งสระมุจลินทรนั้นเล่า อันมีต้นกระทุ่ม) ประปนไปด้วยขรเนียง (ชื่อต้นไม้ประเภทหนึ่ง) ขึ้นเรียงรายโดยอันดับ มีทั้งหว่า พรวด ขนูลูส (ชื่อต้นไม้ประเภทหนึ่ง ผลใช้เป็นอาหารได้) สวาด มะม่วง อันมีดอกบานขาวแผ่เป็นพุ่มแตกกิ่งก้านสาขาใบอ่อน มีทั้งแค สรพี (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) เต็ง รัง มะสัง สัมโอ มะนาว อันมีสีสนั่นนั้นล่ออยู่สองฝั่งสระมุจลินทรนั้นแล ฯ

คุณก่อนพราหมณ์ อีกโสดหนึ่ง อันว่า ใบแมงลัก ชีรเขมา (ผักประเภทหนึ่ง) ญกตุราญ (บัวประเภทหนึ่ง)

(1) มหาเวสฺสณฺตรทีปนิยฺ สตฺตปณฺณิ จตฺตปณฺณาติปิ ทิสฺสติ ฯ

(2) มหาเวสฺสณฺตรลินาตุลฺปปฺ สิกานิยฺ สีสฺปาวรรณเหติ ปาติปิ ทิสฺสติ ฯ

ในเวลาลมโบกมาส่งกลิ่นไปซึ่งคันธพิโตร ฌ อาศรมบพพระบาทศรีเวสสันดรนั้นแล ฯ ที่สองข้าง
 อาศรมบพนั้น อันขึ้นคายแผ่เต็มไปด้วยคณทีสอ (ชื่อไม้พุ่ม มักขึ้นในที่โล่งริมน้ำ สูงได้ถึง 6 เมตร
 ใบเป็นใบประกอบ มีใบย่อย 3 ใบ ท้องใบสีนวล เมื่อขยี้มีกลิ่นฉุน ดอกสีครามอ่อน ใช้งานได้)
 คณทีเขมา (ชื่อไม้พุ่ม คล้ายต้นคณทีสอ แต่ใบเป็นใบประกอบ มีใบย่อย 3-5 ใบและมีขนาดใหญ่
 กว่า ดอกสีขาว ปลูกไว้ตามบ้าน ใช้งานได้) ย่อมมีดอกบานสะพรั่งพรรณรายเป็นปกติ ฯ
 พราหมณ์เอย อันว่าต้นไม้มองทั้งหลายย่อมมี ไม้แดง ปะปนด้วยต้นเปล้าใหญ่ ภูกพร (ชื่อไม้ชนิด
 หนึ่ง เนื้อละเอียด) มะรุณ เพกา การะเกด พุทธรักษา กระณิการ์ จำปา จำปี ขบา ฯ

ดูก่อน พราหมณ์เอย อันว่าต้นไม้มองทั้งหลายอันมีทวยยัง (ต้นไม้นี้ชนิดหนึ่ง พวกไม้ชิงชัน
 ลูกสุกมีกลิ่นหอม กินได้) พลับพลึง กระดังงา ทองกวาว อันมีดอกบานฉวเปศวไพลูกขึ้น สถิตอยู่
 ตามสองข้างพระอาศรมบพนั้นแล ฯ พราหมณ์เอย อันว่าต้นไม้มองทั้งหลายอันมีสตฺปารส (ต้นไม้
 ชนิดหนึ่ง) สตฺปารเขมา (ต้นไม้นี้ชนิดหนึ่ง) มีทั้งกล้วยไข่ชนิดเล็กขึ้นคายบนดิน มีทั้งแคขาว
 แคแดง มีทั้งกุรินทา (ต้นไม้นี้ชนิดหนึ่ง) พพลดา (ต้นไม้นี้ชนิดหนึ่ง) ดอกคำ อันบานสว่างโพลงอร่าม
 ลออ อันมีทั้งกรูญง(ต้นไม้นี้ชนิดหนึ่ง กุ่มน้ำ ชิงชัน ต้นตะแบง พิมเสน ลำโอง ต้นพุททะลาย อ้อยป่า
 ผอง ทั้งกฤษณา ผองก็มีมาก ฯ อันว่าต้นไม้เหล่านั้นเล่า ถึงแม้เพียงจะแตกหน่อขึ้นก็ดี ถึงแม้ต้นแก่ก็
 ดี ล้วนแต่สุภาพลออ อันมียอดนั้นตรงลออไม่มีคด เลย ฯ

อเถตุล อุทกนุตสุมี

พหู ชาติา ฌณิซุชา

มคฺคตโย กรตโย

เสวาลิ สีสกํ พหู ฯ

อุทฺธาปวตฺตํ อุลฺลุพิตํ

มกฺขิกา หิงฺคุชาลิกา

ทาลิมกฺญจโก เจตุล

พหู นิเจ กลมฺพกา ฯ

(1) มหาเวสฺสตรฎฺฐายิ มุทฺติงฺกมตฺตานํ วา อุโภติปิ ทิสฺสติ ฯ

เอพมพเกหิ สยจนุนา	รูกุขา ติฏฐนุติ พุราหุณ ๑
สตุดาหิ ฐาเรียนานัน	คนุโธ เตสํ น จิขุชติ ๑
อุภโต สรณฺจ มุจลินฺทํ	ปุปผา ติฏฐนุติ ภาคโส
อินุทิวเรหิ สยจนุณํ	วนนุตมุปโสภติ
อทุตมมาสํ ฐาเรียนานัน	คนุโธ เตสํ น จิขุชติ ๑
นีลปุปฺพิเสตวารี	ปุปฺพิตา คิริกณฺณิกา
กเลฏฺเกหิ สยจนุณํ	วนนุตํ ตูลลํ หิ จ ๑
สมฺโมทิเตว คนุเชน	ปุปฺผสาขาหิ ตํ วณํ
ภมฺรา ปุปฺผคนุเชน	สมนฺตตามภินาทิตา ๑
ทีณิ กกุการุชาตานิ	ตสฺมี สรลํ พุราหุณ
กุมภมตฺตตานิ เจกานิ	มูรมตฺตตานิ วา อุโภ ๑

พราหมณ์เอ๋ย อันว่าสระนั้นเล่า ย่อมมีแพงพวยเลื้อยเกี่ยวพันบนหญ้า ฦ น้ำตื้นลึก อันว่า
ฝั่งสระนั้นเล่า มีทั้งถั่วเขียว ปรพายเทศ(ถั่วชนิดหนึ่ง)พองเป็นอันมาก ๑ พราหมณ์เอ๋ย อันว่ามุจลิน
นทร์สระนั้น มีท่อนั้นราบ ฝั่งนั้นเตี้ยสบาย เมื่อลมพัดไปมาก็มีคลื่นขยายจรขึ้น ๑ อันแม่ฝั่งย่อม
บินมาแย่งกันดูดเอาเกสรดอกไม้พอง ๑ อีกโสดหนึ่ง พราหมณ์เอ๋ย อันว่าหมาภ สุนาป (ต้นหมาภ
ป่าชนิดหนึ่ง ต้นเล็กกว่า เนื้อแข็งกว่าหมาภบ้าน ลูกเล็กกว่าและไม้ฝาด) สุตาธิ (หมาภชนิดหนึ่ง)
มุลูณ (พลูชนิดหนึ่ง)พองเป็นอันมาก ย่อมมีทั้ง หญ้าไซ สีเสียดไทมียู่ ณ สถานที่นั้น ๑

พราหมณ์เอ๋ย อันว่า ชะเอม พอง ย่อมมีผลดอกอยู่ ณ

มัจฉินทรสระนั้น แม้นผู้ใดไปถึงเห็นแล้ว ก็เก็บปลิดมาประดับตัวได้ครบ 7 วันก็ดี ก็กลืนพิศดร
 อบตลบนั้นไม่รู้จักทุเลาเบาบางเลย ฯ พราหมณ์เอย อันอัญชัญขาว อัญชันดำ อัญชันเหลืองอันมี
 ดอกบานรุ่งเรืองปะปนกันกับมะลิซ้อน มะลิลา คัดเค้า หนวดพราหมณ์ กระพรา แมงลัก ตะไคร้
 ผองเป็นอันมาก ฯ คุณก่อนพราหมณ์เอย อันว่าไพร่นั้นสบายพอใจยิ่งนัก อันแมลงภู่ ผองบินไปมา
 คุดตัมเอากะสรดอกไม้้นั้นคือ สุรเสียงไพเราะของผู้ประโคม ฆ้อง เกรี่ ดุริยดนตรีอยู่ ณ สวรรค์โน้นแล ฯ

พราหมณ์เอย อันว่ามัจฉินทรสระนั้นเล่าย่อมมีก้านเค็ดฟักผอง มี 3 จำพวก คือฟักหนึ่งมีผล
 เท่ากับกลองขวา ส่วนฟักอีกสอง(จำพวก)นั้นเล่า ย่อมมีผลเท่าตะโพก ย่อมขึ้นเรียบเรียง ณ สอง
 ข้างฝั่งสระนั่นเอง ฯ

อเทตถ สาสโป พหุโก

อสีตาลาว ติฏฐนุติ

อปโฆฏา สุริยวลลิตี จ

อโสกา มุทิตินุติ จ

โกธณฐกา อโนชา จ

รูกขมารุญห ติฏฐนุติ

กณฺฐหา จ ปวาเสนุติ

นิลียา สุมนา ภณฺฑี

นาทโย หริตายุโต

เฉชชา อินฺทิวรา พหุ ฯ

กาพิยา มธฺคณฺฐียา

วลลิตโก ชุฑุฑปฺปติโย ฯ

ปฺปติตา นาคมฺลลิกา

มุลลตา กิสุกวลลิตโย ฯ

โยธิกา มธฺคณฺฐียา

โสภติ ปทุมุตฺตโร ฯ

ปาฐลิสมทุกปาลี

กณิการา จ ปุปพิตา

เหมชาลาว ทิสฺสนฺติ

รุจิรา อคฺคิสิขุปมา ฯ

ยานิ ตานิ จ ปุปฺพานิ

ถลขานุกทานิ จ

สพฺพานิ ตตฺถ ทิสฺสนฺติ

เอวํ รมโม มโหทธิ ฯ

พราหมณ์เอ๋ย ที่ใกล้สระนั้น มีทั้งผักกาด แม้งลัก ข่า กระจाय จิงน้ำ จิงไฟ กระจ่ายม หัว
หอมแดง หัวเหั่ว ผองเป็นอันมาก มีทั้งเห็บเตี้ย (ต้นไม้นชนิดหนึ่งมักมีตามปากอ่าว หรือป่าเขา)
กฏเรียก(ต้นไม้นชนิดหนึ่ง) กระจาย เต้ง ทุยยัง(ต้นไม้นชนิดหนึ่ง พวกไม้ชิงชัน ลูกสุกมีกลิ่นหอม กิน
ได้) ตาเตุรา(ต้นไม้นชนิดหนึ่ง เป็นต้นไม้ใหญ่แก่นแข็ง) มีทั้งชะเอม โอโปก (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง)
เทียนป่า สรพี (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง) เสลา (หาวชะวัง) ทั้งเขียวพังพอน ขุนา (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง) ผอง
มีทั้งผกาเทศ(ต้นไม้นชนิดหนึ่ง) ต้นเกด หล้างวงช้าง ต้นฝาง ทุรเมง(ต้นไม้นชนิดหนึ่ง ลูกกินได้ มัก
ใช้ทำฟืน) แสม เสม็ด หว่า อธิกไปด้วย ไทร) ไร (ต้นไม้นขนาดเล็กขึ้นในน้ำที่มีดินทรายหรือมีหิน
ปนอยู่ด้วยแตกเป็นกอเล็กใหญ่ ใช้รากต้มทำยาแก้แพ้) เราก (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง) กนุโทรก (ต้นไม้น
ชนิดหนึ่ง ใบมีกลิ่นหอมใช้แกงเลียงได้) ต้นมะก่าเต้ ทองหลวง รลาย(ต้นไม้นชนิดหนึ่ง พวกต้น
ชรวาย มักใช้ใบกับเปลือกทำยา) โปบายแผ่สาขา มีทั้งต้นคราม จิตฺตปฺส (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง)
เปราะสุวา (เปราะชนิดหนึ่ง ใบสดใช้ทำยาได้ เป็นผักแกงก็ได้ เป็นผักจิ้มก็ได้) เปราะซาร (หัว
เปราะชนิดหนึ่ง) ญุกตุราญ (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง) เจตพังคี อคเนย์ฆวาล(ต้นไม้นชนิดหนึ่ง) ประโยชน์
นับพัน ทนฺถู (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง มีขนาดเล็ก รากใช้ทำยาถ่ายได้) จูเนียง(ชื่อต้นไม้ประเภทหนึ่ง)
รเวียง (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง) ฎกพร(ชื่อไม้นชนิดหนึ่งเนื้อละเอียด) ต้นเปล้าใหญ่ รญญู (ต้นไม้ป่าชนิด
หนึ่ง ขึ้นในที่ชื้นแฉะอย่างป่าระนาม) ปุระณู (ต้นไม้เล็กๆ ชนิดหนึ่ง ใบเล็กๆเหมือนใบมะขาม มี
ดอกและผลกระจายจากใบ) เตรียล (ต้นไม้ป่าอย่างหนึ่ง ลูกกินได้) ย่อมมีครบพรรณ ฯ คุณก่อน
พราหมณ์เอ๋ย อันกำเนิดดอกไม้ผองทั้งหลาย อยู่บนดินก็ดี ในน้ำก็ดี อันดอกไม้ทั้งผองนั้นย่อม
เห็นปรากฏเป็นอันมาก ส่วนน้ำมัจฉินทร์สระนั้นเล่าย่อมหอมใสเย็น ทำราบ ฝั่งนั้นด้วย สนุกสุข
สบายโดยซึ่งประการดังนี้แล ฯ

อดสุตา ปกฺขณฺธิยา

พหุกา วาริโคจรา

โรหิตา นลเปสังกู(1)	กุมภิลดา มกรา สุธู ๑
มธุ จ มธุลลิจิ จ	ตาลียา(3) จ ปิยงคฺคา
กุกุททา ภทฺทมฺภูจฺจา จ	สตุตปฺปฺผา จ โลลุปา ๑
สุรภิมรุตตรา	พหุกา ตฺวงควลฺลีย
ปทุมกา นารทา โภจฺจา	ณามกา จ หเรณฺฐกา ๑
หลิทฺทกา คนฺธเสลา	หิริเวรา จ คฺคฺคฺคฺลา
วิภทฺทา โจรโภจฺจา	กปฺปฺรา จ กลิงฺคฺคา ๑

ดูก่อนพราหมณ์เอ๋ย อันว่าในน้ำสระโบกขรณินั้นเล่า ย่อมมีปลาโจก (ชื่อปลาชนิดหนึ่ง มีเกล็ด) ปลาตะเพียน ปลาจระเข้ (ชื่อปลาอย่างหนึ่งมีเกล็ดคล้ายปลากระแห แต่เกล็ดขาวกว่า) ปลาคุก ปลาสวาย เทโพ ชะโค ราหู กับจระเข้ ฉลาม มกร (ปลาชนิดหนึ่งประเภทปลาฉลาม) โลมาผอง อันว่าเหล่าปลาเล็กใหญ่ผอง ย่อมแหวกว่ายไปมา ณ กลางสระนั้นแล ฯ พราหมณ์เอ๋ย อันฝั่งสระโบกขรณินั้นเล่าย่อมมีฝั่งหลวง ฝั่งมีเกาะตามไม้ประยงค์ โมกมัน กระวาน นมแมว กุ ล่าพู (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง ดอกหอม ใช้ทำยา ใบใช้แกงกินได้) สัมบุรณฺ์แลว (ชื่อต้นไม้ประเภทหนึ่ง เปลือกมีกลิ่นหอมใช้เป็นยาร้อนคู่กับเปลือกเทพทวาร) สารภี กายาน มีทั้งเถาบอระเพ็ด ทำให้เด่น ขึ้นทั้ง เทพทวาร มีทั้งต้นโกศ มะยม โลต (ต้นโกลด ต้นไม้นชนิดหนึ่ง เปลือกหนาเหมือนกับต้นน่อง ใบเหมือนกับต้นหว่า แต่มีรสเปรี้ยว) หรดาน (หรดาล วัตถุอย่างหนึ่งเป็นครึ่งหิน แต่เนื้ออ่อนสี เหลืองสด ใช้ถูหรือบดเป็นผงทำสีเหลือง) ต้นรัก กุรง (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง) รง (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง) มะพูด ต้นเปกล้า พพาลแซ (ต้นไม้นใหญ่ชนิดหนึ่ง มีกิ่งก้านซ้อนเป็นชั้นๆ) คีปลี ย่อมมีทั้งการบูร จันทน์ขาว จันทน์แดง ฯ

(1) มหาเวสฺสฺนฺตรทีปนียํ นลเป สังคีติปี ทิสฺสตี ๑

(2) อัย คาลา มหาวนฺปฺพิตถารโต สมาริตฺวา อสตีคาลาปริบฺรณฺตถาย อิห ลิจิตา ๑

(3) มหาเวสฺสฺนฺตรทีปนียํ กาลิสฺสตีปี ทิสฺสตี ๑

พราหมณ์เอ๋ย ถ้าใครคนใดคนหนึ่ง ถือสืตสวคมนต์ ภาวนาอยู่ ณ ไพรนั้น ก็สนุกสุขสบายยิ่งแล ฯ

อเตตถ สี่หา พุยกุมา จ	ปฐิสาลู จ หตฺถิโย
เอณฺเญยา ปสทา(1) เจว	โรหิตา(2) สรภา มิกา ฯ
โกฏฺฐสุตฺตา สุโณปิ จ	ตุลียา นพสนฺนิภา
จามรี จลนี ลงฺขี	ฉาปีตา มกุกฺกา ปิจู ฯ
กกุฏฺฐา กตมายา จ	อิฏฺฐา โคณสิธา พหุ
ขคฺคา วราหา นกุลา	กาพเทตฺถ พหุตฺโส(3) ฯ
มหิสฺสา โสณฺา สิกาลา	จปฺปกา จ สมฺนุตโต
อาภุจฺจา ปจลาภา จ	จิตฺตฺรา จาปี ทิปฺปิโย
เปลกา จ วิฆาสาทา	สี่หา โกกนิสาตกา
อฏฺฐปาทา จ โมรา จ	ภสฺสรา จ กุกฺกุฏา ฯ
จงฺโกรา กุกฺกุฏา นาคา	อณฺณมณฺณ ปฏฺชิโน
พกา พลาภา นขฺขหา	ทินฺทิกา โกลฺลจวาทิกา ฯ
พุยฺยคฺชินฺสา โสฬสฺสฺสา	จปฺปกา ชีวชีวกา
กปิณฺชรา ติตฺติราโย	กุลารา ปฏฺฏิฏฺฐกา ฯ
มณฺฑาลกา เจลเกพฺ	ภณฺฑุติตฺติรนามกา
เจลาวกา ปิงฺคุลาโย	โคธกา องฺคเหตฺกา ฯ

(1) มหาเวสฺสณฺตรทีปนียํ ปสทาตีปํ ทิสฺสตี ฯ

(2) ตตฺถเวว โรหิตาตีปํ สียา ฯ

(3) มหาเวสฺสณฺตรทีปนียํ พหุตฺตฺโสตี เยภฺยุเยน เอตถ มุจฺฉินฺทสเร โหนฺตฺติ ทิสฺสตี ฯ

กรวิกา จ สดคา จ

อุทุมมการา(1) จ กุกุหา

นนาทิตคณาณิน

นนาสรณินุชิต ๑

พราหมณ์เอย อันว่าสัตว์ป่าผองทั้งหลาย คือ ราชสีห์ ช้าง สิงห์ แรด เสือโคร่ง เสือดาว หมี) มีเนื้อทราย วัวแดง อีเก้ง ละมั่ง กวาง กูปรี วัวกระทิง จิ้งจอก หมาป่า ถึง มีทั้งกระรอก ฌมาบา (สัตว์ชนิดหนึ่งมีหนังเป็นปีกคล้ายบางเสียงร้องคล้ายแมว หากินตอนกลางคืน) จามรี ลิง (สัตว์ชนิดหนึ่ง) ช้าง ลิงโข ลิงโอ ลิงสรูว ลิงเสน ค่าง หมูป่า มีทั้งอีเห็น ชะนี นกฮูก ตะกวด เขี้ยว ตรง (สัตว์ชนิดหนึ่งคล้ายกิ้งก่าแต่ตัวใหญ่กว่า) กิ้งก่า ผอง ย่อมสถิตอยู่ข้างอาศรมบทพระบาทศรีเวสสันดรนั้นแลฯ ปกชีโน อีกโสดหนึ่ง อันพวกปักษีปักษีผองทั้งหลาย อันมีนกอินทรี แร้ง แสก แขนงไข่มจ (นกชนิดหนึ่ง) ทิดทื่อ นกยูง ห่าน โประดก กาเหว่า จี๋จ้อ มีทั้ง หงส์ กะปูด) มานโท (นกชนิดหนึ่ง ตีนขาว ปากแหลม ตัวสีแดง อาศัยอยู่ตามสนุ่น) นกกวัก เป็ดน้ำ ไก่ป่า กระเด็นเล็ก จุรไฟ (นกชนิดหนึ่ง นกแก้ว ผอง มีทั้ง ขางโตน ขางเสวย ขางเล็ก กุลาขาว กระเรียน ช้อนหอย นกคุ้ม ร้องหากัน นกคุ้ม ทุระอินท (นกชนิดหนึ่ง) เขี้ยว ภูว้าง (นกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนนกคุ้ม เสียงร้องน่ากลัว มักอยู่ตามป่าเขา) ต้อยตีวิด ตะกุ่ม อีลุ่ม กระสาคอดำ ทุรง (นกชนิดหนึ่งจำพวกนกยาง มีสีเทาๆ ดำๆ เสียงร้องครางเล็กแหลม ฟังน่าเวทนาวังเวงใจ) แสก กระสา กระทุง อีไก่อ้ง กระทา นกขมิ้น นกคลั่งโคลง นกกระจอก นกกระจาบ นกกลางหัวหงอก ผอง ๑

อเถตุล สดคา สนุติ

นีลกา(2) มลขุภาณิกา

โมทนุติ สห ภริยาหิ

อญญมณณล ปกษชีโน ๑

อเถตุล สดคา สนุติ

ทิตา มลขุสุตราติตา

เสตกจิภูฏา ภทรรุภา

อญททา จิตุรเปกขณา ๑

(1) ตตุเถว อุทุมมการาติปี ทิสสุติ ๑

(2) มหาเวสสุตฺตุนาตุลปภาณินิย สาลิกาติปี ทิสสุติ ๑

อเถตุล สกณฺหา สนฺติ	ทิตฺตา มณฺชฺสฺสราลิตา
ลิจฺฉนฺที(1) นิลคฺคิวาทิ	อณฺณมณฺณํ ปณฺชิโน ๑
กุกฺกุฏจกา กุฬีรกา	โกฏฺฐา ปกฺขรสาตกา
กาฬเวยุยา พลฺลียกฺขา	กทฺมฺพา สฺวสาธิกา ๑
หลิตฺทา โลหิตา เสตา	อเถตุล นพฺกา พหุ
วารณฺา ภิงฺคราชา จ	กทฺมฺพา สฺวโกกฺกิลา ๑
อุกฺกุสา กุรฺรา หํสา	อาภฺา ปรีวเทนฺติกา
จากํหํสา อติพลา	นชฺชฺหา ชีวชีวกา ๑
ปาเรวตา รวิหํสา	จากวาทา นทิจฺรา
วารณฺาภิริฐา รมฺมา(2)	อุโภ กาลูปณฺชิโน ๑
อเถตุล สกณฺหา สนฺติ	นนานาวณฺณนา พหุ ทิตฺตา
โมทนฺติ สห ภริยาหิ	อณฺณมณฺณํ ปณฺชิโน ๑
อเถตุล สกณฺหา สนฺติ	นนานาวณฺณนา พหุ ทิตฺตา
สพฺเพ มณฺชฺ นิกฺขนฺติ	มฺจลินฺทมฺภโต สรํ ๑
อเถตุล สกณฺหา สนฺติ	กรวีกา นาม เต ทิตฺตา
โมทนฺติ สห ภริยาหิ	อณฺณมณฺณํ ปณฺชิโน ๑
อเถตุล สกณฺหา สนฺติ	กรวีกา นาม เต ทิตฺตา
สพฺเพ มณฺชฺ นิกฺขนฺติ	มฺจลินฺทมฺภโต สรํ ๑

(1) อรณฺญทิวคฺเค ลิจฺฉนฺทีติปิ ทิสฺสติ ๑

(2) มหาเวสฺสณฺตรทูปนํ วารณฺา อภิริฐมฺโมตี ๑

เอณฺณยุยา ปสทาภิณฺณ(1)	นาคสํเสวิตํ วนํ
นนานาลตาหิ สยฺจนฺนํ	กทลิมิกเสวิตํ ฯ
อเถตุล สามา พหุกา	นิวาโร วรโก พหุ
สาลี อกฺกุฏปาโก จ	อุจฺจุ ตตุล อนปโปโก ฯ
อัยฺ เอกปที เอติ	อุชฺ คุจฺจติ อสุสมํ
บุทฺทํ ปิปาสํ อรตี	ตตุล ปตฺโต น วินฺทติ ฯ
ยตุล เวสฺสนฺตโร ราชา	สท ปุตุเตหิ สมฺมติ
ธารณฺโต พฺรหฺมณฺณ	อาสทญฺจ มสฺสชฺญํ
จมฺมวาสี จมา เสดิ	ชาตเวทํ นมฺสฺสตี ฯ

พราหมณ์เอย อันเหล่าสัตว์ปีกมีพองทั้งหลาย มีอยู่ ณ ไพร่นั้นคือ สาลิกาแก้วร้องอันมีเสียงนั้นไพเราะเสนาะ ประดุจดังท่านนักปราชญ์ราชบัณฑิตเทศนาธรรมอันประเสริฐ ควรให้ยินดีสดับซึ่งศัพท์นั้นไพเราะยิ่งแล ฯ อันว่าเหล่าสัตว์ปีกมีทั้งนั้นเล่าย่อมมีกำเนิดนั้นสองครั้ง คือเป็นไข่แล้วฟักออกมาเป็นตัว ย่อมมีระเบียบปีกกับหางนั้นล่อไม่รุ่งรังเลย แล้วส่งซึ่งสรรพเสียงบันลือไปมาอยู่ ณ ไพร่นั้นเอง ฯ พราหมณ์เอย อันว่าสัตว์ทั้งหลายคือเหยี่ยวขากรรไกร รอด (สัตว์ประเภทนก พวกนกออกและเหยี่ยว) นกแสก นกกาน้ำ เป็ดน้ำ นกเขา นกเค้าแมว มีทั้งเสกยา (แก้วตัวใหญ่เหมือนเสกโสมแต่ปากดำ) นกแก้วใหญ่ นกแก้วขาว มีไกรณฺฐิง (จักจั่นที่ร้องเสียงกระชั้นถี่ๆ ฟังเพราะเหมือนเสียงกระดิ่ง) เม่น ชะนี แขนงโขมจ (สัตว์ชนิดหนึ่ง) นกฮูก ภูว้าง (นกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนนกูกี้ เสียงร้องน่ากลัวมักอยู่ตามป่าเขา) นกอินทรี จามรี มีทั้งหงส์เขียว หงส์เหลือง

(1) จนฺทานุรกฺขณตฺถํ มขฺเณ ทิโฆ ลียา ฯ

หงส์ขาว มีทั้งนกออก สมบคทำฟาง (นกกระยางประเภทหนึ่ง) เขี้ยว กาเหว่า พุทธิต (นกชนิดหนึ่ง พวกนกอีโก้งหรืออีลุ่ม มักอาศัยอยู่ตามสนุ่นหรือที่ที่มีวัชพืชในน้ำขึ้นหนาแน่น) นกจิ้งจอก พิบอบ ผอง มีทั้งจากพราง) ทั้งนกแก้ว ทั้งหอย คือหอยเหียน หอยแฉะจาร หอยแครง คุร์ (หอยชนิดหนึ่ง) หอยแครง หอยมุก ผอง ฯ พราหมณ์เอ๋ย เมื่อใดถ้าตะวันบ่ายอ่อนๆ ไปแล้วไซ้ร้ เหล่าไรณภูมิจึง (จักจั่นที่ร้องเสียงกระชั้นถี่ๆ ฟังเพราะเหมือนเสียงกระดิ่ง)มันร้องดังไพเราะสมควรให้เสนาะนักร ฯ พราหมณ์เอ๋ย อันว่าสัตว์ทั้งหลายนี้ ย่อมทำรังวางไข่อยู่สองข้างสระมุจลินทร์นั้น ฯ อันว่าสัตว์นามเรียกการเวกนั้นเล่า ย่อมร้องส่งศัพท์โต้ตอบกันไปมา ล้วนแต่ควรให้เสนาะนักร ฯ พราหมณ์เอ๋ย ณ ข้างอาศรมบทลำนาคแห่งพระบาทศรีเวสสันดรนั้นเต็มไปด้วยพวกมดผองต่างๆ ฯ คืออีเห็นกับพังพอน มันเล่นหยอกจับปล้ำกันโดยประสาหมัน ฯ พราหมณ์เอ๋ย อันสองข้างสระนั้น ย่อมมีเผือก (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง ใบคล้ายกับใบต้นยาง) หวาย เสมอเชิงกราส (หญ้าชนิดหนึ่ง) แตกใบอ่อน ข้าวโพดสาละ ย่อมขึ้นเอง สุกหล่นเอง ไม่มีใครคนใดคนหนึ่งไปปลูกเลย อันอ้อยผองนั้นเล่า ย่อมมีพรรณต่างๆ คืออ้อยช้อยยาว อ้อยข้อถี่ พราหมณ์เอ๋ย ถ้าใครคนใดคนหนึ่งเดินไปถึงเห็นแล้วก็บริโภคหมดความหิวกระหาย ย่อมมีใจนั้นเกษมสันต์ไม่ยากเดินออกเลย ฯ คู่ก่อน พราหมณ์เอ๋ย อันทางเดินไปสู่อาศรมบทพระบาท ศรีเวสสันดรนั้นแคบเดินได้แต่เพียงคนเดียวเดินไปก็ดี เดินมาก็ดี ฯ พราหมณ์เอ๋ย อันว่าพระบาทศรีเวสสันดรบรรพรมโพธิสัตว์ เสด็จออกมาสร้างพระผนวชบวชร่วมกับพระราชบุตรพระราชเทวี อันมีพระหัตถ์นั้นถือตะขอสอย

ผลไม้ผอง ผูกพระเกศาเป็นชฎามณฑลแล้วทรงซึ่งหนังสือทั้งเล่ม คาคหญาคาไหว้พระเพลิงต่าง
จิรวพระปัจเจกโพธิ์แล ฯ

ตมตถ์ ปกาเสนโต สตถา อาห อันอรรถธรรมใดไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดไม่แจ้งชัด
ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้วมีพระบัญชาตวาดสาซึ่งบาทพระคาคา ดังนี้

อิทํ สุตฺวา พุทฺทมพนฺธู

อิสฺสี กตฺวา ปทกฺขิณํ

อุทฺทกฺขจิตฺโต ปกฺกามิ

ยตฺถ เวสฺสสตโร อหุ ฯ

ดูก่อนภิกษุเอ๋ย อันว่าชุกพรหมณ์เป็นตระกูลของท่านนั้นครั้งได้สดับคำอจฺจุตมหายุยี
แล้ว ก็มีใจนั้นยินดีสาทรทำประทักษิณ 3 รอบ แล้วก็ลาออกไป ฯ อันพระบาทศรีเวสสันดรบรร
โพธิสัตว์พระองค์ประทับสร้างพรตตรงสถานใดเล่า ก็ชุกพรหมณ์นั้น มุ่งหน้าไปตรงสถานนั้น
แล ฯ

อิติ อิมสฺมี มหาวนณฺฑเต อสฺติคิลาปาณฺณมฺหิตา มหาวนณฺณนา นิฏฺฐิตา ดูก่อนสาธุชน
ผองทั้งหลายเอ๋ย อาตมาภาพลำแดงแดงพระธรรมวิเศษเทศนาพระมหาชาติกัณท์มหาวน
อันประดับด้วยคาถาทั้งหลาย 80 คาถานี้เล่า เป็นเครื่องประดับศรัทธาเลื่อมใสแห่งพวกอุบาสก
อุบาสิกา เอว ก็จบโดยสมควรซึ่งเวลานี้เองแล ฯ

จบกัณท์มหาวน ที่ 7 แต่เพียงนี้ ฯ

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ 8

กัณท์กุมาร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ชูชโกปี อจฺจุตตปาเสน กถิตมคฺเคน ยาวจตุรสุตโปกฺขรณิ ตีรํ ปตฺวา จินฺตลฺลิตฺติ อชฺชาตฺติ
สายนฺเห อิทานิ มทฺที อรณฺญโต อคฺมิสุตฺติ มาตุคฺคาโม หิ นาม ทานสุตฺ อนฺตราย กโร โหติ สุว
ตสฺสา อรณฺญคตกาเล อสุสมปทํ คนฺตุวา เวสฺสณฺตรํ อุปสงฺกมิตฺวา ทารเก ยาจิตฺวา ตาย อนาค
ตาย เอวนฺเต คเหตฺวา มกฺกมิสุตฺตมิตฺติ ฯ

โก สาสโว (1) คู่ก่อนสาธิต์ปบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย นี้จะ

(1) มหาชาติบางฉบับ มีบรรยายแตกต่างกันดังนี้ **อสนโสม** อันอาศรมกรรมย์รโหฐานสำราญระงับ
กิเลส ที่วิญญกรรมผู้มีมหิทธิฤทธิ์ มานิมิตสร้างถวายพระเวสสันดร เมื่อครั้งเสด็จออกจรจาก
พระราชนิเวศน์ มาสร้างพระมหาภิเนศกรรมถ้ำกฤตย์ ประรณนาเอาซึ่งยอดพระบารมี เป็นที่
ทูลฐาน ระยะทางนั้นไกล 60 โยชน์ ฯ โส ชูชโก อันว่าชุกพรหมณผู้หีนโหด เป็นเผ่าพงศ์
พรหมณกำพว้าเดินตัดมรรคาช่องไพรพนม **อจจุตตปาเสน** คืออจจุตตฤยัสิทธิทรงซึ่งกฤต
ขมมงคลผู้ซึ่งณะแสดง

ข้าม.....

พรรณนาเมื่อครั้งซุชกพราหมณ์ เสาะแสวงตามหาพระโพธิสัตว์ไปตามทาง ที่พระอจจุตมหาฤาษี
 จีบออกนั้น ก็พราหมณ์เดินตามลำดับตราบได้ถึงสระโบกขรณี อันมีมุขทั้ง 4 นั้นราบเรียบประไพ
 เสร็จแล้วไซ้ จึงพราหมณ์เอามือเท้าสะเอวตรึกคิดว่า **อชฺชาตีสายณฺเห** โอ้เวลาเย็นมากแล้วหนอ !
 เวลานี้ ต้องพบประจวบกับพระนางมัทรีมาจากป่า ก็ธรรมชาติรักลูกแล้วไม่เคยได้เจริญดัง
 ใจกับขอทานผองเลย เพียงพระนางมาทันแล้วจะทำอันตรายแก่ทานบารมีแห่งพระบรมโพธิสัตว์
 ปรากฏแลฯ **สว ตสุสา อรณฺยคตกาเล** ฮี ก็เราจะผลิผลามอะไรเหลือเกินนัก วันนี้พระนางมา
 วันพรุ่งนี้พระนางจะไม่ออกไปป่าแสวงหาผลไม้นั้นอีกหรือไร ถ้าพระนางออกพ้นไปแล้ว ค่อยเรา
 ไปทีหลัง เข้าไปสู่อาศรมบทสำนักพระบรมโพธิสัตว์ แล้วเราจะกราบบังคมทูลอ้อนวอนขอ

ละแวกพฤษภา ตามแนวมรรคา ไปทางข้างอุดร จึงซุชกออกจากพระอจจุตศาลาขมิ้มมันมาถึง
 มรรคาหนึ่งเป็นช่องทางแคบพอแต่เดินได้คนเดียว ซุชกเหลียวมองรอบๆ พฤษภาก็ลั่นปากว่า โอะ
 อย่างนี้เอง นี่แล้วเป็นทางไปสู่พนมคีรีวงกต ถูกดุจดั่งคำฤิษีท่านบอกเรา ซุชกพยายามแทรกตัว
 ในช่องทางเดินเข้าไปมุ่งไปคีรีคันธมาทน์ **โปกฺขรณฺีคีรี ปตฺวา** ซุชกพยายามขมิ้มมันมาถึงฝั่งสระศรี
 มีผกาอุบลลงกลนี้ แดง เขียว ขาว ย่อมขึ้นล่อเป็นแถวเรียงรายเว้งว้างไปไกลสุดหางตา แรกเห็น
 แปลก เพราะแรกไม่เคยเห็นป่าเขตพระหิมพานต์เกิดความสบายเป็นบรมสุข อันน้ำเล่าไม่ชุ่มย้อมลึก
 ไส ซุชกคิดว่า โอ้ ตัวกูเอย ได้มาถึงสถานที่นี้ ควรหยุดชะลอพินิจพิจารณา แทบจะได้กลิ่นแต่
 กลิ่นผกาฤๅษณาจวงจันทน์หอมรวริน เข้าใจว่าเป็นพนมคันธมาทน์เองแล้วถูกดุจดั่งคำฤิษี ท่าน

ข้าม.....

พระราชบุตรทั้งสอง ถ้าพระบรมโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตน ทรงพระราชทานพระราชบุตรทั้งสองให้
เราแล้ว เราจะนำเด็กทั้งสอง ینگพรากจากมาไม่ให้สมเด็จพระภควดีพระนางมัทรี เสด็จมาทันเรา
เลย ฯ อตฺตสาวิทุเร เอกัง- สาธุปพฺพตํ อารุห ฆาตฺตภูจฺจเน นิปฺขชฺชิตฺติ พราหมณํคิณฺฑิซึ่งประการ
เหล่านั้นแล้ว ก็เดินเลาะไปตามคัตถพนมไม้ไผ่ กับอาศรมบทพระโพธิสัตว์นั้นเลย แล้วเลื้อยไป
เห็นถ้ำหินหนึ่ง เป็นแอ่งเป็นหลุมเป็นบ่อล่อ ก็เดินเข้าไปจัดแจงกับหลังโก่งไปล้มตัวนอนแล้ว ก็
สรรเสริญว่า โอ้ สถานที่นี้สุขเกษมสันต์เหลือเกินนัก แล้วพราหมณ์ก็นอนหลับไปแล ฯ

ตํ ปณ รตฺติ ปจฺจุสกาล มทฺทํ สุปฺนํ อทฺทส บพิตรเอย ณ เวลารাত্রีคํานั่นเอง สมเด็จพระ
ภควดี พระนาง

บอกทิศที่มาเป็นปรากฏ นั้นแล้วเป็นขอช่อฟ้าอาศรมบท ฯ อชฺชาตีสายณฺเห ขณะนี้พระอาทิตย์ก็
ต่ำลงไปบังเหลี่ยมสุเมรุคิริ เวลานี้นางคงจะเข้ามาเฝ้าที่อาศรมบท แล้วคงจะอุ้มทะนุถนอม
ปลอบโยนพระราชบุตราบุตรี พูดเรียบๆตามเรื่องด้วยความเสนาหา ฯ มาตุคาม ธรรมดาเป็นสตรี
ย่อมจะโศกเสียดายกับทานบารมี ไม่กล้ายกเอาบุตราบุตรีให้เป็นทาน ฯ เสว ณ วันพรุ่งนี้เป็นวัน
เพ็ญบูรณอุโบสถ พระองค์ทรงพรตจำริยศีลเสฏฐา ส่วนนางก็จะออกไปพฤกษาหาเหล่าผลาผล
ถ้าตามเราคิดเห็นสมพระองค์จะให้ทาน เพราะยามนี้ก็ได้ไซคราหุล่อ ควรคิดการหยุดยุดินนอนอยู่
นี้ก็ประเสริฐไม่เสียการ ชุขกสะพายบริวารเดินสับสนไปมาหาหินเว้าๆแหว่งๆให้เหมาะกะหลัง
โก่ง ครั้นเห็นหินเว้าๆแหว่งๆแล้วเอาหลังไปลองเห็นดีถูกล่อแล้ว จึงล้มตัวลงนอนหลับกรนกรอก
กรอกเป็นสุขไปอยู่ ณ ถ้ำนาสถานนั่นเองแล ฯ ตํ ปณ รตฺติ ฯ ๑๓ ฯ ๑

มัทรีทรงพระสุบินเป็นอัปมงคล เห็นเหมือนบรุษหนึ่งนั้นดำเตี้ย ไม่สุภาพดั่งคนพองทั้งหลายเลย แล้วบรุษนั้นนุ่งผ้าข้อมด้วยน้ำฝนแค่เอว ทัดดอกไม้แดงเจด้าอยู่ที่หูทั้งสองข้าง มันวิ่งหลบๆ ซ่อนๆ มาข้างบรมศาสดา อันมีมือถือซึ่งเครื่องอาวุธคมร้องคำรามว่า นางมัทรีอยู่ไหม นางมัทรีอยู่หรือไม่ แล้วมันวิ่งเข้าไปในบรมศาสดา มันดิ่งกระซกซึ่งมวยพระเกศาชฎาฉกฉวยแห่งพระนางมัทรีให้ล้มหงายท้องไปบนพื้นมหาปฐพี แล้วมันควักพระเนตรทั้งสอง ตัดซึ่งต้นพระอังสาทั้งสองข้าง แล้วมันคว้านแหะแฉ่ผ่าทรวงฉีกเอาตับหัวใจนำออกไป อันมีพระโลหิตนั้นไหลรดทั่วทั้งพระองค์ **สา มทุทิ ปพฺพชฺฌิตฺวา ภิตตสฺสิตา** บพิตรเออ อันสมเด็จพระภควดีพระนางมัทรีตื่นขึ้นจากแท่นบรรทม ย่อมมีพระทัยนั้นหวาดหวั่นสั่นดิ๊กๆทั่วองค์ ทรงพิจารณาว่า โอ้ ฝันนี้มันเศร้าหมองอะไรเหลือเกินนักหนอ เราไม่เคยฝันดังนี้เลย ถ้าตามนิมิตฝันนี้ จะมีอัปมงคลไม่ดี หรือหนึ่งมีสิริสวัสดิ์ล่อออกกระมัง ฯ ก็เดี๋ยวนี้ใครหนอจะรู้ทำนายฝันเรานี้ ดังเราอยู่ ณ เขตนครนรโน้นหนอ เราจะให้กวีบัณฑิตพราหมณ์พฤตโหรา มาชุมนุมพิจารณาทำนายฝันนี้ให้เรา เดี่ยวนี้เราอยู่ ณ ไพรพนมทูลกันดารไกลลิบเพียงนี้ แล้วเราจะทำอะไร ครั้นพระนางรำพึงคิดดังนี้แล้ว ทรงพิจารณาว่าจะหาผู้รู้ทำนายฝันร้ายนี้ ให้เสมอด้วยพระบาท

องค์ ๆ สมเด็จพระมหาสัตว์ทรงสดับชัดเป็นพระนางมัทรีแล้ว พระองค์มีพระทัยไม่เป็นสุขเลย จึงมีพระบัญชาให้ไปยังพระนางมัทรีว่า มัทรีนางเอย การดำเนินของนางมาสู่เรา^๑ นั้นมีความประสงค์มุ่งหมายจะทำลายกฎวัตรปฏิบัติเรานี้ให้อันตรายแน่นอนเลย เราได้กล่าวปฏิญาณซึ่งกันและกันแล้วมิใช่หรือ ตั้งแต่เมื่อเราเพิ่งมาถึงตั้งคนเป็นนักบวชนี้ ว่าถ้าผิดเวลา อย่าเพิ่งนางมาสู่เราเลย ก็เดี๋ยวนี้ เหตุใดเลยจึงนางมาสู่เราผิดเวลาดังนี้เล่า ฮี ๆ

สมเด็จพระนางมัทรี กษัตริย์อุดมประนมทูลว่า บพิตรพระสมมุติเทพมหาราชเอย อันพระบัญชาขององค์นั้นถูกต้อง แต่ขอทรงพระเมตตาฟังข้าพระองค์ก่อน จะกราบบังคมทูลให้สวพระหฤทัย ที่ข้าพระองค์มานี้^๒ นั้นว่าไม่เหมาะสมกับพระราชาอาชญา พระบาทบรมบพิตรแล้ว คือเพราะว่าข้าพระองค์มานี้ไม่ปรารถนาโดยซึ่งวิสัยโลกธรรมนั้นเลย ที่ข้าพระองค์มานี้ เพราะข้าพระองค์ฝันร้าย ขอทรงพระกรุณา ทรงพิจารณาฝันนี้ให้เป็นทาน ๆ พระบาทศรีเวสสันดรบรมบพิตรพระองค์สดับพระบัญชาสมเด็จพระนางมัทริกษัตริย์โดยซึ่งความดั่งนั้นไซ้^๓ พระองค์มีพระหฤทัยนั้นเกษมสันต์มีพระบัญชาว่า มัทรีเอย ถ้าเป็นดั่งนั้นจงนางแถลงสำแดงบอกเราจากข้างนอกนั้นมา เราพิจารณาฝันให้นางแล ๆ จึงสมเด็จพระนางมัทรีแถลงสำแดงฝันดังพระนางได้เห็นนั้นครบสรรพทุกประการ ๆ

เวลานั้น พระมหาภคิษฐ์ทรงพระจินดาพิจารณาโดยพระปัญญาทิพย์ใสสะอาดเห็นไม่ปิดบังสักน้อยเลย ๆ เสดว ในวันพรุ่งนี้เองแล้วจะมีขอมานจากคนหนึ่งมาขอลูกเราทั้งสองเป็นทานบารมีเรียกบุตรบริจาจะ^๔ ได้เต็มสมบูรณ์ ณ เวลาวันทรง^๕ นี้ ๆ ถ้าเช่นนี้ เราจะบอกนางมัทรีโดยซึ่งความจริงอย่างไรได้ เพราะเป็นผู้โสภณเสียคารักลูกทั้งสองนี้มาก ควรเราบอกบิดเบือนข้อความแล จึงพระองค์มีพระบัญชาว่า คุณก่อน มัทริกษัตริย์ประเสริฐเอย อย่างนี้กลัวปรามภักกับฝันนั้นเลย อันว่านางเห็นฝันร้ายนั้น เพราะนางเคยอยู่ยังนครบรรพราชฐานไกลนั้น ย่อมบรรพมเหสีที่นอนฟูกแพรพรมเจียมห่มริมบรรพมได้เสวตฉัตรพิจิตรประเสริฐ เดียวนี้นางมานอนบนที่นอนใบไม้^๖ อยู่ ณ มหาปฐพีฐลิตินทราย^๗ ๆ อีกโสดหนึ่งนางเคยบริโภคซึ่งโภชนาหารล้วนแต่โภชนาสาเล็กกลิ่นหอมอ่อนอร่อย ประดับไว้ให้นือสุพรรณภาชน^๘ ทอง มีโอชารสอร่อยตระการต่าง ๆ เดียวนี้นางบริโภคแต่ผลไม้สุกผสมกับน้ำผึ้งที่ไม่มีตัวนี้ เหตุนี้บันดาลให้เพ้อไป เห็นฝันร้าย คือว่าอันฝันนางนี้คืออยู่หรอกนางอย่าปรามภักเลย จงนางไปสู่อาศรมเถิด เกรงลูกทั้งสองตื่นขึ้นร้องหาแม่ พระโพธิสัตว์ปลอบโลมนางดั่งนั้นแล้ว จึงให้นางดำเนินกลับไปแล(1) ๆ

(1) มีฉบับมหาชาติอื่นอีก มีบรรยายแตกต่างไปอีกว่า “พระนางมัทรี

บพิตรเอ๋ย ครั้นเวลาเช้าตรู่ตามอรุโณทัยดวงตะวันส่องขึ้นไฉรี สมเด็จพระนางมัทรีเทวี ประดับซึ่งกิ่วตรอันควรทั้งปวงอันควร ทำเป็นต้นคือตักน้ำดื่ม น้ำสัฟน์ น้ำล้างพระบาทน้ำสรง ถวายพระโพธิสัตว์แล้ว พระนางอนอมพระราชบุตรทั้งสองอุ้มขึ้น ยกไว้ให้สูงถึงเหนือพระอุรา แล้วบั้นทรวงว่า ลูกก่อนลูกรักแม่เอ๋ย เมื่อคืนนี้แม่ฝันร้ายยิ่งนัก ลูกทะนุถนอมทั้งสองของแม่เอ๋ย เจ้าอย่าได้ประมาทตนเดินไปเล่นที่ไหนๆเลย พระนางให้คำสั่งสอนพระราชบุตรอย่างนั้นแล้วก็ ทรงอุ้มเอาไปถวายพระมหากษัตริย์กราบบังคมทูลว่า บพิตรพระสมมุติเทพ ข้าพระองค์เอ๋ย...

แจ้งชัดในพระปัญญาเห็นว่าไม่ถูก ดังพระองค์ท่าย จึงพระนางกราบทูลไปยังสถาน พระอาศรม แล้วทรงพระกันแสงพิลาปกับพระราชบุตรบุตรีว่า ลูกก่อนลูกคู่ทุกข์คู่ยากของแม่เอ๋ย ครั้นรุ่งสางแล้วเจ้าอย่านอนจนสาย ครั้นพระนางจู่มือเจ้าชาลิกฤษณมาลูบล้างพระพักตร์เสร็จ แล้ว จึงพระนางพูดบอกเมื่อเกิดนิมิตในเวลารাত্রีว่า ลูกก่อนลูกทองแม่เอ๋ย แม่นอนหลับเมื่อคืนนี้ ฝันไม่ดี แม่ได้ไปกราบทูลพระวรบิดาพระองค์ทรงทำนาว่าเป็นดี ส่วนแม่เห็นว่าเป็นการกังวลใจ กับลูกมาก ๆ โอ้ เหตุแต่กรรมเวรเราจึงให้พราคนิราศจากไกล เมื่อครั้งอยู่ในเมืองที่โน้นนั้นหนา แม่ไม่สู้คิดปรารมภ์ เพราะมีพี่เลี้ยงแม่นมคอยบ่าเรอเข้าเฝ้า เดียวนี้ออกมาอยู่ไพร่สงัดไกล มีแต่พี่ กับน้องสองคน ได้เห็นพระพักตร์แต่พระวรบิดา ส่วนแม่ต้องออกไปพฤชาถึงเจ้าไว้อยู่ลำพัง เพราะความอดอยากยากจนลำบาก นางแถลงพิลาปกระอักกระอ่วนสั่งพระราชบุตรว่า ลูกก่อนลูก คู่ทุกข์คู่ยากของแม่เอ๋ย แม่จะออกไปป่าแล้ว หาเหล่าผละผล จงเจ้าอยู่ครองรักษาภักษณกษัตริ เพราะไม่ทันรู้ความตื่นลึก จงเจ้าอยู่รักษากันหนาลูกทองของแม่ ครั้นลูบขวัญพระราชบุตรทั้งสอง เสร็จแล้ว นางจู่มือชาลิกฤษณาไปยังอาศรมบรมโพธิสัตว์...ฯ

พระองค์อย่าพลั้งผลอพระราชบุตรทั้งสอง อย่าให้ไปเล่นไกลจากพระองค์เลย ฯ สมเด็จพระนางมัทรี กษัตริย์อุคคทรมอบหมายพระราชบุตรทั้งสองถวายพระมหากษัตริย์ดังนั้นแล้ว จึงพระนางประดับซึ่ง กระเชอ สานแหวก ไม้คาน เสียม ตะขอ ไม่สบายในพระราชหฤทัย สะอึกสะอื้นกระอักกระอ่วนใน พระอุรา ทรงพระกันแสงน้ำพระเนตรไหลอาบอยู่เรื่อย พระนางพยายามอดกลั้นอย่างพระบาทเข้าไป ในป่า อาศัยประโยชน์กับการเก็บผลไม้ ชูดหัวมันพองทั้งหลาย ณ กาลนั้นเอง ฯ

ชูชโกปี อิทานิ มทุที อรณฺญํ คตา ภวิสฺสตีติ คุณก่อนสาธุสัพบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย อันว่า ชูชกพราหมณ์สะดุ้งตื่นจากที่นอนเหลียวมองไปคิดว่า เช้าแล้วหนอ! เออปานนี้สมเด็จพระนางมัทรี เสด็จลี้ลาไปป่าแน่นอนเลย แล้วควรเราเข้าไปอย่างรีบด่วนถวายบังคมประนมพระบาทศรี เวศสันดรก็ได้หรรษา พราหมณ์คิดดังนั้นแล้ว ก็ตะเกียกตะกายลุกขึ้นคว้าไม้ไม้เท้ากับถุงเสบียง สะพายเฉียงเดินเลาะลงมาจากบนภูเขานั้น เดินไปตามทางแคบเดินได้คนเดียว เดินค่อยๆ ย่องลอบ มุ่งหน้าไปดำเนินาอาศรมบนนั้นแล ฯ

มหาสคฺโตปี ปณฺณสาลโต นิภุมิตฺวา ปาสาณผลเก สฺวณฺณปฏฺฐิมา วิย นิสิตฺตฺวา จินฺตสิ ครานั้น พงษ์เผ่าพระโพธิสัตว์ได้ทรงพระพิจารณาฝันสมเด็จพระมัทรีเมื่อคืนทรงสบพระราชหฤทัย ว่า จะมีขอลาขอพระราช-

บุตรทั้งสองดังนั้นแล พระองค์เสด็จออกจากบรรณศาลาเวลาเช้าตรู่ มาประทับรอคอยเหนือแผ่นหินมี พระองค์ล่อประดุจพระรูปปฏิมาทอง อันช่างทองแกะใหม่ล่อประเสริฐ พระองค์คอยมองทางชูชก พราหมณ์ว่า เมื่อไรหนอ ขอลาจะเข้ามาขอเรา ท่านอุปมาว่า พระราชหฤทัยของพระองค์ประทับรอ คอยขอลาเช่นนั้น คุณ บุรุษคนหนึ่งคิดสุรา ครั้นเช้าตรู่ขึ้นมาใช้เมียให้ไปซื้อสุราที่ตลาด ตัวเองนั่งคอยอยู่ ปากประตู ย่อมจะรอท่าว่า มาเร็วๆ หนอ ข้าจะได้ดื่ม พระหฤทัยพระองค์อาลัยอยากให้ท่านไม่มีรวนเร ก็มีอุปมาประดุจนั้นแล ฯ **ปุตฺตา ปิสฺส ปาทุมฺเม กิพฺพติ** ครานั้นสมเด็จพระราชบุตรทั้งสองเล่นไม่ ไกลจากพระบาทพระองค์เลย พระโพธิสัตว์มหาบุรุษรัตน บพิตรพระองค์ทอดพระเนตรไปซึ่งทางไกล ไปหน่อยไคร้ เห็นชูชกพราหมณ์เดินมุ่งตรงมาหาพระองค์ มีพระหฤทัยยินดีล้นพ้น ประคองท่านที่ได้ กลบฝังไว้มา 7 เดือนแล้ว จึงพระองค์มีพระบัญชาว่า **เอहि วต โภ พุราหฺมณ** คุณก่อนเจ้าพราหมณ์เอ๋ย เข้ามาที่นี่หนา เราคอยท่าเจ้าอยู่ พระองค์มีบัญชาทูลกับพราหมณ์ดังนั้นแล้ว ยิ่งยินดีในพระราชหฤทัย บัณฑิตเรียกขานกุมาร โดยซึ่งบาทกาลาดังนั้น

อฺภูเจहि ชาลิ ปติฏฺฐ

โปราณ วิย ทิสฺสติ

พุราหฺมณ วิย ปสฺสามิ

นนฺทโย มาภิกิเร ฯ

ตาท คุณก่อนเจ้าชาลิบุตรหัวปีประเสริฐยอดสงวนรักของพ่อ

เอย อญฺเฐจิ จงเจ้าลูกขึ้นมายืนตรงหน้าพ่อหน้อย โปราณ วิย ทิสฺสติ พ่ออาศัยถึง ประคองพ่ออยู่ ณ เขตุดรนครยอมให้ทานแก่ขอทานยากผองทั้งหลาย จงเจ้าเมียงมองไปข้างหน้าประคองมี พราหมณ์เดินเข้ามา นนฺทโย มาภิกิเร เตยวนี้ พ่อมีความยินดีเอิบอาบซาบซ่านดุจเมื่อกาลนั้นแล ฯ

ฝ่ายเจ้าชาลี สดับพระบัณฺฑิตดังนั้นแล้ว จึงประณมกราบบังคมทูลว่า

อหิปี คาคต ปสฺสามิ

โย โส พุรหุมาว ทิสฺสติ

อทุธิโก วิย อายาติ

อติถิ โน ภวิสฺสติ ฯ

บพิตรพระวราชบิดา ข้าพระองค์ก็ได้เห็นเช่นกัน อันบุรุษนั้นเห็นปรากฏดุจเป็น พราหมณ์ ข้าแต่พระองค์ พราหมณ์นี้มาเป็นแขกของเรา คือว่ามีปรรณนาอย่างใดอย่างหนึ่ง แน่นนอนเลย ฯ เจ้าชาลีกุมารกราบทูลพระวราชบิดาดังนั้นแล้ว ก็กระวีกระวาดลุกขึ้นวิ่งไปรับ เหล่า เครื่องบริวารจากชุกพราหมณ์ ฯ ครานั้น พราหมณ์เมียงมองมาเห็นพระราชบุตรคิดว่า เอ๊ะนี่เอง แล้ว พระราชบุตรพระบาทศรีเวสสันดรเชื้อเจ้าชาลีกุมาร เราพยายามมาแต่โน้นดกมาถึงนี้มุ่งมาด จะขอพระราชกุมารนี้ ไปทำเป็นทาสนางอมิตตดาปนาเป็นภริยาของเรา ถ้าเช่นนั้นเราจะกล่าวคำ ไพเราะอย่างไรได้ เริ่มจากวันนี้ไป เราจะกล่าวซึ่งคำรุนแรงกระดังจิงกุมารนี้กลัว ฯ อเปหิ อเปหิ

อจฺจํ ปหริ จิงชุกพราหมณ์ คิดเลียบเปาะๆ ว่า เด็กเล็กร้ายกาจลุกขึ้นหลีกออกไปให้เร็ว ถ้าขึ้นยังช้า อยู่ที่นี่ จะถูกไม้เท้าไม้เรียวไฟ เตยวนี้เอง ฯ กุมารโ อปคฺคฺตวา เจ้าชาลีกุมารสดับคำพราหมณ์แล้ว คิดว่า พราหมณ์นี้หยาบกระดังจิงอะไรอย่างนี้หนอ ทรงทอดพระเนตรพิจารณาทั่วทั้งสรีระ พราหมณ์นั้นไป ก็เห็นโทษจัญไรอัปลักขณ 18 ประการ มีอยู่ในตัวพราหมณ์ จึงพราหมณ์นี้หยาบ กระดังจิงมาก ฯ

พุรหฺมโณปิ โพธิสฺสตุํ อุปสํกมิตฺวา ปฏิสณฺจํ กรโณโต อาห ครานัน พราหมณ์เข้าไป เฝ้าพระโพธิสัตว์ กราบทูลทำปฏิสันถารพูดเรื่อยๆตามเรื่อง สวดเป็นบาทกาถาดังนี้

กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ

กจฺจิ โภโต อนามยํ

กจฺจิ อญฺเณน ยาเปถ

กจฺจิ มุลผลา พหุ ฯ

กจฺจิ ทํสา มกฺสา จ

อปฺปเมว สิริสฺปา

วเน วาพมิกาภิณฺเณ

กจฺจิ หีสา น วิชฺชติ ฯ

บพิตรพระองค์ ทรงศีลศึกษา เป็นมหาฤทธิวิเศษประเสริฐเอย อันพระกรุณา มาประทับอยู่ กลางไพรใหญ่เงียบสงัดห่างไกลขนาดนี้ พระองค์ผาสุกสนุกในพระองค์ดี หรือหนึ่งมีพระโรคอาพาธ ไม่สบายเป็นทุกข์ในพระชันรสนดาน บพิตรพระราชมัยเอย เกี่ยวกับการเลี้ยงชีวิต

ให้รอดอยู่ด้วยผลไม้พองทั้งหลาย ที่ไพร่ใกล้นี้ ยังมีผลอาหารมากพอเก็บเสวยได้หรือไม่ ๑ อันว่า
 ยุง รื่น แตนต่อ แมลงป่อง ตะขาบ อสรพิษ งูเล็ก งูใหญ่) ปะปนด้วยพลั่วแฉก (งูชนิดหนึ่ง) งูเห่า
 พัดงาสทนต์เสาง (งูชนิดหนึ่ง) พัดกนเคฺรรางเกฺลิ่ง (งูชนิดหนึ่ง) งูคิน งูวงช้าง งูเหลือมลาย พอง ยัง
 มีมากหรือไม่ ๑ อันมฤคิมฤคาพาลสามหาวคูร่ายคะนองพอง นั้นยังมีมาเบียดเบียนพระองค์หรือไม่ ๑

ครานั้นพระโพธิสัตว์มหาบารุขรัตน์ พระองค์สดับคำพราหมณ์แล้ว จึงทรงปฏิสันถาระ
 ตอบไปยังชุกพราหมณ์ ทรงสวดเป็นบาทคาถาดังนี้

กุสลญเฑว โน พุรหุม	อโธ พุรหุม อนามย
อโธ อุญเณน ยาเปม	อโธ มุลผลา พหุ ๑
อโธ ทํสา มกสา จ	อปปเมว ลิริสปา
วเน วาพมิกาณญเณ	หิสา มยหํ น วิชชติ ๑
สตุต โน มาเส วสตํ	อรญเณ ชีวิโสกิน
อิทปิ ปรมํ ปสฺสามิ	พฺราหฺมณํ เทวณฺณิน
อาทาย เวพฺพวํ ทณฺฑํ	อคฺคิหุตํ กมณฺฑลํ ๑
สุวาคตนฺเต มหาพุรหุม	อโธ เต อทฺราคตํ
อนฺโต ปวิส ภทฺทนฺเต	ปาเท ปกฺขาลยสฺสุ เต ๑
ติณฺฑุกานิ ปิยาสาณิ	มฐฺเณ กาสมาริโย

ผลานิ ขุททกปปานิ

ภุช พุรหม วร วร ๑

อิทธิ ปานิย สิต

อภคฺ คิริคพฺร

คโต ปิว มหาพฺรหม

สเจ ตฺว อภิกงฺขล ๑

พฺรหม คุณก่อนเจ้าพราหมณ์เอ๋ย ตั้งแต่ชาวศรีพิราษฏร์เขานเรเทศเราออกมาอยู่ ณ ไพรนี้ สุขสนุกสบาย ไร้โรคภัยอาธิบาฬ์เจ็บป่วยเลย ๑ พราหมณ์เอ๋ย เราเลี้ยงชีวิตอยู่ทุกวันนี้ด้วยการ เสาะแสวงหาผลไม้บริโภคนั่น ๑ อันผลไม้เหล่านั้นมีมากยิ่งนักบริโภคไม่รู้หมดเลย ๑ พราหมณ์เอ๋ย อันว่า ยุง รื่น แตน ต่อ แมงป่อง ตะขาบ เสือ ละมั่ง) แรด วัวแดง กูปรี ช้าง งูเล็ก งูใหญ่ ปะปนไปด้วยพลั่ว (งูชนิดหนึ่ง) งูเห่า พลังงาสนทาส (งูชนิดหนึ่ง) พลังนโคตรเกลิง (งูชนิดหนึ่ง) อสรพิษเหล่านั้น ล้วนสามหาวมีมาก แต่มันไม่เคยมาพาธาเบียดเบียนเราเลย ๑ พราหมณ์เอ๋ย อีกประการหนึ่ง ตั้งแต่ชาวศรีพิราษฏร์ เขานเรเทศเราออกมาอยู่ที่นี่ เป็นจำนวน 7 เดือนแล้ว เราไม่เคยเห็นใครคนใดคนหนึ่งเลย เพิ่งเห็นแต่เจ้าพราหมณ์เองนี่เป็นปฐม ๑ พราหมณ์เอ๋ย วันนี้เราได้เห็นตาชียินดีเต็มใจ คิดเห็นเป็นพราหมณ์พฤติ ถือไม้เท้าไม้เรียวใส่เสื้อเหลืองสุกคจเป็นลูกมะตูม ถ้าโดยคิดไป ก็เห็นว่าประไพยิ่งนัก คุณคงเขามาถึงใหม่ จากสถานไกล เชิญตาชียาระกายเหงื่อไคลล้างเท้า ณ โรงน้ำ จงตาชียอบคิม ให้รื่นเริงสบายใจเกษมสันต์ ๑ เจ้า

พราหมณ์เอ๋ย เกรงเจ้าหิวข้าว ผลไม้ผองทั้งหลายก็มีมากมาย คือมะพลับ ตะขบ สัฟร(ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) เปลือกหนา มีรสฝาด มียางขาว ลูกดิบๆ ใช้แกงส้มหรือดองได้ ลูกสุกมีรสเปรี้ยวๆ หวานๆ กินได้) สัฟร (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) แล้วแต่เจ้าจะเลือกเอาที่สุกๆ ลูกน้ำผึ้ง บริโภคแล ๑

วตุวา จ ปน มหาศฺคฺโต อโย พฺราหมฺโณ น อการณน อิมํ มหารณฺณํ อคฺมิสฺสติ
พระมหาสัตว์มีพระบัญชาตังนั้นแล้ว พระองค์คิดในพระหฤทัยว่า พราหมณ์นี้หมั่นเพียรพยายามเสมอไม่ขาดละทิ้งบ้านเมืองบุกป่าเขาหินซ้ำชอก มาถึงป่าใหญ่นี้ ประโยชน์อะไร เราจะถามดำเนินอาการของพราหมณ์ นี้ จึงมีพระบัญชาเป็นบาทกาลาดังนี้

อด ตฺว เกน วณฺณน

เกน วา ปน เหตุนา

อนุปฺปตฺโต พฺรหารณฺณํ

ตํ เม อภฺขาหิ ปุจฺฉิต ๑

คุณก่อนพราหมณ์เอ๋ย เราจะถามเจ้าหนา ที่เจ้าละทิ้งบ้านเมืองบุกป่าเขาหินซ้ำชอกมาถึงนี้ จะด้วยซึ่งเหตุอันใด เราอยากรู้เจ้ามาก จงเจ้าแถลงบอก โดยซึ่งความจริง ๑

ชฺชโก อาห ชฺชกพฺราหมณฺสคฺตบฺบณฺชฺรแล้ว กราบบังคมทูลเป็นบาทกาลา ดังนี้

ยถา วาริวโห ปุโร

สพฺพกาลํ น ชียติ

เอวณฺตํ ยาจิตาคณฺฐิ

ปุตฺเต เม เทหิ ยาจิต ๑

บพิตรพระมหาราชฤๅเอย ขอทรงพระเมตตาโปรด ข้าพระองค์จะกราบทูลให้สวพระราช
 ฤๅเอย อันข้าพระองค์นี้ เป็นพราหมณ์แก่ไร้กำลัง ไม่ควรจะยาดรามาสู่ทางไกลขนาดนี้ แต่ข้า
 พระองค์ได้ยินข่าวว่า พระราชฤๅเอยสูงส่งวิเศษแผ่ไพศาลย่อมทรงอำนาจแทนอาณาจักเป็น
 ปกติ ลือระบือเป็นอัครราชทั่วถึงนคร กลิงราชบุรีนั้น พระราชฤๅเอยสูงส่งวิเศษที่ทรงพระราช
 ศรัทธานั้นไม่มีอัมมสักน้อยเลย ประดุจดั่งต้นแม่น้ำทั้ง 5 ย่อมเต็มเปี่ยมริมตลิ่งไม่เคยแห้งเหือดเลย
 ถึงแม้ว่ามนุษย์สรรพสัตว์มฤคปักษีผองต่างด้วยกระอมนอมซึ่งภาชนะสาธด้วยอุ้งมือ ตักใส่ไห
 ถ่มสาธ หรืออาบดื่มอย่างใดก็ดี จะแห้งเหือดอาบซาบซ่านขาดน้ำเห็นถึงดินทรายนั้น ไม่เคยมีเลย ฯ
 อันพระราชฤๅเอยประไพ ก็ไม่มีอัมมอมกับยากนั้น ก็มีประดุจดั่งนั้นแล ฯ บพิตรพระมหาราชฤๅ
 เอย ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์แก่ไร้กำลัง พึ่งพาแต่ไม้เท้าพยายามเดินบุกรุกปิ่นหินซ้ำชอก ปะทะ
 กับควายป่า เสือ ละมั่ง แรด วัวแดง กูปรี หวาดกลัวพยายามวิ่งเปะๆปะๆหลุดพ้นมาถึงเห็นพระองค์
 ทรงธรรมสัปบุรุษนี้ ประารถนาพยายามมาขอพระราชบุตรทั้งสอง ขอพระมหาราชพระราชทานให้
 ข้าพระองค์แล (1) ฯ

-
- (1) ตรงตามชุกกราบทูลขอพระราชบุตรนี้ มีมหาชาติบางฉบับ มีสำนวนโวหารแปลกกันดังนี้ ชุกก
 กราบบังคมทูลว่า บพิตรผู้เป็นใหญ่ถ้าพระราชสมภาร ข้าพระองค์คำชี้แก่ชรา จะอุปมาพระ
 ราชฤๅเอยของพระองค์ ว่าประดุจแม่น้ำทั้ง 5 เป็นอาทิ มีพระคงคาเป็นขนาด

ข้าม.....

คำ สุตวา มหาสตุโต โสมนสฺสอุปฺตโต หุตฺวา ครานั้นพระมหาสัตว์ สดับคำพราหมณ์แล้ว มีพระหฤทัยยินดีมีมา คุณดั่งบุรุษหนึ่ง จากเล็กจนโต ไม่เคยมีทองถึงสามไพ อยู่มาวันหนึ่ง มีบุรุษผู้หนึ่ง เอาทอง 1 พันตำลึง บรรจุในถุงบรรจุวางกับมือบุรุษนั้น ๆ มีจิตยินดีจนใดเล่า ก็พระองค์มีพระราชหฤทัยยินดีสาทรมีอุปมาฉันนั้นแล ฯ จึงพระองค์จะทำให้ไหวสะเทือนปั่นป่วน ซึ่งไพรพนมวงกตบรรพตอันมีมา ก็มีพระบัณฑูรซึ่งบาทพระกาลาดังนี้

ทนามิ น วิกรมปามิ	อิสฺสโร นย พฺราหฺมณ
ปาโต คตา ราชปฺตติ	สหาย อญฺญาโต เอหิติ
เอกรตฺติ วสิตฺวาน	ปาโต คจฺจนฺติ พฺราหฺมณ ฯ
ตสฺสา นฺหาโต อุปฺคฺฆาเต	อถ เน มาลฺลาริเน
เอกรตฺติ วสิตฺวาน	ปาโต คจฺจนฺติ พฺราหฺมณ ฯ

อันไหลแรง บุโร อันเต็มเพียบพูนขึ้นเทียบฝั่ง ไม่เคยขาดเลย บพิตรเจ้าชีวิตข้าพระองค์เอ๋ย ถึงแม้ มนุษย์ มนามหาชนพอง จะตักใส่ไหตุ้ม ลงสาดอาบดื่มตามแต่ใจนี้ก็อยาก ฯ อันแม่น้ำนั้น ไม่เคย จะยุบลดแห้งแห้งเหือดขาดสิ้นสูญเลย พระองค์ท่านนั้นมีคุณ อันสารพัดสัตว์ทวิบาทจตุบาทพอง ทั้งหลาย ว่าถ้าเกิดร้อนกระหายแล้ว ได้อาบดื่มย่อมระงับความร้อนกระหาย ย่อมสุขสบายยินดี สาทรในจิต อุปมาประดุจพระราชหฤทัยพระองค์ดั่งนั้น ความเหล่านี้ประหนึ่งข้าพระองค์เหล่าขึ้น สรรเสริญพระองค์ คือข้าพระองค์ดาชิ กล่าวโดยคำจริงไม่มุสา พระราชศรัทธากับพระเกียรติยศคือ ระเบิดสูงส่งยาวไกล

ข้าม.....

น่านาปุเปหิ สยจนุเน

น่านาคนุเชหิ ภูติเต

น่านามูลผลาภินุณ

คจุล สุวาทาย พุราหุณ ๑

ดูก่อนพราหมณ์เอ๋ย อันลูกเราทั้งสองนี้ เรายกให้เจ้า ใจเราจะมีหวั่นไหว ไปโดยซึ่งความตระหนี่นั้นไม่มีเลย เราให้โดยซึ่งใจศรัทธาซื่อตรง ๑ พราหมณ์เอ๋ย จากวันนี้ไป เจ้าเป็นใหญ่ยอดของลูกเราทั้งสองนี้ แต่นางมัทริกษัตริประเสริฐ นางไปป่าแต่เช้าตรู่ไม่ทันมาถึง เราอยากห้ามเจ้าให้อยู่นอนที่นี่ แต่ในราตรีนี้ก่อน รอคอยนางมัทริมา นางจะเอาไปอาบน้ำสระผมชำระแล้วนางจะเก็บดอกไม้ต่างๆ มากรองผูกสวมให้ แล้วจะเอาคันธพิโครต่างๆ มาทาถูบไล่ทั้งองค์ แล้วนางจะตั้งใจทำผลไม้มีสรรหลายอย่าง ให้เด็กทั้งสองบริโภค ให้อิ่มเอมสมปรารถนา พราหมณ์เอ๋ย ถึงเช้าตรู่ขึ้นเจ้าคือนำเอาลูกเราไปแล้ว ๑

ชูชโก อาห ชูชกพราหมณ์ สดับพระบัณฑูรพระ

แพร่ทุกประเทศนานา ๑ เริ่มต้นจากครั้งพระราชสมภาร พระองค์ออกจากบุรีมาสร้างพระบารมี ณ พนมนี้แล้ว บพิตรเจ้าชีวิตเอ๋ย อันเหล่าขอลานผู้กำสรดทูลคำพรวด ประหนึ่งขา-แขนด้วน จะอาศัยผู้ใดให้ได้ดูพระราชศรัทธาพระบรมบพิตรนี้ ไม่เคยมีเลย เมื่อเวลาวันพระองค์จากมาแล้วนั้น ข้าพระองค์ดำซีไปไม่ทัน ไม่ได้รับพระราชทานพระองค์เลย พระคุณเอ๋ย บัดนี้ ข้าพระองค์ดำซีพยายามหมั่นเพียรมาถึงนี้ ไม่คิดกายแก่ขรา ถ้าจะมรณา ขอตายได้พระบาท บพิตรเจ้าชีวิตเอ๋ย จะไม่ปิดบังซ่อนเร้น ข้าพระองค์ดำซีปองมาขอพระราชทานพระราชกุมารทั้งสองพระองค์ ขอเจ้าชีวิตทรงพระเมตตาพระราชทานแก่ข้าพระองค์ดำซีเป็นคนกำสรดคำพรวด ในคราเวลานี้เองแล ๑

มหากษัตริย์แล้ว ไม่ชอบใจ ขลาดเกรงพระนางมัทรีไม่ทรงพระราชศรัทธา จึงกราบบังคมทูลเป็น
บาทกาดังนี้

น วาสมภิโรจามิ	คมน มยุหิปี รุจติ
อนุตรายปี เม อสุส	คจฺญณฺเวย รเถสภ ฯ
น เหตา ยาจโยคิ น	อนุตรายสุส การิยา
อตุลโย มนุต์ ชานนติ	สพฺพ คณฺหนฺติ วามโต ฯ
สทุธาย ทานํ ททโต	มา สมทกฺขิ มาตรํ
อนุตรายปี สา กยิรา	คจฺญณฺเวย รเถสภ ฯ
อามนฺตยสุส เต ปุตุเต	มา เต มาตรมทฺทสุ
มาทิสสุส ธนํ ทตุวา	ราช สคฺคํ คมิสฺสุสสิ ฯ

บพิตรกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย ข้าพระองค์ไม่ชอบใจคิดอยากค้างนอนอยู่นี้ ดูพระบัณฑูร
เลย แล้วคอยพระนางนั้นเห็นไม่สม ข้าพระองค์จะกราบบังคมลาไป ในเวลาเดี๋ยวนี้เอง ขลาดเกรง
สมเด็จพระนางมัทรีมีพระหฤทัยไม่อย่าให้ท่าน เพราะธรรมศาสตร์ย่อมให้อันตรายแก่ท่าน
บารมีของบรุษ อติลโย ธรรมศาสตร์ในโลกนี้ ย่อมมีมารยาตคดโกง คิดแต่บำรุงใส่ไว้ในวิญญูสงสาร
ยากจะยินดียกเอาบุตราบุตรีให้เป็นทาน บัดนี้ขอพระองค์ยกพระราชบุตรทั้งสองให้เป็นทานข้า
พระองค์ โดยซึ่งพระราชศรัทธา อย่าได้รังไรให้พระราชกุมารได้เห็นพระมารดาเลย ว่าถ้าพระองค์
ไว้ให้ได้เห็นพระ

มารดาแล้ว จะทำให้อันตรายแก่ท่านพระองค์เป็นแน่ ฯ บพิตรกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย
ขอพระองค์มีพระบัญชาเรียกพระราชบุตรทั้งสอง ให้กลับมาเร็วๆ อย่าให้ทันได้เห็นสมเด็จพระ
พระมารดาเลย ฯ บพิตรพระราชฤๅษีประเสริฐเอย พระองค์ยกพระราชบุตรทั้งสอง ให้เป็นทานไว้
เป็นทรัพย์อันประเสริฐแก่ข้าพระองค์นี้ เมื่อใด พระองค์เสวยพิราลัยกษัตริย์พระชนม์จากชาตินี้แล้ว
พระองค์จะไปเสวยสมบัติสถิตอยู่ ณ สวรรค์ เทวโลกโน้นเที่ยงแท้ปรากฏแล ฯ

พระบาทศรีเวสสันดร บรมโพธิสัตว์ พระองค์สดับคำพราหมณ์แล้ว มีพระบัญชาเป็นบาท
กาถา ดังนี้

สเจ ตูมิ นิจฺจนเส ทญฺจุ	มม ภริยํ ปติพฺพตํ
อยุยกสุสปีเม เทหิ	ชาติ กณฺหาชีนา จูโก ฯ
อิเม กุมารे ทิสฺวาน	มณฺชฺเฏ ปิยภาณิเน
ปติโต สุมโน วิตุโต	พหุํ ทสฺสติ เต ธนํ ฯ

ดูก่อนเจ้าพราหมณ์เอย ถึงแม้เจ้าไม่ยากค้ำนอนที่นี้ ให้ลูกทั้งสองได้เห็นนางมัทรี เป็น
สตรีมีวัตรปฏิบัติอันประเสริฐ เป็นภริยาแห่งเรา เพราะกลัวมีอันตรายแก่เจ้า ดูก่อนเจ้าพราหมณ์
เอย เราขอส่งเจ้า อย่างนำเด็กทั้งสองคือเจ้าชาติกับนางกฤษณาไปยังเมืองกลิงคราษฎรนั้นเลย จงเจ้า
นำไปยังเชตุรนครโน้นถวายพระบาทศรีสัตบุรุษเป็นพระอัยโกเถิด กาลใดพระ

องค์ได้ทอดพระเนตรเห็นกุมารทั้งสองนี้ ที่รู้จักพูดไพเราะกล่าวคำควรให้รัก พระองค์คงจะเต็มพระทัยกับพระหลานทั้งสองพันประมาณ พระองค์จะทรงพระราชทานทรัพย์ให้เจ้าพราหมณ์เองมากมายเป็นพันลิกแน่นอน ๑

ชูชกพราหมณ์ สดับพระบัญชาพระบรมโพธิสัตว์แล้ว จึงกราบบังคมทูลตามความเห็นของตน สวดเป็นบาทคาถาดังนี้

อจุเณทสุส ภายามิ	ราชปุตต สุโณหิ เม
ราชทณฺฑาย มํ ทชฺชา	วิกิเณยฺย หนฺนุยฺย วา
ฉินฺโน ธนฺนุจ ทาเส จ	คารุหฺสฺส พฺรหฺมพฺนฺธฺยา ๑

บพิตรพระราชบุตรประเสริฐเอ๋ย ข้าพระองค์ ขลาดเกรงพระบาทศรีสัตยชัยแอเจ้าชาลินางกฤษณาของข้าพระองค์ไป แล้วทำโทษใส่พระราชอาชญาปรับสองเท่า หรือฆ่าข้าพระองค์ทิ้งไว้ประโยชน์ ส่วนแม่อมิตตดาปนาเป็นภริยาที่รัก ของข้าพระองค์ จะคิดเียนว่าพราหมณ์แก่เฒ่านี้ไม่รู้ซัดเซพเนจร เสี่ยงขาดทั้งทรัพย์ธนวินาศสูญเสียทั้งทาสไปอยู่เป็นเพื่อน ๑

พระราชฤษีมหาสัตว์ พระองค์ตรัสนิพนธ์เป็นบาทคาถา ดังนี้อีกว่า

อิเม กุมฺาเร ทิสฺวาน	มณฺชฺเเก ปิยภาณิน
ธมฺเม จิโต มหาราชา	สิวิํ รฏฺฐวฑฺฒโน

ลพฐา ปิติโสมนสุตม์

พหุ ทสุตติ เต ธนั ๑

ดูก่อนเจ้าพราหมณ์เอ๋ย สมเด็จพระบรมชนก มหาราชบพิตรพระองค์สถิตอยู่ในธรรม
ย่อมทรงเพิ่มพูนเจริญงอกงามแก่ชาวศรีพิริยราช เมื่อพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระราชกุมาร
มีเสียงไพเราะ รู้จักพูดควรให้เสน่হারักใคร่ทั้งสองนี้แล้ว พระองค์จะทรงมีพระราชหฤทัยปิตินิ
โสมนัสเป็นพันลึก คงจะทรงพระราชทานทรัพย์สมบัติแก่เจ้าพราหมณ์เอง เป็นจำนวนมาก
แน่นอน ๑

ชูชกได้สดับพระบัญชาแล้ว กราบบังคมทูลสนองเป็นบาทกาลาดังนี้ว่า

นาหนตปิ กริสฺสามิ

ย มํ ตฺวํ อนุสาสติ

ทารเกว อหํ เนสุตัม

พฺราหฺมณียา ปริจาริกะ ๑

บพิตรพระราชฤทัยประเสริฐเอ๋ย ข้าพระองค์ไม่อาจจะทำตามโอวาทคำสั่งสอนของ
พระองค์ได้เลย ข้าพระองค์ต้องนำพระราชกุมารทั้งสองไปยังนครกลิงกราษฎร ให้ทำเป็นทาส
บำเรอนางพราหมณีเป็นภริยา แห่งข้าพระองค์แล ๑

ตนฺตสุสฺ ฆรฺสฺวจนํ สุตฺวา ทารกา ภิตา ปิฎฺฉิปนฺณสาละํ คณฺตุวา พระราชกุมารทั้งสอง
ได้ยินคำพราหมณ์พูดจากระด้างกระเดื่องมึนเมา ก็มีพระทัยหวาดกลัวขลาดลั่นพันประมาณ จึง
ชวนกันรีบคว้นผลิผลาม วิ่งไปซ่อนอยู่ข้างหลังบรรณศาลา แต่อยู่ไม่สุข

คุณชุกพรหมณ์ จะตามมาจับ จึงพากันวิ่งออกจากใต้บรรณศาลาโดยด่วน เข้าไปซ่อนในต้นไม้แตกกิ่งก้านสาขาเป็นพุ่มสงัด แต่อยู่ไม่สบายเลย ประจวบชุกพรหมณ์ไปตามจับอีก พระราชกุมารทั้งสองนั้นมีอาตมานั้นสั้นรั้วรันทด จึงวิ่งจากที่นั่นไปอีก ครั้นวิ่งไปถึงฝั่งสระโบกขรณี จึงพากันยืนนั่งผ้าข้อมผาดที่เขารองด้วยหญ้าคาให้กระชับเสร็จแล้ว จึงเสด็จเดินถอยหลังลงไปในสระโบกขรณีนั่น เอาใบบัวครอบเหนือศีรษะ พากันไม่กระดุกกระดิกอยู่เฉยเลย ๑

त्मन्तु पलाशुतो सत्ता आह अनुरोधमिदं न प्रकृत्य भवत्पराधादि न मे ज्ञेयं
 ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว มีพระบัญชาทูลกับภิกษุทั้งหลาย โดยบาทพระศาสดา ดังนี้

त्तो कुमार पयतिता

सुत्ता लुत्तसुत्ता

तेन तेन पचाविस

ชาลิ กณหาชิตา จุโ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเอ๋ย ครานั้น พระราชบุตรทั้งสองคือเจ้าชาลิกับนางกณหาชิตา ได้ยินคำพรหมณ์กล่าวไว้ความกรณาดังนั้นก็พากันวิ่งไปซ่อนหายเงียบแล้วไซ้ พรหมณ์ไม่สนุกสุขใจกับพระบรมโพธิสัตว์นั้นเลย พรหมณ์อดทนไม่ได้ ก็กล่าวเตือนพระองค์ว่า โภ เวสสันดร บพิตรพระเวสสันดรเอ๋ย เดี๋ยวจะได้ยินเลื่องลือว่าเป็นผู้มีจิตศรัทธา ย่อมจะปรารถนาสั่งสมบำเพ็ญพระบารมี

เอาพระราชบุตรทั้งสองให้เป็นทานข้าตาชิตแล้ว ครั้นได้ยินว่าข้าตาชิตไม่พร้อมนำพระราชกุมารทั้งสองไปยังเชตุครนกรดังพระบัญชาแล้ว ได้ยินว่าข้าตาชิตจะนำไปล่านาข้าตาชิตที่กลิงกราษฎรให้ไปอยู่บำเรอนางอมิตตดาปนาดังนั้นไซ้ ก็ผันแปรให้ทางพระเนตร พระราชบุตรทั้งสองเล่ากลับให้วิ่งหายสิ้นไป แล้วประทับอยู่หนึ่งทำเป็นไม่รู้เลย บพิตรพระบาทศรีเวสสันดรเอ๋ย ข้าตาชิตเลือกเฟ้นหาพระมหากษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่งในโลกนี้ รู้การกล่าวคำเท็จเสมอกับพระองค์นี้ไม่มีเลย ๑

त्तो सुत्ता महासुतोपि गम्भीरो हुत्ता พระมหากษัตริย์ทรงพระสดับคำพรหมณ์กล่าวแล้ว พระองค์มีพระหฤทัยไม่สนุกหวนไหวรันทดอดไม่ได้ ทรงมีพระจินดาว่า โอ้ ลูกเราทั้งสองแจ้งชัดว่าวิ่งไปซ่อนหมดแล้ว จึงพระองค์ทรงประโลมปลอบพรหมณ์ว่า ดูก่อนพรหมณ์เอ๋ย เจ้าอย่าปรารมภ์ กับเด็กทั้งสองนี้เลย เราจะนำเอามาให้เจ้า ในกาลบัดนี้เอง จึงพระองค์ออกไปหลังพระบรมศาลา ทรงหาดูไม่เห็นเลย ทรงเห็นแต่ครรลองรอยพระบาท จึงพระองค์เสด็จย่างตามครรลองรอยพระบาทนั้นไปถึงพุ่มไพรสงัด ทรงทอดพระเนตรเห็นแต่รอยพระบาทเดินขึ้นมาจากสระนั้นเล่า จึงพระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาว่า นี่เป็นรอยเท้าลูกเรา ไฉนก็เห็นแต่รอยเท้าขึ้นมาเล่า แต่มิได้เป็นเหตุเป็นความอะไรเหลือเกินนัก สมลูกเราซ่อนอยู่

ในน้ำกระมัง พระองค์ทรงทราบในพระหฤทัยดังนี้แล้ว จึงพระองค์มีพระบัญชาเรียกเจ้าชาลีเป็น
ต้น ทรงสวดเป็นบาทกาถาดังนี้

เอहि ตาต ปิยปุตุต

ปุเรถ มม ปารมี

หทย เมภิสัญเจต

กโรธ วจน มม ฯ

ยานนาวา เม โหถ

อจลา ภวสาคร

ชาติปาริ ตรีสุสามิ

สนตารสสุ สเทวก ฯ

ตาต (1) คุณก่อนเจ้าชาลีเป็นบุตรหัวปีประเสริฐยอดรักทูลนอมพ่อเอย ปิยปุตุต เจ้าแลเป็น
ลูกคนโตสุดที่รักของพระชนกทุกวัน เอहि จงเจ้าขึ้นจากน้ำนั้นมาสู่พ่อ ปุเรถ ลูกเอย จงเจ้าช่วย
บำเพ็ญทานบารมีของพ่อ ให้ได้เต็มบริบูรณ์ ในกาลบัดนี้แล ฯ ลูกเอย พราหมณ์มันตำหนิพ่อ ๆ มี
ใจร้อนปวดแสบปวดร้อนอยู่ไม่สุข

(1) มหาชาติฉบับอื่น มีบรรยายแปลกแตกต่างกันเล็กน้อยดังนี้ ตาต คุณก่อนเจ้าชาลีลูกสงวนรักของ
พ่อ ลูกย่อมบรรเทาทุกข์ไม่ให้ร้อน เจ้าเป็นบุตรคู่ทุกข์คู่ยากร่วมชีวิตพระบิดา ฯ เจ็บระทมตรม
รอมในจิต เพราะเนื่องจากคำพราหมณ์มันกล่าวทำให้เจ็บหลายต่อหน้า ว่า พ่อนี้เป็นมนุษย์ร้าย
กาจอันธพาล บัลดาลซึ่งมุสาวาท พุดให้คลาดเคลื่อนเสียยศศักดิ์ พ่อร้อนร้อนขัดข้องในใจสิ้นพัน
จุจดังผู้เอาเพลิงมาสูมให้โกรธเป็นฟืนเป็นไฟ ขอทานยาจากมันกล่าวตำหนิเตียนอยู่ต่อหน้าให้
เศร้าหมองในจิต เอहि ลูกเอย จงเจ้าขึ้นมาเป็นทิพธारा อภิสัญเจต จงลูกคู่ทุกข์คู่ยากผู้ช่วยโสรจ
สรงให้เย็นทั่วองค์ระงับร้อนปวดแสบปวดร้อน ให้ได้สบายในกายพระบิดา ฯ ประการนามานี้เป็น
นานยิ่งนัก เพราะเห็นเหล่าสรรพสัตว์นั้นลุ่มจมอยู่ในวัฏสงสาร ฯ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้
มาก่อนหน้านี้ พระองค์ทรงซึ่งพระคุณยอมเป็นยานนำสัตว์เข้าสู่นิพพาน

ข้าม.....

เลย ว่าถ้าเจ้าขึ้นจากน้ำมาสู่พ่อแล้ว เสมอเจ้าเอาเงิน 1000 กระออม ถนอมรดบนตัวพ่อ ให้เย็นสบายใจ ลูกเอ๋ย ธรรมดาลูกย่อมคล้อยตามคำพ่อ ลูกเอ๋ย พ่อถือว่าเจ้าทุกวันนี้เสมอสำเภาทะเภาทองใหญ่ตระหง่าน สำหรับส่งข้ามฟากข้ามดัดทะเลการเวียนว่ายตายเกิดวางถึงฝั่ง กล่าวคือพระนิพพาน พ่อจะส่งข้ามฟากเหล่าสัตว์นรกอมร ทั้งเทวดาอินทร์พรหมมนุษย์สัตว์ผอง ไปวาง ณ สถานนิพพาน ทั้งสิ้นแล (1) ฯ

กุมารो ปิตุ กถ์ สุตวา เจ้าชาลี สดับพระบันฑูรสมเด็จพระวรบิดาแล้วคิดว่า พราหมณ์มันจะทำให้เราได้ตั้งใจประสงค์มันแล้วหนอ ว่าถ้าเราขึ้นไป ตามคำพระชนกเราแล้ว อันตัวเรานี้จะตกอยู่ในอำนาจพราหมณ์แน่นอนเอง ว่าถ้าเราไม่ขึ้นไป เห็นจะละเมิดต่อพระบันฑูรแห่งพระวรบิดายิ่งนัก ถึงแม้ว่าพราหมณ์นี้มันจะฆ่าเราก็ดี ก็ตามใจมันเถอะ เราจะขึ้นไปถวายบังคม อย่าให้อ่อนพระโอษฐ์เรียกเป็นคำรบสองเลย ลีล นีหริตวา เจ้าชาลีคิดดังนั้นแล้ว ก็เปิดใบบัวจากพระศิรษา

อย่างไรก็ตาม พระวรบิดาจะบำเพ็ญให้ได้ดังนั้น ฯ ลูกเอ๋ย จงเจ้าขึ้นมาเป็นสำเภาทองประกอบด้วยกระโดงกระดานปูแผ่ติดกัน มีทั้งหางเสือสาวขึ้นลงจนถึงกระดานที่วางคาบปกปิดทั่วเถตรา มีทั้งเชือกชิงใบเรือ เชือกโยงทั่วทุกใบเรือตรงขอคเสากะโดงกลางถึงท้าย มีทั้งเชือกกว้านเสมอ เชือกรั้งระหัดเรือกว้านสรรพครบแล้วทุกแห่ง พระวรบิดาจะถอนสมอปล่อยเชือกผูกสำเภาลงไปมุ่งสู่ทิศพระนิพพาน ฯ

ลี้ลาขึ้นจากน้ำสระนั้น มาสู่พระชนก คุณพระขงษ์โอรสพระศิริยา กราบบนหลังพระบาทข้างขวา ทรงพระกันแสง พระมหาสัตว์มีพระบัญชาถามพระราชบุตรว่า ภคินี เต ภูหิณฺติ คุณก่อนเจ้าชาลิ บุตรหัวปี แล้วนางกฤษณาน้องสาวเจ้า อยู่ที่ใด จึงเจ้าบอกพ่อด้วย จึงเจ้าชาลิเงยขึ้นทูลว่า ตาต อิม สตุตา นาม ภย อุปฺปนฺเน อุตฺตานเมว รกฺขณฺตีติ บพิตรพระชนกเอย ธรรมดาสัตว์ตัวใดตัวหนึ่ง ถ้ามีภัยแล้ว ย่อมวิ่งหลบซ่อนรักษาตัวต่าง ๆ ไม่รู้ข่าวคราวกันเลย ฯ พระโพธิสัตว์สดับคำเจ้าชาลิ แล้วทรงพระจินดาพิจารณาว่า โอลูกรักทั้งสองนี้ คงมีกตีกาสัญญาปฎิญาต่อกันหนอ ! จึง พระองค์มีพระบัญชาเรียกนางกฤษณาโดยซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

เอหิ อมฺม ปิยา ฐิตา

ปิยา เม ทานปารมี

หทยํ เมภิสฺสยฺเจต

กโรธ วณฺณ มม ฯ

ยานนาวา เม โหถ

อจลา ภวสาคร

ชาติปารํ ตริสฺสามิ

อุทฺทริสฺสํ สเทวํ ฯ

อมฺม คุณก่อนนางกฤษณาสุดคนอมของพ่อเอย ปิยา ฐิตา นางแลเป็นลูกคนเล็กสุดที่รัก หมดหัวใจพ่อ เอหิ จนางขึ้นมาหาพ่อเถิดรา ปิยา เม ทานปารมี ตรงที่เรียกว่าเป็นทานบารมีนั้น เป็นที่รักเต็มหัวใจของพ่อยิ่งนัก ฯ คุณก่อนนางกฤษณาลูกหญิงเป็นที่รักพ่อเอย

นางไม่ทันรู้ว่าพราหมณ์นั้น มันดำหนิเตียนพอ ๆ มีเหตุร้ายร้อนเจ็บแสบมึนเมา หากว่านางขึ้นมาสู่พ่อแล้ว เสมอด้วยนางเอน้ำหนึ่งพันกระออม ถนอมมาโสรจสรงเหตุร้ายของพ่อให้เย็น ๆ ฤๅณาเอ๋ย ธรรมดาเป็นลูกย่อมทำคล้ายคำของพ่อ นางเองเสมอสำเภาทองใหญ่ตระหง่าน ไม่หวั่นเกรงท่ามกลางทะเลเว้งว่างการเวียนว่ายตายเกิดลึกลง สำหรับพาข้ามฟากวางถึงฝั่งเลย กล่าวคือพระนิพพาน พ่อณี จะพาข้ามฟากเหล่าสัตว์นิกรอมรรวมทั้งเทวดาอินทร์พรหม สะสมรวบรวมไป ณ นิพพานสิ้นแล ฯ

ลาปี ปีตวจนํ สุตวา นางฤๅณาสดับพระบั้นขุรแล้ว ราพึงตริตรงคิดแต่ในเหตุร้ายว่า พี่ชาลีเป็น บรุษโชนก็ไม่ขัดขวางต่อพระราชโองการ ส่วนฉันเป็นหญิงแล้วเป็นน้องด้วย โชนเลยจะคือกระด้าง ให้พระชนกเรียกเป็นคำรบสองพระโอรส ถึงแม้พราหมณ์นี้มันฆ่าฉันก็ดี ก็ตามอำเภอใจมันเกิด ฉันจะขึ้นไปถวายบังคมพระชนกฉันเดี๋ยวนี้ ฯ จึงนางฤๅณาขึ้นจากน้ำมากราบบนหลังพระบาทข้างซ้าย ทรงพระกันแสงอันมีน้ำพระเนตรไหลพรากตกไปบนหลังพระบาท สะอาดล่อประคบน้ำใสตกไปบนใบบัว ฯ อันพระบรมโพธิสัตว์เล่าขานยังน้ำพระเนตรไม่ได้ ก็ทรงพระกันแสงเสริ้โสกกับพระราชบุตรทั้งสองนั้นมึนหิมาล้นพ้น ถึงแม้ทรงมีพระเหตุร้ายสงสารพระราชบุตรทั้งสองถึงเช่นนั้นก็ดี อันว่าตรงพระทัยจะคับแค้นที่ถ้อยไม่ยากให้ทานนั้นไม่มีเลย พระองค์เอาพระหัตถ์อันอ่อนละไม

นั้น ปิดเรื่องๆ ลูกคำพระปฏิญญาแห่งพระราชกุมารทั้งสองนั้น ให้ลุกขึ้นแล้ว พระองค์ปลอบโยนว่า ตาต ชาลี ก็ ตูว์ ปม ทานจิตตภาวํ น ชาณลี คุณก่อนเจ้าชาลีลูกสงวนรักของพ่อเอ๋ย เจ้าไม่เคยรู้หรือ เนื่องจากจิตความคิดพ่อแต่ไรมา แต่เพียงเห็นขอทานแล้วย่อมแต่อยากให้ทานนั้นเจ้าแทบจะไ้รู้แล้ว ชาลีลูกเอ๋ย จงเจ้าช่วยอุดหนุนอริยาสัยของพ่อ ให้บรรลุนกษาได้สำเร็จบริบูรณ์ โณณ อคฺขมาเปนุโต วีย พระองค์มีพระบั้นขุรดังนั้นแล้ว จึงพระองค์ติราคาพระราชกุมารทั้งสอง ณ ที่นั้น คุณพ่อคำโคติราคาโค ณ กลางตลาด จึงพระองค์มีพระบั้นขุรกับเจ้าชาลีว่า ตาต ชาลี ภูษิตุโส โหตุ กาโม คุณก่อนเจ้าชาลีบุตรหัวปีประเสริฐของพ่อเอ๋ย อันตัวเจ้านี้ พ่อให้เจ้าเป็นทาสพราหมณ์แล้ว ว่าถ้าเจ้าอยากให้ตัวเจ้าได้พ้นจากทาสพราหมณ์นี้ พราหมณสุต นิกุสทสุตํ ทตฺวา จงเจ้าเอาทองหนึ่งพันตำลึงมาให้พราหมณ์นี้ แล้วเจ้าจะได้หลุดพ้นเป็นคนอิสระ ฯ โสดหนึ่ง ชาลีเอ๋ย อันนางฤๅณาเป็นน้องสาวขอรักคนเล็กนี้ กอปรด้วยลักษณะฉายาลอ มาเกิดยังตระกูลเผ่าพงศ์สูงส่งลูกเอ๋ย พ่อเกรงคนไร้ตระกูลเผ่าพงศ์ทรชน มีแต่ทรัพย์เอามาเทใส่ให้พราหมณ์ เอาไปตามใจปรารถนาทำเป็นภริยาเสพสัมพันธ์กับตระกูลชั้นต่ำ วงศ์เป็นมหากษัตริย์ จะสูญเสียปะปนไปเป็นราษฎร ฯ นี่แลชาลีลูกเอ๋ย พ่อจะติราคานางฤๅณาน้องสาว

ของเจ้านี้ โดยซึ่งทรัพย์อันมีคุณค่าให้เลิศล้ำพันประมาณมากมาย อย่าให้คนอื่นใดเห็นชาติประมาณได้ ชาลิลูกเอย อันเหล่าประชานราษฎรทาสพองทั้งหลายใดๆ จะมีทรัพย์ถึงขนาดนั้นเทียว ยกเว้นแต่พระมหากษัตริราชจึงอาจมีได้ เหตุนี้ชาลิลอย ถ้าเจ้าจะอยากให้นางกฤษณาน้องสาวเจ้ารอดพ้นจากทาสพราหมณ์นี้ ได้เป็นคนอิสระ จงเจ้าให้ทอง 1 พันตำลึงกับทาสชาย ทาสหญิง ช้าง ม้า โคอสุกราช สิ้นทรัพย์พองแต่ละอย่างๆ เห็นจะเป็นร้อยละ ๑๐ แต่อย่างๆ ให้กับมือพราหมณ์นั้น จึ่งนางกฤษณาน้องสาวเจ้ารอดพ้นเป็นคนอิสระแล ฯ

เอว้ กุมาร อคฺมาเปตฺวา พระบรมโพธิสัตว์ตีค่าพระราชกุมารทั้งสองอย่างนี้แล้ว จึ่งทรงประโลม ปล่อยนำไปสู่อาศรมบท แล้วทรงเอื้อมพระหัตถ์จับเอาคนที่นำมา จึ่งมีพระบัญชาเรียกพราหมณ์ว่า เอหิ โภ พฺราหมณฺ คูก่อนพราหมณ์เอย จงเข้ามาที่นี้เถิด ฯ ขณะนั้นชุกพราหมณ์ได้ยื่นพระบัญชาพระโพธิสัตว์แล้ว ก็เดินข่องแอบเข้าไปใกล้พระองค์แล้วถวายบังคมประณม จึ่งพระมหาสัตว์ทรงตั้งพระหฤทัยปรารภนาพระสัพพัญญุตญาณ แล้วทรงเอาน้ำในคนที่รดไปบนมือพราหมณ์มีพระบัญชาว่า พราหมณ์เอย ชาลิกฤษณาเป็นลูกรักของเราแท้ ถ้าหากจะเปรียบเทียบกับชีวิตนั้นเห็นว่าเสมอได้ แต่เรารักสัพพัญญุตญาณยิ่งไหญ่กว่าพระราชบุตรทั้งสองทั้งหมื่น ทั้งแสน

คุณ แล้วพระองค์เอาพระราชบุตรทั้งสอง พระราชทานให้ไปเป็นทานพราหมณ์ ๆ ขณะนั้น ผีน
แผ่นมหาปฐพีป่วนป่วนหวั่นไหว ส่วนพระอินทราธิราชกับเหล่าพวกเทวดามหาพรหมก็บันลือซึ่ง
เสียง อนุโมทนาว่า สาธุ สาธุ ว่าโอพระเวสสันดรเอ๋ย พระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเที่ยงแท้
ปรากฏแล ฯ

त्मन्तं पलाशुतो स्तुता आह अन्नरत्नरमदिनप्रकाशु भवत्तबालिदि यन्मज्जिच
ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์บังนุทสวดสาซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

ตโต กุมาร อทาย	ชาติ กณหาชิน จุโ
พราหมณสุส อทา ทาน	สิวิน รุจรวุฒโน ฯ
ตโต กุมาร อทาย	ชาติ กณหาชิน จุโ
พราหมณสุส อทา จิตโต	ปุตตะเก ทานมุตตม ฯ
ตทาสิ ย ภีสนก	ตทาสิ โลมหสน
ย กุมาร ปทินนุหิ	เมทนี สมกมปถ ฯ
ตทาสิ ย ภีสนก	ตทาสิ โลมหสน
ย ปญชลิกโต ราช	กุมาร สุขวจุติเต
พราหมณสุส อทา ทาน	สิวิน รุจรวุฒโน ฯ

ดูก่อนภิกษุเอ๋ย เมื่อครั้งตกคตยังเป็นพระเวสสันดรบรรพชิต เป็นกษัตริย์ใหญ่ยอม
ทำให้เจริญชาวเมืองศรีพิราญร ทรงเอาพระราชกุมารทั้งสอง

คือเจ้าชาลิกับนางกฤษณาพระราชทานแก่พราหมณ์แก่ชรา ในคราวกาลนั้นก็เกิดเป็นอัศจรรย์มีหมา ผืนแผ่นมหาปฐพีป่วนป่วนไหวสะเทือนสั่น อันเขาพระสุเมรุราช ก็ย่อมโอนอ่อนนุ่มไปสู่พนมทิว วงกตบรรพต ส่วนพระอินทราธิราช ผู้มีอำนาจเป็นใหญ่ยอดแห่งเทวดาทั้งหลาย ก็ดับพระหัตถ์ ทรงพระสำรวล อันเหล่าเทวดากับมหาพรหม ก็กล่าวคำถวายศัพท์สาธุการ อันอริกพันธุ์กัมพูชาอยู่ ณ ไพรหิมพานต์อันมีราชสีห์เป็นต้น ก็ย่อมร้องอื้ออึงแซ่ซ้องด้วยเสียงน่านักอย่างยิ่ง ฯ

มหาสุโต ทานํ ทตฺวา ครั้นพระบาทศรีเวสตันครบรมโพธิสัตว์ ทรงพระราชทาน พระราชโอรสทั้งสองไปยังพราหมณ์นั้นแล้ว ทรงมีพระปิติโสมนัสว่าทรงได้ให้ทานเป็นอัศจรรย์ยิ่ง แล้วพระองค์สถิตทอดพระเนตรเมียมองพระราชกุมารทั้งสองในเวลานั้นเองแล ฯ

ชูชโกปี วณฺศมพฺ พฺริสฺติว วลฺลํ ทนฺเตหิ จินฺหิตฺวา อาทาย เวลานั้น ชูชกพราหมณ์ ได้ พระราชกุมารทั้งสองมาอยู่ในกำมือแล้วไซ้ ธีรบริวารพลีผลามเข้าไปในป่าโปร่งต้นไม้แตก กิ่งก้านสาขาเป็นพุ่ม มือคว้าเถาวัลย์มากัดตัดด้วยฟันได้แล้ว คว้าจับมือซ้ายนางกฤษณา คว้าจับมือ ขวาเจ้าชาลี ได้แล้วรวบควบผูกรวมกันแล้วพาเดินไป เอาปลายเถาวัลย์ดีหุบอยู่จำเพาะพระพักตร์ พระบาทศรีเวสตันครบรมโพธิสัตว์นั้นเองแล ฯ

ตมฺคฺถํ ปกาเสณฺโต สตุถา อาห อํนอรรธธรรม

ใดไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีบันฑูรซึ่งบาท
พระคณาดังนี้

ศโต โส พราหมโณ ลทุโท	ลตํ ทนฺเตหิ จินฺตฺย
ลตฺย หตฺเต พนฺธิตฺวา	ลตฺย อนุปฺชย ๑
ศโต โส รชฺชมาทฺย	ทณฺฑญฺจาทฺย พฺราหมโณ
อาโกฏยนฺโต เต เนติ	สิวิราชสฺส เปกฺขโต ๑

อันว่าชุกพราหมณ์ดีทูปพระราชกุมารทั้งสอง มีสตรีระแตกพองหื้อเลือดแดงฉาน
อยู่จำเพาะพระพักตร์พระบาทศรีเวสสันดร ๑ เมื่อใดดาพราหมณ์ตื่นางกฤษณา เจ้าชาลีเอาหลังไป
รองต่าง ถ้าดีเจ้าชาลี นางกฤษณาก็เอาหลังไปรองต่าง ดาชุกจับลากดึงกระชากด้วยเชือกเถาว์ลย์
ไปยังบริเวณหนึ่งไม่เรียบราบ ดาพราหมณ์ลี้มพึ่งพาบพยายามเต็มกำลังไผ่ลูกขึ้นรีบด่วน อันพระหัตถ์
พระราชกุมารทั้งสองที่ผูกด้วยเถาว์ลย์ก็หลุดออกไป จึงพระราชกุมารทั้งสองชวนกันรีบด่วนวิ่งไปสู่
สำนักพระบรมโพธิสัตว์ถวายบังคมประนม แล้วทรงพระกันแสงโศกา ๑

ตมตลํ ปกาเสนฺโต สตุตา อาห อํนอรรธธรรมใดไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่แจ้งชัด
ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบันฑูรเป็นบาทพระคณาดังนี้

ศโต กุมารา ปกฺกามํ	พฺราหมณาสส ปมฺลยฺย

อสุตฺตปฺณฺณเหหิ เนตฺเตหิ	ปีตรํ โส อุตฺติกฺขติ ฯ
เวธมฺมสฺสตุลปตฺตํ	ปีตุ ปาทานิ วนฺทติ
ปีตุ ปาทานิ วนฺทิตฺวา	อิทํ วจนมพฺรวิ ฯ
อมฺมา จ ตาต นิกฺขนฺตา	ตฺวญฺจ โน ตาต ทสฺสติ
ยาว อมฺมํปี ปสฺสเม	อตฺถ โน ตาต ทสฺสติ ฯ
อมฺมา จ ตาต นิกฺขนฺตา	ตฺวญฺจ โน ตาต ทสฺสติ
มา โน ตฺวํ ตาต อทฺทา	ยาว อมฺมาปี เอติ โน ฯ
ตทายํ พฺรหฺมโณ กามํ	วิกฺกิตฺวา หนาคฺ วา
พลฺลภฺปาโท อนฺนํ	อโธ โอปทฺทปฺปณฺทิก
ทีโฆตฺตโรจฺจ จปฺโธ	กพฺปารํ ภคฺคณาสโก ฯ
กฺมฺภโร ภคฺคปฺปญฺจ	อโธ วิสฺมจฺกฺขโก
โลหฺมสฺส หริตฺเตโส	วลินฺนํ ติลกาทโต ฯ
ปฺจฺจโล จ วินฺโต จ	วิกฺกโณ จ พฺรหฺมา จโร
อชินานิปี สนฺนทฺโธ	อมฺมสฺส ภาณโก ฯ
มฺมสฺส อุตฺทาหุ ยกฺโข	มฺสโลหิตโกชน
คามา อรณฺณมคฺคม	ชนํ ตํ ตาต ยาจติ ฯ
นียมาเน ปิสาเจเน	กิณฺนุ ตาต อุตฺติกฺขติ
อสุมา นฺน เต หทฺย	อยสฺมา ทพฺพพฺพนฺนํ ฯ
โย โน พนฺเช น ชานาติ	พฺรหฺมณฺเน ชเนสนา
อจฺจาเยเกน ลูทฺเทน	โย โน คาวว สุมฺภติ ฯ

อิเชว อจฺจตํ กณฺหา

น ธา ชานาติ กิสุมิณฺจ

มิกิวั ชีรสมฺมตฺตา

ยฺยูธา หินฺนา ว กนฺทติ ฯ

ภิกขุเอย ลำดับนั้น พระราชกุมารทั้งสอง ถิ่นสุดหลุดจากอยู่ในกำมือพราหมณ์ก็พากัน
 รีบคว่นวิ่งมากราบแทบพระบาทา แห่งสมเด็จพระวรบิดา มีน้ำพระเนตรล้นไหลอาบ สันตึกๆ
 ตลอดองค์ปราณ เจ้าชาลีจึงมองพระวรบิดาแล้ว พยายามกล่าวว่า บพิตรพระวรบิดาเอย
 ขอประทานพระองค์กรุณาเราก่อนหนา จนกว่าพระแม่แห่งเรา ท่านกลับมาจากป่า ถึงเวลาเย็นจะ
 เสด็จมาถึง แล้วขอพระองค์ปดอบโยนพราหมณ์ ให้ชะลอสักหน่อยก่อน ค่อยพระองค์ให้เราไป
 กับพราหมณ์ ฯ บพิตรพระวรบิดา เมื่อใดเราทั้งสอง ได้กราบลาส่งฝากแม่ของเรา กับพระบาท
 พระองค์เสร็จแล้ว เราค่อยเดินไปตามพราหมณ์ เพื่อบำเพ็ญพระบารมีทานพระองค์ให้ได้ตรัสรู้
 เป็นพระพุทธเจ้า ปราภฏแล ฯ บพิตรพระวรบิดา อันพราหมณ์นี้ มันชั่วร้ายยิ่งกว่าพราหมณ์
 ทั้งหลาย มันประกอบด้วยบุรุษโทษ 18 ประการ อกุศลกรรมนำมาบังเกิดอยู่ ณ โลกนี้ **พลญฺคปาโท**
 จะคอยสอดส่องไปที่เท่านั้นใหญ่่นวมแบนโค้งโค้งงุ้มอย่างตาขอ **อนฺธฺชนโข** อันมีเล็บนิ้วทั้ง 10 นั้น
 ดำหมื่นครบทั้งหมด **อุพฺพทฺธิปญฺทโก** มีน่องประกอบด้วยเนื้อก้อนระโยงระยาง คุจผลบวบสุก
ทิมฺมุตฺตรโรฏฺโฐ ริมฝีปากบนหย่อนยานครอบ

ริมฝีปากล่าง **จปฺโถ** เมื่อใดอ้าปากพูดน้ำลายนั้นไหลอาบโชกแถมทั้งสองข้าง **กพฺพาโร** มีเขี้ยวขาววับ
 ไพล่ออกจากปาก คุจเป็นเขี้ยวหมู **ภคฺคฺนาสโก** จมูกนั้นหักปากไม่เสมอ **กมุโภทโร** ท้องใหญ่ป่อง
 ป่องๆเท่ากระออม **ภคฺคฺปิฏฺฐิ** มีหลังหักโค้งงุ้มอย่างตาขอ **วิสมจฺจุโข** ตาเหล่สูงลิบ สูงข้างหนึ่ง
 ต่ำข้างหนึ่งไม่เสมอกัน **โลหมสฺสุ** มีเครายุ่มย่ำม แข็งเหมือนลวดทองแดง **หริตฺเทโส** อันผมนั้นแดงจ้ำ
 สากหงิกงอหมวดเหื่องควรให้สะอิดสะเอียน **วลินฺติลกาหโต** ตามร่างกายมีเส้นขึ้นขวกไขว้ แล้ว
 มีจี๋แมลงวันกับไฟเต็มทั่วตัว **ปิงฺคโถ** มีแก้วตาเหลืองคุจตาแมว **วินโต** มีลำตัวคดโค้งงุ้มอย่างตาขอ
 ตรงคอตรงหลังกับเอวคุจดังเขาทำเล่น **วิกิณฺโณ** เท้าทั้งสองก็ถ่างออกห่างจากกันแยกจากกันผิดธรรมดา
พฺรหาชโร ขนตามทั่วตัวแข็งคุจขนหมู ผิดจากวิสัยมนุษย์ธรรมดา นุ่งห่มหนังเสือ ไม่ใช่มนุษย์
 ควรให้แสง เป็นมนุษย์หรือเป็นยักษ์ ที่กินแต่เนื้อเลือดก็ไม่รู้ **คามฺมา** **อรณฺญํ** **อาคมฺม** ออกจากเมือง
 มาสู่ป่านี้มีความประสงค์จะเข้ามาขอทรัพย์สมบัติกับพระวรบิดา เมื่อพราหมณ์ปีศาจนำเอาลูกไป มัน
 ตีทุบไม่ปราณี ไฉนเลยพระองค์อยู่นิ่งเพิกเฉยไม่นำพา พระหฤทัยประคองเป็นก้อนหินศิลาหรือคุจเขา
 ผูกมัดด้วยเหล็กอย่างมั่นคง โอ้ พระวรบิดาเอย พระองค์ไว้พระทัยสงสารกรุณาแก่ลูกสักน้อย

เลย ตาพราหมณ์มีใจร้ายกาจเหี้ยมโหด อยากได้แต่ทรัพย์จับเอาไปตีทุบน้องกฤษณาไว้เมตตาเสียเลย มีที่ควรเปรียบคุณนายโคบาลดีประหารฝูงโคโดยไม่มีใจกรุณาสงสาร โอ กฤษณาทองพี่เอ๋ย เราทั้งสองคนนี่ ประจุลูกมฤคที่ยังกำลังดูนมแม่แล้วพลัดพรากนिरาศจากแม่ไป ครั้นหาแม่ไม่เห็น ก็ร้องไห้หาแม่ในไพรพฤษภา ประรณนาแต่จะดูนมแม่มั่นดั่งนั้น ฯ พระคุณเอ๋ย ลูกทั้งคู่นี้ กำสรดมาหลายคราแล้ว ไม่มีญาติวงศ์ที่ไหนสักคนเลย พระองค์เอ๋ย เห็นแต่มารดาบิดามาประทับในพฤษภาเป็นสันโดษ ถ้าไม่ทรงพระเมตตาโปรดปราน ข้าพระองค์ชาลิกฤษณา ไม่รู้ว่าจะอาศัยใครให้ยิ่งใหญ่เหนือกว่าพระองค์นี้เลย ฯ

ครั้นพระชาลิกุมาร กราบบังคมทูลพระวรบิดาอย่างนี้แล้ว พระบาทศรีเวสสันดรบรรราช ฤทัยก็ทรงประทับอยู่ไม่ได้มีพระบัณฑูรอย่างใดเลย ฯ พระราชกุมารทั้งสองก็เส้ราโศกรบเร้า เชื้อช้อย่างยิ่ง กราบทูลทรงพระกันแสงพิลาป โดยบาทพระคาถาต่อไปนี้

น เม อิทธิ ตถา ทุกข์	ลพฺภา หิ ปมฺนา อิทธิ
ยลฺย อมฺมํ น ปสฺสิสฺสํ	ตํ เม ทฺวขฺตรํ อิโต ฯ
น เม อิทธิ ตถา ทุกข์	ลพฺภา หิ ปมฺนา อิทธิ
ยลฺย ตาตํ น ปสฺสิสฺสํ	ตํ เม ทฺวขฺตรํ อิโต ฯ

สา นูน กปณา อมมา	จิรั รตุตถาย รุจจติ
กณฺหาชินฺ อปสฺสนฺตี	กุมาริ จารุทสฺสนี ฯ
โส นูน กปโณ ตาโต	จิรั รตุตถาย รุจจติ
กณฺหาชินฺ อปสฺสนฺตี	กุมาริ จารุทสฺสนี ฯ
สา นูน กปณา อมมา	จิรั รุจจติ อสฺสเม
กณฺหาชินฺ อปสฺสนฺตํ	กุมาริ จารุทสฺสนี ฯ
โส นูน กปโณตาโต	จิรั รุจจติ อสฺสเม
กณฺหาชินฺ อปสฺสนฺโต	กุมาริ จารุทสฺสนี ฯ
โส นูน กปโณ อมมา	จิรั รุจจติ อสฺสเม
อฑฺฒรตุเตว รตุเต วา	นทิว อวสฺสสฺสตี ฯ
โส นูน กปโณ ตาโต	จิรั รตุตถาย รุจจติ
อฑฺฒรตุเตว รตุเต วา	นทิว อวสฺสสฺสตี ฯ
อิเม เต ชมฺพุกา รุกฺขา	เวทิสสา สินฺธุวาริตา
วิวิธานิ รุกฺขชาตานิ	ตานิ อชฺช ชหามเส ฯ
อสฺสตุถา ปนฺธา เจเม	นิโครธา จ กปิตฺถนา
วิวิธานิ ผลชาตานิ	ตานิ อชฺช ชหามเส ฯ
อิเม ติฏฺฐนฺติ อารามา	อยํ สิตฺถกกา นที
ยตุถสฺส ปุพฺเพ กิพาม	ตานิ อชฺช ชหามเส ฯ
วิวิธานิ ปุพฺผชาตานิ	อสุมี อุปริ ปพฺพเต

ยานสุต ปุพเพ ธารม	ตานี อชช ชหามเส ฯ
วิธานิ ผลชานานิ	อสุมี อูปริ ปุพเพเต
ยานสุต ปุพเพ ญชาม(1)	ตานี อชช ชหามเส ฯ
อิม โน หตฺถิกา อสุตา	พลีพทุธา จ โน อิม
เยหิสฺสุ ปุพเพ กิฬาม	ตานี อชช ชหามเส ฯ

อันพระราชกุมาริพระราชกุมารรา ครั้นเธอถวายบังคมลาไป เธอเศร้าโศกคิดๆ ซัดๆ อัดอัน
 ตันใจในอุราทั้งที่ทั้งนี้เอง พระวรวิดาไม่มีพระบัณฑูรสนองพระราชบุตรเสียเลย ทรงพระจินดาแต่
 ในพระราชหฤทัยให้ได้สำเร็จความปรารถนา ฯ ส่วนเจ้าชาลี ก็บัณฑูรไปกับนางกฤษณาว่า
 โอ กฤษณาน้องเอ๋ย พระวรวิดาท่านเอาเราให้เป็นทานพราหมณ์ดังนี้แล้ว สมเราจะไ้ความ
 ลำบากเวทนา เราจะออกจากไปพร้อมกับพราหมณ์พญาจารย์ แกะจะตีทุบแตกเลือดไหลตลอดทาง
 กฤษณาน้องเอ๋ย ธรรมดาสัตว์อยู่ในโลก ล้วนแต่ผูกพันกับวัฏสงสาร ไม่ทันได้ดูพระโพธิญาณ
 คือพระนิพพานเป็นบรมสุขตราบใด ย่อมมีโรคาพยาธิภัยตามมาทันตนไม่เคยหลุดพ้น จึงเราถูกซื้อ
 คาไม้ซื้อคาสำหรับใส่มือเท้าและหนีบคอ โขบ่วงห้อยต้องแต่งมัดดี อันไม่เคยหลีกเลี้ยงได้
 มีอุปมาประคูปราณเราทั้งสองนี้เองแล ฯ โอ กฤษณาทองพี่เอ๋ย นี่เป็นประเพณีสรรพสัตว์ผอง
 พื้นนี้ปรารมภ์ เพราะจาก

(1) ขาทามาติ ยุตฺตตร ฯ

พระมารดา เสด็จมาจากพุกษาถึงพระอาศรมบุญศักดิ์เจียบกริบแต่ผู้เดียวเอง แล้วท่านจะทรงพระ
 กันแสงเส้าโศกา ท่านจะรำพันร้องไห้หาเราทั้งสอง ตามแนวสระสงฆ์ ท้าวทุกร่มไม้ไพร ถ้าไม่เห็น
 เราทั้งสองแล้วไซ้ โอ กฤษณาทองพีเอย สมท่านจะเส้าโศกาเหลือแสนลำเค็ญพันประมาณ เกลือก
 กลิ้งทอดกาย รำพันร้องเอาพระกรทูปพระอุรา โศกเสียดายเราเป็นลูกคู่ทุกข์คู่ยากทั้งคู่มาอยู่ในป่า
 ท่านมาจากป่าเคยได้เห็นหน้าเราทั้งสอง ท่านยินดีในพระทัยอุ้มถนอมอาลัย แล้วพระแม่ท่านให้เหล่า
 ผลไม้สารพัน หัวมัน เผือก กล้วย อ้อย บงเคา(ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีลูกกินได้) สิริมาน(ต้นคอแลน คล้าย
 ลิ่นจี่แต่ลูกเล็กกว่า) จันทน์ มาก่แปน(ลูกจันทน์ประเภหนึ่ง ลูกเล็กแป้นไม่ค่อยมีเมล็ด บางลูกไม่มีเมล็ด
 เลย) ลิ่นจี่ งามสาครบรรพพันธุ์ผลา แล้วท่านพาเราเข้าอาศรมลำเนา แล้วท่านให้กินนมอาบนํ้า
 ท้วองค์ ท่านเอาขมิ้นผงมาผัดผ่องใส จึงให้เราน้องกับพี่กินผลาผล ย่อมมีรสอร่อย ตามประสาอาหาร
 ไพรพนม ครั้นกาลเวลาเย็นจะเข้าบรรทม ย่อมพิลาปรำพันร้องไห้ ทั้งราตรี ปราบบอกสั่งสอนทุก
 ความ ไม่ให้มีขาด เพราะเราคลาดจากที่มาอยู่ในพุกษาไม่มีญาติวงศ์ใดสักคนหนึ่งเลย ท่านได้เห็น
 แต่หน้าเราน้องกับพี่นี้แล้ว ท่านพอได้ทุเลาเบาบางความทุกข์ เดียวนี้ท่านไม่ได้เห็นหน้าเราต่อไปอีก
 เลย โอ อย่างนี้ท่านคงอยู่แต่เอกา คงจะโศกระทมลึ้มสลบ ตั้งแต่พลบค่ำจนถึงเช้า ท่านคงจะระทม
 ทุกข์จนกระทั่งสิ้นพระกำลัง คุณน้ำตระพังหน้าแล้งถูกดวงอาทิตย์ร้อน

น้ำนั้น ก็พร้อมลงวดเหือดแห้งหมดสิ้นไป ภูษณาน้องเอ๋ย ทุกข์นี้ยาวนานถลำยิ่งกว่าทุกข์ผอง
ทั้งหลาย ที่พราหมณ์เกิดทูลทำโทษเราทั้งสองนี้ไปอีก อิม เต ชมพูภา รุกขา น้องเอ๋ย อันว่าต้น
ชมพูพฤษภยิ่งด้วยด้วยต้นโพบาย อันมีกิ่งก้านแผ่ออกเป็นพุ่มสาขา เงามฤกษาเป็นลำเนาอันสบาย
อันมีหว่า พุรุส (ต้นไม้ชนิดหนึ่งขึ้นในที่รกและ ยอดมีรสฝาด ใช้ทำยาแก้คันเป็นแผลพุพองได้)
ภูล (ต้นไม้ป่าชนิดหนึ่ง ใบมีขน คายากูก็มีลักษณะกลม มีกลีบเป็นชั้นๆ มีรสเปรี้ยว กินได้) พลวง
บงเคา (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีลูกกินได้) มะพร้าว ภูงองคาล (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) สาकु ไทร สูงแผ่ซัดกัน
จนร่มครึ้มเงาฉาย รากมันงอกยาวไกลพันกันยุ่งไปมาเกี่ยวข้องเสียดสีหากัน เราย่อมเอาทำเป็น
ชิงช้าแกว่งเล่น เราช้องเพลงเล่นเป็นการเที่ยวเล่นสบาย พระพายผายพัดเย็นเกษมสันต์ บุปผาเล่า
ย่อมมีโดยสีล่อๆ แดง เขียว ขาว ลอประเสริฐ เราย่อมจะเดินไปเก็บเอาบุปผามาถวายแด่
เสียดพระเกศา ประดับทั่วองค์ปราณ ทั้งสระสรงก็สบาย น้ำใสสะอาด มีผกาปทุมชาติขึ้นดงเขา
ปัก ทั้งดอกตัดตบงกช บัวแดงเหลืองขาวล่อๆ ขึ้นเป็นแถวๆ ส่วนเหล่ามัจฉาเล่า ก็มีตามฝูง
ต่างๆ กัน เราย่อมปราชัยคู่เล่นเป็นของเล่นทุกเวลา อิม โน หตุธิกา อสุสา โอ เสียดายรูปมูรีก
(สัตว์ 4 เท้าเป็นพวกสัตว์ป่า) ม้า ช้าง โด กระต่าย ละมั่ง กวาง เนื้อทราย คชสีห์ ที่พระวรบิดาทรง
ป็นพระราชทานให้เราเล่น ฯ เดียวนี้ เราทั้งของเล่น พลัดพรากจากที่สบายออกไปอยู่ไกลทำเป็น
ทาสพราหมณ์นี้แล ฯ

ภิกขเว คุณอนสงฆ์ผู้ทรงซึ่งศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อครั้ง

พระชาลีกุมาร กำลังพิลาปกันแสงกราบทูลพระวรบิดา ฝ่ายดาชชกพฤตอาจารย์ ก็ตามมาทัน ดีทูป
จับมัดพระราชกุมารทั้งสอง อยู่จำเพาะพระพักตร์พระวรบิดา (1) ฯ

ตมตถ์ ปกาเสนโต สตถา อาห อันธรรธรรมาโคไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดไม่แจ้งชัด
ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว มีพระบิณฑุรเป็นบาทพระคาถาดังนี้

นียมานา กุมารา เต	ปีตร เอตทพुरु
อมม อโรคฺย วชฺชาลี	ตุณฺจ ตาต สุจี ภว ฯ
อิม โน หตฺถิกา อสุตา	พลีพทุธา จ โน อิม
ตานิ อมฺมาย ทชฺชาลี	โสภนฺเตหิ วินฺสฺสตี ฯ
อิม โน หตฺถิกา อสุตา	พลีพทุธา จ โน อิม
ตานิ อมฺมา อุตฺติกุขนฺตี	โสภํ ปฏิวิเนสฺสตี ฯ

ภิกฺขเว คู่ก่อนภิกฺขุผองทั้งหลายเอ๋ย อันพระราชกุมารทั้งสองที่ดาชีแก่ชรากำลังมาจับ
นำเอาไปนั้น ได้กราบทูลพระชนกดังนี้อีกว่า บพิตรพระชนกเอ๋ย ขอประทานพระองค์ตรัสบอก
พระแม่ข้าพระองค์ด้วยว่า ข้าพระองค์ทั้งสองชาติกฤษณาสุขสบายไร้โรคาพยาธิมาเบียดเบียนเลย
บพิตรพระวรบิดาเอ๋ย ส่วนพระองค์เล่าก็ขอให้

(1) ฉบับอื่นว่า โส ชุชโก อาคณฺตุวา ครานั้นดาชชกพราหมณ์พฤตอาจารย์ตามมาทันพระราชกุมาร
ทั้งสอง แล้วจับมัดกระซกดีทูปบังคับให้เดินเอาไปไม่มีเมตตาปราณีเลย ฯ

ประกอบด้วยความสุขสบายทุกทิวาราตรี อิม โน หตุถิกา อสุตา บพิตรพระองค์เอย อันรูปปั้น ช้าง ม้า โค สิงโต สิงห์ ราชสีห์ ที่ท่านปั้นด้วยดิน ให้เราทั้งสองเล่นเป็นของเล่นแต่ทุกวันนี้ ขอพระองค์มอบให้บอกไปยังพระแม่ให้ด้วยพระเจ้าข้า เกรงพระแม่เราทั้งสองท่านเห็นรูปปั้น เหล่านั้นแล้ว พระแม่เราทั้งสอง จะบรรเทาสิ้นความเศร้าโศกได้บ้าง ท่านไม่จำเป็นต้องนี้กระลึกถึงเรา ทั้งสองมากเกินไป ฯ

ตทา มหาสตุตสฺส ปุตุเต อารพฺภ พลวโสโก อุปฺปชฺชิ หทยมฺถิ อุณฺหํ โอลฺลหิ เวลานัน พระบาทศรีเวสสันดรบรมหาสัตว์ พระองค์สดับคำพระราชกุมารทรงพระกันแสงพิลาปเป็นอย่าง ยิ่งดั่งนั้น พระองค์ก็มีพระหฤทัยเศร้าโศก สงสารเวทนาพระราชบุตรทั้งสองเลิศล้ำพันประมาณ มี พระหฤทัยร้อนแสบ อยู่ไม่เป็นสุข คิดๆ ซัดๆ ในพระอุรา สิ้นคิดๆ ทว่าทั้งพระองค์ มีอุปมาประดุจ เกสรราชสีห์จับช้างสารตกน้ำมัน หรือหนึ่งจุพระจันทร์ได้อยู่ในกำมือพระราหู ปณฺณสาละ ปวิสิตฺวา จึงเสด็จเข้าไปสู่บรรณศาลา มีพระหฤทัยเกรียมกรมซ้ำพระพักตรา ทรงพระจินดาครุ่นคิดนึก สงสารพระราชบุตร สิ้นรื้อรันทดทว่าทั้งพระกาย ฯ

ตมคฺคํ ปกาสนฺโนโต สตุถา อาห อํนอรรธธรรมไฉยังไมปรากฏ บทพระบาลีไฉยังไมแจ้ง ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาทูลสวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้

ตโต เวสฺสนฺตโร ราชา

ทานํ ทตฺวาน ขตฺติโย

ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา

กถุนํ ปรีเทยํ ฯ

ลำดับนั้น พระบาทศรีเวสสันดร ครั้นพระองค์พระราชทานพระราชบุตรทั้งสองแก่พราหมณ์แล้ว เสด็จเข้าไปในบรรณศาลา ทรงพระกัณแสงโศกาพิลาปคร่ำครวญมากมายมหิมา ฯ
ลำดับต่อจากนั้น พระบรมโพธิสัตว์ทรงแถลงพระพิลาปเป็นบาทพระคาถาดังนี้

กนฺวชฺชจฺฉาตา ตลิตา

อุปรุจฺเจนฺติ ทารกา

สายํ สํเวสนากาเล

โก เน ทสฺสติ โภชนํ ฯ

กนฺวชฺชจฺฉาตา ตลิตา

อุปรุจฺเจนฺติ ทารกา

สายํ สํเวสนากาเล

อมฺม จาตมฺห เทถ โน ฯ

กถนฺนุ ปถํ คจฺฉนฺติ

ปตฺติกา อนฺุปาหนา

สนฺตา สฺสณฺเห ปาเทหิ

โก เน หตฺถे คเหสฺสติ ฯ

กถนฺนุ โส น ลชฺเชยฺย

สมฺมุขา ปหฺรํ มม

อทฺฐกานํ ปุตฺตานํ

อลชฺชี วัต พฺราหฺมโณ ฯ

โยปิเม ทาสีทาสสฺส

อลฺลโณ วาปน เปสิโย

ตสฺสาปิ สุวิหีนสฺส

โก ลชฺชี ปหฺริสฺสติ ฯ

วาริชฺสเสว เม สโต

พนฺธสฺส กุมินามฺเษ

อกุโกสฺติ ปหฺรติ

ปิเย ปุตฺเต อปสฺสโต (1) ฯ

(1) วรรณนัย ปน อปสฺสโตติ อกาโร นิปาตมตฺตุนฺติ ทิสฺสติ ฯ

โอ ลูกรักทั้งสองพ่อเอ๋ย ตะวันขึ้นป่านี่แล้ว สมเจ้าจะหิวอาหาร ใครจะเมียงมอง ให้
อาหารเข้ากิน เห็นแต่ตาชุกพดณาจารย์ จะมีแต่ความกลัวตกใจยิ่งนัก เจ้าร้องหาน้ำใครจะให้ดื่ม
ลูกรักพ่อเอ๋ย ตะวันขึ้นลิบบ้านคณีนี้อแล้วเจ้าย่อมจะต้องทวงอาหารแม้ว่า บพิตรพระแม่เอ๋ย เราทั้ง
สองหิวข้าว แม่เจ้าก็หาอาหารให้กิน เจ้าร้องหาน้ำ แม่เจ้าก็หาน้ำให้ดื่ม ป่านี่แล้วเจ้าจะทวงใครๆ
จะกรุณาปรานีให้อาหารเข้ากิน **กณฺหุ ปถิ คจฺจนฺติ** โอ้ลูกรักพ่อเอ๋ย สงสารเท่าไรวเล้กเดิน
เหยียบบนทรายร้อนคงจะพุพองแตกเลือดไหล ถูกพราหมณ์มดตีพาเดินไป **โก เน หตุเถ คเหตุสฺติ**
ลูกเอ๋ย ใครจะจูมมือเจ้าเป็นเพื่อนเดินตามมรรคา **กถิ โส น ลขฺเขยฺย** โอ ดังเรากิดนี้แล้ว พราหมณ์
นั้นมันไร้ความละอายอะไรยิ่งนัก มันตีประชิดต่อหน้าเราไม่หมายปรานีแล้วพาเดินไป ยิ่งกว่าทาส
ไถ่ด้วยเงินเทจาก **อุยฺปิ เม ทาสิตาสฺส อญฺโณ วา ปน เปติโย** ถึงแม้ผู้ใดผู้หนึ่งมาทำเป็นทาส
ชายหญิงของเรา ถึงแม้ความผิดถูกแค่ไหน เขายังคิดเกรงใจว่าเป็นทาสพระบาทศรีเวสสันดร
เขาหัวนกลัวกลัวอำนาจไม่อาจตีทุบเลย ฯ เจ้าพราหมณ์เก่าๆเก่าๆตระหนักริษยาสามหาวก็กระนอง
ไม่อาย มันตีทุบด้วยไม้เท้าหวดด้วยปลายเถาวัลย์ตามแตกเลือดไหลพรากอยู่จำเพาะหน้าเรา ไม่คิด
เมตตาสงสารสักน้อย

เลย **วาริขเสฺสว เม สโต พนฺธสฺส กุมิโน มุเข** ชุกพราหมณ์มันคำตีทุบลูกทั้งสองเป็นที่รักอยู่
จำเพาะหน้าเรานี้ เราร้อนใจพันประมาณ เรากิดดูไป ลูกเราทั้งสองคุงดังปลาเข้าไซ จะถอยมาหลัง
ต้นกับจุกปิดไซ ดันไปข้างหน้าดันกับกรวยไซ พระบรมโพธิสัตว์ทรงพระกันแสง โศกพิลาปด้วย
ความรัก พระราชบุตรทั้งสองเลิกล้นพันประมาณ พระองค์ตรัสคิดแต่ในพระราชหฤทัยว่า
พราหมณ์เก่าแก่นั้นเบียดเบียนลูกเราอะไรถึงขนาดนี้หนอ ทรงใคร่ครวญดังนั้นแล้ว พระองค์มีอา
ยยับยั้งพระกันแสงโศกได้เลย จึงทรงพระจินดาว่า ตัวเราตามไปตัดคอพราหมณ์เก่าแก่นั้นก็ได้
หรือ **เออาลฺล** เรากลับมาในกาลบัดนี้เอง ฯ

ครั้นพระมหากษัตริย์ทรงใคร่ครวญดังนี้แล้ว กลับเป็นทรงพระจินดาในพระทัยอีกว่า
ธรรมดาผู้มีธรรมสัปบุรุษตั้งจิตปรารถนา เป็นพระพุทธานุชาตวัชฌมวิภูสสาร ได้เอาลูกให้ไป
เป็นทาสขาทานแล้ว เห็นเพียงขาทานมันทำทุกข์โทษลูกถึงขนาดนั้นไซ้ กลับเป็นแปรเปลี่ยนจิต
ความคิดร้อนกระหายหวนเสียดาย แล้วมีความคิดไปทำทุกข์โทษเขาอีกนั้น ไม่สมควรเลย
มีพระปริวิตกคลาถา แกลงพระดำริแห่งพระบรมโพธิสัตว์นั้นให้แจ้งชัดดังนี้ว่า

อาทู จาปี (1) คเหตุวาน

ขคุถิ พนฺธิย วามโต

(1) มีฉบับบาลีอื่นว่า “**ธนูจาปี**” แปลว่าโก่งธนู ดังนั้นก็มี ฯ

อานิสฺสามิ สเก ปุตฺเต

ปุตฺตานํ หิ วโธ ทุกฺโข ฯ

อภฺจฺจานเมตํ ทุกฺขรูปํ

ยํ กุมารํ วิหณฺณเร

สฺตยฺจ ชมฺมมณฺณาย

โก ทตฺวา อนฺตปฺปติ ฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเอ๋ย ครั้นพระบาทศรีเวสสันดรบรมบพิตรทรงคิดรำพึงในพระราช
หฤทัยว่า เราจะเอาพระเกาทัณฑ์พร้อมพระขรรค์ศรใส่สะพายบ่าข้างซ้าย แล้วเราจะตามไปฆ่า
พราหมณ์ให้กษัยชีวิต เราค่อยเอาลูกเราทั้งสองกลับมาแล เพราะมันไม่รักครอบครองรักษาโดยทนุ
ถนอมเลย มันยอมเบียดเบียนตีทุบลูกเราเป็นพันลี้กมเหมา ให้เป็นทุกข์ยิ่งพันประมาณ ฯ พระบรม
โพธิสัตว์ ทรงพิโรธพราหมณ์นั้นอย่างยิ่ง แต่ด้วยเหตุพระองค์รักปัญญาสรเพชญดาณุนั้นยิ่ง
กว่า จึงกลับแปรพระราชหฤทัยคิดว่า โอ ! เจ้าเวสสันดรเอ๋ย อันทุกข์ใดนา ที่พราหมณ์มันตีทุบ
เบียดเบียนลูกทั้งสอง อันว่าทุกข์มีสภาพดั่งนั้น มิใช่เป็นต้นเป็นเหตุจะไปเบียดเบียนพราหมณ์นั้น
เลย ธรรมดาประเพณีแห่งพระบรมโพธิสัตว์ ให้ลูกรักไปเป็นทานแล้ว ท่านไม่เคยร้อนกระหาย
เสียดายภายหลังเลย ฯ

อันว่าพระโพธิสัตว์พระองค์รำลึกไปถึงประเพณี แห่งพระบรมโพธิสัตว์จากโบราณโน้น
ที่ท่านปรารภนาเป็นพระพุทธานั้นท่านไม่เคยละเว้นทำมหาบริจาตทั้ง 5 ประการคือ ธนบริจาต 1
องคบริจาต 1 ชีวิตบริจาต 1

บุตรบริจาค 1 ภริยาบริจาค(1) 1 จนกระทั่งทำมหาบริจาคนั่นเองจึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล ฯ
 อันตัวเราเล่า ถ้าไม่ได้เข้าในช่วงเวลาระหว่างพระโพธิสัตว์แต่โบราณ ไม่ได้ให้ภรรยาถูกเป็นทาน
 เลย เช่นนี้ตัวเราปรารถนาจะให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้นเล่า ไม่ได้เลย ฯ ครั้นพระองค์ทรง
 ใคร่ครวญดังนี้แล้ว จึงคิดเทียบพระองค์เองว่า ดูก่อนเจ้าเวสสันดรเอ๋ย เจ้าไม่รู้หรือ การให้ทานลูก
 ไปทำเป็นทาสผู้อื่นนั้นมันเป็นทุกข์ ก็เจ้าขอมรู้พร้อมสรรพแล้วเล่า เหตุใดเลย ก็เจ้าคิดตามไปฆ่า
 พราหมณ์นั้น ธรรมดาเหล่าคนผองเล่าเขาให้ทานแล้ว เขาไม่เคยถดถอยหลังคุดเจ้านี้เลย ฯ เหตุนี้
 ตั้งแต่วันนี้ไป อย่าว่าพราหมณ์มันดีทูปนาไปเลย แม้แต่มันจะฆ่าลูกเราทิ้งไปก็ดี ก็แล้วแต่การ
 กระทำมารยาธมันเถอะ ฯ อันพระบรมโพธิสัตว์พระองค์ทรงอธิษฐานสมาทานมั่นคงซึ่งทานบารมี
 ตั้งไว้ในพระหฤทัยแล้ว จึงเสด็จออกจากบรรณศาลา มาประทับ ณ ปากประตูเหนือแท่นหิน
 มีพระองค์นั้นลอบประจักษ์รูปปฏิมาทองอันช่างเขารจนา ประไพยิ่งนักแล ฯ

ขุชโกปี บพิตรเอ๋ย อันดาซุชกแก่พฤตอาจารย์ลุกขึ้นจากหกล้มเมื่อใด ก็รีบควนคว่ำจับได้
 ไม่เท่าวิ่งกระโผลกกระเผลกร้องคำราม

(1) ธนบริจาค คือสละทรัพย์สมบัติให้เป็นทาน ฯ องคบริจาค สละอวัยวะเล็กใหญ่ของร่างกายให้
 เป็นทาน ฯ ชีวิตบริจาค สละชีวิตให้เป็นทาน ฯ บุตรบริจาค ยกลูกให้เป็นทาน ฯ ภริยาบริจาค
 ยกภริยาให้เป็นทาน ฯ

ตามมาจับพระราชกุมารทั้งสอง ตีทุบอยู่จำเพาะพระพักตร์พระบรมโพธิสัตว์ แล้วผูกพาเดินเอาไป
แล ๑ เวลานั้นพระราชกุมารทั้งสองทรงพระกันแสงโสภณพิลาปมหีมา เจ้าชาลิมีบัณฑิตไปยังนาง
กฤษณาดังมีบาทพระกาธาดังนี้

สจฺจํ กิเรวมาหํสุ	นรา เอกจุจฺยา อิช
ยสุส นตฺถิ สกา มาตา	ยถา นตฺถิ ตเถว โส ๑
เอหิ กณฺเห มริสฺสาม	นตฺตตฺโต ชีวิตน โน
ทินฺนมหาปี ชนินฺเทน	พฺรามาณฺณสุส ธนสิโน
อจฺจายิกสุส ลุทฺทสุส	โย โน คาโวว สุมฺภติ ๑
อิม เต ชมฺพุกา รุกฺขา	เวทิสสา สินฺธุวริตา
วิวิชานิ รุกฺขชาตานิ	ตานิ กณฺเห ชหามเส ๑
อสุสฺสตุลา ปนฺธา เจเม	นิโครฺฐา จ กปิฺตฺถนา
วิวิชานิ ผลชาตานิ	ตานิ กณฺเห ชหามเส ๑
อิม ติฏฺฐนฺติ อารามา	อัย สิตฺถกกา นที
ยตฺถสุสฺส ปุพฺเพ กิพฺพาม	ตานิ กณฺเห ชหามเส ๑
วิวิชานิ ปุพฺพชาตานิ	อสุมี อูปริ ปพฺพเต
ยานสุสฺส ปุพฺเพ ฐาเรม	ตานิ กณฺเห ชหามเส ๑
วิวิชานิ ผลชาตานิ	อสุมี อูปริ ปพฺพเต
ยานสุสฺส ปุพฺเพ ญฺญชาม	ตานิ กณฺเห ชหามเส ๑

อิม โน หตุถิกา อสุธา

พลีพทุธา จ โน อิม

เยหิสสุ ปุพเพ กิพาม

ตานิ กณฺเห ชหามเส ฯ

กณฺเห คุณ่อนนางกณฺณมาน้องขอครักพี่เอ๋ย พี่เคยได้ยิมน่านักปราชญ์บางจำพวก ณ โลกนี้ กล่าวเป็นเรื่องจริงอะไรถึงขนาดนี้ ว่าถ้าใครคนใดเกิดมาจากอุทรแม่แล้ว คือว่ายังไม่ทันโต อยู่เป็น เด็กเล็กคุณเรานี้เอง ถ้าหากว่าแม่พลัดพรากนिरาสไปแล้ว กณฺณาทองพี่เอ๋ย เด็กนั้นท่านถือ เหมือนว่าตายแล้วแน่นอน ฯ มากณฺณาทองพี่ เราทั้งสองตายไปประเสริฐกว่า มีชีวิตรอดอยู่ทำไม พระวรบิดาพระราชทานให้กับตาแก่ใจโหดร้ายคึกคะนองตีทุบเราทั้งสอง ไร้ความปราณี คุณเป็นคนเลี้ยงโคตีฝูงโค ไม่มีเมตตาปราณีสักน้อยเลย อิม เต ชมฺพุกา รุกฺขา โอกณฺณาทองพี่เอ๋ย อาลัย ถึงต้นชมพูพฤษดิ์ มากด้วยกิ่งก้านสาขานุปผาใบสนุกอย่างยิ่ง เป็นของเล่นของเราอย่างนั้น โอ อย่างนี้แล้วเรากงพรากออกจากต้นไม้นี้เหล่านั้นแล้ว ฯ โอ กณฺณมาน้องเอ๋ย อันว่าขนุนหนึ่ง กระสัง รัง ไทร ข้าวโพด อันประกอบด้วยผลดอกรวมมายถึยิบพรีดไปหมดบานขาวด่างพริ้ว เหมือนกับสีเม็ดลูกเดี๋ยย้อมมีสีต่างๆ ย้อมพรากนिरาสสิ้นแล้ว ฯ กณฺณาทองพี่เอ๋ย อันรูปปั้นช้าง ม้า โคถนัด พระชนกเคยปั้นให้เป็นของเล่นหย่อนอารมณ์ของเรา กณฺณาเอ๋ย เดียวนี้ต้องพราก นिरาสสิ้นแล้ว ฯ

ขุน พราหมณ์ เอกสุมี วิสมภูฐาน ปกขลิตวา ปตติ บพิตรเอย อันว่าชุกพราหมณ์นำ
กุมารทั้งสองเดินไปถึงที่หนึ่งไม่ราบเรียบ บากบั่นขมิขมันเดินแข็งแรง กระโพลกกระเผลกพลัด
สะดุดเท้าล้มพังพาบลงไปอีกครั้ง ไม่ได้ลุกขึ้นเร็วๆ อันคับนั้น เจ้าชาลิกับนางกฤษณา ครั้นได้
หลุดออกจากการผูกมัดของพราหมณ์ มีร่างกายสิ้นรันทดท้อวงศ์ปราณ มีอุปมาดุจไก่ที่เขาฆ่า
จึงพระราชกุมารทั้งคู่ชวนกันรีบวิ่งไปยังพระวรบิดา อย่างรวดเร็วรีบด่วนไม่รีรอเลย ฯ

ตมตถ์ ปกาเสนโต สตฺถา อาห อํนอรรธธรรมาไยยังไมปฺรากฺกฺข บพพระคาเลาไยยังไมแจํง
 ชาติ กรันพระองคไค้ตรัสรู้แลว มีพระบณฺฑุรกับภิกษพองท้งหลายว่

นัยมานา กุมารา เต

พราหมณ์สุต ปมฺญจีย

เตน เตน ปฐาวิตุ

ชาติ กอนุกหะชิโน จูโกล ฯ

ภิกขุ พวกคุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันว่าเจ้าชालิกับนางกฤษณา เมื่อไรพราหมณ์นั้นล้มพังพาบไป ก็ชวนกันวิ่งออกไปสู่สำนักพระวรบิดา มีตัวตันรันทด ๆ เมื่อนั้น ชุชกพราหมณ์ถูกขึ้นว่องไว อย่างรีบด่วนจับได้เถาว์ลี้กับไม้เท้า วิ่งไปทั้งร้อนใจ แก่โกรธอย่างยิ่งคุณเป็นไฟบรรลัยกัลป์ ว่าบ๊ะโฮ เด็กคือกระด้าง วิ่งเก่งอะไรอย่างนี้ ก็จะตีให้หลังแตกเตี้ยนี้เองไม่หลอกเลย ตาแก่

จับผูกกระชับแล้วตีด้วยไม้เท้า ไร่เมตตাপราณีกว่าคำรามเตือนว่าถ้ามีงไม่เดินจะถูกรไม้เท้าฟ่อแก่
เดี๋ยวนี้เองแล ๆ

ตมตลั ปกาสนุโศ สตุลา อาห อันนรรถธรรมไคยังไมปฺรากฎุ บทพระบาลีไคยังไมแจัง
 ชัด ครันพระองคไคตรัสแล้ว พระองคตรัสซึ่งบาทพระคาถาดังนี้ว่า

ตโต โส รชชุนาถาย

ทฤษฎีจาทาย พุราหฺมโน

อาโกญนโต เต เนติ

ตีวีราชสูตร เปกขโต ฯ

พราหมณ์ชรามีใจโหดเหี้ยม จับได้เถาว์วัลย์กับไม้เท้า ตามไปมัดตีพาพระราชมารทั้งสอง
เดิน อยู่จำเพาะพระพักตร์พระบาทศรีเวสตันดรราชณีย์ ไม่มีความยำเกรงใจสักนิดเลย ฯ

อันว่านางกฤษณาเมื่อใดพราหมณ์แก้จับกระตุกลากดึงเอาไป นางก็หันหน้ามาทรงพระ
 กันแสงพิลาป กราบทล่ออ่อนวอนพระชนกสมควรให้ส่งสารภรรยานักประมาณ ฯ

ตมตลั ปกาแสนโต สตฺตา อาห อ้นอรรธธรรมไดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีไดยังไม่แจ้ง
 ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสแล้ว พระองค์ได้ประกาศตำแดงซึ่งคาถาดังนี้

ตำ ตำ กณหา ชินาโวจ

อย่ ม่ ตาต พราหมโณ

តន្ត្រីជ័យា បណ្ឌិតកេរ្តិ៍

อ เร ชาต้ว ทาสัยั ๑

น.จารย์ พราหมณ์ ตาต

ธมมิกา โหนดิ พราหมณา

ยุกุโข พุราหุมนวณูณน

ขาทิดุ์ ตาต เนติ โน

นิยมนา ปิสาเจน

กิณฺหุ ตาต อุทิกฺขติ ฯ

ภิกฺขเว คุณก่อนภิกฺขุของทั้งหลายเอ๋ย เมื่อนั้นนางกฤษณาทรงพระกัณแสง กราบทูลพระวรวบิดาว่า บพิตรพระชนกเอ๋ย พราหมณ์นี้มันดีลูกด้วยไม้เท้าเจ็บแสบอย่างยิ่ง ประหนึ่งเป็นทาสเกิดในบ้านมัน ไม่ใช่เป็นราชบุตรพระองค์เลย บพิตรพระชนกเอ๋ย ธรรมดาพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมมีธรรมสัปปุรุษ ส่วนพราหมณ์แก่นี้ผิดนอกฉบับธรรมเลิศล้ำทูลชนไว้สัปปุรุษเสียเลย บพิตรพระชนกเอ๋ย ตาแก่นี้มันไม่ควรเป็นพราหมณ์แท้จริงมาขอเราทั้งสองไปทำเป็นทาส ตั้งเป็นยักษ์ใหญ่ทะมึนแปลงตัวเป็นพราหมณ์ จนกว่าได้เราทั้งสองเอาไปกินเนื้อไม่รู้ บพิตรพระชนกเอ๋ย เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วไฉนก็พระองค์ปล่อย ให้ตาปีศาจพาเอาเราไป ไฉนพระองค์ไม่พิจารณาเมตตา สงสารสักนิดเลย ฯ

เมื่อนางกฤษณาภุมาริกษัตริ์ กราบทูลพระวรวบิาดังนี้แล้ว ก็ส่นรื้อรันทอดท้วงค้ปราณพราหมณ์ก็จับลากนำเอาไปไว้ปราณิ พระมหากษัตริย์ก็ทรงพระกัณแสงเศร้าโศกามีความกังวลด้วยทุกข์ เกิดมีพระหฤทัยร้อนขัดข้องอัดอั้นตันพระอุรา จนถึงพระพักตราขึ้นแดงสุกหลุกลามถึงพระนาสา จนถึงถอนหายใจออกเข้าไม่ได้สะดวกต้องถอนหายใจทางพระโอษฐ์ หยดน้ำพระเนตรเกือบจะเป็นเลือด

จึงพระองค์ รำพึงอิงอิงด้วยความคิดตรอมตรมในพระราชหฤทัยว่า โอ ทุกข์เรานี้หนักพันประมาณถึงขนาดนี้ นี่เพราะเกิดมา เนื่องจากความเสน่หาความรัก ถ้าเช่นนั้น เราต้องตัดบาบัดใจรักเสน่หาให้ใสสะอาดออกจากสังสารวัฏ จึงพระโพธิสัตว์พระองค์เอาพระปัญญาสรรรเพชญญาณมาบรรเทาความรักเสน่หาลงได้แล้ว พระองค์ประทับอยู่นิ่งคจตามปกติแล ฯ

อันว่าพระราชกุมารทั้งสอง ตาซุชกพรหมณ์ตามจับกลับพาไปไกลทุรคม แต่ยังไม่ทันถึงปากประตูป่าแห่งพนมคีรีวงกต นางกฤษณากษัตริ์ประเสริฐยิ่งทรงพระกันแสงรำพันพิลาปตลอดไปตามมรรคา คุณมีบาทพระคาถาทั้งหลายว่าดังนี้

อิม โน ปาทุกา ทุกขา

ทีโหม จตุธา สุตุคฺคโม

นีเจ โวลมฺพเก สุริเย

พฺรหฺมโณว ตเรติ โน ฯ

โอกนฺทามุหเส ภูตานิ

ปพฺพตานิ วนานิ จ

สรสฺส สิริสา วนุทาม

สุปฺติตฺเต จ อาปเก ฯ

คินฺถดานิ โอสฺสโย

ปพฺพตานิ วนานิ จ

อมมํ อาโรคฺย วนฺชาถ

อยํ โน เนติ พฺรหฺมโณ ฯ

วนฺชนฺตุ โภณฺโต อมฺมณฺจ

มทุที อสฺมาก มาตรํ

สเจ อนฺุปฺปติฏฺกามา

จิปฺปํ อนฺุปฺปเตยฺย โน ฯ

อยํ เอกปที เอติ

อุชฺฏํ คจฺจติ อสฺสมํ

ตเมวานุปปตยยาสิ	อปี ปสฺเสสิ โน ลหุํ ฯ
อโห วต เร ชฏีนิ	วนมฺลผลหาริยา
สุญฺญํ ทิสฺวาน อสุสมํ	คนฺเต ทุกฺขํ ภวิสฺสตี ฯ
อิติเวถํ หุ อมฺมาย	อุญฺจาลทฺธํ อนปฺปกํ
ยา โน พนฺเช น ชานาติ	พฺราหฺมณฺน ฐเนสินา ฯ
อจุจายิเกน ลุฑฺเทน	โย โน กาโวว สุมฺภติ
อปฺชฺช อมฺมํ ปสฺสเมสุ	สายํ อุญฺจาทิ อาคตํ ฯ
ทชฺชา อมฺมา พฺราหฺมณฺสฺส	ผลํ ชุฑฺเทน มิสฺสํ
ตทายํ อสิโต ฉาโต	น พาพฺหํ ตระเยยฺย โน ฯ
สุนา จ วต โน ปาทา	พาพฺหํ ตาเรติ พฺราหฺมโณ
อิติ ตตฺถ วิลปิตุ	กุมารรา มาตุคิทฺธิโน ฯ

โอ เจ้าพี่เอ๋ย ฝ่าเท้าเราทั้งสองย่อมพุพองหือเลื่อระบมหมดแล้ว ไหนทางไกล ไม่ปลอดภัยทุกลม พราหมณ์ยิ่งพยายามเร่งตีทูบพาเดินอย่างหนัก ทั้งพระอาทิตย์สถิตอยู่ ณ ที่ต่ำ แทบจะอัสดงคต กำบังหายไปจากราวป่าแล้ว เวลาปานนี้ เราย่อมได้เห็นสมเด็จพระชนนี แต่ไหนเลยเราจะได้เห็นพระพักตร์อีก ฯ ท่านพี่เอ๋ย ถ้าเช่นนั้นเราจะยกมือกระพุ่มอัญชลีประนมกล่าวไปยังเหล่าเทวดา อยู่ ณ สระสร่งทำน้ายอดไม้เหนือไพรพนมดงวัลย์ ขอให้ท่านทะยานไปทูลสมเด็จพระชนนีแห่งเราว่า พราหมณ์นี้มีนพาเรา จาก

อาศรมเดินบังคับมาถึงประตูป่าแล้ว เราทั้งสองไม่มีโรคพยาธิอะไรเบียดเบียนเลย อย่าให้พระชนนีท่านอภัยอาวรณ์วิตกมาถึงเราทั้งสอง จึงเจ้าชालิพยายามยกพระหัตถ์ทั้งสองตั้งจำนนขึ้นบังคับประนมบนบานซึ่งเหล่าเทวดาอยู่ ณ ดงไพรพนมนี้ว่า โจนุโต เทวสงฆาโย บพิตรเหล่าเทวดาทั้งหลายอันจำเริญเยอ บรรดาที่ประทับอยู่ในท่ามกลางเขาสูงพุ่มไพรก็ดี เสด็จประทับท่ามกลางพระณาคอยรักษาซึ่งไม้ทั้งหลายก็ดี เสด็จประทับระหว่างยอดหญ้าทั้งหลายก็ดี เสด็จประทับในระหว่างสระใส อันมีปทุมดอกบัวก็ดี บพิตรเอ๋ย ขอประทานท่านกรุณาเมตตาไล่ไป ทูลสมเด็จพระวราชนนีแห่งเราทั้งสองว่า ถ้าหากว่ามาตามเราทั้งสอง อย่ารีรอให้นานเลย ขอให้เสด็จมาเร็วๆ เกรงท่านไม่รู้จักทางตรงมุ่งจากพระบรมศาลามา เพียงแต่ทางเดินได้คนเดียว บพิตรเทพดาทั้งหลาย ขออัญเชิญให้ท่านมาตามทางนี้แล คาดว่าท่านได้มาเห็นเราทั้งสองนี้เร็วแล ฯ ดูก่อนภิกษุของทั้งหลายเอ๋ย อันพระราชกุมารทั้งสอง ทรงพระกันแสงคร่ำครวญทูลขออ่อนวอนเหล่าเทวดาอยู่ ณ ประตูพนมคีรีวงกต เหตุเพราะมีใจรักอภัยอาวรณ์พระวราดาบิดา ควรให้เมตตากรุณายิ่งนักแล ฯ

กุมารปพฺพ นิภูจิตฺต บพิตรเอ๋ย อาตมาภาพสำแดงแถลงธรรมวิเศษเทศนา พระมหาชาดก กัณฑ์กุมารบพพ อันประดับไปด้วยพระคาถา 101 พระคาถา ก็จบบริบูรณ์สมควรโดยซึ่งเวลานี้เอง แล ฯ

จบกัณฑ์กุมาร ที่ 8 แต่เพียงนี้

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ ๑

กัณฑ์มัทรี

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ยํ ปน รณฺญา มหาปจฺวี อุนฺนาเทตฺวา พฺราหฺมณฺสฺส ปิยปุตุเตสฺส ทินฺเนสฺส ยาว พฺรหฺม
โลกา เอกโกลาหลํ ชาตํ เตนปิ ภิษชิตหทยาวีรยํ หิมวฺนฺตฺวาสิโน เทวตาโย เตสํ พฺราหฺมณฺเณน นีย
มานานํ ตํ วิลาปี สุตฺวา มนุชฺยิสุ สเจ มทุทึ สกาลสฺสฺสว อสฺสมํ อากฺมิสฺสติ สว ตตฺถ ปุตุเต
อทิสฺวา เวสฺสฺสนฺตรํ ปุจฺฉิตฺวา พฺราหฺมณฺสฺส ทินฺนภาวํ สุตฺวา พลวสิเนเหน ปทานุปทํ ธาวิตฺวา
มหนฺตํ ทุกฺขํ อญฺญเวยฺยาติ ฯ

ยํ สพฺพญฺญตฺตญฺญานํ อันพระปัญญาสรรรเพชญดาญาณใด รณฺญา คือพระบาท
ศรีเวสสันดรบรรพชิตัว ครึ่งพระองค์ตั้งพระหฤทัยปรารถนา ตํ สพฺพญฺญตฺตญฺญานํ ซึ่งพระ
ปัญญาสรรรเพชญดาญาณนั่นเองแล้วไซ้ จึงพระองค์บริจาค พระราชบุตรทั้งสองเป็นที่รักให้ไป
เป็นทานแก่พราหมณ์ นียมานานํ พราหมณ์ก็พาออกไปให้พลัดพรากจากสมเด็จพระราชมัทรี
มารดา อันเป็นทานปรมัตถ์

บารมีแห่งพระองค์ ก็บังเกิดเป็นอัศจรรย์ แผ่นพื้นมหาปฐพีไหวสะเทือนสั่นร้าวเรียงรายทุกแห่งไป จนพรหมโลกโน้น (1) ฯ

บพิตรเอ๋ย กาลนั้น ชูชกพราหมณ์ผู้ร้ายกาจไม่กลัวเกรง นำพระราชกุมารเล็กๆทั้งสอง พระองค์ผูกด้วยเถาวัลย์แล้ว พาเดินไปตามทาง ถูกกรวดทรายร้อน อันมีพระบาททั้งสองพุดองหือ เลือดจะย่างพระบาทไม่ได้ พราหมณ์ชั่วสามายดีพาเดิน ควรให้สงสารกรุณาพระราชกุมารทั้งคู่ ไม่เคยรู้จักทุกข์ลำบากตากแดด ร้อนกระหายร้อนหาน้ำหิวอาหาร ไหนจะพลัดพรากจาก พระมารดาไม่เห็นพระพักตรา อันมีพระอุราประหนึ่งจะแตกแยกออกเป็น 7 เลี่ยง อันมีน้ำ พระเนตรไหลอาบรดทั้งสองพระองค์ ทรงพระกันแสงแฉกฟิลาปควรให้เอนี่จนตายอย่างยิ่ง ฯ อันว่านางกุมาริกฤษณา พยายามยับยั้งพระโศกาแล้วมีบัณฑิตกับพระชาลีว่า บพิตร

-
- (1) ส่วนความเดิมกัณฑ์มัถริบพะนี้ ตามมหาชาติบางฉบับ มีความเริ่มต้นแปลกดังนี้ โภ ธาวั
 คุก่อนสาธุสัพบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย อันพระปัญญาสรพษญดาญาณอันประเสริฐนั้น คือ
 พระโพธิสัตว์ทั้งหลายที่ปรารถนาแต่ก่อนมาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าฉันใดเล่า ก็พระบาท
 ศรีเวสสันดรพระองค์เอาพระราชบุตรทั้งสองให้ไปเป็นทานพราหมณ์แล ก็ทรงปรารถนา
 สรรพพษญดาญาณดุจพระพุทธเจ้าลำดับก่อนมานั้นแล ฯ เหตุแต่เดชะบารมีนั้นไซ้ร้ ผืนแผ่นดินมหา
 ปฐพีอันมีความหนาน้น 2 แสนเกินไปถึง 4 หมื่นโยชน์ มีอาจยับยั้งได้เลย ไหวสะเทือนรันทต
 ประคุดหน้งโคเขาซึ่งที่กลอง ซึ่งร้องเสียงดังไหวสะท้านเฟื่องฟุ้งลุกลามถึงสวรรค์พรหมโลกโน้น
 ย่อมเกิดเป็นโกลาหลย่งจลาจลอัศจรรย์ โดยเดชะบุตรบริจาภพระบาทศรีเวสสันดรบรม
 โพธิสัตว์ขัตติยมหาฤษีนั้นแล ฯ

พระพี่เลี้ยง เดียวนี้ มาเราจะสั่งฝากเหล่าเทวดาฟองทั้งหลายว่า บพิตรเทวดาทั้งหลายเอ๋ย ผู้สถิตอยู่ ณ พระไภรณี เกรงพระแม่เรามาจากป่า หากเราไม่เห็นเลย แล้วท่านจะวิ่งตามโดยซึ่งรอยเท้าของเรา มา ก็ขอให้เหล่าเทวดาทั้งหลาย ท่านกรุณาบอกให้พระแม่เรารู้ล่วงหน้าด้วย ว่าเราทั้งสองนี้ ย่อม ไร้ทุกข์ไร้ภัย ท่านอย่ากังวลพระหฤทัย คิดมาถึงเราทั้งสองเลย ฯ

อันว่าเทวดาฟองทั้งหลาย (1) ครั้นเมื่อได้ยินเสียงคร่ำครวญพระราชกุมารทั้งสององค์ทรง พระกันแสงไปหาพระวรวงษมารดา มีพระบันฑูรสั่งดังนั้น เหล่าเทวดาฟองไม้อาจที่จะยับยั้งซึ่ง ความโศกนั้นได้เลย แล้วกล่าวกันว่า คู่ก่อนพวกเรทั้งหลายเอ๋ย เดียวนี้ พระบรมโพธิสัตว์ พระองค์ให้ท่านพระราชบุตรที่รักทั้งสองแก่พราหมณ์ เหตุพระองค์อยากให้ได้ตรัสรู้พระปัญญา สรรเพชญดาญาณ ฯ ฝ่ายพระราช มัทรีเสด็จไปป่าแสวงหาห้วงมณฑลไม้ทั้งผอง ว่าถ้าพระนาง มาถึงแต่วัน หากพระราชบุตรไม่เห็นเลย แล้วพระนาง

-
- (1) ตามฉบับวรรณคดีมีความโดยสังเขปว่า ขณะนั้นพวกเทวดาพิเคราะห์ปรึกษากันแล้วก็มอบ งานให้เทวบุตร 3 องค์ว่า ท่านทั้ง 3 พึงต้องนิมิตตนเป็นราชสีห์ เสือโคร่ง เสือดำ แล้วไปกั้น ข้างทางที่พระนางเสด็จมา แม้ว่าพระนางอ่อนวอนขอทางอย่างไรก็อย่าเปิดทางให้เลย จนกว่า พระอาทิตย์อัสดงคดไปค่อยเปิดทางให้พระนางเดินไปสู่พระอาศรมบทโดยแสงดวงจันทร์ แล้ว ต้องรักษาป้องกันอย่าให้สัตว์ร้ายมีราชสีห์เป็นต้นไปเบียดเบียนพระนางได้โดยเด็ดขาด ฯ

จะทูลความ ครั้นเมื่อพระนางได้ข่าวแล้ว คงจะกราบลาไปด้วยความเสนาหาอาลัย ก็จะไปตามพระราชบุตรอันมีความโศกนั้นรันทดในพระหฤทัย มีพระอรุณอ่อนแสบ พระนางคงจะทรงพระกันแสงตรอมใจอย่างหนักจนซบผอม ตรากจนกษัยพระชนมาแน่นอนเลย เมื่อเป็นเช่นนั้น สมพระบรมโพธิสัตว์ จะทรงวังเวงใจอาลัยถึงระทมตรมตรอมในพระอุราแต่พระองค์เดียวเอง โอ๊ะโอ ! ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว อันว่าความพยายามใดเลย ก็จะได้เต็มกำลังต่อไปอีกได้ ถ้าเช่นนั้น มีแต่เราทำอุบายกลอุบายให้พระนางมาสู่อาศรมแต่วันได้เลย เทวบุตรคิดดังนั้นแล้ว จึงมีบังคับใช้ เทวบุตรทั้ง 3 องค์ อันเทวบุตร 1 องค์นั้นให้นิมิตตนเป็นราชสีห์ องค์หนึ่งให้นิมิตเป็นเสือโคร่ง อีกองค์หนึ่งให้นิมิตเป็นเสือดำ ให้ไปหมอบหนุนคอกอยู่ขวางทางแคบ ถึงแม้นางอ่อนนอน ปลอบโยนโหม่นสอทางอย่างไรก็ดี ก็อย่าเพิ่งเปิดทางให้นางไปได้เลย แล้วดูเวลาวิกาล ถ้าพระอาทิตย์คล้อยต่ำจนจะอัสดงคตแล้ว ค่อยท่านทั้งหลายเปิดทาง ให้พระนางเสด็จมา ฯ อีกโศดหนึ่ง ให้ระวังมองเกรงสัตว์มฤคพาละคนอย่างใดอย่างหนึ่งจะมาพาธาเบียดเบียน พระนางนั้นก็ให้กำจัดออกให้ไกล แล้วท่านทั้งหลาย ต้องผลัดเวรกันรักษาพระนางอย่าประมาทเลย ถ้าหากว่ามีสัตว์สามหาอย่างใดอย่างหนึ่ง มันมาพาธาเบียดเบียนพระนางมัทริกษัยพระชนม์ไปเมื่อใด พระเวสสันดรบรรพราชฤทัยพระองค์ทราบความแล้ว คง

จะทรงพระกันแสงโศกห้วงโยอาลัยถึง พระมัทริกษัยครมเหสีเป็นสตรีมีสติ ย่อมจะทำวัตรปรนนิบัติทุกวัน คงจะทรงตรอมใจอย่างหนักจนซบผอมในพระอุรา ไหนจะพระราชบุตราบุตรไม่เห็น พระพักตร์ ท่านคงจะยอมเป็นทุกข์ระทมตรมตรอมอนาถากำพร้าแต่พระองค์เดียวเอง ย่อมจะทรงเศร้าโศกนั้นไม่เคยขาดเลย ฯ อันความปรารถนาปัญญาสรพเพญญาญาณก็จะเคลื่อนคลายละลาย คลาดไกลไป อันพวกเราอีกเหล่าสัตว์ผองเท่าไรที่จะได้อาศัยพระองค์ก็จะวนเวียนกังวลอยู่ในวิฎสงสาร ฯ อีกประการหนึ่งเล่า โทษจะมีแก่เราพองทั้งหลายที่อยู่ในท่ามกลางไพรนี้ พระอินทราธิราชจะดำนิว่า เราดูตาย ไม่ดูแลเรื่อย ๆ ช่วยคอยผลัดเวรกันรักษาภักษัยทั้งสองพระองค์นั้นเลย ฉะนั้นแล้วท่านทั้งหลายอย่ารื้อรอนานเลย จงชวนกันไปเร็วแล ฯ

ตมตถ์ ปกาแสนโต สตถา อาห ฯ ย อตถ์ อันอรรถธรรมใด น ปากฏ์ ยังไม่ปรากฏ สตถา อันว่าพระศาสดาจารย์ ปกาแสนโต ครั้งพระองค์ทรงประกาศ ต อตถ์ ซึ่งอรรถธรรมนั้น ปากฏ์ ให้ปรากฏ อาห ก็ทรงสดสว่าเป็นอรรถบาทพระคาคาณังนี้

เตถ์ สาลปีต สุตวา

ตโย วาพา วเน มิดา

สีโห พุคฺโข จ ทิป จ

อิท วอนมพฺรฐุ ฯ

มา เหว โน ราชปุตติ

สายั อุณฺณาโต อาคมา

มา เหมมหาก นิพฺโกลเ

เหยยิตฺถ วเน มิกา ฯ

สีโห จ นํ วิเหเจยฺย

พยุคฺโข ทิปิ จ ลกฺขณํ

เนว ชาลิกุมารสฺส

กุโธ กณฺหาชีนา ลียา

อุกฺเขเนว ชียฺเยถ

ปติปฺตเต จ ลกฺขณา ฯ

บพิตรเอ๋ย เหล่าพวกเทวดา ได้สดับศัพท์เสียงร้องดังพระราชกุมารทั้งสองพระองค์แล้ว ไม่รอช้าเลยก็บังคับเทวบุตร 3 องค์ให้แปลงกายา เป็นราชสีห์ เสือโคร่งกับเสือดาว คอยกั้น ขวางทางพระนางมัทรีราชบุตรี เพื่อมิให้เสด็จไปสู่บรรณศาลา แต่บ่ายพระสุริยาคอยถึงเวลาพลบ ค่ำค่อยให้เสด็จกลับไป โดยแสงรัศมีแห่งดวงพระจันทร์ แล้วระวังรักษาป้องกันพระนาง ไม่ให้ สัตว์ตามหาอะไรอย่างหนึ่งมาเบียดเบียนได้เลย ฯ ถ้าหากว่าพระนางผู้ทรงซึ่งลักษณะ ท่านทุกคน ไม่รักษาป้องกันปล่อยให้ราชสีห์ เสือโคร่ง หรือเสือดาวเบียดเบียนพระนางให้กษัยพระชนมา คงจะเข้าชาติกับนางกฤษณา จะกษัยพระชนมาแน่นอนเลย แล้วพระเวสสันดรเป็นภัสดา จะประทับอยู่เอกาแต่พระองค์เดียวเอง เช่นนี้พระองค์คงจะเว้งว้างวังเวงใจเจ็บแสบในพระอุรา ไม่อาจจำเรณูเมตตาทวนาต่อไปอีกได้เลย ฯ

บพิตรเอ๋ย อันเทวบุตรทั้ง 3 องค์ ครั้นเมื่อได้รับคำสั่งเทวดาผู้เป็นใหญ่ ไม่รอช้าเลยก็ รีบคว้นไปจับไล่สัตว์มฤคผองทั้งหลาย มีราชสีห์เป็นต้นให้หลีกเลียงออกไปไกล แล้วตนเองนิมิตกา ยาเป็นสัตว์ทั้ง

3 ดังกล่าวมาแล้ว ก็ไปหมอบกราบหนุนคอยขวางทางพระนางเสด็จมานั้นแล ฯ

บพิตรเอย อันสมเด็จพระนางมัทรีศรีรัตนราชธิดา เสด็จลี้ลาไปแสวงหาผลาผล ครั้นเมื่อเกิดมีโกลาหลอัศจรรย์เป็นนิมิตในพระองค์ จึงพระนางทรงพระจินดาว่า โอ ล้นเห็นสุบินนิมิตเมื่อคืนนี้เลวร้ายยิ่งนัก ถ้าเช่นนั้นควรฉันเก็บเอาผลาผลกับหัวมันพองไปสู่อาศรมบทแต่วัน พระนางมีพระองค์สันดิกๆ พยายามอย่างพระบาทหาเก็บสะสมผลไม้กับหัวมันเล็กๆ น้อยๆ ใส่ในกระเชอพอฝากกษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์ แล้วพระนางทรงพระกันแสงพลางเดินพลางทรงรัญจวนประหนึ่งมีความกลัวในพระราชหฤทัย แล้วเสียมตะขอก็กุดจากพระหัตถ์ กระเชอสาแหรกก็พลัดหลุดออกจากพระอังสา พระเนตราข้างซ้ายเคื่อง พระเนตราข้างขวาเขม่น อีกโสดหนึ่ง อันดันไม้ไผ่ที่ไว้ผลก็ผันแปรเป็นมีผลสุกอ่อน ดันไม้ไผ่ที่มีผลสุกอ่อนก็ผันแปรเป็นไร่ผลแล ฯ ครานั้น มหาเมฆก็มีดรัมครึ้มทั่วทิศา พระนางทรงพระจินดาว่า โอ ทุกวันมานั้นฉันไม่เคยเห็นดังนี้เลย เพิ่งจะในวันนี้เอง จะมีเหตุอะไรก็มาเห็นแปลกถึงขนาดนี้ หรือว่าจะมีเหตุเภทอันตรายแก่ตัวฉัน หรือลูกฉันทั้งสอง หรือหนึ่งจะมีแก่พระบาทศรีเวสสันดรเหนือเกล้าของฉัน พระนางทรงพระดำริดังนี้แล้ว จึงทรงพระกันแสงพิลาปว่า

ขณิตุติกั เม ปติตัง	ทกขินกุกิ จ ผนทติ
อผลา ผลิโน รุกขา	สพพา มยุหนุติ เม ทิสา ๑
ตสุสา สายณุกาลมฺหิ	อสุสมาคมนํ ปติ
อตุณฺคตมฺหิ สุริเย	วาพา ปนฺเถ อุปฏฺฐหุํ (1) ๑
นีเจ โวลมฺพเก สุริเย	ทฺฐเร จ วต อสุสโม
ยญจ เนสํ อิตฺโต หิสฺสํ	ตนฺเต ภูณฺเชยฺยุ โภชนํ ๑
โส ฐฺน ขตฺติโย เอโก	ปณฺณสาตาย อจฺจนฺติ
โตเสนฺโต ทารเก ฉาเต	มมํ ทิสฺวา อนายตี ๑
เต ฐฺน ปุตุตกา มยฺหํ	กปณาย วรากิยา
สํยํ สํเวสนากาเล	จิรปิตาว อจฺจนฺเร ๑
เต ฐฺน ปุตุตกา มยฺหํ	กปณาย วรากิยา
สํยํ สํเวสนากาเล	วาริปีตาว อจฺจนฺเร ๑
เต ฐฺน ปุตุตกา มยฺหํ	กปณาย วรากิยา
สํยํ สํเวสนากาเล	วาริปีตาว อจฺจนฺเร ๑
เต ฐฺน ปุตุตกา มยฺหํ	กปณาย วรากิยา
ปจฺจุคฺคตา มํ ติฏฺฐนฺติ	วจุฉา พาลาว มาตรํ (2) ๑
เต ฐฺน ปุตุตกา มยฺหํ	กปณาย วรากิยา

- (1) แปลเอาความตามรูปบาลีคาถาดังนี้ “เสียมหลุดจากมือฉัน ตาข้างขวาเขม่น ไม้ผลเคยมีผลก็แปรเป็น
ไม่มีผล ทุกทิศมีดมัวทั้งหมด ๑ เมื่อฉันเดินมาสู่อาศรมบทในสายัณห์สมัย ทันใดมีมฤคสามหาวมา
ยื่นขวางทางอยู่ในเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต ๑
- (2) เวลานี้พระอาทิตย์ก็คล้อยต่ำใกล้ชายป่าพระอาศรมก็ยังไกลอยู่เลย

ข้าม.....

ปจจุคตา มํ ติฏฐนฺติ	หํ ตาวุปริปฺลฺลเต ฯ
เต นฺน ปุตุคตา มยฺหํ	กปณาย วรากิยา
ปจจุคตา มํ ติฏฐนฺติ	อสุสมฺมสุตฺตาวิหฺรโต ฯ
เอกายโน เอกปโต	สรา โสพุภา จ ปสฺสโต
อญฺญํ มคฺคํ น ปสฺสามิ	เยน คจฺเจยฺย อสุสมํ ฯ
มิกา นมตฺถ ราชานํ	กานนฺตฺมึ มหพฺพลา
ธมฺเมน ภาตโร โหถ	มคฺคํ เม เทถ ยาจิตา ฯ
อวรุทฺธสุตฺตาทํ ภริยา	ราชปฺตุตฺตสฺส สิริมโต ฯ

ผลาผลใดๆที่ฉันนำเอาไปจากป่าหิมพานต์นี้ เพื่อภักษัตริย์ทั้งสามพระองค์นั้น ฯ ทรงเคยแต่เสวยผลาผลนี้เองเป็นโภชนาหาร ฯ พระบรมภักษัตริย์นั้นเสด็จประทับอยู่แต่พระองค์เดียวเองในพระบรรณศาลา ทรงปลอบประโลมเด็กทั้งสองคนที่ร้องหิวอาหาร คอยมองทางแม่หายไม่เห็นไปถึงพระอาศรม โอลูกสงวนทองแม่เอ๋ย สมเจ้ากำพร้าเวทนานัก เวลาเย็นปานนี้ ถึงเวลาเสพเสวยโภชนาหารและดื่อกษีรแม่แล้ว ฯ

โอ ลูกสงวนยอดรักแม่เอ๋ย เจ้าทั้งสองกำพร้าเวทนานัก เวลาเย็นปานนี้เป็นเวลาเสวยจะร้องหิวจุลกุมกุกที่หิวน้ำ ฯ เจ้าคงรอคอยมองทางแม่ประดุจลูกโคน้อยชะเง้อหาแม่มั่น มิฉะนั้นประดุจหงส์ที่ติดอยู่ในโคลน ลูกสงวนทองของแม่คอยมองทางแม่อยู่ใกล้พระอาศรม ฯ โอ ทางที่ฉันเดินไปนี้ เป็นทางแคบเดินได้เพียงคนเดียว ไม่อาจเลี้ยวไปข้างไหนได้เลย เพราะอีกข้างมีสระอีกข้างมีบึง ฉันมองไม่เห็นมีทางอื่นอีก ที่จะหลบหลีกอ้อมไปให้ถึงพระอาศรมไม่ได้เลย ฯ จึงพระนางมัทริกกล่าวคำอ่อนวอนขอทางว่า ข้าแต่ราชามฤคผู้มีกำลังแรงกล้าฉลาดเฉลียวอยู่ในไพร ข้าพระองค์ขอไหว้อ่อนวอน ทุกท่านล้วนแต่เป็นพี่น้องโดยธรรมชาติ ขอทุกท่านเปิดทางให้ข้าพระองค์ไปด้วย ฯ ตัวข้าพระองค์นี้เป็นภริยาของพระราชบุตรผู้มีศิริ ที่ชาวศรีพิราษฏรเขานเรทศ ตัวข้าพระองค์ไม่เคยถูกรบกวนประมาทพระราชสวามี ประดุจพระนางสีดาเทวียอมอนูวัตไปตามพระหฤทัยพระรามพระราชสวามี ฯ ขอทุกท่านเปิดทางให้ข้าพระองค์แล้วเชิญไปพบลูกของท่านแล้วเดินออกหาถิ่นในเวลาเย็น ส่วนตัวข้าพระองค์ก็จะไปพบลูกทั้งสอง คือเจ้าชาลีกับแม่กฤษณา ฯ

ตฤจาห์ นาติมณฺณามิ	ราม สีสาวนุพพุตา ฯ
ตุเมห จ ปุตุเต ปสฺเสถ	สาย ลัเวสน์ ปติ
อหฺลจ ปุตุเต ปสฺเสยฺย	ชาติ กณฺหาชิน จุโณ ฯ
พหฺลจฺจิ มุลผล	ภกฺโข จายฺ อนปฺโปก
คฺโต อุปฺพุตฺม ทสฺสามิ	มคฺคฺ เม เทถ ยาจิตา ฯ
ราชปฺพุตฺติ จ โน มาตา	ราชปฺพุตฺโต จ โน ปิตา
ธมฺเมน ภาตโร โหถ	มคฺคฺ เม เทถ ยาจิตา (1) ฯ

โอ ! ตัวฉัน อัจฉริยะแปลอะไรอย่างนี้ เสียก็หลุดพลัดจากมือ ตาข้างขวาก็เกิดเขม่น
ยิกๆ ฯ ดันไม้ไผ่ที่เคยมีผลเป็นอย่างยิ่ง ก็แปรเขวเป็นไร้ผลแล้ว ส่วนอากาศก็มืดเหมือนหมอกลง
อับชื้นทุกทิศแล้วพระนางทรงพระกันแสงพลางเดินพลาง พระเนตราคอยสอดส่องมองไปยัง
พระอาทิตย์ ทรงพระจินดาว่า โอ สุริยาก็บ่ายคล้อยไปแล้ว นิมิต্তก็เกิดมีปรากฏ ถ้าเช่นนั้น ฉันไม่
อยู่นานเลย กลับไปแต่วันสักหน่อยก็ได้หรอก ฯ เมื่อเป็นเช่นนั้นในพระราชหฤทัยของพระนาง
ย่อมจะทรงปรารมภ์คิดตรองรำพึงถึงกษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์ พระนางทรงพระกันแสงพลางอย่าง
พระบาทพลาง พระเนตรย่อมจะทรงเหลียวเมียงมองตามทางซึ่งดำเนิน ครั้นไปถึงชอกแคบทันใด
นั้นพบปะโดยบังเอิญกับ

-
- (1) อีกหนึ่งเล่า หัวมันผลไม้ของข้าพระองค์นี้มีมาก ทั้งอาหารโภชนานี้ก็มีไม่น้อยเลย ข้าพระองค์
ขอแบ่งแจกให้ท่านครั้งหนึ่ง ข้าพระองค์ขออ้อนวอนขอให้ทุกท่านเปิดทางให้ข้าพระองค์ด้วย
ฯ มารดาของข้าพระองค์ก็เป็นราชบุตรี บิดาของข้าพระองค์ก็เป็นราชบุตร ทุกท่านเป็นพี่น้อง
โดยธรรมชาติ ข้าพระองค์ขออ้อนวอนขอทุกท่านเปิดทางให้ข้าพระองค์ไปด้วย ฯ

สัตว์ทั้งสาม หมอบเอาหัวหันมาสู่พระนาง แล้วกระหึ่มคำรามอันมีเสียงสนั่นหวั่นไหว สันทั้งปลุกไฟควรรให้ส่งสารปรานี สมเด็จพระนางมัทรีกษัตริย์ ก็ทรงสะดุ้งกลัวตกตะลึงใจหาย คุณพระขงฆ์ลงพยายามดำรงพระสติ สมเด็จพระกษัตริย์พระนางยกพระหัตถ์ทั้งสองประนม แล้วมีพระบัญชาอรอุณวอนโลมว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นตระกูลราชามฤคประเสริฐเอย ท่านแล มีฤทธิ์อานุภาพยิ่งใหญ่กว่ามฤคสัตว์จตุบาททั้งหลายอยู่ ณ พนมคีรีวงกตนี้ ท่านย่อมมีเมตตาแก่เรา ฯ อันพระบาทศรีเวสสันดรบรรพชาตระกูล เข้ามาก่อนสร้างพระผนวช บวชเป็นดาบส มีแต่ข้าเป็นศิษย์มาอยู่ปรนนิบัติทุกวัน เดียวนี้ จวบเวลาวิกาลจะเสวยผลาหาร ข้าพระองค์จะนำไปถวายพระองค์ ณ พระบรมสาลา ก็ขอเจ้าชีวิตทั้งหลายผู้เมตตา เปิดทางให้ข้าพระองค์จะไป ณ เวลานี้เองแล ฯ

อันสัตว์ทั้งสามครั้นเมื่อได้ยินพระเสาวนีย์พระนางอุณวอนเท่าไรๆ ก็ดี ก็ไม่อาจจะเปิดทางให้เลย แล้วยังทำเป็นคำรามนั้นมากยิ่งขึ้น ฯ อันพระนางมัทรีเห็นสัตว์ทั้งสามคำรามดังนั้นแล้ว ย่อมมีพระองค์นั้นสั่นรันทด มองหาทางจะหลีกวิ่งหลบออกไม่ได้เลย แล้วพระนางทรงพระกัณแสง คิดเกรงมฤคทั้งสามเบียดเบียนให้มอดม้วยพระชนมา พระราชสวามีกับพระบุตรทั้งสองคงจะกำพร้า พระนางจึงทรงพระกัณแสงพิลาปว่า โอ เจ้าชีวิตข้าพระองค์เอย เริ่มตั้งแต่ข้าพระองค์

ได้มาเป็นบาทบริจาริกาบำเรอพระองค์อยู่นครแห่งนี้เลย พระองค์มักจะทรงพระเมตตาข้าพระองค์มัทรี ไม่ให้ขุ่นข้องหมองใจเลย ครั้นออกจากราชสมบัติทั้ง 4 พระองค์ มาประทับอยู่ ณ ไพรพนมคีรีวงกตบรรพตนี้ข้าพระองค์ย่อมจะแสวงหาผลไม้บำเรออยู่ทุกวัน ไม่มีหวั่นกลัวคิดเกรงสัตว์มฤคปักษีสักอย่างเดียว จะมาเบียดเบียนนั้นเลย ฯ เจ้าชีวิตเอยเดี๋ยวนี้ข้าพระองค์มีความเกรงกลัวต่อราชมฤคทั้งสาม มาขวางรังทางจะไปไม่ได้เลย ถ้าพระองค์ทราบข้าพระองค์มีภัยแล้ว คงจะเสด็จมาอุณวอนราชมฤคทั้งสามให้ข้าพระองค์ได้ไปเห็นลูกข้าพระองค์ทั้งสองเป็นแน่เลย ฯ โอ เจ้าชีวิตข้าพระองค์เอย ถ้าไร้ซึ่งข้าพระองค์แล้วใครเลยจะปรนนิบัติ ฯ โอ เจ้าชีวิตข้าพระองค์เอย เวลาป่านี้อแล้ว พระองค์ย่อมเสวยผลาหารรื่นเริงอย่างสบายใจกับบุตรทั้งสอง ฯ โอ ลูกรักทั้งสองเอย ตะวันเย็นป่านี้อแล้ว เจ้าย่อมจะพากันเดินมาเล่นข้างนอกคอยมองทางแม่ ถ้าได้เห็นชัดเป็นแม่แล้ว ย่อมวิ่งจากที่ไกลแข่งขัน เคียงกันมารับแม่ทุกวัน ฯ โอ ลูกรักทั้งคู่เอย ครั้นเมื่อแม่ได้เห็นสงวนรักวิ่งไล่กวัดกันมาสู่แม่ อันว่าทุกข์พองทั้งหลาย ก็คลายละลายหายสิ้น แม้ความเหน็ดเหนื่อยตรอมตรมปวดแสบปวดร้อนเหนื่อยหอบก็สูญไปเอง แล้วแม่รีบร้อนวางหาบออกจากบ่ามือคว้ากอดเจ้าทั้งสอง อันนางศรีกฤษณาลูกเล็กขอดรักย่อมจะคว้าโอบแม่ กล่าวพูดตามประสาเป็นเด็ก แล้วขอนมดุด

อันเจ้าชาลีลูกชายประเสริฐ ย่อมจะกล่าวพูดกับแม่ แล้วคว้าหาผลไม้ที่สุกๆ ลอแล้วบริโภคนำให้
พลั่งเพลอมือข้างหนึ่งอวดน้อง ลูกเอ๋ย เดียวนี้ เจ้าคงออกมามองทางแม่แล้วเอ๋ย ถ้าเห็นหายเกิน
เวลาไม่เห็นแม่แล้ว เจ้าคงจะร้องไห้ พวกกันเข้าไปสู่พระอาศรมบถบรมศาลา จะอ้อนวอนพระว
ราชบิดาว่า ท่านแม่ข้าพระองค์หายเกินเวลา ถึงแม้พระวราชบิดาจะเรียกขวัญปิดพงธูลีออก แล้ว
ปลอบประโลมให้บริโภคน้ำผลไม้หว่ามัน ของที่เหลืออยู่นั้นเลย เจ้าก็เอาแต่ร้องเป็นทุกข์สะอึก
สะอื้นอื่นๆ อักๆ ในอุรา จนกระทั่งเหนื่อยแล้วบรรทมหลับไปแล ฯ

อด ตโย เทวปุตตา อันเทวบุตรทั้ง 3 องค์ ที่นิมิตตนเป็นสัตว์ทั้ง 3 ครั้นเมื่อคอยสอดส่อง
เวลา รู้ว่าเดี๋ยวนี้เป็นเวลาสมควรจะเปิดทางให้พระนางแล้ว จึงพากันลุกขึ้นแล้วหลีกเลียออกจาก
ทางนั้นไป ฯ

ตมตถ์ ปกาเสนโต สตถา อาห อันอรรถธรรมใดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่แจ้ง
ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาทูลสดสาเป็นบาทพระคาถาทั้งหลายดังนี้

ตสุตา ลาลูปมานาย

พหุํ การุณยสยหิตํ

สุตฺวา เนลปตี วาจํ

วาพา ปนฺตา อปฺกมฺ ํ ฯ

ภิกฺขเว คูก่อนสงฆ์ผู้ทรงซึ่งศีล สมาธิ ปัญญา อันเทว-

บุตรทั้ง 3 องค์ ที่ทรงนิมิตเป็นสัตว์ทั้ง 3 ครั้นเมื่อได้สดับพระเสาวนีย์พระนางมัทรี มีพระบัญชา
อ้อนวอนขอทางเป็นหลายครั้งหลายครา แล้วถึงเวลาวิกาลด้วย ฯ ณ วันที่พระบรมโพธิสัตว์ให้
ทานพระราชกุมารนั้นเป็นวันเพ็ญบุรณมีอุโบสถ บางทีอาจจะพระอาทิตย์อัสดงคตสิ้นสุริย์คติไป
แล้ว พระจันทร์เสี้ยวขึ้น โลงโปร่งเหมมหมอกมาจากบูรพทิศ อันมีหมู่คาราแห่ห้อมล้อมเป็น
บริวาร เห็นกาลสมควรจะเปิดมรรคาให้พระนาง จึงพากันหลีกออกไปสู่สถานวิมานของแต่ละ
องค์ๆ แล ฯ

อิมฺมฺหิ นํ ปเทสมฺหิ	ปุตฺตกา ปัสฺสณฺณจิตา
ปจฺจุคฺคตา มํ ติฏฺฐนฺติ	วจุฉา พาลาว มาตรํ ฯ
อิมฺมฺหิ นํ ปเทสมฺหิ	ปุตฺตกา ปัสฺสณฺณจิตา
ปจฺจุคฺคตา มํ ติฏฺฐนฺติ	หํสาธุปริปฺลุลเล ฯ
อิมฺมฺหิ นํ ปเทสมฺหิ	ปุตฺตกา ปัสฺสณฺณจิตา
ปจฺจุคฺคตา มํ ติฏฺฐนฺติ	อสุสมฺมุตฺตาวิหฺรโต ฯ
เต มิกา วีย อุกฺกณฺณา	สมนฺตามภิชาวิน
อานนฺทิโน ปมฺพิตา	วคฺคมานาว กมฺปเร ฯ
ตฺยชฺช ปุตฺเต น ปสฺสามิ	ชาลี กณฺหาชินํ จูโ
ฉคิลิว มิตฺติ ฉาปี	ปฏฺชิ มุตฺตาว ปณฺชรา ฯ
โอหาย ปุตฺเต นิกฺขมฺม	สีหิวามิสฺสิทฺธิ

ตฺยชฺช ปุตุเต น ปสฺสามิ	ชาลీ กณฺหาชินฺ จุโ
อิทฺ เนสํ ปฺรกุณฺตํ	นาคานมिव ปพฺพเต
จิตกา ปฺริกัณฺณาโย	อสุสมสฺสวาทูโร
ตฺยชฺช ปุตุเต น ปสฺสามิ	ชาลీ กณฺหาชินฺ จุโ
วาลูกายปิ โอภิกฺขณา	ปุตุตกา ปัสสูกฺขจิตา
สมนฺตามภิชาวนฺติ	น เต ปสฺสามิ ทารเก ฯ
เย มํ ปุเร ปจฺจุทฺเทนฺติ	อรณฺดา ทูรมาตฺตี
ตฺยชฺช ปุตุเต น ปสฺสามิ	ชาลీ กณฺหาชินฺ จุโ
ฉคิลิว มิตฺติ ฉาปา	ปจฺจุคฺคณฺตฺวาน มาตรํ
ทูเร มํ ปฏฺวิโลเกนฺติ	เต น ปสฺสามิ ทารเก ฯ
อิทฺยจฺ เนสํ กิพฺพนํ	ปตฺติํ ปณฺฑูเวลฺลวํ
ตฺยชฺช ปุตุเต น ปสฺสามิ	ชาลీ กณฺหาชินฺ จุโ
ธนา จ มยฺห เม ปุรา	อุโร จ สมฺปทาตติ
ตฺยชฺช ปุตุเต น ปสฺสามิ	ชาลీ กณฺหาชินฺ จุโ
อุจฺจุจฺเก เม โก วิจินฺติ	ธนา เม กาว ลมฺพติ
ตฺยชฺช ปุตุเต น ปสฺสามิ	ชาลీ กณฺหาชินฺ จุโ
ยสฺสา สายนฺนุสฺสมยํ	ปุตุตกา ปัสสูกฺขจิตา
อุจฺจุจฺเก เม วิวตฺตฺนฺติ	เต น ปสฺสามิ ทารเก ฯ
อยํ โส อสฺสโม ปพฺพเพ	สมชฺโช ปฏฺิภาติ มํ ฯ

ตยชช ปุตุเต อปสุสนตยา	ภมเต วีย อสุสโม ฯ
กิมิห์ อปฺปสทฺโทว	อสุสโม ปฏิภาติ มํ
กาโกลาปี น วสุสนติ	มตา เม นูน ทารกา ฯ
กิมิห์ อปฺปสทฺโทว	อสุสโม ปฏิภาติ มํ
สกุณาปี น วสุสนติ	มตา เม นูน ทารกา ฯ

ณ เวลานั้น พระนางมัทริกษัตริประเสริฐ พระนางเห็นสัตว์ทั้ง 3 อันตรธานหายไปแล้ว พระนางมีความยินดีรีบร้อนคว้าจับได้ไม้คานวางบนพระอังสา พระนางลีลามาโดยแสงพระจันทร์ ครั้นพระนางเดินไปถึงสถานจกรม เห็นเจียบกริบสงัดยิ่งนักแปลกจากทุกวัน พระนางก็รู้มร้อน ในพระราชหฤทัย ทรงพระกันแสงว่า

โอ สถานที่นี้แล้ว ลูกสงวนรักแม่ทั้งสองย่อมอยู่เล่นธุลีดิน ยืนคอยมองทางแม่มาจากป่า ถ้าเห็นแม่มาแต่ไกลก็รีบร้อนวิ่งไปรับแม่ ประจุลูกโควังหาแม่มัน มิฉะนั้นเล่าประจุลูกหงส์อยู่ บนต้นกรรอกคอยมองทางแม่มัน โอ ลูกยอครึกแม่เอ๋ย เจ้าทั้งสองย่อมมาขึ้นคอยรับแม่อยู่ใกล้พระ อาศรม ฯ ทุกวันมาแม่เคยเห็นลูกสงวนทั้งสองวิ่งมารับ มีอาการเบิกบานสบายใจจึงผลิผลามอยู่ รอบตัวแม่ ประจุลูกมฤควิ่งละล้าละลึงอยู่รอบแม่มัน มาวันนี้ แม่ไม่ได้เห็นเจ้าชาลี กับแม่ กฤษณา ลูกสงวนทั้งคู่ของแม่เลย ฯ แม่นี่ละที่ลูกทั้งสองออกไปแสวงหา

อาหาร อุปมาประจุแม่แพะหรือแม่มฤค หรือแม่ปักษีละทิ้งลูกอ่อนให้อยู่ในรัง มิฉะนั้นเล่า ประจุแม่สิงห์ที่มีใจเร่าร้อนกระสับกระส่ายออกไปแสวงหาอาหารละทิ้งลูกเล็กๆ แล้วตัวเอง ออกไปหากิน ฯ นี่แล้วเป็นรอยเท้าที่ลูกทั้งสองวิ่งเล่นหยอกล้อกัน มีรอยปรากฏดูเป็นรอยสัตว์ หัตถิลึงค้อยู่ในชอกเขาในถุคผ่น นี่เป็นกองทรายที่เจ้าทั้งสองขนมาพูนเล่นกระจัดกระจายอยู่ใกล้ พระอาศรม วันนี้แม่ไม่ได้เบิกบานสบายใจ เพราะเจ้าทั้งสองหายหน้าไป ฯ ทุกวันมานั้น ลูก สงวนทั้งคู่ ถึงแม้ว่าเปื้อนทรายกับผงธุลีดิน เพียงแต่เหลือบเห็นแม่มาจากป่า ก็วิ่งมารีบรวดเร็ว วันนี้ แม่วังเวงใจอาลัยถึงรู้มร้อนใจ เพราะลูกทั้งคู่หายหน้าไป ฯ ทุกวันมา ลูกรักย่อมคอยรับแม่ที่ กลับมาจากป่าไกล วันนี้ แม่ไม่ได้เห็นหน้าชาลีแม่กฤษณาทั้งสองเลย ฯ ทุกวันมา ลูกรักย่อมคอย มองทางแม่ประจุลูกแพะหรือลูกมฤคที่ชะเง้อหาแม่มัน วันนี้ แม่ไม่ได้เห็นหน้าลูกทั้งสองเลย ฯ โอ นี่แน่ะผลมะตูมสุกสีผิวแดงทองลูกรักแม่เคยอุ้มเล่น โฉนก็มาตกกระจัดกระจายอยู่ที่นี้ ฯ โอนม แม่ทั้งคู่เต็มไปด้วยน้ำนม ทรวงอกแม่เกือบปริแตก ฯ ใครเลยจะมาซื้อชายผ้าแม่กันไปมา คนไหน เอยจะมาจับลูกคนแม่ (ขอนแก่น) เวลาเย็นลูกรักย่อมเปื้อนดินทรายเประเระเระวิ่งมาจับดึง ชายผ้าแม่ วันนี้แม่ไม่ได้

เห็นหน้าสุดถนนเลย ๆ เวลาต่อมา พระอาศรมนี้ปรากฏชัดแจ้งคู่มือศิริมหารสพ วันนี้
แม่ไม่ได้เห็นหน้าลูกคู่ทุกข์คู่ยากจึงปรากฏอาการหม่นเป็นชันเขี้ยวของคนป็นหม้อ โอ
พระอาศรมบท ไฉนก็สงบสงัดอะไรอย่างนี้ แม่แต่่นกกาเหว่ากับฝูงสัตว์ปีกในป่ารก ก็ไม่มีร้องขัน
หากันเสียเลย ลูกรักของแม่ คงจะตายสาบหายสูญไปแล้วเลย ๆ

สมเด็จพระนางมัทรี ทรงพระกันแสงพิลาปเสวยโศกไม่หลุดพ้นจากทุกข์ภัยยิ่งนักจึงทรง
พระจินดาว่า เกรงเจ้าชาติกับแม่กฤษณาไปอยู่กับพระวราษบิดา จึงพระนางลี้ลาไปสู่พระอาศรม
บรมศาลา วางหาบจากพระอังสา ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ ประทับนั่งไม่มีพระวาจาทั้ง
ไม่ได้เห็นพระราชโอรสพระราชธิดา ในสำนักพระมหาสัตว์เลย จึงพระนางคุกพระชงฆ์ยกกระพุ่ม
มืออัญชลีประนม วางเหนือพระศรียา แล้วถามพระบรมโพธิสัตว์โดยบาทพระกาลาดังนี้

กิมิทา ตฤหิฏโถติ	อปี รตฺเตว เม มโน
กาโกลาปี น วสุสนฺติ	มตา เม ฆฺน ทารกา ฯ
กิมิทา ตฤหิฏโถติ	อปี รตฺเตว เม มโน
สฤณปิ น วสุสนฺติ	มตา เม ฆฺน ทารกา ฯ
กจฺจิ ฆฺ เม อญฺยุปฺตฺต	มิตา ขาทิสฺส ทารเก
อรญฺเณ อิริณฺ วิวเน	เกน นิตา เม ทารกา ฯ

อาทุ เต ปหิตา ทูตา

อาทุ พหิ โน นิคุชนตา

เนวาส์ เกสา ทิสฺสนฺติ

สกุณานนฺจ โอปาโต

อาทุ สุตฺตา ปิยฺวทา

จิตฺตาสฺส ปสฺสุตา นฺ เต ฯ

หตฺถปาทา จ ชาลิโน

เกน นีตา เม ทารกา ฯ

บพิตรพระราชสวามีเป็นเจ้าชีวิตข้าพระองค์เอ๋ย เหตุใดก็ทรงประทับเสวยมขริมไม่มีพระ
 บันฑูร ใจข้าพระองค์สั่นคึกๆจุจในเวลากลางคืนที่ได้ฝันเห็นนิมิตรร้ายอัปรีช แม้แต่อีกาปากกับ
 ปีกษาปิกมิกี้ไม่ได้ยินเสียงร้องขัน ลูกคู่ทุกข์คู่ยากของข้าพระองค์เหมือนเป็นตายหายสูญไปไม่รู้เอ๋ย
 บพิตรพระอัยบุตรเป็นเจ้าชีวิตเอ๋ย หรือหนึ่งมฤตสามหาวคึกคะนองคาบพาลูกข้าพระองค์เอาไปกิน
 แล้ว หรือหนึ่งมีผู้ใดผู้หนึ่งพาเข้าไปในป่าลึก หรือพาเข้าไปในทุ่งใหญ่ไกลลิบลับไม่รู้เอ๋ย หรือ
 หนึ่งพระองค์เห็นเจ้าชาลีรู้จักกล่าวพูดจาไพเราะน่าฟัง แล้วทรงจัดใช้ให้ทำเป็นราชทูตไปสู่สำนัก
 พระบรมอัยโก ยังเชตุครนกร หรือหนึ่งลูกรักทั้งคู่เข้านอนหลับข้างในบรรณศาลา หรือหนึ่งพากัน
 ไปเล่นข้างนอกบรรณศาลา ขอพระองค์ทรงพระเมตตาโปรดบอกข้าพระองค์มัทรีให้รู้ด้วยสิ้น
 สงสัย แม้แต่เส้นพระเศวตกับพระหัตถ์พระบาท ของลูกถนอมรักทั้งสองของแม่ก็ไม่ปรากฏ หรือ
 หนึ่งสัตว์หัตถิลิงค์สกุณชาติอื่นๆ โฉบคาบพาเอาไปบริโภค ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ว่าใคร
 พาลูกข้าพระองค์ทั้งคู่หายไป ฯ

ถึงแม้สมเด็จพระนางมัทรี กราบทูลถาม ถามเท่าใดก็ดี พระมหาสัตว์ จะมีพระบัญชาตอบไปสักหนึ่งพระโอรสนั้นไม่มีเลย เช่นนั้นแล้ว พระนางยอมเป็นทุกข์ซ้อนเพิ่มเป็นทวีภาค จึงกราบบังคมทูลถามต่อไปอีกว่า บพิตรพระสมมุติเทพ ด้วยเหตุอะไรก็พระองค์ไม่มีพระบัญชาตอบกับข้าพระองค์ ๆ มีโทษความผิดอย่างไร แล้วพระนางกราบทูลโดยบาทพระคชาดงนี้ว่า

อิทฺ ติโต ทุกฺขตรํ	สลฺลวิทุโธ ยถา วโณ
ตุยฺหฺช ปุตุเต น ปสฺสามิ	ชาลี กณฺหาชินํ จูโภ ฯ
อิทฺปิ ทุตฺติยํ สลฺลํ	กมฺเปติ หทยํ มม
ยถฺจ ปุตุเต น ปสฺสามิ	ตุวญฺจ มํ นาภิภาสสิ ฯ
อหฺช เจ เม อิมํ รตุตี	ราชปุตุต น สํสฺสิ
มญฺเญ โอกุณฺตสนฺตํ มํ	ปาโต ทกฺขสิ โน มตํ ฯ

บพิตรพระราชสวามีเป็นเจ้าชีวิตเอ๋ย อันว่าทุกข์ข้าพระองค์ครั้งนี้ย่อมหนักพันประมาณกว่าทุกข์ที่เขานรเทศมาอยู่ไพรพนมนี้ไปอีก เพราะสาบสูญไม่ได้เห็นหน้าลูกทั้งสอง คือเจ้าชาลีกับแม่กฤษณา คือเป็นที่พอใจ ส่วนพระองค์ไม่มีพระบัญชาด้วยนี้ เป็นทุกข์หนักพันยิ่งประจักษ์ว่าพระองค์เอาเพลิงมาเผาข้าพระองค์ ที่กำลังมีไฟลุกอยู่แล้ว ไม่เช่นนั้นเล่า ประจักษ์ทรงเอากระบองตีเพิ่มที่ข้าพระองค์ ที่ตกลงมาจากยอดตาล หรือประจักษ์ทรงเอาลูกศรแทงเพิ่ม บนแปลที่เจ็บ

แสบ ๆ หัวใจของข้าพระองค์นี้สั่นตึกๆกับเจ็บร้อนแสบ ประคองคังมีผู้เฝ้าลูกศรหุบด้วยอสรพิษ
แทงมุงตรงดทับคนป่วย วันนี้ข้าพระองค์ร้อนใจหม่นไหม้ เพราะไม่ได้เห็นหน้าเจ้าชาลีกับแม่
กฤษณา อีกทั้งพระองค์ไม่มีตรัสพระวาทกับข้าพระองค์ด้วยเลย ทุกข์นี้ยิ่งหนักล้น ๆ บพิตรพระ
ราชสวามีข้าพระองค์เอ๋ย ถ้าหากว่า ในคืนนี้ไม่ทรงมีพระบัญชาชুবอกเหตุแก่ข้าพระองค์ คงจะเข้า
พຽ່ງนี้พระองค์จะทอดพระเนตรเห็นข้าพระองค์ มอดม้วยชีวิตอินทรีย์สูญสิ้นไป เทียงแท้แน่นอน
แล ฯ

อด มหาสตุโต กาลนั้น พระมหาสัตว์ทรงพระสดับพระนางมัทรีทรงพระกันแสงแฉลง
พระพิลาป พระองค์มีพระราชหฤทัยเอนจอนาอย่างยิ่ง จึงทรงพระจินดาว่า ถ้าเราอยู่นิ่งเช่นนี้
พระนางคงจะดับแตกกษัยชีวิตให้ได้แน่นอน ถ้าดังนี้ ควรเรากล่าวคำพูดอะไรให้เจ็บใจ จึงจะ
ทุเลาเบาบางห่างไกลทุกข์ได้บ้าง มีแต่เราทำเป็นกล่าวซึ่งคำหึงหวงกระโชกกระชากกระด้าง
กระเดื่องทะเลาะวิวาทด้วยจึงจะเจ็บใจ ทรงพระจินดาเสร็จแล้ว พระองค์จึงหันพระพักตร์มาสู่
พระนางมัทรี ทำเป็นทรงพิโรธมีพระบัญชาว่า

นनु มทุที วราโรหา

ราชบุตติ ยสสุตินิ

ปาโต คตาสิ อุณฺณาย

กิมิทํ สายมาคตา ฯ

โอมัทรินางเอย พี่ชอบคุณนางที่เอาใจรับอาสาขมิขมัน

ละทิ้งพระญาติวงศ์ ลี้ลามายู่รับใช้ปรนนิบัติแต่ทุกวัน นางเล่าเป็นตระกูลกษัตริย์ ย่อมทรงซึ่งรูปโฉมโฉมพรรณผิวละเอียดลออประไพเรียกเบญจพิชกัลยาณี เป็นสตรีอุดมสมบูรณ์ยิ่งนัก คอยดูไปหน้ามีสิริสวัสดิ์ ปากพริ้มเพร่าน่ารัก ครั้นเมื่อกล่าวควรให้อยากฟัง ทรงซึ่งรูปสวยจับใจถูกใจคนทั้งหลาย ฯ ได้เห็นแล้ว ควรให้เมียงมองว่าเป็นสตรีประเสริฐ นามนางมัทรีเป็นอักษรมหีระบือแพร่สะพัดแน่แท้ แต่ก่อนมาที่ย่อมจะคิดว่า นางมีกิริยามารยาทในชาตินี้จะได้เป็นคู่สร้างสมการบารมีไป ณ อนาคตกาล ใ่วใจสนิทสนมปล่อยปลละละเลยให้รื่นเริงตามสบายใจ ไม่รู้ว่ นางมีอุปนิสัยกมลแบบคายทำให้สบายลิ้มสดี ฯ มัทรีเอ๋ย ใครเลยจะไปเห็นในป่า หนึ่งเล่าในป่าไม่เคยสังัด ย่อมมีมนุษย์มาวิทายาทรานไพรโยคาวจรดาบสฤๅชี ล้วนมีใจในโลภียไม่ทันลุ่มรรคผล ครั้นเมื่อเห็นรูปนางมัทรีนี้เดินแต่ผู้เดียวเอง มันจะไม่ยำเกรงใครเลย มันจะลวงโลภกล่าว ตามประสาโลภียประเพณีนั้น ครั้นตะวันบ่ายเย็นนางจึงหาเก็บผลไม้ ได้ใส่ในกระเชอแล้วออกมา ฯ โสดหนึ่ง อันเหล่าผลไม้สารพัดผองก็ย่อมมีเคียรดาษไม่สู้ยากเกินไปนัก แล้วมีไม้ไผ่ ไผ่ต่างๆที่นี้ ก็ย่อมมีอีกไซ้ มะพลับ ตะโกบ้าน กุย (ต้นกุย ต้นไม้ชนิดหนึ่ง ที่ต้นเป็นเถา มีลูกกินได้ มีรสเปรี้ยวอมหวาน) มะม่วง กล้วย อ้อย มะตูมทั้งหลาย ก็ย่อมมีใกล้สถานพระอาศรม ควรคิดปารมย์มายังลูก เรงรับทูลถนอมรักษาวิตกว่าหิวน้ำหิวข้าว

วิตกว่าภัยอันตรายอะไรอย่างหนึ่งเกิดมีก็จะได้รู้ได้ยิน นี้ไม่คิดดั่งนั้นเลย ไม่นำพาเดินเตร็ดเตร่ไปเล่นเที่ยวสบายในป่าไผ่ เพราะผลไม้ใกล้ที่นี้ ไม่สู้มีโอชะรส ไปไกลนั้นมันสบาย ผลไม้ทั้งหลายอำเภอใจแต่จะเที่ยวสบายตามความใจอยากของนางถึงกลางคืนเที่ยงคืนมืด จึงมาตามแสงรัศมีพระจันทร์ แล้วมาถามหาลูก ลูกเล่าใครจะรู้ว่าไปไหน เน้นมัทรีเอ๋ย ธรรมชาติทั้งหลาย แม้มีสามีมีลูก ว่าถ้ามีถ้าไปใดที่หนึ่งนานสักหน่อย เขาย่อมนึกถึงลูกนึกถึงสามีเขาบ้าง นี่ครั้งนี้โฉนเลย มัทรีนางเอยนึกแต่จะรีบเข้าป่า แต่เข้าผลิผลามลิ้มสดี ส่วนลูกกับสามีอยู่ข้างหลัง นางไม่มีจิตคิดนึกถึงสักน้อยเลย ทั้งนี้ เหตุจากนางเห็นพื้ นุญน้อยจากราชสมบัติ พลัดพรากพระญาติวงศ์เสนาทหารไม่มีเลย แล้วมาอยู่ในป่าทรงผนวชชาวเป็นดาบสฤๅชี จะว่าราชการด้านอาณาจักรไม่ได้ จึงนางมัทรีกล่าวทำดั่งนี้ ทั้งนี้ทั้งนั้น เหตุแต่กรรมที่เองมีมาแต่ก่อน จะกล่าวว่าอะไรไม่ได้เลย ฯ

บพิตรเอ๋ย อันพระบรมโพธิสัตว์ จำเดิมจากอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันกับพระนางมัทรี เสวยราชสมบัติจนแยกมาอยู่ไพร่คีรีวงกตบรรพตนี้ จะเคยมีพระบัญชาอะไรเป็นความขุนข้องหมองใจขัดพระราชนฤทัย พระนางสักครั้งนั้นไม่มีเลย แล้วพระนางมัทรีเล่าจะเคยทำอะไรให้เศร้าหมอง

ไม่เหมาะสมกับพระราชหฤทัยนั้นไม่มีเลย พระองค์มีพระบัญชาตรัสสบประมาทว่าใจโลภีย์
เหล่านี้ เหตุประโยชน์จะให้พระนางค่อยสงบลงคล้ายพระโสภบุตรวิโยคพลัดพรากจากอูรา
ครั้นพระองค์มีพระบัญชาซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว พระองค์จึงทำเป็นโกรธ ก้มพระพักตร์วาง
พระเนตร หันพระปฤษฎางค์ให้พระนาง แล้วนั่งขัดสมาธินิ่งอยู่ ฯ

อันสมเด็จพระนางมัทรี ครั้นเมื่อพระสวามีมีพระบัญชาดังนั้นแล้ว พระนางคุกพระชงฆ์
ยกกระพุ่มมืออัญชลีกราบประนม ก้มพระศิรยาลงรับเห็นประหนึ่งบรรเทาในพระอุรา ความทุกข์เจ็บ
แสบห่างไกลผ่อนคลาย ความโศกนั้นพอดลาย แล้วพระนางกราบทูลว่า

นनु คุว์ สททมสุโสติ	เย สรํ ปาตุมาคตา
สีหสุต วินทนุตสุต	พยุคมสุต จ นิภูชิตํ ฯ
อหุ ปุพฺพนิมิตฺตํ เม	วิจรณุตฺยา พุรหาวเน
ขณฺติโต เม หตฺถา ปติโต	อุคฺคิวนฺจปิ อสโต ฯ
ตทาหํ พยุตฺติตา ภิตา	ปฺลํ กตฺวาน อณฺชลี
สพฺพา ทิสสา นมฺมสุสิสุตํ	อปิ โสตฺติ อิตฺ สียา ฯ
มา เหว โน ราชปฺตฺโต	หโต สีเหณ ทิปฺนา
ทารกา วา ปรามญฺจา	อจฺจโกกตรจฺฉิภิ ฯ

สีโห พุยกุโณ จ ทิปิ จ

ตโย วาพา วเน มิกา

เต มํ ปริยารุํ มลัค

เตน สายมุหิ อาคตา(1) ฯ

บพิตรพระราชสวามีเจ้าชีวิตวิเศษข้าพระองค์เอ๋ย จำเดิมตั้งแต่ข้าพระองค์มาอยู่เป็นบาทบริจาริการับใช้ ไม่เคยได้ทำให้เสรำหมองไม่เหมาะสมต่อพระเนตรจัดพระราชหฤทัยสักครั้งหนึ่งเลย ก็เหตุแต่กรรมข้าพระองค์ได้กระทำไม่ถูกต้องแต่ก่อนมา ถึงบัดนี้ พาให้ข้าพระองค์ขัดข้องพลั้งพลาดต่อพระราชหฤทัย อันโทษานุโทษผองทั้งปวง ข้าพระองค์ขอรับไว้เหนือศีรษะ ขอทรงพระกรุณายกโทษได้สักครั้ง ฯ ประการหนึ่ง ข้าพระองค์ได้หายไปนานถึงขนาดนี้ คือข้าพระองค์เดินมาจากป่ามาถึงทางแคบตันใดนั้นพบปะโดยบังเอิญกับราชามฤคทั้ง 3 คือราชสีห์ กับเสือโคร่ง เสือ

- (1) ถ้าแปลตามรูปบาลีคถาณีนีมีทำนองความดังนี้ “ก็พระองค์ไม่ได้ทรงสดับหรือซึ่งเสียงร้องบันลือแห่งสิงห์ เสือโคร่งอันสามหาวกับสัตว์ทวิบาทจตุบาท ที่เตร็ดเตร่มหาคิณน้ำสระนี้ ฯ เวลาข้าพระองค์เดินเข้าไปในป่าใหญ่ ท้นใดมีบุญนิมิต เป็นสิ่งแปลกอัศจรรย์เสื่อมพลัดหลุดจากมือ ไม่นานก็พลัดตกจากป่า ฯ ในเวลานั้น ตัวข้าพระองค์ก็หวาดหวั่นสั่นรัวด้วยความกลัว จึงทำอัญชลีประนมไปทุกทิศขอ ศิริสวัสดิ์พึงมีอย่าให้ราชสีห์กับเสือไปเบียดเบียนพระราชสวามี อย่างมีสัตว์สามหาว ก็อหิ หมาป่าหรือเสือดาวมุ่งเบียดเบียนแก่ลูกคู่ทุกข์อยู่ยากเลย ฯ อีกโศดหนึ่ง ข้าพระองค์รู้ว่า เมื่อคิณนี้เห็นสุบินนิมิตร้ายกาจ จึงตั้งใจกลับมาสู่พระอาศรมแต่วัน ครั้นเดินมาถึงชอกบรรพต ท้นใดก็พบปะโดยบังเอิญสัตว์สามหาวทั้ง 3 คือสิงห์ เสือโคร่ง กับเสือดาว ยืนเรียงขวางทางข้าพระองค์ จึงข้าพระองค์กลับมาถึงอาศรมในเวลาพลบ ขอทรงพระเมตตาโปรดยกโทษ ฯ

ความอยู่สถิตขวางมรรคา จะหาทางหลีกออกไม่ได้เลย แล้วกระหึ่มคำรามนั้นมากยิ่งขึ้น ข้าพระองค์หวาดกลัวแทบมรณา ยกมือไหว้อ้อนวอนเท่าไรก็ดี ก็ไม่หลีกออกเลย แล้วข้าพระองค์ก็คิดถึงเจ้าชีวิตกับลูกทั้งสอง เพราะข้าพระองค์ฝันเมื่อคืนก่อนนั้นไม่ดี จึงไหว้อ้อนวอนเหล่าเทพดาอารักษ์รักษาไพร่ ขอให้ช่วยรักษาป้องกันพระองค์กับลูกทั้งสอง อย่าให้มีอันตรายเลย เจ้าชีวิตเอ๋ย ไม่แต่เท่านั้นเลย ข้าพระองค์เกิดมีนิมิตรร้ายอัศจรรย์ ก็เลยสมตะขอหล่นจากมือ กระเซอสาแทรกหล่นไปคนละทาง ดันไม้ไผ่มีผลก็แปรเขวเป็นไร่ผลแล ฯ อันตาข้าพระองค์ข้างขวาเล่าก็เขม่น โสดหนึ่งจุพระองค์มีพระบัญชาว่า ข้าพระองค์มีเหล่าเทพดาในไพร่หิมพานต์เป็นสักขีพยาน ได้รู้ผิดถูกแห่งข้าพระองค์มัทรี ฯ ย่อมมีสวามิภักดิ์ มีจิตร่วมรักต่อพระองค์เรื่อยมา ถ้าแม้มัทรีชั่วชาติก็ย่อมทราบในพระราชหฤทัย ขอทรงพระพินิจ หากข้าพระองค์ผิดจริงขอถวายชีวิตตามแต่พระราชหฤทัย อันข้าพระองค์นี้ปรนนิบัติตามสุจริตแต่ทุกวัน ตามแต่จะทรงพระเมตตาโปรดยกโทษข้าพระองค์มัทรีในคราวนี้สักครั้งแล ฯ

พระมหาสัตว์ตรัสกับพระนางมัทรีเพียงเท่านั้น ก็ไม่มีพระบัญชาอะไรต่อไปอีกจนกระทั่งพระอรุณส่องขึ้น ฯ ส่วนพระนางทรงพระกันแสงพิลาปมีประการต่างๆว่า

อหิ ปติญจ ปุตุเต จ

อาจริยมิว มาณโว

อนุญิตา ทิวารตตี	ชฎินี พุรหมจารินี ฯ
อชินานิ ปรีทิตวา	วนมุลผลหาริยา
วิจรามิ ทิวารตตี	คุมภ์ กามา หิ ปุตตกา ฯ
อิทํ สฺวณฺณหาลิทํ	อาภตํ ปณฺทเวลฺลํ
รูกฺขปุกฺกานิ จาหาสี	อิเม โว ปุตฺตกีพนา ฯ
อิทํ มุพาลิวตฺตกํ	สาธุกํ ชิณฺขโรทกํ
ภฺลฺลช ชฺชทฺเทน ตํยฺตํ	สท ปุตฺเตหิ ขตฺติย ฯ
ปทุมํ ชาลินํ เทหิ	กมฺทํ ปน กุมาริยา
มาลิเน ปสฺส นจฺจนฺเต	สิวิปุตฺตานิ อวฺหย ฯ
ตโต กณฺหาชินา ยาคิ	นิสาเมหิ รเถสภ
มณฺชฺสฺสฺสราย วคฺคฺยา	อสุสฺมํ อุปจฺจนฺติยา ฯ
สฺมานสฺสชฺชทฺทฺมฺหา	รฏฺฐา ปพฺพาชิตา อุโภ
อปิ สิวิปุตฺเต ปสฺเสหิ	ชาลี กณฺหาชินํ จฺโภ ฯ
สฺมณฺเน พุราหฺมณฺเน นฺน	พุรหมฺจริยปรายเน
อหํ โลเก อภิสฺสี	สีลวเนเต พหุสฺสุเต
ตฺยชฺช ปุตฺเต น ปสฺสามิ	ชาลี กณฺหาชินํ จฺโภ ฯ

ตัวเราไม่เดินเลื้อยพยายามหมั่นเพียรตามมาปรนนิบัติ พระราชสวามีกับลูกคู่ทุกข์ยากทุก
ทิวาราตรีไม่เคยหยุดยั้ง ประหนึ่งว่าตามปรนนิบัติครูอาจารย์ ทรงไว้ซึ่งวาประพฤติพรหมจรรย์
เดรีดเตร่แสวงหาอาหาร

คือหัวมันกับผลไม้ในป่ามาทำนํารุงไม่ขาดปรนนิบัติทุกวัน โอ ! ลูกคู่ทุกข์คู่ยากแม่เอ๋ย เพราะรักเจ้าทั้งสองต่างหาก ฯ นี่ขมนี้มีสีคุดทอง แม่หามาตำละเอียดสำหรับอาบน้ำให้เจ้า นี่ลูกมะตูมสุกๆ ผิวขื่นเป็นเงาเหมือนหยดน้ำแม่เก็บมาให้เจ้าเล่น แม่ได้เลือกเฟ้นหาผลไม้สุกๆหลายอย่างเอามาไว้บำรุงให้เจ้าเล่น เหล่านี้ล้วนแต่เป็นของเล่นของลูกรัก ฯ บพิตรพระมหากษัตริย์ผู้ประเสริฐนี่คือเงาะบัว ฝักบัว ฝักกระจับ คลุกกับน้ำผึ้งแต่พอดีมีโอชารส ขอพระทรงยศ ทรงเสพละสวยร่วมกับพระราชบุตรในเวลานี้เอง ฯ ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย ขอพระองค์ทรงพระราชทานดอกปทุมแก่เจ้าชาลี ส่วนดอกโกมุทนี้ขอทรงพระราชทานแก่แม่กฤษฎาภุมารี พระองค์จะได้ทอดพระเนตรลูกทั้งสองสวมพวงดอกไม้วีธถวาย ขอพระองค์ตรัสเรียกพระราชบุตรทั้งสอง ให้ออกจากในบรรณศาลา มาเร็ว ๆ พลัน แม่กฤษฎาจะได้มารับแม่ที่นี้ บพิตรพระบรมกษัตริย์สุริยวงศ์ ขอพระองค์ทรงพระสดับถ้อยคำแม่กฤษฎาผู้มีสุรเสียงสำเนียงไพเราะอ่อนหวานควรให้น้ำพิง ฯ เราทั้งสององค์เมื่อเขาเนรเทศออกจากบุรีรัฐ ย่อมมีสุขทุกข์เสมอภาคกัน เออพระองค์ได้เห็นแม่กฤษฎากับเจ้าชาลีด้วยหรือไม่ ฯ คงจะเมื่อชาติก่อนมา ข้าพระองค์เคยค่าสาปแข่งสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติธรรมถูกต้องเรียบร้อย เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นพหูสูตในโลกนี้ว่า อย่าให้ท่าน

เห็นบุตรธิดาของตัว จึงมาในวันนี้ ข้าพระองค์ไม่ได้พบหน้าเจ้าชาลีกับแม่กฤษฎาทั้งสองเลย ฯ

ถึงแม้พระนางมัทรีทรงพระกันแสงเศร้าโศกเป็นอย่างยิ่งถึงขนาดนี้ก็ตาม ก็พระมหากษัตริย์จะมีพระบิณฑุรสักหนึ่งพระโอรสด้วยนั้นไม่มีเลย ฯ ครั้นพระมหาสัตว์ไม่ได้ตรัสปราศรัย พระนางมีพระกายสั่นคึกๆ เดินเสาะแสวงหาพระราชบุตรด้วยแสงพระจันทร์ เสด็จเตร็ดเตร่วังหาในที่ที่เขวเล่น มีต้นชมพูพฤษภเป็นต้น ที่พระกุมารเคยวิ่งเที่ยวเล่นก็ไม่เห็น จึงทรงพระกันแสงพิลาปบรรยายเรื่องราวที่เป็นมาโดยซึ่งบาทพระคาถาทั้งหลายดังนี้ว่า

อิม เต ชมพูกา รุกขา	เวทิสา สินธุวาริตา
วิวิธานี รุกขชาตานิ	เต กุมารา น ทิสฺสเร ฯ
อสุตตุลา ปนสา เจเม	นิโครธา จ กปีตุนา
วิวิธานี ผลชาตานิ	เต กุมารา น ทิสฺสเร ฯ
อิม ติฏฺฐนฺติ อารามา	อัย สัตฺตูกา นที
ยตุตฺตสฺส ปุพฺเพ กิฬิสฺส	เต กุมารา น ทิสฺสเร ฯ
วิวิธานี ปุพฺผชาตานิ	อสุมี อุปริ ปพฺพเต
ยานสฺส ปุพฺเพ ฐาริสฺส	เต กุมารา น ทิสฺสเร ฯ
วิวิธานี ผลชาตานิ	อสุมี อุปริ ปพฺพเต
ยานสฺส ปุพฺเพ ญฺญชิสฺส	เต กุมารา น ทิสฺสเร ฯ

อิม เต หตุติกา อสุตา

พลีพทุธา จ โน อิม

เยหิสสุ ปุพเพ กิฬิสฺส

เต กุมารา น ทิสฺสเร ฯ

ลูกเอย เริ่มต้นจากวันนี้ไปแล้ว แม่คงจะเจิบสงบ ได้ยินแต่เสียงสรรพสัตว์ร้องอยู่เต็มป่า แล้วแม่จะคิดวังเวงใจอาลัยอาวรณ์ เว็ววังชวนวังเวงใจระทมตรมตรอมในอุราเศร้าหมอง เช่นนี้ แล้วแม่คงจะร้องไห้โศกเศร้าตรอมใจอย่างหนักจนซบผอม ตราบจนกษัยชีวิตไปแล้ว ๑ ลูกเอย หรือโศคหนึ่ง เจ้าวิ่งไปเล่นทุกสถานที่ยอมจะเล่นทุกวันไม่รู้เอย เช่นนั้นแล้วพระนางก็วิ่งไปตลอด ราตรีหาทุกแห่งที่เล่น ทรงพระกันแสงแล้วร้องเรียกว่า โอ้ลูกเอยแม่ทั้งสอง เจ้าอยู่แห่งใดนา จ มาดูคนแม่ที่นี้ แม่มาหาเจ้าไหนเลยไม่ได้ยินเสียงตอบมายังแม่ ๑ โอ เหล่ารูปปั้นวัวเล็กวัวใหญ่ ปะปนกันกับรูปช้างรูปเกวียนผอง กับบรรดาพวงมาลัยดอกไม้มันที่ลูกถนอมรักพากันมาเล่นคอย มองทางแม่ อยู่แห่งนี้ ๑ ลูกเอย แม่เห็นแล้วทรงแม่เกือบแตก โอปานนี้แล้ว เจ้าพากันไปวิ่งเล่น แห่งไหนอีกแล้ว ลูกเอย เจ้าคงกษัยชีวิตทั้งสองแน่แท้แล้วเอย ๑ เช่นนั้นแล้วพระนางย่อมทรงพระ กันแสงแถลงพิลาปเอนจอนาถ พยายามอย่างพระบาทวังหาทุกสถาน ควรให้มีเมตตาปราณีสมเด็จ พระมัทรีพระองค์ตรีศรหาในราตรี แต่ลำพังพระองค์เอง ร้องเรียกป่าวๆ หาพระราชาบุตร พระ ราชหฤทัยสันคึกๆทั่วอินทรีย์ เหล่าบรรดา

สัตว์มงคลก็มิได้ขึ้นแล้วล้วนแต่หว่าดกลัวตื่นตกใจอลหม่าน พระนางทอดพระเนตรเมียงมอง
 คาคะเนว้าเป็นพระราชบุตรแต่ไม่เห็นปรากฏเลย พระนางกลับมาหาพระบรมโพธิสัตว์แล้ว
 กราบทูลต่ออีกว่า บพิตรพระสวามีเจ้าชีวิตวิเศษข้าพระองค์เอ๋ย บัดนี้ข้าพระองค์วิ่งหาลูกข้า
 พระองค์ทั้งสองครบทุกสถานที่เล่นไม่เห็นเลย ไม่รู้ว่าไปที่ไหน เป็นตายร้ายดี ขอทรงเมตตาเปิด
 พระโอบุชช์บ้นทูลบอกข้าพระองค์เถิดอีกอ้อยิ่งนักเลย โอตัวฉันเอ๋ย ประดุจแม่จนอกออกมีลูกทั้งคู่ให้
 อยู่เฝ้ารัง แล้วตัวไปแสวงหาอาหารประโยชน์เพื่อจะนำมาเลี้ยงลูก มาถึงรังแล้วหาลูกไม่เห็นเลย
 แล้วเป็นทุกข์โศกเสียดายลูกนั้นฉันใด อันว่าตัวข้าพระองค์เกิดทุกข์มีอุปมาฉันนั้นเอง แล ฯ

พระนางทอดพระเนตรเห็น บรรดารูปปั้นของเล่นของพระราชบุตรานุกรนั้นแล้ว จึงมี
 พระบ้นทูลเป็นบาทพระคาลาดังนี้

อิเม สามา สโสดูกา

พหูกา กทลิมิกา

เยหิสสุ ปุพเพ กิฬิสสุ

เต กุมารา น ทิสฺสเร ฯ

อิเม หัสสา จ โกญจา จ

มยุรา จิตฺรเปชฺฐา

เยหิสสุ ปุพเพ กิฬิสสุ

เต กุมารา น ทิสฺสเร ฯ

โอ! บรรดารูปปั้นลูกมดเล็กๆ รูปกระต่าย นกเค้าแมวกับรูปชะมดก็มีอยู่มาก ที่ลูกถนอม
 รักของแม่เคยเล่นแต่ก่อน นี่คือรูปปั้นรูป หงส์ กระเรียน นกยูง อันมีแผนหางลออวิจิตรล้วนเป็น

ของเล่นที่เจ้าทั้งสองถูกใจเล่นเมื่อก่อน เดียวนี้ แม่ไม่ได้เห็นหน้าเจ้าทั้งสองเลย ฯ

ครั้นพระนางไม่ได้เห็นพระราชบุตรที่รักทั้งสอง ในพระอาศรมบทแล้ว จึงออกจากพระอาศรมบทวิ่งกลับเข้าไปสู่ป่าแห่งบุปผชาติทรงทอดพระเนตรหาทุกที่นั่น ฯ แล้วตรัสว่า

อิม่า ตา วนคุมพาโย

ปุปุผิตา สพุพกาลิกา

ยตุตสุตฺต ปุพเพ กิฬีสุ

เต กุมารา น ทิสฺสเร ฯ

อิม่า ตา โปกฺขรณิ รุมมา

จกุกวาทูปุชิตา

มณฺฑาลเกหิ สณฺณนา

ปทุมปฺปเลหิ จ

ยตุตสุตฺต ปุพเพ กิฬีสุ

เต กุมารา น ทิสฺสเร ฯ

นี่คือสุมทุมพุ่มไม้ย่อมมีดอกบานทุกฤดูกาล ที่กุมารทั้งสองเคยเที่ยวเล่น นี่คือสระโบกขรณีเป็นที่เบิกบานเกษมสันต์ ย่อมได้ยินสรรพลีลยรื่องขันของนกจากพราภ อันเดียรคายด้วยดอกมณฑา ดอกปทุมกับดอกอุบลที่กุมารทั้งสองเคยเที่ยวเล่นแต่ก่อนมา แต่แม่คอยสอดส่องหาเจ้าทั้งสองไม่เห็นเลย ฯ

ครั้นพระนางวิ่งหาทุกแห่งไม่เห็นแล้ว จึงเสด็จกลับไปสู่สำนักพระมหาสัตว์เป็นพระราชสวามีอีก ทรงทอดพระเนตรเห็นพระองค์ทรงกัมพระพักตร์ไม่มีพระบัณฑูรดังนั้น จึงพระนางกราบทูลต่อว่าว่า

น เต กฏฺฐาณิ ภินฺนานิ

น เต อุทกมาภตํ

อคฺคิปี เต น หาปีโต

ปิโย ปิเยน สงฺกมฺม

ตฺยหฺช ปฺตุเต ปสฺสามิ

กิณฺหุ มนุโทว ฌายติ ฯ

สโมหํ พฺยปฺพลฺลตติ

ชาลิตํ กณฺหาชินํ จูโห ฯ

บพิตรพระราชสวามี ทุกวันเรื่อยมา พระองค์ตัดฟันค้ำน้ำเอามาไว้ ก่อไฟไว้ในเชิงกราน
วันนี้ พระองค์ไม่ทำอะไรเสียเลย ได้แต่ประทับชบเซาเย็นเฉย กิริยาของพระองค์นี้ไม่เป็นที่พอใจ
ข้าพระองค์เลย แต่ก่อนๆมาพระเวสสันดรราชสวามีอย่างนี้แล้ว เป็นที่รักเต็มจิตของข้าพระองค์
ไม่มีผู้อื่นไคยิ่งกว่านี้เลย เพียงแต่ได้เห็นพระพักตรา ก็ลืมความเหนื่อยยากลำบากทั้งสิ้น มาใน
วันนี้ ข้าพระองค์ได้เห็นพระพักตร์พระองค์แล้ว ก็ยังคงไม่สร้างหาความโศก เพราะไม่ได้พบหน้า
ลูกทั้งสอง คือเจ้าชาลิตกับแม่กฤษณานั้นเลย (1) ฯ

ครั้นสมเด็จพระนางมัทรีกราบทูลต่อว่าอย่างนี้แล้ว สมเด็จพระมหาสัตว์ก็ยังคงอยู่เฉย ไม่มี
พระบัญชาแม้หนึ่งพระโอษฐ์เลย เช่นนั้นแล้วพระนางยอมเป็นทุกข์หนักอย่างยิ่ง เสวยโศกสะอึก
สะอื้นป่นป่วนทั้งองค์ปราณ ประจุแม่ไก่ที่ถูกเขาประหาร พระนางตรัสเตร้ววิ่งไปสู่สถานที่ก่อน
นั้นอีก แล้วกลับมาสู่สำนักพระมหาสัตว์อีก กราบบังคมทูลถามว่า

-
- (1) ทั้งบาลีทั้งคำแปลไม่มีในฉบับมหาชาดกทั้งหลายเลย นี่เป็นความแต่งกับแปลให้เต็มตามฉบับ
ชาดกบาลีเดิม ฯ

น โข โน เทว ปสฺสามิ

เยน เต นีหฺญา มตา

กาโกลาปิ น วสฺสนฺติ

มตา เม นฺน ทารกา ฯ

น โข โน เทว ปสฺสามิ

เยน เต นีหฺญา มตา

สฺถณฺนาปิ น วสฺสนฺติ

มตา เม นฺน ทารกา ฯ

บพิตรพระสมมุติเทพกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย ข้าพระองค์ไม่เห็นลูกทั้งสองเสียเลย ใครพาเอาไปหรือ หรือหนึ่งตายไปแล้ว แม้แต่ถือกาปากับนกทั้งหลายก็เสียบสัจ ได้ยินเสียงร้องซันหากันเสียเลย ลูกของข้าพระองค์ปรากฏว่าตายแน่ก็ไม่รู้ ฯ

ครั้นพระนางกราบทูลถามอย่างนั้นแล้ว พระมหาสัตว์ ก็ไม่มีพระบัณฑูรสักหนึ่ง พระโอรสเลย ฯ พระนางยอมเป็นทุกข์เป็นโศกเจ็บแสบ พยายามเสาะแสวงหาพระราชบุตรานุตรี พระนางวิ่งไปยังตำบลนั้นๆ อย่างรวดเร็วพลันดูเต็มกำลังลมถึง 3 ครา ฯ มีคำพรรณนาว่า สถานที่ที่ทั้งปวงที่สมเด็จพระราชมัทรีเสด็จเตร็ดเตร่วิ่งหาพระราชบุตรใน 1 ราตรีเท่านั้น ถ้าจะคลีงออกไปเป็นความยาวทางถึง 15 โยชน์ ฯ ครั้นเวลารাত্রีกระจ่างสว่าง พระอรุณส่องขึ้นแล้ว สมเด็จพระราชมัทรี ก็เสด็จกลับมาสู่สำนักสมเด็จพระมหาสัตว์อีก พระนางยืนทรงพระกันแสง เสวยโศกอย่างยิ่ง ฯ

ตมฺมตฺถํ ปกาสนฺนํ โส สฺสฺสฺสํ อหํ อํนํ อรรณฺธํ ใดยังมิปรากฏ บพพระบาลีใดยังไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้

แล้ว พระองค์มีพระบัญชาทูลสวดซึ่งบาทพระคาถาดังนี้ว่า

สา ตตุถ ปริเทวิตวา	ปพฺพทานิ วนานิ จ
ปฺนทเวสุสมํ คนฺตวา	สามิกสุสนฺติ โรทติ ฯ
น โข โน เทว ปสฺสามิ	เยน เต นีหฺญา มตา
กาโกลาปี น วสุสนฺติ	มตา เม นฺน ทารกา ฯ
น โข โน เทว ปสฺสามิ	เยน เต นีหฺญา มตา
สกุณาปี น วสุสนฺติ	มตา เม นฺน ทารกา ฯ
น โข โน เทว ปสฺสามิ	เยน เต นีหฺญา มตา
วิจรฺนุตี รุกฺขมฺเณสุ	ปพฺพเตสุ กุหาสุ จ
อิติ มทุที วราโรหา	ราชปฺตฺติ ยสฺสฺสินี
พาหา ปคฺคยฺห กนฺทิตฺวา	ตตฺเถว ปติตา จมา ฯ

ภิกฺขเว คู่ก่อนภิกฺขุผองทั้งหลายเอ๋ย ภิกฺขุเอ๋ย ควรให้สงสารปรานี สมเด็จพระภควดี พระนางมัทรี วรลักษณอัศรชายา ผู้มีศิริสวัสดิ์ พระนางวิงหาพระราชบุตรบุตรีตลอดราตรี หาทั่ว สุมทุมพุ่มไม้ ชอกเขากับไพรพฤกษาผองไม่เห็นเลย แล้วพระนางกลับมาสู่พระอาศรม กราบทูล พระบรมราชสวามี ทรงพระกัณแสงสวโยโสภ พระองค์ไม่มีพระบัญชาทูลสักหนึ่งพระโอรสเลย แล้วพระนางวิงไปหาอีกแล พระนางวิงไปวิงมาเป็นหลายครา อันว่าอาหารพระนางไม่ได้สวโยเลย แล้วทรงพระกัณแสงตะโกนโหวก ๆ เรียก

อันมีพระสุรเสียงนั้น ได้ยินแพร่กระจายไปทั่วไพรพฤษยา สัตว์ผองได้ยินแล้วก็หวาดกลัวแตกตื่น
 อลหม่านโครมคราม พระนางได้ยินเสียงอีกทีก็ทรงยืนสดับ เห็นแน่ว่าเป็นสัตว์แล้ว พระนางก็
 รุ่มร้อนขัดข้องในพระอุราทรงพระกันแสงว่า โอ ทองขอรักของแม่เอ๋ย แม่ได้ยินเสียงอีกทีก็
 กลับคล้ายคลึงคลาคิดว่าเป็นลูก เดียวนี้สาบสูญไม่เห็นสุดถนอม อ่อนสั่นทั้งตัวคอแห้ง ลูกเอ๋ย
 แม่คงจะไม่มีชีวิตรอดอยู่กระมังเอ๋ย เช่นนั้นแล้ว พระนางกลับมายังพระบรมโพธิสัตว์อีก พระนาง
 ยกพระกรทาบพระอุรา ทรงพระกันแสง แดงพระพิลาปอันมีพระสุรเสียงแหบแห้ง ตลอดพระ
 กายแน่นทุกขเวทนาไม่สร้างชาตั้งแต่พลบค่ำมิได้หยุดยั้ง ครั้นถึงพระอาทิตย์อุทัยศรีรุ่งสว่าง
 ขึ้น แล้วพระองค์ของพระนางนั้นสั่นดิ๊กๆ จะยับยั้งไม่ได้ พระนางพยายามยกพระหัตถ์ทั้งสองข้าง
 วางเหนือพระศรีษะ พยายามดำรงพระสติกราบทูลว่า ข้าแต่เจ้าชีวิตวิเศษข้าพระองค์เอ๋ย เดิมเลยข้า
 พระองค์มีพระปรีชาญาณปรารถนาในจิตคิดว่า จะพิทักษ์รักษารับใช้ปรนนิบัติละอองธุลีพระบาท กับ
 ลูกทั้งสองตราบนานชีวิตรึเดี๋ยวนี้ ลูกข้าพระองค์ทั้งสองก็หายไปแล้ว ข้าพระองค์พยายามวิงวอน
 ตั้งแต่พลบจนถึงปานนี้แล้ว ๑ โอ เจ้าชีวิตข้าพระองค์เอ๋ย อันว่าทุกขข้าพระองค์หนักพันประมาณ
 ยับยั้งไม่ได้เลย ข้าพระองค์ขอกราบลา โอใครเอ๋ย จะมาปรนนิบัติเจ้าชีวิตให้เหมือนข้าพระองค์นี้
 พระนางมีพระบัญชาแต่เพียงนั้นแล้ว ครั้นสิ้นสุดพระบัญชา ก็ล้มสลบไปเหนือพื้นมหาปฐพี อยู่
 จำเพาะพระพักตร์พระบรมโพธิสัตว์

ณ เวลานั้นเองแล ฯ

อันว่าพระบรมโพธิสัตว์ พระองค์เห็นพระนางล้มสลบไปดั่งนั้นแล้ว พระองค์หวาดกลัว ในพระราชหฤทัย ทรงพระจินดาว่า พระนางกษัยพระชนมา พระองค์เสด็จลงรีบด่วนจากบนพระบรมศาสดา เสวยพระโศกาว่า โอโธอนิจจามัทธิเยย โฉนเลยมากษัยพระชนม์ ทั้งพี่แต่ผู้เดียวเอง อยู่กลางไพรพนมนี้ ใครเลยจะช่วยยกพระศพนาง มัทธิเยย ถ้ากษัยพระชนม์ในนครโน้นไปหนอ เหล่าพระญาติวงศ์ในนครทั้งสอง จะมาประชุมพร้อมกันช่วยยกพระศพนาง เดียวนี้ อยู่แต่พี่ผู้เดียวเองวิเวกวังเวงใจกำพรวด พี่คงจะกษัย ประลัยชีวิตตามนางเป็นแน่เลย ครั้นพระองค์คลายพระโศก แล้วทรงพระจินดาว่า มัทธิยกษัยชีวิตแน่แท้หรือเป็นอย่างไร เราต้องตรวจดูให้ได้รู้ความจริงก่อน พระองค์จึงลุกขึ้นทรงเอาพระหัตถ์ขวาคำล่า พระอรรักษ์ของกษัตริย์ ทรงทราบว่ มัทธินี้ เพียงแต่สลบ พระองค์จึงเอนำมาแล้ว ทรงถนอมยกตระกองพระศรียาจับรวบซ่อนขึ้น วางตั้งเหนือพระอรรักษ์ของพระองค์ ฯ อันว่าพระบรมโพธิสัตว์ จำเดิมจากพระองค์ทรงพระผนวชครบ 7 เดือนแล้ว ไม่เคยแตะต้องต้องพระองค์พระนาง สักครั้งเดียวเลย เพิ่งจะวันนี้ พระองค์หวาดกลัว พลีผลามพลั่งเปลอพระสติ ทรงคำพระอรากษัตริย์ ถนอมพระสิริสีwangเหนือพระอรรักษ์ แล้วทรงเอนำกุณฑลโสรจสรลงสู่พระองค์พระนาง ฯ พระนางรู้สึกตัวตกใจ

รำลึกพระองค์ ทอดพระเนตรเห็นพระราชสวามี แล้วก็ถัดพระองค์ถอยออก ทูลถามถึงพระราชบุตรทั้งสองว่า บพิตรพระราชสวามีเจ้าชีวิตข้าพระองค์เอ๋ย อันพระราชบุตรบุตรีของพระองค์ไปอยู่ที่ไหน ฯ พระบรมโพธิสัตว์มีพระบิณฑูรบอกว่า มัทธิเทวีเอ๋ย อันว่าลูกเราทั้งสองนั้น พี่ได้ให้ไปเป็นทาสพราหมณ์ผู้หนึ่งตั้งแต่เมื่อวานนี้เสร็จไปแล้ว ฯ

ตมตลฺ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห อํนอรรธธรรมาไยยังไมปรากฏ บทพระบาลีไยยังไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบิณฑูรสวดสาซึ่งบาทพระคาคางนี้

ตมขุณฺโปลุตฺตํ ราชปฺลุตฺติ

อุทฺเทนนิสญฺจ

อสุตฺตลฺ นํ วิทิตฺวาน

อล นํ เอตทพฺรวิ ฯ

ครานั้น พระบาทศรีเวสตันดรบวรราชฤๅนี้ ทรงเอน้ำประพรมทั่วพระกายพระนางมัทธิราชบุตรี ที่ถึงซึ่งวิสัยญีสิ้นพระสติในสำนักพระองค์ ครั้นพระนางรู้สึกพระองค์ มีพระสติขึ้นแล้ว จึงทรงมีพระบิณฑูรบอกความนั้น ให้พระนางได้ทราบในภายหลัง ฯ

ครั้นพระนางมัทธิ ได้สดับพระบิณฑูรพระราชสวามีแล้ว จึงกราบทูลว่า บพิตรพระสมมุติเทพกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอ๋ย ถ้าพระองค์ทรงพระราชทานพระราชบุตรให้พราหมณ์ คราเมื่อข้าพระองค์พยายามวิงวาทูกทั้งร้องไห้โศกเศร้าตลอดราตรีจนรุ่งสว่าง ไฉนที่พระองค์ไม่มีพระบิณฑูร

บอกข้าพระองค์แต่แรก ข้าพระองค์เลยตรอมใจเป็นทุกข์ ฯ สมเด็จพระมหาสัตว์ไตรัสตอบว่า

อาทิเยเนว เต มหุทิ	ทุกข์ นกขาคุมิจฉิส
ทลิตุโท ยาจโก วุฑฺฒ	พราหมโณ ชรมาคโต ฯ
ตสฺส ทินฺนา มยา ปุตุตา	มหุทิ มา ภายิ อสฺสส
มํ ปสฺส มหุทิ มา ปุตุเต	มา พาพฺหํ ปริเทวยิ
ลจฺฉาม ปุตุเต ชีวนฺตา	อโรคา จ ภวามเส ฯ
ปุตุเต ปสฺสจฺจ ฐณฺณจ	ยณฺจ อณฺณํ ฆเร ฐนํ ฯ
ทชฺชา สปุริโส ทานํ	ทิสฺวา ยาจกมาคเต
อนฺโมทาหิ เม มหุทิ	ปุตุตเก ทานมุตตมํ ฯ

พระนางมัทรีเอ๋ย พระนางกล่าวโทษพินี้ก็ควรแน่แท้ แต่คือพินี้คิดมา มัทรีนี้เพิ่งมาจากป่า แล้วมีความทุกข์มาจากโน้น ถ้าจะบอกตามจริง ตั้งแต่ตื่นแล้ว นางยังเป็นทุกข์หนักสิ้นพันยับยังไม่ได้ จะออกแตกตายเป็นเหตุนี้ พินี้จึงทำเป็นโกรธ ฯ นางมัทรีเอ๋ย พราหมณ์ขอทานแก่เป็นคนเจ็บใจอดอยาก ได้มาถึงลำเนาเราแล้ว ไม่มีโทษทานอะไร พินี้จึงเอาบุตราบุตริให้ไปเป็นทาน พราหมณ์ นางจงอย่ากลัวตรอมใจวิตก จงพยายามตั้งเจตนายินดีโสมนัส นางจงดูพินี้ต่างลูก จงอย่าผูกจิตเสนาหาเป็นทุกข์โศกมากนักเลย ถ้าเราไม่มีโรคมะชีวิตอยู่ คงจะได้เห็น

ลูกเราเป็นแน่ ๆ นางมัทรีเอ๋ย อย่าว่าเลยแต่ลูกชาย-หญิง สัตว์-ธัญชาติข้าวเปลือกข้าวสาร กับทรัพย์
มีวิญญาน ไร้วินญานอื่นๆอีกที่มีอยู่ในบ้าน ธรรมดาสัปปุรุษ ที่ท่านปรารถนาประโยชน์อันสูงส่ง
เมื่อได้เห็นขอทานมาถึงบ้านแล้ว ท่านอาจฝ่าทรวงเขาเอาดีหัวใจ ยกให้เป็นทานตามที่ขอทาน
ต้องการ ๆ นาง มัทรีเอ๋ย นางจงอนุโมทนายินดีกับบุตรทานอันอุดมสูงส่งที่สุดของพื้นที่นี้เถิด

จึงพระนางกราบบังคมทูลถวายอนุโมทนา โดยพระคาศาสดา ดังนี้

อนุโมทามิ เต เทว	ปุตตะเก ทานมุตตมัม
ทตฺวา จิตฺตํ ปสาเทหิ	ภิกฺขุโย ทานํ ทโท ภว ๆ
โย ตวํ มจฺเจรญฺเตสุ	มนุสฺเสสุ ชนาธิป
พฺรหฺมณฺสสุ อทา ทานํ	ลิวินํ รณฺหวทฺตโน ๆ

บพิตรพระสมมุติเทพกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอ๋ย ข้าพพระองค์ ขออนุโมทนาบุตรทานอัน
อุดมของพระองค์ เจ้าชีวิตเอ๋ย อันลูกข้าพพระองค์นี้ข้าพพระองค์พยายามดูแลรักษาตั้งแต่อยู่ในครรภ์
10 เดือน จนกระทั่งประสูติออกมาแล้ว ข้าพพระองค์ก็เลี้ยงดูแลรักษาอาบน้ำป้อนข้าวต้มข้าวสว
ทั้งกิจการผองทั้งหลาย ข้าพพระองค์ ขอถวายอนุโมทนากับบุตรทานของพระองค์ ขอให้พระองค์
ได้สำเร็จพระโพธิญาณ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธพระองค์หนึ่ง โปรดสัตว์ผองทั้งหลาย ณ อนาคต
กาล อย่าได้คลาดเลย

แล้วส่วนพระองค์เล่า จงมีพระราชหฤทัยจำเริญซึ่งพระปิตินิดีกับพระปิยนุตรทาน ให้เป็นภิญโญภาพขึ้นไปแล ฯ บพิตรพระองค์เป็นอธิบดีแห่งประชาชน พระองค์ย่อมทำความจำเริญแก่ชาวศรีพิราญรประทัບอยู่ในท่ามกลางมนุษย์ ที่ประกอบด้วยความตระหนี่ถี่เหนียว พระองค์ก็สามารถพระราชทานบุตราบุตรีให้ไปเป็นทานพราหมณ์ ได้สำเร็จคุณพระปรารธนา ฯ

พระบรมโพธิสัตว์มีพระบัณฑูรว่า สาธุ สาธุ มัทรีเอย คำนางนี้ไพบเราะๆ เลิศล้ำ มัทรีเอย ถ้าพี่ไม่ยินดีกับทานนั้น โฉนเลยก็จะเกิดมีอัศจรรย์ ไหวสละเทือน สั่นทั้งแผ่นดินมหาปฐพี เมื่อครั้งพี่ให้ลูกไปเป็นทานแต่เมื่อวันวานนั้นเอง ฯ

ลำดับนั้น สมเด็จพระนางมัทรีกราบทูลแถลงเหตุอัศจรรย์ทั้งหลายนั้น ที่พระนางได้ทอดพระเนตรเห็นชัดแจ้งเสร็จแล้ว จึงพระนางทรงอนุโมทนาทานบารมีแห่งพระมหาสัตว์ กราบทูลสวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้

นินนาทิตา เต ปฐวี

สทุโท เต ติทังคโต

สมนุตา วิชชตา อาณ

คิรินิว ปฐิสสุตา ฯ

เมื่อครั้งข้าพระองค์ไปแสวงหาผลไม้ในป่า แต่เช้าเมื่อวานนั้น เห็นแปลกอัจฉริยะ ทั้งมหาเมฆก็มัวครึ้ม ทั้งภูเขาก็อ้วนไฉวมีสุรเสียงบันลือลั่นกึกก้องไปถึงสถานสวรรค์เทวโลกโน้นฟ้าแลบ

ผิดฤดูกาล ย่อมลามขวัไหว่ เจ้าชีวิตเอย นี่ไม่ใช่ผู้ใดเลย คือความอัศจรรย์ทานบารมีแห่งพระองค์
แน่แท้เลย ฯ

ตสฺส เต อนฺนโมทนฺติ อุกฺโก นารทปฺพตฺตา

อินฺโท จ พุรฺรهما จ ปชาปตี จ

โสโม ยโม เวสฺสวโน จ ราชา

สพฺเพ เทวานฺนโมทนฺติ ดาวตีสฺสา สอินฺทกา ฯ

อิติ มทฺที วราโรหา ราชปฺฤตฺติ ยสฺสสินี

เวสฺสสฺสตรสฺส อนฺนโมติ ปฺฤตฺตเก ทานมฺฤตฺตมฺ ฯ

เวลานั้น เหล่าพวกเทวดาทั้งสองกลุ่ม สถิตอยู่เขานารทบรรพต พร้อมทั้งพระอินทร์
พระพรหม เสด็จประชาธิบัติ พระจันทร์ พระยมราช พระเวสสุวรรณหาราช กับเหล่าเทวดาในชั้น
ดาวดึงส์ มีพระอินทราธิราชเป็นอธิบดี ย่อมมีปิตินิธิ ถวายศัพท์สาธุการโมทนาพร้อมกันว่า
บพิตรพระเวสสันดรกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย พระองค์บริจาทานแล้วโดยประไพเลิศล้ำ ฯ

ส่วนสมเด็จพระนางมัทรีศรีรัตนกัญญา ผู้ทรงลักขณาประเสริฐ เป็นพระราชบุตรผู้ทรงยศ
มีพระราชหฤทัยสมัครสमानถวายอนุโมทนาจำเพาะบุตรทานบารมีอันอุดมของพระบรมโพธิสัตว์
มหาบรูษรัตน พร้อมพอเหมาะร่วมกัน โดยซึ่งประการเหล่านี้แล ฯ

มทฺทีปฺพทฺ นิฏฺฐิตํ บพิตรเอย อาตมาภาพสำแดงแถลงพระธรรมวิเศษเทศนา พระมหา
ชาดก กัณฑ์ มัทรีปพที่ 9 นี้เล่า อันประดับประดาไปด้วยคาถา 90 คาถา เอวัง ก็จบบริบูรณ์
สมควรซึ่งเวลานี้เองแล ฯ

จบกัณฑ์มัทรี ที่ 9 แต่เพียงนี้ ฯ

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ 10

กัณฑ์ลักกักรรพ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

เอวนฺเตสุ อณฺณมณฺณํ สมฺโมทนียํ กถํ กณฺเณเตสุ สตฺโก เทวราชา จนฺตลฺลํ อยํ เวสฺสณฺต
 รมหาราชา หิโยโย ชุชกสฺส ปจฺวี อุนฺนาเทตฺวา ทารเก อทาสี อิทานิ นํ โกจิ หีนปฺริโส อุปสฺงกมิตฺ
 วา สพฺพลภุขณสมฺปนฺนํ สีสวตี มทฺที ยาจิตฺวา ราชา นํ เอกํ กตฺวา มทฺที กเหตฺวา คจฺเจยฺย
 ตโต เอส อนาโถ นิปฺปจฺจโย ภเวยฺย ยนฺนุนาหํ พุราหฺมณฺวณฺณนํ นํ อุปสฺงกมิตฺวา มทฺที ยาจิตฺ
 วา ปารมีกฺุญฺญํ คาหาเปตฺวา กสฺสจฺจิ อวิสฺสชฺชนียํ กตฺวา ปุณฺนํ ตํ ตสฺสเสว ทตฺวา อาคมิสฺสามีติ ฯ

เตสุ ขตฺติเยสุ ในเวลาที่พระบรมโพธิสัตว์จัดดิยเรศ พระเวสสันดรบรรพพุทฺธวงค์ทรง
 พระราชศรัทธา ทั้งสมเด็จพระชายานาริศรีสุนทรบรรพกษัตริ สมฺโมทนีย ทั้งสองพระองค์ทรง
 พระโสมนัสภริมย์สะสมพระปิยนุตรทาน ทรงเกษมศานต์พระราชหฤทัย อยู่ ณ ไพรคันธมาทน์
 สตฺโก จึงสมเด็จพระอมรินทรอินทโกสิย์ ทรง

นึกในพระราชหฤทัย เพื่อเป็นประโยชน์แห่งพระบรมโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ หิโยโย ณ วันวานนั้น พระองค์พระราชทานพระราชบุตรานุตรี ยกเอาพระปรมัตถบารมีอันเป็นมกุฏแห่งทาน ให้ไปยังชุกเป็นคนที่ใจคอยากลำบากเดินป่า อันเป็นมหาโอฬารยิ่งนัก อยู่แต่รัตนราชกัญญามัธยมเหสี เออถ้าเราจะนั่งอยู่เห็นว่าเสียความเป็นแน่ เกรงมีคนชั่วชาติถอยศักดิ์ จะมาสู่สำนักขอพระอักรมเหสี พระองค์ก็จะยกพระมัทรีให้ไปเป็นทาน เพราะไม่เคยทรงมีพระราชหฤทัยย่อท้อเลย ฯ โอเอโอ อนิจจาเออ คงจะสาบสูญพระวงศ์อันเป็นมงคลกษัตริไรผู้จะปรนนิบัติอุปัฏฐาก ก็จะเคลื่อนจากวัตรจริยา พระองค์จำเริญเมตตาที่จะสังเวกพระทัยแต่พระองค์เอง ย่อมจะถึงเลอยู่ไนไพรพฤกษา ตัวเราจะนั่งเฉยอยู่ไม่ได้ ต้องเปล่งกาย ลงไปสู่สำนักพระองค์ ขอให้ทรงพระราชทานพระมัทรีให้ได้พอเป็นเหตุสักหน่อยแล้ว เราค่อยถวายสมเด็จพระพุทธรวงส์แล จึงกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ จะได้ประทับอยู่เกษมสันดีสำราญพระราชหฤทัยอยู่ ณ พระอาศรมบทนั้นเอง แล ฯ

ตมุตถ์ ปกาเสนุโต สตถา อาห ฯ อันอรรถธรรมใดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบันเทิงรสสาซึ่งบาทพระกาฬาดังนี้

คโต รตยา วิวสเน

สุริยสุตฺตคฺคมนํ ปติ

สกุโก พุราหุมนวณฺเณน

ปาโก เนสํ อทิสฺสธาคิ

ภิกฺขเว คู่ออนสงฆ์ผู้ทรงศีล สมาธิ ปัญญา คโต รตยา เมื่อเวลาอรุโณทัย รัศมีสัวสว่าง
สว่างแจ้งบริบูรณ์ สมเด็จพระสหัสเนตร แปลงเพศโดยมหิทธิฤทธิ์นิมิตให้จุ่ดงพรหมณ์สะพาย
ย่ามถือไม้เท้าครอบงำไม่ไผ่ สีเหลืองสุก ร่วมกับบรรดาเครื่องบริวาร ทำอาการกิริยาไม่ให้กษัตริย์
ทั้งสองพระองค์สงสัยพระทัยเลย เดินย่องแอบเข้าถึงแล้ว นั่งอยู่หน้าพระอาศรม ยกหัตถาประนม
นมัสการกราบทูลถามโดยบาทกาลาดังนี้

กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ

กจฺจิ โภโต อนามยํ

กจฺจิ อุณฺเณน ยาเปถ

กจฺจิ มุลผลา พหู ฯ

กจฺจิ ทํสา มกฺสา จ

อปฺปเมว สิริสฺปา

วเน วาพมิกาภิณฺเณ

กจฺจิ หีสา น วิหฺขติ ฯ

โก ตาปส บพิตรพระดาบสผู้มีพระทัยสัปปุริสเยย กจฺจิ นุ ข้าพระองค์ตาช้ำขอถาม
เกี่ยวกับทุกข์โศกโรคภัยที่ย่ำยีพระกาย หรือหนึ่งไม่มีความร้อนปวดแสบปวดร้อนป่นป่วนใน
พระองค์ หรือหนึ่งพระองค์ประทับจำเริญเมตตาภาวนา เหล่าพาพมฤตคามิมาทำลายล้างผลาญ
พระอาศรมหรือหนึ่งทรงจำเริญพรหมวิหารสามัคคีญาณ เหล่าสัตว์ผองไม่กล้ามาพาธาเลย มุลผลา
พหู โสคหนึ่ง ผลาหารอยู่ในบริเวณนี้ ยังมี

บริบูรณ์ไม่ลำบากพอหาฉันได้ หรือไม่ค่อยมีเลยพระองค์ ทั้งตัวชีปะขาว แมลงหวี่ ยุง รื่น แตน สุ
รวย(สัตว์จำพวกเหือบมักอยู่ใกล้โคนหางวัว) งู ตะขาบ แมงป่อง มากินเลือดเป็นอาหาร หรือ
หนึ่งบันดาลไม่ให้เกิดมี พระองค์ประทับอยู่เกษมสันต์หรือไม่พระองค์ ควรมิควรตามแต่ทรงพระ
กรุณายกโทษสันโดษโปรดปรานปรานีข้าตาสีแก่ชรา ในกาลครั้งนี้เองแล ฯ

เอร์ วุฒเตปี มหาสตุโต ครั้งอินทพราหมณ์กราบบังคมทูลอย่างนี้แล้ว พระหน่อพุทธวงศ์
จึงทรงพุดจาโสภาปราศรัยตอบไปยังตาสีพราหมณ์ มีพระบัณฑูรสวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้

กุสัลยเจว โน พุรหุเม	อโธ พุรหุเม อนามย
อโธ อุณฺเณน ยาเปม	อโธ มุลผลา พหุ ฯ
อโธ ทสฺสา มกฺสา จ	อปปเมว ลีรีสปา
วเน วาพมิกาณฺเณ	หีสา มยฺหํ น วิชฺชติ ฯ
สตุตฺ โน มาเส วสฺสํ	อรณฺเณ ชีวิโสภิน
อิทปิ ทุตฺติยํ ปสฺสาม	พุราหุมนํ เทวณฺณิน
อาทาย เวลฺลวํ ทณฺฑํ	ธารณฺติ อชินฺนุจิปิ ฯ
สุวาคตนฺเต มหาพุรหุเม	อโธ เต อนฺนุราคต
อนฺนุโต ปวิส ภทฺทนฺเต	ปาเท ปกฺขาลยสฺสุ เต ฯ
ติณฺฑทฺถานิ ปิยาลานิ	มธฺเก กาสมาริโย
ผลานิ ชุทฺทกปฺปานิ	ภฺนุเช พุรหุเม วรํ วรํ ฯ

อิทธิปา ปานิช สัต

อาภต คิริคพุทธา

คโต ปัว มหาพุม

สเจ ตูว อภิกงขล ๗

พราหมณ์เอ๋ย อันว่าทุกข์โศกโรคภัย มฤตพาพทีกะณะอง ก็ไม่มีมาปองเบียดเบียนพาชาชายี
อยู่ทุกวันปกติ ย่อมสุขสบาย ส่วนเหล่าผลาผลพองทั้งหลาย ที่นั่นก็มีเกลื่อนกลาดตามป่าพอเพียง
ปราศรัยเก็บได้บริโภคน ไม่สู้ลำบากหนาคาชี เออตั้งแต่เราออกจากบุรีมาบวชเป็นดาบส สดุด โน
มาเส ก็ได้ 7 เดือนกว่าแล้ว อรณฺเณ ชีวโศกนิ พราหมณ์เอ๋ย ไม่ได้เห็นหน้าใครสักคนหนึ่งไป
มาถึงที่นี่ เห็นแต่สัตว์พองทั้งหลายติดต่อกันอยู่เป็นเพื่อนในไพร พออบอุ้นพระราชหฤทัยพอสบาย
เพ็งวันนี้ได้เห็นหน้าดาชีอาจารย์ประกอบประการซึ่งศรีสวัสดิ์อุดมสมข้างไสยเพศ อิทธิปา พุทธิย
ไม่คลาดช่วงเวลานานเป็นคำรบสองพองบริบูรณ์ เริ่มจากเมื่อวานนั้นในใจความโอภาปราศรัยยินดี
ไม่มีเปรียบ เอยพราหมณ์เอ๋ย เพียรยามมาถึงอาศรม อย่าปรารมภ์เกรงใจเราเลยหนาพราหมณ์
ตามแต่ใจนึกเกิด ปกขาลยสุส ขอเชิญอาบน้ำชำระเหงื่อไคลให้เกษมศานตริ้นเรงสบายใจ ภูษ
พุม เหล่าผลาหารที่นั่นเหลือจากเมื่อวานก็มีครบสี่ทั้งหลาย ขนุน มะม่วง หว่า พุส (ต้นพรวด
เป็นต้นไม้ป่าจำพวกต้นทรมุง มีผลกินได้) ชนลุต (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) พุนิล (ต้นไม้พวงมะดัน มะตูม
มีหลายอย่าง ที่มีผลเล็กก็มีใหญ่ก็มี) มะตูม เผือก มัน มะพร้าว กล้วย (ต้นไม้ชนิดหนึ่ง) มังคุด
ละมุด สิดา มะปริง มะปราง ลางสาต สิริมาน (ต้นคอแลน คล้ายลิ้นจี่แต่ลูกเล็กกว่า) เห็นจะมีรส
อร่อยไม่เปรี้ยวฝาดขมเลย ทั้งน้ำผึ้งหวานๆ อันเป็น

อาหารป่าตามแต่เลือกฉัน ก็มีอยู่ ณ ที่นี้เองแล ฯ

เอว้ เตน สทฺธิ ปฐิสณฺจารํ กตฺวา มหาสตุโต อาห พระบรมโพธิสัตว์พูดเรื่อย ๆ ตามเรื่อง
ไต่ถามอินทพราหมณ์เป็นการเหมาะสมตามธรรมเนียม จึงมีพระบัญชาว่า

อถ ตฺวํ เกน วณฺเณน

เกน วา ปน เหตุนา

อนุปฺปตฺโตติ พุทธารณฺณํ

ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิตฺโต ฯ

เออเราขอถามหาพราหมณ์ ที่ป่าเขตพระหิมพานต์นี้ยากที่ใครจะเดินมาถึง ตาชีแก่ชรา
อ่อนกำลังทรุดโทรมหลังโค้งไปสุดส่าห์เดินโซเซมาถึงนี้ ขวนขวายหาหาทำเป็นหมอหรือหนึ่งหลง
ทางมาถึงที่นี่ หรือหนึ่งต้องการอยากมาหาเราอยู่ที่นี่ จงตาพราหมณ์บอกเรา ในกาลบัดนี้เองแล ฯ

ข้างอินทพราหมณ์ทรงได้สดับพระราชโองการซื้อตรงปกติกราบบังคมทูลว่า ข้าแต่
พระมหाराชสมภารผู้เป็นอิสวรยอดชินวงศ์ประเสริฐเอย อันตัวข้าพระองค์ตาชีนี้เป็นคนแก่ชรา
พยายามเตร็ดเตร่ลี้ลามถึงสำนักพระองค์นี้ปรารธนาแต่มาขอสมเด็จพระนางมัทรีราชกัลยาณี ผู้เป็น
พระอัครมเหสีในพระองค์ ขอทรงโปรดพระราชทานมายังข้าพระองค์ตาชี ในกาลบัดนี้ แล้ว
อินทพราหมณ์กราบทูลสดสาเป็นบาทพระกาลาดังนี้

ยถา วาริวโห ปุโร

สพฺพกาลํ น จียติ

เอวนฺตํ ยาจิตาจฺฉิ

ภริยํ เม เทหิ ยาจิตฺโต ฯ

บุญ มหานทีโย ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย ข้าพระองค์ตาสีนี้ถูกอุปมาพระราชหฤทัย ประจุตั้ง มหานทีทั้ง 5 คือคงคา ยมนา อจิรวดี มหิ มหานที ย่อมจะมีน้ำไหลซาบซิมทั่วห้วงธารลำนํ้า แล้วไหลตกไปในทะเลไม่เคยสิ้นสุดขาดไม่ได้เลย ฯ ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย สรรพสัตว์มังจา เต่า กระเบน กุมภีร์ ครุฑ (สัตว์ชนิดหนึ่ง) ย่อมมาอาศัยพระคงคา เหล่ามนุษย์มานาประชาชนผอง ไป มาลงสาดอาบดื่มดักไล่ให้ชุ่มตามปรารณา พระคงคานั้นไม่เคยลดยุบงวดแห้งเหือดเลย ฯ ข้าแต่ เจ้าชีวิตเอ๋ย ดั่งหนึ่งพระราชหฤทัยพระองค์ละทิ้งความตระหนี่ถี่เหนียวได้ ย่อมทรงโปรดปราน เหล่าสรรพสัตว์ลำบากตกยากผอง ถ้าเอ่ยคำขออะไรก็ย่อมได้ดั่งใจ ทั้งนี้ข้าพระองค์ตาสีกล่าวคำ จริงไม่มุสา ฯ โสดหนึ่ง ข้าพระองค์ตาสีก็แก่ชรามากแล้ว ไม่เหมือนแต่กาลก่อนเลย ที่ข้าพระองค์ ยังหนุ่ม เดียวนี้มีโรคมาเบียดเบียนในกาย ทั้งหูก็ตึงตาก็มีด ทั้งญาติใกล้ชิดก็ตายสูญสิ้นหมดแล้ว พระคุณเอ๋ย ทุกวันนี้อยู่กำพร้าขาดสน ถึงแม้ทางลำบากไกลเท่าไรก็ดีก็ไม่ว่า อุตส่าห์โง่เงาให้ได้ มาถึงเจ้าชีวิต ควรไม่ควรตามแต่ทรงพระเมตตาโปรดยกโทษเมตตาปรานีข้าพระองค์ตาสี ขอ พระราชทานสมเด็จพระราชมัทรีไปทำเป็นแม่บ้าน พอได้ติดต่อกันอยู่เป็นเพื่อนข้าพระองค์ตาสีแก่ ชราเจียบสงบ ขอพระองค์ดัดให้เป็นทานยึดเอาสรรพคุณคุณาคุณ เอาพระมัทรีบริจาคนำให้เป็นการ ทานข้าพระองค์ตาสี ในเวลาคราบัดนี้เองแล ฯ

เอว รุคเตปี มหาศตฺโต สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ ได้สดับอินทพราหมณ์กราบทูลแถลง ความลำบากเหล่านั้น ตามจิตตรงจำเพาะมาขอพระราชทานพระอัครชายา ณ วันนั้น พระองค์ก็ ด้วยความโอบาปราศรัยในพระราชหฤทัย ไม่มีสงสัยย่อท้อ เพราะจากวันวานทรงพระราชทาน บุตรานุตรีแก่ชุกพราหมณ์ ถึงมาวันนี้ เราอยู่ในไพร่แต่ผู้เดียวเอง จะยกสมเด็จพระนางมัทรีให้ไป เป็นทานเจ้าอย่างไรได้ พระองค์จะมีพระราชหฤทัยถดถอยย่อท้อดังนี้ มิได้มีเลย เหตุแต่พระองค์ รักสรรพคุณคุณาคุณ อุปมาประจุคนไร้ทรัพย์ มีบุคคลผู้นับเอาทองเงินมาเทกองให้ถึงมือ พระ พักตร์เข้มยิ้มสดไส มีพระบั้นขุรแถลงซึ่งพระคาคา ดังนี้ว่า

ททามิ น วิกรมปามิ

ยัม มั ยาจติ พุราหมณ

สนตัม นปปฏิภูหามิ

ทานเม รเมเต มโน ฯ

ดูก่อนเจ้าพราหมณ์เอ๋ย เราจะยกสมเด็จพระภคินีนางมัทรีให้เป็นการตามคำขอ เราไม่มี ใจสะทกสะท้านย่อท้อกับการบริจาคทาน เพราะใจเรยินดีกับทาน ไม่เคยมีปิดบังสิ่งของอะไรกับ ขอทานยากเลย เอตาสีชื่อว่าเลยแต่นางมัทรีเป็นพาหิรทาน ถ้ามีขอทานมาบงปรารณา เนื้อ ปอด ตับ ลมหายใจ ดี ก็จะได้ให้เป็นทานตามสุจริตเอาชีวิตให้เป็นทาน แลกเอาสรรพคุณคุณาคุณาสาสดา จารย์ ปรารณาแต่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเหล่าสรรพสัตว์ข้ามวัฏสงสาร

ตมตฤ์ ปกาเสนโต สตฺถา อาห อันนรรถรรรมไคยังไมปฺรากฺฏ บพพระบาไลไคยังไมแจ็ง
 ชัด ครันพระองคไคตรัสรู้แลว พระองคมีพระบณฺฑิตสาวคสาซึ่งบาทพระคาถาคังนี้

มทฺธิ หตฺเต คหะวาน	อุทกสฺส กมณฺหาลํ
พฺราหฺมณสฺส อทา ทานํ	สีวินํ ฐฏฺฐาพฺตโน ๑
ตทาสิ ยํ ภีสนกํ	ตทาสิ โสมหํสนํ
มทฺธิ ปริจฺจชนุตฺตส	เมทนี สมกมฺปถ ๑
เนวสฺส มทฺธิ ภคฺฉี	น สนฺธิยติ น โรทติ
เปกฺขเตวสฺส ตณฺหิยา	เอส ชานาติ ยํ วรํ ๑

เวลานั้น สมเด็จพระมหาสัตว์ทรงถือพระกรบวรราชมัทรี แล้วทรงจับเอาพระกุ่มที กรวด พระอุทกवारิณห์เหลือ เป็นสัญญาณว่าทรงพระราชทานสมเด็จพระมัทรีไปยังพราหมณ์สะอาดหมดจดแล้ว โดยทรงมีพระราชหฤทัยประกอบด้วยไตรเหตุปรมัตต เป็นมหามกุฏแห่งทาน

จึงมีพระราชโองการว่า เออตาชี มัทธินี้เป็นที่รักเป็นประธาน มีมานะพยายามตามมาปรนนิบัติเริ่มสร้างพรอยู่ในป่า ถือเสมอพระเนตรแห่งเราแล เราไม่รักเสมอด้วยพระสัพพัญญุตญาณได้ 1 แสนกำลังเลย อิทธิ ทานอันว่าทานเหล่านี้ ขอเป็นปัจจัยได้ตรัสรู้ซึ่งพระปรมาตมสัมโพธิญาณ เป็นเอกอัครบุคลลนำสัตว์ข้ามจากวัฏสงสารให้ได้ถึงฝั่งคือพระนิพพานสู่นาคคตกาลนั่นเอง แะ

(วุฒุมุปี เจต) คำนี้ตรงกับบาลีคาถา ที่ท่านสำแดงไว้ในกัมภีร์จริยาปิฎกดังนี้

ชาลี ฦหาชิน ฐิต	มทุที เทวี ปติพุด
จขมาโน น จินุเตลี	โพธิยาเยว การณา ฯ
น เม เทสุตา อุโก ปุตุตา	มทุที เทวี น อปปียา
สพพญญุต ปิย มยห	ตสุมา ปิเย อทาสห ฯ

ครั้งตลาคตยังเป็นพระเวสสันดรได้บริจาคนาค ชาลีฦหาชินกับสมเด็จพระราชมัทธิเทวีผู้มีวัตรปรนนิบัติอันประไพ ให้เป็นทานพราหมณ์ ตลาคตไม่มีใจคิดโสกเสียเลย เพราะตลาคตปรารถนาแต่ให้ได้สำเร็จพระโพธิญาณเท่านั้น ฯ อีกประการหนึ่งพระราชบุตรทั้งสอง ตลาคตไม่เกลียดสะอิดสะเอียนเลย ทั้งสมเด็จพระมัทธิเทวีเล่าก็ไม่ใช่ตลาคตไม่รักหรืออก แต่ตลาคตรักสัพพัญญุตญาณเลิศล้ำกว่า เหตุนั้นแล้วตลาคตได้ให้ของรักไป

เป็นทาน แลกเอาพระสัพพัญญุตญาณในกาลนั้นเองแล (1)) ๑

ในเวลาที่พระบรมโพธิสัตว์ ทรงพระราชทานอัครชายาไปยังอินทพราหมณ์ ก็เกิดมี
อัครธรรยสันสะเทือน สรรพสากลโลกธาตุตั้งแต่ชฎากาศ ก็เกิดโกลาหล อันว่าลมน้ำกระโชก
กระชากไปมาทุกทิศที่ อันน้ำรองพระธรณีก็ร้อนบันดาลโทษอย่างแรงเอ้อหลากเป็นจลาจล
แผ่นดินหนา 2 แสน 4 หมื่นโยชน์ ก็มีอาภัพได้ ประหนึ่งจะละลายไค่นลัมซาๆทั้งพสุธา มตุตवार
โณ วีย ประดุจขสสารตกมันสูงใหญ่เอิบอาบท่วมปากวังร้องเต็มเสียง ร้องกราดเกรี้ยวไม่เกรงกลัว
ดังนั้น สารพัดสัตว์ ภูปริ กวาง เสือ เนื้อทราย กระต่าย สิงห์หีบบรรดาสรรพสัตว์บ่ยอมกลัวงุนง
ผลุนผลัน กระโดดข้ามออกจากที่ลำนเา วังไปชวนเซหัวป่า อันคชสีห์ก็ร้องกราดเกรี้ยวอื้ออึง
ภิสนก สนั่นหวั่นไหวอื้ออึงเป็นอย่างยิ่งควรให้หวาดกลัว เสียงรุนแรงอากาศลงเมฆหมอกมืดทั้ง
เวหา โลมห สนิ เกิดหนาวขนลุกเสียวช่นเกรงขาม **อกาลวิษุตา** ไม่ใช่ฤดูฝนก็เกิดมีฟ้าแลบ
ลามดาดดา ณ อากาศวิถิ อสนีร์ศมีแวววาบเปล่งแสงฉวัดเฉวียน จุจรัตนมณีรอบปฐพี มณฑล
จักรวาล ก็เกิดบันดาลเป็นลมพายุโบกพัด ลือสรรพเสียงอึกทักครึกโครมทั้งเวหา เหล่าไฟร
พฤกษาก็หักโพงผางไค่นลัม **สาครา** ทั้งทะเลสาครอันใหญ่เว้งว้างก็

-
- (1) ในวงเล็บนี้ไม่มีในฉบับมหาชาติแปลเลย แต่ในที่นี้มีคัดลอกจากบาลีแปลทำให้เต็มตามฉบับ
อรรถกถาชาดกบาลีเดิม ๑

ลั่นเสียงจาดน้า ครีกโครมกรรโชกแตกเป็นดอกเลาจารย์คายเกลื่อนกลาดเป็นฟองทั้งพระคงคา
บรรดาฝูงคิมิติมิงคลามัจฉาพองก็แหวกว่ายวนเวียนรีๆ รอๆ ฝูงมั่งกรวายเป็นวง เหล่าพญานาคอุง
คองเนกนานา นางนาคินิมิตตนเป็นมาลาลอยตามน้ำมาถวายนกเขมसानต์ สบายตามชลธี **สินธุรูปพุท**
ตราชา ทั้งเขาสุเนรราชศิริไม่อาจนิ่งอยู่ ก็โอนอ่อนไปมาประคองจะโคนลี้มัจฉาอุกวิาทกราบถวายน
บังคมพระบรมโพธิสัตว์ **เวตตุงโร** วีย ประคองผู้ถือปลายตระบองก้านหวายสนไฟ แล้วยกขึ้นตั้ง
ย่อมโอนอ่อนทั้งนกมาพจรสวรรค์ **เทวคณา** ทั้งโสฬสสวรรค์ก็เกษมสานต์บูชาบุปผา บ้างโปรย
ปรายศุคนธมาลาปาริชาติ ณ กลางนภากาศ ก็ประโคมสำเนียงแดรสังข์เกร็ดดุริยดนตรีดังวังเวง บ้าง
จับร้องสรรเสริญพระสมภารถวายเป็นสักการะพระองค์ ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย ขอพระองค์มีพระชนม์
เกิน 1 พันพระพรรษา ไม่มีผู้ใดเสมอกับพระองค์ได้ เพราะพระองค์เป็นหน่อพุทธานุการควรวุชา
เอกโกลาหล์ อันว่าพโยมาคือพายุฝนลม สะเทือนทั่วสากลโลกธาตุ ตั้งแต่อชฎากาศ ไปถึง
สุทธาวาสมหาพรหม เกษมสานต์อิทธิฤทธิ์เสมอเอกองค์ เมื่อครั้งที่พระองค์ยกเอาพระอัครชายาให้
เป็นอุดมบรมทาน แก่อินทพราหมณ์พฤตอาจารย์ ในเวลานั้นเองแล ฯ

ภิกขเว คุณก่อนสงฆ์ผู้ทรงศีลสังวร เมื่อครั้งสมเด็จพระเวสสันดรบรรพพุทธานุการพระองค์
พระราชทานพระมัทรีไปยังดาชีแก่ชรา ทรงพระจินดา

คิดปรามภักดิ์ เพราะไม่สมความเกรงไม่ถูกพระราชหฤทัยแห่งพระอัครชายาจะรวนเรลดถอยศรัทธา
บันดาลให้เกิดทุกข์โศกตามธรรมดาประเพณีโลกีย์ ถ้าสาวหนุ่มนั้นจึงสมกัน เดียวนี้นางได้ไปกับ
พราหมณ์แก่ชราพดมาจารย์ เป็นมนุษย์อันธการไร้ทรัพย์อัปยศศักดิ์เห็นว่านางจะเสื่อมเสียหาย
ไม่เต็มพระราชหฤทัย ธรรมดาวิสัยจิตโลกีย์ผองทั้งหลาย ไม่เคยหลีกออกไปไกลจากกัน จึงสมเด็จ
พระบรมราชา พระองค์ข้าเลื่องพระเนตรทอดพระเนตรมองพระอัครมเหสี ให้ได้ทราบอาการ
กิริยา ฯ ส่วนพระนางก็ได้รู้ในพระปัญญาอัธยาศัยรู้ในพระราชหฤทัยพระสวามี พระนางจึงยก
อัญชลีอภิวาทกราบบังคมทูลว่า

โกมารี ยสุธำ ภริยา

สามีโก มม อสุธโร

ยสุติเจเน ตสุต มํ ทชฺชา

วิกฤติณฺณยุย หนฺนยุย วา ฯ

ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย อย่าว่าแต่พระองค์ให้ข้าพระองค์ไปยังพราหมณ์แก่ชราเกรงน้อยใจ
พระคุณเอ๋ย ถ้าพราหมณ์แก่ปรารถนาเนื้อเลือดดับลมหายใจดี ก็ขอพระองค์เอาพระบรรคัตต์ข้า
พระองค์มัทรีนี้ออกบำเพ็ญพระบารมีทาน หรือหนึ่งเกรงพราหมณ์มีความปรารถนา จะอยากเอา
เป็นทรัพย์คือทองเงินแก้วทองสรรพพิรัตน์ผองทั้งหลาย ก็ขอพระองค์นำมัทรีไปจำหน่าย เอาเป็น
ทรัพย์มากองบำเพ็ญพระราชศรัทธา ให้ไปเป็นทานพราหมณ์ ข้าพระองค์มัทรีไม่มีจิตครั่นคร้ามจะ
ขอรับอาสาสนองพระเดชพระคุณตราบจนสิ้นชีวิต ขอช่วยบำเพ็ญพระบารมีทาน ขอให้พระองค์

ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธ นำสัตว์เข้าพระนิพพาน ได้ดังความปรารถนาในอนาคตกาลต่อไปแล้ว ฯ

เวลานั้น สมเด็จพระอินทราชา ทรงทราบสภาพพระราชธิดาอันประเสริฐไศลศ
ในกษัตราภคย์ทั้งสองพระองค์นั้นแล้ว ก็ทรงตรัสสรรเสริญพระบรมโพธิสัตว์อย่างยิ่ง ฯ

ตมตถ์ ปกาเสนโต สตถา อาห อன்றรชธรรมไฉยังไมปรากฏ บทพระบาลีไฉยังไมแจ้ง
ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาทูลสาปเป็นบาทพระคาถาดังนี้

เตลฺ สงกปฺปมณฺเฑ

เทวินฺโท เอตทพฺพวิ

สพฺเพ ชิตา เต ปจฺจุหา

เย ทิพฺพา เย จ มานุสา ฯ

นินฺนาทิตา เต ปฐฺวี

สทฺโท เต ติทฺถวฺจโถ

สมนฺตา วิชฺชุตฺตา อาคฺ

คิริํว ปฏฺิสสุตา ฯ

ตสฺส เต อนฺนโมทฺตติ

อุโภ นารทปฺพตฺตา

อินฺโท จ พุรฺหฺมา จ

ปชาปตี จ

โสโม ยโม

เวสฺสวโณ จ ราชา

สพฺเพ เทวานฺนโมทฺตติ

ทฺฤกฺกรํ หิ กโรติ โส ฯ

ทฺฤทฺทํ ททฺมานนํ

ทฺฤกฺกรํ กมฺมกฺกพฺพตํ

อสฺนโต นานุกฺกพฺพตติ

สตํ ฌมฺโม ทฺรณวโย ฯ

ตสฺมา สตฺถจฺจ อสฺตถจ

นानา โหติ อิตฺถ คติ

อสนุโต นิริยั ยนุติ

ยเมตฺ กุมารเ อททา

พฺรหฺมยานมโนกฺกมฺม

สณฺโตะ สคฺคปฺรายนา ฯ

ภริยั อททา วเน วสํ

สคฺเค เต ตํ วิปฺจุตฺตํ ฯ

ภิกขเว คุณ่อนสงฆ์ผู้ทรงศีลศึกษา สมเด็จพระอมรินทราบหาราชทรงทราบความ จากกษัตรา
กษัตริ์ทั้งสองพระองค์ ตั้งพระทัยพระราชศรัทธา พระอินทราบหาราชก็ยินดีเกษมสันต์ จึงกราบทูล
สรรเสริญว่า บพิตรพระราชสมภาร **เต ปฺจุหา** อันบ่วงแห่งมารที่มากัดขวางไม่ให้ได้สำเร็จ
สมบัติมนุษย์โลก สมบัติสวรรค์ และสมบัติพระนิพพาน พระองค์ก็มีชัยชนะทั้งหมดไม่มีเหลือ
เศษ จนกระทั่งเกิดจากลอสจรรยัทั่วทั้งผืนแผ่นดิน มีพระกิตติศัพท์ระบือตลอดไปถึงไตรทิพย์
สวรรค์โน้น ทั้งสายฟ้าก็ลามขวักไขว่รอบไพรพระหิมพานต์ทั้งพนมมหารทบรรพต ก็ประหนึ่งว่ามี
จิตยินดี อนุโมทนาทานบารมีแห่งพระองค์ ฯ (พระอินทร์ พระพรหม พระยมราช พระประชาบดี
พระจันทร พระบาทเวสสุวรรณ พร้อมทั้งเทวดาทั้งหลาย พากันถวายศัพทสาธุการอนุโมทนาทาน
บารมีแห่งพระองค์ เพราะทรงทำกิจที่บุคคลอื่นทำตามรอยพระบาทไม่ทันเลย พระองค์สามารถ
พระราชทานของที่เขาให้ได้โดยยาก ทรงทำกิจที่เขาทำได้โดยยาก อสัปบุรุษจึงทำตามพระองค์
ไม่ได้เลย มีแต่พวกสัปบุรุษจึงดำเนินไปตามรอยพระบาทได้ ฯ เหตุนี้จึงการดำเนินของพวกเขา

สัปบุรุษ กับของพวกอสัปบุรุษย่อมแปลกแตกต่างกัน คือพวกอสัปบุรุษย่อมพากันไปในรก ส่วนพวกสัปบุรุษย่อมพากันไปสวรรค์ ฯ บพิตรพระเวสสันดรกษัตริย์ประเสริฐเอย การที่พระองค์ดำเนินมาประทับในไพร่พฤษภาย่างนี้แล้ว ยังคงทรงพระราชศรัทธา ทรงบริจาคพระราชบุตรีบุตรากับพระอัครมเหสีเป็นทาน ไม่มีพระราชหฤทัยย่อท้อ ถือว่าเป็นพรหมยานอันประเสริฐวิเศษ ขอให้บุตรทารมหาทานนี้ จงสำเร็จผลไปถึงสวรรค์เบื้องหน้าโน้นแล (1) ฯ

ครั้นพระอินทราธิราชทรงอนุโมทนาสรรเสริญซึ่งทานบารมีแห่งพระมหาสัตว์โดยประการดังนี้แล้ว จึงทรงพระดำริว่า ควรที่ตัวเรามอบสมเด็จพระนางมัทรีคืนพระองค์แก่ในเวลาคราวนี้เอง พระบาทโกสิยเทวราชก็มีพระราชโองการ สวดสาธิตบทพระคาถาดังนี้

ททามิ โภโต ภริยั

มทุที สพุพฺคโสภินี

ตุวญฺเจว มทุทียา จนุโน

มทุที จ ปตินา สห ฯ

ยถา ปโย จ สงฺโข จ

อุโภ สมานวณฺณโน

อวั ตุวญฺจ มทุที จ

สมานมนเจตสา ฯ

อวรุตฺตฤตฺถ อรณฺยสุมี

อุโภ สมฺมมถ อสุสเม

ขตุติยา โคตตสมฺปนฺนา

สุชาตา มาตุเปติโต

ถา ปุณฺณานิ กยิราถ

ททนฺตา อปฺราปรํ ฯ

(1) ในวงเล็บนี้ ความแปลใหม่ตามฉบับอรรถกถาชาดกบาลีเดิม ฯ

ข้าแต่กษัตริย์ผู้สูงส่งประเสริฐยิ่ง อนันว่าสมเด็จพระราชมัทรีนี้ ถือเสมอพระเนตรของพระองค์ มิฉะนั้นเล่าคุณดั่งชีวิต พระองค์ไม่คิดอุทิศส่ให้ถึงให้เป็นทาน หากลำบากที่บุคคลใดคนหนึ่งจะทำได้คุณพระองค์ ขอพระองค์ทรงพระเมตตาชกโทษโปรดข้าพระองค์ด้วยพระองค์ยกพระราชมัทรีให้ไปเป็นทาน พระคุณนั้นใหญ่หนักพันประมาณ ข้าพระองค์ด่าชรับพระราชทานไว้เหนือศรียา เพราะข้าพระองค์ด่าชก็แก่ชรา โรคาภิเษกเบียดเบียนในร่างกาย แล้วใกล้จะมรณา รูปก็อันธกาลีไม่มีแก่นสารสูญสิ้น จะรับพระราชทานนั้นเห็นไม่ควรเป็นทรัพย์สินศรัทธา ฯ โสคนึงพระองค์เป็นเผ่าพงศ์ตระกูลชาติวงศ์ ช่อมทรงพระราชศรัทธา ตระการเลศกว่ามนุษย์สัตว์ผองทั้งหลาย ถ้าจะอภิปรายประดุจสังข์อันบริสุทธิ์ มิฉะนั้นเล่าประดุจน้ำมันอันมีรัศมี เห็นพระบารมีเป็นตระการ ข้าพระองค์ด่าชก็ยินดีโสมนัสในพระราชหฤทัย ขอถวายพระราชมัทรีคืนพระองค์จะได้บำเพ็ญเมตตาพรหมวิหารไม่ให้ความกังวล เพื่อจำเริญพระราชกุศลให้ได้จำเริญเจริญขึ้นไปเบื้องหน้าอีก จะได้นำสัตว์ไปสู่ยังอมฤตบุรีศรีมหานครนิพพานแล ฯ

สมเด็จพระอินทราชาทราบมูลเสร็จแล้ว มีรื้อข้ายเลยจึงสำแดงพระองค์ให้พระบรมโพธิสัตว์ทราบชัดว่า พระองค์คือองค์อมรินทราชา แล้วทรงมีเทวโองการพระราชทานพระพรดังนี้ว่า

สกุโกหมสมิ เทวินโท

อาคโตสมิ ทวนุติเก

วร วรสุธ ราชสี

วเร อฏฐ ททามิ เตติ ฯ

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงซึ่งพระราชศรัทธาเออ อันตัวข้าพระองค์นี้ ไม่ใช่พราหมณ์พัฒนาจารย์
เลย ข้าพระองค์นี้คือโกสิย้อมรินทราธิราช สถิตอยู่ ณ สถานที่ตรึงขันธ์ลงมาทำนุบำรุงบำเพ็ญทาน
บารมี เพื่อให้พระองค์ได้สำเร็จพระสัมโพธิสมภาร แล้วจะถวายพระพร 8 ประการ แก่พระองค์ใน
เวลาครานี้แล ฯ

ขณะสมเด็จพระอมรินทราธิราชกำลังมีพระราชโองการนั้น ทรงจำแลงแปลงอาตมภาพ
เป็นทิพย์ ครู่หนึ่ง มีแสงสว่างออกเป็นรัศมีวาววับพรรณรายเจิดฉาย ทรงทะยานขึ้นไปสถิต
ณ นภาภาส มีแสงรัศมีรุ่งเรืองดูเวลาพระสุริยาเพ่งส่องขึ้นจากทิศบูรพา ฯ

คโต โพธิสตุโต กาลนั้น พระบรมโพธิสัตว์มหาบรุษรัตน์ พระองค์ทรงทราบสิ้นอรรถ
เหล่านั้นแล้ว ครั้งพระองค์จะรับเอาพระพรจากพระอินทรา ทรงกราบบังคมทูลสวดซึ่งบาท
พระคาถาทั้งหลายดังนี้

วรณเจ เม อโท สกุก

สพพญตานมิสฺสร

ปีตา มํ อนุโมเทยฺย

อิโต ปตุตํ สกํ ฆรํ

อาสเนน นิมนฺเตยฺย

ปจฺเจตํ วรํ วเร ฯ

ปฺริสสฺส วรํ น โรเจยฺย

อปิ กิพฺพิสการกํ

วขุณฺณ วรฺมฺหา โมเจยฺย

ทฺถิเยตํ วรํ วเร ฯ

เย วุฑฒา เย จ ทหรา	เย จ มชฌิมโปริสา
มเมว อุปชีเวยฺยุ	ตติเยตํ วรํ วเร ฯ
ปรทาร์ น คจุเจยฺยํ	สทาร์ปสุโต ลียํ
ถีนํ วสํ น คจุเจยฺยํ	จตุตฺเถตํ วรํ วเร ฯ
ปฺตุโต เม สกุก ชาเยถ	โส จ ทิมาญโก ลียา
ธมฺเมน ชินะ ปฐวี	ปญฺจเมตํ วรํ วเร ฯ
ตโต รตฺยา วิวสเน	สุริยสุตฺตคฺคฺมนํ ปติ
ทิพฺยา ภกฺขา ปาตุภเวยฺยุ	ฉฏฺฐเมตํ วรํ วเร ฯ
ททโต เม น จิเยถ	ทตฺวา นานุตปฺเปยฺยหํ
ททํ จิตฺตํ ปสาเทยฺยํ	สตุตฺเมตํ วรํ วเร ฯ
อิโต วิมฺจุจฺมานาหํ	สคฺคคามิ วิเสตฺตุ
อนิพฺพตฺติ ตโต อสฺสํ	อฏฺฐเมตํ วรํ วเร ฯ

บพิตรพระอินทราธิราช ผู้เป็นใหญ่ที่สุดเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย หากพระองค์ทรงพระราชทานพระพรแก่เราแล้ว พระพรที่ 1 ขอให้พระวราหบิดาสืบพระราชหฤทัยยินดีกับเรา เมื่อกลับออกจากป่าไปถึงพระราชบุรีของเราแล้ว ขอให้พระราชบิดาเชิญให้เราอยู่ครองครองราชสมบัติ ปฐฺเมตํ วรํ วเร เราขอรับเอาพระพรนี้เป็นปฐม ฯ

อีกประการหนึ่ง ครั้นเราได้ครองครองราชย์สมบัติแล้ว ขอ

371

อย่าให้เราพอใจกับการฆ่ามนุษย์นามหาชนพองทั้งหลายเลย ถึงแม้มีโทษผิดถึงตาย ก็ขอให้เราช่วยแก้ทุกข์สัตว์พองให้พ้นจากการถูกฆ่าจนได้ **ทตติเยตัม วรํ** เราขอรับเอาพระพรนี้เป็นคำรบที่สอง ฯ

อีกประการหนึ่ง อันเหล่ามนุษย์นามาประชาชนพอง แม่แก่ก็ดี สาวหนุ่มก็ดี เด็กก็ดี ที่มีความยากจนกำสรวทตกยาก ขอให้ได้เข้ามาพำนักอาศัยเรา รับพระราชทานเลี้ยงชีวิตเป็นสุขสบายตามปกติ **ทตติเยตัม วรํ** เราขอรับเอาพระพรนี้เป็นคำรบที่ 3 ฯ

อีกประการหนึ่ง อันสตรีทำให้เกิดความประมาท ให้สูญเสียศรัทธาโดยความใคร่ในกาเมศูมิฉลา-จารเป็นความอกุศล ขออย่าให้เกิดขึ้นในชั้นธสันดาน ขอให้เราได้รักสนิทกับพระราชมัทรี อย่าลุ่มหลงสตรีอื่นเลย **จตุตฺตเยตัม วรํ** เราขอรับเอาพระพรนี้เป็นคำรบที่ 4 ฯ

บพิตรสมเด็จพระอมรินทรประเสริฐเอย เราขอให้พระราชโอรสทั้งสอง คือเจ้าชาลิกับแม่กฤษณามีชนมายุยืนนาน แล้วขอให้ได้ครอบครองแผ่นดินเชตุครบุรีรัฐ โดยซึ่งครองกรรมแห่งขัตติยประเพณี **ปญฺจเมตัม วรํ** เราขอรับเอาพระพรนี้เป็นคำรบที่ 5 ฯ

อีกประการหนึ่ง คราที่เรา ยাত্রาไปถึงราชบุรี

372

แล้ว ครั้นสิ้นความมืดในเวลารাত্রีถึงเวลาอรุณส่องขึ้นใหม่ ก็ขอให้อาหารทิพย์เกิดมีปรากฏ ให้ได้ครบครันตามกำหนดทุกวัน **ฉกฺขเมตัม วรํ** เราขอรับเอาพระพรนี้เป็นคำรบที่ 6 ฯ

อีกประการหนึ่ง เราขอให้มิจิตเลื่อมใสศรัทธาในการบริจาทาน อยากให้ทานมากน้อยแค่ไหนอย่าให้รู้หมดสิ้นเลย ขณะกำลังให้ก็ขอให้มิจิตสะอาดใสสุดพอง ครั้นสละให้แล้วก็อย่าให้มีจิตปวดแสบปวดร้อนเสียดายภายหลังเลย **สตฺตเมตัม วรํ** เราขอรับเอาพระพรนี้เป็นคำรบที่ 7 ฯ

อีกประการหนึ่ง เมื่อเราจะดับขันธ ตามกำหนดทิวศตเสวยพระพิราลัย ขอให้ได้ไปเกิดในสถานดุสิตสวรรค์โน้นอันเป็นสถานวิเศษ ครั้นจุติจากสถานนั้น ก็ขอให้สำเร็จพระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ ไม่มีเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏต่อไปอีกเลย **อญฺจเมตัม วรํ** เราขอรับเอาพระพรนี้เป็นคำรบ 8 รวมเป็นพระพร 8 ประการ ฯ สมเด็จพระอมรินทราธิราชจึงสามารถประสิทธิ์ให้ได้จุพระราชนุทายีปรารถนา ณ อนาคตกาลนั้นเองแล ฯ

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห อํนอรรธธรรมไฉยังไมปรากฏ บทพระบาลีไฉยังไมแจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบันชुरสวดสาเป็นบาทพระคาถาดังนี้

ตสฺส ตํ วณฺํ สุตฺวา

เทวินฺโท เอตทพฺพวิ

อจิร วัต เต ตาโต

ปีตา ต่ ทฏฐเมตฺตติ ฯ

อิท วตฺวาน มมฺวา

เทวราชา สุขุมฺปติ

เวสฺสณฺตเร วรํ ทตฺวา

สกุคฺคายํ อปฺกมฺมิ

ภิกฺขเว คูก่อนสงฆ์ผู้กล่าวในวัฏสงสาร สกุโก อันสมเด็จพระอินทราชา สุตฺวา พระองค์ได้สดับพระราชโองการพระบรมโพธิสัตว์ขอพระพรบรรเป็นอุดม พระอินทาก็ทรง อภิรมย์โสมนัสฯ จึงทรงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระราชสมภาร พระองค์ประทับให้เป็นสุข อย่าเป็นทุกข์กังวลพระราชหฤทัย ไม่นานเลย สมเด็จพระวราชบิดาก็จะระลึกถึงพระองค์จะยก จตุรงคเสนาออกมายังพนมคีรีวงกตอาราธนาให้ลาพรตออกจากฤๅณ เข้าไปบุริคฺจดังพระปรารธนา **อปฺมตฺตา** พระองค์จึงอุตสาห์อย่าประมาท พยายามบำเพ็ญพระกัมมฺภู-ฐาน ให้ได้ประเสริฐไป ข้างหน้า จะได้ส่งสรรพสัตว์ข้ามฟาก ไปถึงยังอมฤตบุริศริมหานครนิพพาน ฯ สมเด็จพระอินทรา ผู้มีเดชะตบะฤทธิ **ทตฺวา** ครั้นได้ทรงประทานพระพรทั้ง 8 ประการ ถวายพระบรมกษัตรา พระมหาเวสสันดรบรรราชฤๅณบริบูรณ์เสร็จแล้ว **ปฺกมฺมิ** ก็เสด็จขึ้นไปสู่วิมานไพชยนต์เป็นสถาน ของพระองค์ในกาลนั้นเองแล ฯ

สกุคฺคปพฺพํ นิฏฺฐิตํ บพิตรเอย อาตมาภาพสำแดงแถลงพระธรรมวิเศษเทศนา กัณฑ์สก กบพพอันประดับด้วยพระคาถาทั้งหลาย 43 คาถา เอิว ก็จบบริบูรณ์โดยสมควรแก่เวลานี้เองแล ฯ

จบกัณฑ์สักกบรรพ ที่ 10 แต่เพียงนี้ ฯ

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ 11

กัณฑ์มหาราช

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ตทา โพธิสตุโต จ มหุที สมฺโมทมานา สกุกทตฺติเย อสฺสเม วสฺสึ ฯ

โพธิสตุโต จ อันว่าพระบรมโพธิวงศ์ทรงพรตทั้งสองพระองค์คือสมเด็จพระบรมโพธิวงศ์
ครองพิภพราชธานี มหุที จ อีกทั้งสมเด็จพระมหารัษฎ์ผู้เป็นอัคมเหลี่ สตรีครบลักขณา ผู้เป็น
ตระกูลขัตติยวงศ์ สมฺโมทมานา กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ ทรงมีพระทัยโสภาปราศรัยด้วยพระพร
ทั้ง 8 ประการ วสฺสึ ไม่ตรอมตรมในพระราชหฤทัยไม่มีภัยอันตราย อสฺสเม เกษมศานต์สบายอยู่
ณ พระอาศรม สกุกทตฺติเย ที่พระอินทราธิราชเรื่องฤทธิ์ พระองค์พระราชทานให้มานั้นเองแล ฯ

ชูชโกปี กุมारे कहेत्तुवा स्तुतिं यो च मकुं पृथिव्युचि ॥ गो साधुवो दुर्गो न साधुस्तपन्युष्य
ทั้งหลายเอย กาลนั้น ตาชูชกพราหมณ์ ได้เข้าชาติกับนางกฤษณาแล้วก็รีบด่วนพาเดินไป โดย
หนทางไกล 60 โยชน์นั้น ฯ

เทวดา กุมาราน์ อารกขมกัศุ ขณะนั้นไซ้ร้ เหล่าเทวดาทั้งหลาย ช่วยดูแลรักษา कुमारทั้งสอง ที่ตาชุกพาเดินไปไม่ให้มีเจ็บไข้ได้ป่วยตามทางเลย ฯ

ชุกโกปี สุริเย อฏฐังคมิเต กุมารเ คจเ พนธิตวา ครั้นพระสุริยาอ่อนต่ำลงยามเย็น ตะวันบ้งกับเหลี่ยมเขาสีเนรราชกริณทรกลางคืนพลบค่ำสนธยา ได้ยินแต่ศัพท์เสียงนกเค้าแมว นกทึดทือปะปนด้วยเสียงผีร้องกึกก้องทั่วป่า ฯ ฝ่ายตาชุกอปริยก็ขาดกลัวพ้นประมาณ แกจึงพยายามดีพระราชกุมาร พาเดินไปไม่ชะลอพักผ่อนเลย ฯ โอะโอ ควรให้ส่งสารเจ้าชาลีและนางกฤษณาเขาทรงพระโสกาพ้นประมาณ จึงมีเหล่าพวกเทวดาตะแคงพระกรณสดับได้ยินศัพท์สุรเสียงชาลีกับนางกฤษณา เขามีพระทัยอนาถเอนิ่ง ไม่รู้ที่จะคิดอย่างไรได้เลย ฯ โอออกเราเอ๋ย เกือบจะแตกปริออก เพราะว่าพระราชบุตรทั้งคู่ นั้น ผู้เดินโซเซพยายามคว่ำหากัน ส่วนพราหมณ์ แก่ชรา ก็หวาดกลัวขาดเกรงพยัคฆ์ ลิงหีหีทำให้อันตรายชีวิต แกจึงเข้าไปในพฤษยาแล้วดึงเอาลดาวัลย์ของผูกพระหัตถาพระกุมารทั้งสอง ควบรวบรัดให้แน่นชิดสนิทด้วยกันจับให้แน่นลงอยู่ ณ โคนไม้แล้ว ไม่ช้าเลยตาแกย้อมสอดส่องมือชาย่อมป็นขึ้นตะเกียกตะกายจนกระทั่งถึงยังค่าบ ไม่อยู่บนปลายพฤษยา แกมัดพระราชกุมารทั้งสองไว้ที่พื้นดิน ส่วนพราหมณ์แก่อปริยเห็น้อยมาก ทอดตัวลงนอนหลับ

กรนไป สาขาวิภูพฤษนตเร อยู่ ณ ค่าบไม้ นั้นเองแล ฯ

ตสุมิ ขณ ณ กาลนั้นควรให้นึกถึงเวา เจ้าชาลีกับนางกฤษณาทั้งคู่ พลัดพรากพระมารดา เขารำพันโศกหาพระชนนี เอโก เทวปุตโต มีเทวบุตรองค์หนึ่ง ทรงซึ่งเจษฎานุภาพกอปรด้วยพระทัยกรุณา แปลงกายขมวดผูกพระเกศา ทรงซึ่งคุณทลพาหุรัดสวมหนังเสือเป็นสังวาล สีเจดจำเป็นวง ทรงซึ่งเครื่องทิพย์อันมีค่า พระพักตร์สดไสยมีละไมพระโอษฐ์ยิ้มยิ้มโอภาปราศรัยคล่องล่อครบ ครันเหมือนดังพระบาทศรีเวสสันดร เอกา เทวธิดา มีนางเทพอัปสรบรรพัญญา อยู่ ณ รุกขาสถาน นั้น มีจิตกรุณา จึงนิมิต กายาให้สมเป็นสตรีอุดมประเสริฐ เดินชดช้อยตามทำนองจรตักษตรี เหมือนดังสมเด็จพระนางมัทรีมีลักษณา ผูกขุฎาเป็นเพศฤๅมิ ดูพระชนนีกับพระชนกเสด็จยาตราตามหา โมเจตวา จึงแก้ที่ผูกมัดออกจากพระหัตถ์ของพระราชกุมารทั้งสองเสร็จ พระองค์ทูปพระอรุา ทรงพระโสกาพิลาปว่า โอ ! พูนหัวแม่เอ๋ย โฉนเลยก็มารับความลำบากแต่เล็ก ๆ โอะโอ ! พระกายเจ้าเหมือนเขาสับทั่วสรรพางค์ ล้วนแต่รอยเลือดไหลเหมือนเขารดลงมาบนร่างกาย ทรวงพระมารดา นี้ เกือบจะแตกปริออกในเวลาครานี้ หตุลปาเท สมุพาหิตวา โอลูกรักแม่เอ๋ย จงมาหาแม่พ่อจะได้พิทักษ์รักษาความเจ็บปวดทั้งหลายในปรานให้สบายหายโรคไซ้ ไม่รอช้าเลยเทพดาก็ปลอมโยนอุ้มถนอม

พระราชกุมารแนบนิคัยชิดพระอุราแล้วครีว่า แม่กฤษณาที่รักแม่เอ๋ย เจ้าจงมาคุดนมหน้อยหายหิว แม่ไม่รู้เข้าลำบากถึงเพียงนี้เลย **นุหาแปดวา** จึงนางเทพธิดา เอาน้ำมาล้างพระพักตร์ดูพระองค์ผูกขุภาพราณีตบรรจงให้มีมงคลสวัสดิ **โกษาแปดวา** จึงครีว่า ลูกรักแม่เอ๋ย เจ้าอดอาหารอดโรยอยู่ในไพรพฤษยา อันเหล่าโกษนาหารแม่ก็เอามาฝากลูกทุกขู่ทุกข่าก เทวนุตรกับนางเทพธิดาจึงปลอมโยนเข้าสาธิตกับนางกฤษณาให้สวดยเครื่องทิพย์สำเร็จเสร็จแล้ว จึงยกพระหัตถาลูบคลำอุ้มถนอมปลอมโยนให้บรรทมอยู่เหนือพุกพรมหมอนทิพย์เป็นบรมสุข เจ้าบรรทมหลับสนิท ครั้นถึงอรุณทัยฉายรัสมีสว่างหมดจดโปร่งฟ้า เทพดรักราพระราชกุมารทั้งสอง บันดาลให้สิ่งที่ผูกไว้คงอยู่ดังเคยแล เกรงพราหมณ์นั้นเล้ามันจะโกรธจัด คำว่าดีทูปไม่ปราณี ฯ

เอวนุเต เทวตาสงคฺเคน เหตุด้วยเทพดรักราพระราชกุมารทั้งคู่ตามทางตลอด 15 ราตรี **อาโรคา หุตฺวา** ไม่มีภัยโรคาพยาธิด้วยเดชะบารมี แห่งเทพดาด้วยบุญพระราชกุมารากุมาริพร้อมด้วยปรมัตถบารมีของพระราชฤทัยผู้เป็นพระวราหบิดา ผสมกับความเลื่อมใสศรัทธาตนเอง **อรุณ** เมื่อเวลาอรุณทัยรัสมีสว่างหมดจดโปร่งฟ้า ขณะนั้นซุกก่แก่ชราตกใจตื่น จึงได้โง่หัวขึ้น รู้ว่าสว่างกว่าที่ๆเอ๊ะเช้าสว่างแล้วหนอ แกจึงลุกขึ้นจากนิทรากงเงินงุ่ม

ง่าม เอาน้ำมาล้างหน้าบัวปาก แกจึงบริโภคข้าวตูกับข้าวตากอ้อมเสร็จแล้ว ไม่รอช้าเลยแกล้งลงจากค่าคบไม้ โมเจตฺวา แกจึงแกล้วฉวยฝอง ที่มีดพระหัตถ์พระราชกุมารทั้งคู่พาเดินไปตามทาง คิดว่าจะเดินรวดเดียวไปให้เลยประตูป่านั้น **ทิสฺวา** ครั้นเห็นมรรคาแยกเป็นสอง ทางหนึ่งนั้นจะไปกรุงพิชัยเขตตรนคร อีกทางหนึ่งนั้นจะไปนครกลิงคราษฎร์อันเป็นสถานแห่งอาตมา จึงเทพดาลใจให้แกลงงวยสงสัย นึกว่าทางที่ไปเขตตรนคร คิดว่าเป็นทางจะไปกลิงคราษฎร์แน่แท้ จึงเทพาพระราชบุตรทั้งสองไปตามมรรคา **อทุตฺมาสา** ถ้าจะคณนามี 15 วัน จึงได้มาถึงกรุงพิชัยเขตตรนครนั่นเอง ฯ

คํ ทิวสํ ปจฺจุสทาเล ครั้นรุ่งเช้าวันขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันอุโบสถ **ราชา สยฺขโย** ฝ่ายพระบาทกรุงศรีสัตยชัยผู้ทรงฤทธิ ในเวลาที่พระบรมบพิตรพระองค์จะได้เห็นพระราชนัดโดนัดดาทั้งสองพระองค์ ทรงพระสุบินนิมิตเป็นอัศจรรย์ ประหนึ่งพระองค์ประทับอยู่ ณ บัลลังก์ที่เข้าเฝ้า ทามกลางท้องพระโรงเถกิงด้วยพระบารมีเจษฎา มีเหล่าเสนามาตย์นั่งเฝ้าตามระเบียบเป็นแถวเป็นแนวแน่นขนัด ชุมนุมพิจารณาราชการแผ่นดิน ฯ **เอโก ปุริโส** มีบุรุษคนหนึ่ง **กณฺโห** รูปร่างคำสูงอ้วนใหญ่ยิ่ง **เทวปทุมานิ** **อาหริตฺวา** มีมือถือซึ่งปทุมาดอกบัวทั้งสอง ทรงทอดพระเนตรเมียงมองเห็นดอกหนึ่งนั้นดูมอีกปทุม

หนึ่งนั้นสหายเกสรหอมฟุ้งรวรขึ้น **รณโณ หตฺเต จเปติ** บรุษนั้นเองเอามาถวายใส่บุษายังพระหัตถ์ **ปิลนุทติ** ในพระศูบินนั้นว่า พระองค์รับเอามาทัก ณ พระกรรมทั้งสองข้างดอประเสริฐ **เรณู ภสฺสิตวา** อันว่าละอองเกสรก็ร่วงบนพระอุราเกสรพกามีกลิ่นหอมฟุ้งไม่ชา **ปาโตว** ครั้นเข้าขึ้นแล้ว พระองค์ตรัสให้เรียกโหราพญาจารย์มาถึงแล้ว พระองค์จึงมีพระราชโองการบอกโหราพญาจารย์ตามบุญนิมิต ๆ พวกโหราจึงกราบบังคมทูลว่า บพิตรพระราชสมภาร อันนิมิตนี้แปลกดีมากพระเจ้าข้า **จิรมปฏฺฐา** พระราชวงศาของเจ้าชีวิต ที่พลัดพรากจากออกไปไกลเป็นเวลาช้านาน บัดนี้จะกลับมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระองค์เป็นแน่แท้เลย ๆ จึง(1)พระองค์มีพระราชหฤทัยยินดีพินิจประมาณเห็นได้ดังพระประสงค์ พระองค์จึงเข้าไปสระสรงทรงพระสุคนธ์พิโดรหอมอบอวลทั่วพระกาย ส่องพระฉายหวิพระเกศาแล้วพระองค์เสวยพระกระยาเสวย อันมีโอชารสแล้วเสร็จ พระองค์

-
- (1) มีมหาดิบบางฉบับว่า **โส ปาโตว สีสํ นหตฺวา นานคฺครตโกชนํ ภูณฺชิตวา อตฺตานํ อลงฺกริตฺวา มหาวินิจฺจนเย นิสิตฺติ** บพิตรเอ๋ย ณ กาลนั้น อันว่าพระบาทศรีสัญญาชัยพระองค์สดับมนตรีโหราพองทั้งหลายทำนายไพบระเสนาะ ทรงสพพระราชหฤทัยประจักษ์ว่าได้เห็นหลานทั้งสอง แล้วพระองค์ออกไปสระสรงชำระพระองค์เสร็จ พระองค์เสวยซึ่งโภชนาหารอันมีโอชารสประเสริฐต่างๆ แล้วพระองค์ทรงซึ่งเครื่องมงกุฎเสร็จแล้ว พระองค์ขึ้นประทับเหนืออาสนะ ณ ท้องพระโรง ให้เหล่ามุขมนตรีพองเข้าเฝ้าขุมนุมพิพากษาคุปกดินั้นแล ฯ

ลีลาออกไปประทับอยู่ ณ ท้องพระโรง เหล่าเสนามาตย์เฝ้าเป็นแถวเป็นแนวแน่นขนัดพระองค์ทรงพระจินดาพิจารณาเกี่ยวกับราชการแผ่นดินนั่นเองแล ฯ

ณ กาลนั้น เทวดาคลาใจให้ชุกพราหมณ์ จูงพระราชกุมารทั้งสองพระองค์ไปตรงหน้าพระลาน เหล่ามนุษย์พ้องทั้งหลายก็ไม่ได้ซักถามความกับตาเฒ่าชรา เป็นมนุษย์อัปรีช แกพาพระราชบุตราบุตรีไปใกล้พระราชวัง ก็เพราะเทวดาบังในใจให้พลั้งเผลอทั้งหญิงทั้งชายทั่วกันไม่ได้ซักถามให้รู้เรื่องราว ฝ่ายพราหมณ์ก็พาพระราชกุมารทั้งคู่เดินเข้าไปถึงหน้าพระลาน ฯ

ราชา สมนุชโย จึงสมเด็จพระบรมกษัตริย์กรุงศรีสัตนชัยพระองค์ทอดพระเนตรไปเห็นพระราชนัดดาทั้งคู่พระองค์ไม่รู้จัก จึงตรัสเป็นนรรธบาทพระภาดา ดังนี้

กสุเสต มุขมาภาติ

เหม วุตตตมคคินา

นิกขัว ชาตฐปสฺส

อุกุกามุขปหฺสิตํ ฯ

อุโ ภ สทิสปจฺจจฺคา

อุโ ภ สทิสลภฺชณา

ชาลิสฺส สทิสฺส เอโ

เอกา กณฺหาชินา ยถา ฯ

สึหา วิลาว นิกฺขนฺตา

อุโ ภ สมฺปตฺติรูปกา

ชาตฐปมยาเยว

อิเม ทิสฺสนฺติ ทารกา ฯ

โ ภ อมจฺจา คู่ก่อนเสนามาตย์พ้องทั้งหลายเอ๋ย อันว่าพราหมณ์พาเด็กทั้งสองเดินด้วยกันจะเป็นบุตรของผู้ใดหนอ ดู

ไปเห็นในสวดประเสริฐบรรบริสุทธิตะอาด เหมมิว คุจสุวรรณชาติมพูนท วุตตตมคคินา คิดตั้ง
ถูกฟ้าผ่ากลางวัน อันมีรัศมีนั้นแพรวพราว นิกรขัว ชาตรูปสุส มิฉะนั้นเล่าพระพักตร์ประดุจตั้ง
ทองนพคุณ ปหิสติ คิดตั้งนายช่างทองหลอมอยู่ในปากเบ้า อันมีน้ำนั้นเป็นเงาสุกใสหมดจดไร้ราศี
อุโธ สทิสปจุงจุคา พระราชกุมารากุมาริทั้งสองผู้ทรงซึ่งพระโอบบวรพระกรอ่อนช้อย ถ้าจะคอยดู
ไปก็เห็นล่อประเสริฐแจ่มใสเพลนใจควรให้สงสารยิ่ง เจ้าพากันเดินมาทั้งคู่ อุโธ สทิสสกุณา
ทรงซึ่งลักษณะล่อเหมือนกันประดุจพิมพ์เดียว ไม่มีคลาดเคลื่อนเอียงไปข้างหนึ่งสักน้อยเลย เอโก
เอกา ฝ่ายกุมารประดุจเจ้าชลิหลานรักของข้า คนเล็กนั้นเล่าเหมือนนางกฤษณา ตรงดั่งคำโหรา
ทำนาย มีรูปร่างหน้าตาผุดผ่องกิริยามารยาทน่ารักไม่ขัดตา สมเป็นลูกตระกูลกษัตริย์ จึงไม่คิด
เกรงกลัวสามารถเดินมาถึงนี้ สีหา วิลาว นิกรขุนตา ยาดราประดุจตั้งเกสรราชสีห์อันมีฤทธิ์หิมา
ออกจากภูเขาแก้วประเสริฐ อันมีการเดินล่อดั่งนั้น อุโธ สมปตติรูปโก ตลอดองค์กายนั้น
ก็มีผิวพรรณล่อเห็นเฉิดฉาย ชาตรูปมยาเยว อิม ทิสฺสนุติ ทารกา ประดุจเป็นสุวรรณอันมีรัศมี
ข้าจะได้เห็นราชกุมาริกุมาร ผู้ยาดรามมาถึงเป็นแน่นอนบัดนี้เอง ฯ

บพิตรเอ๋ย ณ กาลนั้น พระบาทกรุงศรีสัตนชัยนรินทราชา

อิศวรจอมกษัตริย์ พระองค์สรรเสริญพระราชันต์โค่นคดา โดยซึ่งบาทพระคาถาสามบทธเสร็จแล้ว
ไม่รอช้าเลย ตรัสใช้อำมาตย์คนหนึ่งออกไปเฝ้าชุกพราหมณ์แก่ชรา เป็นผู้อันธการ แล้วเอา
พระราชกุมารทั้งสอง เข้ามาถวายพระองค์รับด่วน ฯ ขณะนั้น อำมาตย์สดับพระราชโองการแล้ว
ไม่รอช้าเลยก็วิ่งออกไปจับเอาพราหมณ์กับพระราชกุมารมาถวายตามพระราชโองการฯ ส่วน
พระบาทกรุงศรีสัตนชัย ครั้นพราหมณ์แก่ชรามาถึงแล้ว พระองค์ไม่ให้อำมาตย์ราชเสนาตามเลย
พระองค์ตรัสถามตัวต่อตัวด้วยพระโอษฐ์พระองค์เอง ให้ปรากฏสวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้

กูโต นุ ตวั ภารทวาช

อิม อาเนติ ทารเก

อหุช รฏฺฐมณุปตฺโต

กูโต อาคจฺฉนฺติ พฺราหฺมณ ฯ

เออพราหมณ์เอ๋ย ข้าอยากถามเจ้า พราหมณ์เองเป็นเผ่าพงศ์วงศ์คนขอทาน เจ้าจงบอกข้า
ให้ได้รู้ตามความจริงอย่ามั่วสา อิม อาเนติ ทารเก อันกุมาริกุมารานี้ พราหมณ์ได้มาจากที่ไหน
อหุช รฏฺฐมณุปตฺโต นำมาก็วันแล้ว จึงได้ถึงเขตนครบรรราชธานีหนาพราหมณ์จึงเจ้าบอกเรา
ตามจริง ฯ

มยุหนุเต ทารกา เทว

ทินฺนา วิตุเตน สลฺลชย

อหุช ปณฺณรสา รตฺติ

ยโต ลทฺฐา เม ทารกา ฯ

ซุชโก อาห ซุชกได้ฟังแล้วก็ขลาดกลัว ไม่อาจอยู่นิ่งได้เลย แล้วกราบทูลสนองพระราชโองการว่า สลนุชย ข้าแต่พระภูมินทรนรินทรนาถพระบาทนารายณ์นรบดีศรีสมมุติเทพ มหาราช กษัตริย์สูงส่งประเสริฐเจ้าชีวิตข้าพระองค์เอ๋ย อันว่าพระราชกุมารทั้งสองนี้ คือพระบาทศรีเวสสันดร พระองค์ทรงพระเลื่อมใสศรัทธาให้ทานมายังข้าพระองค์ดาชี จิตฺเตน เพราะพระองค์มีพระราชหฤทัย ตระการโสมนัสฯ จะแลกเอาปัญญาสรพเพญญาญาณ ลโต ลทฺธา ณ เวลารับพระราชทานข้างขึ้นสิบห้าค่ำปณณรสี ข้าพระองค์ดาชีนำมา ปณณรสทิวสา ได้ 15 วันแล้วพระเจ้าข้าฯ

เกน วาจาเยน เปยุเยน

สมมา นยาเยน สทฺทเห

โก เต ตํ ทานมททา

ปุตฺตเก ทานมุตตมํ ฯ

ราชา อาห จึงมหาภักษัตริย์ตรัสว่า เออดาชีเอ๋ย จงตอบอีกครั้งดู เพราะข้าเห็นไม่เหมือนกัน ธรรมดาประเพณีสัตว์ในวิภูลสงสารทั้งหลายที่มีในโลก ทั้งบุตรานุตรียื้อเสมอกับชีวิต โจนจึงคิดตัดให้เป็นทานดังนี้ได้ เกน วาจาเยน เปยุเยน หรือหนึ่งพราหมณ์โธโลมด้วยวาจาใด พระทัยพระองค์มั่นคงเลื่อมใสศรัทธาพร้อมสรรพแน่นอน แต่เหตุโจนเอาบุตรให้เป็นทาน เห็นว่าไม่เคยมี แปลกจากวิสัยเป็นอัศจรรย์ ถ้าเช่นนั้น เจ้าจะเอาอะไรมาเป็นสักขีพยาน สทฺทเห ให้เหล่า มุขมนตรีเขาเชื่อชัดเจนแน่นอนพิจารณาอย่างไรพราหมณ์ ฯ

โย ยาจต์ ปติฏฐาติ	ภูตานํ ธรณิรีว
โส เม เวสฺสฺสนุโร ราชา	ปุตฺเตทาสิ วเน วสํ ฯ
โย ยาจต์ คติ อาสิ	สวณฺตีเนว สาคโร
โส เม เวสฺสฺสนุโร ราชา	ปุตฺเตทาสิ วเน วสํ ฯ

ชูชโก อาห ชูชกกราบบังคมทูลว่า ข้าแต่เจ้าชีวิตตามแต่ทรงพระเมตตาปราณี ความทั้งนี้ ข้าพระองค์ไม่รู้จะคิดอย่างไร แต่ตามความจริงไม่มูสา เพราะพระองค์ประทับอยู่ในป่าไกลพื้นประมาณ ขอประทานสุดแต่จะทรงพระเมตตาอัชฌาครัย ฯ โย เวสฺสฺสนุโร อันสมเด็จพระเวสสันดรโพธิวงค์พระองค์ย่อมเป็นที่พึ่งพำนัก แห่งมนุษย์สัตว์ตักยากล้าบองทั้งหลาย ธรณิรีว คุ้งดั่งปฐพี โสคหนึ่งคุ้งดั่งสมุทรสาคร อันเหล่าสรรพสัตว์ผองทั้งหลาย ก็ย่อมจะอาศัยพระองค์ ผู้มีซึ่งพระคุณเป็นโอฬารมหาอุดม เป็นปฐมบรมกษัตริย์ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งเสมอกับพระองค์ได้ จึงพระราชทานพระราชกุมารทั้งสองมาให้ข้าพระองค์ โดยความจริงไม่มูสา ตามแต่ทรงพระเมตตา กรุณาปราณี ข้าพระองค์ดาชิแก่ชรา ในเวลาคราวนี้เองแล ฯ

ทุกฺกภูํ วัตโโก รณฺญา	สทฺเชน มรเมลินา
กถํ นุ ปุตฺเตเก ทชฺชา	อรณฺเณ อวรุทฺธโก ฯ
อิมํ โภนุโต นิสาเมถ	ยวานุเตตฺถ สมากตา
กถํ เวสฺสฺสนุโร ราชา	ปุตฺเตทาสิ วเน วสํ ฯ

ทาสี ทาสีญจ โส ทชฺชา

อสุตฺถิ จสุตฺตริ รโธ

หตฺถิญจ กุณฺขริ ทชฺชา

กถนฺนุ ปุคฺคเก ทชฺชา ฯ

สุวณฺณํ รัชํ ลิลํ

มุตฺตาเวฬุรยามณิ

ปพาพรตฺนํ ทชฺชา

กถํ โส ทชฺช ทารเกติ ฯ

เวลานั้นเหล่าเสนาอำมาตย์พอง ได้สดับชุกพรหมณ์แก้ตัวตามการดำเนินเนื้อความ เอาพระเวสสันดรเป็นสักขีพยาน ก็เห็นจริงไม่มุสาจึงพร้อมกันนินทาว่า โจนุโต นครวาสโน คู่ก่อนเหล่าบรรดาชาวนครในพิชัยเชตุคร ยาวนุเตตฺถ สماعيل เหล่าผู้มาชุมนุมกันอยู่ ณ ที่นี้ทั้งหมด สัพเพ ท่านทั้งปวงจะเข้าใจซึ่งความฉันทิหือ นิสาเมถ จงท่านพินิจพิจารณาการดำเนินแห่งความของพระบาทศรีเวสสันดร ทุกกฐิ พระองค์ไม่กระทำการตามประเพณีแต่โบราณเรื่อยมา สทฺเชน มรเมธินา เมื่อครั้งก่อนที่ยังไม่ได้บวชเป็นฤๅษีมุณี อยู่ ณ พระศรีพิชัยเชตุครนคร เสวยราชสมบัติ ไฉนก็ยกช้างปัจจัยนาเคนทร์คชสารล่อตระการชาติกุญชร เป็นที่นั่งสำหรับพระนครบรรพราชธานี ให้ไปเป็นทาน เขาจึงได้เกรี้ยวโกรธทั่วทั้งพระนครเนรเทศให้กระจัดกระจายพระญาติวงศ์ ไปอยู่อนาถาในไพรทูลสถาน ก็อาลัยอะไรกับทานเหล่านี้ ไม่รู้เสียดยลูกทั้งสองนี้เลย ไม่คิดปรานีอันพระหฤทัยก็ตระหนี่ริษยาควรที่ไหนดเอาบุตรให้ทานดังนี้หือ ทาสี ทาสีญจ โส ทชฺชา อันธรรมดาประเพณีกษัตริย์ถ้าจะมีใจสละตัด

เลื่อมใสศรัทธาทำเป็นทาน ก็มีแต่ให้ซึ่งราชยานเกวียนม้าช้าง ให้ทาสชายทาสหญิงสิ่งของ
สรรพพิธีอันพอทั้งหลาย ถัด โส ทษ ทารเก เออเอะนี้ ไฉนก็มาตัดขาดเลือดเนื้อเชื้อไขให้ไป
เป็นทานไม่เคยคิดเลย เออพวกเราเอ๋ย พระบาทศรีเวสสันดรนี้ ท่านทำให้ศีลธรรมนิยมประเพณี
แบบฉบับพระมหากษัตริย์แต่โบราณราชย์ทุกองค์มานั้นมากแล ฯ

เวลานั้นพระชาลิภุมารชินวงศ์ ผู้ทรงซึ่งกตัญญูตา รู้คุณพระวราชมารดาบิดา สุตวา เมื่อ
ได้ยินเหล่าขุนมนตรีเขากล่าวนิทาถึงพระบิดาดังนั้นแล้ว อสหนุโต ไม่อาจนิ่งอยู่ได้เลย จึงเจ้า
ตอบแก้คำกล่าวหาพระบิดา อุปตมฺภณฺโต วย อุปมาประคองพิทยาธรผู้ฉลาดถูกต้องว่องไว ได้
นิมิตซึ่งมือเท้าหนึ่งพัน โอบพนมพระสิเนรุราชไม่ให้ไค่นลัมเป็นจลาจล เพราะลมประลัยโลกโอบ
พัดมาไม่ให้อันตรายเลย จึงเจ้ากราบทูลอธิบาย สวดสาเป็นบาทพระคาถาดังนี้

ยสุส นาสุส ฆเร ทาโส

อสุโส จสุสตรโร

หตุถิ จ กุณฺขโร นาโค

กิ โส ทษฺชา ปิตามห ฯ

ยสุสนาสุสสุส เม สีสํ

สุวณฺณ รหฺตํ มณิ

ปพาพรตฺนญฺเจว

กิโส ทษฺชา ปิตามหาติ ฯ

ปิตามหา บพิตรสมเด็จพระราชอัยโกเอย ไฉนเลยก็พวกอำมาตย์พากันนิทาสมเด็จ
พระวรบิดาข้าพระองค์ เหตุเพราะท่านไปอยู่ใน

ไพโรพฤกษา ยสุต นาสุต ฆเร ทาโส เมื่อครั้งสมเด็จพระวราชบิดาออกจากบุรี ไม่มีอะไรเป็น
 ทรัพย์สมบัติสรรพพิริธน์ ทาสชายทาสหญิงข้างม้าเกวียนวัวควายจะให้เป็นทาน อุบบรรดา
 ตระกูลกษัตริย์แต่โบราณราชย์ทุกองค์มาเลย บพิตรสมเด็จพระอัยโกเอช อันพระราชหฤทัยสมเด็จพระ
 พระวราชบิดา ย่อมจะตัดเลื่อมใสศรัทธาทำทาน ได้เห็นแต่หน้าบุตราบุตร เป็นพาหิรทานอย่าง
 ยิ่งด้วยบรรดาทานผองได้ 100 กำลัง ตั้งพระราชหฤทัยจะแลกเอาสัพพัญญุตญาณ ให้ได้ตรัสรู้
 เป็นพระพุทธเจ้าตามประเพณีพระพุทธเจ้าแต่โบราณ ประดับพระบารมีทานตามพระราชหฤทัย
 ประรณนาให้ได้มรรคผล โฉนเลยก็พวกมนุษย์ยอกุศลมาดำหนิตีเดียนินทาถึงพระวราชบิดา
 ข้าพระองค์ ไม่รู้หรือหรือ เป็นประทีบขวลาแก้วเป็นแสงสว่างบรรดาสรรพสัตว์ โฉนเลยก็มา
 พุดคักคอก เรื่องอะไรมาพุดอะอะอิงก้อง แล้วสมเด็จพระอัยโกเล่า เห็นพร้อมดั่งคำบรรดาหม่นมนตร์
 แล้วหรืออย่างไรพระเจ้าข้า ฯ

กาลนั้น สมเด็จพระอัยโก ทรงทราบว่าเจ้าชาลีน้อยพระทัย พระองค์จึงปราศรัยด้วยการ
 พุดอธิบาย ตามพระปัญญาจะรับความโกรธ เอาโทษมาเป็นคุณว่าดังนี้

ทานมสุต ปล้ำสาม

นาวินินทาม โปตก

ถลั นุ หทัย อาลี

ตุเมห ทตุวา วนิพพะเก ฯ

โปตก คุณก่อนชาลีผู้เป็นหลานที่รักเอช เอนะเจ้านี้แหละหนอ

ก็มีปัญญารู้ธรรมาศัย อย่าเพิ่งกล่าวเกรี้ยวโกรธทำโทษ นาวนินทาว บรรดาคนทั้งหลายเล่า เขาไม่หา
อุบายเสียดสีขยออยากตำหนิติเตียนพ่อเจ้าหรือ **ปัสสาม** เขาเห็นจะสรรเสริญทั่วทั้งพระนครสาทร
ช่วยอนุโมทนาว่า พระบิดาเจ้านี้มีจิตใจมั่นคงเลื่อมใสศรัทธาประเสริฐพันประมาณ อาจเอาบุตรให้
ไปเป็นทานไม่มีข้อข้อ ตุมเห ทตุวา วนิพุเพ เมื่อครั้งพระวราชบิดาให้เจ้าเป็นทาน มาเป็นทา
สาทาสีของพราหมณ์ตามปรารถนา ยังให้โสมนัสสกลใส หรือมีพระราชหฤทัยเศร้าหมองผูกโทษ
ไม่เกษมศานต์ โฉนก็กล่าวตัดเจ้าให้เป็นทานได้ ไม่มีอาลัยเลย คู่ก่อนหลานรักเอ๋ย จงเจ้าบอก
พระอัยโกให้ได้รับในกาลบัดนี้แล ฯ

ปีตา มยุห์ มหาราช

สุตฺวาน กณฺณ วาจํ

ทุกฺขสุส หทยํ อาสิ

โรหณิ เหว ตามพุทฺธิ

ยนฺตุ กณฺหาชินาโวจ

ลภฺยิยา ปญฺโญเกติ

น จายํ พุราหุมนฺ คาท

ยกุโข พุราหุมนวณฺเณน

นียมานะ ปิสาเจนะ

อเมห ทตุวา วนิพุเพ

อจฺจกณฺหาเย ภาสิตํ ฯ

อโธ อุนฺหิปี อสุสสิ

ปีตา อสุสฺสนิ วตฺตยิ ฯ

อัย มํ คาท พุราหุมนฺ

จเร ชาตํ ทาสียํ ฯ

ชฺมุณิกา โหนฺติ พุราหุมนฺ

ชาทิตุํ คาท เนติ โน ฯ

กิณฺนุ คาท อุกฺกขสิ ฯ

กาลนั้น พระชาติกราบบังคมทูล สมเด็จพระอัยโกอัยยิกากนางกฤษณาพิลาปกราบทูล
 อ่อนวอนพระวรวงษบิดา ดังมีความในกัณฑ์กุมารบพพนั้น มากราบบังคมทูลสมเด็จพระอัยโก
 ให้ทรงพระสดับทุกประการ ฯ

ราชา สณฺขโย อันว่าพระบาทศรีสณฺขัยพระองค์เห็นพระราชนัดโดนัดดา อมฺฤจนฺเตยเว
 ยังเป็น ทาสาทาสีของพราหมณ์นั่นเอง ไม่ร้อช้าเลย พระองค์ตรัสถามว่า

ราชปุตฺติ จ โว มาตา

ราชปุตฺโต จ โว ปิตา

ปฺพุเพ เม อญฺคมารุห

กิณฺหุ ติฏฺฐถ อารกา ฯ

ดูก่อนเจ้าชาลิกฤษณาที่รักของปู่เอย เออพระชนกของเจ้า ราชปุตฺโต ก็เป็นพงศวงศ์
 กษัตรา เป็นราชบุตรยอดดวงใจ ราชปุตฺติ ทั้งพระมารดาก็เป็นตระกูลกษัตริ กอปรกัลยาณีสุริ
 ยวงส์ ปุพฺพุเพ จำเดิมเจ้าย่อมทรงบรรดาเครื่องประดับกาย ถ้าได้เห็นพระอัยโกอัยยิกาย่อมจะปิกใจ
 ด้วยความรักใคร่ ถ้าจะเข้าเฝ้าเล่าก็ชิดใกล้ไม่เคยห่าง ให้ได้สบายเบิกบานพระหฤทัย ตั้งแต่ออก
 จากพระอัยโกอัยยิกาไปอยู่ป่า ไม่ทันนานได้ก็เดือน ไฉนก็มาแปรผันเปลี่ยนทั้งกิริยามารยาทน่ารัก
 ไม่จัดดาเป็นคนนอก ประคองไม่เคยไปมารู้จักกัน ประคองไม่ใช่ญาติร่วมสายโลหิตหือ

พระชาติกุมารจึงกราบบังคมทูลสมเด็จพระอัยโกว่า

ราชปฤติ จ โน มาตา

ราชปฤโต จ โน ปีตา

ทาสา มยฺ พุราหฺมณฺสุส

ตสุมา ติฏฺฐาม อารกา ฯ

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเมตตาปราณี นับข้าพระองค์ชาลิกฤษณานี้เป็นตระกูลขัดติวงศ์
ข้าพระองค์ ชาลิกฤษณา ก็ปลาบปลื้มในพระคุณพันประมาณจะเอาอะไรมาเปรียบเทียบไม่ได้เลย
ทาสามยฺ ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย แต่ข้าพระองค์ยังเป็นทาสาทาสีพราหมณ์อยู่เลย เกรงพระองค์จะถูกเขา
ลือกันต่อไปให้เสียชื่อเสียง แล้วเกรงบรรดามนตรีอีกอาณาประชาราษฎร์เขาจะติเตียนนินทาถึง
พระวราราชบิดา ตสุมา ติฏฺฐาม อารกา ข้าพระองค์กลัวพระเจษฎาบาารมี จึงเข้าเฝ้าอยู่แต่ไกล
เพราะความเพียงเท่านี้เองพระเจ้าข้า ฯ

จึงพระบาททรงศรีสัตยชัยมีพระบัณฑูรว่า

มา สมุเมวํ อวจตุถ

ทยฺหเต หทยํ มม

จิตกายํ เม กาโย

อาสเน น สุขํ ลเก ฯ

มา สมุเมวํ อวจตุถ

ภิชฺยโย โสกํ ชเนถ มํ

นิกฺกิลิสฺสามิ ทพฺเพน

น โว ทาสา ภวิสฺสส ฯ

กิมฺมุญฺยํ หิ โว ตาต

พุราหฺมณฺสุส ปีตา อทา

ยถาภูตํ เม อภฺขาท

ปฏฺธิปาเทนฺตุ พุราหฺมณฺ ฯ

เออเจ้าชาลที่รักของปู่เอ๋ย ไฉนเลยก็เจ้ารู้จักพูดจากล่าวรักษากลั้อยคำทั้งปวงหมดจด คล้าย
จะทำให้พ้นไปจากที่ปู่เฝ้าหือ อวจตุถ ปู่นี้จะขอห้ามเจ้า ไม่ให้เจ้ากล่าวเรื่อยเปื่อยให้เจ็บแสบ

ในจิต ทฤษฎี หทัย มม ประจุเจ้าอาเพลิงมากองเผาให้ปวดแสบปวดร้อน จิตกายว เม กาโย ประจุเอาปุไปใส่ในเพลิงเชิงตะกอน ให้เราร้อนเป็นพื้นเป็นไฟเป็นผงขี้เถ้าผงธุลี อาสนะ น สุขัลเล แม้จะเดินจะนอนจะกินจะขี้ไม่เป็นสุขเลย คู่ก่อนหลานรักอัยโกเอย เจ้ากล่าวนั้นเล่าตรงไม่เอนเอียงให้ปุเป็นทุกข์โศกกลืนกังวลในจิต ซึ่งมีตัวอย่างที่ไหนด้วยหรือ กษัตราไปเป็นทาสเขา ดังเจ้ากล่าวนั้นเห็นไม่สม หงส์จะปะปนกับฝูงกาเห็นแปลกผิดวิสัย นิรโทสา ปู่จะไถถอนเจ้าให้พ้นออกจากทาสพราหมณ์ตามราคาอย่างสงสัยปรามภ้เสรำหมองในจิตคิดเป็นทุกข์เกินไปเลย กิมคณิย์ เมื่อครั้งพระบิดาเจ้า ให้เจ้าเป็นทาสทาสีของพราหมณ์นั้น พระบิดาเจ้าดีราคาเจ้าแต่ละคนๆ เท่าไร หือ ยถาภูต จงเจ้ากราบทูลปุให้รู้ชัด ปฏิปาเทนตุ อย่าให้พระปู้ผาสุกเป็นทุกข์ในจิตเลย คิดจะให้ราคากับยากให้หมดสิ้นไม่มีมลทินนะหลานเอย ฯ

เจ้าชาลีสดับแล้วกราบบังคมทูลสนองพระราชโองการว่า

สทสุตฺตํ หิ มํ ตาต

พราหมณฺสฺส ปีตา อทา

อจุญฺญํ กณฺหาชินํ กณฺญํ

หตุถิอาทิสฺเตน จ ฯ

ข้าแต่พระเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งสมเด็จพระวรวราชบิดา พระราชทานข้าพระองค์ตรัสติราคาว่า สทสุตฺตํ เป็นทอง 1 พันตำลึงเฉพาะราคาตัวข้าพระองค์ กณฺหาชินํ กณฺญํ ส่วนนางกฤษณานารี หตุถิอาทิ-

สตน จ พระองค์ตีราคาเป็นทาสชาย-หญิง ช้างม้าเกวียนโคอสุภราชอย่างละหนึ่งร้อยๆ กับทอง
สุกปลั่งหนึ่งพันตำลึงเสมอกัน ฯ

พระองค์จึงตรัสว่า เออเท่านั้นเองหนอ! พระองค์จึงตรัสสั่งพวกพนักงานว่า

อุฏฺเฐหิ กตฺเต ตรมาโน	พฺราหฺมณฺสฺส อวากร
ทาสีสํ ทาสสํ	ควํ หตฺถุสฺสํ สํ
ชาตฺรูปสฺสสฺสญจ	โปตานํ เทหิ นิภุญญํ
คโต กตฺตา ตรมาโน	พฺราหฺมณฺสฺส อวากร
ทาสีสํ ทาสสํ	ควํ หตฺถุสฺสํ สํ
ชาตฺรูปสฺสสฺสญจ	โปตานํทาสี นิภุญญํ ฯ

เหวย เจ้าพนักงาน จงอย่าช้าไปให้เร็วๆ เอาทรัพย์สินจากพระราชคลังตามพนักงานต่างๆ
เข้าจะไถ่ตัวเจ้าชาย พฺราหฺมณฺสฺส อวากริ จึงเหล่าพนักงาน ได้ยินพระราชโองการดังนั้นแล้ว
ไม่ช้าเลยก็วิ่งไปไฉ่เอาทองสุกปลั่งสองพันตำลึง กับทาสหญิง 100 ทาสชาย 100 โคบาเพละ
100 แม่โคนน็ด 100 ช้าง 100 ม้า 100 เกวียน 100 มาให้ชุกพราหมณ์เสร็จแล้ว พระองค์จึง
พระราชทานปราสาท 7 ชั้นให้เป็นรางวัลชุกพราหมณ์พฤฒจารย์ ในกาลนั้นเองแล ฯ

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตุถา อาห ฯ ยํ อตฺถํ อันนรณฺธรรมโค น ปากฺกํ ยังไม่ปรากฏ สตุถา
อันพระศาสตราจารย์

ปกาสณฺโต ครั้งพระองค์สำแดง ต่ อตุลฺลํ ซึ่งอรรณํ ปากฏํ ให้ปรากฏ อาห กัทรสวคเป็น
อรรณบาทพระคาถาดังนี้

นิกกิลิตฺวา จ นุหาเปตฺวา	โกชยิตฺวาน ทารเก
สมลฺลกริตฺวา ภณฺเตหิ	อุจฺจุเก อุปเวสฺสํ ๑
สีสํ นุหาเต สฺวจิตฺเต	สพฺพาภรณฺณสฺสิตะ
ราชา อํเก กริตฺวาน	อญฺยโก ปริปฺจุลล ๑
ภณฺเต ฆุสฺสิตะ มาเล	สพฺพาลงฺการณฺณสฺสิตะ
ราชา อํเก กริตฺวาน	อิทํ วจนมฺพฺรวิ ๑
กจฺจิ อุโห อโรคา เต	ชาลิ มาตาปิตา ตว
กจฺจิ อุณฺเณน ยาเปนฺติ	กจฺจิ มุลผลา พฺหุ ๑
กจฺจิ ทํสา มกฺสา จ	อปปเมว สิริสฺปา
วเน วาพมิกาภิณฺเณ	กจฺจิ หีสา น วิชฺชติ ๑

ราชา สลฺลชโย อันว่าพระบาทศรีสัตยชัย นิกกิลิตฺวา เมื่อครั้งพระองค์ได้ถอนพระหลานทั้ง
สองเสร็จแล้ว ไม่ช้าเลยพระองค์อุ้มถนอมปลอบโยนพระหลานทั้งสอง จวบพระศิรษาอุบค้ำทั่ว
องค์ จึงให้พระญาติวงศ์ กับบรรดาพระสนมเล็กใหญ่คุณหญิงคุณนายขุนนางพองทั้งหลาย
จัดแจงชวนขวายเป็นขบวนวิสาขาสีขมา ล้วนแล้วแต่นางกัญญาพริ้มเพรา ล้วนแต่ลูกมนตรีลออๆ
อุดมสมซึ่งรูปร่างตกแต่งสวยงาม ตกแต่งองค์ประดับประดาตนต่างๆ เสร็จแล้วจึงกราบถวาย
บังคมทูล คอยรับพระราชโองการ

แล้วให้ชาลิกฤษณา สรงชำระพระกายบำบัดความร้อนกระหายให้เกิดศรีสวัสดิ์มงคลอุดม จึงให้
 เหล่านางพระสนมชำระขัดถูพระองค์ เหล่านางทั้งผองพากันยินดีสาทร บ้างเอนำสุคนธ์พิโดร
 โสรจสรงพระกาย บ้างนางเอาพระฉายส่องพระองค์ บ้างเอาสุคนธ์สพัดพัดตรา พระพี่เลี้ยงเอา
 น้ำมันตักแต่งพระเกศาเกศี ตลอดจนองค์พระราชมารากุมารีย่อมหอมรวรขึ้น แล้วพระพี่เลี้ยงจึงผูก
 พระเกศาเกศีอันมีรัศมีนั้นเงาวับงามสุกใสหมดจด โภชิตุวาน ทารก ตกแต่งพระราชนัดโคนัดดา
 เสร็จแล้ว พระองค์ให้เสวยโภชนาหารอันมีโอหารส สมलगริตวา แล้วจึงประดับประดาพระราชมาร
 กุมาร ภูษณทาน ให้ทรงเครื่องพิจิตรด้วยรัตนมณีสว่างออกเป็นรัศมีวาววับ สุกจิตฺเต พระภูษาปักกล
 เป็นกนกกลดลวย ฉายปักเป็นเบญจพรรณเห็นเหมาะสม ภูษณเท ทรงซึ่งพระมงกุฏอันอุดมใส
 สดประดับประดา ด้วยตางคูลิคุติ(เครื่องประดับ : ผู้แปล)ปิ่นปักผมสุพรรณบาทุก์ ล้วนลออจนา
 ภูษิตะ ส่วนพระหัตถาทรงซึ่งพระกำไลมากมายมีสีแปลกๆแดงเป็นเงางาม มาเล จึงให้สมเด็จพระ
 หลานผู้ทรงซึ่งมาลา สพฺพาลงการภูษิตะ ย่อมรจนาด้วยแก้วแกมผกากรองผูกประดับพระราชมาร
 เป็นสังวาลย์ถนิมอัมพรเห็นประเสริฐรุ่งเรืองทั้งสอง สดใสเพลินใจควรให้เอ็นดูกรุณา ราชา องุ
 กริตวา จึงพระองค์ผู้เป็นอัครกรงพิชัยเชตุรบวรราชธานี อัมพระชาลีหลานรัก ส่วนพระอัยยิกา

เล่าอุ๊มนางกฤษณา แล้วตรัสสั่งว่า ให้เหล่าพนักงานวิเสทซ้ายขวาทั้งหลาย ให้ชวนขวายจัดของสำหรับ
 ทำบุญบรรดาโภชนาหารผอง เพราะข้าจะเตรียมผูกพระหัตถ์หลานข้าทั้งสอง ฯ สมเด็จพระอัยยิกาก็ยินดี
 เกษมสันต์ จึงได้เตรียมบูชาเสเดาะเคราะห์จัญไรสารพัดภัยทุกข์โสภให้ได้เป็นสุขสัมฤทธิ์ จึงตรัสว่า
 ศรีฯวันนี้เป็นวันสวัสดิ์อุดมเป็นปฐมฤกษ์ดี ฯ สมเด็จพระอัยโกพระอัยยิกา พระญาติวงศ์พร้อมกัน
 เสร็จแล้ว พระองค์จึงเรียกขวัญชาลิกฤษณาว่า ขวัญเอ๋ยจำเดิมตั้งแต่พลัดพรากออกจากบุรีไปอยู่ป่า
 เหวล้าธารลำน้าบึงบัวเนินดิน เอาแต่ผีไพรมาเป็นพวก เห็นแต่เหล่าพาพมฤดาพยัคฆสิ่งหวั่นไหวขวาง
 ทรายกระต่ายโขลงเสือ ฯ ขวัญเอ๋ย นี่เพราะเราให้พลัดพรากจากไป ส่วนพระอัยโกอัยยิกา อยู่รองแต่
 ทุกข์น้ำตาหยดเป็นนิจกาล จะบริโภคอาหารก็ไม่มีรสอร่อย ในทรงร้อนแสบดูคนไร้วิญญาน ได้
 ยินแต่ข่าวได้ 7 เดือนนี้แล้ว จึงวันนี้ได้ทุเลาหลุดพ้นทุกข์ เพราะได้เห็นหน้าผู้เป็นหลานทั้งสอง ฯ
 ขวัญเอ๋ยอย่าไปท้อเหวล้าธารลำน้า เจ้าอย่าโกรธอัยโกอัยยิกา จงเหล่าผีพรายมารับเครื่องกระยาบูชาผอง
 ให้เจ้าได้ครอง สรรพพิริยตนสมบัติวิพล แล้วบรรดาภูษณพระอัยโกอัยยิกา มาช่วยพิทักษ์รักษา
 คุ่มครอง อย่าให้มีทุกข์โสภโรกภัยผองทั้งหลาย ฯ ขวัญเอ๋ย อย่าพลัดพรากไปจากอัยโก

อัยกา กับพระญาติวงศ์ ให้มีที่หมายยืนนานได้ 100 พระวัสสา ให้มียศศักดิ์การสมภารบารมี ให้
ครองพิชัยเชตุรแทนพระวรวงศาธิบดีฯ พระอัยโกอัยยิกา ก็จะได้ฝากผีกับผู้เป็นหลาน ๆ จึง
เหล่าพระสนมในนอกก็อวยพรถวายชัย เหล่ามุขมนตรีโหราพฤตจารย์ก็ขอมถวายศัพท์สาธุการ
พรอ้ออิงกีก้อง บรรดาเพลงพ้องก็ประโคมแซ่สมซึ่งศัพท์ไตรสังข์ระฆังเกริ ดุริยดนตรีถวาย
ชัยพระราชกุมารทั้งสององค์นั่นเองแล ฯ

อันสมเด็จพระอัยโกอัยยิกา กับพระญาติวงศ์ เมื่อครั้งได้ถวายชัยพระราชกุมารเสร็จซึ่ง
ประการเหล่านั้นแล้ว ไม่ช้าเลยจึงตรัสถามพระชาลีว่า พระชนกพระชนนีเจ้าไปอยู่ป่า ยังอาศัย
ผลไม้ห่มน กับสารพัดเครื่องบรรณาการเป็นอาหารบริโภคประสาปจะยังมีเพียงพอหรือไม่ โสด
หนึ่งพาพมฤดาซึ่งคู่ร้ายก็กละนอน ยังมาเบียดเบียนพาชายี ให้เป็นทุกข์ไม่สุขเกษมสันดีหรือไม่
มีเลย แล้วได้ความลำบากตกยากหนักเบา มีประการนั้นๆ อย่างใดนาหลานเอ๋ย หลานอย่าปิดบังเลย
จงหลานกราบทูลพระอัยโกอัยยิกา ในกาลบัดนี้เองแล ฯ

-
- (1) พิธีเรียกขวัญพระราชกุมารทั้งสองนี้ไม่มีกล่าวไว้ในชาดกบาลีเลย มีแต่ในฉบับมหาชาติแปล ฯ
(ความตรงนี้ส่อให้เห็นว่าเป็นความเรียบเรียงผสมผสานตามธรรมเนียมเคยชินของพื้นบ้าน) ฯ

จึงพระชาติกุมารกราบทูลเกี่ยวกับทุกข์โศกโรคภัย ซึ่งความลำบากทั้งปวงหมดจด
เกี่ยวกับสมเด็จพระวรวรรชบิดามารดาอยู่ ณ ไพรพระหิมพานต์ มาเล่าถวายพระอัยโกอัยยิกา
ปรารภนาให้พระองค์ยกเหล่าวีรพลเสนาโยธา ออกไปอาราธนาสมเด็จพระวรวรรชมารดาบิดา
ให้กลับมาครองพระนครในเวลาครานี้ พระชาติกุมารจึงกราบบังคมทูลว่า

อโธ อุโธ อโรคา เต	เทว มาตาปิตา มม
อโธ อุณฺเณน ยาเปณฺติ	อโธ มุลผลา พหู ฯ
อโธ ทํสา มกสา จ	อปปเมว สิริสปา
วเน วาพมิกาณฺเณ	หีสา เนสํ น วิชฺชติ ฯ
ขณฺเณตาดุลลุมพานิ	วิพานิตกฺกลานิ จ
โกถํ ฆฏฺฐาตํ เพถํ	สาโน อาหจฺจ โปสฺสติ ฯ
ยณฺเณว สา อหริติ	วนมุลผลหาริยา
ตํ โน สพฺเพ สมากนฺตุวา	รตฺถิ ญฺญชาม โน ทิवा ฯ
อมฺมา จ โน กิสา ปณฺฑู	อาหริตฺถิ ทุมปฺพลํ
วาตาคเปณฺ สฺซุขมาลี	ปทุมํ หตฺถคคฺคมิว ฯ
อมฺมาย ปตฺนฺนเกสา	วิจฺรณฺตุยา พุรฺหาเวน
วเน วาพมิกาณฺเณ	ขคฺคทีปนิเสวิเต ฯ
เกสสุ ชญฺํ พนฺธิตฺวา	กจฺเจ ชลฺลุมชาริ

จุมวลี นมา เสดิ

ชาตเวท นมสุสติ ฯ

ปีตามหา ข้าแต่สมเด็จพระอัยโกอัยกาเป็นเจ้าชีวิตเอ๋ย อันพระวราชมารดาบิดาของข้าพระองค์นั้น พระองค์ประทับเป็นสุขสบาย ประสาเป็นผู้กำสรดทรุดตอดอยาก เจ้าชีวิตเอ๋ย ทรงยอมแสวงหาผลไม้ห้วงนั้นซึ่งมีมาก ฯ โสດหนึ่งอันว่ายุง ทาก แตน สรวาย (สัตว์จำพวกเหือบ มักอยู่ใกล้โคนหางวัว) ตะขาบ แมลงป่อง แมลงหรี) มมาจ (ตัวชีปะขาว ตัวแมลงที่ชอบตอมหัววัวควาย) ตัวร่าน ทั้งสารพัดงูใหญ่ปะปนไปด้วยมฤคพองทั้งหลายเป็นต้นว่า เสือเล็ก เสือโคร่ง หมี เสือดำ กระต่าย วัวแดง แรด ละมั่ง กูปริ ราษลีห์ ช้าง สิงห์ ล้วนร้องอื้ออึงแข่งแซ่ ได้ยินเสียงทั้งคืนทั้งวัน ล้วนแต่เหี้ยมโหดน่ากลัว แต่คือว่าไม่มาเบียดเบียนกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ ด้วยเดชที่ทรงจำริญเมตตาภาวนา โสດหนึ่ง ควรสงสารพระแม่ของข้าพระองค์ พระองค์ทรงผูกพระเกศาเป็นคาบศฤงิ รอคอยเวลาเช้าตรู่ตอนสายๆ ขึ้นแล้ว พระองค์ทรงเอากระเชอสาแหรกไม้กานเสียม ตะขอเสด็จเตรีดเตร่เดินเข้าป่า อาศัยแสวงหาขุณฺฑ์พุงงู (มันชนิดหนึ่ง) มันมือเสือ ขุณฺฑ์พุงสยา (มันชนิดหนึ่ง) มันเทียน มันไข่นกเป็ดน้ำ มันไข่นกเขา แล้วเดินหาเก็บปลิดจากพงสอยผลสุรค (ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง ลูกเล็กแหลมๆ มียางเหนียว เวลาสุกกินได้ มีรสหวานเย็น) คุย (ต้นคุย ต้นไม้ชนิดหนึ่ง ที่ต้นเป็นเถา มีลูกกินได้ มีรสเปรี้ยวอมหวาน) ลินจี ทุเรียน มะพร้าว หมากรูด มังคุด ละมุด สิดา และเหล่าผลไม้พองทั้งหลาย ไว้ในกระเชอแล้วหามนำมาเลี้ยงข้าพระองค์ทั้งสามองค์ อยู่ ณ อาศรมบรรพชาลานั้นแล ฯ

ข้าแต่พระปู่เจ้าชีวิตข้าพระองค์เอ๋ย อันพระนางมัทรีเป็นพระแม่ของข้าพระองค์

ควรสงสารยิ่งนัก รอคอยแต่เช้าขึ้นแล้ว พระองค์เดินเข้าป่าแสวงหาผลไม้ห่มัน ย่อมมีผิวพรรณ
ร่างกายนั้นหอมเหลือง ด้วยถูกลมถูกละเคศ เพราะท่านเคยแต่อยู่เป็นสุขสะดวกสบาย ครั้นพระแม่
ของข้าพระองค์เดินเข้าป่านานไป ก็มีพระเกศานั้นร่วงหล่นบางเพราะสาगมันตึงแน่นแล้วติดพันกัน
กับกิ่งไม้ด้วย พระแม่นั้นมีผิวซำดำแตกพอง ดูจืดจางที่เข่าถ้อย ข้างแต่พระปู่เอย อันผิวพรรณ
พระแม่ของข้าพระองค์ ก็มีอุปมาประดุจดอกบัวนั้น ๆ

อันพระชาติกุมารกราบทูลเกี่ยวกับเรื่องทุกข์พระวรมารดา ซึ่งประการเหล่านั้น เหตุด้วยมี
พระหฤทัยระลึก พระวรมารดามากยิ่งขึ้น แล้วมีความมุ่งหมายอยากให้พระอัยโกอัยยิกาไปอัญเชิญ
มาไซ้ จึงพระชาติกุมารกล่าวเตือนพระอัยโกอัยยिकासวดเป็นบาทพระภาดา ดังนี้

ปุตตา ปิยา มนุสสานิ

โลกสมิ อุตปชชิสู

น หิ นุนมฺหากํ อยฺยสฺส

ปุตเต ลินเฬอ อชายถ ฯ

ข้าแต่พระปู่เจ้าชีวิตเอย ดังข้าพระองค์ขอกราบบังคมทูลบัดนี้ ธรรมดาลูกชายหญิงที่เกิด
มาในโลกนี้ ย่อมเป็นที่รักเต็มจิตของมารดาบิดา แล้วพระบาทศรีเวสสันดร พระวราธิบดีของข้า
พระองค์ อย่างไรเลยไม่ใช่เป็นพระราชบุตรเจ้าชีวิตหรือหรือ จึงพระองค์ไม่สบพระราชหฤทัย
อาลัยสงสารกรุณาสักน้อยเลย ฯ

อันพระบาทศรีสัตยชัย พระองค์ทรงพระสดับคำ พระชาติกุมารกราบทูลดังนั้นแล้ว
พระองค์ก็นึกระลึกถึงโทษของพระองค์

ชัดเจน จึงตรัสว่า

ทุกกณฺณจ หิ โน โปต	ภูณหจฺจํ กตํ มหา
โยหํ สิวินํ วจนา	ปพฺพาเซสฺสี อทฺฐกํ ฯ
ยํ เม กิณฺณจํ อธิ อตุลฺลิ	ธนํ ธณฺณณฺณจ วิชาชติ
เอตฺถ เวสฺสณฺณโร ราชา	สอิวิญฺญูเส ปลาตฺตุ ฯ

โปตก คุณก่อนหลานรักปู่เอย เหตุจากปู่เชื่อคำชาวศรีพิราษฏรเนรเทศบิดาเจ้าให้ออกไปอยู่ ณ พนมคีรีวังกต อันการกระทำนั้นเรียกว่าปู่ทำผิดไม่เหมาะสมมาก ฯ ก็บัดนี้ปู่จะใช้เจ้าให้พาเหล่า พลสกลโยธาพอง ออกไปอาราธนาพระบิดามาเสวยราชสมบัติ สถิตเป็นอิศวรยอดเหนือเหล่า ราชภฏรพองทั้งหลาย อยู่ ณ กรุงพิชัยเชตุกรรมมหานครแล ฯ

ขณะนั้น พระหลานชาลีกุมารได้สดับพระบัญชาพรพู่แล้ว ก็มีจิตยินดีอย่างยิ่ง จึงกราบบังคมทูลว่า

น เทว มยฺหํ วจนา	เอหิติ สิวิสฺสุตฺตโม ฯ
สยเมว เทโว คนฺตุวาน	สิณฺณจ โภเคหิ อตุรชฺ ฯ

ข้าแต่พระปู่เจ้าชีวิตข้าพระองค์เอย ที่พระองค์มีพระดำรัสดังนั้น นั้นตรงจำเพาะไฟเราข้านัก อันสมเด็จพระวราชบิดาแห่งข้าพระองค์นั้น พระองค์ทรงซึ่งพระปัญญามากยิ่งนัก ทำฉันใดเลยพระองค์จะเชื่อคำข้าพระองค์เป็นเด็กเล็กดังนี้ ขอพระองค์เสด็จลีลาไปอัญเชิญด้วย

พระองค์เอง แล้วพระองค์มอบถวายราชสมบัติแก่พระวราหบิศาข้าพระองค์นั้น เป็นแน่นอน
พระองค์จะมุ่งไปสู่ราชบุรีพิชัยเชตุครให้ได้เป็นแน่นอนแล ฯ

ตมตถ์ ปกาเสนโต สตถา อาห ฯ ยํ อตถ์ อันธรรตรรณโค น ปากฏ์ ยังไม่ปรากฏ สตถา
อันพระศาสตราจารย์ ปกาเสนโต ครั้นพระองค์สำแดง ตํ อตถ์ ซึ่งธรรตรรณนั้น ปากฏ์ ให้
ปรากฏ อาห ก็พระผู้ชนะมาราธิราชอาจบ้นทุรสวดซึ่งธรรตรรณพระคาลาดังนี้

ตโต เสนาปตี ราชา	สยชโย อชฌณาสถ
อตุถิ อสุธา รธา ปตุติ	เสนา สนนุหยนตุ น
เนคมา จ มํ อเนวนตุ	พราหมณา จ บุโรหิตา
ตโต สฏฺธิ สหสฺถานิ	โยธิน จารุทสฺสนา
จิปฺปมายนตุ สนนฺทฺธา	นानาวณฺเณหิลงฺกตา ฯ
นีลวตฺตธฺรณเเก	ปีตานเเก นิวาสิตา
อญฺเณ โลหิตอญฺหิสา	สุทฺธธฺรณเเก นิวาสิตา
จิปฺปมายนตุ สนนฺทฺธา	นานาวณฺเณหิลงฺกตา ฯ
หิมวา ยถา คณฺฐโร	ปพฺพโต คณฺฐมาทโน
นानารุกฺเขหิ สยฺจนฺโน	มหาญตคณฺดาลโย ฯ
โอสเชหิ จ ทิพฺเพหิ	ทิสา ภาคิ ปวาคิ จ
จิปฺปมายนตุ สนนฺทฺธา	ทิสา ภนฺตุ ปวณฺตุ จ ฯ

ตโต นาคสหัสสถานิ	โยชยนตุ จตุททส
สุวรรณกจูเจ มาตงเค	เหมกปุปนิวาเส
อารุเพห คามณียะหิ	โตมรกุสปาณิกิ
จิปปมายนตุ สนนทฐา	หตุถิกขนุเรหิ ทสฺสิตา(1) ฯ
ตโต อสฺสสหัสสถานิ	โยชยนตุ จตุททส
อาชานิเยว ชาติยา	สินฺธุเว สีมฺวาหนะ ฯ
อารุเพห คามณียะหิ	อินฺทียาจาปราชิกิ
จิปปมายนตุ สนนทฐา	อสฺสปิฏฺเจ อลงฺกตา ฯ
ตโต รตสสฺสสถานิ	โยชยนตุ จตุททส
อโยสุกตเนมิโย	สุวรรณจจิตรโปกฺขเร ฯ

- (1) ถ้าจะแปลให้ตรง ตามรูปบาลีคำถานีดังนี้ “กาลนั้น พระบาทศรีสัตยชัยมีพระราชโองการสั่งเสนาบดีเป็นจอมทัพให้จัดอันดับทัพ ประกอบด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ให้ครบสรรพว่า จงสั่งให้พวกชาวนิคมชนบทกับพราหมณ์ปุโรหิตทั้งหลายไปตามข้าทุกๆ คน ต่อจากนั้นต้องจัดให้พวกโยธาทหารมีศักดิ์รุ่งเรืองสูงส่ง ที่เป็นสหชาติกับลูกข้าให้ได้ครบสรรพทั้ง 6 หมื่นพร้อมด้วยอาวุธยุทธรภัณฑ์ นุ่งห่มให้มีสีต่างๆ กัน พวก 1 นุ่งห่มผ้าสีเขียว พวก 1 นุ่งห่มสีเหลือง พวก 1 นุ่งห่มสีแดง พวก 1 นุ่งห่มสีขาว เรียงรายกันตามลำดับออกไปอย่างรวดเร็ว พลัน ฯ พนมกันธมาทนต์ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์ อันเดียรคาศด้วยรุกขชาตินานา เป็นลำเนาของพวกสัตว์ใหญ่ๆ มีรุกขชาติเป็นยาทิพย์ แดงเจดจ้ากระจายกลิ่นหอมฟุ้งอบอวลทุกทิศา มีอุปมาอย่างใด อันพวกโยธาของข้าต้องแต่งกายนุ่งห่มมีสีต่างๆ กัน ประดับด้วยอาวุธยุทธรภัณฑ์ก็รุ่งเรืองสูงส่งระบือไปทุกทิศดังนั้นด้วยฯ ต่อจากนั้นมา จงจัดหาช้างรูปร่างใหญ่ๆ หนึ่งหมื่นสี่พัน ล้วนแต่ผูกเชือกรัดประคณทองมีเครื่องประดับประดาล้วนทอง พวกควาญช้างมีมือถือโตมรกับขอช้าง ขึ้นจับบนคอช้างเตรียมออกไปให้ครบสรรพ ฯ

อาโรเปนุตุ ฐเช ตตถ

จุมมานิ กวจานิ จ

วิปฺวาเลนุตุ จ จาปานิ

ทพฺพหาธมฺมา ปหาริโน

จิปฺปมายนุตุ สนฺนทฺธา

รเถสุ รถชีวิน (1) ฯ

ราชา สลฺขโย(2) บพิตรเอย ณ กาลนั้นพระบาทศรีสัตยชัยพระองค์ได้ทราบ จากพระชาติ
กุมารกราบทูลตามเรื่องราวความลำบากอยู่ในป่า ก็ทรงปรานีสงสารกรุณาถึงพระราชบุตรีนุตราพัน
ประมาณ อชฺฌเภสธ จึงมีพระราชโองการสั่งมุขมนตรีจิตฺตมกฺก ตามด้วยพนักงาน โภ อมฺจุจา
คูก่อนเหล่าเสนามาตย์

-
- (1) ต่อจากนั้น จงจัดม้าชาติอาชาไนย กับชาติสินธพมีความเร็วเป็นยิ่งนักประมาณ 1หมื่น 4พัน
พร้อมด้วยคนเลี้ยงม้า ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการขึ้นขี่ห่อ มีมือถือโล่กับเกาทัณฑ์ครบ
สรรพแล้วยกออกไป ฯ ต่อมาอีก จงจัดกระบวนรถ 1หมื่น 4พัน เป็นรถแข็งแรง มีกงล้อหุ้ม
เหล็ก มีตัวรถฉลวยด้วยทอง มีธงชัยปักอยู่ทุกๆคัน มีพวกพรานธนูอันสันตัดชำนาญ รวดเร็ว
ว่องไวในการใช้รศีก จงเตรียมโล่เกราะ กับเกาทัณฑ์ไว้ให้ครบสรรพ พลเดินเท้า พลช้าง
พลม้า พลรถ จงพากันขมิ้มมันจัดแจงให้พร้อมกันในคราวนี้เอง ฯ
- (2) ตั้งแต่ ราชาสลฺขโย บพิตรเอย ฯลฯ มีมหาชาติบางฉบับบรรยายแตกต่างกันดังนี้ ฤิกษเว
คูก่อนฤิกษพองทั้งหลายเอย ณ กาลนั้นพระบาทศรีสัตยชัย พระองค์จะออกไปอัญเชิญพระราช
บุตรจากพนมกีรีวงกตบรรพตนั้น พระองค์มีพระบัญชาให้ไปยังบรรดาพราหมณ์พฤติบัณฑิตกวี
มนตรีฉลาดรู้อักษรยี่ใช้คล้อง แม่เมืองเล็กเมืองใหญ่ นิคมนอกเมืองลำนานชนบท ในนอก
ราชธานี จึงพระองค์มีพระบัญชาว่า อำมาตย์เอย เจ้าจงไปเฟ้นเลือกหาเอาล้วนหนุ่มอ่อนเยาว์
ฉลาดหาญกล้ามีกำลังแรง โดยจำพวกหนึ่งๆนั้นให้ได้ 1หมื่น 6พัน เจ้าจงนำมา

ข้าม.....

ผองทั้งหลายเอ๋ย เจ้าจงตกแต่งจดหมายตามกำหนดราชการหน้าที่กระทรวงต่างๆ เร็วๆ ใจจัด
 เครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ เพราะข้าจะขาดราไปยังเขาคันธมาทน์ อารธนาสมเด็จพะโอรสา ให้ลา
 พรตออกจากฤๅษีจะมอบบุรีราชฐาน แล้วจะได้อภิเษกเอกอุคมบรมกษัตริย์ในเวลาครันเอง **เนคมา**
จ ม อนุเวณตุ จงอาชญาหน้าพระราชโองการไปปราบปรามเหล่าเจ้าเมืองเอก โท ตรี จัตวา บันดาล
 มีเมืองนอกล้าเนาชนบทนานา เขมร พม่า มอญ เงี้ยว ให้มาโอภาปราศรัยพบรวมกันให้จัด
 เครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ตามประเทศภาษาพนักงาน จาม ชวา วิลังดา ลังกา อังกฤษ โปรตุเกส
 อาหรับ จีน จาม พราหมณ์ กูฟา หงสา ญวน ญี่ปุ่น ซึ่งครบครันพร้อมเพรียงทุกประเทศภาษา
 สนนทธา จงตกแต่งให้มีศิริสวัสดิพิชัยสงครามตามโยคยามขาดรา ส่วนเหล่าโยธาทั้งหนึ่งหมื่นสี่
 พัน ซึ่งหาญกล้ามีฝีมือทำศึกมีชัยชนะเหล่าศัตรูแตกภูเขาลาดองอาจนิรพัทธ บ้างก็สันทัดด้านสะคม
 บ้างถืออาคมมหาจิงจังกำบังกาย บ้างถือมหาระลุยอันชะงัดๆ บ้างถือมหารอดูคูเงาเมฆ บ้างถือพิ
 พรายคงกระพันอันมีตบะไม่เกรงกลัว อาจเข้ากลางทัพกระจัดกระจาย

ให้เร็ว เพราะข้ารีบไปยังพนมคีรีวงกตบรรพต อัญเชิญพระบาทศรีเวสสันดร ให้จรเข้ามาพระนคร
 แล ฯ โสคนึง อำมาตย์เอ๋ย อันเสนาบางเหล่าให้มีมือถือไปด้วยเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ทั้งนุ่งห่ม
 อีกเล่าก็ให้ต่างๆกัน หากคนใดคนหนึ่งนุ่ง

ข้าม.....

ตามตัดหัวศัตรูไม่มีตกใจ บ้างรู้พยุห้ศึกตามอุบายลวงให้ศัตรูทั้งปวง แตกถู่กั้วด้วยอำนาจเฉยๆ เหวี่ยงๆ เหล่าโยธาพองทั้งหลาย พวกที่เกิดวันเดียวกับลูกข้า **จารุทศนา** อันมีกายล่อเจดฉาย ส่วนอยู่เมืองใกล้ไกลทุกตำบล **สนุนทุธา** จงให้จัดระเบียบกันตามจำพวกซ้ายขวา **น่านาวณฺเณหิ** **ลงกตา** โยธาอีกหนึ่งจำพวกเล่าให้มีกำหนดจดจำนุ่งห่มผ้าสีนวลพัสดร์ฐานดำ บรรจุนำไปด้วยเลขยันต์ มหาอภิศักดิ์ ย่อมประสิทธิ์ศักดิ์เฉยๆ อาจป้องกันสารพันอาวุธในสงคราม อันมีมือถือทวน เกาทัณฑ์โคดถี่ๆ ปราดออกไป **ปีตา เนเก นิวาสิตา** โยธาใหญ่อีกจำพวกหนึ่ง ให้นุ่งผ้า

ดำ ให้มีเสื้อดำ หมวกก็ดำด้วย คนไฉนุ่งขาว ให้มีเสื้อขาว หมวกก็ขาวด้วย คนไฉนุ่งเหลือง ให้มีเสื้อเหลือง หมวกก็เหลืองด้วย คนไฉนุ่งแดง ให้มีเสื้อแดง หมวกก็แดง ย่อมให้นุ่งห่มสลับสีทั่วกัน ฯ โสดหนึ่ง อำมาตย์เอ๋ย ต้องให้ประดับไปด้วยเครื่องสุคนธ์พิโครทั้งหลาย มีกระแจะจวง จันทรกระลำพักกฤษณาโดยทั่วๆกัน ให้มีกลิ่นพิโครอบคลอบทั่วกัน เพราะเราไปใกล้เขาคันธมาทน์ บรรพตอันมีต้นไม้บนเขานั้น ล้วนมีผลดอกมีกลิ่นพิโครต่างๆ อันเป็นลำเนาของกนิกรินราพอง ย่อมมาร้องรำเฝ้าตามแนวป่าโปร่ง ตามเชิงเขา บนเขานั้นแล **ตโต นาคสทศนาณิ โยชนนุตุ** **จตุททส** ดูก่อนอำมาตย์เอ๋ย อันช้านั้นเล่า ให้ประมวเลาบรรดาช่างพองเฟ้นเลือกแต่ช่างที่ใหญ่ๆ มีงาป้อมอย่างดอกบัวกลมสมกับหางล่อให้ได้ 1 หมื่น 4 พัน อันตกแต่งด้วยเครื่องพองทั้งหลาย เป็นต้นคือเชือกรัดประคนอ่อนช้อย สนับมุขปลอกงาย่อมเต็มคางไปทั่วด้วยทองเงิน อันมีแกะสลัก ลวดลายตกแต่งให้เด่นขึ้นด้วยแก้วมณี พนักงานผู้ชี้เล่าให้ประดับเกราะที่แผ่ออก สี่งวาลทอง หัวสวมหมวกทอง ทำให้เด่นขึ้นด้วยแก้ว

ข้าม.....

โกไสยพัสดฐานเหลือง สวมเสื้อครุยเห็นล่อวิเศษอุดมเหมาะสมด้วยลายพวงดอกไม้ เบญจ
 พรรณเห็นแพรวพราว เหมือนพลอยเพทายปทุมราครัตนอันผู้เจียรไนเป็นกระดุมเห็นล่อสดไส
 ๑ โยธจำพวกหนึ่งเล่า ถือโล่ทองมีลวดลายทำให้เด่นขึ้น เบญจพรรณเห็นศักดิ์สม ๑ **สุทธา เนก**
 นิวาธิตา โยธอีกจำพวกหนึ่งเล่า ให้นุ่งห่มผ้าไหมพัสดฐานขาวล่ออุดมเหมาะสมกับยศศักดิ์
 หิมวา ยถา อุปมาประดุจไพรหิมพานต์เป็นสถานบริวารของพนมคีรีวงกตอันมีความกว้างสูงใหญ่
 ทรงซึ่งสุคนธรส 10 ประการ ประกอบด้วยพฤกษา

มณีนรตนอันมีรัศมีสว่างรุ่งเรืองขึ้นชี้ข้างแต่ละตัวๆ โดยพนักงานขับมาให้เร็วๆ รีบแห่เข้าจะออกไป
 รับพระบาทศรีเวสสันดรเข้ามานครแล ๑ **โต อุตสหาสุธานี โยชนนุ จตุททส** อันเหล่าเสนาม้า
 นั้นเล่าก็ให้คัดเลือกหาไม้ไผ่ที่มีกำลังเร็วไวยิ่งเสมอลม ให้มี 1 หมื่น 4 พันตกแต่งเทียบคู่ ผูกดอกไม้
 ที่นั่งทั้งส่วนไกลนประดับคันสีพกริบไหมสายแซมแกม मुखกระจก กนกพวงดอกไม้สองสี พร้อม
 เชือกขลุ้มกลมมนบังเหียนอันมีเชือกรัดอกรัดท้องเชือกหางเชือกหาตาข่ายลูกพรวนผูกกระย้าปราณีต
 ทั้งตัว ล้วนทองด้ายฝักทำให้เด่นขึ้นด้วยแก้วมณีนรตน ๑ อันเสนาม้านั้นเล่าให้ตกแต่งนุ่งห่มด้วยเสื้อ
 ลำลี อันมีหัวสวมซึ่งหมวกลวดลายต่างๆทำให้เด่นขึ้นด้วยแก้วมณีนรตน อันมีมือถือไปด้วยทวนโล่
 ให้จูงนำมาให้เร็วๆ เพราะข้ารับจะออกไปรับพระเวสสันดร จากพนมคีรีวงกตบรรพตนั้นแล ๑
โต รอดสหาสุธานี โยชนนุ จตุททส อันคับนั้น อันเสนาเกวียนเล่า ให้ประดับได้ 1 หมื่น 4 พัน
 เกวียน ครอบเครื่องกำลั้นเหล็กแปรง (ไม้ยาวสำหรับประกับหัวเหลาทั้งสองข้างของเกวียนหรือ
 ราชรถกันไม่ให้ลูกล้อเลื่อนหลุด) กระพอง (เครื่องเกวียนอย่างหนึ่ง) ฉนวน (เครื่องเกวียนอย่างหนึ่ง)
 ขุนทวยราย (ชื่อเกวียนชนิดหนึ่ง) เฝื่อนะเฝื่อนิร (เครื่องเกวียน) ล้วนทองด้ายฝักตกแต่งให้เด่นขึ้นด้วย
 แก้วมณีนรตน วิจิตรสวยงามปูแผ่ด้วยหนังหมี ผสมด้วยกระดิ่งลูกพรวนปราณีตด้วยรูปครุฑนาค
 อันคนขับราชรถเล่า ก็ให้สวมซึ่งเกราะปูแผ่สังวาลทอง ปีกพลอยเพชรทำให้เด่นขึ้นด้วยแก้วมณีน
 รตนประไพ มือถือโล่เกาทัณฑ์พระขรรค์ชัย ไม้ประดักกระบมือขับมาให้เร็วๆ ข้าจะไปรับ
 พระเวสสันดร จากพนมคีรีวงกตบรรพตนั้นแล ๑

ผลาหาร ไม่รู้ที่จะคณนา พฤกษาก็ขึ้นโปรงชะลูดแผ่ซิดกันออกเป็นพุ่ม มหาภูตคณาลโย เป็นที่
พำนักเทวดา พิตยาสรร กิณนร อินทร์ พรหม ยม ยักษ์ ครุฑ นาค ผองทั้งหลาย ย่อมจะเข็น
สวาย เป็นลำเนาอปรไปด้วยสรรพพิริรัตนแก้วไพฑูรย์สุรยกานต์ย่อมมีรัศมีสว่างออกวาวับ
ยถา นั้นมีอุปมาฉันใด เติ โยธา อันเหล่าโยธา พระองค์ให้ประดับสำหรับกาย เห็นล่อเลิดฉาย
ตามสีต่างๆ แปลกๆจากกัน อุปมาประดุจไฟไหม้พานคั่นนั่นเองแล ฯ

โก อมจุจา คุณอนอำมาตย์ทั้งหลายเอ๋ย อันบรรดาทหารเสนารักษามารุงราชฐานอยู่ในพระ
นคร ซึ่งอัสตรสินทรพครบทั้ง 1หมื่น 4พัน ย่อมล่อออดมสมซึ่งลักษณะ กายนั้นยาวมีลายตรงเชิง
แผ่ออกไปทางข้างๆมีหางใหญ่ยาน ดากลมสะอาด มีมารยาทนั้นล่อ อาชาเนีย นับเป็นอาชาไนย
รู้เข้าออกได้ถอยใช้ไม่ยาก ถ้าจะถีบและกัด ก็ไม่กลัวเกรงศึกศัตรู ถ้าจะขับขี่หื้อเข้าไปก็รีบเร็ว
ฉับพลันทันใจ สิบธุเว นับเป็นม้าสินทรพมิ่งศักดิ์ระกูลมีทั้งกำลัง ผิวขึ้นทั้งเขียวขาวล่อแปลกๆ มี
เสียงร้องนั้นดัง อารุพหา มีทั้งนายสารถีเหยียบย่ำตามกระบวน มือถือทวนเกาทัณฑ์กริคราย
ส่วนประดับกายพาชีย่อมล่อออดมคลุมบังเหียนรัดคอรัดท้องเชือกหาง สองข้างประดับส่วนโคลน
คันชีพปักลั่นล่อ

สดไส ล้วนสุวรรณตกแต่งด้วยรัตนดาวกระจาย ใบโพธิ์ดอกไม้ที่นั่งมีทั้งโกถนเหยียบ ขับขี่ระวัง
การสารพันอาวุธในสงคราม อิลลียาปาปหาริถิ อันมีมือถือไปด้วยทวนเกาทัณฑ์จงบระดับให้ครบ
ครันให้ทันข้า จะออกไป ณ เวลาคันนี้เองแล ฯ

ลาชา โอโลเกีย ปุปผา	มาลาคนุหวิเลปนา
อคุมยานิ จ ตัญจนตุ	เยน มกุเคน เอหิติ ฯ
คาเม คาเม สติ กุมภา	เมรยสส สุราย จ
มกุคมุหิ ปติตา จนตุ	เยน มกุเคน เอหิติ ฯ
มัสสา ปุวา จ สงกุสุยา	กุมมาสา มจฺจสยฺยา
มกุคมุหิ ปติตา จนตุ	เยน มกุเคน เอหิติ ฯ
สปปิ เตลล์ ทธิ จีร์	กงฺคุปฺภูจา พหุ สุรา
มกุคมุหิ ปติตา จนตุ	เยน มกุเคน เอหิติ ฯ
อาพาริกา จ สุทา จ	นญฺนญฺญกคายโน
ปาณิสฺสุรา กุมภณฺนิโย	มทุทิกาโสภณายิกา ฯ
อาหณฺณนฺตุ สพฺพวิณา	เกรโย ทินฺทิมานิ จ
ขรมฺขานิ ฆมนฺตุ	นทนฺตุ เอกโปกฺขรา ฯ
มุทิงฺกา ปณฺทวา สงฺขา	โคธา ปรีวทฺติกา

ทินุทิมานี จ หลยณนุ

กฎมพ ทินุทิมานี จ (1) ๑

ราชา สณโย อันพระบาทศรีสัตยชัย พระองค์มีพระราชหฤทัยยินดีอย่างยิ่ง พระองค์สั่งโยธาพองทั้งหลาย ให้ชวนขวาชระมรรคาที่พระองค์จะลิดาไป ๑ อันความกว้างของทางให้ได้ 8 เสี่ยงร้องโคอุสุกราช อย่าให้สูงอย่าให้ต่ำให้ราบคุดหน้ากลอง ให้มีพนักงานสร้างพระพลับพลาอยู่ที่คานัก จนถึงที่พักให้ได้ 3 โยชน์ พระองค์ประทับสรงเสวยให้มีพระคานัก พระองค์ประทับหยุดให้มีครบทั้งโรงช้าง ลาชา โอโลกิยา แล้วประดับประดาจึงซึ่งเพดานขาวให้ลอบบริสุททิ ให้ปูกรองร่อยไปด้วยพวงดอกไม้ มีทั้งโปรยข้าวดอกกระจ่ายรอบฐานให้มีธงชัย จามร ใบหม่อน บังสุราย อภิรมย์ มาลาคนุทวีเลปน

- (1) ถ้าแปลเป็นคำแปลตามรูปบาลีดังนี้ กองทัพสิวีรัฐมีกำลังอาจกำจัดสิ้นซึ่งราชศัตรู ซึ่งได้จัดเป็นกระบวนทัพเสร็จแล้วมีพระชาลิกุมารเป็นผู้นำทาง ได้ยาดรามุ่งไปสู่พนมคีรีวงกตบรรพต ๑ กุญชรอันประเสริฐมีอายุ 60 ปี มีเชือกโยงผูกมันคงสรรพครบ บันลือศัพท์โกญจนาคำราม อื้ออึงขจรขจาย ๑ ม้าอาชาไนยทั้งหลายก็ร้องลือศัพท์เสียงกึกก้อง เสียงล้อราชรถก็ลือเสียงสนั่นก้อง ผงผุยธุลีก็ฟุ้งขึ้นจับท้องฟ้า ๑ พระบาทศรีสัตยชัยเสด็จพร้อมด้วยราชบริวารเหล่านั้นเสด็จเข้าสู่ไพรพนม อันบริบูรณ์ด้วยพฤกษชาติอันมีกึ่งกับใบมากมาย อันเคียดคายด้วยผลดอกนानา มีเหวลำธารลำน่าน้ำไหลไม่ขาด ๑ ในป่านั้นมีปักษีปักษามีสีต่างๆ มีเสียงไพเราะชัดถ้อยชัดคำ จับเกาะอยู่บนพฤกษาอันมีผลดอกตามฤดูกาล ร้องเรียกตะเบ็งเสียงจ้อแจ ควรให้วังเวงใจ ๑ พระบาทศรีสัตยชัยพร้อมด้วยราชบริวารเหล่านั้น เสด็จเตร็ดเตร่ไปตามมรรคาเป็นระยะทาง 60 โยชน์ ผ่านเวลาเป็นหลายคืนหลายวัน จึงเสด็จถึงประเทศเป็นที่ซึ่งพระบาทศรีเวสสันดรเสด็จประทับอยู่นั้น แล ๑

ให้มีเครื่องหอม คือสุคนธรสสดสวย สำหรับไว้ในโรงน้ำสรง แล้วให้สร้างระथाไฟตามสี่ต่างๆ
นฏนฏตกคายโน ให้มีดุริยดนตรีพิณพาทย์ประโคมสมซึ่งเสียงจำเรียงรำบำเรอ **ปาณิสฺสโร** สารพัน
 ตลอดจนการเล่นชนิดต่างๆ ให้ครบ **โสภณายิกา** ให้มีสรรพสารพันการเล่นสำหรับเจริยรำ ซึ่ง
 แก่วนสันทัดไต้เชือกหนังหกดาบปาวขุนโจนยนต์เชิดหนังต่างๆ ฯ กระโดดโลดเต้นโหมงครุ่่มชาวคู่
 ขวาราย นางกรายกำบังตัวคาบครกค้อยมวยฟันดาบกระบี่กระบองมวยปล้ำตรีวิสัยครบการละเล่น
 มหรสพสำหรับอภิเษกให้มีครบสรรพ อย่าให้ขาดเลย **สตํ ภูมิภา** ให้พนักงานใส่สารพัดอาหาร
 เรียงอยู่สองข้างมรรคา ที่พระองค์จะเสด็จไปตามทางถึงปากประตูป่า ให้บรรดาทหารได้อาศัย
 บริโภค **มจฺจสํยุตฺตา** ให้เหล่าพนักงานประดับประดามัจฉามังสาอาหารให้ครบครัน **สพฺปิ เตลํ ทธี จิรํ**
 ทั้งแบ่งน้ำมันย่อมกลืนพิศใคร่จับจิตจับใจ วางสำรับอยู่ข้างทางที่ข้าจะไปยังพระราชบุตรข้า ยังพนม
 ศีรีวงกตนั่นเอง ฯ เมื่อครั้งพระบาทศรีสัตยชัยนเรนทราธิบดีศรีสุริโยวงศ์ พระองค์ให้จัดเหล่ารี้พล
 สกลโยธาเสร็จ พระองค์จะยตราออกไปพนมคีรีวงกตบรรพตราชฐานในเวลาคณานั่นเองแล ฯ

ชูชโก ปมาณาติกุนต์ ภูณชิตฺวา บพิตรเอย อันชูชกพราหมณ์พดมาจารย์ แก่เห็นของ
 หวานโภชนาหารที่พระองค์พระ

ราชทานประสาที่ชูชกแกเฟิ่งจะมาจากความอดอยาก แล้วแกเป็นมนุษย์ไม่มีความละอายบริโภค กระทั่งจุกแน่น ตึงแข็งเกินสุดลมหายใจ ดูไปน่าจะสยดสยองตาแกเหลือเกิน ขวเตโชธาตุจะพัดให้ ย่อยผลาญอาหารไม่ทัน ชูชกแกต้องแตกตายในเวลานั้นเองแล (1) ฯ

อด ราชา ตสฺส สรริกจํ กโรเปตฺวา บพิตรเอย ณ กาลนั้นพระบาทศรีสัตยชัย พระองค์ ให้ทำบุญเผาศพตาชูชกนั้นแล้ว จึงพระองค์ให้ราชอำมาตย์ตั้งร้องร้องไปว่า ถ้ามหาญาติเผ่าพงศ์ของ ตาชูชกทุกเมืองเป็นคำรบ 7 วัน ก็ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งรับเป็นญาติพี่น้องของพราหมณ์นั้นเลย ฯ อัน บรรดาพระราชทรัพย์เหล่านั้น ที่เฝ้าพระราชกุมารนั้นเล่า ก็กลับมาเป็นพระราชทรัพย์อีกแล (2) ฯ

ตมตฺถํ ปกาสนฺโต สตฺถา อาห อํนอรรธธรรมไฉยังไมปรากฏ บทพระบาลีไฉยังไมแจ้ง ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาตวาดสาธซึ่งบาทพระคาถาทั้งหลายดังนี้

สา เสนา มหตี อาสิ

อุยฺยตุตา สิวาหิณี

-
- (1) เรื่องชูชกบริโภคอาหารนี้ จงดู “บรรยายเฉพาะของเรื่องชูชกบริโภคอาหาร” อยู่ข้างท้ายกัณฑ์ นี้เอง ตรงหน้า 417 ถึง 420 ฯ
- (2) มีมหาชาติบางฉบับมีความพิสดารเล็กน้อยไปกว่า “ขณะนั้น ปรากฏว่าพราหมณ์จากเมือง กลิงคราษฎร์ทั้ง 8 คนนำเอาช้างปัจจัยนาเคนทร์มาถวายคืน พอถึงกับฤกษ์เวลาเสด็จยาตรา ออกไป ณ กาลนั้นเองแล” ฯ

ชาตินา มคฺคณาเยน	วงฺกํ ปายาสี ปพฺพตํ ๑
โกณฺจํ นทติ มาตงฺโค	กุณฺชโร สฏฺฐหายน
กจฺจาย พชฺฌมานาย	โกณฺจํ นทติ วารโณ ๑
อาชานียา หลียนฺติ	เนมิโฆโส อชายถ
นภํ รโห อณาเทสิ	อุยฺยุตฺตา สิวาหิณี ๑
สา เสนา มหตี อาสิ	อุยฺยุตฺตา หาริหาริณี
ชาตินา มคฺคณาเยน	วงฺกํ ปายาสี ปพฺพตํ ๑
เต ปาวิสุ พุรหารณฺณํ	พหุสาขํ มโหทกํ
ปฺปฺพรุทฺเทหิ สลฺลนฺนํ	ผลรุทฺเทหิ จฺญํ ๑
ตตฺถ วินฺทสุตฺตรา วคฺฌ	นानาวณฺณา พหุ ทิชา
กฺชนฺตมฺปฺกชนฺติ	อุตฺตํปฺปิเต ทฺเม ๑
เต คนฺตฺวา ทิฆมทฺธานํ	อโหฺรตฺตานมจฺจเย
ปเทสนฺตํ อุปาคลณฺฏํ	ยตฺถ เวสฺสณฺตโร อหุ(1) ๑

-
- (1) ถ้าแปลความให้เหมาะสมตามรูปคำถาถนี้ พระบาทศรีสัตยชัยมีพระราชโองการว่า เวสสันดร ลูกข้าเสด็จไปตามทาง ให้คนทั้งหลายโปรยข้าวตอกดอกไม้มากให้ตกแต่งสถานที่โดยมีมาลัย ดอกไม้มาก เครื่องหอมเครื่องทาสีเครื่องบูชาบริวารเสด็จ ๑ ในแต่ละเมืองต้องจัดกระโจมสุราเมรัย หนึ่งร้อยๆ เรียงรายอยู่ตามมรรคา มีทั้งมังสาหาร ทั้งขนมแฉ่งขนมกุมมาสที่เขาผสมกับ เนื้อปลา ๑ ต้องจัดแจงให้น้ำน่านมเหลว น้ำน่านข้น กับน้ำน่านสด พร้อมทั้งสุราที่ทำจากข้าวตาก ไว้เรียงรายตามทางให้มาก ๑ ต้องให้มีพวกวิเสทเป็นพนักงานด้านของหวานกับของคาว ตั้งชุบเลี้ยงประชาชนทั่วไป ให้มีมหรสพ

ข้าม.....

สตุตเม ทิวเส ครั้นครบ 7 วัน บางทีพระองค์จะเสด็จลาชยตรา ฝ่ายเหล่ามนตรีโยชาก็ให้ตรวจตราตามกำหนด เสนาราชรถพาชฎัญชรอันอลหม่านแน่นขนัด ล้วนถือปิ่นธนูหน้าไม้ จัดเป็นแถวเป็นสังกัดตามอันดับซ้ายขวา ถ้านับเป็น 12 อักโขภินิ ๑ ฝ่ายเหล่านาริสนมบริวารย่อมรื่นเรริงเกษมสันดี เพราะจะได้เห็นพฤกษไพโร ตามสองข้างมรรคา ๑ ฝ่ายพนักงานพระสิทธิธรรสจะแจ้งจวงจันทร์พระพักตร์พระศรีย่อมสาวพรหมจารี สมซึ่งรูปร่าง ทั้งคุณหญิง นาง ขุนนาง แก่ผู้ใหญ่สาวน้อย สาวใหญ่ ย่อมเรียงกันตามลำดับไปตามมรรคา ล้วนแต่งตัวเข้าที่ ถูบาทซึ่งสุคนธรสจะแจ้งจวงจันทร์สุคนธพิโคจรเดินตามอันดับ จะนับเป็นหมื่นเป็นแสนไปตามทาง ประคุดังนางอยู่ ณ สวรรค์อันมีศิริสวัสดิ ๑ ครั้นเข้ารุ่งรางสางพระรัศมีแล้วจึงสมเด็จพระบาทศรีสัตยชัย กับพระอัครมเหสี พระราชนัดโดนัคดา เสด็จเข้าไปสระสรงทรงซึ่งพระสุคนธรสพระพัสดราพระภูษาประดับประดาพระกายาเสร็จแล้ว ไม่ช้าเลยเหล่าพนักงาน ประโคมไตรสังข์ระฆังเกร็ดดุริยดนตรีพิณพาทย์ตามขนาดน้อยใหญ่ เสียงระฆังมโหรี จึงเหล่านักเพลงก็เล่นตามแต่ละพวกๆ เสด็จมาประทับ ณ พระราชยานรัตน์ พระชาลีประทับคเชนทร์เป็นมัลลคนายกนำกษัตริย์ยาตรา ส่วนพระอัยกาประทับพระราชยานศรีสุพรรณสีวิการ์สมิงดงามแดงเป็นเงา ส่วนเหล่าโยชาก็ยกทัพออกไปคึกๆซ้ายขวา หน้าหลังตามอันดับ

เสียงไหวสะเทือนคึกคักสะท้อนทั้งปสุธา เดินตามแต่ละจำพวกๆ ช้างราชรถพลยศทหารราบ
 จับจี๋ อัครลีนทรพราช ย่อมมีกำลังแข็งแรง กุญชร อันกุญชรแก้วบรรเป็นราชยานประเสริฐ (1)
 สกฺุจหายโน เกิดกอปรลักขณามีอายุ 60 ปี ย่อมยินดีร้องเสียงดังสนั่นก้องอื้ออิงเสียงจตุรงค์ซึ่งแซ่
 สะท้อนๆ เหล่าคนรับใช้อัครจับจี๋ตามกระบวน ตัวนั้นล้วนตกแต่งด้วยเกราะทอง เนิมิโหมโต เต็ม
 คายด้นแน่นขนัดศัพทเสียงล้อราชรถ ลือสนั่นก้องสะท้อนสลายทั่วไปทั้งหมด นภ รัช อันผุยพง
 ธุลีลอยไปยังเวหาสน์ อากาศก็ย่อมสลับเย็นทั่วสกล ลมพัดโชยราเผยเอิบอาบซึมซาบสลาย
 เกษมศานต์ ไม่มีทุกข์โศกโรค พระองค์ลี้ลาไปกับทหาร 12 อักโขภินีฯ ส่วนเจ้าชาลีผู้เป็นมัคร
 นายกนำเสด็จยาตรา พระองค์ทอดพระเนตรบรรดาพญาผองทั้งหลาย สบายอภิรมย์โสมนัส
 ตะเคียน ฉำฉา ขางหัวหมู สุรพิ (ต้นไม้นชนิดหนึ่ง) เสลา ตะแบง) ตาเตรา(ต้นไม้อใหญ่ชนิดหนึ่ง เป็น
 ต้นไม้อใหญ่แก่นแข็ง ปลูกง่าย ใช้นทน) เกร็ด (ต้นรักที่ใช้น้ำทำน้ำรัก) คุรง (ต้นไม้นชนิดหนึ่งมีเนื้อ
 เปราะ) รง มะพูด โรค (ต้นไม้อเล็กๆ เป็นต้นไม้อครั้งต้นครั้งเถา มักขึ้นบนจอมปลวก) รัก กล้าพัก
 กฤษณา เทพทารู จันทน์ ย่อมขึ้นแน่น

เจริญราทุกประเภท พาให้เกิดมีความเบิกบานบำบัดโสภ ให้พวกมโหรีเล่นประโคมพร้อมทั้ง
 กลองใหญ่กลองเล็กทุกอย่าง กับการละเล่นดุริยดนตรีทุกประการ ฯ

- (1) คือช้างรัตนปัจฉิมาเคนทร์ที่พระบาทศรีเวสสันดรพระราชทานไปให้พวกพราหมณ์อยู่เมือง
 กลิงค- ราชบุรี ที่เป็นเหตุพาให้บรรดาราชกูโรธ พากันเนรเทศพระองค์ให้ไปอยู่พนมคีรี
 วงกตบรรพต ฯจำเนียรกาลต่อมา เมืองกลิงคราชบุรีมีฝนตกชุกชุ่มตามฤดูกาลแล้ว จึงพวก
 พราหมณ์นำช้างนั้นไปถวายพระบาทศรีสัตยชัยคิน ส่วนช้างนั้นก็เข้ามาเข้าในกระบวนแห่แล้ว ฯ
 อรรถกถา ฯ

ขนัดอยู่ในป่า พุทสาขี ย่อมมีหนองอองงามสาขา ผลดอกแน่นแดงจำห้ามสุกดิบ ตามสองข้าง
มรรคา ประคุมิจิตโอรน้อยนมาถวายพระองค์ทอดพระเนตรสหายเกษมสานต์พระทัย
ทอดพระเนตรเหล่าปักษีปีกยาวลงในไพรพฤกษา เกาะร้องจับจับหาคู่เป็นต้น คือหูกู(นกชนิด
หนึ่งเสียงร้องหูกูๆ นกแก้วตัวใหญ่ สาลิกา ห่าน) ชูง โพระดก กาเหว่า เสียงกังวานไพเราะวังเวง
ดุจดังมีคนบรรเลงในป่า จับจิกของกิน ตามประสาปีกปีกขา เตะ นั้น จตุตโร ขตุติยา อันว่า
กษัตราภคัยทั้ง 4 พระองค์ เสด็จประทับในป่าหลายราตรี มีพระทัยเกษมสานต์โสมนัส
เวสสันดรโรราชา อันพระบาทศรีเวสสันดรบรรพโพธิสัตว์ พระองค์ทรงพรตอยู่ ณ ที่ใดเล่า กษัตริย์
ทั้ง 4 พระองค์ เสด็จจับรถพระที่นั่ง ต่ ปะทะ มุ่งตรงไปล่าเนาประเทศนั้นเองแล ฯ

มหाराชปพพ นิภูจิต บพิตรเอย ดังเรากล่าวสรรเสริญพรรณากันหม่อมหาราชบพพ
อันประดับประดาด้วยคาถา 69 คาถาก็จบบริบูรณ์สมควรแก่เวลานี้เองแล ฯ

จบกันหม่อมหาราชที่ 11 แต่เพียงนี้

บรรยายเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องชุกบริโภคอาหาร

อด ชุชโกปมานาติกุณต์ ภูษิตวา ชิราเปตุ อสกุโกนุโต กาลมกาสิ บพิตรเอย ณ กาลนั้นพระบาทศรีสัตยชัย พระองค์จัดรวบรวมทรัพย์เสร็จแล้ว จึงพระองค์ให้จัดตกแต่งซึ่งของหวานโภชนาหาร ให้ชุกกินประกอบด้วย ปลาหมก ปลาข่าง แกงส้มหน่อไม้ แกงเลียงปลาข่างปลาต้มแล้วผลตรียล(ต้นไม้ป้ออย่างหนึ่งลูกกินได้) 1 ข้อง มะพร้าวปอก 5 ตะกร้า ขนมหิน 1 กระเชอใหญ่ ข้าวต้ม 5 หม้อคนน พราหมณ์จึงกินมูมามซึ่งปลากริมจอมเล็มกับมะม่วงขบเพาะ ปากชิพราหมณ์ เบิกบานยิ้มแย้มโอกระแอม ชิพราหมณ์แลปลิ้นเลียแปลบๆ พราหมณ์จึงนั่งยองๆตบรักแร้โผงๆว่า โอ๊ะอะชะละมันน้อยหรอก มันน้อยหรอก พราหมณ์กล่าวดังนั้นชิพราหมณ์จึงคว่ำทำหลังโค้ง มูมามกินแกงส้มปลาเทโพที่เขาเก็บไว้ 7 วัน มูมามกินข้าวเม่าใหม่ 5 กระสอบ ใบตาล ตะกละกินน้ำฝั้นนั้นสามคุ่ม ตะกละกินกล้วยสี่เครือ ชิพราหมณ์มูมามกินผักกุ่มดอง 1 หม้อคนน ตะกละกินข้าวเหนียวนั้น 1 กระด้งมอญ พร้อมข้าวสาละ 1 กระเชอใหญ่ ตะกละกินข้าวตู่ 1 อ่าง ตะกละกินข้าวโพดคั่วนั้น 40 ฝัก กินข้าวโพดต้ม 400 ฝัก ชิพราหมณ์ดื่มน้ำไม่ให้ติดคอ ตะกละกินกึ่งเจ้านั้น 1 โอง ตะกละกินแกงหมูนั้น 3 หม้อคนน อันใดชิพราหมณ์มูมามกินหมดแล้ว เช่นนั้นแล้วเรียกเหล่าทาสชายหญิง ให้เอา

418

ของหวานมาเพิ่มพราหมณ์เปิบกินหมดเกลี้ยง จึงเรียกแม่หิงกันธรให้มานวดหลัง ชิพราหมณ์ตะกละกินข้าวพองนั้น 5 หม้อข้าว ตะกละกินขนมต้มลูกเท่าก้อนเส้าโยนเข้าไปละลายๆ เมื่อเป็นเช่นนั้นมันก็อดอันตันใจปวดแสบปวดร้อน ชิพราหมณ์กินน้ำยังไม่ทันเลิก ปากชิพราหมณ์กินหมากทั้งตะแ่งพลูทั้งเรียง ปูนทั้งเต้า หมากขวาทั้งก้อน ยาดั่งทั้งพับ ทาด้วยจีผึงสีปากนั้น 1 จาน ก็เหตุด้วยชิพราหมณ์ตะกละกินอาหารมากมายเกินขนาด เช่นนั้นแล้วชิพราหมณ์นอนร้องครางอื้อๆ เจ็บจุกท้องน้อยพราหมณ์มาก ยกมือไหว้อ้อนวอนผิยาศีตาว่า โอ ท่านเอย สงสารกรุณาให้ลูกมีชีวิตรอดไปได้เห็นนางอมิตตาปนา ผู้เป็นภริยาสาวที่รักของลูกแล ฯ

ครั้งนั้น มีอำมาตย์ 1 ชื่อสิวิกกราช มันเดินเร็วจนเกือบเป็นวิ่งไปทูลพระบาทศรีสัตยชัยว่า ข้าแต่เจ้าชีวิตเอย บัดนี้พราหมณ์จัญไรกินอาหารแน่นท้องเกินกำหนดขึ้นเหนือยอดดอก แล้วเจ็บกระเสือกกระสนพันประมาณ มีท้องนั้นใหญ่ป่องยิ่งนักแล ฯ อันคืบนั้น พระองค์ให้แม่หมอทั้ง 4 คนไปดูอาการเจ็บป่วยชุกพราหมณ์ ชื่อน้ำเปาะเป็นคนถามอาการโรค ชื่อน้ำวาเป็นคนเรียกขวัญ ชื่อน้ำสุกพอมแห่งกับยายมวนตาบอดเป็นคนเรียกขวัญ มาแล้วชิพราหมณ์ มาแล้วชิพราหมณ์ เอ็งไม่มาก็ช่างปะไร ตายก็ช่างน้ำรอดก็ช่างอา ทำไมท้องชิพราหมณ์เอ็งมันใหญ่เป่งๆ ข้าจะทำอย่างไร ค่อยให้บรมครูมาดูอาการพราหมณ์ บรมครูจึงถามอาการเจ็บป่วยชุกผู้พราหมณ์

ว่าชีพราหมณ์เอ๋ย ชีพราหมณ์ ยายตาเจ้าชื่ออะไรๆบ้าง จึงชุกพยายามอดกลั้นว่า ท่านเอ๋ย อันยาย ข้าคนหนึ่งชื่อยายลเวีย ตาข้าคนหนึ่งชื่อตาโคคี ต่อจากนั้นไป มีน้ำชาย้ำ 1 คนชื่อน้ำบุขง มีพี่ข้า 1 คนชื่อ พี่อภิกิ น้องสาวข้า 1 คนชื่อแม่เมละ ส่วนตัวข้านี้ชื่อชุกพราหมณ์ เกิดปีขาล วันอังคาร มาบรรจบกับวันเกิดตัวเอง ฯ

จึงบรมครูกล่าวว่า เอ๊ะชีพราหมณ์ชื่อเองยังไม่แก่ เเคราะห์ชื่อเองร้ายมาก พระมฤตยูมากคอก เพราะชีพราหมณ์เอ็งตะกละกว่าปลาหมึกที่เขาเก็บไว้ 3 วัน เเคราะห์ชีร้ายยิ่งนัก ตาชี ฯ ให้อะไรฉัน จึงรักษาให้หาย จึงชุกพราหมณ์ว่า ท่านเอ๋ยอันทรัพย์ข้าที่มีอยู่ที่นี่ ย่อมมีมากข้าจะให้รางวัลค่า กำนัลท่านแล ฯ อันคัณนั้น บรมครูจึงไปหาลาอนพิช เอาจันกระยาง จันกแขวก จี้อีกา จี้อีแรง จันกระจาบ จันกพิราบ จีไก่อ จีเป็ด จีหมา จีแมว ใส่ในกะลาแล้วพอกหั่ว พราหมณ์พยายาม กลั้นลมหายใจเอามือไปคลำหั่วแล้วมาลองคมดูแล้วว่า โอ๊ะอะชะละชีหรือรอกหนา ชีต่างหาก จึงบรมครูไปเอาห้วย 1 มัดไปรัดตึงแน่นขันชนะเนาะผูกท้องพราหมณ์นั้นเสร็จ ฯ

ครั้นถึงบ่ายสักหน่อย พราหมณ์ท้องแตกโผง ช้างในโรงตั้นตกใจทั้งควายหักทั้งตะขอ ย่อมแผดเสียงกัมหั่วลงฟาดวงกับดินให้ได้ยินเหมือนทั้งกระบอกลงบนดิน คนทั้งหลายย่อมวังถาม กันว่า ดูก่อนเราท่านทั้งหลายเอ๋ย เสีย

อะไรนะ บางคนตอบว่า เขายังป็นใหญ่แม่เรียม เราท่านว่าอย่าให้ยิง ฉันทใดเลยมายังทำให้ โกลาหลยุ่งไปหมดผิดกฎหมาย ไม่รู้จักอายเขาๆ จะเอาไปกรอกซื้อคาคอวันนี้แน่นอน บ้างฟังแล้ว ตอบว่า เช่ออะไรอย่างนี้ พราหมณ์กินอาหารท้องแตกไม่ว่าเลย ไปว่าเขายังป็นใหญ่แม่เรียมเล่า ฯ

อันคัณนั้น มีอำมาตย์ผู้หนึ่งวิ่งไปทูลพระบาทศรีสัตยชัยว่า ข้าแต่กษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอ๋ย อันพราหมณ์จัญไรท้องแตกกษัยชีวิตจริงแล ฯ อันคัณนั้น พระองค์ให้เอาศพชุกพราหมณ์ทำ พนมโยงเผาศพเสื่อห่อศพชุกพราหมณ์แล้ว เอาเสื่อทั้งมัดล้วนแต่หนุมันกักระรุงกระรัง ชื่อ น้ำ มาเป็นคนกระเดียดกระเซอมาก ชื่อน้ำว่าเป็นคนถือจานทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ข่มเป็น โรคเรื้อน เป็นคนซัดข้าวตอก ขุนชัยคุร่ายเป็นคนถือธงขั้ว ให้ตาเอยผอมกะห่องเป็นคนเทินเชือกหญ้าคา ให้ตาอุกล้าเค็ญเป็นคนถือธนู ให้คนที่ๆ ไม่ฉลาดกับขุนรสถลายโลง เป็นคนหาฐานเจดีย์ศพชุก พราหมณ์ ครั้นหาศพพราหมณ์นี้ไปถึงวัดชีเวง ฯ ว่าศพพราหมณ์นี้จัญไร คว่าไม้ไล่ตีผี พราหมณ์อัปลักษณ์ เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วคว่ากระชากเหวี่ยงควัด หามไปถึงวัดตาชี อันตาชี ผลิผลามเอามือมาบังเป็นตาลปัตรเอานิสิตนมาพาดเป็นจิวรยันบังสุกุล ตาชีสวดว่า กรณิ กรณา ยานิธภูตา ฯ จึงอุบาสกว่า ตาชีสวดผิด

จึงบันทึกยศว่าเอะตาสีสดไม่ถูก บันทึกคำว่า ตาสีสดหลงลืม บันทึกเพชรจึงว่าตาสีสดข้าม
บันทึกในจึงว่าเอะตาสีเพ็งเรียน ตาสีกระมิดกระเมี้ยนแกไม่รู้จักอายเขา ฯ ครั้นตาสีโกรธแล้วถึง
อุบาสกคือนขวับมองไปที่สามเณร ให้เขาประเคนทานให้มาก ให้สามเณรวิ่งไปปลักตาสี เซยยัง
ไม่ยอผู้ลี้ไปโนโคลนเปิกโซก เหล่าอุบาสกหัวเราะอ้ออึงก้อง ตาสีว่าทุคอะละพวกเรา ทดลอง
กำลังกับชีพ้อแก่ดูหะ เช่นนั้นแล้วคนสองทั้งหลาย มันแตกตื่นวิ่งอุตุตเตศพรพราหมณ์ชั่วร้าย
ไม่หมด เม็ดฝนตกดับไฟมอด จัศพพราหมณ์นั้นทำให้หล่นลงไปโนลธาร มีหมาตัวผู้ 1 ชื่อไอ้ฐ
หมาตัวเมีย 1 ชื่อแม่โคราด มันยื้อหากันไปมา ปลิงเกาะตา อีกาเจาะท้อง เหตุเพราะพราหมณ์ย่ำยี
เจ้าชากับนางกฤษณาให้ได้ทุกขยาคลำบากนั้นแล พราหมณ์ตกไปมหารนรโน้นแล ฯ ราชา ตศุส
สรีริกัจ จัการาเปตุวา บพิตรเอย ณ เวลานั้นพระบาทศรีสัตยชัย พระองค์ให้ราชอำมาตย์ตีฆ้องร้อง
ป่าวถามหาญาติกาเผ่าพันธุ์ทั่วทุกเมืองครบ 7 วัน หาใครรู้ว่าเป็นเครือญาติกับพราหมณ์นั้นไม่มีเลย
ฯ อันบรรดาพระราษทริย์ทั้งหลายนั้นที่ไถ่ถอนพระราชกุมารนั้นเล่า ย่อมกลับมาเป็นพระราษ
ทริย์เหมือนเดิมแล ฯ

จบบรรยายต่างหาก เกี่ยวกับเรื่องชุกกบรีโกคอาหาร แต่เพียงนี้

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ 12

กัณฑ์ฉกษัตริย์

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ชาลิกุมารโปี มุจฺฉลินุทฺสรตีเร ขนฺธาวารํ นิวาสาเปตฺวา จตุทฺทส รตฺสหฺสฺสาณิ อาคตมค
คาภิมุขานเวย ฐปาเปตฺวา ตสฺมี ตสฺมี ปเทสฺส สึหฺพฺยคฺคฺมทีปํขคฺคาทีสุ อารกฺขํ สํวึทฺธิ ฯ

โก ธาธโว คู่ก่อนสาธุสัพบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย กาลนั้น พระชาลิกุมารเป็นมัคคุเทศก์อัน
วิเศษ นำทางพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ไปถึงมุจลินทร์สระแล้ว พระชาลิกุมารก็จัดตกแต่ง
ให้จอดพักทัพ เรียงรายจอดคอยพระมหากษัตริย์เสร็จสรรพดี ส่วนเกวียนทั้งหนึ่งหมื่นสี่พัน ก็ทำให้
หมูนมุงหน้าไป สู่ทางดำเนินที่มา ประโยชน์เพื่อจะให้ไปคอยพิทักษ์รักษาเหล่าทหารพอง อย่าให้
สัตว์ทั้งหลาย มีราชสีห์เสือโคร่งเสือดาวแรดเป็นต้น เข้ามาเบียดเบียนได้เลย หตุธิดาที่นั่ง สทฺโธ
มหา อโหสิ บพิตรเอออันเสียงช้างม้าเกวียนจำนวนหนึ่งร่วมกับเหล่าทหารพองทั้งหลาย ย่อมลือ
ลั่นอีกทีก็อื้ออึงนั้นมากยิ่งขึ้นนัก ฯ

อด มหาสตุโต ตัม สทุทํ สตุวา กาลันัน พระมหาสัตว์ทรงทราบแล้ว ทรงพระจินดาพิจารณาว่า โอศัตถุพองทั้งหลายเอ๋ย มันคงไปจุ่มโจมจับฆ่า ซึ่งสมเด็จพระวรบิดาเราแล้ว มันคงมาโจมจับฆ่าเรานี้ด้วย ฯ พระองค์ทรงพระดำริว่า โอเราเอ๋ย คงจะกษัยประลัยชีวิตโดยพวกศัตถุนีเองแน่เลย พระองค์ทรงพระจินดาพิจารณา ซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว พระองค์ขลาดหวาดกลัวไม่อาจจะยับยั้งตั้งอาตมาภาพนั้นได้เลย ครั้นแล้วจับพระหัตถ์พระนางมัทรีพาขึ้นไปบนยอดพนมคีรีวงกตไซ้รู้ ทรงทอดพระเนตรเมียงมองไปยังเหล่าเสนาโยธพองทั้งหลายนั้นแล ฯ

ตมตถํ ปกาเสณฺโต สตุตา อาห อํนอรรธธรรมไดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีไดยังไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์บิณฑุกับเหล่าภิกษุพองทั้งหลาย ทรงสวดสาเป็นบาทพระคาถาดังนี้

เตสํ สตุวานํ นิกฺโขมสํ

ภโต เวสฺสณฺตโร อหุ

ปพฺพตํ อภิรุหิตฺวา

ภโต เสนํ อุกฺกขติ ฯ

อิงฺฆม มทุทิ นิสาเมหิ

นิกฺโขมโส ยาทิโส วเน

อาชานิยา หลียนฺติ

ธชฺชคฺคาเนว ทิสฺสเร ฯ

อิเม ฐูน อรณฺณมฺหิ

มิตฺตงฺฆมานิ สุกฺกทา

วาคูราหิ ปริกชิปป

โสพุเก ปาเตตวา ตาวเท

วิกโกสมานา ติปปาหิ

หนติ เนสํ วรํ วรํ ฯ

ตถา มยํ อทฺฐกา

อรณฺเณ อวรุทฺฐกา

อมิตฺตหตฺตตฺตคตา

ปสฺส ทฺวพฺพผลมาตํ ฯ

ภิกขุเอย อันพระบาทศรีเวสสันดร ได้ยินเสียงพลสกลโยธาเสนาพระบาทศรีสัตยชัย ผู้เป็น
สมเด็จพระวรบิดานั้นแล้ว มีพระราชหฤทัยขาดหวาดกลัวไม่อาจที่จะยับยั้งตั้งอาตมาภาพได้เลย
แล้วทรงจับพระหัตถ์พระนางมัทรี ขึ้นไปบนยอดเขานั้นแล้ว มีพระบัญชาว่า มัทรีนางเอย นางจง
เมียงมองไปยังเหล่าเสนาศรีครูหองทั้งหลาย นางเอย นางสดับเสียงช้างเสียงม้าเสียงเกวียน นางเอย
จงนางเมียงมองไปที่ยอดธงชัยนั้นเห็นตึกๆกันมา ว่าโอ ดังเราคิดนี้แล้ว อันเราทั้งสองนี้ อุปมา
ประคุมถูกถูกพรานไพร่มันมาจู่โจมคล้องล้อมรอบ แล้วทำบ่วงแทงที่มสร้างขวกชูดบ่อล่อปลา
หลุมพรางแล้ว มันเข้ามาทำให้ตื่นตกใจให้วิ่งไปถูกหลุมพรางถูกขวกเข้าบ่อล่อปลามันนั้นแล้ว
มันเอาหอกเขาควยมาแทงให้กษัยประลัยชีวิตเสร็จแล้ว มันเอาไปทำเป็นอาหารมันนั้นมีประการ
ฉันทใดเล่า อันเราทั้งสองนี้จะตกอยู่ในกำมือศัตรูนั้นมีอุปไมยฉันทนั้นแล อันพระโพธิสัตว์ เหตุด้วย
ขาดกลัวตายนั้นเล่า ถึงขนาดทรงพระกันแสงแกล้งพิลาปโดยซึ่งประการ

เหล่านั้นแล ๑

ขณะนั้น พระนางมัทรีทอดพระเนตรเมื่อยมองไปยังเหล่าเสนาโยธาทองทั้งหลาย พระนางรู้แน่ชัดว่าเป็นพลสกลโยธาสนามาคย์ของตนเองดังนั้นแล้ว พระนางทูลลอบพระบรมโพธิสัตว์ว่า

อมิตตา นปฺปสฺสเหยฺย

อคุสิว อุตทณฺณเว

ตเทว ตวํ วิจินฺตฺติ

อปี โสตุถิ อโถ ลียาติ ๑

บพิตรพระสมมุติเทพมหาราชกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย พระองค์ขาดกลัวอะไรกับศัตรูนั้น มีอุปมาประดุจมีผู้เอาคบเพลิงทั้งพันไปลงน้ำทะเล จนกระทั่งจะร้อนสักน้อยนั้นไม่เคยมีเลย ๑ บพิตรมหาราชเอย พระองค์ลืมแล้วหรือ สมเด็จพระอินทราชาทรงทราบพระพรพระองค์อย่างไรว่าถึงแม้ศัตรูมาจากน้ำก็ดี จากบกก็ดี จากขาก็ดี จากซ้ายก็ดี จะมาห้อมล้อมพระองค์ทำไรๆก็ดี นั้นก็จะมาเบียดเบียนพระองค์ไม่ได้เลย ย่อมมาถวายเป็นกมลประนม ขอพรจากพระองค์เองแล (1)๑

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ครั้นได้ยินพระนางมัทรีทูลไม่ให้ขาดกลัวซึ่งศัตรูนั้นแล้ว พระองค์บรรเทาสิ้นซึ่งทุกข์โศกเสร็จแล้ว

-
- (1) ตามอรรถกถาชาดกบาลี ว่าพระนางมัทรีกราบทูลเตือนพระโพธิสัตว์ว่า บพิตรพระมหาราช พระพรใดที่พระอินทราชาทรงประทานแก่พระองค์ว่า พระวราหบิดาจะเสด็จมารับพระองค์ ขอทรงพิจารณาถึงพระพรนั้นเถิด ๑

เสด็จลี้ลาจากบนเขา พร้อมกับพระนางมัทรีไปประทับอยู่ ณ ทวารพระบรมศาลาของพระนาง
ดังเดิมแล ฯ

ทมตุล ปกาเสนโต สตถา อาห อันนรรตธรรมไดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีไดยังไม่แจ้ง
ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาทูลสาธยายซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

ตโต เวสสุตโร ราชา โอรหิตวาน ปพพตา

นิสสิทิ ปณณสาลายิ ทพฺพหิ กตุวาน มานสิ ฯ

ภิกษุเอย กาลนั้น พระบาทศรีเวสสันดร เสด็จลงมาจากภูเขาร่วมด้วยพระนางมัทรีมา
ประทับอยู่ ณ พระบรมศาลา พระองค์ดำรงซึ่งพระศตินั้นมั่นคงแล้ว ไม่ขลาดกลัวศัตรูนั้นเลย ฯ

ขณะนั้น พระบาทศรีสัตยชัยมีพระบัญชาทูลกับพระนางมุสสติเทวีว่า นางเอย ถ้าเราทั้งสอง
เข้าไปพร้อมกันแต่คราวเดียวแล้ว เจ้าเวสสันดรคงจะเกิดทุกข์โศกนั้นมากมายยิ่งนัก เหตุนั้นแลนาง
ให้เราไปก่อน ให้เจ้าเวสสันดรบรรเทาสิ้นซึ่งทุกข์โศก แล้วนางค่อยไปตามหลังเรา ครั้นเมื่อนาง
ไปได้สักหน่อยแล้ว ค่อยให้เจ้าชालิกับแม่กฤษณาติดตามไปเป็นลำดับหลังนางแล ฯ

ทมตุล ปกาเสนโต สตถา อาห อันนรรตธรรมไดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีไดยังไม่แจ้ง
ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ตำแดงซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

นิเวศยิตฺตวาน รถ์	วุฒฺหาเปตฺวาน เสนิโย
เอกํ อรณฺเณ วิหรณฺตํ	ปีตา ปุตฺตํ อุปาคมิ ฯ
หตฺถิกฺขนฺธโต โอริยุห	เอกํโส ปณฺชสิกฺโต
ปริกฺกณฺโณ อมฺจุเจหิ	ปุตฺตํ สิลฺลจิตฺตูปาคมิ ฯ
ตตฺถุทฺทส กุมารํ โส	รมฺมรูปํ สมหิตํ
นิสินฺนํ ปณฺณสาลายํ	ณายนฺตํ อฏฺโฏภยํ ฯ

ภิกษุเอย กาลนั้น พระมหากษัตริย์ให้หมุนกลับพระราชรถไปด้านหลัง แล้วเสด็จลีลาไปสู่
สำนักพระราชบุตร ร่วมกับเหล่าอำมาตย์พองทั้งหลาย ครั้นเมื่อเสด็จลีลาเข้าไปถึงแล้ว เสด็จลง
จากคอช้างรัตน มงคลแล้ว พระองค์นำพระพัสดร์บริสุทธฺิสะพายเฉียงเหนือพระอังสา ลีลาเข้าไป
เพื่อจะอภิเษกพระราชบุตรนั้นแล ฯ พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรสทรงเพศ
บรรพชิตประทับเข้ามานอย่างมั่นคงในพระบรรณศาลาไม่มีหวาดกลัวอะไรเลย ฯ

ตลฺลจ ทิสฺวาน อายนฺตํ	ปีตรํ ปุตฺตกฺกิทฺธิ
เวสฺสณฺตรํ จ มหฺที จ	ปจฺจุคฺคณฺตฺวา อวฺนทิสฺสุ ฯ
มหฺที จ สิริสา ปาเท	สสฺสุรฺสฺสาภิวาทฺยิ
มหฺที อหฺลฺหิ เต เทว	ปาเท วนฺทามิ เต หุสา
เตสฺส ตตฺถปฺลิสฺซช	ปาณินา ปริมฺหฺชช ฯ

กาลนั้น พระบาทศรีเวสสันดร พระองค์ประทับอยู่ ณ พระบรมศาลา

ด้วยกันกับพระนางมัทรี พระองค์ทอดพระเนตรไปเห็นสมเด็จพระวรบิดามาแต่ไกลแล้ว ก็กรากิ่งไปต้อนรับพระวรบิดา พระองค์ถวายบังคมเสร็จแล้ว จึงพระนางมัทรีถวายบังคมประนมทูลว่า ข้าแต่พระสมมุติเทพ มหาราชกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย ข้าพระองค์เองนามนางมัทรีเป็นลูกสะใภ้พระองค์ ข้าพระองค์มากราบถวายบังคมใต้พระบาทพระองค์ ฯ

ขณะนั้น พระบาทศรีสัตยชัย เอาพระหัตถ์อันอ่อนโยนประคองกระพุ่มบัวแก้ว มาวางเหนือพระปฤษฎางค์ปิดลูบพระนางมัทรี ผู้เป็นลูกสะใภ้เรื่อยๆ แล้วทรงพระกันแสงพิลาปเอนี้จอนาถ ควรให้สงสารกรุณายิ่งแล ฯ ครั้นพระองค์บรรเทาสิ้นซึ่งทุกข์โศกเสร็จแล้ว พระองค์ก็ประทับอยู่เป็นสุขสบาย ปราศร้ยไต่ถามยังพระราชบุตร สวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้

กจจิ โว กุสธํ ปุตุต

กจจิ ปุตุต อนามยํ

กจจิ อญฺเณน ยาเปถ

กจจิ มุลผลา พหู ฯ

กจจิ ทํสา มกสา จ

อปปเมว ลีรีสปา

วเน วาพมิกาภิณฺเณ

กจจิ หีสา น วิหฺขติ ฯ

ปุตุต ลูกก่อนลูกรักเอย ตั้งแต่เจ้ามาอยู่สถานที่นี้ยังสุขสบายดีหรือ หรือหนึ่งเกรงมีความเจ็บป่วยอาพาธพยาธิโรคชรามาเบียดเบียนเจ้าทั้งสอง อันทุกข์โศกโรคภัยจัญไรอุปัทวpongทั้งหลาย ยังมีหรือไม่ ฯ ประการหนึ่งเล่า จะแสวงหาผลไม้หว่าม้นผอง

ทั้งหลายมาเลี้ยงชีวิต ยังมีหรือไม่ อันว่ายุ้ง รื่น แตน ต่อ แม่งป่อง ตะขาบ แมลงหวี่) ตัวชีปะขาว
ตัวร่าน ทั้งงูเล็กงูใหญ่ ปะปนด้วยมฤคพาฬสามหาวก็กระนอง ยังมุงมาเบียดเบียนเจ้าทั้งสอง
หรือไม่ ฯ

กาลนั้น พระโพธิสัตว์ลำดับพระบันฑูรสมเด็จพระวราชบิดาแล้วกราบบังคมทูลว่า

อตุล โน ชีวิกา เทว	สา จ ยาทีลิกิทีสา
กลีรา ชีวิตา โหม	อุณฺณจริยาย ชีวิตํ ฯ
อนิรุธิ์น มหาราช	ทเมตฺยสุสํว สารถิ
คฺยุมฺหา อนิรุธิกา ทนฺดา	อสมิทฺธิ ทเมติ โน ฯ
อปี โน กีสานิ มฺसानิ	ปีตุ มาตุ อทฺตสนา
อรุทฺธานํ มหาราช	อรณฺเณ ชีวโสกินํ ฯ

เทว ข้าแต่สมเด็จพระวราชบิดากษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าเราทั้งสองมาอยู่ไพรนี้
เพื่อจะแสวงหาผลไม้ห้วงมันผองทั้งหลายเลี้ยงชีวิต บพิตรพระมหाराชเอย อันนางมัทรีเป็น
ลูกสะใภ้ของพระองค์ ย่อมจะแสวงหาผลไม้ไม่เคยขาดเลย ประคุนายสารถีสั่งสอนอบรมมา
อาชาไนย ให้ได้ระเบียบแบบบพถูกต้องนั้นมีประการจันใดเล่า อันนางมัทรีนั้นย่อมจะแสวงหา
นั้นไม่เคยคร้านเลย มีประการจันนั้นแล ฯ บพิตรพระมหाराชเอย อันเราทั้งสองนี้
ชาวศรีพิราษฏรเขานเรเทศมาอยู่ ณ ป่า แสวงหาเลี้ยงชีวิตรอดอยู่ผสมปนเปด้วยทุกข์โศกมากล้น ฯ

บพิตรมหาราชเอ๋ย เหตุจากนางมีความตรอมตรมลำบากมากยิ่ง ด้วยนางพลัดพรากจากลูกเป็นทุกข์ โศก ข่มมีกายผอมอดโรยกำลังถดถอย เหลืองทั้งผิวไม่เห็นเหมือนปกติเลย ฯ อันพระโพธิสัตว์ พระองค์สำแดงบอกพระวราหะบิดา ตามสภาพความเป็นผู้กำสรดทุกข์ด้วยประการเหล่านั้นแล้ว พระองค์บัญชาถามข่าวเกี่ยวกับพระราชบุตร ทรงสวดเป็นบาทพระคาถาดังนี้

เยปี เต สิวีสฤตสุส	ทายาทปุตตมานสา
ชาติ กณฺหาชีนา จูโก	พฺราหฺมณฺสฺส วสานุคา
อจุจายิกสุส ลุทฺทสุส	โย เน คาโวว สุมฺภติ ฯ
เต ราชปุตฺติยา ปุตฺเต	ยทิ ชานถ สํสถ
ปริยาปฺณถ โน จิปปิ	สปปทญฺจว มาณวํ (1) ฯ

บพิตรสมเด็จพระวราหะบิดากษัตริย์ผู้ส่งประเสริฐเอ๋ย อันเด็กทั้งสองคือเจ้าชาลีกับแม่กฤษณา เป็นหลานสืบต่อรัชสมัยพระองค์นั้น ข้าพระองค์ให้ไปเป็นทานพราหมณ์แล้ว คาดว่าพระองค์ได้พบเห็นด้วย ขอประทานพระองค์แด่แสดงบอกข้าพระองค์ให้เร็วไวอย่าช้าเลย ว่าถ้าพระองค์ไม่สำแดงแถลง

-
- (1) ถ้าแปลตามรูปบาลีคาถานี้ดังนี้ กุมารทั้งสองคือเจ้าชาลีกับแม่กฤษณาเป็นรัชทายาท ยังไม่ได้สำเร็จอุปการณาของพระองค์ เป็นยอดแห่งสิวีรัฐตกไปอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ เป็นมนุษย์ร้ายกาจเหี้ยมโหดมันติพาเดินไปเหมือนวัว ฯ ถ้าพระองค์ทรงทราบหรือได้ข่าวคราวบ้าง ขอทรงเมตตาโปรด ตรัสบอกให้ข้าพระองค์ได้รู้เร็วด้วย ประคองหมอริบรักษาความเจ็บของมนุษย์ที่ถูกรังแก ฯ

บอกแล้ว ข้าพระองค์ทั้งสองคงจะกษัยประลัยชีวิตแน่แท้แล ฯ

ราชา อาห ขณะนั้นพระบาทศรีสัตยชัยพระองค์ทราบแล้วมีพระบัญชาว่า

เอเต กุมารา นิกูฏิตา

ชาลี กณหาชิตา จูโก

พราหมณสุต ธนํ ทตฺวา

ปุตฺเตมา ภายิ อสฺสสึติ

ดูก่อนเจ้าเอ๋ย อันกุมารทั้งสองคือเจ้าชาลีกับแม่กณหา เราได้ตัวออกจากพราหมณ์แล้ว
เจ้าอย่าอึดอัดวิตกเลย จงเจ้าถอนลมหายใจออกเข้าให้สะดวกสุขสบายไปเถ

คํ สุตฺวา มหาสคฺโต ปฏฺฐิตุสสุตา โส ปิตฺรา สทฺธิ ปฏฺฐิตญฺจามกาสิ กาลํนั้น พระมหา
สคฺตฺวทราบแล้วมีพระราชหฤทัยนั้นยินดีสาทร ทำปฏฺฐิตนถาระปราศรย์สอบถามไปมายังสมเด็จพระ
พระวรวราษบิคาว่า

กจฺจิ นุ ตาต กุสลํ

กจฺจิ ตาต อนามยํ

กจฺจิ นุ ตาต เม มาตุ

จกฺขุ น ปริหายติ ฯ

ตาต บพิตรสมเด็จพระวราษบิคาธิราชกษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย อันว่าพระองค์ประทับอยู่
นครไกลโน้นนั้น ยังมีความเจ็บป่วยอาพาธพยาธิโรคาชรามาเบียดเบียนพระองค์หรือไม่ ฯ อันว่า
ทุกข์ภัยจัญไรอุปมงคลผองทั้งหลายยังเกิดมีหรือไม่ โสคหนึ่ง อันว่าพระเนตรสมเด็จพระวราษบิคา
ข้าพระองค์ มัวมืดแล้วหรือยังปกติเล่า ฯ

ราชา อาห จิงสมเด็จพระมหากษัตริย์มีพระบัญชาว่า

กุศลญเฐว เม ปุตต

อโธ ปุตต อนามย

อโธ จ ปุตต เต มาตุ

จกขุ น ปริหายติ ฯ

ดูก่อนลูกเอ๋ย อันว่าความเจ็บป่วยอาพาธพยาธิโรคจะมีมาเบียดเบียนเรานั้นหาไม่เลย
อันว่าทุกข์โศกโรคภัยจัญไรพองทั้งหลาย จะมีมาถึงเรานั้นหาไม่เลย อันว่าพระเนตรสมเด็จพระ
พระวรมารดาเจ้านั้น ยังไม่มัวมืดเลย ฯ

มหาศุโต อาห พระมหาสัตว์ตอบว่า

กจจิ อโรค โยคุคนุเต

กจจิ วหติ วาหน

กจจิ ฝีโต ชนปโท

กจจิ วุญจิ น นิชชติ ฯ

ข้าแต่สมเด็จพระวรบิดาเอ๋ย อันว่าว้าวายช้างม้ายานพาหนะสำหรับขับขี่สมัยนั้นสามารถ
นำพระองค์ไปมาอยู่หรือไม่ ฯ ประการหนึ่งโศค อันว่าบ้านเมืองที่อยู่นอกๆลำเนาชนบทพอง
ทั้งหลาย ยังเกิดมีฝนตกฟ้าร้องถูกต้องบริบูรณ์แห่งข้าวเปลือกข้าวสารทองเงินหรือไม่ ฯ ประการ
หนึ่งโศค เหล่ามนุษย์ มนามหาชนพองทั้งหลายสุขสบายดีหรือไม่ ฯ

ราชา อาห อันว่าพระบาทศรีสัตยชัย พระองค์ทรงพระสดับแล้วมีพระบัญชาว่า

อโธ อโรค โยคุคมุเม

อโธ วหติ วาหน

อโธ ฝีโต ชนปโท

อโธ วุญจิ น นิชชติ ฯ

ภิกษุเอ๋ย อันว่าพระนางสุปารสุปปดี ผู้เป็นสมเด็จพระวรมารดา พระนางลีลาเข้าไป โดยซึ่งพระบาทเปล่าไร้สุพรรณบาทุ์ ไปถึงประตูป่าพนมกีรีวงกตเกือบจะถึงพระบรมศาลา ก็พระโพธิสัตว์กับสมเด็จพระนางมัทรี ทอดพระเนตรไปเห็นสมเด็จพระวรมารดามาถึงปรากฏชัด เหตุแต่ความระลึกถึงพระวรมารดานี้มากมายเล่า ก็ปราดว้างโคดไปรับ แล้วกราบถวายบังคม ฯ พระนางมัทรีกราบถวายบังคมประนมทูลว่า บพิตรพระแม่เจ้าเอ๋ย ข้าพระองค์นี้เองชื่อนางมัทรีเป็น ลูกสะใภ้พระองค์ มากราบถวายบังคมประนมอยู่ใต้ละอองธุลีพระบาท ฯ

ขณะนั้น พระนางสุปารสุปปดีทรงพระกันแสงพิลาปอเนจอนาถด้วยกันกับพระนางมัทรี นั้นเองแล ฯ

ครั้นกษัตริย์ทั้งสี่พระองค์บรรเทาสันซึ่งทุกข์โศก ประทับได้ครู่หนึ่งไซ้ ฯ เจ้าชาลีกับ นางกฤษณา ก็ลีลามาพร้อมด้วยเหล่าเด็กชายหญิงที่ห้อมล้อมเป็นบริวาร ฯ กษัตริย์นั้นพระนางมัทรี ทอดพระเนตรไปเห็นพระราชบุตรทั้งสองนั้นแล้ว ก็มีอาภรณ์ที่ยับยั้งตั้งอาตมาภาพได้เลย ย่อมกรากว้างโคดไปรับลูก ประคองอุกค้ำสันคิถึงลูก มีประการนั้นฉันใด อันพระนางมัทรี กรากโคดว้างไปรับลูกนั้นมิอุปไมยฉันนั้นแล ฯ

تمتต์ ปกาเสนอโต สตฺตา อาห อโนรรถธรรมไคยังไมปรากฏ บทพระบาลีไคยังไมแจ้ง ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้

แล้วมีพระบัญชาทูลสดสาซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

มทฺธิณฺจ ปุตุตฺถา ทิสฺวา

ทฺวโรโต โสตุถิมาคตา

กนฺทนต์ตา อภิธาวิสุ

วจุจฺจา พาลาว มาตรํ ฯ

มทฺธิ จ ปุตุตฺเต ทิสฺวา

ทฺวโรโต โสตุถิมาคเต

วารุณิว ปเวเชนฺติ

ถนฺธาราภิสฺสยจฺจ ฯ

ดูก่อนภิกษุเอ๋ย กาลนั้นพระราชบุตรทั้งสอง ได้มาจากที่ไกลโดยศิริสวัสดิ์ เพียงแต่เหลือบเห็นสมเด็จพระมัทรีเป็นพระวรมารดาที่ปราดโคดมารับพระมารดาทรงพระกันแสงแกลงพิลาปประคูลูกว้าว ปราดโคดไปรับแม่มั่นคั่งนั้น ฯ ฝ่ายสมเด็จพระนางมัทรีเพียงแต่ทอดพระเนตรเห็นพระราชบุตรทั้งสองมาแต่ไกล ก็มีร่างกายสั่นรันทด ประคองแม่มดผีเข้าสิง พระนางทรงพระกันแสงพิลาปล้นพันยี่นักร่วมกับพระราชบุตรานุตรีผู้มีพระสรีรสันดิกๆทรงลี้มสลบทั้งยังยืนอยู่เหนือพื้นมหาปฐพี ฯ อันพระราชกุมารทั้งสองครั้งได้เห็นสมเด็จพระวรมารดาลี้มสลบไปดังนั้นแล้วก็ทรงพระกันแสงจนถึงลี้มสลบไปบนพระวรมารดานั่นเอง ฯ ขณะนั้นน้ำพระกษีรก็ไหลออกจากพระถันทั้งสองข้างไหลเข้าไปในพระโอษฐ์ ของพระราชบุตรานุตรี ถ้าหากไม่มีน้ำพระกษีรไหลเข้าพระโอษฐ์เล่า พระราชบุตรทั้งสองคงมอดม้วยประลัยชีวิตนั้นแน่แท้แล ฯ อันพระบาทศรีเวสสันดรทอดพระเนตรไปเห็น พระราชบุตรกับพระราชเทวีซึ่งสลบลี้ม

ไปดังนั้น ก็ทรงกรากไป ทรงพระกันแสงแสงพิลาป จนถึงสลบไปดุจเจ้าชากับแม่ กฤษณานั้นเอง ฯ อันสมเด็จพระวรมารดาบิดาครั้นได้เห็นสมเด็จพระราชบุตรทั้งสอง กับสมเด็จพระหลานทั้งสองล้มสลบไปดังนั้นแล้ว พระองค์ก็ทรงพระกันแสง แสงพิลาปย่อมล้มสลบไปอยู่ ณ บริเวณนั้นเอง ฯ อันอำมาตย์ทั้ง 6 หมื่นร่วมกับเหล่าทหารกองทั้งหลาย ครั้นเมื่อได้เห็น พระมหากษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์ ล้วนสลบไปแล้ว ก็มีอาจจะยับยั้งตั้งอาตมาภาพได้เลย ย่อมร้องให้ โสทุดอกสลบไปหมดทั่วบริเวณพระบรมศาลา มีอุปมาประดุจลมยุคันธวาตโบกพัดป่าสาวัน ให้ ล้มเรียบราบไปมีประการนั้นฉันใดเล่า ฯ อันเสียงคร่ำครวญราพัน พาให้เหล่าอำมาตย์ทั้ง 6 หมื่น นั้น ล้มสลบไปก็มีอุปมาฉันนั้นแล ฯ

อันแผ่นดินมหาปฐพีเล่า ย่อมสะท้อนป่นป่วนทั้งพนมกีรีวงกตบรรพต ฯ อันมหาสมุทร ทั้งสี่เล่า ย่อมบันดาลโทษอย่างแรงเออหลกษัตตสาดก็ก้องคลื่นเหวี่ยงแตกเป็นดอกเลาเกิน ขอบเขตอย่างยิ่งกับริมตลิ่ง ฯ อันเขาพระสุเมรุราชบรรพตย่อมมียอดโอนอ่อนนุ่มไปมา ประคอง ปลายตระบองก้านหาวอันผู้โยนไปในเปลวไฟ ให้ไหม้ปอกเปลือกแล้วเอามาทำให้ตั้งขึ้นย่อม อ่อนชดช้อยไปมานั้นมีประการฉันใดเล่า อันเขาพระสุเมรุราชก็มีอุปมาฉันนั้นแล ฯ บพิตรเอย อันสรรพโกลาหลกัวง

วุ่นวายยังแผ่นดินมหาปฐพี ย่อมเกิดมีเรียงตลอดตราบไปถึงฉกามาจรสวรรค์เทวโลกโน้นแล ฯ

อด สกุก เทวราชา ณ ขตุติยา สปริสา วิสณฺณโน ชาดา เทสุ เอโกปี อฏฺฐาย กสุตฺติ สรี เร อุกทํ ลิลฺลิจฺตุํ สมฺตฺโต นาม นตฺติ บพิตรเอย เวลานั้น สมเด็จพระอินทราชาเห็นกษัตริย์ทั้ง 6 องค์สลบไปแล้ว ทรงพระจินดาพิจารณาว่า โอ กษัตริย์ทั้ง 6 องค์นี้เล่า ล้วนสลบสิ้นแล้วหนอ ! หากว่าเราเอาน้ำกุณฑิไปรดอาบกษัตริย์ทั้ง 6 องค์นั้น ก็ย่อมมีพระชนม์ชีพฟื้นขึ้นแล้ว เหล่าทหาร ทั้งนั้นคงจะกษัยประลัยชีวิตแน่แท้ ฯ ก็ถ้าเช่นนั้น เราจะทำให้ตักซึ่งฝนโบกขรพัสดร์ให้ตกลง มาแล้ว เหล่าทหารกองทั้งนั้น ก็จะฟื้นคืนชีวิตแล ฯ พระอินทร์ทรงพระจินดาซึ่งประการเหล่านั้น แล้ว ขณะนั้น มหาเมฆเองก็ลามเอ่อขึ้นดังคูหาให้ฝนตกลงมา หากว่าผู้ใดอยากเปียก เออฝนนั้นก็ เปียก หากว่าผู้ใดไม่อยากให้เปียก เออฝนนั้นก็ลิ่งหล่นออก ประคองน้ำกลิ้งตกออกจากใบบัว ไม่อาจติดที่สรรพางค์กายผู้นั้นเลย ฯ

กาลนั้น พระมหากษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์ ครั้นได้ถูกฝนโบกขรพัสดร์ต้องสรรพางค์กาย ดังนั้นแล้ว ก็มีลมหายใจออกเข้าทุเลาเป็นสุขสบาย แล้วพระโพธิสัตว์เองได้ลุกขึ้นประสานขมุนกับ

เหล่าพระญาติวงศ์ พร้อมด้วยอำมาตย์ทั้ง 6 หมื่น ร่วมกับทหารกองทั้งหลาย ก็มีชีวิตพื้นขึ้นในเวลานั้นแล ฯ

ตมตฤ์ ปกาสนุโต สตฺตา อาห อํนอรธธรรมไคยังไมปฺรากฺฆ บพพระบาไลไคยังไมแจ็ญ
 ชัด กรัันพระองคั้ได้ตรัสรู้แล้ว พระองคั้มีพระบัณฑุรสาวคสาซึ่งบาทพระกาถาด้งนี้

สมาคตาน ภาตินิ	มหาโมโส อชายล
ปพพตา สมนาทีสุ	มหิ อากมปิตา อหุ
วุฏฐิชาโร ปวตฺเตนุโด	เทโว ปาวสุติ ดาวเท ฯ
อถ เวสุสนฺตโร ราชา	ภาติหิ สมคจฺจล
นตฺตาโร สุนิสสา ปุตฺโต	ราชา เทวี จ เอกโต ฯ
ยथा สมาคตา อาสุ	ตทาสิ โลมหํสนํ
ปณฺชลิกา ตสฺส ยาจนฺติ	โรทนฺตา เกรเว วเน ฯ
เวสุสนฺตรณฺจ มหฺพิณฺจ	สพฺเพ รฏฺฐา สมาคตา
ตวํ โนติ อีสสโร ราชา	รชฺชํ กาเรถ โน อโภ ฯ

ภิกขุเอ๋ย ครั้นพระญาติราชวงศานวงศ์ทั้งหลาย เสด็จมาชุมนุมพร้อมเพรียงกันแล้ว ก็เกิดมี
 สรรพเสียงกึกก้องสนั่นขึ้นเป็นอย่างยิ่ง ภูเขทั้งหลายก็บันลือเสียงอันแก่ล้าสั่นไหวถี่ๆ ทั้ง
 แผ่นพื้นมหาปฐพีก็ไหวเทือนยิ่งนัก ฯ มหาเมฆก็หลั่งฝนตกลงมาลงๆ ในครู่หนึ่งนั่นเอง ฯ เวลา
 นั้นพระบาทศรีสัตยชัยพร้อมด้วยพระ

นางสุปารสุปดีราชเทวี พระราชโอรส พระราชสุณิสา กับพระราชนัดดาทั้งสองพระองค์ ย่อมมี
 ลมหายใจออกเข้าทูลาสะควกแล้ว เสด็จลุกขึ้นมาประสานขมุนมกัน ณ ที่หนึ่ง ครั้นพวกพระญาติ
 มาสมาคมรวมกันแล้ว ก็เกิดมีเหตุเป็นอัศจรรย์ปรากฏควรเกรงขาม บรรดาเหล่าขุนมนตรีเสนาบดี
 พร้อมด้วยเหล่าทหารพองทั้งหลาย ย่อมยกกระพุ่มมืออัญชลีวางเหนือศิริย์ กราบถวายบังคม
 ประนมอภารณานิมนต์พระบาทศรีเวสสันดรบรรราชฤๅ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางมัทรี ว่าบพิตร
 กษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอย ขอพระองค์เสด็จลีลาสู่พระนคร แล้วเสด็จรับเอาซึ่งเสวตฉัตรราช
 สมบัติสถิตอยู่เป็นอิสริยยศแห่งข้าพระองค์ทั้งหลายนี้แล ฯ

ฉกตติยปพพ นิฎฐิต บพิตรเอย อาตมาภาพสำแดงแถลงพระธรรมวิเศษเทศนาภัณฑ์
 ฉกษัตริย์นี้เล่า อันประดับประดาด้วยคาถา 34 คาถา ก็จบบริบูรณ์สมควรด้วยเวลานี้เองแล ฯ

จบฉกษัตริย์ที่ 12 แต่เพียงนี้

มหาเวสสันดรชาดก

ที่ 13

นกรัณท์

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

คำ สุตฺวา มหาสฺตฺโต ปิตฺรา สทฺธิ สลฺลปฺนฺโต อิมํ คาลมาห ฯ มหาสฺตฺโต ณ กาลนั้น พระมหาสัตรี สุตฺวา ได้ทรงพระสดับพระราชโองการ สมเด็จพระวรมารดาบิดาอาราธนา ให้เสด็จลาพรตออกจากฤๅษี เข้าไปครองบุรีราชธานีจุลเดิม พระองค์ยกกรประนมสมเด็จพะวรมารดาบิดา กราบทูลแก้ตัว ด้วยบาทพระคาถาดังนี้

ธมฺเมน รชฺชํ กาเรนฺตุ

รฏฺฐา ปพฺพาชยิตฺถ มํ

ตุวญฺจ ชานปทา เจว

เนคมา จ สมากตา ฯ

บทิตฺร (1) พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ใหญ่อุดมประเสริฐเอย จำเดิมพระองค์ทรงพระเมตตาโปรดปราน พระราชทานให้ครองเสวตฉัตรรัฐราชบุรี ให้กล่าวสั่งสอนเหล่าอาณาประชาราษฎร์ไซริ้ ไม่ให้ทำนอกกฎ

-
- (1) มีมหาชาติบางฉบับมีทำนองความดังนี้ “ว่าบทิตรสมเด็จพระวรมารดาธิราชกษัตริย์สูงส่ง ประเสริฐเอย อันเหล่าชาวเมืองน้อยเมืองใหญ่ ชาวนิคมชนบท พร้อมด้วยเหล่ามุขมนตรี เสนาบดีเล็ก-ใหญ่มาชุมนุมกัน พร้อมกับพระองค์ แล้วเนรเทศข้าพระองค์ให้ออกจากเสวยราชสมบัติเสวตฉัตรพลัดมาอยู่ ณ ไพรชฌมานสถานสงัด เป็นคนวิเวกแต่ผู้เดียว หากข้าพระองค์คว่ำเอาซึ่งเสวตฉัตรราชสมบัติสถิตอยู่เป็นกษัตริย์ดังเดิมแล้วเรียกว่า ไม่ประกอบด้วยครรลองธรรมแต่โบราณนั้นเลย ฯ

ผิดพระราชอาญา แล้วพระองค์ว่า เหล่าอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลาย ล้วนแต่ปวดแสบปวดร้อน โกรธข้าพระองค์มาก ว่าเพราะข้าพระองค์ให้ช้างมงคลไปเป็นทานอุดมเป็นบรมทาน เขาจึงพากัน เนรเทศ ให้พลัดพรากนिरาศจากราชสมบัติพลัดออกมา ข้าพระองค์พยายามเดินบุกป่าฝ่าดงมาอยู่ยัง ป่านี้เป็นป่าช้าสถานสงัดแล้ว ข้าแต่เจ้าชีวิตเอ๋ย เดียวนี้ พระองค์ทรงพระจินดาอย่างไร ก็จึงเสด็จ มาอาราธนาข้าพระองค์ที่พระองค์ว่าเป็นคนผิด ไม่ถูกต้อง ให้ไปเสวยราชสมบัติดุจดั่งเดิม ข้าพระองค์ไม่พึงใจเลย ฯ

อันดับนั้นพระบาทกรุงศรีสัตนาคนหุต ได้ทรงสดับความแห่งพระราชบุตรา พระมหาเวสสันดร บวรชาติยามหาฤๅนี้ พระองค์ตอบความสนองพระราชโองการดังนั้นแล้ว ไม่รอช้าเลยพระองค์คิด คະเนดูพุดอธิบายต้นเหตุ เพื่อจะให้พระราชบุตรพระทัยอ่อน จึงมีพระบัญชาทูลสดซึ่งบาท พระภาดา ดังนี้

ทุกกณฺณจ หิ โน ปุตฺต

ภูนหจฺจ กตฺ มยา

โยหํ ลีวัน วจนา

ปพฺพาเชลี อทฺธกํ ฯ

ปุตฺต ว่าดูก่อนลูกรักผู้เดียวเป็นยอดอ่อนแก่นหน่อหญ้ายประจุนัยนาทองพ่อเอ๋ย เหตุ เพราะบิดานี้ทำให้เจ้ามีความกังวลทุกข์แน่นไม่สุขสบาย ออกมาอยู่ป่านี้ เพราะเชื่อเอาคำชาว ศรีพิราษภูม้นยุยง ให้เนรเทศลูกรักออกมาอยู่พนมคีรี

วงกตเชื้อใจเพียง 4 องค์ ตาต ดูก่อนลูกสงวนรักพ่อเอ๋ย โทษทั้งนี้ควรผิดมากแล้ว ตามแต่เจ้ายศโทษ
โปรดบิดาในคราวนี้แล ฯ

พระบาทศรีสัญญาชัยมีพระราชโองการแต่เช่นนั้นแล้ว พระองค์ก็ยกราชสมบัติถวายพระราช
โอรสแล้วมีพระบัญชาว่า

เย็นเกษจิ วัฒน

มาตุยา ภคินิยาปี

ตสุมา โทส อุตวาน

อิสสิลลัค นีหริตวา

ปีตุ ทุกข์ อุทพุพเห

อปี ปาณหิ อุตตโน ฯ

วจนั ทวั กโรหิ เม

ราชเวส อคณณลลิต(1) ฯ

แนะลูกถนอมรักเต็มจิตเสมอชีวิตของพระบิดา ถ้าบุคคลใดเกิดมาเป็นบรุษรัตนหมดความ
สงสัยที่มีอยู่ในโลก มีความอดสาห์ไม่คิดชีวิต ตัดใจออกมาชำระทุกข์โศกโรคภัยคดมลทินในตัว ฯ
ตสุมา เหตุนั้น เจ้าอย่ามีใจโกรธผูกพยาบาทอาฆาตโทษานุโทษพองทั้งหลาย จงทำตามคำบิดา
ลาออกจากเพศพระดาบสจงลูกชายเจ้าทรงครองราชย์สมบัติราชฐาน ตามโบราณประเพณีแต่ดั้งเดิม
เรื่อยมาให้เกษมสันต์ จะได้เป็นที่พึ่งพาพราหมณ์พฤติ บัณฑิตกวี มุขมนตรี

(1) ตามรูปบาลีมีความแปลดังนี้ ธรรมดาผู้ชายที่มีใจกตัญญูทวาทิ สมควรละทิ้งชีวิตตน ช่วย
คลายทุกข์โศกของมารดาบิดากับพี่น้องผู้หญิง ที่เกิดขึ้นโดยเหตุใดเหตุหนึ่งก็ตาม เหตุนี้เจ้าจง
อย่าถือโทษบิดา เจ้าจงทำตามคำของพระบิดา ลาออกจากเพศฤๅษี ถือเอาเพศเป็นกษัตริย์ดังเดิม ฯ

อำมาตย์พร้อมด้วยเหล่ารพีพลสกลโยธาพองสนองบิดาในเวลาครานี้เอง ฯ

สมเด็จพระมหาเวศสันดรบรรพตาทรงทอดพระเนตร พุทธวงศ์ ครั้นพระองค์จะรับเอาราชสมบัติ แต่คอยกราบทูลสนองพระราชโองการสมเด็จพระวราชบิดา ให้หมดมลทินเคลือบแคลงสงสัย ฯ ฝ่ายพระบาทศรีสัญญาชัยก็ยอมอ่อนน้อมปดอบโยนไม่ให้น้อยใจ สมเด็จพระราชบุตรจึงรับอัญเชิญตามพระราชโองการตรัสว่า สาธุ! สาธุ! ฯ

เวลานั้น เหล่าอำมาตย์ทั้ง 6 หมื่น ที่เกิดร่วมวันเดียวกับพระองค์ ครั้นได้ยินความว่า พระองค์รับอัญเชิญดังนั้นแล้ว สหชาติอำมาตย์ทั้งนั้นยกกรประนมถวายบังคม พระบรมราชา กราบทูลว่า มหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงซึ่งคุณาธิเรกเป็นเอกเหนือหัวข้าพระองค์ เจ้าชีวิตเอ๋ย อัญเชิญพระองค์ไปโสจรสรง ซึ่งน้ำอบชลด้วยคันธพิโคร บรรเทาหลงซึ่งเหงื่อไคลรุ่มร้อนให้สบายพระองค์เสร็จแล้ว อัญเชิญพระองค์รับเอาเสวตฉัตร ราชสมบัติสถิตอยู่เป็นเจ้าชีวิตแห่งข้าพระองค์แล ฯ

อันว่าพระบรมโพธิสัตว์ขัดติวงศ์ทรงซึ่งกตिका พระองค์ทรงตรัสว่า คุณก่อนอำมาตย์ทั้งหลายเอ๋ย จงหยุดสักครู่ก่อน พระองค์จึงเข้าไปในพระบรมศาลา พลัดเปลี่ยนเครื่องพระอัมพรฤทธิออกจากพระองค์ แล้วพระองค์ทรงพระพิสดารพระภูษาบริสุทธิประคองสีสังข์ แล้วเสด็จออกมาประทับยังมุขพระอาศรม แล้วเสด็จทำประทักษิณาพระบรมศาลา 3 รอบ

จึงมีพระบัญชาว่า โอโธพระบรมศาลานี้เอ๋ย เป็นที่พักอาศัยแห่งเราประมาณได้ 9 เดือนกับ 15 ราตรี จึงได้สร้างปรมัตถบารมีสมณธรรม ได้ให้สมเด็จพระมัทรีกับพระราชบุตรานุตรี ไปเป็นทานจนกระทั่งห้วนไหวไปถึงภวัคคพรหมพร้อมด้วยเหล่าเทวดาทุกสถาน เพราะเราได้อาศัยบรมศาลานี้เองเป็นลำนานา จากนั้นไปแล้วพระบรมศาลานี้คงจะอยู่ว่าง ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งอยู่เลย ฯ โอ ! ดังนี้แล้วสัตว์ทั้งหลายจะมาเบียดเบียน อันพระภูมิจึงจะเจียบสังัด ไม่มีผู้พิทักษ์รักษา ดังนี้แล้วคงจะแตกหักทรุดโทรมไปไม่มีประโยชน์เสียการ จึงพระองค์ยกพระกรบรรวาทเหนือพระเศวติเศษบังคม ด้วยเบญจางคประดิษฐฐาน อยู่ข้างหน้าพระบรมศาลา แล้วพระองค์สถิตอยู่ ณ ที่นี้เอง ฯ

บพิตรเอ๋ย ณ กาลนั้น มีกัลบกเข้าไปกราบถวายบังคม แล้วจำเริญพระเกศาชำระพระโลมาของพระบรมโพธิสัตว์นั้น ฯ ครั้นเสร็จแล้วก็อภิเษกโสจรสรง ทรงซึ่งเครื่องประดับสำหรับกษัตราลออรุณเรืองประคองเป็นพระอินทราธิราช เสวยราชสมบัติสถิตอยู่ ณ สถานเทวโลกโน้น ฯ

เตน วุฑฒ์ เหตุนี้ ท่านจึงนำเอาบาลีในคัมภีร์จรัญยาปิฎก มาสำแดงว่า

คโต เวสฺสณฺโณ ราชา

รโฆลฺล ปวาหฺยิ

สพพ วัฒน จเชตวาน

ราชเวสฆารยิตี ๑

โก สารีปุตฺต คูก่อนธรรมเสนาบดีศรีสารีบุตร กาลนั้น พระบาทเวสสันดรบรร
โพธิสัตว์ขัดติยาธิบติ ศรีสุริโยวงศ์องค์นารายณ์รบดิศรีสมมุติเทพ มหาราชกษัตริย์สูงส่ง
ประเสริฐนั้น ครั้นพระองค์ชำระพระเกศาเสร็จ พระองค์ทรงชั่งน้ำอบชลบไปด้วยกระแจะ จวง
จันทร์ ลพาน(เชื่อว่าชนิดหนึ่ง จำพวกหญ้า ใบแบนใช้ทำยาระงับโรคได้)กฤษณา กุราเสน
ชะมดเชียงวิเศษ ย่อมรวรขึ้นอบชลบไปด้วยคันธพิโคร พระองค์ปราศจากซึ่งเครื่องประดับสำหรับ
เป็นนักบวชนั้นแล้ว ทรงรับเอาซึ่งเศวตฉัตร เป็นกษัตริย์ประกอบด้วยยศบริวาร ล้าเล็อย่างย่งแล ๑

บพิตรเอย ณ กาลนั้น อันพระเดชพระยศสูงส่งยาวไกลระบือลือจรขจายทั่วทั้งพระนคร
ถ้าพระองค์จะทอดพระเนตรไปสู่ทิศใดทิศหนึ่งก็ดี ก็ย่อมไหวสะเทือนสันตึกๆถึงที่นั้น เพราะ
พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญทานปรมัตถบารมี อันเกษมसानต์ในพระฤทัย ๑ เหล่าทั้งพราหมณ์พฤ
ษัตติโคโร ปุโรหิตพร้อมทั้งมุขมนตรีเสนาบดีเศรษฐี พวกกันมาชุมนุมสวดสวดดีถวายวาทะมิ่งกล
พลีการ นมัสการจำเริญพระพรชัยถวายพระบรมโพธิสัตว์ เสร็จแล้วประโคมซึ่งศัพท์เสียงดุริย
ดนตรีอันมีศัพท์พันลึกกรีกกรั้น มีอุปมาประดุจคลื่นกลางมหาสมุทร ๑ อันคั่นนั้น นายช้างก็
ตกแต่งคชสารย่อมลาดด้วยเครื่องปูอันวิจิตร ผูกด้วยรัดประคนสนับมุขปลดองกาภูบหาง ถ้ายอง

ด้ามสายรัดกุบ ย่อมประดับฝังพลอยนิลรัตนมีรัศมีวาววับนำเข้าไปถวายพระองค์ พระองค์จึงทรง
ซึ่งพระบรรลัไศ แล้วเสด็จขึ้นประทับเหนือหัตถิรัตน อันอ้วนใหญ่รูปร่างลำสันกล้าหาญ ๆ ส่วน
เหล่าเสนาโกลัซิดพระองค์ทั้ง 6 หมื่นนั้น ก็มาห้อมล้อมเป็นยศบริวารรอบพระองค์ เสด็จลีลาไป
ประทับยังพลับพลาชัย ณ กาลนั้น ๆ

บพิตรเอย ณ กาลนั้น อันเหล่าศรีรัตนกัญญาผองทั้งหลายก็พากันตกแต่งสรีรกายสมเด็จ
พระนางมัทรี เป็นอัครมเหสีศรีขัตติยวงศ์ ไสรจสรงทรงซึ่งเครื่องประดับสำหรับกษัตริ์ อภิเษก
เป็นเอกอัครมเหสี จึงพากันสวดสวดดีจำเรณูพระพรชัยมงคล ว่าขอพระบาทศรีเวสสันดรพิทักษ์
รักษาพระแม่นางเจ้าชีวิต ให้มีความสุขเกษมสันต์ในพระราชหฤทัย ๆ

ตมตล ปกาสนุโต สตถา อาห อันอรรถธรรมใดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่แจ้ง
ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบันฑูรสวดสาซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

สีสนหาโต สุจิตโต

สพฺพาลงกรณภูติโต

ปจฺจุยํ นาคมารุห

ขคฺคํ พนฺธิ ปรนฺตปํ ฯ

ตโต สญฺจี สหสฺสทานิ

โยธินอ จารุทสฺสนา

สหาตา ปริกฤษฺ

นนุทยนฺตา รเณสภํ ฯ

ตโต มทุทปี นฺหาเปสฺ

สิวิกฺขณฺตา สมากตา

เวสุสนต์โร ต่ ปาเลตุ

ชาลี กณหาชิโน จุโ

อโถปี ต่ มหาราชา

สฤษฎโย อภิรัชตุ ๙

ภิกษเว ดูก่อนภิกษุสงฆ์พองทั้งหลายเอช เวสุสนต์โร ราชา อันพระบาทสมเด็จพระเวสตันครบวรชัตติยสุรยวงศ์ ครั้นทรงพระศุคนทรสเสด็จเสด็จทรงประทับพระองค์ ทรงซึ่งสนับเพลา ลายเชิงฝ้าย้อมปักสลักเสร็จสมส่วน จึงพระองค์ทรงซึ่งพระพัสดร์พระภุษาสำหรับกษัตริย์คาคด้วยเชิงบาท แล้วพระองค์ทรงมงกุฎอร่ามเจดจ้าสายธูรมก้าไลคอกุณทลลวนลออวิจิตร จึงทรงพระธำมรงค์พลอยนิลรัตนวิจิตรด้วยไพฑูรย์สุรยกานต์อันมีค่าเทียมนครหนึ่งสำหรับราชาภิเษก เป็นเอกอัครมหากษัตริย์ ทรงซึ่งเครื่องรัตนเบญจกุกุภณท์ทั้ง 5 เสร็จ เสด็จประทับเหนือแท่นมณีนันท์ กั้นด้วยเศวตฉัตรกลดอกรุม ผสมด้วยเหล่าเครื่องสูง จึงเหล่าอำมาตย์เสนาเจ้าพระยาพระหลวงขุนหมื่นทั้งปวง พร้อมด้วยอำมาตย์ที่เกิดวันเดียวกับพระองค์ทั้ง 6 หมื่น เฝ้าพระมหากษัตริย์ตามแถวสังกัดต่างๆ ส่วนองค์พระอัครมเหสี คือสมเด็จพระมัทรีก็ทรงซึ่งเครื่องประดับตกแต่ง ถนิมพิมพาภรณ์อันล่อออุดม ฝ่ายเหล่าพระสนม ซึ่งนุ่งห่มพร้อมด้วยเครื่องประดับต่างๆ อันเหล่าหญิงออกยาย ผู้แก่ ผู้เฒ่า ย่อมจัดเรียงด้วยนางกำนัลเป็นพันเป็นหมื่น มีรูปล่อประเสริฐแห่งสมเด็จพระนางมัทรี มาอภิเษกเป็นเอกอัครมเหสี ๙ จึงเหล่าพราหมณาจารย์มาโสรจทรงทั้งสองพระองค์ ด้วยน้ำสังข์น้ำทองแดง

เหล่าเพลงครุฑยคนตรีพิณพาทย์ระงมผสมด้วยเสียงกลองฆ้อง เหล่าอำมาตย์มนตรีพอง ย่อมยกกร
ประนม กราบถวายบังคมถวายพระพร กล่าวด้วยบทพระบาลีว่าดังนี้ เวสฺสฺสนฺตโร ราชฯ ว่าขอให้
พระบาทศรีเวสสันดรบรมหากษัตริย์ ปาเลตุ จงพระองค์รักษาสมเด็จพระนางมัทรีผู้เป็นอัศ
รมเหสี ให้ยินดีสาทรสมครสมานอภิรมย์ อย่าได้มีทุกข์โศกโรคา ฝ่ายพระชาลิกลุขณา ก็ขอให้
เกษมสันต์ให้ได้ดูแลรักษาพระวรมารดาบิดา ณ อนาคตกาลไปข้างหน้านั้นแล ฯ

تمتุด ๑ ปกาเสนอโต สตฺธา อาห(1) อันอรรถธรรมใดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่
แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาทูลสวดซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

อิทฺธจ ปจฺจยํ ลทฺธา	ปฺพุเพ กิเลสมตฺตโน
อานนฺทียํ อจฺจริสฺส	รมณียํ คิริพฺพุเช ฯ
อิทฺธจ ปจฺจยํ ลทฺธา	ปฺพุเพ กิเลสมตฺตโน
อานนฺทิจิตฺตา สุมฺนา	ปฺพุเต สงฺคมฺม ลกฺขณา ฯ
อิทฺธจ ปจฺจยํ ลทฺธา	ปฺพุเพ กิเลสมตฺตโน
อานนฺทิจิตฺตา ปตฺติตา	สทฺ ปฺพุเตหิ ลกฺขณา ฯ

(1) บท “تمتุด ๑ล๑” นี้ ในมหาชาติบางฉบับไม่มี แม้ในบาลีอรรถกถาเวสสันดรชาดกบางฉบับ
ก็ไม่มีปรากฏด้วย ในที่นี้ได้จำลองออกจากคัมภีร์แปลที่มีบท “تمتุด ๑ล๑” แล้วมีเรื่องราว
ความสมกว่า ที่ไม่มี ตามลำดับความเลือนไหลเป็นลำดับต่อไป ฯ

ดูก่อนภิกขุเอ๋ย กาลนั้น พระบาทศรีเวสสันดรพร้อมด้วยพระนางมัทรี เวลาที่ได้พบ
 ประสบกับพระราชบุตรทั้งสอง พร้อมกับเหล่ารีพลพองทั้งหลายเป็นปัจฉิมแล้ว มีพระราชหฤทัย
 ยินดีโสมนัสสา ทรงระลึกไปถึงความลำบากเวทนาคราก่อน ครั้งพระองค์อยู่ในไพรพฤกษานั้น
 จึงพระองค์มีพระราชโองการให้นำกลองอาเนันทเกร์ไปตีครบทั่วทั้งชอกไพรพนมกระจายข่าว
 ให้มหาชนได้รู้ว่า ทรงพระเมตตาโปรดให้ทุกคนเล่นการละเล่นมหรสพทุกตำบล เป็นที่
 เกษมสันต์สบายตามปรารถนาฯ ฝ่ายสมเด็จพระนางมัทรี ผู้ทรงไว้ซึ่งพระลักษณะอประเสริฐ
 ครั้นพระนางได้พบพระราชบุตราบุตรทั้งสองแล้ว ก็มีพระทัยยินดีโสมนัสสา พระนางจึงมี
 พระเสาวนีย์ ไปยังพระราชบุตรทั้งสองด้วยบาทพระคาคาดังนี้

เอกภคฺติ ปุเร อาลี

อิติ เมตํ วตํ อาลี

ตํ เม วตํ สมิตุชฺช

มาตุชฺปิ ตํ ปาเลตุ

อโถปิ ตํ มหาราชา

ยงฺกิลฺลจิตฺติ กตํ ปุณฺณํ

สพฺเพน เตन กุสเลน

นิจฺจํ ฅณฺฑิลสายนี

ตุมฺหํ กามา หิ ปุตุตฺตา ฯ

ตุมฺเห สงฺกมฺม ปุตุตฺตา

ปิตุชฺปิ จ ปุตุตฺตา

สณฺขโย อภิริกฺขตุ ฯ

มยฺหณฺเจว ปิตุจฺจ เต

อชโร ตฺวํ อมโร ภว ฯ

ปุตตะกา(1) ว่าดูก่อนนางกณณาเจ้าชาลิลูกถนนอมรักของแม่ทั้งสองเอ๋ย ลูกเอ๋ย เมื่อครั้งแม่พลัดพรากออกจากเมืองแม่เดินโซเซมาอยู่ป่า ก็ปราศรัยแต่เห็นหน้าลูกถนนอมรักทั้งสอง อันว่าทุกข์ทั้งหลายนั้นเล่า ก็อันตรธานหายไป ลูกเอ๋ย แม่ตั้งใจแสวงหาผลาอันเป็นอาหารทั้งหลาย เอภาวแม่เดินแต่ผู้เดียวเองไม่เกรงชีวิต คิดปรารภแต่เอามาเลี้ยงลูกผู้นำสงสารเกรงอดอยาก แม่ถนอมไม่ให้มีหมีมองปรารภได้เป็นคู่ทุกข์คู่ยากอยู่ในป่า ฯ โอ เหตุจากกรรมวิบากอันใดเอ๋ย ก็ให้พลัดพรากจากลูกที่รักเมื่อครั้งพระบิดาท่านให้ไปเป็นทาสชุกพราหมณ์พญาจารย์รับเอาเจ้าไป แม่นี้ย่อมอยู่เป็นทุกข์ระทมตรมตรอมไม่มีสงบลง อันเหล่าผลาหารก็ไม่ได้บริโภคย่อมโศการ้องไห้คร่ำครวญไม่ทุเลา ครั้นเวลาเย็นแล้วแม่คิดถึงเจ้าทั้งสอง พอแม่ไม่เห็นหน้าทุกข์ก็เกิดขึ้นใหม่ แม่นอนอยู่ดินแนบปฐพี อันความรักของชนนี้กับพระวรบิดานั้นพันประมาณเพราะได้พิทักษ์รักษาลูกรักอันสมเด็จพะอัยโกพระอัยยิกานั้น

-
- (1) มีบางฉบับว่า ว่าดูก่อนลูกรักทั้งสองแม่เอ๋ย ครั้งพราหมณ์นำเจ้าทั้งสองไป แม่อยู่ทางนี้ แม่บริโภคเพียงครั้งเดียวเวลาเดียวทำการทรมานตน แล้วแม่ตัดใจไม่มารองหนุนนอนตามพื้นมหาปฐพีสร้างวัตรจริยาปรารถนาให้ได้เห็นเจ้าทั้งสอง ก็เดี๋ยวนี้วัตรปฏิบัตินี้ได้สัมฤทธิ์บริบูรณ์ดังความปรารถนาให้ได้เห็นเจ้าทั้งสอง แล้วจำเนียรกาลจากนี้ไป ก็จงเจ้าพิทักษ์รักษาเราทั้งสองร่วมกับพระบาทศรีสัตยชัยผู้เป็นพระปู่ของเจ้านั่นเองแลฯ

เล่า ก็มีพระราชหฤทัยโสมนัสสา กับพระราชนัดโดนัดดาไม่ให้หมอง ๆ ประการหนึ่งโสด อัน
 กุศลผลบุญของพระวรวงษมารดาบิดาซึ่งเจ้าทั้งสองได้ทำเท่าไรก็ดี ขอให้ช่วยพิทักษ์รักษาเจ้า
 อย่าให้มีพยาธิโรคาชรามาเบียดเบียนเจ้าได้เลย แล้วให้เจ้าได้สนองครองพระนครแทนพระวรวงษ
 นั้นต่อไป(1) ฯ

บพิตรเอ๋ย ณ กาลนั้น พระนางสุปราสูปดีเทวี ทรงมีพระดำริในพระจินดาว่า ตั้งแต่นั้น
 ต่อไป พระนางมัทรีผู้เป็นพระสุณิสาลูกสะใภ้เรา ทรงพระภูษาด้วยประดับตกแต่งตนด้วยเครื่อง
 อลังการอันเพ่งมีใหม่ทั้งปวงนี้ ครั้นพระนางทรงพระจินดาดังนี้แล้ว ก็ให้จัดแจงของเครื่องอลังการ
 ไว้ในสมุกเสร็จแล้วจึงจัดส่งไปพระราชทานพระนางมัทรี ประโยชน์เพื่อจะให้ทรงเป็น
 เครื่องประดับสำหรับองค์นาง ฯ

تمتคำ ปกาสนุโต สตุตา อาห อன்றธรรมใดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีได้ยังไม่แจ้ง
 ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาตวาดสาซึ่งบาทพระกาถาทั้งหลายดังนี้

-
- (1) มีบางฉบับมีความมากเกินไปอีกว่า “ เช่นนั้นแล้วพระโพธิสัตว์พร้อมด้วยพระนางมัทรี
 เข้าไปเฝ้า สมเด็จพระวรวงษมารดาบิดากราบทูลว่า ข้าแต่พระสมมุติเทพมหาราชกษัตริย์สูงส่ง
 ประเสริฐเอย ขอพระองค์คิดขมิขมันหมั่นเพียรทำบุญกุศล จำเนียรจากนี้ไปอย่าได้ลืมหักเลย
 อันข้าพระองค์ทั้งสองนี้ได้กระทำกุศลผลบุญนั้นมากแล้ว หวังแต่พระองค์เกรงจะลุ่มจมดลไป
 ณ ภัยจตุรบาบารกโน้นแล” ฯ ความตรงนี้ไม่มีปรากฏในบาลีเวสสันดรชาดกเลย แล้วใน
 ฉบับแปลบางฉบับอีกก็ไม่มีด้วย ในที่นี้ไม่จำลองเอามาใส่ในเรื่อง เพียงแต่ทำนัยลักษณะเป็น
 เครื่องกำหนดไว้ ฯ

นิครุชปกกพิมโพลูจี

ราชบุตตี อโสมถ ๗

ภิกษเว คุณก่อนภิกษุสงฆ์ผู้ทรงพรตตามครรลองธรรม ตโต อันดั้นนั้น พระนางสุปารสุปปดี ทรงคิดในพระราชหฤทัยว่า สมเด็จพระนางมัทรีผู้เป็นพระราชบุตรศรีสุณิสา ลาพรตออกจากดาบสฤณีแล้ว พระนางก็จะทรงเครื่องประดับสำหรับพระอักรมเหสี จึงสมเด็จพระนางสุปารสุปปดีเอาเครื่องทั้งหลายให้สมเด็จพระสุณิสา คือพระพัสดร์กาสิกพัสดร์ กับพระพัสดร์โกทุมพัสดร์ โกไสยพัสดร์ โขมพัสดร์ อันลอบบริสุทธิ อันมีผู้ปกสลักไปด้วยลวดทองเป็นแถวล้วนลออสมส่วน สมเด็จพระนางสุปารสุปปดีบรรจงเลือกเตรียมพระราชทาน ๗ ประการหนึ่งโสด สมเด็จพระนางมัทรีที่ได้ลาพรตออกจากดาบสฤณี เป็นอักรมเหสีอันอุดม สมควรจะทรงเหล่าเครื่องประดับสำหรับให้เหมาะสมเป็นอักรมเหสี จึงสมเด็จพระนางสุปารสุปปดี พระราชทานเป็นต้นคือ มงกุฎอร่ามเรือง สายรุร่า กำไล พาหุรัด ตุ่มหู ปิ่นปักผม สนับรองพระขงฆ์ แหวนพระธำมรงค์ล้วนฝังพลอยบุษราคัม ปทุมราครัตน์ มุกดารัตน์ ประพาพรัตน์ อันมีรัศมีแวววาวเกือบจะหยด พระสุพรรณบาทูกล้วนมีการตกแต่ง ทั้งสุคนธมาลา กระแจะ จวงจันทร์ ถัฟาน (เชื่อว่าชนิดหนึ่ง จำพวกหญ้า ใบแบน ใช้ทำยาระงับโรคได้) พิมเสน กุราเชน ชะมดเชียงล้วนเป็นเครื่องวิเศษสำหรับทรง ๗ สมเด็จพระนางสุปารสุปปดี ย่อมพระราชทานสมเด็จพระนางมัทรีนั่นเองแล ๗

จึงสมเด็จพระนางมัทรี ศรีสุภลักษณ์รับเหล่าเครื่องประดับตกแต่งทรงประดับพระองค์
 ลอบบรรจุนางเทพอัปสรบรรณัญญา สถิตอยู่ ณ ไตรตรึงษาสวรรค์สถาน อันมีทรวดทรงนั้นเรียวก
 กลม ประคองออดอนกล้วยทองอภิบาล เกิด ณ ไพรจิตรลดาวันอันถูกลมมณฑาทิต โบกพัดอ่อน
 โอนไปมามีประกายอันใด ๆ อันสมเด็จพระนางมัทรีก็มีความลอบอันนั้น อันพระทนต์ทั้ง 40 นั้น
 เรียงถี่ชิดดุจผู้ตกแต่งไปด้วยเพชรรัตน์ อันมีริมพระโอษฐ์นั้นแยมยิ้มพริ้มเพราลอบประคองผลไทร
 ทองคำลึงสุก สมซึ่งส่วนสูงทรวดทรงงดงาม ประคองสาวสวรรค์ ควรให้เมียงมองยิ่งนัก ฯ

ตสุธา จ นาคมานะสุ

นาตวิฑูฒว กุญชร

สตติกุมภ์ สรภขม

อิสาทนุต์ อรุฬหวิ

สา มหุที นาคมารุหิ

นาตวิฑูฒว กุญชร

สตติกุมภ์ สรภขม

อิสาทนุต์ อรุฬหวิ

กาลนั้น นายหัตถิ์ก็นำช้างใหญ่อ้วนสูง ลอบบรรมีงาขวานั่นนอนช้อยคุดงอนไถราชรถ มี
 ใจนักรบหาญกล้าต่อสู้ไม่ตกใจซึ่งปืนเลื่องลือกลางณรงค์ ซึ่งตกแต่งบรรจง ด้วยเครื่องผูกกุบช้าง
 พระที่นั่งทองลอบออดมนำมาถวายสมเด็จพระนางมัทรีศรีรัตนกัญญา จึงพระนางลีลาขึ้นประทับ
 เหนือพระที่นั่งคชสาร ฯ อันเหล่าสตรีเป็นบริวารก็ล้วนพร้อมใจกลมเกลียว บ้างกราบเพ็ดทูลยิ้ม
 พริ้มเพรา บ้างยกมือ

ถวายบังคม สมซึ่งรูปนั้นลอมมีสัมมาการวะ บ้างก็หัวเราะเพลินใจเอียงคอหันซ้ายหันขวา บ้างเดิน
อ่อนแอ้น ประสานางแห่แหนสมเด็จพระนางมัทริกษัตริมายังทัพที่จอดพร้อม กษัตริย์ทั้งสอง
พระองค์มีพระทัยโสมนัสสาพร้อมด้วยเหล่าบริวารนั้นมากพันประมาณ ยังสถานที่จอดทัพนั้นเอง ฯ

อันว่าพระบาทศรีสัตยชัย ผู้เป็นสมเด็จพระวรวบิดา ครั้นได้อภิเษกสมเด็จพระโอรสาแล้ว
พระองค์มีพระทัยนั้น ยินดีสาทรพันประมาณ จึงเสด็จออกไปประพาสไพรพฤกษา กับเหล่าเสนา
ทหารประมาณ 12 อักโขภินี พร้อมเหล่าศรีพระสนม ทรงทอดพระเนตรพนมพร้อมด้วยรุกขชาติ
ทั้งหลาย บ้างเพ่งสยายเกสรผลา บ้างขึ้นแซมแกมซ้อนกันมีผลล้วนสุกๆ เหล่าศรีพระสนมก็ย่อมวัง
แย่งกัน เก็บปลิดมาเล่นเป็นผาสูกสบายทั่วๆกัน จึงพระองค์ออกมาจากไพร่นั้นขึ้นไปบนพนมสุข
สำราญในพระราชหฤทัย ซึ่งไพรพระหิม-พานต์ย่อมมีปักษาปักษีป้อนอาหารลูกมัน บ้างก็ร้องระงม
ตามภาษา บ้างก็เกาะร้องขันคูลูกของมัน บ้างก็มีเสียงนั้นไพเราะๆ บรรดาผู้ตามเสด็จทั้งนั้น ก็ย่อมเบิก
บานโสมนัสสาเอียงหูสดับเสียงสัตว์ทั้งหลายด้วยใจเบิกบาน จึงเสด็จทอดพระเนตรมฤคิมฤคา
กวาง เนื้อทราย กระต่าย วัวแดง ฝูงภูปริมากมายพันประมาณ พระองค์จึงได้ทอดพระเนตรอุทกธารา
ตามซอกลำธารที่ไหลออกมาจากภูเขา ย่อมมีดอกบัวแน่นเดียรดาย ล้วนขึ้นคละกันตามสีต่างๆ อุบล
จงกลนี้

ลินจง สัตตบงกช ย่อมขึ้นประสมแซมกันทั้ง 5 ลีอันอันชูช่อชูดอกไสวๆ ๑ อันเหล่าสตรีทั้งผอง ก็ย่อมยินดีเบิกบานใจพรั่งประมาณ บ้างเก็บได้ดอกไม้ บ้างเก็บผลมากินเป็นสุขพร้อมด้วยเหล่า ศรีพระสนมทั้งหลาย ณ ที่นั่นเองแล ๑

ก็เหตุด้วยเดชะพระเมตตาบารมีแห่งพระบรมโพธิสัตว์ บันดาลให้พวกมฤคธำมหาราช มีราชสีห์ กับเสือโคร่งเป็นต้นพร้อมทั้งปักษีปีกขาอยู่ ณ ไพรพระหิมพานต์ ไม่รู้จักเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แม้สักน้อยเลย ย่อมมีจิตเมตตารักใคร่ซึ่งกันและกันแล ๑

ตมตลั ปกาเสนุต สตุลา อาห อันอรรถธรรมใดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่แจ้ง ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาทูลสาธยายซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

สพฺพมฺหิ ตํ อรณฺณมฺหิ	ยวณฺเตตฺถ มิกา อหุ
เวสฺสณฺตรสฺส เตเชน	นาลณฺณมณฺณ วิเหญฺ ๑
สพฺพมฺหิ ตํ อรณฺณมฺหิ	ยวณฺเตตฺถ ทิชา อหุ
เวสฺสณฺตรสฺส เตเชน	นาลณฺณมณฺณ วิเหญฺ
สพฺพมฺหิ ตํ อรณฺณมฺหิ	ยวณฺเตตฺถ มิกา อหุ
เอกชฺฌํ	สนฺนิปตฺติสุ
เวสฺสณฺตเร ปยาตมฺหิ	ลิวินํ รณฺจวตฺตเน ๑
สพฺพมฺหิ ตํ อรณฺณมฺหิ	ยวณฺเตตฺถ ทิชา อหุ
เอกชฺฌํ	สนฺนิปาตฺติสุ

เวสุสนุตร ปยาตมฺหิ สิวินํ ฐฏฐวทุตฺตเน ฯ

สพฺพมฺหิ ตํ อรณฺณมฺหิ ยาวนฺเตตฺถ มิกา อหุ

นาสุส มณฺชฺชิ ภูชีสุ

เวสุสนุตร ปยาตมฺหิ สิวินํ ฐฏฐวทุตฺตเน ฯ

สพฺพมฺหิ ตํ อรณฺณมฺหิ ยาวนฺเตตฺถ ทิชา อหุ

นาสุส มณฺชฺชิ ภูชีสุ

เวสุสนุตร ปยาตมฺหิ สิวินํ ฐฏฐวทุตฺตเน ฯ

ภิกฺขเว คู่ออนภิกษุสงฆ์ผองทั้งหลาย ผู้ทรงซึ่งพรตในบวรพุทธศาสนา อันสัตว์มฤคา
ราชสีห์ คชสีห์ละมั่ง แรด กวาง เนื้อทราย กระต่าย วัวแดง อีเก้งทั้งผอง อันสารพัดสัตว์จัตุบาท คือ
ช้าง วัว สิงโต สิงห์ ควายป่า เสือ อัสวมุจิ ยักษิณี โขมค พราย สารพัดสัตว์ทั้งหลายอยู่ในไพร
พร้อมด้วยสารพัดปักษีปีกขา ยุงหงส์ กะเรียน ช้อนหอย ตูรยง (นกชนิดหนึ่งจำพวกนกยาง มีสี
เทาๆ ดำๆ เสียงร้องครางเล็กแหลม ฟังน่าเวทนาวังเวงใจ) นกกระสาปีกดำคอขาว นกอีหลุม เหยี่ยว)
ภูว้าง (นกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนกับนกทูก็ เสียงร้องน่ากลัวมักอยู่ตามป่าเขา) เหยี่ยวรุ้งหงอน
นกออก นกเขา กระทา อันเหล่ามฤคิมฤคาเท่าไรๆก็ดี ล้วนอาศัยอยู่ข้างอาศรมของพระบรม
โพธิสัตว์ ล้วนมีใจรักกัน ไม่กล้าเบียดเบียนให้เป็นเหตุเป็นมลทินดุจกาลก่อนนั้น เหตุด้วยเดช
บุญเป็นแรกเริ่มพระราชสมภาร แห่งพระบาทศรีเวสสันดรนั่นเอง ฯ

อันคับนั้นสารพัดสัตว์ผอง รู้ความว่าพระราชฤณี พระองค์จะกลับเข้าไปพระนครแล้ว ฯ
เหล่าสัตว์ทั้งหลายอยู่ในป่า

พระหิมพานต์ ก็ย่อมมาชุมนุมไม่ได้ร้องขึ้นกู่ก้องหากันย่อมตรอมตรมใจเป็นทุกข์เกาะอยู่สงบซิมเงื่องหงอยเกือบไม่มีชีวิตคิดว่า โอแต่เดิมได้พระบาทศรีเวสสันดรบรรราชฤทัย พระองค์มีพระเมตตากรุณา ครองรักษาเราทั้งหลาย ล้วนเป็นสุขเกษมสันต์ ไม่มีเบียดเบียนกันเลย ฯ โอ ! จากนี้ไปแล้ว ยังจะได้ใครหน่าเป็นที่พึ่งพาอาศัย ของสารพัดสัตว์ปักษาปักษี คุณดังพระมหาเวสสันดรบรรพโรหิตสัตว์นั้นหาไม่เลย ฯ

สฤชโย นรินโท อันว่าพระบาทศรีสัตยชัยบรมพิตรเป็นมกุฎเหนือเกล้าเหล่าชาวศรีพิราชภูรพอง ก็พิศว่า พระองค์เสด็จประพาสน้อยในไพรพระหิมพานต์ เป็นสุขเกษมสันต์ประมาณหนึ่งเดือนแล้ว จึงมีพระราชโองการให้เรียกเหล่ามุขมนตรี เสนาบดีผู้เป็นใหญ่มาแล้ว มีพระราชโองการว่า คุณก่อนเหล่าเจ้าทั้งหลายเอ๋ย ราชมกุโธ อันหนทางทั้งปวงที่สมเด็จพระเวสสันดรบรรพโรหิตสัตว์ราชบุตรแห่งข้า ท่านจะเข้าไปสู่พระนครบรรราชฐานอันยาวไกล เจ้าทั้งหลายจัดแจงเตรียมไว้ทำให้มีระเบียบประดับประดาเสร็จบริบูรณ์แล้วหรือยังเลย จงเจ้าทั้งหลายบอกข้าให้ได้ว่าในเวลานี้แล ฯ

เหล่ามุขมนตรีเสนาบดีทั้งนั้น ครั้นได้สดับพระราชโองการดังนี้แล้ว กราบถวายบังคมทูลว่า เทว ข้าแต่สมเด็จพระนรินทรนาถนารายณ์รบดีศรีสมมุติเทพมหากษัตริย์สูงส่งประเสริฐเอยมตฺโต อันมรรคา

นั้นข้าพระองค์เป็นข้าละอองธุลีพระบาท ทำให้มีระเบียบระดับประดาเสร็จ อัญเชิญเสด็จ
กลับคืนเข้าพระนครได้ตามแต่จะพอพระราชหฤทัย ฯ

อันดับนั้น พระบาทกรุงศรีสัตนชัย พระองค์ได้ทราบความดั่งนั้นแล้ว ไม่รอช้าเลยพระองค์
ให้อัญเชิญพระราชนุตรานุตรีพร้อมด้วยพระหลานทั้งสองแล้ว พระองค์ให้นำกลองชัยเกริ ตีบอก
เหล่ารี้พลสกลโยธา เสนาทหารให้รู้ทั่วกันว่า พระองค์ยกพยุหยาตราออกจากป้อมังไปสู่
พระนครพิชัยเชตุคร จึงพระบาทสมเด็จพระเวสสันดร เสด็จพระราชดำเนินไป ร่วมกับราชบริพาร
อย่างใหญ่หลวงแน่นขนัด ถ้านับเป็นระยะทางตั้งแต่พนมคีรีวงกต トラบถึงกรุงพิชัยเชตุครนคร
นั้น เป็นทางไกล 60 โยชน์ ฯ

คมตล ปกาเสนโต สตุธา อาห อันนรรธธรรมไฉยังไมปรากฏ บทพระบาลีไฉยังไมแจ้ง
ชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว มีพระบิณฑูรสวดสาซึ่งบาทพระคาถาดังนี้

ปฏียโต ราชมคโค

วิจิตโต ปุပ္ผสนธโต

วลี เวสสุตโร ราชา

ยตุล ยาว เขตตุตรา ฯ

คโต สญฺจี สหสฺถานิ

โยธโน จารุทสุสนา

สมนฺตา ปรีกรีสสุ

เวสสุตเร ปยาตมฺหิ

ลิวินํ รฎฺจวฑฺฒเน ฯ

โอโรชา จ กุมารา จ

เวลียานา จ พุราหุมนา

สมนฺตา ปริกัรียุ

เวสฺสฺสฺนฺตเร ปยาตมฺหิ สิวินํ ฐฏฐวทุตฺตเน ๑
 หตฺถาโรหา อนิกฺกฐา รติกา ปตฺติการกา

สมนฺตา ปริกัรียุ

เวสฺสฺสฺนฺตเร ปยาตมฺหิ สิวินํ ฐฏฐวทุตฺตเน ๑
 กโรฎฺฐิยา ชานปทา เนคมา จ สมากตา

สมนฺตา ปริกัรียุ

เวสฺสฺสฺนฺตเร ปยาตมฺหิ สิวินํ ฐฏฐวทุตฺตเน ๑
 กโรฎฺฐิยา จมฺมชรา อินฺทิตฺตฺถา สุวุมฺมิกา

ปุรโต ปฏฺธิปชฺชียุ

เวสฺสฺสฺนฺตเร ปยาตมฺหิ สิวินํ ฐฏฐวทุตฺตเน ๑

ภิกฺขเว คู่ออนภิกฺขุผองทั้งหลายเอย ราชมคโค อันมรรคาที่เสด็จพระราชดำเนินนั้น
 พวกประชาชนพากัน ช่วยตักแต่งให้เรียบราบเสมอตลอดเรียบร้อย ประดับประดาด้วยต้นกล้วย
 กระจ่อมน้ำ หนาแน่นไปด้วยธงชัยราชวัตรฉัตรดอกไม้อย่างเป็นระย้า มีกลิ่นฟุ้งโครทุกทิศตลอด
 ระยะทาง 60 โยชน์ ตั้งแต่พนมคีรีวงกตที่เสด็จประทับตราบถึงเชตุรนครราชบุรี ๑

ครั้นได้ฤกษ์พารเพลาลอ สมเด็จพระรัตนกษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์จึงเสด็จขึ้นประทับเหนือ
 คชสาร พร้อมทั้งพวกเสนาอำมาตย์สหชาติทั้ง 6

หมั้น ก็ประดับตกแต่งร่างกายอันลออรุ่งเรืองด้วยเครื่องทอง มือถือธนูหน้าไม้พร้อมเครื่องสรรพ
ยุทธ มีใจเด็ดเดี่ยวกล้าหาญ ตามแห่พระบาทศรีเวสสันดรบรมกษัตริย์จัดเป็นแถวเป็นสังกัดตามแต่
ละส่วนๆ อยู่สองข้างมรรคานั้นเพื่อแห่เสด็จมุ่งไปสู่พระนคร ถัดจากนั้นมา เหล่าศรีพระสนม
พระราชกุมาร พระญาติวงศ์พร้อมด้วยพวกบุตรอำมาตย์ ถัดจากนั้นมาอีกถึงบรรดาพ่อค้า
คหบดีพร้อมด้วยพวกพราหมณ์พฤตจารยฺห์ จึงถึงพวกพลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ย่อมพา
กันห้อมล้อม แห่ห้อมตามเสด็จฯ พวกเสนาทหารมีกายสวมลั่นแต่เครื่องเกราะดาบท้าย หัวสวม
หมวกทองแดง มือถือโล่ดาบหอก เป็นกระบวนหน้าหน้า ส่วนด้านประชาชนชาวเมืองขวานิคม
พร้อมด้วยชาวชนบทที่ตามแห่ห้อมพระบาทศรีสัตยชัย ก็เดินแห่ตามกระบวนหลังโดยลำดับกันมา
จึงมีพระราชโองการให้ยกจตุรงค์เสนายาตราตามราชมรรคา ที่ได้เตรียมบำรุงไว้นั้นเอง ฯ

เวลานั้น พระบาทศรีเวสสันดรบรรพตวิศวัตต์ดิยวงศ์ พร้อมด้วยพระบาทกรุงศรีสัตยชัย
กับพระนาง สุปราสุปตีราชเทวี พระราชบุตรานุตรี กับสมเด็จพระสุณิสา เสด็จเสด็จยาตราไปใน
หนึ่งวันได้ทางไกล 1 โยชน์ทางไกล 60 โยชน์ จึงปรากฏกำหนดได้ 2 เดือน จึงเสด็จได้ถึงพิชัยเขต
ดรรบวรราชฐานนั่นเองแล ฯ

ตมตลํ ปกาสนุโต สตฺตา อาห อํนอรรธรรมใด

ยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาว่า

เต ปาวีสู ปุริ รรมัง	พหุปาการโตรณั
อุเปตัง อนุนปาเนหิ	นัจจคิเตหิ จูภยั ฯ
วิตุตา ชานปทา อาสุ	เนคมา จ สมากตา
อนุปปุตเต กุมารมहि	สิวินั รฏฐวทุตแทน ฯ
เจลกุกเขโป ปวตฺติตถ	อาคเต ธนทายเก
นหนทิปปเวสิ นคเร	พนฺธนา โมกฺโข อโฆสส ฯ

ภิกษุเว คู่ก่อนภิกษุพองทั้งหลายเอ๋ย อันภิกษุทั้งหลายทั้ง 6 พระองค์ เสด็จเข้าไปถึงกรุงพิชัยเชตุครนคร เข้าในพระนครอันเกษมสันต์สบายไม่มีทุกข์ เสด็จขึ้นประทับเหนือปราสาทอันประเสริฐ ตกแต่งให้สะอาดสวยงาม แล้วเสด็จทอดพระเนตรมองเมืองทั่วพระนคร ล้วนเหล่าข้อฟ้าใบระกา ชุ่มประดูนางจรัส เหมือนอย่างเงาที่ช่างรงนาล้วนลออวิจิตร ล้วนมีประการนั้นต่างๆ อันในพระนครนั้นเล่ามีผู้ตกแต่งเต็มไปด้วยโภชนาหารมีรสอร่อยต่างๆ แล้วมีการละเล่นเจริญรำพร้อมด้วยระบำ พองทั้งหลายเป็นอันมาก พระองค์ทอดพระเนตรไปเห็นแล้ว มีพระราชหฤทัยโสมนัสสาทร อันเหล่าคนน้อยใหญ่ในมืองนอกกำแพงนาชนบท เมื่อครั้งสมเด็จพระเวสสันดรบรรพพุททวงศ์ เสด็จเข้ามาถึงในพระนครแล้ว อันว่าเหล่ามหาชนพองทั้งหลาย ล้วนมีใจนั้นยินดีสาทร

โอภาปราศรัยคล่อง นำของถวายส่วยที่เรียกรักกันเอาไปให้ผู้เป็นใหญ่ถวายพระมหากษัตริย์เป็นพิเศษนั้นมากมายอย่างยิ่ง ๆ อันพระบรมโพธิสัตว์นั้นเล่า พระองค์ให้ตักลงขนาดใหญ่ในพระนครปรามบอกบังคับเหล่าอาณาประชาราษฎร์ผองทั้งหลาย ให้ถวายไม้ซื่อคาสำหรับใส่มือเท้า และหนีบคอ เปลื้องข้อคาวนโซ่บ่วง รวมทั้งสิ่งที่ผูกสัตว์ผองทั้งหลายอย่าให้มีอยู่ในพระนครนั้นเลย ฯ

กาลนั้น พระบรมโพธิสัตว์เสด็จเข้าแทนพระบรมมหาราชวังในราตรีจวนจะรุ่งสว่าง พระสุริยา พระองค์จึงทรงพระจินดานึกในพระราชหฤทัยว่า โอ เช้าวันนี้ ขอทานผองทั้งหลายมันคงได้ยินข่าวว่า เราได้มาถึงพระนครแล้ว คงเข้าตักรู้พຸ່ງนี้เอง มันจะมาห้อมล้อมขอเราแน่นอน ถ้าเช่นนั้น เราจะได้ทรัพย์อะไรให้ทานขอทานผองทั้งหลายนั้น ในเวลาพระองค์ทรงพระดำรินั้นแล้ว ก็ร้อนไปถึงอาสนะสมเด็จพระอมรินทราบาราช พระองค์สามารถยังคิดพิจารณาทราบสภาพโดยพระทิพย์ยุบล ซึ่งประการเหล่านั้นแล้ว ไม่ช้าเลยพระองค์บันดาลซึ่งมหาเมฆเอง ให้เอ่อหลากซึ่งน้ำหลังซึ่งฝนรัตนทั้ง 7 ประการ ให้ตกลงมาทางทิศตะวันตก ทางทิศตะวันออก ทางทิศเหนือ ทางทิศใต้ พระราชมณเฑียรนั้นประมาณเสมอสะเอว ที่นอกจากนั้นประมาณเสมอหัวเข่า ฯ

ขุนทิเวส ครั้นเข้าขึ้นแล้ว พระองค์ให้อำมาตย์ไปบอกกล่าวเหล่ามนุษย์นามหาชนผองทั้งหลายว่า ทรัพย์ตกลงตรงกึ่งไม้ใช้สำหรับสระรั้วบ้านของบุคคลใดนา ก็ให้บุคคลนั้นขนเอาไว้เป็นทรัพย์

ของตนเกิด ฯ ถ้าตกในที่ที่ไม่มีเจ้าของ พระองค์ให้โยยไ้ชนเอนมากองไว้ในพระคลัง พระองค์จะได้ทรงพระราชศรัทธา ทำบุญให้ทานตราบถึงกำหนดสิ้นพระชนม์ทิวศกไป ฯ

ตมตลั ปกาเสนโต สตฺถา อาห อันอรรถธรรมใดยังไม่ปรากฏ บทพระบาลีใดยังไม่แจ้งชัด ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์มีพระบัญชาซึ่งบาทพระศาสดา ดังนี้

ชาตรูปมัย วสุธั	เทโว ปาวสุติ ดาวเท
เวสฺสณฺตเร ปวิภูมฺหิ	สิวินิ รฏฺฐวทุตฺแทน ฯ
คโธ เวสฺสณฺตโร ราช	ทานิ ทตฺวาน ขตฺติโย
กายสฺส เกทา สปฺปญฺโญ	สคฺคํ โส อุปฺปชฺชชาติ ฯ

ภิกฺขเว ลูกก่อนสงฆ์ผู้ก่ตัวภัยในวิภูสงสาร เวสฺสณฺตเร เมื่อครั้งพระบาทศรีเวสสันดร บวรชาติยวงค์ย่อมทรงทำ ความจำเริญแก่พวกชาวศรีพิราษฏร ครั้นเสด็จเข้าถึงพระนครราชบุรี สมเด็จพระอินทรีโกสีย์ก็ทรงหลังซึ่งฝนแก้วทั้ง 7 ประการ ให้ตกลงมาในพระราชธานีในทันที ฯ กาลนั้น พระบาทศรีเวสสันดรบรมกษัตริย์ทรงมีพระบัญชาอันประเสริฐอุดม ย่อมทรงอบรมมทานบารมี ตลอดไปตราบจนถึงสิ้นพระชนม์ทิวศกไป พระองค์ก็ได้ไปเกิดอยู่ ณ ดุสิตสวรรค์ คาเทวโลกโน้นได้เป็นเทวบุตร 1 พระองค์ ทรงพระนามภรณ์บวรว่า สันดุสิตเทวบุตรปรากฏแล ฯ

สตฺถา อันพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธ ผู้เป็นมิ่งขวัญอัสวรายอดไตรภพ อหริตวา ครั้นพระองค์นำนิทาน พระธรรมวิเศษเทศนา มหาเวสสันดรชาดก อันประดับประดาไปด้วยคาถาหนึ่งพัน จึงพระองค์มีพระพุทธานุญาตว่า **ภิกฺขเว** ลูกก่อนภิกษุสงฆ์ผองทั้งหลาย **มหาเมโฆ** อันมหาเมฆ บันดาลซึ่งฝนโบกขรพัสดร์เป็นอัศจรรย์ ตกลงมาในการชุมนุมแห่งพระญาติตถาคตนั้นไม่เพียงแต่ครั้งนี้เลย ภิกษุเอย แต่เดิมา ครั้งที่ตถาคตยังเป็นพระบาทศรีเวสสันดรนั้น ก็มีฝนโบกขรพัสดร์ตกลงมาดังนี้ด้วย ฯ ครั้นทรงดำแดงซึ่งจตุราริยสังฆธรรมจบเสร็จแล้ว ฯ อันเหล่ามนุษย์มานา มหาชนผองทั้งปวงก็ได้บรรลุนิพพาน **สภิกขา อนาคา** อรหันต์นั้นมากพันประมาณ จึงพระองค์ ชุมนุมประชุมชาดกว่า

ตทา ชุชโก เทวทตฺโต อันชูชกพราหมณ์ ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นเทวทัต ฯ

อมิตฺตดาปนา พุราหฺมณิ จิณฺจมาณวิกา อันนางอมิตตดาปนาเป็นภรรยาชูชกพราหมณ์นั้น ครั้นกลับชาติมาเกิดได้เป็นนางจิณฺจมาณวิกา ฯ

เจตปฺปุตฺโต จนฺโน อันเจตบุตรผู้เฝ้าประตูทางพระบรมโพธิสัตว์นั้นเล่า ครั้นกลับชาติมาเกิด เป็นมหาจันนะ ฯ

อจฺจุตฺตดาปโส สาริปฺปุตฺโต อันอจจุตตมหาฤๅษี ผู้บอก

ทางซุชกพราหมณ์ ครั้นกลับชาติมาเกิดได้เป็นมหาสารีบุตร ฯ

สกุโก อนุรุทโธ อันสมเด็จพระรินทราธิราช ผู้ให้โอวาทสั่งสอนพระบรมโพธิสัตว์ ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นอนุรุทธาจารย์ ฯ

วิสุทกมุโม จ โมกคตุลาโน อันพระวิศวกรรมเทวบุตรที่นิมิตพระอาศรมถวาย ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นมหาโมกคัลลภาวะ ฯ

มฤครุหมิ สิวโ อูปาลี อันเทวดาที่นิมิตตนเป็นราชสีห์ คอยกีดขวางทางพระนางมัทรีนั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นอุบาสี ฯ

พยุคมุรธา สิวลิ อันเทวดาที่นิมิตตนเป็นเสือโคร่ง ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นพระสิวลี ฯ

ทีป จ มุลลินาโค อันเทวดาที่นิมิตตนเป็นเสือดาว คอยกั้นขวางทางพระนางมัทรี ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นมุลลนาค ฯ

เทโว กุจายโน อันเทวบุตรที่นิมิตเป็นพระเวสสันดรไปแก้มัดเจ้าชานัน ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นมหากัจจายนะ ฯ

เทวธิดา วิสาข พุทธุปาสิกา อันนางเทพธิดาที่นิมิตเป็นพระนางมัทรี ไปแก้มัดนางกฤษณา ครั้นกลับชาติมาเกิด

ได้เป็นพระนางสิริมหามายา พุทธมารดา ฯ

มฤติ เทวี ยโสธรา ราหุลมาตา อันนางมฤติเทวีผู้เป็นพระวราชมารดาเจ้าชาลิกับนาง
กฤษณา ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นนางยโสธรา ราหุลมารดา ฯ

ชาลิกุมาริ ราหุโล อันเจ้าชาลิกุมารนั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นราหุลกุมาร ฯ

กณฺหาชินา อุปฺพลวณฺณา อันนางกฤษณาราชกัญญา ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นนาง
อุปฺพลวณฺณา ฯ

เสสฺสปริสา พุทฺธปริสา อันบริษัทนอกเหนือจากนั้น ครั้นกลับชาติมาเกิด ได้เป็นบริษัท
ของตถาคต ฯ

เวสฺสณฺตโร มหาราชา ปน อหเมว สมฺมาสมฺพุทฺโธ อันพระบาทศรีเวสสันดรมาราชนั้น
ไม่ใช่ผู้ใดเลย อหเมว คือตัวเรตถาคตนี้เอง ผู้ได้ตรัสรู้ปรัชญาสรพชญดาญาณ เป็นที่พำนักแห่ง
สัตว์โลกพองทั้งหลาย ฯ

เวสฺสณฺตรชาตกั คู่ก่อนสารุสตัปบุรุษพองทั้งหลายเอ๋ย ว่าถ้าบุรุษบุคคลใดนา ได้สดับตรอง
ตรับรับรสธรรมวิเศษเทศนามหาเวสสันดรชาดกนี้แล้ว ก็ย่อมหลุดพ้นปราศจากทุกข์โศก
โรกภัยจัญไรอุปัทวพองทั้งหลาย แม้อยู่ในที่เกี่ยวข้องด้วยโลกก็ประเสริฐ ครั้นอนาคตกาลไป
ข้างหน้า ก็ย่อมได้บรรลุโสดา สกิทา อนาคา

อรหันตผล ได้ถึงสมบัติพระนิพพาน อันเป็นสถานบรมสุขเกษมสันต์ประเสริฐนั้นเที่ยงแท้
ปรากฏแล ฯ

นกรกณฺท์ นิฏฺฐิตั บพิตรเอ๋ย อาตมาภาพสำแดงแถลงพระธรรมวิเศษเทศนามหาชาดก
กัณฺถ์นกรกัณฺท์ อันประดับประดาด้วยคาถา 48 คาถา ก็จึงเป็นปัจจัยแห่งทวยกอุบาสกอุบาสิกา
จบสำเร็จบริบูรณ์สมควรด้วยเวลานี้เองแล ฯ

จบกัณฺถ์นกรกัณฺท์ ที่ 13 แต่เพียงนี้

บาลีคาถากับความแปลข้างล่างนี้ ไม่มีในฉบับมหาชาติฉบับแปลเลย เห็นมีแต่ในฉบับ
มหาชาติบาลี แลแสดงความบอกจำนวนว่า ในกัณฑ์หนึ่งๆ ดังเป็นบัญชีเรื่องของมหาเวสสันดรชาดก
ดังนี้

(ตสุตฺตาทานํ)

อิฏฺฐนวิสฺสติ คาถา	ทสฺวเร มโนรม
หิมนฺวเต จตฺตติส	สฺตคคาถา ปกาสิตา ฯ
นฺวธิกา จ เทว สตา	ทานกณฺโฑ อเสสโต
คาถาโย สตฺตปญฺญาส	วนปฺปเวเส มเหสีนา ฯ
นฺวสฺตฺตติ คาถาโย	ชฺชกมฺหิ ปกาสิตา
ปญฺจตฺตติสปฺปมาณาว	จฺจุพฺพน มโนรม ฯ
มฺหาวเนปิ อสีติ	วฺจฺจุตา คาถา มเหสีนา
กฺุมาเรกสฺสํ คาถา	ชฺชมฺมราเชน สตฺตฺตนา ฯ
นฺวุตี มทุทิตฺตปพฺพสฺมึ	คาถาโย สมฺมทุทิตฺตา
ติจตฺตาฬีส คาถาโย	สฺสกุปฺพพฺพร ตมฺหิ ฯ
มหาราเช นวสฺสฺจ	คาถาโย จ ปมาณตา
นฺชตฺติยมฺหิ จตฺตติส	คาถาโย สมฺมทุทิตฺตา ฯ
ตโต นฺครกณฺทมฺหิ	จตฺตาฬีส อญฺจธาธิกา
คาถา เวสฺสฺสนฺตรสฺเสว	ชาตกสฺส สฺสพฺพโส ฯ

(บัญชีเรื่องของเวสสันดรชาดกนั้นดังนี้) ในกัณฑ์ทศพรมีเรื่องไพล่เร่จับจิต สมเด็จพระภควन्दบพิตร ทรงประกาศว่า มีคาถา 19 ฯ ในกัณฑ์หิมพานต์ ทรงสำแดงว่า มีคาถา 134 ฯ ในทานกัณฑ์ สมเด็จพระมเหสีทรงกล่าวว่า ทั้งหมดมีคาถา 209 ฯ กัณฑ์วนปเวสน์ ทรงสำแดงว่า มีคาถา 57 ฯ กัณฑ์ชูชก สมเด็จพระมเหสีทรงกล่าวว่า มีคาถา 79 ฯ กัณฑ์จุลพน มีเรื่องเป็นที่เบิกบานแห่งจิต สมเด็จพระบรมบพิตรทรงสำแดงว่า มีคาถา 35 ฯ ส่วนกัณฑ์มหาพน พระผู้มีบุญทรงตรัสว่า มีคาถา 80 ฯ กัณฑ์กุมาร พระธรรมราชาบรมศาสตราจารย์ทรงสำแดงว่า มีคาถา 101 ฯ กัณฑ์มัทรี พระองค์ทรงสำแดงแถลงว่า มีคาถา 90 ฯ กัณฑ์สกกบรพอันประเสริฐนั้น มีคาถา 43 ฯ กัณฑ์มหาราช พระองค์กล่าวอ้างว่า มีคาถา 69 ฯ โดยประมาณ กัณฑ์ถกษัตริย์ มีคาถา 36 ฯ ในนครกัณฑ์ท้ายสุด พระทรงยศทรงสำแดงว่า มีคาถา 48 (นี้จำนวนคาถาทั้งหลาย) ของเวสสันดรชาดก จบโดยสรรพครบแต่เท่านี้เอง ฯ

อักษรสังเขป

แห่งความอธิบายศัพท์ในกัณฑ์นครกัณฑ์

อ.ว.ช. อรรถกถามหาเวสสันดรชาดก

ม.ว.ท. มหาเวสสันดรทีปนี

ม.ล.ป. มหาเวสสันดรลีนตลปกาสินี

คำอธิบายศัพท์

เกี่ยวกับเครื่องประดับกับการสรรเสริญพระรูปโฉมพระนางมัทรี ตรงกาถาที่มีแสดงเลข ตั้งแต่ 1 ถึง 21 หน้า 454 455 ฯ

1- กปุปาสัก ผ้าที่ทอด้วยด้ายสำลี ฯ กปุปาสักญจาติ กปุปาสตุตตุนุตติยสุตฺเตหิ วายิตวตฺถํ
 ฯ อ.ว.ช. ฯ

2- โกเสยฺย ผ้าที่ทอด้วยเส้นไหม ฯ โกเสยฺยนฺติ สหปณฺณกสุตฺตตยํ วตฺถํ ฯ ตํ เสตณฺจ
 รตฺตณฺจ ปิตณฺจ นีลณฺจ พลารูปมิกฺรฐปาทีผาลํ (พาพมิกฺรฐปาทีผาลํ หรือ พลาการูปมิกฺรฐปาที
 ผาลํ ?) วิจิตฺตํ โหติ ฯ อ.ว.ช. ฯ โกโส นามกิมิตฺตญฺเญ ฯ ตโต ชาตตฺตา โกเสยฺย ฯ โกเสยฺยํ วตฺถํ กิ
 มิหํ นามมาติ ตมฺภูตีกานโย ฯ โกเสยฺยนฺติ สุวณฺณขจิตฺตโกเสยฺยนฺติ กุสราชวนฺณนายนโย ฯ ม.ว.ท. ฯ

3- โขมโกทุมฺพรานิ จ ผ้าโขมพัสตร์ กับผ้าโกทุมพัสตร์ ฯ โขมโกทุมฺพรานิ จาติ
 โขมณฺจ โกทุมฺ-พรณฺจ ตตฺถ โขมวตฺถํ

นาม โขมรฎุเจ อุปปนนวนตุลํ ตํ สหสสุคฺคฺปนํ ปรีสุทฺธํ เสตวตุลํ โหติ ฯ โกทุมฺพรวตุลํ นาม
โกทุมฺพรรฎุเจ อุปปนนวนตุลํ ตํ สหสสุคฺคฺปนํ โลหิตกํ โหติ ฯ อ.ว.ช. ฯ โขมนฺติ โขมวาเกหิ กต
สุตฺตฺนํ สุตฺตฺวิญญุตฺตฺติสฺส-ขาปทวณฺณนา ฯ โขมนฺติ โขมสุตฺเตหิ วายิตํ โขมปฏิจฺจวณฺติ ปจ
มกฺกนิสฺสึกาปทฏฺฐิกา ฯ โขมทฺถุณฺติ ทฺวํ ทฺถุณฺชยวตุลํ ชุมาย วิกาโร โขมํ ชุมานาม อตฺถิ ฯ
คพฺพกฺกสสมฺภวํ วตุลํ โขมาทโย ปน ปฏฺฐา ตจฺจโต ชาตาติ นรฺวคฺคฺกานโย ฯ โกทุมฺพรานํติ โก
ทุมฺพรรฎุเจ อุปปนฺนํนํติ ทานกณฺทวณฺณนา ฯ โขมรฎุเจ โโกทุมฺพ-รฎุเจ อุปปนฺนํนํติ สึหพฺภู
จกฺกตา ฯ ม.ว.ท. ฯ

4- โขมณฺจกายนฺติ เครื่องประดับสำหรับสวมคอทำจากทอง ฯ ตตฺถ โขมณฺจ กายนฺติ
สุวรรณมยํ คีวปสาณํ ฯ โขมณฺจ กายนฺติ ทวีสุ พาสฺส มณฺนิคฺคฺเจสุ จ อามุตฺตสุวรรณมยํ ฯ
อ.ว.ช. ฯ โขมณฺจ กายนฺติ สุวณฺณมยํ คีวปสาณนฺติ อิทฺถจกฺกตา ฯ กายนฺติ คีวํยํ ปิณฺณนปสา
ณนฺติ เสลชาตกวณฺณนา ฯ ม.ว.ท. ฯ

5- อํคทํมณฺนิเมขลํ เครื่องประดับสำหรับสวมที่หูทั้งสองข้างกับเข็มขัดสำหรับรัดเอวสตรี
 ฯ อํคทํ มณฺนิเมขลนฺติ อํคทาภรณณฺจ มณฺนิมยเมขลณฺจ ฯ อํคทนฺติ ทวีสุ กณฺณเจสุ ปสาณํ ฯ
อ.ว.ช. ฯ อํคทํ มณฺนิเมขลนฺติ อํคทาภรณณฺจ มณฺนิมยํ ขลณฺจาติ อิทฺถจกฺกตา ฯ กายนฺติ อํคทํ พาสฺส
มุลวิญญฺสนนฺติ ติกุกํ

โสดนุณปณฺฑิตเน๑ ปณฺฑิต นาม กปฺปฺรสุตฺตปรีกาโค ๑ เมขลาติ อิตฺติกฺกฺยากรณ๑ เมहनฺตฺต
ขสุตฺต มาลา เมขลา ๑ เมหเน อินฺทฺริยสุตฺต มาลาตฺตฺตฺโต ๑ อฏฺฐยฺยจฺจุปฺมาณฺณหิ อิตฺติกฺกฺยากรณํ เมขลา
นามาติ นรฺวคฺคฺกฺกานโย ๑ ม.ว.ท. ๑

6- มณิเมขลํ เข็มขัดเอว ๑ มณิเมขลนฺติ กณฺธิยํ สากฺกสุตฺต ปรีเวรํ ทิมปฺปฺปามงฺกํ ๑
อ.ว.ช. ๑ ศัพท์นี้มีความครบถ้วนอยู่ในนัยลักษณะ เลข 5 ผ่านมาแล้ว ๑

7- โขมณฺจ กายูรี กำไลคอทองหรือแหวนทอง ๑ โขมณฺจ กายูรณฺติ สุวณฺณมยํ วนขชฺช
ริผลสฺสณฺจํ คีวปสาธนเมว ๑ โขมณฺจ กายูรณฺติ หตฺตปาทงฺคฺคฺลิสฺส อามุตฺตมณฺนิโกฏิกํ จูพ
สุวณฺณวลย์ ๑ อ.ว.ช. ๑

8- คีเวยฺยํ สายสร้อยเพชรสวมคอ ๑ คีเวยฺยณฺติ คีวามุตฺตมุตฺตปาปฺนฺติกํ รตนามยฺนฺติ คี
วามุตฺตรตนปฺนฺติกํ ๑ อ.ว.ช. ๑ รตนามยฺนฺติ อปรมฺปิ รตนามยํ คีเวยฺยณฺติ อิทฺถจฺจถา ๑ กณฺฑกฺกฺสา
ตุ คีเวยฺยณฺติ นรฺวคฺโค ๑ ม.ว.ท. ๑

9- อุณฺณตํ ที่เสียบผมทอง ๑ อุณฺณตณฺติ เอกํ ปสาธนํ ๑ ปจฺจโต จูพาย ปสาธนํ อุชฺชกณฺจ
วงกณฺจ สุวณฺณมณฺลํ ๑ อ.ว.ช. ๑ อุณฺณตณฺติ เอกํ ปสาธนํ ๑ ม.ว.ท. ๑

10- มุขมุลฺล กระจับป้งหน้าทอง ๑ มุขมุลฺลนฺติ นลาตฺนฺเต ติลก-

มลาภรณ์ ๑ ปุโรโต จ ฐพาย อลงกต วิภลิต์ สุวณฺณปุณฺโณ ๑ นลาตฺนเต ติลกมลาภรณ์นุติ เกจิ ๑
อ.ว.ช. ๑ มุขมูลนุติ นลาตฺนเต ติลกมลาภรณ์นุติ อิทฺฐกถา ๑ มุขมูลํ นาม สุวณฺณมโย มุ
ขาลงฺกาโร ๑ ม.ว.ท. ๑

11- นานารตุเต ล้วนแต่เป็นแก้วมณี มีสีต่างๆ ๑ นานารตุเตติ นานาวณฺเณ มาณิเยติ
มาณิมเย ๑ นานารตุเต จ มาณิเยติ นานารตุตวิจิตฺเต อลงฺกาเร ๑ อ.ว.ช. ๑

12- อุกุคฺคณํ คิงฺคมกํ เครื่องประดับนวม เครื่องประดับปา ๑ อุกุคฺคณํ คิงฺคมกนฺติ เอตา
นินิ เทว อาภรณ์านิ ๑ อุกุคฺคณนุติ ปโยชฺชยุคฺเคล ปสาณํ ๑ อ.ว.ช. ๑ อุกุคฺคณนุติ ฌนาลงฺการี
๑ ม.ว.ท. ๑

13- คิงฺคมกํ เครื่องประดับสำหรับสวมที่ปา ๑ คิงฺคมกนฺติ คิงฺคมเก อลงฺการยฺคณํ ๑ อ.ว.ช.
๑ คิงฺคมกนฺติ องฺสฺสเท สณฺฐานลคฺคิกํ ๑ ม.ว.ท. ๑

14- เมฆลํ ไบโพปักด้วยเส้นด้ายทองเงิน ๑ เมฆลนฺติ สุวณฺณรชฏมฺยํ เมฆลํ ๑ เมฆลนฺติ
เมहनฺตฺส ปริจฺจาทนํ อสฺส
นนาสุตฺตํ ตุนนกปณฺณํ ๑ อ.ว.ช. ๑ เมฆลนฺติ
สุวณฺณรชฏมฺยํ ๑ ม.ว.ท. ๑

15- ปฏิปาทกํ รองเท้าทอง ๑ ปฏิปาทกนฺติ สุวณฺณ

ปาหนยฺคณํ ๑ อ.ว.ช. ๑ ปฏิปาทกนฺติ ปาทปสาณํ ๑ ปาทกฺกํ มลฺลชีรา ปาทกฺกํ นุปฺปโรติ จตุกํ
อิตุตฺติจรมณฺเณ ๑ ม.ว.ท. ๑

16- สุตฺตลยฺจ สุตฺตวชฺชยฺจ เครื่องประดับร้อยกรองด้วยเชือก ทั้งไม่ได้ร้อยกรองด้วยเชือก ๑
สุตฺตลยฺจ สุตฺตวชฺชยฺจจาติ สุตฺตา รุพฺพหฺลยฺจ อสฺส
ปสาณํ ๑ ปาลิยํ ปน สุปฺปญฺจ
สุปฺปวชฺชยฺจติปิ ลิขิตํ ๑ สุตฺตลยฺจ สุตฺตวชฺชยฺจติ สุตฺตารุพฺพหฺลยฺจจาณํ ปาเหสีติ สมฺพนฺโห ๑
อ.ว.ช. ๑

17- อุปนิชฺฌาย เสยฺยสิ สอดส่องมองเครื่องประดับองค์มีทรวดทรงอุดมไศสฺส ๑
อุปนิชฺฌาย เสยฺยสิติ- เอตํ สุตฺตารุพฺพหฺลยฺจ อสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
จิตา เสยฺยสิ อุตฺตมรูปฺชรา มทฺที เทว เทวณฺณว นนฺทเน อโสมถ ๑ อุปนิชฺฌาย กมฺมสาธเน
ตฺวาปจฺจโย โหติ อณฺเณหิ โอลฺลิตาติ วุตฺตํ ๑ เสยฺยสิติ วรตฺวา อุตฺตมรูปฺชรา วา ๑ อ.ว.ช. ๑
อุปนิชฺฌาย เสยฺยสิติ เอว สุตฺตารุพฺพหฺลยฺจ อสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
อลงฺกริตฺวา จิตา เสยฺยสิ อุตฺตมรูปฺชรา มทฺที เทวณฺณว นนฺทเน อโสมถาติ อิทฺฐกถา ๑
เอตฺถ จ สุตฺตมยํ สุปฺปิ นาม กปฺปาสิกาทิ ๑ อสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
สุปฺปวชฺช นาม สุวณฺณมยิตฺวาปสาณาทิ ๑
อลงฺกริตฺวาติ เสโส ๑ เสยฺยา เอว เสยฺยสิ อุตฺตมรูปฺชราตฺยติ ๑ ม.ว.ท. ๑

18- เทวกณฺณาว ประจุศรีเทพกัญญา ฯ เทวกณฺณาวาติ เทวจุณฺรา วียาติ ตณฺฑีเกา ฯ
 นนฺทเนติ นนฺทนวเนติ จุพวนวณฺณนา ฯ นนฺทน์ มิสฺสํ จิตฺตลตา ปารุสกันฺติ จตุกกํ สกุกุส
 อุตฺตยาน ฯ นนฺทียตีติ นนฺทนนฺติ สคฺคกณฺฑกัณฺโณ ฯ อจฺจนฺราติ เทวกณฺณาว วีย ฯ ม.ว.ท. ฯ

19- วาตจุปิตา (ชดช้อยอ่อนโยนดุจคั่นกล้วย) ที่ต้องลมโบก ฯ วาตจุปิตาติ จิตฺตลตา
 เน ชาตา วาตสมฺมุฏฺฐา สุวณฺณกทฺธิ วีย ตํ ทิวสํ สวา วิชิฆฺหมานา อโสกธา ฯ วาตจุปิตาติ มนุ
 ทวาเทริตา ปิไลตา สุวณฺณกทฺธิ วีย สวา วิชิฆฺหมานา ฯ อ.ว.ช. ฯ วาตจุปิตาติ วตฺตพฺเพ มชฺฌ
 ทัมฺหํ กตฺวา วาตจุปิตาติ วุตฺตํ ฯ อิทฺฐจฺจถายํ วาตจุปิตาติ จิตฺตลตาเน ชาตา วาตสมฺมุฏฺฐา
 สุวณฺณกทฺธิ วีย ตํ ทิวสํ สวา วิชิฆฺหมานา อโสกธาติ วุตฺตํ ฯ ม.ว.ท. ฯ

20- ทนฺตาวรณสมฺปนฺนา ประกอบด้วยริมฝีปากมีระเปียบล่อ ฯ ทนฺตาวรณสมฺปนฺนาติ
 ติมฺพผลสทิสฺสํ รตฺตทนฺตาวรณํ สมนฺนาคตา ฯ ทนฺตาวรณสมฺปนฺนาติ ติมฺพผลสทิสฺสํ
 รตฺตทนฺตาวรณํ สมนฺนาคตาติ อิกฺกุจฺจธา ฯ ทนฺตาวรณฺนาติ ปณฺฑิตานํ ทนฺตานํ อวฺรณญฺตา ตว
 โอฏฺฐาติ อลฺมพสฺสัณฺฑิกา ฯ ทนฺตาวรณํ โอฏฺฐโง อธโร ทสนฺจฺจโทติ จตุกกํ โอฏฺฐเ ฯ ทนฺเต อวฺรติ
 ฉาทยตีติ ทนฺตาวรณฺนํ นรฺวคฺคกัณฺโณ ฯ ม.ว.ท. ฯ

21- สกฺุณี มานุสฺสินีว ชาตา จิตฺตปฺปตฺตา ปติ

ประจุสกฺุณีมีร่างเป็นนางมนุษย์ มีขนอันล่ออวิจิตรบินฉวัดเฉวียนร่าแกว่งเหนือเวหาสน์ ฯ
 สกฺุณี มานุสฺสินีว ชาตา จิตฺตปฺปตฺตา ปติติ ยถา มนุสฺสสฺสรีเรน ชาตา มานุสฺสินี นามสกฺุณีปิ
 จิตฺตปฺปตฺตา อากาเส ปตฺตมานา ปกฺุเข ปสฺสเรตฺวา คจฺจนฺติ โสภติ เอวํ สวา รตฺตโอฏฺฐตฺยา นิ
 โครธพิมุพปฏกสทิสโฏฐา อโสกธาติ อิทฺฐจฺจถา ฯ ม.ว.ท. ฯ

ประวัติการศึกษาและการทำงาน

ชื่อ – นามสกุล	นาวาโทวัฒนชัย หมั่นยิ่ง
วัน เดือน ปี ที่เกิด	วันที่ 9 เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2503
สถานที่เกิด	จังหวัดกรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อักษรศาสตร์ มหาบัณฑิต (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศิลปากร รองศาสตราจารย์ ระดับ 9 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	